VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

9. KÖTET
1853

BUDAPEST 1964

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

9. KÖTET
1853

BUDAPEST 1964

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a kilencedik kötethez

Marx és Engels műveinek kilencedik kötete az 1853 március közepétől december végéig írt munkákat tartalmazza.

E művek javarésze a „New York Daily Tribune"-ban jelent meg. Az 1848–49-es forradalmak időszaka után ugyanis Európában elhallgattatták a forradalmi demokratikus sajtót, így Marxnak és Engelsnek szinte nem volt más lehetőségük arra, hogy a tömegekhez szólhassanak és a közvéleményt befolyásolhassák, mint az, hogy ebben az akkor haladó szellemű amerikai lapban közöljék írásaikat. Marx 1851 augusztusában lett a „New York Daily Tribune" munkatársa, s ebbe a munkába bevonta Engelst, akinek a cikkei vagy Marx neve alatt, vagy névtelenül jelentek meg a lapban.

A „Tribune"-ban közzétett tudósításokon kívül ebben az időszakban Marx számos cikket írt az Ernest Jones szerkesztésében megjelenő „People's Paper" című chartista lapba. A „Tribune" részére írt cikkei közül is jónéhány egyidejűleg megjelent a „People's Paper"-ben, valamint rövidítve az Egyesült Államokban kiadott német nyelvű „Reform" című lapban.

Marx és Engels forradalmi publicisztikája szorosan kapcsolódik mind elméleti tanulmányaikhoz, mind pártmunkásságukhoz. Marx újságírói tevékenysége összeforrott a politikai gazdaságtan, a történelem, a gyarmati országok problémáinak és az európai államok külpolitikájának és diplomáciájának tanulmányozásával. Engels a hadtudománnyal, valamint szláv és keleti nyelvekkel foglalkozott. Újságcikkeik megírásakor tudományos kutatásaik eredményeire támaszkodtak, s tudományos munkásságukban felhasználták a cikkírás közben megismert tényeket és összegyűjtött adatokat. Így például a „Tribune"-ban közzétett cikkeinek közgazdasági vonatkozású részeit Marx később a „Tőke" megírásakor értékesítette. Nemcsak maguk munkálkodtak a tudományos kommunizmus elméletének kidolgozásán, hanem híveiket is arra ösztönözték, hogy a forradalmi harcban időlegesen beállott szünetet elméleti ismereteik gyarapítására használják ki, s így készüljenek fel a forradalmi mozgalom várható föllendülésére.

Bár a Kommunisták Szövetségének feloszlása után a proletariátusnak nem volt nemzetközi szervezete, Marx és Engels továbbra is kapcsolatban álltak

a különböző országok munkásmozgalmának vezetőivel, igyekeztek ideológiailag hatni rájuk és segíteni a reakció uralmának körülményei között folytatott nehéz küzdelmüket. Weydemeyer és Cluss, a Kommunisták Szövetségének volt tagjai segítségével az amerikai, Jones és a forradalmi chartizmus más vezetői révén pedig az angol munkásmozgalomban próbálták elveiket érvényesíteni. Publicisztikai írásaikban elemezték a tőkés rendszer fogyatékosságait, ellentmondásait, bűneit és fekélyeit, leleplezték az európai államokban uralkodó reakciós állapotokat, bírálták a polgári ideológiát és kifejtették a különböző országok kül- és belpolitikájának legfontosabb kérdéseivel kapcsolatban a helyes proletár álláspontot és taktikát.

A „Tribune" szerkesztőségének polgári szemlélete miatt Marxnak és Engelsnek rendkívül rugalmasan kellett dolgozniok, hogy nézeteiket burkoltan is ki tudják fejteni és egyszersmind következetesen képviseljék azt az irányvonalat, amely sok szempontból eltért a szerkesztőségétől. Már 1853-ban elvi nézeteltérések merültek fel Marx és a szerkesztőség közt; másrészt a polgári újságírásban szokásos lelkiismeretlenség folytán a szerkesztőség önkényesen kezelte Marx cikkeit, sőt egyeseken olyan változtatásokat eszközölt, melyek gyakran meghamisították Marx gondolatait és stílusát. Marx ezellen ismételten tiltakozott, de mivel nem állt rendelkezésére proletár és forradalmi demokrata sajtóorgánum, a nehézségek ellenére is folytatta munkatársi tevékenységét.

Az e kötetben foglalt írások azt mutatják, hogy Marx és Engels abban az időben főként három kérdéscsoportra összpontosították figyelmüket: az európai országok és elsősorban a legfejlettebb tőkés állam, Anglia gazdasági helyzetére és ezzel kapcsolatban a forradalmi mozgalmak fellendülésének távlataira; a kapitalista országok gyarmatosító politikájára és az elnyomott népek szabadságküzdelmeire; a nemzetközi helyzetre, különös tekintettel az európai országok közel-keleti érdekellentéteinek kiéleződésére, a háborús készülődésekre és az orosz–török háborús cselekmények kibontakozására. Mindezeket a kérdéseket a dialektikus materializmus módszerének alkalmazásával sokoldalúan és tudományos alapossággal elemezték.

Gazdasági tudósításaiban („A háború kérdése – Brit népesedési és kereskedelmi statisztika – Parlamenti események", „Politikai sakkhúzások – Kenyérszűke Európában", „Háború – Sztrájkok – Pangás" stb.) Marx az európai országok – elsősorban Anglia – gazdasági helyzetének vizsgálata alapján jellemzi az ipari termelés, a mezőgazdaság, a kül- és belkereskedelem állapotát, az ár- és pénzviszonyokat. Számos példával illusztrálva mutatja be az akkori ipari és kereskedelmi ciklus különböző szakaszait és konkretizálja a kapitalista termelés fejlődésének ciklikus jellegéről szóló, már a

negyvenes években írt gazdasági műveiben is föllelhető tételt. Feltárja a kapitalista gazdaságban érvényesülő törvényszerűségeket és megcáfolja a polgári közgazdaságtannak azt az elméletét, amely szerint a kapitalizmus a termelés összhangján alapuló, minden társadalmi osztályt fölvirágoztató és a természeti törvényeknek megfelelő rendszer. A polgári közgazdászok „látják ugyan egy adott korszak gazdasági korlátait, de nem értik meg, hogy ezek a korlátok maguk is korlátozottak, s hogy el kell tűnniök ugyanannak a történelmi fejlődésnek eredményeként, amely létrehozta őket" (241. old.). Találóan jellemzi a polgári liberálisokat, vagyis az angol szabadkereskedőket, akik valójában a kapitalizmus védelmezői és a munkásosztály ellenségei. Cáfolja azt az állításukat, hogy a szabadkereskedelem bevezetésével eltűnnek a gazdasági válságok. Hogy ez az állítás nem helytálló – jegyzi meg Marx –, az világosan látható volt már 1853 végén, amikor a prosperitás szakaszát az ipar és kereskedelem pangásának szakasza váltotta fel és számos termelési ágban válságjelenségek mutatkoztak. Az 1857-ben kitörő első világgazdasági válság teljes mértékben igazolta Marxnak azt az előrelátását, hogy az újabb gazdasági válság elkerülhetetlen, és a burzsoázia minden kísérlete, hogy a kapitalizmus belső ellentmondásait kiküszöbölje, kudarcra van ítélve.

Más cikkeiben Marx az angol polgári államnak saját osztályérdekeit képviselő gazdaságpolitikájáról, a pénz- és adóügyi helyzetről és intézkedésekről világosítja fel a munkásosztályt. Az angol koalíciós kormány költségvetését olyan mélyrehatóan elemzi („Az új pénzügyi bűvészmutatvány, vagy Gladstone meg a pennyk" stb.), hogy a „New York Daily Tribune" szerkesztőségi kommentárban hívja fel olvasói figyelmét Dr. Marx „találó bírálatára", melynek a korabeli sajtóban nem akad párja. Marx leleplezi Gladstone költségvetésének osztályszempontjait, s kimutatja, hogy a polgári pénz- és adóügyi rendszer bonyolult mechanizmusa a néptömegek kizsákmányolását szolgálja. Ezek a gazdasági és pénzügyi kérdéseket tárgyaló írások hű képet adnak az angol proletariátus nehéz helyzetéről, abszolút és relatív elnyomorodásáról, az osztályellentétek élesedéséről, amely kivált a sztrájkharcokban jut kifejezésre.

Több cikk („Angol prosperitás – Sztrájkok – A török kérdés – India", „Pánik a londoni tőzsdén – Sztrájkok" stb.) részletes adatokat tartalmaz az angol iparvidékeken kitört sztrájkokról, kiemeli azt az új és pozitív jelenséget, hogy segédmunkások is résztvesznek e küzdelmekben; elemzi a sztrájkolók követeléseit, kipellengérezi a gyártulajdonosoknak és a hatóságoknak a sztrájkolók ellen hozott embertelen intézkedéseit, s értékeli a sztrájkmozgalom jellegét és szerepét a proletariátus felszabadulásáért folytatott harcban. Marx kifejti, hogy a sztrájk a tőkés társadalomban a tőke és a munka

között folyó törvényszerű osztályháború kifejeződése és eszközül szolgál arra, hogy fölébressze a munkásság energiáit, de még ennél is nagyobb jelentőségű a sztrájkoknak az az erkölcsi és politikai befolyása, amely kifejleszti a munkásokban a proletárszolidaritást, és ezzel elősegíti egyesülésüket és szervezkedésüket.

Az angol munkásmozgalom jellemzése során Marx továbbfejleszti a gazdasági és politikai harc egységének eszméit, melyeket már a „Filozófia nyomorúságá"-ban felvetett. Hangsúlyozza, hogy bármily fontos is a gazdasági harc, önmagában nem elég a munkásság összefogására és nevelésére, a gazdasági harcnak együtt kell járnia a politikai harccal, és ez utóbbi döntő jelentőségű a tőkés rendszer megdöntésében. A munkásosztálynak létre kell hoznia saját politikai tömegpártját és szervezett harcot kell folytatnia a politikai hatalom kivívásáért. Marx és Engels támogatták a forradalmi chartistáknak azt a törekvését, hogy nemzeti méretekben tömörítsék az angol proletariátust, és a chartista mozgalmat újjáélesszék olymódon, hogy a Népchartáért folyó harcot összekapcsolják a forradalmi szocializmus propagálásával. A Népcharta egyik sarkalatos követelése volt az általános választójog, s minthogy Angliában a proletariátus a lakosság döntő többségét alkotta, az uralkodó osztályok pedig még nem építettek ki erős katonai és bürokratikus apparátust, az általános választójog lehetőséget nyújthatott a proletariátusnak a politikai hatalom meghódítására, és e szükségszerű előfeltétel alapján a társadalom forradalmi szocialista átalakításának megvalósítására is. Ernest Jonesnak munkásgyűléseken tartott és Marx tudósításaiban gyakran idézett beszédeiből látható, milyen termékenyen hatott a tudományos kommunizmus az angol proletariátus e kiváló vezetőjére.

Marx és Engels nagy figyelemmel kísérték az európai kontinens országaiban végbemenő forradalmi erjedés jeleit. Ezzel kapcsolatban Marx beszámol a német, francia, olasz néptömegek elégedetlenségéről. „Az orosz győzelem – Anglia és Franciaország helyzete" című cikkében felhívja a figyelmet a gazdasági nehézségek, a növekvő adóterhek miatt egyre éleződő franciaországi politikai helyzetre. Az ellenforradalmi rezsim ingatagságának jelét látja abban, hogy Louis Bonaparte hajdani támogatója, a parasztság egyre elégedetlenebb és egyes rétegeiben forrongás észlelhető. Az olaszországi nemzeti szabadságmozgalmakkal kapcsolatban újólag bírálja Mazzinit és híveit, mert az adott körülményeket figyelmen kívül hagyva ragaszkodnak elavult összeesküvő-taktikájukhoz.

Az emigráció kispolgári demagóg forradalmárait ostorozza és a forradalmi mozgalomban jelentkező összeesküvősdi, kalandorkodás és szektásság ellen irányul „A nemes tudatú lovag" című pamflet is, amely a sorozatunk

8. kötetében szereplő „Számkivetés nagyjai" és „Leleplezések a kölni kommunista perről" c. írásokhoz kapcsolódik.

Marx szemben állt Willich-hel, a Kommunisták Szövetségéből kivált szektás csoport vezetőjével, és a többi kispolgári forradalmárral, akik az objektív politikai és gazdasági körülményeket figyelmen kívül hagyva, kalandorpolitikát hirdettek. Az efféle felfogással ellentétben Marx a fő feladatot abban látta, hogy felkészülten várják és kihasználják az eljövendő új forradalmi fellendülést, amelynek a kapitalizmus gazdasági ellentmondásaiból fakadó válság nyomán és az osztályharc ezzel kapcsolatos kiéleződése folytán elkerülhetetlenül be kell következnie. Mint írja: „Sem a demagógok szavalatai, sem a diplomaták fecsegései nem fognak válságot kirobbantani, közelednek azonban olyan gazdasági katasztrófák és társadalmi megrázkódtatások, amelyek minden bizonnyal egy európai forradalom előfutárai." (302–303. old.)

A várható európai forradalmak feltételeinek és kilátásainak elemzésekor Marx még egy újabb tényezőt is tekintetbe vesz: a gyarmatosított ázsiai országokban érlelődő mély változások forradalmasító hatását. A kötetben szereplő cikkek egész sora foglalkozik a keleti országokban, elsősorban Indiában és Kínában a patriarchális-feudális viszonyok felbomlása és a kapitalista fejlődés megindulása következtében előállott új helyzettel, valamint a gyarmati országok népeinek szabadságmozgalmaival.

„Forradalom Kínában és Európában" című cikkében Marx tárgyalja a tőkés gyarmati hatalmak, elsősorban Anglia hódító politikájának következményeit e nagy ázsiai ország belső helyzetére: az angol áruk versenyének hatását a kínai iparra, a kínai parasztfelkelések szociális okait, a taiping-felkelés leveréséhez nyújtott angol, francia és amerikai támogatást, az ópiumháború kihatásait és a kínai forradalmi események nemzetközi jelentőségét. Forrásművek gondos tanulmányozása és a tények tüzetes vizsgálata alapján vonja le a következtetést, hogy az európai és a keleti forradalmi mozgalom között szerves összefüggés és kölcsönhatás áll fenn. A Kínáról, Indiáról és Írországról írt cikkekben fogalmazta meg Marx első ízben a proletariátus politikájának elméleti alapelveit a nemzeti és a gyarmati kérdésben. Az e cikkekben, valamint Marx és Engels későbbi írásaiban és leveleiben kifejtett gondolatokra épül a nemzeti és a gyarmati kérdés későbbi marxista kidolgozása, az a tétel, hogy a gyarmati népek szabadságharca fontos tartaléka a proletárforradalomnak, és ezekből a gondolatokból indult ki Leninnek az az egész tanítása, melyben a nemzeti és a gyarmati kérdés marxi elveit az imperializmus korára alkalmazva továbbfejlesztette.

Az Indiáról szóló cikkekben („A brit uralom Indiában", „A Kelet-Indiai

Társaság – Története és eredményei", „Az indiai brit uralom várható eredményei" stb.) Marx történeti összefoglalást ad India meghódításának és gyarmatosításának szakaszairól. A Kelet-Indiai Társaság státusának és az India kormányzására vonatkozó törvényjavaslatnak (India Bill) parlamenti vitáival kapcsolatban ismerteti az indiai tartományok kirablása során alkalmazott aljas és kegyetlen módszereket, a feudális fejedelmek és kasztok közti ellentétek kihasználásával az indiai nép véréből és verítékéből kisajtolt óriási angol vagyonok létrejöttét, az angolok által Indiában meghonosított élősdi közigazgatási rendszert, az indiai gazdaság létalapját jelentő mesterséges öntözési rendszer és a virágzó háziipar tönkretételét. Kiemeli, hogy bár a gyarmatosítás szétzúzta az elmaradott patriarchális földközösséget, fönntartotta India társadalmi és politikai életében a feudalizmus számos maradványát, amelyek az ország haladó fejlődését gátolják. Mindebből azt a következtetést szűri le, hogy a kapitalizmus rabló és kizsákmányoló jellege sehol sem mutatkozik meg olyan szemérmetlenül, mint a gyarmatokon. „A burzsoá civilizáció mélységes képmutatása és veleszületett barbársága leplezetlenül szemünk elé tárul, ha anyaországától, ahol tiszteletreméltó formákat ölt, a gyarmatok felé fordulunk, ahol mezítelenül lép fel" (213. old.). A tőkés termelési viszonyok elemeinek szükségszerű kialakulása is csak nyomort jelentett az indiai néptömegeknek, mert a gyarmatosítók meggátolták az ipar szabad fejlődését és csak a számukra előnyös iparágakat fejlesztették. Az angol burzsoázia a kapitalizmus gazdasági törvényszerűségei folytán mégis kénytelen megteremteni India fejlődéséhez az anyagi feltételeket, állapítja meg Marx. De az indiaiak mindaddig nem fogják learatni ennek gyümölcseit, „amíg az ipari proletariátus magában Nagy-Britanniában nem szorítja ki a helyükről a mostani uralkodó osztályokat, vagy amíg a hinduk maguk nem lesznek elég erősek ahhoz, hogy végképp lerázzák az angol igát" (213. old.).

Marx és Engels élesen bírálták a nemzetközi kapcsolatok egész rendszerét, melyet az európai államok reakciós uralkodói a bécsi kongresszus idején létrehoztak. Ezek a viszonyok akadályozták Európa haladó fejlődését, az elnyomott nemzetek felszabadulását és a szétdarabolt országok egyesülését. Marx kíméletlenül kipellengérezte az uralkodó osztályoknak azokat a diplomáciai módszereit, melyekkel saját érdekeiknek megfelelően egymás ellen uszították a nemzeteket és beavatkoztak a kis országok belügyeibe.

A külpolitika kérdései közül Marx és Engels érdeklődését ebben az időben főként a közel-keleti helyzet kiéleződése kötötte le, amely az európai nagyhatalmak érdekellentéteinek elmérgesedését mutatta. Az érdekellentétek középpontjában a török birodalom európai részeinek felosztása, a Boszporusz és a Dardanellák ellenőrzése, a Balkán és Elő-Ázsia fölötti fennható-

ság állott. Míg számos nyugat-európai diplomata és újságíró, főként David Urquhart angol publicista, a feudális, reakciós török birodalom fenntartása mellett szállt síkra, addig Marx és Engels látták, hogy a török hódítók uralma alatt élő népek történelmi fejlődésének mennyire útjában áll ez a birodalom, és a balkáni szlávok önálló nemzeti államainak megalakítását tartották szükségesnek. Ezt azonban a balkáni népek önállóságát ellenző nyugat-európai kormányok nem fogják megoldani. „Nem, a régi módon tényked ő diplomácia és kormány sohasem fogja megoldani ezt a nehézséget. A török probléma megoldása, sok más nagy probléma megoldásával együtt, az európai forradalomra vár ... 1789 óta a forradalom – mint mérföldkövei jelzik – állandóan előretört. Legutóbb Varsó, Debrecen, Bukarest voltak e forradalom előretolt állásai; a következő forradalomban ezek az állások szükségképpen Pétervárott és Konstantinápolyban lesznek. Az orosz ellenforradalmi óriást e két sebezhető pontján kell támadni" (30. old.).

Egyidejűleg Marx és Engels folytatták a harcot a cári önkény ellen, amely – mint az 1848–49-es események bebizonyították – a forradalom legveszélyesebb ellensége volt. Hasonlóképpen támadták az európai országoknak azokat a reakciós erőit, melyek a cárizmust felhasználták a forradalmi mozgalmak elnyomására és mint a reakció bástyáját messzemenően támogatták. A kötet számos cikke foglalkozik az orosz rendőrállam despotizmusának, a cárizmus hódító politikájának és a balkáni népek iránt tanúsított kétszínű magatartásának a leleplezésével. Az orosz cárizmus erősödésében Marx és Engels nemcsak az európai demokrácia, hanem az orosz nép szempontjából is nagy veszélyt láttak. Ezzel kapcsolatban Lenin 1909-ben megjegyezte, hogy minél inkább megingatta a cárizmust a XIX. sz. végén az oroszországi forradalmi mozgalom növekedése, annál gyöngébb lett mint az európai szabadság ellensége.

Az „Urquhart – Bem – A török kérdés a Lordok Házában", „A török kérdés az alsóházban", „A négyhatalmi egyezmény – Anglia és a háború" és sok más cikk Angliának a keleti kérdéssel kapcsolatos állásfoglalását taglalja. Az angol uralkodó osztályok attól féltek, hogy az Oroszországgal való összeütközés általános forradalmat robbanthat ki a kontinensen, mely könnyen magával ragadhatja az angol néptömegeket is. Elsősorban ez a félelem nyomta rá bélyegét Angliának a keleti kérdéssel kapcsolatos kétkulacsos, hitszegő, megalkuvó politikájára, amely egyúttal Anglia közel-keleti agresszív szándékait és kaukázusi területek szerzésére irányuló terveit is visszatükrözte. Ezeknek az angol imperialista törekvéseknek jelentős szerepük volt a krími háború kitörésében.

Az angol oligarchia ellen irányuló írásaikkal Marx és Engels támogatták

az ország haladó demokratikus erőinek az akkori kormányzat megbuktatásáért és a bel- és külpolitikai irányvonal megváltoztatásáért folytatott harcát. Ezt a célt szolgálta mindenekelőtt Marxnak „Lord Palmerston" című cikksorozata, mely számos diplomáciai okirat, parlamenti jegyzőkönyv és sajtótudósítás alapján rajzolja meg Palmerstonnak, a polgári-arisztokrata Anglia egyik legkiemelkedőbb képviselőjének jellemét. Az ő alakjának bemutatásán keresztül tárja föl Marx a hivatalos angol politika bűneit, a rendszer osztálygyökereit. A liberális frázisokat hangoztató demagóg álarca mögül előtűnik az olasz, magyar, lengyel szabadságmozgalmak ellensége, az európai és ázsiai reakciós monarchiák és a francia bonapartista körök támogatója, az alkotmányosság álarca mögül a nemzetközi ellenforradalom céljait szolgáló rendőrintézkedések kezdeményezője.

„A londoni sajtó – Napóleon politikája a török kérdésben" és néhány más cikk a bonapartista Franciaországnak a keleti kérdésben elfoglalt álláspontját tárgyalja. Louis Bonapartét a krími háború kitörésére vezető konfliktusban dinasztikus kalandorcélok vezették, s külpolitikai lépéseit reakciós személyi diktatúrája megszilárdításának szempontjai szabták meg.

Az uralkodó osztályok hódító, a népeket egymás ellen uszító politikájával Marx és Engels szembeállítják az igazi forradalmi háború eszméjét. Ez a háború a cárizmus ellen folyna, és Európa demokratikus átalakulását, Lengyelország, Magyarország, a délszlávok felszabadítását, Németország, valamint Itália forradalmi demokrata alapon megvalósítandó nemzeti egyesítését írná zászlajára. Ez a háború megdöntené a francia, angol és más európai ellenforradalmi kormányrendszereket és végül is lehetővé tenné, hogy a modern társadalom leghaladóbb osztálya, a proletariátus hatalomra jusson.

Szerepel továbbá a kötetben Engelsnek néhány, az Oroszország és Törökország közti harci események kezdetekor írt hadászati cikke („A szent háború", „A dunai háború" stb.), melyekben elemzi a balkáni és a kaukázusi hadszíntér harci feltételeit, a hadviselő felek erőviszonyait és az első hadmozdulatokat. Minthogy nem mindig álltak rendelkezésére megbízható adatok, egyes megállapításai téves értesüléseken alapulnak; ezeket, ha sikerült pontosabb híreket kapnia, később helyesbítette. Engelsnek a krími háborúról írt és itt, valamint sorozatunk előkészületben levő 10. és 11. kötetében szereplő hadászati cikkei nagy érdeklődésre tarthatnak számot elsősorban a hadtörténészek és hadászati szakemberek körében. Engels ugyanis feladatának tekintette, hogy kora modern háborúinak tapasztalataiból a történelmi materializmus alapján elméleti általánosításokat vonjon le. Ezzel újabb tudományágban alkalmazta a marxista kutatási módszert.

A „New York Daily Tribune" egyik oldala a „Brit uralom Indiában" c cikkel

Karl Marx és Friedrich Engels

Brit politika — Disraeli — A menekültek — Mazzini Londonban — Törökország[1]

London, 1853 március 22., kedd.

A pártok jelenkori történetének legfontosabb eseménye Disraeli lemondatása a „nagy konzervatív" kisebbség vezetői tisztjéről.[2] Kiszivárgott hírek szerint Disraeli maga, nyolc vagy kilenc héttel a tory[3] kormány feloszlatása előtt, ki akarta tenni a szűrét korábbi szövetségeseinek és ettől az elhatározásától csak Lord Derby nyomatékos kérésére állt el. Most viszont őt menesztették és hivatalosan Sir John Pakingtont állították a helyére, aki megbízható, óvatos jellem, szervező képességnek sincs egészen híján, egyébként azonban sivár férfiú, jellegzetes megtestesítője a régi angol földesúri arisztokrácia elavult előítéleteinek és ósdi gondolkodásmódjának. Ez a vezetőségben történt változás a tory párt teljes és talán végleges átalakulását jelenti. Disraeli gratulálhat önmagának, hogy megszabadult ezektől a földbirtokos szájhősöktől. Bárhogyan is vélekedjünk erről a férfiúról, akiről azt mondják hogy megveti az arisztokráciát, gyűlöli a burzsoáziát és nem szereti a népet, kétségtelenül ő a jelenlegi parlament legtehetségesebb tagja, hajlékony jelleme pedig különösen képessé teszi arra, hogy a társadalom változó szükségleteihez alkalmazkodjék.

Ami a menekültkérdést illeti, mint legutóbbi cikkemben* említettem, Lord Palmerston alsóházi beszéde után az osztrák lapok kijelentették, hogy céltalan olyan kormánytól orvoslást kérni, melyet Palmerston befolyása korrumpált. Ámde alighogy Aberdeennek a Lordok Házában tett nyilatkozatát megtáviratozták Bécsbe, a dolgok állása újból megváltozott.[4] Ugyanazok a lapok most azt állítják, hogy „Ausztria bízik az angol kormány becsületességében" és a félhivatalos „Österreichische Korrespondenz"[5] közli párizsi tudósítójának tollából a következőket:

* *V. ö. 8. köt. 531–536. old. – Szerk.*

„Lord Cowley Párizsba visszatérve kijelentette a francia császárnak, miszerint Angliának az északi udvaroknál akkreditált diplomáciai képviselői hivatalos utasítást kaptak, hogy mindenképpen igyekezzenek eltéríteni az északi hatalmakat attól, hogy közös jegyzéket intézzenek a brit kormányhoz és e tartózkodás indoklásaként mutassanak rá arra, hogy e kormánynak annál inkább módjában áll a *szóbanforgó hatalmak követelésének teljesítése*, minél inkább képes egész Anglia szemében megóvni azt a látszatot, hogy *ebben az ügyben szabadon és önként cselekszik* . . .

Lord Cowley, a brit nagykövet igyekezett meggyőzni a francia császárt arról, hogy teljes bizalommal lehet a brit kormány iránt, annál is inkább, mert a császárnak mindig módjában lesz megtenni azokat a lépéseket, amelyeket szükségesnek tart az esetben, ha ez a bizalom nem igazolódna be . . . A francia császár, bár fenntartotta magának a teljes cselekvési szabadságot a jövőre vonatkozóan, úgy határozott, hogy *próbára teszi a brit kormány őszinteségét*, és most igyekszik a többi hatalmat rávenni, hogy kövesse példáját."

Láthatják tehát, mit várnak „ce cher Aberdeen"-től*, ahogy Lajos Fülöp nevezte őt, és hogy milyen ígéreteket tehetett. Ezeket az ígéreteket csakugyan máris tették követték. Múlt héten az angol rendőrség elkészítette a kontinensről Angliába menekült és Londonban lakó emigránsok listáját. Számos polgári ruhás detektív térről térre, utcáról utcára és házról házra járt, feljegyezte a menekültek személyi adatait, miközben többnyire a szomszédos kocsmárosokhoz fordultak, egyes esetekben azonban, azzal az ürüggyel, hogy bűnözőket keresnek, behatoltak emigránsok lakásaiba és átkutatták irataikat.

Míg a kontinensen a rendőrség hiába vadászik Mazzinira, míg a nürnbergi hatóságok bezáratták a városkapukat kézrekerítése végett – egy régi német közmondás szerint Nürnbergben senkit sem kötnek fel, mielőtt el nem csípték –, míg az angol sajtó sorra közli a tudósításokat feltehető tartózkodási helyéről, Mazzini az utóbbi napokban épen és egészségesen Londonban volt.

Mensikov herceg szemlét tartott a dunai fejedelemségekben állomásozó orosz csapatok felett, megszemlélte a hadsereget és a flottát Szevasztopolnál, ahol parancsára és jelenlétében csapatok behajózásából és partra szállításából álló hadgyakorlatok folytak le, február 28-án a legszínpadiasabb módon bevonult Konstantinápolyba tizenkétszemélyes kísérettel, melynek tagja volt a fekete-tengeri orosz hajóraj tengernagya**, egy hadosztálytábor-

* – „ettől a kedves Aberdeen"-től – *Szerk.*

** V. A. Kornyilov. – *Szerk.*

nok* és több törzstiszt, valamint ifj. Nesselrode úr mint nagykövetségi titkár. A görög és orosz lakosság olyan fogadtatásban részesítette, mintha az igazhitű cár maga jött volna el Cárgrádba, hogy ott helyreállítsa az igazhit uralmát. Itt és Párizsban is óriási szenzációt keltett az a hír, hogy Mensikov herceg nem érte be Fuad effendi elbocsátásával, hanem azt követelte a szultántól, hogy nemcsak az összes Törökországban élő keresztények feletti védnökséget, hanem a görög pátriárka kinevezésének jogát is ruházza át az orosz császárra; hogy a szultán védelemért fordult Angliához és Franciaországhoz; hogy Rose ezredes, a brit követ, sürgősen Máltába küldte a „Wasp" gőzöst azzal a kéréssel, hogy az angol flottát azonnal küldjék az Arkhipelagoszba, és hogy orosz hajók horgonyt vetettek Kilijában, a Dardanellák közelében. A párizsi „Moniteur"[6] közli, hogy a touloni francia hajórajt a görög felségvizekre rendelték. Dundas tengernagy azonban még Máltában van. Mindebből nyilvánvaló, hogy a keleti kérdés újból az európai „ordre du jour"-ra** került, de ez a tény nem lepi meg azokat, akik járatosak a történelemben.

Mihelyt a forradalmi szélvihar egy pillanatra elül, bizonyosan felmerül egy állandóan visszatérő kérdés: az örök *„keleti kérdés"*. Így akkor is, amikor az első francia forradalom viharai lecsillapodtak, s Napóleon és Sándor orosz cár a tilsiti béke után az egész európai kontinenst felosztották egymás között,[7] Sándor, a pillanatnyi nyugalmat felhasználva, bevonultatott egy hadsereget Törökországba, hogy „segédkezet nyújtson" azoknak az erőknek, amelyek belülről bomlasztották ezt a hanyatló birodalmat. Ezután alighogy a laibachi és a veronai kongresszus elfojtotta a nyugateurópai forradalmi mozgalmakat,[8] Miklós, Sándor utóda, újból Törökország ellen támadt. Néhány évvel később, amikor a júliusi forradalom a példáját követő lengyelországi, olaszországi és belgiumi felkelésekkel együtt lezajlott, és Európának abban az új formában, melyet 1831-ben nyert, látszólag nem kellett tartania belső viharoktól, a keleti kérdés 1840-ben hajszál híján általános háborúba sodorta a „nagyhatalmakat".[9] S most, amikor az uralkodó törpék rövidlátásukban azzal kérkednek, hogy sikeresen megszabadították Európát az anarchia és a forradalom veszélyeitől, újból felmerül az örökös téma, az állandóan fennálló nehézség: mit kezdjünk Törökországgal?

Törökország az európai legitimizmus nyílt sebe. A legitimista, monarchista kormányzat tehetetlensége az első francia forradalom óta egyetlen alap-

* A. A. Nyepokojcsickij. – *Szerk.*

** – „napirend"-re – *Szerk.*

elvben fejeződött ki: tartsuk fenn a status quót*. Általánosan egyetértenek abban, hogy minden maradjon meg olyannak, amilyenné spontán vagy véletlenül lett – ez voltaképpen testimonium paupertatis**, az uralkodó hatalmak beismerése, hogy teljesen képtelenek bármit is tenni a haladás vagy a civilizáció érdekében. Napóleon egy szempillantás alatt az egész kontinens felett tudott rendelkezni; s méghozzá olyan módon, amely zsenialitást és céltudatosságot árult el; az európai legitimizmus képviselőinek, akik a bécsi kongresszuson összesereglettek,[10] egész „kollektív bölcsességükkel" jónéhány év kellett ahhoz, hogy ugyanezt a munkát elvégezzék, közben hajba is kaptak rajta, szánalmas zűrzavart teremtettek és mindezt végül olyan szörnyen unalmasnak találták, hogy meg is elégelték, s Európa felosztását azóta sem kísérelték meg többé. A középszerűség e mürmidónjainak – mint Béranger nevezi őket[11] – nincsenek történelmi ismereteik, nincs betekintésük a tényekbe, nincsenek eszméik, nincsen iniciatívájuk, ezért bálványozzák a status quót, melyet maguk tákoltak össze, tudatában annak, hogy csapnivaló kontármunkát végeztek.

De Törökország éppúgy nem marad statikus állapotban, mint a világ többi része; s éppen akkor, amikor a reakciós pártnak sikerült helyreállítani a civilizált Európában azt, amit status quo anté-nak*** tekint, kiderül, hogy közben a törökországi status quo nagymértékben megváltozott, hogy új kérdések, új kapcsolatok, új érdekek bukkantak fel, és hogy a szegény diplomatáknak mindent újra kell kezdeniök ott, ahol nyolc-tíz évvel ezelőtt az általános földrengés miatt abbahagyták. Fenntartani a status quót Törökországban! Nos, ugyanúgy megkísérelhetnék azt is, hogy egy döglött ló hullájának rothadását, mielőtt a teljes feloszlás bekövetkezik, egy meghatározott fokon tartsák fenn. Törökország korhadozik és továbbra is korhadni fog mindaddig, amíg a „hatalmi egyensúlynak" és a status quo fenntartásának jelenlegi rendszere folytatódik, s kongresszusok, jegyzékek és ultimátumok ellenére hozzájárul majd a maga évi kvótájával a diplomáciai nehézségekhez és a nemzetközi viszályokhoz, éppúgy, ahogyan minden más rothadó test ellátja környezetét szénhidrogénnel és más illatos gáznemű anyaggal.

Vizsgáljuk meg mindjárt közelebbről a kérdést. Törökország három, egymástól teljesen különböző jellegű részből áll: az afrikai vazallus fejedelemségekből, ti. Egyiptomból és Tuniszból; az ázsiai Törökországból és az európai Törökországból. Az afrikai birtokokat, melyek közül egyedül Egyip-

* – fennálló helyzetet – *Szerk.*
** – szegénységi bizonyítvány – *Szerk.*
*** – előző helyzetnek – *Szerk.*

tom tekinthető olyan országnak, mely valóban alá van rendelve a szultánnak, egyelőre figyelmen kívül hagyhatjuk; Egyiptom pedig sokkal inkább az angoloké, mint bárki másé, és ez a terület Törökország valamely jövendő felosztásakor minden bizonnyal nekik fog jutni. Az ázsiai Törökországban összpontosul mindaz az erő, amellyel a birodalom még rendelkezik. Kisázsia és Örményország – főként itt laktak a törökök négy évszázadon át – az a rezerváció, mely a török haderőt szolgáltatta, kezdve azoktól a seregektől, amelyek Bécs sáncait fenyegették, egészen azokig, amelyeket Dibics nem nagyon ügyes hadműveleteivel Kulevcsánál megfutamított.[12] Az ázsiai Törökország gyéren lakott terület ugyan, de a török nemzetiségű fanatikus muzulmánok ott annyira kompakt tömeget alkotnak, hogy jelenleg nem csábít hódítási kísérletekre; s valóban, valahányszor a „keleti kérdést" tárgyalják, e területnek csupán két részét, Palesztinát és Libanon keresztények lakta völgyeit veszik figyelembe.

Az igazán vitás kérdés mindig is az európai Törökország, a Szávától és a Dunától délre elterülő nagy félsziget volt. Ezen a pompás területen – szerencsétlenségére – a legkülönbözőbb fajták és nemzetiségek konglomerátuma telepedett le, és nehéz eldönteni, melyik közülük a legalkalmatlanabb a civilizációra és a haladásra. Egymillió török tizenkétmillió szlávot, görögöt, havasalföldit és arnautát* tart uralma alatt, és nemrégiben még kétesnek látszott, vajon e sok különböző fajta közül nem a török a leghivatottabb-e a szupremáciára, melyet ilyen vegyes népesség felett e nemzetiségek egyikének szükségképpen magához kellett ragadnia. De ha látjuk, hogy a török kormány minden civilizációs kísérlete milyen szánalmasan megbukott, s hogy az iszlám fanatizmusa, amely főképp néhány nagyváros török csőcselékére támaszkodik, mindig arra használta fel Ausztria és Oroszország segítségét, hogy újra hatalomra jusson és minden esetleg elért haladást ismét semmivé tegyen; ha látjuk, hogy a központi, vagyis a török kormányt menynyire gyengítik a keresztény tartományokban évről évre kitörő lázadások, melyek a porta gyengesége és a szomszédos államok beavatkozása folytán sohasem teljesen eredménytelenek; ha látjuk, hogy Görögország elnyeri függetlenségét, Oroszország meghódítja Örményország egyes részeit, Moldva, Havasalföld és Szerbia sorra Oroszország védnöksége alá kerülnek, akkor kénytelenek vagyunk beismerni, hogy a törökök jelenléte Európában valóban akadályozza a thrák-illír félsziget erőforrásainak fejlődését.

A törököket aligha nevezhetjük Törökország *uralkodó osztályának*, mert Törökországban a különböző társadalmi osztályok közötti viszonyok éppoly

* – albánt - *Szerk.*

zavarosak, mint a különböző fajták közötti viszonyok. A török, a helytől és a körülményektől függően, munkás, földműves, kisbirtokos, kereskedő, feudális földesúr a feudalizmus legalacsonyabb, legbarbárabb fokán, hivatalnok vagy katona; de bármilyen társadalmi helyzetet foglal el, a kiváltságos valláshoz és nemzethez tartozik, – kizárólag neki van fegyverviselési joga, és a legmagasabb rangú kereszténynek a legalantasabb muzulmánt is előre kell engednie, ha találkoznak. Boszniában és Hercegovinában a szláv származású nemesség áttért az iszlám vallásra, a nép nagy tömegei azonban ráják, azaz keresztények maradtak. Ebben a tartományban tehát az uralkodó vallás és az uralkodó osztály azonos, mert hiszen a boszniai muzulmán egy szinten áll török származású hittestvérével.

Az európai török népesség legfőbb pillére – a mindig rendelkezésre álló ázsiai tartalékoktól eltekintve – Konstantinápoly és néhány más nagy város csőcseléke. Ez túlnyomórészt török származású és noha főképp keresztény tőkések számára végzett munkából él, féltékenyen óvja képzelt fölényét és kilengések esetén élvezett tényleges büntetlenségét, amit az iszlám kiváltságai a keresztényekkel szemben biztosítanak számára. Közismert dolog, hogy ezt a csőcseléket minden jelentősebb coup d'état* alkalmával megvesztegetéssel és hízelgéssel meg kell nyerni. Néhány gyarmatosított terület lakosságán kívül csakis ez a csőcselék alkotja a török népesség zárt és nagy tömegét Európában. Ám előbb vagy utóbb minden bizonnyal kiderül majd, hogy az európai szárazföld egyik legszebb részét feltétlenül meg kell szabadítani egy olyan csőcselék uralmától, amelyhez képest a római császárság csőcseléke bölcsek és hősök gyülekezete volt.

A többi nemzetiség közül az arnautákat néhány szóval elintézhetjük; viharedzett, tősgyökeres hegyi nép, amely az Adriai-tenger felé lejtősen lereszkedő országot lakja, s amelynek megvan a maga külön nyelve, ez azonban, úgy látszik, a nagy indogermán nyelvcsaládhoz tartozik. Az arnauták részben görög keresztények, részben muzulmánok, és mindaz, amit tudunk róluk, arra vall, hogy még egyáltalán nem érettek a civilizációra. Szokásukká vált a rablás, és ez minden szomszédos kormányt arra fog kényszeríteni, hogy szigorú katonai elnyomás alatt tartsák őket, mindaddig, amíg a környező területek iparosodása lehetővé teszi, hogy mint favágók vagy vízhordók munkát találjanak, mint ahogy ez a spanyolországi gallegók[13] és más hegylakó népek esetében általában történt.

A havasalföldiek vagy dáko-románok, az Alduna és a Dnyeszter közötti terület lakosságának zöme, igen vegyes nép, mely a görög egyházhoz tarto-

* – államcsíny – *Szerk.*

zik, nyelve pedig latin eredetű és az olaszhoz sok tekintetben hasonló. Közülük az erdélyiek és a bukovinaiak az osztrák, a beszarábiaiak pedig az orosz birodalom alattvalói; Moldvának és Havasalföldnek – a dáko-román fajta csak ebben a két fejedelemségben vívott ki magának politikai létet – saját fejedelmük van, s ezek a fejedelmek névleg a porta szuverenitása, ténylegesen pedig Oroszország fennhatósága alá tartoznak. Az erdélyi románokról sokat hallottunk a magyar háború idején*; addig a magyar földesurak feudális igája alatt nyögtek, s ezek az urak az osztrák módszernek megfelelően egyben minden állami kiszipolyozás eszközéül is szolgáltak; a brutalizált román tömeget, akárcsak a galíciai rutén jobbágyokat 1846-ban,[14] az osztrákok ígéretekkel és vesztegetésekkel megnyerték, s így indult meg az a pusztító háború, amely sivataggá változtatta Erdélyt. A török fejedelemségekben élő dáko-románoknak legalább van hazai nemességük, vannak politikai intézményeik; és, mint az 1848-as felkelés[15] eléggé bebizonyította, a forradalmi szellem, Oroszország minden erőfeszítése ellenére, utat tört hozzájuk. Aligha kétséges, hogy a kiszipolyozás és nélkülözés, melyet az 1848 óta tartó orosz megszállás alatt elszenvedtek, még csak szította ezt a szellemet, a közös vallási kötelékek és azon cári-pópai babonák ellenére, amelyeknek hatása alatt eddig a görög egyház császári fejét természetes védelmezőjüknek tekintették. S ha valóban így áll a dolog, akkor a havasalföldi nemzetiség a szóban forgó területek feletti végleges döntés során még fontos szerepet tölthet be.

A törökországi görögök többnyire szláv eredetűek, de átvették az újgörög nyelvet; valóban általában elismerik, hogy néhány konstantinápolyi és trapezunti nemesi családtól eltekintve még magában Görögországban is kevés ember ereiben csörgedez tiszta hellén vér. A tengeri kikötőkben és az ország belsejében lévő városok jórészében a zsidók mellett a görögökből kerül ki a kereskedők zöme. Néhány kerületben a görögök földműveléssel is foglalkoznak. De Thesszália és talán Epirus kivételével sem számuk, sem népsűrűségük, sem nemzeti öntudatuk alapján mint nemzet, sehol semmiféle politikai szerepet nem játszanak. Az a befolyás, melyre néhány konstantinápolyi görög nemesi család tagjai mint dragománok (tolmácsok) szert tettek, gyorsan csökken, amióta sok török Európában tanul és amióta európai követségeken törökül beszélő attasék vannak.

Most elérkeztünk ahhoz a fajtához, mely a népesség nagy tömegét alkotja, és melynek a vére túlsúlyban van mindenütt, ahol a fajták keveredtek. Csakugyan elmondhatjuk, hogy Moreától a Dunáig és a Fekete-tengertől

* 1848–49-ben. – *Szerk.*

az arnauta hegyekig ez képezi a keresztény lakosság fő törzsét. A szláv fajtára gondolunk, mégpedig különösképpen ennek illír (ilirski) vagy délszláv (jugoslavenski) néven ismert ágára. A nyugati szlávok (lengyelek és csehek) és a keleti szlávok (oroszok) után ők alkotják a harmadik ágát a szláv népek ama nagyszámú családjának, mely az utóbbi tizenkét évszázadban Európa keleti részét benépesítette. Ezek a délszlávok lakják nemcsak Törökország legnagyobb részét, hanem Dalmáciát, Horvátországot, Szlavóniát és Magyarország déli részét is. Valamennyien ugyanazt a nyelvet beszélik, mely közeli rokonságban van az orosszal és nyugati fül számára az összes szláv nyelvek közül vitathatatlanul a legdallamosabb. A horvátok és részben a dalmátok is római katolikus vallásúak, a többiek mind a görög egyházhoz tartoznak. A római katolikusok a latin ábécét használják, a görög egyház hívei viszont cirill betűkkel írnak, s ezt használja az orosz és az ószláv vagy egyházi nyelv is. Ez a körülmény, a valláskülönbséggel együtt, hozzájárult a nemzeti fejlődés elmaradásához az egész délszláv területen. Megtörténhet, hogy egy belgrádi nem tud elolvasni olyan könyvet, melyet az ő tulajdon nyelvén Zágrábban vagy Bécsben nyomtattak, sőt az abban használt „eretnek" ábécé és helyesírás miatt talán nem is hajlandó kezébe venni; orosz nyelven Moszkvában nyomott könyv olvasása és megértése viszont nem esik nehezére, mert a két nyelv – különösen a helyesírás ószláv etimológiai rendszerében – nagyon hasonló, és mert a könyvet az „ortodox" (pravoszlavnij) ábécé betűivel nyomták. A görög hitű szlávok tömege nem is akarja, hogy bibliáit, liturgiáit és imakönyveit saját hazájában nyomják, mert meg vannak győződve arról, hogy mindenhez, amit a szent Moszkvában vagy a szentpétervári császári nyomdában nyomtattak, sajátságos pontosság, ortodoxia és szentség tapad. A zágrábi vagy prágai rajongók minden pánszláv erőfeszítése[16] ellenére a szerb, a bolgár, a bosnyák rája, a makedóniai és thrákiai szláv paraszt több érintkezési felületet talál, jobban tud szellemi kapcsolatot teremteni az oroszokkal, több nemzeti rokonszenvet érez iránt uk, mint a vele egy nyelven beszélő római katolikus délszlávok iránt. – Bármi történik is, Szentpétervártól várja a Messiás eljövetelét, aki majd megszabadítja őt minden bajtól; és ha Konstantinápolyt Cárgrádjának, császárvárosának nevezi, ezt egyfelől azért teszi, mert várja az igazhitű cárt, aki eljő majd északról és bevonul ebbe a városba, hogy ott helyreállítsa az igazhit uralmát, másfelől pedig emlékezésül arra az igazhitű cárra, aki Konstantinápoly ura volt, mielőtt a törökök lerohanták az országot.

Törökország nagyobb részében a szlávok a törökök közvetlen uralma alatt vannak, de helyi hatóságaikat maguk választják, s néhol (Boszniában) áttérítették őket a hódító vallására. Politikai önállóságát a szláv fajta Török-

országnak két területén óvta meg, illetve vívta ki. Az egyik Szerbia, a Morava völgyében elterülő tartomány, amelynek élesen kirajzolódó természetes határai vannak, s amely hatszáz évvel ezelőtt fontos szerepet játszott ezeknek a területeknek a történetében. Miután egy ideig török uralom alatt állt, az 1806-os orosz háború lehetővé tette önálló létét,[17] jóllehet török főhatalom alatt. Azóta Szerbia mindig közvetlen orosz védnökség alatt maradt. De a politikai önállóság, akárcsak Moldvában és Havasalföldön, új szükségleteket teremtett és rákényszerítette Szerbiát, hogy kiszélesítse kapcsolatait Nyugat-Európával. A civilizáció lassanként gyökeret vert, a kereskedelem bővült, új eszmék születtek; s ily módon az orosz befolyási övezet gócpontjában és fellegvárában, a szláv, ortodox Szerbiában oroszellenes haladó párt alakult (reformkövetelései természetesen igen szerények), élén Garašanin volt pénzügyminiszterrel.[18]

Nem kétséges, hogy ha a görög-szláv népesség valaha uralomra jut abban az országban, ahol letelepedett és ahol hétmillió lélekszámmal az összlakosság háromnegyedét alkotja, ugyanazok a szükségletek idővel e népesség körében is oroszellenes, haladó párt létrejöttéhez vezetnének, ami eddig mindig elkerülhetetlenül bekövetkezett ott, ahol a lakosság egy része félig függetlenné lett Törökországtól.

Montenegróban nem találunk termékeny völgyet viszonylag nagy városokkal, hanem nehezen megközelíthető kopár hegyvidéket. Ide rablóbandák fészkelték be magukat, melyek a lapályokon fosztogatnak és zsákmányukat hegyi erődjeikben raktározzák el. Ezek a romantikus, de meglehetősen bárdolatlan úriemberek már régóta nyűgei Európának, de Oroszország és Ausztria, politikájukhoz híven, védik a Fekete Hegység lakóinak (cernogorecoknak) jogát arra, hogy falvakat felégessenek, lakóit legyilkolják és a jószágot elhajtsák.

British Politics – Disraeli – The Refugees – Mazzini in London – Turkey

A megírás ideje: 1853 március 12 és 22 között

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 április 7. (3736.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Friedrich Engels

A török kérdés lényege

Csodálkozunk, hogy a keleti kérdésről most folyó vitában az angol újságok nem mutattak rá bátrabban azokra a létfontosságú érdekekre, melyeknek Nagy-Britanniát az orosz annexiós és terjeszkedési törekvések határozott és kérlelhetetlen ellenfelévé kellene tenniök. Anglia nem engedheti meg, hogy Oroszország birtokába vegye a Dardanellákat és a Boszporuszt. Egy ilyen fejlemény kereskedelmi és politikai téren egyaránt súlyos, ha ugyan nem halálos csapást mérne a brit hatalomra. Ha csak az angol–török kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó tényeket nézzük, ez máris nyilvánvalóvá válik.

Az Indiába vezető közvetlen út felfedezése előtt Konstantinápoly nagy kereskedelmi központ volt. S noha India termékei most már eljutnak Európába szárazföldi úton, Perzsián, Turánon és Törökországon át, a török kikötők még mindig nagyon jelentős és gyors ütemben növekvő forgalmat bonyolítanak le mind Európával, mind Ázsia belsejével. Csak egy pillantást kell vetnünk a térképre, hogy ezt megértsük. A Fekete-erdőtől Novgorod Velikij homokos magaslataiig a belső országrészeket mindenütt a Fekete-tengerbe vagy a Kaszpi-tengerbe torkolló folyók öntözik. A Duna meg a Volga, Európának e két folyamóriása, a Dnyeszter, a Dnyeper meg a Don megannyi természetes csatorna, melyeken a belső országrészek termékei a Fekete-tengerre szállíthatók – a Fekete-tengerre, mert a Kaszpi-tenger maga is csak a Fekete-tengeren át közelíthető meg. Ily módon Európa kétharmada – vagyis Németország és Lengyelország egy része, egész Magyarország, Oroszországnak a legtermékenyebb területei, s ezenkívül az európai Törökország is – természetszerűleg az Euxinusra van utalva kivitel és árucsere tekintetében; annál is inkább, mert ezek mind főképp agrár országok, és termékeik nagy tömegénél fogva mindenkor elsősorban vízi utat kell a szállítára felhasználniok. A magyar, a lengyel, a délorosz gabona, gyapjú és nyersbőr évről évre nagyobb mennyiségekben érkezik nyugati piacainkra, s mindezeket az árukat Galacban, Odesszában, Taganrogban és az Euxinus

más kikötőiben hajózzák be. Van azután a kereskedelemnek még egy fontos ága, mely szintén a Fekete-tengeren át bonyolódik le. Konstantinápoly és különösen az ázsiai Törökországban fekvő Trapezunt a Belső-Ázsiába, az Eufrátesz és a Tigris völgyébe, a Perzsiába és a Turkesztánba irányuló karaván-kereskedelem fő központjai. Ez a kereskedelem is gyorsan fejlődik. Az említett két város görög és örmény kereskedői nagy mennyiségben importálnak angol gyári termékeket, melyek olcsó áraikkal gyorsan kiszorítják az ázsiai háremek háziiparát. Fekvése folytán Trapezunt minden más helynél alkalmasabb erre a kereskedelemre. Mögötte Örményország dombjai terülnek el, melyek sokkal kevésbé járhatatlanok mint a Szír-sivatag, s elég közel fekszik Bagdadhoz, Sirázhoz és Teheránhoz, mely utóbbi útmenti piaca a Hivából és Bokharából érkező karavánoknak is. Hogy milyen jelentős ez a karaván-kereskedelem s általában a fekete-tengeri kereskedelem, az látható a manchesteri tőzsdén is, ahol a barnabőrű görög vevők száma és jelentősége egyre növekszik, s ahol a német és az angol mellett gyakran hallani görög és délszláv beszédet.

A trapezunti kereskedelem igen komoly politikai problémává is válik, mert forrása annak, hogy Oroszország és Anglia érdekei Belső-Ázsiában ismét összeütközésbe kerülnek. 1840-ig a külföldi árukkal folyó kereskedelem ebben a térségben szinte kizárólag az oroszok monopóliuma volt. Az orosz áruk eljutottak egészen az Indusig és itt-ott még az angol árukkal szemben is előnyben részesültek. Nyugodtan állíthatjuk, hogy az afgán háborúig és Sind és Punjab meghódításáig[19] Anglia kereskedelme Belső-Ázsiával szinte nulla volt. Most másképp áll a dolog. A kereskedelem szüntelen bővítésének parancsoló szükségszerűsége – ez a fátum, mely kísértetként üldözi a modern Angliát, s ha nem elégítik ki azonnal, New Yorktól Kantonig és Szentpétervártól Sydneyig érezhető szörnyű megrázkódtatásokhoz vezet – ez a kérlelhetetlen szükségszerűség arra késztette az angol kereskedelmet, hogy két oldalról: az Indus felől és a Fekete-tenger felől támadja Belső-Ázsiát; és noha igen keveset tudunk az e világrész felé irányuló orosz kivitelről, abból, hogy az angol export erre a területre megnövekedett, bízvást következtethetünk az orosz kereskedelem ottani lényeges csökkenésére. Az orosz–angol kereskedelmi csatatér az Indus völgyéből Trapezuntba helyeződött át, és az orosz kereskedelem, mely korábban egészen Anglia keleti birodalmának határáig merészkedett előre, most defenzívába szorul saját vámhatárai szélső peremén. E tény jelentősége a keleti kérdés bármiféle jövőbeni megoldása, valamint Anglia és Oroszország ebbeli szerepe szempontjából nyilvánvaló. Ezek az országok Keleten ellenfelek és mindig is azok lesznek.

De vizsgáljuk most meg a fekete-tengeri kereskedelemre vonatkozó pontosabb becsléseket. A londoni „Economist"[20] szerint a brit kivitel a török fennhatóság alatt álló területekre, Egyiptomot és a dunai fejedelemségeket is beleértve, a következőképpen alakult:

1840-ben	1 440 592 £
1842-ben	2 068 842 „
1844-ben	3 271 333 „
1846-ban	2 707 571 „
1848-ban	3 626 241 „
1850-ben	3 762 480 „
1851-ben	3 548 959 „

E tételeknek legalább kétharmada bizonyára fekete-tengeri kikötőkbe, köztük Konstantinápolyba került. S ez az egész, gyorsan növekvő kereskedelem függ attól a hatalomtól, mely a Dardanellákat és a Boszporuszt, a Fekete-tenger e két kulcsát birtokolja. Aki ezeket a kezében tartja, tetszése szerint nyithatja meg vagy zárhatja el az utat a Földközi-tenger e legtávolibb pontja felé. S ugyan ki várhatná el, hogy Oroszország, ha egyszer Konstantinápoly birtokába jut, nyitva hagyja majd azt a kaput, melyen át Anglia behatolt az orosz kereskedelem szférájába?

Ennyit Törökország és különösen a Dardanellák kereskedelmi jelentőségéről. Nyilvánvaló, hogy a Fekete-tenger e kapuin át folyó kereskedelem háborítatlan szabadságától nemcsak egy igen nagyarányú kereskedelem függ, hanem Európa fő közlekedése Közép-Ázsiával, következésképpen e nagy térség újbóli civilizálásának legfőbb lehetősége is.

Ami mármost a katonai szempontokat illeti, a Dardanellákat és a Boszporuszt kereskedelmi fontosságuk egyúttal elsőrendű katonai hadállásokká teszi, olyan hadállásokká, amelyek döntő jelentőségűek minden háborúban. Ilyen hadállás Gibraltár, ilyen a Sund-szoros melletti Helsingör is. A Dardanellák tengerszorosa azonban földrajzi helyzeténél fogva még fontosabb. A gibraltári vagy helsingöri ágyúk nem tudják megvédeni az egész tengerszorost, és flotta segítségére van szükségük annak elzárásához; ezzel szemben a Dardanellák és a Boszporusz tengerszorosa annyira keskeny, hogy néhány megfelelő helyen emelt és jól felfegyverzett erőd – s Oroszország e tengeri út birtokában egy órányi késedelem nélkül hozzálátna ilyen erődök építéséhez – az egész világ egyesült hajóhadaival is dacolni tudna, ha ezek a tengerszorosba behatolni próbálnának. A Fekete-tenger ez esetben még sajátlagosabban orosz tó lenne, mint akár az ország szívében fekvő

Ladoga-tó. A kaukázusiak ellenállását kiéheztetéssel hamarosan megtörnék; Trapezunt orosz kikötő, a Duna orosz folyó lenne. Konstantinápoly bevétele után egyébként a török birodalom két részre szakadna; az ázsiai és az európai Törökországnak nem volna módja egymással közlekedni vagy egymást támogatni, a török hadsereg fő erői pedig, Ázsiába visszaszorítva, teljesen veszélytelenek lennének. – Makedónia, Thesszália és Albánia – bekerítve és a fő erőktől elszakítva, a hódítót még a leigázás fáradságától is megkímélve – kénytelenek lennének kegyelmet és a belső rend fenntartása végett hadsereget kérni.

De lehetséges-e, hogy ez a gigantikus és felduzzadt hatalom, amikor már azon az úton van, hogy világbirodalommá váljék, félúton megáll? Még ha akarná is, a körülmények nem engednék. Törökország és Görögország annektálása révén Oroszország kitűnő tengeri kikötőkhöz jutna, a görögök pedig gyakorlott tengerészeket szolgáltatnának hadiflottájához. Konstantinápoly elfoglalásával Oroszország a Földközi-tenger küszöbéhez ér; ha elfoglalja Durazzót és az albán partvidéket Antivaritól Artáig, az Adria kellős közepéig jut el, ahonnan a brit Ion-szigetek látótávolban vannak és gőzhajóval 36 óra az út Máltáig. S ha Oroszország ilymódon észak, kelet és dél felől bekeríti az osztrák fennhatóság alatt álló területeket, már a Habsburgokat is vazallusai közé sorolhatja majd. És még valami lehetséges, sőt valószínű. A birodalom szaggatott hullámvonalú nyugati határa, amely nem esik egybe természetes határokkal, kiigazításra szorulna, s kiderülne, hogy Oroszország természetes határa Danzigtól vagy esetleg Stettintől Triesztig terjed. S amilyen bizonyos, hogy hódításra újabb hódítás és annexióra újabb annexió következik, olyan bizonyos az is, hogy ha Oroszország meghódítja Törökországot, ez csak előjátéka lesz Magyarország, Poroszország, Galícia annektálásának, s hogy ez végül is ama szláv birodalom megvalósításához fog vezetni, amelyről bizonyos fanatikus pánszláv filozófusok álmodoztak.

Az orosz kétségtelenül hódító nemzet, az volt egy évszázadon át, amíg az 1789-es nagy mozgalom életre nem hívta hatalmas erejű, félelmes ellenfelét. Az európai forradalomra gondolunk, a demokratikus eszmék robbantó erejére és az ember veleszületett szabadságszomjára. E korszak óta valójában csak két hatalom van az európai kontinensen: az egyik Oroszország meg az abszolutizmus, a másik a forradalom meg a demokrácia. Ebben a pillanatban úgy látszik, hogy a forradalom el van fojtva, de él és éppolyan szörnyen rettegnek tőle, mint valaha. Ezt tanúsítja az a rémület, mely a legutóbbi milánói felkelés[21] hírére a reakciót elfogta. Ha azonban Oroszország Törökország birtokába jut, csaknem megkétszereződik a hatalma, és erősebb lenne Európa valamennyi többi országánál együttvéve. Ilyen fejlemény a forradalmi ügyre

nézve hallatlan szerencsétlenség lenne. A török függetlenség megóvásának, vagy – az ottomán birodalom netáni széthullása esetén – az orosz annexiós tervek meghiúsításának a legnagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk. Ebben a tekintetben a forradalmi demokrácia és Anglia érdekei megegyeznek. Sem az egyik, sem a másik nem tűrheti, hogy a cár Konstantinápolyt egyik fővárosává tegye, és végszükség esetén, látni fogjuk, mindkettő határozott ellenállást tanúsít majd a cárral szemben.

The real issue in Turkey

A megírás ideje: 1853 március 23 és 28 között

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 április 12. (3740.) sz. (vezércikk)

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

A londoni sajtó – Napóleon politikája a török kérdésben

London, 1853 március 25.

Ma reggelig nem érkeztek további hitelt érdemlő hírek Törökországból. A „Morning Herald"[22] párizsi tudósítója a lap mai számában azt állítja, hogy felelős helyről kapott tájékoztatás szerint az oroszok bevonultak Bukarestbe. A „Courrier de Marseille" e hó huszadiki számában ezt olvastuk: „Módunkban áll olvasóinkkal ismertetni annak a jegyzéknek a lényegét, melyet Ozerov úr a Magas Portának már közvetlenül Leiningen gróf elutazása után és Mensikov hercegnek magában a divánban történt durva kirohanása előtt átnyújtott. E diplomáciai jegyzék fő pontjai a következők. Nesselrode gróf igen erélyes hangon panaszt emel amiatt, hogy a porta, jóllehet határozott ígéretet tett, hogy nem támadja meg a montenegróiakat, véres háborút viselt e nép ellen, ami a szentpétervári kormány legnagyobb mérvű elégedetlenségét idézte elő. Ezért Oroszország, hogy megfelelő védelmet nyújtson a montenegróiaknak és megóvja őket újabb katasztrófáktól, felszólítja a portát, hogy ismerje el *Montenegro függetlenségét*. A jegyzék tartalmazott egy tiltakozást is az albán partvidék blokádja ellen és végül azt követelte a szultántól, váltsa le azokat a minisztereket, akiknek a tevékenysége mindig félreértéseket idézett elő a két kormány között. Állítólag Törökország e jegyzék vétele után – bár sajnálattal – hajlandónak mutatkozott egy pontban engedni, mégpedig a miniszterek, elsősorban Fuad effendi, a szultán sógora leváltása tekintetében, s ez utóbbi helyére máris az oroszbarát Rifat pasa került. Montenegro függetlenségének elismerését azonban a porta megtagadta. Ekkor történt, hogy Mensikov herceg, anélkül hogy előzőleg a külügyminiszternél a szokásos udvariassági látogatást megtette volna, minden diplomáciai formaság mellőzésével megjelent a divánban és fenyegető modorban követelte ettől a testülettől kívánságainak teljesítését. E követelés miatt a porta védelemért fordult Angliához és Franciaországhoz."

A régi Görögországban arról a szónokról, akit hallgatásáért megfizettek, azt mondták, hogy *ökör van a nyelvén.* Az *ökör* tudniillik Egyiptomból behozott ezüstpénz volt.[23] Ami a „Times"-t[24] illeti, róla is elmondhatjuk, hogy a keleti kérdés feléledésének egész időszakában ökör volt a nyelvén, ha nem is azért, hogy hallgasson, legalábbis azért, hogy beszéljen. Ez a leleményes újság először védelmezte a montenegrói osztrák intervenciót azzal az ürügygyel, hogy a kereszténységről van szó. Később azonban, amikor Oroszország beavatkozott, elejtette ezt az érvet, és azt állította, hogy az egész kérdés nem egyéb a görög és a római egyház között felmerült viszálynál, mely az anglikán egyház „alattvalói" számára teljesen közömbös. Majd hangsúlyozta a Törökországgal folytatott kereskedelem fontosságát Nagy-Britannia számára, és éppen e kereskedelem fontosságából vonta le azt a következtetést, hogy Nagy-Britannia csak nyerhet, ha a török szabadkereskedelmet az orosz prohibitív vámra és az osztrák védővámra cseréli fel. Ezután a „Times" azt próbálta bebizonyítani, hogy Anglia élelmiszerellátás tekintetében függ Oroszországtól, és ezért szó nélkül meg kell hajolnia a cár földrajzi elgondolásai előtt. Kedves bók ez a „Times"-ben magasztalt kereskedelmi rendszer számára és igen tetszetős érvelés, amely szerint ahhoz, hogy Angliának Oroszországtól való függősége csökkenjen, a Fekete-tengernek orosz tóvá és a Dunának orosz folyammá kell válnia. E tarthatatlan álláspont feladására kényszerülten azután a „Times" beérte azzal az általános megállapítással, hogy a török birodalom reménytelenül széthullik, és ez – a „Times" véleménye szerint – döntő bizonyíték amellett, hogy Oroszországnak kell most e birodalom végrendeleti végrehajtójának és örökösének lennie. Majd pedig Oroszország és Ausztria „tisztító uralmának" és civilizáló befolyásának akarta Törökország lakosságát a „Times" alávetni, miközben emlékezett ugyan arra a régi mesére, hogy a bölcsesség Keletről jön, de megfeledkezett nemrégiben tett saját megállapításáról, hogy ti. „az az állapot, melyet Ausztria saját birodalmának tartományaiban és királyságaiban fenntart, az önkényes tekintélyuralom és végrehajtó hatalom, a semmilyen törvények által nem korlátozott zsarnokság állapota". Végül – s ez a pimaszság teteje – a „Times" gratulál önmagának a keleti kérdésről írt „brilliáns" vezércikkeihez!

Az egész londoni sajtó, a reggeli és esti újságok, a napi- és a hetilapok egy emberként szálltak szembe a „vezető orgánummal". A „Morning Post"[25] gúnyolódik „Times"-beli kollegáinak az intelligenciáján, s hamis és képtelen hírek szándékos terjesztésével vádolja a lapot. A „Morning Herald" „héber–osztrák–orosz korszerű laptársunknak" nevezi a „Times"-t, a „Daily News"[26] velősebben „Brunnow-orgánum"-nak titulálja. Ikertest-

vére, a „Morning Chronicle"[27] így támad rá: „Azok az újságírók, akik tucatnyi nagy angol–görög cég kereskedelmi érdekei kedvéért azt javasolták, hogy a török birodalmat szolgáltassuk ki Oroszországnak, joggal tartanak igényt a »brilliáns« újságírás monopóliumára." A „Morning Advertiser"[28] ezt írja: „A »Times« helyesen állapítja meg, hogy az orosz érdekek szószólójaként egyedül áll... Ezt a lapot angol nyelven nyomják. De csak ennyiben angol. Ahol Oroszországról van szó, ízig-vérig orosz."

Kétségtelen, hogy az orosz medve nem fogja behúzni karmait, amíg meg nem győződik arról, hogy átmenetileg „entente cordiale" jött létre Anglia és Franciaország között.[29] Gondoljunk csak a következő csodálatos egybeesésre. Ugyanazon a napon, amikor a „Times" arról próbálta meggyőzni Lord Aberdeent és Lord Clarendont, hogy a török ügy nem egyéb, mint civakodás Franciaország és Oroszország között, a „roi des drôles"*, ahogy Granier de Cassagnac urat Guizot nevezte, a „Constitutionnel"-ben[30] történetesen azt a felfedezést tette, hogy ez az egész csak Lord Palmerston és a cár viszálya. Valóban, ha ezeket az újságokat olvassuk, megértjük a görög szónokokat, akik makedón „ökröket" tettek a nyelvükre azokban az időkben, amikor Démoszthenész dörgedelmes filippikáit tartotta.

Ami az angol arisztokráciát illeti, melyet a koalíciós kormány képvisel, ez szükség esetén hajlandó lenne az angol nemzeti érdekeket sajátlagos osztályérdekeinek feláldozni, s abban a reményben, hogy satnya oligarchiája nyugaton támogatásra talál, szívesen hozzájárulna egy fiatal zsarnoki hatalom megszilárdításához keleten. Ami Louis Napoléont illeti, ő még habozik. Minden rokonszenve azé az orosz autokratáé, akinek a kormányzati rendszerét Franciaországban bevezette, ellenszenve pedig teljes egészében Anglia ellen irányul, melynek parlamentáris rendszerét Franciaországban szétzúzta. Ezenkívül, ha eltűri, hogy a cár fosztogasson keleten, talán a cár is eltűri, hogy ő nyugaton fosztogasson. Másrészt jól tudja, milyen érzelmekkel viseltetik a Szent Szövetség[8] a „parvenü kán" iránt. Ennek megfelelően kétkulacsos politikát folytat, szeretné rászedni Európa nagyhatalmait, mint ahogy a francia nemzetgyűlés parlamenti pártjait rászedte. Tüntetően barátkozik Lord Stratford de Redcliffe-fel, a törökországi angol nagykövettel, s ugyanakkor a leghízelgőbb ígéretekkel igyekszik levenni a lábáról von Lieven orosz hercegnőt, a szultán udvarába pedig elküldi de la Cour urat, aki az angol–francia szövetséggel szemben az osztrák–francia szövetség lelkes szószólója. A touloni flottát a görög vizekre rendeli, és másnap bejelenti a „Moniteur"-ben[6], hogy erről Angliát előzetesen nem értesítették. Utasí-

* – „a bolondok királya" – *Szerk.*

tására egyik lapja, a „Pays"[31], úgy kezeli a keleti kérdést, mint amely rendkívül fontos Franciaország számára, s ugyanakkor egy másik lapjának, a „Constitutionnel"-nek, engedélyezi azt a kijelentést, hogy ebben a kérdésben orosz, osztrák és angol érdekek forognak kockán, Franciaország viszont csak igen távolról érdekelt a dologban, és így teljesen független helyzetben van. Melyik ígér neki többet, Oroszország vagy Anglia? számára ez a kérdés.

The London Press – Policy of Napoleon
on the Turkish Question

A megírás ideje: 1853 március 25.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 április 11. (3739.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Friedrich Engels

A török kérdés

A nyugat-európai és az amerikai közönség csak az utóbbi időben alkothatott magának valamennyire is helyes ítéletet a török ügyekről. A görög felkelésig[32] Törökország minden tekintetben terra incognita* volt és a közönség körében terjengő elképzelések inkább az ezeregy éjszaka meséin, mint történelmi tényeken alapultak. A hivatalos diplomaták, akik az országban jártak, pontosabb ismeretekkel kérkedtek; de ez a tájékozottság sem ért semmit, mert hiszen egyikük sem fáradozott soha azon, hogy megtanulja a török, a délszláv vagy az újgörög nyelvet, és így valamennyien a görög tolmácsok és frank[33] kereskedők részrehajló közléseire voltak utalva. Ezenkívül e lebzselő diplomaták idejüket különféle intrikákkal töltötték, s ez alól az egyetlen dicséretes kivétel Joseph von Hammer német tudós, a török történelem kutatója. Ezek az urak nem érdeklődtek az ország népe, intézményei, szociális viszonyai iránt; kapcsolatot csak az udvarral és főképp a görög fanariótákkal[34] tartottak, e körmönfont közvetítőkkel két olyan fél között, amelyek nem ismerik egymás valóságos helyzetét, erejét és segédforrásait. A nyugati diplomáciának Törökországgal kapcsolatos összes akciói sokáig ilyen silány információkra támaszkodó hagyományos elképzeléseken és nézeteken alapultak és különös módon még ma is nagyrészt ezeken alapulnak.

Ám amíg Anglia, Franciaország és hosszú ideig még Ausztria is csak a sötétben tapogatózva igyekeztek keleti politikájuk határozott irányvonalát kialakítani, egy másik hatalom mindnyájuknak túljárt az eszén. Oroszországban, mely helyzetét, szokásait, hagyományait és intézményeit tekintve maga is félig ázsiai, akadt elég olyan ember, aki meg tudta érteni Törökország tényleges állapotát és jellegét. Az oroszok vallása azonos az európai Törökország lakosai kilenctized részének a vallásával; nyelvük majdnem azonos hétmillió török alattvaló anyanyelvével; emellett az oroszok, mint tudjuk, könnyen megtanulnak beszélni idegen nyelven, még ha azt nem is bírják

* – ismeretlen föld – *Szerk.*

tökéletesen, s így a jól fizetett orosz ügynökök könnyen alapos jártasságra tehettek szert a török ügyekben. Az orosz kormány pedig már régóta kihasználta ezt a rendkívül kedvező helyzetét Délkelet-Európában. Az orosz ügynökök százai járták be Törökországot és azt magyarázták a görög-keresztényeknek, hogy az igazhitű uralkodó az elnyomott keleti egyház feje, természetes védelmezője és leendő felszabadítója; a délszlávoknak viszont azt magyarázták, hogy ez az uralkodó az a mindenható cár, aki előbb vagy utóbb a nagy szláv faj minden ágát egyesíti majd jogara alatt és Európa uralkodó fajává fogja tenni. A görög egyház papjai hamarosan egyetlen széleskörű összeesküvéssé alakultak, melynek célja ezeknek az eszméknek a terjesztése volt. Az 1804-es szerb lázadást[35] és az 1821-es görög felkelést többé-kevésbé közvetlenül az orosz arany és az orosz befolyás robbantotta ki; s ha török pasák bárhol kibontották a központi kormány elleni lázadás zászlaját, orosz cselszövésekben és orosz pénzben sohasem volt hiány; s míg tehát a nyugati diplomaták a török belügyekbe teljesen belezavarodtak, mert a való helyzetről csak annyit tudtak, mint a holdbéli emberről, kitört a háború, orosz csapatok bevonultak a Balkánra, s az ottomán birodalmat darabonként megcsonkították.

Igaz, hogy az utóbbi harminc esztendőben sok minden történt a nagyközönségnek a törökországi állapotokról való felvilágosítása érdekében. Német filológusok és kritikusok megismertették velünk az ország történelmét és irodalmát, Törökországban lakó angolok és angol kereskedők sok adatot gyűjtöttek a birodalom társadalmi viszonyairól. De úgy látszik, a bölcs diplomaták mindezt megvetik, és a lehető legcsökönyösebben ragaszkodnak a keleti tündérmesék tanulmányozása alapján kialakult hagyományokhoz, amelyeket kiegészítenek azoknak a görög bérenceknek a nem kevésbé csodálatos elbeszélései, akiknél korruptabbakat a világ még nem látott.

S mi lett ennek a természetszerű következménye? Az, hogy a nyugati kormányok tudatlansága, tunyasága, állandó ingadozása és gyávasága folytán Oroszország minden lényeges vonatkozásban következetesen sorra elérte céljait. A navarinói csatától[36] a mostani keleti válságig a nyugati hatalmak akcióját vagy egymás közti civódásaik hiúsították meg, amelyek többnyire keleti ügyekben való egyforma járatlanságukból, illetve kicsinyes, keleti észjárással bizonyára érthetetlen féltékenykedésből adódtak, – vagy pedig akciójuk egyenest csakis Oroszország érdekeinek kedvezett. S Oroszországot nemcsak a törökországi és a görögországi görögök meg a szlávok tekintik természetes pártfogójuknak; még a konstantinápolyi kormány is, mely hiába próbálja mindig újból meg újból tényleges szükségleteit, igazi helyzetét megértetni a nyugati nagykövetekkel, akik még büszkék is arra,

hogy teljesen képtelenek a török ügyeket saját szemükkel megítélni, még maga a török kormány is minden esetben kénytelen volt Oroszország irgalmára bízni magát, és védelmet kérni attól a hatalomtól, mely nyíltan beismeri, hogy eltökélt szándéka minden törököt a Boszporuszon át hazakergetni és a Hagia Sophia[37] minaretjeire a Szent András-keresztet kitűzni.

Oroszországnak ezek az állandó és sikeres beavatkozásai végül is a diplomáciai hagyomány ellenére felkeltették a nyugat-európai kormányokban a közeledő veszély halvány és gyenge előérzetét. Ez az előérzet eredményezte azt a nagyszerű diplomáciai varázsigét, hogy a törökországi status quo* fenntartása a világbéke elengedhetetlen előfeltétele. Bizonyos modern államférfiak nagyhangú frázisokkal leplezett tehetségtelenségükben semmivel sem bizonyíthatták volna meggyőzőbben tudatlanságukat és tehetetlenségüket, mint ezzel az axiómával, melyet – bár mindig holt betű maradt – egy rövid, húsz éves időszak során szentesített a hagyomány, s mely épp oly tiszteletreméltóvá és vitathatatlanná vált, mint János király Magna Chartája.[38] Fenntartani a status quót! De hiszen Oroszország éppen a status quo fenntartása végett szított lázadást Szerbiában, tette függetlenné Görögországot, ruházta át önmagára Moldva és Havasalföld védnökségét, tartotta meg Örményország egy részét! Anglia és Franciaország kisujjukat sem mozdították, amikor ezek a dolgok történtek, s csak egyszer léptek fel, 1849-ben, nem Törökország, hanem a magyar menekültek védelmében.[39] Az európai diplomácia, sőt az európai sajtó szemében is az egész keleti kérdés erre a dilemmára redukálható: vagy az oroszok Konstantinápolyban, vagy a status quo fenntartása – ezen az alternatíván kívül el sem tudnak képzelni semmit.

Ennek illusztrálására vegyük szemügyre a londoni sajtót. Azt látjuk, hogy a „Times"[24] állást foglal Törökország szétdarabolása mellett, és a török fajtát alkalmatlannak minősíti arra, hogy továbbra is uralkodjék Európának ebben a szép sarkában. A lap – a tőle megszokott ügyességgel – merészen támadja a status quo régi diplomáciai hagyományát, s fenntartását lehetetlennek nyilvánítja. Minden rendelkezésre álló tehetségét latba veti, hogy ezt a lehetetlenséget különböző szempontokból kimutassa, és hogy megnyerje a britek rokonszenvét a szaracénok maradékai elleni új kereszteshadjárat számára. Tagadhatatlan érdeme a „Times"-nak, hogy ilyen kíméletlen támadást intéz egy régóta tiszteletben álló és semmitmondó frázis ellen, melyet két hónappal ezelőtt még maga is szentnek tartott. De aki ismeri ezt a lapot, azt is tudja, hogy e szokatlan merészség közvetlenül Oroszország és Ausztria érdekét szolgálja. A hasábjain felhozott helyes premisszák, amelyek

* – fennálló helyzet – *Szerk.*

szerint Törökországot jelenlegi állapotában fenntartani teljesen lehetetlen, csak arra valók, hogy előkészítsék a brit közönséget és a világot arra a percre, amikor Nagy Péter végrendeletének[40] legfontosabb szakasza, a Boszporusz meghódítása befejezett ténnyé válik.

A „Daily News"[26], a liberálisok orgánuma, az ellenkező álláspontot képviseli. A „Times" legalább új és helyes szempontból ragadja meg a kérdést, hogy azután önző céloknak megfelelően kiforgassa. A liberális újság hasábjain viszont az egyszerű józan ész szólal meg, de pusztán afféle *házi sütetű józan ész*. A lap látóköre csak a háza küszöbéig terjed. A „Daily News" világosan látja, hogy Törökország szétdarabolása *a jelenlegi körülmények között* szükségképpen az oroszok kezére juttatná Konstantinápolyt, és hogy ez nagy szerencsétlenség lenne Angliára nézve; hogy ez veszélyeztetné a világbékét, tönkretenné a fekete-tengeri kereskedelmet, és a földközi-tengeri brit támaszpontok és flotta újabb fegyveres megerősítését tenné szükségessé. Ennek következtében a „Daily News" mindenképpen igyekszik felháborodást és félelmet kelteni a brit közönség körében. Vajon Törökország felosztása nem ugyanakkora bűntett-e, mint Lengyelország felosztása? Vajon Törökországban a keresztények nem élveznek-e nagyobb vallásszabadságot, mint Ausztriában és Oroszországban? Vajon nem szelíd, atyai kormány-e a török kormány, mely megengedi, hogy a különböző nemzetek, vallásfelekezetek és helyi testületek maguk intézzék ügyeiket? Vajon Törökország, Ausztriához és Oroszországhoz viszonyítva, nem paradicsom-e? Vajon az élet és a tulajdon nincs-e ott biztonságban? S vajon Anglia nem bonyolít-e le nagyobb kereskedelmi forgalmat Törökországgal, mint Ausztriával és Oroszországgal együttvéve, és ez a forgalom nem növekszik-e évről évre? S azután következik ditirambikus stílusban – már amennyire a „Daily News"-tól ditirambusok kitelnek – az apoteózisa Törökországnak, a törököknek és mindannak, ami török, s ezt legtöbb olvasója bizonyára teljesen érthetetlennek tartja.

Ennek a törökökért fellángolt furcsa lelkesedésnek a kulcsát David Urquhart képviselő úr műveiben találhatjuk meg. Ez a skót származású úriember, aki hazájáról középkori, patriarchális emlékeket őriz, de aki modern brit civilizált nevelésben részesült, miután három évig harcolt Görögországban a törökök ellen, elment országukba és ott menten beléjük szeretett. Ez a romantikus felföldi a Pindosz és a Balkán hegyszorosaiban újra otthon érezte magát, és Törökországról írott munkái, noha sok értékes információt tartalmaznak, három paradoxonba sűríthetők, melyek csaknem szószerint így hangzanak: ha Urquhart úr nem volna brit alattvaló, határozottan leginkább török szeretne lenni; ha nem volna presbiteriánus kálvi-

nista, csakis az iszlám vallásfelekezethez szeretne tartozni; és harmadszor: a világon csak két országban, Nagy-Britanniában és Törökországban van önkormányzat, valamint polgári és vallásszabadság. Ezt az Urquhartot azóta minden Palmerston-ellenes angol liberális a keleti kérdés nagy szakértőjének tekinti, és ő szolgáltat anyagot a „Daily News"-nak Törökországról zengett dicshimnuszaihoz.

Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk a kérdést, csak a következő érv érdemel némi figyelmet: „Azt mondják, Törökország hanyatlik; de hol tapasztalható a hanyatlás? Nem terjed-e gyorsan a civilizáció Törökországban, nem fejlődik-e a kereskedelem? Ahol önök csakis hanyatlást látnak, ott a mi statisztikáink csakis haladásról tanúskodnak." Ámde nagy tévedés lenne a fekete-tengeri kereskedelem fejlődését egyedül Törökország javára írni – márpedig itt ez történik –, éppen úgy, mint ha Hollandiának, amely a Németország nagy része felé irányuló forgalom országútja, az ipari és kereskedelmi teljesítőképességét összkiviteléből és összbehozatalából ítélnők meg, holott ennek kilenc tizede pusztán átmenő forgalom. Mindamellett azt, amit Hollandiával kapcsolatban minden statisztikus nyomban otromba hazugságnak tekintene, az egész angol liberális sajtó, a tudós „Economist"-ot[20] is beleértve, Törökországgal kapcsolatban szeretné rádisputálni a hiszékeny nagyközönségre. S azután: kik kereskednek Törökországban? Nem a törökök, az biztos. Ők akkor, amikor még ősi nomád állapotukban éltek, úgy mozdították elő a kereskedelmet, hogy karavánokat fosztottak ki, s most, hogy már valamivel civilizáltabbak, úgy mozdítják elő, hogy mindenféle önkényes és terhes adókat vetnek ki. Az egész kereskedelmet a nagy kikötőkben letelepedett görögök, örmények, szlávok és frankok bonyolítják le, s ezeknek bizonyára nincs okuk arra, hogy a török bejeknek és pasáknak mondjanak köszönetet, amiért ezt megtehetik. Ha az összes törököket eltávolítanák Európából, a kereskedelem ezt nem sínylené meg. És ami az általános civilizációt illeti, vajon ki szorgalmazza ezen a téren az előrehaladást az európai Törökország minden részében? Nem a törökök, mert ők kevesen vannak és szétszórtan élnek, s Konstantinápolyon meg két vagy három kis vidéki kerületen kívül nemigen telepedtek meg tartósan sehol. Minden városban és kereskedelmi központban a görög és szláv burzsoázia az igazi támasza minden civilizációnak, amely az országba valóban behatolt. A lakosság e része vagyon és befolyás tekintetében egyre gyarapszik, a törökök pedig mindinkább háttérbe szorulnak. Ha az államhatalmat és a katonai hatalmat nem monopolizálnák, hamarosan eltűnnének. De ez a monopólium a jövőben lehetetlen lesz, a hatalmuk tehetetlenséggé válik, csak a haladás útjába gördíthetnek akadályokat. Tény, hogy meg kell sza-

badulni tőlük. Aki azt állítja, hogy csak úgy lehet megszabadulni tőlük, ha oroszok meg osztrákok lépnek a helyükbe, az voltaképpen azt állítja, hogy Európa jelenlegi politikai alkata örökkévaló. Ki mer ilyen állítást megkockáztatni?

The Turkish Question

A megírás ideje: 1853 március vége

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 április 19. (3746.) sz. (vezércikk)

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

A berlini összeesküvés

London, 1853 április 1., péntek.

Végre az ötödik „nagyhatalom", Poroszország abba a szerencsés helyzetbe került, hogy maga is hozzájárulhatott az osztrák rendőrségnek a forradalmárok „demagóg üzelmeivel" kapcsolatban tett nagy leleplezéseihez.[41] „A kormány", mint erről hivatalos orgánumai biztosítanak bennünket, „miután bizonyítottnak látta, hogy a demokrata párt vezetői továbbra is kapcsolatot tartottak a forradalmi *propagandával*, március 29-ére házkutatásokat rendelt el Berlinben, és 40 egyént sikerült letartóztatnia, közöttük Streckfusst és a porosz nemzetgyűlés volt tagjait: Berendst, Waldecket stb. Nyolcvan személy lakásán tartottak házkutatást az összeesküvésben való részvétel gyanúja alapján. Fegyvereket és lőszert találtak." A porosz kormány, mivel nem elégítette ki az, hogy ezeket a „megdöbbentő tényeket" hivatalos lapjaiban közölje, helyénvalónak tartotta, hogy táviratban értesítse róluk a brit külügyminisztériumot.

Ahhoz, hogy felderítsük ennek az új rendőrségi komédiának a titkát, kissé vissza kell nyúlnunk a múltba. Két hónappal Bonaparte coup d'état-ja* után Hinckeldey úr, Berlin rendőrfőkapitánya és beosztottja, Stieber rendőrtanácsos úr titkos megállapodást kötöttek, hogy egyikük a porosz *Maupas*, másikuk a porosz *Piétri* lesz. A francia rendőrség dicső teljhatalma talán zavarta álmukat. Hinckeldey úr von Westphalen belügyminiszter úrhoz fordult, s félrevezetve ezt a gyöngeképességű és fanatikus reakcióst (minthogy von Westphalen úr a sógorom, elegendő alkalmam volt arra, hogy e férfiú szellemi képességeit megismerjem), meggyőzte őt arról, hogy a porosz állam minden rendőri erejét Berlin rendőrfőkapitányának a kezében kell összpontosítani. Azt állította, hogy a rendőrséget, munkájának meggyorsítása céljából, függetleníteni kell a belügyminisztériumtól és kizárólag

* – államcsínyje – *Szerk.*

őneki kell alárendelni. Von Westphalen miniszter a legreakciósabb porosz arisztokráciát, von Manteuffel miniszterelnök úr pedig a régi bürokráciát képviseli; ezek vetélytársak, és von Westphalen miniszter Hinckeldey javaslatában – bár az nyilvánvalóan leszűkítette saját tárcájának hatáskörét – eszközt látott arra, hogy borsot törjön vetélytársa orra alá; von Manteuffel úr fivére ugyanis a belügyminisztériumban volt helyettes államtitkár és az egész rendőrség ellenőrzése az ő feladatkörébe tartozott. Von Westphalen úr ezért javaslatát olyan államtanácsnak nyújtotta be, amelyen maga a király* elnökölt.

Igen elkeseredett vita folyt. Manteuffel, akit a porosz herceg támogatott, ellenezte a független rendőrminisztérium felállításának tervét. A király hajlott von Westphalen úr javaslatára, és a vitát azzal a salamoni ítélettel zárta le, hogy követni fogja Bonaparte példáját és felállítja a rendőrminisztériumot, „ha ennek a lépésnek a szükségességét tényekkel bizonyítják be neki". Nos, Hinckeldey meg Stieber a kölni kommunisták ügyét választották ki ilyen tények szolgáltatására. Önök ismerik ezeknek az embereknek a kölni per során véghezvitt hőstetteit.[42] A per befejezése után a porosz kormány elhatározta, hogy Stiebert, aki nyilvánvalóan hamisan esküdött, és akit – bárhol mutatkozott is Köln utcáin – mindenütt kifütyültek, Köln rendőrkapitányának méltóságára emeli. Ám von Bethmann-Hollweg úr és Porosz Rajna-tartomány más jószándékú konzervatív képviselői közbeléptek és megértették a miniszterekkel, hogy e tartomány közvéleményének ilyen nyílt arculcsapása igen kínos következményekkel járhat olyan időpontban, amikor Bonaparte Franciaország *természetes határaira* áhítozik.[43] A kormány engedett és beérte azzal, hogy Stiebert – kölni hamis esküinek és londoni lopásainak jutalmául – Berlin rendőrkapitányának nevezte ki. Itt azonban a dolog megállt. Nem lehetett Hinckeldey úr vágyait teljesíteni és a kölni per alapján független rendőrminisztériumot létesíteni részére. Hinckeldey és Stieber kedvező alkalomra vártak. Szerencsére kitört a milánói felkelés.[21] Stieber nyomban letartóztatott Berlinben húsz embert. A dolog azonban túlságosan nevetséges volt ahhoz, hogy folytatni lehessen. De ekkor jött Libényi merénylete,[44] és most már a király sem habozott. Balsejtelmektől gyötörve egyszeriben felismerte a független rendőrminisztérium szükségességét, és Hinckeldey megérte álmainak valóra válását. Egy királyi rendelet a porosz *Maupas*-vá tette őt, von Manteuffel úr fivére pedig benyújtotta lemondását. A komédia legmeglepőbb része azonban még hátra volt. Alighogy Hinckeldey úr hanyatthomlok elfoglalta új posztját, máris

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

leleplezték a „nagy berlini összeesküvést". Ezt az összeesküvést tehát külön abból a célból rendezték meg, hogy bebizonyítsák Hinckeldey úr szükséges voltát. Az elnyert rendőri egyeduralomért cserébe Hinckeldey úr ezzel az összeesküvéssel ajándékozta meg a félkegyelmű királyt. Hinckeldey szárnysegéde, a leleményes Stieber, aki Kölnben felfedezte, hogy a „Gruss" és „Bruderschaft"* szóval végződő levelek minden esetben valamilyen kommunista összeesküvéssel kapcsolatosak, most azt a felfedezést tette, hogy Berlinben egy idő óta vészesen elszaporodtak a „kalábriai kalapok", és hogy a kalábriai kalap kétségkívül a forradalmárok „harci jele". E fontos felfedezés alapján Stieber március 18-án több személyt – főleg munkásokat és külföldieket – tartóztatott le, akik ellen kalábriai kalap viselése miatt emeltek vádat. Ugyanezen hónap 23-án házkutatást tartottak Karl Delius, egy magdeburgi kereskedő lakásán, aki a második kamara egyik tagjának a testvére, és aki szerencsétlenségére szintén kedvelte a kalábriai kalapokat. Végül is – ahogy ennek a tudósításnak az elején már közöltem önökkel – múlt hónap 29-én Berlinben végrehajtották a kalábriai kalapok ellen a nagy coup d'état-t. Aki csak ismeri valamelyest Waldeck, Berends és társaik tessék-lássék ellenzékiségét, nevetni fog, ha arról hall, hogy „fegyvert és lőszert" találtak ezeknél a teljesen ártalmatlan Brutusoknál.

Ámde bármilyen értelmetlennek tűnjék is fel ez a rendőrségi komédia, amelyet Hinckeldey & Stieber urak kizárólag személyi okokból rendeztek meg, annak mégis van jelentősége. A porosz kormányt elkeseríti az a passzív ellenállás, amelybe mindenütt beleütközik. Forradalmat szimatol a látszólagos apátia közepette. Kétségbeesve keresi ennek a kísértetnek tapintható alakját, és mintegy lidércnyomástól szabadul meg minden alkalommal, amikor a rendőrség e mindenütt jelenlévő, de láthatatlan ellenfelének testi alakot ad. Támad és továbbra is támadni fog, s ezzel a nép passzív ellenállását sikeresen aktív ellenállássá változtatja majd.

The Berlin Conspiracy
A megírás ideje: 1853 április 1.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 április 18. (3745.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

* – „Üdvözlet" ... „Testvériség" – *Szerk.*

Friedrich Engels

Mi lesz az európai Törökország sorsa?

Láttuk, hogy az európai államférfiak konok tudatlansága, hagyományos konzervativizmusa és örökletes szellemi tunyasága még attól is visszariad, hogy megpróbálja e kérdés megválaszolását. Aberdeen és Palmerston, Metternich és Guizot – nem is szólva 1848 és 1852 közötti republikánus és konstitucionalista utódaikról, akik névtelenek maradnak örökre –, valamennyien feladták a reményt e kérdés megoldására.

S eközben Oroszország – Franciaország és Anglia minden diplomáciai jegyzéke, cselszövése és mesterkedése ellenére – lassan, de feltartóztathatatlanul nyomul előre Konstantinápoly felé.

Mármost Oroszországnak ezt az állandó előnyomulását minden európai ország minden pártja elismeri ugyan, hivatalos államférfiak azonban sohasem adtak rá magyarázatot. Látják hatását, látják még végső következményét is, de oka rejtve marad előttük, jóllehet mi sem egyszerűbb.

A nagy mozgató erő, mely Konstantinápoly felé hajtja Oroszországot, nem más, mint maga az az eszköz, mely arra lenne hivatva, hogy távol tartsa onnan: a status quo* soha érvényre nem juttatott üres elmélete.

Mi ez a status quo? A porta keresztény alattvalói számára egyszerűen a török elnyomás örökös fenntartását jelenti. És amíg török uralom alatt senyvednek, addig a görög egyház fejét, hatvanmillió igazhitű keresztény urát – bárki legyen is más vonatkozásban – *természetes felszabadítójuknak és pártfogójuknak fogják tekinteni.* Ilyen módon éppen az a diplomáciai terv, amelyet az orosz túlkapások elhárítására agyaltak ki, az európai Törökországban élő tízmillió igazhitű kereszténynek arra kényszeríti, hogy Oroszországhoz forduljon segítségért.

Nézzük a történelemből ismert tényeket. Oroszország már II. Katalin uralkodása előtt sem mulasztott el soha egyetlen alkalmat sem arra, hogy kedvező feltételeket teremtsen magának Moldvában és Havasalföldön. A dri-

* – fennálló helyzet – *Szerk.*

nápolyi szerződésben (1829) végül is már olyan feltételeket szabott,[45] hogy az említett fejedelemségek ma inkább tartoznak Oroszország, mint Törökország fennhatósága alá. Amikor 1804-ben kitört a szerb forradalom, Oroszország azonnal oltalmába vette a lázadó rájákat[46], majd miután két háborúban támogatta őket, két szerződésben biztosította országuk belpolitikai függetlenségét.[47] Amikor a görögök fellázadtak, ki döntötte el a harcot? Nem a janinai Ali pasa összeesküvései és zendülései,[48] nem a navarinói csata,[36] nem a moreai francia hadsereg,[49] nem a londoni konferenciák és jegyzőkönyvek, hanem Dibics orosz serege, amely a Balkánon át bevonult a Marica völgyébe.[50] És miközben Oroszország ilyen vakmerően hozzálátott Törökország szétdarabolásához, a nyugati diplomaták továbbra is garantálták és szentnek nyilvánították a status quót és az ottomán terület sérthetetlenségét!

Amíg a nyugati diplomácia vezérelve az a tradíció lesz, hogy mindenáron fenntartsa a status quót és Törökország függetlenségét az ország jelenlegi állapota mellett, addig az európai Törökország lakosságának kilenc tizede Oroszországot egyetlen támaszának, felszabadítójának, Messiásának fogja tekinteni.

Tegyük fel most egy percre, hogy a görög-szláv félsziget felszabadul a török uralom alól; hogy olyan kormánya van, mely inkább megfelel a nép szükségleteinek; miképp alakulna akkor Oroszország helyzete? Közismert tény, hogy mindazokban a török földön létrejött államokban, amelyek részben vagy egészen kivívták függetlenségüket, erős oroszellenes párt alakult. Ha így áll a dolog olyan időben, amikor az orosz támogatás az egyetlen oltalmuk a török elnyomással szemben, mit várhatunk akkor, ha majd a török elnyomástól való félelem megszűnik?

De a török hatalmat visszaszorítani a Boszporusz mögé; a félsziget különböző vallásfelekezeteit és nemzetiségeit felszabadítani; az összes európai nagyhatalmak tervei és mesterkedései, ellentétes kívánságai és érdekei előtt szélesre tárni a kapukat — nem jelentené-e ez általános háború kirobbantását? Ezt a kérdést veti fel a diplomáciai gyávaság és konzervativizmus.

A Palmerstonoktól, az Aberdeenektől, a Clarendonoktól, az európai külügyminiszterektől természetesen nem várhatunk ilyen cselekedetet. Még a gondolatától is borzadnak. De aki a történelem tanulmányozása során megtanulta csodálni örök változásait az emberi dolgoknak, amelyekben semmi sem állandó, csak az állandótlanság, semmi sem változatlan, csak a változás; aki megfigyelte, hogy a történelem könyörtelenül halad a maga útján, és kerekei kérlelhetetlenül gázolnak keresztül birodalmak maradványain, morzsolnak szét egész nemzedékeket, egy szánakozó pillantást sem vetve rájuk;

egyszóval aki nem húnyja be a szemét az előtt a tény előtt, hogy soha semmiféle demagóg felhívás vagy lázító kiáltvány nem volt olyan forradalmasító, mint az emberiség történelmének világos és egyszerű tanúbizonysága; aki fel tudja mérni a mai kor hallatlanul forradalmi jellegét, hiszen a gőz meg a szél, az elektromosság meg a nyomdagép, a tüzérség meg az aranyleletek együttes hatása folytán több változás és forradalom jön létre egy esztendő alatt, mint azelőtt egy évszázad során – az bizonyára nem fog visszarettenni attól, hogy szembenézzen egy történelmi kérdéssel, akkor sem, ha annak megfelelő rendezése európai háborúhoz vezethet.

Nem, a régi módon tényked diplomácia és kormány sohasem fogja megoldani ezt a nehézséget. A török probléma megoldása, sok más nagy probléma megoldásával együtt, az európai forradalomra vár. És korántsem elfogultság, ha ezt a látszólag távoli kérdést bevonjuk e nagy mozgalom törvényszerű körébe. 1789 óta a forradalom – mint mérföldkövei jelzik – állandóan előretört. Legutóbb Varsó, Debrecen, Bukarest voltak e forradalom előretolt állásai; a következő forradalomban ezek az állások szükségképpen Pétervárott és Konstantinápolyban lesznek. Az orosz ellenforradalmi óriást e két sebezhető pontján kell támadni.

A képzelet puszta játéka lenne, ha részletes tervet készítenénk az európai török terület felosztására. Akár húsz ilyen tervet is kieszelhetnénk, s egyik olyan tetszetős volna, mint a másik. De nekünk nem az a dolgunk, hogy irreális programokat vázoljunk fel, hanem az, hogy a vitathatatlan tényekből általános következtetéseket igyekezzünk levonni. S ebből a szempontból nézve a kérdésnek két oldala van.

Először is tagadhatatlan tény, hogy az a félsziget, melyet általában európai Törökországnak neveznek, a délszláv fajta természetes öröksége. A félsziget tizenkétmillió lakosa közül hétmillió ehhez a fajtához tartozik. Ezerkétszáz év óta vannak a délszlávok e föld birtokában. Vetélytársaik – a népességnek egy gyér rétegétől eltekintve, mely, noha valójában szláv eredetű, áttért a görög nyelvre – török vagy arnauta* barbárok, akik régóta mindenféle haladás legmegrögzöttebb ellenfeleinek bizonyultak. Ezzel szemben a délszlávok az ország belső részében a civilizáció egyedüli hordozói. Még nem alkotnak ugyan nemzetet, de Szerbiában már kialakult egy erős és viszonylag felvilágosult nemzeti mag. A szerbeknek van saját történelmük, saját irodalmuk. Mai belpolitikai függetlenségüket számszerű fölényben lévő ellenség ellen tizenegy éven át vívott bátor küzdelmüknek köszönhetik. A legutóbbi húsz esztendőben kulturálisan és a civilizáció anyagi eszközei tekintetében

* – albán – *Szerk.*

gyorsan fejlődtek. A bulgáriai, thrákiai, makedóniai és boszniai keresztények Szerbiát tekintik annak a központnak, amely köré valamennyiüknek tömörülniök kell majd azokban a jövendő harcokban, amelyeket nemzeti függetlenségükért vívni fognak. Valóban megállapítható, hogy minél inkább megszilárdult Szerbia és a szerb nemzetiség, annál inkább háttérbe szorult a közvetlen orosz befolyás a törökországi szlávok körében; Szerbia ugyanis, hogy fenntarthassa sajátos helyzetét mint keresztény állam, kénytelen volt átvenni Nyugat-Európától politikai intézményeit, iskoláit, tudományos ismereteit, ipari berendezését; ez a magyarázata annak az anomáliának, hogy Szerbia, az orosz védnökség ellenére, függetlenségének elnyerése óta alkotmányos monarchia.

Ha a vérrokonság és közös vallás összefűzi is az oroszokat és a törökországi szlávokat, érdekeik attól a naptól fogva, amikor ez utóbbiak felszabadulnak, élesen szembekerülnek majd. Ennek magyarázata a két ország földrajzi helyzetéből adódó kereskedelmi szükségszerűségekben kereshető. Oroszország, mely tömör szárazföld, lényegében túlnyomóan mezőgazdasági termeléssel, s egy napon talán majd ipari termeléssel foglalkozik. A görögszláv félsziget, melynek kis terjedelméhez képest roppant kiterjedésű partvidékét három tenger mossa, és ezek közül egy tenger az uralma alatt áll, ma főképp tranzitkereskedelemmel foglalkozó ország, jóllehet minden adottsága megvan az önálló termelésre. Oroszország a monopóliumra, a délszlávok a terjeszkedésre törekszenek. Az oroszok és a délszlávok egyébként Közép-Ázsiában vetélytársak; de míg Oroszországnak legfőbb érdeke, hogy onnan a magáén kívül minden árut kirekesszen, a délszlávoknak már ma is legfőbb érdekük, hogy a keleti piacokon nyugat-európai termékeket elhelyezzenek. Hogyan érthetne hát egyet ez a két nemzet? Valóban, a törökországi délszlávoknak és görögöknek már ma is sokkal több közös érdekük van Nyugat-Európával, mint Oroszországgal. S mihelyt a most Ostendeből, Le Havre-ból és Hamburgból Pestig vezető vasútvonalat kiépítik Belgrádig és Konstantinápolyig (ahogy ezt most tervezik), a nyugati civilizáció és a nyugati kereskedelem befolyása Európa délkeleti részén állandóan érvényesül majd.

Másrészt: a törökországi szlávok különösen sokat szenvednek a muzulmán katonai megszállók elnyomásától, akiket nekik kell eltartaniok. Ez az osztály minden közfunkciót – katonai, polgári és jogi funciót egyaránt – a maga kezében tart. S vajon az orosz kormányrendszer – ott, ahol nem keveredik feudális intézményekkel – mi egyéb katonai megszállásnál, hiszen katonai mintára szervezi meg a polgári és a jogi hierarchiát, s a népnek kell fizetnie az egészet? Aki azt hiszi, hogy az ilyen rendszer vonzó lehet a délszlávok

szemében, az tanulmányozza Szerbia történelmét 1804-től. Kara Gyorgyét, aki megteremtette a szerb függetlenséget, a nép cserbenhagyta, Milos Obrenovićot pedig, aki helyreállította ezt a függetlenséget, szégyenszemre elűzték az országból, mert mindketten megkísérelték bevezetni az orosz autokratikus rendszert, kísérő jelenségeivel, a korrupcióval, a félig-katonai bürokráciával és a török pasák zsaroló módszereihez hasonlatos sanyargatással egyetemben.

Itt van tehát a kérdés egyszerű és végleges megoldása. A történelem is, napjaink tényei is arra mutatnak, hogy az európai muzulmán birodalom romjain szabad és független keresztény államot kell létrehozni. A forradalom legközelebbi előretörése ezt a fejleményt valószínűleg szükségessé teszi majd, mert hiszen alighanem ki fogja robbantani az orosz abszolutizmus és az európai demokrácia közt már régóta érlelődő konfliktust. Ebben a konfliktusban Angliának – bármilyen kormány lesz is akkor éppen hatalmon – részt kell vennie. Anglia semmiképpen sem tűrheti, hogy Oroszország birtokába vegye Konstantinápolyt. A cár ellenségeivel kell tehát tartania és elő kell segítenie, hogy egy független szláv kormány kerüljön majd a levitézlett és megdöntött Magas Porta helyére.[51]

What is to become of Turkey in Europe?

A megírás ideje: 1853 április eleje

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 április 21. (3748.) sz. (vezércikk)

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

A berlini összeesküvés – A londoni rendőrség – Mazzini – Radetzky

London, 1853 április 8., péntek.

Amikor legutóbbi tudósításomat írtam arról a nagy összeesküvésről,* melyet Stieber úr fedezett fel, nem láthattam előre, hogy nézeteimet erről az ügyről két konzervatív berlini lap többé-kevésbé megerősíti. A „Preussisches Wochenblatt"-ot[52], a von Bethmann-Hollweg úr vezetése alatt álló konzervatív frakció orgánumát április 2-án elkobozták, mert azt ajánlotta olvasóinak, „ne siessenek hitelt adni a legutóbbi letartóztatásokról szóló rendőrségi meséknek". De sokkal nagyobb jelentőségű az a cikk, mely a „Zeit"-ben[53], a porosz kormány von Manteuffel úr vezetése alatt álló csoportjának félhivatalos lapjában jelent meg. A „Zeit" kénytelen beismerni a következőket:

„Aki nem vak, annak látnia kell, hogy az általános európai helyzetből fakadó számtalan megoldhatatlan bonyodalom előbb vagy utóbb szörnyű robbanáshoz fog vezetni, melyet az európai nagyhatalmak őszinte fáradozásai egy ideig elodázhatnak ugyan, de végleg elhárítani minden emberi erőfeszítés ellenére is teljesen képtelenek . . . Kötelességet teljesítünk, ha nem titkoljuk tovább, hogy az elégedetlenség mind szélesebb körben terjed, s *ez annál veszélyesebb, annál komolyabb figyelmet érdemel, minél kevésbé mutatkozik meg a felszínen, mert annál jobban elrejtőzik az emberi lelkek mélyére.* Ezt az elégedetlenséget – köntörfalazás nélkül meg kell mondanunk – az az utóbbi időben hihetetlen étourderie-val** nyíltan fellépő törekvés szüli, hogy »ellenforradalmat« robbantsanak ki Poroszországban."

A „Zeit"-nek csak a végkövetkeztetése téves. A porosz ellenforradalom most nem a kezdet, hanem a befejezés küszöbén áll. Nem újabban hódít

* *V. ö. 25–27. old. – Szerk.*

** – könnyelműséggel – *Szerk.*

tért, hanem 1848 március 20-án kezdődött és azóta állhatatosan előre tör. A porosz kormány e percben is két igen veszélyes tervet forral, az egyik korlátozza a földtulajdon felosztásának szabadságát, a másik a népoktatást alárendeli az egyháznak. Nehezen találhattak volna két olyan intézkedést, amely alkalmasabb Rajna-Poroszország parasztságának és az egész monarchia középosztályainak elidegenítésére. Furcsa incidensként megemlítem, hogy a „nagy felfedezés" következményeképpen feloszlatták a berlini Egészségvédelmi Társaságot (egy kölcsönös betegsegély-egyesületet). A társaságnak csaknem tízezer tagja volt, akik mind a dolgozó osztályokhoz tartoznak. A kormány, úgy látszik, meg van győződve arról, hogy a porosz állam jelenlegi alkotmánya összeférhetetlen az „egészségvédelemmel".

Az angol sajtó, mely eddig mit sem tudott a londoni rendőrség üzelmeiről, csodálkozik a bécsi „Presse"[54] és a vezető belga reakciós lap, az „Emancipation"[55] azon közlésein, hogy a londoni rendőrség az ebben a városban élő politikai menekültekről listát fektetett fel, s ebbe magánkörülményeikre és magatartásukra vonatkozóan is különféle adatokat jegyzett be. „Ha az ilyen rendszert külföldiekkel kapcsolatosan eltűrjük", jegyzi meg a „Morning Advertiser"[28], „akkor ezt alkalmazni fogják, valahányszor a kormány vagy annak valamelyik tagja kívánatosnak tartja, hogy saját honfitársaink magánéletéről részleteket megtudjon . . . Nem elszomorító gondolat-e, hogy a londoni rendőrségnek kell azt az aljas szerepet vállalnia, amely kontinentális kollegáira hárult volna?" Belga és más újságok e hírein kívül a londoni sajtót a napokban egy bécsi távirat arról értesítette, „hogy a menekültkérdés megoldódott: a brit kormány megígérte, hogy a menekülteket szigorúan szemmel tartja, és ha bebizonyosodik, hogy »forradalmi üzelmekben« vettek részt, a törvény egész szigorával sújt le rájuk".

„Még sohasem volt rá példa", jegyzi meg a „Morning Advertiser", „hogy Anglia ilyen megalázó helyzetben lett volna, mint most, amikor térdet hajtott Ausztria előtt. Ez a páratlan megaláztatás a koalíciós kormány számára volt fenntartva."

Igen megbízható forrásból tudom, hogy a királyi ügyészség eljárást fog indítani Mazzini ellen, mihelyt londoni tartózkodása bebizonyosodik. Másrészt azt hallom, hogy az alsóházban meg fogják interpellálni a minisztereket Ausztriával kötött botrányos megállapodásaikra vonatkozóan és általában a menekültkérdéssel kapcsolatos szándékaikat illetően.

Egyik korábbi tudósításomban megemlítettem, hogy Radetzky örömmel ragadta meg a milánói felkelés ürügyét arra, hogy „pénzt csaljon ki".* Ezt

* *V. ö. 8. köt. 509–510. old. – Szerk.*

a feltevést azóta egy félre nem érthető intézkedés is igazolta. Újabban kiadott proklamációjában Radetzky semmisnek nyilvánította mindazokat a kölcsönöket és jelzálogokat, melyeket 1847 óta a lombardiai emigránsok zárolt ingatlanaira felvettek. Ennek az elkobzásnak nem lehet más oka, mint hogy az osztrák kincstárt horror vacui* fogta el. A szentimentális burzsoázia mindenütt feláldozta a forradalmat istenének, a Tulajdonnak. Az ellenforradalom most megtagadja ezt az istent.

Egy mai kábelsürgöny azt a hírt közli, hogy Mensikov herceg megállapodást kötött a portával, mely szerint az orosz seregeket visszarendelték a török határokról, és hogy ilyen módon a keleti kérdés ezúttal megint rendeződött.

The Berlin Conspiracy – London Police –
Mazzini – Radetzky

A megírás ideje: 1853 április 8.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 április 21. (3748.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

* – irtózás az űrtől – *Szerk.*

Karl Marx

Hirsch önvallomásai

Hirsch „önvallomásai"-nak[56] – úgy vélem – csak annyiban van értékük, amennyiben más tények igazolják őket. Már csak azért is, mert e vallomások ellentmondanak egymásnak. Kölni küldetéséből visszatérve Hirsch egy nyilvános munkásgyűlésen kijelentette, hogy Willich a cinkosa. Ezt az állítólagos vallomást természetesen nem érdemesítették arra, hogy jegyzőkönyvbe foglalják. Különböző személyek – nem tudom, vajon Hirsch megbízásából-e, vagy anélkül – tudomásomra hozták, hogy Hirsch hajlandó nekem töredelmes vallomást tenni. Én ezt elutasítottam. Később megtudtam, hogy Hirsch a legnagyobb nyomorban él. Ezért nem kételkedem abban, hogy „legutolsó" vallomásai annak a félnek az érdekében íródtak, amely pillanatnyilag *fizeti* őt. Különös, hogy akadnak emberek, akik szükségesnek tartják, hogy egy Hirschnél keressenek oltalmat.

Egyelőre csak néhány széljegyzetre szorítkozom. Több kém önvallomását ismerjük: Vidocqét, Chenuét, de la Hodde-ét[57] stb. Egy tekintetben megegyeznek. Valamennyien nem közönséges, hanem magasabb értelemben vett kémek, valamennyien folytatásai a „Cooper-féle kém"-nek[58]. Önvallomásaik szükségképpen egytől egyig önigazolások.

Így Hirsch is igyekszik például utalni arra, hogy nem ő, Hirsch, hanem Bangya ezredes árulta el Greifnek, és Greif útján Fleurynek pártbeli társaim összejövetelének napját. Összejöveteleinket – azt a néhány ülést, amelyen Hirsch is részt vett – csütörtöki napon tartottuk, mióta azonban Hirschet az ülésekről kizártuk, mindig szerdai napon jöttünk össze. A hamis jegyzőkönyvek[42], mind a Hirsch részvétele előttiek, mind a részvétele utániak csütörtöki napról vannak keltezve. Ugyan ki más, mint Hirsch követhette el ezt a „félreértést"!

Egy másik vonatkozásban Hirsch szerencsésebb. Bangya állítólag ismételten közölt adatokat németországi levélváltásomat illetően. Mivel valamennyi erre vonatkozó és a kölni törvényszéki aktákban szereplő adat hamis, persze nem lehet eldönteni, ki költötte őket. Áttérek most Bangyára.

Bangya – akár kém, akár nem – sohasem válhatott veszélyessé rám és pártbeli társaimra nézve, mivel *sohasem* beszéltem vele az *én* pártügyeimről, és maga Bangya – ahogyan egyik önigazoló írásában emlékezetembe idézi – mindenkor kerülte, hogy ezekre az ügyekre terelje a szót. Tehát akár kém, akár nem, semmit sem árulhatott el, mert semmit sem tudott. A kölni akták ezt megerősítették. Megerősítették, hogy a porosz rendőrség a magában Németországban tett vallomásokon és a magában Németországban elkobzott dokumentumokon kívül semmit sem tudott a pártról, amelynek tagja vagyok, és ezért kénytelen volt a legegyügyűbb dajkameséket feltálalni.

Ámde Bangya eladta a rendőrségnek azt a brosúrát, melyet Marx „az emigránsokról" írt![59]

Bangya megtudta tőlem, más személyek jelenlétében, hogy Ernst Dronke, Friedrich Engels meg én több füzetben folytatólag megjelenő kiadványt tervezünk a londoni német emigrációról. Azt állította, hogy fel tud hajtani Berlinben egy könyvkereskedőt, aki a kiadást vállalná. Felszólítottam, hogy járjon utána azonnal. Nyolc-tíz nap múlva jelezte, hogy egy Eisermann nevű berlini könyvkereskedő hajlandó az *első* füzet kiadását vállalni azzal a kikötéssel, hogy a szerzők névtelenek maradnak, mert különben elkobzástól kellene tartania. Belementem, de a magam részéről azt a feltételt szabtam, hogy a tiszteletdíjat a kézirat átadásakor azonnal fizessék, mert nem akartam, hogy a „Neue Rheinische Zeitung Revue-jé"-vel[60] kapcsolatban szerzett tapasztalataim megismétlődjenek; kikötöttem továbbá, hogy a kéziratot átadás után nyomják ki. Elutaztam Engelshez Manchesterbe, ahol kidolgoztuk a brosúrát. Időközben Bangya a feleségemnek Berlinből levelet hozott, amelyben Eisermann elfogadta feltételeimet, azzal a megjegyzéssel, hogy a második füzet kiadását az elsőnek a kelendőségétől teszi függővé. Visszatértemkor Bangya megkapta a kéziratot, én pedig a honoráriumot.

A kinyomtatás azonban különböző nyilvánvaló ürügyekkel egyre húzódott. Gyanút fogtam. Nem arra gyanakodtam, hogy a kéziratot átadták a rendőrségnek kinyomtatásra. Ma is hajlandó vagyok kézirataimat akár az orosz császárnak is kiszolgáltatni, ha ő a maga részéről hajlandó holnap kinyomatni őket. Fordítva áll a dolog. Amitől én féltem, a kézirat elsikkasztása volt.

Ebben a kéziratban a hordószónokokat támadtam, természetesen nem mint veszedelmes államellenes forradalmárokat, hanem mint az ellenforradalom törlőrongyait.

Gyanúm beigazolódott. Georg Weerth, akit arra kértem, hogy kutassa

fel Eisermannt Berlinben, azt írta, hogy ez az Eisermann nem található. Dronkéval elmentem Bangyához. Eisermann ekkor már csupán Jacob Collmann üzletvezetője volt. Mivel fontosnak tartottam, hogy Bangya kijelentéseit írásban megkapjam, ragaszkodtam ahhoz, hogy jelenlétemben egy Engelshez Manchesterbe írt levélben megismételje kijelentését és adja meg Collmann címét. Egyszersmind néhány sort intéztem Bruno Bauerhoz azzal a kéréssel, hogy tudja meg, ki lakik abban a házban, amelyben Bangya szerint Collmann található, választ azonban nem kaptam. Az állítólagos könyvkereskedő sürgető leveleimre azt válaszolta, hogy a kinyomás pontos határidejét *szerződésileg* nem kötöttem ki. Ő tudja a legjobban, mikor érkezik el erre az alkalmas pillanat. Egy későbbi levélben a sértődöttet játszotta. Végül is Bangya kijelentette, hogy a könyvkereskedő a kéziratot nem hajlandó kiadni, és vissza fogja küldeni. Ő maga elillant Párizsba.

A berlini levelek és Bangya levelei, amelyek az összes tárgyalásokat tartalmazzák, szintúgy Bangya önigazolási kísérletei a kezemben vannak.

De vajon miért nem zavartak meg engem azok a gyanúsítások, amelyeket az emigráció Bangyával kapcsolatban terjesztett? Éppen azért nem, mert ismertem e gyanúsítások „előtörténetét". Ezt az előtörténetet egyelőre illő homályban hagyom.

Mert *tudtam*, hogy Bangya mint forradalmi tiszt a magyar háborúban efféle megbízást teljesített. Mert Szemerével, akit tisztelek, levelezésben, s Perczel tábornokkal baráti kapcsolatban állott. Mert saját szememmel láttam egy okiratot, amelyben *Kossuth* kinevezte Bangyát in partibus[61] rendőrfőkapitányának, és amelyet ellenjegyzett Szirmay gróf, Kossuth bizalmasa, aki Bangyával egy házban lakott. Ez a Kossuthnál viselt hivatala azt is megmagyarázta, miért kell rendőrökkel érintkeznie. Ha nem tévedek, Bangya még e percben is Kossuth megbízottja Párizsban.

A magyar vezetők minden bizonnyal ismerték emberüket. Mit kockáztattam én hozzájuk képest? Semmi mást, mint hogy elsikkasztja kéziratom másolatát, amelynek eredetijét kezemben tartottam.

Később megkérdeztem Lizius majna-frankfurti könyvkereskedőt, valamint más németországi könyvkereskedőket, hajlandók-e kinyomtatni a kéziratot. A jelenlegi körülmények között ezt lehetetlennek tartották. Most a legutóbbi időben kilátás nyílt arra, hogy egy nem-német államban kinyomatják.

Ezek után a felvilágosítások után, amelyeket természetesen nem Hirsch úrnak szántam, hanem Amerikában élő honfitársaimnak, nem marad többé „nyitott kérdés", hogy milyen érdeke fűződött a porosz rendőrségnek egy

pamflet elsikkasztásához, mely Kinkel, Willich és társaik – a „számkivetés nagyjai" ellen íródott.

Ó Oerindur, fejtsed meg hát
A természet hasadását![62]

London, 1853 április 9

Hirsch's Selbstbekenntnisse

A megírás ideje: 1853 április 9.

A megjelenés helye: „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung", 1853 május 5. sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Az új pénzügyi bűvészmutatvány, vagy Gladstone meg a pennyk[63]

Olvasóink keserű tapasztalataikból tudják, és saját zsebükön is érzik, hogy egy régi pénzügyi bűvészmutatvány 800 000 000 £ államadósságot rakott a nép vállára. Ezt az adósságot főképp az amerikai gyarmatok felszabadításának megakadályozására és a múlt századi francia forradalom ellensúlyozására csinálták. Hogy az államadósság növekedése miként befolyásolja az állami kiadások növekedését, kitűnik az alábbi táblázatból:

1. Államadósság[64]

Mikor Anna királynő Vilmos utódjaként trónra lépett (1701)	16 394 702 £
Mikor I. György trónra lépett (1714)	54 145 363 "
Mikor II. György uralomra került (1727)	52 092 235 "
Mikor III. György átvette a kormánypálcát (1760)	146 682 844 "
Az amerikai háború után (1784)	257 213 043 "
Az antijakobinus háború[65] végén (1801)	579 931 447 "
1810 januárjában (a napóleoni háború alatt)	811 898 082 "
1815 után	kb. 1 000 000 000 "

2. Állami kiadások

Minden kiadás, beleértve az államadósság kamatait is

Mikor Anna királynő Vilmos utódjaként trónra lépett (1701)	5 610 987 £
Mikor I. György trónra lépett (1714)	6 633 581 "
Mikor II. György uralomra került (1727)	5 441 248 "
Mikor III. György átvette a kormánypálcát (1760)	24 456 940 "
Az antijakobinus háború végén (1801)	61 278 018 "

3. Állami adók

Anna királynő idején (1701)	4 212 358 £
I. György idején (1714)	6 762 643 "
II. György idején (1727)	6 522 540 "
III. György idején (1760)	8 744 682 "
Az amerikai háború után (1784)	13 300 921 "
Az antijakobinus háború után (1801)	36 728 971 "
1809-ben	70 240 226 "
1815 után	kb. 82 000 000 "

A nép jól tudja, mert saját zsebén tapasztalja, milyen adóterhet ró reá az államadósság – de azt már nem sokan tudják, hogy ezt az adósságot milyen sajátságos formákban csinálták és tartják fenn ma is. Az „állam"-nak, az egymással összefonódott föld- és pénzspekulánsok e társas uralmának a hazai és a külföldi elnyomás céljára pénz kell. Kapitalistáktól és uzsorásoktól pénzkölcsönt vesz fel, és cserébe egy darab papirost ad nekik, melyen kötelezi magát, hogy minden kölcsönadott 100 £ után kamat formájában ennyi meg ennyi pénzt fizet. A fizetéshez szükséges pénzt adóztatás útján a munkásosztályból préseli ki – így hát a nép szolgál biztosítékul elnyomóinak azokkal az emberekkel szemben, akik nekik pénzt kölcsönöznek a nép megnyúzására. Ez a pénz, amelyet adósságként vettek fel, különböző elnevezésekkel szerepel – néha 3, $3^1/_2$, $4^0/_0$-ot stb. fizetnek érte, s e százalékarány és más esetlegességek alapján az államkötvényeknek különféle elnevezéseik vannak, pl. $3^0/_0$-osak stb.

Mivel azonban nemcsak a munkásosztálynak, hanem a gyárosoknak és földbirtokosoknak is fizetniök kell a kamatok egy részét, s ezek minél kevesebbet akarnak fizetni, minden kincstári kancellár – ha történetesen nem whig[3] – igyekszik ezt a lidércnyomást valamiképp csökkenteni.

Április 6-án, mielőtt a jelenlegi kormány a költségvetését benyújtotta volna, Gladstone úr az államadósággal kapcsolatban több határozati javaslatot terjesztett a Ház elé – s a „Morning Chronicle"[27] már e felszólalás előtt bejelentette, hogy rendkívül fontos határozati javaslatok kerülnek majd benyújtásra, és ezek „az elterjedt hírek szerint igen jelentősek és nagy horderejűek". E híresztelések nyomán az államkötvények árfolyama emelkedett; az a benyomás alakult ki, hogy Gladstone vissza akarja fizetni az államadósságot. Nos, „miért csaptak hát ilyen nagy lármát?".[66]

Gladstone úr javaslatainak végső célja – mint maga mondta – az volt, hogy a különböző államadóssági kötvények kamatait $2\,^1/_2{}^0/_0$-ra csökkentse.

Ezeket a kamatokat 1822–23-ban, 1824–25-ben, 1830–31-ben és 1844–45-ben 5%-ról $4^1/_2$%-ra, illetve $4^1/_2$%-ról 4%-ra, 4%-ról $3^1/_2$%-ra, $3^1/_2$%-ról 3%-ra csökkentették. Miért ne csökkenthetnék most 3-ról $2^1/_2$-re?

Lássuk mármost, milyen módszert javasol Gladstone úr e cél elérésére.

Először is azt indítványozza, hogy bizonyos, összesen 9 500 000 £-et kitevő kötvények, melyek főképp a régi családra South Sea-ügylettel[67] kapcsolatosak, csak egy elnevezés alatt szerepeljenek és kamatjukat kötelező érvénnyel csökkentsék 3%-ról $2^3/_4$%-ra. Ez évente folyamatosan csaknem 25 000 £ megtakarítást jelent. Új általános név kieszelése különböző kötvények megjelölésére és 25 000 £ megtakarítása évi 30 000 000 £ összegű kiadásból nem valami csodálatraméltó teljesítmény.

Másodszor kincstári kötelezvény néven 30 000 000 £-et meg nem haladó összegben olyan új értékpapír kibocsátását javasolja, mely egyszerű átadással, teljesen költségmentesen átruházható, és 1864 szeptember 1-ig $2^3/_4$%, azután pedig 1894 szeptember 1-ig $2^1/_2$% kamatot hoz. Ez tehát nem más, mint új pénzügyi eszköz létrehozása a tőkepénzes és kereskedeleműző osztály kényelmére. Azt mondja, hogy „költségmentesen", vagyis a City-kereskedők számára költségmentesen. Jelenleg 18 000 000 £ összegű, $1^1/_2$%-ot kamatozó kincstárjegy van forgalomban. Vajon nem veszteség-e az ország számára, ha 1%-kal több kamatot fizet a kincstári *kötelezvények*, mint a kincstár*jegyek* után? Annyi bizonyos, hogy a második javaslat az államadósság csökkentéséhez egyáltalán nem járul hozzá. A kincstár*jegyek* csak Nagy-Britanniában forgalmazhatók, a kincstári *kötelezvények* viszont éppen úgy átruházhatók, mint a közönséges váltók; ez az intézkedés tehát csak a City-kereskedők számára jelent könnyebbséget, a nép pedig nagy árat fizet érte.

S most végül rátérünk az egyetlen fontos kérdésre – a 3%-os államkölcsön-kötvényekre [konzolokra] és a „leszállított 3%-osokra", melyek együttesen csaknem 500 000 000 £ tőkét képviselnek. Mivel parlamenti rendelkezés tiltja e kötvények kötelező érvényű leszállítását másképp, mint 12 hónapos felmondással, ezért Gladstone úr az önkéntes konvertálás módszerét választja, és különböző alternatívákat ajánl fel a 3%-os kötvények tulajdonosainak, hogy kötvényeiket tetszés szerint becseréljék az ő határozati javaslatai szerint kibocsátandó más kötvényekre. A 3%-os kötvények tulajdonosai minden 100 £ összegű 3%-os kötvény becserélésére tetszés szerint a következő három forma egyikét választhatják: –

1. Részleges becserélés: minden 100 £ összegű 3%-os kötvény becserélhető hasonló összegű kincstári kötelezvényre, mely 1864-ig 2 £ 15 sh., azután pedig 1894-ig 2 £ 10 sh. kamatot hoz. Ha a 30 000 000 £ összegű

$2^1/_2$%-os kincstári kötelezvények teljes egészében helyettesítenék a 30 000 000 £ összegű 3%-os kötvényeket, ez az első tíz évben 75 000 £, az első tíz év után pedig 150 000 £, összesen 225 000 £ megtakarítást eredményezne; de a kormány köteles lenne a 30 000 000 £-et negyven év elteltével teljes egészében visszafizetni. Ez semmiképpen sem olyan javaslat, mely az államadósság kérdését messzemenően vagy akár csak némileg is megoldja. Mert ugyan mit számít 225 000 £ megtakarítás 30 000 000 £ évi kiadáshoz viszonyítva?

2. A második javaslat szerint a 3%-os kötvények tulajdonosai minden 100 £ összegű kötvényért 82 £ 10 sh. összegű új, $3^1/_2$%-os kötvényt kapnak, s ezeket a kötvényeket 100 £-enként 3 £ 10 sh. kamattal 1894 január 5-ig visszafizetnék. Ennek az lenne a következménye, hogy akik átveszik a $3^1/_2$%-os kötvényeket, 3 £ helyett most már csak 2 £ 17 sh. 9 d. kamatot kapnak, ami 100 £-enként 2 sh. 3 d. kamatveszteséget jelent. Ha az 500 000 000 £-et teljes egészében e javaslat szerint konvertálnák, a nemzetnek az eddigi évi 15 000 000 £ helyett csak 14 437 500 £-et kellene fizetnie, és így évente 562 500 £-et nyerne. De ezért az 562 500 £ megtakarításért a parlament fél évszázadra megkötné a kezét és $2^4/_5$%-nál magasabb kamatot engedélyezne, méghozzá olyan átmeneti időszakban, amikor a kamatlábakat illetően teljes a bizonytalanság! Mindamellett egy dolgot Gladstone mégis nyereségnek könyvelhetne el: negyven év elteltével a ma tizenkét hónapos felmondással *védett* 3%-os kötvények helyett $3^1/_2$%-os kötvények lennének forgalomban, melyeket a parlament névértékben válthatna be. Gladstone azt javasolja, hogy e $3^1/_2$%-os kötvények összegére vonatkozóan ne állapítsanak meg értékhatárt.

3. A harmadik javaslat szerint minden 100 £ összegű 3%-os kötvény tulajdonosa 110 £ összegű, 1894-ig $2^1/_2$%-kal kamatozó új kötvényt kap. Gladstone úr, amikor április 6-án először ismertette tervét az alsóházban, a kibocsátandó $2^1/_2$%-os új kötvények összegét nem korlátozta, de Disraeli úr rámutatott arra, hogy minden épeszű ember, ezt a javaslatot a két másik javaslattal összehasonlítva, úgy döntene, hogy 100 £-es 3%-os kötvényeit 110 £-es $2^1/_2$%-os kötvényekre cseréli ki; és hogy az összes – 500 000 000 £-et kitevő – 3%-os kötvényeknek az új kötvényekre való kicserélése révén a nemzet egyrészt évente 1 250 000 £-et nyerne ugyan, másrészt viszont az államadósság 50 000 000 £-gel növekedne. Gladstone úr másnap módosította javaslatát, és azt indítványozta, hogy az új $2^1/_2$%-os kötvények összegét korlátozzák 30 000 000 £-re. Ezzel a korlátozással javaslata úgyszólván teljesen elveszíti jelentőségét az államadósság nagy summája szempontjából, csupán 3 000 000 £-gel növeli összegét.

Most hát ismerik az „egyik legjelentősebb és leggigászibb pénzügyi javaslatot, amelyet valaha is beterjesztettek". Aligha van a világon nagyobb szemfényvesztés, mint az úgynevezett pénzügy. Ennek az „okkult tudománynak" a beavatottjai a költségvetéssel és az államadóssággal összefüggő legegyszerűbb műveletek megjelölésére homályos terminusokat használnak, s ezekkel leplezik az olyan útszéli mesterkedéseket, mint kötvények különböző nevekkel való megjelölése, régi kötvények újakra való kicserélése, a kamat csökkentése és a névleges tőke felemelése – a kamat felemelése és az alaptőke csökkentése, felárak, rendkívüli osztalékok és elsőbbségi részvények bevezetése – törleszthető és nem törleszthető annuitások megkülönböztetése – a különböző kötvények átruházási lehetőségének mesterséges fokozatossága – olymódon, hogy a közönség teljesen belezavarodik a tőzsdei üzérkedésnek ebbe az undorító skolasztikájába és az ijesztően bonyolult részletekbe; az uzsorásoknak ellenben minden újabb ilyen pénzügyi művelet sóváran várt lehetőséget nyújt ártalmas, fosztogató tevékenységük kifejtésére. Gladstone úr kétségkívül mestere az efféle pénzügyi alkímiának, és javaslatát a legtalálóbban Disraeli úr szavai jellemzik:

„Bonyolultabb és ötletesebb szerkezetet ilyen csekély eredmény elérésére, úgy látszik, a legügyesebb kazuista leleményessége és tehetsége sem tudott soha kieszelni. Aquinói Szent Tamás arról a kérdésről elmélkedett írásainak egyik fejezetében, hogy hány angyal tud táncolni egy tű hegyén. Ez az elmélkedés az emberi szellem egyik legkülönlegesebb terméke; és a fenti határozati javaslatokban valami hasonlatosság fedezhető fel e kimagasló elmével."

Amint bizonyára emlékeznek, említettük, hogy Gladstone tervének végső célja „normális" $2^1/_2{}^0/_0$-os államkötvények bevezetése. Ennek a célnak az érdekében most javasolja igen korlátozott mennyiségű $2^1/_2{}^0/_0$-os kötvények és korlátlan mennyiségű $3^1/_2{}^0/_0$-os kötvények kibocsátását. A korlátozott mennyiségű $2^1/_2{}^0/_0$-os kötvények kibocsátása érdekében fél százalékkal csökkenti a kamatot és tíz százalékos rendkívüli osztalékkal növeli az alaptőkét. Hogy megkerülje azt a nehézséget, mely a tizenkét hónapos felmondással védett $3^0/_0$-os államkötvényekre vonatkozó törvényből adódik, inkább törvényt akar hozni az elkövetkező fél évszázadra; következésképp, ha ez sikerülne neki, fél évszázadra elütné az angol népet a pénzügyi felszabadulás minden lehetőségétől.

Mindenki el fogja ismerni, hogy ha a Jewish Disabilities Bill szerény kísérlet volt a vallási türelem meghonosítására, ha a Canada Reserves Bill szerény kísérlet volt a gyarmati önkormányzat bevezetésére, az Education Resolu-

tion[68] szerény kísérlet volt a népoktatás kérdésének megkerülésére – Gladstone pénzügyi terve még sokkalta szerényebb kísérlet a brit államadósságnak nevezett hétfejű sárkány legyőzésére.

The New Financial Juggle; or Gladstone and the Pennies

A megírás ideje: 1853 április 12.

A megjelenés helye: „The People's Paper", 1853 április 16. (50.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: C. M.

Karl Marx

A kormány vívmányai

London, 1853 április 12., kedd.

A legjobb, amit a koalíciós kormányról elmondhatunk, talán az, hogy a hatalom tehetetlenségét fejezi ki olyan átmeneti időpontban, amikor a kormány mint realitás még nem lehetséges, hanem csak mint látszat, amikor a régi pártok letűnnek és az újak még nem erősödtek meg.

Vajon mit ért el próbaideje első negyedévében „az összes tehetségek kormánya"? A Jewish Disabilities Bill két olvasását és a Canada Clergy Reserves Bill[68] három olvasását. Az utóbbi módot nyújt a kanadai törvényhozó testületnek arra, hogy rendelkezzék a földeladásokból befolyó összegek bizonyos része felett, amelyet eddig kizárólag a kivételezett anglikán és skót egyház javára fordítottak. Ez a törvényjavaslat, amikor Lord John Russell először a Ház elé terjesztette, három cikkelyből állt, s a harmadik cikkely visszavonta azt a törvényt, mely szerint ha a kanadai földeladásokból származó összeg valamely évben nem éri el a 9285 £-et, a deficit az állami költségvetést terheli. Ezt a törvényjavaslatot második olvasásban elfogadták, de mikor azután a Ház ez ügy tárgyalására bizottsággá alakult (március 18-án)[69], Lord John hirtelen visszavonta saját harmadik cikkelyét. Ha tehát a kanadai törvényhozó testület szekularizálná az egyházi tartalékalapokat, egy több ezer mérföld távolságra élő szekta fenntartása céljából évente mintegy 10 000 £-et húznának ki az angol nép zsebéből. Sir W. Molesworth radikális miniszter, aki ellenzi az egyház mindennemű segélyezését, úgy látszik maga is Lord John ama doktrínájának követője lett, amely szerint „a brit gyarmatok az államegyház lidércnyomásától csakis az anyaország brit népének terhére és kockázatára szabadulhatnak meg".

A próbaidő első negyedévében a radikálisok három javaslatot nyújtottak be. Collier úr indítványozta az egyházi bíróságok megszüntetését, Williams úr az örökösödési adó és a végrendeleti illeték kiterjesztését az ingatlanokra, Hume úr pedig minden „tisztán védő" vám eltörlését. A kormány termé-

szetesen mindezeket a „gyökeres" reformokat ellenezte. Ámde a koalíciós kormány egészen más módon ellenezte őket, mint a toryk[3]. Az utóbbiak határozottan bejelentették azt a szándékukat, hogy szembeszállnak „a demokrácia támadásaival". A koalíciós miniszterek voltaképpen ugyanezt teszik, de azzal az ürüggyel, hogy a reformintézkedéseket gondosabban kívánják előkészíteni. Ezek a reformokból élnek, ahogy amazok visszaélésekből éltek. Látszólag buzgón foglalkoznak a reformokkal, de tökéletes módszert eszeltek ki azok halogatására. Egyszer „tanácsos a küszöbönálló vizsgálat eredményét megvárni". Máskor „éppen kijelöltek egy bizottságot, és míg az nem dönt, semmit sem lehet tenni". Azután „az ügyet éppen most fontolgatja a kormány", és elvárja, hogy elmélkedéseiben ne zavarják meg. Majd „a kérdés a Ház figyelmét igényeli – mihelyt erre megfelelő alkalom kínálkozik". „Még nem érkezett el a megfelelő időpont." „Nincs már nagyon messze az az idő, amikor tenni kell valamit." Egyes intézkedéseket el kell halasztani, hogy egész rendszereket újjászervezzenek, vagy egész rendszereket kell megőrizni, hogy egyes intézkedéseket végrehajtsanak. A keleti kérdésben proklamált „tartózkodási politika" a kormány belpolitikája is.

Amikor Lord John Russell először ismertette a koalíciós kormány programját, és amikor ezt általános megdöbbenés fogadta, hívei felkiáltottak: „Szükségünk van valamire, amiért lelkesedni lehet. Legyen ez a népoktatás. A mi Russellünk nagyszerű oktatásügyi terven töri a fejét. Majd hallotok róla."

Most hallottunk róla. Lord Russell április 4-én általánosságban ismertette a tervezett oktatásügyi reformot. Ennek fő vonásai abban állnak, hogy a községi tanácsoknak módjuk lesz helyi adót kivetni *meglevő* iskolák segélyezésére, amelyekben az anglikán egyház tanításait kell oktatni. Ami az egyetemeket, az államegyház e dédelgetett gyermekeit, minden reform fő ellenfeleit illeti, Lord John reméli, hogy „az egyetemek megreformálják majd önmagukat". Az oktatási intézmények támogatására szánt alapítványok hűtlen kezelése közismert. Értékükről képet alkothatunk magunknak a következőkből: „Van 24 alapítvány, évi 2000–3000 £ összegben, tíz 3000–4000 £ összegű, négy 4000–5000 £ összegű, két 5000–6000 £ összegű, három 8000–9000 £ összegű, továbbá egy-egy évi 10 000 £, 15 000 £, 20 000 £, 25 000 £, 30 000 £ és 35 000 £ összegű." Különösebb éleselméjűség nélkül is meg lehet érteni, hogy az oligarchák, akik ezeknek az alapoknak a hűtlen kezeléséből élnek, miért kezelik ilyen óvatosan a kérdést. Russell ezt javasolja: Az évi 30 £-nél alacsonyabb összegű alapítványok felülvizsgálata a grófsági bíróságok, az ennél magasabb összegűeké pedig a Master of the Rolls[70] hatáskörébe tartozik. De az *e célra kijelölt tanácsi bizottság engedélye*

nélkül e bíróságok egyikén *sem szabad eljárást* indítani. Ahhoz, hogy az eredetileg népoktatásra szánt alapítványok fosztogatásának megszüntetésére a királyi bíróságokon pert lehessen indítani, bizottsági *engedély* szükséges. Engedély! De Russell még e korlátozással sem érzi eléggé biztonságban magát. Hozzáfűzi: „Ha *kiderül*, hogy valamely iskola vezetősége korrupt, *csakis a titkos Tanácsbizottság léphet közbe.*"

Ez igazi reform – a szó régi angol értelmében. Nem hoz semmi újat, s nem szűntet meg semmi régit. Célja a régi rendszer fenntartása olymódon, hogy azt ésszerűbb formába önti, és, mondhatni új modorra tanítja. Ez a titka az angol oligarchikus törvényhozás „örökletes bölcsességének". A titok egyszerűen abban rejlik, hogy a visszaéléseket örökletessé teszi, mintegy felfrissíti őket időnként friss vér átömlesztésével.

Ha mindenkinek el kell ismernie, hogy a Jewish Disabilities Bill *szerény* kísérlet volt a vallási türelem meghonosítására, a Canada Reserves Bill *szerény* kísérlet a gyarmati önkormányzat bevezetésére, az Education Bill *szerény* kísérlet a népoktatás kérdésének megkerülésére – Gladstone pénzügyi terve kétségkívül *még sokkalta szerényebb* kísérlet a brit államadósságnak nevezett hétfejű sárkány legyőzésére.

Április 6-án, a költségvetés ismertetése előtt, Gladstone úr az államadósággal kapcsolatban több határozati javaslatot terjesztett az alsóház elé, s a „Morning Chronicle"[27] már e felszólalás előtt külön bejelentette, hogy rendkívül fontos határozati javaslatok kerülnek majd benyújtásra, és ezek „az elterjedt hírek szerint igen jelentősek és nagy horderejűek". E híresztelések nyomán az államkötvények árfolyama emelkedett. Az a benyomás alakult ki, hogy Gladstone vissza akarja fizetni az államadósságot; április 8-án azonban, abban a pillanatban, amikor a bizottság e határozati javaslatok megvitatása végett összeült, Gladstone úr egyszerre csak módosította őket, mégpedig olyan formán, hogy „nagy horderejüktől is, jelentőségüktől is" megfosztotta őket. Ezek után hadd kérdezzük Disraeli úrral: „Miért csaptak hát ilyen nagy lármát?"[66]

Gladstone úr javaslatainak végső célja – mint maga mondta – az volt, hogy az államadóssági kötvények kamatait a szokásos $2^1/_2$ %-ra csökkentse. Ezeket a kamatokat 1822–25-ben, 1830–31-ben és 1844–45-ben 5%-ról $4^1/_2$ %-ra, illetve $4^1/_2$ %-ról 4%-ra, 4%-ról $3^1/_2$ %-ra, $3^1/_2$ %-ról 3%-ra csökkentették. Miért ne csökkenthetnék most 3%-ról $2^1/_2$ %-ra? Gladstone úr javaslatai a következők:

Először. A különböző, összesen 9 500 000 £ értékű kötvények, melyek főképp a régi csalárd South Sea-ügylettel[67] kapcsolatosak, csak egy elnevezés alatt szerepeljenek és kamatjukat kötelező érvénnyel csökkentsék 3%-ról

$2^3/_4$ %-ra. Ez évente folyamatosan csaknem 25 000 £ megtakarítást jelentene. Új, közös név kieszelése különböző kötvények megjelölésére és 25 000 £ megtakarítása évi 30 000 000 £ összegű kiadásból kétségtelenül nem ok a kérkedésre.

Másodszor. *Kincstári kötelezvény* néven 30 000 000 £-et meg nem haladó összegben olyan új értékpapír kibocsátását javasolja, mely egyszerű átadással, teljesen költségmentesen átruházható, és 1864 szeptember 1-ig $2^3/_4$ %, azután pedig 1894 szeptember 1-ig $2^1/_2$ % kamatot hoz. Ez tehát nem más, mint olyan új pénzügyi eszköz létrehozása, amelynek felhasználását a tőkepénzes és kereskedeleműző osztály szükségletei szabják meg. De hogyan tarthat 18 000 000 £ értékű $1^1/_2$ %-os kincstárjegyet és $2^1/_2$ %-os kincstári kötelezvényeket egyidejűleg forgalomban? Vajon nem veszteség-e az ország számára, ha 1%-kal több kamatot fizet a kincstári kötelezvények, mint a kincstárjegyek után? De akárhogy áll is a dolog, a második javaslat legalábbis az államadósság csökkentéséhez egyáltalán nem járul hozzá.

Harmadszor és utolsónak rátérünk a fő kérdésre, Gladstone javaslatainak egyetlen fontos pontjára, a 3%-os államkölcsön-kötvényekre [konzolokra] és a „leszállított 3%-osokra", melyek együttesen csaknem 500 000 000 £ tőkét képviselnek. Hic Rhodus, hic salta![71] Mivel parlamenti rendelkezés tiltja e kötvények kötelező érvényű leszállítását másképp, mint *12 hónapos felmondással*, ezért Gladstone úr az önkéntes konvertálás módszerét választja és különböző alternatívákat ajánl fel a 3%-os kötvények tulajdonosainak, hogy kötvényeiket tetszés szerint becseréljék az ő határozati javaslatai szerint kibocsátandó más kötvényekre. Minden 100 £ összegű 3%-os kötvény becserélésére tetszés szerint a következő formák egyikét választhatják:

1. Minden 100 £ összegű 3%-os kötvényt becserélhetnek hasonló összegű kincstári kötelezvényre, mely 1864-ig $2^3/_4$ %, azután pedig 1894-ig $2^1/_2$ % kamatot hoz. Ha ilyen módon a 30 000 000 £ összegű $2^1/_2$ %-os kincstári kötelezvények teljes egészében helyettesítenék a 30 000 000 £ összegű 3%-os kötvényeket, ez az első tíz évben 75 000 £, az első tíz év után pedig 150 000 £ — összesen 225 000 £ megtakarítást eredményezne; de a kormány köteles lenne a 30 000 000 £-et teljes egészében visszafizetni. Ez semmi esetre sem olyan javaslat, mely az államadósság kérdését messzemenően megoldja.

2. A második javaslat szerint a 3%-os kötvények tulajdonosai minden 100 £ összegű kötvényért 82 £ 10 sh. összegű új, $3^1/_2$ %-os kötvényt kapnak, s ezeket a kötvényeket $3^1/_2$ %-os kamattal együtt 1894 január 5-ig visszafizetnék. Ennek az lenne a következménye, hogy akik átveszik a $3^1/_2$ %-os kötvényeket, 3 £ helyett most már csak 2 £ 17 sh. és 9 d. kamatot

kapnak. Ez 100 £-enként évi 2 sh. 3d. veszteséget jelent. Ha az 500 000 000 £-et teljes egészében e javaslat szerint konvertálnák, a nemzetnek az eddigi évi 15 000 000 £ helyett csak 14 437 500 £-et kellene fizetnie és így évente 562 500 £-et nyerne. De ezért az 562 500 £ összegű kicsiny megtakarításért a parlament fél évszázadra megkötné a kezét és $2^4/_5$ %-nál magasabb kamatot biztosítana, méghozzá olyan átmeneti időszakban, amikor teljesen bizonytalan, hogy a jövőben mennyi lesz a szokásos kamatláb. Másrészt egy dolgot Gladstone úr mégis nyereségnek könyvelhetne el. Negyven év leteltével a ma tizenkét hónapos felmondással védett 3%-os kötvények többé nem okoznának neki gondot. Már csak a $3^1/_2$ %-os kötvényekkel lenne dolga, melyeket a parlament névértékben válthatna be. Gladstone azt javasolja, hogy e $3^1/_2$ %-os kötvények összegére vonatkozóan ne állapítsanak meg értékhatárt.

3. A harmadik javaslat szerint minden 100 £ értékű 3%-os kötvény tulajdonosa 110 £ összegű, 1894-ig $2^1/_2$ %-kal kamatozó új kötvényt kapna. Gladstone úr, amikor április 6-án ismertette tervét az alsóházban, a kibocsátandó ($2^1/_2$ %-os) kötvények összegét nem korlátozta. Disraeli úr azonban rámutatott arra, hogy minden épeszű ember, ezt a javaslatot a két másik javasolt móddal összehasonlítva, úgy döntene, hogy 100 £-es kötvényeit $2^1/_2$ %-osokra cseréli ki, és hogy az összes — 500 000 000 £-et kitevő — 3%-os kötvényeknek az új kötvényekre való kicserélése révén az ország egyrészt évente 1 250 000 £-et nyerne ugyan, másrészt viszont az államadósság alaptőkéje 50 000 000 £-gel növekedne. Gladstone úr másnap módosította ezt a javaslatot, és azt indítványozta, hogy az új $2^1/_2$ %-os kötvények összegét korlátozzák 30 000 000 £-re. E módosítás által az egész harmadik javaslat elveszti jelentőségét az államadósság szempontjából. Ennek az adósságnak az összege csak emelkedne 3 000 000 £-gel.

Így fest tehát az „egyik legjelentősebb és leggigászibb pénzügyi javaslat, amelyet valaha is beterjesztettek". Aligha van a világon nagyobb szemfényvesztés, mint az úgynevezett pénzügy. Ennek az „okkult tudománynak" a beavatottjai a költségvetéssel és az államadóssággal összefüggő legegyszerűbb műveletek megjelölésére homályos terminusokat használnak, s ezekkel leplezik az olyan útszéli mesterkedéseket, mint kötvények különböző nevekkel való megjelölése — régi kötvények újakra való kicserélése, a kamat csökkentése és a névleges tőke felemelése, a kamat felemelése és az alaptőke csökkentése, felárak, rendkívüli osztalékok és elsőbbségi részvények bevezetése, törleszthető és nem törleszthető annuitások megkülönböztetése, a különböző kötvények átruházási lehetőségének mesterséges fokozatossága — olymódon, hogy a közönség teljesen belezavarodik a tőzsdei üzérke-

désnek ebbe az undorító skolasztikájába és az ijesztően bonyolult részletekbe; az uzsorásoknak ellenben minden újabb ilyen terv sóváran várt lehetőséget nyújt ártalmas, fosztogató tevékenységük kifejtésére. Másrészt, a közgazdász a konvertálás, permutálás és kombinálás mindezen látszólagos útvesztőjében nem annyira finápolitikai, mint inkább egyszerű számtani vagy merőben frazeológiai kérdést lát.

Bizonyos, hogy Gladstone úr mestere az efféle pénzügyi alkímiának, és tervét a legtalálóbban Disraeli úr szavai jellemzik: „Bonyolultabb és ötletesebb szerkezetet ilyen csekély eredmény elérésére, úgy látszik, a legügyesebb kazuista leleményessége és tehetsége sem tudott soha kieszelni. Aquinói Szent Tamás arról a kérdésről elmélkedett írásainak egyik fejezetében, hogy hány angyal tud táncolni egy tű hegyén. Ez az elmélkedés az emberi szellem egyik legkülönlegesebb terméke; és a fenti határozati javaslatokban valami hasonlatosság fedezhető fel e kimagasló elmével."

Amint bizonyára emlékeznek, említettem, hogy Gladstone úr terveinek célja „normális" $2^1/_2$ %-os államkötvények bevezetése. E cél érdekében most javasolja igen korlátozott mennyiségű $2^1/_2$ %-os és korlátlan mennyiségű $3^1/_2$ %-os kötvények kibocsátását. E kis mennyiségű $2^1/_2$ %-os kötvények kibocsátása érdekében fél százalékkal csökkenti a kamatot, másrészt pedig, a csökkentés végrehajtása érdekében, tíz százalékos rendkívüli osztalékot engedélyez. Hogy megkerülje a 12 hónapos felmondással „védett" 3%-os kötvényeknél felmerülő nehézséget, inkább törvényt akar hozni az elkövetkező negyven esztendőre; következésképp, ha mindez sikerülne neki, két nemzedéket fosztana meg pénzügyeik szerencsés alakulásának minden lehetőségétől.

A szavazatok statisztikája világosan megmutatja, milyen a koalíciós kormány helyzete a Házban. A Maynooth-kérdésben[72], telt házban, a kormány mindössze harminc szavazattal tudott egészen csekély többséget szerezni. A Jewish Disabilities Bill (harmadik olvasására még nem került sor), amikor a Ház 439 tagja volt jelen, még harminc szavazattöbbséget sem kapott. A Canada Reserves Bill tárgyalásakor, amikor Russell visszavonta saját harmadik cikkelyét, a minisztereket a toryk mentették meg saját híveiktől. Szavazattöbbségüket szinte teljes egészében a konzervatív képviselőknek köszönhették.

Nem fogok részletesebben kitérni a kormányon belüli nézeteltérésekre, amelyek a kanadai törvényjavaslat feletti vitában, a kormánylapoknak a jövedelemadóra vonatkozó heves polémiájában és főképpen külpolitikai kérdésekben jutottak kifejezésre. Nincs egyetlen kérdés sem, melyre a koalíciós kormány ne válaszolhatna úgy, mint Géza magyar király, aki miután áttért

a keresztény vallásra, mégis tiszteletben tartotta régi babonájának rítusait. Mikor megkérdezték, hogy a két hit közül valójában melyik vallást követi azt felelte: „Elég gazdag vagyok ahhoz, hogy két vallást kövessek."

Achievements of the Ministry

A megírás ideje: 1853 április 12.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 április 27. (3753.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Feargus O'Connor – A kormány vereségei – A költségvetés

London, 1853 április 19., kedd.

Az a bizottság, amely a múlt héten ült össze, hogy megvizsgálja Feargus O'Connornak, Nottingham volt parlamenti képviselőjének elmeállapotát, a következő szakvéleményt adta: „Megállapítjuk, hogy Feargus O'Connor úr 1852 június 10. óta elmebeteg, és ez idő óta nem voltak világos pillanatai."

Mint politikai személyiség O'Connor már 1848-ban túlélte önmagát. Ereje megtört, küldetését betöltötte és képtelen lévén arra, hogy úrrá legyen azon a proletármozgalmon, melyet maga szervezett, annak csaknem akadályává vált. Ha a történelmi pártatlanság arra kötelez, hogy ezt a körülményt ne leplezzem el, egyben arra is kötelez, hogy a bukott férfiúval szemben igazságos legyek, s ismertessem az olvasókkal azt az értékelést, amelyet Ernest Jones adott O'Connorról a „People's Paper"-ben[63]:

„Olyan ember volt, aki lemondott rangról, vagyonról és társadalmi állásról; aki feladta jól jövedelmező és sikeres foglalkozását; aki nem egyéni önmegtagadásból, hanem politikai önfeláldozásból szórta szét hatalmas vagyonát; aki örökre száműzte magát tulajdon hazájából, ahol sok földet birtokolt és az egyik legnagyobb grófság képviselője volt; akit gyűlölt a családja, mert szerette az emberiséget; akinek minden tette odaadóan szolgálta a népet, és aki most – egy példátlanul munkás életút után – csaknem nyomorban tengődik... Ez az élete. És most nézzük meg munkásságát. A végső elesettség, széthúzás, kételkedés és nyomorúság idején úgy összetartotta honfitársainak milliói t, ahogy embereket még sohasem tartottak össze. O'Connell tömörítette az íreket, de a papok segítségével; Mazzini fölrázta az olaszokat, de a pártján voltak nemesek és kereskedők; Kossuth maga köré gyűjtötte a magyarokat, de mellette állt az országgyűlés és a hadsereg; és mind a magyarokat, mind az olaszokat az idegen hódító elleni gyűlölet fűtötte. O'Connor azonban nemesek, papok és kereskedők nélkül gyűjtött maga köré és emelt fel egy eltaposott osztályt

mindezek ellen, és még a nemzeti érzés emelőerejére sem támaszkodhatott egyesítésük érdekében! Lafayette mellett a kereskedők álltak, Lamartine mellett a boltosok, O'Connor mellett – a nép! De a nép a tizenkilencedik század alkotmányos Angliájában mindenkinél gyengébb. Ő tanította arra, hogyan legyen mindenkinél erősebb."[73]

Az elmúlt hét a koalíciós kormány vereségének hete volt. A kormány először találta magát szemben koalíciós ellenzékkel. Kedden, f. hó 12-én Butt úr azt indítványozta, hogy a kilmainhami kórházat tartsák fenn menhelyül az ír katonák részére. A hadügyminiszter [Secretary at War[74]] ellenezte az indítványt; mindamellett a kormánnyal szemben 198 szavazattal 131 ellen elfogadták. Ezúttal a kormány az ír brigád[75] és a konzervatív ellenzék koalíciójától szenvedett vereséget. A következő csütörtökön a konzervatívok és a Manchester-iskola[76] koalíciója szavazta le. Miután Milner Gibson úr benyújtotta évi javaslatát a „tudás megadóztatásának" megszüntetéséről, Gladstone, Russell és Sidney tiltakozása ellenére megszavazták a hirdetési illeték eltörlését.[77] A kormány alulmaradt, 200 szavazattal 169 ellenében. Bright, Gibson és Mac Gregor együtt szavazott Disraelivel, Pakingtonnal és másokkal, Cobden úr pedig hivatalosan kijelentette, hogy „Disraeli úr és barátai segítségét teljes szívéből üdvözli". De a kormányra a legnagyobb vereséget nem a Ház valamely szavazása, hanem saját cselekedete mérte.

A Kossuth-féle röppentyű-ügy* minden részlete nyilván eljutott már a „Tribune" olvasóihoz, de annak bebizonyítására, hogy Palmerston és a külföldi hatalmak között előre elhatározott ügy volt az egész, elegendő idéznünk, amit a történtekkel kapcsolatban a „Morning Post"[25], Palmerston saját hivatalos lapja ír:

„A kormány eljárására jellemző gyorsaság és éberség bizonyára megnyugtatja majd azokat a külföldi hatalmakat, amelyek kételkedtek abban, hogy törvényeink elég hatékonyak nyughatatlan vendégeink bajkeverésének elfojtására."

Ez az ügy a koalíciós kormányra nézve súlyos következményekkel fog járni. Máris – és ennek nagy jelentősége van – leleplezte az öreg Palmerston forradalmi dandyzmusát. Még leghiszékenyebb, de becsületes csodálója, a „Morning Advertiser"[28] is nyíltan megtagadja őt. Palmerston csillaga akkor kezdett elhalványodni, amikor kifejezésre juttatta rokonszenvét december 2.

* *V. ö. 78–80. old. – Szerk.*

és a Satory-síkság hőse iránt; akkor tűnt le, amikor bevallottan „osztrák miniszter" lett belőle.[78] De hiszen a koalíciós kormány küldetése éppen az, hogy a régi oligarchia minden élő tehetségét és hírességét lejárassa. Ezt a problémát a kormány bámulatraméltó kitartással oldja meg. Ha Palmerston minisztériuma túléli a mostani katasztrófát, akkor I. Ferenc mondásának némi módosításával Palmerston kedélyesen kijelentheti: „Semmi sem veszett el, csak a becsület."[79]

Most térek rá a nap eseményére, Gladstone úr költségvetésére, melyet a tegnapi ülésen kereken ötórás beszédben terjesztett Gladstone az alsóház elé. Ez a koalíciós költségvetés enciklopédikus kidolgozásánál fogva kiválóan beilleszkedne *Ersch és Gruber* sokkötetes művészeti és tudományos lexikonjába.[80] Mint tudják, az enciklopedisták ideje mindig akkor jön el, amikor a tények felhalmozódnak, és a szellem ehhez képest csekély.

Minden költségvetés fő kérdése a bevétel és a kiadás viszonya, mivel az egyenleg – többlet vagy hiány formájában – megszabja azokat az általános feltételeket, amelyek alapján az országban az adókat csökkenteni vagy emelni kell. Disraeli úr az 1852–53. költségvetési év bevételét 52 325 000 £-re, a kiadást pedig 51 163 000 £-re becsülte. Most Gladstone úr arról tájékoztat bennünket, hogy a tényleges bevétel 53 089 000 £, a tényleges kiadás pedig csak 50 782 000 £ volt. Ezek a számok a bevételnek 2 460 000 £ összegű tényleges többletét mutatják a kiadással szemben. Eddig úgy látszik, hogy Gladstone úr túlszárnyalta Disraeli urat. Az utóbbi csak 1 162 000 £-es többlettel dicsekedhetett; Gladstone már 2 460 000 £-es megtakarítást mutat fel. Sajnos, Disraeli többletével szemben, Gladstone úré – ha közelebbről szemügyre vesszük – egy szerény összegre, 700 000 £-re zsugorodik, minthogy a milliók az alsóház különböző határozatai és más rendkívüli kiadások folytán már kiszivárogtak a zsebéből; és, ahogy Gladstone úr óvatosan megjegyzi: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy a 700 000 £-ből 215 000 £ nem állandó, hanem alkalmi jövedelemforrásokból származik." Ilymódon Gladstone úr számára 485 000 £-es többlet marad meg egyetlen hadműveleti bázisnak. Ennek megfelelően a régi adóknak bármilyen javasolt csökkentését – ha ezt az összeget meghaladja – új adók kivetésével kell ellensúlyozni.

Gladstone úr beszédét a „question brûlante"-tal*, a jövedelemadóval kezdte. Kijelentette, rögtön meg lehetne szüntetni ezt az adót, de a kormány nem készült fel arra, hogy azonnali eltörlését ajánlja. Az első dolog, amire felhívta a figyelmet, az volt, hogy „5 500 000 £-hez jutunk ebből az

* – „égető kérdéssel" – *Szerk.*

adóból". Ezután megkísérelte ezen adó eredményeinek „ragyogó" igazolását, s meglehetősen hosszú lére eresztve mesélte el annak történetét. „A jövedelemadó", jegyezte meg, „a létért való harc idején arra szolgált, hogy lehetővé tegye az ország bevételének a háborús és a polgári közigazgatási kiadások fölé emelését ... Ha Önök nem teszik tönkre ennek a gépezetnek a hatékonyságát, akkor rendelkezésükre bocsátja majd azokat az anyagi eszközöket, melyek segítségével – ha ne adj' isten ismét ellenségeskedések törnének ki – hadseregünk létszámát nyomban 300 000 főre, flottánkét pedig 100 000 főre emelhetjük, valamennyi intézmény megfelelő arányú bővítésével együtt." Gladstone úr a továbbiak során megjegyezte, hogy a jövedelemadó nemcsak az antijakobinus háború viselését,[65] hanem Sir Robert Peel szabadkereskedelmi politikáját is szolgálta. Ez után az apologetikus bevezetés után azzal a bejelentéssel lepett meg bennünket, hogy „a jövedelemadó tele van rendellenességekkel". És valóban, Gladstone úr elismeri, hogy ezt az adót, ha fenn akarjuk tartani, úgy kell átalakítani, hogy jelenlegi fogyatékosságai megszűnjenek; de hogy kiküszöböljük ezeket a fogyatékosságokat, fel kell borítani az egész rendszert. Később, furcsa módon ellentmondva saját magának, nagy igyekezettel bizonygatja, hogy ilyen fogyatékosságok egyáltalában nincsenek, hogy azok csupán a képzelet szüleményei. Ami a realizált és a bizonytalan jövedelem kérdését illeti, ezt a „föld és a kereskedelem" kérdésévé egyszerűsíti, és ügyefogyott számításokkal arról próbálja meggyőzni az embereket, hogy valójában a föld 9 d.-t, a kereskedelem pedig mindössze 7 d.-t hoz £-enként. Azután hozzáteszi, hogy: „a földre és a házakra kivetett adó nem függ a tulajdonosok jövedelmétől, a kereskedelemben viszont maguk az adófizetők vallják be jövedelmüket, s igen gyakran hamisan." Az állampapír-tulajdonosokkal kapcsolatban Gladstone úr azt állítja, hogy jövedelmük tőkésített értékének megadóztatásával durva sérelem érné a közbizalmat. Egyszóval, Gladstone úr kereken elutasította Disraeli úr javaslatát a realizált és a bizonytalan jövedelmek megkülönböztetését illetően. Másrészt kész arra, hogy kiterjessze a jövedelemadót Írországra és a 100 £-en felüli jövedelmekre, holott eddig az adókivetés alsó határa az évi 150 £ volt. De homlokegyenest ellentétben az imént meghirdetett elvével, amely szerint „nem lehet különbséget tenni az értelem, a munka és a tulajdon vonatkozó értékei között és nem lehet ezeket a viszonylatokat számszerűen kifejezni", azt javasolja, hogy az évi 100 £ és 150 £ közötti jövedelmek adóját £-enként 5 d.-re korlátozzák. Végül abból a célból, hogy a jövedelemadó iránti csodálatát összhangba hozza a jövedelemadó eltörlésének már elismert szükségességével, Gladstone úr azt javasolja, „újítsák meg az adót 1853 áprilisától két évre úgy, hogy 7 d., 1855 áprilisától

újabb két évre úgy, hogy 6 d. és 1857 áprilisától három évre úgy, hogy 5 d. legyen £-enként; e javaslat szerint 1860 április 5-én ez az adó megszűnne".

Miután – véleménye szerint – a földbirtokos arisztokráciát és az állampapír-tulajdonosokat ilyen módon lekenyerezte azzal, hogy nem volt hajlandó elismerni a realizált és a bizonytalan jövedelem megkülönböztetésének elvét, Gladstone úr, másrészt, elég óvatos ahhoz, hogy a Manchester-iskola számára is gondoskodjék hasonló csalétekről az örökösödési adó módosításával, amennyiben ezt minden tulajdonformára kiterjeszti, de a végrendeleti illetékről nem hajlandó tárgyalni. „Nem kételkedem abban", jegyezte meg, „hogy ez az adónem – ha a Ház a módosítást elfogadja – állandó jövedelmünkhöz 1853–54-ben 500 000 £-et, 1854–55-ben 700 000 £-et, 1855–56-ban 400 000 £-et, 1856–57-ben 400 000 £-et tesz hozzá, összesen mintegy 2 000 000 £-gel növelve az ország állandó jövedelmét." Skóciát illetően Gladstone úr javasolta, hogy a jelenlegi 3 sh. 8 d. szeszadót 1 shillinggel emeljék fel (a nyereség 318 000 £ volna), és hogy növeljék a teakereskedők, serfőzők, maláta- és dohánygyárosok, valamint a dohányárusok és a szappanfőzők jogosítványára kirótt illetékeket.

Az 1853–54-es költségvetési évben az adóemelés révén befolyó teljes összeg így a következő volna:

a jövedelemadóból	295 000 £
az örökösödési adóból	500 000 „
a szeszes italokból	436 000 „
a jogosítványokból	113 000 „
Összesen	1 344 000 £,
ami a	805 000 „
többlettel együtt	2 149 000 £-et

biztosít az adók leszállításának fedezésére.

Mármost, nézzük meg, milyen javaslatokat tesz Gladstone úr a régi adók leszállítására. Természetesen óvakodni fogok attól, hogy túl mélyen behatoljak ebbe a labirintusba. Nem lehet ezt percek alatt felderíteni. Ennélfogva csupán a főbb pontokat érintem:

1. A jelenlegi 1 397 000 £ brutto összegű szappanilleték eltörlése;
2. A teavám fokozatos mérséklése úgy, hogy a jelenlegi 2 sh. $2^1/_4$ d.-s vám körülbelül három év múlva 1 sh.-re csökkenjen;
3. Egy sereg kisebb árucikkre kivetett vámilleték csökkentése;

4. Könnyítés Írország 4 000 000 £-es államadósságán konszolidált évi törlesztések formájában;

5. Az ügyvédi bizonyítvány-illeték felére csökkentése, figyelembe véve Lord R. Grosvenor javaslatát, amely ennek az illetéknek teljes eltörlését indítványozza;

6. A hirdetési illeték 6 d.-re csökkentése, figyelembe véve Gibson úr javaslatát (a Ház azonban már megszavazta ennek az adónak a teljes eltörlését);

Végül:

7. Az újságok mellékleteire kivetett bélyegilleték eltörlése (hatalmas pièce de réjouissance* ez a „Times"[24] számára, amely az egyetlen, mellékleteket megjelentető újság).

Röviden ezek a főbb vonásai annak a költségvetésnek, melyen Gladstone úr több mint négy hónapja kotlott. Az alsóház jövő hétfőre kitűzött vitája alkalmat nyújt majd arra, hogy további kommentárokat fűzzek a koalíciónak ehhez a termékéhez.

Feargus O'Connor – Ministerial Defeats – The Budget

A megírás ideje: 1853 április 19.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune". 1853 május 3. (3758.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

* – *szószerint*: alkalom az örömre – *Szerk.*

Karl Marx

Font sterlingek, shillingek, pennyk, vagyis osztály-költségvetések és ki húz hasznot belőlük?

Gladstone benyújtotta költségvetését. A két kincstári kancellár – az ex* és a mostani – úgy kukorékolt egymásra az alsóházban, akárcsak két kakas a szérűn, azzal a különbséggel, hogy a whig[3] bantam-kakas átvette a konzervatív pulykakakas néhány felhangját. Múlt héten Gladstone úr pénzügyi tervének az államadóssággal foglalkozó részét elemeztük**, és kimutattuk, hogy ez a terv szánalmas köntörfalazás a kérdés megkerülésére, csupán eszköz az uzsorások, tőzsdeüzérek meg kereskedők kényelmére, ügyleteik lebonyolításának megkönnyítésére és olcsóbbá tételére. Ezúttal látni fogjuk, hogy a költségvetés nem más, mint osztály-költségvetés – burzsoá költségvetés –, melyet egy arisztokrata tolla vetett papírra. Mindenekelőtt rövid áttekintést adunk e figyelemreméltó ügyről:

I. A kiadásokról és bevételekről:

A kancellár megállapítja, hogy az állami kiadások ebben az évben 1 400 000 £-gel meg fogják haladni a tavalyiakat!! A pénzügyi reform költségvetésének ez valóban kecsegtető nyitánya. Nem kevésbé bíztató a kiadások növekedésének az oka sem. Magában foglalja a katonai kiadások növekedését; a haditengerészetre 617 000 £, a hadseregre és a hadbiztosságra 90 000 £, a hadfelszerelésre 616 000 £, a milíciára 230 000 £ esik. Az oktatásügyre – a felvilágosítás fegyverére és a tudás bástyájára viszont csak 100 000 £ többletet irányoznak elő. Az előirányzott állami kiadások teljes összegét a folyó évre 52 183 000 £-ben határozzák meg, a bevételek teljes összegét 52 990 000 £-ben – így 807 000 £ többlet mutatkozik, de

* Disraeli. – *Szerk.*

** *V. ö. 40–45. old.* – *Szerk.*

ebből a postahajó-szolgálat költségeire 100 000 £-et levonnak, s a rendelkezésre álló többletet összesen 500 000 £-re becsülik.

Most rátérünk

II. A pénzügyi tervre.

Itt a kancellár *először is* a jövedelemadót tárgyalja, és nem tesz különbséget biztos és bizonytalan bevételek között. Javasolja, hogy £-enként a 7 d. adót két év múlva szállítsák le 6 d.-re, majd újabb két év múlva 6 d.-ről 5 d.-re három év tartamára – terjesszék ki az adót Írországra, és szállítsák le az adóköteles jövedelem összegét évi 100 £-re. Ez, mondja a kancellár, „a munkásság sorait nem érinti". Az évi 100–150 £ közötti jövedelem után £-enként csak 5 d. fizetendő. Ennek az lesz az eredménye, hogy a gazdagok terhein könnyítenek és e könnyítést, újabb teherként, a kevésbé gazdagok vállára rakják. A jómódú kereskedő kevesebbet fog fizetni, de ennek pótlására a szegény kereskedő fizet majd ott is, ahol eddig közvetlenül nem fizetett. Ez különös igazságosság – jóllehet négy éven át az, akinek 100 £ a jövedelme, 2 d.-vel kevesebbet fizet, mint az, aki 150 vagy 150 000 £-et keres – de ezen időszak után egyforma összeget fizetnek – két évvel később pedig a gazdag élvezi annak a csökkentésnek az előnyét, mely a szegényebbek megadóztatásával válik lehetővé. A mi adózásra vonatkozó felfogásunknak sokkal inkább megfelelne a progresszív adózás bevezetése, amikoris az adó százalékaránya a jövedelem összegével együtt növekedne, mert 10 000 ötpennys kevesebb annak, aki évi 10 000 £-et keres, mint 100 ötpennys annak, akinek 100 £ a jövedelme. Ez a whigek pénzügyi politikája – tetszetős, de jelentéktelen, kerülgető félintézkedésekkel lassan, de biztosan könnyít a gazdagok terhén, a szegényekét pedig növeli. Ami azt az állítást illeti, hogy a jövedelemadó nem érinti a munkást, ez nyilvánvaló képtelenség, mert jelenlegi társadalmi rendszerünkben, melyben munkáltató és munkavállaló áll szemben egymással, a burzsoá az adóemelésért rendszerint úgy kártalanítja magát, hogy csökkenti a béreket, vagy emeli az árakat.

Másodszor. A kancellár rátér az örökösödési adóra. Csökkenti a vők és menyek 10%-os „rokonsági"-adóját, amelyet 7%-ra szállít le – parányi alamizsna! – és mindenféle tulajdont bevon ennek az adónak a hatáskörébe, az adóköteles tulajdon után járó örökösödési adót pedig a holtig tartó haszonélvezetből származó jövedelem alapján állapítják meg. Gladstone ilymódon 2 000 000 £-gel növeli az ország adóbevételét, és nagyra van azzal, hogy a földtulajdonnal szemben a kézművességet és az ipart támogatja. E pont elvi állásfoglalás, és jelentős engedmény, amelyet az ipari és keres-

kedelmi fejlődés csikart ki a földtulajdon monopóliumától. Ez, ismételjük, engedmény, de olyan, amelyet nemcsak hogy könnyű kijátszani, hanem amelynek kijátszására a pénzvilághoz tartozó földtulajdonos-törvényhozók alighanem már eleve gondoltak.

Harmadszor. Megszűnik a nyugtabélyeg-illeték, és a jövőben bármilyen összegű nyugtára csak egy pennys bélyeget kell ragasztani. Ez az intézkedés nagy könnyítés — a gazdagok számára —, s azt várják tőle, hogy a bélyeghasználat megnövekedése ellensúlyozza majd az illeték eltörléséből származó veszteséget, csakhogy ebből a munkásosztálynak ismét csak nem lesz haszna, hiszen a munkások igen ritkán bonyolítanak le olyan (legalább 5 £ értékű) ügyletet, mely bélyegilleték alá esik.

Negyedszer. A hirdetési illetéket a jelenlegi 1 sh. 6 d.-ről 6 d.-re csökkentik. Ez megint csak szánalmas félintézkedés. Semmiféle ésszerű ok nem szól amellett, hogy ha már a shillingről lemondanak, a 6 pennyt mégis kivessék, hiszen a 6 d. behajtására szolgáló nehézkes és költséges apparátus ezt az adóbevételt amúgyis felemészti! De talán az az ok szól mellette, hogy nem akarnak lemondani azokról az állásokról és fizetésekről, amelyek ennek az illetéknek a behajtásával kapcsolatosak. Az újságmellékletek, ha kizárólag hirdetéseket tartalmaznak, illetékmentesek lennének. E két ponttal a burzsoáziának tesznek engedményt — az újságok bélyegilletékének fenntartásával pedig továbbra is erős gátat emelnek a demokratikus nevelés kiterjesztése elé. „A jelenlegi lapoknak kedvezményeket nyújtunk", mondja a kancellár, „de újak és olcsóbbak alapítását nem kívánjuk."

Ötödször. Az életbiztosítási adót 2 sh. 6 d.-ről 6 d.-re csökkentik — újabb példája a már említett köntörfalazó szellemnek; a díjazás nélküli tanoncokodásra vonatkozó szerződések illetékét 1 £-ről 2 sh. 6 d.-re, az ügyvédi bizonyítványok illetékét 12, illetve 8 £-ről 9, illetve 6 £-re, a joggyakornoki szerződések illetékét 120 £-ről 80 £-re szállítják le. Az első és a két utolsó tétel ismét nyilvánvaló könnyítés a burzsoázia számára, a szegények számára azonban csipetnyi haszonnal sem jár — ugyanakkor a 6 d.-s hirdetési illetéket, az újságok bélyegilletékét és a papír-adót fenntartják, hogy a cselédekre, kutyákra és lovakra kirótt adót a gazdagok javára leszállíthassák.

Hatodszor. Skóciában és Írországban a szeszadóra pótlékot vezetnek be, és a szeszégetőket kárpótolják a „súlyveszteségért".

Hetedszer. A kereskedők jogosítványait nagyobb mértékben egyenlősítik (újabb szeretetadomány a burzsoázia részére).

Nyolcadszor. Felülvizsgálják a szappanadót és több más adót; a teavámot 1854-ig 2 sh. $2^1/_4$ d.-ről 1 sh. 10 d.-re, 1856-ig 1 sh. 3 d.-re, azután pedig 1 sh.-re szállítják le.

Ez tehát nagy vonalakban a whigek költségvetése; és most kérdezzük olvasóinkat, vajon a miniszteri padban[81] kiagyaltak-e valaha is nyomorúságosabb „garasos törvényeket"? – hogy a kancellár saját szavaival éljünk. Ez a költségvetés látszólag elfogadható, tetszetős, és néhány mutatós pontot tartalmaz; de milyen valódi hasznot, milyen igazi könnyítést hoz az ország munkásosztályának? A szappanadó és a teavám csökkentése az egyetlen, amit kiemelhetünk; de milyen csekély könnyítés ez is! Mindenütt pontosan megállapították azt a határt, melyen túl a munkás nyerne, az arisztokrácia és a burzsoázia pedig veszítene, s gondosan ügyeltek arra, hogy azt át ne lépjék. A felületes embereket talán megtéveszti ez a költségvetés: „6 d.-re csökkentik a hirdetési illetéket, eltörlik az újságmellékletek bélyegilletékét!" De a gyakorlatban mit ad ez a népnek? Semmit! „Pennys nyugtabélyegek!" Mit jelent ez a bérrabszolgák számára, akik csak éhbérüket „nyugtázhatják"? Semmit a világon! „Az életbiztosítási adót 2 sh. 6 d.-ről 6 d.-re csökkentik." Mit számít ez annak, aki heti 6 sh.-ért, 8 sh.-ért, 10 sh.-ért gürcöl és nem biztosíthatja be életét a gyilkos Manchester-rabszolgaság ellen? Vagy akár annak, aki heti 1 £-et vagy 30 sh.-et keres? Semmit! Mi haszna a munkásnak abból, hogy az ügyvédek 3 £-gel kevesebbet fizetnek a bizonyítványokért, mint eddig? Vagy hogy az ügyvédjelölti szerződések illetéke most csak 80 £, holott eddig 40 £-gel drágább volt? Mire jó a munkásnak az, hogy az örökösödési adót egy vonatkozásban csökkentik, amikor ennek az adónak általános kiterjesztése olyan könnyen kijátszható? Könnyít-e ez a terhén akár csak egy hajszálnyit is? Mi haszna abból, hogy a kereskedők jogosítványait nagyobb mértékben egyenlősítik, ha a munkás nyomorán szerzett profitjaik és a munka bére közötti aránytalanságot nem egyenlítik ki? „Pénzügyi reform" volt a két jelszó egyike, melynek jegyében ezt a parlamentet megválasztották és a jelenlegi kormányt nyeregbe ültették. Íme, ez hát a whigek, az arisztokraták, a pénzemberek reformja. Valamit tenni kellett – valamiféle kisebb engedményt –, a feladat az volt, hogy ez nyúlfarknyi, szinte észre se vehető legyen, s a pénzügyek mesterének ez bámulatosan sikerült. Ez a költségvetés – Gladstone saját szavai szerint – „az ipari és kereskedő osztályok javára" készült, s mégsem egyéb, csak „garasos törvény".

L. S. D., or Class Budgets and Who's Relieved by Them

A megírás ideje: 1853 április 20.

A megjelenés helye: „The People's Paper".
1853 április 23. (51.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

Zavargás Konstantinápolyban — A németországi asztaltáncoltatás — A költségvetés[82]

London, 1853 április 22., péntek.

Távirati jelentés szerint f. hó 12-én nagy zavargás volt Konstantinápolyban és környékén, s a fanatikus török csőcselék tizenöt keresztényt megölt, illetve megsebesített. „A rendet fegyveres erővel azonnal helyreállították."

Egy másik, koppenhágai távirat jelenti, hogy a kamara vagyis a Folketing elvetette a dán korona javasolt örökösödési rendjéről szóló kormányüzenetet. Ezt az orosz diplomácia jelentős kudarcának tekinthetjük, minthogy az üzenet, mely a londoni jegyzőkönyv értelmében elismerte Oroszországot a dán királyság végső örökösének, Oroszország érdekeit képviselte.[83]

Hágából arról értesülünk, hogy most Németalföldön olyasféle nyugtalanság lett úrrá, mint két évvel ezelőtt Angliában a „római katolikus agresszió" miatt,[84] és ez egy ultraprotestáns kormány megalakításához vezetett. Ami Németországot illeti, vagy helyesebben azt a részét, melyet régebben a „Birodalom" néven ismertek, a művelt középosztály körében jelenleg uralkodó lelkiállapotra mi sem jellemzőbb, mint a „Frankfurter Journal"[85] szerkesztőjének április 20-ról kelt nyilatkozata. Lapjuk olvasóinak épülése végett ezt itt fordításban közlöm:

„Az asztaltáncoltatással (Tischrücken) kapcsolatban minden egyes postával olyan töméntelen sok közlés fut be hozzánk, amennyire Nikolaus Becker emlékezetes Rajna-dala[86] és az 1848-as márciusi forradalom első napjai óta nem volt példa. Bármily megnyugtatók is ezek a közlések, hiszen minden politikai raisonnement-nál* jobban bizonyítják, hogy ismét milyen *ártalmatlan és ártatlan* időket élünk, a továbbiakban sajnos nem szentelhetünk nekik figyelmet, mivel attól tartunk, hogy mind bennünket,

* — érvelésnél — *Szerk.*

mind olvasóinkat teljesen elárasztanak, s végül újságunk összes hasábjait elfoglalják."

„*Egy angol*"[87] levelet írt a „Times"-nak[24] és Lord Palmerstonnak a legújabb Kossuth-ügyről*, s befejezésként megállapítja:

„Ha a koalíciós kormány megtér atyáihoz, nagybátyjaihoz vagy nagyatyjaihoz, a nemes lordnak szíves figyelmébe ajánlanám a *Joe Miller*[88] egy új kiadását. Tulajdonképpen úgy gondoljuk, a Joe név nem is fog szerepelni. Palmerston lesz a név. Hosszú. Ez hiba. De azt hisszük, hogy már az angolszász »*Pam*«-re javították. Ez illik versbe is, prózába is, és rímel a »sham, flam and cram«-re**."

Keddi tudósításomban*** nagy vonalakban vázoltam önöknek Gladstone úr költségvetését. Most egy ötven folio-oldal terjedelmű hivatalos kiadvány van előttem: „A kincstári kancellár által beterjesztendő határozati javaslatok" és „A határozati javaslatokat kísérő magyarázó jelentés", de én csak azokat a részleteket fogom érinteni, amelyek a külföldi olvasókat érdekelhetik, ha ezek a javaslatok Nagy-Britanniában törvényerőre emelkednek.

A legfontosabbak a vámokra vonatkozó határozati javaslatok. Javasolják 123 kisebb jelentőségű cikk évente kb. 55 000 £-et kitevő vámjának eltörlését, beleértve – négy kivétellel – az összes bútorfákat, valamint ajtó- és ablakfát és kereteket, téglákat és tetőcserepeket. Csökkentendő először is a teavám 2 sh. $2^1/_4$ d.-ről 1 sh. 10 d.-re 1854 április 5-ig; másodszor tizenkét élelmiszer vámja. A mandula jelenlegi vámját mázsánként 2 sh. 2 d.-re akarják csökkenteni; a sajtét mázsánként 5 sh.-ről 2 sh. 6 d.-re; a kakaóét fontonként 2 d.-ről 1 d.-re; a dióét bushelenként 2 sh.-ről 1 sh.-re; a tojásét száz darabonként 10 d.-ről 4 d.-re; a narancsét és citromét bushelenként 8 d.-re; a vajét mázsánként 10 sh.-ről 5 sh.-re; a mazsoláét mázsánként 15 sh. 9 d.-ről 10 sh.-re és az almáét bushelenként 2 sh.-ről 3 d.-re. Mindezek a cikkek jelenleg 262 000 £ bevételt jelentenek. Harmadszor csökkentendő 133 élelmiszer vámja, amely jelenleg 70 000 £ bevételt jelent. Ezenkívül több cikknél egyszerűsítést vezetnek be azáltal, hogy ad valorem° vám helyett árunemenkénti vámot vezetnek be.

---

* *V. ö. 78–80. old. – Szerk.*

** – »csalás, ámítás és lódítás«-ra – *Szerk.*

*** *V. ö. 53–58. old. – Szerk.*

° – érték szerinti – *Szerk.*

Ami a fogyasztási adót illeti, már említettem a szappanadó javasolt eltörlését és a sörfőzők, a tea-, kávé-, dohány- és szappankereskedők jogosítványilletékeinek emelését.

Ami a bélyegilletékeket illeti, az ügyvédi bizonyítványok és a hirdetések illetékeinek csökkentésén kívül csökkenteni szándékoznak az életbiztosítások, a nyugták, a tanoncszerződések és a bérkocsik bélyegilletékeit is.

Ami az egyenesadókat illeti, csökkenteni készülnek az inasok, a magánhintók, a lovak, a pónik és a kutyák után kivetett adókat és 17 $^1/_2$ %-kal mérsékelni a földadó megváltásának díját.

Ami a postát illeti, a gyarmati postaküldemények díjtételét egységesen 6 d.-re fogják csökkenteni.

A költségvetés figyelemreméltó általános vonása, hogy legtöbb rendelkezését a jelenlegi ülésszak folyamán makacs ellenállás után kényszerítették a koalíciós kormányra.

Most javasolja Gladstone úr, hogy az örökösödési adót terjesszék ki az ingatlan vagyonra; de március 1-én még ellenezte Williams úr indítványát, hogy az ingatlan vagyon után „ugyanolyan végrendeleti és örökösödési illetéket vessenek ki, mint amilyen most az ingó vagyon után fizetendő"! Gladstone ezzel kapcsolatban azt bizonygatta – s a tory[3] lapok még a jelen pillanatban is bizonygatják –, hogy az adómentesség csak látszólagos, és más, kizárólag az ingatlan vagyonra kivetett adók egyensúlyozzák ki. Az is igaz, hogy Williams úr ugyanazon a március 1-én megfenyegette Gladstone urat, hogy majd „Disraeli úr jön a helyére, ha nem enged ebben a kérdésben".

Most javasolja Gladstone úr, hogy töröljék el vagy csökkentsék mintegy 268 kisebb jelentőségű cikk védővámját; de március 3-án még ellenezte Hume úrnak azt az indítványát, hogy „haladéktalanul szüntessék meg körülbelül 285 árucikk tisztán védő jellegű vámját". Az is igaz, hogy Disraeli úr azon a napon kijelentette: „nem ragaszkodhatunk a védővámrendszer rongyaihoz és foszlányaihoz".

Most azt javasolja Gladstone úr, hogy felére csökkentsék a hirdetési illetéket; de csak négy nappal költségvetésének benyújtása előtt ellenezte Milner Gibson úrnak azt az indítványát, hogy töröljék ezt az illetéket. Az is igaz, hogy a parlamenti szavazáskor vereséget szenvedett.

Könnyen folytathatnánk azoknak az engedményeknek a felsorolását, melyeket a koalíciós kormány a Manchester-iskolának[76] tett. Mit bizonyítanak ezek az engedmények? Azt, hogy a helyzet igazi ura az ipari burzsoázia, bár a Házban gyengén van képviselve, és hogy bármely kormány, akár whig, tory vagy koalíciós, csak úgy tarthatja magát hivatalban és a burzsoáziát hivatalon kívül, ha a burzsoázia számára elvégzi az előmunkálatokat.

Lapozzuk csak át a brit törvényhozás aktáit 1825-től, és azt fogjuk látni, hogy a burzsoáziának mindig csak úgy tudtak ellenállni politikai téren, hogy sorra tették az engedményeket pénzügyi téren. Az oligarchia képtelen megérteni azt az egyszerű tényt, hogy a politikai hatalom nem más, mint a gazdasági hatalom sarjadéka, és az az osztály, melynek az oligarchia kénytelen a gazdasági hatalmat átengedni, szükségképpen a politikai hatalmat is meg fogja hódítani. Még XIV. Lajos is, amikor Colbert útján a gyárosok érdekében hozott törvényeket, csak az 1789-es forradalmat készítette elő, s jelmondatára – „l'état c'est moi"* – Sieyès szavai – „le tiers état est tout"** – adták meg a választ.

A költségvetés másik szembeszökő vonása, hogy pontosan átveszi Disraeli úr politikáját, azét „a vakmerő kalandorét", aki azt merészelte állítani a Házban, hogy a szabadkereskedelem gazdasági rendszerének szükségszerű eredménye a pénzügyi forradalom, azaz a közvetett adózás fokozatos átalakulása egyenesadózássá. És valóban mit javasol Gladstone úr? Erősíti és kiterjeszti az egyenesadók rendszerét, hogy gyengítse és szűkítse a közvetett adók rendszerét.

Egyrészt hét évre változatlanul meghosszabbítja a jövedelemadót. Kiterjeszti egy egész népre, az írekre. Disraeli urat másolva kiterjeszti egy egész osztályra, a 100 £-től 150 £-ig terjedő jövedelemmel rendelkezőkre. Részben elfogadja a házadónak Disraeli úr által javasolt kiterjesztését, elnevezve ezt az adót módosított jogosítványadónak, s a jogosítványok díját az épület méreteinek arányában felemeli. Végül 2 000 000 £-gel növeli az egyenesadókat azáltal, hogy az ingatlan vagyonra is kiterjeszti az örökösödési adót, amit Disraeli úr szintén megígért.

Másrészt támadja a közvetett adózás mindkét formáját: a vámot és a fogyasztási adót; ami az előbbit illeti, magáévá teszi Disraeli teavám-csökkentését, illetve eltörli, csökkenti vagy egyszerűsíti 268 árucikk vámilletékét; ami az utóbbit illeti, teljesen eltörli a szappanadót.

Gladstone költségvetése és elődjéé között csak az a különbség, hogy Disraeli a szerző, Gladstone a plagizátor; hogy Disraeli a fogyasztási adókat a föld-érdek javára törölte el, Gladstone a városi érdekeltség javára törli el; hogy Disraeli meghirdette az elvet, de kivételes helyzete folytán kénytelen volt azt meghamisítani a gyakorlatban, míg Gladstone, aki szemben áll az elvvel, kormányának koalíciós jellege folytán képes arra, hogy azt kompromisszumok egész során át részben megvalósítsa.

---

* – „az állam én vagyok" – *Szerk.*

** – „a harmadik rend minden"[89] – *Szerk.*

Milyen sors várhat a koalíciós költségvetésre, és milyen magatartás várható a megfelelő pártok részéről?

Nagyjából csak három olyan pont van, amely körül küzdelem folyhat – a jövedelemadó, az örökösödési adó és Írország.

A Manchester-iskola megfogadta, hogy szembeszáll ennek a „borzasztó egyenlőtlenségnek", a jövedelemadónak bármilyen meghosszabbításával. A Printing House Square-i orákulum[90] – a „Times" – tíz éve mennydörög ugyanezen „szörnyűség" ellen, és a brit közelfogultság általában elítélte a jelenlegi rendszert, mely mindennemű jövedelmet egyenlően adóztat meg. De ebben az egy kérdésben Gladstone úr visszautasítja a kompromisszumot. Amikor Disraeli – mint kincstári kancellár – a jövedelemadó módosítását javasolta, különbséget téve bizonytalan jövedelem és realizált vagyon között, és az előbbit font sterlingenként 5 d.-vel, az utóbbit 7 d.-vel akarta megadóztatni, úgy látszott, hogy a jövedelemadó válik a konzervatívok, a Manchester iskola és a „Times" képviselte „közvélemény" közös ellenzékének egyesítő pontjává.

De vajon beváltják-e a manchesteriánusok fogadalmukat? Ez nagyon kétséges. Kereskedelmi megszokásból zsebrevágják a mindenkori profitot, s az elveket futni hagyják. És a Gladstone úr költségvetéséből adódó mindenkori profit semmiképpen sem megvetendő. A manchesteriánus lapok hangja máris nagyon mérsékelt és nagyon békülékeny a jövedelemadót illetően. Kezdik magukat vigasztalni Gladstone úr eléjük tárt perspektívájával, hogy „hét év múlva az egész jövedelemadó megszűnik", és a kellő pillanatban elfelejtik, hogy néhai Sir Robert Peel, amikor 1842-ben a jövedelemadót bevezette, 1845-re ígérte megszűnését, s hogy egy adó kiterjesztése igen visszás út későbbi eltörlése felé.

Ami a „Times"-ot illeti, ez az egyetlen újság, mely hasznot húz majd Gladstone úr azon javaslatából, hogy töröljék el az újságmellékletek bélyegilletékét. Amikor minden nap kettős mellékletet jelentet meg, fizetnie kell ezért hetente 40 000 d.-t, vagyis 166 £ 13 sh. és 4 d.-t. A Gladstone úr által elengedett egész 40 000 d. a „Times" saját pénzszekrényébe vándorol. Elképzelhetjük hát, hogy a Cerberus báránnyá szelídül, anélkül hogy Gladstone úr Herkulessé változna. Nehezen találhatnánk Nagy-Britannia parlamentjének egész történetében méltatlanabb cselekedetet, mint Gladstone úré, aki úgy vásárolta meg egy újság támogatását, hogy a költségvetésbe külön rendelkezést iktatott be a javára. A tudást sújtó adók eltörlését főleg azért követelték, hogy meg lehessen törni az újságóriások monopóliumát. A „kenetteljes" Gladstone úr ebből az intézkedésből csak annyit valósít meg, amennyi éppen a „Times" monopóliumának megkétszerezéséhez szükséges.

Elvileg elismerjük, hogy Gladstone úrnak igaza van, ha semmilyen különbséget sem hajlandó tenni a jövedelmek forrásai között. Ha különbséget teszünk a jövedelmek minőségei között, a mennyiségek között is különbséget kell tennünk, minthogy 100 eset közül 99 esetben a jövedelem mennyisége alkotja a minőségét. Ha különbséget teszünk a jövedelmek mennyisége között, elkerülhetetlenül eljutunk a progresszív adózáshoz, tovább haladva pedig beleszédülünk a szocializmusnak egy igen határozott válfajába, márpedig ettől a lehetőségtől Gladstone úr opponensei bizonyára irtóznak. Ha elfogadjuk a biztos és a bizonytalan jövedelmek közötti különbségnek a Manchester-iskola által adott korlátolt és önös magyarázatát, arra a nevetséges következtetésre jutunk, hogy Anglia leggazdagabb osztályának, az iparos és kereskedő osztálynak a jövedelme csak bizonytalan jövedelem. Filantrópia örvén a manchesteriánusok arra törekednek, hogy a közterhek egy részét saját vállukról a földbirtokosok és az államkötvény-tulajdonosok vállára rakják.

Ami az örökösödési adónak az ingatlan vagyonra való kiterjesztését illeti, az agrárpárt kétségtelenül heves ellenállást fog tanúsítani. A földbirtokosok örökségüket, mint eddig is, természetesen adófizetés nélkül kívánják átvenni; de már Disraeli úr, amikor kincstári kancellár volt, elismerte ennek a kivételnek az igazságtalanságát, és a manchesteriánusok ebben a kérdésben egy emberként a miniszterekkel fognak szavazni. A „Morning Advertiser"[28] tegnapi száma közli az agrárpárttal, hogy ha oktalanul ragaszkodnék az örökösödési adó kérdésében elfoglalt álláspontjához, akkor ne is gondoljon arra, hogy a liberálisok támogatni fogják. Aligha van olyan kiváltság, amelylyel az angol burzsoázia elkeseredettebben helyezkednék szembe, és az oligarchikus törvénykezésnek sincs kirívóbb példája. Pitt 1796-ban két törvényjavaslatot terjesztett be, az egyik az ingó vagyonra rótt ki örökösödési adót és végrendeleti illetéket, a másik az ingatlan vagyonra vetette ki ugyanezeket az adókat. A két intézkedést Pitt azért választotta el egymástól, mert attól tartott, hogy mindkét ház képviselői sikeres ellenállást fognak kifejteni birtokaik ilyen megadóztatásával szemben. Az első törvényjavaslatot a Ház csaknem minden ellenállás nélkül elfogadta. Csak egy szavazás folyt le, és csak tizenhat képviselő szavazott a törvényjavaslat ellen. A második törvényjavaslat végigment minden fázison, míg végül a harmadik olvasásnál 30 szavazattal 30 ellenében elvetették. Pitt, látva, hogy a törvényjavaslat elfogadására egyik házban sincs esély, kénytelen volt azt visszavonni. Ha 1796-tól fizették volna a végrendeleti illetéket és az örökösödési adót az ingatlan vagyon után, az államadósság legnagyobb részét ki lehetett volna fizetni. Az egyetlen reális ellenvetés, amelyet az agrárpárt ebben a kérdés-

ben felhozhatna, az, hogy az államkötvény-tulajdonosok hasonló mentességet élveznek, de persze nem erősítené pozícióját azzal, ha maga ellen hangolná az államkötvény-tulajdonosokat, akiknek az adómentesség különös gyöngéjük.

Így hát az agrárpártnak csak egy esélye marad arra, hogy a siker reményével lépjen fel a koalíciós költségvetés ellen – és ez az ír brigáddal[75] való koalíció. Igaz, hogy Gladstone úr a konszolidált évi törlesztések formájában adott négy és fél milliós ajándékával igyekezett rávenni az íreket a jövedelemadó Írországra való kiterjesztésének elfogadására. De az írek azt állítják, hogy a négy és félmillióból három millió, melyet az 1846–47-es éhínséggel kapcsolatban kaptak, sohasem volt államadósságnak tekinthető, és az ír nép soha nem is ismerte el annak.

Úgy látszik, maga a kormány sem egészen biztos a sikerben, minthogy a parlament *határidő előtti feloszlatásával* fenyegetődzik, ha a költségvetést nem fogadják el egészében. Félelmetes gondolat ez a képviselők nagy többsége számára, akiknek „a zsebeit anyagilag erősen megviselték a legutóbbi választási harc *törvényes* költségei", és azon radikálisok számára, akik a lehető legmerevebben ragaszkodtak az ellenzék régi meghatározásához, tudniillik ahhoz, hogy az ellenzék a kormánygépezetben a gőzgép biztonsági szelepének funkcióját tölti be. A biztonsági szelep nem állítja meg a gép működését, hanem biztosítja oly módon, hogy *gőz* formájában kiengedi azt az energiát, mely különben az egész masinát felrobbantaná. Így engednek kiutat a radikálisok a nép követeléseinek. Mintha csak azért tennének indítványokat, hogy azután visszavonják őket, és levezessék túláradó ékesszólásukat.

A Ház feloszlatása csak a régi pártok feloszlását fedné fel. A koalíciós kormány színre lépése óta az ír brigád két frakcióra szakadt – egy kormánypárti és egy független frakcióra. Az agrárpárt hasonlóképpen két táborra oszlott – az egyiket Disraeli úr, a másikat Sir John Pakington vezeti; bár most, a veszély órájában, mindkét tábor ismét Disraeli köré tömörül. Még a radikálisok is két csoportra szakadtak – a Mayfair-radikálisokra[91] és a manchesteriánusokra. Nincs már semmi összetartó erő a régi pártokban, de ugyanakkor nincs meg a valóságos antagonizmus ereje sem. Új általános választás nem javítaná ezt az állapotot, hanem csak megszilárdítaná a mostani helyzetet.

A választási leleplezés folytán az alsóház a lehető legmélyebbre süllyedt. De ugyanakkor hétről hétre felfedte alapzatának rothadtságát, maguknak a *választótestületeknek* teljes korruptságát. Vajon merészel-e a kormány ezek után a leleplezések után a megbélyegzett választótestületekhez folyamodni –

az országhoz folyamodni? Az országnak egészében a kormány semmit sem tud nyújtani, hiszen egyik kezében a parlamenti reform visszautasítását tartja, a másikban egy osztrák pátenst, mely Angliát az európai rendőrség fő besúgójává nevezi ki.[92]

Riot at Constantinople – German Table Moving – The Budget

A megírás ideje: 1853 április 22.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 május 6. (3761.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Szappan a népnek, konc a „Times"-nak[24] — A koalíciós költségvetés

Mindenki tudja, hogy a költségvetés nem más, mint a kormány valószínű bevételeinek és kiadásainak előirányzata a folyó évre a pénzügyi tapasztalat, azaz az elmúlt év mérlege alapján.

Ezért Gladstone úrnak legelőször az 1852–53-as év mérlegét kellett elkészítenie. Disraeli úr, pénzügyminiszteri jelentésében, az 1852–53-as év valószínű bevételeit 52 325 000 £-re és ugyanezen időszak kiadásait 51 163 000 £-re becsülte, ilymódon 1 162 000 £ többletre számítva. Gladstone úr, aki a könyvek alapján a tényleges mérleget készíti el, felfedezi, hogy a bevételek tényleges összege a múlt évben 53 089 000 £ volt, és a tényleges kiadások csak 50 782 000 £-et tettek ki, tehát 2 307 000 £ tényleges többlet jelentkezik, vagy ahogy Gladstone úr (nem tudjuk, hogyan) számítja, 2 460 000 £.

Minthogy szokássá lett — vagy inkább a parlament hozzászokott ahhoz, hogy a kincstári kancellárban rejtélyes bűvészt lásson, akinek isten tudja micsoda titokzatos fogásokkal sikerül elővarázsolnia a nemzet teljes évi jövedelmét, nem csoda, ha ez a személyiség, bárki legyen is az, ügyel arra, hogy ne oszlassa el ezt a rá nézve oly hízelgő illúziót. Ennélfogva, ha a nemzet a termelés bővítése által az előirányzott összegnél magasabbra duzzasztja az adóbevételek összegét, bizonyosak lehetünk abban, hogy az a pénzügyminiszter, aki e folyamat következtében több mint kétszerannyi többletet tud felmutatni, mint amennyit az elődje ígért, kétségtelenül nagyobb pénzügyi zseni. Ez volt Gladstone úr örvendetes ötlete, melyet a Házban a koalíciós oligarchia támogatói örvendezve fogadtak és méltányoltak.

Kétmillió-négyszázhatvanezer font sterling többlet!

De a Ház nem engedi, hogy ebből a kétmillióból csak egy lyukas garas is a népnek jusson. Mire fogják hát fordítani? Gladstone úr megmagyarázza: „Bármily kedvezőnek tűnjék is fel ez a jelentés, a Ház nem felejtheti el, hogy e többletből már nagy összegeket engedélyezett különféle rendkívüli kiadásokra a folyó évi költségvetési előirányzatok terhére."

A Ház már Disraeli úrtól tudta, hogy a többlet mindenesetre egymillió £-nél nagyobb összeget fog kitenni. Éppen ezért, amikor Költségvetési Bizottsággá alakult,[93] könnyű szívvel szavazta meg a szokásos többleten kívül és felül a következő pótlólagos összegeket:

A flotta és a postahajó-szolgálat részére	617 000 £
A hadsereg és a hadbiztosság részére	90 000 „

Ezekhez az összegekhez, Gladstone úr bejelentése szerint, még a következő összegek járulnak:

A kaffer háború céljaira (nem lesz béke?) ...	270 000 £
A hadfelszerelés növelésére	616 000 „
A milícia növelésére	230 000 „
Nyilvános (olvasd: magán) oktatásra	100 000 „
Összesen	1 923 000 £

Gladstone úr viszont csak 1 654 000 £ végösszeget számít (valószínűleg úgy, hogy a kaffer háború költségeit a háború bizonytalan volta miatt kihagyja). Ha ezt az összeget levonjuk az eredeti (csak névleges) 2 460 000 £ többletből, 806 000 £ tényleges többlet marad, vagy Gladstone úr számításai alapján 807 000 £. A Házat azonban figyelmeztetik, hogy még ebből a szerény összegből is vonjon le 220 000 £-et, mely bizonytalan és nem rendszeres bevételi forrásokból ered. Így az eredeti, olyan örvendezve bejelentett két millió végül is nem több mint 587 000 £, s ez semmiképpen sem valami széles bázis még a legszerényebb adóreform számára sem. Minthogy azonban az országnak azt bizonygatják, hogy reformkormánya van, kell is hozni reformokat; s Gladstone úr azonnyomban előáll ezekkel a reformokkal.

Egy átlagos free-trader*, például Hume úr, talán azt tanácsolta volna a kincstári kancellárnak, hogy többletét jótettre használja, s törölje el azoknak a külföldi cikkeknek a vámját, melyek hozadéka a vámstatisztika szerint az 587 000 £-et pontosan kiegyenlíti. Micsoda közönséges, útszéli és profán tanács egy olyan tudós és mély gondolkodású pénzügyi alkimistának, mint Gladstone úr! Hát elképzelhető, hogy annak a férfiúnak a becsvágya, aki olyan nagyszerű dolgot tervez, mint az egész államadósság megszüntetése, potom 500 000 £-es adócsökkentéssel kielégíthető? Valóban, ily szerény cél

* – szabadkereskedő – *Szerk.*

érdekében nem lett volna érdemes Tuskó Sanchót indiai Barataria jába küldeni, hogy helyet csináljanak a koalíció nagy pénzügyi Don Quijotéjának.[94]

Gladstone adóreformja egy Oxford Street-i bolt büszke cégérét viseli – *„Óriási csökkentés!"*

„Ötmillió és többszázezer font sterling azonnali megtakarítása!"

Ez olyasmi, ami vonzza a népet és elbűvöli a leghozzáférhetetlenebb parlamenti banyát* is.

Lépjünk hát be a boltba. „Gladstone úr, kérjük az árjegyzéket. Hogy gondolja ezt, Uram? Ötmillió £ csökkentés?" „Bizony, tisztelt uram", válaszolja Gladstone úr. „Óhajtja a számokat megtekinteni? Íme:

1.	A szappanadó teljes eltörlése	1 126 000 £
2.	Az életbiztosítási bélyegilleték csökkentése 2 sh. 6 d.-ről 6 d.-re	29 000 „
3.	A nyugtabélyeg-illeték csökkentése 1 d.-s egységes díjtételre	155 000 „
4.	A tanoncszerződések illetékeinek csökkentése 20 sh.-ről 2 sh. 6 d.-re	50 000 „
5.	Az ügyvédi bizonyítványok illetékeinek csökkentése	
6.	A hirdetési illeték csökkentése 1 sh. 6 d.-ről 6 d.-re	160 000 „
7.	A bérkocsi-adó csökkentése napi 1 sh. 5 d.-ről 1 sh.-re	26 000 „
8.	Az inasok utáni adó csökkentése 18 éven felüli inasoknál 1 £ 1 sh.-re, 18 éven aluliaknál 10 sh. 6 d.-re	87 000 „
9.	Magánhintók adójának csökkentése	95 000 „
10.	Lovak, kutyák és pónik utáni adó csökkentése	108 000 „
11.	A postalovak adójának csökkentése, a jogosítványok helyett mérföldpénz bevezetése útján	54 000 „
12.	A gyarmati postaküldemények díjának csökkentése (egy levél 6 d.)	40 000 „
13.	A teavám csökkentése 2 sh. $2^1/_4$ d.-ről 1854 április 5-ig 1 sh. 10 d.-re; 1855-ben 1 sh. 6 d.-re; 1856-ban 1 sh. 3 d.-re és azután 1 sh.-re	3 000 000 „
14.	Az alma-, sajt-, kakaó-, tojás-, vaj- és gyümölcsvámok csökkentése	262 000 „
15.	133 kisebb jelentőségű árucikk vámjának csökkentése	70 000 „
16.	123 kisebb jelentőségű árucikk vámjának eltörlése	53 000 „
	Összesen	5 315 000 £"

* Palmerstont; *v. ö. 335. old. – Szerk.*

Nos, 5 315 000 £ összegű adócsökkentés kétségtelenül szép dolog. De nincs-e árnyoldala ennek a rendkívül liberális költségvetésnek? Bizonyára van. Különben hogyan is nevezhetnék reformnak? Alkotmányos reformoknak, akárcsak Oxford Street-i üzleteknek, akármilyen szépek, okvetlenül mindig van egy szép árnyoldaluk is.

Minden ügyes fogásnak a titkát előbb-utóbb felfedik az emberek. Gladstone úr, akinek a tarsolyában csak *félmillió* van, *öt és fél milliót* ajándékoz a közönségnek. Honnan veszi ezt? Hát ugyanattól a bekötött szemű közönségtől, amelyet elképeszt bőkezűségével. Ajándékot ad neki, de felkéri annak viszonzására. Persze ezt nem közvetlenül és nem kihívóan teszi, sőt nem is azoktól akarja visszaszerezni, akiket most meg akar nyerni. Különféle vevőkkel akar üzérkedni, s Russell, a bűvész megtanította Gladstone-t, az avatott alkimistát, hogy mai liberalizmusáért hogyan kárpótolja magát már holnap.

Gladstone 5 315 000 £ összeggel csökkenti a régi adókat. Gladstone 3 139 000 £ összegben új adókat ró ki. Gladstone még így is 2 176 000 £ értékű ajándékot adna nekünk. De Gladstone a legjobb esetben is csak egy évig miniszter; s az a csökkentés, amelyet erre az évre tervez, csak 2 568 000 £, ami 1 656 000 £-gel kevesebb bevételt jelent, s ezt ebben az évben kiegyenlíti az előirányzott új adók 1 344 000 £-et kitevő összege, így marad tehát 312 000 £ hiány; ha ezt levonjuk a költségvetésben szereplő 807 000 £ tényleges többletből, még mindig egy 495 000 £ összegű kedvező mérleget kapunk.

Ezek a koalíciós költségvetés fő vonásai. Most pedig közöljük olvasóinkkal, hogy melyek azok a pontok, amelyektől a kormány a legtöbbet remél, hogy milyen ellenvetések várhatók a különböző ellenzéki parlamenti pártok részéről, és végezetül, hogy mi a kérdésről saját véleményünk.

Gladstone, abbeli buzgóságában, hogy szenzációt keltsen és a nagyszabású adócsökkentéssel mind pénzügyi hírnévre, mind népszerűségre tegyen szert, szükségesnek érezte, hogy elfogadható és ésszerűnek látszó ürüggyel vezesse be 3 139 000 £-es emelésre vonatkozó javaslatát. Gladstone megértette, hogy kizárólag tulajdon indokolatlan és megalapozatlan kedvtelésére nem játszadozhat az egész adórendszerrel, ha ezt nem tudja valamiképp annak látszatával alátámasztani, amit a parlament tagjai és a burzsoák „elvnek és igazságnak" neveznek. Ennélfogva ravaszul elhatározta, hogy a törvényhozó Pecksniffeket[95] a tudomása szerint leggyengébb oldalukon fogja meg, s a közterhek tervezett növelését leleményesen e jólcsengő és elfogadható frázis mögé rejtette: „bizonyos adók igazságos kiterjesztése, végleges és tartós kiegyenlítésük szem előtt tartásával". Az e célra kiszemelt adók a következők voltak:

1. az örökösödési adó,
2. a szeszadó és
3. a jövedelemadó.

Az örökösödési adónak Gladstone követelése szerint egyformán ki kell terjednie mindenfajta tulajdonra. Minthogy a földtulajdon eddigelé nem esett ilyen adó alá, ez a javaslat várhatóan nagy tetszést arat majd a kereskedők és a gyárosok körében. A szeszadót Skóciára és Írországra is ki akarja terjeszteni, hogy az ottani szeszfőzést egyenlő helyzetbe hozza az angliaival.

Végül a jövedelemadó kiterjesztendő a 150 és 100 £ közötti jövedelmekre, valamint Írországra is. A jövedelemadóval kapcsolatos javaslatáért Gladstone bizonyára nem várhat és nem is kap majd nagy tapsot. Dehát erről később, ha az ellenvetésekre térünk rá.

Az örökösödési adón és a szeszadón kívül a miniszterek minden bizonnyal a számos importcikk free-trade* szellemű csökkentését tekintik a legjobb csaléteknek; valószínű, hogy ezt a boltosok, háziasszonyok és általában a kispolgárok örömmel üdvözlik majd, mielőtt felfedezik, hogy legalábbis a teánál a fogyasztóknak igen csekély haszon jut, mert a cégtulajdonosok profitja, valamint a termelők monopóliuma elnyeli az engedmény legnagyobb részét. Viszont teljesen eltörlik a szappanadót – ez olyan intézkedés, mely, mint Gladstone reméli, nemcsak azt teszi lehetővé, hogy az ország lemossa saját maszatos, mocskos, nyomorúságos külsejét, mert minden arc tisztán, elégedetten és boldogan ragyog majd; hanem azt is, hogy teljesen felszámolja a fekete rabszolgaságot és véget vessen a megszámlálhatatlan Tamás bátyák szenvedéseinek azáltal, hogy lökést ad „az afrikai pálmaolaj törvényes kereskedelmének és törvényesen engedélyezett termelésének". Gladstone szentül hiszi, hogy ez így lesz, s ígérgetéseiben túltesz a legagyafúrtabb házalón és a legfellengzősebb kuruzslón. Ezeket a csábító perspektívákat Gladstone még néhány kisebb baksissal egészíti ki, ezek között van néhány millió az ír brigádnak[75], amelynek elengedi az éhínséggel kapcsolatban nyújtott kölcsön visszafizetését, s egy baksis a „Times"-nak, a „derék Aberdeen" és koalíciós kollegái e szilárd támaszának. Ez a baksis – a csak hirdetéseket tartalmazó újságmellékletek bélyegilletékének eltörlése, márpedig tudvalevőleg a „Times" az egyetlen újság, amely ilyen mellékleteket jelentősebb terjedelemben megjelentet.

Most pedig rátérünk azokra az ellenvetésekre, melyeket ellenzéki körök a költségvetéssel szemben minden valószínűség szerint fel fognak hozni.

* – szabadkereskedelmi – *Szerk.*

Minthogy a múlt hétfői vita a Házban csak előcsatározás volt, meg kell próbálnunk a napilapokból kiolvasni a pártok szándékait. De itt igen gyér anyagot találunk. A „Times", a „Chronicle"[27] és a „Post"[25] voltaképpen a koalíciós kormány bábjai, a „Daily News"-t[26] pedig aligha tekinthetjük a Manchester-iskola[76] sajtószervének. Ez az újság különben is még mindig ingadozik, s szemmelláthatólag nagy kísértést jelentenek számára a free-trade javaslatok. De ha a „Herald"-ot[22] olvassuk, a konzervatív tory[3] lapot, azt látjuk, hogy ez a lap ítéletét kimondta, s valóban szokatlan nyíltsággal: – „Gladstone úr egész költségvetése", írja, „nem más, mint vesztegetés és üzérkedés hitvány keveréke." A toryk tehát minden bizonnyal támadni fogják Gladstone tervét, s Disraeli úr nem fogja elmulasztani, hogy visszakövetelje a tőle lopott tollakat: az örökösödési és a jövedelemadó kiterjesztését, a teavám csökkentését és más, szemérmetlenül eltulajdonított érdemeit. A földtulajdonos arisztokrácia, ha már további kiváltságokról kell lemondania, mindenesetre igényt tart legalább az önkéntes lemondás érdemére. De minthogy a földtulajdonosok az örökösödési adót nemigen tehetik ellenállásuk alapjává, Disraeli úr majd arra készteti őket, hogy a biztos és a bizonytalan jövedelem megkülönböztetésének elve körül tömörüljenek, s ez esetben a brigád jelentős része az ő oldalán fog harcolni. Nyilvánvaló, hogy az írek soha nem ismerhetnek el és nem is fognak elismerni egy olyan adósságot, amelyet az angolok csak az ír lakosság előzetes leromlása folytán tudtak Írországra rákényszeríteni. Ezenkívül, az írek 3 000 000 £ imaginárius tőke kamatjának elengedését gyakorlati szempontból sem tekinthetik megfelelő engedménynek a szeszadó és a jövedelemadó kivetése ellenében. Ami a Manchester-iskolát illeti, bár a manchesteriánusok ígéretet tettek választóiknak ha nem is a jövedelemadó eltörlésére, de legalábbis átalakítására, nem várhatunk mást tőlük, mint hogy üzletemberek módjára cselekedjenek, vagyis politikai tisztességérzet nélkül, de kellőképpen figyelembe véve a profitot. S az a profit, melyet Gladstone úr költségvetése „egészében" véve ezen úriembereknek nyújt, semmiképpen sem megvetendő.

Mármost ami a szóbanforgó kérdésről a mi véleményünket illeti, leghőbb óhajunk, hogy vereséget szenvedjen az a kormány, mely reakciós csalárd belpolitikájáért és gyáva, talpnyaló külpolitikájáért egyaránt megvetést érdemel. És úgy hisszük, óhajunk annál jogosabb, mert ez az eset minden bizonnyal a nép érdekeit szolgálná. Egy dolog világos: amíg egy arisztokrata koalíció elvégzi azt a munkát, amelyet a gyáros és kereskedő osztály követel tőle, ez az osztály sem maga nem fog tenni semmiféle politikai erőfeszítést, sem a munkásosztálynak nem fogja megengedni, hogy saját politikai mozgalmát folytassa. Ha viszont az agrárpárt ismét felülkerekedik, a

burzsoázia nem szabadulhat meg tőle a rothadt oligarchikus parlament átalakítása nélkül, s akkor már nem áll többé hatalmában, hogy korlátozott reformokért agitáljon, hanem teljes egészükben el kell fogadnia a nép követeléseit. A nép persze elvei és érdekei feladása nélkül sohasem csatlakozhat és folyamodhat a burzsoáziához: ami viszont a burzsoáziát illeti, nem először kényszerülne arra, hogy a nép vállára támaszkodjon. Ez az eshetőség pedig igen jelentős forradalmat idézne elő a jelenlegi pénzügyi rendszerben. Máris nyilvánvaló, hogy még a burzsoá társadalom is elkerülhetetlenül abban az irányban halad, hogy a hagyományos adópolitikai olla podrida* helyébe egységes egyenes vagyonadót léptessen életbe. Az egyenesadózási rendszer elvét a Manchester-iskola már rég tudomásul vette, Disraeli elismerte, és még az oligarchikus koalíció is jóváhagyta. És ha az egyenes vagyonadó rendszerének gépezete egyszer valóban életbe lép, akkor a népnek, politikai hatalom birtokában, csak meg kell indítania ezt a gépezetet, hogy megteremtse a

MUNKÁSSÁG KÖLTSÉGVETÉSÉT.

Soap for the People, a Sop for the „Times" –
The Coalition Budget

A megírás ideje: 1853 április 25 körül

A megjelenés helye: „The People's Paper",
1853 április 30. (52.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* – vegyes zöldség- és húsfélékből álló spanyol nemzeti étel; *itt:* kotyvalék. – *Szerk.*

Karl Marx és Friedrich Engels

A röppentyű-ügy – A svájci felkelés

London, 1853 április 29., péntek.

Stieber, a hírhedt rendőrkapitány – Goldheim rendőrhadnagy és Nörner törvényszéki tanácsos kíséretében – néhány nappal ezelőtt azzal a különleges küldetéssel érkezett ide Berlinből, hogy a rotherhithe-i lőporösszeesküvést kapcsolatba hozza a berlini „kalábriai kalap"-konspirációval.* Magánközlésből tudom, hogy Fleury kensingtoni házában találkoztak, és Hirsch ex-kereskedősegéd is jelen volt a találkozón. Egy nappal később ugyanez a Hirsch titkos megbeszélést folytatott Kremer úrral, az orosz konzullal. Ha olvasóink emlékeznek a kölni perről írt tudósításomra,[96] észre fogják venni, hogy azok a személyek, akik az akkori összeesküvést kifőzték, ismét működésbe léptek.

E hó 23-án, szombaton, Henry úr, a Bow Street-i rendőrbíró előtt megindult a bírósági eljárás Hale úr, azon rotherhithe-i röppentyűgyár tulajdonosa ellen, amelyet a kormány zár alá vett. A tárgyalás aznap csupán arra a kérdésre szorítkozott, hogy a zárolt robbanóanyag lőpor-e vagy sem. Henry úr, aki tegnapig várt a döntéssel, ma Ure úrnak, a neves kémikusnak véleményével ellentétben kijelentette, hogy lőporról van szó. Ennek megfelelően Hale úrra a törvényesen megengedett mennyiségen felül birtokában talált lőpor, vagyis összesen 57 font után fontonként 2 sh. bírságot vetett ki. W. Hale-t, fiát – R. Hale-t – és J. Boylint aztán különbíróság elé idézték meg, mert azzal vádolták őket, hogy hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1852 szeptember 13-tól 1853 április 13-ig különböző nagy mennyiségű röppentyűt gyártottak vagy a gyártást vállalták. Bodkin úr, a kormány jogi képviselője előadta, hogy W. Hale úr több alkalommal eredménytelenül folyamodott a brit kormányhoz röppentyűi ügyében; hogy 1852 októberétől nagyszámú munkást foglalkoztatott, köztük néhány külföldi mene-

* *V. ö. 25–27. old. – Szerk.*

kültet is; hogy egész tevékenységüket a lehető legnagyobb titokban folytatták, és hogy a vámhivatalban elfekvő szállítási nyilvántartás megcáfolja Hale úr azon állítását, amely szerint ő a vámon keresztül exportált. Befejezésül Bodkin úr kijelentette: „A Hale úr birtokában talált röppentyűk értékét 1000–2000 £-re becsülték. Honnan származott ez a pénz? Hiszen Hale úr nemrég csődbe jutott, s ebből úgy lábalt ki, hogy fontonként csupán 3 shillinget fizetett." J. Saunders, a titkosrendőrség őrmestere bejelentette, hogy lefoglalt „1543 töltéses röppentyűt, 3629 röppentyűfejet, 2482 röppentyűtalpat, 1955 üres röppentyűt, 2 vaslövedéket és 22 röppentyű–gyújtókészüléket". Ezután egy tanú – Uzner úr – következett; elmondotta, hogy 15 évig porosz tüzértiszt volt és törzsőrnagyként szolgált a magyar háborúban. Hale úrék Rotherhithe-ban röppentyűk készítésére alkalmazták. Mielőtt a gyárba került, öt vagy hat hónapig ült a maidstone-i börtönben lopásért; erre a lépésre végső nyomora kényszerítette. Uzner úr tanúvallomásának legfontosabb része szószerint a következőképpen hangzott:

„Kossuth úr mutatott be Hale-éknek. Kossuth úrral a szóbanforgó ügyben először tavaly nyáron találkoztam, amikor visszatért Amerikából; szeptember közepe táján találkoztam az idősebb Hale úrral, Kossuth úr társaságában, ez utóbbi lakásán; Kossuth úr adjutánsa, egy magyar, szintén jelen volt; Kossuth úr így szólt Hale úrhoz: »Ez az ember a magyar hadseregben szolgált, és valamikor a porosz tüzérség tisztje volt, és ajánlhatom önöknek alkalmazását, röppentyű*ink* vagy röppentyű*ik* készítésénél segítséget nyújthat.« Nem emlékszem, melyik szót használta; Kossuth úr azt mondta, hogy bérem heti 18 sh. lesz, és figyelmeztetett, hogy az ügyet tartsam teljesen titokban; Hale úr – mondotta – majd megmagyarázza, mi lesz a teendőm; Kossuth úr részben magyar, részben angol nyelven beszélt; azt hiszem, Hale úr nem ért németül. A *titok* szót németül mondta nekem; R. Hale azután Pimlicóba küldött, hogy keressem fel Kossuth urat; a Pickering Place-en találkoztam vele; W. Hale meg egy másik magyar is ott volt; azért találkoztunk, hogy kipróbáljunk egy gyújtószerkezetet; amikor mindnyájan együtt voltunk, felállítottuk a szerkezetet és kipróbáltuk a röppentyűket; a beszélgetés részben angolul folyt, s főként a röppentyűk minőségéről stb.; másfél óráig voltunk ott és amikor végeztünk, Kossuth úr és Hale úr kívánságára óvatosan, egyenként hagytuk el a házat, s Hale úr az utcasarkon csatlakozott hozzánk; Kossuth úr ez alkalommal ismételten azt mondta nekünk, hogy a röppentyűkkel való kapcsolatát tartsuk titokban."

Ezután egy másik németet, W. Gerlachot hallgatták ki tolmács útján. Hale úr gyárában dolgozott, röppentyűket készített. Rajta kívül még három magyar dolgozott ott. Kossuth úr ajánlotta őt Hale úrnak, de kettőjüket sohasem látta együtt.

Henry úr, akinek két lehetősége volt – kiszabhatott sommás büntetésként 5 £-et, vagy átutalhatta az ügyet az esküdtbírósághoz –, az utóbbit választotta, de óvadék ellenében hajlandó volt szabadlábra helyezni mindkét Hale-t. W. Hale úr kijelentette, hogy egyik barátját sem akarja felkérni, hogy akár érte, akár fiáért óvadékot adjon, így hát a vádlottakat a Horsemonger Lane-i börtönbe szállították.

Világos, hogy a tanúk vallomásai szöges ellentétben állnak ifj. Hale úr levelével, amelynek tartalmát már közöltem Önökkel,[97] valamint Kossuthnak Mayne Reid századoshoz és Lord Dudley Stuarthoz intézett leveleivel, amelyekben Kossuth kijelentette, hogy sem Hale úrról, sem Hale úr röppentyűiről nem tud semmit. Ámde igazságtalan lenne bármiféle következtetést levonni ebből a körülményből, mielőtt Kossuth úr további magyarázatokat ad. Ami Uzner urat illeti, hát nem gyalázat, hogy ilyen tehetséges száműzött honfitársunkat – egy olyan embert, aki igazán dolgozni akar, amit az a tény is bizonyít, hogy hajlandó volt egyszerű munkásnak beállni heti 18 shillingért – a teljes nincstelenség tolvajlásra kényszerít, míg bizonyos német menekültek, hírhedt naplopók, előjogot formálnak arra, hogy a forradalmároknak szánt csekély pénzösszegeket maguk szorgalmazta küldetésben tett utazásokra, nevetséges összeesküvésekre, kocsmai gyűlésezésekre herdálják el?

Folyó hó 22-én, pénteken ismét felkelés tört ki a svájci Freiburgban, már az ötödik a nemrég lezajlott Sonderbund-háború óta.[98] A felkelésnek a kanton egész területén egyszerre kellett volna elkezdődnie; az adott pillanatban azonban az összeesküvők többsége nem mutatkozott. Három „osztag", amely megígérte közreműködését az ügyben, elmaradt. Azok a felkelők, akik valóban behatoltak a városba, főként a Farvagny-kerületből és Autigny, Prez, Torny, Middes meg más szomszédos községekből valók voltak. Reggel fél ötkor egy 400 parasztból álló csapat – mindnyájan a Sonderbund színeiben és a Szűz jelvényével a lobogójukon – a Lausanne-ból Freiburg felé vezető úton vonult, élén Perrier ezredessel és Carrard-ral, azzal a hírhedt paraszttal, aki az 1851-es felkelés feje volt, s akinek a nagytanács amnesztiát adott. 5 óra tájban, a „Porte des Etangs"*-on át, behatoltak a városba, és hatalmukba kerítették a kollégiumot meg az arzenált, ahonnan 150 puskát

* Freiburgi városkapu. – *Szerk.*

vittek el. Riadót fújtak, a városi tanács azonnal kihirdette az ostromállapotot és Gerbex őrnagy átvette az egybegyűlt polgárőrség parancsnokságát. Kiadta a parancsot, hogy a kollégium mögötti utcákat szállják meg ágyúkkal, és egy lövész-csapattal frontális támadást indított a felkelők ellen. A lövészek a kollégiumhoz vezető két lépcsősort birtokukba kerítve előretörtek és hamarosan elkergették a parasztokat az épületek ablakaitól. A küzdelem körülbelül egy óra hosszat tartott, és a támadó félnek már nyolc halottja és tizennyolc sebesültje volt, amikor a felkelők, akik hiába próbáltak a mellékutcákon át elmenekülni, ahol kartácstűz fogadta őket, előre küldtek egy papot fehér zászlóval, és bejelentették, hogy készek megadni magukat.

Egy, a polgárőrség tagjaiból álló bizottság azonnal haditörvényszékké alakult, s ez Perrier ezredest harminc évi börtönre ítélte; a bizottság ülései még folynak. A foglyok száma kétszáz körül mozog, köztük van Wuilleret úr, Weck úr és Chollet úr. Charles urat, a közismert posieux-i bizottság[99] elnökét a romont-i kapunál látták, de nem fogták el. A torny-le-grand-i plébánoson kívül még két másik pap is fogságba esett. Ami az anyagi károkat illeti, a kantonnak, úgy látszik, nincs félnivalója, mert fedezésükre a patrícius Weck úr vagyonának a fele is elegendő.

The Rocket Affair – The Swiss Insurrection

A megírás ideje: 1853 április 26 és 29 között

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 május 14. (3768.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Friedrich Engels

A svájci köztársaság politikai helyzete[100]

London, 1853 május 1.

Királyi családoknál régebben szokás volt, hogy pofozófiúkat fogadtak szolgálatukba, akik abban a megtiszteltetésben részesültek, hogy valahányszor valamelyik királyi csemete vétett a jó magaviselet szabályai ellen, a méltó büntetés az ő profán arcukon csattant. Az európai modern politikai rendszer bizonyos fokig ezt a gyakorlatot folytatja kis ütközőállamok létesítésével, s ezeknek kell bűnbakként szerepelniök minden házi perpatvarban, mely megzavarhatja a „hatalmi egyensúly" harmóniáját. S hogy e kis államok illő méltósággal játszhassák irigylésreméltó szerepüket, a „kongresszusra gyűlt" Európa közös megegyezéssel és a teljes kellő ünnepélyességgel „*semlegesnek*" nyilvánítja őket.[101] Ilyen bűnbak vagy pofozófiú Görögország – ilyen Belgium és Svájc. Az egyetlen különbség az, hogy ezek a modern politikai bűnbakok, létfeltételeik abnormális volta folytán, ritkán részesülnek teljesen érdemtelenül azokban a büntetésekben, amelyekkel kitüntetik őket.

Az utóbbi időben az ilyenfajta államok közül leginkább Svájc tűnt ki,

*Quidquid delirant reges, plectuntur**...

a svájciak. És hogyha valamely európai ország *népe* összeütközésbe került uralkodóival, a svájciak biztosak lehettek abban, hogy nekik is kijut a részük a bajokból, mígnem ez év elején Svájcot – bár ellenszolgáltatás nélkül megvetésre méltóan viselkedett a forradalmi párttal szemben – a kontinentális Európa uralkodói valamiféle interdiktummal sújtották. Perpatvarok menekültek miatt Bonaparte császárral, minek folytán Svájc egy ízben hajszál híján háborúba sodródott; perpatvarok Poroszországgal Neuchâtel miatt; perpatvarok Ausztriával a tessiniek és a milánói felkelés miatt;[103] perpatvarok a kisebb német államokkal olyan kérdések miatt, amelyekkel senki sem

* – Hogyha királyok őrjöngenek, megszenvedik ...[102] – *Szerk.*

törődik; perpatvarok itt is ott is, fenyegető jegyzékek, kiutasítások, útlevélzaklatások, blokádok záporoznak szegény Svájcra, sűrűn, akár a jégeső vihar idején, és mégis – ilyen az emberi természet – a svájciak boldogok, elégedettek és büszkék a maguk módján, s inkább otthon érzik magukat a szidalmak és sértések e záporában, mint ha a politikai látóhatár felhőtlen és ragyogó volna.

Az európai közvélemény meglehetősen ködösen és esetlenül fejezte ki Svájc e tisztes politikai helyzetét ezzel a közkeletű mondással: Svájcot azért találták ki az európai uralkodók, hogy lejárassák a köztársasági kormányzatot; s Metternich vagy Guizot bizonyára gyakran mondhatta: ha Svájc nem létezne, meg kellene teremtenünk. Az ő számukra olyan szomszéd, mint Svájc, valóságos istenáldás volt.

Nem várhatják el tőlünk, hogy ismételjük azokat a változatos vádakat, melyeket az utóbbi időben igazi forradalmárok vagy úgynevezett forradalmárok hoztak fel Svájc és a svájci intézmények ellen. A forradalmi német kommunista párt orgánumai már jóval az 1848-as mozgalmak előtt elemezték ezt a kérdést, s rámutattak arra, hogy Svájcnak mint független államnak miért kell mindig az európai fejlődés mögött kullognia, s hogy minden republikánus külszín ellenére miért lesz ez az ország lényegében örökké reakciós.[104] Akkoriban ezeket az orgánumokat még hevesen meg is támadták különböző demokrata hordószónokok és titkos deklamációkat gyártó firkászok, akik Svájcot „mintaköztársaságukként" ünnepelték, mígnem egy szép napon saját bőrükön próbálhatták ki e mintaintézményeket. A kérdés ma már a lehető legelcsépeltebb; senki sem vitatja a tényt, és néhány szó is elég lesz arra, hogy az ügyet helyes megvilágításba helyezzük.

A svájci lakosság zöme pásztorkodással vagy földműveléssel foglalkozik; pásztorkodással a magas hegyekben, földműveléssel mindazokon a helyeken, ahol a talaj természete engedi. Ezek a pásztortörzsek, mert törzseknek nevezhetők, Európa legcivilizálatlanabb népessége közé tartoznak. Ha nem vagdosnak is le fejeket vagy füleket, mint a törökök vagy a montenegróiak, majdnem ilyen tetteket követnek el bírósági gyűléseik útján; és hogy milyen kegyetlenségre és vadállati brutalitásra képesek, ezt bebizonyították a svájci zsoldosok Nápolyban és egyebütt. A földműves lakosság nem kevésbé stagnál, mint a pásztorok; semmiféle közös vonást nem mutatnak az amerikai távol-nyugat földművelő népességével, amelynek életeleme a változás, és amely tizenkéthónaponként egy Svájcnál jóval nagyobb földterületet tesz termővé. A svájci paraszt ugyanazt a földdarabot szántja fel, melyet előtte apja és nagyapja felszántott; ugyanolyan gondatlanul műveli meg, mint azok; nagyjából ugyanannyit arat, mint azok; nagyjából ugyanúgy él, mint

azok, ennélfogva majdnem teljesen úgy is gondolkodik, mint azok. Ha nem lettek volna a feudális terhek és szolgáltatások, melyeket részben az arisztokrata családok, részben a patrícius városi testületek vetettek ki rájuk, a svájci parasztság éppúgy stagnált volna politikai létében, ahogy honfitársai, a tehénpásztorok, mind a mai napig stagnálnak. A svájci nép harmadik alkotórésze, az ipari lakosság, civilizáció tekintetében szükségszerűen sokkalta előbbre jár ugyan az említett két osztálynál, mégis olyan körülmények között él, melyek nagy mértékben kirekesztik a haladás ama óriási impulzusából, melyet a modern gyárrendszer Nyugat-Európának adott. A gőzerőt alig ismerik Svájcban; nagy gyárak csak néhány helyen vannak; a munka olcsósága, a lakosság gyér volta, a gyárak hajtására alkalmas kis hegyi patakok bősége; mindez és még sok más körülmény hozzájárul egy kicsiny és szétforgácsolt gyáripar létrejöttéhez, s ez mezőgazdasági tevékenységgel elegyítve Svájc számára a legalkalmasabb ipari rendszer. Így több kantonban foglalkoznak órakészítéssel, szalagszövéssel, szalmafonással, hímzéssel stb., de ez sehol sem vezet városok alapításához vagy akár növekedéséhez; Genf meg Bázel, a leggazdagabb, s Zürichhel együtt ipari szempontból a legfejlettebb városok, évszázadok óta alig növekednek. Ha tehát Svájc a gyári termelést majdnem kizárólag azon rendszer szerint folytatja, mely Európában a gőzgép feltalálása *előtt* volt elterjedve, hogyan is várhatnók, hogy a termelők fejében más eszméket találjunk, mint amelyek ennek az állapotnak megfelelnek; ha a gőz nem tudta forradalmasítani Svájcban a termelést meg a közlekedést, hogyan változtathatta volna meg a hagyományos gondolkodásmódot?

A magyar alkotmány bizonyos hasonlóságot mutat Nagy-Britannia alkotmányával, s e körülményből tőkét kovácsoltak maguknak a magyar politikusok, akik ezen az alapon szeretnének rávenni bennünket annak az elhamarkodott következtetésnek a levonására, hogy a magyar nemzet majdnem olyan előrehaladott, mint az angol; holott sokszáz mérföld és sokszáz év választja el a budai kis kézművest a lancashire-i gyapotlordtól, vagy a puszta vándor üstfoltozóját egy brit ipari központ chartista munkásától. Így Svájc is szeretné magát afféle miniatűr Egyesült Államoknak feltüntetni; de eltekintve a politikai intézmények felületi hasonlóságától, aligha létezik két annyira különböző ország, mint az állandóan mozgásban levő, állandóan változó Amerika, melynek óriási történelmi küldetését az emberek az Atlanti-óceán mindkét partján legfeljebb ha sejteni kezdik, és a stagnáló Svájc, melyet soha véget nem érő apró zűrzavarai a legszűkebb térben folyó örökös körforgásra kárhoztatnák, hacsak akarata ellenére előre nem noszogatná szomszédai haladása.

Aki ezt kétségbe vonja, meggyőződhet róla, ha figyelmesen elolvassa a svájci vasutak történetét. Ha nem lett volna Svájc körül az ország mindkét oldalán dél-északi irányban mozgó tranzitforgalom, soha egyetlen vasútvonalat nem építettek volna ebben az országban. Így is húsz évet késtek.

Az 1798-as francia invázió és az 1830-as francia forradalom alkalmat adott a parasztságnak, hogy lerázza feudális terheit, az iparos és kereskedő lakosságnak, hogy lerázza a patríciusok és a céhek ellenőrzésének középkori igáját. Ez az előrehaladás le is zárta a *kantonális* kormány forradalmát. Az előrehaladottabb kantonok érdekeiknek megfelelő alkotmányokat kaptak. Ez a kantonális forradalom visszahatott a központi szövetségi gyűlésre és szövetségi tanácsra.[105] Az egyes kantonokban legyőzött párt itt erős volt; a harcot újra megvívták. Az 1840–47-es általános politikai mozgalom, mely Európában mindenütt előcsatározásokhoz vezetett vagy döntő ütközeteket készített elő, minden másod- és harmadrangú államban – hála a nagyhatalmak féltékenykedéseinek – kedvezett az ellenzéknek, melyet a burzsoázia pártjának nevezhetünk. Ez volt a helyzet Svájcban is; Anglia erkölcsi támogatása, Guizot határozatlansága, azok a nehézségek, melyek Metternichnek Olaszországban megkötötték a kezét – mindez átsegítette Svájcot a Sonderbund-háborún[98]; az a párt, amely 1830-ban a liberális kantonokban győzedelmeskedett, most megszerezte a központi hatalmat. Az 1848-as forradalmak lehetővé tették, hogy a svájciak a kantonok többségének új politikai szervezetével összhangban megreformálják feudális alkotmányaikat; s ma azt mondhatjuk, hogy Svájc elérte a politikai fejlődés legmagasabb fokát, melyre független államként egyáltalán képes. Hogy az új szövetségi alkotmány teljesen megfelel az ország szükségleteinek, azt bőségesen bizonyítják a pénzrendszer és a közlekedési eszközök állandó reformjai, és más, az ország iparát érintő törvényhozói intézkedések; de sajnos ezek a reformok olyan természetűek, hogy bármely más állam szégyenkezne miattuk, mert a töméntelen sok hagyományos béklyót és az özönvíz előtti társadalmi állapotokat, melyek mindmáig jellemzik az országot, napvilágra hozzák.

Az 1848-as svájci alkotmány mellett legfeljebb ez szól: törvénybe iktatásával a svájciak civilizáltabb része késznek nyilvánította magát arra, hogy bizonyos mértékig átlépjen a középkorból a modern társadalomba. De hogy vajon valaha is képesek lesznek-e felszámolni a privilegizált kereskedőtestületeket, céheket és egyéb középkori kellemetességeket, azt igen kétesnek tartja mindenki, aki a legcsekélyebb mértékben is ismeri ezt az országot, és aki csak egyetlen példáját látta annak, hogy milyen konok erőfeszítésekkel ellenzik a tiszteletreméltó „hagyományos érdekeltségek" még a legmagától értetődőbb reformokat is.

Látjuk hát, hogy a svájciak, természetükhöz híven, továbbra is nyugodtan élnek a maguk szűk honi körében, miközben az 1848-as esztendő felforgatta körülöttük az európai kontinens egész stabilitását. A párizsi, bécsi, berlini és milánói forradalmakat ők kantonális intrikák megannyi eszközeivé redukálták. Az európai földrengés még a radikális svájcit is csak egy szempontból érdekelte – hátha felbosszantja majd valamelyik konzervatív szomszédját, akinek fellöki a porcelánjait. Az olasz függetlenségi harc során Szardínia nagyon szeretett volna szövetséget kötni Svájccal, s kétségtelen, ha a szardíniai hadsereg 20 vagy 30 000 svájcival gyarapszik, az osztrákokat csakhamar kiűzhették volna Olaszországból. Amikor Nápolyban 15 000 svájci harcolt az olasz szabadság ellen, mindenképpen el lehetett várni, hogy Svájc, sokat magasztalt *„semlegessége"* biztosítására, ugyanakkora számú katonaságot küld az olaszok támogatására; de a szövetséget visszautasították, s az olasz függetlenség ügyének bukásában a svájci és az osztrák szuronyoknak egyaránt részük volt. Ezután bekövetkezett a forradalmi párt katasztrófája, s az emigráció Itáliából, Franciaországból, Németországból tömegesen tódult a *semleges* svájci talajra. De ekkor megszűnt a semlegesség; a svájci radikalizmus megelégedett azzal, amit elért, és ugyanazokat a felkelőket, akik előzőleg sakkban tartották Svájc gyámjait és természetes feljebbvalóit, a kontinens abszolutista kormányzatát, s ezzel lehetővé tették a svájciak számára, hogy belső reformjukat zavartalanul végrehajthassák – ugyanezeket a felkelőket Svájcban most a lehető legsérelmesebben kezelték, és üldözőik első kérésére kiebrudalták az országból. Ezután elkezdődött a megalázások és sértések sorozata, amelyeket egyik szomszédos kormány a másik után zúdított Svájcra, s amelyektől minden svájci vére felforrt volna, ha a svájci nemzetiségnek valami alapja volna, és ha a svájci függetlenség valóban, s nem csupán dicsekvésben és szóbeszédben létezne.

Soha népet olyan bánásmódban még nem részesítettek, amilyet Franciaország, Ausztria, Poroszország és a kis német államok részéről Svájcnak el kellett szenvednie. Soha országgal nem szegeztek szembe még fele annyira megalázó követeléseket sem, anélkül, hogy azokra ne élethalálharc lett volna a válasz. A szomszédos kormányok odáig mentek, hogy Svájc területén ügynökeik útján rendőrségi funkciókat gyakoroltak; méghozzá nemcsak a menekültek, hanem a svájci rendőrtisztek fölött is. Panaszt emeltek beosztott rendőrtisztviselők ellen és elbocsátásukat követelték; célzásokat merészeltek tenni arra, hogy több kanton alkotmányát meg kellene változtatni. Ami a svájci kormányt illeti, minél arcátlanabbak voltak a követelések, annál alázatosabban válaszolt, s valahányszor szavaiban mégis volt egy lehelletnyi ellenszegülés, ezt tetteiben holtbiztosan fokozott szolgai engedelmességgel

tette jóvá. Sértést sértés után vágott zsebre, parancsot parancs után hajtott végre, mígnem Svájc Európában a megvetettség legmélyebb fokára nem süllyedt, – végül még jobban lenézték, mint két „semlegességi" vetélytársát, Belgiumot meg Görögországot. És most, amikor Svájc fő agresszora – Ausztria – követeléseiben elért a szemtelenség csúcsára, s ezt még olyan galambepéjű államférfi, amilyen Druey úr, sem nyelheti le az ellenállás valamelyes látszata nélkül – most, Bécshez intézett legújabb, legerélyesebb jegyzékeiből tűnik ki, milyen mélyre süllyedt Svájc.

Az olasz függetlenség bajnokait, – olyan férfiakat, akiknél nemcsak hogy semmiféle gonosz szocialista vagy kommunista tendenciák nem tapasztalhatók, hanem akik talán még odáig sem mennének, hogy Olaszországnak ugyanolyan alkotmányt kívánjanak, amilyen Svájcnak van, – olyan férfiakat, akik még Mazzini demagóg hírnevére sem pályázhatnának és nem is pályáznak, a svájci jegyzékek gyilkosoknak, bujtogatóknak, brigantiknak és minden társadalmi rend felforgatóinak bélyegeznek. Mazzinira vonatkozóan persze még sokkal erősebb szavakat használnak; holott köztudomású, hogy Mazzini, minden összeesküvése és lázadása ellenére, ugyanúgy a jelenleg fennálló társadalmi rend védelmezője, mint maga Druey úr. Ilymódon az egész jegyzékváltás eredménye az, hogy a svájciak elvi síkon meghátrálnak az osztrákok előtt. Hogy várhatjuk ilyenformán, hogy gyakorlatban nem hátrálnak meg előttük?

A tény ez: bármelyik arcátlan és szívós kormány megkapja a svájciaktól, amit csak akar. Minthogy zömükben elszigetelt életmódot folytatnak, minden érzéküket elvesztik a nemzeti érdekközösség iránt. Hogy egy falu, egy völgy vagy egy kanton összetart, nem csoda. De hogy mint nemzet egy közös cél érdekében összetartsanak, bármi történjék is, soha nem fogják megtenni. Minden invázió során, mihelyt a veszély komollyá válik, mint 1798-ban, a svájciak elárulják egymást, egyik kanton cserbenhagyja a másikat. Az osztrákok minden ok nélkül 18 000 tessinit kiutasítottak Lombardiából. A svájciak emiatt nagy lármát csapnak és pénzt gyűjtenek szerencsétlen frigytársaik számára. Mármost ha Ausztria kitart és továbbra is megtiltja ezeknek a tessinieknek a visszatérését, nagyon rövid időn belül csodálatos változást tapasztalhatunk a svájci közvéleményben. Beleúnnak a pénzgyűjtésbe, s azt mondják majd, hogy a tessiniek mindig beleártották magukat az olasz politikába, s megérdemlik sorsukat; tulajdonképpen nem is megbízható svájci frigytársak (keine guten Eidgenossen*). Ekkor a kiűzött tessiniek majd más svájci kantonokban telepednek le és „a kantonbelieket

* *A svájci kantonok szövetségének hivatalos neve: Eidgenossenschaft. – Szerk.*

kiszorítják munkahelyükről". Mert Svájcban az ember nem svájci, hanem ennek vagy annak a kantonnak a tagja. S ha idáig jutunk, akkor láthatjuk majd, hogy derék frigytársaink utat engednek felháborodásuknak, láthatjuk, hogy az osztrák zsarnokság áldozatai ellen a legkülönbözőbb intrikákat szövik, láthatjuk, hogy a tessini svájciakat ugyanúgy gyűlölik, üldözik és rágalmazzák, mint annak idején a Svájcba menekült külföldieket, és akkor aztán Ausztria mindent megkap, amit csak akar, sőt még jóval többet is, ha ugyan érdemesnek tartja, hogy többet kérjen.

Ha majd Európa nemzetei visszanyerték azt a képességüket, hogy szabadon és normálisan cselekedjenek, fontolóra fogják venni, mi is történjék ezekkel a kicsiny „*semleges*" államokkal, amelyek kiszolgálják az ellenforradalmat, ha az erősödőben van, és semlegesek, sőt ellenségesek minden forradalmi mozgalommal szemben, s mégis szabad és független nemzeteknek tüntetik fel magukat. De talán akkorra már nyoma sem marad ezeknek a beteg testből kinőtt kóros daganatoknak.

Swiss. Political Position of this Republic

A megírás ideje: 1853 április 26 körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 május 17. (3770.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Forradalom Kínában és Európában

Az emberiség fejlődését irányító principiumok egyik igen mély, de fantaszta kutatója* rendszerint a természet egyik fő titkaként emelte ki azt, amit a végletek érintkezésének nevezett. Azt az egyszerű mondást, hogy „a végletek találkoznak", az élet minden területén érvényes, nagy és hatalmas igazságnak tartotta; olyan axiómának, amely nélkül a filozófus éppúgy nem lehet meg, mint a csillagász Kepler törvényei vagy Newton nagy felfedezése nélkül.

Ám akár ilyen egyetemes elv „a végletek érintkezése", akár nem, ennek az elvnek szembeszökő illusztrációja az a hatás, amelyet a kínai forradalom[106] a civilizált világra feltehetően gyakorolni fog. Talán igen furcsának és paradoxnak tűnik fel az az állítás, hogy az európai népeknek republikánus szabadságért és gazdaságos kormányrendszerért meginduló újabb felkelése, újabb megmozdulása valószínűleg sokkal inkább függhet attól, ami most a Mennyei Birodalomban – Európának épp az ellenpólusában – történik, mint bármely más most ható politikai októl, sőt, inkább, mint Oroszország fenyegetőzéseitől és egy általános európai háború ebből következő valószínűségétől.[107] Hogy ez mégsem paradoxon, azt mindenki megértheti, aki figyelmesen mérlegeli az ügy körülményeit.

Bármiféle társadalmi okok idézték is elő az utóbbi évtizedben Kínában a krónikus lázadásokat, amelyek most egy rettentő forradalomba torkolltak, bármilyen vallási, dinasztikus vagy nemzeti formát öltsenek is ezek az okok, ezt a robbanást kétségtelenül azok az angol ágyúk váltották ki, amelyek az ópiumnak nevezett kábítószert rákényszerítették Kínára. Az angol fegyverekkel szemközt összeomlott a Mandzsu-dinasztia tekintélye; a Mennyei Birodalom örökkévalóságába vetett babonás hit szertefoszlott; rést ütöttek azon a falon, mely barbár módon hermetikusan elszigetelte Kínát a civilizált világtól; utat törtek annak az érintkezésnek, amely azóta a kaliforniai

* Hegel. – *Szerk.*

és az ausztráliai arany vonzereje folytán oly gyorsan előrehaladt.[108] Ugyanakkor megkezdődött a kínai birodalom ezüstpénzének – éltető elemének – áramlása Brit Kelet-India felé.

1830-ig, amíg a kereskedelmi mérleg állandóan kedvezően alakult Kínára nézve, Indiából, Nagy-Britanniából és az Egyesült Államokból megszakítás nélkül importáltak ezüstöt Kínába. 1833, de különösen 1840 óta az Indiába irányuló kínai ezüstkivitel olyan méreteket ölt, hogy a Mennyei Birodalom csaknem teljesen kimerül. Ezért a császár erélyes rendeleteket bocsátott ki az ópiumkereskedelem ellen, de intézkedéseire még erélyesebb ellenállás volt a válasz. E közvetlen gazdasági következményen kívül az ópiumcsempészéssel kapcsolatos megvesztegetések a déli tartományokban teljesen lezüllesztették a kínai állami tisztviselőket. Ahogyan a császárt egész Kína atyjának tartották, tisztviselőire is úgy tekintettek, mint akik saját körzetükben az atyai viszony fenntartására hivatottak. De ezt a patriarkális tekintélyt, a roppant államgépezet egyetlen összekötő erkölcsi kapcsát, fokozatosan szétmorzsolta azoknak a tisztviselőknek a korruptsága, akik az ópiumcsempészet cinkos pártolásával nagy nyereségeket vágtak zsebre. Ez főként éppen azokban a déli tartományokban történt, ahol a lázadás elkezdődött. Szinte fölösleges megjegyeznünk, hogy amilyen mértékben nőtt az ópium hatalma a kínaiak fölött, olyan mértékben csúszott ki a hatalom a császár és vaskalapos mandarin-gárdája kezéből. Mintha a történelem kénytelen lett volna előbb az egész népet elkábítani, hogy aztán öröklött tompaságából felrázhassa.

Az angol gyapotáru és kisebb mértékben az angol gyapjúáru importja – jóllehet korábban alig létezett – gyors ütemben növekedett 1833 óta, amikor a Kelet-Indiai Társaságtól a magánkereskedelem vette át a kínai kereskedelem monopóliumát, és még sokkal nagyobb arányban 1840 óta, amikor más nemzetek – és különösen a miénk* – szintén bekapcsolódtak a kínai kereskedelembe. A külföldi iparcikkek e benyomulása ugyanúgy hatott a honi iparra, mint régebben Kisázsiában, Perzsiában és Indiában. Kínában a fonóknak és a takácsoknak nagy károkat okozott a külföldi konkurrencia, és ennek arányában a közösség is bomladozott.

Az 1840-es szerencsétlen háború után Angliának fizetendő sarc,[109] a nagy és improduktív ópiumfogyasztás, a nemesfémek kiáramlása e kereskedelem révén, a külföldi konkurrencia romboló hatása a hazai iparágakra, a közigazgatás züllött állapota két következménnyel járt: a régi adók terhesebbé, gyötrelmesebbé váltak, és a régi adókat még újakkal tetézték. Ezért a csá-

* Az Egyesült Államok. – *Szerk.*

szár* egy Pekingben 1853 január 5-én kelt rendeletében Vucsang és Hanjang tartományok alkirályait és kormányzóit utasítja, hogy az adókat mérsékeljék, lerovásukra adjanak haladékot, és főképpen semmi esetre se követeljenek többet a kiszabott összegnél; mert különben – mondja a rendelet – „hogyan tudja azt majd a szegény nép elviselni?" „Így talán", folytatja a császár, „az általános nélkülözés és ínség időszakában népem mentes lesz azoktól a bajoktól, melyeket az adószedő zaklatása és üldözése mér rá." Ilyen hangot használtak, és ilyen engedményeket tettek – emlékszünk rá – 1848-ban Ausztriában, a német Kínában is.

Mindezek a bomlasztó tényezők együttesen hatottak Kína pénzügyeire, erkölcseire, iparára, politikai struktúrájára, és teljes kibontakozásukat 1840-ben, az angol ágyúk tüzében érték el, amelyek lerombolták a császár tekintélyét és a Mennyei Birodalmat arra kényszerítették, hogy érintkezésbe lépjen a földi világgal. A régi Kína fennmaradásának fő feltétele a teljes elszigeteltség volt. Mivel ez az elszigeteltség Anglia révén most erőszakos véget ért, a bomlásnak éppoly biztosan be kell következnie, mint egy légmentesen zárt koporsóban gondosan konzervált múmiánál, ha érintkezésbe kerül a szabad levegővel. Most, hogy Anglia előidézte a kínai forradalmat, felmerül a kérdés, hogyan hat majd idővel ez a forradalom Angliára és Anglián keresztül Európára. Erre a kérdésre nem nehéz válaszolni.

Olvasóink figyelmét gyakran felhívtuk a brit gyáripar 1850 óta tapasztalható hallatlan fejlődésére. De a legmeglepőbb prosperitás közepette sem volt nehéz a közelgő ipari válság világos tüneteire rámutatni. Kalifornia és Ausztrália ellenére, s a hatalmas és példátlan kivándorlás ellenére, bizonyos idő múlva, minden különös esemény közbejötte nélkül is, el kell jönnie annak a pillanatnak, amikor a piacok bővülése nem tud többé lépést tartani a brit gyáripar bővülésével és ennek az aránytalanságnak – éppoly biztosan, ahogy a múltban történt – új válsághoz kell vezetnie. Ha pedig az egyik nagy piac hirtelen összeszűkül, a válság szükségképpen hamarabb következik be. Mármost a kínai lázadásnak jelenleg éppen ilyen hatást kell gyakorolnia Angliára. Új piacok megnyitásának vagy a régiek kibővítésének szükségessége volt az egyik fő oka a teavámok csökkentésének, minthogy növekvő teabehozataltól a brit iparcikkek Kínába irányuló kivitelének növekedését várták. Mármost az Egyesült Királyságból Kínába irányuló kivitel értéke a Kelet-Indiai Társaság kereskedelmi monopóliumának 1833-ban történt visszavonása előtt csak 600 000 £-et tett ki; 1836-ban ez az összeg 1 326 388 £-re, 1845-ben 2 394 827 £-re, 1852-ben pedig mintegy 3 000 000 £-re

* Hszien-feng (Ven-cung). – *Szerk.*

emelkedett. A Kínából behozott tea mennyisége 1793-ban nem haladta meg a 16 167 331 fontot; de 1845-ben 50 714 657 fontra, 1846-ban 57 584 561 fontra emelkedett, jelenleg pedig a 60 000 000 fontot is meghaladja.

A múlt évad teatermése, mint a sanghaji exportjegyzékekből már kitűnik, legalább 2 000 000 fonttal lesz több a tavalyinál. E többlet két körülménynek tudható be. Egyrészt a piac 1851 végén rendkívül lanyha volt, s a megmaradt nagy fölösleget hozzácsapták az 1852. évi kivitelhez. Másrészt, amikor a teabehozatalt érintő brit törvényeknek a minap történt megváltozásáról szóló jelentések Kínába érkeztek, az egész rendelkezésre álló teamennyiség előkerült és jelentősen felemelt áron jó piacra talált. A következő termést illetően azonban már egészen másképp áll a dolog. Kitűnik ez egy londoni nagy teakereskedő cég levelezésének alábbi részleteiből:

„Sanghajban nagy a rémület. Az arany ára 25 százalékkal emelkedett, mivel *felhalmozás céljából élénk kereslet mutatkozik iránta*; az ezüst úgy eltűnt, hogy *egyáltalán nem kapható*, még annyi sem, hogy a kikötőkből kifutó brit hajókra kirótt kínai vámilletéket ki lehetne fizetni; ezért a konzul – Alcock úr – beleegyezett abba, hogy a Kelet-Indiai Társaság váltói, vagy más általánosan elfogadott biztosítékok ellenében ő vállaljon kezességet a kínai hatóságokkal szemben e vámok kifizetéséért. *A nemesfémek ritkasága* a kereskedelem közvetlen jövőjét tekintve a legkedvezőtlenebb jelenségek egyike, mivel e fémek kivonása éppen abban az időben történik, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk, hogy a tea- és selyemfelvásárlók az ország belsejében lebonyolíthassák vásárlásaikat, melyekre *nemesfémrudakban nagy összegű előleget kell fizetni, hogy a termelők folytathassák munkájukat*... Rendszerint ebben az évszakban kezdődnek a tárgyalások az új teaszállításokról, de jelenleg csak a személyi biztonság és a tulajdon megvédésének módjairól folyik a szó, és az üzletkötés teljesen szünetel... Ha nem bocsátják rendelkezésre az eszközöket ahhoz, hogy a tealeveleket áprilisban és májusban biztonságba helyezzék, a korai termés, mely az összes finomabb minőségű zöld és fekete teákat magában foglalja, éppúgy elpusztul majd, mint a le nem aratott búza karácsonykor."

Nos, a tealevelek biztonságba helyezéséhez szükséges eszközöket bizonyára nem adják meg a kínai vizeken állomásozó angol, amerikai vagy francia hajórajok, de beavatkozásukkal ezek könnyen idézhetnek elő olyan bonyodalmakat, amelyek elvágnak minden üzleti összeköttetést a teatermelő belterületek és a tea-exportáló tengeri kikötők között. A mostani termelésnél tehát áremelkedéssel kell számolni – a spekuláció Londonban már meg is

indult –, a következő termésnél pedig bizonyára nagy deficit fog mutatkozni. De ez még nem minden. Ha a kínaiak – mint forradalmi megrázkódtatások idején minden nép – hajlandók is árukészleteik egész tömegét külföldieknek kiárusítani, bizonyára rákapnak majd a felhalmozásra – ezt szokták tenni a keletiek, amikor nagy változásoktól tartanak –, s teájukért meg selymükért nemigen fogadnak majd el mást, mint ércpénzt. Angliának tehát számolnia kell egyik fő fogyasztási cikkének áremelkedésével, nemesfémrudak kiáramlásával, s fontos gyapot- és gyapjúárupiacának jelentős összeszűkülésével. Még az „Economist"[20] is, amely pedig annyi optimizmussal hesseget el mindent, ami megzavarhatná a kereskedővilág lelkinyugalmát, kénytelen ilyen hangnemben írni:

„Ne is áltassuk magunkat azzal, hogy kivitelünk ugyanolyan nagy piacra talál majd Kínában, mint azelőtt... Valószínűbb, hogy kínai export-kereskedelmünk hátrányosabban alakul, és csökken a kereslet Manchester és Glasgow termékei iránt."

Azt sem szabad elfelejteni, hogy olyan nélkülözhetetlen cikk áremelkedése, amilyen a tea, és olyan fontos piac összeszűkülése, amilyen Kína, egybe fog esni a nyugat-európai gyönge terméssel, s ennélfogva a hús, a gabona és minden más mezőgazdasági termék árának emelkedésével. Ennek következtében összeszűkül majd az iparcikkek piaca, mert az elsőrendű létszükségleti cikkek árának emelkedését itthon is, külföldön is az iparcikkek iránti kereslet megfelelő csökkenése egyenlíti ki. Nagy-Britannia minden részéből panaszok érkeznek, hogy a vetés legtöbb helyütt rosszul áll. Az „Economist" erről a következőképpen ír:

„Dél-Angliában nemcsak hogy sok föld marad bevetetlen, melynek megművelésére már nem is lesz idő, hanem a bevetett terület jórészét is fölveri a gyom, vagy egyébként olyan rossz állapotban van, hogy gabonatermesztésre alkalmatlan. A búzának szánt nedves és silány földeken szemlátomást egyre rosszabb a helyzet. A takarmányrépa vetési ideje már úgyszólván elmúlt, de nagyon keveset vetettek, és hamarosan letelik a fehérrépához szükséges előkészítő földmunkák ideje is, anélkül, hogy e fontos termény megfelelő előkészítő munkálatai megtörténtek volna... A zab vetését nagymértékben akadályozta a hó meg az eső. Kevés korai zabot vetettek, a kései pedig ritkán ad bő termést... Számos vidéken a tenyészállatállományban is jelentékeny veszteségek voltak."

A gabonán kívül a többi mezőgazdasági termény ára 20–30, sőt 50 százalékkal magasabb a tavalyinál. A kontinensen a gabona áremelkedése arány-

lag nagyobb mérvű, mint Angliában. Belgiumban meg Hollandiában a rozs ára kerek 100 százalékkal emelkedett. A búza és más gabonafélék áralakulása ehhez igazodik.

Ilyen körülmények között, mivel az angol ipar és kereskedelem a szabályos gazdasági ciklus nagyobbik részén már áthaladt, bízvást megjósolhatjuk, hogy a mostani ipari rendszer színültig telt puskaporos hordójába a kínai forradalom hajítja majd bele a szikrát és robbantja ki a régóta érlelődő általános válságot, amelyet, mihelyt külföldön is elharapódzik, közvetlenül politikai forradalmak követnek majd a kontinensen. Különös színjáték lenne, ha Kína zűrzavart szállítana a nyugati világba, mialatt a nyugati hatalmak angol, francia és amerikai hadihajókkal „rendet" visznek Sanghajba, Nankingba és a Nagy Csatorna torkolataiba. Vajon nem felejtik-e el ezek a renddel házaló hatalmak, melyek megkísérlik támogatni az ingadozó mandzsu dinasztiát, hogy az idegenek iránti gyűlölet és a birodalomból való kizárásuk – egykor csupán Kína földrajzi és néprajzi helyzetének a következménye – csak azóta vált politikai rendszerré, amióta a mandzsu tatárok meghódították az országot?[110] Kétségtelen, hogy a XVII. század legvégén a kínai kereskedelemért versengő európai nemzetek viharos viszályai nagymértékben hozzájárultak a mandzsuk elzárkózási politikájához. De még inkább hozzájárult ehhez az új dinasztia félelme attól, hogy az idegenek szítják majd az elégedetlenséget, amely a tatár hódítás utáni első félévszázadban vagy akkortájt a kínaiak jelentős részében forrongott. Ilyen meggondolások alapján tiltottak meg akkor az idegeneknek minden érintkezést a kínaiakkal – kivéve a Pekingtől és a teatermő vidékektől nagyon távol eső Kantonon át – s kereskedelmi kapcsolatukat a Hong-kereskedőkre korlátozták, akiket a kormány külön feljogosított a külkereskedelem folytatására, hogy a többi alattvalót távol tartsa a gyűlölt idegenekkel való minden összeköttetéstől.[111] A nyugati kormányok beavatkozása ez idő szerint mindenesetre csak azt eredményezheti, hogy a forradalom még hevesebbé válik és a kereskedelmi pangás még tovább tart.

Ugyanakkor Indiára vonatkozóan megjegyzendő, hogy az ottani brit hatóságok jövedelmének kerek egy hetede a kínaiaknak eladott ópiumtól függ, míg a brit ipari termékek indiai kereslete jelentős mértékben ennek az ópiumnak az indiai termelésétől függ. Persze a kínaiak éppúgy nem fognak lemondani az ópiumszívásról, mint a németek a dohányzásról. Mivel azonban az új császár, mint hírlik, híve a hazai máktermesztésnek és ópiumgyártásnak, nyilvánvaló, hogy az indiai ópiumtermeléssel kapcsolatos üzletet, az indiai állami jövedelmeket és a hindusztáni kereskedelem erőforrásait valószínűleg egyszerre éri halálos csapás. Noha ezt a csapást az érdekeltek

nem érzik majd meg azonnal, az kellő időben hatni fog, s elmélyíti és meghosszabbítja azt az egyetemes pénzügyi válságot, amelynek horoszkópját fentebb felállítottuk.

A XVIII. század eleje óta nem volt olyan komoly forradalom Európában, amelyet kereskedelmi és pénzügyi válság ne előzött volna meg. Ez egyaránt áll az 1789-es és az 1848-as forradalomra. Most pedig nemcsak az uralkodó hatalmak és az alattvalók, az állam és a társadalom, s a különböző osztályok közti konfliktusoknak napról napra fenyegetőbb jeleit látjuk, hanem látjuk azt is, hogy a fennálló hatalmak egymás közti konfliktusának kiéleződése lassanként olyan fokot ér el, amikor kardot kell rántani és a fejedelmek ultima ratiójához* kell folyamodni. Az európai fővárosokba naponta érkeznek táviratok, melyek egyetemes háborúval terhesek, de feledtetik őket a másnapiak, melyek biztosítanak bennünket arról, hogy még vagy egy hétig béke lesz. Mindamellett annyi bizonyos, hogy bármennyire kiéleződik a konfliktus az európai hatalmak között, bármilyen fenyegetőnek tűnik a diplomáciai láthatár, bármiféle mozgalmakkal próbálkoznak kis lelkes csoportok egyik vagy másik országban, a fejedelmek dühe és a nép haragja egyként lelohad, ha a prosperitás fuvallata éri. Nem valószínű, hogy akár háborúk, akár forradalmak felforgathatják Európát, kivéve ha általános kereskedelmi és ipari válság törne ki, ezt pedig – mint rendszerint– Angliának, az európai ipar világpiaci képviselőjének kell jeleznie.

Fölösleges hosszasan fejtegetnünk, hogy milyen politikai következményekkel járna az ilyen válság napjainkban, amikor Angliában a gyárak száma példátlanul megnövekedett s az ottani hivatalos pártok teljesen felbomlottak, amikor Franciaország egész államgépezete egyetlen óriási csaló és tőzsdespekuláns konszernné vált, amikor Ausztria a tönk szélén áll, amikor mindenütt annyi felgyülemlett igazságtalanság vár a nép bosszújára, amikor maguk a reakciós hatalmak között is érdekellentétek állnak fenn és amikor az oroszok hódítási álma ismét feltárult a világ előtt.

Revolution in China and in Europe
A megírás ideje: 1853 május 20.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 június 14. (3794.) sz. (vezércikk)
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* – végső érvéhez – *Szerk.*

Karl Marx

A holland helyzet — Dánia — A brit államadósság konvertálása — India, Törökország és Oroszország

London, 1853 május 24., kedd.

A holland általános választások, melyeket a rendi országgyűlés nemrégiben történt feloszlatása tett szükségessé, befejeződtek, s eredményük tizenkét főnyi többség volt az ultra-protestáns és royalista kormány javára.

Dániát jelenleg kormányellenes röpiratok árasztják el. Ezek közül a legkiemelkedőbb: „*Miért oszlatták fel a parlamentet — magyarázat a dán népnek*", melynek szerzője Grundtvig úr, továbbá egy névtelen röpirat, melynek címe „*A dán trónöröklés vitatott kérdése; vagy mi a teendőjük az európai hatalmaknak*". Mindkét röpirat igyekszik bebizonyítani, hogy az ősi trónöröklési törvény eltörlése, amint azt a kormány követeli és a londoni jegyzőkönyv leszögezi, az országot romlásba vinné, mivel Dániát előbb Holstein tartományává, később pedig Oroszország tartozékává változtatná.

Úgy látszik tehát, a dán nép végre ráébredt, mit zúdított magára azzal, hogy 1848-ban vakon szembeszegült Schleswig és Holstein hercegségek függetlenségi követeléseivel. A dánok ragaszkodtak országuknak Holsteinnal való állandó uniójához, s ebből a célból hadat üzentek a német forradalomnak — a háborút megnyerték, s Holsteint megtartották. De e hódításért cserében most saját országuk elvesztésére vannak ítélve. A „Neue Rheinische Zeitung"[112] 1848-ban és 1849-ben váltig figyelmeztette a dán demokratákat a német forradalommal szemben tanúsított ellenséges magatartásuk végső következményeire. Félreérthetetlenül megjósolta, hogy Dánia azáltal, hogy hozzájárul a forradalom lefegyverzéséhez külföldön, örökre hozzáköti magát egy olyan dinasztiához, amely — minthogy a trónöröklés törvényes menetét maguknak a dánoknak a hozzájárulásával szentesítették és emelték jogerőre — a dán nemzetiséget kiszolgáltatná az orosz cár „bon plaisir"-jének*.

* — „(királyi) tetszésének" — *Szerk.*

A dán demokrácia nem volt hajlandó ezt a tanácsot követni, s rövidlátó balgaságáért most ugyanazt a jutalmat kapja, mint a csehországi szlávok, akik hogy „megvédjék nemzetiségüket a németek ellen", segítettek leverni a bécsi forradalmárokat, holott egyedül ezek szabadíthatták volna fel őket a gyűlölt német zsarnokság alól. Vajon nem kemény leckét kapott-e most ez a két nép, mely engedte, hogy az ellenforradalom fondorlatai öngyilkos háborúba sodorják a forradalom ügye ellen?

Most, hogy Gladstone úrnak az államadósság csökkentésére vonatkozó tervezetét a parlament elfogadta, s a tervezetnek a gyakorlat próbáját kell kiállnia, védelmezői – s eddig úgy látszott, hogy csaknem az egész londoni sajtó nagyon helyesli ezt a híres tervezetet – egytől egyig hirtelen elnémultak. Gladstone úr három alternatívája az 500 millió £ összegű 3%-os kötvények önkéntes konvertálására vonatkozólag olyan naivnak bizonyul, hogy eddig egyik alternatívát sem fogadták el említésreméltó arányban. – Ami a South Sea-kötvények[67] konvertálását illeti, május 19-én estig a 10 millió £-ből mindössze 100 000 £-et konvertáltak új kötvényekre. Általános szabály, hogy ha az ilyen műveletek nem realizálódnak az első hetekben, napról napra kevésbé valószínű, hogy egyáltalán végrehajtásra kerülnek. Egyébként a kamatláb éppen emelkedőben van, ha lassan is, de állandóan. Ezért enyhén szólva túlzás feltételezni, hogy 10 millió £ összegű régi kötvényt az e műveletre kiszabott időn belül új kötvényekre fognak konvertálni. De még ha ez megtörténne is, Gladstone úr legalább 8 millió £-et lesz köteles visszafizetni azoknak a South Sea-kötvénytulajdonosoknak, akik kötvényeiket nem hajlandók az ő új kötvényeire konvertálni. Az egyedüli alap, amely erre az esetre rendelkezésére áll, a mintegy 8 vagy 9 milliót kitevő állami egyenleg az Angol Bankban. Minthogy azonban ez az egyenleg nem a bevételnek a kiadásokkal szemben jelentkező többlete, hanem csak letétbe van helyezve a Bankban, mivel az állami bevétel néhány hónappal a kiadások esedékessége előtt folyik be, Gladstone úr a közeljövőben igen súlyos pénzügyi helyzetbe fog kerülni, ez pedig ugyanakkor a Bank pénzügyi tranzakcióiban és általában a pénzpiacon a legkomolyabb zavarokat fogja előidézni, annál is inkább, mert az előreláthatóan gyönge termés miatt többé-kevésbé jelentős nemesfém-kiáramlás fog bekövetkezni.

A Kelet-Indiai Társaság chartája 1854-ben lejár. Lord John Russell bejelentette az alsóházban, hogy a kormánynak június 3-án módjában lesz Sir Charles Wood útján kifejteni India jövőbeni kormányzására vonatkozó nézeteit. Egyes kormánylapok célzásai alátámasztják azt a már hitelesnek tartott nyilvános híresztelést, hogy a koalíciónak sikerül még ezt a kolosszális indiai kérdést is szinte liliputi méretekre zsugorítania. Az „Observer"[113]

előkészíti az angol közvéleményt arra, hogy újból csalódni fog. „Keleti birodalmunk kormányzatának újjászervezése terén" – olvassuk Aberdeen bizalmas lapjában – „sokkal kevesebb teendő marad, mint általában feltételezik." Russell és Aberdeen őlordságaiknak még annál is sokkal kevesebb teendője lesz, mint ahogy általában feltételezik.

Úgy látjuk, hogy a javasolt változtatás fő vonásai két igen jelentéktelen pontból állnak. Először is, „felfrissítik" az igazgatótanácsot[114] további néhány taggal, akiket közvetlenül a Korona nevez ki, de még ezt a friss vért is „eleinte takarékosan" ömlesztik át. A régi igazgatósági rendszert olymódon akarják tehát gyógykezelni, hogy a most „nagy óvatossággal" átömlesztett vérnek bőven lesz ideje lehiggadni, mielőtt a második átömlesztés megtörténik. Másodszor, véget vetnek annak a gyakorlatnak, hogy a bíró és az adóbeszedő egyazon személyben egyesül, és a bírók tanult emberek lesznek. Ilyen javaslatok hallatára nem úgy érezzük-e, mintha a középkor első időszakába vetettek volna vissza bennünket, amikor a hűbérurakat bírói minőségükben ügyvédekkel kezdték helyettesíteni, akiktől megkívánták, hogy legalább írni-olvasni tudjanak?

A „Sir Charles Wood", aki mint az ellenőrző testület elnöke majd ezzel a szép kis reformmal előáll, ugyanaz a tuskó[94], aki a megboldogult whig[3] kormányzat alatt olyan kitűnő észbeli képességekről tett bizonyságot, hogy a koalíció szörnyű zavarban volt és nem tudta, mit kezdjen vele, míg aztán az az ötlete támadt, hogy átengedi Indiának. III. Richárd egy országot kínált egy lóért; – a koalíció egy szamarat kínál egy országért. Valóban, ha egy oligarchikus kormány jelenlegi hivatalos hülyesége a kifejezője annak, hogy Anglia ma mire *képes*, Anglia világuralmának ideje kétségkívül elmúlt.

Korábbi alkalmakkor már láthattuk, hogy a koalíció mindig talált valamilyen megfelelő okot arra, hogy minden intézkedést – akármilyen jelentéktelen is az – elhalasszon. Most Indiával kapcsolatban két világ közvéleménye támogatja ezt a halasztgatási hajlamot. Anglia népe és India népe egyszerre követeli, hogy halasszanak el az indiai ügyekben minden törvényhozást, amíg meg nem hallgatták az ottani népesség véleményét, össze nem gyűjtötték a szükséges adatokat, s be nem fejezték a folyamatban levő vizsgálatokat. A Downing Streetre[115] a három elnökségből[116] már petíciók is érkeztek, amelyek helytelenítik elsietett törvények hozatalát. A Manchester-iskola[76] „Indiai Társaság"-ot alapított,[117] amelyet azonnal működésbe akar hozni, hogy a fővárosban és országszerte nyilvános gyűléseket hívjanak egybe, s tiltakozzanak azellen, hogy ebben az ülésszakban a parlament bármiféle ilyen vonatkozású törvényt hozzon. Ezenkívül jelenleg két parlamenti

bizottság ülésezik, hogy jelentést készítsenek az indiai kormányzat helyzetéről. De ezúttal a koalíciós minisztérium kérlelhetetlen. Nem hajlandó megvárni semmiféle bizottság véleményének nyilvánosságra hozatalát. Törvényt akar hozni azonnyomban és a legközvetlenebb úton 150 millió ember számára, méghozzá egyszerre húsz évre. Sir Charles Wood nagyon szeretné elérni, hogy modern Manunak[117a] tekintsék. Honnan ily hirtelen a mi „óvatos" politikai rokkantjainknak ez a sietsége és törvényhozási heve?

További húsz éves időszakra meg akarják hosszabbítani a régi indiai chartát. Örökös ürügyként a bevezetendő reformra hivatkoznak. Miért? Az angol oligarchia előre érzi dicsősége napjainak közeledő végét, és nagyon érthető az a kívánsága, hogy az angol törvényhozás révén ilyen megállapodást kössön, s így még akkor is, ha Anglia hamarosan kicsúszik gyönge és sóvár kezei közül, magának és társainak fenntartsa azt a kiváltságot, hogy még húsz éven át fosztogathassák Indiát.

Múlt szombaton Brüsszelből és Párizsból táviratok érkeztek a május 13-i konstantinápolyi hírekkel. A táviratok vétele után a külügyminisztériumban azonnal minisztertanácsot tartottak, mely három és fél óráig ülésezett. Ugyanezen a napon táviratilag parancsot adtak a portsmouthi admiralitásnak, hogy két gőzfregattot, a kilencven [ágyús] „London"-t és a hetvenegy [ágyús] „Sanspareil"-t rendelje Spitheadból a Földközi-tengerre. A huszonegy [ágyús] „Highflyer" és a tizenhat [ágyús] „Oden" gőzfregatt is parancsot kapott a kifutásra.

Mit is tartalmaztak ezek a táviratok, amelyek a minisztereket ilyen hirtelen tevékenységre serkentették, s Anglia álmos nyugalmát megzavarták?

Mint ismeretes, a kegyhelyek kérdését Oroszország javára rendezték, s a párizsi és a londoni orosz követség azt bizonygatta, hogy Oroszország nem tart igényt másra, mint elsőbbségre e kegyhelyeken.[118] Az orosz diplomácia éppúgy merőben lovagi jellegű célokat követett, akárcsak Barbarossa Frigyes és Oroszlánszívű Richárd. Legalábbis a „Times"[24] ezt állította. „De", írja a „Journal des Débats"[119], „május 5-én az orosz »Besszarábia« gőzfregatt megérkezett Odesszából egy orosz ezredessel, akinél levelek voltak Mensikov herceg részére, és szombaton, f. hó 7-én a herceg a porta minisztereinek átnyújtotta egy megállapodás vagy külön egyezmény tervezetét, mely új követeléseket és igényeket tartalmazott. Ezt a dokumentumot nevezik ultimátumnak, mert egy igen rövid jegyzék kísérte, s ez május 10-ét, keddet jelölte meg az utolsó napnak, amelyen a diván* visszautasítása vagy beleegyezése átvehető. A jegyzék efféle szavakkal zárult: »Ha a Magas Porta

* – török államtanács – *Szerk.*

helyesnek tartaná, hogy visszautasítással válaszoljon, a Császár kénytelen lenne e cselekedetben a tisztelet teljes hiányát látni saját személye és Oroszország iránt, s ezt *mély sajnálattal* venné tudomásul.«"

Ennek az egyezménynek a fő célja az volt, hogy biztosítsa Oroszország császárának a protektorátust a porta valamennyi görögkeleti alattvalója fölött. A XVIII. század végén kötött Kücsük Kajnardzsi-i szerződés lehetővé tette egy görög kápolna építését Konstantinápolyban,[120] s az orosz követség számára biztosította azt a kiváltságot, hogy a kápolna papjai és a törökök közötti viták esetén közbelépjen. Ezt a kiváltságot a drinápolyi szerződés[45] ismét megerősítette. Most Mensikov herceg azt követeli, hogy ezt a kivételes privilégiumot változtassák az egész törökországi görög egyház, vagyis az európai Törökország lakosainak nagy többsége fölötti általános protektorátussá. Ezenkívül azt követeli, hogy a konstantinápolyi, az antiochiai, az alexandriai és a jeruzsálemi pátriárkák, valamint a metropoliták tisztségükből elmozdíthatatlanok legyenek, ha csak nem bizonyulnak bűnösnek felségsértésben (az oroszok ellen), és ebben az esetben is csak a cár beleegyezésével lehessen őket elmozdítani, – más szóval, azt követeli, hogy a szultán mondjon le szuverenitásáról Oroszország javára.

A múlt szombaton távírón érkezett hírek a következők voltak: először is, hogy Mensikov herceg f. hó 14-ig újabb haladékot adott *ultimátumának* megválaszolására; hogy erre a török kormány összetételében változás állott be, ugyanis Resid pasát, Oroszország ellenfelét külügyminiszterré nevezték ki, és Fuad effendit visszahelyezték hivatalába; végül, hogy az *orosz ultimátumot visszautasították*.

Jelentős győzelmek sorozata után sem léphetett volna fel Oroszország messzemenőbb követelésekkel Törökországgal szemben. Legjobb bizonyítéka ez annak, hogy Oroszország milyen makacsul ragaszkodik ahhoz a megrögzött elképzeléséhez, amely szerint az európai ellenforradalom minden interregnuma feljogosítja, hogy engedményeket csikarjon ki az ottomán birodalomtól. És valóban, az első francia forradalom óta minden hátrafelé tett lépés a kontinensen egyet jelentett Oroszország előnyomulásával Keleten. De Oroszország téved, ha Európa jelenlegi helyzetét azonosnak véli azzal, mely a laibachi és a veronai kongresszus[8] vagy akár a tilsiti béke[7] után fennállt. Maga Oroszország jobban fél a forradalomtól, mely szükségképpen követne egy általános európai háborút, mint amennyire a szultán fél a cár agressziójától. Ha a többi hatalom szilárdan kitart, Oroszország bizonyára vissza fog vonulni igen illő formában. De bárhogy alakuljanak is az események, Oroszország legújabb mesterkedései mindenesetre hatalmas lökést adtak a Törökországot belülről bomlasztó elemeknek. Az egyetlen

kérdés ez: Oroszország saját szabad indítéka szerint cselekszik-e, vagy nem egyéb, mint a modern *fátum*, a Forradalom öntudatlan és kelletlen rabszolgája? Én az utóbbi alternatívában hiszek.

Affairs in Holland – Denmark – Conversion of the British Debt – India, Turkey and Russia

A megírás ideje: 1853 május 24.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 június 9. (3790.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Mazzini — Svájc és Ausztria — A török kérdés

London, 1853 május 27., péntek.

Mazzini úr londoni tartózkodását most végre megerősíti egy vele kapcsolatban álló londoni újság félhivatalos közleménye.

A „lőporösszeesküvés" ügyében Hale urék ellen indított per most nem kerül az esküdtbíróság elé, hanem csak augusztusban; a koalíciós kormány ugyanis mindenképpen azon van, hogy „felfedezései" és azok értékének bírósági megítélése között jusson idő a feledésre.

Karnicky grófot, a berni osztrák ügyvivőt, kormánya e hó 21-én utasította, hogy miután a Svájci Államszövetség elnökének tudomására hozta az osztrák–svájci diplomáciai kapcsolat megszakítását, azonnal hagyja el állomáshelyét és térjen vissza Bécsbe. A 23-i „Bund" közlése szerint azonban az osztrák diplomáciai képviselő már előzőleg engedélyt kapott arra, hogy diszkréten távozzon, mihelyt ezt helyesnek látja. Karnicky gróf ultimátuma, ugyanezen újság szerint, Ausztria válasza a szövetségi tanács[105] május 4-i jegyzékére. Hogy ez az ultimátum egyszerű válasznál többet tartalmaz, kitűnik abból a tényből, hogy a szövetségi tanács éppen a freiburgi kormányt szólította fel, magyarázza meg a nemrégiben levert lázadók ellen foganatosított „szélsőséges" intézkedéseit. Az angol lapok a következő, május 23-án kelt berni hírt közlik:

„Válaszolva az osztrák ügyvivőnek az osztrák–svájci diplomáciai kapcsolat megszakításáról a Svájci Államszövetség elnökéhez intézett jegyzékére, a szövetségi tanács elhatározta, hogy Svájc bécsi diplomáciai képviselőjének funkcióit azonnal megszünteti."

E hír lényegét azonban megcáfolja a „Suisse"[121] május 23-án kelt következő cikke:

„Körülbelül ugyanolyan helyzetben vagyunk, mint Piemont.[122] A két ország közötti tárgyalások megszakadtak ... Az osztrák követség a rendes

folyó ügyek intézése végett Bernben marad. A „Bund" szerint kívánatos lenne a svájci ügyvivő visszahívása Bécsből, minthogy a nemzet ügyeinek intézése örvén az ügyvivő ott nyugodtan bonyolítja a saját üzleteit és kizárólag selyemkereskedéssel foglalkozik. Steiger úr csupán másodrendű diplomata, s történetesen tudjuk róla, hogy jóval többet ért a selyemhernyókhoz, mint hivatalos ügyeihez. Ilyen diplomata visszahívására nem is volna szükség, hiszen sohasem kapott megbízást, hanem önszántából már amúgyis Bécsben tartózkodott."

Senki se képzelje tehát, hogy a svájciak emlékezetükbe idézik a híres jelmondatot, mellyel Loustalot 1789-ben „Révolutions de Paris"-ját[123] ékesítette:

Les grands ne nous paraissent grands
Que parce que nous sommes à genoux
— Levons nous! !– –*

A svájci bátorság rejtélyére elegendő magyarázatul szolgál a génuai herceg párizsi, és a belga király** bécsi tartózkodása, s talán nem kevésbé egy május 25-én a francia „Moniteur"-ben[6] megjelent cikk. „Franciaország és Svájc viszonyába semmiféle más nemzet soha be nem avatkozhat; ez az alapvető feltétel minden egyéb meggondolást szükségképpen háttérbe szorít." A porosz király számára, aki abban reménykedik, hogy visszaszerezheti Neuchâtelt, ez persze nem nagyon bíztató. Még az a hír is elterjedt, hogy a svájci határon francia „corps d'observation"-t*** alakítanak. Louis Napóleon természetesen nagyon is örülne, ha alkalma lenne bosszút állni az orosz meg az osztrák császáron, s a porosz meg a belga királyon, akik őt az utóbbi hónapokban megvetés és nevetség tárgyává tették.[124]

A legutóbbi tudósításomban° közölt tájékoztatás, amely szerint az orosz ultimátumot elutasították és Konstantinápolyban oroszellenes kormány alakult, azóta teljesen beigazolódott. A legújabb hírek Konstantinápolyból, május 17-i kelettel, így szólnak:

„Amikor Resid pasa hivatalba lépett, hat napi haladékot kért Mensikov hercegtől. Mensikov ezt megtagadta, s kijelentette, hogy a diplomáciai kapcsolatok megszakadtak; hozzátette, hogy elutazásának előkészítése vé-

* – A nagyok csak azért nagyok szemünkben, mert mi térden állunk. Keljünk fel! – *Szerk.*

** I. Lipót. – *Szerk.*

*** – „megfigyelő osztag"-ot – *Szerk.*

° *V. ö. 99–101. old.* – *Szerk.*

gett még három napig Konstantinápolyban marad, s figyelmeztette a portát, hogy gondolja meg a dolgot és használja ki azt a rövid időt, amíg ő még Konstantinápolyban tartózkodik."

Egy május 19-i konstantinápolyi hírből megtudjuk továbbá:

„A diván* 17-én ülést tartott, amely véglegesen elhatározta, hogy a Mensikov herceg által ajánlott feltételek elfogadhatatlanok. Mindamellett Mensikov herceg nem hagyta el Konstantinápolyt, amikor erről értesítették. Ellenkezőleg, újból tárgyalni kezdett Resid pasával. Az orosz nagykövetség elutazásának napja *nincs többé meghatározva.*"

Ez utóbbi hírrel ellentétben a „Patrie"[125], a francia kormány esti lapja, határozottan kijelenti, hogy a kormány értesülése szerint Mensikov herceg elutazott Odesszába és hogy ez nem keltett különösebb szenzációt Konstantinápolyban. A „Pays"[31] egyetért ezzel az állítással, a „Presse"[126] viszont ellentmond neki. Girardin azonban hozzáfűzi, hogy ha a hír megfelel a valóságnak, okait könnyű megtalálni.

„Ha Mensikov herceg csakugyan elutazott Büjükderéből[127] Odesszába, akkor tény az, hogy miután küldetése nem érte el célját (manqué son effet), nem maradt más választása, mint visszavonulni az egyik kikötőből a másikba."

Néhány lap azt állítja, hogy Delasusse tengernagy flottája áthaladt a Dardanellákon és most az Aranyszarvban horgonyoz, de a „Morning Post"[25] ezt cáfolja. A „Triester Zeitung" biztosítja olvasóit, hogy a porta, mielőtt válaszolt volna Mensikov hercegnek, megkérdezte Lord Redcliffe-et és Delacour urat, számíthat-e végső esetben támogatásukra. Ezt a hírt a „Times"[24] ünnepélyesen cáfolja.

Most közlöm betű szerinti fordítását a párizsi „Siècle"[128] tudósításának, amely tartalmaz néhány különös részletet a május 5-től 12-ig Konstantinápolyban folytatott tárgyalásokra vonatkozóan – kipellengérezi Mensikov herceg nevetséges viselkedését, aki az egész ügylet folyamán a legvisszataszítóbb módon párosította az északi barbarizmust a bizánci kétszínűséggel és elérte, hogy Oroszország gúny tárgyává lett egész Európában. Ez a „grec du Bas-Empire[129]"** feltételezte, hogy pusztán színjátszással megszerezheti a szuverenitást egy egész birodalom fölött. Azt a lépést, mely a fensé-

* – török államtanács – *Szerk.*

** – „keletrómai birodalomból való görög" – *Szerk.*

gest a nevetségestől elválasztja,[130] Oroszországnak már nem kell megtennie – annyira nevetségessé vált, hogy szégyenét csak vérrel moshatja le. Igaz persze, hogy korunk a tőzsdespekuláns pénzarisztokrácia, nem pedig a lovagi tornák kora. A „Siècle" cikke így szól:

„Május 5-én, csütörtökön, a francia postagőzös indulása napján, a Magas Porta a kegyhelyek kérdésének megoldására vonatkozó fermán* másolatait megküldte Delacour úrnak és Mensikov hercegnek. A nap eltelt anélkül, hogy Mensikov herceg részéről bármilyen nyilatkozat, bármilyen diplomáciai lépés történt volna, s az összes nagykövetek – abban a hitben, hogy a kérdés rendeződik – felhasználták a francia gőzös indulását arra, hogy jelentsék kormányuknak az ügy szerencsés fordulatát. Mensikov herceg azonban, aki ekkor kapta meg a kegyhelyekre vonatkozó fermánt, mihelyt éjfélt ütött az óra, egy közönséges „kavasz"-szal, azaz csendőrrel ultimátumot küldött a külügyminiszternek, s ebben olyan „szened"-et (szerződést) követelt, amely megoldja a kegyhelyek kérdését *és* szavatolja a jövőre vonatkozóan a görög egyház kiváltságait és immunitásait, vagyis ennek az egyháznak a legmesszebbmenő protektorátusát Oroszország javára, ami azt jelentené, hogy két különböző császárt ültetnének trónra Törökországban – a szultánt a muzulmánok, a cárt pedig a keresztények részére. Ennek az ultimátumnak a megválaszolására a herceg csak négy napot engedett a portának, s ezenkívül azt kívánta, hogy ultimátuma vételét egy kormányhivatalnok azonnal nyugtázza. A külügyminiszter valami elismervényfélét küldött neki agája, egy csendőrtiszt útján. A herceg még ugyanazon az éjszakán gőzhajót küldött Odesszába. Május 6-án, pénteken a szultán, aki értesült az ultimátum ilyen szokatlan módon történt átadásáról, összehívta a divánt és hivatalosan tájékoztatta Lord Redcliffe-et és Delacour urat a történtekről. E két nagykövet azonnal megbeszélte intézkedéseit, hogy közös politikát kövessenek, a portának pedig azt tanácsolták, hogy az ultimátumot utasítsa el, a legnagyobb mérsékletet tanúsítva a hangnemben. Delacour úr ezenkívül állítólag a leghivatalosabban kijelentette, hogy Franciaország ellenezni fog bármiféle egyezményt, mely a kegyhelyekre vonatkozóan az 1740. évi szerződésben biztosított jogait csorbítaná. Közben Mensikov herceg visszavonult Büjükderébe (mint Akhilleusz a sátrába). Canning úr 9-én ott megbeszélést kért a hercegtől, hogy mérsékeltebb magatartásra bírja. Elutasították. 10-én a hadügyminiszter meg a külügyminiszter felkereste

* – szultáni rendelet – *Szerk.*

a nagyvezért, aki meghívta Mensikov herceget, jöjjön el hozzá, hogy megkíséreljenek ésszerű megállapodásra jutni. Elutasították. Mindamellett Mensikov herceg közölte a portával, hogy hajlandó további három nap haladékot adni. Erre azonban a szultán és miniszterei azt válaszolták, hogy ők már meghozták határozataikat, s ezeket az idő nem fogja megváltoztatni. A portának ezt a negatív válaszát 10-én éjfél felé küldték el Büjükderébe, ahol az egész orosz nagykövetség összegyűlt, és ahol már néhány nap óta tüntetően készülődtek a küszöbönálló elutazásra. A török kormány, amikor értesült erről a körülményről, már-már engedni akart, de ekkor a szultán lemondatta és új kormányt alakított."

A török ügyekről szóló tudósításomat a „Constitutionnel"[30] cikkéből vett idézettel zárom, amely megmutatja, hogy minden események során a görögkeleti papság milyen magatartást tanúsított.

„A görögkeleti papság, mely oly mélyen érdekelt ebben a kérdésben, a status quo*, vagyis a porta mellett foglalt állást. A papok tömegesen tiltakoznak a fenyegető protektotátus ellen, melyet az orosz császár rájuk akar kényszeríteni. Általában véve a görögkeletiek igényt tartanak Oroszország támogatására, de csak azzal a feltétellel, hogy nem kerülnek Oroszország közvetlen uralma alá. Irtóznak attól a gondolattól, hogy a keleti egyházat, mely anyja az orosz egyháznak, valaha is alárendeljék ez utóbbinak, márpedig, ha a pétervári kormány terveit elfogadnák, ez szükségképpen bekövetkezne."

Mazzini – Switzerland and Ausztria –
The Turkish Question

A megírás ideje: 1853 május 27.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune".
1853 június 10. (3791.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

* fennálló helyzet – *Szerk.*

Karl Marx

A török kérdés – A „Times" – Orosz terjeszkedés

London, 1853 május 31., kedd.

Corry tengernagy flottáját a Vizcayai-öbölben látták útban Málta felé, ahol Dundas tengernagy hajóraját kell majd megerősítenie. A „Morning Herald"[22] helyesen jegyzi meg:

„Ha Dundas tengernagynak megengedték volna, hogy néhány héttel ezelőtt, Szalamisznál csatlakozzék a francia hajórajhoz, ma egészen másképp állna a helyzet."

Ha Oroszország – akár csak a látszat megóvása végett – megkísérelné, hogy Mensikov nevetséges demonstrációit tényleges hadműveletekkel támassza alá, első két lépése valószínűleg az lenne, hogy újra megszállja a dunai fejedelemségeket, benyomul Karsz örmény tartományba és a batumi kikötőbe – ezeket a területeket ugyanis már a drinápolyi szerződésben[45] mindenáron biztosítani akarta magának. Mivel a Fekete-tenger keleti medencéjében a batumi kikötő a hajók egyetlen biztos menedéke, elfoglalása megfosztaná Törökországot utolsó flottatámaszpontjától a Pontusban, mely ilyen módon kizárólag orosz tengerré válna. E kikötőnek és Karsznak, Örményország leggazdagabb, legjobban megművelt részének birtokában Oroszország elvághatná Angliának Perzsiával Trapezunton át folytatott kereskedelmét, és hadműveleti bázisra tehetne szert ez utóbbi hatalom és Kisázsia ellen. De ha Anglia és Franciaország szilárd marad, Miklós éppúgy nem lesz képes ezen a területen megvalósítani terveit, mint annak idején Katalin császárnő az övéit Aga Mohamed ellen, amikor ez megparancsolta rabszolgáinak, hogy Vojnovics orosz nagykövetet és társait ostorral kergessék vissza Aszterabadból hajóikra.

A legújabb hírek sehol sem keltettek nagyobb megdöbbenést, mint a Printing House Square-en[90]. Amikor a „Times"[24] a szörnyű csapás után először próbálta fölemelni a fejét, kétségbeesett kirohanást intézett az elekt-

romos távíró, e „rendkívül furcsa" berendezés ellen. „Ebből a hazug távíróból", fakadt ki, „nem lehet helyes következtetéseket levonni." A „Times", miután ilymódon saját helytelen következtetéseit az elektromos távíró hibájául rója fel, a miniszterek parlamenti nyilatkozatainak a mintájára most már régi „helyes" premisszáitól is meg akar szabadulni. Ezt írja:

„Bárhogy alakuljon is végül az ottomán birodalomnak, jobban mondva annak a mohamedán hatalomnak a sorsa, mely e birodalmon négyszáz éve uralkodik, országunk és Európa *összes* pártjai között nem lehet véleménykülönbség abban, hogy az egész világnak érdeke az ottani keresztény lakosság fokozatos haladása a civilizáció és a független kormányzat felé, és hogy sohasem szabad eltűrni, hogy ez a népesség Oroszország igája alá kerüljön, s gyarapítsa gigantikus uralmi területét. Ebben a tekintetben bizton reméljük, hogy Oroszország ilyen igényeivel nemcsak Törökország, hanem egész Európa szembehelyezkedne; és ennek az annexiós és terjeszkedési törekvésnek csak igaz valójában kell megmutatkoznia ahhoz, hogy általános ellenszenvet keltsen és leküzdhetetlen ellenállásba ütközzék, amelyben Törökország görög és szláv alattvalói maguk is készek nagymértékben részt venni."

Hogyan eshetett meg, hogy a szegény „Times" hitt Oroszországnak Törökország iránti „jóakaratában" és mindenféle terjeszkedéssel szemben táplált „ellenszenvében"? Oroszország jóindulata Törökország irányában! Már I. Péter Törökország romjain akart felemelkedni. Katalin rábeszélte Ausztriát és felszólította Franciaországot, hogy vegyen részt Törökország tervezett szétdarabolásában és egy konstantinápolyi görög birodalom alapításában az ő unokájának* az uralma alatt, akit erre a feladatra neveltek, s aki nevét is erre való tekintettel nyerte. Miklós mérsékeltebb, ő csak *kizárólagos protektorátust* követel Törökország fölött. Az emberiség nem fogja elfelejteni, hogy Oroszország volt Lengyelország *protektora*, Krim *protektora*, Kurland *protektora*, Georgia, Mingrélia, a cserkesz és a kaukázusi törzsek *protektora*. Most még Törökország protektora is akar lenni! Hogy szemléltessem Oroszországnak a terjeszkedés iránti ellenszenvét, közlöm a következő adatokat a Nagy Péter óta meghódított területek tömegéből:

Az orosz határ előbbre tolódott

Berlin, Drezda és Bécs irányában	mintegy	700	mérföldel
Konstantinápoly irányában	„	500	„

* Konsztantyin. – *Szerk.*

Stockholm irányában	mintegy	630	mérfölddel
Teherán irányában	„	1000	„

Oroszország Svédországtól többet hódított el, mint amennyi e királyság területéből megmaradt; Lengyelországtól csaknem akkora területet, amekkora az osztrák császárság; az európai Törökországtól nagyobb területet, mint Poroszország (a Rajna-tartományok nélkül); az ázsiai Törökországtól akkora részt, mint a tulajdonképpeni Németország egész területe; Perzsiától akkora területet, mint Anglia; a tatároktól akkora területet, mint az európai Törökország, Görögország, Olaszország és Spanyolország együttvéve. Oroszország hódításai az utóbbi 60 év során, kiterjedésüket és jelentőségüket tekintve, felérnek egész korábbi európai birodalmával.

The Turkish Question – The Times –
Russian Aggrandizement

A megírás ideje: 1853 május 31.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 június 14. (3794.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Az orosz humbug – Gladstone kudarca – Sir Charles Wood kelet-indiai reformjai

London, 1853 június 7., kedd.

Egy berni távirat szerint a szövetségi tanács[105] hatálytalanította a freiburgi haditörvényszéknek a legutóbbi felkelés résztvevőire vonatkozó ítéletét, és elrendelte, hogy állítsák őket a rendes bíróságok elé, *ha csak* a kanton-tanács meg nem kegyelmez nekik. Ez tehát az első azok közül a hőstettek közül, amelyek az „Ausztria és Svájc közti szakítást" kísérik, – e szakítás elkerülhetetlen következményét az európai „mintaköztársaságról" szóló korábbi tudósításomban* már vázoltam.

Amikor közöltem önökkel azt a hírt, miszerint a porosz kormány elrendelte, hogy több tüzértiszt, akik szabadságukat külföldön töltik, azonnal térjenek vissza szolgálati helyükre, tévedésből azt írtam, hogy ezek a tisztek az orosz hadsereg harcászati kiképzésével foglalkoztak, holott ezt a török tüzérség kiképzésére értettem.[131]

Az összes orosz tábornokokat és más Párizsban lakó oroszokat sürgősen hazarendelték. Kiszeljov úr, a párizsi orosz követ meglehetősen fenyegető hangot használ, és tüntetően mutogat pétervári leveleket, melyek „assez cavalièrement"** kezelik a török kérdést. Ugyanebből a forrásból származó híresztelés szerint Oroszország a Kaszpi-tenger délkeleti partján fekvő aszterabadi terület átengedését követeli Perzsiától. Orosz kereskedők ugyanakkor sürgönyöznek, vagy – *mint jelentik* – sürgönyöztek londoni ügynökeiknek, hogy „a jelenlegi helyzetben *ne* szorgalmazzák a gabonaeladást, mivel az árak, a háború kitörésének veszélye folytán, előreláthatólag emelkedni fognak". Végül minden újsággal bizalmasan közlik, hogy az orosz csapatok a határ felé menetelnek; hogy Jasszi lakói már készülnek fogadá-

* *V. ö. 102–103. old. – Szerk.*

** – „elég kihívóan" – *Szerk.*

sukra; hogy a galaci orosz konzul óriási mennyiségű fatörzset vásárolt Duna-hidak építése céljára – sok efféle canard* van forgalomban, amelyeknek a tenyésztésében az „Augsburger Zeitung"[132] meg más osztrákbarát és oroszbarát lapok olyan jó eredményeket érnek el.

Ezek és az ezekhez hasonló tudósítások, közlemények stb. tömegei nem egyebek, mint az orosz ügynökök nevetséges próbálkozásai, hogy üdvös rémületbe ejtsék a nyugati világot és rábírják annak a halogató politikának a folytatására, melynek fedezete alatt Oroszország – mint reméli – továbbra is megvalósíthatja keleti terveit. Hogy ezt a porhintést milyen tervszerűen űzik, kiderül a következőkből:

Múlt héten több francia lap, melyet közismerten Oroszország pénzel, arra a felfedezésre jutott, hogy „a voltaképpeni vita nem annyira Oroszország és Törökország, mint inkább Pétervár és Moszkva között, vagyis a cár és az ó-orosz párt között folyt; és hogy az önkényuralkodóra nézve kisebb veszélyt jelent a háború, mint ama hódításra törő párt bosszúja, mely már igen gyakran megmutatta, hogyan bánik el a neki nem tetsző uralkodókkal".

Természetesen Mensikov herceg e „párt feje". A „Times"[24] és a legtöbb angol lap nem mulasztotta el e képtelen állítás közlését, – egyesek valódi értelmének tudatában, mások talán azért, mert nem voltak tudatában annak, hogy félrevezették őket. De vajon milyen következtetést kellene a közönségnek ebből az új felfedezésből levonnia? Hogy Miklós, ha nevetség tárgyaként visszavonul és feladja harcias magatartását Törökországgal szemben, győzelmet aratott saját harcias ó-oroszai fölött, vagy hogy Miklós, ha csakugyan háborút indít, ezt csak azért teszi, mert kénytelen engedni e (legendás) pártnak? Mindenképpen „csak Moszkva győzedelmeskedne Pétervár, vagy Pétervár Moszkva fölött", tehát *nem Európa Oroszország fölött.*

Ami mármost ezt a híres ó-orosz pártot illeti, néhány jól tájékozott orosz révén, akik maguk is arisztokraták és akikkel sűrűn érintkeztem Párizsban, véletlenül tudomásom van arról, hogy ez a párt már régóta teljesen megszűnt és csak nagyritkán keltik látszatéletre, amikor a cárnak valamiféle mumusra van szüksége Nyugat-Európa megfélemlítése végett, hogy ez azután türelmesen elviselje az ő pimasz követelőzését. Ezért támadt fel Mensikov az alkalomhoz illő legendás ó-orosz köntösbe bújtatva. A cár valójában az orosz nemességnek csak egy pártjától fél – attól a párttól, mely angol minta szerinti arisztokratikus-alkotmányos rendszer bevezetését tűzte ki célul.

A különböző kísérleteken kívül, amelyeket az orosz diplomácia Anglia és Franciaország félrevezetése végett idézett fel, mostanában még egy kísérlet

* – kacsa – *Szerk.*

történt ugyanezen eredmény elérésére Vicomte de Beaumont-Vassy „L'Empire Russe depuis le Congrès de Vienne" című művének[133] kiadásával. Ennek az opusculumnak* a jellemzésére elég belőle egy mondatot idéznünk:

„Ismeretes, hogy a Péter-Pál erőd pincéjében vert ércpénzt és nemesfémrudakat tárolnak. 1850 január 1-én e *rejtett kincs* értékét hivatalosan 99 763 361 ezüstrubelra becsülték."

Eszébe jutott-e valaha bárkinek, hogy az Angol Bank *rejtett kincséről* beszéljen? Oroszország „rejtett kincse" egyszerűen a *konvertálható* bankjegyek háromszor akkora forgalmának fedezetére szolgáló fémtartalék, a birodalmi kincstár által kibocsátott nem konvertálható papírpénz *rejtett* összegéről nem is szólva. De talán mégis nevezhetjük ezt „rejtett" kincsnek, amennyiben soha senki nem látta, kivéve azt a néhány pétervári kereskedőt, akiket a cár kormánya évente kijelöl a zsákok felülvizsgálására, amelyekben a kincs el van rejtve.

Ámde Oroszország fő manővere ebben az irányban az a „Journal des Débats"[119]-ban közölt cikk, amely az öreg orléanista bölcs, Saint-Marc Girardin úr aláírásával jelent meg. Kivonatosan idézem:

„Európának véleményünk szerint két nagy veszélytől kell tartania: *Oroszországtól*, mely függetlenségét fenyegeti; és a *forradalomtól*, mely *társadalmi rendjét* fenyegeti. Az egyik veszélytől csak úgy menekülhet meg, hogy teljes mértékben kiteszi magát a másiknak. Ha Európa úgy véli, hogy függetlenségének, különösképpen pedig a kontinens függetlenségének kulcsa Konstantinápoly, és hogy éppen ott kell ezt a kérdést merészen dűlőre vinnie, akkor ez háború Oroszország ellen. Ebben a háborúban Franciaország és Anglia Európa függetlenségének biztosításáért küzdene. Mit tenne Németország? Nem tudjuk. De azt tudjuk, hogy *Európa jelenlegi helyzetében a háború egyenlő lenne a szociális forradalommal.*"

Saint-Marc Girardin úr természetesen a mindenáron való béke mellett és a szociális forradalom ellen foglal állást, ámde elfelejti, hogy Oroszország császára legalább olyan „horreur"-rel** gondol a forradalomra, mint ő maga és kiadója, Bertin úr.

Mindezen altatószerek ellenére, melyeket az orosz diplomácia Anglia sajtójának és népének bead, „az a csökönyös vén" Aberdeen kénytelen volt Dundas tengernagyot utasítani, hogy a török partokon csatlakozzék a francia

* – művecskének; fércműnek – *Szerk.*
** – „irtózat"-tal – *Szerk.*

hajóhadhoz, s még a „Times"-ot is, amely az utóbbi néhány hónapban csak oroszul tudott írni, úgy látszik angolabb szellem ihlette meg. Mostanában igen nagy hangon beszél.

A dán (valamikor schleswig-holsteini) kérdés mind élénkebb érdeklődést kelt Angliában, amióta végre az angol sajtó is felfedezte, hogy ugyanaz az orosz terjeszkedési elv rejlik a mélyén, amely a keleti bonyodalmaknak is kiindulópontja. Urquhart parlamenti képviselő, Törökország és a keleti intézmények közismert csodálója röpiratot adott ki a dán örökösödési kérdésről, amellyel egyik legközelebbi tudósításomban fogok foglalkozni.[134] Ebben a kiadványban a fő érv az, hogy Oroszország a Sundnak északon ugyanazt a szerepet szánta, mint a Dardanelláknak délen, vagyis azt, hogy a tengeri fölényt a Balti-tengeren biztosítsa számára ugyanúgy, ahogyan a Dardanellák megszállása biztosítaná az Euxinuson.

Nemrégiben közöltem önökkel azt a véleményemet, hogy Angliában a kamatláb emelkedni fog, és hogy ez a körülmény kedvezőtlen hatással lesz Gladstone úr pénzügyi terveire.* Nos, múlt héten az Angol Bank valóban 3%-ról 3 ½%-ra emelte a minimális leszámítolási kamatlábat, és Gladstone konvertálási tervének meghiúsulása, amit megjósoltam, máris befejezett ténnyé vált, mint a következő kimutatásból látható:

Angol Bank

1853 június 2., csütörtök.

A mai napig átvett új kötvények összege:

		£	sh.	d.
3 ½%-os kötvények		138 082	0	3
2 ½%-os	„	1 537 100	10	10
Kincstári kötelezvények		4 200	0	0
	Összesen	1 679 382	11	1

South Sea House[67]

1853 június 2., csütörtök.

A konvertált annuitások összege a mai napig:

		£	sh.	d.
3 ½%-os annuitások		67 504	12	8
2 ½%-os	„	986 528	5	7
Kincstári kötelezvények		5 270	18	4
	Összesen	1 059 303	16	7

* *V. ö. 97. old. – Szerk.*

Eszerint a konvertálásra felajánlott South Sea-annuitások teljes összegének csak nyolcadrészét, a Gladstone úr által húszmilliós összegben kibocsátott új kötvényeknek csupán tizenketted részét vették át. Gladstone úr tehát olyan időben, amikor a kamatláb emelkedett és valószínűleg továbbra is emelkedni fog, kénytelen lesz kölcsönt felvenni, mégpedig nyilván 8 157 811 £ összegben. Teljes kudarc! Arról a 100 000 £-es megtakarításról, amelyet ettől a konvertálástól reméltek, és amelyet a költségvetésben máris jóváírtak, eszerint le kell mondani. Ami az államadósság nagy tömegét, vagyis az 500 000 000 £ összegű 3%-os kötvényeket illeti, Gladstone úr pénzügyi kísérletének egyetlen eredményeként azt érte el, hogy 1853 október 10-én letelik még egy év, melynek során semmiféle konvertálásról nem számolhatott be. De a legnagyobb baj az, hogy néhány napon belül 3 116 000 £-et készpénzben ki kell fizetni azoknak a kincstárjegy-tulajdonosoknak, akik a Gladstone úr által javasolt feltételek alapján nem hajlandók kötvényeiket megújítani. Így fest az „összes tehetségek" kormányának pénzügyi sikere.

Lord John Russell az Írország egyházi jövedelmeiről folytatott vitában (alsóház, május 31) kijelentette:

„Az utóbbi években nyilvánvalóvá vált, hogy a római katolikus papság – figyelembe véve a mi országunkban folytatott ténykedését, figyelembe véve, hogy ez az egyház olyan vezető irányítása alatt tevékenykedik, aki maga idegen államfő – politikai hatalomra tört (halljuk! halljuk!), amit összeegyeztethetetlennek tartok az angol korona iránti köteles hűséggel (halljuk! halljuk!) – a szabadság általános ügye iránti köteles hűséggel – az állam minden alattvalója által teljesítendő állami kötelezettségek iránti köteles hűséggel – nos, minthogy én ugyanolyan őszintén kívánok beszélni, mint az előttem szóló képviselő úr, nem szeretném, ha a Ház félreértene. Korántsem tagadom, hogy e Ház sok tagja és a római katolikus egyház sok tagja *ebben az országban* és Írországban egyaránt hűséges a trónhoz és *országunk* szabadságjogaihoz; de én csak azt akarom mondani, és erről meg vagyok győződve, hogy ha a római katolikus papság nagyobb hatalmat kapna, és ha ezek a papok mint egyházi férfiak nagyobb ellenőrzést és nagyobb politikai befolyást gyakorolnának, mint ma, akkor ezt a hatalmat nem az *ebben az országban uralkodó általános szabadsággal* összhangban gyakorolnák (hurrá!), és hogy sem a politikai hatalom tekintetében, sem más kérdésekben nem kedveznének a vita ama *általános szabadságának*, s az emberi értelem azon aktivitásának és energiájának, amely *ezen ország* alkotmányának szelleméhez illik. (Harsonázás!) Nem

hiszem, hogy a katolikusok ebben a tekintetben egy szinten állnak a skót presbiteriánusokkal (dudaszó!), az *angol* wesleyánusokkal[135] és *ezen ország* anglikán egyházával. (Általános lelkesedés.) ... Így kénytelen vagyok, valóban nem szívesen, de a leghatározottabban levonni azt a következtetést, hogy az írországi katolikus vallás állami javadalmazása az *ottani* protestáns egyház állami javadalmazása helyett nem olyan cél, amelyet *ennek az országnak* a parlamentje elfogadhat vagy szentesíthet."

Két nappal e beszéde után, amelyben Lord John a protestáns bizottság bizonyos szektái előtt buzgón térdet hajtva immár hatezredszer próbálta kimutatni az „általános szabadság" iránti szeretetét, Sadleir, Keogh és Monsell urak, Monsell úrnak Aberdeen őméltóságához intézett levelében, benyújtották lemondásukat a koalíciós kormánynak. Aberdeen őméltósága június 3-án kelt válaszában biztosítja ezeket az urakat arról, hogy

„a Lord John Russell által felhozott érvekkel és azokkal a nézetekkel, amelyeket ön sérelmez, sem én, sem sok más kollégám nem értünk egyet... Lord John Russell kívánságára közlöm, hogy ő nem vádolta a római katolikusokat a lojalitás hiányával."

Ezek után Sadleir, Keogh és Monsell urak visszavonták lemondásukat, és az általános kibékülés előkészítése tegnap este a parlamentben „Lord John Russell legnagyobb megelégedésére" megtörtént.

Az 1783-as legutóbbi India Bill[136] Fox úr és Lord North koalíciós kormánya számára végzetesnek bizonyult. Az 1853-as új India Bill valószínűleg Gladstone úr és Lord John Russell koalíciós kormánya számára bizonyul végzetesnek. Ám ha az előbbi kormányt azért buktatták meg, mert meg akarta szüntetni az igazgatótanácsot és a felügyelőbizottságot, az utóbbi kormányt ellenkező okból fenyegeti hasonló sors. Június 3-án Sir Charles Wood engedélyt kért India kormányzására vonatkozó törvényjavaslat beterjesztésére. Sir Charles azzal kezdte, hogy a „kérdés nagyságára" és „a szóbanforgó 150 millió lélekre" való hivatkozással mentegette magát, amiért szokatlanul hosszú beszédet szándékozik tartani. Sir Charles úgy vélte, hogy alattvaló-társainak minden 30 milliójára legalább egy órányi hangerőt kell áldoznia. De miért ez az elsietett törvényhozás ebben a „nagy kérdésben", amikor még a „legjelentéktelenebb ügyekben" is halogatják az intézkedéseket? Mert a Kelet-Indiai Társaság chartája 1854 április 30-án lejár. De miért nem szavazzák meg a charta ideiglenes meghosszabbítását, s miért nem tartják fenn későbbi megvitatásra az állandóbb jellegű törvény meghozatalát? Mert nem várható, hogy valaha is újból „ilyen kedvező alka-

lom nyílik arra, hogy ezzel a roppant nagy és fontos kérdéssel nyugodtan foglalkozzunk" – vagyis, hogy azt parlamentáris úton megkerüljék. Azonkívül – ebben a tekintetben pontos információkkal rendelkezünk – a Kelet-Indiai Társaság igazgatóinak véleménye szerint a mostani ülésszakon kell törvényt hozni, és India főkormányzója, Lord Dalhousie expressz levélben szólítja fel a kormányt, hogy a törvényt mindenképpen haladéktalanul szavaztassa meg. De Sir Charles legcsattanósabb érve az azonnali törvényhozás megindokolására az, hogy jóllehet ő, mint látható, felkészülten beszélhet egy csomó olyan kérdésről „amelyet az általa benyújtandó törvényjavaslat nem ölel fel", az „általa előterjesztendő *intézkedés*, törvényhozási szempontból, csak *igen szűk keretek közt mozog*". E bevezetés után Sir Charles védőbeszédet tartott az utóbbi húsz év indiai közigazgatása mellett. „Indiát bizonyos fokig indiai szemmel kell néznünk", de ennek az indiai szemnek úgy látszik különös adottsága van arra, hogy Angliát illetően mindent ragyogó, Indiát illetően pedig mindent sötét színben lásson. „Indiában olyan emberfajtával van dolgunk, amely nem szereti a változást, kötik vallási előítéletei és az elavult szokások. A gyors haladásnak ott valóban tömérdek akadálya van." (Talán whig[3] koalíciós párt van Indiában.) „Azok a pontok", mondotta Sir Charles Wood, „amelyekre a legnagyobb súlyt helyeztük és amelyek a bizottsághoz benyújtott petíciókban előadott panaszok között is első helyen szerepelnek, az igazságszolgáltatásra, a közmunkák hiányára és a földbirtoklásra vonatkoznak." Ami a közmunkákat illeti, a kormánynak az a *szándéka*, hogy néhány „roppant nagyszabású és jelentőségű" közmunkát végeztessen. Ami a földbirtoklást illeti, Sir Charles Wood igen sikeresen bebizonyítja, hogy három fennálló formája – a zamíndári, a raijatvári* és a falurendszer** – a Társaság kezében csak megannyi formája az adószedési *kizsákmányolásnak*, s egyiket sem igen lehetne, de nem is lenne érdemes általánosítani. Egy más, merőben ellentétes jellegű forma bevezetésének gondolata Sir Charlesnak eszébe sem jut. „Ami az *igazságszolgáltatást* illeti", folytatja, „a panaszok főképpen az angol jog alakiságaiból származó nehézségekre, az angol bírák állítólagos illetéktelenségére és a bennszülött hivatalnokok és bírák korrupciójára vonatkoznak." Ezután, hogy bizonyítsa, milyen kemény dió az indiai igazságszolgáltatás megszervezése, Sir Charles elmondja, hogy már 1833-ban kineveztek Indiában egy jogi bizottságot. De hogyan működött ez a bizottság Sir Charles Wood saját tanúsága szerint? E bizottság fáradozásainak első és utolsó eredménye egy Macaulay úr irá-

* *V. ö. 206–207. old. – Szerk.*
** *V. ö. 123–124. old. – Szerk.*

nyításával készült *büntető törvénykönyv* volt. Ezt a törvénykönyvet eljuttatták India különböző helyi hatóságaihoz, ezek visszaküldték Kalkuttába, innen Angliába küldték, onnan pedig ismét visszaküldték Indiába. Indiában, ahol közben jogi szakértőként Bethune úr került Macaulay úr helyére, a törvénykönyvet teljesen átdolgozták, s ennek ürügyén a főkormányzó*, aki akkor nem úgy vélekedett, „hogy a halogatás gyöngeség és veszély forrása", visszaküldte Angliába, Angliából pedig visszajuttatták a főkormányzóhoz, azzal a meghatalmazással, hogy azt a megítélése szerint legmegfelelőbb formában léptesse életbe. De most, mivel Bethune úr meghalt, a főkormányzó leghelyesebbnek vélte, hogy a törvénykönyvet egy harmadik angol jogásznak mutassa be, mégpedig olyan jogásznak, aki semmit sem tudott a hinduk szokásairól és erkölcseiről, de a főkormányzó fenntartotta magának a jogot arra, hogy azt a törvénykönyvet, melyet teljesen illetéktelen személy tákol össze, majd elvesse. Ezek voltak a mindmáig meg sem született törvénykönyv kalandjai. Ami az indiai törvénykezés alaki képtelenségeit illeti, Sir Charles hivatkozik magának az angol joggyakorlatnak nem kevésbé képtelen alakiságaira; de bár azt állítja, hogy az indiai angol bírák teljesen megveszteget-hetetlenek, mégis hajlandó őket feláldozni kinevezésük módjának megváltoztatása révén. India általános előrehaladását Sir Charles úgy szemlélteti, hogy Delhi jelenlegi helyzetét a Kuli kán betörése idején uralkodó állapotokkal hasonlítja össze. A só-adót a legismertebb közgazdászok érveivel igazolja, akik mind valamelyik elsőrendű szükségleti cikk megadóztatását tanácsolták. De Sir Charles nem fűzi hozzá, mit szóltak volna ugyanezek a közgazdászok, ha megtudják, hogy az 1849-től 1850-ig és 1851-től 1852-ig eltelt két év alatt a sófogyasztás 60 000 tonnával csökkent és hogy a só-adóból származó 2 000 000 £ összjövedelem 415 000 £-gel kevesbedett. A Sir Charles által javasolt és „igen szűk keretek közt mozgó" intézkedések a következők:

1. Az igazgatótanács huszonnégy tag helyett tizennyolc tagból álljon; tizenkettőt a részvénytulajdonosok nevezzenek ki és hatot a Korona.
2. Az igazgatók évi jövedelmét emeljék fel 300 £-ről 500 £-re, az elnökét 1000 £-re.
3. Az indiai közszolgálatban minden hivatali állásra és a katonai szolgálatban minden tudományos állásra hirdessenek nyilvános pályázatot, a sor-lovasság kadétjainak kinevezését pedig tartsák fenn az igazgatóknak.
4. A főkormányzó és a bengáliai kormányzó tiszjét válasszák külön,

* Dalhousie. – *Szerk.*

és a legfelsőbb kormányt hatalmazzák fel egy új elnökség[116] létesítésére az Indus menti kerületekben.

5. Végül pedig mindezek az intézkedések csak addig maradjanak érvényben, amíg a parlament másképp nem rendelkezik.

Sir Charles beszédét és a javasolt intézkedéseket Bright úr nagyon élesen és gúnyosan bírálta, de leírását arról az Indiáról, melyet a Társaság és a kormány adóprése tönkretett, persze nem egészítette ki a Manchester[76] és a szabadkereskedelem által tönkretett India leírásával. Ami a Kelet-Indiai Társaság régi emberének, Sir J. Hoggnak, e Társaság igazgatójának vagy volt igazgatójának tegnap esti beszédét illeti, valóban az a gyanúm, hogy ezzel a beszéddel 1701-ben, 1730-ban, 1743-ban, 1769-ben, 1772-ben, 1781-ben, 1783-ban, 1784-ben, 1793-ban, 1813-ban stb. már találkoztam, és válaszképpen erre az igazgatói dicshimnuszra csak néhány adatot kívánok idézni az Indiára vonatkozó évi kimutatásokból, melyeket, úgy hiszem, éppen az ő igazgatása alatt adtak ki:

India teljes nettó bevétele:

1849–50	20 275 831 £	A bevétel csökkenése 3 év alatt 348 792 £
1850–51	20 249 932 „	
1851–52	19 927 039 „	

Az összes kiadások:

1849–50	16 687 382 £	A kiadások emelkedése 3 év alatt 1 214 284 £
1850–51	17 170 707 „	
1851–52	17 901 666 „	

Földadó:

Az elmúlt négy év folyamán tapasztalható ingadozások

Bengáliában	3 500 000 £	és	3 560 000 £	között
Északnyugaton	4 870 000 „	„	4 900 000 „	„
Madrasban	3 640 000 „	„	3 470 000 „	„
Bombayban	2 240 000 „	„	2 300 000 „	„

	Bruttó bevételek 1851–52-ben	Közmunkákra fordított kiadások 1851–52-ben
Bengáliában	10 000 000 £	87 800 £
Madrasban	5 000 000 ”	20 000 ”
Bombayban	4 800 000 ”	58 500 ”
Összesen	19 800 000 £	166 300 £

A 19 800 000 £-ből tehát utakra, csatornákra, hidakra és más szükséges közmunkálatokra csupán 166 300 £-et költöttek.

The Russian Humbug – Gladstone's Failure – Sir Charles Wood's Indian Reforms

A megírás ideje: 1853 június 7.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune”, 1853 június 22. (3801.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

A brit uralom Indiában[137]

London, 1853 június 10., péntek.

Bécsi táviratok jelentik, hogy a török, a szardíniai és a svájci kérdés békés megoldását ott biztosra veszik.

Tegnap este az alsóházban a szokott unalmas modorban tovább folytatták a vitát Indiáról. Blackett úr azzal vádolta Sir Charles Wood és Sir J. Hogg felszólalásait, hogy azok hazug optimizmus bélyegét viselik. A minisztérium és az igazgatótanács számos szószólója, amennyire tudta, visszautasította ezt a vádat, a minden lében kanál Hume úr pedig a vitát összefoglalva felszólította a minisztereket, hogy vonják vissza törvényjavaslatukat. A vitát elnapolták.

Hindusztán ázsiai méretű Itália; Alpesei a Himalája, Lombardiája a bengáli síkság, az Appenineknek a Dekkan, Szicíliának pedig Ceylon szigete felel meg. Mindkettőre egyaránt a föld termékeinek gazdag változatossága és a politikai struktúra széttagoltsága jellemző. Ugyanúgy, ahogy Itáliában a hódító kardja időnként egyesítette a különböző nemzeti tömegeket, Hindusztán is, ha nem állt a mohamedánok vagy a mogulok, vagy a britek nyomása alatt, annyi független, egymással viszálykodó állammá oszlott, ahány várost, sőt ahány falut számlál. Társadalmi szempontból azonban Hindusztán nem Itáliája, hanem Írországa a Keletnek. És Itáliának meg Írországnak, az érzéki gyönyör és a szenvedés világának ezt a különös keverékét a hindusztáni vallás ősi hagyományai előrevetítik. Ez a vallás az érzéki bujaság vallása és egyben az önkínzó aszkézis vallása, a lingam és a Dzsagannáth vallása, a szerzetes és a bajadér vallása.[138]

Nem osztom azoknak a nézetét, akik hisznek Hindusztán aranykorában, véleményem alátámasztására azonban nem hivatkozom, mint Sir Charles Wood, Kuli kán tekintélyére.* De gondoljunk például Aurangzeb korára; vagy arra a korszakra, amikor északon a mogul jelent meg, délen pedig a portugálok; vagy a mohamedán invázió és a dél-indiai heptarchia idejére[139]; vagy ha úgy

* *V. ö. 117. old. – Szerk.*

tetszik, menjünk vissza még messzebbre az őskorba, s vegyük alapul magunknak a bráhmanáknak mitológiai időszámítását, akik az indiai nyomor kezdetét még régebbi korszakba helyezik, mint a keresztények a világ teremtését.

Ámde nem kétséges, hogy az a nyomorúság, amelybe a britek taszították Hindusztánt, lényegileg különböző és végtelenül nagyobb fokú mindannál, amit Hindusztán régebben elszenvedett. Nem az európai zsarnokságra célzok, amelyet a Brit Kelet-Indiai Társaság az ázsiai zsarnokságba ojtott és ezt olyan kombinációvá tette, amely szörnyűségesebb mindazoknál az isteni szörnyeknél, amelyek a salsette-i templomban rémülettel töltenek el bennünket.[140] Ez nem a brit gyarmati uralom megkülönböztető vonása, hanem csak a holland gyarmati uralom utánzata, olyannyira, hogy a Brit Kelet-Indiai Társaság működésének jellemzésére elegendő szószerint idéznem azt, amit Sir Stamford Raffles, Jáva *angol* kormányzója, a régi Holland Kelet-Indiai Társaságról mondott:

„A Holland Társaság, amelyet csak a nyereségvágy hajtott, és amely kevesebb gonddal vagy kímélettel bánt alattvalóival, mint azelőtt egy nyugat-indiai ültetvényes a birtokán dolgozó rabszolgahaddal, mert hiszen az ültetvényes vételárat fizetett az emberi portékáért, a Társaság pedig nem – ez a Társaság a zsarnokság egész rendelkezésére álló gépezetét arra használta, hogy az emberekből utolsó fillérüket is kipréselje adóba, munkaerejük utolsó cseppjét is kisajtolja, s így a szeszélyes és félbarbár kormányzat okozta bajokat tetézte azáltal, hogy ezt a kormányzatot a politikusok minden gyakorlati leleményességével és a kereskedők monopóliumra törő önzésével befolyásolta."

Az összes polgárháborúk, inváziók, forradalmak, hódítások, éhínségek, bármily különösen bonyolultnak, rohamosnak és rombolónak látszik is Hindusztánra gyakorolt sorozatos hatásuk, csak a felszínt érintették. Anglia lerombolta az indiai társadalom egész szerkezetét, az újjáépítésnek azonban mind ez ideig semmi jele sincs. A régi világ letűnt, de új nem lépett a helyébe, s ez sajátos melankolikus jelleget kölcsönöz a hinduk mostani nyomorúságának, és elszakítja a brit uralom alatt álló Hindusztánt minden ősi hagyományától, egész történelmi múltjától.

Ázsiában időtlen idők óta általában csak három kormányzati ágazat volt: a pénzügy, vagyis a belföld fosztogatása; a hadügy, vagyis a külországok fosztogatása; és végül a közmunkák igazgatási ágazata. Az éghajlat és a területi feltételek – különösen a Szaharától Arábián, Perzsián, Indián és Tatárföldön át a legmagasabb ázsiai felföldekig terjedő roppant sivatagsávok – a keleti mezőgazdaság alapjává a csatornákkal és vízművekkel történő mesterséges ön-

tözést tették. Az áradásokat mind Egyiptomban és Indiában, mind Mezopotámiában, Perzsiában és más országokban felhasználják a talaj megtermékenyítésére; a magas vízállást kihasználják az öntözőcsatornák felduzzasztására. A víz gazdaságos és közös felhasználásának ez az elsőrendű szükségessége, amely Nyugaton, így Flandriában és Itáliában, a magánvállalkozást önkéntes társulásra késztette, Keleten, ahol a civilizáció túl alacsony és a területi kiterjedés túl nagy volt ahhoz, hogy önkéntes társulás jöhessen létre, a kormány központosító hatalmának közbelépését követelte meg. Ezért minden ázsiai kormányra egy gazdasági funkció hárult, a közmunkákról való gondoskodás funkciója. A talajnak ez a mesterséges megtermékenyítése, amely a központi kormánytól függ és az öntözési és lecsapolási munkák elhanyagolása esetén nyomban veszendőbe megy, magyarázatul szolgál arra az egyébként különös tényre, hogy egykor kitűnően megművelt nagy területek, mint Palmyra, Petra, valamint Jemen romjai, és Egyiptomnak, Perzsiának és Hindusztánnak nagy tartományai ma terméketlen sivatagok; ez magyarázatul szolgál arra is, hogy egyetlen pusztító háború hogyan népteleníthetett el egy országot évszázadokra, hogyan foszthatta meg egész civilizációjától.

Mármost a britek Kelet-Indiában átvették elődeiktől a pénzügyet és a hadügyet, de a közmunkák ügyét teljesen elhanyagolták. Ezért indult romlásnak az a mezőgazdaság, amelyet nem lehet a szabad verseny brit elve, a laissez faire és laissez aller elve[141] alapján irányítani. De ázsiai birodalmakban már hozzászoktunk ahhoz, hogy a földművelés az egyik kormány alatt leromlik, s egy másik kormány alatt ismét feléled. A termés ott úgy függ a jó vagy rossz kormánytól, ahogy Európában változik a jó vagy rossz időjárás szerint. Ezért a földművelés tönkretételét, elhanyagolását, akármilyen nagy kárt okozott is, nem tekinthetnők a brit betolakodó által az indiai társadalomra mért halálos csapásnak, ha nem kísérte volna egy teljesen más jelentőségű, az ázsiai világ krónikájában teljesen újszerű körülmény. Bármennyire változatos is India múltjának politikai képe, társadalmi viszonyai a legősibb időktől fogva egészen a XIX. század első évtizedéig nem változtak. E társadalom szerkezetének két alappillére a kézi szövőszék meg a rokka volt, amelyek rendre kitermelik a fonók és a szövők miriádjait. Európa időtlen idők óta vásárolta az indiaiak keze munkájával készült csodálatos kelméket, cserébe pedig nemesfémeket szállított, s ezáltal ellátta nyersanyaggal az aranyművest, az indiai társadalomnak ezt a nélkülözhetetlen tagját; ez a társadalom ugyanis annyira szereti a cicomát, hogy még a legalsóbb néposztály tagjainak is, akik csaknem mezítelenül járnak, rendszerint van egy pár arany fülbevalójuk, és valamilyen arany csecsebecse lóg a nyakuk körül. A kéz- és lábujjakon viselt gyűrű is mindennapos látvány. Asszonyok

és gyermekek gyakran viseltek tömör arany és ezüst kar- és bokapereceket, a házakban pedig istenségek arany és ezüst szobrocskái láthatók. A brit betolakodó törte össze az indiai kézi szövőszéket, rombolta szét a rokkát. Anglia előbb kiszorította az indiai pamutárukat az európai piacról; aztán fonalat vitt be Hindusztánba, és végül a pamut szülőhazáját elárasztotta pamutáruval. 1818-tól 1836-ig Nagy-Britannia indiai fonalexportja 1 : 5200 arányban emelkedett. 1824-ben az Indiába exportált brit muszlin alig ért el egymillió yardot, 1837-ben viszont már a 64 millió yardot is meghaladta. Ám ugyanezen idő alatt Dacca lakossága 150 000 főről 20 000-re apadt. Csakhogy a brit uralom legsúlyosabb következménye korántsem a kelméikről híres indiai városok hanyatlása volt. A brit gőzerő és a brit tudomány széttépte Hindusztán egész területén azokat a kötelékeket, melyek a földművelést és a kézműipart egymáshoz fűzték.

Ez a két körülmény – hogy a hinduk egyrészt mint minden keleti nép, a nagy közmunkáknak, földművelésük és kereskedelmük fő feltételeinek gondját a központi kormányzatra bízták, másrészt, hogy az ország területén szétszórtan éltek és kis központokba tömörültek a földművelő és a kézműves foglalatosság házijellegű egysége folytán – ez a két körülmény a legrégibb idők óta sajátos jellegű társadalmi rendszert hozott létre, az úgynevezett *falurendszert*, amely e kis egységek mindegyikének független szervezetet és különálló életet biztosított. E rendszer sajátszerű jellegét megítélhetjük a következő leírásból, mely a brit alsóháznak az indiai ügyekre vonatkozó egyik régi hivatalos jelentésében foglaltatik:

„Egy falu földrajzi szempontból tekintve olyan földterület, amely néhány száz vagy ezer acre szántóföldet és ugart ölel fel; politikai szempontból nézve testülethez vagy mezővároshoz hasonló. Voltaképpeni hivatalnoki kara és segédszemélyzete a következő tagokból áll: a patel vagy főlakos; ő vezeti általában a falu ügyeit, ő dönti el a lakosok közti vitákat, rendőri hatalmat gyakorol, és ellátja falujában az adószedő teendőit, mert erre a feladatra személyes befolyása, valamint az emberek helyzetének és ügyeinek tüzetes ismerete a legalkalmasabbá teszi. A karnam nyilvántartást vezet a földművelésről, és mindent feljegyez, ami ezzel kapcsolatos. A felügyelő és a tóti: az előbbi feladata a bűntettek és a vétségek vizsgálata, s az egyik faluból a másikba vándorló személyek kísérete és védelme; az utóbbi hatásköre úgy látszik közvetlenebbül a falura korlátozódik, és munkája többek között abban áll, hogy őrzi a termést és mérésénél segédkezik. A határcsősz a faluhatár sértetlenségére ügyel, és erre vonatkozó viták esetén tanúskodik. A víztartályok és vízárkok felügyelője elosztja a

földművelés céljaira szolgáló vizet. A bráhman a vallásgyakorlat teendőit látja el a faluban. Az iskolamester a falusi gyermekek körében látható, amint a homokban olvasni és írni tanítja őket. Továbbá a naptárbráhman vagy csillagjós stb. Ezekből a személyekből áll rendszerint a falu hivatalnoki kara és segédszemélyzete; de az ország némely vidékén kisebb létszámú, mert néhány fentebb említett tisztet és funkciót egyazon személy egyesít; másutt viszont meghaladja az egyének fentemlített számát. A községi kormányzatnak ebben az egyszerű formájában éltek az ország lakosai emberemlékezet óta. A faluhatárok csak ritkán változtak; és noha magukat a falvakat időnként háború, éhínség vagy járvány sújtotta, sőt el is pusztította, ugyanaz a név, ugyanazok a határok, ugyanazok az érdekek, sőt ugyanazok a családok egész korszakokon át folytatódtak. Királyságok összeomlása vagy felosztása nem okozott gondot e falvak lakosainak; amíg falujuk épségben marad, nem törődnek azzal, milyen hatalom kezére jut, milyen uralkodó birtokába kerül; belső gazdasága nem változik. A patel továbbra is a főlakos, továbbra is gyakorolja a faluban a békebíró vagy elöljáró, az adószedő vagy adóbérlő tisztjét."[142]

A társadalmi szervezet e kicsiny sztereotíp formái – nem annyira a brit adószedő és a brit katona durva beavatkozása, mint inkább az angol gőzerő és az angol szabadkereskedelem következményeképpen – nagyrészt felbomlottak és letűnőben vannak. A családi közösségek a háziiparon alapultak, a kézi szövésnek, kézi fonásnak és kézierővel űzött földművelésnek ama sajátos összekapcsolásán, amely önellátó erővé tette őket. Az angol beavatkozás áthelyezte a fonót Lancashire-be, a szövőt pedig Bengáliába, vagy a hindu fonót és szövőt egyaránt elsöpörte, s minthogy felrobbantotta gazdasági alapjukat, felbomlasztotta ezeket a kis, félbarbár, félcivilizált közösségeket, és így létrehozta a legnagyobb és, őszintén szólva, az egyetlen *társadalmi* forradalmat, amely valaha is lezajlott Ázsiában.

Ámde ha az emberi érzésnek viszolyognia kell is attól a látványtól, hogy e szorgos, patriarchális és ártalmatlan társadalmi szervezetek miriádjai szétfoszlanak, a szenvedések tengerébe vetve, egységeikre bomlanak, egyedi tagjaik pedig elvesztik civilizációjuk ősi formáját és egyúttal hagyományos létfenntartási eszközeiket is, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek az idillikus faluközösségek, bármily ártalmatlannak látszanak is, mindenkor szilárd alapzata voltak a keleti despotizmusnak, hogy az emberi szellemet a lehető legszűkebb körre korlátozták, a babona engedelmes eszközévé tették, a hagyományos szabályok rabjává süllyesztették, megfosztották minden nagyságtól és történelmi energiától. Nem szabad megfeledkeznünk a bar-

bár önzésről, amely valami nyomorúságos földdarabra összpontosulva nyugodtan szemlélte birodalmak pusztulását, kimondhatatlan kegyetlenségek elkövetését, nagy városok lakosságának lemészárlását, és nem fordított erre több figyelmet, mint a természeti eseményekre, miközben maga is tehetetlen prédája volt bármely támadónak, aki egyáltalán arra méltatta, hogy észrevegye. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a méltatlan, tespedő és tengődő élet, ez a passzív létforma a másik oldalon, ellenkező végletként, vad, céltalan, féktelen romboló erőket idézett fel, és magát a gyilkosságot vallásos rítussá avatta Hindusztánban. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek a kis közösségek kaszt-megkülönböztetésekkel és rabszolgasággal szennyeződtek, hogy az embert a külső körülményeknek vetették alá, ahelyett hogy a körülmények urává emelték volna, hogy egy önfejlődő társadalmi állapotot változhatatlan természeti végzetté alakítottak át, és ilyképpen egy brutalizáló természetkultuszt hoztak létre, amely szem elé tárja lealacsonyodását azzal, hogy az ember, a természet ura, áhítatosan térdre hullott Hanumán, a majom és Sabalá, a tehén előtt.

Igaz, hogy Angliát a hindusztáni társadalmi forradalom előidézésében csak a leghitványabb érdekek fűtötték, és hogy ostoba módon juttatta érvényre ezeket az érdekeket. De nem ez a kérdés. A kérdés az, hogy az emberiség teljesítheti-e rendeltetését anélkül, hogy alapvető forradalom következzék be az ázsiai társadalmi állapotban? Ha nem, akkor Anglia, bármilyen bűnöket követett is el, e forradalom felidézésével a történelem öntudatlan eszközéül szolgált.

Akkor, ha még oly keserűséggel tölt is el bennünket egy régi világ összeomlásának látványa, a történelem szemszögéből jogosan kiálthatunk fel Goethe szavaival: „Sollte diese Qual uns quälen, / Da sie unsere Lust vermehrt; / Hat nicht Myriaden Seelen / Timurs Herrschaft aufgezehrt?"*

The British Rule in India
A megírás ideje: 1853 június 10.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune". 1853 június 25. (3804.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

* – „Kínjokat mért venni számba, / Abból gyönyörünk ha forrt? / – Hisz Timurnak büszke lába / Porba milljókat tiport!" – *Szerk.*

Karl Marx

Angol prosperitás — Sztrájkok — A török kérdés — India

London, 1853 június 17., péntek.

Hivatalos adatok szerint a brit kivitel bevallott értéke

1853 áprilisában	.....	7 578 910 £
1852 áprilisában mindössze	.....	5 268 915 „
1853 április 30-ával záruló 4 hónapban		27 970 633 „
1852 ugyanezen időszakában csupán	...	21 844 663 „

volt. Az első esetben tehát az emelkedés 2 309 995 £, vagyis több mint 40%, a második esetben 6 125 970 £, vagyis csaknem 28%. Ha az emelkedés ilyen arányban tart tovább, Nagy-Britannia összkivitele 1853 végén meghaladja a 100 000 000 £-et.

A „Times"[24], e feltűnést keltő adatokat közölve olvasóival, valóságos ditirambuszt zeng, mely e szavakkal zárul: „Mindnyájan boldogok, mindnyájan egységesek vagyunk!" De alighogy a „Times" világgá kürtölte ezt a kellemes felfedezést, különös visszhangként az egységnek e lapban elzengett dalára – egész Angliában, és különösen az északi iparvidéken, csaknem mindenütt a sztrájkok egész sora tört ki. Ezek a sztrájkok szükségszerű következményei a munkaerő-fölösleg viszonylagos csökkenésének, amely egybeesik a legfontosabb szükségleti cikkek általános áremelkedésével. Liverpoolban 5000 dolgozó sztrájkolt, Stockportban 35 000 stb., míg végül a járvány még a rendőrségre is átterjedt, és 250 manchesteri rendőr beadta lemondását. Ekkor a burzsoá sajtó, például a „Globe"[143] teljesen elvesztette önuralmát és abbahagyta szokásos filantropikus ömlengéseit. Rágalmazott, sértegetett, fenyegetődzött, nagyhangon beavatkozásra szólította fel a hatóságokat, ami Liverpoolban minden olyan esetben meg is történt, amikor erre a legcsekélyebb törvényes ürügy adódott. Ezek a hatóságok, ha ugyan képviselői nem gyárosok vagy kereskedők, ami Lancashire-ben és Yorkshire-

ben általános, legalábbis szoros kapcsolatban állnak az üzleti körökkel és tőlük függenek. Elnézték, hogy a gyárosok megkerülják a tízórás törvényt, kijátsszák a Truck Act-ot[144] és büntetlenül megszegjenek minden más törvényt, amelyet a parlament éppen a gyárosok „kendőzetlen" kapzsiságának megfékezésére hozott; ugyanakkor a Combination Act-ot[145] mindig a legrészrehajlóbb, a munkás számára leghátrányosabb módon értelmezték. Ugyanezek a „lovagias" free-traderek*, akik híresek arról, hogy fáradhatatlanul támadják a kormánybeavatkozást, a laissez faire[141] burzsoá doktrínájának ezek az apostolai, akik azt vallják, hogy minden vonalon szabad teret kell hagyni az egyéni érdekek harcának, mindenkor elsőként szólítják fel beavatkozásra a kormányt, mihelyt a munkás egyéni érdekei összeütközésbe kerülnek az ő osztályérdekeikkel. Az ilyen összeütközések pillanataiban leplezetlen csodálattal tekintenek a kontinens államaira, ahol zsarnoki kormányok, ha nem is engedik hatalomra jutni a burzsoáziát, legalább megakadályozzák a munkásokat abban, hogy ellenállást tanúsítsanak. Hogy a forradalmi párt milyen módszert javasol a gyárosok és a munkások jelenlegi nagy konfliktusának kihasználására, azt legjobban úgy magyarázhatom meg, hogy ismertetem önökkel a következő levelet, melyet Ernest Jones, a chartisták vezetője intézett hozzám, mielőtt elutazott Lancashire-be, ahol meg fog indulni a kampány:

„*Kedves Marx!*

... Holnap elutazom Blackstone-Edge-be, ahol a yorkshire-i és lancashire-i chartisták szabadtéri gyűlést fognak tartani, és örömmel közlöm Önnel, hogy ezzel kapcsolatban északon a legkiterjedtebb előkészületek folynak. Hét esztendeje annak, hogy valóban országos méretű találkozó zajlott le a chartista mozgalomnak e hagyományosan megszentelt helyén.[146] A mostani összejövetel célja a következő: Részben az 1848-as árulások és szakadások folytán, részben mert az akkori szervezet 500 egyesületi vezető ember bebörtönzése és száműzetése miatt széthullott, és sorai az emigrációval kapcsolatban megritkultak, a politikai energia pedig az élénk üzletmenet hatására lelohadt, a chartisták országos mozgalma átalakult elszigetelt tevékenységgé, és a chartista szervezet, éppen a társadalmi ismeretek elterjedése idején, elsorvadt. Közben a politikai mozgalom romjain olyan munkásmozgalom bontakozott ki, melyet a társadalmi ismeretek terén tett első félénk lépések szültek. Ez a munkásmozgalom először elszigetelt szövetkezeti kísérletekben jelentkezett; majd, amikor ezek kudar-

* – szabadkereskedők – *Szerk.*

cot vallottak, abban az erélyes akcióban nyilvánult meg, mely a tízórás törvényért, a gépek üzemeltetésének korlátozásáért, a bérlevonások rendszerének megszüntetéséért és a Combination-törvény új értelmezéséért indult. A munkásosztály ezekre az önmagukban véve helyes intézkedésekre összpontosította minden energiáját és figyelmét. Ámde próbálkozásai, amelyekkel kivívni remélte ezen intézkedések törvényes biztosítékait, nem jártak sikerrel, ami forradalmibb hangulatot keltett a brit munkásság körében. Ez kedvező feltételeket teremt ahhoz, hogy a tömegeket az igazi társadalmi reform zászlaja köré tömörítsük; mert hiszen mindenkinek látnia kell, hogy a föntemlített intézkedések, bármennyire alkalmasak is a pillanatnyi követelések kielégítésére, a jövőre nézve nem nyújtanak biztosítékot, és alapvető társadalmi jogelvet nem testesítenek meg. A kedvező alkalom egy mozgalom létrejöttéhez és az erő a sikeres kibontakoztatásához ilymódon a mostani viszonyok között adva van – a nép elégedetlenségével együtt ugyanis a nép ereje is növekszik, minthogy az ipar és a kereskedelem fellendüléséhez képest viszonylagos munkáshiány tapasztalható. Mindenütt sztrájkok törnek ki és ezek általában sikerrel járnak. De sajnálatos látvány, hogy azt az erőt, amellyel kivívható volna a bajok gyökeres orvoslása, átmeneti enyhítésükre tékozolják. Éppen ezért számos barátommal együtt ezt az igen kedvező időpontot arra próbálom felhasználni, hogy a chartisták szétzilált sorait a szociális forradalom egészséges elvei alapján újból egyesítsem. Sikerült e célból a tespedő és halódó helyi csoportokat újjászerveznem és egy – remélhetőleg általános és impozáns, egész Angliára kiterjedő tüntetésre előkészítenem. Az új kampány a blackstone-edge-i szabadtéri gyűléssel kezdődik, melyet további tömeggyűlések követnek majd minden ipari grófságban, miközben megbízottaink tevékenykedni fognak az agrárkerületekben, hogy a mezőgazdasági dolgozók szellemét [mind] az ipari munka erőivel [body] egyesítsék – olyan feladat ez, melyet mozgalmunk eddig elhanyagolt. Az első lépés a charta követelése lesz, amely a nép e tömeggyűléseitől fog kiindulni; majd az a kísérlet, hogy korrupt parlamentünket rákényszerítsük olyan javaslat elfogadására, amelynek értelmében be kell cikkelyezni a chartát, kifejezetten és félreérthetetlenül a szociális reform egyetlen eszközeként – ilyen szemszögből e követelés még nem vetődött fel a Házban. Ha a munkásosztály támogatja ezt a mozgalmat, amit felhívásom visszhangjából ítélve feltételezek, jelentős eredményre számíthatunk, mert ha a parlament elutasítja a javaslatot, az álliberálisok és a filantróp toryk[3] üres szólamai lelepleződnek, s a nép hiszékenységére alapozott utolsó esélyük is rombadől. Ha a parlament beleegyezik a javaslat elfogadásába és megvitatásába,

olyan áradatot enged szabadjára, amelynek halogatással és időleges engedményekkel nem áll majd módjában gátat vetni. Ön behatóan tanulmányozta az angol politikai életet, tehát bizonyára tudja, hogy az arisztokráciának vagy a plutokráciának nincs többé elég életereje és energiája ahhoz, hogy valamilyen komoly népi mozgalomnak ellentálljon. A kormányzó hatalmak csak levitézlett klikkek zavaros vegyülékéből állnak, amely összesereglett, ahogy egy hajó legénysége marakodás után összesereglik és ráveti magát a szivattyúra, hogy megmentse a süllyedő hajót. Nincs bennük erő, és azzal, hogy néhány cseppnyi fenékvizet öntenek a demokratikus óceánba, nem képesek a viharzó hullámokat lecsendesíteni. Ez az a lehetőség, barátom, amelyet most magunk előtt látok, ez az az erő, amelynek segítségével a lehetőséget remélhetőleg felhasználjuk, és ez az első közvetlen cél, amelyre ezt az erőt irányítanunk kell. Az első tüntetés eredményéről majd újra írok Önnek.

Igaz híve

Ernest Jones."

Aligha szorul bizonyításra, mennyire nincs semmi remény arra, hogy a parlament mérlegelje a tervezett chartista petíciót. Az e tekintetben esetleg táplált illúziókat szükségképpen szertefoszlatja az a tény, hogy a parlament most vetette el 60 szavazattöbbséggel Berkeley úrnak a titkos szavazásra vonatkozó indítványát, melyet Phillimore, Cobden, Bright urak, Sir Robert Peel és mások támogattak. S ezt ugyanaz a parlament tette, amely olyan hevesen tiltakozott a saját megválasztásakor történt megfélemlítés és megvesztegetés ellen, és amely hónapokon át minden komoly ügyet elhanyagolt azért a rögeszméért, hogy a választások felülvizsgálása útján megtizedelje önmagát. A megvesztegetés, a megfélemlítés, a korrupt üzelmek ellen purity Johnny* eddig csak egyetlen ellenszert talált: a szavazati jog megvonását, vagy inkább a választókerületek szűkítését. S nem kétséges, hogy ha a választókerületeket olyan kicsinyre tudta volna zsugorítani, amilyen ő maga, az oligarchia megszerezhetné szavazatait anélkül, hogy sok fáradsággal és költséggel meg kellene őket vásárolnia. Berkeley úr határozati javaslatát a toryk és a whigek együttesen vetették el, mivel közös érdekük forgott kockán: a tenant-at-willekre**, kis boltosokra és a földbirtokosok egyéb csatlósaira gyakorolt helyi befolyásuk megóvása. Régi elve a dicső brit alkotmánynak, hogy „aki bérleti díjjal adóz, szavazatával is adózzon".

* – szeplőtelen Johnny: John Russell. – *Szerk.*

** – bérlőkre, akiknek a bérletét bármikor fel lehet mondani. – *Szerk.*

Múlt szombaton a „Press"[147], a Disraeli úr befolyása alatt álló új hetilap, a következő furcsa leleplezéssel szolgált az angol közönségnek:

„Kora tavasszal Brunnow báró közölte Lord Clarendonnal, hogy az orosz cár milyen követeléssel akar a portával szemben fellépni, megjegyezve, hogy közlésének célja megtudni, hogyan vélekedik a dologról Anglia. Lord Clarendon nem tett ellenvetést, és egyéb módon sem kifogásolta a tervezett lépéseket, mire a moszkvai diplomata közölte császári urával, hogy Anglia nem zárkózik el az Aranyszarvval kapcsolatos orosz tervek hallgatólagos támogatása elől."

A tegnapi „Times", válaszképpen Disraeli úr súlyos vádjára, gondosan fogalmazott, hivatalos, a külügyminisztérium által sugalmazott cikket közöl, mely azonban véleményem szerint inkább megerősíti, semminthogy cáfolná ezt a vádat. A „Times" azt állítja, hogy kora tavasszal, mielőtt Mensikov herceg megérkezett Konstantinápolyba, Brunnow báró panasszal fordult Lord John Russellhez, amiért a porta visszavonta a görögkeleti papság szerződésben biztosított kiváltságait, és Lord John Russell, aki szerint ez az ügy csak a kegyhelyekre vonatkozik, hozzájárult a cár terveihez. De a „Times" egyszersmind kénytelen elismerni, hogy miután Mensikov herceg Konstantinápolyba érkezett, s a külügyminisztériumban Lord Clarendon került Lord John Russell helyére, Brunnow báró újabb értesítést küldött Lord Clarendonnak „abból a célból, hogy megmagyarázza mi az értelme instrukcióinak és néhány kifejezésnek abban a megbízólevélben, amelyet Mensikov herceg az orosz cár nevében átnyújtott a szultánnak". A „Times" egyúttal beismeri, hogy „Lord Clarendon hozzájárult a Brunnow báró által közölt követelésekhez". Nyilvánvaló, hogy ez a második közlés valamivel többet tartalmazott annál, amit Lord John Russell-lal közöltek. Az ügy tehát nem zárulhat le ezzel a nyilatkozattal. Vagy az derül ki, hogy Brunnow báró diplomatikus csaló, vagy az, hogy Clarendon meg Aberdeen lord áruló. Majd meglátjuk.

Bizonyára érdekelni fogja olvasóikat az a keleti kérdést érintő dokumentum, melyet nemrég közölt egy londoni lap. Örményország most Londonban élő fejedelmének proklamációjáról van szó, melyet a törökországi örmények körében terjesztenek:

„Leó, Isten kegyelméből Örményország fejedelme stb., a törökországi örményekhez:

»Szeretett testvérek és hű honfitársak! Akaratunk és hő vágyunk az, hogy országotokat és a szultánt véretek utolsó cseppjéig védelmezzétek

az északi zsarnok ellen. Emlékezzetek rá testvéreim, hogy Törökországban nincs kancsuka, hogy ott nem tépik le orrcimpáitokat és nem korbácsolják meg asszonyaitokat sem titokban, sem nyilvánosan. A szultán uralma alatt emberiességet, az északi zsarnok uralma alatt azonban csak kegyetlenséget tapasztalhattok. Ezért bízzátok magatokat az isteni gondviselésre és harcoljatok vitézül országotok szabadságáért és mostani uralkodótokért. Romboljátok le házaitokat és építsetek belőlük barikádokat, s ha nincs fegyveretek, törjétek össze bútoraitokat és ezekkel védekezzetek. Vezéreljen benneteket az Ég a dicsőség útján. Egyetlen boldogságom az lesz, ha köztetek harcolhatok országotok és hitetek elnyomója ellen. Adja az Isten, hogy a szultán szívében hajlandóság legyen felhívásom szentesítésére, mert az ő uralma alatt vallásunk megmarad tiszta formájában, az északi zsarnok uralma alatt viszont meg fogják változtatni. Emlékezzetek végül, testvérek, arra, hogy aki most hozzátok fordul, annak ereiben húsz király vére, hősöknek, a Lusignanoknak[148], hitünk védelmezőinek a vére csörgedez; és mi azt mondjuk nektek: védelmezzük hitünket és vallásunk tisztaságát utolsó csepp vérünkig.«"

E hó 13-án Lord Stanley bejelentette az alsóházban, hogy az India Bill[136] második olvasásakor (e hó 23-án) a következő javaslatot fogja benyújtani:

„A Ház véleménye szerint további tájékoztatás szükséges ahhoz, hogy a parlament az állandó indiai kormány ügyében hasznos törvényeket hozhasson; az ülésszak e késői periódusában nem ajánlatos olyan intézkedést tenni, amely megzavarja a fennálló rendet, s végleges megoldásnak mégsem tekinthető."

Ámde 1854 áprilisában lejár a Kelet-Indiai Társaság chartája, s ezért, így vagy amúgy, valamit tenni kell. A kormány állandó törvényt szeretne hozni, illetve szeretné további húsz évre meghosszabbítani a chartát. A Manchester-iskola[76] viszont szeretne mindenféle törvényhozást elhalasztani és a chartát legfeljebb egy évvel meghosszabbítani. A kormány kijelentette, hogy állandó törvényre szükség van India „érdekében". A manchesteriánusok azt felelték, hogy tájékoztatás hiányában ez lehetetlen. India „érdeke" és a tájékoztatás hiánya egyaránt hamis ürügy. Az uralkodó oligarchia még a megújított Ház összeülése előtt óhajtotta biztosítani az elkövetkező húsz évre saját „érdekét" India rovására. A manchesteriánusok semmilyen törvény hozatalát sem óhajtották a meg nem újított parlamentben, amelyben felfogásuk érvényesítésére nem volt esélyük. Most a koalíciós kormány – ellentétben korábbi nyilatkozataival, de összhangban azzal a szokásos módsze-

révél, hogy a nehézségeket megkerüli – Sir Charles Wood útján valami törvényjavaslatfélét terjesztett elő; másrészt azonban nem merte a chartának valamely meghatározott időpontig való hosszabbítását javasolni, hanem olyan „megoldást" indítványozott, amely módot nyújt a parlamentnek a megoldás felrúgására bármikor, ha ez a testület azt jónak látja. Ha a kormányjavaslatokat elfogadnák, a Kelet-Indiai Társaság élete nem nyerne megújítást, csak haladékot. A kormány törvénytervezete minden más vonatkozásban csak látszólag módosítja az indiai kormányzat szervezetét, az egyetlen komoly újítás az, hogy még néhány új kormányzót neveznének ki, noha a hosszú tapasztalat bebizonyította, hogy Kelet-Indiának azok a részei, amelyeket egyszerű biztosok igazgatnak, sokkal jobban fejlődnek, mint azok, amelyeket kormányzók és tanácsok költséges fényűzésével boldogítottak. A whigeknek az a találmánya, hogy kiszipolyozott országokon úgy könnyíthetnek, ha az elszegényedett arisztokratáknak létesített újabb szinekúrák terhét rakják rájuk, a régi Russell-kormányra emlékeztet, amely – amikor a whigek hirtelen rádöbbentek, hogy az indiaiak és a mohamedánok keleten milyen szellemi nyomorúságban élnek – elhatározta, hogy néhány *új püspök* importálásával segít rajtuk, holott a toryk hatalmuk teljében sem tartottak sohasem szükségesnek egynél több püspököt. Amint ezt a határozatot meghozták, Sir John Hobhouse, az ellenőrző testület akkori whig elnöke, rögtön felfedezte, hogy van egy rokona, aki kiválóan alkalmas a püspökségre és az egyik új püspökséget azon nyomban rá is ruházták. „Az ilyen esetekben, amikor a cipő ilyen pontosan illik a lábra", jegyzi meg egy angol író, „csakugyan nehéz megmondani, vajon a cipő kellett-e a lábhoz, vagy a láb a cipőhöz." Ugyanez áll Charles Wood találmányára; nagyon nehéz lenne megmondani, vajon az új kormányzók kellenek-e az indiai tartományoknak, vagy pedig az indiai tartományok kellenek az új kormányzóknak.

Bárhogy álljon is a dolog, a koalíciós kormány azt hitte, hogy mindenféle zúgolódásnak elejét veheti, ha felhatalmazza a parlamentet arra, hogy a benyújtott törvényjavaslatot bármikor megváltoztassa. Sajnos, a tory Lord Stanley közbelépett törvényjavaslatával, s azt bejelentésekor a „radikális" ellenzék hangosan megéljenezte. Pedig Lord Stanley javaslata ellentmond önmagának. Egyrészt azért utasítja el a kormány indítványát, mert a Háznak állandó jellegű törvény hozatalához több tájékoztatásra van szüksége. Másrészt azért utasítja el, mert nem állandó jellegű törvény, hanem csak megváltoztatja a fennálló rendet, anélkül hogy végleges megoldásra törekedne. A konzervatívok természetesen ellenzik a törvényt, mert az mégiscsak valamiféle változást eredményezne. A radikálisok ellenzik azért, mert valóságos változást egyáltalán nem eredményezne. Lord Stanley ezekben a koalíciós

időkben megtalálta azt a formulát, amely a két ellentétes álláspontot ebben a kérdésben egyesítette a kormány álláspontjával szemben. A koalíciós kormány erkölcsi felháborodást színlel, és orgánuma, a „Chronicle"[27] kifakad e taktika ellen:

„A halasztási indítvány – mint pártintézkedés – nagy mértékben egységbontó és elvetendő... Csakis azért nyújtották be, mert a kormány néhány híve kötelezte magát arra, hogy ebben a sajátlagos kérdésben elkülönül azoktól, akikkel rendszerint együttműködik."

A miniszterek úgy látszik csakugyan komolyan aggódnak. A mai „Chronicle" ismét visszatér a tárgyra és ezt írja:

„A Lord Stanley indítványa fölötti szavazás valószínűleg eldönti az India Bill sorsát; ezért *rendkívül fontos*, hogy azok, akik átérzik a mielőbbi törvényhozás *fontosságát*, minden erejükkel támogassák a kormányt."

A mai „Times"-ban viszont ezt olvassuk:

„A kormány India Billjének sorsa most már világosabb körvonalakat ölt... A kormányra nézve abban rejlik a veszély, hogy Lord Stanley ellenvetései teljesen megegyeznek a közvélemény végkövetkeztetéseivel. E módosító javaslat minden szava halálos biztonsággal találja el a kormányt."

Egyik következő tudósításomban* ismertetni fogom az indiai kérdésnek Nagy-Britannia különböző pártjaival való összefüggéseit, valamint azt, hogy a szegény hindu milyen hasznot húzhat abból a viszálykodásból, melyet a földarisztokrácia, a pénzarisztokrácia és a gyárarisztokrácia az ő sorsának megjavítása körül folytat.

English Prosperity – Strikes –
The Turkish Question – India
A megírás ideje: 1853 június 17.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 július 1. (3809.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

* *V. ö. 140–147. old. – Szerk.*

Karl Marx

Törökország és Oroszország — Az Aberdeen-kormány engedékenysége Oroszországgal szemben — A költségvetés — Újságmelléklet-adó — Parlamenti korrupció

London, 1853 június 21., kedd.

1828-ban, amikor eltűrték, hogy Oroszország háborút zúdítson Törökországra és e háború végén megkösse a drinápolyi szerződést[45], amely Oroszországnak ítélte a Fekete-tenger egész keleti partvidékét Anapától (északon) Potiig (délen) (Cserkeszföldet kivéve), birtokába juttatta a Duna torkolatánál lévő szigeteket, Moldvát és Havasalföldet pedig gyakorlatilag elszakította Törökországtól és orosz uralom alá helyezte — ebben a korszakban történetesen Lord Aberdeen volt a külügyminiszter Nagy-Britanniában. 1853-ban ugyanez az Aberdeen áll ugyanott a „koalíciós kormány" élén. Ez az egyszerű tény elegendő magyarázatot ad arra a fennhéjázó magatartásra, melyet Oroszország a Törökországgal és Európával felmerült jelenlegi konfliktusában tanúsít.

Megírtam legutóbbi tudósításomban, hogy a vihar, amelyet a „Press"-nek[147] az Aberdeen, Clarendon és Brunnow báró közötti titkos megállapodásokra vonatkozó leleplezése felkavart, aligha fog elülni a csütörtöki „Times"[24] szőrszálhasogató, csavaros és álnok érvelésének a hatására.* A „Times" azután egy félhivatalos cikkben kénytelen is volt beismerni, hogy Lord Clarendon valóban hozzájárulását adta azokhoz a követelésekhez, amelyeket Oroszország a portával szemben támasztani akart, de azt mondotta, hogy a Londonban ismertetett követelések — mint kiderült — lényegesen különböztek a Konstantinápolyban ténylegesen támasztott követelésektől, noha azok az okmányok, amelyeket Brunnow báró az angol miniszternek átadott, állítólag a Mensikov hercegnek küldött instrukciók „*szószerinti kivonatai*" voltak. Ámde az ezt követő szombaton a „Times"

* *V. ö. 130. old. — Szerk.*

– kétségtelenül az orosz követség tiltakozása miatt – visszavonta állításait és Brunnow báró teljes „őszinteségéről és szavahihetőségéről" bizonyítványt állított ki. A tegnapi „Morning Herald"[22] felveti a kérdést, hogy „vajon Oroszország nem adott-e hamis instrukciókat magának Brunnow bárónak, hogy félrevezesse a brit minisztert?" De közben új leleplezések történtek, melyeket a korrupt napisajtó gondosan eltitkolt a közönség előtt, ezek pedig kizárnak minden ilyen magyarázatot és a felelősséget teljes egészében a „vegyes kormányra" hárítják, s teljesen elegendők arra, hogy Aberdeen és Clarendon lordok ellen vádat emeljen bármely parlament, kivéve a mostanit, amely csupán példátlan megvesztegetéssel és megfélemlítéssel mesterségesen életre keltett, de voltaképp halott választótestületek paralitikus szülötte.

Azt állítják, hogy Lord Clarendon tájékoztatást kapott, s ebben közölték vele, hogy a kegyhelyek ügye *nem az egyetlen célja* az orosz hercegnek*. Ebben a tájékoztatásban foglalkoztak az általános kérdéssel is, nevezetesen a törökországi görögkeleti keresztények kérdésével és azzal, hogy Oroszország császára milyen álláspontra helyezkedik velük szemben, bizonyos szerződések értelmében. Mindezeket a pontokat tárgyalták és pontosan leszögezték az Oroszország által követendő irányvonalat – ugyanazt, amelyet a május 6-i egyezménytervezet részletezett.[149] Lord Clarendon, Lord Aberdeen beleegyezésével semmiképp sem helytelenítette vagy ellenezte ezt az irányvonalat. Míg az ügyek így álltak Londonban, Bonaparte egy hajóhadat küldött Szalamiszba; a közvélemény kívülről nyomást gyakorolt és a minisztereket mindkét házban meginterpellálták; Russell kezességet vállalt Törökország integritásának és függetlenségének fenntartásáért, s Mensikov herceg levetette az álarcot Konstantinápolyban. Most szükségessé vált, hogy Lord Aberdeen és Lord Clarendon a többi minisztert is beavassa a történtekbe, és a koalíció már felbomlóban volt, amikor Lord Palmerston, akit múltja kötelezett, homlokegyenest ellenkező politika mellett foglalt állást. Lord Aberdeen, hogy meggátolja kormánya feloszlását, végül is engedett Lord Palmerstonnak, s hozzájárult a francia és az angol flotta együttes akciójához a Dardanellákban. De mivel ugyanakkor eleget akart tenni Oroszországgal szemben vállalt kötelezettségeinek, bizalmas sürgönyben közölte Szentpétervárral, hogy a dunai fejedelemségek orosz megszállását nem tekintené casus bellinek**, a „Times" pedig utasítást kapott, hogy készítse elő a közvéleményt a nemzetközi szerződések ilyen újfajta értelmezésére. Igaz-

* Mensikovnak. – *Szerk.*

** – háborús oknak – *Szerk.*

ságtalanok lennénk, ha vonakodnánk tanúsítani, hogy a lap igen derekasan fáradozott, amíg bizonyítékot talált arra, hogy ami fekete, az fehér. Ugyanez a lap, amely váltig hangoztatta, hogy a törökországi görögkeleti keresztények fölötti orosz *protektorátus* semmiféle politikai következményekkel sem fog járni, most hirtelen kijelentette, hogy Moldva és Havasalföld megosztott uralom alatt állnak, s a valóságban nem integráns részei a török birodalomnak, hogy megszállásuk nem jelentené a török birodalom inváziójá t „a szó szoros értelmében", hiszen a bukaresti és a drinápolyi szerződés biztosítja a cár védnökségét a dunai tartományokban élő hitsorsosai fölött.[150] Az 1849 május 1-i balta-limani egyezmény határozottan kimondja[151]:

„1. Hogy e tartományok megszállását – ha erre sor kerülne – csak orosz és török csapatok együttesen hajthatják végre;
2. Hogy erre indokul csakis e fejedelemségekben történő súlyos események szolgálhatnak."

Mármost, mivel ezekben a fejedelemségekben egyáltalán semmiféle esemény sem történt, és mivel Oroszországnak ezenfelül nincs is szándékában, hogy Törökországgal együtt szállja őket meg, sőt éppen Törökország ellenére akarja ezt megtenni, a „Times" véleménye szerint Törökország először tűrje el csendben, hogy a fejedelemségeket Oroszország egyedül szállja meg, s azután kezdjen vele tárgyalni. De ha Törökország nem őrizné meg hidegvérét és casus bellinek tekintené a megszállást, akkor – a „Times" érvelése szerint – Anglia és Franciaország nem köteles ugyanezt tenni, s ha mégis ezt tennék, a „Times" azt ajánlja nekik, hogy járjanak el finoman, s ne hadviselőkként lépjenek fel Oroszországgal szemben, hanem csak Törökország védelmi szövetségeseiként.

A „Times" gyáva, köntörfalazó módszerét nem bélyegezhetem meg jobban, mint ha idézem mai vezércikkének egy részletét. Ez a vezércikk hihetetlen keveréke mindazon ellentmondásoknak, fortélyoknak, csalárd ürügyeknek, félelmeknek és hitványságoknak, amelyekből Lord Aberdeen politikája összetevődik.

„A portának, mielőtt a végsőkhöz folyamodna, módjában áll, ha ezt szükségesnek tartja, tiltakozni a fejedelemségek megszállása ellen, és az összes európai hatalmak támogatásával még tárgyalni. A török kormányra hárul az a feladat, hogy – a négy hatalom nagyköveteivel egyetértésben – határozzon ebben a fontos kérdésben, s főképp eldöntse, olyan mérvet öltött-e az ellenségeskedés, hogy az 1841-ben kötött egyezmény alapján meg kell nyitni a Dardanellákat idegen hadihajók előtt.[152] Ha ez a kér-

dés pozitív értelemben dől el és a flottákat a tengerszorosba rendelik, majd elválik, hogy mint közvetítő hatalmak vagy mint hadviselők megyünk-e oda, mert feltéve, hogy Törökország hadi állapotban van Oroszországgal és a casus foederis* (!) alapján beengednek idegen hadihajókat, – ebből még nem következik föltétlenül az, hogy hadviselőkként lesznek ott; és jóval inkább érdekükben áll, hogy továbbra is közvetítő hatalmakként lépjenek fel, mert nem azért küldték őket, hogy háborút viseljenek, hanem hogy a háborút megakadályozzák. Ilyen intézkedés következtében nem kellene főszereplőkké válnunk a viszályban."

A „Times" mindezen vezércikkei céltalannak bizonyultak. Egyetlen más lap sem lépett a nyomába, egyik sem kapta be a horgot, és még a kormánylapok – a „Morning Chronicle"[27], a „Morning Post"[25], a „Globe"[143] és az „Observer"[113] – is egészen más álláspontra helyezkednek, s hangos visszhangra lelnek a csatorna túlsó oldalán, ahol csak a legitimista „Assemblée nationale"[153] van azon a véleményen, hogy a dunai fejedelemségek megszállásában nem lát casus bellit.

A koalíciós kormány táborában fennálló nézeteltérést tehát napilapjainak hangos nézeteltérése elárulta a nagyközönségnek. Palmerston rábírta a kormányt, hogy tekintse hadüzenetnek Moldva és Havasalföld megszállását, s a koalíciós kormány whig[3] és álradikális tagjai ebben támogatták. Lord Aberdeen, aki csak abban a feltevésben járult hozzá a francia és az angol flotta közös akciójához, hogy Oroszország akciója nem terjed ki a Dardanellákra, hanem csak a dunai fejedelemségekre, most benne volt a „pácban". A kormány léte ismét kockán forgott. Amikor végül Palmerston, Lord Aberdeen kitartó unszolására, már azon a ponton volt, hogy megadja kedvetlen hozzájárulását a dunai fejedelemségek háborítatlan orosz megszállásához, hirtelen sürgöny érkezett Párizsból, mely szerint Bonaparte úgy határozott, hogy ezt a lépést casus bellinek tekinti. A zűrzavar most már tetőpontjára hágott.

Ha az eseményeknek ez a megvilágítása helyes – és Lord Aberdeen múltjának ismeretében ebben nem kételkedhetünk –, akkor feltárult az egész rejtélye ennek az orosz–török tragikomédiának, amely már hónapok óta foglalkoztatja Európát. Egyszeriben megértjük, miért nem akarta Lord Aberdeen kivonni az angol flottát Máltából. Megértjük, miért részesült Rose ezredes feddésben erélyes konstantinápolyi fellépése miatt, megértjük Mensikov herceg pökhendi viselkedését és a cár hősies szilárdságát, aki fel-

* – olyan eset, amikor a szövetségeseket szerződés kötelezi a beavatkozásra – *Szerk.*

ismerte, hogy Anglia harcias lépései nem egyebek merő komédiánál, és szívesen vette volna, ha eltűrik, hogy háborítatlanul megszállja Moldvát és Havasalföldet és így nemcsak a „helyzet uraként" vonuljon le a színről, hanem ez évi nagy hadgyakorlatait is a szultán alattvalóinak terhére és költségére rendezze meg. Úgy véljük, ha a háború kitör, annak az lesz az oka, hogy Oroszország túl messzire ment és már nem vonulhat vissza úgy, hogy ne essék folt a becsületén; de főképp úgy véljük, Oroszország csak azért tanúsított ekkora bátorságot, mert egész idő alatt számított Anglia engedékenységére.

E tekintetben az „Angol"[87] a koalíciós kormányról szóló legutóbbi cikkének következő részében fején találta a szöget:

„A koalíció a Dardanellák felől érkező minden fuvallatra meginog. A derék Aberdeen félelme és Clarendon szánalmas tehetetlensége felbátorította Oroszországot és válságot idézett elő."

A legújabb törökországi hírek a következők: a párizsi török nagykövetet Konstantinápolyból Zimonyon át táviratilag értesítették, hogy a porta Oroszország legutóbbi ultimátumát, a nagyhatalmakhoz intézett emlékiratára hivatkozva, elutasította.[154] A marseille-i „Sémaphore"[155] jelenti, hogy egy Szmirnába érkezett hír szerint az oroszok a Fekete-tengeren két török kereskedelmi hajót elkoboztak; másfelől pedig a kaukázusi törzsek általános hadjáratot indítottak az oroszok ellen, s ennek során Samil fényes győzelmet aratott, kereken 23 ágyút zsákmányolt.

Gladstone úr most bejelentette a hirdetési illetékre vonatkozó módosított javaslatait. Mivel meg akarta szerezni a „Times" támogatását, korábban azt javasolta, hogy a kizárólag hirdetéseket tartalmazó újságmellékletek illetékét töröljék. Most, mivel a közvélemény megfélemlítette, azt indítványozza, hogy az egyszeres mellékletek legyenek illetékmentesek, a kétszeres mellékletekre pedig fél penny illetéket vessenek ki. Elképzelhető a „Times" dühe, mivel e módosított javaslat folytán évi 40 000 font sterling helyett csak 20 000 font sterling nyereséget vághat zsebre és emellett megnyílik a piac vetélytársai előtt. Ez a következetes lap, mely a végsőkig védelmezi a tudást sújtó adókat és a hirdetési illetéket, most az újságmellékletek bármiféle megadóztatását ellenzi. De vigasztalódhat. Ahogy a kormány, miután a költségvetés legnagyobb részét elfogadtatta, nem érzi már szükségét annak, hogy a „Times"-nak hízelegjen, úgy a manchesteriánusok,[76] mihelyt a költségvetés megfelelő részét a maguk számára biztosították, ezt a kormányt nem tartják többé szükségesnek. Éppen ettől fél a kormány, és ez a félelem a magyarázata annak, hogy a költségvetési vita az egész ülésszakon át tartott,

Gladstone úr kiegyenlítésre törekvő pártatlanságára jellemző, hogy míg az újsághirdetési illetéket 1 sh. 6 d.-ről 1 sh. 3 d.-re csökkenti, azt javasolja, hogy az irodalmi kiadványok hirdetéseire, amelyek többnyire könyvek és folyóiratok végén vannak elhelyezve, egyenként 6 d. illetéket vessenek ki.

Ma este az alsóház két megvesztegetési ügyet fog tárgyalni. A parlament mostani ülésszakában 47 bizottság foglalkozott választási visszaélésekkel, 4 most is ülésezik; 43 bizottság vizsgálatai azzal fejeződtek be, hogy a mandátumuktól megfosztott képviselők többségét vesztegetésben bűnösnek találták. Hogy megmutassam, mekkora tiszteletnek örvend a közvélemény körében ez a parlament, a korrupció sarjadéka és koalíciók atyja, elegendő a „Morning Herald" mai számából a következő szavakat idéznem:

„Ha a világos cél hiánya és még inkább a feladat tétova és bizonytalan megközelítése a gyengeelméjűség tünete, akkor be kell vallanunk, hogy ez a parlament, ez a hat hónapos gyermek, máris második gyermekkorát éli. Máris végelgyengülésben szenved s erély és cél nélküli kis klikkekre hullik szét."

Turkey and Russia – Connivance
of the Aberdeen Ministry with Russia –
The Budget – Tax on Newspaper Supplements –
Parliamentary Corruption

A megírás ideje: 1853 június 21.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune"
1853 július 8. (3814.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

A Kelet-Indiai Társaság – Története és eredményei

London, 1853 június 24., péntek

A vitát Lord Stanley azon indítványa fölött, hogy az Indiával kapcsolatos törvényhozást halasszák el, ma estéig elnapolták. 1783 óta első ízben vált az indiai kérdés kormánykérdéssé Angliában. Mi ennek az oka?

A Kelet-Indiai Társaság tevékenységének tulajdonképpeni kezdete csak 1702-től számítható, amikor a kelet-indiai kereskedelem monopóliumára pályázó különböző társulatok egyetlen társasággá egyesültek. Addig az időpontig az eredeti Kelet-Indiai Társaságnak még a léte is több ízben veszélyben forgott; egyszer, Cromwell protektorátusa idején, működését évekre felfüggesztették, másszor pedig, III. Vilmos uralma alatt, a parlament beavatkozása teljes feloszlatással fenyegette. E holland herceg uralkodása idején, amikor a whigek[3] a brit birodalom jövedékbérlői lettek, amikor az Angol Bank létrejött, amikor a védővámrendszer Angliában megszilárdult és az európai hatalmi egyensúly véglegesen kialakult, akkor vette tudomásul a parlament a Kelet-Indiai Társaság létezését. A látszólagos szabadságnak ez a korszaka a valóságban a monopóliumok korszaka volt, bár e monopóliumokat nem királyi engedményezési okiratok biztosították, mint Erzsébet és I. Károly idején, hanem a parlament szankciója törvényesítette és terjesztette ki az egész országra őket. Az angol történelemnek ez a korszaka valóban rendkívül hasonlít Lajos Fülöp korszakához Franciaországban, mert a régi földbirtokos arisztokrácia vereséget szenvedett, a burzsoázia pedig másként nem tölthette be helyét, mint a plutokrácia, a „haute finance"* égisze alatt. A Kelet-Indiai Társaság ugyanakkor rekesztette ki az egyszerű embereket az indiai kereskedelemből, amikor az alsóház megfosztotta őket parlamenti képviseletüktől. Ebben az esetben, de más esetekben is azt látjuk, hogy a burzsoáziának a feudális arisztokrácia fölött aratott első döntő győzelme a

* – „pénzarisztokrácia" – *Szerk.*

legnyilvánvalóbb népellenes reakcióval esik egybe, s e jelenség nem egy népszerű írót – például Cobbettet – arra késztetett, hogy a népszabadságot inkább a múltban keresse, mint a jövőben.

A szövetséget az alkotmányos monarchia és a monopolista finánccérdekeltségek között, a Kelet-Indiai Társaság és a „dicsőséges" 1688-as forradalom[156] között ugyanaz a hatalom segítette elő, amelynek révén a liberális érdekeltségek és a liberális dinasztia minden időkben és minden országban megtalálták egymást és összefogtak: a korrupció hatalma – az alkotmányos monarchia első és legfőbb mozgatóereje, III. Vilmos őrangyala és Lajos Fülöp rossz szelleme. Amint parlamenti vizsgálatokból kitűnt, a Kelet-Indiai Társaság évi kiadásai a hatalom birtokosainak juttatott „ajándékok" rovatban, amelyek a forradalom előtt ritkán haladták meg az 1200 £-et, már 1693-ban 90 000 £-re emelkedtek. Leeds hercegét vád alá helyezték, amiért elfogadott egy 5000 £ összegű baksist, sőt magára az erényes királyra is rábizonyították, hogy elfogadott 10 000 £-et. A konkurrens társaságokat e közvetlen megvesztegetéseken kívül úgy ütötték ki a nyeregből, hogy óriás összegű kölcsönöket nyújtottak a kormánynak a legalacsonyabb kamat mellett, és megvásárolták a konkurrens vállalatok igazgatóit.

A Kelet-Indiai Társaság, mely hatalmát – akárcsak az Angol Bank – a kormány megvesztegetése révén szerezte, ezt a hatalmat – akárcsak az Angol Bank – újabb megvesztegetésekkel volt kénytelen fenntartani. Valahányszor monopóliumának határideje lejárt, chartája megújítását csupán úgy tudta elérni, hogy újabb kölcsönöket ajánlott fel és újabb ajándékokat adott a kormánynak.

A hétéves háború eseményei a Kelet-Indiai Társaságot kereskedelmi hatalomból katonai és territoriális hatalommá változtatták.[157] Ebben az időben rakták le a mostani brit birodalom keleti alapjait. A Kelet-Indiai Társaság részvényeinek árfolyama ekkor 263 £-re emelkedett, s $12^1/_2$ százalékos osztalékot fizettek. Ekkor azonban új ellenség lépett fel a Társaság ellen, de már nem rivális társaságok képében, hanem rivális miniszterek és a rivális nép képében. Arra hivatkoztak, hogy a Társaság területének meghódítása a brit flotta és a brit hadsereg segítségével történt, és hogy semmilyen brit alattvaló sem gyakorolhat a Koronától független területi szuverenitást. Akkoriban a miniszterek meg a nép részt követeltek maguknak abból a „mesés kincsből", amelyet a Társaság – mint feltételezték – legutóbbi hódítása során szerzett. A Társaság a fennállását csak az 1767-ben kötött megállapodással menthette meg, amelynek értelmében évi 400 000 £-et kellett az államkincstárba befizetnie.

Ám a Kelet-Indiai Társaság, ahelyett hogy betartotta volna ezt a megállapodást és megfizette volna a járandóságot az angol népnek, pénzzavarba

jutva pénzügyi támogatást kért a parlamenttől. E lépés következménye a charta lényeges módosítása volt. Mivel azonban a Társaság helyzete az új körülmények ellenére sem javult és az angol nemzet ugyanakkor elveszítette észak-amerikai gyarmatait, szükségesnek érezték – s ez egyre általánosabbá vált –, hogy másutt szerezzenek egy nagy gyarmatbirodalmat. A kitűnő Fox 1783-ban elérkezettnek látta a percet, hogy benyújtsa híres India Billjét[136], melyben azt indítványozta, hogy szüntessék meg az igazgatótanácsot[114] és a felügyelőbizottságot, s India egész közigazgatását bízzák hét biztosra, akiket a parlament nevez ki. De minthogy a gyengeelméjű király* személyesen befolyásolta a Lordok Házát, Fox úr javaslatát elvetették és felhasználták arra, hogy Fox és Lord North akkori koalíciós kormányát megbuktassák és a híres Pittet állítsák a kormány élére. Pitt 1784-ben mindkét házzal törvényt fogadtatott el, mely elrendelte a Titkos Tanács hat tagjából álló ellenőrző testület megalakítását, és ennek feladata volt „minden olyan intézkedés, tevékenység és ügy ellenőrzése, felülvizsgálata és szabályozása, amely a Kelet-Indiai Társaság területeinek polgári és katonai igazgatásával, illetve a Társaság birtokaiból származó jövedelmekkel valamiféle kapcsolatban áll". Erre vonatkozóan Mill, a történettudós, megjegyzi:

„E törvény elfogadtatásával kettős célt kívántak elérni. El akarták kerülni, hogy azzal vádolják őket, amit egyesek Fox úr törvényjavaslatának gyűlöletes célkitűzéseként tüntettek fel, s ezért azt a *látszatot* kellett kelteni, hogy a hatalom főrésze az igazgatók kezében marad. A kormányérdek szempontjából *a valóságban* teljesen ki kellett venni kezükből a hatalmat. Pitt úr törvényjavaslata állítólag főképp abban különbözött vetélytársáétól, hogy míg az igazgatók hatalmát amaz megszüntette, emez csaknem érintetlenül hagyta. Fox úr törvényjavaslata értelmében a miniszterek nyíltan gyakorolhatták volna a hatalmat. Pitt úr törvényjavaslata értelmében csak titokban és csalás révén. A Fox törvényjavaslata a Társaság hatalmát a parlament által kinevezett biztosokra, Pitt úr törvényjavaslata pedig a király által kinevezett biztosokra ruházta át."[158]

Az 1783-as és az 1784-es esztendők voltak tehát az első és eddig egyedüli évek, amikor az indiai kérdés kormánykérdéssé vált. Pitt úr törvényjavaslatának elfogadása után a Kelet-Indiai Társaság chartáját megújították, és az indiai kérdést húsz évre félretették. De 1813-ban az antijakobinus háború[65], 1833-ban pedig az újonnan benyújtott Reform Bill[159] minden más politikai kérdést háttérbe szorított.

* III. György. – *Szerk.*

Ha tehát az indiai kérdés 1784 óta és előtte nem vált nagy politikai kérdéssé, ennek a fő oka, hogy a Kelet-Indiai Társaságnak előbb ki kellett vívnia létjogosultságát és jelentőségét, ezután pedig az oligarchia annyi hatalmat vett el tőle, amennyit elvehetett anélkül, hogy a felelősséget is vállalta volna, s végül, később, éppen a charta felújításának éveiben, 1813-ban és 1833-ban, az angol népet általában más, nyomósabb kérdések foglalták le.

Most vizsgáljuk meg a dolgot más nézőpontból. A Kelet-Indiai Társaság kezdetben csupán telepeket igyekezett szerezni ügynökei és raktárakat árui számára. Ezek védelmére azután több megerősített kereskedelmi állomást létesített. Noha a Társaság már 1689-ben domíniumra törekedett Indiában és a megszerzett területeket egyik jövedelmi forrásává kívánta tenni, 1744-ig csak néhány jelentéktelen körzet jutott birtokába, Bombay, Madras és Kalkutta körül. A Karnatikban később kitört háború következményeképpen a Társaság sorozatos harcok árán India e része fölött tényleges szuverenitásra tett szert. Sokkal jelentősebb következményei voltak a bengáliai háborúnak meg Clive győzelmeinek. Eredményük Bengália, Bihar és Orissa tényleges megszállása lett. A XVIII. század végén és századunk elején folytak a Tipu Száhab elleni háborúk, s ezek következtében lényegesen megnövekedett a Társaság hatalma és hihetetlenül kiterjedt a szubszidiárius rendszer.[160] A XIX. század második évtizedében hódították meg végül az első alkalmas határterületet: Indiának a sivatag belsejében húzódó határát. Csak ettől kezdve érte el a brit birodalom keleten Ázsiának azokat a részeit, amelyek minden nagy indiai központi hatalomnak mindenkor a székhelyét alkották. De a birodalom legsebezhetőbb pontja, ahonnan mindig elözönlötték, valahányszor új hódítók elkergették a régieket, a nyugati határfal – még nem volt a britek kezén. Az 1838 és 1849 közötti időszakban azután, a szikhek és az afgánok ellen vívott háborúkban a britek Punjab és Sind erőszakos annexiója révén végleg birtokukba vették a kelet-indiai kontinens néprajzi, politikai és katonai határait.[19] Ezek a birtokok nélkülözhetetlenek voltak a Közép-Ázsia felől behatoló bármiféle haderő visszaveréséhez, és nélkülözhetetlenek voltak a perzsa határok felé előnyomuló Oroszország ellen. Ez utóbbi évtizedben az indiai brit terület 167 000 négyzetmérföldel – 8 572 630 lélekszámú lakossággal – gyarapodott. Ami a belső helyzetet illeti, most már az összes belhoni államokat brit birtokok vették körül, különböző formákban mindegyik brit szuverenitás alá került, s Gujarat és Sind kivételével mindegyiket elvágták a tengerparttól. Ami a külső helyzetet illeti, India léte most már véget ért. Csak 1849 óta áll fenn egységes nagy angol-indiai birodalom.

Ilymódon a brit kormány a Társaság neve alatt két évszázadon át küzdött, míg végül elérte India természetes határait. Most már megértjük, miért hallgattak cinkosan az egész idő alatt Anglia összes pártjai, még azok is, amelyek elhatározták, hogy mindenkit túlharsognak majd képmutató békezsoltárukkal, mihelyt az eggyé vált indiai birodalom arrondissement-ja* befejeződött. Természetesen előbb meg kellett kaparintaniok ezt a birodalmat, hogy azután agyafúrt filantrópiájuk tárgyává tehessék. Ebből a nézőpontból megértjük, hogy az indiai kérdés jelenleg, 1853-ban, miért más jellegű, mint a charta megújításának összes előző időszakaiban.

Most vizsgáljuk meg a kérdést megint más nézőpontból. Még jobban megértjük majd az indiai törvényhozás sajátos válságát, ha nyomon követjük Nagy-Britannia és India kereskedelmi kapcsolatai történetének különböző szakaszait.

A Kelet-Indiai Társaság Erzsébet uralma alatt, működése kezdetén, engedélyt kapott évi 30 000 £ értékű ezüst, arany és külföldi ércpénz kivitelére abból a célból, hogy Indiával haszonnal kereskedhessen. Ilymódon szakítottak a kor minden előítéletével, s ez késztette Thomas Munt arra, hogy „A Discourse on Trade from England to the East Indies" című művében kifejtse a „merkantil rendszer" alapjait, s elismerje ugyan, hogy minden ország egyetlen reális vagyonát a nemesfémek alkotják, de egyben azt állítsa, hogy kivitelük mégis bátran megengedhető, ha a *fizetési mérleg* az exportáló nemzetre nézve kedvező. Ennek megfelelően kívánatosnak tartotta, hogy a Kelet-Indiából importált árukat legnagyobbrészt reexportálják más országokba, ahonnan Anglia sokkal több nemesfémet kap értük, mint amennyit Indiának fizetett. Ugyanilyen szellemben írta meg Sir Joshua Child „A Treatise wherein it is demonstrated that the East India Trade is the most national Trade of All Trades" című munkáját. A Kelet-Indiai Társaság hívei lassanként felbátorodtak és India különös történetének egyik furcsaságaként megemlíthetjük, hogy az indiai monopolisták voltak az angliai szabadkereskedelem első hirdetői.

Az a követelés, hogy a parlament lépjen fel a Kelet-Indiai Társaság ellen, ismét felvetődött, nem a kereskedelmi, hanem az ipari osztály részéről, a XVII. század végén s nagyrészt a XVIII. században, amikor is azt állították, hogy a kelet-indiai gyapot- és selyemanyagok behozatala tönkreteszi a szegény brit gyárosokat, – ezt a véleményt fejti ki John Pollexfen „England and India inconsistent in their Manufactures"** c. művében (London 1697)

* – határainak kikerekítése – *Szerk.*

** – „Anglia és Kelet-India ipari termelése nem egyeztethető össze" – *Szerk.*

amely cím másfél évszázad múltán, bár egészen más értelemben, különös módon igaznak bizonyult. Ekkor a parlament közbelépett. III. Vilmos a 11. és 12. számú törvénnyel (10. fejezet) megtiltotta az Indiából, Perzsiából és Kínából származó feldolgozott selymek vagy nyomott és festett kartonok viselését, s 200 £ bírsággal sújtotta az ilyen áruk tulajdonosait vagy eladóit. A később annyira „felvilágosult" brit gyárosok ismételt panaszai miatt hasonló törvényeket hoztak I., II. és III. György idején. Ilymódon a XVIII. század nagyobbik részében indiai iparcikkeket általában a kontinensen történő eladás céljából importáltak Angliába, magáról az angol piacról pedig kirekesztették őket.

Azonkívül, hogy a parlament a kapzsi hazai gyárosok unszolására beavatkozott a Kelet-Indiai Társaság ügyeibe, a londoni, liverpooli és bristoli kereskedők a charta megújításának minden időszakában azon fáradoztak, hogy megtörjék a Társaság kereskedelmi monopóliumát és részesüljenek ebben a kereskedelemben, melyet valóságos aranybányának tartottak. E fáradozások eredményeként az 1773-as törvénybe, mely a Társaság chartájának érvényét 1814 március 1-ig meghosszabbította, olyan pontot iktattak be, amely megengedte, hogy brit magánszemélyek Angliából Indiába exportáljanak, a Társaság indiai alkalmazottai pedig Angliába importáljanak jóformán minden árucikket. Ezt az engedményt azonban olyan feltételekhez kötötték, amelyek annak hatását a magánkereskedők Brit-Indiába irányuló kivitele tekintetében semmivé tették. 1813-ban a Társaság képtelen volt a nem monopolizált kereskedelem nyomásának továbbra is ellenállni, és – a kínai kereskedelem monopóliumának fenntartása mellett – az Indiával folyó kereskedelem bizonyos feltételek mellett a magánkonkurrencia előtt is megnyílt. A charta 1833-ban történt megújításakor végül az utolsó korlátozásokat is hatálytalanították, a Kelet-Indiai Társaságot eltiltották minden kereskedelmi tevékenységtől, megszüntették kereskedelmi jellegét és visszavonták azt a kiváltságát, hogy brit állampolgárokat kirekeszthet India területéről.

Időközben a kelet-indiai kereskedelemben gyökeres változások történtek, amelyek folytán a különböző angol osztályérdekek viszonya e kereskedelemhez szintén teljesen megváltozott. A XVIII. évszázad egész tartama alatt az Indiából Angliába került kincsek nem annyira az aránylag jelentéktelen kereskedelemből származtak, mint inkább az ország közvetlen kizsákmányolásából, s az onnan kisajtolt és Angliába szállított óriási vagyonokból. Amikor 1813-ban megnyílt a kereskedelem Indiával, volumene a legrövidebb idő alatt több mint háromszorosára nőtt. De ez nem minden. A kereskedelem egész jellege megváltozott. 1813-ig India főleg exportáló ország volt,

most viszont importáló országgá vált, mégpedig olyan iramban, hogy a rupia árfolyama, mely általában 2 sh. 6 d. volt, már 1823-ban 2 sh.-re csökkent. Indiát, mely emberemlékezet óta a világ legnagyobb pamutáru-műhelye volt, most elárasztották angol fonallal és pamutkelmékkel. Saját termékeit kirekesztették Angliából, vagy csak a legszigorúbb feltételek mellett engedték be, azután pedig elárasztották brit gyártmányokkal, melyeket csak alacsony vagy pusztán névleges vám terhelt. Ezzel tönkretették a valaha olyan híres indiai pamutipart. 1780-ban az Indiába exportált angol termékek és iparcikkek értéke csupán 386 152 £, az ugyanebben az évben oda exportált nemesfém értéke 15 041 £ volt, s mivel Anglia kivitelének értéke 1780-ban összesen 12 648 616 £, így indiai kereskedelme az egész külkereskedelmének csupán $^1/_{32}$ részét tette ki. Ezzel szemben 1850-ben az Angliából és Írországból Indiába irányuló kivitel összesen 8 024 000 £ értéket képviselt, amelyből csak pamutárukra 5 220 000 £ jutott, vagyis az összkivitelnek több mint $^1/_8$-a és a pamutáru-külkereskedelemnek több mint $^1/_4$-e. A pamutgyárak most már Nagy-Britannia lakosságának $^1/_8$-át foglalkoztatták és egész nemzeti jövedelmének $^1/_{12}$ részét szolgáltatták. A Kelet-Indiával folytatott kereskedelem minden kereskedelmi válság után még sokkalta fontosabb lett az angol pamutgyárosok számára, és a kelet-indiai kontinens lett a legjobb felvevő piacuk. Amilyen mértékben a pamutipar létfontosságúvá vált Nagy-Britannia egész társadalmi rendszere szempontjából, olyan mértékben vált Kelet-India létfontosságúvá a brit pamutipar számára.

Eddig az időpontig a plutokráciának, mely Indiát hitbizományává tette, az oligarchiának, mely seregeivel meghódította, és az iparmágnásoknak, akik gyártmányaikkal elárasztották, egybeestek az érdekei. De minél inkább függővé váltak az indiai piactól az angol ipari érdekek, annál inkább szükségesnek tartották, hogy Indiában, amelynek hazai iparát tönkretették, új termelőerőket hozzanak létre. Nem áraszthatunk el egy országot huzamos ideig iparcikkeinkkel, ha nem tesszük lehetővé neki, hogy cserébe valamiféle terméket tudjon adni. Az ipari érdekeltségek azt tapasztalták, hogy kereskedelmük hanyatlik, ahelyett, hogy nőne. Az 1846-tal záruló négy évben a Nagy-Britanniából Indiába irányuló import értéke 261 millió rupia, az 1850-nel záruló négy évben pedig csupán 253 millió rupia volt, míg az Indiából Angliába irányuló export értéke az előbbi időszakban 274 millió rupiát, az utóbbiban pedig 254 millió rupiát tett ki. A gyárosok megállapították, hogy a vásárlóerő áruikat illetően Indiában a lehető legmélyebb pontra süllyedt, hogy míg gyártmányaik egy főre eső fogyasztása évenként Brit Nyugat-Indiában mintegy 14 sh., Chilében 9 sh. 3 d., Brazíliában 6 sh. 5 d., Kubában 6 sh. 2 d., Peruban 5 sh. 7 d., Közép-Amerikában 10 d., addig Indiában

csupán mintegy 9 d. Ezután következett a rossz gyapottermés az Egyesült Államokban, s ez az angol gyárosoknak 1850-ben 11 000 000 £ veszteséget okozott; el voltak keseredve, hogy Amerikától függnek, ahelyett, hogy Kelet-Indiából elegendő mennyiségű nyersgyapotot szerezhetnének be. Ezenkívül megállapították, hogy indiai tőkebefektetésre irányuló kísérleteik elé az ottani brit hatóságok akadályokat gördítenek és borsot törnek az orruk alá. Így India csatatérré lett az ipari érdekeknek a plutokrácia és az oligarchia ellen folyó harcában. A gyárosok, akik jól tudják, hogy Angliában fölényben vannak, most e velük szembenálló indiai erők megsemmisítését, az egész indiai kormányzat régi építményének szétzúzását és a Kelet-Indiai Társaság végleges letűnését követelik.

S most térjünk át a negyedik és utolsó nézőpontra, melyből az indiai kérdést meg kell ítélnünk. 1784 óta India egyre nagyobb pénzügyi nehézségekbe került. Államadóssága ma 50 millió £, bevételi forrásai folyvást apadnak, kiadásai pedig megfelelően növekednek, s ezt kétesen ellensúlyozza az ópiumadóból származó bizonytalan jövedelem, amelyet most semmivé tehet az, hogy a kínaiak maguk is megkezdték a mák termesztését; és még inkább súlyosbítják a helyzetet az értelmetlen burmai háború várható költségei.[161] „A dolgok mai állása szerint", mondja Dickinson úr, „ahogyan Anglia tönkremenne, ha elvesztené indiai birodalmát, éppúgy saját pénzügyeinket csőddel fenyegeti e birodalom megtartásának szükségessége."[162]

Elmondtam tehát, hogyan vált az indiai kérdés 1783 óta első ízben angol kérdéssé és kormánykérdéssé.

The East India Company – Its History and Results

A megírás ideje: 1853 június 24.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 július 11. (3816.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

Az indiai kérdés — Az ír földbérleti jog

London, 1853 június 28.

A vita Lord Stanley Indiára vonatkozó javaslata fölött 23-án kezdődött, 24-én folytatódott, majd elnapolták f. hó 27-re, s még nem zárult le. Mihelyt ez végre megtörténik, az indiai kérdésre vonatkozó észrevételeimet összefoglalni szándékozom.

Mivel a koalíciós kormány az ír párt támogatásától függ, és mivel az alsóházban képviselt valamennyi többi párt olyan szépen egyensúlyban tartja egymást, hogy az írek bármely pillanatban arra billenthetik a mérleget, amerre akarják, az ír bérlőknek végre némi engedményeket készülnek tenni. Az írországi bérlők kártalanításáról múlt pénteken az alsóházban elfogadott törvény olyan rendelkezést tartalmaz, amely szerint a bérlő a talajon végzett és az attól elválasztható javítások fejében bérletének lejártakor pénzbeli kártalanítást kap, s az új bérlőnek szabadságában áll ezeket a javításokat ugyanazon becsérték szerint átvenni, míg a talajjavításért járó kártalanítást a földesúr és a bérlő közötti szerződés állapítja meg.

Ha a bérlő a tőkéjét valamilyen formában befektette a földbe, és ilyen módon vagy közvetlenül — öntözéssel, lecsapolással, trágyázással —, vagy pedig közvetve — gazdasági épületek emelésével — javította a talajt, akkor menten ott terem a földesúr és nagyobb bérleti díjat követel. Ha a bérlő rááll, saját pénze után kell kamatot fizetnie a földesúrnak. Ha ellenáll, minden teketória nélkül kiteszik a szűrét és új bérlőt tesznek a helyére, aki éppen azért tudja a nagyobb bérleti díjat megfizetni, mert elődei költségekbe verték magukat, míg azután ő is javítja a talajt, s őt is ugyanígy leváltják vagy rosszabb feltételeket szabnak neki. Ez a kényelmes módszer lehetővé tette, hogy a birtokuktól távol élő földesurak osztálya egész nemzedékeknek nemcsak a munkáját, hanem a tőkéjét is elsajátítsa, az ír parasztok minden nemzedéke pedig egy fokkal lejjebb csúszik a társadalmi ranglétrán, pontosan abban az arányban, amelyben erőfeszítéseket tett és áldo-

zatokat hozott saját és családja helyzetének emelése érdekében. Ha a bérlő serény és vállalkozó kedvű volt, éppen serénysége és vállalkozó kedve következtében nagyobb terhet raktak a vállára. Ha viszont renyhévé és hanyaggá vált, „a kelta faj ősi hibáival" vádolták. Nem volt tehát más választása, mint hogy pauperrá váljon – serénységgel pauperizálódjék, vagy hanyagsággal pauperizálódjék. Hogy ezen az állapoton segítsenek, proklamálták Írországban a „bérleti jogot" – a bérlő jogát nem a földre, hanem azokra a javításokra, melyeket a talajon saját költségére és terhére végzett. Lássuk most, hogy a „Times"[24] szombati vezércikkében hogyan próbálja ezt az ír „bérleti jogot" elgáncsolni:[163]

„A földbérletnek két fő rendszere van: A bérlő vagy meghatározott számú évre bérelheti a földet, vagy pedig bérlete felmondás alapján bármikor megszüntethető. Az első esetben nyilvánvalóan arra kell törekednie, hogy kiadásait úgy szabja meg és ossza be, hogy az egész, vagy majdnem az egész haszon a zsebébe kerüljön, mielőtt bérletének határideje lejár. A második esetben éppily nyilvánvaló, hogy nem fog befektetést kockáztatni, ha a visszatérítés nincs megfelelően biztosítva."

Ahol a földesuraknak nagytőkések osztályával van dolguk, akik pénzüket tetszésük szerint befektethetik a kereskedelembe, az iparba vagy a mezőgazdaságba, nem kétséges, hogy ezek a tőkés bérlők, akár hosszú időre, akár határidő nélkül vesznek bérbe földet, tudják, hogyan érjék el kiadásaik „megfelelő" visszatérítését. De Írországgal kapcsolatban ez a feltevés merő fikció. Ott van ugyanis egyfelől a föld monopolistáinak igen kicsiny osztálya, másfelől a bérlők igen nagy osztálya igen kicsiny vagyonnal, melyet nincs lehetőségük többféle módon befektetni, mert a földművelésen kívül más termelési ág nem áll nyitva előttük. Ezért, kénytelenek tenant-at-willekké* válni. Mihelyt ilyen tenant-at-willekké váltak, természetesen jövedelmük elvesztését kockáztatják, ha kis tőkéjüket nem fektetik be. Ha pedig jövedelmük biztosítása végett befektetik, tőkéjük elvesztését is kockáztatják.

„Talán felhozható ezzel szemben az az ellenvetés", folytatja a „Times", „hogy ritka eset, ha a bérleti idő lejártakor a parcellán ilyen vagy olyan formában nem marad valami, ami a bérlő saját tulajdona, és hogy ezért kártalanítás járna. Ebben az észrevételben van némi igazság, de megfelelő társadalmi viszonyok között a földesúr és a bérlő az ilyen igényt illetően könnyen megegyezhet, és az eredeti szerződésben ezt mindenesetre ki is

* – bérlőkké, akiknek a bérletét bármikor fel lehet mondani – *Szerk.*

lehetne kötni. Véleményünk szerint az ilyen megállapodásokat a társadalmi viszonyoknak kell szabályozniuk, mert nem hisszük, hogy ezt a tényezőt bármiféle parlamenti rendelkezés hatékonyan helyettesítheti."

„Megfelelő társadalmi viszonyok" között valóban éppúgy nem volna szükségünk a parlament beavatkozására az ír földbérlők ügyeiben, mint ahogyan „megfelelő társadalmi viszonyok között" nem lenne szükségünk a katona, a rendőr és a hóhér beavatkozására sem. A törvényhozás, a hatóságok és a fegyveres erők mind csak a nem megfelelő társadalmi viszonyokból sarjadnak, ezek a viszonyok pedig megakadályozzák, hogy az emberek között olyan megállapodások jöjjenek létre, amelyek fölöslegessé tennék egy harmadik, felsőbb hatalom kényszerítő erejű beavatkozását. Talán bizony szociális forradalmárnak csapott fel a „Times"? Talán „parlamenti rendelkezések" helyett *szociális* forradalmat akar, amely újjászervezi a „társadalmi viszonyokat" és a belőlük eredő „megállapodásokat"? Anglia felforgatta az ír társadalom viszonyait. Először elkobozta a földet, azután „parlamenti rendelkezésekkel" megfojtotta az ipart, és végül fegyveres erővel megtörte az ír nép eleven energiáját. És így Anglia olyan gyalázatos „társadalmi viszonyokat" teremtett, amelyek lehetővé teszik, hogy az ír népnek a kapzsi lordocskák kis *kasztja* diktálja, milyen feltételek mellett használhatja a földet és milyen feltételek mellett élhet rajta. A nép, minthogy még túlságosan gyönge ahhoz, hogy e „társadalmi viszonyokat" forradalmasítsa, a parlamenthez fordul azzal a követeléssel, hogy legalább enyhítsék és szabályozzák ezeket a viszonyokat. De „Nem", feleli a „Times"; ha nem éltek megfelelő társadalmi viszonyok között, ezen a parlament nem segíthet. És ha az ír nép, a „Times" tanácsára, holnap megpróbálna társadalmi viszonyain javítani, a „Times" lenne az első, amely szuronyokat követelne és habzó szájjal kárhoztatná „a kelta faj ősi hibáit", vádolná a fajt, melyből hiányzik az angolszász hajlam a békés haladásra és a törvényes javítási módszerekre.

„Ha egy földesúr", írja a „Times", „szándékosan megkárosítja bérlőjét, annál fáradságosabban fog másikat találni, és bár az ő foglalkozása az, hogy földet adjon bérbe, azt tapasztalja, hogy mind nehezebben tud majd földjére bérlőt találni."

Írországban azonban egészen másképp áll a dolog. Minél jobban megkárosít a földesúr egy bérlőt, annál könnyebben tud majd másik bérlőt is elnyomni. Az új bérlő az eszköze az előzött megkárosításának, az előzött pedig eszközül szolgál arra, hogy az újat is letörjék. Hogy a földesúr a bérlő

megkárosításán kívül idővel megkárosítja és tönkreteszi önmagát is, az Írországban nem csupán valószínűség, hanem tény, de ebből a tényből a tönkretett bérlő igen sovány vigaszt meríthet.

„A földesúr és a bérlő között ugyanolyan viszony áll fenn, mint két kereskedő között", mondja a „Times". Éppen ez a petitio principii* vonul végig a „Times" egész vezércikkén. A nincstelen ír bérlő a földhöz tartozik, a föld viszont az angol úrhoz tartozik. Ezen az alapon a pisztolyt szegező rabló és a pénztárcáját átnyújtó utas viszonyát szintén két kereskedő közti viszonynak nevezhetnénk.

„Valójában azonban", írja a „Times", „az ír földesurak és bérlők közti viszonyt hamarosan meg fogja reformálni egy olyan szer, amely hathatósabb a törvényhozásnál. Az ír földtulajdon gyors ütemben új kezekbe kerül, és ha a kivándorlás a mostani arányban folytatódik, a föld megművelésében is ugyanilyen változásnak kell bekövetkeznie."

Itt legalább rátapint az igazságra a „Times". A brit parlament nem avatkozik be olyan pillanatban, amikor az idejétmúlt régi rendszer mindkét fél közös romlásához vezet, – mind a pénzes földesúréhoz, mind a pénztelen bérlőéhez: az előbbire az eladósodott birtokokat árverező bizottság kalapácsa sújt le, az utóbbit pedig a kényszerű kivándorlás űzi el. Ez a hajdani marokkói szultánra emlékeztet bennünket. Valahányszor két fél között vita merült fel, a szultán a vitás kérdés megoldására nem ismert „hathatósabb szert" mindkét fél megöletésénél.

„Mi sem okozhatna nagyobb zűrzavart", írja végül a „Times" a bérleti joggal kapcsolatban, „mint *a tulajdonjog ilyen kommunista felosztása.* Az egyetlen személy, akinek bármi joga van a földet illetően, az a földesúr."

A „Times", úgy látszik, az elmúlt fél évszázadban az alvó Epimenidész volt, és semmit sem hallott arról a heves vitáról, amely ebben az egész időszakban a földesurak igényei körül folyt, nem a társadalmi reformerek és a kommunisták, hanem éppen a brit burzsoázia közgazdászai között. Ricardo, a modern politikai gazdaságtan megteremtője Nagy-Britanniában, nem vitatta a földesúr „jogát", mivel szilárd meggyőződése volt, hogy igényei tényeken és nem jogon alapulnak, és hogy a politikai gazdaságtannak általában semmi köze sincs jogi kérdésekhez; ő szerényebb, de tudományosabb és ezért veszélyesebb módon támadta a földmonopóliumot. Bebizonyí-

* – a bizonyítandónak az előfeltételezése – *Szerk.*

totta, hogy a föld-magántulajdon, a földmunkás és a földbérlő megfelelő igényeitől eltérően, olyan viszony, mely a modern termelés egész rendszerében teljesen fölösleges és azzal nincs összefüggésben; hogy a földjáradékot, amely e viszony gazdasági kifejezése, az állam nagy előnnyel elsajátíthatná; és végül, hogy a földesúr érdeke ellentétben áll a modern társadalom valamennyi többi osztályának az érdekével. Unalmas lenne felsorolni mindazokat a következtetéseket, amelyeket a Ricardo-féle iskola ezekből a premisszákból a földmonopólium ellen levont. Az én célomhoz elegendő, ha Nagy-Britannia három legújabb gazdasági szaktekintélyét idézem.

A londoni „Economist"[20], melynek főszerkesztője J. Wilson úr, s mely nemcsak a free-traderek* orákuluma, hanem whig[3] orákulum is, és nemcsak whig, hanem elmaradhatatlan kincstári függeléke minden whig vagy koalíciós kormánynak, több cikkében állította, hogy voltaképpen semmiféle egyénnek vagy egyének csoportjának nincsen jogcíme arra, hogy a nemzet földjének kizárólagos tulajdonára igényt tartson.

Newman úr „Lectures on Political Economy" c. művében (London 1851), melyet bevallottan azzal a céllal írt, hogy a szocializmust megcáfolja, ezt mondja:

„Senkinek sincsen és nem is lehet természetes joga a *földre*, legfeljebb addig, ameddig azon személyesen gazdálkodik. Joga a föld használatára vonatkozik és csakis erre. Minden más jog csak mesterséges törvények (vagy, ahogyan a „Times" nevezné, parlamenti rendelkezések) szülötte ... Ha bármikor szükség lesz a földre ahhoz, hogy *megéljenek rajta*, megszűnik a magánbirtokosok joga a föld megtartására."[164]

Pontosan ez az eset Írországban, és Newman úr határozottan elismeri az ír földbérlők igényeinek jogosultságát, még a brit arisztokrácia legválogatottabb körei előtt tartott előadásaiban is.

Befejezésül hadd idézzek néhány passzust Herbert Spencer „Social Statics" c. művéből (London 1851), amely ugyancsak a kommunizmus teljes megcáfolására törekszik és elismerten a legalaposabban fejti ki a modern Anglia szabadkereskedelmi doktrínáit.

„Senki sem használhatja a földet úgy, hogy megakadályozza a többieket abban, hogy ugyancsak használják. Az igazságosság tehát nem engedi meg a földtulajdont, mert a többiek különben csak mint megtűrtek élhetnének a földön. A földnélkülieket ilyen jogon teljesen elűzhetnék a föld-

* – szabadkereskedők – *Szerk.*

ről. ... Sohasem indokolt az az állítás, hogy az ilyen tulajdonra vonatkozó jogcímek törvényesek. Ha valaki mégis így vélekedne, vessen egy pillantást a krónikákba. Az eredeti okiratokat inkább karddal írták, mint tollal. A közjegyzők nem ügyvédek voltak, hanem katonák; ütleg volt a szokásos fizetési eszköz, a pecséthez pedig vért használtak viasz helyett. Lehetett-e erre jogos igényeket alapozni? Aligha. És ha nem, hogy állunk azokkal az igényekkel, amelyeket az ilyen módon szerzett birtokok minden későbbi tulajdonosa támaszt? Vásárlás vagy hagyományozás lehet-e korábban nem létező jog forrása?... Ha egy átruházási okirat nem adhat jogcímet, sok ilyen okirat adhat-e?... Mekkora évi igénymennyiség alapján válnak érvénytelen igények érvényessé?... Az egész emberiség joga a föld felületére minden okirat, szokás és törvény ellenére ma is érvényes. Lehetetlen olyan módozatot találni, melynek alapján a föld magántulajdonná válhat ... A landlordizmust[165] törvényeinkkel naponta cáfoljuk. Csatornát, vasútvonalat, országutat akarunk építeni? Aggály nélkül lefoglalunk annyi acre földet, amennyire éppen szükség van. Nem várunk beleegyezésre ... A szükséges változás egyszerűen abban állna, hogy a föld gazdát cserél ... Az országot többé nem egyének birtokolnák, hanem egy nagy testület – a társadalom. A bérlő egyes tulajdonosok helyett a nemzettől bérelne szántóföldet. A bérleti díjat nem Sir Johnnak, vagy Őkegyelmessége megbízottjának, hanem a község megbízottjának vagy a helyettesének fizetné. A tiszttartók közalkalmazottak lennének, nem pedig magánalkalmazottak és a bérlet lenne a földbirtoklás egyetlen módja ... A föld kizárólagos birtoklására támasztott igény, végső következményeit tekintve, földtulajdonosi zsarnoksággal jár."[166]

Eszerint tehát még a modern angol közgazdászok álláspontja szerint sem a bitorló angol földesúrnak, hanem csakis az ír bérlőknek és földmunkásoknak van joguk hazájuk földjére, a „Times" pedig azzal, hogy szembehelyezkedik az ír nép követeléseivel, teljes ellentétbe kerül az angol polgári tudománnyal.

The Indian Question – Irish Tenant Right
A megírás ideje: 1853 június 28.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 július 11. (3816.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

Oroszország politikája Törökország irányában — [A munkásmozgalom Angliában]

London, 1853 július 1., péntek.

1815 óta az európai nagyhatalmak semmitől sem féltek annyira, mint a status quo* megsértésétől. Ám ha két ilyen nagyhatalom között bármiféle háború kitör, ez a status quo felborításával járna. Ez az oka annak, hogy Oroszország keleti túlkapásait eltűrték és ennek fejében sohasem kértek tőle egyebet, mint hogy valamiféle — bármennyire is képtelen — ürügyet szolgáltasson arra, hogy a nyugati hatalmak semlegesek maradjanak és ne legyenek kénytelenek az orosz agressziókba beavatkozni. Oroszországot mindig is magasztalták „felséges urának" türelme és nagylelkűsége miatt, aki nemcsak kegyeskedett fedezni a nyugati kormányok leplezetlen és szégyenletes szolgalelkűségét, hanem annyira nemesszívű volt, hogy Törökországot csak darabonként és nem egy harapásra falja fel. Az orosz diplomácia ilyenképpen a nyugati államférfiak félénkségén nyugodott és diplomata művészete lassanként olyan teljes *rutinná* fajult, hogy mostani ténykedéseinek történetét szinte pontosan nyomon követhetjük a múlt évkönyveiben.

Az újabb orosz ürügyek alaptalansága nyilvánvaló, miután a szultán** a konstantinápolyi pátriárkához intézett új fermánjában több engedményt tett vallási téren, mint amennyit a cár maga követelt. De vajon „Görögország pacifikálása"[167] elfogadhatóbb ürügy volt-e? Amikor de Villèle úr, a szultán*** aggályainak eloszlatása és a nagyhatalmak tiszta szándékainak bebizonyítása végett, azt javasolta, hogy „a szövetségesek mindenekelőtt kössenek szerződést, mely az ottomán birodalom jelenlegi status quóját biztosítja",

* — fennálló helyzet — *Szerk.*
** Abdul-Medzsid. — *Szerk.*
*** II. Mahmud. — *Szerk.*

a párizsi orosz nagykövet* a végsőkig ellenezte ezt az indítványt, s azt állította, hogy „Oroszország, bár a *portához való kapcsolataiban nagylelkűséget* tanúsít és *határtalan tiszteletben* tartja szövetségeseinek kívánságait, saját ellentétei rendezését a divánnal mégis kizárólag önmagának volt kénytelen fenntartani; hogy az ottomán birodalomért vállalt általános szavatosság, eltekintve attól, hogy szokatlan és meglepő lenne, sértené *ura érzelmeit* és Oroszország szerzett *jogait*, s azokat az elveket, amelyeken e jogok alapulnak".[168]

Oroszország most azt követeli, engedjék meg neki a dunai fejedelemségek megszállását, anélkül, hogy a portának joga legyen ezt casus bellinek** tekinteni.

Oroszország 1827-ben azt követelte, hogy „elfoglalhassa Moldvát és Havasalföldet a *három hatalom nevében*".

Oroszország 1828 április 26-i hadüzenetében a következőket nyilvánította ki:

„Szövetségesei mindig azt fogják tapasztalni, hogy a londoni szerződés*** végrehajtásával kapcsolatos lépéseit kész az övéikkel összeegyeztetni, és mindig igyekezni fog elősegíteni az olyan tevékenységet, amelyben *vallása* és az egész emberiség számára szent érzelmek aktív közreműködésre ösztökélik, mindenkor hajlandó arra, hogy mostani helyzetét *csakis* a július 6-i szerződés végrehajtásának siettetésére használja fel."

1829 október 1-i manifesztumában pedig Oroszország leszögezte:

„Oroszországtól mindenkor távol állott minden hódítási vágy – minden területgyarapítási szándék."

Oroszország párizsi nagykövete ezt írta gróf Nesselrodénak:

„Amikor a császári kormány azt a kérdést vizsgálta, időszerű-e fegyvert fogni a porta ellen, felmerülhettek bizonyos kételyek ezen intézkedés sürgősségét illetően, különösen olyanok szemében, akik nem eleget gondolkodtak azoknak a *véres reformoknak* a következményein, amelyeket az ottomán birodalom feje oly szörnyű erőszakkal éppen most hajtott végre. *A császár próbára tette a török rendszert, és őfelsége azt látta, hogy fellelhetők benne a fizikai és morális szervezettség csírái, amelynek eddig híján volt.* Ha ez a szultán már most is elszántabb és szervezettebb ellenállásra volt képes velünk szemben, amikor pedig még alig teremtette meg új reform- és fejlesztési tervének alapjait, milyen félelmetessé válhatott volna

* Pozzo di Borgo. – *Szerk.*

** – háborús oknak – *Szerk.*

*** 1827 júl. 6-i londoni megegyezés[50]. – *Szerk.*

számunkra akkor, ha ideje lett volna ezt jobban megszilárdítani. A dolgok ilyen állása mellett örülhetünk, hogy megtámadtuk őket, mielőtt ránk nézve veszedelmesebbekké válnak, hiszen a késlekedés csak rosszabbíthatta volna viszonylagos helyzetünket, és még nagyobb akadályokat gördített volna utunkba, mint aminőkkel találkozunk."

Oroszországnak most az a szándéka, hogy agresszív lépést tegyen, és ha megtette, majd tárgyaljanak róla. 1829-ben Lieven herceg ezt írta gróf Nesselrodénak:

„Csak általánosságokra fogunk szorítkozni, mert ha ilyen kényes tárgyról részletes tájékoztatást adunk, az igazi veszélyeket idézhetne fel, s ha a portával kötendő egyezmény cikkelyeit megvitatjuk szövetségeseinkkel, ők csak akkor lesznek megelégedve, ha azt *képzelik*, hogy jóvátehetetlen áldozatokat kényszerítettek ránk. Saját táborunkban kell a békét aláírnunk, és csak a békekötés után szabad Európának a feltételeket megtudnia. Akkor már késő lesz tiltakozni, és Európa türelmesen belenyugszik majd abba, amit megakadályozni már nem tud."

Oroszország most hol ezzel, hol azzal az ürüggyel több hónapon át halogatott minden akciót, hogy továbbra is olyan állapotot tartson fenn, mely – minthogy sem háború, sem béke – az ő számára elviselhető, de a törököket romlásba viszi. Pontosan ugyanígy járt el Oroszország abban az időszakban, amelyre már céloztunk. Mint Pozzo di Borgo mondotta:

„Politikánk azt célozza, hogy az elkövetkező négy hónap alatt semmi új ne történjék, és remélem, hogy ezt el is érjük, mert *az emberek általában jobban szeretnek várakozni*; de az ötödik hónapnak bővelkednie kell eseményekben."

A cár, miután a legnagyobb sértésekkel illette a török kormányt, és jóllehet most azzal fenyegetőzik, hogy erőszakkal csikarja ki tőle a legmegalázóbb engedményeket, mégis fennen hirdeti „Abdul Medzsid szultán iránt érzett barátságát" és „az ottomán birodalom megóvására" irányuló buzgó törekvését. A szultánra hárítja a „felelősséget", amiért az ő „jogos követeléseit" ellenezte, „barátságát és érzelmeit" továbbra is „megsérti", „jegyzékét" elutasította és „protektorátusát" elhárította.

Pozzo di Borgo 1828-ban X. Károlynak arra a kérdésére, hogy az akkori hadjáratban az orosz fegyverek miért szenvedtek kudarcot, ezt felelte: a császár nem akarta a háborút à l'outrance* vinni, ha ez nem okvetlenül szük-

* – a végletekig – *Szerk.*

séges, s azt remélte, hogy a szultán méltányolni fogja az ő *nagylelkűségét*, ez a *kísérlet* azonban most megbukott.

Oroszország közvetlenül azelőtt, hogy ebbe a viszályba keveredett a portával, megpróbálta a politikai menekültek kérdésében általános koalícióba tömöríteni a kontinentális hatalmakat Anglia ellen, s amikor ez a kísérlet kudarcba fulladt, Angliával akart szövetkezni Franciaország ellen. Hasonlóan járt el 1826-tól 1828-ig, amikor Ausztriát „Poroszország nagyratörő terveivel" félemlítette meg, és ugyanakkor minden tőle telhető módon növelte Poroszország hatalmát és igényeit, hogy Ausztriát ellensúlyozni tudja. Mostani körjegyzékében[169] Oroszország Bonaparte-ot nevezi az egyetlen békebontónak a kegyhelyekre támasztott igényei miatt; de annakidején Oroszország, Pozzo di Borgo szavaival élve, „minden európai nyugtalanságot Metternich herceg működésének tulajdonított, és még Wellington herceggel is el akarta hitetni, hogy a bécsi kormány iránti előzékenysége csorbítaná befolyását az összes többi kormánynál, s olyan fordulatot akart előidézni, hogy már ne Oroszország szorgalmazza Franciaország megegyezését Nagy-Britanniával, hanem Nagy-Britannia, amely azelőtt elutasította a Franciaországgal való szövetséget avégett, hogy a bécsi kormányhoz közeledjék".

Oroszország most csak nagy megaláztatás árán vonulhatna vissza. Ugyanez volt a helyzet 1828-as első sikertelen hadjárata után. Mi volt akkor legfőbb célja? Feleljünk erre saját diplomatájának a szavaival:

„Egy második hadjárat elengedhetetlen avégett, hogy a tárgyalás sikeréhez szükséges fölényt megszerezzük. Ha majd erre a tárgyalásra sor kerül, olyan helyzetben kell lennünk, hogy azonnal és gyorsan diktálhassuk a feltételeket... Őfelsége *több rendelkezési hatalommal* hajlandó lenne *kevesebbet követelni*. E fölény megszerzését kell véleményem szerint minden erőfeszítésünk céljául kitűznünk. *Ez a fölény most feltétele lett politikai létünknek*, melyet biztosítanunk kell és fenn kell tartanunk a világ szemében."

De vajon Oroszország nem fél-e Franciaország és Anglia közös akciójától? Minden bizonnyal fél. A titkos emlékiratokban, melyeket Lajos Fülöp uralma alatt nyilvánosságra hoztak, a következőket olvassuk arra vonatkozóan, hogy Oroszország milyen eszközökkel rendelkezik Franciaország és Anglia szövetségének megbontására:

„Olyan háború esetén, amelyben Anglia Franciaországgal szövetkeznék, Oroszországnak nincs reménye sikerre, ha csak ez a szövetség fel

nem bomlana, úgy hogy legalább Anglia hajlandó lenne a kontinentális összeütközés tartamára semlegességet tanúsítani."

A kérdés ez: Oroszország hisz-e Anglia és Franciaország közös akciójában? Újból idézünk Pozzo di Borgo sürgönyeiből:

„Attól a perctől fogva, hogy a török birodalom összeomlásának gondolata már nem szorít háttérbe minden egyebet, nem valószínű, hogy a brit kormány általános háborút kockáztatna azért, hogy a szultánt mentesítse ilyen vagy amolyan feltétel elfogadásától, különösen abban a helyzetben, amely a közelgő hadjárat kezdetén alakul majd ki, amikor még minden bizonytalan és eldöntetlen lesz. E meggondolások alapján feltételezhetnők, hogy nincs okunk Nagy-Britannia részéről nyílt szakítástól tartani; s ez utóbbi beéri majd azzal, hogy a portának tanácsolja, kérjen békét, továbbá a tárgyalások alatt, ha ilyenekre sor kerül, amennyire módjában áll, jószolgálatok formájában nyújt majd segítséget, ha pedig a szultán ezt elutasítja vagy mi nem engedünk, ennél tovább nem fog menni."

És hogy Nesselrode hogyan vélekedik a „derék" Aberdeenről, aki 1828-ban miniszter volt és 1853-ban is az, – ez legjobban kiviláglik Lieven herceg egy sürgönyének következő szavaiból:

„Lord Aberdeen a velem folytatott beszélgetés során ismételten biztosított, hogy Angliának sohasem állt szándékában viszályt keresni Oroszországgal; azt mondotta, hogy attól tart, nem helyesen értelmezik az angol kormány magatartását Szentpétervárott, s ő maga igen kényes helyzetben van. A közvéleményben mindig van hajlandóság arra, hogy felbőszüljön Oroszország ellen. A brit kormány nem *dacolhat* állandóan a közvéleménnyel; veszélyes is lenne olyan kérdésekben felingerelni, amelyekhez annyi nemzeti előítélet tapad. Másrészt azonban teljes bizalommal számíthat Oroszország az angol kormány baráti érzelmeire, amely felveszi a küzdelmet az ilyen előítéletek ellen."

Nesselrode úr június 11-i jegyzékével kapcsolatban az egyetlen meglepő nem „a tettekkel cáfolt kijelentések és a szavalatokba burkolt fenyegetések arcátlan keveréke", hanem az a fogadtatás, amelyben első ízben részesített Európa orosz diplomáciai jegyzéket: a szokásos áhitat és csodálat elmaradt, ehelyett a nyugati világ elpirult szégyenében a múlt miatt, és megvető kacajjal válaszolt az elbizakodottság, ravaszság és hamisítatlan barbárság e szemtelen ötvözetére. Pedig Nesselrode körjegyzéke és június 16-i „ulti-

matissimuma" semmivel sem volt rosszabb Pozzo di Borgo és Lieven herceg annyira csodált mesterműveinél. Nesselrode gróf az ő idejükben is az volt, ami ma: az orosz diplomácia feje.

Van egy tréfás történet két perzsa természetbúvárról, akik egy medvét vizsgálgattak; az egyik, aki még sohasem látott ilyen állatot, azt kérdezte, hogy kölykezik-e vagy tojást rak. A másik, aki tájékozottabb volt, erre azt felelte: „Ez az állat mindenre képes." Az orosz medve bizonyára mindenre képes, legalábbis addig, amíg tudja, hogy a többi állat, amellyel dolga van, semmire sem képes.

En passant* megemlíthetem, hogy Oroszország most jelentős győzelmet aratott Dániában, mert 119 szótöbbséggel 28 ellenében elfogadták a királyi üzenetet, mely szószerint így hangzik:

„Az egyesült parlament az 1849 június 5-i alkotmány 4. paragrafusának megfelelően a maga részéről hozzájárul Őfelsége intézkedéséhez, mely az egész dán monarchiára érvényes trónöröklést az e kérdésben 1852 október 4-én kibocsátott, 1853 június 13-án megújított királyi üzenettel egyezően rendezi."

A sztrájkok és a munkások egyesülései gyorsan és példátlan mértékben terjednek. Előttem vannak most a jelentések azokról a sztrájkokról, amelyeket különböző szakmájú gyári munkások Stockportban; kovácsok, fonók, szövők stb. Manchesterben; szönyegszövők Kidderminsterben, szénbányászok a Bristol melletti Ringwood-szénbányákban, szövők és takácsok Blackburnben és Darwenban, műbútorasztalosok Bostonban, fehérítőmunkások, kikészítőmunkások, kelmefestők és gépi szövők Boltonban és környékén, Barnsley szövői, Spitalfields selyemszövői, Nottingham csipkeverői, különböző szakmájú munkások az egész Birmingham-kerületben és más helyeken szerveztek. Minden postával újabb sztrájkjelentések érkeznek; a munkabeszüntetés járvánnyá válik. Minden egyes nagyobb sztrájk, mint a stockporti, a liverpooli stb., szükségképpen a kisebb sztrájkok egész sorozatát idézi elő, mivel nagyon sokan csak akkor képesek ellenállást kifejteni munkáltatóikkal szemben, ha a királyságban élő munkástestvéreikhez támogatásért folyamodnak, és ez utóbbiak, hogy segítségükre legyenek, szintén magasabb bért követelnek. Emellett minden helység becsülete és egyben érdeke is azt kívánja, hogy munkásai ne szigeteljék el munkástársaik küzdelmét rosszabb feltételek elfogadásával, és így az egyik helységben kirobbanó sztrájkokra más, távoli helységekben kitörő sztrájkok visszhangja felel.

* – Mellékesen; futólag – *Szerk.*

Néhány esetben a magasabb bérkövetelés csak arra szolgál, hogy régen esedékes hátralékot hajtsanak be a munkáltatóktól. Ez áll a nagy stockporti sztrájkra is.

1848 januárjában a város gyártulajdonosai általánosan 10 százalékkal csökkentették a különböző szakmájú gyári munkások bérét. Ezt a csökkentést a munkások azzal a feltétellel fogadták el, hogy mihelyt az üzletmenet felélénkül, a 10 százalékot visszakapják. Ennek megfelelően a munkások 1853 március elején emlékeztették munkáltatóikat az ígért 10 százalékos emelésre; s mivel ezek nem akartak megegyezni velük, több mint 30 000 munkás sztrájkba lépett. Az esetek többségében a gyári munkások határozottan *jogot* formáltak arra, hogy *részesedjenek* az ország prosperitásában és különösen munkáltatóik prosperitásában.

A mostani sztrájkok megkülönböztető vonása az, hogy ezek tanulatlan (nem gyári) munkások alsóbb rétegeiben kezdődtek, akik a kézműipari munkások különféle rétegeiben a kivándorlás következtében fejlődtek ki, míg végül a sztrájkok magukkal ragadták Nagy-Britannia nagy ipari központjainak a gyári munkásságát is; minden előző korszakban viszont a sztrájkok rendszerint gyári munkások felső rétegeitől, a műszerészektől, a fonóktól stb. indultak ki, s innen terjedtek át e nagy ipari kaptár alsóbb osztályaira és csak legutoljára érték el a kézművesipart. Ez a jelenség csakis a kivándorlásnak tulajdonítható.

Van a filantrópoknak, sőt a szocialistáknak is olyan csoportja, amely a sztrájkokat igen károsnak tartja „magának a munkásnak" az érdekei szempontjából; ez a csoport nagy feladatát abban látja, hogy kieszeljen egy módszert állandó átlagbérek biztosítására. Eltekintve attól a ténytől, hogy az ipari ciklus – a ciklus különböző fázisaival – lehetetlenné tesz minden ilyen átlagbért, én, éppen ellenkezőleg, meg vagyok győződve arról, hogy a bérek váltakozó emelkedése és esése, valamint a munkáltatók és a munkások között ebből eredő szakadatlan konfliktusok az ipar jelenlegi szervezetében nélkülözhetetlen eszközök arra, hogy a dolgozó osztályok harci szellemét ébren tartsák, ezeket az osztályokat az uralkodó osztály túlkapásaival szemben egyetlen nagy szövetségbe tömörítsék, és megakadályozzák, hogy szánalmas, eltompult, többé vagy kevésbé jól táplált termelési szerszámokká váljanak. Ha olyan társadalmi rendben, amely az osztályok antagonizmusán alapul, nemcsak névleg, hanem valóban meg akarjuk akadályozni a rabszolgaságot, el kell fogadnunk a harcot. Hogy helyesen ítélhessük meg a sztrájkok és egyesülések értékét, nem szabad gazdasági eredményeik látszólagos jelentéktelenségén fennakadnunk, hanem mindenekelőtt erkölcsi és politikai következményeiket tartsuk szem előtt. A pangás, a virágzás, a túl-

feszítettség, a válság és az ínség nagy, váltakozó fázisai nélkül, amelyeken a modern ipar periodikusan ismétlődő ciklusokban áthalad, a bérek ezekből származó emelkedése és csökkenése, valamint a munkások és a munkáltatók állandó hadakozása nélkül, amely szorosan összefügg a bérek és a profitok e váltakozásaival, Nagy-Britannia és egész Európa munkásosztálya megtört, eltompult, kimerült, ellenállni nem tudó tömeg lenne, amely éppoly képtelennek bizonyulna önmaga felszabadítására, mint az ókori Görögország és Róma rabszolgái. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a jobbágyok sztrájkjai és egyesülései voltak a középkori kommunáknak a melegágyai, és hogy ezek a kommunák viszont a most uralmon levő burzsoázia életének forrásai voltak.

Egyik legutóbbi tudósításomban utaltam arra, milyen jelentősége lesz a munkások jelenlegi küzdelmének az angliai chartista mozgalom számára*, és úgy látom, hogy feltevésemet igazolták azok az eredmények, melyeket Ernest Jones chartista vezető újra megindított kampányának első két hetében elértek. Az első nagy gyűlést, mint tudják, szabad ég alatt, a Blackstone Edge hegyen tartották meg. Múlt hó 19-én a lancashire-i és yorkshire-i chartista helyi szervek küldöttei itt összegyűltek és küldött-tanáccsá alakultak. Egyhangúlag elfogadták Ernest Jonesnak azt a javaslatát, hogy a Chartára vonatkozó petícióját beterjesszék a két grófságban tartott gyűlések nevében, és megszavazták, hogy a lancashire-i és yorkshire-i petíciók beterjesztésével Apsley Pellatt urat, Southwark parlamenti képviselőjét bízzák meg, aki hajlandó volt vállalni minden chartista petíció beterjesztését. Ami a nagygyűlést illeti, a legvérmesebb kedélyek sem remélték, hogy meg lehet majd tartani, mert szörnyű idő volt, óráról órára hevesebben tombolt a vihar és szünet nélkül ömlött az eső. Eleinte csak néhány elszórt csoport kapaszkodott fel a hegyre, de hamarosan nagyobb tömegek bukkantak elő, és egy magaslatról, ahonnan a környező völgyek áttekinthetők, ameddig csak a szem a zuhogó eső függönyén át ellátott, keskeny, de szakadatlan sorban vonuló emberek tűntek fel, akik a környező vidékről vezető utakon és ösvényeken fölfelé igyekeztek. Arra az időpontra, amikorra a gyűlés kezdetét hirdették, több mint 3000 ember gyűlt össze a falvaktól és lakott területektől távol eső helyen, és a gyűlés résztvevői a hosszú beszédek alatt, a szakadó eső ellenére, rendületlenül kitartottak.

Edward Hooson úr határozati javaslatát: „Hogy az ország munkásosztályának szociális sérelmei az osztály-törvényhozásból erednek, és az ilyen osztály-törvényhozás egyetlen ellenszere a Népcharta elfogadása", támogatta

* *V. ö. 126–129. old. – Szerk.*

Gammage úr, a chartista végrehajtóbizottság[170] tagja, továbbá Ernest Jones úr, akiknek beszédéből néhány szemelvényt közlök.

„A javasolt határozat a nép sérelmeit az osztály-törvényhozásnak tulajdonította. Úgy véli," [Gammage úr] „hogy aki figyelemmel kísérte az események menetét, nem vitathatja ezt a megállapítást. Az úgynevezett alsóházban minden panasz süket fülekre talált, és amikor nyomora miatt a nép feljajdult, azok az emberek gúnyolták és nevették ki, akik a nép képviselőinek nevezik magukat, s ha a nép hangja ritka véletlen folytán visszhangra talált ebben a házban, mindig belefojtották osztály-törvényhozóink gyilkos többségének lármájába. (Hangos helyeslés.) Az alsóház nemcsak azt tagadta meg, hogy igazságot szolgáltasson a népnek, hanem még azt is, hogy szociális helyzetét megvizsgálja. Bizonyára mindnyájan emlékeznek, hogy Slaney úr nemrég indítványt terjesztett a Ház elé egy állandó bizottság kinevezésére, amelynek az lett volna a dolga, hogy megvizsgálja ezt a helyzetet s rendszabályokat javasoljon enyhítésére – de a Ház eltökélte, hogy kitér e kérdés elől, s az indítvány beterjesztésekor csak 26 képviselő volt jelen, mire az ülést elnapolták. (Hangos kiáltások: gyalázat, gyalázat!) Slaney úrnak, amikor újból beterjesztette ezt az indítványt, nemcsak hogy nem volt sikere, hanem azt hiszi (Gammage úr), hogy 656 képviselő úr közül mindössze 19 jelent meg, hogy akár csak vitába bocsátkozzék is a kérdésről. Amikor most megmondja, milyen a nép valódi helyzete, úgy véli, egyetértenek majd vele abban, hogy bőven van ok a vizsgálatra. Közgazdászok megállapítása szerint az ország évi termelése 820 000 000 £. Feltéve, hogy az Egyesült Királyságban 5 000 000 munkáscsalád él, és hogy e családok átlagos heti jövedelme 15 sh., ami véleménye szerint igen magas átlag ahhoz képest, amit valójában kapnak (közbekiáltások: nagyon is magas!) – vegyük mégis átlagnak ezt az összeget, akkor is óriási évi termelésükből nyomorúságos 195 millió jut nekik – (kiáltások: gyalázat!) – és a többi mind a semmittevő földesurak, uzsorások és általában a tőkésosztály zsebébe kerül . . . Kell-e még bizonyítani, hogy ezek az emberek rablók? Nem azok a leggonoszabb tolvajok, akiket bezártak börtöneink falai közé; a legnagyobb és legravaszabb tolvajok azok, akik a maguk alkotta törvények hatalmánál fogva rabolnak, és ezek a nagy rablások az okai mindazoknak a kisebbeknek, amelyeket országszerte elkövetnek . . ."[171]

Gammage úr ezután áttért az alsóház elemzésére, és bebizonyította, hogy azokat az osztályokat tekintve, amelyekhez e Ház tagjai tartoznak és ame-

lyeket képviselnek, elképzelhetetlen, hogy a legcsekélyebb rokonszenv álljon fenn köztük és a dolgozó milliók között. Következésképpen, mondta a szónok, „a népnek meg kell ismernie szociális jogait".

Ernest Jones úr ezt mondta:

„Ma proklamáljuk követelésünket, hogy a Charta törvény legyen. (Hangos éljenzés.) Arra kérlek most benneteket, kapcsolódjatok be újra e nagy mozgalomba, mert tudom, hogy ennek az ideje elérkezett, és a siker tőletek függ, és mert nagyon szeretném, ha nem szalasztanátok el az alkalmat. A felélénkült üzletmenet és a kivándorlás jelenleg erőt önt belétek, és jövendő helyzetetek attól függ, hogyan használjátok fel ezt az erőt. Ha csak a mostani célokért vetitek latba, össze fogtok omlani, mihelyt a mostani körülmények megszűnnek. De ha nemcsak mostani helyzetetek megerősítésére használjátok, hanem arra is, hogy biztosítsátok a jövőtöket, akkor diadalmaskodni fogtok minden ellenségteken. Ha a felélénkült üzletmenet és a kivándorlás önt belétek erőt, ez az erő szükségképpen megszűnik, mihelyt megszűnik az élénk üzletmenet és a kivándorlás, s ha időközben nem biztosítjátok magatokat, rabszolgaságtok súlyosabb lesz, mint valaha. (Halljuk! Halljuk!) Éppen az, ami most erőt ad nektek, hamarosan gyöngeségtek forrásává válik. A kivándorlás, amely most munkátokat hiánycikké teszi, hamarosan az alkalmaztatást teszi még inkább hiánycikké számotokra ... Beáll a gazdasági ellenhatás, és most kérdem tőletek, hogyan készültök fel erre? Részt vesztek a rövid munkaidőért és magas bérekért folyó dicső munkásmozgalomban, és céljaitokat bizonyos mértékig keresztül is viszitek a gyakorlatban, de vigyázzatok! nem viszitek keresztül a palamentben. Vigyázzatok! a munkáltató játszmája ez: kenyerezzük le őket néhány engedménnyel, de törvényt ne adjunk nekik. Ne fogadjunk el bértörvényt a parlamentben, de néhány pontját engedélyezzük a gyárban. (Halljuk!) A bérrabszolga erre azt mondja majd: »Minek is kell nekünk politikai szervezet egy tízórás törvény vagy bérszabályozás végett – kivívtuk azt mi magunk, parlament nélkül is.« Igen ám, de meg tudjátok-e tartani a parlament nélkül? Mi adta nektek? A felélénkült üzletmenet. Mi fogja elvenni tőletek? A pangó üzletmenet. Munkáltatóitok tudják ezt. Ezért csökkentik munkaidőtöket, vagy emelik béreteket, vagy elengedik a bérlevonásokat abban a reményben, hogy az ilyen intézkedésekért lemondtok a politikai szervezetről. (Tetszésnyilvánítás.) Csökkentik a munkaidőt, mert jól tudják, hogy nemsokára gyáraik is rövidebb ideig fognak dolgozni – emelik a béreteket, mert jól tudják, hogy nemsokára sok ezernek közületek egyáltalán nem

fognak bért fizetni. De azt is megmondják nektek – nevezetesen a középangliai gyárosok –, hogy még ha elfogadnák is a törvényeket, ez csak arra kényszerítené őket, hogy más eszközöket keressenek megrablástokra – ez volt szavaik világos értelme. Így hát először is nem fogadtathatjátok el a törvényeket, mert nincs népi parlamentetek. Másodszor, még ha elfogadnák is e törvényeket, a gyárosok, mint maguk mondják, kijátszanák őket. (Hangos kiáltások: halljuk!) Mármost újból kérdem tőletek, hogyan készültök fel a jövőre? Hogyan használjátok fel azt a hatalmas erőt, amellyel e pillanatban rendelkeztek? Tehetetlenek lesztek, ha nem készültök fel most – elvesztetek mindent, amit netalán nyertetek; azért vagyunk ma itt, hogy megmutassuk, hogyan tarthatjátok meg, és szerezhettek még többet. Egyesek azt képzelik, hogy egy chartista szervezet akadályozná a munkásmozgalmat. Szent ég! Éppen ez teheti sikeressé... A munkavállaló nem lehet meg munkáltató nélkül, kivéve, ha alkalmazni tudja önmagát. Ámde a mukavállaló sohasem tudja alkalmazni önmagát, ha nem rendelkezik a munkaeszközökkel – földdel, hitellel és gépi berendezéssel. Ezekkel pedig sohasem rendelkezhet, ha nem zúzza szét a földbirtok, a pénz és a kereskedelem monopóliumait, ezeket pedig csak akkor buktathatja meg, ha a főhatalom a kezében van. Miért akartok tízórás törvényt? Ha politikai hatalomra nincs szükség a munkás szabadságának biztosításához, minek egyáltalán a parlamentbe menni? Miért ne rögtön a gyárban cselekedjünk? Azért, mert tudjátok, érzitek, éppen ezzel a cselekedettel hallgatólagosan elismeritek, hogy politikai hatalomra van szükség a szociális emancipáció eléréséhez. (Hangos tetszés.) Felhívom tehát figyelmeteket a politikai hatalom alapjára – felhívom figyelmeteket a választójogra – felhívom figyelmeteket a chartára. (Lelkes taps.)... Azt mondhatná valaki: »Miért nem várunk, amíg kitör a válság, és a milliók maguktól csatlakoznak?« Azért, mert mi nem olyan mozgalmat akarunk, mely az izgalomból és a veszedelemből sarjad ki, hanem olyant, amely a higgadt belátáson és az erkölcsi erőn alapul. Nem azt akarjuk, hogy az izgalom elragadjon, hanem azt, hogy a józan ész irányítson benneteket – s ezért azt mondjuk nektek, most szerveződjetek újra, hogy úrrá legyetek a viharon és ne váljatok játékszerévé. A gazdasági ellenhatást a kontinensen ismét forradalom fogja kísérni, és nekünk a chartizmus erős jelzőtüzét lángra kell lobbantanunk, hogy világítson nekünk a vihar káoszában. Ma tehát újból felélesztjük mozgalmunkat, és hogy hivatalos elismerését megszerezzük, igénybe vesszük a parlamentet – nem mintha azt várnók, hogy a petíciót elfogadják – hanem mert fel akarjuk használni mint a legalkalmasabb szócsövet arra, hogy újjáéledésünket bejelentsük

a világnak. Igen, ugyanazok az emberek, akik hírül adták halálunkat, abban a nem kívánt élvezetben fognak részesülni, hogy hírül adják újjáéledésünket, és ez a petíció csupán a keresztlevél, amely bejelenti a világnak második születésünket." (Hangos éljenzés.)[172]

Hooson úr határozati javaslatát és a parlamentnek benyújtandó petíciót itt, akárcsak a hét folyamán tartott későbbi gyűléseken, közfelkiáltással lelkesen elfogadták.

A Blackstone Edge-i gyűlésen Ernest Jones bejelentette, hogy meghalt Benjamin Ruston, az a munkás, aki a hét évvel ezelőtt ugyanezen a helyen tartott nagy chartista gyűlésen elnökölt. Jones javasolta, hogy Ruston temetését tegyék nagy politikai tüntetéssé és kössék össze a charta elfogadásáért tartandó West Riding-i gyűléssel – az elhunyt veteránhoz leginkább méltó gyászszertartás lesz ez. Az angol demokrácia évkönyveiben még nem jegyeztek fel akkora tüntetést, amilyen West Ridingben a chartizmus újraélédését és Benjamin Ruston temetését kísérte múlt vasárnap, mikor több mint 200 000 ember – a legforrongóbb időkben is hallatlan szám – gyűlt össze Halifaxben. Azoknak, akik az angol társadalomnak csak tompa, apoplektikus felszínét ismerik, azt ajánlhatjuk, menjenek el ezekre a munkásgyűlésekre és tekintsenek bele a mélységekbe, ahol azok az elemek működnek, amelyek ezt a társadalmat szét fogják rombolni.

A koalíció az indiai kérdésben megnyerte az előzetes ütközetet, Lord Stanleynek a törvényhozás elhalasztására vonatkozó javaslatát ugyanis 184 szavazattöbbséggel elvetették. Anyagtorlódás miatt kénytelen vagyok a szavazatok megoszlásával kapcsolatos kommentáraimat későbbre halasztani.

Russian Policy against Turkey
A megírás ideje; 1853 július 1.
A megjelenés helye; „New York Daily Tribune",
1853 július 14. (3819.) sz.
Eredeti nyelve; angol
Aláírás; Karl Marx

Karl Marx

A török háború kérdése — A „New York Tribune"[1] az alsóházban — India kormánya

London, 1853 július 5., kedd.

A futár, tarsolyában Resid pasának az orosz ultimatissimumra adott elutasító válaszával, június 24-én ért Szentpétervárra, három nap múlva pedig külön küldöncöt menesztettek Gorcsakov herceghez azzal a parancscsal, hogy keljen át a Pruton és szállja meg a dunai fejedelemségeket.

Az osztrák kormány különleges megbízatással elküldte a cárhoz Gyulai grófot, minden bizonnyal azért, hogy figyelmeztesse őt a minden általános európai háború mögött leselkedő forradalmi veszélyre. Az orosz kormány ez esetben adott válaszára következtethetünk abból a válaszból, melyet e hatalom 1829-ben hasonló intelmekre adott. Ez így hangzott:

„Az osztrák kormány ez alkalommal kitért mindarra, ami a forrongás miatti aggodalmait, felfogása és a birtokában lévő információk szerint, több országra vonatkozóan indokolja, s utalt a forradalmi törekvéseknek az utóbbi időben tapasztalható elharapódzására. Ez az aggály kivált Ferenc császárnak egyik Miklóshoz intézett levelében jut kifejezésre. Távol áll tőlünk, hogy tagadjuk azokat a veszélyeket, amelyekre Ausztria rámutatott. Mivel a portának külföldi befolyásra konokká vált ellenállása óhajaink és reményeink ellenére meghosszabbítja a válságot, sőt kettőzött erőfeszítést és újabb áldozatokat követel tőlünk, Oroszország kénytelen, inkább mint valaha, a hatalmát és alattvalói jólétét legközvetlenebbül érintő érdekeknek szentelni minden figyelmét; mostantól fogva szükségképpen megbénulnak azok az erők, amelyeket az Európa többi részében lábra kapó forradalmi szellemmel szembeállíthatna. Egyetlen hatalomnak sem fűződne tehát nagyobb érdeke a békekötéshez, mint Ausztriának, de olyan békéhez, amely a császár dicsőségére és birodalma előnyére válik. Mert ha olyan békét írnánk alá, amely nem ilyen jellegű lenne, Orosz-

ország politikai tekintélye és befolyása végzetes csorbát szenvedne azáltal, hogy hatalmi erejének *presztízse* csökkenne, és az az erkölcsi támogatás, amelyre baráti és szövetséges hatalmak jövendő, előre nem látott esetekben netán felkérhetnék, bizonytalan és hatástalan lenne." (Gróf Nesselrode titkos távirata Tatyiscsev úrhoz, Szentpétervár, 1829 február 12.)[173]

A múlt szombati „Press"[147] megállapítja, hogy a cár, Anglia és különösképpen Lord Aberdeen magatartásában csalódva, utasította Brunnow urat, ne tartson többé kapcsolatot ezzel a „derék" öreg emberrel, hanem szorítkozzék a külügyminiszterrel való hivatalos érintkezésre.

A „Wiener Lloyd"[174], az osztrák bankokrácia orgánuma, igen határozottan síkra száll amellett, hogy Ausztria álljon Anglia és Franciaország oldalára, s szálljon szembe Oroszország agresszív politikájával.

Olvasóim valószínűleg emlékezni fognak, hogy a koalíciós kormány április 14-én a hirdetési illeték javasolt eltörlésével kapcsolatban vereséget szenvedett.* Most, július 1-én, ugyanebben a kérdésben két további vereség érte. Ezen a napon Gladstone úr indítványozta, hogy a hirdetési illetéket 1 sh. 6 d.-ről 6 d.-re csökkentsék és azt minden folyóiratban, brosúrában vagy egyéb kiadványban megjelenő hirdetésekre is terjesszék ki. Milner Gibson úr módosító javaslatát, aki minden jelenlegi hirdetési illeték eltörlését indítványozta, 109 szavazattal 99 ellenében elvetették. Gladstone úr hívei, abban a hitben, hogy győzelmük már biztos, eltávoztak a Házból, hogy díszvacsorán és udvari bálon vegyenek részt, amikor Bright úr szólásra emelkedett és igen hatásos beszédet mondott általában a tudást sújtó adók s különösen az újságokat terhelő bélyeg- és hirdetési illeték ellen. Ebből a beszédből idézek néhány olyan mondatot, amelyek bizonyára érdeklik önöket:

„Ő (Bright úr) azt mondotta, hogy a kezében levő újság olyan terjedelmű, mint a londoni napilapok melléklet nélkül, s meri állítani, hogy ez az újság van olyan jó, mint akármelyik londoni újság. Szedése jobb, mint bármelyik londoni napilapé. Papírja, anyaga rendkívül jó – teljesen megfelel mindazon céloknak, amelyekre egy újság szolgál. Nyomása felülmúlhatatlan, és tartalmasabb bármely Londonban nyomott ilyen formátumú napilapnál. Az első, második és harmadik oldalon hirdetéseket közöl. Hosszú cikkeket tartalmaz az Amerikai Ipari Egyesület kutatásairól, közöl egy vezércikket, amely összefoglalja a legújabb európai híreket, egy vezércikket a halászat körüli vitákról, továbbá egy vezércikket, amelynek

* *V. ö. 54. és 65. old. – Szerk.*

tartalmával, hogy ti. minden hivatalos bankett hivatalos garázdálkodás, ő teljesen egyetért. (Halljuk, halljuk! és nevetés.) Talán olvasott már stílusosabb cikkeket, de olyanokat nem, amelyek nemesebb hangnemre törekedtek és olyanokat is aligha, amelyek hasznosabbak lettek volna. Vannak még cikkek benne »Három nappal egy európai utazás után«, »Az ‚Ázsia' gőzös megérkezése« címmel, tartalmazza továbbá az összes európai hírek összefoglalását is. Nagy-Britanniából kimerítő értekezést közöl a miniszter úr* költségvetéséről, amelyet a cikkíró részben helyesel, több vonatkozásban azonban nem, a Manchester-iskolát[76] pedig a legkisebb mértékben sem helyesli.[175] (Derültség.) Azután tudósítást közöl Stowe asszony edinburgh-i látogatásáról, egy hosszú cikket a londoni »Times«-ből[24] a szabónőkkel történt igazságtalanságról, cikkeket Görögországból, Spanyolországból és az európai kontinens más országaiból, az athlone-i választásról és őfelsége főügyészének pontosan 189 szavazattal történt újraválasztásáról — ami amerikai ember számára különös olvasmány lehet! — több hasábnyi közönséges hírt jegyzet formában és igen részletes kereskedelmi és piaci árjegyzéseket. A lap mindenkor a mértékletesség mellett és a rabszolgaság ellen foglal állást, és ő [Bright] meri állítani, hogy jelenleg Londonban nincsen ennél jobb újság. A lap neve »The New York Tribune«, és reggelenként rendszeresen leteszik minden New York-i munkás asztalára, aki hajlandó egy pennyért megvenni. (Halljuk, halljuk.) Kérdezi a kormánytól: hogyan lehetséges, milyen jó célt szolgál, és a kincstári elnyomás milyen mesterfogásának köszönhető az, hogy a dolgozó embernek egy londoni reggeli lapért 5 pennyt kell fizetnie, míg New York-i közvetlen konkurrense 1 pennyért vehet újságot? Mi az egész világ színe előtt versenyben állunk az Egyesült Államokkal; de ha mesterembereinket arra kényszerítjük, hogy vagy egyáltalán ne járassanak újságot vagy 5 pennyt fizessenek érte, vagy a kocsmákba kergetjük őket, hogy ott olvassák el az újságot, míg az Egyesült Államokban minden mesterember 1 pennyért megszerezheti, hogyan beszélhetünk akkor tisztességes versenyről e két ország mesteremberei között? Akkor akár azt is állíthatnók, hogy az az angol kereskedő, akinek árjegyzék sohasem kerül a szeme elé, ugyanolyan feltételek mellett bonyolíthatja le üzleteit, mint az a kereskedő, aki *minden* nap élvezi ezt az előnyt. (Halljuk, halljuk!) ... Ha megállapításaival szemben a kincstári kancellárnak valami ellenvetése lenne, akkor ő [Bright] habozás nélkül máris megmondhatja neki, miszerint ez annak tulajdonítható, hogy a kincstári kancellár titkon fél a

* Gladstone. — *Szerk.*

sajtószabadságtól; és ha a miniszter úr pénzügyi nehézségekről beszél, akkor az ő [Bright] véleménye szerint ezzel csak el akarja rejteni titkos rémületét attól, hogy az emberek szabad sajtóval és a politikai tájékozódás nagyobb lehetőségeivel rendelkezhetnének. (Halljuk!) Csak a félelem, hogy a sajtó szabad lehet, indította a kormányt arra, hogy a 6 pennys hirdetési illetéket az újság-bélyegilleték támaszaként fenntartsa."

Craufurd úr ezután javasolta, hogy a 6 pennys összeget 0 penny számjeggyel helyettesítsék. Cobden úr támogatta ezt a javaslatot, s válaszolva Gladstone úr azon állítására, hogy a hirdetési illeték az olcsó újságok forgalmát nem fogja különösképpen befolyásolni, felhívta Gladstone úr figyelmét Horace Greeley úr kijelentésére, akit az 1851-ben ülésező bizottság ez ügyben meghallgatott.

„Ez az úr", mondotta Cobden, „a nagy kiállítás[176] egyik biztosa és éppen annak az újságnak a tulajdonosa volt, amelyre tisztelt barátja, Bright úr hivatkozott. Megkérdezték tőle, hogy milyen hatása lenne a hirdetési illetéknek Amerikában; azt válaszolta, hogy bevezetése tönkretenné az új amerikai újságokat."

Ekkor Lord John Russell emelkedett szólásra és meglehetősen izgatott hangon kijelentette, hogy aligha lenne tisztességes eljárás, ha a Ház a képviselők ilyen gyér jelenléte mellett hatálytalanítaná a már elfogadott határozatokat. Lord John természetesen nem emlékezett arra, hogy kollégáit, akik most csak 10 szavazattöbbséget kaptak, annakidején éppen e hirdetési illeték kérdésében 40 szavazattöbbséggel szavazták le. Gladstone úr javaslatát minden hirdetés 6 pennys megadóztatására, Lord Johnnak az „alkotmányos" tisztességről adott leckéje ellenére, 68 szavazattal 63 ellenében elvetették, és Craufurd úr módosító javaslatát elfogadták 70 szavazattal 61 ellenében. Disraeli úr és barátai a Manchester-iskolával együtt szavaztak.

Az alsóház az indiai vitát, a tárgykör roppant kiterjedtségét figyelembe véve is, szokatlanul hosszúra nyújtotta és kiszélesítette, jóllehet ez a vita teljesen híján volt a mélységnek és az eleven érdekességnek. A szavazás, melynek során a kormány 322 szavazatnyi többséget szerzett 142 ellenében, fordított arányban áll a vitával. A vita tele volt tüzdelve a kormánynak szánt bogáncsal, és Sir Charles Wood volt a szamár, akinek az a hivatalos feladat jutott, hogy a bogáncsot megegye. A szavazáskor minden tele volt rózsákkal, és Sir Ch. Woodot második Manuvá[117a] koronázták. Ugyanazok, akik a kormány tervét érveikkel ellenezték, szavazataikkal elfogadták. A kormány

egyetlen védelmezője sem merészelte magát a törvényjavaslatot igazolni. Ellenkezőleg! Mindenki önmagát igyekezett igazolni, amiért a javaslatot támogatja; némelyek azzal, hogy ez a javaslat csak parányi része egy helyes intézkedésnek, mások meg azzal, hogy ez egyáltalán nem is intézkedés. Az előbbiek azt állítják, hogy a bizottságban most majd a törvényjavaslat megjavítására fognak törekedni; az utóbbiak azt mondják, le fognak róla hántani minden álreform-ékítményt.

A kormány győztes lett a csatatéren, mert a tory[3]-ellenzéknek több mint a fele megfutott, és az ott maradtak nagyrésze, Herriesszel és Inglisszel együtt, átpártolt az Aberdeen-táborhoz, a 142 ellenzéki szavazatból pedig 100 a Disraeli-frakcióé volt és 42 szavazat a Manchester-iskoláé, amelyet néhány elégedetlen ír és néhány határozatlan pártállású támogatott. Az ellenzéken belüli ellenzék megint csak megmentette a kormányt.

Halliday úr, a Kelet-Indiai Társaság egyik tisztviselője, akit egy vizsgálóbizottság kihallgatott, így nyilatkozott:

„Az indiai népesség úgy látja, hogy a charta, amely húsz évi bérleti időt biztosít a Kelet-Indiai Társaságnak, az indiaiakat bérleti tárgyakká teszi."

Ezúttal legalább nem meghatározott időre újították meg a chartát, hanem az a parlament kívánságára bármikor visszavonható. A társaság tehát az örökbérlő tisztes helyzetéből lecsúszik a tenant-at-will* bizonytalan helyzetébe. Annál jobb az indiai népnek. A koalíciós kormánynak sikerült az indiai kormány problémáját, akárcsak minden más kérdést, nyílt kérdéssé változtatni. Másrészt az alsóház ismét szegénységi bizonyítványt állított ki magának, amikor egy és ugyanazon szavazással bebizonyította, hogy képtelen a törvényhozásra, de elhalasztásától viszolyog.

Arisztotelész kora óta – hol tehetséges, hol képtelen – értekezések szörnyű áradatát zúdították a világra erről a témáról: kinek a kezében legyen a kormányhatalom? De a történelem évkönyveiben ez az első eset, hogy olyan nép szenátusa, amely 156 millió főnyi, 1 368 113 négyzetmérföld területen élő másik népen uralkodik, ünnepélyes és nyilvános gyűlésen tanakodik, hogy megválaszolja ezt a szokatlan kérdést: voltaképpen melyiküknek a kezében is van a kormányhatalom ama 150 millió lélekszámú idegen nép fölött? A brit szenátusban nem akadt Oidipusz, aki meg tudta volna fejteni ezt a talányt. Az egész vita kizárólag e tárgy körül forgott, ezt kerülgette, mert noha szavazni már szavaztak, nem jutottak el az indiai kormány definiálásáig.

* – bérlő, akinek a bérletét bármikor fel lehet mondani – *Szerk.*

Hogy Indiában a pénzügyi deficit állandó, a katonai kiadás a soknál is több, s közmunkákra egyáltalán nem költenek, az adórendszer gyalázatos és a jogállapot meg a törvényhozás állapota nem kevésbé gyalázatos, hogy úgyszólván ez az öt tétel alkotja a kelet-indiai charta öt pontját, mindezt az 1853. évi vitákban minden kétséget kizáróan tisztázták, akárcsak az 1833. évi, az 1813. évi és minden előző, Indiáról lefolyt vitában. Az egyetlen, amit sohasem derítettek ki, az, hogy mindezért kit terhel a felelősség.

Indiának kétségtelenül van főkormányzója, s az ő kezében összpontosul a legfelsőbb hatalom, ez a kormányzó viszont az angol kormánynak van alárendelve. És ki ez az angol kormány? Az indiai ügyek minisztere-e, aki az ellenőrző testület elnökének szerény titulusa mögött rejtőzik, vagypedig a Kelet-Indiai Társaság huszonnégy igazgatója? Az indiai vallás küszöbén isteni szentháromságba ütközünk, s ugyanígy az indiai kormány küszöbén világi szentháromságba.

Ha egyelőre teljesen figyelmen kívül hagyjuk a főkormányzót, a feltett kérdés a kettős kormány rendszerére lyukad ki; ebben a formában pedig az angoloknak már ismerős. A kormány a törvényjavaslatával és a Ház a szavazásával ehhez a dualizmushoz tapad.

Amikor az angol kereskedő-kalandorok társasága, amely meghódította Indiát, hogy pénzt préseljen ki belőle, kezdte telepeit világbirodalommá kiszélesíteni, amikor a holland és francia magánkereskedőkkel folytatott konkurrenciaharca nemzetek közti vetélkedés jellegét öltötte, a brit kormány természetesen kezdett beavatkozni a Kelet-Indiai Társaság ügyeibe, s így ténylegesen, ha nem is név szerint, létrejött az indiai kettős kormányrendszer. Az 1784. évi Pitt-törvény[136] ezt a körülmények folytán létrejött kettős kormányrendszert nemcsak névlegesen, hanem ténylegesen is elfogadta, szabályozta és szentesítette azzal, hogy kompromisszumot kötött a Kelet-Indiai Társasággal, s ezt az ellenőrző testület felügyelete alá helyezte, az ellenőrző testületet viszont a kormány függelékévé tette.

Az 1833-as törvény megerősítette az ellenőrző testületet, a Kelet-Indiai Társaság részvényeseit a kelet-indiai bevételek puszta záloghitelezőivé tette, utasította a Társaságot árukészleteinek eladására, megszüntette a Társaság kereskedelmi létét és, már amennyire politikailag még létezett, a korona puszta megbízottjává változtatta, vagyis úgy bánt a Kelet-Indiai Társasággal, ahogyan az szokott bánni a kelet-indiai fejedelmekkel: miután kiszorította őket, egy ideig még a nevükben uralkodott tovább. Ilymódon 1833 óta a Kelet-Indiai Társaság létezése már csak névleges és megtűrt volt. Míg tehát egyrészt nem is lenne nehéz a Társaságtól végleg megszabadulni, másrészt teljesen közömbös, hogy az angol nemzet személyesen Viktória

királynő nevében, vagy pedig egy részvénytársaság hagyományos cégére alatt uralkodik Indián. Az egész kérdés tehát látszólag csupán igen kétes jelentőségű formaságok körül forog. De a dolog mégsem ennyire egyszerű.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a Cannon Row-ban székelő minisztériumi ellenőrző testület éppen olyan látszatéletet él, mint a Kelet-Indiai Társaság, amely állítólag a Leadenhall Street-en székel. Az ellenőrző testület tagjai csak arra valók, hogy a testület elnökének teljhatalmát palástolják. Az elnök maga is csak alárendelt, bár független tagja a brit birodalmi kormánynak. Indiában, úgy látszik, az a felfogás, hogy az olyan embert, aki semmire sem használható, legjobb megtenni bírónak, mert így meg lehet tőle szabadulni. Ha Nagy-Britanniában valamely párt kormányra kerül, s ha kölöncként egy tizedrangú „államférfit" vonszol magával, legjobbnak tartják, ha az ellenőrző testület elnökévé, a nagymogul utódjává teszik meg, hogy így megszabaduljanak tőle – teste* Carolo Wood.

A törvény betűje az ellenőrző testületet, amely csupán az elnök leple, felruházza „minden joggal és teljhatalommal, hogy a felügyeletet, az irányítást és az ellenőrzést gyakorolja a Kelet-Indiai Társaságnak minden olyan intézkedése, művelete és ügye fölött, amely az indiai birtokok kormányzásával, vagy az ezekből származó jövedelmekkel valamiféle kapcsolatban áll". Az igazgatóknak tilos „bármiféle Indiára vagy kormányára vonatkozó rendelkezést, utasítást, sürgönyt, hivatalos levelet vagy közlést továbbítaniok, ha ezeket az ellenőrző testület nem hagyta jóvá". Az igazgatók kötelesek „mindenféle kérdéssel kapcsolatos rendelkezést vagy utasítást, az ellenőrző testület erre vonatkozó értesítésétől számított tizennégy napon belül előkészíteni, illetve más esetekben a testület Indiára vonatkozó rendelkezéseit továbbítani". Az ellenőrző testület jogosult felülvizsgálni minden Indiából vagy Indiába továbbított levelezést és sürgönyt, úgyszintén a felügyelőbizottság és az igazgatótanács[114] ügyintézését. Végül, az igazgatótanácsnak titkos bizottságot kell alakítania, amely elnökéből, alelnökéből és legidősebb tagjából áll, akik titoktartási esküt kötelesek tenni, s akiknek útján az ellenőrző testület elnöke továbbíthatja Indiába minden politikai és katonai ügyre vonatkozó személyes rendelkezéseit, míg a bizottság csupán az ő közvetítőszerveként működik. Az Afganisztán és a Burma elleni háborúkra, valamint a Sind megszállására vonatkozó parancsokat e titkos bizottság továbbította, anélkül, hogy az igazgatótanács több tájékoztatást kapott volna erről, mint a nagy nyilvánosság vagy a parlament. Mindmáig tehát úgy látszik, hogy

* – tanú rá[177] – *Szerk.*

az ellenőrző testület elnöke az igazi nagymogul, s mindenképpen korlátlan hatalma van a bajkeverésre, például arra, hogy a legveszedelmesebb háborúkat szítsa, miközben állandóan a felelősséget nem viselő igazgatótanács cégére mögé rejtőzik. Másrészt viszont az igazgatótanácsnak is van tényleges hatalma. Mivel közigazgatási intézkedések ügyében általában ő kezdeményez, s az ellenőrző testületnél állandóbb, szilárdabb szerv, amely hagyományos irányvonalak szerint tevékenykedhet és bizonyos mértékig ismeri a részleteket, ezért az egész folyó belső adminisztráció az igazgatótanácsra hárul. A Korona engedélyével ez nevezi ki India legfőbb hatalmasságát, a főkormányzót és tanácsadóit is, ezenkívül korlátlan hatalommal rendelkezik a legfőbb tisztviselőknek, még a főkormányzónak leváltására is, amit Sir Robert Peel idején Lord Ellenborough-val meg is tett. De még mindig nem ez a legfontosabb előjoga. Mivel az igazgatók csak 300 £-et kapnak évente, jövedelmük a valóságban abból származik, hogy az állások juttatása az ő joguk; jelölteket állítanak minden polgári és katonai tisztségre, s India főkormányzója és a tartományi kormányzók e jelöltek közül kötelesek azokat kiválogatni, akik betöltenek minden magasabb tisztséget, amelyekből az indiai lakosság ki van rekesztve. Ha az adott évre betöltendő állások számát megállapították, e számot 28 egyenlő részre osztják s ebből kettőt juttatnak az igazgatótanács elnökének és alelnökének, kettőt az ellenőrző testület elnökének, s egyet-egyet az igazgatóknak. Az állásbetöltési jog egy-egy részének értéke évi 14 000 £-nél ritkán tesz ki kevesebbet.

„Minden kinevezés", mondja Campbell úr, „most úgyszólván egyén magántulajdon, amelyet az igazgatók között osztanak fel, és mindegyikük úgy rendelkezik saját részével, ahogyan jónak látja."[178]

Világos hát, hogy az igazgatótanács szelleme hatja át India egész felsőbb közigazgatását, hiszen képviselői az addiscombe-i és hailybury-i iskolákban nevelkednek és az igazgatók pártfogásával kerülnek helyükre. Ugyanilyen kézenfekvő, hogy ezt az igazgatótanácsot, amely évről évre közel 400 000 £ értékben juttathat kinevezéseket Nagy-Britannia felsőbb osztályainak, a közvélemény, melyet éppen ezek az osztályok irányítanak, kevéssé vagy egyáltalán nem ellenőrzi. Hogy milyen szellem hatja át ezt az igazgatótanácsot, arra India jelenlegi helyzetéről szóló későbbi cikkemben fogok kitérni. Pillanatnyilag elegendő utalnom arra, hogy Macaulay úr a még folyó viták során az igazgatótanács javára különös módon úgy érvelt, hogy nem képes végrehajtani mindazt a rosszat, amit netán még el akarna követni; szinte az a helyzet, hogy minden javítást az igazgatótanáccsal dacolva és annak akarata ellenére egyes kormányzók vittek keresztül, akik saját felelősségükre

cselekedtek. Ez áll a szatí[179] betiltására éppúgy, mint a gyalázatos tranzitvámok eltörlésére és a sajtószabadság engedélyezésére Kelet-Indiában.

Így tehát az ellenőrző testület elnöke az igazgatótanács védelme alatt pusztító háborúkba sodorja Indiát, míg az igazgatótanács az ellenőrző testület palástja alatt korrumpálja az indiai közigazgatást.

Ha mélyebbre hatolunk ennek a rendellenes kormánynak a szerkezetébe, magvában felfedezünk egy harmadik hatalmat, amely szuverénebb az ellenőrző testületnél és az igazgatótanácsnál, kevésbé felelős, rejtettebb, s jobban elbújhat a nyilvánosság szeme elől, mint ők. Az ellenőrző testület ideiglenes elnöke a Cannon Row-i hivatali központjának állandó hivatalnokaitól függ, e hivatalnokok számára pedig India nem Indiában van, hanem a Leadenhall Streeten. De vajon ki az úr a Leadenhall Streeten?

Kétezer személy – éltes hölgyek és beteges urak, a Kelet-Indiai Társaság részvényeinek tulajdonosai, akiknek semmiféle más érdekük nem fűződik Indiához, mint az, hogy az indiai bevételekből megkapják osztalékaikat – huszonnégy igazgatót választ, akiknek egyetlen érdeme az, hogy 1000 £ értékű részvény tulajdonosai. Kereskedők, bankárok és vállalati igazgatók nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy – kizárólag magánérdekből – bekerüljenek az igazgatótanácsba. „A londoni City egyik bankára", mondja Bright úr, „300 szavazattal rendelkezik a Kelet-Indiai Társaságban, és igazgatók választásánál szava szinte abszolút törvény." Az igazgatótanács tehát nem egyéb, mint az angol plutokrácia *meghosszabbított karja*. Az ilyen módon megválasztott igazgatótanács a maga részéről a fentemlített titkos bizottságon kívül három további bizottságot alakít, mégpedig: 1. politikai és katonai ügyek; 2. pénzügy és belügy; 3. bevételek, igazságügy és törvényhozás vitelére. E bizottságok tagjait évente cserélgetik, ilymódon tehát egy pénzügyi ember egyik évben az igazságügyi, a következőben pedig a katonai bizottságban foglal helyet, és senkinek sincs alkalma arra, hogy egy speciális ágazatot állandóan szemmel tartson. Mivel a választás módja következtében olyan emberek kerültek be, akik feladatkörük betöltésére egyáltalán nem alkalmasak, minden képességükre, amellyel netán véletlenül rendelkeznének, kölcsönös kicserélésük rendszere halálos csapást mér. Ki gyakorolja hát ténylegesen az uralmat az igazgatók nevében? A felelősséget nem viselő titkárok, revizorok, irnokok nagy törzskara az India House-ban[180], akik közül, mint Campbell úr „Scheme for the Government of India" című írásában megállapítja, valószínűleg csak egyetlen személy járt Indiában, de akkor is csak véletlenül. Az állásokkal űzött kufárkodástól eltekintve is, merő fikció, ha az igazgatótanács politikájáról, elveiről és rendszeréről beszélnek. A valódi igazgatótanács, India valódi angol kormánya az állandó, minden

felelősségtől mentes bürokrácia – „az íróasztal kreatúrái és a kegy kreatúrái", akik a Leadenhall Streeten székelnek. Olyan testülettel van tehát dolgunk, amely egy óriási birodalmon uralkodik, de nem kiváló patríciusokból áll, mint Velencében, hanem vén, nyakas tintanyalókból és más efféle különös figurákból.

Nem csoda tehát, hogy nincsen kormány, amely olyan sokat irkál és olyan keveset tesz, mint India kormánya. Amikor a Kelet-Indiai Társaság még csak kereskedelmi társulat volt, mint minden kereskedelmi vállalat, természetesen minden részletről kimerítő jelentéseket követelt indiai telepvezetőitől. Amikor e telepek már birodalommá terebélyesedtek, a kereskedelmi jelentések pedig levelek és dokumentumok hajórakományaivá duzzadtak, a Leadenhall-irnokok továbbra is követték a régi rendszert, amely az igazgatókat és az ellenőrző testületet függővé tette tőlük, s amelynek révén sikerült India kormányát óriás írógépezetté változtatniok. Lord Broughton a fizetésekkel foglalkozó hivatalos bizottság előtt tanúsította, hogy egyetlen sürgönnyel 45 000 oldalnyi bizonylatot küldtek.

Hogy önöknek némileg képet adjak arról, milyen időtrabló módszerekkel bonyolítják le az ügyleteket az India House-ban, idézek egy részt Dickinson úr írásából:

„Ha Indiából sürgöny érkezik, az ügyet első fokon az erre illetékes felülvizsgáló osztályhoz utalják; ezután az elnökök* az ezen osztályért felelős tisztviselővel tanácskozásra ülnek össze, megállapodnak a válasz hangnemében, s a választervezetet eljuttatják az indiai ügyek miniszteréhez[181], amit technikailag i.v.-vel, vagyis ideiglenes válasszal jelölnek. Az i.v. ezen előzetes stádiumában az elnökök főleg a hivatalnokoktól függnek. E függőség olyan mérvű, hogy még a felügyelőbizottság vitája során is az a szánalmas kép figyelhető meg, hogy az elnök a bevezető megjegyzések után minduntalan a mellette ülő titkárhoz fordul, aki aztán valamit suttog a fülébe és súg neki, mintha az elnök csupán báb volna; s a miniszter, e rendszer másik pólusán, ugyanilyen kínos helyzetben van. Ha az i.v. e stádiumában a tervezetet illetően nézeteltérés merül fel, ezt megbeszélik, s a miniszter és az elnök közötti barátságos eszmecserében majdnem mindig elsimítják. Végül a miniszter vagy jóváhagyással, vagy módosítva visszaküldi a választervezetet; ezután a tervezetet az ügyre vonatkozó összes iratokkal együtt a megfelelő osztályért felelős igazgatói bizottság elé terjesztik tanácskozás és megbeszélés, elfogadás vagy módo-

* A Kelet-Indiai Társaság igazgatóságának elnöke és alelnöke. – *Szerk.*

sítás végett. Ezután a tervezetet az igazgatótanács plenáris ülésén ugyanezen eljárásnak vetik alá, és csak azután továbbítják első ízben hivatalos közlésként a miniszterhez, majd pedig a tervezet fordított irányban teszi meg ugyanezt a szolgálati utat."[182]

„Ha Indiában valamilyen intézkedést megvitatnak", mondja Campbell úr, „és közlik, hogy az ügyet az igazgatótanácshoz utalták, ez egyértelmű azzal, hogy bizonytalan időre elnapolták."[183]

E bürokrácia dohos, alantas szelleme megérdemli, hogy Burke híres szavaival bélyegezzük meg:

„A vulgáris politikusoknak ez a fajtája az emberi nem legalacsonyabb lépcsőfokán áll. Egyetlen mesterség sem annyira visszataszító és annyira gépies, mint a kormányzás az ő kezükben. Az erény náluk nem divat. Minden olyan viselkedés, amelyet csak a lelkiismeret és a becsület diktál, kihozza őket a sodrukból. Az államok érdekeinek nagyvonalú, liberális, távlati szemléletét romantikának tartják és a mellette szóló elveket a beteges képzelet csapongásainak. A hideg számítók e tételeket törlik gondolkodásukból. A csúfolódók és ripacsok hatására mindent szégyelnek, ami nagy és emelkedett. A célok és eszközök kicsinyessége az ő szemükben ésszerűség és józanság."[184]

A Leadenhall Street-i és a Cannon Row-i irodák az indiai népességnek évente csekély 160 000 £-jébe kerülnek. Az oligarchia, hogy ifjabb fiai számára foglalkozást találjon, háborúkba bonyolítja Indiát; a plutokrácia a legtöbbet ígérőnek szolgáltatja ki az országot, az alacsonyabb bürokrácia pedig megbénítja közigazgatását, és annak visszaéléseit saját örök fennmaradásának létfontosságú előfeltételeként örökössé teszi.

Sir Charles Wood törvénye mit sem változtat a fennálló rendszeren. Kiterjeszti a kormány hatalmát anélkül, hogy felelősségét növelné.

The Turkish War Question – The New York Tribune in the House of Commons – The Government of India

A megírás ideje: 1853 július 5.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 július 20. (3824.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

[Layard interpellációja – Harc a tízórás törvényért]

London, 1853 július 8., péntek.

A dunai fejedelemségek tényleges megszállása után és a régóta megjövendölt válság közeledtével az angol sajtó jelentősen enyhítette harcias hangját, és alig emel kifogást a „Times"[24] két egymást követő vezércikkében adott azon tanácsa ellen, hogy „mivel az oroszok nem tudják fékezni hajlamukat barbár tartományok civilizálására, Anglia jobban tenné, ha nem avatkoznék bele ebbe a dologba, s nem veszélyeztetné a békét hiábavaló csökönyösséggel".

A kormány buzgó igyekezete, hogy a függő török kérdésben elkerüljön minden tájékoztatást, kiderült a parlament két házában egyidőben előadott mulatságos bohózatból. Layard úr, az ősi Ninive ünnepelt restaurátora,[185] az alsóházban tett bejelentése szerint ma este indítványt fog tenni arra, hogy a Ház részletes tájékoztatást kapjon Törökországra és Oroszországra vonatkozólag. Bejelentése után a következő jelenet játszódott le az alsóházban:

Layard úr: Indítványomat holnapra jelentettem be. Tegnap délután levelet kaptam, amelyben felkérnek, hogy halasszam el az indítványt e hó 11-ére, hétfőre. Tegnap délután, illetve de facto ma reggelig, nem tudtam válaszomat átadni. Meglepetésemre kiderült, hogy tegnap tudtomon kívül a parlamentben voltam: mert az indítványokról szóló és a szavazásokat is ismertető nyomtatott jelentésből azt látom, hogy Layard úr 8-áról, péntekről 11-ére, hétfőre halasztotta indítványát! Aligha van rendjén, hogy így bánnak független képviselőkkel.

Gladstone úr: Nem tudom kinek az utasítására vagy felhatalmazására került a halasztásról szóló közlés a Ház bulletinjébe. Egy dologról azonban biztosíthatom a tisztelt képviselőt: bármi történt, teljesen bona fide* történt.

* – jóhiszeműen – *Szerk.*

Layard úr: Szeretném tudni, hogy ki tette a lapba a halasztásról szóló közleményt. Mi okból akarja ön az indítványt hétfőre halasztatni?

Gladstone úr: Lord J. Russell gyengélkedik.

Layard úr erre hétfőig visszavonta indítványát.

Disraeli úr: Úgy vélem, ez az ügyrendi intézkedés magyarázatot követel a kormány részéről – annál is inkább, mert az India Bill[136] is, a megállapodással ellentétben, a holnapi napirenden szerepel.

Szünet után

Sir C. *Wood* töredelmesen bevallja, hogy mindkét esetben ő volt a ludas, de Gladstone úr tanácsát felhasználva kijelentette, hogy Layard úrral szemben a *lehető legjobb szándék* vezette.

Az érem másik oldala a Lordok Házában volt látható, ahol a szegény kis Russell gyengélkedésének semmiképpen sem volt köze Clanricarde márki Layard úréhoz hasonló indítványához, amelyet a miniszterek kérésére történt többszörös elnapolás után ugyancsak péntekre jelentettek be.

Lord *Brougham* szólásra emelkedve azt bizonygatta, hogy a kormány egyik tagjával sem lépett érintkezésbe, de Lord Clanricarde holnapra bejelentett indítványát a jelenlegi helyzetben igen alkalmatlannak tartja. Ezért ebben a kérdésben a külügyminiszterhez fog fordulni.

Lord *Clarendon* természetesen nem állíthatja, hogy a kérdés részletes megvitatásából a mostani időpontban nem származhat baj vagy kellemetlenség. Folyamatban vannak a tárgyalások; de úgy érzi, a többszöri halogatás után nem kérheti fel újra nemes barátját, hogy vonja vissza indítványát. Mégis fenntartja magának azt a jogot, hogy válaszában ne mondjon többet annál, amit hivatali kötelessége tudatában megengedhetőnek tart. Mindamellett megkérdi nemes barátját, volna-e kifogása ellene, hogy az indítványt legalább jövő hétfőig elnapolják, mivel jobb lenne, ha ez a vita a két házban egy időben zajlanék le, s mivel Lord Russell igen rosszul érzi magát.

Gróf *Ellenborough*: A velem szemben ülő nemes márki csak józan mértéktartását bizonyítaná, ha holnapra bejelentett indítványát nemcsak hétfőig, hanem általában halasztaná el, anélkül, hogy beterjesztésének napját most megjelölné.

Lord *Derby* meglepetéssel hallotta, hogy a nemes márki ezt a kérdést megvitatásra indítványozza, és teljesen egyetért a nemes gróf (Ellenborough) szempontjaival.

Gróf *Grey*: Lord Clarendon nyilatkozata után bizonyára mindenki előtt nyilvánvaló, hogy célszerű a vitát elhalasztani.

Clanricarde márki ezek után visszavonta indítványát.

Gróf *Fitzwilliam* szeretné megkérdezni, hiteles-e a Törökország ellen *szent háborút* hirdető június 26-án kelt orosz manifesztum szövege?

Gróf *Clarendon* ezt a dokumentumot őfelsége szentpétervári követétől kapta.

Gróf *Malmesbury*: A Lordok Háza tagjainak méltóságát megilletően a kormány biztosítani tartozna őket arról a szándékáról, hogy minden lehetőt megtesz, nehogy hétfőn a másik Házban ilyen vita folyjék le.

Gróf *Aberdeen*: Kollégáival együtt minden befolyását latba fogja vetni e vita megakadályozása érdekében.

Összefoglalva: Előbb az alsóházat csalással ráveszik a vita elnapolására. Azután azzal az ürüggyel, hogy az alsóház elnapolta a vitát, a Lordok Házát is ráveszik ugyanerre. Majd a „nemes" lordok elhatározzák, hogy ad infinitum* elhalasztják a vitát; és végül „a földkerekség legnemesebb gyülekezetének" méltósága megköveteli, hogy az alsóház is ad infinitum elhalassza az indítványt.

Liddell úr interpellációjára Lord Palmerston ugyanezen az ülésen kijelentette:

„A hajóforgalom legutóbbi fennakadását a Duna Szulina-csatornáján az a véletlen körülmény okozta, hogy a folyam vize kiáradt, elöntötte a partot és annyira csökkentette a víz folyásának erejét, hogy a torlasznál nagyobb mennyiségű iszap gyülemlett fel. Meg kell mondanom, hogy a kormány már hosszú évek óta joggal nehezményezi, hogy az orosz kormány elhanyagolja a Duna deltájára eső terület birtokából reá háruló kötelezettségek teljesítését, és nem tartja a Szulina-csatornát megfelelő hajózható állapotban, jóllehet Oroszország mindig elismerte, hogy a drinápolyi szerződés[45] alapján ez kötelessége. Amíg a Dunának ez a torkolata török területhez tartozott, a torlasznál a víz mindig 16 láb mélységet ért el, míg az orosz hatóságok hanyagsága folytán a mélység 11 lábra csökkent, s a mindkét oldalon tornyosuló akadályok, homokzátonyok, el nem távolított hajóroncsok, elsüllyedt hajók miatt még ez a 11 láb is csak egy kicsiny és keskeny csatornára szorítkozott, amelyen – kivéve szélcsendben és járatos révkalauzzal – a hajók csak nehezen tudtak átkelni. Odessza vetélkedése is közrejátszott, ott ugyanis gátolni akarták a Dunán történő árukivitelt, s lehetőleg az Odesszán át vezető útvonalra akarták terelni."

* – a végtelenségig; meghatározatlan időre; *itt*: sohanapjára – *Szerk.*

Az angol kormány valószínűleg abban reménykedik, hogy ha a dunai fejedelemségek orosz fennhatóság alá kerülnek, a Duna torkolata újból megnyílik, mivel akkor Odessza vetélkedése megszűnne.

Néhány hónappal ezelőtt volt alkalmam beszámolni a tízórás munkanapért a gyári kerületekben kibontakozó mozgalom eredményeiről.[186] Az agitáció azóta szakadatlanul folyik, és végül a törvényhozásban is visszhangra talált. F. hó 5-én Cobbett úr, Oldham parlamenti képviselője, engedélyt kért olyan törvényjavaslat beterjesztésére, mely a hét első öt napján 10 órára, szombaton pedig $7^1/_2$ órára korlátozza a gyári munkát. A törvényjavaslat beterjesztését engedélyezték. Az előzetes vita során Lord Palmerston száján a rögtönzés hevében az a félreérthetetlen fenyegetés csúszott ki, hogy ha nincs más mód a gyárakban dolgozó asszonyok és gyermekek védelmére, a gépek üzemeltetésének korlátozását fogja javasolni. Alighogy e mondat elhagyta ajkait, a felháborodás általános vihara tört ki a meggondolatlan államférfiú ellen, nemcsak az iparmágnások közvetlen képviselői, hanem főleg ez utóbbiaknak és Lord Palmerstonnak saját whig[3] barátai részéről, mint Sir George Grey, Labouchère úr stb. Lord J. Russell ekkor félrevonta Palmerstont és félórás magán-beszélgetés után csak nagy nehezen tudta a vihart lecsillapítani, bizonygatva, hogy „véleménye szerint képviselő barátját teljesen félreértették, mert amikor ő a gépek üzemeltetésének korlátozása *mellett* foglalt állást, voltaképpen *ellene* akart állást foglalni". Ilyen képtelen kompromisszumok a koalíció mindennapi kenyere. *Nekik* mindenesetre jogukban áll egyet mondani és mást gondolni. Ami magát Lord Palmerstont illeti, ne feledkezzünk meg arról, hogy a liberalizmusnak ez a vén dandyje néhány évvel ezelőtt többszáz ír családot elűzött „birtokairól", nagyjából ugyanúgy, ahogy Sutherland hercegnő az ősi klán tagjaival elbánt.[187]

Cobbett úr, aki a törvényjavaslatot beterjesztette, a híres William Cobbett fia, s ugyanazt a választókerületet képviseli, mint valaha az apja. Politikáját, akárcsak mandátumát, apjától örökölte, s így ő valóban független, de álláspontja a jelenlegi pártok helyzetével nemigen van összhangban. William Cobbett a régi angol radikalizmus legtehetségesebb képviselője, vagy inkább megteremtője volt. Ő volt az első, aki a toryk és a whigek között dúló hagyományos pártháború titkát felfedte, a parazita whig-oligarchia álliberalizmusát leleplezte, a landlordizmust[165] minden formájában ellenezte, az anglikán egyház álszent kapzsiságát kigúnyolta, s a plutokráciát támadta, annak két legkiemelkedőbb megtestesülésében – az „Old Lady of Threadneedle Street" (az Angol Bank) és a Mr. Muckworm & Co. (az állam hitelezői) személyében.[188] Azt javasolta, hogy az államadósságot töröljék, az egyházi

birtokokat kobozzák el, és mindenféle papírpénzt vonjanak ki a forgalomból. Lépésről lépésre figyelte, hogyan csorbítja a politikai centralizáció a helyi önkormányzat jogait, s ezt az angol alattvalói kiváltságok és szabadságjogok megsértésének minősítette. Nem értette meg, hogy ez az ipari centralizáció szükségszerű következménye. Hirdette mindazokat a politikai követeléseket, amelyeket később a Népcharta foglalt össze;[170] nála azonban ez inkább az ipari kispolgárság politikai chartája volt, mint az ipari proletáré. Ösztönénél és szimpátiájánál fogva plebejus volt, de intellektusa ritkán törte át a polgári reform korlátait. Csak 1834-ben, rövid idővel halála előtt, az új szegénytörvény bevezetése után[189] kezdte William Cobbett gyanítani egy ipari arisztokrácia létezését, amely a néptömegekkel éppen olyan ellenségesen áll szemben, mint a földesurak, a bankok urai, az állam hitelezői és az anglikán egyház papjai. William Cobbett így egyrészt a modern chartisták előfutára, de másrészt, s még sokkal inkább, megcsontosodott John Bull[190] volt; Nagy-Britannia legkonzervatívabb és egyszersmind legdestruktívabb embere, a régi Anglia legtisztább megtestesülése és az új Anglia legvakmerőbb kezdeményezője. Szerinte Anglia hanyatlása a reformáció időszakával, az angol nép végső megaláztatása pedig az 1688-as úgynevezett dicsőséges forradalommal kezdődött.[156] Ezért ő forradalmon nem újítást értett, hanem a régi helyzet visszaállítását; nem egy új korszak megteremtését, hanem a „régi jó idők" visszatértét. Nem látta, hogy az angol nép állítólagos hanyatlásának korszaka pontosan egybeesett a burzsoázia felemelkedésének kezdetével, a modern kereskedelem és ipar fejlődésével, és hogy amilyen ütemben ez utóbbiak növekedtek, úgy romlott a nép anyagi helyzete, s hogy a helyi önkormányzatot a politikai centralizáció szorította ki. A nagy változások, melyek a régi angol társadalomnak a tizennyolcadik század óta folyó bomlását kísérték, a szemébe ötlöttek, és szíve vérzett miattuk. De ha látta is az okozatokat, nem értette meg az okokat: az új társadalmi erők működését. Nem látta meg a modern burzsoáziát, hanem csak az arisztokráciának azt a részét, amely kezében tartotta a közhivatalok örökölt monopóliumát és törvényesen szentesítette mindazokat a változásokat, amelyeket a burzsoázia új igényei és követelései szükségessé tettek. Látta a gépet, de nem látta annak rejtett hajtóerejét. Ezért az ő szemében a whigek voltak felelősek az 1688 óta bekövetkezett összes változásokért. Ők voltak a fő mozgatórugói Anglia hanyatlásának és népe lealacsonyodásának. Ez az oka annak, hogy olyan fanatikusan gyűlölte s újból és újból támadta a whig oligarchiát. Ez az oka annak a furcsa jelenségnek, hogy William Cobbett, aki ösztönszerűleg a néptömeget képviselte a burzsoázia túlkapásaival szemben, a világ szemében és saját meggyőződése szerint is az ipari burzsoázia képviselője

volt az örökletes arisztokráciával szemben. Tollát máig sem szárnyalta túl senki.

A mostani Cobbett úr azzal, hogy változott körülmények között apja politikáját folytatja, szükségképpen a liberális toryk osztályába süllyedt.

A „Times" abbeli igyekeztében, hogy az orosz cár iránt tanusított alázatos magatartását az angol munkások iránti fokozott arcátlansággal ellensúlyozza, Cobbett úr indítványáról vezércikket közöl, amely megdöbbentő szeretne lenni, de végül is csupán képtelen. Nem tagadhatja, hogy a gépek üzemeltetésének korlátozása az egyetlen eszköz, amellyel a gyáros urakat a munkaidőre vonatkozóan fennálló törvények betartására rá lehet kényszeríteni. De nem tudja megérteni, hogy egy józan, célratörő ember hogyan javasolhatja az egyetlen eszközt, mellyel ezt a célt el lehet érni. A fennálló *tíz és fél órás törvénnyel*,[191] akárcsak valamennyi többi gyári törvénnyel, az uralkodó osztályok csak látszatengedményt tettek a dolgozóknak; s a munkások, akik nem érik be az engedmény puszta látszatával, annak valóraváltását merészelik követelni. A „Times" ennél nevetségesebb vagy hóbortosabb dologról még sohasem hallott. Ha egy munkáltatót a parlament megakadályoz abban, hogy munkásait 12, 16 vagy akárhány óráig dolgoztassa, akkor, mondja a „Times", „Anglia nem olyan hely többé, ahol szabad ember élni tudna". Akár ama dél-karolinai úriember, aki, amikor Londonban bíróság elé állították és elítélték, mert nyilvánosan megkorbácsolta az Atlanti-óceán túlsó partjáról magával hozott négert, magából teljesen kikelve felkiáltott: „Hogyan nevezhetik ezt szabad országnak, ha az ember még a saját négerét se korbácsolhatja meg!" Ha valaki gyári munkássá lesz és egy munkáltatóval szerződést köt, amelynek értelmében napi tizenhat vagy tizennyolc órára eladja magát, ahelyett, hogy annyit aludna, mint a jobb körülmények között élő halandók, ez – mondja a „Times" – „abban a természetes impulzusban" leli magyarázatát, „amely a kínálatot mindenkor összhangba hozza a kereslettel, s az embereket *a számukra legkellemesebb és legmegfelelőbb foglalkozás felé tereli*". A törvényhozás természetesen ne avatkozzék ebbe a travail attrayant-ba*. Ha a gépek üzemeltetését meghatározott napszakra korlátoznák, mondjuk reggel 6 órától délután 6 óráig, akkor, mondja a „Times", a gépeket akár teljesen ki is küszöbölhetnék. Ha az utcákon eloltják a gázvilágítást, mihelyt a nap felkel, el kell oltani éjjel is. A „Times" megtiltja a törvényes beavatkozást magánügyekbe, s ennélfogva a papírra és a hirdetésekre kivetett illetéket meg az újság-bélyegilletéket talán azért védelmezi, mert versenytársai magánügyeit akarja el-

* – vonzó munkába[192] – *Szerk.*

fojtani, a törvényhozástól pedig azt követeli, hogy az ő ügyein könnyítsen az újságmelléklet-illeték törlésével. Azt állítja, hogy szörnyű mód irtózik a parlament beavatkozásától a gyáros urak szent érdekeibe, holott itt egész nemzedékek élete és erkölcsi állapota forog kockán, míg károgva követelte a legerélyesebb beavatkozást a konflis-kocsisok és a bérkocsi-tulajdonosok ügyében, holott itt néhány hájas tőzsdésnek és talán a Printing House Square[90] úriembereinek kényelmén kívül semmi sem forgott kockán. A burzsoá közgazdászok eddig azt mondották nekünk, hogy a gépek legfőbb haszna az, hogy megrövidítik és helyettesítik a testi munkát, a robotolást. Most a „Times" bevallja, hogy a gépek a jelenlegi osztályviszonyok között nem rövidítik, hanem hosszabbítják a munkaidőt, hogy először is megfosztják az egyéni munkát minőségétől, s azután arra kényszerítik a munkást, hogy a minőséget mennyiséggel pótolja, – így mind több órával növelik a munkaidőt, a nappali munkát éjjeli munkával toldják meg, s ez a folyamat csak az ipari válságok időszakaiban szünetel, amikor az embertől egészen megtagadják a munkát, – amikor a gyár kapuját becsapják az orra előtt, s amikor tetszés szerint nyaralni mehet vagy felakaszthatja magát.

A megírás ideje: 1853 július 8.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 július 22. (3826.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx és Friedrich Engels

Az orosz–török bonyodalom – A brit kormány fogásai és kifogásai – Nesselrode legutóbbi jegyzéke – A kelet-indiai kérdés

London, 1853 július 12., kedd.

A múlt csütörtöki parlamenti komédia az e hó 8-i, pénteki ülésen tovább folyt és befejeződött. Lord Palmerston nemcsak arra kérte Layard urat, hogy halassza indítványát hétfőre, hanem arra is, hogy soha többé ne tegyen róla említést. „Most a hétfőt is eléri a péntek sorsa." Bright úr kapott az alkalmon, hogy gratuláljon Lord Aberdeennek óvatos politikájához, s általában biztosítsa őt teljes bizalmáról.

„Ha a kormány a megtestesült Béketársaság[193] lenne", jegyzi meg a „Morning Advertiser"[28], „akkor sem tehetett volna többet annak érdekében, hogy Oroszországot felbátorítsa, Franciaországot elbátortalanítsa, Törökországot veszélyeztesse és Angliát diszkreditálja, mint amennyit az igen derék Aberdeen tett. Bright úr a beszédét afféle Manchester-manifesztumnak[76] szánta a reszketeg* kormánytagok támogatására."

A kormány azon fáradozásai, hogy Layard úr tervezett interpellációját meghiúsítsa, abból a teljesen jogos félelemből fakadtak, hogy a kabineten belüli ellentéteket nem lehet továbbra is eltitkolni a nyilvánosság elől. Törökországnak szét kell hullania, hogy a koalíció együtt maradhasson. Lord Aberdeenen kívül a miniszterek közül Argyll hercege, Lord Clarendon, Lord Granville, Sidney Herbert úr, Cardwell úr és a „radikális" Sir William Molesworth rokonszenveznek legjobban Oroszország mesterkedéseivel. Lord Aberdeen állítólag egy ízben már lemondással fenyegetőzött. Az „erélyes" Palmerston (civis Romanus sum[195])-pártnak persze csak ilyen ürügy kellett, hogy visszavonulhasson. Elhatározták, hogy a szentpétervári és a

* – kvéker[194]; *itt*: pacifista – *Szerk.*

konstantinápolyi udvarhoz azonos szövegű jegyzéket intéznek, s ebben javasolják, hogy „azokat az előjogokat, amelyeket a cár a görögkeleti vallású keresztények számára követel, biztosítsák a török uralom alatt álló területeken az összes más keresztények számára is, olyan szavatossági szerződéssel, amelyet a nagyhatalmakkal kötnek". Ámde azonos javaslatot már tettek Mensikov hercegnek Konstantinápolyból való elutazása előestéjén, s mint köztudomású, minden eredmény nélkül. Éppen ezért fölöttébb nevetséges e javaslat megismétlésétől eredményt várni, annál is inkább, mert ma már kétségtelen, hogy Oroszország éppen szerződéskötéshez ragaszkodik, s ezt a nagyhatalmak, azaz Ausztria és Poroszország ma már nem ellenzik. Buol gróf, az osztrák miniszterelnök, sógora báró Meyendorf orosz követnek, és teljes egyetértésben jár el Oroszországgal. Ugyanazon a napon, amikor a két koalíciós párt, az álomszuszék és az „erélyes", a fentemlített határozatot hozta, a „Patrie"[125] a következőket közölte:

„Von Bruck úr, Ausztria új konstantinápolyi internunciusa, azzal kezdte működését, hogy felszólította a portát, fizessen 5 millió piaszter kártérítést, s járuljon hozzá Kleck és Sutorina kikötők átadásához. Ezt a követelést Oroszország részére nyújtott támogatásnak tekintették."

Nem ez az egyetlen támogatás, amelyet Ausztria Oroszország konstantinápolyi érdekeinek nyújtott. Emlékszünk, hogy 1848-ban a fejedelmek mindig gondoskodtak holmi „félreértésről", valahányszor népükre akartak lövetni. Ugyanezzel a cselfogással élnek most Törökországgal szemben. A szmirnai osztrák konzul egy magyar embert elraboltat egy angol kávéházból és egy osztrák hajóra hurcoltatja; amikor az emigránsok válaszképpen e merényletre egy osztrák tisztet megöltek, egyet pedig megsebesítettek, von Bruck úr 24 órán belül elégtételt követelt a portától.[196] A szombati „Morning Post"[25] e tudósítással együtt közli azt a híresztelést, hogy az osztrákok bevonultak Boszniába. A koalíciós kormány, amelyhez e híresztelés hitelessége ügyében a parlament mindkét házának tegnapi ülésén kérdést intéztek, természetesen „még nem kapott információt". Egyedül Russell kockáztatta meg a feltevést, hogy a híresztelés valószínűleg csak azon a tényen alapszik, hogy az osztrákok csapatokat vontak össze Péterváradnál. Így teljesült be az, amit Tatyiscsev úr 1828-ban jósolt, hogy ti. ha döntő fordulatra kerül a sor, Ausztria mohón kap majd a lehetőségen, hogy részesüljön a prédából.

Egy múlt hó 26-án kelt konstantinápolyi sürgöny közli:

„Mivel olyan hírek terjedtek el, hogy az egész orosz flotta elhagyta Szevasztopolt és a Boszporusz felé vette útját, a szultán kérdést intézett

Anglia és Franciaország nagyköveteihez, hogy az esetben, ha az oroszok a Boszporusz bejáratánál tüntető hadmozdulatokat tesznek, hajlandók-e az egyesült flották áthaladni a Dardanellákon. Mindketten igenlő választ adtak. Egy török gőzöst, fedélzetén angol és francia tisztekkel, felderítés végett éppen most indítottak el a Boszporuszból a Fekete-tengerre."

Mihelyt az oroszok bevonultak a fejedelemségekbe, első dolguk volt, hogy megtiltsák a szultán azon fermánjának* közzétételét, amely a keresztények minden fajtájának előjogait megerősíti, s hogy betiltsanak egy Bukarestben megjelent német újságot, amely cikket merészelt közölni a keleti kérdésről. Ugyanakkor kicsikarták a török kormánytól az 1848–49-ben – Moldva és Havasalföld korábbi megszállása alkalmával – kivetett sarc első évi részletét. 1828 óta az orosz protektorátus 150 millió piaszterébe került a fejedelemségeknek, azokon az óriási veszteségeken kívül, amelyeket a fosztogatás és rombolás okozott. Oroszország Franciaország elleni háborúinak a költségeit Anglia viselte, a Perzsia elleni háborúját Franciaország, a törökök elleni háborúját Perzsia, Lengyelország elleni háborúját Törökország és Anglia; most Magyarországnak és a fejedelemségeknek kell megfizetniök a Törökország ellen viselt háborújának a költségeit.

A nap legfontosabb eseménye Nesselrode gróf Szentpétervárott, 1853 június 20-án kelt új körjegyzéke. Ebben Nesselrode kijelenti, hogy az orosz seregek mindaddig nem ürítik ki a fejedelemségeket, amíg a szultán nem teljesítette a cár minden követelését, s a francia és az angol flotta el nem hagyta a török felségvizeket. Ez a jegyzék olyan, mintha egyenesen gúnyt űzne Franciaországból és Angliából. A következőket mondja:

„Az a pozíció, amelyet a két tengeri hatalom elfoglalt, tengeri megszállást jelent, és ez feljogosít bennünket arra, hogy kölcsönös helyzetünk egyensúlyát egy katonai pozíció elfoglalása révén állítsuk helyre."

Meg kell jegyeznünk, hogy a Besik-öböl 150 mérföldnyi távolságra van Konstantinápolytól. A cár jogot vindikál magának török terület megszállására, míg Angliának és Franciaországnak megtiltja, hogy az ő külön engedélye nélkül semleges vizeket szálljanak meg. Magasztalja saját nagylelkű engedékenységét, amiért teljesen a porta szabad választására bízta, milyen formában kíván lemondani szuverenitásáról – „egyezmény, szened** vagy más kölcsönös megállapodás útján, vagy akárcsak egyszerű jegyzék aláírá-

* – rendeletének – *Szerk.*

** – szerződés, kötelezvény – *Szerk.*

sával". A cár meggyőződése szerint a „pártatlan Európának" meg kell értenie, hogy a kajnardzsi szerződés, amely Oroszországot feljogosítja egyetlen sztambuli görögkeleti kápolna oltalmazására,[120] eo ipso* a Kelet Rómájává avatja őt. Sajnálatosnak tartja, hogy a Nyugat nem érti, milyen ártalmatlan az idegen országokban gyakorolt orosz vallási protektorátus. A török birodalom integritásának tiszteletbentartását történelmi tényekkel bizonyítja – „azzal a nagy mérséklettel, melyet 1829-ben a drinápolyi győzelem kihasználásában tanúsított",[45] holott akkor csak azért nem tanúsított mértéktelenséget, mert hadserege szánalmas állapotban volt, s az angol tengernagy azzal fenyegetőzött, hogy – akár engedéllyel, akár anélkül – a Fekete-tenger partján minden helységet bombáztatni fog; és mindaz, amit akkor elért, a nyugati kormányok „engedékenységének" meg Navarinónak tulajdonítható, aholis a török flottát álnok módon megsemmisítette.[36] „1833-ban Európában egyedül ő mentette meg Törökországot az elkerülhetetlen szétdarabolástól." 1833-ban a cár a híres Hunkjar Szkeleszi-i szerződéssel *védelmi szövetséget* kötött Törökországgal,[197] amely idegen flottáknak megtiltotta Konstantinápoly megközelítését, és amely csak azért mentette meg Törökországot a szétdarabolástól, hogy teljes egészében megóvja Oroszország számára. „1839-ben ő kezdeményezte a többi hatalomnál azokat a javaslatokat, amelyeket közösen végre is hajtottak és amelyek a szultánt megmentették attól, hogy trónja összeomoljon és helyét egy új arab birodalom foglalja el." Vagyis 1839-ben a cár a többi hatalmat indította arra, hogy kezdeményezzék az egyiptomi flotta megsemmisítését és tehetetlenségre kárhoztassák azt az egyetlen embert**, aki el tudta volna érni, hogy Törökország halálos veszedelemmé váljék Oroszországra nézve, s akivel igazi fej került volna a „díszturbán" helyére. „Felséges urunk politikájának mindenkor az volt az alapelve, hogy amíg csak lehetséges, fenntartsa a keleti status quót***." Ez igaz. A cár mindig gondosan ügyelt arra, hogy a török állam széthullása Oroszország kizárólagos gyámsága alatt történjék.

El kell ismerni, hogy ennél gúnyosabb dokumentumot a Kelet még sohasem mert a Nyugat arcába vágni. De hiszen szerzője Nesselrode, akinek a neve nem hiába jelent csalánt is meg virgácsot is.° Olyan dokumentum valóban, mely tanúsítja, hogy Európa milyen mélyre süllyedt az ellenforradalom virgácsa alatt. A forradalmárok gratulálhatnak a cárnak ehhez

---

* – már ezáltal, éppen ezért – *Szerk.*

** Mehmed Ali. – *Szerk.*

*** – fennálló helyzetet – *Szerk.*

° Nessel *németül*: csalán; rod *angolul*: virgács. – *Szerk.*

a mesterműhöz. Ha Európa visszavonul, akkor nemcsak egyszerű vereség érte, hanem úgyszólván a furcae Caudinaen át vonul vissza.[198]

Míg az angol királynő e percben orosz hercegnőket ünnepel, míg a felvilágosult angol arisztokrácia és burzsoázia hason csúszik a barbár önkényúr előtt, egyedül az angol proletariátus tiltakozik az uralkodó osztályok tehetetlensége és lealacsonyodása ellen. Július 7-én a Manchester-iskola nagy békegyűlést rendezett a halifaxi Oddfellows-Hallban. Crossley, Halifax parlamenti képviselője és az iskola valamennyi többi „nagy embere" külön erre a gyűlésre odasereglett a „városból"*. A terem zsúfolásig megtelt, és sok ezren már nem tudtak bejutni. Ernest Jones (akinek agitációja a gyári kerületekben nagyszerűen halad, miként a parlamentnek benyújtott chartista petíciók számából és a vidéki burzsoá sajtó támadásaiból látható) ebben az időben Durhamben volt. A halifaxi chartisták – ebben a városban Jonest már kétszer jelölték és kézfelemeléssel meg is választották alsóházi képviselőjelöltté[199] – táviratilag odahívták, és ő még éppen jókor meg is érkezett a gyűlésre. A Manchester-iskola úriemberei már azt hitték, hogy el tudják fogadtatni határozatukat, mely a gyári kerületek támogatásáról biztosítaná derék Aberdeenjüket, amikor Ernest Jones szólásra emelkedett és módosító javaslatot terjesztett be; ebben *háborúra* szólította fel a népet és kijelentette, hogy amíg a szabadságot nem vívták ki, a béke bűn. Rendkívül heves vita folyt le, de Ernest Jones módosító javaslatát óriási többséggel elfogadták.

Az India Bill[136] cikkelyeit sorra elfogadják; a vitának, eltekintve az úgynevezett indiai reformerek következetlenségétől, alig volt jelentősebb mozzanata. Megemlíthetjük például Mylord Jocelyn parlamenti képviselőt, akinek bizonyos politikai megélhetést biztosít, hogy időszakonként kipellengérezi az indiai visszásságokat és a Kelet-Indiai Társaság rossz működését. De mit gondolnak, mire lyukadt ki módosító javaslata? Arra, hogy a Kelet-Indiai Társaság bérletét tíz évvel hosszabbítsák meg. Szerencsére ezzel csak önmagát kompromittálta. Egy másik hivatásos reformer Jos. Hume úr, akinek hosszú parlamenti pályafutása során sikerült még az ellenzéket is a kormány támogatásának sajátos formájává átalakítani. Ő azt indítványozta, hogy a Kelet-Indiai Társaság igazgatóinak számát ne csökkentsék 24-ről 18-ra. Az egyetlen most elfogadott ésszerű módosító javaslat Bright úré volt; ez a kormány által kinevezett igazgatókat mentesíti azon követelmény alól, hogy bizonyos részvénykötegtulajdonosai legyenek, amit a felügyelőbizottság által megválasztott igazgatók szabtak ki feltételül. Olvassák el a

* Londonból. – *Szerk.*

Kelet-Indiai Reform-Társaság[117] kiadványait, s olyasféle érzésük lesz, mintha hosszú, Bonaparte-elleni vádiratot hallanának, amelyet legitimisták, orléanisták, kék és vörös republikánusok,[200] sőt csalódott bonapartisták közösen szerkesztettek. E kiadványok egyetlen érdeme eddig az volt, hogy felhívták a közönség figyelmét az indiai állapotokra általában, s ellenzéki nézeteik jelenlegi eklektikus formáját tekintetbe véve, ennél tovább nem is mehetnek. Így például egyrészt támadják az angol arisztokrácia indiai üzelmeit, másrészt tiltakoznak az indiai arisztokrácia, vagyis a hindu fejedelmek megdöntése ellen.

Miután a brit beözönlők India földjén megvetették a lábukat és elhatározták, hogy ezt a földet nem engedik ki a kezükből, nem volt más választásuk, mint hogy – akár erőszakkal, akár csellel – megtörjék a hindu fejedelmek hatalmát. Mivel velük szemben olyasféle helyzetben voltak, mint a régi rómaiak a szövetségeseikkel szemben, a római politika nyomdokait követték. „A módszer az volt", írja egy angol szerző, „hogy szövetségeseinket felhizlaltuk, mint ahogyan ökröket is addig hizlalunk, amíg érdemes őket felfalni." A Kelet-Indiai Társaság, miután a régi Róma módján megnyerte szövetségeseit, a Change Alley[201] korszerű módszere szerint leszámolt velük. A hindu fejedelmeknek, hogy a Társasággal szemben vállalt kötelezettségeiket teljesíthessék, angoloktól uzsorakamatra óriási összegű kölcsönöket kellett felvenniök. Amikor nehézségeik a tetőpontra értek, a hitelező kérlelhetetlenné vált, „megszorította a csavart", és a fejedelmek kénytelenek voltak területeiket békés úton átengedni a Társaságnak, vagy pedig háborút indítani; az egyik esetben a bitorlók nyugdíjas csatlósaivá lettek, a másikban mint árulókat megfosztották őket trónjuktól. Ez idő szerint a hindu államok területe 699 961 négyzetmérföld, lakosságuk lélekszáma 52 941 263, de ezek ma már nem szövetségesei, hanem sokrétű feltételek mellett s a szubszidiárius[160] és protekcionista rendszer különféle formáiban csak vazallusai a brit kormánynak. E rendszerek közös vonása, hogy a hindu államok lemondanak önvédelmi jogukról, diplomáciai kapcsolatok fenntartásáról és arról, hogy egymás közti viszályokat a főkormányzó beavatkozása nélkül rendezzenek. Mindnyájuknak sarcot kell fizetniök vagy készpénzben, vagy brit tisztek parancsnoksága alá kerülő csapatkontingensek formájában. Ezeknek az államoknak a végleges beolvasztása vagy annexiója jelenleg heves vita tárgya: a reformerek az annexiót bűnként elítélik, az üzletemberek viszont szükségszerűségként igazolják.

Nézetem szerint magát a kérdést teljesen helytelenül vetik fel. Ami a hindu *államokat* illeti, ezek ténylegesen megszűntek létezni abban a pillanatban, amikor a Társaság szubszidiárius szerződésekkel megkötötte vagy pro-

tektorátusa alá vetette őket. Ha valamely ország jövedelmét két kormány között osztják meg, szükségképpen megnyomorítják az egyiknek a segélyforrásait és mindkettőnek a közigazgatását. A jelenlegi rendszerben a hindu államokra kettős lidércnyomás nehezedik: saját közigazgatásuk, és a Társaság által rájuk kényszerített sarcok és mértéktelen katonai szolgáltatások. Azok a feltételek, amelyek mellett látszólagos függetlenségüket fenntarthatják, egyszersmind olyan feltételek, amelyek folytonos hanyatláshoz vezetnek és lehetetlenné teszik helyzetük megjavítását. Szervi gyöngeség az alaptörvénye létezésüknek, akárcsak minden létezésnek, mely megtűrésen nyugszik. A kérdés tehát nem a hindu *államok*, hanem a hindu *fejedelmek* és udvaraik fennmaradása körül forog. Nos, nem furcsa-e, hogy ugyanazok az emberek, akik „Anglia koronájának és arisztokráciájának barbár fényűzését" elítélik, könnyeket hullatnak indiai nábobok, rádzsák és dzságírdárok[202] bukása miatt, holott ezek nagy többsége még ősi származással sem dicsekedhet, mert rendszerint igen újkeletű bitorlók, akiket angol cselszövés ültetett nyeregbe! Nincs a világon nevetségesebb, képtelenebb és gyermetegebb zsarnokság az „Ezeregy éjszaka" e Sáhzamánjainak és Sahriárjainak[203] zsarnokságánál. Wellington hercege, Sir J. Malcolm, Sir Henry Russell, Lord Ellenborough, Briggs tábornok és más tekintélyek állást foglaltak a status quo mellett; de milyen okokból? Azért, mert az angol parancsnokság alatt álló hindu csapatokat saját honfitársaik ellen viselt apró-cseprő háborúkkal kell elfoglalni, nehogy erejüket saját európai uraik ellen fordítsák. Azért, mert független államok létezése biztosítja az angol csapatok alkalmi foglalkoztatását. Azért, mert az örökletes fejedelmek az angol zsarnokság legengedelmesebb eszközei és meggátolják az olyan merész katonai kalandorok elhatalmasodását, akikben India mindig bővelkedett és bővelkedni fog. Azért, mert a független területek menedéket nyújtanak a hindu nép elégedetlen és vállalkozó szellemű elemeinek. Félretéve mindezeket az érveket, amelyek olyan ékesszólóan bizonyítják, hogy a hindu fejedelmek a jelenlegi szörnyű angol rendszer pillérei és a haladás legnagyobb akadályai Indiában, rátérek Sir Thomas Munróra és Lord Elphinstone-ra, akik legalább kiváló elmék voltak és valóban rokonszenveztek az indiai néppel. Ők úgy vélik, hogy honi arisztokrácia nélkül a közösség egyetlen más osztályában sem lehet életerő, s hogy ennek az arisztokráciának a megdöntése egy egész népnek nem a felemelését, hanem a lesüllyesztését eredményezné. Igazuk lehet addig, amíg a közvetlen angol uralom alatt álló bennszülötteket minden magasabb katonai és polgári tisztségből rendszeresen kirekesztik. Ahol saját erőfeszítése árán senki sem lehet nagy ember, szükség van a születés jogán lett nagy emberekre, hogy egy meghódított népnek meghagyjanak valami-

féle nagyságot, melyet magáénak mondhat. A bennszülötteket azonban csak úgy tudták angol területen kirekeszteni a magasabb hivatalokból, hogy az úgynevezett független területeken megtartották az örökletes fejedelmeket. E két engedmény közül egyet meg kellett tenni a bennszülött hadsereg számára, mert ennek az erején alapszik az egész brit uralom Indiában. Úgy gondolom, bízvást elhihetjük Campbell úr állítását, amely szerint a hindu arisztokrácia a legkevésbé alkalmas magasabb tisztségek betöltésére; hogy az új követelmények céljára új osztályt kell létrehozni, s hogy ez „az alsóbb néposztályok jó felfogóképességénél és tanulékonyságánál fogva Indiában inkább lehetséges, mint bármely más országban" [64. old.].

A hindu fejedelmek maguk gyorsan letűnnek dinasztiájuk kihalása folytán; de e század eleje óta a brit kormány azt a politikát követte, hogy megengedte nekik *örökösök* kijelölését *adoptálás útján*, vagy angol kreációjú bábokat ültetett megüresedett trónjaikra. Lord Dalhousie, a nagy főkormányzó volt az első, aki nyíltan tiltakozott e rendszer ellen. Ha a dolgok természetes folyását nem akadályoznák mesterségesen, a hindu fejedelmeket háborúk nélkül és költségmentesen elsöpörhetnék.

Ami a *nyugalmazott fejedelmeket* illeti, az a 2 468 969 £, amelyet a brit kormány az indiai jövedelemből juttat nekik, igen súlyos teherként nehezedik egy olyan népre, amely rizsen él és még legfontosabb életszükségleteit sem tudja kielégíteni. Ha e fejedelmek valamire is jók, akkor csak arra, hogy a királyságot a lealacsonyodás és nevetségesség legmélyebb fokán teszik szemlére. Gondoljunk például a nagymogulra*, Tímur Tamerlán leszármazottjára.[204] Évi járadéka 120 000 £. Hatalma nem terjed palotája falain túl, ezen belül pedig a magára hagyott idióta királyi fajzat házinyulak módjára szaporodik. Még a delhi rendőrséget is az angolok tartják kézben, s ő nem gyakorolhat ellenőrzést fölötte. Csak üldögél trónján ez a töpörödött, sárga vén emberke, színpadias, arannyal hímzett öltözékben, amely a hindusztáni táncosnők ruhájára hasonlít. Bizonyos állami ünnepeken ez a csillámmal feldíszített báb színre lép, hogy megörvendeztesse alattvalói szívét. Fogadónapjain a külföldieknek belépődíjat kell fizetniök guineakben, akárcsak bármely más csepűrágó nyilvános fellépésénél; ő viszont turbánokat, gyémántokat és egyéb ajándékokat nyújt át nekik. Közelebbről szemügyre véve a királyi gyémántokat, kiderül, hogy csak közönséges bemázolt üvegdarabkák, a lehető legotrombább drágakő-utánzatok, olyan kontár munkával összeillesztve, hogy a kézben mézeskalács módjára szétmállanak.

* II. Muhammed Bahádur Sáh. – *Szerk.*

El kell ismernünk, hogy az angol uzsorások az angol arisztokráciával egyetemben kitanulták a királyság lealacsonyításának művészetét, otthon az alkotmányosság nulláivá, külföldön pedig az etikett elkülönített rabjaivá süllyesztve a királyokat. S a radikálisokat éppen ez a színjáték bőszíti fel!

The Russo-Turkish Difficulty – Ducking and Dodging of the British Cabinet – Nesselrode's Last Note – The East-India Question

A megírás ideje: 1853 július 12.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 július 25. (3828.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Háború Burmában – Az orosz kérdés – Különös diplomáciai jegyzékváltás

London, 1853 július 15., péntek.

A legutóbbi indiai transzkontinentális posta hírt hozott arról, hogy a burmai küldöttek elutasították a Godwin tábornok javasolta szerződést. A tábornok újabb 24 órai gondolkodási időt adott nekik, de a burmaiak 10 órán belül elutaztak. A végeérhetetlen burmai háború harmadik kiadása elkerülhetetlennek látszik.[161]

A britek keleti katonai expedíciói közül egy sem volt alaptalanabb a Burma elleni expedícióknál. Erről az oldalról nem fenyegetett inváziós veszély, mint északnyugatról, mivel Bengáliát Burmától hegylánc választja el, amelyen csapatok nem kelhetnek át. Abban az esetben, ha az indiai brit kormány háborút akar viselni Burma ellen, tengerre kell szállnia. Burma tengeri támadásairól beszélni éppolyan nevetséges, amilyen képtelenség az, hogy Burma parti dzsunkái szembeszállhatnának a Kelet-Indiai Társaság gőzöseivel. Azt az állítást, hogy a jenkik erősen hajlanak Pegu annektálására, semmiféle tény nem támasztja alá. Nem marad tehát egyéb érv, csak az, hogy a szűkölködő arisztokráciának foglalkoztatottságra van szüksége, ezért, mint egy angol író mondja, létre kell hozni „Keleten a rangosok szabályszerű dologházát vagy Hampton-Court-ját[205]". Az első burmai háború (1824–26), amelyet Lord Amherst Don Quijote-i kormányzata idején indítottak, jóllehet két évnél alig tartott tovább, 13 millióval növelte India adósságát. A keleti telepek fenntartása Szingapurban, Penangban és Malakkában azzal jár, hogy a kiadások, a csapatok zsoldját nem számítva, évente 100 000 £-ig terjedő összeggel haladják meg a bevételeket. A burmaiaktól 1826-ban elvett terület ugyanilyen többletkiadást okoz. A pegui terület még veszteségesebb. Mi tehát az oka annak, hogy Anglia visszariad a ma olyannyira szükséges európai háborútól – az Oroszország elleni háborútól –, míg évről évre hanyatt-homlok belerohan a legvakmerőbb ázsiai háborúkba?

Angliát államadóssága reszketeggé* tette Európában, az ázsiai háborúk költségei viszont a hinduk vállára nehezednek. Ám feltehető, hogy a bengáliai ópium-jövedelem küszöbönálló megszűnése az újabb burmai háború költségeivel egyetemben olyan válságba sodorja majd az indiai pénzügyeket, amely inkább fog az indiai birodalom alapos megreformálásához vezetni, mint az angol parlamenti reformerek minden beszéde és értekezése.

Tegnap az alsóházban Disraeli úr megkérdezte a minisztereket, nem lenne-e helyénvaló, ha Layard úr most, az orosz kormány újabb körjegyzéke után, beterjesztené indítványát. Lord John Russell azt felelte, hogy véleménye szerint a lehető legjobb, ha most nem hallgatják meg Layard urat, mivel a jegyzék közzététele óta a tárgyalások fontosabbak, mint valaha. „A tisztelt képviselő azon elképzelése, hogy a tárgyalások most holtpontra jutottak, téves elképzelés." Lord John, míg ténylegesen az Aberdeen-féle krédót vallotta, a következő szavakkal kísérelte meg a civis Romanus sum[195]-párt tekintélyét helyreállítani:

„Természetesen feltételeztem, hogy olyan tapasztalt és éleselméjű férfiú, mint gróf Nesselrode, sohasem fog aláírásával ellátni olyan dokumentumot, amely az egész világ előtt kinyilatkoztatja, hogy az orosz kormány a fejedelemségek kiürítésének feltételeként az egyesült flották kivonását követeli."

Az ezt követő India-vitában Bright úr azt indítványozta, hogy a kilencedik cikkelyből, amely előirányozza, hogy „azon igazgatók közül, akiket nem a Korona nevez ki, hat olyan személy legyen, aki a Korona vagy a Társaság szolgálatában tíz évet töltött Indiában", a „Korona vagy a Társaság szolgálatában" szavakat töröljék. E módosításhoz hozzájárultak. Figyelemreméltó, hogy az egész India-vitában a kormány és ennélfogva a Ház sem járult hozzá semmiféle módosításhoz, kivéve azokhoz, amelyeket Bright úr terjesztett be. A béke-kormány e percben mindent megtesz, hogy biztosítsa az entente cordiale-t[29] a békepárttal, vagyis a Manchester-iskolával[76], amely ellenez mindenféle háborúskodást, kivéve ha az gyapotbálákkal és árjegyzésekkel folyik.

Drouyn de Lhuys úr, a francia külügyminiszter, valaha Guizot úr alatt a külügyminisztérium főtitkára, akiről főnöke kijelentette, hogy aligha rendelkezik az ezen állás betöltéséhez szükséges adottságokkal, most szabadon tobzódhat a gróf Nesselrodéval folytatott jegyzék- és köriratváltás élvezeté-

* – kvékerré[194], *itt*: pacifistává – *Szerk.*

ben. A tegnapi Moniteur[6] közli az orosz miniszter legutóbbi (2.) körjegyzékére adott válaszát,[206] mely a következőképpen zárul:

„Az a mérséklet, amelyet Franciaország tanúsít, mentesíti minden felelősség alól, és feljogosítja arra a reményre, hogy a Kelet nyugalmának biztosítása érdekében hozott áldozatai nem lesznek hiábavalók; hogy az orosz kormány végül is módot talál majd igényeinek és a szultán szuverenitásából származó előjogoknak az összeegyeztetésére; és hogy sikerülni fog ezt a kérdést, amelynek megoldásához annyi érdek fűződik, erőszak nélkül rendezni."

Egy korábbi tudósításomban megemlítettem de Villèle úr annakidején Oroszországnak tett javaslatait, amelyek szerint az ottomán birodalom integritását az összes nagyhatalmak közötti szavatossági szerződés* biztosítaná. Ezek a javaslatok a következő válaszra indították Pozzo di Borgo grófot:

„Az ottomán birodalomért vállalt általános szavatosság, eltekintve attól, hogy szokatlan és meglepő lenne, sértené Oroszország szerzett jogait és azon elveket, amelyeken alapulnak."

Nos, 1841-ben Oroszország mégis beleegyezett abba, hogy aláírjon ilyen szokatlan egyezményt,[152] és Nesselrode maga is utal erre az egyezményre június 20-i (július 2-i) jegyzékében. Miért járult hozzá ehhez Oroszország, hagyományos politikájával ellentétben? Azért, mert ez a szerződés nem az „ottomán birodalom szavatolása" volt, hanem inkább fegyver annak akkor egyetlen életképes része, a Mehmed Ali uralma alatt álló Egyiptom ellen – s mert, legalábbis eredeti szándéka szerint, Franciaország-ellenes koalíciót képviselt.

A párizsi „La Presse"[126] mai száma, amelyet éppen most kaptam meg, közli az elhunyt Sébastiani tábornoknak, aki londoni nagykövet volt, és Madame Adelaide-nak, Lajos Fülöp nővérének eddig soha nyilvánosságra nem hozott levelezését, amely érdekes fényt vet e korszak diplomáciai kapcsolataira. Világos bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy az 1841. évi szerződés korántsem Oroszországtól indult ki, mint Nesselrode állítja jegyzékében, hanem ellenkezőleg, Franciaországtól és Angliától, s Oroszország ellen irányult. Oroszország pedig csak később kovácsolt belőle fegyvert Franciaország ellen. E fontos levelezésből lefordítok annyit, amennyire rövid időmből telik:

* *V. ö. 154–155. old. – Szerk.*

I

London, 1835 június 12.

Ma két óra hosszat tartó értekezletem volt Lord Palmerstonnal, nagyon meg voltam vele elégedve. Nem tévedtem, amikor biztosítottam Önt, hogy ő Lipót király barátja, s mindenekelőtt nagy híve a francia szövetségnek. Lord Palmerston sokat beszélgetett velem keleti ügyekről. Úgy véli, hogy az egyiptomi pasa már eldöntötte, milyen eljárást fog követni. Azt kívánja, hogy Anglia és Franciaország Mehmed megfélemlítésére tegyenek újabb erőfeszítést, amelyet flottáik jelenléte is alátámaszt, s hogy konstantinápolyi követeink ugyanakkor közöljék a szultánnal, miszerint utasítást kaptak udvaraiktól, hogy biztosítsák őt támogatásukról az egyiptomi pasa támadásaival szemben, feltéve, ha az ellenségeskedést nem ő kezdeményezi. Szerintem ez ésszerű eljárás, amelyet Angliának és Franciaországnak ajánlatos követni. Nekünk támogatnunk kell a portát és nem szabad eltűrnünk, hogy Egyiptom, Szíria és Köleszíria tartományok elszakadjanak tőle. Oroszország csak arra a pillanatra vár, hogy a szultán megsegítésére felvonultathassa csapatait, mert *ez a segítség az ottomán birodalom végét jelentené.*

II

London, 1836 április 21.

Angliában minden párt egyetért abban, hogy Oroszországot a leggondosabb megfigyelés alatt kell tartani, s azt hiszem, vagy legalábbis úgy látszik, hogy a tory párt még határozottabban foglal állást emellett, mint a whigek,[3] mert annak nem kell ex officio* mérsékletet tanúsítania.

III

London, 1838 július 6.

Az emberek itt azt hiszik, hogy a keleti kérdésben általános az egyetértés Európában. Türelmetlenül várják Párizs válaszát. Úgy gondolom, nem tértem el attól a magatartási vonaltól, amelyet a király számos beszélgetésünk alkalmával kijelölt. Mihelyt az entente elvileg létrejött, a

* – hivatalból – *Szerk.*

körülményeknek megfelelően fogják megállapítani, hogy mindegyik hatalom milyen eljárási módot kövessen és milyen álláspontot foglaljon el. Oroszországnak, akárcsak Franciaországnak és Angliának, természetesen a tengeren kell szerepet vállalnia, s a fekete-tengeri flotta akciójából származó bármiféle veszélynek elejét veendő, meg kell győzni Oroszországot, hogy az egyesült flottához tartozó hajóraját a Balti-tengerről ki kell vonnia.

IV

London, 1839 október 3

Anglia nem fogadta el az orosz javaslatokat,[207] és Lord Palmerston a kormány nevében tájékoztatott, hogy azért utasította el őket, mert hű akart maradni a francia szövetséghez. Ugyanettől a szándéktól vezérelve beleegyezett abba, hogy Mehmed Ali örök birtokként megkapja Egyiptomot és Szíriának a még kijelölendő határok közötti részét, amely Saint-Jean-d'Acre-tól a Tiberias-tóig terjedne. Az angol kormány hozzájárulását ez utóbbi javaslatokhoz persze nem minden nehézség nélkül szereztük meg. Nem hiszem, hogy akár Franciaország, akár Mehmed Ali elutasítaná ezt a megoldást. A keleti kérdés egyszerűsödik; a hatalmak együttműködése és az ottomán birodalom integritásának szavatolása következtében le fog zárulni. Minden elvet tiszteletben tartunk. A Magas Portára kiterjesztjük az európai nemzetközi jog szabályait. *Oroszország kizárólagos protektorátusát megszüntetjük.* Feltettem magamnak a kérdést, hogy a franciaországi republikánus párt miért viseltetett olyan jóindulatúan Mehmed Ali irányában és miért karolta fel olyan melegen az ügyét. Nem tudtam más indokot találni, mint azt a forradalmi elvet, hogy mindent igyekszik támogatni és bátorítani, ami a fennálló kormányok megbuktatására alkalmas. Úgy vélem, sohasem szabad beleesnünk ilyen kelepcébe.

V

London, 1839 november 30.

Mint hiteles forrásból értesültem, Lord Palmerston, amikor a legutóbbi minisztertanácson beszámolt a keleti ügyek állásáról, valamint a francia és az angol politika között fennálló ellentétekről, olyan mérsékletet tanúsított és annyira tekintettel volt a két ország szövetségére, hogy kiérdemelte hálánkat. Sőt, felhívta kollégái figyelmét az általam említett szisz-

témához hasonló lehetőségre is. Végül formai kérdésekben engedett, az akciók és elkerülhetetlen bonyodalmak politikájáról pedig lemondott.

VI

London, 1839 december 12.

Felkerestem Lord Palmerstont, mivel tudni akartam, van-e valami mondanivalója legutóbbi közlésével kapcsolatban. Felolvasta nekem de Nesselrode úrnak az orosz ügyvivőhöz intézett levelét, amely pontosan egyezett azzal, amit ő mondott nekem. Brunnow úr megérkezése folytán meg fogjuk ismerni a szentpétervári kormány titkos gondolatait. Lord Palmerston a formát is meg a lényeget tekintve is elragadó volt. Örömmel látja, hogy helyreáll a jóviszony a francia és az angol kormány között, és hogy a szövetség fennmarad. Higyje el, nem túlzok ebben. Az igazsághoz híven elmondtam neki, hogy az új helyzet éppen olyan, amilyennek azt Franciaország mindenkor kívánta. Ő maga is kénytelen volt ezt elismerni. Esterházy herceg azt írta ügyvivőjének, hogy roppantul meg volt elégedve a marsallal*, s hogy ő jelenleg megpróbálja rábírni a francia kormányt az Ausztriával való entente visszaállítására, de úgy látja, hogy a király *hajthatatlan*. Ezt el is hiszem. A király nem kapható ilyen járhatatlan kerülőkre. Ezt kizárólag Önnek írom. Valóban, én is azt gondolom, amit az Ön királyi felsége, hogy *Oroszország saját kelepcéjébe fog beleesni.*

VII

London, 1839 december 18.

Ma reggel a szokottnál is különösebb sürgönyt kaptam a marsalltól. Ez válasz az én levelemre, amelyben beszámoltam neki Lord Palmerstonnak arra vonatkozóan tett közlésemről, hogy milyen benyomást keltett Párizsban Brunnow úr új küldetésének és e küldetés céljának bejelentése. A marsall hozzám intézett sürgönyének vonatkozó bekezdését textuellement** felolvastam Lord Palmerstonnak. De amikor beszámoltam neki erről, olyan kifejezéseket használtam, amelyek nem voltak azonosak a marsall szavaival, bár ugyanazokat a gondolatokat fejezték ki. Most a

* Soult. – *Szerk.*

** – szószerint – *Szerk.*

marsall méltóztatott engem biztosítani arról, hogy az én szavaim és az ő saját kifejezései között nincs eltérés; de azt ajánlja, hogy elővigyázatosságomat megkétszerezve igyekezzek tárgyalásaink során visszatérni az ő saját sürgönyeinek szószerinti értelméhez. Nagyon tévednék, ha ez nem valamiféle querelle allemande* – egy grec du Bas-Empire-hez[129]** méltó ravaszkodás . . . A marsall újonc a diplomáciai pályán, és attól tartok, hogy a diplomáciai készséget a ravaszkodásban keresi. Pedig csak őszinteségben és egyenességben találhatja meg.

VIII

London, 1840 január 3.

Tegnap Lord Palmerston az egész diplomáciai testülettel együtt ebéden volt nálam . . . Elmondta nekem, hogy a miniszterek a hadiflottára pótlólagos kiutalást fognak kérni, de – mint kijelentette – javasolni fogja kollegáinak, hogy ezt ne a francia flotta megerősítésével indokolják, nehogy akár a legkisebb célzással is megsértsenek egy szövetségest. Lord Holland és Lord John Russell erőfeszítései, hogy a szövetséget fenntartsák, valóban bámulatraméltók.

IX

London, 1840 január 20.

Lord Palmerston megküldte nekem a nagyhatalmaknak és a portának előterjesztendő egyezmény tervezetét . . . Ez nem az öt nagyhatalom egymásközti egyezménye, hanem e hatalmaknak a portával kötendő egyezménye . . . *Brunnow úr ellenzi ezt a formát* (lásd Nesselrode 1853 július 2-i jegyzékét az orosz kezdeményezésről!). . . Ez az egyezmény egy bevezetésből és nyolc cikkelyből áll: az előbbi pozitív formában és majdnem szószerint leszögezi, hogy mivel az ottomán birodalom integritása az európai béke fenntartása érdekében okvetlenül szükséges, az öt hatalom hajlandó ehhez megfelelő támogatást nyújtani és az ottomán birodalmat az európai népek bizalmába bevonni. A cikkelyek szabályozzák e támogatás módozatait . . .

P. S. – Éppen most tudtam meg, hogy *Brunnow és Neumann rendkívül elégedetlenek Lord Palmerston egyezményével.*

* – semmiségek körüli vita; *szószerint*: német civakodás – *Szerk.*

** – a keletrómai birodalomból való görög – *Szerk.*

X

London, 1840 január 21.

Úgy vélem, Lord Palmerston egyezménytervezetét az orosz és az osztrák tárgyalófél elvetette. Neumann úr kitűnt panaszai hevességével és – merem állítani – ostobaságával. Felfedi udvara politikáját. Metternich herceg, aki kezében akarta tartani a hatalmi egyensúlyt, nyíltan bevallja Oroszország iránti gyűlöletét. Ő azzal áltatta magát, hogy Brunnow javaslatait megszorítások nélkül elfogadják, és mindketten csalódtak, mert Lord Palmerstonban olyan miniszterre leltek, aki őszintén kívánja a szövetséget Franciaországgal és mindenképpen vele egyetértésben akar eljárni.

XI

London, 1840 január 24.

Ma hosszú beszélgetésem volt Lord Melbourne-nel, aki föltétlen híve a királyunkkal való szövetségnek. Ismételten felszólított, jelöljek meg valamilyen módot, amely lehetővé tenné a francia és az angol javaslatok összeegyeztetését.

Oroszország szándékait ugyanúgy ítéli meg, mint mi, és egy értekezleten *azt mondta nekem a bécsi kormányról, hogy nem lehet benne bízni, mert végső soron mindig kiderül, hogy odaadó híve Oroszországnak.*

XII

London, 1840 január 27.

A keleti ügyekben most bekövetkezett fordulat nyugtalanít... Nem kétes, hogy Oroszország háborúra tör, s hogy Ausztria minden erejével támogatja... Angliát „Franciaország földközi-tengeri terveivel" sikerült megijeszteniök. A két eszköz, amelyet felhasználnak: Algéria és Mehmed Ali... Minden követ megmozgattam, hogy elérjem a Brunnow-féle javaslatok elutasítását, és ez már majdnem sikerült is, amikor a dolog a fülükbe jutott, és Ausztria most Brunnow javaslatait sajátjaiként terjeszti elő. Ez nyilvánvaló csalás. De összehívták a minisztertanácsot az osztrák javaslatok megvitatása végett. A vélemények megoszlanak. Az egyik oldalon áll Lord Melbourne, Lord Holland és Labouchère úr; a másikon Lord Palmerston, Lord J. Russell és Lord Minto. A kormány többi tagja a két vélemény között ingadozik.

XIII

London, 1840 január 28.

A minisztertanács eddig Lord Palmerston tervezetének csak egy pontját vitatta meg. Elhatározta, hogy az egyezményt hat hatalom közt kössék meg, nem pedig öt között, mint Brunnow úr javasolta, aki külön érdekei védelmében (az ottomán birodalmat félti) nem volt híján a buzgalomnak. A porta nem fog olyan egyezményhez hozzájárulni, amelyet közreműködése nélkül szavaztak meg és fektettek le. *Ha ugyanis szerződést írna alá az öt nagyhatalommal, már csupán e tény következtében is az európai nemzetközi jog hatálya alá kerülne.*

XIV

London, 1840 január 28.

Vajon Thiers úrnak és lapjának szeszélyei kedvéért feladják-e a király politikáját és érdekeit? Az a rendszer, amelynek alapjait oly nagy fáradsággal, annyi erőfeszítéssel rakták le, s amelyet oly sok nehézség ellenére több mint tíz évig fenn tudtak tartani, pusztulásra van kárhoztatva.

War in Burmah – The Russian Question –
Curious Diplomatic Correspondence

A megírás ideje: 1853 július 15.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 július 30. (3833.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

A háború kérdése – Parlamenti események – India

London, 1853 július 19., kedd.

A cár a háborút nem csupán megkezdte, hanem első hadjáratát már be is fejezte. A tűzvonal már nem a Prut mögött, hanem a Duna mentén húzódik. S vajon mit tesznek eközben a nyugati hatalmak? Tanácskoznak, azaz kényszerítik a szultánt, hogy a háborút békének tekintse. Az önkényuralkodó tetteire nem ágyúkkal, hanem jegyzékekkel válaszolnak. Megrohamozzák a császárt, de nem ám a két flottával, hanem ajánlatokkal – nem kevesebb mint négy tárgyalási tervvel. Az egyik az angol kormánytól, a másik a franciától ered, a harmadikat Ausztria terjeszti elő, a negyediket a potsdami „sógor"* rögtönözte. A cár, mint remélik, hajlandó lesz ebből az embarras de richesse-ből** a céljainak legmegfelelőbbet kiválasztani. Drouyn de Lhuys úr (második) válasza gróf Nesselrode (második) jegyzékére végtelen igyekezettel bizonygatja, hogy „nem Franciaország és Anglia rendezte az első demonstrációt".[208] Oroszország csak megannyi jegyzéket vet oda a nyugati diplomatáknak, akár csontokat a kutyáknak, hogy ártatlan szórakozással szolgáljon nekik, mialatt learatja azt az előnyt, hogy ismét időt nyer. Anglia és Franciaország persze bekapják a csalétket. Mintha az ilyen jegyzék kézhezvétele önmagában véve nem lenne eléggé megalázó, a „Journal de l'Empire"[209] még igen békés kommentárt is fűz hozzá egy olyan cikkben, melyet de la Guéronnière úr írt alá, de tartalmát a császár sugalmazta, aki a szöveget át is nézte. Ez a cikk elismeri Oroszország jogát arra a szeszélyre, hogy „a Prutnak nem a bal, hanem a jobb partján tárgyaljanak". Gróf Nesselrode második jegyzékét a cikk valóságos „békülési kísérletté" változtatja. Ezt így fogalmazza meg: „Gróf Nesselrode most csak erkölcsi garanciákról beszél és bejelenti, hogy ezt csak átmenetileg kell

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

** – választást megnehezítő bőségből – *Szerk.*

anyagi garanciákkal helyettesíteni, ami *közvetlen felhívás a tárgyalásra*. A dolgok ilyen állása mellett a diplomáciai akció semmiképpen sem tekinthető kimerítettnek." Az „Assemblée nationale",[153] a párizsi orosz „Moniteur"[6] irónikusan gratulál a „Journal de l'Empire"-nek ehhez a némileg elkésett felfedezéséhez, és csak azt sajnálja, hogy ilyen sok hűhót csaptak semmiért.

Az angol sajtó teljesen elvesztette önuralmát. „A cár nem érti meg, hogy a nyugati hatalmak milyen előzékenységet tanúsítottak irányában . . . Ő képtelen udvariasan viselkedni más hatalmakkal folytatott tárgyalásai során." Így ír a „Morning Advertiser"[28]. A „Morning Post"-ot[25] elkeseríti, hogy a cár édeskeveset törődik ellenfelei belső nehézségeivel:

„Szinte hihetetlen tapintatlanság volt pusztán kihívó pökhendiségből olyan követeléssel fellépni, amely nem haladéktalanul sürgős jellegű, figyelmen kívül hagyva Európa gyúlékony helyzetét."

Az „Economist"[20] pénzügyi cikkírója rájött,

„hogy az emberiség most saját kárán fedezi fel, mennyire hátrányos, hogy a világ legtitkosabb érdekei" (azaz a tőzsde érdekei) „egyetlen ember hóbortjaitól függenek".

1848–49-ben mégis közvetlenül az aranyborjú mellett láthattuk az orosz császár mellszobrát.

Közben a szultán* helyzete óráról órára nehezebbé és bonyolultabbá válik. Pénzzavara annál is inkább fokozódik, mivel a háborúnak minden terhét viseli, anélkül hogy bármiféle előnyét élvezné. Az általános néphangulat ellene fordul, mert nem irányítják a cár ellen. A muzulmán fanatizmus palotaforradalmakkal, a görögkeleti fanatizmus pedig népfelkelésekkel fenyegeti. A mai újságok tudósítást közölnek az ó-török párthoz tartozó muzulmán diákok összeesküvéséről, akik a szultán életére törtek, mert Abdul-Azizt akarták trónra ültetni.[210]

A Lordok Házában tegnap Lord Beaumont és Lord Malmesbury felszólították Lord Clarendont, közölje most szándékait, hiszen a francia császár a maga szándékait habozás nélkül kinyilatkoztatta. Lord Clarendon azonban csak röviden közölte, hogy Anglia jóváhagyta Drouyn de Lhuys úr jegyzékét, egyébként pedig azon ígéret mögé sáncolta el magát, hogy hamarosan részletes tájékoztatást fog adni a Háznak. Arra a kérdésre, igaz-e, hogy az oroszok a katonai megszállás alatt lévő fejedelemségek polgári köz-

* Abdul-Medzsid. – *Szerk.*

igazgatására és postahivatalaira is rátették a kezüket, Lord Clarendon természetesen „hallgatással" válaszolt. „Gorcsakov herceg nyilatkozata után[211] ezt nem hiheti el." Lord Beaumont azt felelte, hogy Lord Clarendon úgy látszik vérmes optimista.

Sir J. Walmsley a legutóbbi szmirnai zavargásokra* vonatkozóan tett fel kérdést az alsóházban, mire Lord John Russell azt válaszolta, hogy valóban hallott arról, miszerint az osztrák konzul elraboltatott egy magyar menekültet; de arról, hogy Ausztria minden magyar és olasz menekült kiadását követelte volna, mit sem hallott. Lord John igen mulatságos modorban intézi el az interpellációkat, és úgy, ahogy neki a legkényelmesebb. Hivatalos információkat sohasem kap; s a lapokban sem olvassa el soha azt, amit kellene, vagy amit el lehet várni tőle.

A „Kölnische Zeitung"[212] Bécsből, július 11-én keltezett cikkében a következő tudósítást közli a szmirnai ügyről:

„Sekib effendit Szmirnába küldték, hogy indítson vizsgálatot azon zavargások szervezői ellen, amelyek során Hackelberg báró életét vesztette. Sekib arra is parancsot kapott, hogy az osztrák és toszkánai származású menekülteket szolgáltassa ki Ausztriának. Brown úr, az Egyesült Államok ügyvivője Resid pasával ebben az ügyben megbeszéléseket folytatott, melyek eredménye még nem ismeretes. E percben hallom, hogy Hackelberg báró gyilkosa olyan útlevelet kapott a szmirnai amerikai konzultól, amely kiemeli őt a török hatóságok illetékessége alól. *Ez a tény azt bizonyítja, hogy az Egyesült Államok beavatkozni szándékoznak az európai ügyekbe.* Biztos az is, hogy három amerikai hadihajó tartózkodik a Boszporuszban a török flotta mellett, továbbá, hogy a »Cumberland« amerikai fregatt 80 millió piasztert vitt a török kormánynak."

Akármennyi is az igazság az ilyen és hasonló tudósításokban, egy dolgot mindenesetre bizonyítanak, ti. azt, hogy az amerikai beavatkozásra mindenütt számítanak, sőt az angol közönség bizonyos rétegei szívesen is vennék. Az amerikai kapitány** és konzul magatartását nyilvános gyűléseken fennhangon dicsérik, a tegnapi „Advertiser"-ben pedig az „Angol"[87] felszólítja a csillagos-sávos lobogót***, jelenjék meg a Földközi-tengeren, szégyenítse meg a „bemocskolt vén Union Jack"°-et, hogy végre akcióba lépjen.

---

* *V. ö. 185. old.* – *Szerk.*

** Ingraham. – *Szerk.*

*** Az Amerikai Egyesült Államok nemzeti lobogója. – *Szerk.*

° Nagy-Britannia nemzeti lobogója. – *Szerk.*

A keleti kérdést röviden összefoglalva: A cár bosszús és elégedetlen, mert óriási birodalma egyetlen exportkikötőre van utalva, ráadásul olyan tenger partján, amely az év egyik felében nem hajózható, másik felében pedig megtámadhatják az angolok, s ezért keresztül akarja vinni elődei tervét, kijáratot akar a Földközi-tengerre; sorra letépi az ottomán birodalom legtávolabbi részeit a birodalom törzséről, míg végül is Konstantinápoly, a birodalom szíve megszűnik dobogni. Valahányszor úgy véli, hogy a török kormány látszólagos megszilárdulása, vagy a szláv önfelszabadítási törekvés még veszélyesebb tünetei veszélyeztetik Törökországra vonatkozó terveit, megismétli időszakos inváziói. Számolva a nyugati hatalmak gyávaságával és aggályaival, megfélemlíti Európát, s végsőkig felsrófolja követeléseit, hogy azután nagylelkűnek lássék, ha beéri azzal, ami közvetlen célja volt.

Másfelől a következetlen, kishitű, egymásra gyanakvó nyugati hatalmak, Oroszország túlkapásaitól félve, kezdetben mindig ellenállásra bátorítják a szultánt a cárral szemben, hogy végül is engedékenységre kényszerítsék, mivel félnek egy általános háborútól, amely általános forradalomhoz vezethetne. Mivel túlságosan tehetetlenek és túlságosan félénkek ahhoz, hogy egy görög birodalomnak, vagy a szláv államok szövetségi köztársaságának létrehozása révén kezdjenek hozzá az ottomán birodalom újjáépítéséhez, egész törekvésük csupán a status quónak*, vagyis a rothadás azon állapotának fenntartására irányul, amely a szultánnak tiltja, hogy függetlenítse magát a cártól, és a szlávoknak tiltja, hogy függetlenítsék magukat a szultántól.

A forradalmi párt a dolgok ilyen állása miatt csak gratulálhat önmagának. A reakciós nyugati kormányok megaláztatása, nyilvánvaló képtelenségük arra, hogy az orosz túlkapásokkal szemben megvédjék az európai civilizáció érdekeit, minden bizonnyal egészséges felháborodást kelt azokban a népekben, amelyek 1849 óta maguk is az ellenforradalom uralma alatt sinylődnek. E félig keleti bonyodalmak a közeledő ipari válságot is épp annyira befolyásolják és siettetik, mint a teljesen keleti bonyodalom Kínában. Miközben a gabonaárak emelkednek, az üzlet általában pang, ugyanakkor a tőzsdei árfolyam Anglia szempontjából kedvezőtlenül alakul, az arany pedig a kontinens felé kezd áramlani. Június 9-e és július 14-e között az Angol Bank aranykészlete 2 220 000 £-gel csökkent, ami több, mint az előző három hónapban elért egész gyarapodás.

Az India Bill[136] bizottsági tárgyalásának lefolyása eléggé érdektelen. Jellemző, hogy most minden módosító indítványt elvet a koalíció, amely a Manchester-iskolához[76] tartozó szövetségeseivel szemben a torykkal[3] fog össze.

* – fennálló helyzetnek – *Szerk.*

India jelenlegi helyzete néhány ténnyel szemléltethető. Az Angliában levő közigazgatási apparátus India netto bevételeinek 3%-át emészti fel, a belső kölcsön évi kamatja és a Társaság részvényeseinek fizetett osztalék 14%-ot — összesen 17%-ot. Ha ezeket az Indiából Angliába vándorló évi pénzküldeményeket levonjuk, a *katonai terhek* az összes indiai kiadásoknak körülbelül kétharmadát, vagyis 66%-át teszik ki, míg *közmunkákra* nem fordítanak többet az általános bevételek 2 3/4%-ánál, illetve Bengáliában a bevételek 1%-a, Agrában 7 3/4%-a, Punjabban 1/8%-a, Madrasban 1/2%-a és Bombayban 1%-a esik közmunkákra. Ezek magának a Társaságnak a hivatalos számadatai.

Másrészt az egész netto-bevételnek közel három ötöde a *földből* származik, egy hetede *ópiumból* és több mint egy kilencede *sóból*. Ezek a források együttesen az összbevétel 85%-át szolgáltatják.

Ami a kisebb kiadási tételeket és a terheket illeti, elegendő megállapítani, hogy a *mátháphóra*-adó, amelyet Madras-elnökség[116] területén még fenntartanak, s boltokra, szövőszékekre, birkákra, szarvasmarhákra, különféle foglalkozásokra stb. vetnek ki, mintegy 50 000 £-et hoz, míg az East India House[180] évi díszvacsorái körülbelül ugyanilyen összegbe kerülnek.

A bevételek zöme a földből származik. Mivel az indiai földtulajdon különböző fajtáit az utóbbi időben sok helyen leírták, méghozzá népszerű stílusban, e tárggyal kapcsolatos észrevételeimet a zamíndárí- és a raijatvárírendszerre vonatkozó néhány általános megjegyzésre kívánom korlátozni.

A zamíndárí is meg a raijatvárí is agrárforradalom volt, amelyeket brit ukázok hoztak létre; jellegük ellentétes, az egyik arisztokratikus, a másik demokratikus; az egyik az angol landlordizmus[165], a másik a francia paraszti földtulajdon karikatúrája; mindkettő romlásba visz, mindkettő a legellentmondásosabb vonásokat egyesíti — egyik sem a népnek kedvez, amely a földet megműveli, sem a tulajdonosnak, aki birtokolja, hanem a kormánynak, amely adót vet ki rá.

A zamíndárí-rendszer egy csapásra megfosztotta Bengália-elnökség népét a földre való örökletes jogától a hindu adószedők, az úgynevezett zamíndárok javára. A Madras- és Bombay-elnökségekben bevezetett raijatvárí-rendszer a hindu nemességet — mírászdárokat, dzságírdárokat[202] stb. — földtulajdonjogaik ellenére a köznép színvonalára süllyesztette, csak apró földdarabkák maradhattak birtokában, amelyeket a Kelet-Indiai Társaság kollektorának[213] hasznára maga művelt meg. De az angol földesúrnak különös fajtája volt a zamíndár, aki a bérleti összegnek csak egy tizedét kapta, míg kilenc tizedét a kormánynak kellett juttatnia. S a francia parasztnak különös fajtája volt a raijat, akinek nem volt tartós jogigénye a földre, adója

pedig évenként, termése arányában változott. A zamíndárok eredeti osztálya – a volt örökletes földbirtokosok kifosztott tömegével szemben tanúsított könyörtelen és korlátozatlan kapzsisága ellenére – a Társaság nyomása következtében hamarosan letűnt és helyébe spekuláns kereskedők léptek, akik most már – a kormány közvetlen igazgatása alá visszakerült birtokok kivételével – Bengália egész földjét a kezükben tartják. Ezek a spekulánsok vezették be a zamíndári földtulajdonnak azt a változatát, amelyet *patní*-nak neveznek. Mivel elégedetlenek voltak azzal, hogy a brit kormánnyal szemben „middleman"-ek[214] helyzetébe kerültek, ők maguk létrehozták az „örökletes" middlemanek, az úgynevezett patnídárok osztályát, ezek viszont az al-patnídárokat stb., úgy, hogy a middleman-ek tökéletes rangsora alakult ki, amely teljes súlyával a szerencsétlen földművesre nehezedik. Ami a madrasi és bombayi raijatokat illeti, rendszerük hamarosan a földdel való rablógazdálkodássá fajult, s a föld teljesen elvesztette értékét. „A földet a kollektor", mondja Campbell úr, „tartozások fejében eladhatná itt is, akárcsak Bengáliában, de erre rendszerint nem kerül sor, mégpedig igen egyszerű okból: ti. senki sem akarja megvenni."[215]

Így Bengáliában az angol landlordizmus egybekapcsolódik az ír middleman-rendszerrel, az osztrák rendszerrel, amely a földbirtokost adószedővé változtatja, és az ázsiai rendszerrel, amelyben az igazi földbirtokos az állam. A madrasi és bombayi francia parasztbirtokos egyszersmind jobbágy és az állam felesbérlője [métayer]. Mindezen különféle rendszerek összes hátrányai reá zúdulnak, s egyetlen jó oldalukat sem élvezheti. A raijatot, akárcsak a francia parasztot, zsarolja a magán-uzsorás; de nincs öröklött, állandó joga a földjére, mint a francia parasztnak. Akárcsak a jobbágy, ő is köteles a földet megművelni, de nincs biztosítva a nélkülözés ellen, mint a jobbágy. Akárcsak a métayer-nek, neki is meg kell osztania terményeit az állammal, de az állam nem köteles neki pénzt és felszerelést előlegezni, mint a métayer-nek. Bengáliában ugyanúgy, mint Madrasban és Bombayban, a zamíndári-rendszerben ugyanúgy, mint a raijatvári-rendszerben, a raijatok – márpedig ezek az egész indiai lakosság tizenegy tizenkettedét alkotják – szörnyűségesen pauperizálódtak; és ha erkölcsi vonatkozásban nem süllyedtek olyan mélyre, mint az ír törpebérlők [cottiers], azt éghajlatuknak köszönhetik, mivel Délen az embereknek kevesebb a szükségletük és nagyobb a képzelőerejük, mint Északon.

A földadó mellett a sóadót is figyelembe kell vennünk. Közismert, hogy a Társaság fenntartja magának e cikk monopóliumát, melyet kereskedelmi értékének háromszorosáért árusít – méghozzá egy olyan országban, ahol a só a tengerben, a tavakban, a hegyekben és magában a földben is föllelhető.

E monopólium gyakorlati működését Albemarle grófja a következő szavakkal írja le:

„A belső fogyasztásra szánt só nagy részét a Társaság az egész országban számos nagykereskedő útján maundonként 4 rupiánál olcsóbban vásárolja; ezek a kereskedők bizonyos mennyiségű homokot kevernek hozzá, amelyet főképpen egy Daccától néhány mérföldnyire délnyugatra fekvő területről hozatnak, s ezt a keveréket azután a második, vagy ha a kormányt tekintjük az elsőnek, a harmadik monopolistának mintegy 5 vagy 6 rupiáért adják tovább. Ez a kereskedő még több földdel vagy hamuval szaporítja, s így, miközben a nagy városoktól a falvakig még több kézen megy át, ára még tovább emelkedik 8-tól 10 rupiáig, a hamisítási arány pedig 25%-ról 40%-ra. Ebből adódik azután, hogy a nép 21 £ 17 sh. 2 d. és 27 £ 6 sh. 2 d. közötti árat fizet a sóért, más szóval harmincszorosát, sőt harminchatszorosát annak, amit Nagy-Britannia jómódú népe fizet."[216]

Az angol polgári erkölcs példájaként megemlítem, hogy Campbell úr azért védi az ópium-monopóliumot, mert ez megóvja a kínaiakat attól, hogy túl sokat fogyasszanak ebből a méregből, és azért védi a pálinka-monopóliumot (az indiai szesz-eladási koncessziókat), mert ez csodálatosan megnövelte a pálinka fogyasztását Indiában.

A zamíndári földtulajdon, a raijatvári, a sóadó és tetejébe az indiai éghajlat, ezek voltak melegágyai a kolerának, a nyugati világot pusztító indiai csapásnak – szembeszökő és tragikus példája az emberi bajok és bűnök szerves egységének.

The War Question – Doings of Parliament – India

A megírás ideje: 1853 július 19.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 augusztus 5. (3838.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

Az indiai brit uralom várható eredményei

London, 1853 július 22., péntek.

Ebben a cikkemben le akarom zárni Indiára vonatkozó észrevételeimet.

Hogyan jött létre az angol főhatalom Indiában? A nagymogul teljhatalmát a mogul alkirályai törték meg. Az alkirályok hatalmát megtörték a maráthák.[217] A maráthák hatalmát megtörték az afgánok, és miközben mindenki harcolt mindenki ellen, a britek benyomultak az országba és mindannyiukat leigázhatták. Ez az ország megoszlott nemcsak mohamedánok és hinduk között, hanem törzs és törzs, kaszt és kaszt között is; e társadalom szerkezete olyanfajta egyensúlyon alapult, amelyet általános taszítás és valamennyi tagjának konstitucionális elszigeteltsége eredményez. Ilyen ország, ilyen társadalom nem eleve elrendelt zsákmánya-e a hódításnak? Ha semmit sem tudnánk Hindusztán történelmi múltjáról, nem volna-e elegendő az az egy nagy és vitathatatlan tény, hogy Indiát jelenleg is India költségére fenntartott indiai hadsereg tartja angol rabságban? India tehát nem kerülhette el a legyőzetés sorsát, és egész történelmi múltja, ha van ilyen, nem egyéb sorozatos hódítások történeténél, amelyeket el kellett szenvednie. Az indiai társadalomnak egyáltalán nincs történelme, legalábbis ismert történelme. Amit történelmének nevezünk, csupán az egymást követő betolakodók története, akik birodalmukat ennek az ellen nem álló és változatlan társadalomnak passzív bázisára alapozták. A kérdés tehát nem az, hogy az angoloknak volt-e joguk meghódítani Indiát, hanem az, hogy a török, a perzsa vagy az orosz hódoltság alatt álló Indiát előnyösebbnek tartanók-e a brit hódoltság alatt álló Indiánál.

Angliának kettős küldetést kell betöltenie Indiában: az egyik romboló, a másik újjáalkotó — a régi ázsiai társadalom megsemmisítése, és a nyugati társadalom alapjainak lefektetése Ázsiában.

Az Indiát egymás után lerohanó arabok, törökök, tatárok, mogulok hamarosan *hinduizálódtak*, mivel örök történelmi törvény, hogy a barbár hódító-

kat magukat is meghódítja a leigázott népek magasabb civilizációja. A britek voltak az első olyan hódítók, akik fölötte álltak a hindu civilizációnak, s ezért nem kerülhettek hatása alá. Tönkretették ezt a civilizációt azáltal, hogy az indiai közösségeket szétzúzták, az indiai ipart kiirtották és mindent lesüllyesztettek, ami az indiai társadalomban nagy és kiemelkedő volt. Indiai uralmuk történetének lapjai pusztításon kívül másról alig beszélnek. Az újjáalkotás munkája a romhalmazból alig tűnik ki. Mindamellett megkezdődött.

India újjáalkotásának első feltétele a politikai egység volt, szilárdabb formában és nagyobb területre kiterjesztve, mint bármikor a nagymogulok idején. Ezt az egységet, amelyet a britek karddal kényszerítettek ki, most majd megerősíti és állandósítja a villamos távíró. A bennszülött hadsereg, amelyet a brit őrmester szervezett meg és képezett ki, elengedhetetlen feltétele volt az indiai önfelszabadításnak és annak, hogy India ne legyen többé bármely idegen betolakodó prédája. A szabad sajtó, amely ázsiai társadalomban itt jelent meg először, s főképp hinduk és európaiak közös leszármazottainak irányítása alatt áll, az újjáépítés új és hatalmas tényezője. Még a zamíndári és a raijatvári* is – bármilyen visszataszítók – két határozott formája a föld-magántulajdonnak, amelyre az ázsiai társadalom annyira vágyik. A Kalkuttában – kelletlenül és gyéren – angol felügyelet alatt kiképzett indiai bennszülöttekből új osztály alakul, amely már rendelkezik a kormányzáshoz szükséges felkészültséggel és az európai tudomány hatása alatt áll. A gőz rendszeres és gyors összeköttetést teremtett India és Európa között, India fő kikötőit összekötötte az egész délkeleti óceán kikötőivel, s kiragadta az országot az elszigetelt helyzetből, amely tespedésének fő oka volt. Nincs többé messze az a nap, amikor az idővel mért távolság Anglia és India között a vasutak és gőzhajók együttes segítségével nyolc napra rövidül meg, és amikor ez az egykori meseország ilymódon valóban a nyugati világhoz csatolódik.

Nagy-Britannia uralkodó osztályainak mindeddig csak esetlegesen, átmenetileg és kivételesen állt érdekükben India haladása. A földarisztokrácia meg akarta hódítani, a pénzarisztokrácia ki akarta fosztani, a gyárarisztokrácia pedig olcsóbb áruival akarta legyűrni. De most megfordult a helyzet. A gyárarisztokrácia felfedezte, hogy Indiának újratermelő országgá való átalakítása létfontosságúvá lett számára, és hogy ebből a célból mindenekelőtt öntözési berendezésekkel és a belföldi közlekedés eszközeivel kell ellátnia Indiát. Most vasúti hálózatot szándékozik létesíteni egész Indián át. És ezt meg is fogja tenni. Ennek felmérhetetlen következményekkel kell járnia.

---

* *V. ö. 206–207. old. – Szerk.*

Közismert, hogy India termelőerőit megbénítja a különféle termékeinek szállításához és cseréjéhez szükséges eszközök óriási hiánya. Sehol sem találkozunk nagyobb szociális nyomorral a természeti bőség közepette, mint Indiában, éppen a csere lehetőségeinek hiánya miatt. A brit alsóház egy 1848-ban ülésező bizottsága előtt bebizonyították, hogy „amikor a gabonát quarterenként 6–8 shillingért árusították Kandeshban, 64–70 shillinget kértek érte Poonában, ahol az emberek éhen haltak az utcán, mert az agyagos utak járhatatlanok voltak és Kandeshból nem lehetett élelmet hozatni".

A vasutak bevezetése a mezőgazdaság céljaira is könnyen felhasználható, ha ott, ahol a vasúti töltéshez földet emelnek ki, víztartályokat létesítenek és a különböző vasútvonalak mentén vízvezetéket építenek. Ilyen módon nagymértékben kiterjeszthetnék az öntözést, mely Keleten a mezőgazdaság elengedhetetlen feltétele, és elháríthatnák a vízhiány okozta gyakori helyi éhínségeket. A vasutak általános jelentősége ebből a szemszögből nézve nyilvánvalóvá válik, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az öntözött föld, még a Ghat-hegységek melletti körzetekben is, háromszor annyi adójövedelmet hoz, tízszer-tizenkétszer annyi munkaalkalmat nyújt és tizenkétszer-tizenötször annyi nyereséget hajt, mint ugyanaz a terület öntözés nélkül.

A vasutak lehetővé teszik a katonai apparátus nagyságának és költségeinek csökkentését is. Warren ezredes, Fort St. William térparancsnoka, az alsóház egy különbizottsága előtt kijelentette:

„Az a lehetőség, hogy az ország távoli részeiből annyi óra alatt kapjunk híreket, mint ahány nap vagy éppen hét szükséges ehhez jelenleg, és hogy utasításokat s egyben csapatokat és ellátmányt a legrövidebb idő alatt továbbítsunk, olyan szempont, amelynek jelentőségét nem is lehet eléggé felmérni. Csapataink távolabbi és egészségesebb helyeken állomásozhatnának, mint most, s ezáltal sok, betegségből származó emberveszteségnek elejét vehetnők. Nem lenne szükség ekkora készletekre a különböző raktárakban, és elkerülhetnénk a készletek romlása és az éghajlat pusztító hatása okozta veszteséget is. A csapatok számát hatékonyságukkal egyenes arányban csökkenthetnénk."

Tudjuk, hogy a faluközösségek községi szervezetét és gazdasági alapját szétzúzták, de túlélte őket legrosszabb vonásuk: a társadalomnak változatlan és elkülönült atomokra oszlása. A falvak elszigeteltsége okozta az utak hiányát Indiában, az utak hiánya pedig állandósította a falvak elszigeteltségét. Így a faluközösség megrekedt egy adott alacsony életszínvonalon, más falvakkal alig érintkezett, s nem ismerte a társadalmi haladáshoz elengedhetetlen vágyakat és erőfeszítéseket. A britek megtörték a falvaknak ezt az

önelégült renyheségét, a vasutak pedig biztosítják majd a közlekedés és érintkezés új szükségletét. Egyébként „a vasúthálózat egyik következménye az lesz, hogy minden faluban, amelyet érint, elhozza más országok találmányainak és berendezéseinek olyan ismeretét és beszerzésüknek olyan eszközeit, amelyek India örökletes és javadalmazott falusi kézműveseit először is képességeik teljes kifejtésére, másodszor fogyatékosságaik kiküszöbölésére késztetik". (Chapman: „The Cotton and Commerce of India".)[218]

Tudom, hogy az angol gyárarisztokrácia kizárólag azért akarja Indiát vasutakkal boldogítani, hogy kevesebb költséggel szerezze meg tőle a gyapotot és más nyersanyagokat gyárai számára. De ha egy vassal és szénnel rendelkező ország közlekedését már gépesítettük, azt nem lehet többé visszatartani gépek gyártásától. Vasúthálózatot egy óriási országban nem lehet fenntartani anélkül, hogy meg ne honosítsuk mindazokat az ipari eljárásokat, amelyek a vasúti közlekedés közvetlen és folyamatos szükségleteit kielégítik, ebből pedig az következik, hogy gépeket alkalmaznak majd a vasúttal nem közvetlenül kapcsolatos iparágakban is. Ezért Indiában a vasúthálózat valóban a korszerű ipar előfutára lesz. Annál biztosabb ez, mivel maguk a brit hatóságok is elismerik, hogy a hinduknak különös képességük van teljesen új munkához való alkalmazkodásra és a gépekhez szükséges ismeretek elsajátítására. Eléggé bebizonyították ezt rátermettségükkel és jártasságukkal a bennszülött gépészek a kalkuttai pénzverdében, ahol évek óta rájuk bízzák a gőzgépek kezelését; a hardwari szénvidék bennszülött munkásai, akik különböző gőzgépek mellett dolgoznak, és más példák is. Maga Campbell úr, akit pedig erősen befolyásolnak a Kelet-Indiai Társaság előítéletei, kénytelen elismerni, „hogy az indiai nép zöme nagy *ipari energiával* rendelkezik, igen rátermett tőke felhalmozására, feltűnik a világos matematikai gondolkodás képességével, a számok és az egzakt tudományok iránti érzékével". „Értelmességük", mint mondja, „kiváló."[219] A vasúthálózat nyomán létrejövő korszerű ipar fel fogja bomlasztani a hagyományos munkamegosztást, márpedig ezen alapulnak az indiai kasztok, India haladásának és hatalmának ezek a legfőbb kerékkötői.

Mindaz, amit az angol burzsoázia netán tenni kényszerül, nem fogja felszabadítani a nép tömegeit, s anyagilag sem fogja szociális helyzetüket megjavítani, mert ez nemcsak a termelőerők fejlettségétől függ, hanem attól is, hogy a nép kisajátítsa őket. De az anyagi feltételeket mindkettőhöz kétségtelenül meg fogja teremteni az angol burzsoázia. S tett-e a burzsoázia valaha ennél többet? Hozott-e létre valaha haladást anélkül, hogy egyéneket és népeket ne vonszolt volna véren és szennyen, nyomoron és megaláztatáson keresztül?

Az indiaiak mindaddig nem fogják learatni a gyümölcsét azoknak az új társadalmi elemeknek, amelyeket a brit burzsoázia elhint közöttük, amíg az ipari proletariátus magában Nagy-Britanniában nem szorítja ki a helyükről a mostani uralkodó osztályokat, vagy amíg a hinduk maguk nem lesznek elég erősek ahhoz, hogy végképp lerázzák az angol igát. Mindenesetre biztosan számíthatunk rá, hogy előbb vagy utóbb tanúi lehetünk e nagy és érdekes ország megújhodásának, amelynek nemes szülöttei, még a legalsóbb osztályokban is, Szaltikov herceg kifejezésével élve, „plus fins et plus adroits que les Italiens"*, akiknek még az alázatosságát is bizonyos nyugodt előkelőség ellensúlyozza, akik természetes tunyaságuk ellenére bámulatba ejtették a brit tiszteket bátorságukkal, akiknek országa nyelveink és vallásaink bölcsője volt, és akik a régi germán típusát képviselik a dzsátban és a régi görög típusát a bráhmanában.[221]

Nem szakadhatok el az indiai kérdéstől néhány zárómegjegyzés nélkül. A burzsoá civilizáció mélységes képmutatása és veleszületett barbársága leplezetlenül szemünk elé tárul, ha anyaországától, ahol tiszteletreméltó formákat ölt, a gyarmatok felé fordulunk, ahol mezítelenül lép fel. A tulajdon védelmezője, de elindított-e valaha forradalmi pártolyan agrárforradalmakat, mint amilyenek Bengáliában, Madrasban és Bombayban zajlottak le? Nem folyamodott-e Indiában – magának Lord Clive-nak, ennek a nagy rablónak a kifejezésével élve – kegyetlen zsarolásokhoz, ha kapzsiságának kielégítését egyszerű korrupcióval nem tudta elérni? Míg Európában az államadósság sérthetetlen szentségéről fecsegett, nem kobozta-e el Indiában a rádzsák[202] osztalékait, akik megtakarított pénzüket a Kelet-Indiai Társaság kötvényeibe fektették? Nem tiltotta-e meg Indiában a kereszténység hirdetését, míg ugyanakkor a francia forradalom ellen „szent vallásunk védelme" ürügyén harcolt, és nem foglalkozott-e a Dzsagannáth templomában űzött emberölés és prostitúció iparával, hogy pénzt csináljon az orissai és bengáliai templomokba özönlő zarándokokból?[138] Íme, ezek a „tulajdon, a rend, a család és a vallás" bajnokai.

Az angol ipar pusztító hatása Indiára, egy olyan óriási országra, amelynek területe 150 millió acre, akkora, mint Európa, nyilvánvaló és megdöbbentő. De nem szabad elfelejtenünk, hogy ez csupán szerves következménye a termelés ma fennálló egész rendszerének. Ez a termelés a tőke korlátlan uralmán nyugszik. A tőkének mint független hatalomnak létezéséhez elengedhetetlen a tőkecentralizáció. Ennek a centralizációnak romboló hatása a világ piacaira csupán óriási arányokban fedi fel a politikai gazdaságtan azon

* – „kifinomultabbak és ügyesebbek az olaszoknál"[220] – *Szerk.*

belső organikus törvényeit, amelyek ma minden civilizált városban hatnak. A történelem burzsoá szakaszának meg kell teremtenie az új világ anyagi bázisát – egyrészt az emberiség kölcsönös függőségén alapuló egyetemes érintkezést és ennek az érintkezésnek az eszközeit, másrészt az ember termelőerőinek fejlődését és az anyagi termelés átalakítását természeti erők fölötti tudományos uralommá. A burzsoá ipar és kereskedelem megteremti egy új világnak ezeket az anyagi feltételeit, ugyanúgy, ahogyan a geológiai forradalmak megteremtették a föld felszínét. Ha majd egy nagy szociális forradalom úrrá lesz a polgári korszak eredményein, a világpiacon és a korszerű termelőerőkön, és aláveti ezeket a leghaladottabb népek közös ellenőrzésének, csak akkor nem lesz többé az emberi haladás ahhoz az irtózatos pogány bálványhoz hasonlatos, aki csak megöltek koponyájából issza a nektárt.

The Future Results of British Rule in India

A megírás ideje: 1853 július 22.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 augusztus 8. (3840.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

A kormány pénzügyi kudarca – Bérkocsik – Írország – Az orosz kérdés

London, 1853 július 29., péntek.

Gladstone úr az alsóház tegnap esti ülésén olyan határozati javaslatot terjesztett elő, amely szerint a South Sea House-nak[67] az ő pénzügyi terve keretében nem konvertált részvényeit beváltanák egy konszolidált alap terhére. E határozati javaslat előterjesztésével beismerte, hogy konvertálási terve teljes kudarcot vallott. Ezen a kis vereségen kívül a kormány egy igen súlyos vereséget is szenvedett az Indiára vonatkozó törvényjavaslatával kapcsolatban. Sir John Pakington olyan záradék beiktatását indítványozta, amely megszüntetné a sómonopóliumot, és kimondaná, hogy Indiában a sókitermelés és a só árusítása teljesen szabad és csupán fogyasztási vagy egyéb adó alá esik. A javaslatot Sir Charles Wood, Lord John Russell, Sir J. Hogg, Sir H. Maddock és Lowe úr (a „Times"-tól[24]) kétségbeesett erőfeszítései ellenére 117 szavazattal 107 ellenében elfogadták. Az oligarchia, amelynek már sikerült az ellenőrző testület elnökének fizetését 5000 £-re felsrófolnia, most azt javasolta, hogy a Kelet-Indiai Társaság makulátlan igazgatóinak fizetését 300 £-ről 1000 £-re, elnökének és alelnökének fizetését pedig 1500 £-re emeljék. Nyilván azt hiszik, hogy India is olyan varázserővel rendelkezik, amilyet Hindusztánban a Himalája legmagasabb csúcsain levő legendás fa leveleinek tulajdonítanak, ti.: hogy minden, amit megérint, arannyá válik – a különbség csak az, hogy a hiszékeny hinduk ezt a levelek nedvétől, a felvilágosult angolok pedig a bennszülöttek vérétől várják.

Az „Ezeregyéjszaka" kínai szultánja egy verőfényes reggelen felkelt és az ablakhoz lépett, hogy megtekintse Aladdin palotáját, de csodálkozására csak üres térséget látott. Hívatta nagyvezérét és megkérdezte tőle, hogy látja-e a palotát. A nagyvezér sem látott semmit és ugyanúgy csodálkozott, mint a szultán, aki haragra gerjedt és megparancsolta testőreinek, hogy tar-

tóztassák le Aladdint. A londoni közönség, amikor szerdán reggel felkelt, ugyanúgy elcsodálkozhatott, mint ez a mesebeli kínai szultán. London nem is hasonlított Londonra. Ott, ahol megszoktuk, hogy látunk valamit, üres térségek voltak és maradtak. S amilyen szokatlan volt a szemnek a terek üressége, olyan szokatlan volt a fülnek a síri csönd. Mi történt Londonban? *Bérkocsi-forradalom* tört ki: a bérkocsisok és a bérkocsik, mintha elvarázsolták volna őket, eltűntek az utcákról, az állomáshelyeikről és a pályaudvarokról. A bérkocsi-tulajdonosok és a kocsisok fellázadtak az új bérkocsi-törvény, az „összes tehetségek kormányának" e nagyszerű és mondhatni „páratlan" törvénye ellen. Sztrájkba léptek.

Már sokszor megfigyelték, hogy a brit közönséget időnként erkölcsösségi roham fogja el, s erényessége minden hat-hét évben egyszer olyan fokra hág, hogy hadra kell kelnie a romlottság ellen. Jelenleg ennek az erkölcsös és hazafias rohamnak éppen a *szegény cabby** lett a célpontja. Le kell törni a magas árakat, melyeket védtelen nőszemélyektől és pocakos Citykereskedőktől kizsarol, s viteldíját mérföldenként egy shillingről hat pennyre kell csökkenteni. Ez a hat pennys erkölcs járvánnyá nőtt. A kormány, Fitzroy úr révén, drákói törvényt nyújtott be a cabby ellen; ez a törvény előírja a cabby szerződéses kötelezettségeit a közönséggel szemben, s egyidejűleg viteldíjait, „hansom"-jait**, lovait és erkölcsét a parlament törvényhozásának veti alá. A cabbyt, úgy látszik erőszakkal, a tiszteletreméltó brit polgár mintaképévé akarják átformálni. A mai nemzedék nem lehet meg anélkül, hogy legalább egyetlen olyan osztályt ne hozzon létre, amely erényes és önzetlen állampolgárokból áll, és ez osztály tagjaiként a cabbyket szemelte ki. Az összes tehetségek kormánya, mivel annyira égett a vágytól, hogy törvényhozási mesterművét átültesse a gyakorlatba, a bérkocsi-törvényt, alighogy a Ház elfogadta, életbeléptette, mielőtt a keresztülviteléhez szükséges intézkedéseket akár csak részben is előkészítették volna. Ahelyett, hogy a londoni kádiknak már előre megküldték volna az új szabályzat és a távolsági viteldíjtáblázat hiteles példányait, a rendőrbírák sommás utasítást kaptak a cabbyk és a közönség között felmerülő összes viták eldöntésére. Így két héten át tanúi lehettünk ama folytonos harc változatos és felemelő színjátékának, amely a rendőrbírák előtt a 6 penny-Hampdenek[222] valóságos hadserege és a „galád" bérkocsisok között dúlt, s amelyben az egyik fél az erkölcsért, a másik a pénzéért szállt síkra. A cabbyt napról napra erkölcsprédikációkkal, ítéletekkel és bebörtönzéssel zaklatták. Végül már biztosan

* – *bérkocsis – Szerk.*
** – kétkerekű kocsijait – *Szerk.*

tudta, hogy az új díjszabás alapján nem fizetheti a régi bérleti díjat a tulajdonosnak, s a tulajdonosok meg a kocsisok kivonultak a Mons Sacerükre[223], vagyis a holborni* National Hallba, ahol arra a szörnyű elhatározásra jutottak, amelynek folytán Londonból három napra kihaltak a bérkocsik. Két dolgot máris elértek: először is a kormány, Fitzroy úr útján, olyan mértékben módosította saját törvényét, hogy úgyszólván megsemmisítette; s másodszor, a keleti kérdés, a dán coup d'état**, a rossz termés és a közelgő kolera mind eltűnt ama nagy küzdelem mellett, amely a mérföldenként 6 penny fizetéséhez ragaszkodó közerkölcs és a 12 penny követeléséhez ragaszkodó magánérdek közt dúl.

„Sztrájk" a napi jelszó. Ezen a héten 5000 bányász lépett sztrájkba az északi szénvidéken, 400–500 parafavágó iparoslegény Londonban, mintegy 2000 munkás a temzei különböző hajógyártulajdonosok üzemeiben; sztrájkba lépett a hulli rendőrség, s hasonló próbálkozásokra került sor a City rendőrei és az egész fővárosi rendőrség körében, végül – pontosan a parlament orra előtt – a St. Stephen-kápolnán dolgozó kőművesek is sztrájkolnak.

„A világ a munkások valóságos paradicsomává válik", „az embereknek kezd értékük lenni", kiált fel a „Times". 1849-ben, 1850-ben, 1851-ben és 1852-ben, amikor a kereskedelem állandóan növekedett, s az ipar soha nem látott méreteket ért el, a profit pedig szakadatlanul emelkedett, a bérek általában változatlanok maradtak, sőt a legtöbb esetben az 1847-es válság idején csökkentett szinten tartották őket. Minthogy a kivándorlás következtében kevesebb lett az ember, a legfontosabb szükségleti cikkek áremelkedése folytán pedig fokozódott az éhség, sztrájkok törtek ki, e sztrájkok eredményeképpen emelkedtek a bérek, és lám! – a „Times" szerint – a világ munkásparadicsommá válik. A lancashire-i iparmágnások, hogy földi méretekre csökkentsék ezt a paradicsomot, társulatot alapítottak, hogy kölcsönösen védelmet és támogatást nyújtsanak egymásnak a nép követeléseivel szemben. De a burzsoázia nem érve be azzal, hogy egyesüléssel küzdjön az egyesülés ellen, azzal fenyegetődzik, hogy a törvény – a maga diktálta törvény – védelméhez folyamodik. Hogy ez milyen módon történik majd, arra következtethetünk a „Morning Post"[25], a liberális és szívélyes Palmerston orgánumának alábbi dühkitöréséből:

„Ha van gonoszság, amely kiváltképpen rászolgált arra, hogy *vaskézzel büntessék*, akkor az a sztrájkok rendszere . . . Szigorú és sommás módszerre van szükség ilyen egyesülések vezetőinek és főkolomposainak meg-

* London egyik negyede. – *Szerk.*

** – államcsíny – *Szerk.*

büntetésére. Nem sértené a munkapiac szabadságát, ha ezeket a fickókat *deresre húznák* . . . Alaptalan állítás, hogy ezzel megsértenénk a munkapiac szabadságát. Mindaddig, amíg azok, akik a munkapiac szükségleteit fedezik, tartózkodnak az ország érdekeinek veszélyeztetésétől, *megengedhető*, hogy ők maguk egyezkedjenek béreiket illetően a munkaadókkal."

Bizonyos szokványos határon belül tehát megengedhető, hogy a munkások a termelés szabad tényezőinek képzeljék magukat, s hogy munkaadóikkal kölcsönös megegyezés alapján kössenek szerződést; de e határon túl a munkát nyíltan rájuk kényszerítik olyan feltételek alapján, amelyeket a parlament – az uralkodó osztályok népellenes egyesülésének ez az állandó bizottsága – szab meg. A Palmerston-féle orgánum mély és filozofikus szelleme különös módon nyilvánult meg abban a tegnapi felfedezésében, hogy „ezen ország minden osztálya közül a *magasabb rendekhez tartozó szegényeknek van a legrosszabb soruk*", a szegény arisztokratáknak, akik saját „brougham"* híján bérkocsival kénytelenek közlekedni.

Mint a világ általában, Írország az éhínség és a tömeges kivándorlás következtében különösen a munkások paradicsomává válik – bizonygatják nekünk. De ha valóban olyan magasak a bérek Írországban, miért van az, hogy az ír munkások tömegesen özönlenek Angliába, azzal a szándékkal, hogy végleg a „tavacska"[224] innenső partján telepednek le, holott azelőtt minden aratás után hazatértek? Másrészt, ha az ír nép szociális viszonyai annyira javultak, miért van az, hogy az elmebaj 1847, de különösen 1851 óta olyan ijesztően terjed az országban? Vessünk egy pillantást az „Írországi bűnözők számára fenntartott kerületi magán-elmegyógyintézetekről szóló hatodik jelentés"-ben közölt adatokra:

Az elmegyógyintézetekbe felvettek száma

	összesen	ebből	
		férfi	nő
1851	2584	1301	1283
1852	2722	1376	1346
1853	2870	1447	1423

És ez ugyanaz az ország, amelyről a híres Swift, az első írországi elmegyógyintézet megalapítója[225] kétségbe vonta, vajon akad-e majd 90 őrült.

A chartista agitáció, amelyet Ernest Jones újra elindított, igen jól halad, s e hó 30-án a londoni chartisták a szabad ég alatt nagy tömeggyűlést tarta-

* – csukott egylovas hintó – *Szerk.*

nak a Kennington Commonon, azon a helyen, ahol az 1848 április 10-i nagygyűlés lezajlott.[226]

Cobbett úr visszavonta gyári törvényjavaslatát és közölte, hogy a következő parlamenti ülésszak elején újra be fogja terjeszteni.

Ami Anglia pénzügyi és általános kilátásait illeti, az e hó 27-i „Manchester Guardian"[227] vezércikkének következő mondatai teljes mértékben megerősítik régebbi jóslatainkat.

„Alighanem ritkán voltak olyan idők, mint most, amikor kereskedelmi légkörünkben olyan sok a bizonytalanság eleme, amely alkalmas arra, hogy *nyugtalanságot* keltsen – szándékosan használjuk ezt az enyhe kifejezést. A gabonatörvények visszavonása és a szabadkereskedelmi politika általános érvényesítése előtti bármely időszakban, erősebb kifejezéssel élve, *komoly aggodalmat* írtunk volna. Ezek az elemek először is a várható rossz termés, másodszor az arany állandó kiáramlása a bank pincéiből és harmadszor a háború nagy valószínűsége."

Az 1848-as alkotmányok közül most az utolsót is megsemmisítette a dán király coup d'état-ja. Orosz alkotmányt kényszerítettek az országra, amelyet a Lex Regia hatályon kívül helyezése arra kárhoztat, hogy orosz tartománnyá váljék.[228] Ennek az országnak ügyeit egyik következő tudósításomban fogom ismertetni.*

„Politikánk azt célozza, hogy az elkövetkező négy hónap alatt semmi új ne történjék, és remélem, hogy ezt el is érjük, mert *az emberek általában jobban szeretnek várakozni*; de az ötödik hónapnak bővelkednie kell eseményekben."

Ezt írta Pozzo di Borgo gróf 1828 november 28-án Nesselrode grófnak, és Nesselrode gróf most ugyanezen elv szerint jár el. Miközben az oroszok a fejedelemségek katonai birtokbavételét a polgári közigazgatás birtokbavételével teljessé tették, s az orosz csapatok egymás után vonulnak be Beszarábiába meg a Krimbe, Oroszország Ausztriának célzást tett arra, hogy közvetítését elfogadná, Bonaparte-nak pedig arra, hogy javaslatai a cárnál valószínűleg kedvező fogadtatásra találnának. Párizsban és Londonban a miniszteréket azzal a kilátással vigasztalták, hogy Miklós végül is kegyeskedik majd elfogadni mentegetődzéseiket. Európa mindegyik udvara, mint megannyi kegyencnő, szorongva leste, hogy az igazhitűek nagylelkű uralkodója melyiküknek veti oda zsebkendőjét. Miklós hetekig, sőt

* *V. ö. 229–231. old. – Szerk.*

hónapokig hagyta őket ilyen bizonytalanságban, majd hirtelen kijelentette, hogy sem Angliának, sem Franciaországnak, sem Ausztriának, sem Poroszországnak nincs beleszólása Törökországgal való viszályába, és hogy Törökországgal egyedül ő tárgyalhat. Nagykövetségét valószínűleg a Törökországgal való tárgyalások megkönnyítése végett rendelte vissza Konstantinápolyból. De míg egyrészt a cár kijelenti, hogy a nagyhatalmak nem avatkozhatnak be az orosz ügyekbe, addig másrészt arról értesülünk, hogy Franciaország, Anglia, Ausztria és Poroszország képviselői konferenciázással ütik agyon az időt Bécsben és terveket kovácsolnak a keleti kérdés rendezésére, ám ezeken a látszatkonferenciákon sem a török, sem az orosz nagykövet nem vesz részt. A szultán e hó 8-án háborús kormányt nevezett ki, hogy megszabaduljon a fegyveres fegyverszünet állapotától, de Lord Redcliffe kényszerítette őt, hogy ezt a kormányt még aznap este felmentse. Ez a szultánt annyira megzavarta, hogy osztrák futárt akar küldeni Szentpétervárra azzal a megbízatással, hogy kérdezze meg a cárt, akar-e újból közvetlen tárgyalásokat kezdeni. E futár visszatértétől és az érkező választól függ, hogy Resid pasa maga megy-e Szentpétervárra. Szentpétervárról új jegyzéktervezeteket kell küldenie Konstantinápolyba; az új jegyzéktervezeteket visszaküldik Szentpétervárra, és addig semmiféle döntésre nem kerül sor, amíg az utolsó választ Szentpétervárról újból vissza nem küldik Konstantinápolyba – addigra pedig elérkezik az ötödik hónap és semmiféle flotta sem futhat ki a Fekete-tengerre; akkor a cár egész télen át nyugodtan a fejedelemségekben maradhat, s ott ugyanazokkal az ígéretekkel fizet, amelyek régebbi megszállásai óta, 1820 óta beváltatlanok.

Köztudomású, hogy Garašanin szerb minisztert[18] Oroszország kívánságára elmozdították állásából. Ezen az első diadalán felbátorodva Oroszország most minden oroszellenes tiszt elbocsátását követeli. Ezt az intézkedést Sándor uralkodó hercegre is ki akarták terjeszteni és Milos Obrenović herceget akarták a helyére ültetni, aki Oroszország és az orosz érdekek engedelmes eszköze. Sándor herceg, hogy e csapást elkerülje, valamint Ausztria befolyása alatt, a szultán ellen fordult és bejelentette azt a szándékát, hogy kitart a legszigorúbb semlegesség mellett. A párizsi „Presse"[126] így ír az oroszok szerbiai mesterkedéseiről:

„Mindenki tudja, hogy az orosz konzulátus Orsován – egy nyomorúságos faluban, amelyben egyetlen orosz alattvaló sincs, s amely, ellenkezőleg, szerbek lakta terület kellős közepén fekszik – csupán szánalmas intézmény, mégis ez lett a moszkvai propaganda melegágya. Oroszország keze – mint a bírósági eljárás során megállapítást nyert – 1840-ben benne

volt a brailai ügyben, 1850-ben a Lutzo-ügyben, nemrégen pedig ismét a 14 orosz tiszt letartóztatása ügyében, amely azután a Garašanin-kormány lemondásához vezetett. Tudott dolog az is, hogy Mensikov herceg konstantinápolyi tartózkodása idején brusszai és szmirnai ügynökei révén ugyanolyan intrikákat szított, mint Szalonikiben, Albániában és Görögországban."

Az orosz politikának éppen az a legfeltűnőbb vonása, hogy nemcsak céljai, hanem elérésük érdekében alkalmazott módszerei is hagyományosan azonosak. A jelenlegi keleti kérdésben nincs olyan bonyodalom, nincs olyan tárgyalás, nincs olyan hivatalos jegyzék, amelynek a történelem ismert lapjain nem akadna párja.

Oroszországnak most nincs más ürügye a szultán elleni fellépésre, csak a kajnardzsi szerződés, noha ez a szerződés a hitsorsosai fölötti védnökség helyett a cárt csak arra jogosította fel, hogy Isztambulban kápolnát építsen[120] és a szultán kegyelmébe ajánlja keresztény alattvalóit, mint ezt Resid pasa a cárhoz intézett e hó 14-i jegyzékében helyesen leszögezte. Ám Oroszországnak már 1774-ben, e szerződés aláírásakor is szándékában állt, hogy azt előbb vagy utóbb úgy értelmezi majd, mint 1853-ban. Thugut báró, a török portához akkreditált akkori osztrák internuncius, 1774-ben ezt írta udvarának: „Ezentúl Oroszországnak mindig módjában lesz, hogy amikor kedvezőnek találja a helyzetet, fekete-tengeri kikötőiből különösebb előkészületek nélkül csapatokat szállítson Konstantinápolyba. Ez esetben kétségtelenül kitörne a görögkeleti egyház vezetőivel eleve kitervelt összeesküvés, és a szultán nem tehetne egyebet, mint hogy az ilyen orosz lépés első hírére eltávozik palotájából, Ázsia belsejébe menekül és európai törökországi trónját tapasztaltabb utódra hagyja. Mihelyt a fővárost meghódították, terrorral és a görögkeleti keresztények hűséges segítségével kétségkívül könnyűszerrel orosz jogar alá hajthatják majd az egész Arkhipelagoszt, Kisázsia partvidékét és egész Görögországot az Adriai tenger partjáig. E természet áldotta országok birtokában, amelyekkel a talaj termékenysége és gazdagsága tekintetében a világ egyetlen tája sem vetekedhet, Oroszország olyan hatalmi fölényre tehet szert, hogy túlszárnyalhatja azokat a legendás csodákat is, amelyeket a történelem az ókori monarchiák nagyságáról feljegyzett."

Oroszország 1774-ben, akárcsak most, azzal a reménységgel próbálta Ausztria becsvágyát tüzelni, hogy bekebelezheti Boszniát, Szerbiát és Albániát. Ugyanez a Thugut báró így ír erről: „Ausztria ilyen területi gyarapodása nem tenné féltékennyé Oroszországot. Ennek oka abban rejlik, hogy Ausztriának Boszniára, Szerbiára stb. támasztott igénye, bár más körülmé-

nyek között nagy jelentőséggel bírna, teljesen érdektelen lenne Oroszország számára, mihelyt az ottomán birodalom többi része már a kezébe került. Ezeket a tartományokat ugyanis szinte kizárólag mohamedánok és görögkeleti keresztények lakják: az előbbieket állandó lakosokként nem tűrnék meg; az utóbbiak, tekintettel a keleti orosz birodalom közvetlen szomszédságára, habozás nélkül oda vándorolnának; vagy ha maradnának, Ausztriával szembeni hűtlenségük folytonos zavarokat okozna; s ilymódon a terület növekedése, belső erő híján, korántsem növelné, hanem csak gyengítené az osztrák császár hatalmát.

A politikusok rendszerint I. Péter végrendeletére[40] hivatkoznak, ha meg akarják mutatni Oroszország hagyományos politikáját általában, különösen pedig Konstantinápollyal kapcsolatos szándékait. De visszanyúlhatnánk sokkal régebbre is. Több mint nyolc évszázaddal ezelőtt Szvjatoszlav, Oroszország akkor még pogány nagyhercege, a bojárok egyik gyűlésén kijelentette, hogy „nemcsak Bulgáriának, hanem az európai görög birodalomnak, Csehországgal és Magyarországgal együtt, Oroszország uralma alá kellene kerülnie". Szvjatoszlav meghódította Szilisztriát és a. D.* 968 Konstantinápolyt fenyegette, akárcsak 1828-ban Miklós. A Rurik-dinasztia rövid idővel az orosz birodalom megalapítása után Novgorodból Kievbe helyezte át fővárosát, hogy közelebb kerüljön Bizánchoz. A tizenegyedik században Kiev minden vonatkozásban utánozta Konstantinápolyt, és *második Konstantinápolynak* nevezték, kifejezve ezzel Oroszország örök vágyakozását erre a városra. Oroszország vallása és civilizációja bizánci eredetű, és az a törekvése, hogy leigázza a bizánci birodalmat, amely akkoriban ugyanúgy hanyatló szakaszában volt, mint ma az ottomán birodalom, sokkal természetesebb, mint az, hogy a német császárok Rómát és Itáliát akarták meghódítani. Az orosz politika céljainak egysége tehát történelmi múltjából, földrajzi helyzetéből és abból adódik, hogy ha meg akarja óvni európai fölényét, nyílt tengeri kikötőkre kell szert tennie mind az Arkhipelagoszban, mind a Keleti-tengeren. De Oroszországnak e célok érdekében alkalmazott hagyományos módszerei korántsem érdemlik meg azt a csodálatot, mellyel az európai politikusok adóznak nekik. Ha Oroszország hagyományos politikájának sikere a nyugati hatalmak gyengeségét bizonyítja, e politika megmerevedett stílusa viszont az Oroszországra jellemző barbárság bizonyítéka. Vajon ki ne találná nevetségesnek azt a gondolatot, hogy Franciaország politikáját Richelieu végrendelete vagy Nagy Károly kapituláréi[229] irányítsák. Ha átnézzük az orosz diplomácia legnevezetesebb dokumentumait, azt fog-

* – anno Domini (az Úr ... esztendejében) – *Szerk.*

juk látni, hogy ez a diplomácia ravaszul, okosan, ügyes furfangossággal kitapintja az európai királyok, miniszterek és udvarok gyöngéit, de tudománya teljesen csődöt mond, valahányszor maguknak a nyugati népeknek a történelmi mozgalmairól van szó. Lieven herceg nagyon találóan ítélte meg a derék Aberdeen jellemét, amikor a cárral szembeni engedékenységére számított, de alaposan tévedett az angol nép megítélésében, amikor az 1831-es reformmozgalom előestéjén a tory-uralom[3] fennmaradását jósolta. Pozzo di Borgo gróf igen helyesen ítélte meg X. Károlyt, de teljesen félreismerte a francia népet, amikor rábírta „fenséges gazdáját", hogy Európa felosztásáról tárgyaljon ezzel a királlyal, akit a nép másnap elűzött Franciaországból. Az orosz politika tekintélyt szerezhetett hagyományos mesterségbeli fortélyai, kibúvói révén az európai udvarokban, amelyek maguk is csak a hagyományra épülnek, de a forradalmasodott népekkel szemben teljesen tehetetlennek fog bizonyulni.

Beirutban az amerikaiak még egy magyar menekültet ragadtak ki az osztrák sas karmai közül. Örvendetes, hogy az amerikaiak európai beavatkozása éppen a keleti kérdéssel kezdődik. Konstantinápoly földrajzi helyzetéből következő kereskedelmi és katonai jelentőségén kívül más történelmi meggondolások is közrejátszanak abban, hogy ennek a városnak a birtoklása éles vetélkedés és állandó vita tárgya Kelet és Nyugat között – s Nyugatnak Amerika a legfiatalabb, de legéleterősebb képviselője.

Konstantinápoly az örök város – a Kelet Rómája. A régi görög császárok korában a nyugati civilizáció ott annyira egybeolvadt a keleti barbársággal, a törökök alatt pedig a keleti barbárság annyira egybeolvadt a nyugati civilizációval, hogy a teokratikus birodalom e központja valóságos torlaszként állta útját az európai haladásnak. Amikor Ikonium szultánjai elkergették a görög császárokat,[230] a bizánci birodalom szelleme túlélte ezt a dinasztiaváltozást, s ha a cár kerülne a szultán helyére, az új életre keltett Bas-Empire[129] még erősebb erkölcsromboló hatást gyakorolna, mint a hajdani császárok korában, s még agresszívabb hatalom lenne, mint a szultán idején. A cár a bizánci civilizáció számára az lenne, amik az orosz kalandorok voltak évszázadokon át a keletrómai birodalom császárai számára – a katonaságukban a corps de garde*. Nyugat-Európának és Oroszországnak Konstantinápoly birtoklásáért vívott harca azt a kérdést veti fel, hogy a bizantinizmus meghátrál-e a nyugati civilizáció előtt, vagy pedig a kettő közötti antagonizmus még szörnyűbb, még erőszakosabb formában éled fel, mint valaha. Konstantinápoly az aranyhíd Nyugat és Kelet között, és a

* – testőrség – *Szerk.*

nyugati civilizáció nem járhatja körül a világot – a naphoz hasonlóan – ha ezen a hídon át nem kel, és nem kelhet át rajta, ha nem veszi fel a harcot Oroszországgal. A szultánnál Konstantinápoly csak letétbe van helyezve a forradalom számára, és Nyugat-Európa mostani névleges urai, akik „rendjük" utolsó bástyáját a Néva partján látják, nem tehetnek egyebet, mint hogy függőben tartják a kérdést, amíg Oroszország szembe nem kerül igazi ellenfelével, a forradalommal. A forradalom, amely megdönti majd Nyugat Rómáját, Kelet Rómájának démoni befolyását is le fogja küzdeni.

Olvasóik közül azok, akik a német forradalomról és ellenforradalomról a „Tribune" számára mintegy két évvel ezelőtt írott cikkeimet[231] olvasták és e tárgyról közvetlen benyomást óhajtanak szerezni, tekintsék meg *Hasenclever* úr festményét, amelyet most kiállítottak a New York-i Kristálypalotában, s amely egy munkásküldöttséget ábrázol, amint 1848-ban kérvényt nyújt át a düsseldorfi városi hatóságoknak. A kitűnő festő egész drámai életszerűségében jelenítette meg azt, amit az író csak elemezhetett.

Financial Failure of Government –
Cabs – Ireland – The Russian Question

A megírás ideje: 1853 július 29.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 augusztus 12. (3844.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

[Az alsóházban – A sajtó a keleti ügyekről – A cár kiáltványa – Dánia]

London, 1853 augusztus 2., kedd

Londonban újra közlekednek a bérkocsik. A cabbyk* múlt szombaton felhagytak a passzív ellenállás rendszerével. Közben a parlament folytatja az ülésszak törvényhozási mesterművének lefaragását, lépésről lépésre kiküszöbölve minden casus bellit** a cabbyk és az alsóház között.***

Pénteken az India Bill[136] utolsó szakasza is lezajlott, miután az igazgatók és elnökök fizetésének felemelésére vonatkozó kormányjavaslatot elvetették, s e fizetéseket 900, illetve 1000 £-re csökkentették. A Kelet-Indiai Társaság felügyelőbizottságának pénteki rendkívüli ülése roppant siralmas látványt nyújtott: a tiszteletreméltó részvénytulajdonosok keserű kifakadásai és beszédei világosan elárulták aggodalmukat, hogy azok a szép idők, amikor az indiai birodalom az ő birtokuk *volt*, hovatovább letűnnek. Egy parlamenti képviselő jelezte, hogy olyan határozatot szándékozik indítványozni az alsóházban, amely elveti a mostani törvényjavaslatot, s a részvénytulajdonosok és igazgatók nevében visszautasítja a kormányintézkedésben számukra kijelölt szerep elfogadását. A Kelet-Indiai Társaság tiszteletreméltó részvénytulajdonosai és igazgatói sztrájkkal akarnak hatni. Ez valóban nagy hatást keltene! A Kelet-Indiai Társaság sómonopóliumának megvonásával a brit alsóház megtette az első lépést afelé, hogy India pénzügyeit közvetlenül kezelje.

A parti tengerészmilíciára vonatkozó törvényjavaslatot a tegnapi bizottsági ülésen elfogadták. Ennek az intézkedésnek a célja 10 000 főnyi hadtest megalakítása a brit partok védelmére. Tagjai évente négy héten át részesül-

* – bérkocsisok – *Szerk.*
** – háborús okot – *Szerk.*
*** *V. ö. 216–217. old.* – *Szerk.*

nek kiképzésben, s 6 £ díjazást kapnak, akárcsak a rendes milícia. Szolgálati idejük békeidőben öt évre, háborús veszély idején hat évre korlátozódna. Ha behívják őket, ugyanolyan zsold jár nekik, mint a kiképzett matrózoknak, az utolsó évben pedig pótlólag még napi 2 penny. Békeidőben 50 league-nél, veszély idején 100 league-nél messzebbre nem irányíthatók el a parttól.

Tegnap este az ír földesurakról és bérlőkről szóló törvényjavaslat utolsó olvasása is megtörtént. Egy fontos módosítást fűztek hozzá a bérlők javára, mégpedig azt, hogy a földesuraknak tilos a bérlő lábonálló gabonáját lefoglalni és eladni.

Cobden úr pamfletot jelentetett meg a burmai háború eredetéről.

Franciaországban annyira félnek a rossz terméstől, hogy Louis Bonaparte kormánya a párizsi pékek testületénél kialkudta a kenyérárak némi csökkentését augusztus első felére, jóllehet a liszt ára az Halle aux blés-n* állandóan emelkedik. A pékeket későbbi áremeléssel kárpótolnák. „Ez", írja az „Economist"[20], „konspiráció a francia kormány részéről, amely el akarja hitetni a néppel, hogy a termés nem rossz, holott rossz."

Az újságok hasábjait nap nap után elárasztják a keleti kérdésről szóló ellentmondó jelentések, amelyeket Bécsben és Berlinben gyártanak részben orosz ügynökök útján, hogy Oroszország akcióit illetően megtévesszék a francia és a brit közönséget, részben pedig Párizs kifejezett rendeléseire tőzsdespekulációs célokból. A „Morning Post"[25] mai számában megjelent nyilatkozat figyelmet érdemelne, ha Palmerston lapja nem élt volna már annyiszor vissza az ilyen fenyegetésekkel, amelyeket egyik nap csak azért eresztett meg, hogy másnap visszavonja.

> „Augusztus 10-ig az egész ügyet békésen be kell fejezni, ellenkező esetben az egyesített flották parancsot kapnak, hogy fussanak ki a Boszporuszra, illetve talán a Fekete-tengerre. A türelmes tárgyalásokat aktív intézkedések fogják követni, s a veszélytől való félelem nem fogja többé megakadályozni azokat az erélyes lépéseket, amelyek a biztonságot garantálnák. Ha a cár elfogadja a mostani javaslatot, az első feltétel a dunai fejedelemségek *haladéktalan* kiürítése lesz."

A „Morning Post" a továbbiakban azt állítja, hogy Anglia, Franciaország, Ausztria és Poroszország képviselői** múlt hó 24-én megegyeztek egy *ultimátum* feltételeiben, amelyet azonnal elküldtek Szentpétervárra.[232] Ez az

---

* Gabonacsarnok. – *Szerk.*

** Westmorland, Bourqueney, Buol-Schauenstein és Arnim. – *Szerk.*

állítás azonban ellenkezik Lord Clarendon és Lord John Russell legutóbbi nyilatkozataival, amelyekben csak Franciaország és Anglia közös jegyzékéről esett szó, – a francia sajtóban erről a dologról még csak említés sem történik. De akárhogy áll is a dolog, ez legalább arra mutat, hogy a kabinetben a Palmerston-párt ultimátumot nyújtott át a derék Aberdeennek, amelyre ez utóbbinak augusztus 10-én választ kell adnia.

A „Nationalzeitung"-ból[233] megtudjuk, hogy újabb konferenciák lesznek Berlinben is – mintha még nem lett volna épp elég konferencia Bécsben és Konstantinápolyban. Az orosz császár kellő „anyaggal" akarván ellátni ezeket a konferenciákat, magabiztosan kijelentette, hogy bármennyire hajlandó is lemondani arról, hogy a fejedelemségeket vallási céljainak anyagi biztosítékául megszállva tartsa, ehhez immár mint jelenlegi megszállási költségei megtérítésének biztosítékához kénytelen ragaszkodni. A Gorcsakov herceg kiáltványaiban foglalt kijelentések szerint Oroszország kötelezte magát arra, hogy nem avatkozik a fejedelemségekben működő hatóságok tevékenységébe, most a cár mégis ukázt bocsát ki, amely megtiltja, hogy a moldvai és havasalföldi goszpodárok* bármiféle adót fizessenek a török kormánynak, vagy bármilyen kapcsolatot tartsanak vele. Az utasításról értesülvén a havasalföldi goszpodár a bukaresti orosz konzul tudomására hozta, hogy ő már kifizette adóját a szultánnak, mire a konzul ezt válaszolta: c'est de l'argent perdu**, mivel a goszpodár újból meg kell hogy fizesse Oroszországnak.

A „Patrie"[125] tegnapi számában közli, hogy három befolyásos moldvai bojár a goszpodár külön engedélyével Jasszióból Szentpétervárra utazott, hogy a cárnál tiltakozzék az orosz katonák viselkedése ellen, akik – a portának tett ünnepélyes ígéretet megszegve – a dunai fejedelemségekkel meghódított országok módjára bánnak, s ott számtalan zsarolást követtek el. Az oroszokat kétségtelenül senki sem vádolhatja azzal, hogy népszerűség hajhászásával igyekeznek propagandát űzni a fejedelemségekben.

Oroszország folytatja a fegyverkezést ugyanolyan tüntetően, mint azelőtt. A „Hamburger Nachrichten"[234] a Pétervárott, július 23-án kelt következő császári kiáltványt közli:

„Mi, Isten kegyelméből I. Miklós, 1834 augusztus 1-én (13-án) kelt kiáltványunkban elrendeltük, hogy birodalmunk bizonyos területein évente sorozásokat hajtsanak végre. Ma elrendeljük:

* – fejedelmek – *Szerk.*

** – ez elveszett pénz – *Szerk.*

1. Tengeri és szárazföldi haderőnk feltöltésére hajtsák végre a tizedik részleges sorozást birodalmunk keleti részén, olyan arányban, hogy minden 1000 főre 7 ember állítandó, ugyanúgy, mint a birodalom nyugati részén 1852-ben végrehajtott sorozás alkalmával.

2. Ezenkívül birodalmunk keleti tartományaiban minden 1000 főre 3 újonc állítandó kiegészítésképpen, mivel a minden 1000 főre eső 6 újonc állítását itt az előző sorozás alkalmával csak felerészben teljesítették.

3. Pszkov, Vityebszk és Mogiljov kormányzóságokban, amelyeket 1845 október 31-i és 1846 szeptember 26-i kiáltványaink szerint a rossz termés miatt mentesítettünk, 1853-ban a sorozást abban az arányban kell végrehajtani, hogy minden 1000 főre 3 újonc állítandó. Ami a zsidókat illeti, sorozásukat Vityebszk és Mogiljov kormányzóságokban ugyanúgy kell foganatosítani, mint a többi kormányzóságban: minden 1000 főre 10 újonc állításának aránya szerint.

4. A sorozás november 1-én kezdődjék és december 1-én befejezendő.

Kelt Szentpétervárott.

I. Miklós."

Ezt a kiáltványt két ukáz követte, amely ennek az új és rendkívüli sorozásnak a részleteit szabályozza. Egy harmadik ukáz szerint a fentemlített kormányzóságokon kívül sorozást kell végrehajtani Kiev, Podólia, Volhinia, Minszk, Grodno, Vilna és Kovno kormányzóságok odnodvorecei[235] és városi lakosai körében.

A „Hamburger Nachrichten" tudósítója a következőkről számol be:

„A fegyverkezés a birodalom belsejében szakadatlanul folyik. A 4. gyalogos hadtest tartalék-zászlóaljait Tula közelében vonják össze. Egy napiparancsból értesülünk arról, hogy a testőrcsapatok és gránátosok még állásaikban vannak a Krasznoje Szelo és Pudozs közelében levő táborokban, nem messze Gatcsinától. E 100 000 főből álló két hadtest folytatja hadgyakorlatait."

A stockholmi „Post Zeitung" július 16-i száma jelenti, hogy az orosz császár parancsot adott a 20 sorhajóból és 15 fregattból álló Balti flotta felfegyverzésére és felszerelésére. A „Kölnische Zeitung"[212] július 29-én közli:

„A svéd–dán flotta a hadgyakorlataira kitűzött határidő előtt visszaérkezett, mivel parancsnoka elrendelte, hogy azonnal térjen vissza a Balti-tengerre."

Mind a francia lapok, mind a „Morning Chronicle"[27] mai száma július 3-ról kelt bécsi távirati jelentést közöl, amely szerint az amerikaiak pénzt és aktív támogatást ajánlottak fel a portának.

Az a hatás, melyet Oroszország fenyegető magatartása a rossz terméskilátásokkal párosulva a kontinens hangulatára gyakorol, igen világosan tükröződik az „Economist" következő szavaiban:

„A cár életre keltette és reménységgel töltötte el Európa forradalmi szellemét, s hallunk ausztriai összeesküvésekről, itáliai összeesküvésekről, franciaországi összeesküvésekről; lassanként már jobban félnek újabb forradalmi zavargásoktól, mint attól, hogy a kormányok háborút indítanak."

Egy igen tájékozott dán úr – nemrégen érkezett ide, mert fél a kolerától, amely most olyan mértékben dühöng Koppenhágában, hogy már 4000 embert fertőzött meg, és nem kevesebb, mint 15 000 ember kért útlevelet, hogy elhagyhassa a dán fővárost – közölte velem, hogy a trónöröklési rendre vonatkozó királyi üzenet főképp azért kapta meg a szavazattöbbséget, mert az Eider-dánok[236] nagy része, akik remélték, hogy passzív magatartásukkal elkerülhetik a válságot, tartózkodtak a szavazástól. Ám a válság, amelytől tartottak, mégis rájuk tört az oktrojált alkotmány alakjában, s ez az alkotmány kiváltképpen a „parasztszövetség"[237] ellen irányul, amelynek támogatásával a dán korona az örökösödési rend kérdésében előző győzelmeit kivívta. Mivel erre a tárgyra külön cikkben visszatérni kívánok,* itt csupán annyit jegyzek meg, hogy a dán kormány az egyesült országgyűlés (a landsting és a folketing együttes gyűlése) elé terjesztette a nagyhatalmakkal a javaslatai tárgyában váltott jegyzékeket.

E dokumentumok közül, kivált a mostani időpontban, Anglia és Oroszország jegyzéke a legérdekesebb. A „hallgatag" Clarendon nemcsak helyesli a királyi üzenetet, hanem világosan céloz is arra, hogy a dán kormány a régi demokratikus alkotmánnyal, az általános választójoggal és felsőház nélkül nem boldogulhat tovább. A hallgatag Clarendon ennélfogva Oroszország érdekében kezdeményezően ajánlotta és kihívta a dán coup d'état-t**. Az orosz jegyzék, amelyet Nesselrode gróf Ungern-Sternberg báróhoz intézett, kitér az 1852 május 8-i londoni megállapodás cikkelyeire,[83] majd így fejeződik be:

„A május 8-i megállapodás formailag nem írja elő a Lex Regia[228] eltörlését, mivel ilyen rendelkezés nem illett volna független államok között kötött szerződésbe. Ez ellenkezett volna a diplomáciai szokásokkal és még

* *V. ö. 234–235. old. – Szerk.*

** – államcsínyt – *Szerk.*

inkább a dán Korona szuverén méltóságát megillető tisztelettel. De a nagyhatalmak, amikor hozzájárultak területi visszacsatoláshoz, mely a Lex Regia intézkedései helyébe lépne, ha e törvény alkalmazása szükségessé válna, támogatásukat megígérve természetesen kötelesek voltak a dán király őfelségére bízni azoknak a legalkalmasabb eszközöknek a megválogatását, melyekkel a célt törvényhozási úton megvalósítják. Őfelsége, királyi előjogával élve, kinyilvánította azon szándékát, hogy az uralma alatt álló valamennyi államra egyaránt érvényes örökösödési rendet állapít meg. Ezen örökösödési rend szerint III. Frigyes férfi-utódjainak kihalása esetén a Lex Regia 27—40. cikkelyein alapuló összes igények érvényteleneknek tekintendők, és Glücksburg Keresztély herceget hívnák meg a trónra, amely számára és a hesseni Lujza hercegnővel kötött házasságából származó férfi-utódok számára biztosítandó. Ezek az 1852 október 4-i királyi üzenet rendelkezései. E rendelkezések azokat a nézeteket fejezik ki, amelyek – legalábbis a császári kormány részéről – a jelenlegi tárgyalások alapjául szolgáltak. A császári kabinet felfogása szerint ezek oszthatatlan egészet alkotnak és nem csorbíthatók; ugyanis szerintünk a Lex Regia 27–40. cikkelyeinek hatálytalanítása szükségszerű következménye és sine qua non* feltétele nemcsak azon rendelkezéseknek, amelyek Glücksburg Keresztély herceget és utódait hívják meg a trónra, hanem a szerződés bevezetésében leszögezett azon elvnek is, hogy olyan eshetőség, amelynek révén a férfi-utódok örökölnék a trónt a jelenleg Dánia fennhatósága alá tartozó valamennyi államban, a legjobb eszköz e monarchia integritásának biztosítására . . . A szerződés II. cikkelyében a nagyhatalmak kijelentik, hogy a dán monarchia integritásának elvét állandó jelleggel elismerik . . . Rögtön bejelentették, hogy közös erővel megakadályozni kívánják azoknak a bonyodalmaknak a visszatértét, amelyek az elmúlt évet oly sajnálatos módon jellemezték . . . Ha Glücksburg Keresztély herceg férfi-leszármazottai kihalnának, vitathatatlanul felélednének azok az esetleges igények, amelyekről a császár őfelsége e herceg javára lemondott. De az, hogy a kezdeményezés joga kimondottan Dánia királyát illeti, valamint a három hatalom együttműködése az esetben, ha az említett fejlemények bekövetkeznének, a dán hazafiaknak biztosítékot nyújt azon becsvágyó tervek és szándékok ellen, amelyek másutt, mint saját képzeletükben, fel sem merültek."

Ezzel Oroszország értésre adja, hogy a Lex Regiának a május 8-i megállapodás szerinti ideiglenes hatálytalanítása véglegesként értelmezendő, s

* – elengedhetetlen – *Szerk.*

hogy az orosz császár végleges lemondása csak ideiglenes, de hogy a dán hazafiak ezentúl bízhatnak abban, hogy az európai hatalmak megvédik országuk integritását. Hiszen szemtanúi annak, hogyan védték meg Törökország integritását az 1841-es szerződés óta!

A megírás ideje: 1853 augusztus 2.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 augusztus 16. (3847.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Hirdetési illeték – Orosz akciók – Dánia – Az Egyesült Államok Európában

London, 1853 augusztus 5., péntek.

A király tegnap este jóváhagyta a hirdetési illeték eltörléséről szóló törvényt, mely ma lép életbe. Több reggeli lap már közölte is különféle hirdetésekre vonatkozó leszállított díjait.

A londoni kikötőmunkások sztrájkolnak. A Társaság igyekszik új embereket felvenni. Attól tartanak, hogy a régi és új munkások között összeütközésre kerül sor.

Az orosz császár új okokat talált arra, hogy kezében tartsa a Fejedelemségeket. Ezentúl nem egyházi törekvéseinek anyagi biztosítékaként, vagy pedig a megszállás költségeiért járó kártérítésként tartja kezében őket, hanem most a „belső zavargások" miatt kell a megszállást fenntartania, a baltalimani egyezmény értelmében.[151] S mivel az oroszok a Fejedelemségekben valóban mindent a feje tetejére állítottak, az ilyen zavargások létezése nem tagadható. A felsőház augusztus 2-i ülésén Lord Clarendon megerősítette a legutóbbi tudósításomban említett közleményt, amely szerint a goszpodároknak megtiltották, hogy adójukat Konstantinápolynak lefizessék és hogy továbbra is kapcsolatot tartsanak fenn Törökországgal.* Lord Clarendon fontoskodó képpel és ünnepélyesen kijelentette, hogy „egy futár útján, aki ma este indul el Londonból, utasítani fogja Sir Hamilton Seymourt, hogy az orosz kormánytól *magyarázatot* kérjen, mert ez megilleti Angliát". Míg Clarendon futárokat küldözget Szentpétervárra *magyarázatokért*, a „Patrie"[125] mai száma egy múlt hónap 20-i jasszi hírt közöl, amely szerint az oroszok megerősítik Bukarestet és Jasszit; Moldva és Havasalföld goszpodárjait háromtagú orosz ellenőrzőbizottságnak rendelték alá; természetbeni adót szednek a néptől, és néhány rebellis bojárt besoroztak az orosz

* *V. ö. 227. old. – Szerk.*

hadseregbe. Ez a „magyarázata" Gorcsakov herceg manifesztumának, amely szerint „felséges ura nem szándékozik változtatni azokon az intézményeken, melyek az államot kormányozzák, és csapatainak jelenléte miatt nem sújtják a lakosságot sem újabb adók, sem más terhek". Ugyanezen a napon az alsóház ülésén Lord John Russell, válaszolva Lord Dudley Stuart kérdésére, kijelentette, hogy a négy hatalom Bécsben megállapodott a cár elé terjesztendő olyan közös javaslatban, mely mind Oroszország, mind Törökország számára „elfogadható", s ezt továbbították Szentpétervárra. Disraeli úrnak válaszolva Lord Russell előadta: „A javaslat tulajdonképpen *osztrák javaslat*, habár eredetileg a francia kormánytól indult ki." Ez az eredetileg francia, aki osztrák honos, nagyon gyanúsan fest, és a „Neue Preussische Zeitung"[238] az egyik bécsi tudósításában azt a *magyarázatot* adja, hogy „az orosz és az osztrák kormány közösen elhatározták, miszerint nem engedik Anglia befolyását Keleten túlsúlyra jutni". Az „Angol"[87] a koalíciós kormány *magyarázatairól* megjegyzi: „Nagyok ők a megalázkodásban, erősek az ostobaságban, és igen ékesszólók a hallgatásban."

Mihelyt Moldvát és a Havasalföldet eloroszosítják, Galícia, Magyarország és Erdély orosz „enklávékká"* válnak.

Egyik előző tudósításomban beszéltem a szentpétervári bank „rejtett kincseiről", melyek ércfedezetét alkothatják a jelenleginél háromszor nagyobb pénzforgalomnak is.** Most az orosz hadügyminiszter*** kérelmezte, hogy e kincs egy részét vigyék át a katonai pénztárba. Mivel a pénzügyminiszter° ellenezte ezt a lépést, a császár személyesen fordult a Szent Szinódushoz, az egyházi vagyon őrzőjéhez 60 millió rubel kölcsönért. A cárt a pénz hiánya, katonáit pedig az egészség hiánya gyötri. Igen megbízható forrásból származó jelentés szerint a Fejedelemségeket megszálló csapatok menetelésük során irtózatosan szenvedtek a hőségtől, a betegek száma rendkívül nagy, és Bukarestben és Jassziban sok magánházat kórházzá alakítottak át.

A „Times"[24] tegnapi számában kipellengérezte Oroszország nagyravágyó terveit Törökországgal kapcsolatban, de ugyanakkor igyekezett fedezn dániai intrikáit. Felséges parancsolóját segíti, jóllehet tüntetően vitézik vele

„Kétségbevonjuk", írja a „Times", „azt az állítást, hogy az orosz kormánynak sikerült befolyása alá vonni a koppenhágai udvart, és egyáltalán

* – *zárványterületté (egyetlen állam által területileg körülzárt állammá)* – *Szerk.*
** *V. ö. 112. old.* – *Szerk.*
*** Dolgorukov. – *Szerk.*
° Brok. – *Szerk.*

nem felel meg a valóságnak az a vélemény, hogy a dán kormány orosz sugalmazásra lépéseket tett az 1849-es alkotmány hatálytalanítására vagy megnyirbálására. A dán kormány ugyan kiadatott egy törvényjavaslatot vagy tervezetet, mely a jelenleg érvényben lévő *alkotmány néhány módosítását* tartalmazza, de ezt a törvényjavaslatot megvitatásra és szavazásra a parlament két háza elé fogják terjeszteni, amikor azok újra összeülnek, és nem a királyi teljhatalom alapján proklamálták."

A törvényhozó nemzetgyűlés felbomlasztása négy különálló feudális tartománygyűlésre, a becslési adóalap megállapítására vonatkozó jogának eltörlése, az általános szavazati jogon alapuló választások megszüntetése, a sajtószabadság elfojtása, a szabadverseny kiszorítása a zárt testületű céhek felélesztésével, az egész hivatalnok-osztálynak, azaz Dánia egyetlen művelt osztályának kirekesztése abból a lehetőségből, hogy királyi engedély nélkül választhatók legyenek – ezt nevezik „az alkotmány néhány módosításának"! Hasonló joggal nevezhető a Rabszolgaság a Szabadság némi módosításának. Igaz, hogy a dán király nem merte ezt az új „alaptörvényt" törvényként proklamálni. Csak éppen elküldte, a keleti szultánok mintájára, a selyemzsinórt a két háznak azzal a paranccsal, hogy fojtsák meg magukat. Egy ilyen javaslat azt a fenyegetést is tartalmazza, hogy erőszakkal viszik keresztül, ha önként nem fogadják el. Ennyit az „alkotmány néhány módosításáról". S most térjünk rá az „orosz befolyásra".

Hogyan jött létre a konfliktus a dán király és a dán parlament között? A király javasolta, hogy helyezzék hatályon kívül a Lex Regiát, vagyis a meglévő dán trónöröklési törvényt.[228] Ki sürgette a királyt e lépés megtevésére? Oroszország, amint ezt láthatták Nesselrode gróf 1853 május 11-én kelt jegyzékéből, melyet legutóbbi tudósításomban közöltem.* Ki fog nyerni a Lex Regia hatálytalanításával? Senki más, mint Oroszország. A Lex Regia az uralkodócsalád női ágának is megengedi a trónöröklést. A törvény hatályon kívül helyezésével a férfiág kiszorítaná a trónöröklésből az eddig útjában álló női ág minden igényét. Tudvalevő, hogy a dán királysághoz a tulajdonképpeni Dánián, azaz a szigeteken és Jütlandon kívül hozzátartozik a két hercegség, Schleswig és Holstein is. A tulajdonképpeni Dániában és Schleswigben a trónöröklés rendjét egyaránt a Lex Regia szabályozza, míg a holsteini hercegségben mint német hűbérbirtokon az örökösödés a Lex Salica szerint a férfiágat illeti.[239] A Lex Regia hatálytalanításával Dániára és Schleswigre vonatkozólag a trónöröklés rendje a Holstein német herceg-

* *V. ö. 229–230. old. – Szerk.*

ség trónöröklési rendjéhez hasonulna, és az orosz cár, akinek mint a Holstein-Gottorp ház képviselőjének elsősorban joga van Holsteinre, a legközelebbi férfiági rokon személyében elsőként jogot formálhat a dán trónra is.[83] 1848–50-ben Dánia, orosz jegyzékek és hajóhadak támogatásával, háborút indított Németország ellen, hogy érvényt szerezzen a Lex Regiának, amely megtiltotta Schleswignek, hogy egyesüljön Holsteinnal és különváljon Dániától. Miután a cár a Lex Regia ürügyén leverte a német forradalmat, ugyanennek a törvénynek a hatálytalanításával konfiskálja a demokratikus Dániát. A skandinávok és a németek így azt a tapasztalatot szerezték, hogy nemzeti igényeiket nem szabad a királyi örökösödés feudális törvényeire alapozniok. Még hasznosabb tapasztalat az, hogy miközben a németek és skandinávok, akik mindketten ugyanahhoz a nagy fajhoz tartoznak, szövetkezés helyett civakodnak egymással, csak ős ellenségüknek, a szlávoknak az útját egyengetik.

A nap nagy eseménye az amerikai politika megjelenése az európai láthatáron. Az egyik tábor üdvözli, a másik irtózik tőle, de mint tényt mindenki elismeri.

„Ausztriának, kárpótlásként itáliai tartományainak elvesztéséért, a török birodalom feldarabolására kell törekednie, s ennek a lehetőségnek a valószínűségét nem csökkenti az az ellenségeskedés, amelyet Ausztria dőre módon Uncle Sammel kezdett. Egy amerikai hajóraj megjelenése az Adrián szép kis bonyodalmat jelentene egy olasz felkelés esetén, s ezt még mindnyájan megérhetjük, mert az angolszász szellem még nem halt ki Nyugaton."

Így beszél a „The Morning Herald"[22], az angol arisztokrácia régi orgánuma.

„A Koszta-ügy"[196], írja a párizsi „Presse"[126], „még korántsem zárult le. Értesülésünk szerint a bécsi kormány a washingtoni kormánytól jóvátételt kért, s ezt kétségkívül nem fogja megkapni. Közben Koszta a francia konzul oltalma alatt marad."

„Félre kell állanunk a jenki útjából, aki félig kalóz, félig őserdei telepes, de semmi esetre sem gentleman" – suttogja a bécsi „Presse"[54].

A német újságok az Egyesült Államok és Törökország közt állítólag létrejött titkos szerződés miatt háborognak. E szerződés értelmében Törökország pénzt és tengerészeti támogatást kap, az Egyesült Államok viszont megkapja Enosz kikötőjét Ruméliában, olyan kikötőt, amely az amerikai köztársaságnak a Földközi-tengeren biztos és megfelelő helyet nyújtana kereskedelmi és katonai támaszpont létesítésére.

„Az idők során", írja a brüsszeli „Emancipation",[55] „az amerikai kormány és az osztrák kormány közötti szmirnai konfliktus, melyet az emigráns Koszta elfogása idézett elő, 1853 eseményeinek első sorába fog nyomulni. Ehhez képest a dunai fejedelemségek megszállása és a nyugati diplomácia meg az egyesült hajóhadak konstantinápolyi manőverei másodrendű fontosságúnak tekinthetők. A szmirnai eset a történelemnek új szakaszát nyitja meg, míg a konstantinápolyi incidens csak egy jelentőségét veszítő régi kérdés kibontakozása."

Egy olasz lap, a „Parlamento"[240] vezércikket közöl *„Az amerikai politika* Európában" címmel, ebből a következő részleteket szószerint fordítom:

„Jól tudjuk", írja a „Parlamento", „hogy az Egyesült Államok már régóta igyekezett tengerészeti állomást szerezni a Földközi-tengeren és Olaszországban, és különösen azokban a korszakokban, amikor Keleten bonyodalmak támadtak. Így például 1840-ben, amikor a nagy egyiptomi kérdés felvetődött, és amikor Saint-Jean-d'Acre-t ostromolták, az Egyesült Államok kormánya hasztalan kérte a két Szicília királyát*, hogy ideiglenesen adja át neki a nagy szirakuzai kikötőt. Ma az amerikai politikának az a tendenciája, hogy az európai ügyekbe beavatkozzék, szükségképpen még élénkebb és még szilárdabb. Nem kétséges, hogy az Egyesült Államok jelenlegi demokratikus kormányzata a leghangosabban kifejezi rokonszenvét az olasz és a magyar forradalom áldozatai iránt, hogy egyáltalán nem nyugtalanítja diplomáciai kapcsolatainak megszakadása Ausztriával, és hogy Szmirnánál az ágyúk fenyegetésével támasztotta alá politikáját. Igazságtalanság volna a nagy tengerentúli nemzet e törekvése miatt háborogni, vagy ezt következetlennek és nevetségesnek nevezni. Bizonyos, hogy az amerikaiaknak nem szándékuk meghódítani a Keletet és szárazföldi háborút folytatni Oroszországgal. De ha Anglia és Franciaország felhasználják tengeri erőiket, miért ne tennék az amerikaiak ugyanezt, kivált mihelyt egy állomáshelyet, egy visszavonulási és »utánpótlási« pontot szereznek a Földközi-tengeren? Az amerikaiak számára nagy érdekek forognak kockán, mivel a republikánus elem a kozák elemmel homlokegyenest szemben áll. Miután a kereskedelem és a hajózás megsokszorozta a törvényszerű kapcsolatokat és szerződéseket a világ minden népe közt, egy nép sem tekintheti magát idegennek az Ó- és az Újvilág egyetlen tengerén sem, vagy érdektelennek olyan nagy kérdésekben, mint amilyen a török birodalom sorsa. Az amerikai kereskedelem és ügyvivői,

* II. Ferdinándot. – *Szerk.*

akik azt a mi tengereink partjain bonyolítják, a csillagos-sávos lobogó védelmét követelik, és avégből, hogy a kereskedelem az év minden szakában állandó és erős legyen, kikötőt akarnak szerezni a haditengerészet számára, mely a világ tengeri haderői közt már a harmadik helyen áll. Ha Anglia és Franciaország közvetlenül beavatkozik mindenbe, ami a Panama-szorossal kapcsolatos, ha Anglia még egy moszkitó* királyt is kitalál és így akar területi jogokat állítani az Egyesült Államok tevékenységének útjába, ha e hatalmak végül megegyeznek abban, hogy az Atlanti-óceánból a Csendes-óceánba vezető átjárót minden nemzet előtt meg kell nyitni és ennek az átjárónak egy semleges állam birtokában kell lennie, akkor nem nyilvánvaló-e, hogy az Egyesült Államoknak igyekeznie kell ugyanilyen éberen ügyelni a Szuezi-földszoros szabadságára és semlegességére, élesen szemmel tartva a török birodalom felbomlását, mely valószínűleg – részben vagy egészében – *egy* nagyhatalom birtokába juttatja Egyiptomot és Szíriát. Szuez és Panama a Kelet két nagy kapuja, amelyek mostanáig zárva voltak, s ezentúl versenyezni fognak egymással. Amerika a legmegfelelőbben úgy biztosíthatja túlsúlyát a transzatlanti kérdésben, hogy részt vesz a földközi-tengeri kérdés eldöntésében. Meggyőződésünk szerint az amerikai hadihajók a Dardanellák szomszédságában nem fognak lemondani arról az igényükről, hogy tetszésük szerint bármikor behatoljanak oda, mivel ők azoknak a korlátozásoknak, melyekben a nagyhatalmak 1841-ben megegyeztek, nincsenek alávetve, mégpedig azon vitathatatlan ténynél fogva, hogy az amerikai kormány nem vett részt ebben az egyezményben. Európát meghökkenti ez a merészség, mert az 1783-as béke óta megszokta, hogy olyan szemmel nézze az Egyesült Államokat, mint a svájci kantonokat a vesztfáliai egyezmény után, vagyis mint olyan országot, amelynek törvényes létjogát elismerték, de amelyet nem lehet semmiképpen sem beengedni az eredeti nagyhatalmak arisztokratikus körébe, és nem szabad szavazati jogot adni neki az általános politika kérdéseiben. Az óceán túlsó oldalán azonban az angolszász faj feljutott a gazdagság, civilizáció és hatalom tetőpontjára és nem fogadhatja el azt a szerény helyet, amelyet számára a múltban kijelöltek. Az amerikai Unió nyomást gyakorol azon öt nagyhatalom areiopagoszára[241], amelyek mostanáig a földteke urai voltak, s ez olyan új erő, melynek hozzá kell járulnia a bécsi szerződések által létrehozott zárt rendszer összeomlásához. Ameddig az Egyesült Államok köztársaságának nem sikerül kivívnia pozitív jogát és hivatalos

* *Közép-amerikai indián törzs. – Szerk.*

helyét azokon a kongresszusokon, amelyek általános politikai kérdésekben döntenek, addig hihetetlen nagyszerűséggel és különös méltósággal valósítja meg a természeti jog és a jus gentium* humánusabb normáit. Zászlaja oltalmazza a polgárháborúk áldozatait, pártállásra való tekintet nélkül, és az 1848–49-es óriási tűzvész idején az amerikai flotta vendégszeretetét semmiféle megalázás vagy szidalom nem ingatta meg."

Advertisement Duty – Russian Movements – Denmark – The United States in Europe

A megírás ideje: 1853 augusztus 5.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 augusztus 19. (3850.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

* – népek joga; nemzetközi jog – *Szerk.*

Karl Marx

A háború kérdése — Brit népesedési és kereskedelmi statisztika — Parlamenti események[242]

London, 1853 augusztus 12., péntek.

Mint a „Moniteur"[6] mai számából értesülünk, Bonaparte azzal kárpótolja a francia tengerészetet, amely a Besik-öbölben lealázó helyzetbe került, hogy a matrózok számára leszállítja a dohány árát. Bonaparte kolbászokkal szerezte meg a trónját.[243] Miért ne próbálná hát dohánnyal megtartani? Mindenesetre, a francia parasztok és a hadsereg szemében Louis Bonaparte árfolyama esik a keleti bonyodalom hatására. Megtanulják, hogy az odahaza elvesztett szabadságért nem nyújt kárpótlást a külföldön szerzett dicsőség. Az „összes dicsőségek birodalma" még az „összes tehetségek kormányánál"* is mélyebbre süllyedt.

Az imént érkezett konstantinápolyi lapokból értesülünk arról, hogy a szultán augusztus 1-én kiáltványt intézett alattvalóihoz, hogy a drinápolyi orosz konzul Szentpétervárról utasítást kapott Törökország elhagyására, hogy a többi orosz konzul hasonló utasítást vár és hogy a konstantinápolyi lapokat a fejedelemségekben betiltották. A szmirnai „Impartial" augusztus 1-i számában az alábbi közlemény jelent meg Perzsiáról:

> „A perzsa sah, akit kérésére tájékoztattak a porta és az orosz kormány közti eldöntetlen vitával kapcsolatban folyt levélváltásról, hivatalosan kijelentette, hogy a jog a porta oldalán van, és hogy ő háború esetén híven mellette fog állani. Ez a hír nagy hatást gyakorolt a teheráni orosz nagykövetre, aki állítólag arra készül, hogy kikérje útlevelét."

Az egész európai sajtó találgatja, mit tartalmazott az Oroszországnak tett javaslat, amelyet egy titokzatos pétervári jelentés szerint a cár elfogadott. A Palmerston-párti „Morning Post"[25] ezt állítja:

---

* Az angol koalíciós kormány. – *Szerk.*

„Július 25-én von Meyendorf úr nem a hivatalos (a bécsi konferencián elfogadott[232]) javaslatokat küldte meg császári urának, hanem egy beszámolót arról, hogy mi történt a július 24-i konferencián. ... Úgy hisszük, nem nagyon tévedünk, ha bizton állítjuk, az ügy úgy rendeződött, hogy az ottomán birodalom függetlensége és integritása csorbítatlan marad. A rendezés módja a következő lesz: Resid pasa jegyzéket intéz Nesselrode grófhoz, és az ehhez csatolandó fermán* még több kiváltságot biztosít a szultán görögkeleti alattvalóinak, mint amennyit Oroszország számukra követelt. A pasa sok udvarias bókot mond majd a cárnak és biztosítani fogja őt arról, hogy a szultán a legnagyobb jóakarattal viseltetik saját alattvalói iránt, akiknek ilyen meg ilyen jogokat adott meg. Ezt a jegyzéket egy török nagykövet nyújtja át, s ezzel az ügy lezárul... Szeptember 10-ig már az utolsó orosz katona is átkelt a Pruton!"

Másrészt Bécsből érkezett magánlevelek, amelyek utalnak arra, hogy a Prut és a Duna közös torkolatánál orosz ágyúnaszádok jelentek meg, igazolják a legutóbbi tudósításomban foglalt közleményt, mely szerint a Szentpétervárnak küldött javaslatok egyáltalán nem tartalmazzák az orosz hadsereg kivonását a fejedelemségekből, s ezek a javaslatok az osztrák kormánytól származnak, amelynek közbenjárását a bécsi brit követ**, „a harmóniának ez az igaz híve" igénybe vette, miután a cár elutasította a francia és angol javaslatokat; továbbá ezek a javaslatok Oroszország óhajának megfelelően lehetőséget nyújtanak a tárgyalások elhúzására in infinitum***. A félhivatalos frankfurti „Oberpostamtszeitung"[244] szerint Oroszország csak arra adott engedélyt Ausztriának, hogy saját érdekei felől világosítsa fel Törökországot.

A legutóbbi nyilvánosságra hozott népesedési statisztikák Nagy-Britannia lakosságának lassú, de állandó csökkenését bizonyítják.

1853 második negyedében

a halálozások száma	107 861
a születések száma	158 718 volt.
A lakosság természetes szaporodása a nyilvántartott kerütekben	50 857

* – szultáni rendelet – *Szerk.*

** Westmorland. – *Szerk.*

*** – a végtelenségig – *Szerk.*

Az Egyesült Királyságban

A halálozáshoz viszonyított születéstöbblet, becslés szerint	79 800
A kivándorlók száma e negyedévben	115 959
A kivándorlás többlete a lakosság természetes szaporodásához viszonyítva	36 159

Az előző statisztika szerint a kivándorlók száma csak 30 000-rel haladta meg a lakosság természetes szaporodását.

A kivándorlás okozta népességcsökkenés egybeesik a termelőerők és a tőke példátlan növekedésével. Ha meggondoljuk, hogy Malthus lelkész tagadta a kivándorlás ilyenfajta hatását, mert a legbonyolultabb számítások alapján bizonyítottnak vélte, hogy a világ egyesített flottái sohasem lennének elegendők olyan arányú kivándorlás lebonyolítására, amely a túlnépesedést bármennyire is befolyásolhatná, – ez az okfejtés a modern politikai gazdaságtan egész titkát felfedi előttünk. A titok egyszerűen abban rejlik, hogy egy meghatározott történelmi korszakban fennálló és az anyagi termelés egy adott állapotának megfelelő átmeneti társadalmi viszonyokat örök, általános, soha nem változó törvényekké, úgynevezett természeti törvényekké változtatnak át. A társadalmi viszonyoknak az anyagi termelés folyamatában végbemenő revolúciókból és evolúciókból adódó gyökeres megváltozását a közgazdászok merő utópiának tekintik. Látják ugyan egy adott korszak gazdasági korlátait, de nem értik meg, hogy ezek a korlátok maguk is korlátozottak, s hogy el kell tűnniök ugyanannak a történelmi fejlődésnek eredményeként, amely létrehozta őket.

A kereskedelmi minisztériumnak a kereskedelemre és a hajózásra vonatkozó jelentése az 1853 július 5-én záruló félévben a kivitel, a behozatal és hajózás terén az 1852. év megfelelő időszakához képest általában nagy emelkedést mutat. Az ökör-, bika-, tehén-, borjú-, juh- és bárránybehozatal jelentősen megnövekedett.

Az egész gabonabehozatal az 1852. év július 5-én záruló első felében	2 604 201	quarter
1853 megfelelő időszakában	3 984 374	„
Az egész liszt- és darabehozatal 1852 első felében összesen	1 931 363	„
1853 megfelelő időszakában	2 577 340	„
Az egész kávébehozatal 1852-ben	19 397 185	font
„ „ „ 1853-ban	21 908 954	„

Az egész borbehozatal 1852-ben	2 850 862	gallon
„ „ „ 1853-ban	4 581 300	„
Az egész tojásbehozatal 1852-ben	64 418 591	db.
„ „ „ 1853-ban	67 631 380	„
Az egész burgonyabehozatal 1852-ben	189 410	mázsa
„ „ „ 1853-ban	713 941	„
Az egész lenbehozatal 1852-ben	410 876	„
„ „ „ 1853-ban	627 173	„
Az egész nyersselyembehozatal 1852-ben	2 354 690	font
„ „ „ 1853-ban	2 909 733	„
Az egész gyapotbehozatal 1852-ben	4 935 317	mázsa
„ „ „ 1853-ban	5 134 680	„
Az egész (birka és bárány) gyapjúbehozatal 1852-ben	26 916 002	font
„ „ „ „ „ „ 1853-ban	40 189 398	„
Az egész állatbőr (cserzett) behozatal 1852-ben	1 075 207	„
„ „ „ „ „ 1853-ban	3 604 769	„

Csökkenés állapítható meg kakaóban, guanóban, nyerscukorban, teában stb. Ami a kivitelt illeti

a pamutáru-kivitel értéke 1852-ben	11 386 491	£
„ „ „ „ 1853-ban	13 155 679	„

A pamutfonalat illetően megállapítható – és ez vonatkozik a len- és selyemfonalra is –, hogy az exportált *mennyiség* csökkent, de az elvámolt *érték* jelentősen emelkedett.

Lenáruk 1852-ben	2 006 951	£
„ 1853-ban	2 251 260	„
Selyemáruk 1852-ben	467 838	„
„ 1853-ban	806 419	„
Gyapjúáruk 1852-ben	3 894 506	„
„ 1853-ban	4 941 357	„
Cserépáruk 1852-ben	590 663	„
„ 1853-ban	627 218	„
Üvegáruk 1852-ben	187 470	„
„ 1853-ban	236 797	„
Rövidáru és divatáru 1852-ben	884 324	„
„ „ „ 1853-ban	1 806 007	„

Vasáru és késesáru 1852-ben	1 246 639 £
„ „ „ 1853-ban	1 663 302 „
Gépek 1852-ben	476 078 „
„ 1853-ban	760 288 „
Vasgerendák, csapszegek és rudak 1852-ben	1 455 952 „
„ „ „ „ 1853-ban	2 730 479 „
Kovácsolt vas 1852-ben	696 089 „
„ „ 1853-ban	1 187 059 „
Drót 1852-ben	42 979 „
„ 1853-ban	106 610 „

Ami az iparcikk-behozatalt illeti, a legnagyobb növekedés a cipő-, csizma- és kesztyűbehozatal terén, a legnagyobb csökkenés az üvegáru, óra, gyapjúszövet, valamint az indiai selyemáru terén állapítható meg. A kivitel terén a növekedés vászonban, selyemben, gyapjúárukban és fémekben a legnagyobb. A fogyasztási cikkek behozatalát illetően megállapíthatjuk, hogy – gabona és szarvasmarha kivételével – a növekedés szinte minden árunál arról tanúskodik, hogy a felső- és a középosztályok fogyasztása Angliában sokkal nagyobb arányban emelkedett, mint a dolgozó osztályoké. Míg például a borfogyasztás megduplázódott, a kakaó-, a nyerscukor- és a teafogyasztás határozottan visszaesett.

Az egész Egyesült Királyság búzatermésről beérkezett 260 jelentés közül csak 25 jelez jó és bőséges termést, 30 átlagosnak, több mint 200 jelentés pedig rossznak és elégtelennek minősíti a termést. A zab-, árpa- és babtermés előreláthatóan jobb lesz, mert a csapadék kedvezően befolyásolta; de a burgonya az ország minden részében tönkrement. A J.C. Sturge & Co. cég a búzatermésről szóló legutóbbi tájékoztatójában megjegyzi:

„A búzatermés átlagban valószínűleg gyöngébb lesz, mint 1816 óta valaha is, és ha 1854-ben nem lesz nagyon korai termés, gabona- és lisztbehozatalra szorulhatunk, még nagyobbra, mint 1847-ben – valószínűleg 15 000 000 quarterre, de jelenlegi áraink elég magasak ilyen mérvű import ösztönzésére, hacsak Franciaország nem konkurrál velünk a gabonapiacokon."

Ami az 1854-es nagyon korai termést illeti, erre, úgy látszik, igen kevés a remény, mert a tapasztalat szerint a rossz termések – éppúgy, mint a jó termések – általában sorozatosak; 1848 óta pedig már szokatlanul hosszú sorban követték egymást a jó termések. Talán eléggé biztosra vehető, hogy Anglia elegendő mennyiségű gabonát szerezhet be külföldről, de az, hogy

iparcikk-exportja lépést tart majd a gabonabehozatallal, mint a szabadkereskedelem hívei remélik, már nem feltételezhető. Emellett a behozatal valószínű túlsúlyrajutását a kivitellel szemben az iparcikkek belföldi fogyasztásának csökkenése fogja kísérni. Az Angol Bank aranykészlete már most is hétről hétre apad, és 17 739 107 £-re csökkent.

A Lordok Háza, múlt pénteki ülésén, elvetette a Combination of Workmen Bill-t, amelyet az alsóház elfogadott. Ez a törvényjavaslat csak a régi, 1825. évi Combination Act[145] új értelmezése volt, és arra szolgált volna, hogy kiküszöbölje ennek a törvénynek a nehézkes, kétértelmű kifejezéseit és hogy a munkásoknak az egyesülés törvényességét illetően olyan jogi helyzetet biztosítson, amely inkább megközelíti a munkaadókét. Az érzelmes lordok, akik kedvüket lelik abban, hogy úgy bánjanak a munkásokkal, mint alázatos szolgáikkal, mindannyiszor felháborodnak, amikor ez a csőcselék együttérzés helyett jogokat kíván. Az úgynevezett radikális lapok persze mohón kaptak az alkalmon, hogy a lordokat a proletariátus „ősi ellenségeinek" bélyegezzék. Távol áll tőlem, hogy ezt tagadjam. Ám vegyük szemügyre most közelebbről ezeket a radikálisokat, akik „természetes barátai" a munkásoknak. Egyik előző tudósításomban már megírtam, hogy a manchesteri fonómesterek és gyárosok egyesületet szerveznek, hogy szembeszálljanak „munkáskezeik" követeléseivel.* Ez az egyesület így keresztelte el önmagát: „Egyesület abból a célból, hogy segítse az ipart a manchesteri kerület munkásai közti nyugtalankodás lecsillapításában." Állítása szerint a következő célok érdekében alakult:

„1. Hogy a fonással és szövéssel kapcsolatos különböző műveletek bérezését a más pamutipari körzetekben fizetett bérekhez hasonló színvonalon állapítsa meg.

2. Hogy tagjainak kölcsönös védelmet nyújtson, ha ilyen bérfizetés a náluk alkalmazott munkások ellenállásába ütközne.

3. Hogy maguknak a munkásoknak az érdekében biztosítsa az egész városra és környékére érvényes, megfelelő bérek egységes voltát."

E célok megvalósítása érdekében elhatározták, hogy egész szervezetet hoznak létre, megalakítva a fonómesterek és gyárosok helyi egyesületeit, élükön központi bizottsággal. „Ellenállnak a gyári munkások *egyesült testületei* által támasztott minden követelésnek, mivel bármiféle nekik tett engedmény ártana a munkáltatóknak, a munkásoknak és általában az iparnak." Nem fogják eltűrni, hogy ezen szervezet ellensúlyozására, amelyet ők maguk

* *V. ö. 217. old. – Szerk.*

a maguk számára hoztak létre, munkásaik hasonló szervezetet alakítsanak. A tőke monopóliumát az egyesülés monopóliumával akarják megszilárdítani. Egyesült testületként diktálni akarják a feltételeket. De a munkások csak egyénenként léphessenek szembe velük. Ők zárt csatarendben akarnak támadni, de ne álljanak ellent nekik másképp, csak egyenként. Így értik a Manchester-radikálisok és mintaszerű free-traderek* a *„tisztességes versenyt"*.

A Lordok Házának, augusztus 9-i ülésén, Írországra vonatkozó három törvényjavaslat sorsa fölött kellett döntenie, amelyeket az alsóház tíz hónapos tanácskozás után elfogadott, nevezetesen: a *Landlord and Tenant Bill* fölött, amely hatálytalanítja a jelzálogokra vonatkozó törvényeket, vagyis az *Encumbered Estates Act* hatálya alá nem eső kisebb birtokok eredményes eladásának jelenleg elháríthatatlan akadályát; a *Leasing Powers Bill* fölött, amely több mint 60 parlamenti határozatot egészít ki és erősít meg, mégpedig olyan határozatokat, amelyek tiltják a 21 évre szóló bérbeadást, szabályozzák a bérlőnek a maga végezte javításokért járó kárpótlást minden esetben, ha erre szerződést kötöttek, és megakadályozzák az albérletbe adás rendszerét; végül a *Tenant's Improvement Compensation Bill* fölött, amely kárpótlást irányoz elő a bérlő által elvégzett javításokért olyan esetekben, amikor nem történt szerződés a földesúrral, s tartalmaz egy záradékot e rendelkezés visszaható erejéről.[245] A Lordok Házának természetesen nem lehetett kifogása az ellen, hogy a parlament beavatkozzék a földesúr és a bérlő viszonyába, mivel IV. Edward korától a mai napig telezsúfolta a törvénykönyveket a földesúrra és bérlőre vonatkozó törvényes rendelkezésekkel, s puszta létének alapjául is a földtulajdonnal kapcsolatos törvények szolgálnak, mint például a *hitbizományi törvény*. Ez alkalommal a nemes lordokból, akik saját ügyükben bíráskodtak, fékezetlenül tört ki az indulat, ami egészen meglepő jelenség ebben a rokkantak intézetében. „Olyan törvényjavaslatot", fakadt ki Clanricarde grófja, „mint a Tenant's Improvement Compensation Bill, amely teljes mértékben megszeg és semmibe vesz minden szerződést, úgy véli, még sohasem terjesztettek a parlament elé, és még soha nem hallott egyetlen kormányról sem, amely olyan jogszabályt mert volna javasolni, amilyet e törvény visszaható erejű záradéka tartalmaz." A lordok annyira mentek, hogy feudális hűségesküjük visszavonásával fenyegették meg a Koronát,[246] s kilátásba helyezték az írországi földesurak lázadását. „A kérdés", jegyezte meg ugyanaz a főnemes, „szinte *teljes egészében* érinti az írországi földtulajdonosoknak ezen ország kormánya iránti *lojalitását* és bizalmát. Ha azt látják, hogy az írországi földtulajdon ilyen elbánásban részesül,

* – szabadkereskedők – *Szerk.*

szeretné tudni, *mi biztosíthatja hűségüket a Koronához és engedelmességüket főhatalma iránt?*" Nyugalom, mylord, nyugalom! Ugyan mi biztosíthatja engedelmességüket a Korona főhatalma iránt? Egy rendőrbíró és két rendőr. Földesúri lázadás Nagy-Britanniában! Ennél szörnyűbb anakronizmust kimondtak-e valaha? De a szegény lordok persze már hosszú ideje csak anakronizmusokból élnek. Természetesen ellenállásra buzdítják egymást az alsóházzal és a közvéleménnyel szemben. „Őlordságaik", mondta az öreg Lord St. Leonards, „ne járuljanak hozzá ilyen hibás intézkedésekhez sem avégből, hogy elkerüljék azt, amit az alsóházzal való *összeütközésnek* neveznek, sem a népszerűség kedvéért, vagy külső nyomás hatására." „Nem tartozom semmilyen párthoz", kiáltott fel Roden grófja, „de Írország jóléte a legnagyobb mértékben érdekel." Jobban mondva, őlordsága feltételezi, hogy Írországot a legnagyobb mértékben érdekli Roden grófjának jóléte. „Ez nem pártkérdés, hanem lordkérdés", kiáltott a Ház egyhangúlag, s ez így is van. A két párt, a whig lordok és a tory lordok,[3] a koalíciós lordok és az ellenzéki lordok közt ugyanis már eleve titkos megegyezés jött létre, hogy a törvényjavaslatokat elvetik, és az egész szenvedélyes vita merő komédia volt, amelyet csak a laptudósítók kedvéért játszottak el.

Ez nyilvánvalóvá válik, ha arra gondolunk, hogy ezek a törvényjavaslatok, amelyek körül olyan heves vita folyt, nem a koalíciós kormánytól, hanem Napier úrtól, a Derby-kormány írországi főállamügyészétől erednek, és hogy a toryk a legutóbbi ír választások alkalmával bizonyságul ezekre a törvényjavaslatokra hivatkoztak, amelyeket ők terjesztettek be. Az alsóház egyetlen lényeges változtatást eszközölt a tory kormány által beterjesztett rendszabályokon: a lábon álló termést mentesítette a foglalás alól. „A törvényjavaslatok nem azonosak", kiáltott fel Malmesbury grófja, s megkérdezte Newcastle hercegét, nem hisz-e neki. „Természetesen nem", felelte a herceg. „Akkor ön kinek az állításaiban hinne?" „Napier úr állításaiban", válaszolta a herceg. „Helyes", mondta a gróf, „íme Napier úr levele, amelyben kijelenti, hogy a törvényjavaslatok nem azonosak." „És íme Napier úrnak egy másik levele", vágott vissza a herceg, „amely szerint igenis azonosak."

Ha a toryk kormányon maradtak volna, a koalíciós lordok ellenezték volna az ír törvényeket, de mivel a koalíció van kormányon, a torykra hárult a feladat, hogy saját rendszabályaik ellen fellépjenek. A koalíció, amely ezeket a törvényjavaslatokat a toryktól örökölte és amely az ír pártot bevette saját kabinetjébe, az alsóházban természetesen nem ellenezhette ezeket a törvényjavaslatokat, de biztos volt abban, hogy a Lordok Házában megbuknak. Newcastle hercege némi ellenállást fejtett ki, de Lord Aberdeen kifejezte egyetértését azzal, hogy a törvényjavaslatok formailag átmenjenek a második

olvasáson, és valójában ne kerüljenek szavazásra ezen az ülésszakon. Így is történt. Lord Derby, az előző kormány elnöke, és Lord Lansdowne, a mostani kormány névleges elnöke, de egyszersmind Írország egyik legnagyobb földtulajdonosa, bölcsen úgy intézték a dolgot, hogy gyengélkedésük miatt nem lehettek jelen.

Ugyanaz nap az alsóház harmadik olvasásban elfogadta a *bérkocsi-adóról szóló törvényt*, s így felújította a XIV. századbeli hivatalos díjszabást és jóváhagyta az F. Scully úr által javasolt záradékot, amely törvényes büntetéssel sújtja a bérkocsi-tulajdonosok sztrájkját. Nem akarjuk itt most a magánügyekbe való állami beavatkozás kérdését eldönteni. Csak leszögezni kívánjuk, hogy ez egy free-trader parlamentben történt. Igaz, azt mondják, hogy a bérkocsiipar monopolizálva van, s ott nincs szabad verseny. Ez furcsa logika. Valamely iparágra először licenciának nevezett adót rónak ki és különleges rendőrségi rendelkezéseknek vetik alá, azután megállapítják, hogy ez az iparág, éppen ezen rárótt terhek következtében, elveszti szabadkereskedelmi jellegét és állami monopóliummá válik.

A *deportálási törvényt* a bizottság szintén elfogadta. Kivéve kisszámú fegyencet, akiket továbbra is Nyugat-Ausztráliába fognak deportálni, ez a törvény a deportálást mint büntetést eltörli. Az elítélteknek előbb bizonyos időt börtönben kell tölteniök, azután feltételesen szabadlábra helyezik őket Nagy-Britannia területén, de ezt bármikor visszavonhatják, és közmunkáknál foglalkoztatják őket a kormány által megszabott bérek mellett. Ez utóbbi záradék emberbaráti célja az, hogy mesterségesen fölösleget teremtsen a munkapiacon, s így a kényszermunkát versenyre késztesse a szabad munkával; ugyanezek az emberbarátok megtiltják, hogy a dologházi pauperok bármiféle produktív munkát végezzenek, mert félnek, hogy ezzel a magántőkének konkurrenciát teremtenek.

A londoni „Press"[147] című hetilap, amelyet Disraeli úr irányít, és amely – legalábbis a kormánytitkokat illetően – kétségtelenül a legtájékozottabb lap, múlt szombaton, tehát a pétervári sürgöny megérkezése előtt, a következő furcsa közlést tette:

„Értesülésünk szerint a miniszterek egymásközt, bizalmas körben úgy nyilatkoznak, hogy nemcsak most nincs háborús veszély, hanem ez a veszedelem, ha ugyan valaha is fennállott, már régen elhárult. Úgy látszik, hogy a hivatalosan Szentpétervárra továbbított javaslatokat a császár már előzetesen jóváhagyta, s míg a brit kormány a nyilvánosság előtt olyan hangot üt meg, amely károsan hat az ország kereskedelmére, bizalmas körben megtévesztésnek nevezi a pánikot, kigúnyol bármely elképzelést,

amely szerint a háborút bármelyik hatalom komolyan fontolóra vette volna és a szóbanforgó félreértést úgy emlegeti, »mint olyan ügyet, amely az elmúlt három hét folyamán elrendeződött«. Mit jelent mindez, mi a titka ennek a magatartásnak?... A most Szentpétervárra érkezett, s a császár által Szentpétervárra küldésük előtt jóváhagyott javaslatok szerint Törökország teljesen behódol Oroszországnak mindazon követeléseket illetően, amelyek elutasítása a két ország között jelenleg dúló háborúhoz vezetett. A porta ezekkel a követelésekkel Anglia és Franciaország tanácsára és határozott ösztönzésére szállt szembe. Anglia és Franciaország tanácsára és határozott ösztönzésére a követelések, e terv szerint, most teljesítendők. A forma ugyan némileg megváltozott, de a változás nem lényeges. Az orosz császárnak, miközben ténylegesen létrehozza protektorátusát az európai Törökország népességének nagy tömege fölött, ki kell jelentenie, hogy ezzel a cselekedetével nem kívánja a szultán szuverén jogait elvitatni. Mily nagylelkű engedmény!"

A királyságot Nagy-Britanniában csupán névleges hatalomnak vélik, s ez a feltevés a magyarázata annak, hogy minden párt békét tart vele. Ha megkérdeznének egy radikálist, miért állt el a pártja attól, hogy a Korona előjogait támadja, így felelne: a Korona csak amolyan állami dekórum, amelyyel nem törődünk. Elmondaná, hogy Viktória királynő csak egyszer merte saját akaratát nyilvánítani, amikor a híres komorna-katasztrófa kitörésekor ragaszkodott whig hölgykíséretéhez, de végül kénytelen volt Sir Robert Peel kívánságának engedni és a komornát elbocsátani. Mindamellett a keleti kérdéssel összefüggő különböző körülmények – a kormány megmagyarázhatatlan politikája, külföldi lapok leleplezései, orosz hercegek és hercegnők folytonos érkezése olyan időpontban, amikor feltették, hogy Anglia az orosz egyeduralkodóval való háború küszöbén áll – igazolták azt a híresztelést, hogy a keleti válság egész időszakában Oroszországgal udvari összeesküvés folyt, amely kormányon tartotta a derék öreg Aberdeent, megbénította a kirakatszövetséget Franciaországgal és hatálytalanná tette az orosz túlkapásokkal szembeni hivatalos ellenállást. Célozgatnak a portugál ellenforradalomra, amelynek egy angol hajóhad kizárólag a Koburg család érdekében támogatást nyújtott.[247] Azt hajtogatják, hogy Lord Palmerstont szintén udvari intrikák következtében bocsátották el a külügyminisztériumból. Hivatkoznak a királynő és az orléans-i hercegnő hírhedt barátságára. Emlékeztetnek arra, hogy a királynő férje* Koburg és a királynő nagybátyja**

* Albert főherceg. – *Szerk.*

** I. Lipót. – *Szerk.*

ugyancsak Koburg, aki mint belga király és Lajos Fülöp veje rendkívül érdekelt Bonaparte bukásában, s akit, mivel fia egy osztrák főhercegnővel kötött házasságot, hivatalosan befogadtak a Szent Szövetségbe.[8] Végül pedig szembeállítják az orosz vendégek angliai fogadtatását azzal, hogy Oroszországban utazó angolokat az utóbbi időben börtönbe vetettek és zaklattak.

Néhány hete a párizsi „Siècle"[128] kipellengérezte az angol udvart. Egy német lap hosszasabban foglalkozott a Koburgok és Orléans-ok összeesküvésével; ezek családi érdekek miatt Lipót király és Albert főherceg útján olyan politikai irányvonalat kényszerítettek az angol kormányra, amely veszélyes a nyugati nemzetekre nézve és kedvez Oroszország titkos céljainak. A brüsszeli „Nation"[248] hosszú tudósítást közölt egy londoni miniszteri tanácsról, amelynek során a királynő hivatalosan kijelentette, hogy a jelenlegi bonyodalmakat egyedül Bonaparte okozta a kegyhelyekre támasztott igényeivel, hogy az orosz császár nem annyira Törökországot, mint inkább francia vetélytársát akarja lealázni, és hogy ő sohasem fogja királyi hozzájárulását adni egy Bonaparte érdekében Oroszország ellen indított háborúhoz.

Ezek a híresztelések, amelyekre finoman célzott a „Morning Advertiser"[28], a közönség körében zajos, a heti sajtóban pedig óvatos visszhangra találtak.

„Nem kívánunk túlságosan messzemenő találgatásokba bocsátkozni" – írja a „Leader"[249] –, „vegyük szemügyre egyszerűen a tényeket. Olga nagyhercegnő – férjével és nővérével, Leuchtenberg hercegnővel, a császár legdiplomatikusabb lányával – Angliába érkezett. Brunnow báró fogadta őt, rögtön örömmel üdvözölték az *udvarnál* is, és Anglia előkelő köreinek képviselői, köztük Lord Aberdeen, sürögnek körülötte." Még az „Examiner"[250], az elsőrangú londoni hetilapok közt a legelső is ilyen lakonikus címmel jelenti be a vendégek érkezését: „*Újabb oroszok.*" Egyik vezércikkében erre a megjegyzésre bukkanunk: „A világon semmi ok sincs arra, hogy a Béketársaság[193] ne lépjen újra a nyilvánosság elé, mégpedig a legjobban bevált formában, *Albert főherceg ő királyi fenségének védnöksége alatt.*" Ennél közvetlenebb célzást olyan tekintélyes folyóirat, mint az „Examiner", nem tehet. Cikkét, amelyből idéztem, a lap az angol monarchia és a tengerentúli köztársaság szembeállításával fejezi be: „Ha az amerikaiak arra a helyre pályáznának, amelyet valaha mi töltöttünk be Európában, ez nem tartozik ránk. Hadd arassák le ők most a dicsőséget, végső soron pedig az előnyét a nemzetközi jog érvényesítésének, hadd tiszteljék őket mint a gyengék védelmezőit az erősekkel szemben. Anglia megelégszik azzal, ha az államkölcsönkötvények parin állnak és ha saját partjait idegen hadseregek bármiféle hirtelen támadása ellen biztosította."

Amikor szavazás folyt arról az 5820 £-ről, amely az 1854 március 31-én záruló évben a párizsi brit nagykövet székhelyén szükséges munkálatok, helyreállítás, bútorozás stb. költségeit fedezné, Wise úr megkérdezte, mi történt azzal az évi 1100 £-gel, melyet az elmúlt 30 évre a párizsi brit nagykövet székhelyének karbantartására megszavaztak. Sir William Molesworth kénytelen volt bevallani, hogy az állam pénzét elherdálták, s hogy Albano építész szerint, akit a kormány Párizsba küldött, a brit nagykövet székhelye igen elhanyagolt állapotban van. A ház körüli veranda beomlott; a falak roskadoznak; a házat évek óta nem mázolták; a lépcsők nem biztonságosak; az emésztőgödrökből a legundorítóbb szag árad; a szobákat ellepték a férgek, amelyek az asztalokon mászkálnak; minden bútordarab és függöny molyos, a szőnyegek pedig foltosak a kutya- és macskapiszoktól.

Lord Palmerstonnak *a füstártalom elhárítását célzó törvényjavaslatát* második olvasásban elfogadták. Ha ezt az intézkedést végrehajtják, a főváros új arcot fog ölteni, nem lesz többé piszkos ház Londonban, a Lordok Háza és az alsóház kivételével.

The War Question – British Population and Trade Returns – Doings of Parliament

A megírás ideje: 1853 augusztus 12.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 augusztus 24. (3854.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Urquhart - Bem — A török kérdés a Lordok Házában

London, 1853 augusztus 16., kedd.

David Urquhart közzétett négy cikket a keleti kérdésről,[251] azzal a céllal, hogy rávilágítson négy tévedésre – először, a keleti és az orosz egyház azonosságát illetően; másodszor, az Anglia és Oroszország közti diplomáciai vita fennállását illetően; harmadszor, az Anglia és Oroszország közti háború lehetőségét illetően; és végül: az Anglia és Franciaország szövetségével kapcsolatos tévedésre. Mivel egy más alkalommal szeretnék még részletesebben visszatérni ezekre a cikkekre,[252] egyelőre arra szorítkozom, hogy közlöm Bemnek Resid pasához intézett következő levelét, amelyet Urquhart úr hozott először nyilvánosságra.

„Monseigneur! Mivel nem érkezett meg az a parancs, amely Konstantinápolyba rendel, kötelességemnek tartom, hogy Fenséged elé tárjak néhány olyan meggondolást, melyeket sürgős természetűeknek vélek. Először is kijelentem, hogy azok a török csapatok, amelyeket láttam – lovasság, gyalogság és tábori tüzérség –, kitűnőek. A magatartás, a kiképzés és a harci szellem nem is lehetne jobb. A lovak jobbak, mint bármely európai lovasságnál. Felbecsülhetetlen értékű az összes tiszteknek és katonáknak az a vágya, hogy Oroszország ellen harcoljanak. Ilyen csapatokkal szívesen vállalnám, hogy megtámadjak egy náluk kétszerte nagyobb orosz haderőt, és győznék. És mivel a török birodalom több csapatot tud küldeni Oroszország ellen, mint amennyit ez a hatalom ki tud állítani ellene, a szultán nyilvánvalóan megszerezheti magának azt az elégtételt, hogy jogarához visszatérni lássa az összes olyan tartományokat, melyeket elődeitől az orosz cárok álnok módon elragadtak . . .

Bem."

Az osztrák külügyminiszter* minden európai udvarnak jegyzéket küldött

* Buol-Schauenstein. – *Szerk.*

az amerikai „St. Louis" fregattnak a Koszta-ügyben tanúsított magatartásáról, és megbélyegzi az amerikai politikát általában. Ausztria azt állítja, hogy joga van külföldieket elrabolni egy semleges állam területéről, az Egyesült Államoknak viszont nincs joga ellenségeskedéseket kezdeni ezek védelmére.

Pénteken a Lordok Házában Malmesbury grófja nem kutatta a bécsi konferencia rejtelmeit vagy a cárnak küldött javaslatokat,[232] és nem kérdezősködött a tárgyalások jelenlegi állása iránt sem. Kíváncsisága inkább visszamenőleges és régiségtörténeti jellegű volt. Nem érdekelte más, mint annak a két manifesztumnak „egyszerű fordítása", amelyeket a császár májusban és júniusban diplomáciai ügyvivőinek küldött és amelyek a „Szentpétervári Közlöny"-ben[233] jelentek meg, valamint „az a válasz, amelyet a bennük foglalt állításokra őfelsége kormánya küldhetett". Malmesbury grófja nem régi római. Mi sem visszataszítóbb számára, mint az a római szokás, hogy a patres conscripti* előtt nyilvánosan kikérdezzék a külföldi követeket. A két orosz köriratot — mint ő maga is megállapítja — „az orosz császár saját anyanyelvén nyíltan, egész Európa láttára bocsátotta ki, s angol és francia nyelven is megjelentek a sajtóban". Akkor hát mire való volna ezeket újra lefordítani a közírók nyelvéről a külügyminisztérium hivatalnokainak nyelvére? „A francia kormány azonnal és ügyesen válaszolt a köriratokra . . . Az angol válasz, mint értesültünk, hamarosan követte a francia kormányét." Malmesbury grófja nyilván azt szeretné tudni, milyen lehet Drouyn de Lhuys úr középszerű prózája, ha lefordítják Clarendon grófjának nemes prózájára.

Kötelességének tartotta emlékeztetni „szemközt ülő nemes barátját" arra, hogy John Bull[190] a békében, kereskedésben és ipari tevékenységben eltöltött harminc esztendő után „kissé ideges", ha *háborúról* van szó, és hogy ez év márciusa óta ez az idegesség „növekedett az állandó és tartós titokzatosság miatt, amellyel a kormány a maga cselekvéseit és tárgyalásait körülveszi". A béke érdekében interpellál tehát Lord Malmesbury, de ugyancsak a béke érdekében hallgat a kormány.

Oroszország európai Törökország ellen irányuló agressziójának első jelei senkit nem bántottak jobban, mint magát a nemes grófot. Sejtelme sem volt Oroszországnak Törökországgal kapcsolatos terveiről. Nem akart hinni a szemének. Ott volt mindenekelőtt „az orosz császár becsülete". De ártott-e valaha is egy császár becsületének az, hogy birodalmát gyarapította? Ott volt „konzervatív politikája, melyet az 1848-as forradalmak idején nyomatékosan bebizonyított". Valóban, az egyeduralkodó nem állt e bűnös for-

* — honatyák (*a római szenátorok megszólítása*) — *Szerk.*

radalmak mellé. Kivált 1852-ben, amikor a nemes gróf volt a külügyminiszter, „nem volt egyetlen uralkodó sem, aki az Európára nézve kötelező szerződések megtartását és az Európa javát oly hosszú évek óta szolgáló területi egyezségek megtartását jobban hangoztatta, vagy e kérdések iránt őszintébb érdeklődést tanúsított volna, mint a cár". Bizonyos, hogy mikor Brunnow báró rávette Malmesbury grófot a dán trónöröklésre vonatkozó 1852 május 8-i szerződés aláírására, akkor annak ismételt hangoztatásával győzte meg, hogy felséges urának gyengéje a fennálló szerződések tiszteletben tartása; és mikor rábírta a grófot, aki éppen Bonaparte államcsínyét üdvözölte, hogy titkos szövetségre lépjen Oroszországgal, Poroszországgal és Ausztriával ugyanezen Bonaparte ellen, tüntetően kimutatta őszinte érdeklődését a fennálló területi egyezségek megtartása iránt.

Az orosz császár lelkében végbement hirtelen és váratlan változások megmagyarázása végett Malmesbury grófja ezután „*az orosz császár lelkére* ható új benyomások" pszichológiai elemzésébe bocsátkozik. Azt bizonygatja, hogy a császárt „a francia kormánynak a palesztinai kegyhelyekkel kapcsolatos magatartása ingerelte fel". Igaz, Bonaparte Konstantinápolyba küldte „a rendkívül szelíd és békéltető modorú" Delacour urat, hogy csillapítsa ezt az ingerültséget. „De úgy látszik", mondja a gróf, „a múlt nem tűnt el anélkül, hogy nyomot ne hagyott volna az orosz császár lelkében", s maradt benne Franciaországgal kapcsolatban valami keserűség. Meg kell vallanunk, hogy Delacour úr még Mensikov herceg Konstantinápolyba érkezése előtt véglegesen és kielégítően megoldotta a kérdést. „Az orosz császár lelkére ható benyomás mégis változatlan maradt." Olyan mély volt ez a benyomás, és olyan erős lelki zavart okozott, „hogy a császár még mindig gyanakodott a török kormányra, gondolván, hogy az olyan feltételeket akar szabni Oroszországnak, amilyeneket szabni nincs joga". Malmesbury grófja beismeri, hogy nemcsak „bármilyen emberi lény", hanem még egy angol lord is „képtelen olvasni az emberi lélekben"; mindazonáltal „úgy érzi, hogy ő képes megmagyarázni azokat a különös benyomásokat, melyek az orosz császár lelkére hatottak". Elérkezett az a pillanat, mondja, amelyről nemzedékek óta elhitették Oroszország népével, hogy „Konstantinápoly megszerzésének és a bizánci birodalom visszaállításának eleve elrendelt korszaka lesz". Feltételezi, hogy „ezekben az érzésekben" „a jelenlegi császár is" osztozik. Eredetileg az okos gróf a császárnak azt a megrögzött gyanúját kívánta megmagyarázni, hogy a török kormány meg akarja őt sérteni jogaiban, most pedig arról tudósít minket, hogy a császár azért gyanakodott Törökországra, mert elérkezettnek vélte az alkalmas pillanatot a bekebelezésére. Erre a pontra érve a nemes grófnak meg kellett változtatnia okoskodá-

sának irányát. Ahelyett, hogy az orosz császár lelkére ható új benyomásokról szólna, melyek módosították a régi körülményeket, most azokról a körülményekről szól, melyek bizonyos ideig visszatartották a cár nagyravágyó lelkét és régi hagyományos érzéseit attól, hogy „engedjen a kísértésnek". Ezek a körülmények abban az egy döntő tényben rejlenek, hogy az egyik időszakban Malmesbury grófja a kormányon „belül", a másik időszakban „kívül" állt.

Amikor „belül" állt, ő volt az első, aki nemcsak hogy elismerte Boustrapát[254], hanem még mentegette is esküszegését, gyilkosságait, bitorlását. De akkor „a napilapok állandóan gáncsolták, mondván, hogy szolgai és csúszó-mászó politikát követ a francia császárral szemben". Jött a koalíciós kormány, s vele Sir J. Graham és Sir Charles Wood, akik „nyilvános gyűléseken ítélték el a francia császár politikáját és jellemét, s elítélték a francia népet is, amiért ezt a herceget választotta uralkodójának". Azután következett a montenegrói ügy,[255] s a koalíció „megengedte Ausztriának, hogy követelje a szultántól, ne tegyen további erőszakos lépéseket a rebellis montenegróiak ellen, sőt biztos és nyugodt visszavonulást se biztosítson a török hadseregnek, minek következtében Törökország mintegy 1500–2000 embert vesztett". Később Rose ezredest visszahívták Konstantinápolyból, az angol kormány nem volt hajlandó flottáját Franciaországgal egyidejűleg a Besik-öbölbe vagy Szmirnába vezényelni – mindezek a körülmények együttesen azt a benyomást keltették az orosz császárban, hogy Anglia népe és kormánya ellenséges érzülettel viseltetik a francia császár iránt, és a két ország közt nem lehetséges valódi szövetség.

Miután Malmesbury grófja egy hősnő érzelmi hullámzásait elemző regényírónak is becsületére váló finomsággal ecsetelte a körülményeknek azt a sorozatát, amely hatással volt az orosz császár fogékony lelkére és elcsábította az erény ösvényéről, – most azzal áltatja magát, hogy a francia nép elnyomójával kötött szoros szövetsége révén áttörte az előítéleteket és ellenszenvet, amelyek évszázadok óta elidegenítették a francia népet az angoltól, s üdvözli a jelenlegi kormányt, amiért örökölte tőle a nyugat cárjával kötött bensőséges szövetséget és learatta azt, amit a toryk[3] vetettek. Elfelejti, hogy éppen ennek a bensőséges szövetségnek az égisze alatt áldozták fel a szultánt Oroszországnak, a koalíciós kormány ugyanis élvezte a francia császár támogatását, míg a francia Soulouque[254] mohón megragadja az alkalmat, hogy a muzulmánok vállán bejusson egyfajta bécsi kongresszusra[10] és ezáltal tekintélyt szerezzen magának. Amikor Malmesbury grófja gratulál a kormánynak a Bonaparte-tal kötött szoros alliance-hoz*, egyszersmind el-

* – szövetséghez – *Szerk.*

ítéli éppen azt a politikát, amely pedig ennek a mésalliance-nak* a gyümölcse.

Nem követjük tovább ezeket a fecsegéseket, melyek során a gróf hangoztatja a török integritás fontosságát, tagadja Törökország hanyatlását, elutasítja az orosz vallási protektorátust, és szemrehányásokat tesz a kormánynak, amiért nem nyilvánította a fejedelemségekbe való betörést casus bellinek** és nem választott hajóhad küldésével a Pruton való átkelésre. Semmi új sincs a tarsolyában, kivéve a következő levél, melyet Mensikov herceg közvetlenül Konstantinápolyból való elutazása előtt írt Resid pasának, és „amelynek pimaszsága valóban felülmúlhatatlan".

„Büjükdere, május 9. (21.)

Konstantinápolyból való elutazásának pillanatában Oroszország alulírott nagykövete arról értesült, hogy a Fényes Porta kinyilvánította, miszerint a keleti egyház papságára ruházott lelkészi jogok gyakorlását garantálni szándékozik, ami valójában kétségessé teszi a keleti egyház által élvezett többi kiváltság fenntartását. Bármi legyen is ezen elhatározás indítéka, alulírott kénytelen közölni a külügyminiszter Őkegyelmességével, hogy olyan nyilatkozatot vagy bármiféle más aktust, amely – jóllehet fenntartja a görögkeleti egyház pusztán lelkészi jogainak integritását – arra irányul, hogy vallásának és papjainak még a legrégibb időkben adományozott és jelenleg is élvezett egyéb jogait, kiváltságait és immunitásait csorbítsa, a birodalmi kormány Oroszország és vallása ellen irányuló ellenséges cselekedetnek fog tekinteni.

Alulírott kéri, hogy ... stb.

Mensikov."

Malmesbury grófja „alig hinné, hogy az orosz császár Mensikov herceg magatartását vagy cselekvésének módját helyeselné", holott ezt a gyanút igazolják Nesselrode jegyzékei, melyek Mensikov elutazását követték, és az orosz hadsereg, amely Nesselrode jegyzékeit követte.

A „hallgatag" Clarendon, „bármennyire kínosan érintette is", kénytelen volt „újra meg újra ugyanazt válaszolni", ti.: semmit sem válaszolni. A „közzel szembeni kötelességének" érezte, „hogy ne mondjon egyetlen olyan szót sem", amelyet előzőleg már ne mondott volna, és kijelentse, hogy „nincs semmiféle értesülése és nem mutathat fel semmilyen külön jelentést".

* – rangon aluli (méltatlan) házasságnak – *Szerk.*

** – háborús oknak – *Szerk.*

Ennek megfelelően a nemes gróf egy jottányi olyan felvilágosítással sem szolgált, amelyről előzőleg ne lett volna tudomásunk. Fő célja annak leszögezése volt, hogy miközben az osztrák és az orosz kormány a maga agresszív politikáját folytatta, ő „állandó összeköttetésben" volt velük. Így tehát állandó összeköttetésben volt az osztrák kormánnyal akkor, amikor az Leiningen herceget Konstantinápolyba,[255] csapatait pedig a határra küldte, „mivel attól tartott, hogy a határon saját alattvalói közt zendülés tör ki" – legalábbis a jámbor Clarendon szerint ez volt a „közölt indok". Miután a szultán engedett Ausztriának és haderejét visszavonta, az energikus Clarendon „ismét összeköttetésben volt Ausztriával, hogy biztosítsa a szerződés pontos betartását". „*Hiszem*", folytatja a hiszékeny lord, „hogy betartották, *mivel* az osztrák kormány erről *biztosított* bennünket." Kitűnő, Mylord! Ami a Franciaországgal való entente cordiale-t[29] illeti, ez 1815 óta mindig is fennállott! Ami a francia és az angol kormánynak „flottájuk elküldésével kapcsolatos" állásfoglalását illeti, itt „nyoma sem volt ellentétnek". Bonaparte parancsot adott flottájának, hogy hajózzon Szalamiszba, „mert azt hitte, hogy közvetlen veszély fenyeget", és „jóllehet ő" (Clarendon) „mondta neki, hogy a veszély nem olyan közvetlen és pillanatnyilag nincs szükség arra, hogy a francia flotta kifusson a francia kikötőkből", Bonaparte „mégis parancsot adott a francia flottának a kifutásra; de ez a körülmény *mit sem változtat a helyzeten, mert* sokkal célszerűbb és előnyösebb, ha az egyik flotta Szalamisznál, a másik Máltánál van, mintha az egyik Máltánál, a másik Toulonnál volna". Lord Clarendon a továbbiakban megjegyzi, hogy mialatt Mensikov herceg arcátlan nyomást gyakorolt a portára, „a flottát nem rendelték ki, ami elégedettségre szolgál, mert így senki sem mondhatja, hogy a török kormány angol utasításra cselekedett". A történtek után csakugyan valószínű, hogy ha a flottát akkor kirendelik, a szultán kénytelen lett volna visszavonulni. Ami Mensikov „búcsúlevelét" illeti, Clarendon ezt szabályszerűnek ismerte el, „de ilyesfajta stílus a kormányokkal folytatott diplomáciai tárgyalások során szerencsére ritkaság számba ment, és ez remélhetőleg a jövőben is így lesz". Ami a dunai fejedelemségekbe való betörést illeti, az angol és a francia kormány „a szultánnak tanácsolták, adja fel azt az elvitathatatlan jogát, hogy a fejedelemségek megszállását mint casus bellit kezelje".

Ami a még folyamatban lévő tárgyalásokat illeti, ezekről mindössze annyit mondhat, hogy „ma reggel Sir Hamilton Seymourtól hivatalos értesítés futott be, s eszerint azokat a javaslatokat, melyekben a követek Bécsben megállapodtak, *némi módosítással* Szentpétervárott elfogadnák". Ami az egyezség feltételeit illeti, inkább meghal, semhogy ezeket kifecsegje.

A nemes lordnak Lord Beaumont, Hardwicke grófja, Clanricarde márki és Ellenborough grófja válaszoltak. Egy olyan hang sem hallatszott, amely üdvözölte őfelsége kormányát az ezeken a tárgyalásokon követett irányvonaláért. Minden oldalon nagy nyugtalanságot keltett, hogy a kormánypolitika rossz utat választott; hogy Oroszország közbenjárójaként, nem pedig Törökország védelmezőjeként jártak el, és hogy Anglia és Franciaország, ha már kellő időben határozottan lép fel, ma jobb helyzetben lenne. A makacs öreg Aberdeen azt válaszolta nekik, hogy „miután az események bekövetkeztek, könnyű elmélkedni afölött, hogy minek kellett volna történnie, és megmondani, hogy mi történt volna, ha másként cselekedtek volna". Legmeglepőbb és legfontosabb kijelentése mégis a következő volt: „Őlordságaiknak gondolniok kell arra, hogy Angliát nem kötötte semmiféle szerződés. Tagadja, hogy szerződéses feltételek arra kötelezték volna ezt az országot, hogy a török birodalom támogatására bármiféle ellenségeskedésben részt vegyen."

Amikor Anglia és Franciaország első ízben mutatott hajlamot a függőben lévő török kérdésbe való beavatkozásra, az orosz császár tudni sem akart az 1841-es szerződés kötelező erejéről a portával szembeni saját eljárását és a nyugati kormányoknak e szerződésből eredő közbelépési jogát illetően. Ugyanakkor követelte, hogy ugyanennek az 1841-es szerződésnek alapján más hatalmak hadihajói elől zárják el a Dardanellákat. Most Lord Aberdeen nyílt és ünnepélyes parlamenti ülésen aláírja ezt a szemtelen értelmezését egy olyan szerződésnek, melyet az orosz egyeduralkodó csak akkor tart tiszteletben, ha az kizárja Nagy-Britanniát az Euxinus térségéből.

Urquhart –Bem – The Turkish Question
in the House of Lords

A megírás ideje: 1853 augusztus 16.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 szeptember 2. (3862.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

A török kérdés az alsóházban

London, 1853 augusztus 19., péntek.

Lord John Russell addig-addig halogatta a török kérdésre vonatkozó tájékoztatását, míg végre szerencsésen elérkezett a parlamenti ülésszak utolsó hete, s ekkor múlt hétfőn hirtelen bejelentette, hogy régóta elodázott nyilatkozatát kedden megteszi. A nemes lord ugyanis megtudta, hogy Disraeli úr hétfőn reggel elutazott Londonból. Ugyanígy járt el Sir Charles Wood, aki, amikor megtudta, hogy Sir J. Pakington és hívei nincsenek a Házban, hirtelen benyújtotta India Billjét[136] a Lordok Házának módosításával, és el is érte, hogy a gyér számban megjelent képviselők egyhangúlag megszavazták a sómonopólium visszaállítását. Ilyen alantas és kicsinyes cselfogások alkotják a whigek[3] parlamenti taktikájának gerincét.

A keleti kérdés alsóházi vitája igen érdekes színjáték volt. Lord J. Russell a szerepéhez teljesen illő hangnemben nyitotta meg az előadást. Ez a törpe emberke, aki feltehetően utolsó képviselője a whigek valaha hatalmas törzsének, unalmasan, halkan, szárazon, monoton hangon, színtelenül beszélt – nem mint egy miniszter, hanem mint egy rendőri tudósító, aki beszámolója szörnyűségeit triviális, köznapi, üzleti előadásmóddal enyhíti. Nem tartott „védőbeszédet", hanem vallomást tett. Ha valami mentheti ezt a beszédet, akkor éppen ez a merevség, amely mögé a kicsi emberke úgy látszik bizonyos kínos benyomásait akarta elrejteni. Még „az ottomán birodalom függetlenségéről és integritásáról" szóló elkerülhetetlen frázis is úgy hangzott, mint valami régi emlék, amely mintegy véletlenül csúszott be e birodalom sírjánál tartott gyászbeszédbe. Hogyan hatott ez a beszéd, amely a keleti bonyodalom megoldását kívánta bejelenteni, az megítélhető abból a tényből, hogy mihelyt szövegét megtáviratozták Párizsba, az államkötvények árfolyama azonnal esett.

Lord Johnnak igaza volt, amikor azt állította, hogy a kormány nem szorul az ő védelmére, mert a kormányt nem is támadták; éppen ellenkezőleg, a

Ház teljes hajlandóságot tanúsított arra, hogy a tárgyalásokat a végrehajtó hatalomra bízza. Valóban a parlament egy tagja sem tett olyan indítványt, amely vitára kényszerítette volna a minisztereket, s a Házon kívül sem tartottak semmilyen gyűlést, amely ilyen javaslattételre kényszerítette volna a parlament tagjait. Ha a kormány a titkolódzás és megtévesztés politikájához folyamodott, ez a parlament és a közönség hallgatólagos beleegyezésével történt. Az, hogy amíg a tárgyalások tartanak, okmányokat nem hoznak nyilvánosságra, Lord John állítása szerint parlamenti hagyományok szentesítette örök törvény. Unalmas lenne őt olyan események előadásában követni, amelyeket mindenki ismer, s amelyekbe nem tudott új életet önteni, minthogy inkább felsorolta, semminthogy elbeszélte őket. Mégis van néhány fontos pont, amelyeket első ízben Lord John erősített meg hivatalosan.

Mielőtt Mensikov herceg Konstantinápolyba érkezett, az orosz nagykövet értesítette Lord Johnt, hogy a cár rendkívüli küldöttséget akar meneszteni Konstantinápolyba, kizárólag a szent keresztre és a görögkeleti egyház ezzel kapcsolatos immunitásaira vonatkozó javaslatokkal. Sem a szentpétervári brit nagykövet, sem a brit kormány idehaza nem gyanította, hogy Oroszországnak egyéb szándéka is lehet. A török miniszter csak március elején értesítette Lord Stratfordot (Layard úr állítása szerint azonban Rose ezredest és sok más személyt Konstantinápolyban már előbb beavattak a titokba), hogy Mensikov herceg Törökország függetlenségével összeegyeztethetetlen titkos szerződést ajánlott,[256] és egyben kijelentette, hogy Oroszország ellene irányuló, kimondottan ellenséges cselekedetnek tekintené e tény közlését Franciaországgal vagy Angliával. Ugyanakkor ismeretessé vált, nem csupán kósza hírekből, hanem hiteles jelentésekből, hogy Oroszország a török határok mentén és Odesszánál nagy csapatösszevonásokat hajt végre.

Ami a bécsi konferenciának a cárhoz intézett és általa elfogadott jegyzékét illeti,[232] ezt – Resid pasának a legutóbbi orosz jegyzékre adott válasza alapján[257] – Drouyn de Lhuys úr szövegezte meg Párizsban. Ausztria azután július 24-én módosított formában saját javaslataként átvette, s július 31-én végleges formába öntötte. A jegyzéket az osztrák miniszter előzetesen elküldte a bécsi orosz nagykövetnek, s már 24-én, végleges megszövegezése előtt, továbbították Szentpétervárra, de csak augusztus 2-án küldték el Konstantinápolyba, miután a cár már hozzájárult. Így ez voltaképpen orosz jegyzék, amelyet a négy hatalom közvetítésével intéztek a szultánhoz, nem pedig a négy hatalom jegyzéke Oroszországhoz és Törökországhoz. Lord John Russell megjegyzi, hogy e jegyzék *„formailag nem egyezik pontosan Mensikov herceg jegyzékével"*, amivel egyben beismeri, hogy tartalmilag

pontosan egyezik vele. Hogy e tekintetben semmi kétely ne merülhessen fel, hozzáfűzi: *„A császár úgy véli, hogy céljait el fogja érni."* A tervezetben még célzás sincs a dunai fejedelemségek kiürítésére. „Ha e jegyzék ügyében Oroszország és Törökország végül meg is egyezne", mondja Lord John, *„a fejedelemségek kiürítésének nagy kérdése nyitva marad."* Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a brit kormány „fontosnak tartja a kiürítést", de arról, miként lehet ezt a célt elérni, engedtessék meg neki, hogy ne beszéljen. Mindamellett elég világosan értésünkre adja, hogy az angol és a francia flottának esetleg előbb kell a Besik-öbölből eltávoznia, semmint a kozákoknak a fejedelemségekből. „Nem szabad olyan megállapodáshoz hozzájárulnunk, amely kimondaná, hogy ha a flották előrenyomulnak a Dardanellák körzetébe, ez török területre való tényleges behatolásnak tekintendő. Persze, ha az ügy rendeződött, ha a békét biztosították, a Besik-öböl nem lesz többé olyan támaszpont, amely akár Anglia, akár Franciaország számára bármiféle előnyt jelent." Mivel egyetlen épeszű ember sem tételezte fel, hogy a francia és az angol flotta örök időkre a Besik-öbölben marad, vagy hogy Franciaország és Anglia olyan szabályszerű megállapodást köt, amely megtiltja nekik a Dardanellák semleges körzetébe való előrenyomulást, ezek a kétértelmű és dagályos mondatok, ha egyáltalán van értelmük, csak azt jelenthetik, hogy mihelyt a szultán elfogadta a jegyzéket és a kozák megígérte a fejedelemségek kiürítését, a flották visszavonulnak. „Amikor az orosz kormány megszállta a fejedelemségeket", mondja Lord John, „Ausztria az 1841-es szerződés értelmében feltétlenül szükségesnek nyilvánította, hogy a hatalmak képviselői konferenciát tartsanak, igyekezzenek békés úton megoldani ezt a bonyodalmat, amely egyébként Európa békéjét fenyegetné."

Lord Aberdeen ezzel szemben néhány nappal ezelőtt a Lordok Házában és – mint más forrásból értesülünk – a szentpétervári és a konstantinápolyi kormánynak ez év júniusában küldött hivatalos jegyzékben is leszögezte, hogy „az 1841-es szerződés egyáltalán nem kötelezte az aláíró hatalmakat arra, hogy tényleges segítséget nyújtsanak a portának" (de arra igen, hogy hajóik ideiglenesen ne közlekedjenek a Dardanellákon át!), „és hogy a brit király Őfelségének kormánya fenntartja magának a jogot, hogy belátása szerint, a saját érdekeinek megfelelően, beavatkozzék-e vagy sem". Lord Aberdeen azért hárít el minden kötelezettséget Törökországgal szemben, nehogy Oroszországgal szemben valamilyen jogot kelljen érvényesítenie.

Lord John Russell beszédét azzal a *„biztató ígérettel"* végezte, hogy a tárgyalások sikeres befejezésükhöz közelednek. Úgy látszik, túlságosan derűs színben látja a helyzetet, olyan pillanatban, amikor a Bécsben megszövegezett orosz jegyzéket, amelyet Törökországnak kell a cár elé terjesztenie, a

szultán még el sem fogadta, s amikor a nyugati hatalmak sine qua non* feltétele, vagyis a fejedelemségek kiürítése érdekében még nem is gyakoroltak nyomást a cárra.

A kiemelkedően legjobb, legerőteljesebb beszédet Layard úr tartotta, aki elsőnek emelkedett szólásra, hogy Lord Johnnak válaszoljon. Merész és tömör volt, a lényeghez szólt, tényeket sorakoztatott fel és egyben bebizonyította, hogy ez a kiváló tudós éppoly alaposan ismeri Miklóst, mint Szardanapalloszt, a Keleten jelenleg folyó cselszövéseket éppúgy, mint a Kelet régi titokzatos hagyományait.

Layard úr sajnálkozott azon, hogy Lord Aberdeen „számos alkalommal és számos helyen kijelentette, miszerint politikája lényegében a békére alapozott politika". Ha Anglia visszariad attól, hogy becsületét és érdekeit háború árán is megóvja, ezzel nagyra növeli az olyan törvénytipró hatalom igényeit, mint Oroszország, s ezek az igények előbb-utóbb elkerülhetetlenül háborúhoz vezetnek. Oroszország mostani magatartása nem tekinthető véletlenszerűnek és időlegesnek, hanem egy nagyszabású politikai terv szerves alkotórészének.

Ami a Franciaországnak tett „engedményeket" és de Lavalette úr „intrikáit" illeti, ezek Oroszországnak még ürügyet sem szolgáltathatnak, mert „a fermán**-tervezetet – az ebben foglalt engedmények ellen emel panaszt Oroszország – a porta néhány nappal, ha ugyan nem néhány héttel kibocsátása előtt eljuttatta Tyitov úrnak, s a fermán szövege ellen semminemű kifogás nem merült fel".

Oroszországnak Szerbiával, Moldva-Havasalfölddel és Törökország keresztény lakosságával kapcsolatos tervei félreérthetetlenek voltak. Mensikov herceg közvetlenül azután, hogy hivatalos minőségben megérkezett Konstantinápolyba, Garašanin elbocsátását követelte szerb miniszteri állásából.[18] Ezt a kívánságát, a szerb szinódus tiltakozása ellenére, teljesítették. Garašanin egyike volt azoknak a férfiaknak, akik az 1842-es felkelésben tűntek fel, ebben az orosz befolyás ellen irányuló nemzeti mozgalomban, amely az akkor uralkodó Mihály fejedelmet elkergette Szerbiából; ez utóbbi és családja csupán eszközei voltak Oroszországnak. 1843-ban az orosz kormány jogot formált arra, hogy beavatkozzék Szerbia ügyeibe. Erre semmiféle szerződés nem hatalmazta fel, s így *Lord Aberdeen*, az akkori külügyminiszter felhatalmazásával járt el, aki kijelentette: „*Oroszországnak jogában áll, hogy saját belátása szerint értelmezze saját szerződéseit.*" „E sikeres akcióval",

* – elengedhetetlen – *Szerk.*
** – szultáni rendelet – *Szerk.*

mondotta Layard úr, „Oroszország megmutatta, hogy ő az úr Szerbiában és hogy minden függetlenségre törő nemzetiségnek útját tudja állni."

Ami a dunai fejedelemségeket illeti, Oroszország először az ottani 1848-as nemzeti mozgalmat fordította hasznára, kényszerítve a portát, hogy mindenkit száműzzön onnan, aki liberális vagy független nézeteket vall. Azután ráerőszakolta a szultánra a balta-limani szerződést,[151] amellyel megalapozta jogát arra, hogy a fejedelemségek minden belügyébe beavatkozzék, „és mostani megszállásuk bebizonyította, hogy Moldva és Havasalföld minden tekintetben orosz tartományokká váltak".

Maradtak még a keresztény vallású törökországi görögök és bulgáriai szlávok.

„A görögök körében kritikus, független szellem terjedt el, s ez, továbbá Európa szabad államaival való kereskedelmi kapcsolataik, nagyon aggasztották az orosz kormányt. Ennek az aggodalomnak más oka is van, ti.: a protestáns vallás terjedése a keleti keresztények körében; főképp amerikai misszionáriusok befolyásának és tanításainak tulajdonítható, hogy alig van jelentősebb város Törökországban, ahol protestáns egyházközség magva ne alakult volna ki." (Újabb indíték az amerikai beavatkozásra.) A görögkeleti papság minden lehetőt megtett, hogy gátolja ezt a mozgalmat, s amikor az üldözés céltalannak bizonyult, Mensikov herceg megjelent Konstantinápolyban. Oroszország nagy célja az volt, hogy eltiporja a vallási és politikai függetlenség szellemét, amely az utóbbi években a porta keresztény alattvalói körében megnyilvánult."

Ami az úgynevezett *görög birodalom létrehozását illeti, Konstantinápoly székhellyel*, Layard úr megállapította, hogy a görögök – itt görögökről természetesen csak a szlávoktól való megkülönböztetés végett beszél – lélekszáma alig 1 750 000; hogy a szlávok és a bolgárok évek óta mindenáron meg akarnak velük szakítani mindenféle kapcsolatot, oly módon, hogy görög nemzetiségű papokat és püspököket nem fogadnak el; hogy a szerbek saját patriarkátust létesítettek a konstantinápolyi patriarkátus helyébe; s hogy ha a görögöket juttatnák uralomra Konstantinápolyban, ezzel Oroszország kezére játszanák egész Törökországot.

Egyes képviselők kijelentették, hogy csekély jelentőségű, vajon Konstantinápoly Oroszország kezében van-e vagy sem, amire Layard úr azt válaszolta, hogy ha Konstantinápoly elesik, Törökország valamennyi nagy tartományában, így például Kisázsiában, Szíriában és Mezopotámiában zűrzavar meg anarchia lenne úrrá. Az a hatalom, amely ezeket a tartományokat megkaparintaná, uralkodna India fölött is. Azt a hatalmat, amely Konstanti-

nápoly birtokosa, Keleten mindenkor a világ uralkodó hatalmának tekintenék.

Oroszország azonban belátja, hogy ez idő szerint egyetlen európai állam sem tűrné, hogy a cár Konstantinápolyt birtokába vegye. Egyelőre tehát „arra törekszik, hogy ebben az országban minden független nemzetiséget lehetetlenné tegyen, hogy lassan, de biztosan gyöngítse a török hatalmat; és hogy azoknak, akik szembe akarnának szállni terveivel, megmutassa, hogy bármiféle ilyen szembeszállás nemcsak hiábavaló, hanem Oroszország boszszúját is kihívná; lényegében tehát minden kormányt lehetetlenné akar tenni Törökországban, a magáét kivéve. *Ezeket a terveit ezúttal teljes mértékben keresztül tudta vinni.*"

Layard úr kifejtette, hogy miután Mensikov herceg titkos szerződést követelt és Oroszország a határon és Odesszánál nagy háborús előkészületeket tett, a kormány beérte Szentpétervár magyarázataival és ígéreteivel, s elmulasztotta kijelenteni, hogy Anglia és Franciaország casus bellinek* tekintené a Pruton való átkelést; nem tiltotta meg Oroszországnak azt sem, hogy Anglia részvétele nélkül szerződést kössön Törökországgal vagy tárgyaljon vele. „Ha erre a lépésre rászántuk volna magunkat, az oroszok sohasem mertek volna átkelni a Pruton."

Layard úr a továbbiakban előadta, hogy Konstantinápolynak az oroszoktól való megvédésére és a nagy szláv faj kettészakítására végül is az egyetlen lehetőséget a független, Beszarábiával egyesült és Magyarországra támaszkodó fejedelemségek nyújtanák. Nézete szerint Oroszország ki *fogja* üríteni a fejedelemségeket. „Oroszország nem tartja majd érdemesnek, hogy háborúba keveredjék Európa nagyhatalmaival e tartományok miatt, amelyeket már amúgy is minden tekintetben sajátjának tarthat. Oroszország egyetlen puskalövés nélkül megszerezte azt, ami véres és költséges hadjáratot is megérne neki; megalapozta hatalmát Keleten; megalázta Törökországot; rákényszerítette, hogy a háború minden költségét viselje és ezzel kimerítse erőforrásait; de ami még ennél is több: saját alattvalóinak és Kelet népeinek szemében megalázta Angliát és Franciaországot."

A bécsi konferencián megszövegezett jegyzék eredménye szerinte az lesz, hogy „ha a porta nem hajlandó hozzájárulni a jegyzékhez, Oroszország velünk szemben élezi ki a helyzetet, szövetségesévé tesz bennünket Törökország ellen, hogy a portát igazságtalan ajánlat elfogadására kényszerítse. Ha pedig elfogadja, akkor Anglia egyenest szentesítette Oroszország jogát arra, hogy beavatkozzék tizenkétmillió keresztény érdekében, akik a porta

* – háborús oknak – *Szerk.*

alattvalói... Akármilyen szemszögből vizsgáljuk a kérdést, világos, hogy mi ebben másodrangú hatalom szerepét vittük és az elsőrangú hatalom szerepét egyedül Oroszországnak engedtük át... Talán soha vissza nem térő alkalmunk nyílott arra, hogy ezt a nagy keleti kérdést becsületes alapon rendezzük... Ehelyett lehetővé tettük, hogy Oroszország olyan csapást mérjen Törökországra, amelyet sohasem fog kiheverni... De országunk politikájának következményei ezzel még nem érnek véget. Svédország, Dánia és Európa minden gyönge országa, amely eddig bízott országunk támogatásában, látni fogja, hogy most már hiábavaló küzdeni Oroszország túlkapásai ellen."

Ezután Sir John Pakington tett néhány észrevételt, amelyek azért fontosak, mert a tory-ellenzék nézeteit fejezik ki. Sajnálatosnak tartotta, hogy Lord John Russellnak nem volt módjában olyan nyilatkozatot tenni, amely jobban kielégítené a Házat és az országot. Biztosította a kormányt arról, hogy elhatározását, miszerint a fejedelemségek kiürítését sine qua non-nak tekinti, „nemcsak a Ház, hanem az ország népe is szinte egyhangúlag támogatja". Amíg az okmányokat nyilvánosságra nem hozzák, nem mondhat véleményt arról a politikáról, amely alapján Törökországnak azt tanácsolták, hogy a fejedelemségek megszállását ne tekintse casus bellinek, sem arról, hogy nem követtek már régebben erélyesebb és határozottabb politikát, s hogy a hat hónapon át elhúzott tárgyalásokkal károsították és hátráltatták Nagy-Britannia és Törökország érdekeit és kereskedelmét.

Lord Dudley Stuart egyik szokásos jókedélyű demokratikus szavalatát fújta, amelyet a szavaló maga bizonyára jobban élvezett, mint a hallgatók. Ha felfújt léggömböket vagy dagályos frázisokat összepréselünk, semmi sem marad a kezünkben, még az a levegő sem, amelynek köszönhették, hogy látszottak valaminek. Dudley Stuart ismételgette a törökországi reformokról és a szultán kormányának – Oroszországgal összehasonlítva – nagyobb vallási és kereskedelmi liberalizmusáról szóló, már oly gyakran ismételt állításokat. De helyesen jegyezte meg, hogy céltalan dolog békével dicsekedni, amíg a dunai fejedelemségek szerencsétlen lakossága a valóságban a háború rémségeit kénytelen elviselni. Követelte, hogy Európa nyújtson védelmet e tartományok lakosságának a most rájuk nehezedő szörnyű elnyomás ellen. A parlament történetének tényeivel bizonyította, hogy a Ház tagjainak joguk van beszédeket tartani azalatt is, amíg tárgyalások folynak. Alig felejtett el megemlíteni bármit, amit a „Daily News"[26] hűséges és állandó olvasói ne tudnának amúgy is. Beszédének két „csattanója" volt: „Noha a nemes lord" (J. Russell) „magyarázata nem volt nagyon kimerítő, mert hiszen mást nem mondott a Háznak, mint amit az már előbb is tudott, attól tart,

éppen a kihagyásokból arra fognak következtetni, *hogy a nemes lord olyasmit tett, ami miatt szégyenkeznie kellene.*" Earl of Aberdeen ugyan „hangoztatta, hogy a békét harminc évig sikerült megóvni az európai prosperitás és szabadság nagy előnyére, de ő" (Dudley Stuart) „tagadja, hogy az európai szabadságnak a béke kedvezett. Mi van Lengyelországban? – kérdezi. Mi Olaszországban? Mi Magyarországon és éppenséggel Németországban?" A demokratikus lordot azután annyira elragadta bőbeszédűsége, amely az ilyen harmadrendű szónokok végzetes képessége, hogy nem tudta a beszédét abbahagyni, amíg a kontinens zsarnokairól át nem tért saját hazája uralkodójára, aki „alattvalói szívében trónol".

M. Milnes úr, a kormány egyik lakája, akinek a homlokára van írva:

„... Szót se róla,
Csak mint eszközről..."[258]

nem mert határozottan kormánypárti beszédet tartani. Ezért vagylagosan beszélt. Egyrészt kijelentette, hogy a miniszterek „nagyon óvatosan és megfontoltan cselekedtek, amikor nem tették le az okmányokat a Ház asztalára", másrészt értésükre adta, hogy a másik eljárási mód „erélyesebb és határozottabb lett volna". Egyrészt úgy vélte, hogy a kormány talán helyesen tette, amikor engedett Oroszország követeléseinek, másrészt kérdésesnek tartotta, nem bátorította-e fel a brit kormány bizonyos fokig Törökországot arra, hogy olyan politikai irányvonalat kövessen, amelyet nem volt hajlandó támogatni stb., stb. Egészében véve oda lyukadt ki, hogy „minél tovább gondolkodik ezeken a dolgokon, annál súlyosabbnak látja a velük kapcsolatos nehézségeket" – minél kevésbé értette őket, annál inkább megértette a kormány halogató politikáját.

Monckton Milnes úr vagylagos bűvészkedése és kínos zavara után nyers szókimondásával frissítően hatott Muntz úr, Birmingham képviselője, az 1831-es reform-parlament egyik matadora. „Egyszer a holland nagykövet nagyon kellemetlen javaslatot tett II. Károlynak, mire a király ezt válaszolta: »Ó, istenem! Oliver Cromwellnek ön sohasem tett ilyen javaslatot!« »Nem«, mondta a nagykövet, »de ön egészen más ember, mint Oliver Cromwell.« Ha országunknak most olyan embere lenne, mint Oliver Cromwell, más miniszterünk és egészen más kormányunk lenne, s Oroszország sohasem vonult volna be a dunai fejedelemségekbe. Az orosz császár tudta, hogy Angliát semmi sem késztetheti háborúra: bizonyítéka ennek Lengyelország, bizonyítéka Magyarország. Anglia most ezekben az esetekben tanusított magatartásának a gyümölcseit aratja le. Véleménye szerint hazájának

helyzete külpolitikai vonatkozásban nagyon is feddhető és egyáltalán nem kielégítő. Azt hiszi, hogy az angol nép megcsúfolva érzi jó hírét, s hogy a kormány minden becsületérzésről megfeledkezve csak fontokkal, shillingekkel és pennykkel törődik. A kormányt ma egyesegyedül az a kérdés foglalkoztatja, mibe kerülne a háború és előnyös lenne-e a különböző hazai kereskedőknek." Mivel Birmingham történetesen a fegyvergyártás központja és lakossága puskákkal kereskedik, a birminghamiek természetesen kigúnyolják a manchesteri gyapot-béketestvériséget.

Blackett úr, Newcastle-upon-Tyne képviselője, nem hiszi, hogy az oroszok kiürítik a fejedelemségeket. Figyelmezteti a kormányt, *„ne vezettesse magát valamiféle dinasztikus rokonszenvektől vagy ellenszenvektől"*.

A miniszterek, akiket minden oldalról, minden nézet képviselői támadtak, gyászos, nyomott hangulatban, ernyedten és letörten ültek a helyükön; ekkor hirtelen szólásra emelkedett Richard Cobden és köszöntötte őket, amiért békedoktrínáját elfogadták; ezt a doktrínát azután a *monomániás* különös leleményességével és becsületes őszinteségével, az *ideológus* összes ellentmondásaival és a boltos minden számító gyávaságával alkalmazta az adott esetre. Azt prédikálta, amit a kormány nyíltan megtett, amihez a parlament hallgatólagosan hozzájárult, s aminek keresztülvitelére a kormánynak és elfogadására a parlamentnek az uralkodó osztályok módot nyújtottak. A háborútól való félelmében, életében először, valamiféle történelmi eszmékre jutott. Elárulta a burzsoá politika titkát, amiért mint árulót, kiközösítették. Kényszerítette a burzsoá Angliát, hogy tükörbe nézzen, s mivel a tükörkép korántsem volt hízelgő, gyalázatosan kifütyülték. Következetlen volt, de következetlenségében következetes. Vajon az *ő* hibája-e, hogy az arisztokratikus múlt hagyományos szilaj frázisai nincsenek összhangban a tőzsdejátékra alapozott jelen pipogya tényeivel?

Azzal a kijelentéssel kezdte, hogy a kérdésben nincs nézeteltérés. „Mégis szemmelláthatóan nagy a nyugtalanság Törökország miatt." Mi ennek az oka? Az elmúlt húsz évben egyre inkább elterjedt az a meggyőződés, hogy az európai törökök betolakodók Európában; hogy nem itt van a hazájuk, hanem Ázsiában; hogy civilizált államokban a mohamedanizmus nem maradhat fenn; hogy mi nem óvhatjuk meg semmilyen ország függetlenségét, amely maga nem képes azt megóvni; hogy az európai Törökországban, mint már köztudomású, három keresztény jut minden törökre. „Nem követhetjük azt a politikát, hogy szavatoljuk az európai Törökország függetlenségét Oroszországgal szemben, ha csak a népesség túlnyomó tömege velünk együtt nem kívánja megakadályozni, hogy országát más hatalom birtokba vegye . . . Azt kétségtelenül megtehetjük, hogy flottáinkat elküldjük a Besik-

öbölbe, s távol tartjuk az oroszokat, mert Oroszország nem akarhat összeütközésbe kerülni egy tengeri hatalommal; de így csak folytatnánk az óriási arányú fegyverkezést és nem oldanánk meg a keleti kérdést . . . A kérdés az, mi történjék Törökországgal és Törökország keresztény lakosságával. A mohamedanizmus nem maradhat fenn; és fájdalmas lenne látnunk, hogy országunk a mohamedanizmus európai fennmaradásáért harcol." Lord Dudley Stuart arról beszélt, hogy Törökországot kereskedelmi érdekek miatt kell fenntartani. Ő (Cobden) egy vámtarifáért sohasem háborúskodna. A szabadkereskedelem elveit túlontúl erőseknek tartja, semhogy háborús módszerekre szorulnának. A Törökországba irányuló kivitelt túlbecsülték. Ebből a török uralom alatt álló országok fogyasztása csak igen keveset szív fel. „Egész fekete-tengeri kereskedelmünket annak köszönhetjük, hogy Oroszország benyomult a török partvidékre. Gabonát és lent most nem Törökországtól, hanem Oroszországtól kapunk. És vajon Oroszország, bármilyen agresszív lépéseket tenne is Törökország ellen, nem szállítana-e nekünk szívesen faggyút, kendert, gabonát? Oroszországgal kereskedelmi forgalmat bonyolítunk le a Balti-tengeren . . . Milyen kilátásokkal kecsegtetne a Törökországgal való kereskedelem? Abban az országban nincsenek közlekedési útvonalak. Az orosz a tehetségesebb kereskedőnép. Vessünk csak egy pillantást Szentpétervárra, rakodópartjaira, hajógyáraira, raktárházaira . . . Miféle nemzeti szövetséget köthetnénk olyan országgal, mint Törökország? . . . Említették itt a hatalmi egyensúlyt is. Ez a kérdés politikai oldala . . . Sok szót ejtettek Oroszország hatalmáról és a veszedelemről, mely Angliát fenyegetné, ha Oroszország megszállná a Boszporusznál fekvő országokat. Micsoda képtelenség arról beszélni, hogy Oroszország betörhetne Angliába! Hiszen Oroszország nem indíthat el hadsereget saját határain túli területre anélkül, hogy kölcsönért ne folyamodna Nyugat-Európához . . . Egy ennyire szegény ország, amely Angliához viszonyítva csak elszórt falvak halmaza, amelynek sem tőkéje, sem egyéb segélyforrásai nincsenek, sohasem árthat nekünk, Amerikának vagy Franciaországnak . . . Anglia ma tízszer olyan hatalmas, mint valaha is volt, és így ma még fölényesebben tudná olyan ország támadásait visszaverni, mint Oroszország."

Ezután Cobden rátért arra, hogy a háború Angliára nézve összehasonlíthatatlanul nagyobb veszélyt jelentene mostani helyzetében, mint régebbi időkben. Az ipari lakosság jelentősen megszaporodott. Az ország sokkal inkább függ termékeinek kivitelétől és nyersanyagok behozatalától. Már nem monopolizálja a gyáripart. A hajózási törvények eltörlése[259] folytán a világkonkurrencia nemcsak a hajózás terén, hanem minden más vonatkozásban is érvényesülhet Angliával szemben. „Kéri Blackett urat, vegye figyelembe,

hogy egyetlen kikötő sem fogja ezt jobban megsínyleni, mint az, amelyet ő képvisel. A kormány bölcsen tette, hogy nem hallgatott meggondolatlan emberek kiabálására... A kormány azon állásfoglalását, hogy megóvja Törökország integritását, nem kárhoztatja, mert hiszen ezt a hagyományos politikát örökölte... A mostani kormány javára fogják írni, hogy annyira békeszerető volt, amennyire a nép csak engedte."

Richard Cobden volt a dráma igazi hőse, s mint minden igazi hős – tragikus sorsra jutott. Utána az álhős lépett színre; a megtévesztések istápolója, a divatos hazugságok és udvarias ígéretek embere, aki szócsöve mindazoknak a bátor szólamoknak, amelyeket megfutamodás közben hangoztatnak – Lord Palmerston. Ez az öreg, tapasztalt, ravasz vitázó nyomban felismerte, hogy a bűnös elkerülheti a marasztaló ítéletet, ha megtagadja védőjét. Felismerte, hogy a kormány, amelyet minden oldalról támadtak, visszájára fordíthatja a kellemetlen helyzetet, ha káprázatos kirohanást intéz az egyetlen ember ellen, aki védelmezni merte, és elveti azokat az egyedüli indokokat, amelyek menthették volna politikáját. Mi sem volt könnyebb, mint Cobden úr ellentmondásaira rámutatni. Cobden azzal kezdte, hogy teljesen egyetért az előtte szólókkal és azzal végezte, hogy véleménye minden pontban eltért az övéktől. Védte Törökország integritását, de minden úton-módon igyekezett kimutatni, hogy az nem méltó a védelemre. Ő, a békeapostol pártolta Oroszország agresszív lépéseit. Oroszország gyenge ugyan, de Angliát elkerülhetetlenül romlásba döntené, ha háborúba elegyedne vele. Oroszország csak elszórt falvak halmaza, de mivel Szentpétervár szebb város, mint Konstantinápoly, Oroszországnak jogában áll, hogy mindkettőt birtokolja. Cobden a szabadkereskedelem híve, de az orosz védővám-rendszer kedvesebb neki, mint a török szabadkereskedelmi rendszer. Akár Törökország maga a fogyasztó, akár csupán csatornája az áruk továbbszállításának Ázsia más részeibe, közömbös-e Anglia számára, hogy ez a szabad átjárás megmaradjon? Cobden úr fennen hirdeti a be-nem-avatkozás elvét és most mégis parlamenti határozatokkal akarná a mohamedánok, görögök, szlávok és a török birodalomban lakó más fajták sorsát eldönteni. Ezután Lord Palmerston magasztalta a Törökország által elért haladást és a rendelkezésére álló erőket. „Törökországnak persze nincs Lengyelországa és nincs Szibériája." De mivel Törökország annyira erős, Lord Palmerston szerint természetesen el kellene tűrnie, hogy Oroszország benyomuljon néhány tartományába. Erős birodalom mindent kibír. Lord Palmerston bebizonyította Richard Cobdennek, hogy egyetlen ésszerű ok sem szólt annak a politikának a követése mellett, amelyet Lord Palmerston és kollégái követtek, s a vén komédiás, akinek minden mondatát lelkesen megtapsolták, ezzel az

arcátlan és önmagának ellentmondó kijelentéssel ült vissza helyére: „Örömmel tölt el, hogy Törökországban megvannak az élet és a prosperitás elemei; úgy hiszem, az az irányvonal, melyet őfelsége kormánya követ, józan politika, kiérdemelte az ország helyeslését, s minden angol kormány kötelessége, hogy továbbra is ezt kövesse." (Tetszésnyilvánítás.) Palmerston nagy volt abban, amit Shakespeare *„félelmes kérkedés"*-nek nevez.[260] Megmutatta, hogy – Sidney szavai szerint – „félelmes bátorsággal meri tenni azt, amiről jómaga is tudja, hogy nem tudja, hogyan tegye".

The Turkish Question in the Commons

A megírás ideje: 1853 augusztus 19.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 szeptember 2. (3862.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

Kontinentális és angliai események

London, 1853 augusztus 23., kedd.

A német és a belga lapok e hó 13-án kelt konstantinápolyi sürgönyhírek alapján megerősítik, hogy a porta elfogadta a bécsi konferencia[232] javaslatait. A francia lapok azonban, amelyek azonos keletű sürgönyöket kaptak Konstantinápolyból, csupán azt közlik, hogy a diván* hajlandóságot mutat e javaslatok átvételére. A végleges válasz e hó 20-a előtt aligha érkezhetett Bécsbe. A függőben maradt igen fontos kérdés az, vajon a porta az orosz csapatoknak a fejedelemségekből való kivonása előtt, vagy pedig csak az után küldi-e el Szentpétervárra nagykövetét.

A legújabb fekete-tengeri hírek szerint az északkeleti szelek kezdik zavarni a hajózást. Számos, Heraklea Ponticában és más partmenti helyeken horgonyzó hajó kénytelen volt horgonyzóhelyét elhagyni, nehogy a szél kivesse őket a partra.

Ismeretes, hogy a szultán** a moldvai és havasalföldi események után parancsot adott a goszpodároknak***, hogy hagyják el a fejedelemségeket és menjenek Konstantinápolyba, s hogy a goszpodárok nem voltak hajlandók uralkodójuk kívánságát teljesíteni. A szultán most megfosztotta tisztségétől a havasalföldi goszpodárt, mivel az barátságosan fogadta az orosz csapatokat és támogatást nyújtott nekik. Augusztus 9-én az erről szóló fermánt° felolvasták a bojárok gyűlésén, s a gyűlés elhatározta, hogy felkéri a goszpodárt, ne hagyja cserben a kormányt a jelenlegi válságos körülmények között. A fejedelem eszerint járt el. Manu külügyminisztert és Joanidis belügyminisztériumi osztályvezetőt ugyancsak Konstantinápolyba rendelték; ők azonban szintén megtagadták a parancs teljesítését azon az ürügyön, hogy

* – török államtanács – *Szerk.*

** Abdul-Medzsid. – *Szerk.*

*** Ghica (moldvai fejedelem) és Ştirbei (havasalföldi fejedelem). – *Szerk.*

° – szultáni rendeletet – *Szerk.*

ez megzavarhatná a közrendet. Erre a francia és a brit konzul azonnal megszakított minden kapcsolatot a lázadó kormánnyal.

A szerbiai ügyekben bonyolult fordulat következett be. A párizsi „Constitutionnel"[30] múlt pénteken a következő konstantinápolyi hírt közölte. Ausztria, kihasználva a szultán nehézségeit, bizonyos követelésekkel lépett fel vele szemben. Egy osztrák főkonzul, aki nemrégen ellenőrző körutat tett Boszniában és Szerbiában, kijelentette Sándor szerb fejedelemnek, hogy Ausztria kész csapataival megszállni Szerbiát bármiféle veszedelmes népi mozgalom elfojtása végett. A fejedelem elutasította a főkonzul ajánlatát, s az osztrák kezdeményezésről szóló jelentéssel azonnal rendkívüli futárt indított Konstantinápolyba, mire Resid pasa Bruck báróhoz fordult magyarázatért. Ez utóbbi azt mondotta, hogy a főkonzul már előzőleg érintkezésbe lépett a szerb fejedelemmel, és kifejezte Ausztria abbeli félelmét, hogy alattvalói a szerb határ mentén belekeveredhetnének az ebben a tartományban netalán kitörő zavargásokba. Resid pasa válaszának lényege az volt, hogy a porta ellenséges cselekedetnek tekintené, ha osztrák csapatok bármilyen címen megszállnák Szerbiát, mivel e tartomány nyugalmáért ő maga felelős; a pasa továbbá megígérte, hogy azonnal külön megbízottat meneszt Szerbiába, aki megvizsgálja az ottani helyzetet és jelentést tesz róla.

Másnap több londoni lap közölte, hogy az osztrák csapatok bevonultak Szerbiába, ez a jelentés azonban alaptalannak bizonyult. Tegnap ugyanezek a lapok szerbiai ellenforradalom kitöréséről adtak hírt, de ez a hír is csak a német „Auflauf" szó helytelen fordításán alapult, a valóságban ugyanis csupán kisebb tumultus zajlott le. Ma a német lapok e hó 9-i konstantinápolyi híreket közölnek, amelyek szerint a diván többször tanácskozott Szerbia ügyeiről, fölöttébb helyeselte Sándor fejedelem magatartását, és határozatot hozott, hogy az osztrák csapatokat, ha megkísérelnék e tartomány megszállását, szükség esetén erőszakkal kell kiűzni. Egy hadosztályt már valóban útnak is indítottak Bosznia határai felé. Augusztus 8-án Konstantinápolyba érkezett magántudósítások hírt adtak arról, hogy Sándor fejedelem az osztrák konzullal támadt konfliktusa miatt a francia és az angol konzulhoz fordult állásfoglalásért, s ideiglenesen elhagyta Belgrádot. Azt mondják, Nisbe ment, hogy ott várja meg a porta utasításait.

D. Urquhart úr a „Morning Advertiser"-hez[28] intézett mai levelében a szerb bonyodalommal kapcsolatban megjegyzi:

„Oroszország jelenleg nem szándékozik háborút viselni Törökországgal; ha ugyanis Ausztriával közösen járna el, elvesztené görögkeleti szövetségeseit; de bevonja Ausztriát egy előkészítő konfliktusba, amely

hasonló helyzetet teremt majd Szerbiában, mint a dunai fejedelemségekben. Ez vezetné be a katolikusok és görögkeletiek közti vallásháborút... Ha Oroszország hirtelen színt változtat, talán elfogadtathatja Törökországgal a fejedelemségek orosz megszállását védelemként Szerbia osztrák megszállása ellen, s így Ausztriát is, Törökországot is kölcsönösen ráveheti szétdarabolási tervekre, és támogathatja őket ebben."

A moldvai goszpodár orosz bankároktól kölcsönt akar felvenni, hogy a megszállás rendkívüli költségeit fedezhesse.

A bulgáriai erődökben olyan nagy az élelmiszerhiány, hogy a legszigorúbb takarékosságot kell életbe léptetni, és a helyőrségek komoly szükséget szenvednek.

A „Journal de Constantinople"[261] jelenti Aleppóból:

„Nemrégiben egy gonosz szándékú török bandát lepleztek le, amely – akárcsak 1850-ben – felkelést akart szervezni e város keresztény lakossága ellen. De hála a kormányzó pasa és Ali Asmi pasa, az aleppói csapatok főparancsnoka megfeszített éberségének, a kísérletet meghiúsították és a közrendet fenntartották. Ez alkalomból Démetriosz, a görög katolikus vallásfelekezet pátriárkája és Baziliosz, az örmény vallásfelekezet pátriárkája egyházközségeik nevében közös levelet intéztek Resid pasához, s ebben köszönetüket fejezik ki a védelemért, melyet a szultán kormánya a kereszténységnek nyújtott."

A német nyelvű „Petersburger Zeitung"[262] a keleti ügyekről szóló vezércikkében ezt írja:

„Az, amiben a béke hívei július elején csak reménykedhettek, az utóbbi napokban bizonyossá vált. A közvetítést Oroszország és Törökország között most már véglegesen Ausztria vette kezébe. Bécsben módot találnak majd arra, hogy megoldják a keleti kérdést, amely az utóbbi időben a Fekete-tengertől az óceánig minden nemzetet feszültségben tartott, s amely az egyetlen akadálya volt annak, hogy az európai diplomácia igénybe vegye szokásos vakációját."

Figyeljük csak meg ezt a buzgó színlelést, amely a négy hatalom helyett egyedül Ausztriát tünteti fel közvetítőnek, és a nemzetek feszültségét, hamisítatlan orosz stílusban, egy szintre helyezi a diplomácia megzavart vakációjával.

A berlini „Nationalzeitung"[233] egy július 15-i keletű georgiai tudósítást közöl, amely szerint Oroszország e hó végén új hadjáratot akar indítani

Kaukázus népe ellen, és a szárazföldi sereg hadmozdulatainak támogatására készenlétbe helyezett egy flottát az Azovi-tengeren.

A parlament 1853. évi ülésszaka múlt szombaton lezárult – a parlamentet október 27-ig elnapolták. Egy igen jelentéktelen és keveset mondó beszéd, állítólag a királynő üzenete, megbízás alapján felolvasásra került. Lord Palmerston, Milnes úrnak válaszolva, biztosította a parlamentet, hogy – ami a dunai fejedelemségek kiürítését illeti – nyugodtan feloszolhat, de ezt semmi egyébbel nem tudta szavatolni, mint „bizalmával az orosz császár becsülete és jelleme iránt", amely arra fogja őt késztetni, hogy *önként* kivonja csapatait a fejedelemségekből. A koalíciós kormány tehát úgy állt bosszút Palmerston Cobden elleni beszédéért,* hogy ünnepélyes nyilatkozatra kényszerítette Palmerstont a cár „jellemébe és becsületébe vetett bizalmáról". Ugyanez a Palmerston ugyanaznap fogadta a lengyel emigráció párizsi arisztokrata frakciójának és londoni ágazatának küldöttségét,[263] mely egy feliratot adott át őlordságának, továbbá átnyújtotta neki Adam Czartoryski herceg arany-, ezüst- és bronz-emlékérmeit, hálából azért, mert őlordsága 1846-ban hozzájárult Krakkó bekebelezéséhez[264] és mert egyébként is rokonszenvet tanúsított Lengyelország ügye iránt. A szertartásmester szerepét természetesen a minden lében kanál Lord Dudley Stuart, a párizsi társaság londoni ágazatának patrónusa töltötte be. Lord Palmerston biztosította ezeket a jámbor embereket „mélységes érdeklődéséről Lengyelország történelme iránt, amely szenvedésekkel teli történelem". A nemes lord nem mulasztotta el figyelmeztetni a küldötteket, hogy nem mint a kormány tagja beszél, hanem csak mint magánember fogadta őket.

A hosszan elhúzódó 1853-as ülésszak első felét a Derby-kormány haláltusája, a koalíciós kormány megalakulása és végül győzelme, majd a parlament húsvéti szünete töltötte be. Ami az ülésszak tényleges tartalmát illeti, legfeltűnőbb vonásai az összes régi politikai pártok felbomlása, a parlament tagjainak korrupciója és a választói kiváltságok megmerevedése volt. Mindez azután felfedte a minden véleményárnyalatot és a hivatalos világ összes tehetségeit felölelő kormány különös működését, egy olyan kormányét, amely minden kérdés megoldásának az elhalasztást nyilvánította, minden nehézséget félrendszabályokkal félretolt, ontotta az ígéreteket, a „teljesítést afféle végakaratnak vagy testamentumnak" minősítette, „amely az örökhagyók igen gyenge ítélőképességéről tanúskodik", saját hirtelen beterjesztett törvényes rendelkezéseit éppily hirtelenül visszavonta, módosította vagy felborította, korábban dühösen támadott elődei örökségéből élt,

* *V. ö. 268–269. old. – Szerk.*

saját intézkedéseinek végrehajtásában a kezdeményezést a Házra bízta, amelyet vezetni vélt, azzal a néhány törvénnyel pedig, amelynek vitathatatlan értelmi szerzője, elkerülhetetlen kudarcot vallott. Így a parlamenti reformot, a közoktatásügyi reformot és a törvényreformot (néhány apróságtól eltekintve) elhalasztották. A deportálási törvényt, a hajózási törvényt[259] stb. a Derby-kormánytól örökölték. A kanadai egyházi tartalékalap szekularizációjáról szóló törvényjavaslatot a kormány néhány nappal beterjesztése után rettenetesen megcsonkította. Ami a költségvetést illeti, az örökösödési adóról szóló törvényt a kincstári kancellár csak akkor javasolta, amikor már előzetesen ellene szavazott. A hirdetési illetékről szóló törvényhez csak akkor járult hozzá, amikor tiltakozását már kétszer leszavazták. A licenciarendszer új szabályozásáról, miután különböző módosításokat eszközöltek rajta, végül is letettek. Amit Gladstone úr kérkedve nagyszabású tervként, a költségvetés egészéhez méltó törvényjavaslatként terjesztett be, az szánalmas fércműként, csupán véletlenül összehordott, összefüggéstelen, egymásnak ellentmondó apró cikkelyek halmazaként került ki a Házból. Az India Bill[136] egyetlen fontos részét, amely szerint a Kelet-Indiai Társaság chartáját nem újítják meg, a kormány csak azután terjesztette be, hogy további 20 évre szóló meghosszabbítását bejelentette. Az a két törvény, amelyet az összes tehetségek kormánya valóban és kizárólag a magáénak mondhat: a bérkocsi-törvény és az államadósság konvertálása, kudarcot vallott, mert alighogy átjutott a Ház küszöbén, nyilvánosan kifütyülték. „Anglia minden eddiginél erősebb kormányának" külpolitikája, mint saját hívei is beismerik, a tehetetlen, tétova gyöngeség non plus ultrája*. A Chesham Place-i megállapodást viszont, amelyet a peelista bürokraták, a whig oligarchák és az álradikálisok kötöttek egymással,[265] még inkább megszilárdította a fenyegető külföldi helyzet és az idehaza még közvetlenebbül fenyegető népi elégedetlenség, amely példátlan erejű és kiterjedésű sztrájkokban és a chartista agitáció feléledésében nyilvánul meg. Az uralkodó osztályok és a kormány külpolitikájának megítélésében nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy egy Oroszországgal való háborút a kontinensen általános forradalmi tűzvész követne, s hogy ez jelenleg Nagy-Britannia tömegei körében valószínűleg végzetes visszhangra lelne.

Ami a Lordok Házát illeti, tevékenysége igen röviden foglalható össze. Bigottériáját a zsidók emancipációjáról szóló törvényjavaslat elutasításával, a munkásosztály iránti ellenségességét a Workingmen's Combination Bill[145] elgáncsolásával, az ír nép iránti kapzsi gyűlöletét az ír agrártörvények el-

* – netovábbja – *Szerk.*

süllyesztésével, az indiai visszaélésekkel szembeni ostoba elfogultságát a sómonopólium visszaállításával bizonyította be. Titokban mindvégig összejátszott a kormánnyal, hogy bármely, az alsóházban véletlenül jóváhagyott haladó intézkedést a felvilágosult lordok érvénytelenítsenek.

A parlament elnapolása előtt beterjesztett okmányok között az a terjedelmes levelezés is megtalálható, amelyet a brit és az orosz kormány a szulinai Duna-torkolat hajóközlekedésének akadályozása miatt folytatott. A levelezés 1849 február 9-ével kezdődik és 1853 júliusában zárul le, de semmiféle eredménnyel nem járt. A dolgok most odáig fajultak, hogy még az osztrák kormány is kénytelen volt bejelenteni, hogy a Duna torkolata hajózhatatlanná vált és hogy postáját ezentúl Trieszten át fogja Konstantinápolyba továbbítani. Az egész nehézség a moszkvai túlkapások brit elnézésének a gyümölcse. 1836-ban az angol kormány belenyugodott abba, hogy Oroszország bitorolja a Duna torkolatát, bár előzőleg utasítást adott egy kereskedelmi cégnek, hogy az orosz kormányhivatalnokok beavatkozásait ne tűrje el.

A Burmával kötött úgynevezett béke, amelyet az indiai főkormányzó 1853 június 30-án kelt proklamációjával jelentett be és amelyért a királynőnek köszöntenie kell a parlamentet, nem egyéb egyszerű fegyverszünetnél. Ava királya*, akit kiéheztetéssel behódolásra kényszerítettek, kifejezte azt a kívánságát, hogy fejezzék be a háborút, szabadon bocsátotta a brit foglyokat, kérte a folyamblokád feloldását és megtiltotta csapatainak, hogy megtámadják Myede és Toungoo területét, ahol a brit kormány helyőrségeket helyezett el, — ugyanúgy, ahogyan a török kormány is megtiltotta, hogy csapatai támadást indítsanak a fejedelemségekben állomásozó oroszok ellen. De Ava királya nem ismeri el Anglia igényeit Pegura, sem a burmai birodalom egyéb részeire. Ezzel a harccal Anglia nem nyert egyebet, csak biztosított és elismert határ helyett veszélyes és vitatott határt. Indiai dominiumainak néprajzi, földrajzi és politikai határai közül kitört, és hódító erejének már maga a Mennyei Birodalom sem szab többé természetes gátat. Elvesztette súlypontját Ázsiában és a bizonytalan végtelenbe nyomul előre. Nem ura többé saját lépéseinek és nem állhat meg addig, amíg a föld a tengernél véget nem ér. Angliát tehát a sors, úgy látszik, arra szemelte ki, hogy a legtávolabbi Keletet érintkezésbe hozza a Nyugattal, de ne élvezhesse és ne is tarthassa meg.

A dél-wales-i vájárok nagy sztrájkjai nemcsak folytatódnak, hanem új sztrájkokhoz is vezettek a vasércbányákban. A brit tengerészek körében előreláthatólag általános sztrájk tör ki, mihelyt a kereskedelmi hajózásról szóló

* Mindon. — *Szerk.*

törvény hatályba lép, mert külföldiek alkalmazását szerintük a törvény csak azért fogja engedélyezni, hogy az ő béreiket lenyomják. A mostani sztrájkok jelentőségét, amelyre ismételten felhívtam olvasóik figyelmét, már a londoni burzsoá sajtó is kezdi felismerni. A múlt szombati „Weekly Times"[266] megjegyzi:

„A munkáltató és a munkavállaló viszonyát erőszakosan megzavarták. A munka országszerte szembeszáll a tőkével, és biztosra vehetjük, hogy az ekként felidézett harcnak ez még csak a kezdete. A dolgozó osztályok kibocsátották hatalmas csápjaikat, hogy kitapogassák helyzetüket. A mozgalom jelenleg szétszórt csatározások sorozatára szorítkozik, de a jelek arra mutatnak, hogy nincs már nagyon messze az az idő, amikor ez a tervszerűtlen hadakozás átfejlődik rendszeres és általános összefogássá a tőke ellen."

Affairs Continental and English

A megírás ideje: 1853 augusztus 23.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 szeptember 5. (3864.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Mihail Bakunyin

A „Morning Advertiser"[28] szerkesztőjének

Uram,

Herzen és Golovin urak jónak látták, hogy a „Neue Rheinische Zeitung"-ot,[112] amely 1848-ban és 1849-ben az én szerkesztésemben jelent meg, kapcsolatba hozzák a köztük és „F.M."* között Bakunyinról folyó polémiákkal.[267] Az angol közönséget úgy tájékoztatták, hogy Bakunyin megrágalmazása e lap hasábjain kezdődött, amelynek még ahhoz is volt mersze, hogy George Sand-ra hivatkozzék tanúként. Engem egyáltalában nem érintenek Herzen és Golovin urak gyanúsításai. De mivel ez hozzájárulhat a Mihail Bakunyinnal kapcsolatban felmerült kérdés tisztázásához, legyen szabad ez ügyben ismertetnem a valóságos tényállást:

1848 július 5-én a „Neue Rheinische Zeitung" két levelet kapott Párizsból – az egyik a Havas Iroda eredeti tudósítása volt, a másik egy lengyel menekült magántudósítása, aki ezzel a céggel semmiféle kapcsolatban nem állt, – mindkettő közölte, hogy George Sand Bakunyint kompromittáló iratok birtokában van, amelyek szerint Bakunyin az utóbbi időben kapcsolatba lépett az orosz kormánnyal.

A „Neue Rheinische Zeitung" július 6-án közölte párizsi tudósítója** levelét.

Bakunyin a maga részéről kijelentette a „Neue Oder-Zeitung"-ban[268] (egy boroszlói lapban), hogy már a „Neue Rheinische Zeitung" párizsi tudósításának *megjelenése előtt* titokban hasonló kósza híreket terjesztettek Boroszlóban, hogy ezek az orosz nagykövetségektől származnak és hogy *ő* a legjobb válasznak azt tartja, ha George Sand-hoz fordul. Bakunyinnak

---

* „Francis Marx". – *Szerk.*

** Ewerbeck. – *Szerk.*

George Sand-hoz intézett levelét e nyilatkozattal egyidőben hozták nyilvánosságra. A „Neue Rheinische Zeitung" mind a nyilatkozatot, mind a levelet nyomban közölte (lásd a „Neue Rheinische Zeitung" 1848 július 16-i számát). 1848 augusztus 3-án a „Neue Rheinische Zeitung" Kościelski úr közvetítésével megkapta Bakunyintól George Sand-nak a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőjéhez intézett levelét, s ezt ugyanaz nap a következő bevezető megjegyzésekkel nyilvánosságra hozta:

„E lap 36. számában közöltünk egy Párizsban terjengő hírt arról, hogy George Sand olyan iratok birtokában van, amelyek Bakunyin orosz menekültet Miklós császár ügynökének tüntetik fel. Nyilvánosságra hoztuk ezt az állítást, mert azt egymással semmiféle kapcsolatban nem álló két tudósító egyidőben közölte velünk. Ezzel csupán a sajtó kötelességét teljesítettük, amelynek szigorúan figyelemmel kell kísérnie a közéleti személyiségeket. Ugyanakkor alkalmat adtunk Bakunyin úrnak arra, hogy elhallgattassa a gyanúsításokat, amelyekkel őt bizonyos párizsi körök illették. A »Neue Oder-Zeitung« nyomán ugyancsak kinyomattuk Bakunyin nyilatkozatát és George Sand-hoz intézett levelét is, meg sem várva ez irányú kérését. Most szószerinti fordításban közöljük George Sand levelét a »Neue Rheinische Zeitung« szerkesztőjéhez, amivel ez az ügy teljes elintézést nyer." – (Lásd „Neue Rheinische Zeitung", 1848 augusztus 3.)

1848 augusztusának második felében átutaztam Berlinen, ott találkoztam Bakunyinnal és felújítottam vele a bizalmas barátságot, mely a februári forradalom kitörése előtt közöttünk fennállt.

A „Neue Rheinische Zeitung" 1848 október 13-i számában támadta a porosz kormányt, amiért az Bakunyint kiutasította és megfenyegette, hogy ha újból át merné lépni a porosz államok határát, kiszolgáltatja Oroszországnak.

1849 február 15-i számában a „Neue Rheinische Zeitung" Bakunyin „Aufruf an die Slawen" című brosúrájáról vezércikket közölt, amely ezekkel a szavakkal kezdődött: „*Bakunyin a barátunk*. Ez nem fog visszatartani bennünket attól, hogy brosúráját megbíráljuk."[269]

Tudomásom szerint én voltam az első német szerző, aki – „Forradalom és ellenforradalom Németországban" címmel a „New York Daily Tribune"-ban megjelent cikkeimben – elismeréssel adóztam Bakunyinnak, amiért részt vett mozgalmainkban, s különösen a drezdai felkelésben,[270] és ugyanakkor megróttam a német sajtót és a német népet, amiért oly gyáván kiszolgáltatták őt ellenségeinek, akik az ő ellenségeik is.

Ami „F. M."-et illeti, aki abból a rögeszméből indult ki, hogy a kontinentális forradalmak Oroszország titkos terveit mozdítják elő, neki, ha valamennyire következetes akarna lenni, nemcsak Bakunyint, hanem minden európai forradalmárt orosz ügynöknek kellene bélyegeznie. Az ő szemében a forradalom maga is orosz ügynök. Miért ne lenne az Bakunyin?

London, 1853 augusztus 30.

Karl Marx

Michael Bakunin

A megírás ideje: 1853 augusztus 30.

A megjelenés helye: „The Morning Advertiser", 1853 szeptember 2. sz.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

A gabonaárak emelkedése – Kolera – Sztrájkok – Tengerészmozgalom[271]

London, 1853 augusztus 30., kedd.

A „Breslauer Zeitung"[272] közli, hogy gabona kivitelét a Havasalföldről végleg megtiltották.

Jelenleg a keleti kérdésnél is valamivel fontosabb kérdés vár megoldásra: az élelmezési kérdés. A gabonaárak felszöktek Königsbergben, Stettinben, Danzigban, Rostockban, Kölnben, Hamburgban, Rotterdamban, Antwerpenben és természetesen minden behozatali piacon. Anglia legfontosabb vidéki piacain a búza ára quarterenként 4 shillingről 6-ra emelkedett. Belgiumban és Franciaországban a búza és a rozs állandóan növekedő ára és a kenyér ebből következő drágulása nagy nyugtalanságot kelt. A francia kormány gabonát vásárol fel Angliában, Odesszában és a Baltikumban. Az angliai termésről szóló zárójelentés legkorábban a jövő héten várható. A burgonyabetegség itt általánosabb, mint Írországban. A gabonakivitelt megtiltotta valamennyi itáliai kormány, a lombardiait is beleértve.

Az elmúlt héten néhány félreismerhetetlen ázsiai kolera-eset fordult elő Londonban. Azt is hallottuk, hogy a kolera most már elérte Berlint.

Folytatódik a csata a munka és a tőke, a bér és a profit között. Újabb sztrájkok törtek ki Londonban. Sztrájkba léptek a szénrakodók, a borbélyok, a szabók, a női cipészek, az esernyő- és napernyő-készítők, az ingkészítők és általában a fehérneműkészítők, valamint más olyan dolgozók, akik készruhakereskedők és nagykereskedelmi exportvállalatok alkalmazottai. Tegnap sztrájkot jelentett be több kőműves, és sztrájkot hirdettek a temzei rakodóhajósok, akik a rakpartok és a hajók közti áruszállítást végzik a folyón. Dél-Walesben folytatódik a szénbányászok és a vasmunkások sztrájkja, s a lista meghosszabbodott egy újabb sztrájkkal, a resolveni szénbányászokéval stb., stb.

Unalmas volna, ha minden egyes cikkemben felsorolnám a különböző sztrájkokat, amelyek hétről hétre tudomásomra jutnak. Ezért csupán azokra

fogok esetenként kitérni, amelyek különlegesen érdekesek; ezek között, noha még nem igazi sztrájk, említésre méltó a rendőrök és főnökük, Sir Richard Mayne között kitört konfliktus. Sir Richard Mayne a fővárosi rendőrség több osztagához intézett körlevelében megtiltotta a rendőröknek gyűlések tartását, illetve az egyesülést, ugyanakkor kijelentette, hogy egyéni panaszokat hajlandó megvizsgálni. A rendőrök azt felelték, hogy a gyülekezési jogot az angol ember elidegeníthetetlen jogának tekintik. Sir Mayne emlékezteti őket arra, hogy bérskálájukat akkor állapították meg, amikor az élelmiszer sokkal drágább volt, mint most. A rendőrök azt válaszolják, hogy „követelésük nemcsak az élelmiszerek árán alapul, hanem azon a meggyőződésen is, hogy az emberi hús és vér nem olyan olcsó, mint volt".

A sztrájkok e történetének legfontosabb eseménye a „Tengerészek Egyesült Baráti Szövetségé"-nek nyilatkozata, amely az Anglo-Saxon Sailor's Bill of Rights* nevet viseli. A nyilatkozat a kereskedelmi hajózási törvényjavaslatra vonatkozik. Ez a törvényjavaslat hatálytalanítja a hajózási törvény[259] azon cikkelyét, melynek értelmében a brit hajótulajdonosok kötelesek hajójukon legalább háromnegyed részben brit alattvalókat alkalmazni, s megnyitja a partmenti kereskedelmi hajózást az idegen tengerészek előtt még ott is, ahonnan az idegen hajókat kirekesztették. A nyilatkozat szerzői kijelentik, hogy ez a törvényjavaslat nem a tengerészek, hanem a hajótulajdonosok törvényjavaslata. Csak a hajótulajdonosok véleményét kérték ki. A régi törvény legénységi cikkelye fékezőleg hatott a főnökökre a bánásmód és a legénység visszatartása tekintetében. Az új törvény a tengerészeket teljesen kiszolgáltatná bármelyik rossz tisztnek. Az új törvényjavaslat abból az elvből indul ki, „hogy a 17 000 főnök mind jóindulatú ember, túláradó nagylelkűséggel, jóakarattal és szeretetreméltósággal; és az összes tengerészek kezelhetetlenek, oktalanok és természettől fogva gonoszak". A tengerészek kijelentik, hogy míg a tulajdonos oda küldheti hajóit, ahova neki tetszik, az ő munkájuk saját országukra van korlátozva, mivel a kormány hatálytalanította a hajózási törvényt, anélkül, hogy előbb számukra kölcsönösségi alapon alkalmaztatásról gondoskodott volna más nemzetek hajóin. „Mivel a parlament a tengerészeket feláldozta a hajótulajdonosoknak, mi mint osztály kénytelenek vagyunk egyesülni és lépéseket tenni a magunk védelmére." Ezek a lépések főleg a tengerészeknek abbeli szándékát jelentik, hogy a maguk részéről fenntartsák a *legénységi cikkelyt*, egyszersmind pedig kijelentik, „hogy az Amerikai Egyesült Államok tengerészeit briteknek kell tekinteni; hogy fel kell őket hívni a Tengerészek Egyesült Baráti

* – Angolszász tengerészek jogainak dokumentuma – *Szerk.*

Szövetségének támogatására; és mivel október 1. után, amikor a fenti törvény érvénybe lép, mint angoloknak nem lesz előnyös hajón szolgálni; viszont akik mint idegenek békeidőben brit hajókon szolgálnak, azok háború idején mentesek a behívás alól vagy az Őfelsége hajóhadában való szolgálattól, és mivel az amerikai szabadságjog birtoklása békeidőben nagyobb védelmet ad, a tengerészek meg fogják szerezni az Egyesült Államok állampolgársági bizonyítványát, mihelyt e köztársaság valamely kikötőjébe érkeznek".[273]

Rise in the Price of Corn – Cholera –
Strikes – Sailors' Movement

A megírás ideje: 1853 augusztus 30.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 szeptember 15. (3873.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

A „People's Paper" szerkesztőjének[274]

Igen tisztelt Uram!

A „Morning Advertiser"[28], e hó 3-i számában, egy külföldi tudósító mellékelt szövegű levelét közölte: „Hogyan írjunk történelmet?"; a „külföldi tudósító"-hoz írt válaszomnak viszont nem volt hajlandó helyet adni. Lekötelezne, ha mind az orosz tudósítást, mind a válaszomat leközölné a „People's Paper"-ben.

Tisztelettel

Dr. Karl Marx

London, [1853] szeptember 7.

„Hogyan írjunk történelmet?

(Egy külföldi tudósítótól)

Bakunyin orosz ügynök – Bakunyin nem orosz ügynök. Bakunyin a rossz bánásmód következtében a slisszelburgi fegyházban meghalt – Bakunyin nem halt meg, még él. Elvitték katonának és a Kaukázusba küldték – nem, nem vitték el katonának, továbbra is fogva tartják a Péter-Pál erődben. Íme, ilyen ellentmondó híreket közölt sorjában a sajtó Mihail Bakunyinról.

Manapság, a kiterjedt hírverés korában, csak hamis állítások útján jutunk el az igazsághoz, de legalább az bebizonyosodott-e, hogy Bakunyin nem állt Oroszország katonai zsoldjában?

Vannak emberek, akik nem tudják, hogy a humanitás az embereket kölcsönösen felelőssé teszi egymásért, – hogy ha kiszabadítjuk Németországot Oroszország befolyása alól, visszahatunk ez utóbbi országra, s újból kiszolgáltatjuk az ottani zsarnokságnak, míg sebezhetővé nem válik a for-

radalom számára. Az ilyen embereket hiába próbálnánk meggyőzni arról, hogy Bakunyin a haladó kozmopolitizmus egyik legtisztább, legnemesebb képviselője.

»Rágalmazzatok csak«, mondja egy francia közmondás, »hiszen valami mindig megmarad belőle.« A Bakunyinról terjesztett rágalmat, amelyet 1848-ban egyik barátja alátámasztott, 1853-ban egy ismeretlen személy megismételte.

»Az embert mindig csak saját emberei árulják el« – mondja egy másik közmondás, s »az okos ellenség jobb az ostoba barátnál.« A konzervatív lapok nem váltak a Bakunyin elleni rágalom szócsöveivé. Ezt egy baráti lap vállalta magára.

Gyöngén fejlett forradalmi érzülettel lehet csak egy percre is elfelejteni – amint Marx úr elfelejtette –, hogy Bakunyint nem abból a fából faragták, amelyből rendőrkémeket faragnak. Miért nem közölte legalább egyszerűen, az angol lapok szokása szerint, annak a lengyel menekültnek a levelét, aki megvádolta Bakunyint? Akkor most nem kellene sajnálkoznia azon, hogy neve egy hamis váddal került kapcsolatba."

„A szombati »Morning Advertiser« külföldi tudósítója

»Az okos ellenség jobb az ostoba barátnál.« Ez igaz.

Nem »ostoba barát«-e az, aki csodálkozik azon a felfedezésen, hogy egy polémiában ellentétes vélemények merülnek fel és hogy a történelmi igazságot csak ellentmondó állításokból lehet kihámozni?

Nem »ostoba barát«-e az, aki szükségesnek véli, hogy 1853-ban kifogásoljon olyan magyarázatokat, amelyek 1848-ban magát Bakunyint kielégítették, s aki arról beszél, hogy »Oroszországot újból kiszolgáltatják az ottani zsarnokságnak«, amely alól sohasem szabadult fel, s aki egy elcsépelt latin közmondást franciának nevez?

Nem »ostoba barát«-e az, aki azt állítja, hogy egy lap, amikor kinyomatta külföldi tudósítója közlését a szerkesztő aláírása nélkül, ezt a közlést »alátámasztotta«?

Nem »ostoba barát«-e az, aki »konzervatív lapokat« ama »forradalmi érzület« mintaképének tüntet fel, amely legnagyobb lobogása idején eszelte ki a »lois des suspects«-t[275], és még a Dantonokat, Camille Desmoulins-eket és Anacharsis Clootsokat is meggyanúsította, hogy olyan »fából« faragták őket, mint az árulókat; aki Bakunyin nevében mer harmadik személyeket támadni, és saját nevében nem meri őt megvédeni?

Végezetül hadd mondjam meg az elcsépelt közmondások kedvelőjének, hogy vele és Bakunyin minden hozzá hasonló barátjával most lezártam a vitát.

London, [1853] szeptember 4. *Karl Marx"*

To the Editor of The People's Paper

A megírás ideje: 1853 szeptember 4.

A megjelenés helye: „The People's Paper", 1853 szeptember 10. (71.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

[A bécsi jegyzék – Az USA és Európa – Sumlai levelek – Robert Peel banktörvénye]

London, 1853 szeptember 9., péntek.

Amikor augusztus 30-i tudósításomban közöltem Önökkel, hogy a bécsi jegyzéket a porta „elutasította",[276] mert az ebben kért módosítások, továbbá a dunai fejedelemségek azonnali és előzetes kiürítésének feltétele csak az orosz követelések visszautasításaként értelmezhetők, ellentmondásba kerültem az egész sajtóval, amely biztosított bennünket arról, hogy a módosítások jelentéktelenek, szót sem érdemelnek és hogy az egész ügy elintézettnek tekinthető. Néhány nappal később a „Morning Chronicle"[27] azzal a bejelentéssel rémítette meg a bizakodó tőzsdeügynököket, hogy a porta által javasolt módosítások nagyon komolyak, s azokkal egyáltalán nem lesz majd könnyű boldogulni. Ebben a pillanatban csak egy nézet uralkodik, nevezetesen az, hogy az egész keleti kérdés visszajutott kiindulási pontjához, s ezt a benyomást korántsem csökkenti a tegnapi lapokban teljes egészében közölt hivatalos jegyzék, melyet Resid pasa 1853 augusztus 19-én Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia és Poroszország képviselőihez intézett.

Ahhoz a legcsekélyebb kétség sem fér, hogy az orosz császár a török „módosításokat" el fogja utasítani. Az „Assemblée nationale"[153], az orosz császár párizsi „Moniteur"-je[6] máris arról tájékoztat bennünket, hogy „a ma Párizsba érkezett tudósítások szerint az első benyomások, melyeket a szentpétervári kormányra a porta által javasolt módosítások tettek, egyáltalán nem kedvezők. Bárhogyan fog is ez a kormány határozni, eleve fel kell készülnünk arra, hogy határozatát higgadtan fogadjuk és aggályainkat elfojtsuk. Tekintetbe kell vennünk, hogy még ha az orosz kormány elutasítja is a jegyzék javasolt módosítását, fennmarad az újabb konstantinápolyi tárgyalások lehetősége". Az utóbbi utalásban foglalt célzást, hogy Oroszország újabb haladékot próbál majd nyerni a vita eldöntésére, a berlini „Lithographische Korrespondenz" is megerősíti: „Az osztrák kormány Miklós császár elé

memorandumot terjesztett, amely új módosításokat javasol, és vállalta, hogy minden eddigi próbálkozástól egészen eltérő módszerrel véget vet a válságnak." A bécsi „Wanderer"-ben[277] közölt augusztus 26-án kelt odesszai tudósítás megállapítja, hogy a keleti kérdés megoldása „nincsen olyan közel, mint némelyek várták. A fegyverkezés egy napig sem szünetelt, és a fejedelemségekben állomásozó hadsereget folytonosan megerősítik." A brassói „Satellit" határozottan jelenti, hogy az orosz csapatok a fejedelemségekben téli szállásra fognak berendezkedni.

Még washingtoni jegyzék is aligha kelthetett volna nagyobb feltűnést Európában, mint az Önök szerkesztőségi megjegyzései Ingraham kapitányról.[278] Kommentárral vagy kommentár nélkül közölte őket majd minden londoni hetilap, sok francia újság, a brüsszeli „Nation"[248], a torinói „Parlamento"[240], a „Basler Zeitung" és minden németországi liberális lap. Mivel a svájci–amerikai szövetségről szóló cikküket jónéhány újság egyidejűleg szintén átvette, a berlini „Lithographische Korrespondenz" cikkének következő passzusát úgy tekinthetik, mint amely részben Önöknek szól: „A sajtónak bizonyos idő óta többször nyílott alkalma arra, hogy az Egyesült Államok beavatkozásra vonatkozó elméletéről nyilatkozzék. A vita nemrég a szmirnai Koszta-üggyel kapcsolatban felújult, s ez az ügy még be sem fejeződött, amikor külföldi és belföldi lapok máris megjósolják, hogy az Egyesült Államok be fog avatkozni Svájc érdekében, ha ezt támadás fenyegetné. Ma arról értesülünk, hogy több hatalom közös nyilatkozatot szándékozik tenni a nemzetközi jognak az Egyesült Államok által meghirdetett elve ellen, és remélhető, hogy ezek a kormányok teljes egyetértésre jutnak. Ha az amerikai beavatkozási elméleteket nem *utasítják* határozottan *vissza, az európai forradalmi szellem kiirtása leküzdhetetlen akadályba ütközhet.* Fontos tényként hozzátehetjük, hogy Franciaország azok közé a hatalmak közé tartozik, amelyek készek részt venni ebben a tiltakozásban." A múlt keddi „Constitutionnel"[30], amely nagyon ügyel arra, hogy ez utóbbi ponthoz semmilyen kétség se férhessen, ezt írja: „Minden kérdésről nyíltan kell beszélni. Az amerikai köztársaság megbízottai Kosztát nem mint az Egyesült Államok polgárát, hanem mint forradalmárt védik Ausztriával szemben. Ám egyetlen európai hatalom sem fogja valaha is a nemzetközi jognak olyan elvét elismerni, amely az Egyesült Államok kormányát az európai forradalom fegyveres védelmére jogosítaná fel. Semmilyen alapon sem engedhető meg, hogy egy kormány igazságszolgáltatását akadályozzák, arra a nevetséges ürügyre hivatkozva, hogy a vétkesek lemondtak állampolgárságukról, s attól a valódi októl indíttatva, hogy azok fellázadtak országuk politikai rendje ellen. Az Amerikai Unió flottája nem mindig arathat majd ilyen könnyű

győzelmet, és az oly konok magatartás, amilyet a »St. Louis« kapitánya tanúsított, más alkalmakkor igen szerencsétlen következményekkel járhat."

A szmirnai „Impartial" ma érkezett száma a következő érdekes tudósításokat közli Sumlából:

„Sumla, 1853 augusztus 8.

Omer pasa főparancsnok olyan ügyesen állította fel csapatait, hogy mihelyt ez szükségesnek bizonyult, 24 órán belül a Duna bármely pontjánál 65 000 főnyi gyalogságot és lovasságot, továbbá 180 ágyút vonhat össze. Egy a Havasalföldről kapott tudósítás arról számol be, hogy a tífusz szörnyű pusztítást visz véghez az orosz hadseregben, amely a hadjárat kezdete óta legalább 13 000 embert vesztett. Ügyelnek arra, hogy a halottakat éjszaka temessék el. A lovak halandósága is igen nagy arányú. A mi hadseregünk a legjobb egészségnek örvend. Időnként 30–60 emberből álló, moldvai egyenruhába bujtatott orosz különítmények tűnnek fel a Duna túlsó partján. Tábornokunk tud minden mozdulatukról. Tegnap 1000 római katolikus albán érkezett. Ők alkotják annak a 13 000 főnyi hadtestnek az előcsapatát, amelynek haladéktalan érkezését várjuk. Valamennyien mesterlövészek. Tegnap 3000 lovas is érkezett, mind tökéletesen felfegyverzett és felszerelt régi katona. Csapataink létszáma napról napra nő. Ahmed pasa tegnap elutazott Várnába; ott várja meg az egyiptomi erőket, hogy azokra a pontokra irányítsa őket, amelyeket meg kell szállniok."

„Sumla, 1853 augusztus 12., péntek.

Augusztus 9-én a szultán testőrségéhez tartozó két gyalogos ezred és egy könnyű tüzérségi üteg indult útnak Razgradba. 10-én hírt kaptunk arról, hogy 5600 főnyi orosz csapat tábort ütött a Duna partján Tutrakan kikötő közelében, s így a két hadsereg előőrsei csupán lőtávolságra vannak egymástól. Iszkender bég, a vitéz ezredes, több tiszttel együtt elindult erre a posztra. Omer pasa távirati összeköttetést létesített avégből, hogy a nap vagy az éj bármely időpontjában közölhesse a főhadiszállással, mi történik a folyam minden pontján. Néhány napon át állandóan esett az eső, de az erődítési munkálatok mindazonáltal nagy buzgalommal folytak tovább. Kétszer naponta, napkeltekor és napnyugtakor ágyú-sortüzet adunk le. A folyam túlsó partjáról semmi ilyesfélét nem hallunk. Az egyiptomi csapatok a konstantinápolyi vesztegzár után hajóra szállnak Várna felé, ahonnan Babadagba fogják őket irányítani. Ott Izzet pasa dandártábornok

várja őket. Dobrudzsa-Ovasi körzetében 20 000 tatár gyűlt össze, hogy részt vegyen az oroszellenes háborúban. Többségükben régi emigránsok, akik elhagyták a Krímet, amikor az oroszok ezt a területet meghódították. Az ottomán hadsereg, melynek ereje reguláris és irreguláris csapatok érkezése folytán napról napra gyarapszik, belefáradt a tétlenségbe és ég a vágytól, hogy háborúba indulhasson. Félő, hogy a közeli napokban felsőbb parancs nélkül dunai átkelésre kerül sor; különösen valószínű ez most, amikor a túlsó parton felbukkanó oroszok jelenléte fokozza az izgalmat. Több muzulmán és keresztény orvos néhány napja útnak indult, hogy Plevnában, Razgradban, Vidinben és Szilisztriában európai minta szerinti katonai kórházakat létesítsen. 11-én két magasrangú angol tiszt érkezett Várnából. Hosszú kihallgatáson voltak Omer pasánál és több török tiszt kíséretében megtekintették az erődítményeket. Kitűnő védelmi állapotban találták őket, van elegendő lőszerraktáruk, sütőkemencéjük, ivóvízkútjuk stb. Mindezek az erődítmények a legszilárdabban vannak megépítve. Csapataink körében a legszigorúbb fegyelem uralkodik."

„Sumla, 1853 augusztus 15., hétfő.

13-án Konstantinápolyból megérkezett O'Donnell angol tábornok. Két óra hosszat tárgyalt Omer pasával, másnap pedig a főparancsnok szárnysegédjével elindult, hogy megszemlélje az erődítményeket. Tegnap három üteg és egy óriási lőszerszállítmány érkezett Várnából. Holnap egy ütegből, két gyalogos zászlóaljból és 1000 lovasból álló megerősítés indul el Rasova kikötőbe. Ott az utászok serényen munkálkodnak azoknak az erődöknek a helyreállításán, amelyeket az oroszok 1828-ban lerombol tak. Törökország töretlenül bízhat hadseregében."

Fitzwilliam grófja múlt csütörtökön levelet intézett a sheffieldi késművesek gyűléséhez, s ebben tiltakozik a hősies Palmerstonnak a parlamenti ülésszak lezárásakor tett gyalázatos kijelentése ellen, hogy „bíznunk kell az orosz császár becsületében és jellemében".

Disraeli úr e hó 14-ére összehívta választóit Aylesburybe. A tegnapi „Daily News"[26] hosszú és unalmas cikkben próbál vitába szállni azzal, amit Disraeli úr szerinte valószínűleg mondani fog a választóinak. Azt hiszem, helyesebb lett volna, ha a „Daily News" az ilyen vállalkozást átengedte volna tiszteletreméltó ősének, a londoni „Punch"-nak[279].

Az Angol Bank január óta most már negyedszer emelte a bankkamatlábat. Szeptember 4-én 4%-ban állapította meg. „Újabb kísérlet történt *az ország*

forgalmi eszközeinek csökkentésére – újabb erőfeszítés a nemzeti jólét hullámainak feltartóztatására", fakad ki a londoni „Sun"[280]. Másrészt a lap azzal a megfontolással vigasztalódik, hogy az 1844. évi Peel-törvény következtében az Angol Bank kártékony hatalma erősen megcsappant.

A „Sun" aggodalmai és reménységei egyaránt tévesek. Az Angol Banknak éppoly kevéssé áll hatalmában, hogy az ország pénzforgalmát növelje vagy csökkentse, mint az ország bármely más bankjának. Azt a kártékony hatalmat, amellyel valóban rendelkezik, az 1844-es Peel-törvény korántsem gyöngítette, sőt ellenkezőleg, erősítette.

Mivel az 1844. évi banktörvényt általában félreértik, és mivel annak hatása a közelgő válság során elsőrendű fontossággal bír majd nemcsak Anglia, hanem az egész üzleti világ számára, szeretném a törvény tendenciáját röviden megmagyarázni.

Peel 1844-es banktörvénye abból a feltevésből indul ki, hogy a fémforgalom normális; hogy a forgalmi eszközök mennyisége szabályozza az árakat; hogy kizárólagos fémforgalom esetén a forgalmi eszközök mennyisége kedvező váltóárfolyam és fémrúd-beáramlás következtében megnövekedne, kedvezőtlen váltóárfolyam és fémrúd-kiáramlás folytán pedig csökkenne; hogy a bankjegyforgalomnak pontosan egyeznie kell a fémforgalommal; hogy eszerint az Angol Bank pincéiben lévő fémrúd mennyiségi változásainak és a közönség körében forgó bankjegyek mennyiségi változásainak bizonyos fokig egyezniök kell; hogy a bankjegyek kibocsátását kedvező váltóárfolyam esetén növelni, kedvezőtlen váltóárfolyam esetén pedig csökkenteni kell, és végül, hogy az Angol Bank a forgalomban lévő bankjegyek mennyiségét szabályozhatja.

Ám e feltevések között egy sincs, amely ne lenne teljesen hamis és ne mondana ellent a tényeknek. A forgalmi eszközök mennyisége, mégha kizárólagos fémforgalmat tételezünk is fel, éppoly kevéssé határozhatja meg az árakat, mint a kereskedelmi és ipari ügyletek terjedelmét; ellenkezőleg, az árak határozzák meg a forgalomban lévő pénzmennyiséget. Kedvezőtlen váltóárfolyam és fémrúd-kiáramlás még kizárólagos fémforgalmat sem csökkentene, mivel nem a forgalomban lévő fizetési eszközöknek, hanem azoknak a tartalékolt fizetési eszközöknek a mennyiségét érintené, amelyek bankokban letétként vagy magánosoknál felhalmozott készletekként szunnyadnak. Másrészt a kedvező váltóárfolyam és a velejáró fémrúd-beáramlás nem a forgalomban lévő, hanem a bankároknál letétbe helyezett vagy a magánembereknél felhalmozott fizetési eszközöket gyarapítaná. Mivel tehát a Peel-törvény a kizárólagos fémforgalmat illetően hamis elképzelésből indul ki, természetesen oda jut el, hogy ezt, a papírforgalmat illetően, hamisan utá-

nozza. Már maga az a gondolat is, hogy egy jegybank ellenőrzést gyakorolhat a forgalomban lévő bankjegyek mennyisége fölött, teljes képtelenség. Annak a banknak, amely átváltható bankjegyeket bocsát ki, vagy kereskedelmi biztosítékok alapján általában bankjegyeket előlegez, nincsen hatalmában sem az, hogy a pénzforgalom átlagos színvonalát emelje, sem az, hogy azt akár csak egyetlen bankjeggyel is sorvassza. Valamely bank természetesen kibocsáthat bankjegyeket bármely mennyiségben, amelyet ügyfelei hajlandók átvenni, ám ezek a bankjegyek, ha a forgalomban nincs szükség rájuk, vagy letétek formájában, vagy adósságtörlesztés fejében, vagy ércpénzért cserébe visszakerülnek hozzá. Másrészt viszont, ha valamely bank önkényesen csökkenteni akarná a bankjegykibocsátást, a nála elhelyezett letéteket a forgalomban keletkezett űr feltöltéséhez szükséges összeg erejéig visszavonnák. A banknak tehát a pénzforgalom mennyisége fölött nincs semmiféle hatalma, bármekkora hatalma van is arra, hogy más emberek tőkéjével visszaéljen. Noha Skóciában a bankok tevékenységét 1845 előtt gyakorlatilag nem korlátozták és a bankok száma ott 1825 óta tetemesen megnövekedett, a pénzforgalom mégis visszaesett, olyannyira, hogy a lakosságra fejenként csak 1 £ (papírpénz) jutott, míg Angliában 2 £ esett egy főre, nem is szólva arról, hogy az 5 £-en aluli összegek egész pénzforgalma Angliában ércpénzben, Skóciában pedig papírpénzben bonyolódott le.

Téveszme, hogy a forgalomban lévő pénzmennyiségnek egyeznie kell a fémrúd-készlet mennyiségével. Az a bank, amelynek pincéjében a fémrúd felszaporodott, bizonyára minden áron növelni próbálja forgalmát, de a tapasztalat szerint hiába próbálja. Az Angol Bank fémrúd-készlete 1841-től 1843-ig 3 965 000 £-ről 11 054 000 £-re emelkedett, összforgalma azonban 35 660 000 £-ről 34 094 000 £-re esett. A Francia Banknak 1845 március 25-én 256 000 000 frank összegű rendkívül magas forgalma és 234 000 000 frank fémrúd-tartaléka volt, míg 1846 március 25-én forgalma 249 404 000 frankot, fémrúd-tartaléka pedig csak 9 535 000 frankot tett ki.

Nem kevésbé helytelen az a feltevés, hogy fémrúd-kiáramlás esetén a belső forgalomnak csökkennie kell. Jelenleg például, mialatt a fémrúd-kiáramlás tovább folyik, 3 000 000 dollárt szolgáltattak a pénzverdébe, ennyivel tehát az ország pénzforgalma megnövekedett.

De a legtévesebb az a feltevés, hogy a pénzkölcsönben, vagyis a tőkehitelben való keresletnek együtt kell járnia azzal, hogy további forgalmi eszközök iránt is kereslet mutatkozik, mintha bizony a kereskedelmi ügyletek nagy részét nem váltók, csekkek, folyószámla-hitelek, leszámítoló intézetek és más hitelformák útján bonyolítanák le, amelyek az úgynevezett pénzforgalomtól teljesen függetlenek. Nincs jobb mód a bankok hitelképességének igazolá-

sára, mint a kamat piaci rátája, s nincs hathatósabb eszköz annak megállapítására, hogy egy bank valóságosan mennyi üzletet bonyolított le, mint a leszámított váltók visszaérkezése. Menjünk tovább e kétféle mérce alapján. 1845 márciusa és szeptembere között, amikor a fiktív tőke a spekulációs láz következtében elérte maximumát, amikor az országot mindenféle óriási vállalkozások özönlötték el és a kamatláb közel $2\,^1/_2\,\%$ volt, a bankjegyforgalom szinte változatlan maradt; egy későbbi időszakban, 1847-ben viszont, amikor $4\,^1/_2\,\%$ volt a kamatláb, amikor a részvények ára mélypontra zuhant és a hitelvesztés mindenfelé elharapózott, a bankjegyforgalom maximális méreteket öltött.

Az Angol Bank bankjegyforgalma 1847 április 17-én 21 152 853 £, május 15-én 19 998 227 £, augusztus 21-én pedig 18 943 079 £ volt. De miközben a bankjegyforgalom ekként hanyatlott, a kamat piaci rátája 7 és $8\,\%$-ról $5\,\%$-ra esett. 1847 augusztus 21-től október 23-ig a forgalom 18 943 079 £-ről 21 265 188 £-re nőtt. Ugyanakkor a kamat piaci rátája $5\,\%$-ról $8\,\%$-ra emelkedett. Október 30-án a forgalom 21 764 085 £ volt, a Lombard Streeten[281] fizetett kamat pedig 10 százalék. Vegyünk egy másik példát:

	Angol Bank	
	Leszámított váltók	Forgalomban lévő bankjegyek
1846 szeptember 18	12 323 816 £	20 922 232 £
1847 április 5	18 627 116 £	20 815 234 £

Eszerint a bank-kölcsön 1847 áprilisában 6 000 000 £-gel nagyobb volt, mint 1846 szeptemberében, ezt azonban kisebb összegű pénzforgalommal bonyolították le.

Miután kifejtettem a Peel-féle banktörvény általános elveit, most rátérek gyakorlati részleteire. A törvény abból a feltevésből indul ki, hogy 14 000 000 £-nyi bankjegy a forgalmi eszközök szükséges minimális összege. Minden bankjegynek, amelyet az Angol Bank ezen összegen felül kibocsát, fémrúd-fedezettel kell rendelkeznie. Sir Robert Peel azt hitte, hogy felfedezte a bankjegykibocsátás önműködő elvét, amely mechanikus pontossággal határozza meg a forgalom összegét, és azt pontosan ugyanolyan arányban növeli vagy csökkenti, amilyen arányban a fémrúd-készlet növekszik vagy csökken. Ennek az elvnek gyakorlati megvalósítása céljából a Bankot két osztályra: a jegykibocsátó és a bankosztályra tagolták; az előbbi csupán bankjegy-gyár, az utóbbi pedig az igazi bank, amely átveszi az állam és a közön-

ség letétjeit, osztalékokat fizet, váltókat számítol le, hiteleket nyújt és általában lebonyolítja az üzleteket a közönséggel, azoknak az elveknek az alapján, amelyeket minden más bankvállalat is követ. A jegykibocsátó osztály átadja bankjegyeit a bankosztálynak 14 000 000 £ erejéig, amely összeghez még a bank pincéiben levő fémrúd-készlet összege járul. A bankosztály ezeket a bankjegyeket a közönség körében forgalomba hozza. A 14 000 000 £-en felül kibocsátott bankjegyek fedezésére szolgáló fémrúd-mennyiség a jegykibocsátó osztályon marad, a többit átadják a bankosztálynak. Ha a fémrúd-készlet összege a 14 000 000 £-en felül forgalomban lévő pénzösszegnél kevesebbre csökken, azokat a bankjegyeket, amelyek kölcsönök törlesztése fejében vagy letétek formájában visszakerülnek a bankosztályra, nem bocsátják ki újra és nem pótolják, hanem megsemmisítik. Ha a forgalmi eszközök 20 000 000 £-re rúgnának, a nemesfém-tartalék pedig 7 000 000 £-re, és ha a Bankból további 1 000 000 £ áramlana ki, a jegykibocsátó osztály az egész fémrúd-készletre igényt tartana és a bankosztályon egyetlen sovereign sem maradna.

Ezekután mindenki meg fogja érteni, hogy ez az egész gépezet egyrészt illuzórius, másrészt igen veszélyes lehet.

Nézzük például a múlt pénteki „Gazette"-ben[282] közölt bankkimutatást. Itt a jegykibocsátó osztály rovatában azt látjuk, hogy a forgalomban levő bankjegyek összege 30 531 650 £, azaz 14 000 000+16 531 650 £, amely utóbbi összeg a múlt heti fémrúd-tartaléknak felel meg. Ha azonban a bankosztály rovatát vizsgáljuk, kiderül, hogy aktívája bankjegyekben 7 755 345 £. Ez a 30 531 650 £-nek az a része, amelyet a közönség nem vett át. Így tehát az önműködő elv csak azt szabja meg, hogy a jegykibocsátó osztály a 30 531 650 £-et bankjegyekben átutalja a bankosztálynak. De ezek a bankjegyek ott is maradnak. Mihelyt a bankosztály a közönséggel kerül érintkezésbe, a forgalom összegét nem a Peel-törvény, hanem az üzleti követelmények szabják meg. Eszerint az önműködő elv hatóereje a banképület pincéinél messzebbre nem terjed.

Másrészt azonban vannak percek, amikor az Angol Bank, kivételes helyzeténél fogva, valóban befolyásolja nemcsak Anglia kereskedelmét, hanem a világkereskedelmet is. Ez az általános hitelvesztés időszakaiban következik be. Ilyen percekben a Bank azzal, hogy a Peel-törvény értelmében a fémrúd-kiáramláshoz mérten felemeli a minimális kamatlábat és megtagadja a bankkölcsönt, csökkentheti az állami kötvények értékét, leszállíthatja minden áru árát és roppantul súlyosbíthatja egy kereskedelmi válság csapásait. A fémrúd-kiáramlás feltartóztatása és a váltóárfolyam megváltoztatása érdekében minden üzleti pangás alkalmával veszélyeztetheti a pénzforgalmat.

Így járt el az Angol Bank 1847-ben, s a Peel-törvény alapján kénytelen is volt így eljárni.

Ez azonban nem minden. A legsúlyosabb kötelezettséget minden bankvállalat számára nem a forgalomban levő bankjegyek mennyisége, hanem a letétbe helyezett bankjegyek és nemesfémek mennyisége jelenti. A holland bankoknak például, mint Anderson úr az alsóház egyik bizottságában kijelentette, 1845 előtt 30 000 000 £ letétjük, de csak 3 000 000 £ forgalmuk volt. „Minden kereskedelmi válság alkalmával", mondotta Alex. Baring úr, „így például 1825-ben, nem a bankjegytulajdonosok, hanem a letéteményezők követelései voltak a legfélelmetesebbek." Mármost a Peel-törvény megszabja azt a fémrúd-mennyiséget, amelyet a bankjegyek beváltására tartalékolni kell, de felhatalmazza az igazgatókat arra, hogy a letétekkel tetszésük szerint járjanak el. Sőt mi több: mint már kimutattam, éppen e törvény rendelkezései kényszeríthetik a bankosztályt arra, hogy beszüntesse a letétek és osztalékok folyósítását, akármilyen mennyiségben hever is a fémrúd a jegykibocsátó osztály pincéiben. 1847-ben ez valóban így is történt. Noha a jegykibocsátó osztálynak még 61 000 000 £-nyi fémrúd volt a birtokában, a bankosztályt a csődtől csak a kormány beavatkozása mentette meg, amely 1847 október 25-én a Peel-törvényt saját felelősségére felfüggesztette.

Így a Peel-törvénynek az volt a következménye, hogy az Angol Bank az 1847-es válság idején tizenháromszor változtatta meg a kamatlábat, míg az 1825-ös válság során csak kétszer változtatta meg; hogy a valóságos válság közepette egy sor pénzügyi pánik tört ki 1847 áprilisában és októberében, és hogy a bankosztály kénytelen lett volna leállni, ha le nem állítják magát a törvényt. Nem kétséges tehát, hogy a Peel-törvény súlyosbítani fogja a közelgő válságot és annak kísérőjelenségeit.

A megírás ideje: 1853 szeptember 9.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 szeptember 24. (3881.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

Karl Marx

Politikai sakkhúzások – Kenyérszűke Európában

London, 1853 szeptember 13., kedd.

A „Sunday Times"[283] legutóbbi száma közölt egy táviratot, melyet Lord Clarendon Nesselrode gróf július 2-i jegyzékére válaszul Sir H. Seymourhoz intézett. A távirat július 16-i keltezésű, s pusztán Drouyn de Lhuys úr válaszának másolata. A múlt szombati „Leader"[249] egyik tudósítója, igen szellemesen, a következőképpen ír a Lord Aberdeen és Palmerston közti „antagonizmus"-ról:

„Lord Aberdeen sohasem tudta Lord Palmerston képmutatását megérteni; sohasem értette meg, hogy *Lord Palmerstont ez a képmutatás tette képessé arra, hogy mindenkor zavartalanul támogassa az oroszbarát politikát, még hathatósabban, mint maga Lord Aberdeen* . . . Lord Palmerston *megalkuvás* mögé rejti cinizmusát . . . Lord Aberdeen megtette azt, amit Lord Palmerston nem tett meg: kifejezte meggyőződését . . . Lord Palmerston hasznosnak tartja, Lord Aberdeen viszont nem tartja hasznosnak, hogy beavatkozásról beszéljenek, amikor nem történik beavatkozás . . . Lord Aberdeen az uralkodó osztályokkal való ismeretsége alapján tudja, hogyan kell parlamenti mandátumokat szerezni és választókat megvásárolni, a brit alkotmányt nem tartja az emberi társadalom legtökéletesebb intézményének, és mivel sejti, hogy az európai kontinens népessége semmivel sem szeretetreméltóbb vagy gyűlöletesebb, mint Nagy-Britannia népessége, eltekint attól, hogy megértesse a kontinentális kormányokkal, mennyire kívánatos, hogy az atyai zsarnokságot megszüntessék és az uralkodó osztályok önkormányzatával cseréljék fel . . . Lord Aberdeen látja, hogy Nagy-Britannia hatalma más nemzetek leigázása révén keletkezett, és utálja az olyan külpolitikát, amelyet a harcoló nemzetiségek iránti baráti érzelmek hevítenek . . . Lord Aberdeen nem tartja indokoltnak, hogy Anglia, amely Indiát meghódította és kifosztotta, és Indiát India javára

elnyomja, gyűlölje Miklós cárt, aki jó önkényura Oroszországnak és Lengyelországot Lengyelország nyilvánvaló hasznára nyomja el. Lord Aberdeen nem lát okot arra, hogy Anglia, amely több írországi felkelést levert, fanatikusan gyűlölje Ausztriát, amiért elnyomja Magyarországot. És mivel tudja, hogy Anglia idegen egyházat kényszerített rá Írországra, megérti a pápa buzgóságát Wiseman bíboros westminsteri beiktatása érdekében. Tudja, hogy vívtunk kaffer-háborúkat, nem tartja hát Miklóst gazfickónak, amiért nagy veszteségek árán is bevetette hadseregét a cserkeszek ellen. Tudja, hogy időnként Van Diemen-földre[284] küldünk lázadó Mitchelleket és O'Brieneket, s nem kelt benne undort az, hogy Louis Napoléon fenntart egy Cayenne-t.[285] És ha a nápolyi kormánynak szicíliai ügyekről kell írnia, nem esik rajongó liberalizmusba, mivel tudja, hogy Nagy-Britanniának alkonzulja van Korfuban... Ügyes elrendezés: koalíciós kormány Lord Palmerstonnal, akinek az a rendeltetése, hogy a Bermondsey[286]-politikát *képviselje szavakban*, míg Lord Aberdeen az oroszbarát politikát folytatja *a gyakorlatban*."

Annak bizonyítékául, hogy nem becsültem le Svájc hősiességét*, legyen szabad hivatkoznom egy levélre, amelyet Svájc szövetségi tanácsa[105] intézett Tessin kanton kormányához és amely szerint „a kapucinus-kérdés[287] kizárólag kantonális ügy, s ennélfogva Tessin kantonnak kell eldöntenie, mi jobb számára: az-e, ha ellenáll és tovább tűri Ausztria szigorú rendszabályait, vagy pedig az, ha ajánlatokat tesz a kormánynak a tárgyalások újrafelvételére".

Kiderül tehát, hogy a svájci szövetségi tanács az Ausztriával folyó viszályát egyszerű kantonális ügynek próbálja feltüntetni. Ugyanez a tanács éppen most rendelte el az olasz Clementi, Cassola és Grillanzoni kiutasítását, akiket a churi esküdtszék előzőleg felmentett az alól a vád alól, hogy a tessini határon át fegyvereket szállítottak a milánói felkelés[21] támogatására.

A britek, úgy látszik, még nem szüntették be teljesen a Dzsagannáth-templom támogatását.[138] 1852 május 5-én az igazgatótanács a következő sürgönyt küldte India kormányzójának:

„Kitartunk azon véleményünk mellett, amely szerint kívánatos, hogy a brit kormány véglegesen megszakítson minden kapcsolatot a templommal, s ezért felhatalmazzuk Önt, hogy megfelelő intézkedéseket tegyen az összes időszakos ráfordítások beszüntetésére, s ezek helyett végkielégítéssel lehetne nyújtani kárpótlást olyan személyeknek, akik a múltban

* *V. ö. 102–103. old. – Szerk.*

vállalt kötelezettségek és a múltban kötött megállapodások nagyvonalú értelmezése alapján erre jogot formálhatnak."

Ám az indiai kormány 1853 április 11-ig semmiféle intézkedést nem tett; ebben az időben az ügyet még mindig mérlegelték.

Egy hétig tartott a kormány rendeletére lefolytatott vizsgálat a birminghami börtön foglyaival szemben elkövetett kegyetlenkedések ügyében, amelyek miatt egyes foglyok öngyilkosok lettek, mások pedig öngyilkosságot kíséreltek meg. Míg egyfelől felháborodunk a napvilágra került rémtetteken, amelyeken még az ausztriai és a nápolyi carcere duró-kban* elkövetett atrocitások sem tesznek túl, másfelől csodálkozunk azon, hogy a vizsgálatot folytató igazságügyi tisztviselők oly szelíden tudomásul vették az érdekelt felek magyarázkodásait és semmi részvétet nem tanúsítottak az áldozatok iránt. Figyelmük a barbár börtönőr iránt odáig terjedt, hogy rendszeresen értesítették őt küszöbönálló látogatásukról. Austin főhadnagy, a főbűnös, annak a típusnak a megszemélyesítője, amelyet Carlyle „Model Prisons" című művében[288] a pauperok és gonosztevők igazi vezérének nevez.

Manapság az egyik fő beszédtéma a *vasutak erkölcse*. A Yorkshire–Lancashire-i vasút igazgatósága a menetjegyein külön feltünteti, hogy „saját vagy alkalmazottaik mulasztása folytán előforduló bármilyen balesetért vagy sérülésért az igazgatóság semmiféle jogi felelősséget nem vállal". Ugyanakkor a Birmingham–Shrewsbury-i vasútvonal igazgatóit szombaton az alkancellári bíróság elé idézték azzal a váddal, hogy becsapták saját részvényeseiket. A Great Western és a North Western Vasúttársaság között vetélkedés folyik, hogy melyikük kebelezze be az előbb említett vonalat. Mivel a részvényesek többsége a North Westernnel való egyesülést kívánja, az igazgatók pedig a Great Westernbe történő beolvasztás mellett vannak, ez utóbbiak elhatározták, hogy a Társaság őrizetükre bízott bizonyos számú részvényét fiktív szavazatok szerzésére használják fel. E célból részvényeket juttattak bizonyos számú névleges részvényesnek – néhány esetben úgy látszik ki sem kérték azon személyek hozzájárulását, akiknek a nevét felhasználták, s egy esetben ez egy kilenc éves gyermek volt –; ezek a személyek nem fizettek a részvényekért, hanem visszaküldték őket az igazgatóknak és névleges tulajdonjoguk alapján bizonyos számú szavazási meghatalmazást mellékeltek hozzájuk, hogy a Great Westernnel való egyesülésnek többséget biztosítsanak. A tudós bíró megjegyezte, hogy „ennél felháború-

* – szigorított börtönökben – *Szerk.*

több és otrombább dolgot alig lehet elképzelni, s a terv keresztülvitelének módja még otrombább". Ezzel a rosszalló megjegyzéssel a vétkeseket el is bocsátotta, ahogyan ezt burzsoákkal tenni szokták, míg minden nyomorult proletár biztosra veheti, hogy 5 font sterlingnél nagyobb összegű lopásért deportálják.

Érdekes megfigyelni, hogy a brit közönség hullámzó felháborodása hogyan fordul hol a gyárurak, hol a bányatulajdonosok, hol a hamisított gyógyszereket árusító kiskereskedők, végül pedig a levitézlett útonállók helyébe lépett vasútbárók erkölcse, vagyis a tőkések minden egyes osztályának erkölcse ellen. Nagyjából az a színe a dolognak, hogy a tőke saját, külön erkölccsel, valamiféle, raison d'état-n* alapuló felsőbbrendű törvénnyel rendelkezik, a közönséges erkölcsöt pedig olyasminek tartják, ami a szegény népnek való.

A manchesteriánus[76] parlamenti reformerek, úgy látszik, csávába kerültek. A legutóbbi ülésszak választási leleplezései szinte kizárólag városi választókerületekre vonatkoztak, még olyan nagy kerületekre is, mint Hull, Liverpool, Cambridge és Canterbury. Coppock úr, a liberálisok választási ügynöke, egy igazmondási rohamában bevallotta: „Ma minden városi választókerület olyan, mint a St. Alban-kerület volt." Az oligarchia most azon töri a fejét, hogyan használhatná fel ezeket a leleplezéseket arra, hogy a grófsági választókerületeknek kedvező reformot vívjon ki a városi választókerületek rovására. A manchesteriánus reformerek, akik a választójogot nem általánosan, hanem csupán a városi választókerületek határain belül akarják kiterjeszteni, természetesen megrökönyödnek az ilyen javaslaton. Szánalmas látni, orgánumuk, a „Daily News"[26], hogyan erőlködik, hogy kievickéljen ebből a nehézségből.

Az Angol Bank a kamatlábat 1846 január 14-én 3 $^1/_2$%-ra, 1846 január 21-én pedig 4%-ra emelte; csak 1847 áprilisában emelkedett a kamatláb 5%-ra; ismeretes azonban, hogy 1847 áprilisának utolsó három hetében a hitelműveletek szinte teljesen holtpontra jutottak. 1853-ban a bankkamatláb emelkedése sokkal gyorsabb volt. 2%-ról, amelyen 1852 április 24-én állt, 1853 január 8-án 2 $^1/_2$%-ra; ugyanezen hónap 22-én 3%-ra, június 4-én 3 $^1/_2$%-ra, szeptember 1-én 4%-ra emelkedett, és a Cityben máris az a hír járja, hogy rövidesen 5%-ra fog emelkedni. 1846 novemberében a búza quarterenkénti átlagára 56 sh. 9 d. volt, s ez 1853 augusztusának utolsó heteiben 65–66 sh.-re szökött fel. Az Angol Bank

* – „államérdeken" – *Szerk.*

az elmúlt év hasonló időszakában ..... 21 852 000 £-et
tárolt pincéiben, most csak ..... 16 500 068 „
a különbözet ..... 5 351 932 £

A fémrúd-készlet az utolsó előtti héten 208 875 £-gel, múlt héten pedig 462 852 £-gel csökkent. Ez azonnal kihatott az értéktőzsdére, minden értékpapír-fajta esik. A „Times"[24] múlt szerdai pénzügyi cikkében a következőket olvassuk:

„A tőzsdei pangás ellenére a kincstárjegyek diszkontja maradt 2%, 1% prémiummal, de elterjedt az a benyomás, hogy a kincstári kancellár, tartani akarván a kincstárjegyek árát, felvásároltatja őket a kormány számlájára; mivel erre a célra semmiféle azonnal felhasználható fedezeti alapja nem volt, takarékpénztári számlákon szereplő 3%-os értékpapírokat adatott el."

Ez valóságos mesterfogás volna Gladstone úrtól: alacsony áron eladni államkölcsönkötvényeket és magas áron vásárolni kincstárjegyeket; a 3%-os államkölcsönkötvények hozamának felére rúgó veszteséget okozni azáltal, hogy ezeket kincstárjegyekre váltja át, amelyek alig több mint $1\frac{1}{2}$% kamatot hoznak.

Hogyan egyeztethetjük össze a kedvezőtlen váltóárfolyamot vagy a fémrúd-kiáramlást a brit kivitel példátlan mérvű növekedésével, amely az év végére még az 1852-es kivitelt is 16 000 000 £-gel túl fogja szárnyalni?

„Mivel áruink kivitelénél az egész világnak hitelezünk és behozatalunkért készpénzben fizetünk, folytonosan növekvő kereskedelmünk egy napon szükségszerűen oda fog vezetni, hogy fizetési mérlegünk reánk kedvezőtlenül alakul; de ezeknek az általunk teljesített fizetéseknek meg kell térülniök, mihelyt a kivitelünkre nyújtott hitel lejárt és ennek fejében átutalásokat teljesítenek."

Ezt állítja az „Economist"[20]. Elmélete szerint az esetben, ha az 1854. évi kivitel ismét meghaladná az 1853. évit, a váltóárfolyamnak Anglia számára továbbra is kedvezőtlenül kellene alakulnia, és ezt csak egyetlen módon: kereskedelmi válsággal lehetne helyreütni. Az „Economist" úgy véli, hogy olyan katasztrófákkal, amilyenek 1847-ben történtek, nem kell számolni, mivel ma nem kötöttek le olyan jelentős mennyiségű tőkét vasutakba stb., mint akkor. Elfelejti, hogy a tőkét most gyárakba, gépekbe, hajókba stb. fektették be. Másrészt az „Observer"[113] sajnálatosnak tartja, hogy „meg-

gondolatlan befektetéseket eszközöltek *külföldi vasutakba* és egyéb igen kétes és gyanús jellegű társaságokba". Az „Economist" azt hiszi, hogy ami Európát illeti, a magas gabonaár *üdvösen fékezheti* a túlméretezett kereskedelmi műveleteket, de hogy *Amerika, Ausztrália* stb. *biztosak*. A „Times" egyidejűleg azt állítja, hogy a New York-i pénzpiacon tapasztalható feszültség *üdvösen fékezi* majd az amerikai műveleteket. „Nem számíthatunk ugyanolyan mennyiségű rendelésre az Egyesült Államokból, mint eddig", jelenti ki a „Leader"[249]. Marad tehát Ausztrália. Róla meg az „Observer" nyilatkozik:

„A kivitelt meggondolatlanul szorgalmazták. A déli gyarmatoknak szánt, most Londonban bejegyzett 74 000 tonnás hajórakományt illetően beigazolódnak majd kedvezőtlen jelentéseink, melyeket Adelaide-ből, Melbourne-ből s máshonnan kapott értesüléseink alapján közöltünk. Tagadhatatlan, hogy a jelenlegi kilátások nem bíztatók."

Ami a kínai piacot illeti, egy pontban minden jelentés egyezik, hogy ti. ott az eladási készség igen nagy, de éppen ilyen nagy a húzódozás a vásárlástól; felhalmozzák a nemesfémeket és arról, hogy ez a helyzet megváltozzék, szó sem lehet addig, amíg ebben az irdatlan birodalomban a forradalmi mozgalom el nem érte célját.

És a belső piac?

„Manchesterben és környékén igen sok gépszövő munkás, Stockport példáját követve, sztrájkba lépett 10%-os béremelésért... A gyári munkások a tél vége előtt valószínűleg rájönnek majd arra, hogy nem az a kérdés, engedélyezik-e a 10%-os béremelést, hanem az, hogy a gyárosok a jelenlegi bérek alapján engedélyezik-e a további munkát."

A „Morning Chronicle"[27] e félreérthetetlen szavakkal a hazai piac közelgő hanyatlására céloz.

Ismételten foglalkoztam már a régi gyárak roppant arányú kibővítésével és a hallatlan mérvű új gyárépítkezéssel. Beszámoltam Önöknek néhány újonnan épült üzemről, amelyek úgyszólvan egész gyárvárost alkotnak. Megjegyeztem, hogy a prosperitás időszakában felhalmozott forgótőkét ilyen arányban egyetlen előző korszakban sem kötötték le közvetlenül gyáripari célokra.[289] Vegyük tehát figyelembe egyfelől ezeket a tényeket, másfelől pedig a hazai és külföldi piacok túltelítettségének tüneteit; gondoljunk arra is, hogy a kedvezőtlen váltóárfolyam a legbiztosabb ösztönzője annak, hogy exportált áruk fölöslegét dobják külföldi piacokra.

De a nagy kereskedelmi és ipari válságot, amelynek elemei régóta fel-

gyülemlettek, elsősorban a rossz termés fogja kirobbantani. Minden más termékfajta iránt csökken a kereslet, ha az árát felemelik; a gabonát azonban, ha megdrágul, csak annál mohóbban keresik, míg minden más áru ára ugyanakkor hanyatlik. A legcivilizáltabb nemzetnek, akárcsak a legprimitívebb vadembernek, élelemről kell gondoskodnia, mielőtt egyéb dolgok beszerzésére gondolhatna, s a gazdagság és a civilizáció általában ugyanabban az arányban nő, amelyben az élelmiszer termelésére fordított munka és költség csökken. Általános rossz termés már önmagában véve is a hazai és külföldi piacok általános szűküléséhez vezet. A mostani termés pedig Európa déli részén, Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban és Porosz Rajna-tartományban legalább olyan szűkös, mint 1846–47-ben volt; de a termés korántsem ígérkezik jónak északnyugaton és északkeleten sem. Ami Angliát illeti, a „Mark Lane Express"[290], a londoni gabonatőzsdének ez a „Moniteur"-je[6] múlt heti számában megállapítja:

„Nem kétséges, hogy az Egyesült Királyság búzatermése a sok évi átlagnál soványabb lesz. Az átlaghozam a királyság szinte minden részében nagyon csekélynek ígérkezik, s ettől függetlenül figyelembe kell vennünk, hogy mivel az időjárás a vetés idején kedvezőtlen volt, a bevetett földterület a szokottnál legalább egynegyeddel kisebb."

Ezt a helyzetet nem enyhítheti az az illúzió, hogy a *szabadkereskedelem* a kereskedelmi megrázkódtatásokat, az ipari túltermelést és a rossz termést egy csapásra kiküszöbölte. Éppen ellenkezőleg. „A gazdálkodók", jegyzi meg ugyanez a „Mark Lane Express", „még nem tudják felfogni azt, hogy szabadkereskedelem mellett szűkösség léphet fel. Ezért kevesen hajlandók nagy készleteket tartani. Ha ezért kénytelenek leszünk nagy mennyiségeket importálni, lehetséges, hogy *drágán* kell majd megfizetnünk az élelmiszereket."

A tegnapi „Mark Lane Express" hozzáfűzi:

„A termésnek még mindig olyan nagy része áll lábon, hogy a következő néhány hét időjárásának jellege nagy mértékben befolyásolja majd a kereskedelmet. A földeken maradt gabona minősége a legutóbbi esőzések következtében máris romlott, és ha a nedves idő tovább tart, rengeteg kárt okozhat... Félő, hogy az aratás végső eredménye kevésbé lesz kielégítő, mint amilyennek egy-két héttel ezelőtt látszott... A *burgonyára* vonatkozóan az utóbbi napokban hozzánk befutott jelentések az előzőknél kedvezőtlenebbek... A múlt héten óriási szállítmányokat (88 833 quartert) kaptunk külföldről, de ez csak kis mértékben hatott az árakra;

a legmagasabb szinthez viszonyított áresés quarterenként nem volt több 1–2 shillingnél... A Baltikumban az aratás valószínű eredménye egészben véve kedvezőtlen... A legutóbbi jelentések szerint a búza árjegyzése f. o. b.* 60 sh. Danzigban, 56 sh. 3 d. Königsbergben, 54 sh. Stettinben, 58 sh. Rostockban."

A drágaság következményei, akárcsak 1847-ben, már a politikai látóhatáron is megjelennek. Nápolyban a városi hatóságok nem tudják közmunkákkal foglalkoztatni a munkásokat, s a kincstár nem tudja folyósítani az állami tisztviselők fizetését. Az egyházi államban – Tolentinóban, Terniben, Ravennában és Trasteverében – éhségzendülések törtek ki, s a legutóbbi letartóztatások, az osztrákok beözönlése és a botbüntetéssel való fenyegetőzés ezeket korántsem csillapította le. Lombardiában a drágaság és az ipari pangás politikai következményeit nem hárítja el az, hogy Strassoldo gróf forintonként $6^1/_2$ krajcár, ez év szeptember 20-án és október 10-én lerovandó pótadót vetett ki mindenkire, aki egyenesadót fizet, amelybe a jövedelemadó és a kereseti adó is beleértendő. Ausztria általános ínsége kiderül abból, hogy új kölcsön után sóvárog, amelyet szokása szerint azzal az állítással terjeszt elő, hogy csak hadseregének csökkentése céljából van a pénzre szüksége. A francia kormány lázas nyugtalanságára következtethetünk hamis termésjelentéseiből, a kenyérre Párizsban kivetett burkolt fogyasztási adóból és abból a tényből, hogy óriási gabonavásárlásokat eszközöl minden piacon. A vidék elégedetlen, mert Bonaparte az ő rovására élelmezi Párizst; a burzsoázia elégedetlen, mert Bonaparte a proletárok javára beavatkozik a kereskedelembe; a proletárok elégedetlenek, mert Bonaparte fehér kenyeret ad a katonáknak barna kenyér helyett, olyan időben, amikor a parasztokat és a munkásokat az a veszély fenyegeti, hogy egyáltalán nem lesz kenyerük; végül a katonák elégedetlenek, mert Franciaország alázatos nemzetellenes magatartást tanúsít a keleti kérdésben. Belgiumban több éhségzendülés volt a visszhangja azoknak az ostoba ünnepségeknek, amelyeket a Koburgok az osztrák főhercegnő tiszteletére nagy tékozlással rendeztek. Poroszországban a kormány annyira retteg, hogy néhány gabonaügynököt a látszat kedvéért letartóztatott, a többieket pedig a rendőrfőnök beidézte és „felkérte" őket, hogy „tisztességes" áron árusítsanak.

Befejezésül újból leszögezem azt a véleményemet, hogy sem a demagógok szavalatai, sem a diplomaták fecsegései nem fognak válságot kirobbantani,

* – free on board: bérmentesen hajóba rakva – *Szerk.*

közelednek azonban olyan gazdasági katasztrófák és társadalmi megrázkódtatások, amelyek minden bizonnyal egy európai forradalom előfutárai. 1849 óta a kereskedelmi és ipari prosperitás biztosította azt a nyughelyet, amelyen az ellenforradalom zavartalanul terpeszkedhetett.

Political Movements – Scarcity of Bread in Europe

A megírás ideje: 1853 szeptember 13.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 szeptember 30. (3886.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

[A nyugati hatalmak és Törökország — A közelgő gazdasági válság — Vasútépítés Indiában]

London, 1853 szeptember 20., kedd.

Július 19-i tudósításomban ezt írtam:

„A nyugati hatalmak, Oroszország túlkapásaitól félve, *kezdetben* mindig ellenállásra bátorítják a szultánt a cárral szemben, hogy *végül is engedékenységre kényszerítsék*, mivel félnek egy általános háborútól, amely általános forradalomhoz vezethetne."*

Nos, e pillanatban az egyesült flották erőit *Oroszország érdekében Törökország ellen* akarják bevetni. Ha az angol–francia flotta egyáltalán befut a Dardenellákba, akkor nem azért, hogy Szevasztopolt bombázza, hanem azért, hogy engedékenységre bírja a muzulmánokat, akik megakadályozhatnák a szultánt abban, hogy *feltétel nélkül* elfogadja a bécsi jegyzéket[2325]

„Szeptember 13-án", mondja D. Urquhart, „a Downing Streeten[11] csendben összeült a négy külügyminiszter**, s elhatározták, hogy utasításokat küldenek Konstantinápolyba és rákényszerítik a portát az európai konferencián elfogadott módosítások visszavonására. De ezzel nem érték be, s parancsot adtak hajórajuknak, hogy az esetben, ha a szultán nem lenne képes elkeseredett népének ellenállni, a hajók nyomuljanak be a Boszporuszba és támogassák őt alattvalóival szemben. Ám a külügyminiszterek még ezzel sem érték be, és parancsot adtak Omer pasának is, megtiltva neki, hogy uralkodója felségterületén egyik tartományból a másikba utazzék. Számoltak tehát azzal, hogy sürgönyük következtében lázadás tör ki, és gondoskodtak a leverésére szolgáló eszközről: ez az eszköz a szövetséges hajóraj."[291]

* *V. ö. 205. old. – Szerk.*

** Lord Clarendon akkori angol külügyminiszter és hivatali elődei: Aberdeen, Palmerston és Russell. – *Szerk.*

Erről a hírről az angol közönség a „Journal des Débats"[119] vasárnapi számából értesült. A „Journal des Débats" közölte, hogy Reeve úr, aki Lord Stratford de Redcliffe-nek szóló sürgönyökkel e hó 13-án utazott el Londonból, másnap reggel megérkezett Párizsba és onnan 14-én este távozott el; előzőleg közölte a francia kormánnyal utasításai tartalmát, amelyek az angol nagykövetnek elrendelik, hogy követelje a porta teljes hozzájárulását a bécsi javaslatokhoz és augusztus 19-i módosító javaslatainak visszavonását; s fenyegesse meg a portát, hogy ha háború tör ki azért, mert nem hajlandó engedni, a négy hatalom megvonja tőle támogatását, – ajánlja fel neki a francia és az angol flotta segítségét, hogy leverhessen bármely felkelést, amely Konstantinápolyban kitörhetne, ha a porta teljesítené a bécsi jegyzék követeléseit, és hogy felléphessen Omer pasa ellen, ha az szembe merne szállni a porta utasításával. A „Journal des Débats" megérkezése előtt arról értesültünk, hogy a bécsi konferencia az uralkodó elutasításának vétele után javasolta a szultánnak, vonja vissza szavait, írja alá azt a jegyzéket, amelynek aláírását eddig megtagadta, és érje be azzal, hogy a konferencia biztosítja őt, miszerint a jegyzéket mindenkor úgy fogja értelmezni, ahogyan az a szultánnak kellemes. A „Times"[24] elhallgatja a „Journal des Débats" kompromittáló leleplezéseit. Ugyanezt teszi a „Morning Chronicle"[27], a „Morning Post"[25] és az egész londoni kormánysajtó. A „Morning Post" ugyanakkor támadja a konstantinápolyi csőcselék fanatizmusát. A „Morning Chronicle" azzal izgatja fel eltompult olvasóit, hogy romantikus leírást közöl azokról a vad és fegyelmezetlen ázsiai hordákról, amelyek európai Törökországot elözönlik és Omer pasa hadseregét felduzzasztják. A derék „Globe"[143] napról napra gondosan kiválogatott kivonatokat közöl a Manchester-iskola[76] békére spekuláló sajtójából és így Anglia tiszteletreméltó osztályai kellő időben készen állnak majd arra, hogy *„megsemmisítsék a pogányságot"* és hogy Gorcsakov herceggel együtt kiáltsák: „Éljen a cár! Éljen soká *az oroszok istene!*"

Mai számában a „Times" azt a felfedezést teszi, hogy *„a török kérdés egyszerűen szócsatává vált"*, amiből az a következtetés vonható le, hogy a szultánt, aki a világ békéjét puszta szavak miatt akarja kockára tenni, a józanabb gondolkodású Aberdeeneknek és Palmerstonoknak erőszakkal kell észre téríteniök. A cár, mint a „Times" közli velünk, jogtalan követelésekkel lépett fel a szultánnal szemben, a szultán ezeket elutasította, a cár elfoglalta a dunai fejedelemségeket, Anglia és Franciaország pedig elküldte flottáit a Besik-öbölbe, majd e hatalmak képviselői Bécsben összeültek Ausztria és Poroszország képviselőivel.

Miért ültek össze Bécsben? *Törökország érdekében*, mondja a „Times". *„Az ottomán kormányt* nemcsak hogy *senki nem akarta kényszeríteni, de*

ilyen eljárásra nem is volt ok." Ha tehát most a négy hatalom *kényszeríteni* akarja az ottomán kormányt, „akkor egyszerűen azért, mert most" van *ok* „ilyen eljárásra". Helytelen lenne-e eszerint az a feltevés, hogy a bécsi konferenciának, valamint Palmerston és Aberdeen beavatkozásának egyedüli és fő célja az volt, hogy ilyen okot szolgáltasson, hogy csak látszatra tanúsítottak ellenállást Oroszországgal szemben, ürügyet akarván szerezni arra, hogy Törökországot kényszerítsék az Oroszország előtti behódolásra?

„Oroszország követeléseit", folytatja a „Times", „a többi nagyhatalom jogosulatlannak, a szultán szuverén jogaival összeegyeztethetetlennek tartotta", s ezért a nagyhatalmak jegyzéket szövegeztek meg, hogy ezt a szultán nyújtsa be a cárnak, és ebben jóváhagytak mindent, amit a cár követelt, sőt még többet is. „E dokumentum feltételei", mondja a „Times", *„félreérthetők* lehetnek, de két pont vitathatatlanul világos – először is az, hogy a négy hatalom a porta területi és közigazgatási jogait megóvni szándékozza, másodszor az, hogy vita esetén *e szándékuk rájuk nézve kötelező erővel bírna.*"

Miért is ne írna alá a szultán olyan jegyzéket, amely szuverén jogait csorbítja és a 12 millió alattvalója fölötti protektorátust az orosz önkényúr ellenőrzése alá helyezi, ha viszály esetén azt érezheti, hogy támogatják a négy hatalom jó *„szándékai"* és e rejtett „jó *szándékokért"* vállalt *kötelezettségük.* A szultánnak már volt alkalma megtanulni, hogy a négy nagyhatalom sem a nemzetközi jog, sem világosan megfogalmazott szerződések által nem érzi magát kötelezettnek arra, hogy őt Oroszországgal támadt viszály esetén megvédelmezze; miért ne bízna tehát e hatalmak helytállásában akkor, ha a viszály olyan jegyzékből származik, amely Oroszországot nyílt követelések elismerésében, Törökországot pedig „rejtett szándékok" ígéretében részesíti?

„Tételezzük fel azt a szélsőséges esetet", írja a „Times", „hogy a cár az eredeti bécsi jegyzék pure et simple* elfogadása után élt volna azokkal a lehetőségekkel, amelyeket ez a jegyzék feltehetően nyújtott neki." Mi történt volna akkor? *„A szultán tiltakozott volna* és a konfliktus az 1853. évi egyezség alkalmazása miatt következett volna be." Mintha bizony nem következett volna be a konfliktus az 1840-es és 1841-es egyezség, s a baltalimani szerződés alkalmazása,[292] valamint a nemzetközi jog megsértése miatt is, melyet maga Lord Clarendon „kalózcselekménynek" minősített! „A kétértelmű állásfoglalás", írja a „Times", „csak félrevezette volna az orosz császárt." Éppen úgy, ahogy az 1841-es szerződés is „félrevezette", s ezért tartotta távol az egyesült flottákat a Dardanelláktól, miközben ő maga benyomult a fejedelemségekbe.

---

* – tiszta és egyszerű; fenntartás nélküli – *Szerk.*

A szultán azonban önfejű. Megtagadta hozzájárulását egy olyan jegyzékhez, amely csak azzal tudta kifejezésre juttatni jó szándékait Törökország iránt, hogy kiszolgáltatta Oroszországnak. Javasolta, hogy a jegyzéket bizonyos vonatkozásokban módosítsák és – mint a „Times" írja – „a négy hatalom hozzájárulása a török módosításokhoz azt mutatta, hogy a hatalmak ezeket a módosításokat a saját javaslataikkal egyezőeknek tartják". De mivel az orosz császár ellenkező véleményen van és mivel a „Times" szerint kétségtelenül igaz, hogy „a cárnak e viszály során követett eljárását *egyáltalán nem érdemes mérlegelni*", a „Times" arra a következtetésre jut, hogy mivel Oroszország nem akarja elfogadni Törökország ésszerű feltételeit, Törökországnak el kell fogadnia Oroszország ésszerűtlen feltételeit, és hogy „egy ennyire tehetetlen országnak, amely, valahányszor külső agresszió vagy belső felkelés fenyegeti, Európa védelmére szorul, *gyöngeségéért legalább annyiban bűnhődnie kell, hogy a számára létfontosságú segítséget olyan feltételek mellett kapja, amelyek a segítséget nyújtók számára a legkevésbé terhesek*". A négy hatalomnak természetesen Oroszországgal kell összefognia Törökország ellen, mivel Törökország nyilván segítségre szorul, hogy szembeszállhasson Oroszországgal. Törökországnak „bűnhődnie kell gyöngeségéért", mert ahhoz a négy nagyhatalomhoz fordult, amelyekhez fordulni szerződéses kötelessége.

„Nincs más lehetőség. Vagy érvényesítik az angol büntető törvények teljes szigorát a négy áruló (Aberdeen, Clarendon, Palmerston és Russell) személyével szemben, vagy az orosz cár lesz a világ ura." Az ilyen nagyhangú kijelentés, mint D. Urquharté a „Morning Advertiser"-ben[28], fabatkát sem ér. Ki ítélkezzék a négy áruló fölött? A parlament. Kik ülnek a parlamentben? A tőzsdések, az iparmágnások és az arisztokraták képviselői. És milyen külpolitikát képviselnek ezek a képviselők? A paix partout et toujours* külpolitikáját. És ki valósítja meg külpolitikai elgondolásaikat? Ugyanaz a négy ember, akit az együgyű „Morning Advertiser" szerint árulókként el kellene ítélni. Egy dolog legalább nyilvánvalóvá lett, az, hogy a tőzsdések és a békére spekuláló burzsoázia, amelyet a kormányban az oligarchia képvisel, szolgáltatja ki Európát Oroszországnak, és ha a cár túlkapásaival szembe akarunk szállni, mindenekelőtt a veau d'or** ezen alantas, meghunyászkodó, gyalázatos imádóinak dicstelen birodalmát kell megdöntenünk.

Alighogy a bécsi jegyzék megérkezett Konstantinápolyba, az ottomán

* – béke mindenütt és mindenkor; béke bármi áron – *Szerk.*

** – aranyborjú – *Szerk.*

porta fegyverbe szólított 80 000 embert a redifből[293]. Egy szeptember 5-i konstantinápolyi sürgönyhír szerint a török kormány a nagyvezér* házában tartott megbeszélés után elhatározta, hogy legutóbbi jegyzékét akkor is fenntartja, ha háborút kockáztat vele. A muzulmán népesség lelkesedése tetőfokára hágott. A szultánt, aki szemlét tartott az egyiptomi csapatok fölött, fülsiketítő üdvrivalgással fogadták, a szemle után pedig a tömeg leemelte őt lováról és diadalmenetben vitte végig Isztambul utcáin. A szultán megismételte azt a parancsát, hogy a moldvai és havasalföldi goszpodárok** hagyják el a fejedelemségeket. Konstantinápolyban lakó orosz állampolgárokat elítéltek a török kormány elleni ármánykodásért, s Resid pasa figyelmeztetést intézett ügyükben az orosz konzulhoz. Egy konstantinápolyi újság jelenti, hogy az ottani izraelita hitközség, hozzá akarván járulni a birodalom katonai előkészületeinek költségeihez, egymillió piasztert ajánlott fel a szultánnak. A szmirnai izraeliták hír szerint hasonló elhatározásra jutottak. A bécsi „Presse"-ben[54] megjelent egy tudósítás, mely szerint Galacban több bojárt letartóztattak, mert titkos levelezést kezdtek Omer pasával, akivel a legrészletesebben közölték, hogy az orosz hadsereg milyen állásokat foglal el a fejedelemségekben. Megtalálták Omer pasa egy levelét is, amelyben felszólítja ezeket a bojárokat, hogy toborozzanak annyi külföldi katonát, amennyit csak lehet.

Mensikov herceg egy titkár kíséretében e hó 13-án Bécsbe érkezett, s magával hozta Miklós császárnak az európai hatalmakhoz intézett új manifesztumát, amely megmagyarázza a török módosítások visszautasításának okait. Maga a császár Nesselrode gróf és Meyendorf báró kíséretében e hó 21-én Olmützbe érkezik. A porosz király, akit báró Lieven útján meghívott az olmützi konferenciára, azzal az indoklással tagadta meg részvételét, hogy egy ilyen lépés az ő részéről az adott körülmények között túlságosan nagy feltűnést keltene. Egy 30 000 főnyi orosz hadtest állomásozik jelenleg Krajovánál a bolgár határon. Eddig az orosz birodalomnak csak nyolc hadbiztossága volt. Éppen most állandó kilencedik hadbiztosságot létesítettek Bukarestben, ami biztos jele annak, hogy az oroszok nem gondolnak a fejedelemségek kiürítésére.

Szeptember 15-én az Angol Bank $4\ ^1/_2\%$-ra emelte a kamatlábat. A „Times" mai pénzügyi cikke közli, hogy „ezt az intézkedést általános megelégedéssel fogadták". Ámde ugyanezen cikk azt is megállapítja, hogy „délután 2 óra körül az üzlet az értéktőzsdén úgyszólván teljesen szünetelt, s

* Musztafa pasa. – *Szerk.*
** – fejedelmek – *Szerk.*

amikor valamivel később bejelentették, hogy a kamatláb $4\,^1/_2\,^0/_0$-ra emelkedett, az árfolyamok készpénzfizetés esetén $95^0/_0$-ra, október 13-ig történő fizetés esetén pedig $95\,^1/_8$–$95\,^1/_4\,^0/_0$-ra estek. Általában az volt a vélemény, hogy talán kevésbé kedvezőtlenül hatott volna a piacra, ha a kamatlábat $4\,^1/_2\,^0/_0$ helyett $5^0/_0$-ra emelik, mert akkor a közönség feltételezte volna, hogy további akciók valószínűsége megszűnt . . . A vasút-részvények forgalma a bankigazgatóság heti értekezlete után erősen lanyhult, és minden egyéb részvény árjegyzése rendkívül bizonytalanul zárult." A „Times" e cikkének szerzője gratulál a bankigazgatóknak, hogy a Peel-törvény politikai vonalát követték.* „Abban az arányban, amelyben a forgalom az arany kiáramlása folytán csökkent, az igazgatók magasabb árat követeltek a megmaradt arany felhasználásáért, és így Sir Robert Peel banktörvénye *szabadon érvényesülhetett*, ami az egyedüli módja annak, hogy hathatóssága megmutatkozzék és amit az igazgatók oktalan eljárása 1847-ben megakadályozott." Egyik előző tudósításomban rámutattam arra, hogy 1847-ben az igazgatók oktalansága éppen abban állott, hogy pontosan a Peel-törvényhez tartották magukat, s ennek „szabad érvényesülését" a kormánynak kellett megállítania, hogy a bankosztály ne legyen kénytelen fizetéseit beszüntetni. A „Globe"-ban ezt olvassuk:

„Igen valószínűtlen, hogy azok az okok, amelyek jelenlegi prosperitásunkat előidézték, továbbra is ugyanilyen mértékben fognak hatni. Egészségtelen következmények máris tapasztalhatók Manchesterben, ahol a legnagyobb cégek közül néhány kénytelen volt termelésének mennyiségét korlátozni . . . Az értéktőzsde minden részlegén tovább tart a nagy depresszió. A vasút-részvények piacán teljes pánikhangulat uralkodik . . . Az aranykiáramlás a kontinens felé folytatódik, és egy-két napon belül közel félmilliós pénzösszeg vándorol gőzösön Szentpétervárra . . . Egyik oka annak, hogy (a Bank) takarékoskodik fémpénztartalékaival, valószínűleg az a törekvés, hogy kisegítse a kincstári kancellárt azzal a hét vagy nyolc millióval, amelyre a South Sea-kötvények[67] tulajdonosai és más olyan felek kifizetésére lesz szüksége, akik nem értenek egyet a konvertálással."

Az e hó 13-i „Morning Post" jelenti Manchesterből:

„A posztó- és fonalpiac lanyha és minden gyártmányfajta ára nehezen tartható. Ehhez a helyzethez, amely – ha szembeállítjuk a prosperitásról szóló szokásos beszámolókkal – fölöttébb rendellenes, főleg a szinte min-

* *V. ö. 290–294. old. – Szerk.*

den külföldi piacon tapasztalható kereslethiány és a várható itthoni pénzszűke járult hozzá."

Ugyanez a lap e hó 15-én a közelgő válság elemeinek felgyülemléséről szóló vezércikkét a következő szavakkal fejezi be:

„Figyelmeztetjük a kereskedelmi világot, hogy olyan időszakban élünk, amikor a vállalatok alapításának és vezetésének elsőrendű követelménye az elővigyázatosság és az állandó megfontoltság. Véleményünk szerint emellett pénzügyi helyzetünket is mindenünnen olyan veszélyek fenyegetik, amelyek még komolyabbak és nehezebben elkerülhetők, mint a kereskedelmi helyzetünket fenyegetők."

A „Globe" és a „Morning Post" együttes megállapításaiból az következik, hogy míg egyfelől csökken a kereslet, másfelől túlméretezett a kínálat. A gyárosok úgy próbálják majd fedezni visszavonulásukat, hogy felélesztik a munkásaikkal fennálló viszályt. A tegnapi „Morning Chronicle" kereskedelmi tudósítója ezt írja Manchesterből:

„A gyárosok mind nagyobb közönyt tanúsítanak megállapodások kötése iránt, meg vannak ugyanis győződve arról, hogy nagymérvű, ha ugyan nem *általános gyári munkabeszüntetésre* kerül sor még mielőtt a bérkérdés rendezése megtörténhetik. Az utóbbi napokban a munkáltatók ez ügyben a kerületek különböző részeiben értekezleteket tartottak; s nyilvánvaló, hogy a munkások túlzott bérkövetelései és erőszakos parancsolgatási kísérletei a gyártulajdonosokat általános önvédelmi összefogásra kényszerítik."

A „Times" pénzügyi cikkében ezt olvassuk:

„A munkáltatók minden kerületben önvédelmi egyesüléseket alakítanak. Az utóbbi napokban Ashtonban, Stalybridge-ben, Hyde-ben és Glossopban csaknem 100 cég írt alá ilyen egyesülés alapítására vonatkozó okmányt. Prestonban a munkáltatók szigorú kötelezettséget vállaltak arra, hogy gyáraikat három hónapra bezárják és így szállnak szembe munkásaikkal."

Egy marseille-i távirat arról számol be, hogy a búza ára ismét 2 frank 25 centime-mal emelkedett hektoliterenként. A kincstári kötelezvények kamatlábának emelése, amelyet a „Moniteur"[6] jelentett be, a tőzsdén igen kedvezőtlen hatást keltett; ebben az intézkedésben ugyanis általában annak a jelét látják, hogy a kormány pénzhiányban szenved. Beszéltek arról is, hogy a kormány kénytelen lesz kölcsönhöz folyamodni. A pénzügyminisz-

ter* számos földtulajdonosnak körlevelet küldött, amelyben felkéri őket, rójanak le előre hat havi adót, s így hálálják meg a jelenlegi kormánynak, hogy nagy kedvezményekhez juttatta őket és elősegítette a földtulajdon értékének emelkedését. „Ez a vég kezdete", jegyzi meg az „Observer".

Egy régebbi tudósításomban** foglalkoztam azzal a kérdéssel, milyen létfontosságúak a vasutak India számára, ezért helyesnek tartom, ha most közlöm a tervezett hálózat fejlesztésére és távlataira vonatkozó legújabb híreket. Az első indiai vasút a Bombayból Thanába vezető vonal volt. Most fognak felépíteni egy másik vasútvonalat Kalkuttától a 180 mérföldnyi távolságra fekvő Gangesz-parti Rajmahalig, ez azután a folyam jobb partján haladna tovább Patnáig, Banaresig és Allahabadig. Allahabadtól a Doabon át Agráig és onnét Delhiig hosszabbítanák meg a vonalat, mely így 1100 mérföldnyi területet szelne át. Azt tervezik, hogy a Son és a Tunona folyókon gőzkomp-járatot létesítenek és a kalkuttai vonalat végül is Delhitől Lahore-ig építik ki. Madrasban máris meg akarják kezdeni egy vasútvonal építését, amely 70 mérföldön át nyugat felé haladva két ágra oszlana – az egyik a Ghatok mentén Calicutig, a másik Bellaryn és Poonán át Bombayig vezetne. E vasútvonal-hálózatot a Bombay–Baroda és Közép-Indiai vasútvonal egészíti majd ki; az előzetes felmérések az igazgatótanács jóváhagyásával már folyamatban vannak. Ez a vonal Bombayból Barodán át Agrába fog vezetni, ahol érinti a Kalkutta–Delhi nagy fővonalat, s ezáltal Bombay, Nyugat-India fővárosa és az európai összeköttetés szempontjából egész Hindusztán legjobb kikötője, kapcsolatba kerül egyrészt Kalkuttával, másrészt Punjabbal és az északnyugati tartományokkal. E terv kezdeményezői az ország belsejében levő nagy gyapotövezet felé is elágazásokat akarnak kiépíteni. Közben intézkedések történnek avégett, hogy a villamos távírót az egész indiai félszigetre kiterjesszék.

A megírás ideje: 1853 szeptember 20.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune".
1853 október 4. (3889.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

* Bineau. – *Szerk.*
** *V. ö. 211–212. old. – Szerk.*

Karl Marx

[A nyugati hatalmak és Törökország — Gazdasági válság előjelei]

London, 1853 szeptember 23., péntek.

A „Globe"[143] szeptember 20-i számában kétségbevonja annak a tudósításnak a hitelességét, amely a „Journal des Débats"-ban[119] Reeve úr küldetéséről megjelent, a szerdai „Times"[24] pedig „Gobemoucherie"* címmel idézi a „Globe" cikkét, vagyis azzal vádolja a francia sajtót, hogy *hírlapi kacsákkal* üzletel. De vajon a „Times" vezércikke, amelyet legutóbbi tudósításomban** elemeztem, nem támasztja-e alá teljes egészében a „Journal des Débats" közleményét? Jelent-e meg cáfolat a párizsi „Moniteur"-ben[6]? Vajon ugyanazon a napon, amikor a „Globe" meghazudtolta a „Débats"-t, nem ismételte-e meg az „Assemblée nationale"[153], miszerint „Lord Redcliffe-nek a szultán tudomására kell hoznia, hogy, ha ő nem hajlandó módosító javaslatát visszavonni, az angol flotta be fog nyomulni a Dardanellákba és a francia flotta nem késik majd követni példáját". Vajon a „Times" ugyanazon a napon, amikor a „Globe" cáfolatát közzétette, nem jelentette-e ki határozottan, miszerint „Angliának és Franciaországnak nem feladata, hogy Oroszország és Törökország ügyébe beavatkozzék, kivéve azon feltételek alapján, amelyeket a négy szövetséges hatalom javasolt és Oroszország elfogadott, akár *megfelelnek* ezek a feltételek a török dölyfnek, akár nem". Nem közölte-e a „Morning Post"[25], még mielőtt a „Journal des Débats" Londonba érkezett, hogy „mihelyt befutott az orosz császár válasza a bécsi jegyzék módosítási javaslatára, a nagyhatalmak képviselőinek konferenciája azonnal összeült, és e hó 4-én Konstantinápolyba futárt menesztett; ez továbbította a divánhoz*** a konferencia *bizonyos közleményeit*,

* — „Hiszékeny emberek félrevezetése" — *Szerk.*

** *V. ö. 305—307. old.* — *Szerk.*

*** — török államtanácshoz — *Szerk.*

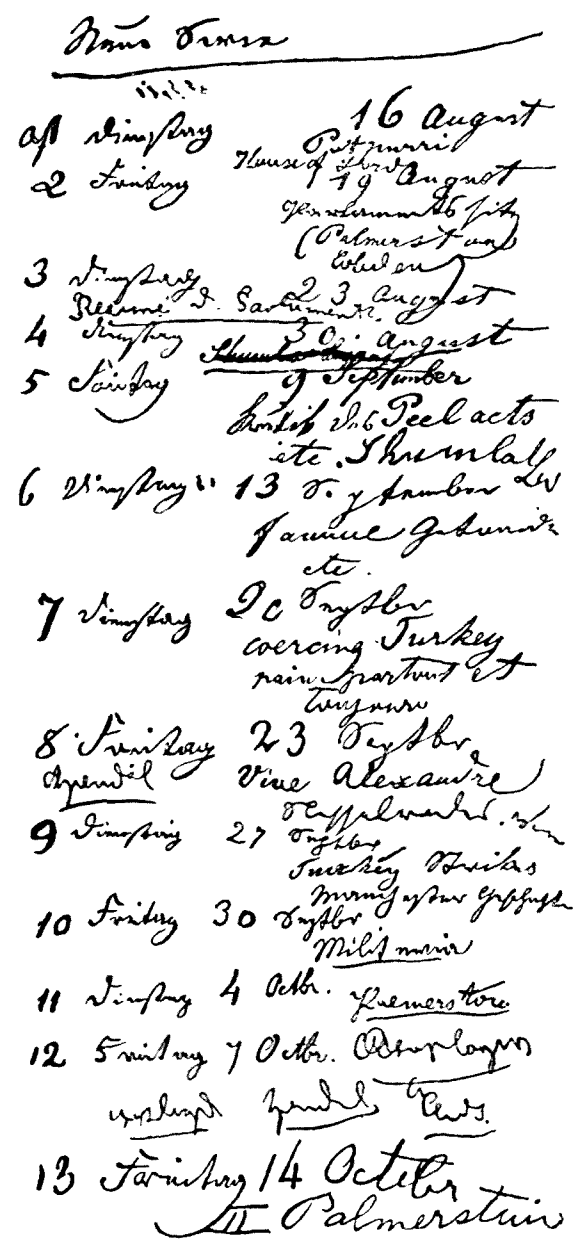

Jenny és Karl Marx feljegyzései a „New York Daily Tribune" számára írt egyes cikkek elküldéséről

amelyektől azt remélik, hogy *rá fogják bírni* a portát a bécsi jegyzék[232] elfogadására". Végül egy mai reggeli lapban azt olvassuk, hogy „Reeve úr Konstantinápolyba utazik; Lord Clarendon üzeneteit viszi Lord Stratford de Redcliffe-nek; Reeve urat a legbizalmasabb kapcsolat fűzi a külügyminisztériumhoz, mivel régebben összekötő volt a Downing Street[115] és a Printing House Square[90] között".

Az igazság az, hogy a francia sajtó legutóbbi leleplezései óta a keleti kérdés ismét egészen új színt öltött, és hogy az angol kormány szégyenletes határozatainak végrehajtását feltehetően meghiúsítják majd a számításaira és várakozásaira rácáfoló események.

Ausztria visszavonult az állítólagos szövetségeseivel való közös akcióktól, a bécsi konferencia – legalábbis pillanatnyilag – feloszlott. Oroszország levetette az álarcot, melyet immár feleslegesnek tart, az angol kormányt pedig utolsó száncaiból is kiűzték.

„Lord Aberdeen", mint a „Liverpool Courier" helyesen megjegyzi, „azt ajánlotta, hogy a szultán folyamodjék átlátszó, megvetendő csaláshoz; hogy a bécsi konferencia résztvevői éljenek *hallgatólagos fenntartással* a jegyzéket illetően, és hogy a szultán fogja azt fel *átvitt értelemben*, vagyis mivel a jegyzék feltételei világosak és pontosak, s mivel az orosz császár a szultán módosító javaslatainak elfogadását kereken megtagadta, a hatalmak legyenek készek ezentúl úgy cselekedni, *mintha ezeket a módosító javaslatokat Oroszország elfogadta volna.*"

Drouyn de Lhuys úr azt javasolta a bécsi konferenciának, hogy a portának ugyanilyen képmutató szellemben fogant magyarázó jegyzéket küldjenek; Buol gróf azonban elvetette ezt a javaslatot, kijelentve, hogy ez „a portával szemben túl barátságos gesztus, hogy a közös akció ideje lejárt, és hogy minden hatalom teljesen szabadon, tetszése szerint cselekedhet". Ilymódon az angol kormánynak nincs többé módjában, hogy az *európai* areiopagosz[241] közös döntésével takarózzék, mert ez a részvénytársaság, amelyet az osztrák miniszter varázsolt elő, e miniszter egyetlen szavára eltűnt. Eleinte, amíg az orosz csapatok át nem keltek a Pruton, Ausztria egyáltalán nem akart konferenciát. Most, hogy az oroszok a Dunáig nyomultak előre, Ausztria ugyancsak nem akar konferenciát, legalábbis nem az eredeti feltételek alapján. Másrészt Nesselrode gróf két köriratot tett közzé, amelyek lehetetlenné teszik, hogy az eredeti bécsi jegyzéket továbbra is rejtett „jó szándékokkal" próbálják igazolni, vagy másképp fogják fel, mint betű szerinti értelmében.

A porta módosító javaslatai az egész kérdést puszta „szócsatává" egyszerűsítették, harsogta az egész kormánysajtó.

Korántsem, mondja Nesselrode. A cár éppen úgy értelmezi az eredeti szöveget, mint a szultán. Az eredeti jegyzék semmi egyéb és soha nem is kívánt egyéb lenni, mint Mensikov jegyzékének második kiadása, és mi igenis a szöveghez, az egész szöveghez és csakis a szöveghez tartjuk magunkat. A kormánypárti „Globe" természetesen álmélkodik azon a felfedezésen, hogy mind a cár, mind a szultán úgy értelmezi az eredeti jegyzéket, hogy az „azon követelések elismerését tartalmazza, amelyeket Oroszország támasztott, amelyeket Törökország elutasított és amelyeket a négy hatalom nem (?) szándékozik támogatni", és hogy „Oroszország ragaszkodik eredetileg támasztott követeléseinek *abszolút* elismeréséhez". S miért is ne? Ha négy hónappal ezelőtt volt mersze ilyen követeléseket támasztani, miért mondana le róluk most, amikor az első hadjáratot már megnyerte?

Ugyanaz a „Globe", amely néhány nappal ezelőtt azt állította, hogy a török módosító javaslatok skolasztikus *köntörfalazások*, *fölösleges* szőrszálhasogatások, most kénytelen elismerni, miszerint „az orosz értelmezés megmutatja, hogy *szükségesek* voltak".

Nesselrode *első* sürgönyét még nem hozták nyilvánosságra, de a „Morning Post" biztosít bennünket annak oly értelmű szövegéről, hogy „a bécsi jegyzék sem több, sem kevesebb, mint Mensikov herceg jegyzékének mása", az „Evening Globe" pedig hozzáfűzi, hogy eszerint:

> „A császár olybá tekinti bécsi jegyzékét, mint amely biztosítja követelései elismerését Törökországgal szemben és befolyását a török kormányra, vagyis azt, amit a porta, a négy hatalomra támaszkodva, megtagadott, és aminek elhárítása a közvetítés feladata volt. Hogy a császár mindenkor fenntartotta jogát arra, hogy közvetlenül csakis Törökországgal tárgyaljon és félretolja azokat a közvetítőket, akiket színleg elismert."

A császár sohasem is színlelte, hogy közvetítőként elismeri őket. Eltűrte, hogy hárman közülük Ausztria mögött kullogjanak, magának Ausztriának pedig megengedte, hogy alázatos kérvényezőként elébe járuljon.

Ami a *második*, Szentpétervárott szeptember 7-én kelt táviratot illeti, amelyet a berlini „Zeit"[53] szeptember 18-án hozott nyilvánosságra, s amelyet Nesselrode Meyendorf báróhoz intézett Bécsbe, Nesselrodénak teljesen igaza van, amikor megállapítja, hogy az osztrák követ az eredeti jegyzéket „*ultimátumnak*" tüntette fel előtte, amelynek jóváhagyására Oroszország azzal a kifejezett feltétellel vállalt kötelezettséget, hogy azt a porta *minden módosítás nélkül* elfogadja. „Ki ne lenne hajlandó ezt úgy tekinteni, mint a császár lojalitásának bizonyítékát?" Igaz ugyan, hogy a császár egy kis „kalóz"-hadjáratot viselt a fejedelemségek ellen; hogy Gorcsakov prokla-

mációi ellenére lerohanta, megszállta, megadóztatta, uralma alá vonta, kifosztotta, kisajátította és felfalta őket; de sebaj. Másrészt „nem közölte-e táviratilag hozzájárulását az első jegyzék-tervezet kézhezvétele után, *be sem várva az értesítést arról, hogy London vagy Párizs helyeselte-e*"? Elvárhattak-e tőle többet, mint annak távirati közlését, hogy azt a jegyzéket, amelyet egy orosz miniszter Bécsben diktált, egy orosz miniszter Szentpétervárott nem fogja elutasítani? Tehetett-e többet Párizsért és Londonért, mint hogy helyeslésüket sem várta be? De ő többet tett. A tervezetet, amelynek elfogadását kegyes volt táviratilag közölni, Párizsban és Londonban „*módosították*", de vajon ő „visszavonta-e hozzájárulását, vagy akár csak a legkisebb mértékben akadékoskodott-e"? Igaz, hogy a jegyzék saját megállapítása szerint „végleges formájában sem több, sem kevesebb, mint Mensikov herceg jegyzékének *mása*"; de egy jegyzék mása minden esetre *más*, mint az eredeti, s a császár „nem kötötte-e ki, hogy Mensikov jegyzékét *minden* módosítás nélkül kell elfogadni?" Nem tehette-e meg, hogy „már csak ezen az alapon is megtagadja a jegyzék figyelembevételét"? De ezt nem tette. „Lehet-e ennél nagyobb békülékenységet tanusítani?" A bécsi konferencia *ultimátumához* neki semmi köze; ez az *ő* ügyük. „*Az ő dolguk* mérlegelni, milyen *késedelem* származik majd abból", hogy a szultán nem enged. Ő a maga részéről nem bánja, ha még néhány hónappal tovább marad a fejedelemségekben, ahol csapatait ingyen ruházzák és élelmezik.

A Duna-torkolat blokádja miatt Odessza nem szenved kárt, ha pedig a fejedelemségek megszállása hozzájárul a búzaár emelkedéséhez a Mark Lane-en[294], akkor a profán arany-imperialok legalább hamarabb hazavándorolnak majd Szent Oroszországba. Ausztria és a többi hatalom tehát „nyíltan és határozottan jelentsék ki a portának, hogy mivel hiába nyitották meg előtte az egyetlen utat, amely hozzánk fűződő kapcsolatainak azonnali helyreállításához vezethet, ezentúl *a feladatot egyedül reá hagyják*". Éppen eleget tettek már a szultánért, hiszen utat nyitottak a cárnak a Duna felé, a Fekete-tenger felé vezető utat pedig elzárták a szövetséges hajóraj elől. Nesselrode „felséges ura" most elítéli „a *háborús* szellemet, amely ez idő szerint láthatólag hatalmába kerítette a szultánt és miniszterei nek többségét". A cár a maga részéről persze jobban szeretné, ha a szultán hidegvért tanúsítana, ha az ágyúnaszádokat béke-ajánlatokkal, a kozákokat pedig bókokkal fogadná. „Ő a maga részéről engedményekben elment a végsőkig, a porta viszont nem tett egyetlen engedményt sem. Ennél tovább őfelsége nem mehet." Persze, hogy nem, *nem mehet tovább*, ha át nem kel a Dunán. Nesselrode az egész érvelését mesteri dilemmába sűríti, amelyből nincs kibúvó. Azoknak a módosításoknak, amelyeket a porta javasolt, vagy nincs jelentő-

ségük, vagy pedig van valami jelentőségük. Ha nincs jelentőségük, miért ragaszkodnék hozzájuk a porta? Ha viszont van valami jelentőségük, akkor „könnyen érthető, hogy megtagadjuk hozzájárulásunkat".

„A fejedelemségek kiürítése", mondotta Lord Clarendon, „bármiféle rendezés elengedhetetlen *előfeltétele.*" Éppen ellenkezőleg, válaszolja Nesselrode. „A rendezés", vagyis az osztrák jegyzéket *módosítások* nélkül átnyújtó török nagykövet megérkezése „az elengedhetetlen előfeltétele a fejedelemségek kiürítésének."

Egyszóval a nagylelkű cár kész szakítani a bécsi konferencia komédiájával, amelyre már nincs szüksége első hadjáratának befejezéséhez; de annál görcsösebben tartja majd a fejedelemségeket, mert birtokuk elengedhetetlen előfeltétele a második hadjárat megindításának.

Ha helytálló az, hogy – mint egy mai sürgönyhír közli – a konferencia újra megkezdte munkáját, akkor ismét eléneklik majd Miklósnak a hatalmak azt a dalt, amellyel a párizsi tömeg fogadta Sándort:

Vive Alexandre,
Vive le roi des rois,
Sans rien prétendre
*Il nous donne des lois.**

A cár maga azonban már korántsem tartja annyira kézben a keleti bonyodalmat, mint azelőtt. A szultánt kényszerítették, hogy felidézze a régi fanatikus szellemet, új európai inváziót készítsen a vad, harcias ázsiai törzseket, amelyeket diplomáciai jegyzékekkel és szokványos hazugságokkal nem lehet lecsillapítani, s így még a moszkovita önkényúr arcátlan jegyzékén is érződik valamiféle félelem az Isztambulban uralkodó „háborús szellem" miatt. A kiáltvány, melyet a szultán a muzulmánokhoz intézett, megtagad minden további engedményt Oroszországtól, s egy ulema-küldöttség[295] állítólag felszólította a szultánt, hogy vagy mondjon le, vagy pedig haladéktalanul üzenjen háborút. A divánban rendkívül nagy az egyenetlenség, s Resid pasa és Musztafa pasa békés törekvéseivel szemben Mehmed Ali – a szeraszker** – befolyása kerekedik felül.

---

* – Éljen Sándor, éljen!
Ő a cárok cára,
Törvényt juttat nékünk,
S nincsen semmi ára. – *Szerk.*

** – a porta hadügyminisztere – *Szerk.*

Az úgynevezett *radikális* londoni sajtó elvakultsága szinte hihetetlen. A „Morning Advertiser"[28], amely néhány napja még kijelentette, hogy érvényesíteni kell „az angol büntető törvények teljes szigorát a négy áruló (Aberdeen, Clarendon, Palmerston és Russell) személyével szemben"*, egyik tegnapi vezércikkét a következőképpen fejezi be: „Lord Aberdeen ennélfogva át kell hogy adja helyét utódjának. Kell-e mondanunk, ki legyen ez az utód? Az ország e döntő helyzetben csak egy férfiút tart alkalmasnak arra, hogy az államügyek élére állítsák, *s ez a férfiú Lord Palmerston.*" Ha a „Morning Advertiser" képtelen arra, hogy az eseményeket és a tényeket nyomon kövesse, legalább arra képes lehetne, hogy nyomon kövesse D. Urquhart úr cikkeit, melyeket saját hasábjain nap nap után közölt.

Kedden este Sheffield lakosait a polgármester elé terjesztett beadvány alapján gyűlésre hívták össze, „hogy megvitassák a keleti kérdés jelenlegi rendezetlen és ki nem elégítő állapotát, s fontolóra vegyék, helyénvaló-e a kormányhoz e tárgyban emlékiratot intézni". Ugyanilyen gyűlést akarnak tartani Staffordban, és sok más kísérlet is történik arra, hogy nyilvános tüntetéseket szervezzenek Oroszország és az „összes tehetségeket" egyesítő angol kormány ellen. De a közönség figyelmét általában a leszámítolási kamatláb, a gabonaárak, a sztrájkok és a kereskedelmi bizonytalanság vonják magukra, és még inkább a Newcastle-ben dühöngő *kolera*, amellyel a londoni egészségügyi minisztérium magyarázó nyilatkozatokat szegez szembe. Kormányrendeletet bocsátottak ki, amely a járványtörvény intézkedéseit a következő fél évre az egész szigetbirodalomban érvénybe lépteti; s Londonban és más nagyvárosokban sietős előkészületeket tesznek, hogy kivédjék ezt a csapást. Ha osztanám Urquhart úr nézeteit, azt mondanám, hogy a kolerajárványt a cár küldte Angliába azzal a *„titkos megbízatással"*, hogy az úgynevezett angolszász szellem utolsó maradványát is eltiporja.

Az utóbbi négy hét alatt csodálatos változás történt az iparvidékeken. Júliusban és augusztus elején nem láthattunk mást, csak fényes prosperitást, amelyre csupán halvány árnyékot vetett a „keleti kérdés" távoli fellege, s talán még inkább az az aggály, hogy munkaerőhiány megakadályozhatná pamutkirályainkat abban, hogy fenékig kiaknázzák a szemük előtt lebegő jövedelmező üzlet mérhetetlen aranybányáját. A keleti kérdés elintézettnek látszott, a termés kétségtelenül kissé soványnak ígérkezett, de hiszen ott volt a szabadkereskedelem, amely a kiapadhatatlan amerikai, fekete-tengeri és keleti-tengeri szállítmányokkal le tudja nyomni az árakat. Iparcikkek iránt napról napra nőtt a kereslet. Kalifornia és Ausztrália a brit ipar ölébe hullat-

* *V. ö. 307. old. – Szerk.*

ták arany kincseiket. A „Times", feledve Malthust és a túlnépesedésről zengett hajdani rapszódiáit, komolyan fejtegette azt a kérdést, hogy a munkaerőhiány és a bérek ebből következő emelkedése, ami a brit gyártmányok termelési költségének megfelelő arányú növekedésével jár, nem fog-e a virágzó üzletmenetnek véget vetni, hacsak a kontinensről át nem telepítenek munkásokat. A munkásosztálynak a munkáltatók szerint *túlságosan jól* megy a sora, olyannyira, hogy követeléseinek már nincs határa, és „arcátlansága" napról napra tűrhetetlenebbé válik. De ez önmagában véve is bizonyítéka volt az ország óriási, példátlan prosperitásának; és mi más lehet e prosperitás oka, mint a szabadkereskedelem? S ennél is többet nyomott a latba az a bizonyosság, hogy ez a roppant üzletmenet ízig-vérig *egészséges*, nem halmozódnak fel raktárkészletek, nincs féktelen spekuláció. A gyárosok egytől egyig mind ezt hajtogatták és e meggyőződésük szerint cselekedtek is: százával építettek gyárakat, sokezer lóerős gőzgépeket vásároltak, ezerszámra rendeltek szövőgépeket, százszámra meg ezerszámra orsókat. A gépszerkesztés és a gépgyártás sohasem volt jövedelmezőbb mesterség, mint 1853-ban. Olyan vállalatok, amelyeknek egész belső szervezete összeomlott az 1851-es nagy sztrájk miatt,[296] visszanyerték, sőt meg is javították helyzetüket; és nem egy elsőrendű és híres gépgyártó céget nevezhetnék meg, amely, ha ez a példátlan üzleti fellendülés be nem következik, összeomlott volna ama csapás alatt, amelyet a gépgyári munkások a legutóbbi nagy sztrájk során mértek rájuk.

Tény, hogy a prosperitás ragyogó napfényét e percben sötét felhők takarják el. Kétségtelenül nagyban hozzájárult ehhez a keleti viszály újabb állása; de ez a hazai, az amerikai és a gyarmati kereskedelmet csak igen kis mértékben befolyásolja. A leszámítolási kamatláb emelkedése kevésbé oka, mint inkább tünete annak, hogy valami bűzlik Dániában.[297] A gyönge termés és az élelmiszerárak emelkedése kétségkívül olyan okok, amelyek fékezték és még inkább fékezni fogják az iparcikkek iránti keresletet azokon a piacokon, ahol hatásuk érvényesül, s ezek között a hazai piac, a brit ipar fő támasza, áll első helyen. De az élelmiszerárak emelkedését e percben Anglia és Skócia legtöbb kerületében a béremelés megközelítően vagy teljesen ellensúlyozza, s így aligha állítható, hogy a fogyasztó vásárlóereje *máris* lényegesen csökkent. A béremelés következtében emelkedtek a termelési költségek mindazokban az iparágakban, ahol túlsúlyban van a kézi munka; de a nagy kereslet alapján a legtöbb iparcikk árát augusztusig jóval feljebb srófolták, mint ahogy a termelési költségek emelkedésének megfelelt volna. Mindezen okok együttes hatása következtében az üzletmenet lanyhult; de végtére ezek még nem eléggé indokolják az iparvidéki kereskedő osztályok általános aggodalmát.

Tény az, hogy a szabadkereskedelem csalóka varázsa eltűnőben van, s a merész ipari kalandorok kezdik sejteni, hogy gazdasági megrázkódtatások, kereskedelmi válságok és a túltermelés ismétlődése mégsem annyira lehetetlen egy szabadkereskedelmet űző országban, mint ők álmaikban elképzelték. Túltermelés pedig volt, van és kell is hogy legyen, sőt a „Manchester Guardian"[227] rémképei, a „*raktárkészletek*" is megvannak; sőt még tovább növekszenek. Az árukereslet határozottan csökken, a kínálat pedig napról napra nő. Az újonnan épült ipari létesítmények közül a legtöbb munkást foglalkoztató legnagyobb gyárakat csak *most helyezik fokozatosan üzembe.* A munkaerőhiány, az építőipari sztrájkok, a megrendelt óriási mennyiségű gép leszállításának képtelensége sok előre nem látott késedelmet okozott és egy időre elodázta az ipari túlbőség azon tüneteinek jelentkezését, amelyek egyébként már hamarabb felléptek volna. Így a világ legnagyobb üzeme, T. Salt úré, Bradford közelében, csak e héten indul meg, és még eltart egy ideig, amíg a piacon egész termelési kapacitása teljes mértékben érezhetővé válik. Így Lancashire-ben számos újonnan létesített nagyobb üzem a tél előtt nem kezdheti meg a munkát, *a piac pedig csak tavasszal, vagy talán még később érzi majd meg a termelési kapacitás ez új és bámulatos növekedésének teljes hatását.* A legújabb melbourne-i és sydneyi hírek szerint az importpiacokon az üzlet nagymértékben lanyhult és sok hajórakomány elindítását most bizonytalan időre el kell halasztani. A *féktelen spekulációról* mind többet hallunk majd, amikor mérlegkészítésre kerül a sor. A spekuláció igen sokféle árura terjedt ki, ezért megoszlott, és bár most is nagyarányú, kevésbé szembetűnő, mint azelőtt.

A megírás ideje: 1853 szeptember 23.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1853 október 7. (3892.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

[Pánik a londoni tőzsdén – Sztrájkok[298]]

London, 1853 szeptember 27., kedd.

Az a hír, hogy az egyesült flották befutottak a Dardanellákba, a kormányban történt változásról és a kereskedelmi nehézségekről szóló híresztelésekkel együtt szombaton valóságos pánikot idézett elő az értéktőzsdén:

„Nem lenne könnyű feladat leírni, hogy állnak az angol államkötvények, vagy milyen jelenetek játszódtak le az értéktőzsdén. Ekkora izgalom ritkán tapasztalható, s jó, hogy az ilyesmi nem gyakori... Talán nem túlzott az az állítás, hogy a *bessz-spekuláció* jelenleg csaknem olyan méretű, mint a francia forradalom idején volt... Az államkötvények árfolyama ezen a héten 91 $^1/_2$ % volt, s 1849 óta nem állt ilyen alacsonyan... A vasúti részvények állandóan esnek."

Ezt jelenti az „Observer"[113], *a kormány* lapja. Minden elsőrangú vasúti részvény árjegyzése 68–80 shillinggel alacsonyabb volt a múlt hetinél. Annak, hogy a piacot hirtelen elárasztották részvényekkel, nem volna nagy jelentősége, mert a spekulánsok egymaguk is képesek egy adott időpontban zavart kelteni a tőzsdén és megfélemlíteni a bona fide* részvényeseket. De mivel a kereskedelmi válság általános tüneteivel együtt jelentkezik az államkötvények nagy árfolyam-ingadozása, ennek – mégha főként spekulatív jellegű lenne is, végzetes következményei lesznek. A pénzpiacon uralkodó riadalom mindenesetre megpecsételi a jövőben kibocsátandó államkölcsönök, kivált az osztrák kölcsön sorsát. Emellett a kapitalistákat arra is emlékezteti, hogy Ausztria 1811-ben kötelezvényei után £-enként 1 sh. 7 $^1/_4$ d. osztalékot fizetett; hogy, noha jövedelmét 12 000 000 £-ről 18 000 000 £-re srófolta fel azáltal, hogy 1849 óta lényegesen súlyosabb adóterhet rótt Magyarországra és Lombardiára, átlagos évi deficitje mégis meghaladja teljes jövedelmének egynegyedét; hogy államadóssága 1846 óta mintegy

* – jóhiszemű – *Szerk.*

50 000 000 £-gel növekedett; és hogy az újabb csődtől csak a fizetési halasztás mentette meg, melyet Izrael fiai önérdekből adtak, mert még mindig remélik, hogy túladhatnak a pénzszekrényeikben felgyülemlett osztrák állampapírokon.

„A kereskedelmi tevékenység némileg túllépte rendes határait, kereskedelmi kötelezettségeink pedig részben meghaladják fizetőképességünket", állapítja meg az „Observer". „Hiába akarjuk kerülgetni a kérdést", fakad ki a „Morning Post"[25], „mert noha a mostani válságnak van néhány kedvező vonása, amelyet 1847-ben nem tapasztaltunk, a folyó események minden értelmes megfigyelője kénytelen észrevenni, hogy olyan helyzet következett be, amely – enyhe kifejezéssel élve – roppant nehéz próbára tesz bennünket." Az Angol Bank fémrúd-tartaléka ismét csökkent 338 954 £-gel, s bankjegy-tartaléka – vagyis a váltóleszámítolásra szolgáló alap – csak hétmillió, ez az egész összeg pedig a kincstári kancellárnak arra kell, hogy kifizethesse a South Sea-kötvények[67] tulajdonosait, akik nem hajlandók elfogadni a konvertálást. Ami a gabonapiac helyzetét illeti, erről a következőket tudjuk meg a tegnapi „Mark Lane Express"-ből[290]:

„Évekig átlagos termésünk volt, s emellett évente több millió quarter külföldi búzát fogyasztottunk. Akkor a jelenlegi körülmények között előreláthatólag mekkora lesz a szükségletünk? A búzatermés becslés szerint legföljebb az átlagos termés háromnegyedét fogja elérni, és más termékben sem ígérkezik fölösleg. Burgonyában a burgonyavész súlyos kárt okozott, és mivel ez a burgonya tárolásra alkalmatlan, gyorsan piacra dobták, úgy, hogy ebben az élelmiszerben igen rövid időn belül hiány várható. Fogyasztásunk olyan óriási volt, hogy noha a szeptember 5-ével záruló nyolc hónap alatt 3 304 025 quarter búzát és 3 337 206 mázsa lisztet importáltunk, a magtárakban koránt sincsenek túlságosan nagy készletek . . . A világért sem akarjuk felnagyítani azokat a nehézségeket, amelyekkel az országnak netán meg kell küzdenie, *de bolondság volna tagadni, hogy vannak nehézségek* . . . A búzatermésről szóló jelentések *nagyon kedvezőtlenek*; sok esetben, amikor a cséplésnél felmérték a hozamot, kiderült, hogy majdnem csak a fele annak, amire számítottak."

Míg ilymódon a kereskedelmi és ipari prosperitás ragyogó napsütésére árnyékot vet a borús jövendő, iparunk helyzetének még mindig fontos vonásai a *sztrájkok* és jó ideig azok is maradnak; csakhogy kezd megváltozni a jellegük azzal a változással egyidejűleg, amely most az ország általános helyzetében végbemegy.

Buryben a fonók ezer gombolyagonként 2 penny újabb béremelést kér-

tek. Mivel a munkáltatók ezt megtagadták, a fonók beszüntették a munkát, és ugyanezt teszik majd a szövők, mihelyt feldolgozták a raktáron levő fonalat. Prestonban, míg a szövők továbbra is 10%-os béremelést követelnek, és a szomszédos kerületek munkásai támogatják őket, hat munkáltató már leállította üzemét, a többiek pedig valószínűleg követik példájukat. Ilymódon kétezer munkás került az utcára. Blackburnben Dickinson úr vasöntödéjének gépészei még mindig sztrájkolnak. Wiganben az egyik üzem csévélő munkásai sztrájkba léptek orsónként egy penny béremelésért, s egy másik gyár throstle-fonói megtagadták a munkábaállást, amíg bérüket fel nem emelik. Az üzemeket bezárták. Ugyanott folyik a szénbányászok sztrájkja, amelyben mintegy 5000 munkás vesz részt. Crawford grófja és a környék más nagykiterjedésű szénbányáinak tulajdonosai szerdán este elbocsátották munkásaikat. A szénbányászok azután Scales' Orchardban népes gyűlést tartottak. Manchesterben 5000 szövőszék áll, emellett tovább folynak a kisebb sztrájkok, mint a bársonyfestőké, a motringfestőké, a nemezkalapkészítőké stb. Boltonban a pamutfonó munkások tartanak gyűléseket, béremelést követelve. Cipészek sztrájkolnak Trenthamben, Bridgewaterben stb., bérkocsisok Glasgow-ban, kőművesek Kilmarnockban; rendőrsztrájk fenyeget Oldhamben stb. Birminghamben a szegkovácsok 10%-os, Wolverhamptonban az ácsok napi hat pennys béremelést követelnek; a londoni ácsok ugyancsak, és így tovább. Eközben Lancashire, Cheshire, Derbyshire stb. legfontosabb iparvárosaiban a munkások nyilvános gyűléseket rendeznek, hogy intézkedéseket hozzanak szenvedő testvéreik támogatására. A munkáltatók viszont el vannak tökélve arra, hogy bizonytalan időre bezárják üzemeiket, mert kiéheztetéssel akarják munkásaikat meghunyászkodásra kényszeríteni.

„Úgy látjuk", írja a „Sunday Times"[283], „hogy a béremelési követelések általában nem haladják meg a napi 6 pennyt; és a jelenlegi élelmiszerárakat tekintve ez a követelés aligha mondható túlzottnak. Mint tudjuk, azt mondták, hogy a mostani sztrájkolók egyik célja, valamiféle *kommunisztikus részesedés* szerzése a gyárosok valódi vagy feltételezett profitjából; de a *követelt béremelés* és az *elsőrendű létszükségleti eszközök áremelkedése* közötti összehasonlítás e vád bőséges cáfolatát nyújtja."

Amikor a munkások többet kérnek, mint az „elsőrendű létszükségleti eszközöket", amikor „részesedni" akarnak a saját iparkodásukból származó profitban, akkor *kommunisztikus* tendenciákkal vádolják őket. Mi köze van az élelmiszer árának a „kínálat és kereslet örök és legfőbb törvényéhez"? 1839-ben, 1840-ben, 1841-ben és 1842-ben, miközben az élelmiszerek ára

folyvást emelkedett, a bérek addig süllyedtek, míg el nem érték az éhbérek szintjét. „A bérek", mondták akkor ugyanezek a gyárosok, „nem az élelmiszeráraktól függnek, hanem a kínálat és kereslet örök törvényétől." „A munkások kívánságai akkor teljesíthetők", írja a „Sunday Times", „ha *tiszteletteljes* módon terjesztik őket elő." Mi köze a *tiszteletnek* a „kínálat és kereslet örök törvényéhez"? Hallott-e már valaki arról, hogy a kávé ára a Mincing Lane-en[299] akkor emelkedett, ha „tiszteletteljes módon terjesztették elő"? Minthogy az emberi hús és vér adásvétele ugyanolyan módon folyik, mint bármely más árué, kapjon legalább annyi esélyt, mint bármely más áru.

A bérmozgalom most már hat hónapja tart. Ítéljük meg azzal a mértékkel, amelyet maguk a munkáltatók is elismertek, „a kínálat és kereslet örök törvényeivel", vagy talán tételezzük fel, hogy a politikai gazdaságtan örök törvényei is úgy értelmezendők, mint azok az örök békeszerződések, amelyeket Oroszország Törökországgal kötött?

Hat hónappal ezelőtt a munkásoknak, még ha nem látták volna is, hogy hadállásukat megerősítette a munkaerő iránti nagy kereslet meg az állandó, óriási kivándorlás az aranymezőkre és Amerikába, akkor is következtetniök kellett volna az ipari profit növekedésére abból, hogy a szabadkereskedelem áldásain ujjongó burzsoá sajtó általános prosperitásról harsogott. A munkások természetesen követelték részüket ebből az olyan nagy hangon hirdetett prosperitásból, de a munkáltatók keményen küzdöttek ellenük. Erre a munkások egyesülnek, sztrájkkal fenyegetődznek, s többé-kevésbé barátságos módon kikényszerítik követeléseiket. Ahol csak sztrájk tör ki, az összes munkáltatók és szócsöveik a szószéken, a dobogón és a sajtóban mértéktelen szitkozódással esnek neki az „ilyen *diktálási kísérletek*" „arcátlanságának és ostobaságának". S mi mást bizonyítottak a sztrájkok, ha nem azt, hogy a munkások inkább a saját módszerüket alkalmazták a kínálat és kereslet viszonyának a megvizsgálására, mint hogy higgyenek munkáltatóik önérdekű bizonykodásaiban. Bizonyos körülmények között a munkásnak nincs más eszköze, hogy meggyőződjék arról, vajon megfizetik-e neki munkája valódi piaci értékét[300] vagy sem, mint hogy sztrájkba lép, vagy ezzel fenyegetődzik. 1852-ben a nyersanyag költsége és a készáru ára közti átlagos különbözet – például a különbözet a nyersgyapot és a fonál költsége között, a fonál és a pamutáruk ára között – nagyobb volt, mint 1853-ban, következésképpen a fonó- és a szövőgyárosok profitja is kétségkívül magasabb lett. A legutóbbi időkig sem a fonál, sem a készáru nem drágult olyan arányban, mint a gyapot. Akkor hát miért nem emelték fel a gyárosok rögtön 1852-ben a béreket? Nem volt olyan ok, mondják ők, a kínálat és kereslet egymáshoz viszonyított helyzetében, amely igazolta volna az ilyen béremelést 1852-ben.

Igaz ez? Munkáskezekben nem mutatkozott ugyanekkora hiány egy évvel ezelőtt, mint most, de a különbség nincs arányban azokkal a hirtelen és ismételt béremelésekkel, amelyeket azóta erőszakoltak ki a gyárosoktól a kínálatnak és keresletnek munkabeszüntetések segítségével megmagyarázott törvénye alapján. Bizonyos, hogy több gyár működik, mint tavaly, és több életerős munkás vándorolt ki azóta, de egyúttal sohasem özönlött ekkora gyárimunkás-kínálat mezőgazdasági és más foglalkozásokból az „ipar kaptáraiba", mint az utóbbi tizenkét hónap folyamán.

A tényállás az, hogy a „kezek" szokás szerint észrevették, csak túl későn, hogy munkájuk értéke már jó néhány hónapja 30%-kal emelkedett, s ekkor azután, idén nyáron – csak ekkor – elkezdtek sztrájkolni, először 10%-ért, azután újabb 10%-ért és így tovább, annyiért természetesen, amennyit megszerezhettek. E sztrájkok állandó sikere egyrészt általánossá tette őket az egész országban és a legjobb bizonyítéka jogosultságuknak, másrészt gyors megismétlődésük ugyanabban az iparágban ugyanazon „kezek" részéről, amelyek újabb emelést követeltek, teljes mértékben bebizonyította, hogy a kínálat és kereslet alapján a munkásoknak már régen joguk volt a béremeléshez, s ezt csak azért tagadhatták meg tőlük, mert tájékozatlanok voltak a munkapiac helyzete felől. Amikor végül is tudomást szereztek róla, a gyárosok, akik addig állandóan a „kínálat és kereslet örök törvényéről" prédikáltak, visszatértek a „felvilágosult despotizmus" tanához és jogot formáltak arra, hogy azt tegyék a tulajdonukkal, amit jónak látnak, majd dühös *ultimátumként* hangoztatták, hogy a munkások nem tudják, mi szolgál javukra.

Az általános kereskedelmi kilátásokban beállott változásnak meg kell változtatnia a munkások és munkáltatóik egymáshoz viszonyított helyzetét. A változás hirtelen bekövetkeztekor sok sztrájk volt folyamatban és még több előkészületben. Nem kétséges, hogy a pangás ellenére még több sztrájk indul majd, s béremelésért is, mert a gyárosnak arra az érvére, hogy neki nem telik béremelésre, a munkások azt fogják válaszolni, hogy az élelmiszerek megdrágultak; mindkét érv egyformán erős. Mindamellett, ha, mint feltételezem, a pangás tartósnak bizonyul, a munkások hamarosan alulmaradnak, és *bércsökkentés* ellen kell majd – igen sikertelen – küzdelmet vívniok. De ekkor tevékenységük hamarosan *politikai síkra* fog áttevődni, és a sztrájkokban nagyra nőtt *új szakmai szervezetek roppant értékesek lesznek majd számukra.*

A megírás ideje: 1853 szeptember 27.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 október 17. (3900.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

Friedrich Engels

Az oroszok Törökországban

Mivel a háború már biztos és mivel valószínű, hogy minden gőzhajó, amely most Európából érkezik, seregek hadmozdulatairól és csaták kimeneteléről hoz hírt, szükségesebb, mint valaha, hogy pontosan megismerjük a harcoló felek mindenkori helyzetét és erejét, és azokat a különböző tényezőket, amelyeknek a hadjárat során irányító szerepük lesz. E követelménynek úgy szándékozunk eleget tenni, hogy röviden elemezzük a támadás és védelem összetevőit mindkét oldalon, és azokat a legfontosabb stratégiai megfontolásokat, melyek a szembenálló hadvezéreket valószínűleg befolyásolják majd.

A dunai fejedelemségeket megszálló orosz csapatok kezdetben két gyalogos hadtestből és a szokásos tartaléklovasságból és tüzérségből álltak. Oroszországban egy gyalogos hadtest három hadosztályt, vagyis hat gyalogos dandárt, néhány könnyű lovassági ezredet és egy tüzérségi dandárt foglal magában – összesen körülbelül 55 000 embert és mintegy száz löveget. Két gyalogos hadtesthez mindig egy „lovassági tartalékhadtest" és némi tartaléktüzérség tartozik, amelynek egy része nehéztüzérség. Így az eredeti megszálló hadsereg körülbelül 125 000 főre becsülhető. Egy harmadik gyalogos hadtest időközben megkezdte átkelését a Pruton, és így minden várható kiesést leszámítva, a Dunánál összpontosított orosz erőket mintegy 140 000–150 000 harcosra tehetjük. Hogy egy adott pillanatban hányan állhatnak majd a zászlók alá, az a vidék egészségügyi viszonyaitól, az orosz hadbiztosság többé vagy kevésbé eredményes működésétől és más hasonló körülményektől függ, melyeket távolról helyesen felmérni lehetetlen.

Az oroszokkal a Dunánál szembenálló török hadsereg létszámát a rendelkezésünkre álló összes adat alapján legföljebb 110 000–120 000 főre becsülhetjük. Az egyiptomi csapatok megérkezése előtt ez a létszám – mint általában állították – nem haladta meg a 90 000 főt sem. Így, amennyire meg tudjuk ítélni, a törökök számszerűen nyilvánvalóan rosszabbul állnak. És ami a két hadsereg tényleges értékét és minőségét illeti, el kell ismerni, hogy

az oroszok ebben a tekintetben is ugyanolyan fölényben vannak. Igaz ugyan, hogy a török tüzérség, melyet kiváló francia és porosz tisztek képeztek ki, jó hírnévnek örvend, míg az orosz tüzérek közismerten rossz célzók; de a török gyalogság az utóbbi időben történt minden fejlesztés ellenére sem mérhető az orosz gránátosokhoz, és a török lovasokból a csatában még mindig hiányzik az a fegyelem és kitartás, amely lehetővé tenné, hogy ha az első rohamot visszaverték, másodszor és harmadszor is rohamra induljanak.

A tábornokok mindkét oldalon meglehetősen új emberek. Gorcsakov hercegnek, az orosz parancsnoknak katonai érdemeit és az okokat, melyeknél fogva a császár őt nevezte ki erre a posztra, már volt alkalmunk kifejteni olvasóinknak.[301] Becsületes ember és Oroszország „történelmi küldetésének" lelkes híve, de csak most fog eldőlni, alkalmas-e olyan nagyarányú hadjárat vezetésére, mint ez a most kezdődő. Omer pasa, a török hadvezér ismertebb ember, s amit tudunk róla, az általában kedvező. Kurdisztán és Montenegro ellen viselt hadjáratai közül az előbbi a nehéz körülmények ellenére is sikerrel járt, a másik, rendkívül jól kitervelt hadjárat bizonyára szinte véráldozat nélkül is sikerrel végződött volna, ha a diplomácia be nem avatkozik.[302] Így a törökök talán főképp a vezetés terén vannak fölényben, csaknem minden más szempontból az oroszoké az előny.

Bár a törökök üzentek hadat és harckészségük talán hevesebb, mint az oroszoké, kézenfekvőnek látszik, hogy mivel ők a gyengébb fél, számukra a defenzív, míg az oroszok számára az offenzív akció az előnyösebb. Itt természetesen nem veszünk figyelembe olyan esélyeket, amelyek egyik vagy másik főparancsnok kirívóan hibás intézkedéseiből előállhatnak. Ha a törököknek elég erejük volna a támadáshoz, taktikájuk világos lenne. Az oroszokat a felső Duna-szakaszon színlelt hadmozdulatokkal megtévesztenék, csapataikat Szilisztria és Hirsova közt gyorsan összpontosítanák, átkelnének a Duna alsóbb szakaszán, rávetnék magukat az ellenségre ott, ahol hadállása a leggyöngébb, vagyis a Havasalföld és Moldva közti határt alkotó keskeny földsávnál; ezután elvágnák egymástól a két fejedelemségben állomásozó orosz csapatokat, összpontosított erőkkel visszavernék a moldvai hadtestet, és szétzúznák az elszigetelődött és elszakított havasalföldi hadtestet. De mivel minden a törökök támadó hadmozdulatának esélyei ellen szól, ilyen hadműveletre beláthatóan csak akkor vállalkozhatnának, ha az orosz főparancsnok hallatlan baklövéseket követne el.

Ha az oroszok megragadják az alkalmat támadó hadműveletekre, két természeti akadályt kell legyőzniök, mielőtt a török birodalom szívébe behatolhatnak: először a Dunát, azután a Balkán-hegységet. Az átkelés egy széles folyón, még ellenséges hadsereg szemeláttára is, a forradalmi és a napóleoni

háborúk során már olyan gyakran véghezvitt haditett, hogy manapság minden hadnagy tudja, hogyan kell ezt végrehajtani. Pár álcázott hadmozdulat, egy jól felszerelt hídvonat, néhány üteg a hidak fedezésére, helyes intézkedések a visszavonulás biztosítására és bátor élcsapat: körülbelül ezek az összes szükséges feltételek. De az átkelés egy nagy hegyláncon, és kivált, ha oly kevés hágó és járható út vezet át rajta, mint a Balkán-hegységen, már komolyabb vállalkozás. S ha ez a hegylánc a folyóval párhuzamosan húzódik, mint a Balkán a Dunával, negyven-hatvan mérföldnél nem nagyobb távolságban, a dolog még komolyabb, mert a hegyekben megvert hadtestet kitartó üldözéssel elvághatják menekülési lehetőségeitől és a folyóba kergethetik, mielőtt erősítés érkezhetne; egy nagy csatában így megvert hadsereg menthetetlenül elpusztulna. A Duna és a Balkán-hegység közelségében és párhuzamos fekvésében rejlik Törökország természetes katonai erőssége. A makedóniai–szerb határtól a Fekete-tengerig terjedő Balkánnak (ez a tulajdonképpeni Balkán, a „Veliki Balkan") öt hágója van, közülük kettőn országút vezet át, persze olyan, amilyenek az országutak Törökországban. Ez a kettő: az Ihtiman-hágó a Belgrádból Szófián, Filippopolon, Drinápolyon át Konstantinápolyba vezető úton, és a Dobrol-hágó a Szilisztriából Sumlába vezető úton. A másik három, melyekből kettő a föntebbiek között húzódik, a harmadik pedig a Fekete-tenger irányában, trénnel vonuló nagy hadsereg számára használhatatlannak tekinthető. Kisebb egységek, sőt talán még könnyű tábori tüzérség is átkelhetne rajtuk, de arra nem alkalmasak, hogy a behatoló hadsereg főerejének hadműveleti és közlekedési útvonalait képezzék.

1828-ban és 1829-ben az orosz haderő a Szilisztriától a Dobrol-hágón át Drinápoly felé húzódó vonalon folytatott hadműveleteket. És valóban, az orosz határtól a török fővárosig ez a legrövidebb és legegyenesebb útvonal, s így a legtermészetesebbnek kínálkozik minden észak felől érkező orosz hadsereg számára, amelyet a Fekete-tengeren korlátlanul uralkodó flotta támogat és amelynek az a célja, hogy győzelmesen Konstantinápoly ellen vonulva a harcot gyorsan dűlőre vigye. Az orosz hadseregnek, hogy ezt az utat megtehesse, a Dunán átkelve olyan erős hadállást kell elfoglalnia, amelynek a sumlai és a várnai erőd az oldalvédje, körül kell zárnia vagy be kell vennie mindkét erődöt, majd át kell kelnie a Balkán-hegységen. 1828-ban a törökök e hadállásban kockára tették fő erőiket. Kulevcsánál vereséget szenvedtek; Várnát és Sumlát elvesztették, a Balkán-hegységet csak gyöngén védték, az oroszok pedig, bár igen meggyöngülve, elérték Drinápolyt anélkül, hogy ellenállásra találtak volna, mivel a török hadsereg teljesen felbomlott és egy dandárt sem tudott bevetni Konstantinápoly védelmére.

A törökök akkor nagy hibát követtek el. Egy hegylánc – mint minden tiszt tudja – nem védhető úgy, hogy előtte építünk ki védelmi állást, sem úgy, hogy a védelmi hadsereget minden hágó elzárására szétosztjuk, hanem csak úgy, hogy a hegylánc mögött központi hadállást foglalunk el, megfigyelünk minden hágót, s amint az ellenség szándékai már világosan kibontakoznak, összpontosított erőkkel megrohanjuk a hegylánc különböző szorosaiból kilépő menetoszlopainak az élét. Az orosz hadműveleti vonalat keresztező szilárd állásuk Várna és Sumla között arra csábította a törököket, hogy ott fejtsék ki a döntő ellenállást, holott ezt a csatát a betegség és lemaradások miatt szükségképpen legyengült ellenséggel szemben, erőiket jobban összpontosítva, a drinápolyi síkságon kellett volna megvívniok.

Látjuk tehát, hogy a Szilisztriából Drinápolyba vezető vonal védelme során a dunai átkelést döntő ütközet megkockáztatása nélkül kell védeni. A második védelmi vonalat Sumla és Várna *mögött*, nem pedig *közöttük* kell kiépíteni, és döntő akciót csak akkor szabad megkockáztatni, ha a győzelmi esélyek *igen nagyok*. A következő lépés: visszavonulás a Balkán-hegységen keresztül, a szorosok védelmére, olyan különítményeket hátrahagyva, amelyek megfelelő mérvű ellenállásra képesek, anélkül, hogy döntő összecsapást provokálnának ki. Időközben az oroszok önmagukat gyöngítik azzal, hogy ostromgyűrűt vonnak az erődök köré és, ha régi gyakorlatukat követik, ezeket megint rohammal be is veszik, ami rengeteg emberük elvesztésébe kerül; mert különös és az orosz hadseregre jellemző tény, hogy külső segítség nélkül mindmáig *képtelen volt szabályos ostromot vívni*. A szakképzett mérnökök és tüzérek hiánya, valamint az, hogy egy barbár országban nem lehet nagy hadianyag- és ostromfegyver-raktárakat fenntartani, vagy akár csak meglevő efféle anyagokat óriási területeken át szállítani, mindenkor arra kényszerítette az oroszokat, hogy bármely megerősített helyet rövid, heves, de csak ritkán elég hatékony ágyúzás után rohammal vegyenek be. Így foglalta el Szuvorov Izmailt és Ocsakovot;[303] így rohamozták meg 1828-ban és 1829-ben a török erődöket Európában és Ázsiában, és így vették be 1831-ben Varsót. Az orosz hadsereg mindenesetre meggyöngülve érkezik a Balkán-hegység hágóihoz, s közben a törököknek lesz idejük arra, hogy mindenfelől összevonják egységeiket. Ha a behatolókat az egész török hadsereg rajtaütéssel nem veri vissza akkor, amikor a Balkán-hegységen átkelni próbálnak, a döntő ütközetre Drinápoly falainál kerülhet sor, és ez esetben, ha a törökök vereséget szenvednek is, legalább mindent megtettek, ami módjukban állt.

Ám egy drinápolyi orosz győzelem a jelenlegi körülmények között aligha lehet döntő. A brit és a francia flotta Konstantinápolynál állomásozik, és

velük szemben nem vonulhat semmilyen orosz tábornok e főváros ellen. A Drinápolynál feltartóztatott oroszok nem számíthatnának flottájuk támogatására, amely maga is veszélyeztetett helyzetbe kerülne; hamarosan ezrével pusztulnának el betegségben és kénytelenek lennének visszavonulni a Balkán-hegység mögé. Így még győzelem esetén is vereséget szenvednének, mert nem érnék el háborújuk fő célját. Van azonban egy másik hadműveleti vonal, amely talán előnyösebb lenne számukra. Ezt a Vidintől és Nikopolisztól Szófián át Drinápolyig vezető út jelzi. Politikai szempontok tekintetbevétele nélkül soha egyetlen józan orosz hadvezérnek sem jutna eszébe ezt az útirányt követni. De amíg Oroszország bízhat Ausztriában; amíg az orosz hadsereg közeledése a szerb határhoz, Szerbiában szított orosz fondorlatokkal együtt, lázongásokat lobbanthat fel ebben az országban és Montenegróban, valamint Bosznia, Macedónia és Bulgária túlsúlyban levő görögkeleti szláv lakossága körében; amíg a szorosan vett katonai küzdelem betetőző hadművelete, Konstantinápoly bevétele, az európai flotta jelenléte miatt nem jöhet számításba – addig ez a haditerv az egyetlen, melyet Oroszország a siker jó reményében követhet, és méghozzá anélkül, hogy olyan előretöréssel, amely túlságosan egyenest Konstantinápoly ellen irányul, Angliát és Franciaországot határozott ellenséges fellépésre kényszerítené.

Az orosz hadsereg mostani elhelyezkedéséből valóban arra következtethetünk, hogy valami ilyesfélét terveznek. Jobbszárnyát kiterjesztették a Havasalföld nyugati határához közeli Krajováig, és a csapatokat általában a Duna felső szakasza felé tolták el. Mivel ez a hadmozdulat teljesen eltér a Szilisztrián és Sumlán át haladó hadműveleti vonaltól, csak az lehet a célja, hogy az oroszok összeköttetésbe kerüljenek Szerbiával, a szláv nacionalizmus és a görög katolicizmus törökországi központjával. Védőállás elfoglalása a Duna alsóbb szakaszán, s egyidejű előrenyomulás a Duna felsőbb szakaszán át Szófia felé, ez teljesen biztonságos lépés lenne, ha Ausztria támogatja, és ha a törökországi szlávok nemzeti függetlenségük érdekében mozgalmat indítanak; ilyen mozgalom kirobbantására mi sem alkalmasabb, mint az orosz hadsereg bevonulása Törökország szlávok lakta területének szívébe. Így a cár sokkal könnyebben és sokkal kevésbé offenzív módon érheti el azt, amit a vita során mindig követelt, mégpedig a törökországi összes szlávokból olyan különálló fejedelemségek alakítását, mint amilyen most Moldva, Havasalföld és Szerbia. Ha Bulgária, Montenegro és Makedónia a szultán névleges fennhatósága és a cár valóságos protektorátusa alatt állna, Törökország Európában Konstantinápoly környékére zsugorodna és elvesztené a részére katonákat tenyésző Albániát. Ez sokkal nagyobb eredményt jelentene Oroszország számára egy drinápolyi döntő győzelemnél, amelyet a hadsereg

egy helyben topogása követ. A jelek szerint Oroszország valóban ezt az eredményt próbálja elérni. Még eldöntetlen kérdés azonban, nem téved-e, amikor a törökországi szlávokra épít, mert az sem lenne meglepő, ha ezek valamennyien ellene fordulnának.

The Russians in Turkey

A megírás ideje: 1853 szeptember 29.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 október 17. (3900.) sz. (vezércikk)

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

Lord Palmerston[304]

Lord Palmerston

A megírás ideje: 1853 októberétől december elejéig

A megjelenés helye: „The People's Paper",
1853 okt. 22.–dec. 24.;
„New York Daily Tribune",
1853 okt. 19.–1854 jan. 11.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Első cikk*

Ruggierót újból meg újból megejtik Célia festett bájai, holott jól tudja, hogy a kendőzés vén boszorkányt takar –

Se fog, se szem, se íny – se semmi.[305]

és a kóbor lovag nem tud ellenállni, mindig újra belészeret, pedig tudja, hogy korábbi imádóit elvarázsolta, s valamennyit szamárrá vagy más állattá változtatta. Az angol közönség az új Ruggiero, és Palmerston az új Célia. Noha már a hetvenes éveit tapossa és 1807 óta szinte megszakítás nélkül szerepel a politikai porondon, el tudja érni, hogy még mindig újdonságként hasson és felkeltse mindazokat a reményeket, amelyeket általában kipróbálatlan, ígéretes ifjakhoz fűznek. Bár a fél lába a sírban, úgy vélik, hogy igazi pályafutását még meg sem kezdte. Ha holnap lehunyná a szemét, egész Anglia csodálkozna, hogy már fél évszázada volt miniszter.

Ha mint államférfi nem birkózik is meg minden feladattal, mint színész legalább megbirkózik minden szereppel. Komikus és hősi szerepkörben, patetikus és közvetlen hangnemben, tragédiában és bohózatban egyként sikert arat, bár az utóbbi talán jobban megfelel egyéniségének. Nem elsőrangú szónok, de tökéletes vitázó. Emlékezőtehetsége csodálatos, tapasztalatai nagyok, rendkívül tapintatos, présence d'esprit-je** sohasem hagyja el, előkelően hajlékony, alapos ismerője a parlamenti fogásoknak, cselszövéseknek, pártoknak és embereknek, s így a legnehezebb eseteket is bámulatos

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban a cikk a következő – a „The People's Paper"-ben nem közölt – szavakkal kezdődik*: „A keleti bonyodalmak Angliában nagy változást idéztek elő, amely közelről érinti, ha nem is a pártokat, legalábbis a pártok élén álló férfiakat. Lord Palmerston megint a közönség kedvence lett. Róla beszél mindenki, ő az egyetlen ember, aki megmentheti Angliát, őt nyilvánítják bizalmasan bármely átalakított kormány elengedhetetlen miniszterelnökének, egyként magasztalják őt a toryk, a whigek,[3] az állítólagos hazafiak, a sajtó és az egész közvélemény.

A Palmerston-mánia olyan szokatlan tünet, hogy hajlandók lennének csupán mesterséges tünetnek tekinteni, amelyet nem házi használatra, hanem exportcikként külföldi használatra szántak. Ez azonban tévedés lenne." – *Szerk.*

** – lélekjelenléte – *Szerk.*

modorban és kellemes könnyedséggel intézi el, mindenkor szem előtt tartva közönségének előítéleteit és érzékenységét; cinikus szemtelensége megóvja őt bármiféle meglepetéstől, önös ügyeskedése attól, hogy elárulja magát, mélységes frivolitása, teljes közönye, arisztokratikus gőgje pedig attól, hogy indulatba jöjjön. Mivel roppant szellemes, mindenki megkedveli. Sohasem veszti el önuralmát, s ezért szenvedélyes ellenfelei húzzák a rövidebbet. Ha valamely tárgyban nem járatos, játszani tud vele, s ha nincsenek általános szempontjai, szép általánosítások szövésére mindig kész.

Nyughatatlan és fáradhatatlan szelleme irtózik a tétlenségtől, és tevékenység híján legalább izgalomra vágyik. Olyan ország mint Anglia, természetesen lehetővé teszi számára, hogy a föld minden táján foglalatoskodjék. Célja nem annyira a siker maga, mint a siker látszata.

Ha semmit sem tehet, legalább kieszel valamit. Ahol nem avatkozhat be, ott legalább közvetít. Ha egy erős ellenféllel nem tud megmérkőzni, kerít egy gyöngét.

Mivel nem a mélyenjáró tervek, a messzemenő kombinációk embere, nem tűz maga elé nagy célokat, s csak azért bonyolódik nehézségekbe, hogy látványos fogással kivágja magát. Tevékenységéhez bonyodalmakra van szüksége, és ha ilyenek nincsenek, mesterségesen idézi elő őket. Örömét leli látszatkonfliktusokban, látszatküzdelmekben, látszatellenségekben, diplomáciai jegyzékváltásban, hajók kifutására adott parancsokban, míg az egész sürgés heves parlamenti vitákba torkollik, amelyekben múló sikert arat, s ez minden erőfeszítésének állandó és egyetlen célja. Mesterien irányítja a nemzetközi konfliktusokat, addig szítja őket, amíg egy bizonyos pontra nem érnek, s ha félő, hogy a dolog komolyra fordul, visszavonul, miután mindenesetre kiélvezte a drámai izgalmat, melynek szükségét érzi. Az ő szemében a történelmi fejlődés nem egyéb, mint olyan időtöltés, amelyet kizárólag a nemes lord, vikomt Palmerston of Palmerston egyéni gyönyörűségére találtak ki.*

Bár ténylegesen enged a külföldi befolyásnak, szavakban szembehelyezkedik vele. Mivel Canningtól örökségként átvette azt a felfogást, hogy Anglia rendeltetése az alkotmányosság propagálása a kontinensen, soha nincs híján olyan indítéknak, amellyel szíthatja a nemzeti előítéleteket, elgáncsolhat külföldi forradalmakat és egyúttal ébren tarthatja idegen hatalmak gyanakvó féltékenységét. Miután ezen a kényelmes módon elérte, hogy a kontinens minden udvarának bête noire-ja** lett, már nem került fáradsá-

* *A „New York Daily Tribune"-ban így folytatva*: „Nagyszerű példánya ő annak a fajtának, amely Thomas Carlyle megjelölése szerint bitorolja a világ vezetőjének tisztjét. – *Szerk.*

** – mumusa – *Szerk.*

THE PEOPLE'S PAPER.

LORD PALMERSTON.

Written for the "New York Tribune," by Dr Marx, and communicated by him to us

FIRST ARTICLE.

Ruggiero is again and again fascinated by the false charms of Alcina, which he knows to disguise an old witch,—

"Sans teeth, sans eyes, sans taste, sans everything,"

and the knight-errant cannot withstand falling in love with her anew whom he knows to have transmuted all her former adorers into asses and other beasts. The English public is another Ruggiero, and Palmerston is another Alcina. Although a septuagenarian, and since 1807 occupying the public stage, almost without interruption, he contrives to remain a novelty, and to evoke all the hopes that used to centre on an untried and promising youth. With one foot in the grave, he is supposed not yet to have begun his true career. If he were to die to-morrow, all England would be surprised at learning that he had been a Secretary of State half this century.

If not a good statesman of all work, he is at least a good actor of all work. He succeeds in the comic as in the heroic—in pathos as in familiarity—in the tragedy as in the farce; although the latter may be more congenial to his feelings. He is no first class orator, but he is an accomplished debater. Possessed of a wonderful memory, of great experience, of a consummate tact, of a never failing *presence d'esprit*, of a gentlemanlike versatility, of the most minute knowledge of parliamentary tricks, intrigues, parties and men, he handles difficult cases in an admirable manner and with a pleasant volubility, sticking to the prejudices and susceptibilities of his public, secured from any surprise by his cynic impudence, from any self-confession by his selfish dexterity, from running into a passion by his profound frivolity, his perfect indifference, and his aristocratic contempt. Being an exceedingly happy joker, he ingratiates himself with everybody. Never losing his temper, he imposes on an impassioned antagonist. When unable to master a subject, he knows how to play with it. If wanting of general views, he is always ready to weave a web of elegant generalities.

Endowed with a restless and indefatigable spirit, he abhors inactivity, and pines for agitation, if not for action. A country like England allows him, of course, to busy himself in every corner of the earth. What he aims at is not the substance, but the mere appearance of success.

If he can do nothing, he will devise anything. Where he dares not interfere, he intermeddles. Not able to vie with a strong enemy, he improvises a weak one.

Being no man of deep designs, pondering on no combinations of long standing, pursuing no great object, he embarks in difficulties with a view to disentangle himself in a showy manner. He wants complications to feed his activity, and when he finds them not ready, he will create them. He exults in show conflicts, show battles, show enemies, in diplomatical notes to be exchanged, in ships to be ordered to sail, the whole ending in

the act of piracy, while admitting that Denmark had evidenced no hostility whatever towards Great Britain, he contended that they were right in bombarding its capital and stealing its fleet, because they had to prevent Danish neutrality from being, perhaps, converted into open hostility by the compulsion of France. This was the new law of nations, proclaimed by my Lord Palmerston.

When again speaking, we find that English minister *par excellence* engaged in the defence of foreign troops, called over from the continent to England, with the express mission of maintaining forcibly the oligarchic rule, to establish which William had, in 1688, come over from Holland, with his Dutch troops. Palmerston answered to the well-founded "apprehensions for the liberties of the country, originating from the presence of the King's German Legion," in a very flippant manner. "Why should we not have 16,000 of those foreigners at home, while you know that we employ a far larger proportion of foreigners abroad." (House of Commons, March 1?, 1812.)

When similar apprehensions for the constitution arose from the large standing army, maintained since 1815, he found "a sufficient protection of the constitution in the very constitution of our army," a large proportion of its officers being "men of property and connexions." (House of Commons, March 8, 1816.)

When the large standing army was attacked from a financial point of view, he made the curious discovery that "much of our financial embarrassments had been caused by our former low peace establishment." (House of Commons, March 8, 1816.)

When the "burdens of the country," and the "misery of the people" were contrasted with the lavish military expenditure, he reminded parliament that those burdens and that misery "were the price which we, the English nation, agreed to pay for our freedom and independence." (House of Commons, May 16, 1828.)

In his eyes, military despotism was not to be apprehended from the exertions of "those self-called, but misled Reformers, who demand that sort of reform in the country which, according to every first principle of government, must end, if it were acceded to, in a military despotism." (House of Commons, June 14, 1820.)

While large standing armies were thus his panacea for maintaining the constitution of the country, flogging was his panacea for maintaining the constitution of the army. He defended it in the debates on the Mutiny Bill, on the 5th of March, 1824, he declared it to be "absolutely indispensable;" on March 11, 1825, he recommended it again on March 10, 1828, he stood by it in the debates of April, 1833, and he proved an amateur of flogging on every subsequent occasion.

There existed no abuse in the army, he did not find plausible reasons for, if it happened to foster the interests of aristocratic parasites. Thus, for instance, in the debates on the Sale of Commissions. (House of Commons, March 12, 1828.)

A „People's Paper" egyik oldala a „Lord Palmerston" cikksorozat első cikkével

gába, hogy otthon az angol miniszter mintaképének tekintsék. Noha eredetileg tory volt, sikerült neki a külügyek vitelében meghonosítani azt az egész gyalázatos és ellentmondásos szellemet, amely a whigizmus lényegét alkotja. Tudja, hogyan kell a demokratikus frazeológiát oligarchikus nézetekkel összeegyeztetni, hogyan kell a burzsoáziának a békével kufárkodó politikáját a régi arisztokratikus Anglia gőgös nyelvezete mögé rejteni, – hogyan látszhatik támadónak, amikor cinkosan szemet huny, s védelmezőnek, amikor áruló, – miképpen kell a látszólagos ellenséget kímélni és az állítólagos szövetségest a végsőkig elkeseríteni, – hogyan kell a vita döntő pillanatában az erősebb oldalára állni a gyöngével szemben és hogyan kell megfutamodás közben bátor szólamokat hangoztatni.

Az egyik párt azzal vádolja, hogy Oroszország zsoldjában áll, a másik párt karbonárizmussal[306] gyanúsítja. Ha 1848-ban védekeznie kellett, nehogy vád alá helyezzék azon a címen, hogy Miklós miniszterében járt el, 1850-ben viszont megkapta azt az elégtételt, hogy külföldi nagykövetek vesztére törve összeesküvést szőttek ellene, amely a Lordok Házában sikert is aratott, de az alsóházban kudarcot vallott.[307] Ha idegen népeket elárult, ezt mindig igen udvariasan tette, hiszen az udvariasság az ördög aprópénze, amelyet szívük véréért ad cserébe azoknak, akiket bolonddá tett. Az elnyomók mindenkor bizton számíthattak aktív támogatására, az elnyomottak pedig sohasem nélkülözték szónoki bőkezűségének tüntető pártfogását. Amikor a lengyeleket, az olaszokat, a magyarokat, a németeket eltiporták, ő mindig kormányon volt; a zsarnokok mégis gyanúsították, hogy titkon összeesküszik azokkal, akik beleegyezésével lettek áldozataikká. Eddig minden esetben a siker valószínű esélye forgott fenn, ha ő volt az ellenfél, és a bukás biztos esélye, ha barátként lépett fel. De ha ez a diplomáciai művészet külföldi tárgyalásainak tényleges eredményeiből nem világlik is ki, annál ragyogóbban kiviláglik az értelmezésükből, melyet az angol néppel elfogadtat úgy, hogy ez frázisokat tényeknek, képzelgést realitásnak és aljas indítékokat magasröptű kifogásoknak vesz.

Henry John Temple-t, Palmerston vikomtját, aki mint írországi főnemes viseli ezt a címet, 1807-ben, Portland hercege kormányának megalakulásakor nevezték ki az admiralitás lordjává. 1809-ben hadügyminiszter lett és 1828 májusáig töltötte be ezt a tisztségét. 1830-ban igen ügyesen átpártolt a whigekhez, akik megtették őt állandó külügyminiszterükké. Kivéve az 1834 novemberétől 1835 áprilisáig és 1841-től 1846-ig tartó megszakítást, amikor a toryk voltak kormányon, ő a felelős az egész külpolitikáért, melyet Anglia az 1830-as forradalomtól 1851 decemberéig követett.

Vajon nem látszik-e igen különösnek már az első pillanatban, hogy a

„szabad intézményeknek" ez a Don Quijotéja és „az alkotmányos rendszer dicsőségének" ez a Pindarosza állandó és jeles tagja volt Perceval úr, Liverpool gróf, Canning úr, Lord Goderich és Wellington herceg tory miniszteriumainak, hogy az maradt abban a hosszú korszakban, amikor az antijakobinus háborút[65] folytatták, az óriási államadósságot csinálták, a gabonatörvényeket kibocsátották,[308] Anglia földjére idegen zsoldosokat hoztak,[309] a népen — Lord Sidmouthnak, Palmerston kollegájának kifejezésével élve — időnként „eret vágtak", a sajtót gúzsba kötötték, a gyűléseket betiltották, a nemzet tömegét lefegyverezték, az egyéni szabadságot a rendes jogszolgáltatással együtt felfüggesztették, az egész országot jóformán ostromállapotba helyezték, — egyszóval Anglia történelmének leggyalázatosabb, legreakciósabb korszakában!

Első szereplése a parlamenti életben igen jellemző. 1808 február 3-án felszólalt, hogy védelmére keljen — ugyan minek a védelmére? — a diplomáciai tevékenység titkosságának és a legszégyenletesebb cselekedetnek, amelyet valaha egy nemzet a másik ellen elkövetett, ti. Koppenhága bombázásának[310] és a dán flotta elfogásának, egy olyan időpontban, amikor Anglia azt erősítgette, hogy a legteljesebb békében él Dániával. Az első ponttal kapcsolatban kijelentette: „Az adott esetben őfelsége miniszterei titoktartásra kötelezték." (Vajon kik?) De még tovább ment: „Általában is ellenzem, hogy a diplomáciai tevékenységet nyilvánosságra hozzák, mert leleplezések ebben a szektorban rendszerint azzal járnak, hogy a további tájékoztatás forrásait elzárják." Vidocq ugyanilyen szavakkal kelt volna ugyanilyen ügy védelmére. Ami a kalóztámadást illeti, Palmerston, jóllehet elismerte, hogy Dánia nem tanúsított semmiféle ellenséges magatartást Nagy-Britanniával szemben, mégis azt állította, hogy Angliának igaza volt, amikor bombázta Dánia fővárosát és elrabolta flottáját, mert meg kellett akadályozni, hogy a dán semlegesség Franciaország nyomására esetleg nyílt ellenségeskedéssé váljék. Íme az új nemzetközi jog, amelyet Mylord Palmerston hirdetett meg.

Ez a par excellence* angol miniszter, amikor újból szónoki emelvényre lépett, védelmébe vette azokat az idegen csapatokat, melyeket határozottan azzal a rendeltetéssel hívtak Angliába, hogy erőszakkal fenntartsák az oligarchia uralmát, amelynek megalapítása végett Vilmos 1688-ban holland csapataival átjött Hollandiából. Azoknak, akik jogosan „féltették az ország szabadságjogait" a király német légiójának jelenlététől, Palmerston igen hetykén válaszolt. Miért ne tűrhetnénk meg 16 000 idegent idehaza, ami-

* — sajátképpeni — *Szerk.*

kor köztudomású, hogy „sokkal nagyobb számban használunk fel idegeneket külföldön". (Alsóház, 1812 március 10.)

Amikor az alkotmányt illetően hasonló aggodalmakat nyilvánítottak az 1815 óta fenntartott nagy állandó hadsereg miatt, Palmerston „az alkotmány kellő védelmét éppen hadseregünk összetételében" látta, minthogy a tisztek nagyrészt „vagyonnal és kapcsolatokkal rendelkező emberek". (Alsóház, 1816 március 8.)

Amikor pénzügyi szempontból támadták a nagy állandó hadsereget, azt a különös felfedezést tette, hogy „pénzügyi zavaraink nagy részét régebbi békebeli állományunk alacsony létszáma okozta". (Alsóház, 1816 április 25.)

Amikor „az ország adóterheit" és „a nép nyomorát" szembeállították a tékozló katonai kiadásokkal, Palmerston emlékeztette a parlamentet, hogy ez a teher és ez a nyomor „az az ár, amelyet mi" (mármint az angol oligarchia) „készek voltunk szabadságunkért és függetlenségünkért megfizetni". (Alsóház, 1820 május 16.)

Nézete szerint, ha katonai despotizmustól tartani lehet, ez „csak azoknak a magukat reformereknek nevező, de félrevezetett embereknek a buzgalmából következhetne, akik az ország számára olyan reformot követelnek, amelynek végrehajtása a kormányzás legelemibb szabályai szerint végül is okvetlenül katonai zsarnokságba torkollna". (Alsóház, 1820 június 14.)

Palmerston tehát a nagy állandó hadsereget tekintette az ország alkotmányos rendjét fenntartó csodaszernek, a botbüntetést pedig a hadsereg rendjét fenntartó csodaszernek. Az utóbbit 1824 március 5-én a Mutiny Act[311] vitájában védelmezte, 1825 március 11-én „abszolút nélkülözhetetlennek" nyilvánította, 1828 március 10-én újból javasolta, az 1833 áprilisi vitákban síkra szállt mellette és később is minden alkalommal a botbüntetés hívének bizonyult.

Nem történt olyan visszaélés a hadseregben, amelyre ne talált volna elfogadható okokat, ha az történetesen az arisztokrata élősdiek érdekeit szolgálta. Lásd például a tiszti állások árubabocsátása körüli vitákat. (Alsóház, 1828 március 12.)

Lord Palmerston szeret kérkedni azzal, hogy állandóan fáradozik a vallásszabadság megvalósításán. De amikor Lord Russell javaslatot nyújtott be a Test and Corporation Acts[312] eltörlésére, ő ellene szavazott. És miért? Mert „mint a vallásszabadság lelkes és buzgó híve" nem tűrhette, hogy „a dissenterek[313] képzelt sérelmeit orvosolják, míg a katolikusokat valóságos szenvedések sújtják". (Alsóház, 1828 február 26.)

A vallásszabadság iránti lelkesedésének bizonyítására közli velünk, hogy „fájlalja a dissenterek számának növekedését. Óhajom, hogy az államegyház

legyen az ország uralkodó egyháza", s kizárólag a vallásszabadság iránti szeretettől és lelkesedéstől hajtva kívánja, hogy „az államegyház a más hitűek rovására gyarapodjék". A tréfás lord vádolja a gazdag dissentereket, hogy kielégítik a szegényebbek szükségleteit templomok tekintetében, míg „az anglikán egyházban csakis a szegények sínylik meg a templomi helyhiányt... Képtelenség lenne azt mondani, hogy a szegények szűkös keresetükből templomokra adakozzanak". (Alsóház, 1824 április 9.)

Még nagyobb képtelenség lenne persze azt mondani, hogy az államegyház gazdag hívei nagy jövedelmükből adakozzanak templomokra.

Vegyük most szemügyre, mit tett a katolikus emancipációért[314], ami egyik nagy „jogcíme" az ír nép hálájára. Nem akarok most annál a körülménynél időzni, hogy ő, aki mint a Canning-kormány tagja, a katolikus emancipáció hívének vallotta magát, mégis belépett a Wellington-kormányba, amely nyíltan ellenezte ezt az emancipációt. Vagy talán Lord Palmerston véleménye szerint a vallásszabadság azok közé az emberi jogok közé tartozik, amelyekbe a törvényhozás ne avatkozzék bele? Válaszoljon ő maga: „Noha kívánom, hogy a katolikusok igényeit figyelembe vegyék, sohasem fogom elismerni, hogy ezek az igények jogi alapon állnak... Ha azt gondolnám, hogy a katolikusok jogukat követelik, én a magam részéről nem lépnék be a bizottságba." (Alsóház, 1813 március 1.)

És miért ellenzi, hogy jogukat követeljék? „Mert egy ország törvényhozásának joga van arra, hogy a közösség bármely osztályára ilyen politikai korlátozásokat kényszerítsen, ha ezt az összesség biztonsága és jóléte érdekében szükségesnek tartja... Ez egyike azon alapelveknek, amelyeken a civilizált kormányzat nyugszik." (Alsóház, 1813 március 1.)

Soha senki ennél cinikusabban be nem vallotta, hogy a néptömegeknek egyáltalán nincsenek jogaik, hanem csak annyi szabadságot élvezhetnek, amennyit a törvényhozás – más szóval az uralkodó osztály – engedélyezni helyesnek vél. Ennek megfelelően Lord Palmerston kertelés nélkül kijelentette: „A katolikus emancipáció kegytől és jóindulattól függő intézkedés." (Alsóház, 1829 február 10.)

Csakis célszerűségi okokból kegyeskedett a katolikusok korlátozásait megszüntetni. És mi lappangott e célszerűség mögött?

Mivel ő maga is ír nagybirtokos, fenn akarta tartani azt a tévhitet, hogy Írország súlyos bajaira a katolikus emancipáción kívül más gyógyírt találni lehetetlen, hogy ez lesz az ellenszere az abszentizmusnak[315] és pótolja majd a szegénytörvényeket[189]. (Alsóház, 1829 március 18.)

A nagy emberbarát, aki később megtisztította ír birtokait az ír lakosoktól,[316] nem tudta elviselni, hogy az ír nyomorúság baljóslatú fellegei akár

csak egy pillanatra is* elhomályosítsák a földesurak és pénzkirályok derült egét. „Igaz", mondotta, „hogy Írország parasztsága nem élvezi mindazokat a javakat, amelyeket Anglia egész parasztsága élvez" (képzeljük csak el, milyen javakat élvez az a család, amelynek heti 7 sh. a jövedelme!). „De", folytatta, „az ír parasztnak is jut a javak áldásából . . . Van elegendő tüzelője, és tápláléknak ritkán" (hat napból csak négy napon) „látja híját." Mily áldás! Ám nemcsak ennyi áldásban van része, „kedélye derűsebb, mint angol sorstársaié"! (Alsóház, 1829 május 7.)

Az ír földesurak zsarolásairól Palmerston éppen olyan kellemes modorban cseveg, mint az ír parasztság javairól. „Azt mondják, hogy az ír földbirtokos megköveteli a kipréselhető legmagasabb bérösszeget. Nos, uraim, úgy vélem, ebben nincs semmi különös. Angliában a földesurak minden bizonnyal ugyanezt teszik." (Alsóház, 1829 március 7.)

Ezek után csodálkozhatunk-e azon, hogy a férfiú, aki olyan érdeklődéssel mélyedt el „a dicsőséges angol alkotmánynak" és a rajta nyugvó „szabad intézmények áldásainak" misztériumaiban, arra törekszik, hogy az egész kontinensre kiterjessze őket?

Második cikk

Amikor a reformmozgalom[317] verhetetlenné nőtt, Lord Palmerston cserbenhagyta a torykat és besurrant a whigek táborába. Noha nézete szerint a katonai despotizmus veszélyétől nem a király német légiójának angol földön való tartózkodása, sem pedig nagy állandó hadseregek fenntartása, hanem csakis az „önmagukat reformereknek nevezők" miatt kellett tartani, már 1828-ban támogatta a választójog kiterjesztését olyan nagy ipari központokra, mint Birmingham, Leeds és Manchester. Vajon miért? „Nem azért, mert elvben barátja, hanem mert határozottan ellensége vagyok a reformnak."

Meggyőződött arról, hogy „általános reform bevezetése" legbiztosabban olymódon kerülhető el, ha idejében bizonyos engedményeket tesznek az elhatalmasodott gyáriparnak. (Alsóház, 1828 június 27.) Mihelyt szövetkezett a whigekkel, már nem is állította többé, hogy a Reform Bill célja a velencei alkotmány[318] szűk kereteinek szétfeszítése, hanem éppen ellenkezőleg erejé-

* *A „New York Daily Tribune"-ban a mondat vége helyett*: „elhomályosítsák a földesurak és pénzkirályok parlamentje fölött ívelő derült eget". – *Szerk.*

nek és szilárdságának növelése olymódon, hogy a burzsoáziát elszakítja a népi ellenzéktől. „A burzsoázia hangulata meg fog változni, s míg most elégedetlen az alkotmánnyal, ezután ragaszkodni fog hozzá, ami jelentősen növeli majd az alkotmány erejét és szilárdságát." A peereket* azzal vigasztalta, hogy a Reform Bill valójában nem veszélyezteti „a Lordok Háza befolyását", sem „a választásokba való beavatkozásukat". Az arisztokráciának azt mondta, hogy az alkotmány nem fogja elveszteni feudális jellegét, „mert a földbirtok az a nagy fundamentum, amelyen a társadalom épülete és az ország intézményei nyugszanak", s hogy eloszlassa az arisztokrácia aggodalmait, ilyen gúnyos célzásokat hangoztatott: „az a vád ért bennünket, hogy nem akarunk komolyan és őszintén valódi képviseletet adni a népnek", meg „azt állították, hogy mi csupán másfajta befolyást kívánunk biztosítani az arisztokráciának és a földbirtoknak". Sőt odáig ment, hogy bevallotta, miszerint „a Reform Bill legfőbb vezérelve" a burzsoáziának teendő elkerülhetetlen engedményeken kívül, „választójogi kiváltságok megszüntetése", ti. a régi tory korhadt választókerületek megszüntetése[319] az új whig választókerületek javára. (Alsóház, 1831 március 24. és 1832 március 14.)

De ideje, hogy visszatérjünk a nemes lord külpolitikai teljesítményeire. 1823-ban, amikor a veronai kongresszus határozatai következtében egy francia hadsereg bevonult Spanyolországba, hogy alkotmányát eltiporja és az országot kiszolgáltassa a félkegyelmű Bourbon** és vakbuzgó szerzetesekből álló kísérete könyörtelen bosszújának,[8] Lord Palmerston elítélt minden „Don Quijote-i keresztesháborút elvont elvekért", minden beavatkozást annak „a népnek érdekében", melynek hősies ellenállása megmentette Angliát Napóleon uralmától. Whig-ellenzékéhez ez alkalommal intézett szavai eleven és hű képet adnak saját külpolitikájáról, amelyet azóta követett, amióta akkori ellenfeleinek állandó külügyminisztere lett. Ezt mondotta:

„Egyesek szerették volna, ha a tárgyalás során fenyegetőzünk, holott a tárgyalások meghiúsulása esetén nem lettünk volna felkészülve a háborúra. Ha háborúról beszélünk és semlegességre gondolunk; ha hadsereggel fenyegetőzünk és azután egy hivatalos okmány mögé bújva visszavonulunk; ha a tanácskozás órájában kihívóan kardot suhogtatunk és az ütközet napján egy marék tiltakozást ontó tollal végezzük, gyáva szájhősökként viselkedtünk volna, s megvetés és nevetség tárgyává váltunk volna Európa szemében." (Alsóház, 1823 április 30.)

---

* – főrendeket, a Lordok Házának tagjait – *Szerk.*

** VII. Ferdinánd. – *Szerk.*

Végül elérkeztünk a görög–török vitákhoz, amelyek során Lord Palmerstonnak először nyílt alkalma arra, hogy páratlan képességeit mint az orosz érdekek tántoríthatatlan és kitartó szószólója a kabinetben és az alsóházban kifejtse. Sorra visszhangozta mindazokat a jelszavakat, amelyeket Oroszország a török kegyetlenségről, a görög civilizációról, a vallásszabadságról, a kereszténységről stb. kiadott. Először is miniszteri minőségben elutasít minden abbeli szándékot, hogy megrovással illessék „Codrington tengernagy derekas magatartását", amelynek következtében a török flotta Navarinónál elpusztult,[36] noha beismeri, hogy „ez a csata olyan hatalom ellen folyt, amellyel nem állunk hadiállapotban" és hogy ez „kínos esemény volt". (Alsóház, 1828 január 31.)

Majd, amikor kilépett a kormányból, támadások hosszú sorát indítja Aberdeen ellen, szemére vetve, hogy nagyon lassú ütemben hajtotta végre Oroszország parancsait.

„S vajon sokkal nagyobb eréllyel és gyorsasággal teljesítettük-e kötelezettségeinket Görögországgal szemben? 1829 júliusa közeledik, de az 1827 júliusi szerződés még mindig nincs teljesítve... Igaz, hogy Moreát a törököktől megtisztították... De miért gátolták a francia fegyvereket a Korinthoszi-földszoroson?... Anglia szűk látókörű politikája közbelépett és feltartóztatta előretörésüket... De miért nem járnak el a szövetségesek a földszorostól északra fekvő területtel éppen úgy, mint a tőle délre fekvővel tették, és miért nem szállnak meg azonnal minden részt, amelyet Görögországnak kell juttatni? Azt hittem pedig, hogy a szövetségesek Törökországgal már épp eleget tárgyaltak Görögországról." (Alsóház, 1829 június 1.)

Metternich herceg abban az időben tudvalevőleg ellenezte Oroszország túlkapásait, ezért Oroszország diplomáciai képviselői – emlékezzünk csak Pozzo di Borgo és Lieven herceg sürgönyeire – azt a megbízást kapták, hogy Ausztriát a görög felszabadulás és az európai civilizáció nagy ellenségének tüntessék fel, márpedig e kettőnek az előremozdítása az orosz diplomácia kizárólagos célja. A nemes lord természetesen ezt a kijelölt utat követte.

„Korlátolt nézetei és politikájának szerencsétlen előítéletei folytán Ausztria majdhogynem másodrendű hatalom színvonalára süllyedt"; s Aberdeen halogató politikája folytán Anglia „zárókövévé vált annak a boltozatnak, amelynek Miguel*, Spanyolország, Ausztria és Mahmud a tartó pillérei... A júliusi szerződés végrehajtásának halogatását az emberek nem annyira a török ellenállástól való félelemnek tulajdonítják, mint inkább a

* Dom Miguel portugál király. – *Szerk.*

görög szabadság iránti leküzdhetetlen ellenszenvnek." (Alsóház, 1829 június 1.)

Palmerston mindig újból támadja Aberdeent oroszellenes diplomáciája miatt:* „Én a magam részéről nem értek egyet az angol kormány jónéhány sürgönyével, amelyek ugyan kétségtelenül kellemes hangúak és elég udvariasak, szorgalmazzák általános kifejezésekben Oroszország kibékítését, de mellesleg olyan erős szavakkal fejezik ki Anglia együttérzését Törökországgal, hogy ha érdekelt fél olvassa őket, könnyen a szándékoltnál nagyobb jelentőséget tulajdoníthat nekik... Szeretném, ha Anglia szilárdan elhatározná – hiszen úgyszólván ez az egyetlen járható út –, hogy semmilyen meggondolás alapján és semmilyen esetben sem vesz részt Törökország oldalán ebben a háborúban, és ezt az elhatározását becsületesen és őszintén közölné Törökországgal. ...Három dolog van, amely nem ismer irgalmat: az idő, a tűzvész és a szultán." (Alsóház, 1830 február 16.)

Ehelyütt néhány történelmi tényt kell felidéznem, hogy a nemes lord görögbarát érzelmeinek mineműségét illetően minden kételyt eloszlassak.

Oroszország, miután elfoglalta Gökcsát, a Szevan-tó partján elterülő földsávot, amely vitathatatlanul Perzsia tulajdona volt, e földsáv kiürítése fejében azt kívánta, hogy Perzsia mondjon le igényéről saját területének egy másik részét, Kapan vidékét illetően. Amikor Perzsia nem engedett, Oroszország lerohanta, legyőzte és 1828 februárjában a turkmansaji szerződés aláírására kényszerítette. E szerződés szerint Perzsia köteles volt két millió font sterling jóvátételt fizetni Oroszországnak, és átengedni neki Jereván és Nahicseván tartományokat Jereván és Abbászabad erődökkel együtt. E rendezésnek, mint Miklós állította, kizárólagos célja az Araxészen át vezető közös határ megállapítása volt, ami – mint mondotta – az egyetlen mód a két birodalom közti minden jövőbeli vita kiküszöbölésére, ámbár ugyanakkor megtagadta az Araxész perzsiai partján fekvő Talis és Mugan visszaadását. Perzsia végül arra is kötelezte magát, hogy a Kaszpi-tengeren nem tart hajóhadat. Ez volt tehát az orosz–perzsa háború kiindulása és eredménye.

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban e mondat helyett a következő passzus áll*: „Fél évszázadon át Oroszország előretörésének Konstantinápoly felé mindig az a frázis szegte útját, hogy a török birodalom integritása szükséges az európai egyensúly fenntartásához. 1830 február 5-én Palmerston kijelentette: »Ellenzem azt a politikát, amely az európai Törökország integritását a keresztény és civilizált Európa érdekében okvetlenül szükséges tényezőnek tünteti fel.« Újra meg újra bírálja Aberdeent." – *Szerk.*

Ami Görögország vallását és szabadságát illeti, ezzel Oroszország ebben a korszakban annyit törődött, mint ma az oroszok istene a „Szent Sír" kulcsával és a híres „kupolával".[320] Oroszországnak hagyományos politikájához tartozott, hogy a görögöket felkelésre biztassa, azután pedig cserbenhagyja, a szultán bosszújának martalékául. Olyan mély rokonszenvvel viseltetett Hellasz újjászületése iránt, hogy a veronai kongresszuson lázadókként kezelte a görögöket és elismerte a szultán jogát arra, hogy ne tűrjön idegen beavatkozást közte és keresztény alattvalói között. Sőt, a cár azt is felajánlotta a portának, hogy „segítségére lesz a lázadás elfojtásában", ezt az ajánlatot azonban a porta természetesen elutasította. E kísérlet kudarca után ellentétes javaslattal fordult a nagyhatalmakhoz: „Küldjenek hadsereget Törökországba, amely a szeráj falai alatt diktálja majd a békét." A többi nagyhatalom, hogy közös akcióval megkösse a cár kezét, 1827 július 6-án Londonban szerződést kötött vele,[50] amelynek értelmében kölcsönösen kötelezték egymást, hogy a szultán és Görögország között felmerülő viszályokat szükség esetén fegyveres erővel rendezik. Néhány hónappal e szerződés aláírása előtt Oroszország egy másik szerződést kötött Törökországgal, az akkermani szerződést, amelyben kötelezettséget vállalt, hogy nem avatkozik többé Görögország ügyeibe.[321] Ez a szerződés az után jött létre, hogy Oroszország az ottomán birodalomba való betörésre bujtotta fel a perzsa trónörököst és a legnagyobb sértésekkel illette a portát, hogy szakításra bírja. Miután mindez lezajlott, a porta kézhez kapta az 1827 július 6-i szerződés határozatait az angol nagykövettől, vagyis Oroszország és a többi hatalom nevében. Az ezekből a csalásokból és hazugságokból származó bonyodalmak végre ürügyet szolgáltattak Oroszországnak, hogy megindítsa az 1828–29-es háborút. Ez a háború a drinápolyi szerződéssel ért véget,[45] melynek tartalmát összefoglalják a McNeill „Progress of Russia in the East" című híres vitairatából vett alábbi idézetek: „A drinápolyi szerződéssel a cár megszerezte Anapát és Potit, a Fekete-tenger partvidékének jelentős részével együtt, továbbá Ahalcihe-pasalik* egy részét, Ahalkalaki és Ahalcihe erődökkel, ezenkívül a Duna torkolata alkotta szigeteket; a szerződés kikötötte Gyurgyevó török erőd lerombolását, és a Duna jobb partján a folyamtól több mérföldnyire terjedő terület elhagyására kötelezte Törökországot... Sokezer örmény családot az ázsiai török tartományokból részben erőszakkal, részben papi befolyás latbavetésével a cár fennhatósága alá tartozó területekre költöztettek... A cár saját törökországi alattvalóit a helyi hatóságokkal szemben mentesítette minden felelősség alól, a portára

* – tartomány – *Szerk.*

pedig a hadi kiadásokért és a kereskedelmi veszteségekért fizetendő kártérítés címén óriási adósságot hárított, – s végül, a törlesztés zálogaként, megtartotta Moldvát, Havasalföldet és Szilisztriát... Oroszország – miután ezzel a szerződéssel kényszerítette Törökországot, hogy fogadja el a március 22-i jegyzőkönyvet, amely a szultán görögországi főhatalmán kívül azt is biztosította, hogy Görögország évi sarcot fizet a szultánnak – most minden befolyását latba vetette, hogy megszerezze Görögországnak függetlenségét, s Görögországot valóban független állammá nyilvánították és gróf Kapodisztriasz egykori orosz minisztert nevezték ki elnökévé" [105–107. old.].

Íme a tények. Lássuk most, hogy Lord Palmerston keze milyen képet rajzolt róluk:

„Tökéletesen igaz, hogy az orosz–török háború Törökországnak Oroszország kereskedelmét és jogait sértő agresszív cselekedetei és szerződésszegései miatt tört ki." (Alsóház, 1830 február 16.)

Amikor azután Palmerston már a whigizmust testesítette meg külügyminiszteri minőségében, még különbeket mondott: „A tiszteletreméltó és vitéz képviselő úr" (Evans ezredes) „úgy tüntette fel Oroszország magatartását, mintha az 1815-től napjainkig mindenkor agresszívan lépett volna fel más államokkal szemben. Kiváltképpen a Perzsiával és Törökországgal vívott orosz háborúkra utalt. Egyikben sem Oroszország volt a támadó fél, és noha a perzsa háború következtében Oroszország hatalma megnövekedett, ez nem Oroszország törekvésének következménye volt... A Törökország elleni háborúban sem Oroszország volt a támadó. Nem akarom a Házat azoknak a provokációknak a részletes felsorolásával fárasztani, amelyeket Törökország elkövetett Oroszországgal szemben; de azt hiszem, ahhoz nem fér kétség, hogy orosz alattvalókat kiutasított területéről, orosz hajókat feltartóztatott, az akkermani szerződés minden cikkelyét megsértette és amikor emiatt panaszt tettek, megtagadta a jóvátételt, – ha tehát háborúnak valaha is volt jogos indoka, Oroszország ilyen indokkal lépett háborúba Törökország ellen. Mindamellett egy alkalommal sem gyarapította területét, legalábbis nem Európában. Jól tudom, hogy bizonyos pontokat tartósan megszállt" – (Moldva és Havasalföld csak pontok és a Dunatorkolatok csupán semmiségek!) – „és hogy néhány további területet szerzett az Euxinus partján Ázsiában; de megállapodott más európai hatalmakkal abban, hogy e háború sikerei nem vezethetnek területének gyarapodásához Európában." (Alsóház, 1832 augusztus 7.)

Olvasóik ezekután meg fogják érteni, miért mondta Sir Robert Peel a nemes lordnak a Ház egyik nyilvános ülésén, hogy „nem tudja, voltaképpen kinek a képviselője" Palmerston.[322]

Harmadik cikk*

A nemes vikomtot általában a lengyelek lovagias pártfogójának tartják, aki sohasem mulasztja el, hogy Lengyelország miatt fájdalmát nyilvánítsa azon küldöttségek előtt, amelyek évente egyszer felkeresik őt, élükön a „kedves, halálosan unalmas" [dear, dully, deadly] Dudley Stuarttal, „ezzel a kitűnő emberrel, aki beszédeket vág ki, határozatokat üt nyélbe, feliratokat szavaz meg, küldöttségeket vezet, mindenkor kellő mérvű bizalommal viseltetik a kellő egyén iránt, és szükség esetén a királynőt is köszönti háromszoros éljennel".

A lengyelek vagy egy hónapja harcban álltak, amikor a nemes lord 1830 novemberében elfoglalta miniszteri székét. Hunt úr már 1831 augusztus 8-án az alsóház elé terjesztette a Westminster Union beadványát, mely kéri a lengyelek támogatását, és „Lord Palmerston elbocsátását őfelsége kormányából". Hume úr ugyanaznap kijelentette, miszerint a nemes lord hallgatásából arra következtet, hogy a kormány „semmit sem akar tenni a lengyelek érdekében, hanem átengedi őket Oroszország kényének". Lord Palmerston erre azt válaszolta, hogy „a kormány a fennálló szerződésekből reá háruló bármiféle kötelezettségre mindenkor figyelemmel lesz". Vajon a fennálló szerződések az ő véleménye szerint miféle kötelezettséget róttak Angliára? „Oroszország igénye Lengyelország birtokára", mondja ő maga, „a bécsi szerződés keltétől ered."[14] (Alsóház, 1833 július 9.)

És ez a szerződés Lengyelország birtoklását ahhoz a feltételhez köti, hogy a cár tiszteletben tartja a lengyel alkotmányt, de „az a puszta tény, hogy országunk aláírta a bécsi szerződést, nem jelenti egyben kezességünket azért, hogy Oroszország nem szegi meg ezt a szerződést". (Alsóház, 1834 március 25.)

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban és a „Palmerston és Oroszország" című brosúrában a cikk így kezdődik*: „A minap Londonban tiltakozó gyűlést tartottak az angol kormánynak a mostani orosz–török konfliktus során követett eljárása miatt; az egyik szónokot, aki különösen élesen támadta Lord Palmerstont, ez alkalommal viharos felháborodással fogadták és lehurrogták. A gyülekezet nyilvánvalóan úgy vélte, hogy ha Oroszországnak van barátja a kormányban, az minden bizonnyal nem a nemes lord, és a jelenlevők kétségtelenül végeérhetetlen ujjongásba törtek volna ki, ha valaki bejelenthette volna őlordsága kinevezését miniszterelnökké. Hogy egy üres, álnok ember iránt ilyen bámulatos bizalom nyilvánul meg, ismét bizonyítja, milyen könnyű a népet fényes tulajdonságokkal megtéveszteni, és milyen nagy szükség van arra, hogy lerántsuk az álarcot az emberi szabadság e fondorlatos ellenségéről. Az eltelt huszonöt év története és a parlamenti viták alapján tehát folytatjuk annak az igazi szerepnek a feltárását, melyet ez a tökéletes színész a modern Európa drámájában játszott." – *Szerk.*

Ha kezességet vállalunk valamely szerződésért, ezzel még korántsem kezeskedünk betartásáért. Így válaszoltak a milánóiak is Barbarossa császárnak: „Letettük ugyan az esküt, de arra nem esküdtünk meg, hogy meg is tartjuk."[323]

Mindamellett valamire mégis jó a bécsi szerződés. A brit kormányt mint a szerződő felek egyikét „feljogosítja arra, hogy véleményt alkosson és nyilvánítson bármely cselekedetről, amely e szerződés megszegéséhez vezethet... A bécsi szerződés aláíróinak joguk volt azt kívánni, hogy ne nyúljanak Lengyelország alkotmányához, s ezt a véleményt az orosz kormány előtt nem titkoltam el. *Előre* közöltem az orosz kormánnyal, még Varsó bevétele előtt, és mielőtt az ellenségeskedés kimenetele ismeretessé vált. Újból tudomására hoztam, amikor Varsó elesett. Az orosz kormány azonban más nézetet vallott ebben a kérdésben." (Alsóház, 1833 július 9.)

Nyugodtan mérlegelte tehát Lengyelország elestét és ezt az alkalmat arra használta fel, hogy a bécsi szerződés bizonyos cikkelyeiről véleményt alkosson és nyilvánítson, mivel meggyőződése szerint a nagylelkű cár csak azért akarja fegyveres erejével lehengerelni a lengyel népet, hogy azután tiszteletben tartsa alkotmányát, amelyet lábbal tiport már akkor is, amikor e nép ellenálló ereje még töretlen volt. Ugyanakkor a nemes lord a lengyeleknek szemére vetette, hogy „a császár trónfosztásával indokolatlan és véleménye szerint *megbocsáthatatlan* lépést tettek". (Alsóház, 1833 július 9.)

„Azt is megmondhatja, hogy a támadók a lengyelek voltak, mert ők kezdték a viszályt." (Alsóház, 1832 augusztus 7.)

Amikor a Lengyelország pusztulása miatti aggodalom nyugtalanítóvá válik, kijelenti, hogy „Lengyelország elpusztítása mind *erkölcsi*, mind *politikai* szempontból annyira keresztülvihetetlen, hogy úgy hiszem, nem kell ilyen kísérlettől tartani". (Alsóház, 1832 június 28.)

Amikor később emlékeztetik e derengő előérzetek megnyilvánulásaira, azt állítja, hogy félreértették őt, hogy kijelentését nem politikai, hanem átvitt értelemben úgy kell felfogni, hogy az orosz cár nem képes *„névlegesen, illetve fizikailag* kiirtani annyi millió embert, amennyi a felosztott Lengyel Királyságban él". (Alsóház, 1836 április 20.)

Amikor a Ház be akar avatkozni a lengyelek küzdelmébe, Palmerston miniszteri felelősségére hivatkozik. Amikor a vég bekövetkezett, hűvösen kijelenti, hogy „a Ház semmiféle határozata sem indíthatná a legcsekélyebb mértékben sem Oroszországot elhatározásának megváltoztatására". (Alsóház, 1833 július 9.)

Amikor megbélyegzik az oroszoknak Varsó eleste után elkövetett atrocitásait, azt ajánlja, hogy a Ház tanúsítson nagyobb tapintatot az orosz csá-

szár iránt, és kijelenti, hogy „nincs ember, aki nála jobban fájlalná a vitában elhangzott kifejezéseket" (alsóház, 1832 június 28.), továbbá, hogy „a jelenlegi orosz császár emelkedett gondolkodású, nagylelkű férfiú", és „ha történtek is olyan esetek, amikor az orosz kormány túlzott szigorral bánt a lengyelekkel, ez arról tanúskodik, hogy az orosz császár hatalma gyakorlatilag nem érvényesült, s biztosra vehetjük, hogy ezekben az esetekben a császár mások befolyásának engedett, nem pedig spontán érzelmeinek sugallatát követte". (Alsóház, 1833 július 9.)

Amikor egyfelől Lengyelország sorsa megpecsételtetett, másfelől úgy látszott, hogy a török birodalom széthullása Mehmed Ali lázadása miatt küszöbön áll, biztosította a Házat, hogy „az ügyek általában megfelelő mederben haladnak". (Alsóház, 1832 január 26.)

Amikor határozati javaslatot terjesztettek be a lengyel menekültek segélyezésére, „rendkívül kínos volt számára, hogy kénytelen ellenezni bármiféle pénzsegély nyújtását ezeknek az egyéneknek, holott természetes és spontán érzelmei minden nagylelkű embert arra indítanának, hogy ehhez hozzájáruljon, de kötelességével nem egyeztethető össze, hogy ezeknek a szerencsétlen embereknek a részére pénzkiutalást indítványozzon". (Alsóház, 1834 március 25.)

Ugyanez a lágyszívű férfiú, amint idővel látni fogjuk, Lengyelország leverésének költségeit nagyrészt a brit nép zsebéből fedezte.

A nemes lord nagy gonddal ügyelt arra, hogy a Lengyelország katasztrófájára vonatkozó állami okmányok ne kerüljenek a parlament elé. De az alsóházban elhangzott jelentések, amelyeket még csak meg sem próbált cáfolni, kétséget kizáró fényt vetnek ebben a végzetes korszakban űzött játékára.

A lengyel forradalom kitörése után az osztrák konzul nem hagyta el Varsót és az osztrák kormány odáig ment, hogy elküldött Párizsba egy lengyel ügynököt, Walewski urat azzal a megbízással, hogy a francia és az angol kormánnyal a Lengyel Királyság helyreállításáról tárgyaljon. A Tuileriák-ban[324] székelő udvar kijelentette, hogy „kész Angliához csatlakozni, ha az hozzájárul a tervhez". Lord Palmerston elutasította ezt az ajánlatot. 1831-ben Talleyrand úr, a St. James-i angol udvarnál akkreditált francia nagykövet, közös francia–angol akciótervet javasolt, de a nemes lord kereken elutasította és jegyzéket intézett hozzá, amelyben közölte, hogy „Oroszország elutasítaná a baráti közvetítést a lengyel kérdésben. A hatalmak éppen most vetették el Franciaország hasonló ajánlatát; Oroszország elutasító álláspontja esetén a francia és az angol udvar csak erőszakkal avatkozhatna be, a St. James-i és a szentpétervári kabinet között fennálló barátságos és

kielégítő viszony pedig nem teszi lehetővé a brit királyi felség ilyen beavatkozását. *Még nem* érkezett el az ideje annak, hogy sikerre vigyünk ilyen akciót olyan uralkodó akarata ellenére, akinek *jogai vitathatatlanok.*" De ez még nem minden. 1848 február 23-án Anstey úr az alsóházban a következő nyilatkozatot tette: „Svédország hozzákezdett flottája felfegyverzéséhez, hogy elterelő támadást indítson Lengyelország érdekében és visszaszerezze balti tartományait, amelyektől a legutóbbi háborúban olyan igazságtalanul megfosztották. A stockholmi udvarnál akkreditált nagykövetünk a nemes lordtól ellenkező értelmű utasítást kapott, és Svédország abbahagyta a fegyverkezést. A perzsa udvar hasonló céllal, a perzsa trónörökös vezénylete alatt, útnak indított egy hadsereget, amely már három napja menetelt az orosz határ felé. A teheráni követség titkára, Sir John McNeill követte a főherceget és noha három napi menettávolságra volt a főhadiszállástól, utolérte, és ott a nemes lord utasítására és Anglia nevében háborúval fenyegette meg Perzsiát, ha a főherceg egyetlen további lépést tesz az orosz határ felé. Hasonló eszközökkel akadályozta meg a nemes lord azt is, hogy Törökország újra háborút indítson."

Evans ezredesnek, aki okmányok bemutatását kívánta arra vonatkozóan, hogy Poroszország megszegte állítólagos semlegességét az orosz–lengyel háborúban, a nemes lord azt felelte, hogy „országunk miniszterei csak mélységes sajnálattal szemlélhették ezt a küzdelmet és nagy megelégedésükre szolgál, hogy befejeződött". (Alsóház, 1831 augusztus 16.)

Természetesen kívánta, hogy ez a küzdelem a lehető leghamarabb véget érjen, és Poroszország osztozott ebben az óhajában.

Egy későbbi alkalommal H. Gally Knight úr így foglalta össze a nemes lordnak a lengyel felkeléssel kapcsolatosan követett egész eljárását: „Ha Oroszországról van szó, a nemes lord magatartásában valami *furcsa következetlenség* tapasztalható . . . A lengyel kérdésben újból és újból csalódnunk kellett a nemes lordban. Emlékezzünk arra, hogy amikor a nemes lordot unszolták, szálljon síkra Lengyelország mellett, elismerte ugyan, hogy az ügy igazságos – a mi panaszaink jogosak, de, mondta, »most türtőztessétek magatokat; egy közismerten liberális érzelmű nagykövetünk hamarosan útnak indul, bízhattok benne, hogy mindent meg fogunk tenni, ami helyénvaló; csak gátolnátok tárgyalásait, ha megharagítanátok azt a hatalmat, amellyel dolga lesz. Ezért fogadjátok meg tanácsomat, maradjatok most nyugton, és biztosak lehettek benne, hogy igen sokat el fogunk érni«. Mi bíztunk ezekben az ígéretekben; a liberális nagykövet elutazott; hogy valaha is szóba hozta-e az ügyet, sohasem derült ki, mi pedig csak a nemes lord szép szavait kaptuk, eredményeket nem." (Alsóház, 1840 július 13.)

Amikor az úgynevezett Lengyel Királyság eltűnt Európa térképéről, Krakkó szabad városában még tovább élt a lengyel nemzeti függetlenségnek egy sajátságos maradványa. Sándor cár a francia császárság bukását követő általános anarchia idején nem hódította meg, hanem egyszerűen birtokába vette a varsói nagyhercegséget és természetesen meg akarta tartani Krakkóval együtt, amelyet Bonaparte bekebelezett a nagyhercegségbe. Ausztria vissza akarta kapni Krakkót, amely valaha birtokában volt. A cár, mivel Krakkót maga nem tudta megszerezni és Ausztriának nem akarta átengedni, azt javasolta, hogy nyilvánítsák szabad várossá. Ennek megfelelően a bécsi szerződés VI. cikkelye kimondja, „hogy Krakkó városa, területével együtt, mindenkorra szabad, független és szigorúan semleges város maradjon, Oroszország, Ausztria és Poroszország védnöksége alatt", IX. cikkelye pedig kimondja: „Oroszország, Ausztria és Poroszország udvarai kötelezettséget vállalnak, hogy tiszteletben tartják és mindenkor tiszteletben tartatják Krakkó szabad városának és területének semlegességét. *Semmilyen fegyveres hatalom semmilyen ürüggyel oda nem vonulhat be.*"

Mihelyt az 1830–31-es lengyel felkelés véget ért, az orosz csapatok hirtelen benyomultak Krakkóba; a megszállás két hónapig tartott. Ezt azonban a háború miatt szükséges átmeneti intézkedésnek tekintették és az akkori zavaros időkben hamarosan elfelejtették.

1836-ban Krakkót ismét osztrák, orosz és porosz csapatok szállták meg, azzal az ürüggyel, hogy kényszeríteniök kell a krakkói hatóságokat azoknak a személyeknek kiszolgáltatására, akik az öt évvel azelőtt lezajlott lengyel forradalomban szerepeltek.* Krakkó alkotmányát eltörölték, s a három ott székelő konzul ragadta magához a legfőbb hatalmat; a rendőrséget osztrák kémekre bízták, a szenátust megdöntötték, a bíróságokat megszüntették, a krakkói egyetemet a szomszédos tartományok diákjainak kitiltása következtében megbénították, és a szabad városnak a környező országokkal folytatott kereskedelmét tönkretették.

Amikor 1836 március 18-án meginterpellálták Krakkó megszállása ügyében, a nemes vikomt kijelentette, hogy ez a megszállás csak átmeneti jellegű. Annyira szépítgette és mentegette három északi szövetségesének eljárását, hogy hirtelen maga is úgy érezte, hogy ezt abba kell hagynia, és

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban és a „Palmerston és Oroszország" című brosúrában a következő mondat helyett ez a szöveg olvasható*: „Ez alkalommal a nemes lord tartózkodott attól, hogy bármiféle óvást emeljen, mert – mint 1836-ban és 1840-ben kijelentette – »tiltakozásainkat aligha tudnánk hatékonyabbá tenni«. De amikor Ausztria végleg megkaparintotta Krakkót, az egyszerű tiltakozást »az egyetlen hatékony eszköznek« tartotta." – *Szerk.*

beszéde sima folyását megszakítva ünnepélyesen kijelentette: „Nem azért állok itt, hogy védelmezzek olyan intézkedést, amelyet, ellenkezőleg, *kötelességem* helyteleníteni és elítélni. Csak azért említettem ezeket a körülményeket, mert ha Krakkó erőszakos megszállásának mentségére nem is, de talán igazolására szolgálhatnak stb. . ." Elismeri, hogy a bécsi szerződés arra kötelezte a három hatalmat, hogy semmiféle lépést se tegyenek Anglia előzetes hozzájárulása nélkül, de „joggal elmondhatjuk, hogy ezek a hatalmak *akaratlanul* is lerótták a tisztelet adóját országunk igazságérzete és becsületessége iránt, amidőn feltételezték, hogy ilyen eljáráshoz sohasem járulnánk hozzá".

Patrick Stewart úr azonban rájött, hogy ha meg akarjuk óvni Krakkót, jobb módszerhez is folyamodhatunk, mint hogy csupán „lemondunk a tiltakozásról", és 1836 április 20-án azt indítványozta, hogy utasítsák a kormányt, küldjön képviseletében Krakkó szabad városába konzult, mivel három konzul a három északi hatalomtól már van ott. Egy angol és egy francia konzul egyidejű megérkezése jelentős esemény lenne*. Amikor a nemes vikomt látta, hogy a Ház többsége az indítvány mellett van, azzal az ünnepélyes ígéretével, hogy „a kormány konzuli ügyvivőt szándékozik Krakkóba küldeni", rávette Stewart urat indítványának visszavonására. Amikor 1837 március 22-én Lord Dudley Stuart emlékeztette őt ígéretére, a nemes lord azt válaszolta, hogy „megmásította elhatározását, nem küldött konzuli ügyvivőt Krakkóba és ez idő szerint ez nincs is szándékában". Amikor Lord Dudley Stuart bejelentette, hogy követelni fogja e furcsa nyilatkozat okmányszerű megmagyarázását, a nemes vikomtnak sikerült azzal az egyszerű módszerrel megbuktatni az indítványt, hogy távol maradt, s ezért el kellett napolni a Házat.**

1840-ben Krakkó „ideiglenes" megszállása még tartott, és Krakkó lakossága Franciaország és Anglia kormányaihoz memorandumot intézett, amely többek között így hangzott: „Szerencsétlen sorsa immár oly mértékben sújtja Krakkó szabad városát és lakosságát, hogy az aláírók maguk és polgártársaik számára többé másban nem reménykedhetnek, csak Franciaország

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban és a „Palmerston és Oroszország" című brosúrában így folytatva*: „. . . . és mindenesetre megakadályozná a nemes lordot abban, hogy később kijelentse, miszerint az osztrákok, oroszok és poroszok Krakkóban szőtt fondorlatairól mit sem tudott." – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban és a „Palmerston és Oroszország" című brosúrában így folytatva*: „Sohasem nyilatkozott arról, miért vagy mi miatt nem tartotta be adott ígéretét, s minden próbálkozást, hogy erről az ügyről írásos anyagot csikarjanak ki tőle, sikeresen elhárított." – *Szerk.*

és Anglia kormányainak hatalmas és felvilágosult pártfogásában. Jelenlegi helyzetük feljogosítja őket arra, hogy beavatkozásra szólítsák fel mindazon hatalmakat, amelyek aláírták a bécsi szerződést."

1840 július 13-án, amikor e krakkói kérvény ügyében meginterpellálták, a nemes vikomt kijelentette, hogy „Ausztria és a brit kormány között Krakkó kiürítésének kérdése már csak idő kérdése". Ami a bécsi szerződés megszegését illeti, „nincs mód arra, hogy Anglia erőszakkal érvényt szerezzen véleményének, még akkor sem, ha emiatt hajlandó lenne fegyvert ragadni, mert Krakkó nyilvánvalóan olyan hely, ahol nincs lehetőség angol akció végrehajtására". Hadd jegyezzük meg, hogy a nemes lord két nappal e nyilatkozat után Oroszországgal, Ausztriával és Poroszországgal szerződést kötött, amely kirekesztette az angol flottát a Fekete-tengerről,[292] valószínűleg azért, hogy angol akció végrehajtására ott se legyen lehetőség. Ugyanebben az időben a nemes lord felújította Anglia Szent Szövetségét[8] ezekkel a hatalmakkal Franciaország ellen. Ami a Krakkó megszállása nyomán Angliát ért kereskedelmi veszteségeket illeti, a nemes lord kifejtette, hogy „az általános kivitel *Németországba* nem csökkent", aminek – mint Sir Robert Peel joggal megjegyezte – semmi köze Krakkóhoz. Ami ez üggyel kapcsolatos szándékait és a Krakkóba küldendő konzuli ügyvivőt illeti, Palmerston „úgy vélte, hogy arra vonatkozó tapasztalata, hogy az ellenzéki képviselők miképp fogadták egy krakkói brit konzul szándékolt kinevezéséről tett szerencsétlen nyilatkozatát" (ezt a nyilatkozatot a nemes lord 1836-ban tudvalevőleg csak azért tette, hogy az ellenséges hangulatú Ház megrovását elkerülje), „feljogosítja őt arra, hogy határozottan megtagadja a választ az ilyen kérdésre, amely személyét ehhez hasonló indokolatlan támadások célpontjává tehetné". 1846 augusztus 17-én kijelentette, hogy „vajon az európai nagyhatalmak tiszteletben tartják és végrehajtják-e a bécsi szerződést vagy sem, az nem függ attól, van-e konzuli ügyvivő Krakkóban". 1847 január 28-án, amikor újból hivatalos okmányokat kértek tőle arra vonatkozóan, hogy miért *nem neveztek ki* brit konzult Krakkóba, azt válaszolta, hogy „ez az ügy *nem áll szükségszerű* összefüggésben a Krakkó bekebelezéséről folyó vitával, és ő nem látja semmi előnyét a mérges vita felújításának olyan tárgyról, amely *csak múló jelentőséggel* bír". Állami okmányok bemutatására vonatkozóan tehát kitartott 1837 március 17-én kifejtett nézete mellett: „Ha az okmányok még tárgyalás alatt álló kérdésekre vonatkoznak, bemutatásuk veszélyes lenne, ha elintézett kérdésekkel kapcsolatosak, nyilvánvalóan nincs semmi hasznuk."

A brit kormánynak nagyon pontos értesülései voltak Krakkó jelentőségéről, nemcsak politikai, hanem kereskedelmi szempontból is, mert varsói

konzulja, Duplat ezredes jelentette, hogy „Krakkó, amióta független állam rangjára emelkedett, mindig jelentős mennyiségű angol áru lerakata volt, s ez az áru ide a Fekete-tenger felől, Moldvából és Galíciából, sőt Trieszten át érkezett és később eljutott a környező országokba. Az évek során Krakkó vasúti összeköttetésbe került Csehország, Poroszország és Ausztria nagy vasútvonalaival... A város egyszersmind az Adriai-tengert a Balti-tengerrel összekötő fontos vasútvonalnak is gócpontja. Közvetlen vasúti összeköttetésbe fog kerülni Varsóval is... Mivel szinte biztosra vehető, hogy a Levante, sőt India és Kína minden fontos pontja utat talál az Adriához, nem tagadható, hogy kereskedelmi szempontból még Anglia számára is nagyon fontos lenne, ha a nyugati és a keleti szárazföldet összekötő nagy vasúthálózat középpontjában olyan állomással rendelkezne, mint Krakkó."

Lord Palmerston maga is kénytelen volt a Ház előtt beismerni, hogy a három hatalom szándékosan provokálta az 1846-os krakkói felkelést.[14] „Úgy hiszem, az osztrák csapatok eredetileg a krakkói kormány kérésére léptek Krakkó területére. De azután az osztrák csapatok visszavonultak. *Miért* vonultak vissza, az sohasem tisztázódott. Velük együtt elvonult a krakkói kormány, és elvonultak az ottani hatóságok; ennek a visszavonulásnak *közvetlen*, vagy legalábbis első következménye egy ideiglenes krakkói kormány megalakulása volt." (Alsóház, 1846 augusztus 17.)

1846 február 22-én az osztrák, majd utána az orosz és a porosz hadsereg is megszállta Krakkót. Ugyanennek a hónapnak 26-án Tarnów rendőrfőnöke kiáltványt bocsátott ki, amelyben felszólította a parasztokat, hogy üssék agyon földesuraikat, és ezért „megfelelő pénzjutalmat" ígért nekik; e kiáltvány kibocsátását követték a galíciai atrocitások[14] és mintegy 2000 földesúr legyilkolása. Március 12-én jelent meg Ausztria kiáltványa „a hűséges galíciaiakhoz, akik a rend és a törvény védelmében keltek fel és megsemmisítették a rend ellenségeit". Az április 28-i hivatalos közlönyben[325] Schwarzenberg Frigyes herceg kijelentette, hogy „az elkövetett cselekedetekre *felhatalmazást* adott az osztrák kormány", amely természetesen Oroszországgal és Poroszországgal, a cár lakájával, közös terv alapján járt el. Amikor mindez a gyalázat már megtörtént, Palmerston a Házban jónak látta kijelenteni: „Sokkal jobb véleménnyel vagyok az osztrák, az orosz és a porosz kormány igazság- és jogérzetéről, mintsem feltételezzem, hogy hajlandók lennének vagy szándékukban állna más elbánásban részesíteni Krakkót, mint amilyenben szerződéses kötelezettségeik alapján Krakkónak részesülnie kell." (Alsóház, 1846 augusztus 17.)

A nemes lord számára akkor csak az volt a fontos, hogy az ülésszakának végéhez közeledő parlamenttől megszabaduljon. Biztosította az alsóházat,

hogy „a brit kormány mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy a bécsi szerződés előírásait kellőképpen tiszteletben tartsák". Amikor Hume úr kételyét fejezte ki az iránt, hogy Lord Palmerstonnak *„szándékában áll* kieszközölni az osztrák és orosz csapatok kivonását Karakkóból", a nemes lord kérte a Házat, ne adjon hitelt Hume úr állításainak, az ő értesülései sokkal jobbak és meggyőződése szerint Krakkó megszállása csak *„ideiglenes"*. Miután megszabadult az 1846-os parlamenttől – ugyanazzal a módszerrel, mint később, 1853-ban –, megjelent az 1846 november 11-i osztrák proklamáció, amely Krakkót bekebelezte Ausztriába. A parlament, amely 1847 január 19-én újból összeült, a királynő trónbeszédéből értesült arról, hogy Krakkó ugyan elveszett, de megmaradt helyette a derék Palmerston tiltakozása. A nemes lord, hogy ezt a tiltakozást jelentőségének még a látszatától is megfossza, éppen ebben az időben arra törekedett, hogy a spanyol házasságok miatt viszályba sodorja Angliát Franciaországgal,[326] s a két ország között csaknem összeütközésre került sor, mint Smith O'Brien úr ezt Palmerstonnak a szemére is vetette. A francia kormány Palmerston közreműködését kérte a Krakkó bekebelezése elleni közös tiltakozáshoz, mire Lord Normanby a nemes vikomt utasításai értelmében azt felelte, hogy az a jogtiprás, amely Ausztriát Krakkó annektálása miatt terheli, nem súlyosabb annál, amelyet Franciaország követett el Montpensier herceg és a spanyol infánsnő házasságának nyélbeütésével – az egyik a bécsi, a másik az utrechti szerződés megszegése.[327] Nos, az utrechti szerződést 1782-ben megújították ugyan, de az antijakobinus háborúban[65] végleg hatályon kívül helyezték, és így az 1792 óta nem volt érvényben. A Házban senki sem tudta ezt jobban, mint a nemes lord, hiszen Mexikó és Buenos Aires blokádjával kapcsolatban ő maga jelentette ki,[328] hogy „az utrechti szerződés rendelkezései a háborús változások során már régen érvényüket veszítették, egyetlen klauzula, a Brazília és Francia-Guayana határaira vonatkozó klauzula kivételével, mert ezt teljes egészében beiktatták a bécsi szerződésbe".

De még szólnunk kell arról, milyen erőfeszítéseket tett a nemes lord, hogy elhárítsa Oroszország túlkapásait Európával szemben.

Anglia, Hollandia és Oroszország között furcsa megállapodás állt fenn – az úgynevezett *orosz–holland kölcsön*. Az antijakobinus háború idején Sándor cár kölcsönt vett fel a Hope & Co. amszterdami cégtől. Bonaparte bukása után Németalföld királya*, mivel „illő viszonzást akart nyújtani a szövetséges hatalmaknak területei felszabadításáért", valamint azért, hogy annektálhatta Belgiumot, amelyre semmiféle jogcíme nem volt, kötelezte

* I. Vilmos. – *Szerk.*

magát, hogy megállapodást köt Oroszországgal – a többi hatalom az akkor éppen nagy pénzszűkében levő Oroszország javára lemondott igényeiről –, s vállalja, hogy folyamatos részletekben megfizeti Oroszország 25 millió gulden összegű tartozását a Hope & Co. cégnek. Anglia, nyilván mert jóvá akarta tenni, hogy elrabolta Hollandiától a Jóreménység-fokon levő gyarmatait, továbbá Demararát, Essequibót és Berbicét, csatlakozott ehhez a megállapodáshoz és vállalta az Oroszországnak nyújtott pénzsegély egy részének megfizetését. Ezt a megállapodást beiktatták a bécsi szerződésbe, de azzal a *határozott feltétellel*, „hogy a fizetési kötelezettség megszűnik, ha a holland–belga unió az egész adósság törlesztése előtt felbomlik". Amikor azután Belgium egy forradalom útján elszakadt Hollandiától,[329] Hollandia természetesen nem volt hajlandó a rá eső részt Oroszországnak folyósítani.* Másrészt Oroszországnak – mint Herries úr a parlamentben megállapította – „most már jottányi igénye sem volt arra, hogy Anglia továbbra is törlessze ezt az adósságot". (Alsóház, 1832 január 26.)

Lord Palmerston viszont egészen természetesnek találta, hogy „Oroszországnak egyszer fizessenek Belgium és Hollandia uniójának támogatásáért, másszor meg fizessenek e két ország különválásáért". (Alsóház, 1832 július 16.)

Tragikus hangon kérte a szerződések – mindenekelőtt a bécsi szerződés – hűséges betartását; ugyanakkor azon fáradozott, hogy új egyezményt hozzon létre Oroszországgal, az 1831 november 16-án kelt egyezményt, s ennek bevezetése határozottan leszögezi, hogy megkötésénél „tekintetbe vették a bécsi kongresszus általános rendelkezéseit, amelyek teljes egészükben érvényben maradnak".

Amikor az orosz–holland kölcsönre vonatkozó megállapodást beiktatták a bécsi szerződésbe, Wellington herceg felkiáltott: „Ez Lord Castlereagh diplomáciai mesterfogása; most Oroszország pénzügyi kötelezettség révén kénytelen lesz a bécsi szerződést betartani." Amikor tehát Oroszország Krakkó elfoglalásával megszegte a bécsi szerződést, Hume úr azt javasolta, hogy a brit államkincstár Oroszország részére semmiféle további fizetést ne teljesítsen. Ám a nemes vikomt véleménye szerint Oroszországnak jogában állt ugyan Lengyelországot illetően megsérteni a bécsi szerződést, Angliát viszont Oroszországot illetően mégis köti a szerződés.

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban és a „Palmerston és Oroszország" című brosúrában ez a mondat így folytatódik*: „amit azzal indokolt, hogy a kölcsönben avégett állapodtak meg, hogy a belga tartományok osztatlanul Hollandia birtokában maradjanak, márpedig Hollandiának most nincs többé szuverenitása ezek fölött a területek fölött." – *Szerk.*

De ez nem is a legrendkívülibb eset a nemes lord eljárásában. A belga forradalom kitörése után, és még mielőtt a parlament jóváhagyta az Oroszországnak nyújtandó új kölcsönt, a nemes lord azzal a hamis ürüggyel vállalta a Lengyelország elleni orosz háború költségeit, hogy Anglia 1815-ből származó régi adósságát törleszti, jóllehet a legnagyobb angol jogász, Sir E. Sugden (ma Lord St. Leonard) tekintélyére támaszkodva megállapíthatjuk, hogy „ebben a kérdésben egyetlen vitás pont sem volt, és a kormánynak semmiféle felhatalmazása nem volt arra, hogy akár egy shillinget is fizessen". (Alsóház, 1832 január 26.) És Sir Robert Peel tekintélyére támaszkodva ugyancsak megállapíthatjuk, hogy a nemes lordnak *„nem volt törvényes joga* a pénz kifizetésére". (Alsóház, 1832 július 12.)

Most hát megértjük, miért ismétli a nemes lord minden alkalommal, hogy „tapintatos ember számára mi sem lehet kínosabb, mint ezek a Lengyelországról folyó viták".*

Negyedik cikk**

A nemes vikomt öntömjénezésének nagy és örökös témája az a szolgálat, melyet ő az alkotmányos szabadság ügyének az egész kontinensen tett. A világ csakugyan neki köszönheti az „alkotmányos" portugál, spanyol és

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban és a „Palmerston és Oroszország" című brosúrában e cikk utolsó bekezdése így szól*: „És most már felmérhetjük azt is, milyen fokú határozottságot fog Palmerston tanúsítani, ha majd szembe kell szállni azon hatalom túlkapásaival, amelyet olyan rendületlenül szolgált." – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban ez a cikk a következőképpen kezdődik*: „Vannak, akik arra számítanak, hogy a brit kormány a Törökország és Oroszország között most kitört háborúval kapcsolatosan végre feladja majd a félrendszabályok és az eredménytelen tárgyalások módszerét, s erélyes és hatásos intézkedésekhez folyamodik, hogy a moszkovita betolakodó lemondjon zsákmányáról és világuralmi álmairól. Az ilyen várakozásnak talán van is alapja elvont valószínűség és ilyen valószínűséget igazoló politika szemszögéből. Hogy azonban reális alapja milyen csekély, azt mindenki látni fogja, ha fontolóra veszi az alábbi tényeket annak az angol miniszternek a múltbeli magatartására vonatkozóan, akiről feltételezik, hogy az orosz zsarnokság európai térhódítását igen ellenségesen fogja nézni. A legtöbben, akik Angliában elégedetlenek a kormánynak az orosz–török viszály során követett politikájával, valóban meg vannak győződve arról, hogy az ügyek egészen másképpen állnának, ha Lord Palmerston viselné értük a felelősséget. Ezek az emberek, ha emlékezetükbe idézik a nemes vikomt pályafutását, nyilván figyelmen kívül hagyják az 1832-től 1847-ig terjedő egész mozgalmas korszakot, miért is tájékoztatásuk céljából ezt a hézagot pótolni fogjuk." – *Szerk.*

görög királyság találmányát – három olyan politikai kísértetet, amely csak a „Faust" Wagnerjének homunculusához fogható. Portugáliát, amely egy Koburggal* fedezett Donna Maria da Gloria nevű hatalmas hústömeg igáját nyögi, „Európa egyik *erős oszlopokon álló* hatalmának kell tekintenünk". (Alsóház, 1837 március 10.)

Ugyanakkor, amikor a nemes vikomt ezeket a szavakat kimondotta, hat angol sorhajó vetett horgonyt Lisszabonban, hogy megvédjék Don Pedro „erős oszlopokon álló" leányát a portugál néptől, és segítségére legyenek annak az alkotmánynak a szétzúzásában, amelynek megvédését ez a királynő esküvel fogadta. Spanyolország, amely fölött egy másik Mária** rendelkezik, akiből, bár megrögzött bűnös, sohasem lesz Magdolna, „gazdag, virágzó, sőt félelmetes hatalomként emelkedik ki az európai királyságok közül". (Lord Palmerston 1837 március 10-i alsóházi beszédéből.)

Valóban félelmetes a spanyol kötvények tulajdonosai szemében. A nemes lordnak még arra is vannak érvei, hogy Anglia miért szolgáltatta ki Periklész és Szophoklész szülőhazáját egy félkegyelmű bajor fiúcska*** névleges uralmának.[330] „Ottó olyan országból való, amelynek szabad alkotmánya van." (Alsóház, 1832 augusztus 8.)

Szabad alkotmánya lenne Bajorországnak, a német Boiótiának[331]! Ez túlszárnyalja az afféle retorikai szóvirágok licentia poeticáját° is, mint Spanyolország „jogos reménységei" és Portugália „erős oszlopokon álló" hatalma. Ami Belgiumot illeti, Lord Palmerston mindössze annyit tett érte, hogy megterhelte a holland adósság egy részével, megnyirbálta Luxemburg tartomány leválasztásával, és megajándékozta a Koburg dinasztiával. Ami a Franciaországgal való entente cordiale-t illeti, ez már attól a perctől kezdve sorvadozott, amikor Palmerston állítólag be akarta tetőzni az 1834. évi négyes szövetséggel:[332] láttuk már, hogyan tudta ezt felhasználni a nemes lord Lengyelország esetében, a továbbiakban pedig majd kiderül, mivé lett az a kezei között.

Azon tények egyike, amelyekre a kortársak alig fordítottak figyelmet, s mégis egy történelmi korszak fontos határköve, Konstantinápoly orosz katonai megszállása 1833-ban.

Oroszország ősi álma végre megvalósult. A jeges Néva-part barbár ura végre markában tartotta a pazar Bizáncot és a Boszporusz napsütötte part-

* Ferdinánd Ágost szász-koburgi herceggel. – *Szerk.*

** Mária Krisztina. – *Szerk.*

*** I. Ottó. – *Szerk.*

° – költői szabadságát – *Szerk.*

jait. A görög császárok önjelölt örököse, ha csak átmenetileg is, elfoglalta Kelet Rómáját.

„Az orosz csapatok konstantinápolyi bevonulása megpecsételte Törökországnak mint független hatalomnak a sorsát. Az a tény, hogy Oroszország megszállta Konstantinápolyt, ha csak védelmi célból (?) is, ugyanolyan döntő csapást mért a török függetlenségre, mint ha az orosz zászló már a szerájon lengene." (Sir Robert Peel 1834 március 17-i alsóházi beszédéből.)

A porta az 1828–29-es szerencsétlen háború következtében elvesztette tekintélyét saját alattvalói szemében. Mint ahogy keleti birodalmakban a főhatalom gyengülésekor történni szokott, sikeres pasa-lázadások törtek ki. Már 1831 októberében kezdődött az összeütközés a szultán* és Mehmed Ali egyiptomi pasa között, aki a görög felkelés idején támogatta a portát. 1832 tavaszán a fia, Ibrahim pasa, hadseregével bevonult Szíriába, a homsi csata révén meghódította ezt a tartományt, átkelt a Tauruszon, a konjai ütközetben megsemmisítette az utolsó török sereget és Isztambul felé menetelt. A szultán kénytelen volt 1833 február 2-án Szentpétervárhoz folyamodni segítségért. Február 17-én Konstantinápolyba érkezett Roussin francia tengernagy, két nappal utóbb óvást emelt a portánál, és vállalta, hogy bizonyos feltételek mellett – beleértve az orosz segítség elutasítását – a pasát visszavonulásra bírja; mivel azonban Roussint senki sem támogatta, természetesen nem tudta felvenni a versenyt Oroszországgal. „Hívtál és ím itt vagyok!"[333] Február 20-án egy orosz hajóraj elindult Szevasztopolból, számos orosz csapatot tett partra a Boszporuszban, és ostrom alá vette a fővárost. Oroszország olyan mohó igyekezettel védelmezte Törökországot, hogy egyidejűleg orosz tisztet küldött az erzerumi és a trapezunti pasához azzal az értesítéssel, hogy ha Ibrahim hadserege Erzerum felé vonul, ez is meg Trapezunt is azonnal az orosz hadsereg védelme alá kerül. 1833 május végén megérkezett Orlov gróf Szentpétervárról és közölte a szultánnal, hogy hozott magával egy kis papírlapot, s ezt a szultánnak alá kell írnia anélkül, hogy bármely minisztert vagy a portánál akkreditált diplomatát beavatna. Így jött létre a híres Hunkjar Szkeleszi-i szerződés, amelyet nyolc évre kötöttek.[197] Ebben a porta támadó és védelmi szövetségre lépett Oroszországgal, lemondott arról a jogáról, hogy más hatalmakkal bármilyen új szerződést kössön, kivéve, ha ahhoz Oroszország is hozzájárul, és megerősítette a korábbi orosz–török szerződéseket, különösképpen a drinápolyi szerződést. A szerződéshez fűzött titkos záradékban a porta kötelezettséget vál-

* II. Mahmud. – *Szerk.*

lalt, hogy „az orosz császári udvar érdekében elzárja a Dardanellákat, azaz idegen hadihajót semmilyen ürüggyel sem enged oda behatolni".

Kinek köszönhette a cár, hogy csapataival megszállhatta Konstantinápolyt és hogy az ottomán birodalom legfőbb székhelyét a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés alapján áthelyezhette Konstantinápolyból Szentpétervárra? Senki másnak, mint Henry John Palmerston vikomt őméltósága, Temple báró, írországi főrend, a mélyen tisztelt királyi államtanács tagja, a mélyen tisztelt Bath-rend nagykeresztes lovagja, parlamenti képviselő és őfelsége legfőbb külügyminisztere személyének.

A Hunkjar Szkeleszi-i szerződést 1833 július 8-án kötötték meg. 1833 július 11-én H. L. Bulwer úr indítványt terjesztett elő a török–szíriai ügyekre vonatkozó okmányok bemutatása érdekében. A nemes lord ellenezte ezt az indítványt, mivel „azon *ügyletek*, amelyekre a kívánt okmányok vonatkoznak, *még nem zárultak le*, az egész ügylet jellege pedig befejezésétől függ. Minthogy az eredmények még nem ismeretesek, az indítvány korai". (Alsóház, 1833 július 11.)

Amikor Bulwer úr azzal vádolta őt, hogy Mehmed Alival szemben nem kelt a szultán védelmére, és így nem akadályozta meg az orosz hadsereg előretörését, a védekezéssel egybekötött beismerésnek azt a különös, a későbbiek során továbbfejlesztett taktikáját alkalmazta, amelynek „membra disiectá"-ját* most itt összegyűjtöm.

„*Nem akarja* tagadni, hogy a szultán az elmúlt év második felében Angliához fordult segítségért. (Alsóház, 1833 július 11.)

A porta augusztus hó folyamán hivatalosan segítséget kért." (Alsóház, 1833 augusztus 24.)

Nem, mégsem augusztusban. „A porta 1832 októberében kérte, hogy flottánkkal nyújtsunk neki segítséget." (Alsóház, 1833 augusztus 28.)

Nem, mégsem októberben. „A segítséget a porta 1832 novemberében kérte." (Alsóház, 1834 március 17.)

A nemes lord éppolyan bizonytalan abban, hogy a porta melyik napon kért tőle segítséget, mint Falstaff abban, hogy hány világoszöld viaszosvászon ruhás bitang támadta őt hátba.[334] Ámde *nem akarja* tagadni, hogy a felajánlott orosz fegyveres segítséget a porta elutasította és hogy ez utóbbi hozzá, Lord Palmerstonhoz fordult. Ő a porta kéréseit nem teljesítette. A porta azután újból a nemes lordhoz fordult, először Maurogeni urat, majd Namik pasát küldte Londonba, akik könyörögtek, hogy küldjenek egy hajórajt segítségükre azzal a feltétellel, hogy e hajóraj minden költségét a

* – „szétszórt tagjait" – *Szerk.*

szultán viseli, s ezenkívül megígérték, hogy e támogatás viszonzásaképpen a szultán újabb *kereskedelmi* kiváltságokat és előnyöket nyújt a törökországi brit alattvalóknak. Oroszország annyira biztos volt a nemes lord elutasító válaszában, hogy még csatlakozott is az őlordságához segítségért folyamodó török küldött kéréséhez. Palmerston maga mondja: „Az igazsághoz híven meg kell állapítania, hogy Oroszország korántsem adta jelét féltékenységének amiatt, ha az angol kormány ilyen segélyt nyújtana, sőt az orosz nagykövet abban az időben, amikor a kérelem még megfontolás alatt állt, hivatalosan közölte vele, miszerint tudomása van Törökország segélykéréséről, és mivel Oroszország érdeklődéssel viseltetik a török birodalom fennmaradása és megóvása iránt, megelégedésére szolgálna, ha a miniszteriek módjukban állna e kérés teljesítése." (Alsóház, 1833 augusztus 28.)

A nemes lord azonban kérlelhetetlen maradt a porta kéréseivel szemben, ámbár ezeket maga az önzetlen Oroszország támogatta. Ekkor a porta persze már tudta, hányadán áll. Megértette, hogy kecskére kénytelen bízni a káposztát. Még mindig habozott és csak három hónappal később fogadta el Oroszország segítségét. „Nagy-Britannia", mondta a nemes lord, „sohasem vette zokon, hogy Oroszország megadta ezt a segítséget, sőt ellenkezőleg, örült, hogy Törökországnak sikerült valahonnan hathatós támogatást kapnia." (Alsóház, 1834 március 17.)

Bármely időszakban fordult is a porta segítségért hozzá, Lord Palmerston kénytelen elismerni: „Kétségtelen, hogy ha Anglia *célszerűnek vélte volna*, hogy beavatkozzék, a beözönlő hadsereg előretörése megállt volna, *és az orosz csapatokat nem hívták volna be.*" (Alsóház, 1833 július 11.)

S ugyan miért nem *„vélte célszerűnek"* a beavatkozást és az oroszok távoltartását?

Először is *időhiányra* hivatkozik. Saját kijelentése szerint a konfliktus a porta és Mehmed Ali között már 1831 októberében kezdődött, a konjai döntő csata ellenben csak 1832 december 21-én zajlott le. Több mint egy év alatt nem tudott időt találni? 1832 júliusában Ibrahim pasa egy nagy csatát megnyert,[335] de júliustól decemberig Palmerston megint csak nem tudott időt találni. Az egész idő alatt ugyanis a porta *hivatalos* megkeresésére kellett várakoznia, amire legutóbbi változata szerint csak november 3-án került sor. „Annyira nem tudta volna, hogy mi folyik a Levantén, hogy hivatalos megkeresésre kellett várnia?" – kérdi Sir Robert Peel. (Alsóház, 1834 március 17.) És novembertől, amikor a hivatalos kérelem megtörtént, február végéig megint négy hosszú hónap eltelt, mert Oroszország csak 1833 február 20-án lépett akcióba. S ő vajon miért nem lépett akcióba?

Ám Palmerston jobb érveket is tartott készenlétben.

Az egyiptomi pasa csak lázadó alattvaló, a szultán pedig hűbérura. „Mivel ezt a háborút egy alattvaló vívta uralkodója ellen és mivel ez az uralkodó az angol király szövetségese, hitszegést követtünk volna el, ha a pasával *bármiféle összeköttetésben* állunk." (Alsóház, 1833 augusztus 28.) Tehát az *etikett* tiltotta a nemes lordnak, hogy feltartóztassa Ibrahim seregeit. Az *etikett* tiltotta, hogy utasítsa az alexandriai konzult befolyásának érvényesítésére Mehmed Alinál. Akár a spanyol grand, a nemes lord is inkább eltűrné, hogy a királynő hamuvá égjen, semminthogy megsértse az *etikettet* és megérintse a királynő alsószoknyáit. De véletlenül úgy esett, hogy a nemes lord már 1832-ben a szultán beleegyezése nélkül konzulokat és diplomáciai képviselőket akkreditált a szultán ezen „alattvalójánál" és olyan szerződéseket kötött Mehmeddel, amelyek a fennálló kereskedelmi megállapodásokat és vámegyezményeket módosították és másokkal cserélték fel; s mindezt a porta előzetes beleegyezésének vagy utólagos jóváhagyásának kikérése nélkül tette. (Alsóház, 1848 február 23.)

Ennek megfelelően Lord Greytől, a nemes vikomt akkori főnökétől úgy értesülünk, hogy Anglia „jelenleg Mehmed Alival széleskörű kereskedelmi kapcsolatokat tart fenn, amelyek megzavarása nem állna érdekében". (Lordok Háza, 1834 február 4.)

Úgy, szóval kereskedelmi kapcsolatok a „lázadó alattvalóval"!

A nemes lord hajórajai azonban el voltak foglalva a Duerónál és a Tajónál, el kellett zárniok a Scheldét, és bábáskodniok az alkotmányos portugál és spanyol birodalom, valamint Belgium születésénél, s így a lordnak nem állt módjában egyetlen hajót sem nélkülözni. (Alsóház, 1833 július 11. és 1834 március 17.)

A szultán meg mindig éppen tengeri segítséget kért. Ám tegyük fel, hogy a nemes lord valóban egyetlen hajóval sem rendelkezhetett. De nagy tekintélyek arról biztosítanak bennünket, hogy a nemes lordnak nem annyira egyetlen *hajójára*, mint inkább egyetlen *szavára* lett volna szükség.* E tekintélyek közé tartozik Codrington tengernagy, aki Navarinónál megsemmisítette a török flottát. „Mehmed Ali", mondotta, „már régen, Morea kiürítésével kapcsolatban érezte fellépésünk súlyát. Akkor parancsot kapott a portától, hogy fejvesztés terhe mellett helyezkedjék szembe Morea kiürí-

* *A „New York Daily Tribune"-ban a szöveg így folytatódik*: „... hogy megfékezze Mehmed Ali becsvágyát és feltartóztassa Ibrahim pasa seregeinek előretörését. Ezt Lord Mahontól tudjuk, aki a külügyminisztériumban Robert Peel miniszterségének idején éppen akkor teljesített szolgálatot, amikor ez az állítás elhangzott." – *Szerk.*

tésére vonatkozó minden felszólítással, s ő ennek megfelelően cselekedett is, de végül okosan engedett és kiürítette Moreát." (Alsóház, 1836 április 20.)

Wellington herceg így nyilatkozott: „Ha az 1832-es vagy 1833-as ülésszak folyamán Anglia kereken megmondta volna Mehmed Alinak, hogy ne folytassa a harcot Szíriában és Kisázsiában, a háborúnak véget vetett volna annak veszélye nélkül, hogy az orosz császár flottát és hadsereget küldhet Konstantinápolyba." (Lordok Háza, 1834 február 4.)

De említhetünk még nagyobb tekintélyeket is. Itt van a nemes lord maga. „Noha", mondja, „Őfelsége kormánya nem teljesítette a szultánnak tengeri segítség nyújtására vonatkozó kérését, erkölcsi támogatást Anglia mégis nyújtott és a brit kormánynak az egyiptomi pasához és a Kisázsiában parancsnokló Ibrahim pasához küldött üzenetei jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy létrejött a (kutahjai) megegyezés a szultán és a pasa között, s így a háború *befejeződött*." (Alsóház, 1834 március 17.) Megemlíthetjük továbbá Lord Derbyt, akkori nevén Lord Stanleyt, a Palmerston-kabinet tagját, aki „merészen állítja, miszerint Mehmed Ali előretörését Franciaországnak és Angliának azon határozott nyilatkozata állította meg, hogy nem tűrnék csapatainak bevonulását Konstantinápolyba". (Alsóház, 1834 március 17.)

Így hát Lord Derby és maga Lord Palmerston szerint nem Oroszország hajóhada és hadserege Konstantinápolyban, hanem a brit konzuli ügyvivő *határozott nyilatkozata* Alexandriában volt az, ami feltartóztatta Ibrahim diadalmas előretörését Konstantinápoly felé és létrehozta a kutahjai megegyezést, melynek alapján Mehmed Ali Egyiptomon kívül megkapta a szíriai és az adanai pasalikot és ráadásul még más helyeket. A nemes lord azonban helyesnek vélte, hogy e határozott nyilatkozat megtételére mindaddig ne adjon engedélyt az alexandriai konzulnak, amíg a török hadsereget meg nem semmisítették, Konstantinápolyt a kozákok le nem rohanták, s a Hunkjar Szkeleszi-i szerződést a szultán alá nem írta és a cár zsebre nem vágta.

Ha az időhiány és a hajóhiány meg is akadályozta a nemes lordot a szultán megsegítésében, a túlzott etikett pedig a pasa megfékezésében, megbízta-e legalább konstantinápolyi nagykövetét, hogy igyekezzék Oroszország túlságosan erős befolyását elhárítani és e befolyást szűk határok közé szorítani? Éppen ellenkezőleg. A nemes lord nem akarta Oroszország mozgásszabadságát korlátozni, ezért gondja volt rá, hogy a válság legkritikusabb időszakában egyáltalán ne legyen nagykövete Konstantinápolyban.

„Ha volt valaha ország, ahol egy nagykövet súlya és állása hasznosnak bizonyulhatott és ha volt időszak, amikor e súly és állás latbavetése előnnyel

járhatott, akkor ez az ország Törökország volt a július 8-át megelőző hat hónap alatt." (Lord Mahon 1836 április 20-i alsóházi beszédéből.)

Lord Palmerston közli velünk, hogy a brit nagykövet, Sir Stratford Canning, 1832 szeptemberében elhagyta Konstantinápolyt; hogy az akkor Nápolyban tartózkodó Lord Ponsonbyt novemberben nevezték ki helyébe, hogy azonban „utazási előkészületei során nehézségek támadtak", noha egy hadihajó várakozott reá, és „hogy a rossz időjárás miatt megérkezése Konstantinápolyba elhúzódott 1833 május végéig". (Alsóház, 1834 március 17.)

Az orosz bevonulás még nem történt meg, miért is Lord Ponsonby parancsot kapott, hogy hét hónapig hajózzon Nápolyból Konstantinápolyba.*

De miért is akadályozná meg a nemes lord az oroszokat Konstantinápoly elfoglalásában? „Ő a maga részéről erősen kételkedik abban, hogy az orosz kormánypolitikának *egyáltalán valaha is* szándékában állt az ottomán birodalom felosztása." (Alsóház, 1833 július 11.)

Persze, hogy nem. Oroszország nem felosztani, hanem egészében megtartani akarja a birodalmat. E *kétely* nyújtotta biztosítékon kívül Lord Palmerston második biztosítékot is lát „abban a *kételyben*, vajon az orosz politikának célja-e *jelenleg* e terv megvalósítása", és egy harmadik „biztosítékot" abban a harmadik „*kételyben*", vajon „az *orosz nemzet*" (képzeljük csak: orosz *nemzet*!) „hajlandó lenne-e a főhatalmat, a székhelyet és a kormányt áthelyezni a déli tartományokba, ami szükségszerűen következnék abból, ha Oroszország meghódítja Konstantinápolyt". (Alsóház, 1833 július 11.)

Ezeken a negatív érveken kívül a nemes lordnak volt egy pozitív érve is: „Ha Anglia nyugodtan nézte, hogy az orosz haderő ideiglenesen megszállja a török fővárost, ennek oka, hogy teljes mértékben bízott Oroszország becsületességében és jóhiszeműségében . . . Amikor az orosz kormány segítséget nyújtott a szultánnak, becsületét adta kezességül és ő" [Palmerston] „ebbe a kezességbe vetette föltétlen bizalmát."** (Alsóház, 1833 július 11.)

Olyan megingathatatlan, elpusztíthatatlan, hiánytalan, múlhatatlan, ki-

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban e mondat helyett a következő bekezdés áll*: „Sir Stratford Canningot szeptemberben hívták vissza, és Lord Ponsonbyt novemberben nevezték ki. Ibrahim pasa viszont még nem kelt át a Tauruszon, még nem vívta meg a konjai csatát és az oroszok még nem hódították meg Cárgrádot. Így hát Lord Ponsonby parancsot kapott, hogy hét hónapig hajózzon Nápolyból Konstantinápolyba." – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban ez a bekezdés így folytatódik*: „Ugyanilyen bizalmat tanúsított abban a kérdésben is, hogy Oroszország a lengyel alkotmányt és Lengyelország nemzeti létét nem fogja megsemmisíteni. Eközben a cár az 1832-es organikus statutum révén már mindkettőt megszüntette – ám a nemes lord határtalan bizalma nem rendült meg." – *Szerk.*

irthatatlan, kiszámíthatatlan, mérhetetlen és gyógyíthatatlan, olyan határtalan, rettenthetetlen és páratlan volt a nemes lord bizalma, hogy még 1834 március 17-én is, amikor a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés már befejezett tény volt, továbbra is azt állította, hogy „a minisztereket *bizalmukban* nem érte csalódás". Nem Palmerston hibája, ha a természet a bizalom egészen rendkívüli méretű dudorával áldotta meg.

Ötödik cikk

A Hunkjar Szkeleszi-i szerződés tartalmát 1833 augusztus 21-i számában közölte a „Morning Herald"[22]. Augusztus 24-én Sir Robert Inglis az alsóházban meginterpellálta Lord Palmerstont, hogy „Oroszország és Törökország valóban kötöttek-e kölcsönös támadó és védelmi szerződést. Reméli, a nemes lordnak a parlament elnapolása előtt módjában lesz a Ház elé tárni nemcsak a megkötött szerződéseket, hanem mindazon közleményeket is, amelyek ezen orosz–török szerződések létrejöttére vonatkoznak." Lord Palmerston azt felelte, hogy „ha biztosak lesznek abban, hogy valóban létezik ilyen szerződés, és ha e szerződés birtokába jutnak, *akkor* kell majd dönteniök a követendő politikai irányvonal kérdésében... Nem az ő hibája, ha az újságok néha megelőzik a kormányt." (Alsóház, 1833 augusztus 24.)

Hét hónappal később azt bizonygatta, hogy „teljes lehetetlenség volt, hogy a Hunkjar Szkeleszi-i szerződésről, amelyet még csak szeptemberben ratifikáltak Konstantinápolyban, ő már augusztusban hivatalosan tudomással bírjon". (Alsóház, 1834 március 17.)

Tudomása volt a szerződésről, de nem hivatalosan. „A brit kormány meglepetéssel értesült arról, hogy a Boszporuszból kivonuló orosz csapatok magukkal vitték ezt a szerződést." (Lord Palmerston 1848 március 1-i alsóházi beszédéből.) Sőt, a szerződés már megkötése *előtt* a nemes lord birtokában volt.

„Alighogy a porta megkapta" (ti. a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés tervezetét), „máris továbbította a konstantinápolyi brit nagykövetséghez, s egyben védelmét kérte Ibrahim pasa és Miklós ellen. A kérést elutasították, de ez még nem is elég. Minősíthetetlen álnoksággal közölték a tényt az orosz miniszterrel. Másnap ugyanazt a szerződés-másolatot, amelyet a porta a brit nagykövetséghez eljuttatott, az orosz nagykövet visszaküldte a portának, irónikusan tanácsolva, hogy »máskor jobban válogassa meg bizalmasait«." (Alsóház, 1848 február 8.)[336]

De a nemes vikomt mindent elért, amire törekedett. 1833 augusztus 24-én meginterpellálták a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés ügyében, amelynek létezéséről még nem volt biztos tudomása. Augusztus 29-én elnapolták a parlamentet, s a trónbeszéd azzal a vigasztaló kijelentéssel búcsúztatta, hogy „az ellenségeskedés, amely feldúlta Törökország békéjét, véget ért, és a Ház biztos lehet benne, hogy a király gondosan figyelemmel fogja kísérni azokat az eseményeket, amelyek a szóbanforgó birodalom jelenlegi helyzetét vagy jövendő függetlenségét érinthetnék".

Itt van a kulcsa a híres júliusi orosz szerződéseknek: júliusban megkötik őket, augusztusban a sajtó útján egy s más kiszivárog róluk. Lord Palmerstont meginterpellálják az alsóházban. Ő természetesen semmiről sem tud. A parlamentet elnapolják, és mire újból összeül, a szerződés már régi dolog, vagy – mint 1841-ben – a közvéleményt semmibevéve, már végre is hajtották.

A parlamentet 1833 augusztus 29-én napolták el és 1834 február 5-én újra összeült. Az elnapolás és az új ülésszak közti időben két egymással szorosan összefüggő esemény történt. Először: az egyesült francia és angol flotta benyomult a Dardenellákba, felvonta ott a franciák háromszínű zászlaját és az angol nemzeti lobogót, továbbhajózott Szmirnába és onnan visszatért Máltába. Másodszor: 1834 január 29-én a porta és Oroszország új szerződést kötött, a szentpétervári szerződést.[337] Alighogy e szerződés aláírása megtörtént, az egyesült flottát visszavonták.

Ennek az összehangolt manővernek a célja az volt, hogy a brit népet és Európát megtévesszék, azt a látszatot keltsék, hogy a török vizeken és partokon az ellenséges tüntetést a porta ellen a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés megkötése miatt rendezték és ezzel kényszerítették rá Oroszországra az új, szentpétervári szerződést. Ez a szerződés, amely megígérte a fejedelemségek kiürítését és az eredetileg megállapított összeg egyharmadára csökkentette a törökök által fizetendő hadisarcot, látszólag némileg enyhítette a drinápolyi szerződésből a portára háruló kötelezettségeket. Valamennyi többi pontja a drinápolyi szerződés megerősítésére szolgált; a Hunkjar Szkeleszi-i szerződésre egyáltalán nem utalt és a Dardanellák használatát egy szóval sem említette. Ellenkezőleg, a Törökországnak nyújtott csekély könnyítés volt az ára annak, hogy Európát a Hunkjar Szkeleszi-i szerződéssel kiszorítsák a Dardanellákból.

„Ugyanazon a napon, amikor a tüntetés" (a brit flotta tüntetése) „lezajlott, a nemes lord az angol udvarnál akkreditált orosz nagykövetet biztosította arról, hogy a hajórajok e közös lépését nem vezette ellenséges szándék Oroszországgal szemben, s nem is tekinthető ellene irányuló tüntetésnek,

hanem tulajdonképpen nem is jelent semmit. Ezzel kapcsolatban hiteles forrásként Lord Ponsonbyra, a nemes lord kollégájára, a konstantinápolyi nagykövetre hivatkozom." (Anstey úr 1848 február 23-i alsóházi beszédéből.)

A szentpétervári szerződés ratifikálása után a nemes lord megelégedését fejezte ki az Oroszország szabta feltételek mértékletessége fölött.

Amikor a parlament újra összeült, a „Globe"-ban[143], a külügyminisztérium lapjában megjelent egy rövid cikk, azzal a tartalommal, hogy „a szentpétervári szerződés vagy Oroszország mérsékletének és józanságának, vagy pedig annak a befolyásnak a bizonyítéka, melyet Anglia és Franciaország szövetsége és e két hatalom szilárd és egységes fellépése gyakorolt a szentpétervári tanácsra". („Globe", 1834 február 24.)

Ilymódon akarták a közönség figyelmét elterelni a Hunkjar Szkeleszi-i szerződésről és enyhíteni azt az ellenséges hangulatot, amelyet ez Oroszország irányában Európa-szerte keltett.*

De akármilyen mesteri volt is a fortély, mégis kudarcot vallott. 1834 március 17-én Sheil úr indítványt nyújtott be azzal a követeléssel, hogy „az orosz–török szerződéseknek és az angol, orosz és török kormány között e szerződések kérdésében folyt teljes levelezésnek a másolatait terjesszék a Ház elé". A nemes lord körömszakadtáig ellenezte ezt a javaslatot, és sikerült is megbuktatnia azzal az érveléssel, hogy „a béke csak akkor óvható meg, ha a Ház bizalommal viseltetik a kormány iránt" és elveti ezt az indítványt. Olyan szembeszökően helyt nem álló érveket hozott fel arra, miért nem mutathatja be az okmányokat, hogy Sir Robert Peel a maga parlamenti nyelvén „igen hatástalan érvelőnek" nevezte őt, sőt saját híve, Evans ezredes is önkéntelenül felkiáltott: „A nemes lordtól még sohasem hallott ilyen elégtelen beszédet."

Lord Palmerston igyekezett a Házat meggyőzni arról, hogy – mint őt erről Oroszország *biztosította* – a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés „kölcsönösségi alapon állónak" tekintendő, s ez a kölcsönösség abban áll, hogy háború esetén a Dardanellákat nemcsak Anglia, hanem Oroszország elől is elzárnák. Ez az állítás egészben véve hazug, de még ha igaz lenne, akkor is csak olyan

* *A „Palmerston és a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés" című brosúrában ez a bekezdés így szól*: „Egyrészt tehát el akarták érni, hogy a drinápolyi szerződést, amely ellen Lord Aberdeen és Wellington herceg tiltakozott, Anglia suttyomban elismerje azáltal, hogy Palmerston teljes egyetértését nyilvánítja a szentpétervári szerződéssel, amely pedig a drinápolyi szerződés megerősítését tartalmazta; másrészt ilymódon akarták a közönség figyelmét elterelni a Hunkjar Szkeleszi-i szerződésről és enyhíteni azt az ellenséges hangulatot, amelyet ez Oroszország irányában Európa-szerte keltett." – *Szerk.*

kölcsönösség lenne ez, mint az angoloké és az íreké, mert csupán az egyik fél húzna belőle hasznot. Az átkelés a Dardanellákon Oroszország számára nem a Fekete-tenger felé vezető, hanem ellenkezőleg, az onnan elvezető utat jelenti.

Lord Palmerston korántsem cáfolta Sheil úrnak azt az állítását, mely szerint „a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés egyértelmű azzal, hogy a porta átruházza a Dardanellák birtokát Oroszországra", hanem elismerte, hogy e szerződés elzárja a Dardanellákat a brit hadihajók elől, és hogy „e szerződés rendelkezései alapján a gyakorlatban még *kereskedelmi hajókat* is kirekeszthetnének a Fekete-tengerről", ha Anglia és Oroszország között háború törne ki. De ha a kormány „mérsékletet" tanúsít, ha „nem bizalmatlankodik fölöslegesen", vagyis ha Oroszország minden további túlkapását nyugodtan eltűri, akkor ő „hajlandó feltételezni, hogy be sem következhetik az az eset, amelyben ezt a szerződést érvénybe léptetnék, és hogy az ennélfogva a gyakorlatban holt betű maradhat". (Alsóház, 1834 március 17.)

Egyébként a „megnyugtató kijelentések és magyarázatok", melyeket a brit kormány a szerződő felektől kapott, e szerződéssel szemben felhozott ellenvetéseket nagy mértékben eloszlathatták. Lord Palmerston véleménye szerint tehát nem a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés cikkelyeit, hanem Oroszország róluk tett megnyugtató kijelentéseit, nem Oroszország tetteit, hanem a szavait kell tekintetbe venni. Mikor azonban ugyanaznap felhívták a figyelmét a francia ügyvivőnek, Lagrené úrnak a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés ellen emelt tiltakozására és arra a sértő, szemtelen hangra, amelyen gróf Nesselrode a „Journal de Saint-Pétersbourg"-ban[338] erre azt válaszolta, hogy „az orosz császár úgy fog cselekedni, mintha a Lagrené úr jegyzékében foglalt nyilatkozat el sem hangzott volna", a nemes lord saját szavaira rácáfolva, az ellenkező elvet hirdette, mondván, hogy „az angol kormány mindenkori *kötelessége* egy idegen hatalomnak inkább a cselekedeteit tekintetbe venni, semmint a szavakat, amelyeket valamely kérdésben egy alkalommal használ". Egyik percben tehát Oroszország cselekedeteivel szemben a szavaira, a másikban pedig szavaival szemben a cselekedeteire hivatkozott. Még 1837-ben is biztosította a Házat arról, hogy „a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés két független hatalom szerződése". (Alsóház, 1837 december 14.)

Tíz évvel később, amikor ez a szerződés már régen lejárt és a nemes lord éppen a vérbeli angol miniszter és a „civis Romanus sum"[195] szerepét akarta eljátszani, kereken megmondta a Háznak, hogy „a Hunkjar Szkeleszi-i szerződést kétségkívül bizonyos fokig gróf Orlov orosz követ kényszerítette Törökországra, olyan körülmények között" (amelyeket a nemes lord maga teremtett meg), „hogy Törökország nehezen tagadhatta meg annak elfo-

gadását... A szerződés valóban hatalmat adott az orosz kormánynak arra, hogy beavatkozzék Törökország ügyeibe és feltételeket diktáljon neki, ami ennek az államnak a függetlenségével nem egyeztethető össze." (Alsóház, 1848 március 1.)

A Hunkjar Szkeleszi-i szerződésről folyó viták során a nemes lord, akárcsak a bohóc a komédiában, mindenkor egy roppant súlyos választ tartott készenlétben, amely mindenre illik, minden kívánságot és kérdést elintéz — a francia–angol szövetséget. Amikor gúnyosan rámutattak Oroszország iránti elnézésére, egészen komolyan ezt a választ adta: „Ha a gúnyolódás a mostani angol–francia viszonyra vonatkozik, csak azt mondhatja, büszkeséggel és megelégedéssel tölti el, hogy e jó egyetértés létrejöttében része volt." (Alsóház, 1833 július 11.)

Amikor a Hunkjar Szkeleszi-i szerződésre vonatkozó okmányok bemutatását követelték, azt felelte, hogy „Anglia és Franciaország most olyan baráti szövetséget alapozott meg, amely mindjobban megszilárdul". (Alsóház, 1834 március 17.)

„Meg kell jegyeznie", fakadt ki Sir Robert Peel, „hogy valahányszor a nemes lordot európai politikánk bármely kérdésében sarokba szorítják, ő nyomban kész kibúvót talál: Anglia és Franciaország bensőséges szövetségéhez gratulál a Háznak." De ugyanakkor a nemes lord alátámasztotta tory ellenfeleinek azt a gyanúját, hogy „Anglia kénytelen volt eltűrni a Törökország elleni agressziót, amelyet *Franciaország* közvetlenül bátorított".

Abban az időben tehát a színlelt szövetség Franciaországgal az Oroszországtól való titkos függés leplezésére szolgált, ahogy 1840-ben a Franciaországgal oly lármásan történt szakítás arra volt hivatva, hogy az Oroszországgal kötött hivatalos szövetséget leplezze.

Míg a nemes lord az alkotmányos belga királyság ügyeire vonatkozó nyomtatott tárgyalási jegyzőkönyvek súlyos fóliánsaival és Portugália „erős oszlopokon álló hatalmára" vonatkozó bőséges szóbeli és okmányszerű magyarázatokkal untatta a világot, addig az első szír–török háborúra és a Hunkjar Szkeleszi-i szerződésre vonatkozóan mindmáig teljesen lehetetlen volt tőle bármiféle dokumentumot kicsikarni. Amikor 1833 július 11-én először kérték tőle az okmányok bemutatását, azzal érvelt, hogy „az indítvány korai, az ügylet még nem zárult le és az eredmények még nem ismeretesek". 1833 augusztus 24-én „a szerződést hivatalosan még nem írták alá és az még nem jutott birtokába". 1834 március 17-én „a tárgyalások még folynak... a viták — ha szabad itt ezt a megjelölést használni — még nem fejeződtek be". Még 1848-ban is, amikor Anstey úr azt mondta neki, hogy az okmányokat követelve voltaképpen annak bizonyítékát követeli, hogy a nemes lord össze-

játszott a cárral, a lovagias miniszter inkább ötörás beszéddel ütötte agyon az időt, mintsem hogy önmagukért beszélő dokumentumokkal a gyanút ütötte volna agyon. Mindennek ellenére 1837 december 14-én cinikus arcátlansággal arról biztosította T. Attwood urat,* hogy „a szerződésre, ti. a Hunkjar Szkeleszi-i szerződésre vonatkozó okmányokat már három évvel azelőtt bemutatták a Háznak", vagyis 1834-ben, amikor azzal érvelt, hogy „a béke csak akkor óvható meg", ha ezeket az okmányokat nem terjesztik a Ház elé. Ugyancsak 1837 december 14-én még azt is mondta Attwood úrnak, hogy „ez a szerződés a múlté, hogy korlátozott időre kötötték, és mivel ez az idő lejárt, felvetése a képviselő úr részéről teljesen szükségtelen és alkalmatlan volt". Az eredeti rendelkezés szerint a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés 1841 július 8-án járt le. Lord Palmerston 1837 december 14-én közli Attwood úrral, hogy az már lejárt.

„Milyen trükköt, milyen kifogást, milyen kibúvót tudsz találni, hogy megmenekülj ettől a világos, nyilvánvaló szégyentől? Gyerünk, Jack, halljuk, most miféle mesét találtál ki?"[334]**

Hatodik cikk

Az oroszok szótárában a „becsület" szó nem szerepel. Ami magát a fogalmat illeti, azt francia ámításnak vélik.

„Csto takoje honneur? Eto francuzszkaja chimère"***, tartja egy orosz közmondás. Az orosz becsület felfedezését a világ egyedül Mylord Palmerstonnak köszönheti, aki egy negyed évszázadon át minden válságos percben a legnagyobb nyomatékkal kezeskedett a cár „becsületéért". Tette ezt az 1853-as ülésszak végén éppúgy, mint az 1833-as ülésszak befejezésekor.

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban ez a mondat így kezdődik*: „Ravasz fondorlatokból, kibúvókból, ellentmondásokból, csapdákból és hihetetlen kijelentésekből álló rendszere akkor érte el csúcspontját, amikor 1837 december 14-én T. Attwood úrnak a Hunkjar Szkeleszi-i szerződéssel kapcsolatos okmányok bemutatására vonatkozó határozati javaslatát azzal az indoklással hárította el, hogy . . .". – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban a cikk nem a Shakespeare-idézettel, hanem a következőképpen fejeződik be*: „Ez az otromba csalásokon alapuló rendszer volt az utolsó menedéke annak az angol miniszternek, aki megnyitotta Konstantinápoly kapuit az orosz hadsereg előtt, bezárta a Dardanellákat az angol hadsereg előtt, és a cárt hozzásegítette, hogy hónapokra birtokába vehesse Konstantinápolyt és évekig ellenőrzést gyakoroljon Törökország fölött. Milyen képtelen tehát az a feltevés, hogy most más belátásra juthat és barátja ellen fordul, akit olyan hosszú ideig és olyan hűségesen szolgált." – *Szerk.*

*** – „Mi a becsület? Francia agyrém" – *Szerk.*

Mármost úgy esett, hogy a nemes lord, miközben a cár „becsületességébe és jóhiszeműségébe vetett föltétlen bizalmát" kinyilvánította, olyan dokumentumok birtokába jutott, amelyek mindenki más elől rejtve voltak, s amelyek az orosz becsület és jóhiszeműség természetét illetően minden netán még meglevő kételyt eloszlattak. Még csak meg sem kellett kaparnia a moszkovitát, hogy megtalálja a tatárt. Tatárt fogott, annak egész mezítelen csúfságában. Birtokába kerültek a vezető orosz miniszterek és diplomaták önvallomásai, amelyekben ezek az urak palástjukat levetve kifecsegik legtitkosabb gondolataikat, gátlás nélkül kiteregetik hódítási és leigázási terveiket, megvetően csúfolódnak az európai udvarok és miniszterek ostoba hiszékenységén, kigúnyolják a Villèle-eket, Metternicheket, Aberdeeneket, Canningeket és Wellingtonokat; s a barbárok nyers cinizmusával, amelyet csak némileg tompít az udvaroncok kegyetlen iróniája, közösen azon tanakodnak, hogyan kelthetnek bizalmatlanságot Anglia iránt Párizsban, Ausztria iránt Londonban, London iránt pedig Bécsben, hogyan uszíthatják egymás ellen mindannyiukat és tehetik őket Oroszország engedelmes eszközeivé.

A varsói felkelés idején a Konsztantyin nagyherceg palotájában elhelyezett alkirályi levéltár, ahol az orosz miniszteknek és nagyköveteknek e század elejétől 1830-ig folytatott titkos levelezését őrizték, a győztes lengyelek kezébe került. Ezeket a dokumentumokat, amelyeket lengyel menekültek először Franciaországba vittek, Zamoyski gróf, Czartoryski herceg unokaöccse később kiszolgáltatta Lord Palmerstonnak, aki mint jó keresztény átadta őket a feledésnek. Ezekkel az iratokkal a zsebében a nemes vikomt még nagyobb buzgalommal hirdette a brit szenátusban és a világ előtt „az orosz császár becsületességébe és jóhiszeműségébe vetett föltétlen bizalmát".

Nem a nemes lord hibája, hogy ezek a megdöbbentő iratok 1835 végén a híres „Portfolio"[168] révén végül is nyilvánosságra kerültek. IV. Vilmos király, bármi lett légyen is más vonatkozásban, egyik legelszántabb ellensége volt Oroszországnak. Magántitkára, Sir Herbert Taylor, bizalmas kapcsolatot tartott David Urquharttal, bemutatta ezt az urat magának a királynak, és ettől fogva a királyság összeesküdött e két baráttal a „vérbeli angol" miniszter politikája ellen.

„IV. Vilmos utasította a nemes lordot a fentemlített iratok átadására. Átadásuk után a windsori királyi kastélyban megvizsgálták őket, s kívánatosnak tartották kinyomásukat és nyilvánosságra hozatalukat. Noha a nemes lord ezt a legnagyobb mértékben ellenezte, a király kényszerítette őt, hogy a közzététel a külügyminisztérium égisze alatt történjék, úgy hogy a szerkesztő, aki az iratokat sajtó alá rendezte, egyetlen szót sem tett közzé hiva-

talos aláírás vagy kézjegy nélkül. Jómagam is láttam a nemes lord kézjegyét az egyik ilyen okmányon, bár a nemes lord ezeket a tényeket tagadta. Lord Palmerston kénytelen volt a dokumentumokat közzétételre Urquhart úrnak átadni. Urquhart úr volt a »Portfolio« tényleges kiadója." (Anstey úr 1848 február 23-i alsóházi beszédéből.)

A király halála után Palmerston nem volt hajlandó a „Portfolio" nyomdászát kifizetni, s nyilvánosan és ünnepélyesen cáfolta, hogy a külügyminisztériumnak bármi köze lenne ehhez a kiadványhoz, és helyettesét, Backhouse urat rábírta — nem tudni, milyen módon —, hogy aláírja ezt a cáfolatot. A „Times"[24] 1839 január 26-i számában ezt olvassuk: „Nem tudhatjuk, mit érez Lord Palmerston, de biztosan tudjuk, *mit érezne bárki más* mint úriember és mint miniszter azok után, hogy a tegnapi »Times« útján közismertté lett az a levelezés, amelyet Urquhart úr, akit Lord Palmerston hivatalából elbocsátott, Backhouse úrral folytatott, akit a nemes vikomt hivatalában megtartott. Ez a levelezés szemlátomást a leghitelesebben alátámasztja azt a tényt, hogy a »Portfolio« nevű jólismert kiadványban közzétett hivatalos dokumentumok sorozatát Lord Palmerston felhatalmazásával nyomatták ki és terjesztették, s hogy megjelenésükért — mint a politikai világban itt és külföldön ismert államférfi, a kiadással kapcsolatos költségekért pedig a nyomdászokkal és kiadókkal szemben mint megrendelő — egyaránt *ő*lordsága a felelős."

Törökország, mivel kincstára a szerencsétlen 1828–29-es háború folytán kiürült és mivel törlesztenie kellett a drinápolyi szerződésben megállapított összegeket Oroszországnak, olyan szorult pénzügyi helyzetbe került, hogy kénytelen volt kiterjeszteni a gyűlöletes monopóliumrendszert, amely majdnem minden cikk árusítását csak azoknak engedélyezte, akik a kormánytól jogosítványt vásároltak. Így az ország egész kereskedelmét néhány uzsorás kaparintotta meg. Urquhart úr javasolta IV. Vilmos királynak, hogy kössön a szultánnal kereskedelmi szerződést, amely nagy előnyöket biztosítana a brit kereskedelem számára, s egyszersmind arra is szolgálna, hogy Törökország fejleszthesse termelési erőforrásait, szanálhassa államkincstárát s így az országot az orosz iga alól felszabadíthassa. Ennek a szerződésnek különös történetét nem lehetne jobban elbeszélni, mint ha Anstey úr szavait idézzük:

„A Lord Palmerston és Urquhart úr közötti harc mindig e kereskedelmi szerződés körül folyt. 1835 október 3-án Urquhart urat követségi titkárrá nevezték ki Konstantinápolyba, azzal a kizárólagos céllal, hogy ott a török kereskedelmi szerződés elfogadását biztosítsa. De ő 1836 júniusáig vagy júliusáig halogatta utazását. Lord Palmerston unszolta, hogy keljen útra.

Elutazását igen sokszor sürgették, de ő rendíthetetlenül ezt válaszolta: »Nem utazom addig, amíg ennek a kereskedelmi szerződésnek ügyét nem rendeztem a kereskedelmi minisztériummal és a külügyminisztériummal; akkor majd magammal viszem és kieszközlöm elfogadását a portánál.« ...Végül Lord Palmerston jóváhagyta a szerződést, és azt Lord Ponsonbyhoz, a konstantinápolyi nagykövethez továbbították." (Időközben Lord Palmerston utasította a nagykövetet, hogy a tárgyalásokat teljesen vegye ki Urquhart úr kezéből és az utóbbival kötött megállapodással ellentétben, maga vegye őket kézbe.) „Mihelyt Urquhart urat a nemes lord cselfogásaival eltávolították Konstantinápolyból, a szerződést azonnal sutbadobták. Két évvel később a nemes lord visszatért rá, amikoris a parlamentben dicséretben részesítette Urquhart urat szerzőségéért és tagadta, hogy neki magának abban bármilyen érdeme lenne. De a nemes lord eltorzította a szerződést, minden részét meghamisította és úgy forgatta ki, hogy a kereskedelem szempontjából hátrányos legyen. Urquhart eredeti szerződése a törökországi brit alattvalókat a legnagyobb kedvezményeket élvező nemzet alattvalóival" (vagyis az oroszokkal) „helyezte egy sorba. Palmerston módosítása szerint a brit alattvalók a porta adóterhekkel sújtott, elnyomott alattvalóival kerültek egy sorba. Urquhart úr szerződése előirányozta minden olyan tranzitvám, monopólium, adó és egyéb tehertétel kiküszöbölését, amelyet nem maga a szerződés szabott meg. A Lord Palmerston-féle meghamisított szerződés tartalmazott egy záradékot, amely szerint a Magas Portának teljes joga van arra, hogy a kereskedelmet tetszése szerint bármiféle rendszabályoknak és korlátozásoknak alávesse. Urquhart úr szerződése a kivitelre csak a régi három százalékos vámot vetette ki; a nemes lord ezt a vámot felemelte három százalékról öt százalékra. Urquhart úr szerződése ad valorem* vámot szabott ki a következőképpen: olyan kereskedelmi cikkekre, amelyeket kizárólag Törökországban gyártanak, úgy hogy külföldi kikötőkben monopol-árakon elkelnek, Anglia és Törökország egy-egy megbízottja állapítson meg olyan magas kiviteli vámot, amely előnyös és jövedelmező bevételt biztosít; olyan árukra viszont, amelyeket Törökországon kívül másutt gyártanak és külföldi kikötőkben nem annyira értékesek, hogy a magas vámtételt elbírják, alacsonyabb vámot kell kiszabni. Lord Palmerston szerződése tizenkét százalékos rögzített ad valorem vámot vetett ki minden cikkre, akár elbírja ezt a vámtételt, akár nem. Az eredeti szerződés kiterjesztette a szabadkereskedelem előnyeit a török hajókra és termékekre; az átalakított szerződés erre vonatkozó rendelkezést egyáltalán nem tartalmazott... Vádat

* – érték szerinti – *Szerk.*

emelek a nemes lord ellen e hamisítások miatt és azért is, mert eltitkolta őket, továbbá – vádat emelek a nemes lord ellen a Házban elhangzott azon hamis állítása miatt, hogy ez az a szerződés, amelyet Urquhart úr készített." (Anstey úr 1848 február 23-i alsóházi beszéde.)

A nemes lord által módosított szerződés annyira kedvezett Oroszországnak és olyan hátrányos volt Nagy-Britanniára nézve, hogy néhány levantei angol kereskedő ezentúl orosz cégek védelme alatt akart üzletet kötni, másokat pedig – mint Urquhart úr elmondotta – csak bizonyos nemzeti büszkeség tartott vissza ettől.

A nemes lord és IV. Vilmos király titkos kapcsolatairól Anstey úr a Házban elmondotta: „A király kényszerítette a nemes lordot, hogy foglalkozzék a Törökországban egyre fokozódó orosz túlkapások kérdésével... Bizonyítani tudom, hogy a nemes lord ebben az ügyben kénytelen volt a néhai király magántitkárának utasításait követni, és miniszteri állása attól függött, teljesíti-e az uralkodó kívánságait... A nemes lord ugyan egy-két alkalommal, amennyire mert, ellenállást tanúsított, de ezeket az ellenállási kísérleteket mindenkor a *töredelmes bűnbánat* és *meghunyászkodás alantas* megnyilvánulásai követték. Nem állítom határozottan, hogy a nemes lordot az egyik ilyen esetben egy-két napra valóban el is távolították hivatalából, de azt kijelenthetem, hogy a nemes lord ez alkalommal abban a veszélyben forgott, hogy hivatalából minden teketória nélkül kiteszik. Arra az esetre célzok, amikor a néhai király felfedezte, hogy a nemes lord a szentpétervári udvarba küldendő angol nagykövet megválasztásában figyelembe vette az orosz kormány érzelmeit, és az eredetileg erre a nagykövetségre szánt Sir Stratford Canninget félreállították, hogy helyét a néhai Durham gróf foglalja el, akit a cár kellemesebb nagykövetnek tartott." (Alsóház, 1848 február 23.)

Az egyik legbámulatosabb dolog az, hogy míg a király hiába hadakozott a nemes lord orosz politikája ellen, a nemes lord és whig szövetségesei a közvéleményben sikeresen táplálták azt a gyanút, hogy a király, akiről tudták, hogy a torykkal tart, megbénítja a „vérbeli angol" miniszter oroszellenes törekvéseit. Az uralkodónak az orosz udvar zsarnoki elvei iránt érzett állítólagos tory előszeretete persze arra volt hivatva, hogy megmagyarázza Lord Palmerstonnak egyébként megmagyarázhatatlan politikáját. A whig oligarchák titokzatosan mosolyogtak, amikor H. L. Bulwer közölte a Házzal, hogy „Apponyi gróf, a párizsi osztrák nagykövet, a keleti ügyekről szólva nem is régen – karácsonykor – azt a kijelentést tette, hogy udvarunk jobban fél a francia elvektől, mint az orosz nagyratöréstől". (Alsóház, 1833 július 11.)

Megint mosolyogtak, amikor T. Attwood megkérdezte a nemes lordtól, hogy „Orlov gróf, akit a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés megkötése után Angliába küldtek, milyen fogadtatásban részesült őfelsége udvaránál". (Alsóház, 1833 augusztus 28.)

Ha egyszer nyilvánosságra hozzák azokat az iratokat, amelyeket a haldokló király és titkára, néhai Sir Herbert Taylor Urquhart úrra bízott, hogy „megfelelő alkalommal tisztára mossa IV. Vilmos emlékét", új megvilágításba kerül majd a nemes lord és a whig oligarchia múlt pályafutása, amelyről a közvéleményben általában alig él több, mint követeléseinek, frázisainak és úgynevezett elveinek a története – egyszóval a színpadi és csalóka része: az álarc.

Ez megfelelő alkalom arra, hogy igazságot szolgáltassunk David Urquhart úrnak, aki húsz éven át lankadatlanul szembehelyezkedett Lord Palmerstonnal és egyetlen hajthatatlan ellenfelének bizonyult, akit nem lehetett megfélemlítéssel elhallgattatni, megvesztegetéssel elnézésre bírni, csábítással megnyerni, pedig Célia-Palmerston hol hízelkedéssel, hol megkísértéssel minden más ellenségét bolonddá tudta tenni. Hallottuk, hogy Anstey úr milyen hevesen támadta őlordságát, s most halljuk, mit mond Urquhart úr: „Fölöttébb jelentős körülmény, hogy a megvádolt miniszter felkereste a képviselőt" – ti. Anstey urat – „és beérte együttműködésének meg személyes barátságának felajánlásával, szavai visszavonásának vagy bocsánatkérésének hivatalos formái nélkül... Az a tény, hogy a jelenlegi kormány Anstey urat nemrég kinevezte, önmagáért beszél." (D. Urquhart: „Progress of Russia".[339])

1848 február 8-án ugyanez az Anstey úr a nemes vikomtot „a *gyalázatos* Carmarthen márkihoz, III. Vilmos államtitkárához hasonlította, akit az angol udvarnál tett látogatása alkalmával I. Péter cár brit kereskedők aranyával az orosz érdekek szolgálatára megvesztegetett". (Alsóház, 1848 február 8.)

Ki védte meg ez alkalommal Lord Palmerstont Anstey úr vádjaival szemben? Sheil úr, ugyanaz a Sheil úr, aki 1833-ban, a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés megkötésekor a vádló szerepében lépett fel őlordságával szemben, akárcsak Anstey úr 1848-ban. Roebuck úr, egykor Palmerston ádáz ellenfele, 1850-ben megszerezte Palmerston számára a Ház bizalmi szavazatát. Sir Stratford Canning, aki egy évtizeden át ostorozta a nemes lordnak a cárral szemben tanúsított elnézését, belenyugodott, amikor kinevezték konstantinápolyi nagykövetté, hogy megszabaduljanak tőle. Még a nemes lord szívének oly kedves Dudley Stuartot is kiintrikálták néhány évre a parlamentből, mert szembe mert szállni a nemes lorddal. Amikor Dudley Stuart újra visszatért a Házba, a vérbeli angol miniszter âme dam-

née-jává* lett. Kossuth, aki pedig a kékkönyvekből tudhatta volna, hogy a nemes vikomt elárulta Magyarországot, southamptoni partraszállásakor „drága kebelbarátjának" nevezte őt.

Hetedik cikk[340]

Ha egy pillantást vetünk Európa térképére, a Fekete-tenger nyugati partvidékén azonnal szemünkbe tűnik a Duna torkolata, az egyetlen folyamé, amely Európa szívében eredve úgyszólván természetes útvonalat alkot Ázsia felé. Éppen ezzel szemközt, a Fekete-tenger keleti partján, a Kubán folyótól délre kezdődik a kaukázusi hegylánc, amely mintegy 700 mérföldnyi szakaszon húzódik a Fekete-tengertől délkeletre a Kaszpi-tengerig, és elválasztja Európát Ázsiától.

Aki ura a Duna torkolatának, ura a Dunának, vele az Ázsia felé vezető útvonalnak, és Svájc, Németország, Magyarország, Törökország, s főképp Moldva és Havasalföld kereskedelme nagy részének is. Ha ezenkívül ura a Kaukázusnak is, akkor övé a Fekete-tenger, s ha a tenger kapuját el akarja zárni, csak Konstantinápolyt és a Dardanellákat kell megszereznie. A kaukázusi hegyek birtokában kezében tartja Trapezuntot, és mivel ez a Kaszpi-tenger kulcsa, kezében tartja Perzsia északi tengerpartját is.

Oroszország sóvár pillantásokat vetett a Duna torkolatára is, meg a kaukázusi hegyláncra is. Amott a főhatalom megszerzése, emitt megtartása volt a feladat. A kaukázusi hegyvonulat elválasztja Dél-Oroszországot Georgia, Mingrélia, Imeretia és Guria dús tartományaitól, amelyeket a moszkoviták elhódítottak a muzulmánoktól. Így az óriás birodalom lába el van szakítva a törzsétől. Az egyetlen katonai út, amely megérdemli ezt a nevet, Mozdoktól a Dariel-szoroson át Tifliszig kanyarog; megerősített helyek folyamatos lánca védi, de mindkét oldalon ki van téve a kaukázusi törzsek szüntelen támadásainak. Ha ezek a törzsek egy katonai főnök vezetése alatt egyesülnének, még a szomszédos kozák határterületeket is veszélyeztethetnék. „Csak rémülettel gondolhatunk arra, milyen szörnyű veszélyek fenyegetnék Dél-Oroszországot, ha az ellenséges cserkeszek egy főparancsnok vezetése alatt egyesülnének" — állapítja meg Kupffer úr, egy német, annak a tudományos bizottságnak az elnöke, amely 1829-ben Emmanuel tábornok expedícióját elkísérte az Elbruszra.[341]

* — (*szószerint*: elkárhozott lélekké) vak hívévé — *Szerk.*

Jelenleg egyforma aggodalommal figyeljük a Duna partjait, ahol Oroszország hatalmába kerítette Európa két gabonaraktárát, és a Kaukázust, ahol Oroszországot Georgia elvesztése fenyegeti. A drinápolyi szerződés készítette elő Moldva és Havasalföld orosz bitorlását és ismerte el Oroszország igényeit a Kaukázusra is.

Ennek a szerződésnek IV. cikkelye leszögezi: „Mindazok a területek, melyek a két birodalom" (Oroszország és Törökország) „közt húzódó határvonaltól északra és keletre, Georgia, Imeretia és Guria felé fekszenek, továbbá a Fekete-tenger egész partvidéke a Kubán torkolatától St. Nikolaja kikötőig, ez utóbbit is beleértve, orosz uralom alatt maradnak."

A Dunára vonatkozóan ugyanez a szerződés így rendelkezik: „A határvonal a Szent György-torkolatig a Duna folyását fogja követni, és a különböző folyamágak által alkotott összes szigetek Oroszország tulajdonában maradnak. A jobb part, úgy mint eddig, a porta birtoka lesz. Megegyezés történt azonban arra vonatkozóan, hogy ez a jobb part, attól a ponttól kezdve, ahol a Szent György-ág elválik a szulinai ágtól, két órányi" (hat mérföldnyi) „távolságra lakatlan marad, és ott semmiféle épületet nem szabad emelni. Ugyanez áll azokra a szigetekre, amelyek még az orosz udvar birtokában maradnak. Az ott létesítendő vesztegzár-állomásokon kívül ezeken a helyeken nem szabad semmilyen épületet vagy erődítményt építeni."

Minthogy ez a két cikkely „új birtokokat és kizárólagos kereskedelmi előnyöket" juttat az oroszoknak, megsérti az 1826 április 4-én Wellington herceg által Pétervárott aláírt jegyzőkönyvet, továbbá az 1827 július 6-i szerződést, amelyet Oroszország kötött a többi hatalommal Londonban.[50] Az angol kormány éppen ezért nem is volt hajlandó a drinápolyi szerződést elismerni. Wellington herceg tiltakozott ellene. (Lord Dudley Stuart 1837 március 17-i alsóházi beszédéből.)

Mint Lord Mahon közli, Lord Aberdeen szintén tiltakozott: „Lord Heytesburyhez 1829 október 31-én intézett sürgönyében jókora elégedetlenséggel nyilatkozott a drinápolyi szerződés több passzusáról és különösen a dunai szigetekre vonatkozó rendelkezéseket emelte ki. Tagadja, hogy ez a béke" (a drinápolyi szerződés) „a porta területi felségjogainak és valamennyi földközi-tengeri hatalom kapcsolatainak és érdekeinek tiszteletben tartásán alapszik." (Alsóház, 1836 április 20.)

Grey grófja kijelentette: „Feláldoznánk a porta függetlenségét és veszélyeztetnénk Európa békéjét, ha szentesítjük ezt a szerződést." (Lordok Háza, 1834 február 4.)

1837 március 17-i alsóházi beszédében maga Lord Palmerston is hangsúlyozza: „Ami az orosz határnak a Duna torkolatáig, a Kaukázus déli ré-

szén és a Fekete-tenger partján történt kiterjesztését illeti, ez nyilván összeegyeztethetetlen azzal az ünnepélyes nyilatkozattal, amelyet Oroszország a török háború kezdetét megelőzően egész Európa színe előtt tett."

Oroszország csak akkor remélhette a Kaukázus északnyugati részeire támasztott igényeinek az érvényesítését, ha a Fekete-tenger keleti partját zár alá helyezi és elvágja ezt a területet a fegyver- és lőszerszállítmányoktól. A Fekete-tenger partja, akárcsak a Duna torkolata – mint Lord Palmerston Krakkó esetében panaszolta –, bizonyára nem tartozik azon területek közé, ahol „angol akció végrehajtására nincs lehetőség". Milyen titokzatos fogással tudta hát a moszkovita mégis elérni, hogy elzárja a Dunát és a Fekete-tenger partját, s Angliát nemcsak a drinápolyi szerződés elfogadására, hanem egyszersmind azoknak az erőszakos lépéseknek az eltűrésére is kényszerítse, amelyeket Oroszország, e szerződést megszegve, el mert követni?

Ezeket a kérdéseket az alsóházban 1836 április 20-án fel is tették a nemes vikomtnak. Ugyanakkor London, Glasgow és más kereskedővárosok üzletemberei számos kérvényt nyújtottak be, amelyekben tiltakoztak Oroszországnak a Fekete-tengeren életbe léptetett kincstári rendelkezései és az angolok dunai kereskedelmét veszélyeztető egyéb intézkedései és korlátozásai ellen. 1836 február 7-én megjelent egy orosz ukáz, amely a Duna-torkolat egyik szigetén – a drinápolyi szerződés alapján – vesztegzár-állomás létesítését rendelte el. Oroszország, hogy megbízottai a vesztegzár előírásait végrehajthassák, jogot követelt a Dunán felfelé haladó hajók átvizsgálására, illetékek kivetésére és ellenszegülő hajók Odesszába vontatására. Az orosz hatóságok, mielőtt létrehozták a vesztegzár-állomást, jobban mondva mielőtt a vesztegzár hazug ürügyén vámhivatalt és erődöt építettek, puhatolózni kezdtek, hogy kiderítsék, meddig mehetnek el az angol kormánnyal szemben. Lord Durham, aki az Angliából kapott utasítások szerint járt el, tiltakozott az orosz kormánynál az angol kereskedelem ilyetén akadályozása ellen. „Nesselrode grófhoz utasították. Nesselrode gróf Dél-Oroszország kormányzójához, Dél-Oroszország kormányzója pedig a galaci konzulhoz utasította; ez érintkezésbe lépett a brailai brit konzullal, akinek utasítása szerint azok a hajóskapitányok, akiktől vámot szedtek, a Duna torkolatához, az őket ért sérelem színhelyére küldendők, hogy az ügyet alaposan kivizsgálhassák; természetesen köztudomású volt, hogy az illető kapitányok ekkor már Angliában tartózkodtak." (Alsóház, 1836 április 20.)[342]

Az 1836 február 7-i hivatalos ukáz azonban általános figyelmet keltett angol kereskedelmi körökben. „Sok hajó már elindult, mások pedig indulófélben voltak, s kapitányaik szigorú parancsot kaptak, hogy ne ismerjék el

Oroszország jogát a hajók átvizsgálására. Ezeknek a hajóknak a sorsa bizonyára megpecsételtetett, ha a Ház nem szánja rá magát határozott vélemény nyilvánítására. Amíg ez nem történik meg, az összesen legalább 5000 tonnatartalmú brit hajókat el fogják kobozni és Odesszába fogják vontatni, hacsak nem teljesítik Oroszország arcátlan követeléseit." (Patrick M. Stewart úr 1836 április 20-i alsóházi beszédéből.)

Oroszország a mocsaras Duna-szigeteket a drinápolyi szerződés egyik pontja alapján vette birtokába, s már ez a pont is megsértette azt a szerződést, amelyet Oroszország előzőleg, 1827-ben Angliával és a többi hatalmakkal kötött. A Duna torkolatának erődökkel, az erődöknek meg ágyúkkal való megtüzdelése a drinápolyi szerződést magát is megsértette, mert ez határozottan megtiltotta erődítmények létesítését a folyamtól számított hat mérföldön belül. A vámok kivetése és a hajózás akadályozása megsértette a bécsi szerződést, amely kimondja, hogy a folyókon biztosítani kell a hajózás teljes szabadságát egész folyásuk mentén, attól a ponttól, ahol mindegyikük hajózhatóvá válik, egészen a torkolatukig, s hogy az „illetékek semmi esetre sem haladhatják meg a most" (1815-ben) „beszedett összeget"; továbbá hogy „az illetékek csak a folyóparti államok közös hozzájárulásával emelhetők". Így tehát az egyetlen érv, amelyet Oroszország a védelmére felhozhatott, az 1827-es szerződés, melyet a drinápolyi szerződés megsértett, a drinápolyi szerződést ő maga sértette meg, és mindezt a bécsi szerződés megsértése támaszotta alá.

A nemes lordtól teljesen lehetetlen volt nyilatkozatot kicsikarni arról, hogy elismeri-e a drinápolyi szerződést vagy sem. Ami a bécsi szerződés megsértését illeti, ő „semmiféle hivatalos értesítést nem kapott, hogy olyasmi történt volna, amit a szerződés nem engedélyez. Ha a szerződés résztvevői ilyet állítanak, olyan eljárást kell követni, amilyent a Korona jogtanácsosai szerint az angol alattvalók jogai megkívánnak". (Lord Palmerston 1836 április 20-i alsóházi beszédéből.)

A drinápolyi szerződés V. cikkelyében Oroszország szavatolja a dunai fejedelemségek „prosperitását" és „teljes kereskedelmi szabadságát". Stewart úr most bebizonyította, hogy Oroszország halálos féltékenységgel nézte a moldvai és a havasalföldi fejedelemséget, mert kereskedelmük 1834-től hirtelen föllendült, mert versenyre keltek Oroszországgal a stabil orosz termelési ágakban, mert Galac az egész dunai gabonakereskedelem fő telephelyévé nőtt és Odesszát kiszorította a piacról. „Ha tisztelt barátom be tudta volna bizonyítani", felelte a nemes lord, „hogy míg néhány évvel ezelőtt nagy és jelentős kereskedelmet folytattunk Törökországgal, ez a kereskedelem más országok agressziója vagy ezen ország kormányának ha-

nyagsága folytán jelentéktelenné sorvadt, indokolt lett volna a parlamenthez appellálni." Ehelyett „tisztelt barátom azt bizonyította be, hogy az elmúlt néhány év alatt Törökországgal folytatott kereskedelmünk, amely szinte a semmivel volt egyenlő, igen jelentős méreteket öltött".

Oroszország azért akadályozza a dunai hajózást, mert a fejedelemségek kereskedelme mind jelentősebbé válik, állította Stewart úr. De hiszen Oroszország nem tette ezt akkor sem, amikor ez a kereskedelem még szinte a semmivel volt egyenlő, vágja vissza Lord Palmerston. Ön elmulasztja, hogy Oroszország legutóbbi dunai túlkapásaival szembeszálljon, mondotta Stewart úr. Eltekintettünk ettől abban az időben is, amikor Oroszország ilyen túlkapásokat még nem mert megkockáztatni, feleli a nemes lord. *Eszerint* milyen „körülmények merültek fel, melyek ellen a kormány, úgy látszik, nem hoz óvintézkedéseket, ha csak a Ház közvetlen beavatkozása rá nem szorítja?" Palmerston megakadályozta, hogy az alsóház határozatot hozzon, mert biztosította arról, hogy „őfelsége kormánya semmiképpen sem hajlandó bármelyik és bármilyen erővel rendelkező hatalom agresszióinak engedni", s figyelmeztette a Házat: „elővigyázatosságból is tartózkodjunk olyasmitől, amit más hatalmak félremagyarázhatnának és *joggal* provokációnak tekinthetnének". Egy héttel azután, hogy ez az alsóházi vita lezajlott, egy brit kereskedő az orosz ukázra vonatkozóan levelet intézett a külügyminisztériumhoz. „Vikomt Palmerston utasítására tudomására hozom" – válaszolta a külügyminisztérium helyettes államtitkára –, „hogy őlordsága az 1836 február 7-i orosz ukázban közzétett rendelkezések ügyében kikérte a Korona jogtanácsosának véleményét; de addig is Lord Palmerston megbízásából levele utolsó részére vonatkozóan értesítem, hogy őfelsége kormányának nézete szerint az orosz hatóságoknak nincs joguk a Duna torkolatánál vámot szedni, s hogy Ön helyesen cselekedett, amikor ügynökeinek utasítást adott a fizetés *megtagadására*."

A kereskedő e levél szerint járt el. A nemes lord kiszolgáltatta őt Oroszországnak; mint Urquhart úr közli, most Londonban és Liverpoolban orosz konzulok orosz vámot vetnek ki a dunai török kikötőkbe induló minden egyes angol hajóra, „a vesztegzár pedig még mindig fennáll Leti szigetén".

Oroszország nem korlátozta dunamenti behatolását vesztegzár-állomás létesítésére, erődök építésére és vámok beszedésére. A drinápolyi szerződés révén birtokába került a Duna egyetlen még hajózható torkolata, a Szulinatorkolat. Amíg ez a törököké volt, mindig gondoskodtak róla, hogy a csatorna vize 14–16 láb mélységű legyen. Mióta Oroszország tulajdonába került, a víz mélységét 8 lábra csökkentették, ennyire sekély vizen pedig ga-

bonaszállító hajók nem közlekedhetnek. Ámde Oroszország aláírta a bécsi szerződést, amely 113. cikkelyében kimondja, hogy „minden állam tartozik saját költségén jókarban tartani a vontatópályákat és elvégeztetni minden szükséges munkálatot, hogy a hajózásban fennakadás ne legyen". A csatorna hajózhatóságának biztosítására Oroszország nem talált jobb módszert, mint hogy fokozatosan csökkentse a víz mélységét, hajóroncsokat halmozzon fel benne, s torkolatát homokkal és iszappal tömje el. A bécsi szerződésnek ezt a rendszeres és huzamos megsértését Oroszország tetézte egy másik szerződés megszegésével, a drinápolyi szerződésével, amely a Szulina-torkolatban – vesztegzár és világítótorony céljaira szolgáló építkezésen kívül – minden építkezést megtilt; ezzel szemben Oroszország parancsára ott egy kis orosz erőd épült, s ez abból él, hogy a hajóktól pénzt zsarol ki, a hajók pedig kénytelenek fizetni a vesztegelésért és a dereglyékre való átrakodásért, amelyre a csatorna eltorlaszolása következtében kényszerülnek.

„Cum principia negante non est disputandum* – mit ér, ha kitartunk elvont elvek mellett zsarnoki kormányokkal szemben, amelyek – mint szemükre vetik – a jogot a hatalom szerint mérik és magatartásukat az önérdek, nem pedig az igazságosság vezérli." (Lord Palmerston 1823 április 30-i beszédéből.)

Ámde saját irányelve szerint a nemes lord olyan kisigényű volt, hogy Oroszország zsarnoki kormányával szemben kitartott elvont elvek mellett; de ennél is tovább ment. 1840 július 6-án biztosította a Házat, hogy a dunai hajózás szabadságát „a bécsi szerződés szavatolta", 1840 július 13-án azon siránkozott, hogy Krakkó megszállásával megszegték a bécsi szerződést, de „nincs mód arra, hogy Anglia erőszakkal érvényt szerezzen véleményének, mert Krakkó nyilvánvalóan olyan hely, ahol nincs lehetőség angol akció végrehajtására"; ezzel szemben két nappal később szerződést kötött Oroszországgal, amely „Törökországgal való béke idején" elzárja a Dardanellákat Anglia elől**, s így megfosztja Angliát az egyetlen lehetőségtől, hogy a bécsi szerződésnek „erőszakkal érvényt szerezzen", és az Euxinust olyan térséggé teszi, ahol nincs mód angol akció végrehajtására.

Mihelyt ezt elérte, látszatengedményt tett a közvéleménynek, s egy egész üteg nyilatkozattal, dagályos és érzelgős hangnemben emlékeztette azt a „zsarnoki kormányt, amely a jogot a hatalom szerint méri, s amelynek magatartását az önérdek, nem pedig az igazságosság vezérli", hogy „Orosz-

* – „Aki az elveket tagadja, azzal nem lehet vitatkozni" – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban* „Anglia elől" *helyett*: „az angol hadihajók elől". – *Szerk.*

ország, amikor kényszerítette Törökországot arra, engedje át neki egy olyan nagy európai folyam torkolatát, amely mint kereskedelmi főútvonal számos nemzet kölcsönös érintkezését biztosítja, kötelezettségeket és felelősséget vállalt más államokkal szemben és ezek teljesítésével büszkélkednie kellene". Az ilyen elvont elvek melletti kitartásra Nesselrode gróf azt az elmaradhatatlan választ adta, hogy „az ügyet alaposan meg kell vizsgálni", időnként pedig kifejezésre juttatta „a császári kormány neheztelését a szándékaival szemben megnyilvánuló bizalmatlanság miatt".

Így a nemes lord mesterkedései következtében 1853-ban odáig fajult a helyzet, hogy a dunai hajózást lehetetlennek nyilvánították, s a gabona a Szulina torkolatában rothad, miközben éhínség fenyegeti Angliát, Franciaországot és Dél-Európát. Így Oroszország nemcsak gyarapította — mint a „Times" megállapítja — „egyéb jelentős birtokait a Duna és az Euxinus közti vaskapuval", megkaparintotta a Duna kulcsát is, egy olyan gabonaprést, amelyet mindenkor megszoríthat, valahányszor Nyugat-Európát politikájáért büntetéssel kívánja sújtani.*

Nyolcadik cikk

Az alsóházban 1836 április 20-án benyújtott kérvények és Patrick M. Stewart úr ezzel összefüggő határozati javaslata nemcsak a Dunára, hanem Cserkeszföldre is vonatkoztak, mivel a kereskedelmi világban az a hír terjedt el, hogy az orosz kormány a cserkesz partvidék blokádjának ürügyén meg akarja akadályozni, hogy angol hajók a Fekete-tenger keleti partjának bizonyos kikötőiben árut és egyéb javakat rakjanak ki. Lord Palmerston ez alkalommal ünnepélyesen kijelentette: „Ha a parlament megbízik bennünk, ha az ország külföldi kapcsolatainak irányítását átengedi nekünk, meg tudjuk majd védeni az ország érdekeit és meg tudjuk óvni az ország becsületét, anélkül, hogy háborúhoz kellene folyamodnunk." (Alsóház, 1836 április 20.)

* *A „New York Daily Tribune"-ban a cikk így fejeződik be*: „De azoknak az ügyleteknek a titka, amelyeket Lord Palmerston az orosz Duna-tervekre vonatkozóan Oroszországgal kötött, csak a Cserkeszföld körüli vita során derült ki. Akkor, 1848 február 23-án, Anstey úr kimutatta, hogy »a nemes vikomtnak, amikor hivatalát« (mint külügyminiszter) »elfoglalta, első cselekedete az volt, hogy elfogadta a drinápolyi szerződést« — ugyanazt a szerződést, amely ellen Wellington herceg és Lord Aberdeen tiltakozott.

Miképpen történt ez és hogyan szolgáltatta ki Lord Palmerston — már amennyire hatalmában állt — Cserkeszföldet Oroszországnak, erről talán egy újabb cikkben számolhatok be."[343] — *Szerk.*

Néhány hónappal ezután, 1836 október 29-én egy „Vixen" nevű kereskedelmi hajó, amely George Bell úr tulajdona volt és sót szállított, Londonból egyenesen Cserkeszföldre indult. November 25-én ezt a hajót a cserkesz Szudzsuk Kale-öbölben egy orosz hadihajó elfogta, mert „zárolt parton vetett horgonyt". (Lazarev orosz tengernagy 1836 december 24-i levele Childs angol kapitányhoz.) A hajót, rakományát és legénységét a szevasztopoli kikötőbe irányították, ahol az oroszok elmarasztaló végzését 1837 január 27-én vették kézhez. Ezúttal azonban nem beszéltek „zárlatról", hanem a „Vixen"-t egyszerűen jogos zsákmánynak nyilvánították azért, „mert csempészésben vétkes"; a sóbehozatal ugyanis tilos, és a Szudzsuk Kale-öbölben, amely orosz kikötő, nincs vámhivatal. A marasztaló végzést rendkívül megszégyenítő, sértő formában hajtották végre. Azokat az oroszokat, akik elfogták a hajót, nyilvánosan kitüntetéssel jutalmazták. A brit zászlót felvonták, majd leeresztették és helyette felvonták az orosz zászlót. A kapitányt és a legénységet foglyokként az „Ajax" hajóra vitték, amely hajójukat elfogta, majd Szevasztopolból Odesszába, Odesszából pedig Konstantinápolyba szállították őket, ahonnan azután hazatérhettek Angliába. Ami az elkobzott hajót illeti, egy német utazó, aki néhány évvel a történtek után ellátogatott Szevasztopolba, ezt írta az „Ausgburger Zeitung"-nak[132]: „Mindazon orosz sorhajók közül, amelyeket megtekintettem, egyik sem keltette fel annyira érdeklődésemet, mint a »Szudzsuk Kale«, az egykori »Vixen«, amely most orosz zászló alatt fut és külseje is teljesen megváltozott. Ez a kis hajó most az orosz flotta legjobb vitorlása, és rendszerint Szevasztopol és a cserkesz partvidék közötti szállítmányozásra használják."

A „Vixen" elkobzása folytán kétségtelenül kiváló alkalom kínálkozott arra, hogy Lord Palmerston, ígéretét beváltva, „megvédje az ország érdekeit és megóvja becsületét". Ám a brit zászló becsületén és a brit kereskedelem érdekein kívül más is kockán forgott: *Cserkeszföld függetlensége*. Oroszország először azzal igazolta a „Vixen" elkobzását, hogy az áttörte az általa elrendelt blokádot; de a hajót egészen más vád alapján, az orosz vámszabályzat megszegése miatt marasztalták el. A blokád elrendelésével Oroszország ellenséges idegen országnak nyilvánította Cserkeszföldet, s felmerült a kérdés, vajon a brit kormány elismerte-e valaha is ezt a blokádot? Az orosz vámszabályzat alkalmazásával Cserkeszföldet, éppen ellenkezőleg, Oroszországtól függő területként kezelték; felmerült tehát az a kérdés is, vajon a brit kormány elismerte-e valaha is Oroszország igényeit Cserkeszföldre?

Mielőtt tovább mennénk, emlékezzünk arra, hogy ebben a korszakban Oroszország még korántsem fejezte be Szevasztopol megerősítését.

Oroszország Cserkeszföldre támasztott bármiféle igényét – mint ezt előző cikkünkben már kifejtettük – csak a drinápolyi szerződésre alapozhatta. Az 1827 július 6-i szerződés azonban arra kötelezte Oroszországot, hogy Törökországgal vívott háború révén ne próbálja területét nagyobbítani, s ne biztosítson egyoldalú kereskedelmi előnyöket magának. Az orosz határnak a drinápolyi szerződésre alapozott bármiféle kiterjesztése tehát az 1827-es szerződés nyílt megszegését jelentette és – mint tiltakozásukban Wellington és Aberdeen is kifejtették – Nagy-Britanniának ezt a határkiterjesztést nem kellett elismernie. Oroszországnak tehát nem volt joga arra, hogy Cserkeszföldet Törökországtól átvegye. Másrészt Törökország nem engedhetett át Oroszországnak olyan területet, amely nem is volt birtokában, hiszen Cserkeszföld mindenkor annyira megőrizte függetlenségét a portától, hogy abban az időben, amikor még török pasa székelt Anapában, Oroszország maga is több megállapodást kötött a cserkesz vezetőkkel a partmenti kereskedelemre vonatkozóan, a török kereskedelem ugyanis kizárólag és törvényesen Anapa kikötőjére korlátozódott. Mivel Cserkeszföld független ország, azok a törvényhatósági, egészségügyi vagy vámügyi rendszabályok, amelyekkel a moszkovita jónak vélte boldogítani, éppoly kötelezők Cserkeszföldre nézve, mint az orosz rendszabályok Tampico kikötőjére nézve.

Másrészt, ha Cserkeszföld idegen, Oroszországgal szemben ellenséges ország, Oroszországnak csak akkor lett volna joga blokád alá helyezni, ha ez a blokád nem papirosblokád, ha készen áll a hajóhada, amellyel azt ki tudja kényszeríteni, s ha valóban ura a partvidéknek. Mármost Oroszország e 200 mérföldes parton csak három elszigetelt erőddel rendelkezett; Cserkeszföld többi területe cserkesz törzsek kezében maradt. A Szudzsuk Kale-öbölben egyáltalán nem volt orosz erőd. Valójában nem volt blokád, mert tengeri erőt nem vetettek be. Két brit hajó legénysége – az egyik hajó 1834 szeptemberében futott be az öbölbe, a másik maga a „Vixen" volt – tanúnak jelentkezett és határozottan állította, hogy a partvidéken semmiféle orosz megszállás nem történt; ezt később két brit utazó, akik 1837-ben és 1838-ban jártak a kikötőben, nyilvánosan megerősítette. – („Portfolio" VIII., 1844 március 1.)

Amikor a „Vixen" befutott Szudzsuk Kale kikötőjébe, „orosz hadihajó nem volt a láthatáron, sem a nyílt tengeren... Harminchat órával a »Vixen« lehorgonyzása után, éppen amikor tulajdonosa néhány tiszt kíséretében partra szállt, hogy a cserkesz hatóságokkal az áruk értéke szerint fizetendő vámokban megállapodjék, megjelent a kikötőben egy orosz hadihajó... Ez a hadihajó nem a part mentén, hanem a nyílt tenger felől érkezett." (Anstey úr 1848 február 23-i alsóházi beszédéből.)

De kell-e további bizonyítékokat felhoznunk, amikor maga a szentpétervári kabinet, amely a blokád ürügyén fogatta el a „Vixen"-t, a vámszabályok ürügyén koboztatta el.

Úgy látszott tehát, hogy a cserkeszeknek annál is inkább kedvez a véletlen, mert függetlenségük kérdése egybeesett a fekete-tengeri szabad hajózás kérdésével – a brit kereskedelem védelmével és azzal az arcátlan kalózmerénylettel, amelyet Oroszország egy angol kereskedelmi hajó ellen elkövetett. Az a kilátásuk, hogy a tengerek uránál védelemre lelnek, annál is kevésbé látszott kétségesnek, mert „a cserkeszek függetlenségi nyilatkozatát nemrégen, érett megfontolás és különböző kormányhatóságokkal több héten át folytatott levelezés után közzétették egy a külügyminisztériummal kapcsolatban levő folyóiratban" (a „Portfolio"-ban) „és mert olyan térképen, amelyet maga Lord Palmerston vizsgált felül, Cserkeszföld független országként szerepelt." (Lord Stanley 1838 június 21-i alsóházi beszédéből.)

Ki hinné ezek után, hogy a nemes és lovagias vikomt ezt az ügyet olyan mesteri módon tudta kezelni, hogy éppen Oroszországnak brit tulajdon ellen elkövetett kalózmerénylete szolgáltatta neki a rég várt alkalmat a drinápolyi szerződés hivatalos elismerésére és a cserkesz függetlenség megsemmisítésére?

1837 március 17-én Roebuck úr a „Vixen" elkobzására hivatkozva indítványozta, hogy „terjesszék a Ház elé másolatban az angol, az orosz és a török kormánynak a drinápolyi szerződésre vonatkozó teljes levelezését, valamint mindazon ügyletekre vagy tárgyalásokra vonatkozó jelentéseket, amelyek a fekete-tengeri kikötőknek és területeknek a drinápolyi szerződés megkötése óta történt orosz megszállásával kapcsolatosak".

Roebuck úr, attól tartva, hogy majd humánus gondolkodásmóddal és azzal gyanúsítják, hogy elvont elvek alapján kel Cserkeszföld védelmére, nyíltan kijelentette: „Ám kísérelje meg Oroszország akár az egész világot birtokba venni, erőfeszítéseit közönnyel fogom szemlélni, de abban a pillanatban, amikor a mi kereskedelmünket akadályozza, fel kell szólítanom országunk kormányát" (ez az ország úgy látszik valahol az egész világ határain túl van) „az agresszió megbüntetésére." Ennélfogva tudni akarja, „elismerte-e a brit kormány a drinápolyi szerződést?".

A nemes lordnak, bár erősen szorongatták, elegendő lélekjelenléte volt ahhoz, hogy hosszú beszédet tartson, majd „visszaült a helyére, anélkül, hogy megmondta volna a Háznak, kinek a birtokában van valójában jelenleg a cserkesz partvidék – csakugyan Oroszországé-e, és vajon a „Vixen"-t kincstári rendelkezések megszegése vagy fennálló blokád jogán kobozták-e el, s elismeri-e a drinápolyi szerződést vagy sem". (Hume úr 1837 március 17-i alsóházi beszédéből.)

Roebuck úr elmondta, hogy Bell úr, mielőtt útjára bocsátotta a „Vixen"-t Cserkeszföldre, a nemes lordhoz fordult, hogy megtudja, tarthat-e bármiféle zaklatástól vagy veszélytől olyan hajó, amely Cserkeszföld valamely részén árut rak ki, s a külügyminisztérium nemleges választ adott. Lord Palmerston ilymódon kénytelen volt Bell úrral váltott levelezését a Háznak felolvasni. Aki e levelek felolvasását hallgatta, azt hihette volna, hogy Palmerston kalandos spanyol komédiát olvas fel, nem pedig egy miniszter és egy kereskedő közti hivatalos levelezést. Mikor a nemes lord a „Vixen" elrablásáról szóló leveleket felolvasta, Daniel O'Connell felkiáltott: „Mily igaza van Talleyrand-nak, aki azt mondja, hogy a nyelv a gondolatok elrejtésére való."

Bell úr például azt kérdezte, hogy „őfelsége kormánya elismert-e valamiféle kereskedelmi korlátozást – mert ha nem, ő egy hajórakomány sót szándékozik oda szállíttatni". „Ön azt kérdezi tőlem", felelte Lord Palmerston, „előnyös lenne-e az ön számára egy sószállítási spekulációra vállalkozni", és közli vele, hogy „a kereskedelmi cégek bírálják el maguk, vajon belemenjenek-e egy spekulációba vagy sem". „Egyáltalán nem ezt kérdeztem", válaszolja Bell úr. „Csupán azt szeretném tudni, elismeri-e őfelsége kormánya a Fekete-tengeren a Kubán folyótól délre foganatosított orosz blokádot, vagy sem?" „Nézzen utána a »London Gazette«-ben[344]", feleli a nemes lord, „ebben jelenik meg minden olyan közlemény, amilyenre ön céloz." S a „London Gazette" volt valóban az illetékes hely, ahova egy brit kereskedőnek ilyen felvilágosításért fordulnia kellett, nem pedig az orosz császár ukázai. Bell úr, minthogy a „Gazette"-ben nem talált semmiféle utalást a blokád elismerésére vagy egyéb korlátozásokra, útnak indította a hajót. Az eredmény az volt, hogy nem sokkal ezután őt magát szerkesztették ki a „Gazette"-ben.

„Bell úrnak válaszolva a »Gazette«-re hivatkoztam", mondotta Lord Palmerston, „s ebből a lapból Bell úr megállapíthatta, hogy az orosz kormány semmilyen blokádot sem közölt vagy jelentett be országunknak – ennélfogva nem volt mit elismerni." Lord Palmerston azzal, hogy Bell urat a „Gazette"-hez utasította, nemcsak tagadta, hogy Nagy-Britannia elismerte az orosz blokádot, hanem egyszersmind azt is állította, hogy a Cserkeszföld partja véleménye szerint *nem része* az orosz területnek, mert hiszen arról a „Gazette" *nem* jelentet meg közleményt, hogy idegen államok saját területük valamely részét – például fellázadt alattvalók elleni rendszabályként – blokád alá helyezik. Ha pedig Cserkeszföld nem része Oroszország területének, az orosz vámszabályzat természetesen nem is vonatkozhatott rá. Így tehát Lord Palmerston, saját nyilatkozata szerint, Bell úrhoz intézett

leveleiben tagadta Oroszország jogát arra, hogy a cserkesz partvidéket blokád alá vegye vagy kereskedelmi korlátozásoknak vesse alá. Igaz, beszédéből kicsengett az a kívánsága, hogy a Házzal Cserkeszföldet Oroszország birtokának fogadtassa el. De másrészt kereken kijelentette: „Ami az orosz határnak a Duna torkolatáig, a Kaukázus déli részén és a Fekete-tenger partján történt kiterjesztését illeti, ez minden bizonnyal összeegyeztethetetlen azzal az ünnepélyes nyilatkozattal, melyet Oroszország a török háború kezdetét megelőzően egész Európa színe előtt tett." Amikor visszaült a helyére, megfogadva, hogy mindenkor „megvédi az ország érdekeit és megóvja becsületét", úgy látszott, a régi politikája miatt felgyülemlett bajok súlya sokkal jobban nyomasztja, semhogy jövendőbeli áruló terveken törné a fejét. Ugyanezen a napon a következő szigorú szemrehányás érte:

„Az erélyes készség hiánya, amiről a nemes lord az ország becsületének megvédését illetően tanúságot tett, a legnagyobb mértékben elítélendő; egyetlen előző miniszter viselkedése sem volt ennyire ingadozó, tétova, bizonytalan és gyáva, amikor a brit alattvalókat sérelem érte. Meddig szándékozik a nemes lord még eltűrni, hogy Oroszország így sértegesse Nagy-Britanniát és így megkárosítsa a brit kereskedelmet? A nemes lord *lealacsonyítja* Angliát, amikor olyan szájhősnek tünteti fel, aki dölyfös és zsarnokoskodó a gyöngékkel, alázatos és meghunyászkodó az erősekkel szemben."

Ki volt az, aki ilyen irgalmatlanul megbélyegezte a vérbeli angol minisztert? Nem más, mint Lord Dudley Stuart.

A „Vixen"-t 1836 november 25-én kobozták el. Az imént idézett viharos viták az alsóházban 1837 március 17-én zajlottak le. A nemes lord azonban csak 1837 április 19-én kérte fel az orosz kormányt, „közölje, milyen okok miatt vélte feljogosítva magát arra, hogy békeidőben elkobozzon egy kereskedelmi hajót, mely brit alattvalók tulajdona". 1837 május 17-én a nemes lord a következő sürgönyt kapta Durham grófjától, a szentpétervári brit nagykövettől:

„Mylord! Szudzsuk Kale katonai de facto* megszállása ügyében közölnöm kell Lordságoddal, hogy az öbölben egy erőd van, amely a császárné nevét viseli (Alekszandrovszkij fort) és hogy az mindig orosz helyőrségi megszállás alatt állott.

Vagyok stb. stb. *Durham.*"

Aligha kell megjegyeznünk, hogy az Alekszandrovszkij-erőd még annyira sem volt valódi, mint azok a papírmasé-városok, amelyeket Potyomkin II. Katalin császárnőnek krími látogatásakor bemutatott. Öt nappal e

* – tényleges – *Szerk.*

sürgöny vétele után Lord Palmerston a következő választ küldi Szentpétervárra:

„Tekintetbe véve mindenekelőtt, hogy Szudzsuk Kale, amelyet Oroszország az 1783-as szerződésben török birtoknak ismert el, Nesselrode gróf állítása szerint a drinápolyi szerződés alapján most Oroszországé, Őfelsége kormánya nem lát elegendő okot arra, hogy vita tárgyává tegye Oroszország jogát a »Vixen« elfogására és elkobzására."

E tárgyalással kapcsolatban néhány igen furcsa körülmény észlelhető. Megindításához Lord Palmerstonnak hat havi gondolkodási időre, befejezéséhez pedig alig egy hónapra van szüksége. 1837 május 23-i utolsó sürgönye hirtelen és kurtán-furcsán véget vet minden további tárgyalásnak. A Kücsük Kajnardzsi-i szerződés keltét ez a sürgöny nem a Gergely-naptár, hanem a görögkeleti naptár szerint jelöli meg. Egyébként, mint Sir Robert Peel mondotta, „április 19-től május 23-ig feltűnő fordulat következett be a hivatalos bejelentéstől a megelégedés kifejezéséig – szemmel láthatólag azért, mert Nesselrode gróf *biztosított* bennünket, hogy Törökország a szóbanforgó partvidéket a drinápolyi szerződés alapján átengedte Oroszországnak. Vajon miért nem tiltakozott Lord Palmerston ez ellen az ukáz ellen?" (Alsóház, 1838 június 21.)

Mi az oka mindennek? Nagyon egyszerű. IV. Vilmos király titokban arra ösztökélte Bell urat, hogy indítsa el a „Vixen"-t a cserkesz partvidékre. Amikor a nemes lord halogatta a tárgyalást, a király még a legjobb egészségnek örvendett. Amikor a tárgyalásokat olyan hirtelen befejezte, IV. Vilmos már haldoklott, és a nemes lord olyan korlátlanul rendelkezhetett a külügyminisztériumban, mintha maga lenne Nagy-Britannia önkényura. Nem mesterfogása volt-e a tréfás lordnak, hogy egyetlen tollvonással hivatalosan elismerte a drinápolyi szerződést, Cserkeszföld oroszországi birtoklását és a „Vixen" elkobzását, s mindezt a haldokló király nevében, aki azzal az eltökélt szándékkal indíttatta el a hetyke „Vixen"-t, hogy bosszantsa a cárt, fitymálja a drinápolyi szerződést és hangsúlyozza Cserkeszföld függetlenségét.

Bell urat tehát, mint már említettük, kiszerkesztették a „Gazette"-ben, Urquhart urat pedig, aki akkor a konstantinápolyi nagykövetség első titkára volt, visszahívták, mert „rávette Bell urat »Vixen«-expedíciójának végrehajtására".

Amíg IV. Vilmos élt, Lord Palmerston nem merte nyíltan ellenezni a „Vixen"-expedíciót; ezt bizonyítja a cserkesz függetlenségi nyilatkozat közzététele a „Portfolio"-ban, s az ő lordsága által felülvizsgált cserkesz térkép, Palmerston határozatlan hangú levelezése Bell úrral, a Házban elhangzott

homályos nyilatkozatai, végül az, hogy Bell úr fivére, a „Vixen" rakományfelügyelője a külügyminisztériumtól elindulásakor sürgönyöket kapott a konstantinápolyi nagykövetség részére, és nyílt bátorítást Lord Ponsonbytól, a Magas Portánál akkreditált brit nagykövettől.

Viktória királynő uralkodásának kezdete táján a whig befolyás biztosabbnak látszott, mint valaha, s ennek megfelelően a lovagias vikomt nyelvezete hirtelen megváltozott. Alázatból és hízelgésből egyszerre fölényességbe és dölyfbe csapott át. 1837 december 14-én, amikor T. H. Attwood úr a „Vixen" és Cserkeszföld kérdésében interpellált, úgy vélte, hogy „a »Vixen«-t illetően Oroszország olyan magyarázatot adott magatartásáról, amely kielégítheti országunk kormányát. Ezt a hajót nem blokád során vették el. Azért fogták el, mert a kezelésével megbízott személyek megszegték az orosz helyhatósági rendelkezéseket és vámszabályokat." Attwood úrnak az orosz túlkapások miatti aggályaira így felelt: „Állítom, hogy ami a béke megóvását illeti, Oroszország ugyanannyi biztosítékot nyújt a világnak, mint Anglia." (Lord Palmerston 1837 december 14-i alsóházi beszéde.)

Az ülésszak végén a nemes lord a Ház elé terjesztette az orosz kormánnyal folytatott levelezést, amelynek két legfontosabb részét már idéztük.

1838-ban a pártok helyzete ismét megváltozott, a toryk újból befolyáshoz jutottak. Június 21-én hirtelen rohamot indítottak Lord Palmerston ellen. Sir Stratford Canning, a jelenlegi konstantinápolyi nagykövet azt javasolta, hogy egy e célra kijelölt bizottság folytasson vizsgálatot George Bell úrnak a nemes lord ellen emelt vádjai és kártalanítási igénye ügyében. Őlordsága először roppantul csodálkozott, hogy Sir Stratford javaslata ilyen „kicsinyes jellegű". „Ön az első angol miniszter", kiáltott fel Sir Robert Peel, „aki kicsinyes ügynek meri nevezni a brit tulajdon és kereskedelem védelmét." „Egy kereskedőnek sincs joga arra", válaszolta Lord Palmerston, „hogy őfelsége kormányát egyénileg véleménynyilvánításra kérje fel olyan természetű kérdésekről, mint Oroszország joga a Cserkeszföld fölötti szuverenitásra vagy olyan vám- és egészségügyi szabályok életbeléptetésére, amelyeknek fegyverei erejével szerzett érvényt." „Ha ez nem tartozik kötelességei közé, mire való egyáltalán a külügyminisztérium?", kérdezte Hume úr. „Azt állítják", mondta befejezésül a nemes lord, „hogy válaszaimban Bell urat, az ártatlan Bell urat csapdába csaltam. A csapdát, ha volt ilyen, nem én állítottam Bell úrnak, hanem Bell úr állította nekem", tudniillik azokkal a kérdésekkel, amelyekkel az ártatlan Lord Palmerstonhoz fordult.

Ezeknek a vitáknak a során (1838 június 21-én) végre kiderült a nagy titok. Még ha a nemes lord 1836-ban szembe is akart volna szállni Oroszország igényeivel, nem tehette volna meg, azon igen egyszerű okból, hogy

már 1831-ben, amikor belépett a kormányba, első cselekedete a Kaukázus orosz bitorlásának és ezzel suttyomban a drinápolyi szerződésnek az elismerése volt. Lord Stanley (ma Lord Derby) jelentése szerint az orosz kabinet 1831 augusztus 8-án értesítette konstantinápolyi képviselőjét arról, hogy „a Kaukázus és a szomszédos török tartományok lakossága közötti szabad érintkezést egészségügyi rendszabályoknak szándékozik alávetni", és utasította őt, hogy „ezeket a rendszabályokat a konstantinápolyi külföldi képviseletekkel, valamint az ottomán kormánnyal közölje". Amikor eltűrték, hogy Oroszország Cserkeszföld partvidékén úgynevezett egészségügyi és vámrendszabályokat léptet életbe, noha ezek a fentemlített levélen kívül sehol sem léteztek, elismerték Oroszország igényét a Kaukázusra és következésképpen a drinápolyi szerződést is, amelyen ez az igény alapult. „Ezeket az utasításokat", mondotta Lord Stanley, „a leghivatalosabb formában közölték Mandeville úrral" (a konstantinápolyi nagykövetség titkárával) „kifejezetten a brit kereskedők tájékoztatása céljából és eljuttatták őket a nemes Lord Palmerstonhoz." Palmerston pedig „az előző kormányok gyakorlatától eltérően, azt a tényt, hogy ilyen értesítést kapott, a Lloyd's Committeeval[345]" sem közölte, nem merte közölni. A nemes lord „hat évi elhallgatásban" vétkes, kiáltott fel Sir Robert Peel.

Ezen a napon a tréfás lordot csak 16 szavazat mentette meg az elmarasztalástól: 184 szavazatot adtak le ellene, 200 szavazatot mellette. Ezzel a 16 szavazattal azonban nem lehet túlharsogni a történelmet, sem elnémítani a hegylakókat, akik fegyvereik zajával bizonyítják a világnak, hogy a Kaukázus nem „Oroszországé most, mint Nesselrode gróf megállapította" és mint Lord Palmerston visszhangozta!

Karl Marx

A háború kérdése — Pénzügyek — Sztrájkok[346]

London, 1853 október 7., péntek.

Múlt pénteken a „Morning Chronicle"[27], negyedik kiadásában, közzétett egy táviratot, amely szerint a szultán* hadat üzent Oroszországnak. A párizsi „Patrie"[125] tegnap esti számának egy félhivatalos közleménye jelenti, hogy a Keletről származó értesülések nem igazolják a „Morning Chronicle" állítását. Egy másik kormánylap, a „Constitutionnel"[30] szerint a diván** von Bruck úr, az osztrák internuncius ismételt sürgetésére szeptember 25-én összeült, hogy a bécsi jegyzékről tanácskozzék, s ez alkalommal kijelentette, hogy kitart Resid pasa legutóbbi jegyzéke mellett.[347] Másnapra összehívták a nagytanácsot. Ez a 120 főből álló tanács, amelynek tagjai a legfőbb miniszterek, tanácsosok, pasák és egyházi méltóságok, úgy döntött, hogy „nem lenne összeegyeztethető a szultán méltóságával, és csorbítaná szuverén tekintélyét, ha a bécsi jegyzéket a diván által javasolt módosítások nélkül aláírná, és mivel a cár ezeket a módosításokat teljesen elfogadhatatlanoknak nyilvánította és nem hajlandó lemondani arról a követeléséről, hogy az ottomán birodalom olyan kötelezettséget vállaljon, amely megsemmisítené függetlenségét, a tanács csak azt javasolhatja a szultánnak, hogy azonnal tegye meg a birodalom megóvása érdekében szükséges intézkedéseket és szabadítsa meg domíniumait a betolakodóktól". Ami a *hivatalos* hadüzenetet illeti, azt hiteles sürgöny még nem erősítette meg. A porta, legalábbis ezúttal, kifogott a nyugati diplomatákon. Az angol és francia kormány — mivel nem merte hazahívni flottáit, amelyek nem tudták nevetséges helyzetüket a Besik-öbölben tovább tartani és nem akartak a cárral nyíltan dacolva a szorosokon átkelni — felkérte a portát, hívjon hajókat a Besik-öbölből azzal az ürüggyel, hogy a konstantinápolyi kereszténveket a bajrám[348] ünnepek alatt veszély fenyegeti. A porta ezt elutasította, megjegyezve, hogy

* Abdul-Medzsid. – *Szerk.*

** – török államtanács – *Szerk.*

ilyen veszély nincs; ha pedig lenne, idegen segítség nélkül megvédené a kereszténye-ket, és hogy csak az ünnepek után kívánja a hajókat odahívni. De alighogy az egyesült flották előőrsei átkeltek a szorosokon, a porta, amely már szorult helyzetbe hozta ingatag és álnok szövetségeseit, megüzente a háborút. Ami a háborút illeti, ez már három hónappal előbb megkezdődött, amikor az orosz csapatok átkeltek a Pruton. Sőt az első hadjárat már le is zárult, amikor az orosz légiók elérték a Duna partjait. Most csak egy változás következhet be, az, hogy a háború nem lesz többé egyoldalú.

Nem csupán a tuniszi bég*, hanem – Oroszország ármánykodása ellenére – a perzsa sah** is a szultán rendelkezésére bocsátott egy legjobb csapataiból álló 60 000 főnyi hadtestet. Így joggal mondhatjuk, hogy a török hadsereg felsorakoztatja az iszlám európai, afrikai és nyugat-ázsiai összes igénybevehető erőit. A keleti főhatalomért hosszú ideje viaskodó két vallás, a görögkeleti és a mohamedán vallás seregei most szemben állnak egymással, az egyiket egyetlen ember zsarnoki önkénye, a másikat a körülmények végzetes hatalma állította csatasorba, ami mindegyikük hitének meg is felel, minthogy a görögkeleti egyház elveti a predesztináció dogmáját, míg a mohamedán vallás központi gondolata a fatalizmus.

Ma két értekezletet tartanak Londonban, az egyiket a Downing Streeten[115], a másikat a London Tavernben; az egyiket miniszterek hívták össze, a másik ellenük irányul; az egyik a cár mellett, a másik a szultán mellett van. Ha a koalíció szándékai felől lehetne kételyünk, a „Times"[24] és a „Morning Chronicle" vezércikkeiből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a koalíció minden tőle telhetőt meg fog kísérelni, hogy megakadályozza a háborút, újrakezdje a tárgyalásokat, húzza az időt, megbénítsa a szultán hadseregét és támogassa a cárt a dunai fejedelemségekben.

„A cár a béke mellett foglalt állást", állapítja meg boldogan a „Times", biztos forrásra hivatkozva. A cár *„saját szájából* békés kijelentéseket hallottunk Olmützben".[349] A porta által javasolt módosításokat nem fogadja el; kitart az eredeti bécsi jegyzék mellett, de engedélyezi, hogy a bécsi konferencia a jegyzéket saját minisztere, Nesselrode gróf értelmezésével ellenkező, *átvitt értelemben* magyarázza. Megengedi, hogy a nyugati hatalmak értekezletekkel foglalkozzanak, ha azok megengedik neki, hogy közben megszállva tartsa a fejedelemségeket.

Békehevületében a „Times" a két császárt, az osztrákot és az oroszt, két vad törzsfőhöz hasonlítja Afrika belsejében, hogy erre a következtetésre jut-

* Szidi Ahmed. – *Szerk.*

** Naszr ed-din. – *Szerk.*

hasson: „Végül is mit törődik a világ az orosz császárral, hogy *politikai hibái iránti tiszteletből háborúba keveredjék?*"

A torinói, párizsi, berlini és varsói bankok felemelték a leszámítolási kamatlábat. A múlt heti bank-kimutatások szerint az Angol Bank fémrúd-tartaléka ismét csökkent 189 615 £-gel; teljes összege most csak 15 680 783 £. Az aktív bankjegyforgalom csaknem 500 000 £-gel csökkent, a leszámított váltók értéke pedig 400 000 £-gel emelkedett; ez az egybeesés alátámasztja azt a megállapítást, melyet a Peel-törvényről szóló cikkemben tettem, hogy ti. a bankjegyforgalom összege nem a lebonyolított banküglyletek összegével arányosan emelkedik vagy csökken.*

Dornbush úr havi kereskedelmi körlevelét így fejezi be:

„A múlt hét politikai eseményei nagymértékben hozzájárultak a gabonakereskedelem terén tapasztalható nyugtalansághoz, amelyet az elégtelen búzatermésről, a burgonyavész terjedéséről és a hajórakodótér hiányáról szóló egyre nagyobb számú jelentések okoztak. A városokban a liszt ára 280 fontonként 70 shillingre, az új búzáé 80 shillingre szökött fel, a felfelé tendáló leszámítolási kamatláb pedig megközelíti az 5%-ot. A gabonakereskedelemben most nagy az izgalom. A keleti háború valószínűsége, a gabonakivitel betiltása Egyiptomban, az angliai búzatermés elégtelenségéről szóló hírek megerősítése, a burgonyavész terjedése, a külföldi (kivált a dél-európai) behozatal csökkenése, az állandó kereslet Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában – ezek voltak a legfőbb nyugtalanító okok, amelyek múlt héten a jelentős vidéki piacokon ismét quarterenként egy shillingtől hat shillingig váltakozó búzaár-emelkedéshez vezettek . . . Rendszerint közvetlenül aratás után az árak irányzata hanyatló és az is marad karácsonyig. Ezidén fordított mozgás tapasztalható . . . Az árak az utóbbi hónapokban emelkedtek. Ebben a pillanatban a földtekének ezen a részén sehol sincs tényleges gabonahiány; sok magtár, csűr és szérűskert színűltig tele, és néhány tengeri kikötőben nincs elegendő tárolóhely. A legutóbbi áremelkedés oka tehát nem egy mostani, hanem egy leendő gabonahiány, amely a feltehetően elégtelen termés miatt várható, s ennek a termésnek a következményei valószínűleg az idény előrehaladtával jelentkeznek majd. Az idei télen előreláthatólag nagy lesz a nyomor és a nélkülözés . . . Az uralkodó vélemény szerint az árak még mindig emelkedni fognak; s amíg a spekulánsok tömege továbbra is »vásárol és halmoz«, az irányzat nyilván emelkedő marad, való-

* *V. ö. 290–294. old. – Szerk.*

színűleg jövő tavaszig ... A télen várható magas árszint jövő tavasszal valószínűleg erős ösztönzést fog adni arra, hogy importáljanak gabonát olyan távoli területekről, amelyek normális időkben a távolság és a magas szállítási költségek miatt nem jöhetnek számításba; elég valószínű, hogy a jövő tavasszal tömegesen érkeznek majd szállítmányok a világ minden elérhető részéről; és ugyanaz az ok, amely most a készletek visszatartása folytán az áremelkedéshez járul hozzá, a hanyatló irányzat bekövetkeztekor a gabona értékének csökkenéséhez vezet majd, mégpedig olyan mértékben, amilyen mértékben nő a kereskedők igyekezete, hogy készleteiken túladjanak. Ma az irányelv a vásárlás; akkor az eladás lesz a jelszó. *A jövő év éppen olyan veszélyesnek és katasztrofálisnak bizonyulhat, mint az 1847-es év volt.*"

A manchesteri piacon tovább tart az általános pangás. Minél komorabb hírek érkeznek Ausztráliából és Kínából, valamint a keleti bonyodalomról, annál jobban nyugtalankodnak a pamutfonodák tulajdonosai, a gyárosok és a kereskedők. A szokványos minőségű és vastagságú fonal áresése a két hónappal ezelőtti legmagasabb árszinthez viszonyítva most mintegy $^{7}/_{8}$–1 penny fontonként, csaknem kétszer akkora, mint a megfelelő minőségű gyapoté, mert ennek ára legfeljebb $^{1}/_{2}$–$^{5}/_{8}$ pennyvel csökkent. De még a legnagyobb 1 pennys árleszállítás esetén is nehéz az árut eladni, és a raktárkészletek – érzékeny közgazdász-iskolánk e rémképei – tovább halmozódnak. Természetesen nem várható, hogy a felhalmozott készletek nagyon gyorsan tovább növekednek; e pillanatban mind a kereskedők, mind a gyárosok, ha azt tapasztalják, hogy jónéhány piac túltelített, még találnak kiutat olymódon, hogy bizományba küldik áruikat más piacokra, és *éppen most igen nagy mértékben élnek* ezzel a lehetőséggel. De ha a brit ipar minden exportálható termékét, amelyek mennyisége elég nagy ahhoz, hogy szabályos időközönként az egész világot elárassza, néhány többé-kevésbé korlátolt felvevőképességű piacra dobják, ez szükségképpen ugyanolyan túltelítettséget és ennek nyomán ugyanolyan visszahatást fog előidézni azokon a piacokon is, amelyeket ma még egészségeseknek tartanak. Így az indiai helyzet valamelyes javulásáról szóló hírek következtében – amelyek szerint nincs még ugyan esély hasznot hajtó kivitelre ebbe az országba, hanem csupán arra, hogy újabb export-üzleteknél csökken a veszteség – elég jelentősen növekedett Indiával az üzleti forgalom. Ezek az üzletek részben az Indiával rendszeresen kereskedő cégek számlájára, részben maguknak a manchesteri fonodatulajdonosoknak és gyárosoknak a számlájára történnek, akik inkább megragadják az India felé irányuló spekulációs kivitelből eset-

leg adódó – bármily csekély – kedvezőbb eladási lehetőséget, semminthogy a hanyatló piacokon eszközölt eladásokkal járó veszteséget elviseljék. Hozzáfűzhetem ehhez, hogy a manchesteri fonodatulajdonosok és gyárosok – 1847 óta meghonosított gyakorlatuk szerint – saját számlájukra rendszeresen nagy áruszállítmányokat küldenek Indiába stb., és cserébe gyarmati termékeket vesznek át, amelyeket ugyancsak saját számlájukra vagy az észak-amerikai brit birtokokon vagy európai kikötőkben adnak el. Az ilyen spekulációk bizonyára nem tartoznak a gyárosok törvényszerű üzletkörébe, hiszen ők természetszerűen félannyira sem tájékozottak a piacok helyzetéről, mint a tengeri kikötők kereskedői, de kedvüket lelik az ilyen távoli területeken lebonyolított ügyletekben, mert ezekben ma azon leghőbb ábrándjuk megvalósulását látják, hogy ők a világ üzleti életének és kereskedelmi sorsának legfőbb irányítói, úgyszólván uralkodó szellemei. Ha nem folynának ezek a spekulációk, amelyek az ipari tőkefölösleg jelentős részét egy vagy másfél évre teljesen lekötik, a gyáripar Angliában az elmúlt öt évben kétségtelenül még gyorsabb ütemben bővült volna.

A textilpiacon a hazai gyártmányoknál a legnagyobb a pangás; a készletek tovább halmozódnak, noha sok szövőszéket leállítottak. De azt sem mondhatjuk, hogy másféle árukat illetően jobb a helyzet.

Hasonló tespedtség uralkodik Leedsben és Bradfordban, Leicesterben és Nottinghamben. Az utóbbi városban a csipkeverő iparban a munkaidőt napi tíz, sőt nyolc órára csökkentették; a kötöttáru állandóan pang június óta, amikor a termelést Nottinghamben egyszerre egyharmadával csökkentették. Az egyetlen szakma, amelyben a virágzás szakadatlanul folytatódik, a fémipar Birminghamben és környékén.

Londonban a csőd kezd terjedni a kiskereskedők között.

Augusztus 12-i tudósításomban közöltem, hogy fonó- és szövőgyárosok alakítanak „egy egyesületet abból a célból, hogy segítse az ipart a manchesteri kerület munkásai közti nyugtalankodás lecsillapításában", hogy ez a szervezet helyi egyesületekből fog állni, élükön központi bizottsággal, és hogy szándéka „ellenállni a gyári munkások *egyesült testületei* által támasztott minden követelésnek, megszilárdítani a tőke monopóliumát az egyesülés monopóliumával, és egyesült testületként feltételeket diktálni".*

Nos, nem különös dolog-e, hogy ezt a tervet, amelyről én mintegy két hónapja tájékoztattam Önöket, a londoni lapok mind ez ideig sohasem említették, noha az időközben csendben megvalósult és már működik is Prestonban, Boltonban és Manchesterben! A londoni sajtó, úgy látszik, nagyon

* *V. ö. 244. old. – Szerk.*

szerette volna elrejteni a világ szeme elől azt a tényt, hogy a gyáros urak osztályukat módszeresen csatasorba állítják a munkásosztály ellen, és hogy sorozatos lépéseik nem a körülmények spontán eredményei, hanem egy szervezett munkásellenes liga alattomos összeesküvésének előre kiszámított következményei. Ennek a XIX. századi angol kapitalista ligának még meg kell találnia történetíróját, ahogy a francia katolikus liga megtalálta a magáét a „Satire Ménippée" szerzőiben a XVI. század végén.[350]

A munkásoknak, hogy követeléseiket sikerre vigyék, természetesen meg kell kísérelniök egy részük *munkában tartását*, amíg a többiek sztrájkja győzelmet nem arat. Ahol e terv szerint járnak el, a gyártulajdonosok szövetkeznek *valamennyi* gyáruk bezárására, hogy ilymódon munkásaikat szorult helyzetbe taszítsák. A játék megindítását, mint tudják, a prestoni gyárosok vállalták.* Tizenhárom gyárat máris bezártak, a jövő hét végére pedig minden gyárat be akarnak zárni, és akkor több mint 24 000 embert dobnak az utcára. A szövők beadványt intéztek a munkáltatókhoz, s abban megbeszélést kértek, illetve felajánlották, hogy a vitás kérdéseket döntőbíróság elé terjesztik, de kérésüket elutasították. Amikor a szomszédos kerületek, Stalybridge, Oldham, Stockport, Bury, Withnell, Blackburn, Church-Parish, Acton, Irwell-Vale, Enfield, Burnley, Colne, Bacup stb. munkásai penny-gyűjtőakciókkal a prestoni szövők segítségére siettek, mivel az emberek felfedezték, hogy a tőke szertelen befolyásával szemben csakis egymással összefogva fejthetnek ki ellenállást, a prestoni gyárak urai viszont titkos megbízottakat küldtek szét, hogy aláaknázzák a sztrájkoló munkások megsegítését, és Burnley, Colne, Bacup stb. gyárosait üzemeik bezárására bírják, s a munka általános megszűnését idézzék elő. Egyes helyeken, például Enfieldben, rábírták a felügyelőket, hogy tájékoztassák munkáltatóikat arról, kik segítették elő a mozgalmat, és ennek megfelelően sok penny-gyűjtőt elbocsátottak. Míg a prestoni munkásokat a szomszédos kerületek munkássága arra buzdítja, hogy maradjanak szilárdak és egységesek, addig a prestoni munkáltatókat a többi gyáros viharosan ünnepli és a kor igazi hőseiként magasztalja.

Buryben a dolgok hasonlóképpen alakulnak, mint Prestonban. Boltonban, ahol a paplankészítő-munkások sorshúzással döntötték el, hogy melyik részük kezdje a sztrájkot, az egész iparág munkáltatói azonnal bezárták üzemeiket.

A gyárak egyidejű bezárásán kívül a gyárosok egyéb közös intézkedésekhez is folyamodtak. Keighleyben például Lund úr szövői béremelésért sztrájk-

* *V. ö. 310. old. – Szerk.*

ba léptek; munkabeszüntetésük fő oka az volt, hogy Lund úr kevesebb bért fizetett a szövőknek, mint Anderton úr Bingleyben. A szövők küldöttsége beszélni kívánt Lund úrral, s felkereste lakásán, de az ajtót udvariasan becsukták az orruk előtt. Egy héttel később pedig Anderton úr munkásai értesítést kaptak, mely szerint a szövők bérét végenként 3 pennyvel, a gerebenezőkét fontonként 1 farthinggal csökkentik; Lund úr és Anderton úr ugyanis időközben támadó és védelmi szövetséget kötöttek, hogy az egyik szövőmunkásai ellen a másik béreinek leszállításával küzdjenek. Feltételezik, hogy ilyen módon vagy Lund úr szövői kényszerülnek behódolásra, vagy Anderton úr szövői munkabeszüntetésre; s mivel egy másik sztrájk további terhe megfosztja őket a segítség minden esélyétől, mindkét csoport bele fog törődni az általános bérleszállításba.

Más esetekben a munkáltatók a boltosokat próbálják a munkások ellen sorompóba állítani. Így Horsfall úr, a derbyi nagyakna szénkirálya, amikor munkásai bérleszállítás miatt sztrájkba léptek, elment a környékbeli összes mészárosokhoz, pékekhez és élelmiszerkereskedőkhöz, akiknél a bányászok vásárolnak, hogy rávegye őket, ne adjanak semmit hitelbe munkásainak.

Minden olyan helységben, ahol „munkások közötti nyugtalankodás lecsillapítására" alakult egyesület működik, az egyesült munkáltatók súlyos bírságokra kötelezték magukat az esetben, ha valamelyik tag megszegi ligájuk alapszabályait, illetve enged a „kezek" követeléseinek. Manchesterben ezek a bírságok 5000 £-re, Prestonban 3000-re, Boltonban 2000-re stb. rúgnak.

Van egy vonás, amely mindenekelőtt megkülönbözteti a jelenlegi konfliktust a múltban lezajlottaktól. Az előző időszakokban – mint 1832-ben, 1839-ben, 1840-ben, 1842-ben – az úgynevezett *general holiday**, azaz az általános és egyidejű munkabeszüntetés az egész királyság területén, a munkások kedvelt eszméje volt és az a nagy cél, amelyre törekedtek. Ezúttal a tőke fenyegetődzik általános visszahúzódással. A munkáltatók törekszenek arra, hogy általános gyárleállítást érjenek el. De nem gondolják-e, hogy ez a kísérlet, ha sikerül, igen veszélyesnek bizonyulhat? Talán egy júniusi felkelésbe[351] akarják belehajszolni az angol népet azért, hogy szárnyát szegjék a növekvő bátorságának és hosszú évekre térdre kényszerítsék?

Mindenesetre nem tudjuk elég szorosan figyelemmel kísérni az Angliában készülődő polgárháború tüneteit, különösképpen azért, mert a londoni sajtó szántszándékkal behunyja a szemét a nagy tények előtt és olvasóit olyan semmiségek leírásával szórakoztatja, mint Titus Salt úrnak, az egyik yorkshire-i iparmágnásnak gyárpalotája felavatásakor adott bankettja, amelyen

* – *általános ünnep – Szerk.*

nemcsak a helyi arisztokráciát, hanem a gyár munkásait is megvendégelték. „Jólétet, egészséget és boldogságot a munkásosztálynak" – mondta pohárköszöntőjében a gyárúr, ahogy ezt a fővárosi sajtó a közönséggel tudatja, de azt már nem közli, hogy néhány nap múlva moaré-szövői értesítést kaptak bérüknek 2 shilling 3 pennyről 2 shilling 1 pennyre történt *további csökkentéséről*. „Ha ez egészséget vagy jólétet jelent a moaré-szövőknek", írja az egyik áldozat a „People's Paper"-nek[63], „én a magam részéről nem kérek belőle."

Talán értesültek a „Times"-ból, hogy egy bizonyos MacDonnell asszony Knoydartból (Glen Garry), Sutherland hercegnőt utánozva, nekilátott birtokai megtisztításához, hogy az embereket birkákkal helyettesítse.[316] A „People's Paper" e malthusi műveletről helyi tudósítójának tájékoztatása alapján a következő szemléltető leírást közli:

„A hölgy birtokain számos zsellér élt, akik közül sokan nem tudták a bérleti díjat megfizetni, néhányan – *mint közöltük velünk* – jelentős hátrálékban vannak. A hölgy ezért mindnyájuknak kitette a szűrét, s így erdőkben és barlangokban voltak kénytelenek menedéket keresni; azóta is ott tengődnek, vagyis inkább halódnak – miközben MacDonnell asszony lovai védett, kényelmes és meleg helyen hálnak. A hölgy egyszersmind ingyenes utazást ajánlott fel a zselléreknek Kanadába, mivel az utiköltség olcsóbb, mint a szegényadó, és megengedte nekik „kis készleteik" eladását, de a rajtuk levő ruhán, egy törött asztalon vagy csúzos macskán kívül nincs semmiféle eladnivaló készletük. Végül elengedte hátrálékukat – hisz amúgy sem tudta behajtani. Ezt nevezik »*nemes nagylelkűségnek*«."

Ilyen elűzések úgy látszik egész Felső-Skóciában újból napirenden vannak. Legalábbis így tájékoztat bennünket Sir Charles Forbes, felső-skóciai laird*, aki azt írja a „Times"-nak, hogy „mivel a birkatenyésztés most nagyon jól jövedelmez, angol birkatenyésztőink mindenkor megtalálják számításukat, ha birkákat nevelnek, és fizetnek mindazok eltávolításáért, akik útjukban állnak".

The War Question – Financial Matters – Strikes

A megírás ideje: 1853 október 7.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 október 21. (3904.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

---

* *A skót* laird *megfelel az angol* lord *megjelölésnek. – Szerk.*

Karl Marx

[A török kiáltvány – Franciaország gazdasági helyzete]

London, 1853 október 18., kedd.

Az a török kiáltvány, amelyet október elsején küldtek a négy nagyhatalomhoz, hogy igazolják a szultánnak a cárhoz intézett hadüzenetét, minden tekintetben különb az 1853 májusa óta Európára zúdított állami dokumentumok roppant tömegénél.

A kiáltvány megállapítja, hogy a szultán viszálykodásra nem adott okot. Erre már ürügy sem maradt, miután a kegyhelyek kérdése rendeződött. Oroszország minden szerződést megszegett; Törökország a békés megegyezés minden lehetőségét kimerítette. A hatalmak maguk is egyetértettek azzal, hogy a szultán ne írja alá Mensikov herceg jegyzékét. Hogyan várhatták el tehát, hogy elfogadja a bécsi jegyzéket[232], amely lényegében nem különbözött Mensikovétól? A bécsi konferencia magyarázó episztolája nem változtathatott a tényálláson. Oroszország még a kajnardzsi szerződés[120] *világos* és *szabatos* cikkelyeit is félremagyarázta, mekkora kockázattal járna tehát, ha „*határozatlan* és *homályos* cikkelyeket kapna kézhez, amelyek alapos ürügyet szolgáltatnának vallási protektorátusra támasztott igényéhez". Ezenkívül a szultán módosító javaslatait teljesen igazolják a Nesselrode által később közzétett magyarázatok. A dunai fejedelemségek megszállása eleve casus bellit* teremtett, és a porta most elhatározta, hogy azt casus bellinek nyilvánítja. Ennek értelmében Gorcsakov herceget felszólították a dunai fejedelemségek kiürítésére. Ha tizenöt nappal ezen értesítés vétele után nemleges választ ad, Omer pasa megkezdi az ellenségeskedést, az orosz ügyvivőknek el kell hagyniok az ottomán államokat, és a két ország kereskedelmi kapcsolatait megszakítják. Az orosz kereskedelmi hajókat azonban nem sújtják embargóval, de utasítást fognak kapni a török kikötők elhagyására.

* – háborús okot – *Szerk.*

A tengerszorosok továbbra is nyitva állnak baráti hatalmak kereskedelmi hajói előtt.

Ez a lényege a szultán kiáltványának.

A török ultimátumot október 9-én hozták Gorcsakov herceg tudomására. A fejedelemségek kiürítésének határideje tehát október 25-én jár le. Az ellenségeskedés megkezdésére vonatkozó fenyegetés azonban nem szószerint értendő, mert Omer pasa minden bizonnyal nem hagyja el erős állásait azért, hogy megtámadja az oroszokat.

A tegnapi „Morning Herald"[22] igazolja észrevételeimet az orosz hadsereg nyugat felé irányuló hadmozdulataira, valamint az Ausztriával fennálló titkos egyetértésre vonatkozóan, amelyre e hadmozdulatok utalnak.*

Oroszország, a csalás és kicsinyes fondorlatok régi ázsiai módszeréhez híven, most a nyugati világ hiszékenységére spekulálva azt a hírt terjeszti, hogy a cár *„éppen* futárt küldött Bécsbe azzal a *sürgős* megbízatással, hogy a közvetítő hatalmak összes javasolt feltételeit szívesen és teljes egészében elfogadja", amikor, sajnos, „értesült a porta hadüzenetéről". Erre az oroszok istene természetesen azonnal visszavont *minden engedményt*, melyet valaha is tett, és felkiáltott: „Most már nem marad egyéb, csak a háború, háború életre-halálra!" (guerre à l'outrance). Kiderül tehát, hogy a cárt a szultán kényszerítette a háborúra.

Von Bruck úr, az osztrák internuncius, állítólag megkérdezte a portától, fel akarja-e hívni a politikai menekülteket idegen légió alakítására. Resid pasa azt felelte, hogy bár a portának folyvást tesznek ilyen javaslatokat, ő még nem döntött; de abban az esetben, ha szövetségesei cserben hagyják, Törökország teljesen jogosnak fogja tartani, hogy saját védelme érdekében minden eszközt latba vessen és az Európa különböző országaiban szétszórt politikai menekültek szolgálatait igénybe vegye.

A „Constitutionnel"-ben[30] ezt olvassuk: „Joggal feltételezzük, hogy Párizsba és Londonba most már megérkezett a Magas Porta hivatalos jegyzéke, amelyben Franciaország és Anglia segítségét kéri."

A lapok azt írják, hogy az osztrák császár** mintegy 100 000 fővel csökkentette hadseregét. Az igazság az, hogy ezt a létszámot szabadságolták, de bármely pillanatban újból behívhatják. A bécsi kormányt erre a lépésre egyrészt szorult pénzügyi helyzete, másrészt az a reménység késztette, hogy ezzel megnyerheti a pénzkölcsönzőket.

---

* *V. ö. 331–332. old. – Szerk.*

** I. Ferenc József. – *Szerk.*

Az alábbi kivonat egy londoni kereskedelmi körlevélből, mely Franciaország gabonakereskedelmére vonatkozik, feltehetően érdekelni fogja az olvasókat:

„A dolgok tényleges állásának felderítése érdekében fáradhatatlanul folytatott széleskörű levelezésből kiderül, hogy a búzatermés Franciaországban egyharmaddal kevesebb az átlagosnál; vidékenként változó, és a hiány délen a legnagyobb. Igaz, hogy a kormány befolyása alatt álló lapok igyekeztek meggyőzni a közönséget arról, hogy a dolog nem így áll, de a kormány saját intézkedései elégségesen rácáfolnak az ilyen állításokra. Először a kormány Anglia javára enyhítette a hajózási törvényeket; majd teljesen hatályon kívül helyezte őket; ezután előirányozta a vám csökkentését – amelyet a mozgó skála amúgy is biztosított volna –, és minimális vámtételeket állapított meg (nem véve figyelembe, hogy Franciaország a vámtételek szempontjából különböző körzetekre oszlik) s megnyitotta a kikötőket az idegen hajók előtt, amelyek tonnatartalom szerinti kikötőilletéket nem tartoztak fizetni. Azóta megnyitott minden folyót és csatornát, ahol szabadon közlekedhetnek a gabonaszállító hajók, a vasutakat pedig felszólította az élelmiszerszállítmányok fuvardíjának csökkentésére; megnyitotta Algériát és engedélyezte neki, hogy hajói bármekkora tonnatartalmat illetékmentesen szállítsanak Franciaországba; megtiltotta a burgonya és a zöldségfélék kivitelét, és nem habozott sok piacon önkényesen beavatkozni az eladók és a vevők viszonyába. Mindez nyilvánvalóan a termés gyöngeségét bizonyítja, vagy pedig igen fölösleges óvintézkedés. Egy idő óta azonban Franciaországban a kereskedelmi helyzet feszült; nem mintha az egész országban akadnának kereskedők, akiknek a terméshozamot illetően bármiféle kételyei volnának, de az a hamis lépés, amelyet a kormány a kenyérár megállapításával kapcsolatban tett, annyira megzavarta őket, hogy félnek üzleteket kötni, s köztudomású, hogy a rendelet kibocsátása után azonnal táviratokat küldtek mindenfelé, amelyekben törölték a feladott gabonarendeléseket; hogy ez az intézkedés végül is hogyan hat majd az árakra, azt lehetetlen felmérni. A franciaországi átlagos búzatermést 80 millió hektoliterre (mintegy 28 millió quarterra) becsülik; az elmúlt 25 év során a legnagyobb termés 97 millió hektoliter volt – 1847-ben, a legkisebb pedig 52 millió – 1830-ban. A búza vetésterülete az elmúlt években lényegesen megnövekedett, mégpedig viszonylag sokkal gyorsabban, mint a lakosság száma. Az a tény, hogy a készletek most teljesen kimerültek, arra mutat, hogy a lakosság sokkal jobban táplálkozott és jobb viszonyok között él, mint azelőtt.

A következő táblázat megmutatja, milyen mértékben növekedett az elmúlt 25 évben a lakosság száma és a termés mennyisége:

Év	A lakosság száma	A búzatermés évi átlaga öt évenként (hektoliterben)
1831	32 569 223	1827-től 1831-ig 57 821 336
1836	33 540 910	1832 " 1836 " 68 684 919
1841	34 240 078	1837 " 1841 " 71 512 258
1846	35 400 486	1842 " 1846 " 72 015 564
1851	35 781 821	1847 " 1851 " 86 124 123

A fogyasztásnak a népességgel arányos növekedése folytán a rossz termés hatása annál erősebben lesz érezhető, mivel igénybevehető régi készletek nincsenek és természetesen külföldi gabonából sincsenek készletek a magtárakban."

Az angol uralkodó osztályoknak Törökországgal kapcsolatos baljós szándékai kitűnnek Bright úr és Cobden úr edinburghi prédikációiból, Gladstone manchesteri beszédeiből és abból a több lapban elszórt célzásból, amely szerint orosz–török háború esetén Lord Aberdeen helyére ismét Lord Palmerstont, Oroszország lovagias ellenfelét állítják.

A börtönökben folyó vizsgálatok most állandóan szerepelnek a sajtótudósításokban. Az eddigi leleplezésekből kiderül, hogy a börtönfegyelmezés eszköze Birminghamben a nyakbilincs és a falhoz láncolás; Leicestershireben a béklyóba verés, Hampshire-ben pedig az éheztetés kevésbé mesterséges módszere. És „ezt nevezitek szabad országnak"!

Egyik régebbi tudósításomban kifejtettem, hogy a Burmával kötött úgynevezett béke csupán fegyverszünet, s hogy az új szerzeményekből a brit hódítók számára új bajok kiapadhatatlan forrása fog fakadni.* A tengerentúli postával érkezett legutóbbi hírek most valóban arról tájékoztatnak bennünket, hogy Burmában a háborús párt ereje gyarapszik; hogy az új területeket az avai kormány által bujtogatott nagy rablóbandák a szó szoros értelmében elözönlik, ami a promei fegyveres erő tetemes növelését teszi szükségessé, s hogy „a brit katonák betegek és szörnyen elégedetlenek, mivel máig sem találtak egészséges helyeket kaszárnyáik számára".

Az a körülmény, hogy India brit urai gyalázatosan elhanyagolnak minden öntözést, a patnai kerületben a hosszan tartó szárazság következtében ismét előidézte a szokott arányú kolerát és éhínséget.

* *V. ö. 193–194. old. – Szerk.*

Egy most kiadott jelentésből veszem a brit és külföldi hajóknak az Egyesült Királyság partjain elszenvedett hajótöréseire vonatkozó alanti statisztikai adatokat:

Év	Hajótörések	Lék vagy összeütközés miatt elsüllyedt	Zátonyra futott	Veszteség emberéletben	Hajótörések száma összesen
1850	277	84	304	784	665*
1851	358	–	343	750	701
1852	–	–	–	kb. 900	1100

Hajótörések három év alatt összesen 2466**
Veszteség emberéletben 3 év alatt összesen 2434

A megírás ideje: 1853 október 18.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 október 31. (3912.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

* *Az eredetiben* 681. – *Szerk.*
** *Az eredetiben* 2482. – *Szerk.*

Karl Marx

[Delescluze letartóztatása – Dánia – Ausztria – A „Times" az Oroszország elleni háború perspektíváiról]

London, 1853 október 21., péntek.

A legutóbb Párizsban foganatosított letartóztatások közül Delescluze úré, Ledru-Rollin úr magántitkáráé a legjelentősebb. Titkos megbízatással küldték Párizsba és – mint közlik – kompromittáló iratokat találtak nála. Érthetetlen, hogy Ledru-Rollin úr megbízik olyan emberben, aki sohasem tisztázta magát azon gyanú alól, hogy 1848-ban, a híres risquons-tout-i ügyben[352] elárulta a belga légiót.

Koppenhágában az államcsíny felszámolása, úgy látszik, küszöbön áll, mivel a kormány nem akar engedni, és mivel a folketing az érvényben levő alkotmány eltörlése ellen foglalt állást, hacsak a kormány az egész dán királyság alkotmányára vonatkozó saját tervezetét eléje nem terjeszti.* A Schleswig és Holstein hercegségekre vonatkozó két különálló tervezet megjelent. Ezek a régi porosz tartománygyűlések alkotmányainak gyönge utánzatai, a képviseletet a különböző „rendek" között osztják meg, a választójogot a földbirtokhoz kötik, gyakorlását pedig a „lakóhely"-klauzula révén az illető választókerületekre korlátozzák. Ezekben az alkotmányokban különösen figyelemre méltó két cikkely: az egyik megfosztja a törvényszékeket a közigazgatási rendeletek érvénytelenítésére való ősi joguktól, a másik kizárja a szavazati jogból az 1848–50-es forradalmi harcokban kompromittált személyeket, tekintet nélkül arra, hogy azóta részesültek-e amnesztiában vagy sem.

Legutóbbi tudósításomban közöltem, hogy a hadsereg létszámcsökkentéséről szóló osztrák rendelet csak a pénzkölcsönzők tőrbeejtését célozza;** és most, amikor füstbe ment minden remény arra, hogy kölcsönt kapnak

* *V. ö. 229. old. – Szerk.*
** *V. ö. 400. old. – Szerk.*

– most, amikor a kormány kijelenti, hogy sohasem szándékozott kölcsönt felvenni – most, amikor megkezdték újabb papírpénz kibocsátását, arról tájékoztatnak bennünket, hogy „semmiféle intézkedés sem történik a hadsereg létszámcsökkentéséről szóló császári rendelet végrehajtására, és hogy ellenkezőleg, a Lombardiában, Magyarországon és Horvátországban parancsnokló tábornokok az ezekben az országokban uralkodó általános hangulat miatt valamennyien csapataik megerősítését kérték".

A „Morning Post"[25] egyik párizsi tudósítója ezt írja az orosz császárnak a legutóbbi olmützi és berlini látogatása alkalmával tanúsított magatartásáról:

„A cár fő célja az volt, hogy újabb szövetséget hozzon létre az északi hatalmak között... Poroszország ellenállásának leküzdésére felhasznált minden érvet, mondhatnám minden megvesztegetést, felajánlotta ugyanis, hogy abban az esetben, ha bevonulhat török területre és azt birtokába veheti, Varsó megszállását és a Lengyelország fölötti katonai uralmat átengedi Poroszországnak."

Ami a Samil fölött aratott orosz győzelmekről szóló jelentéseket illeti, Párizsba érkezett tudósítások szerint ez nem egyéb merő kitalálásnál, mert május óta, amikor Samil Mendohnál győzött és az oroszoknak a Malka irányában megkísérelt előretörését visszaverték, a Kaukázusban semmiféle jelentősebb katonai akcióra nem került sor.

„Igen jól megértjük, milyen népszerű lenne egy háború Oroszország ellen a lengyelek vagy a magyarok érdekében, mégha beavatkozásra politikai rokonszenven kívül más okunk nem volna is... Nem tudunk megérteni egy háborút a törökök érdekében."

Így írt a „Times"[24] október 12-én. Egy héttel később ugyanebben a lapban ezt olvassuk:

„A brit és az orosz seregek első összecsapása forradalmi jeladásként hatna az egész kontinensen, és korántsem tartjuk valószínűtlennek, sem okvetlenül kifogásolhatónak, hogy ilyen gondolat alkalmasint megfordulhatott arisztokratikus, plutokrata, zsarnoki és legkevésbé sem demokratikus kormányférfiaink fejében... Jól fontoljuk meg, mielőtt Törökországnak bizonyos ténylegesen független tartományok fölött gyakorolt *névleges* szuverenitása védelmében háborút indítunk Oroszország ellen, mert ha ezt megtesszük, az osztrák császárságban lázadást robbantunk ki."

Anglia tehát egyik napon azért ne indítson háborút Oroszország ellen, mert ezzel a lengyelek és magyarok helyett a törököket védelmezné; a másik napon meg azért ne, mert minden, Törökország érdekében viselt háború egyszersmind a lengyelek és a magyarok érdekét szolgáló háború lenne!

A bécsi „Presse"[54] jelentése szerint a szultán felkérte Abd el Kadert, hogy egy Oroszországgal való háború esetén vállalja el az egyik katonai parancsnokságot. A tárgyalásokat a sejh ul-iszlám[295] folytatta, s az emir kijelentette, hogy kész Törökország szolgálatába állni, ha előzetesen kikérik Bonaparte véleményét. Az ázsiai hadsereg parancsnokává szemelték őt ki.

A megírás ideje: 1853 október 21.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 5. (3917.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Friedrich Engels

A törökországi seregek hadmozdulatai

A törökországi hadszíntéren legutóbb több fontos hadmozdulatot hajtottak végre, s ezek révén már világosabbá váltak a hadviselő felek pozíciói és tervei. Az oroszok – velük kívánunk először foglalkozni, mert ők a támadó fél, és ezért őket kell a kezdeményezőknek tekintenünk – továbbra is nyugati irányban terjesztették ki hadműveleteik vonalát. Egyik dandárt a másik után indították el a Duna felsőbb szakaszán Vidin felé; és most azt mondhatjuk, hogy az orosz hadsereg arcvonala a Vidinnel szemközti Kalafattól a Hirsovával átellenben lévő Orasig olyan irányban terjed, amely egyformán fenyegeti a Konstantinápolyba és a Szerbiába meg Makedóniába vezető útvonalat. A Kalafat irányában végrehajtott első hadmozdulat elég biztos jele volt annak, hogy az oroszok színlelt offenzívát szándékoznak indítani a törökországi szláv és görög lakosság központjai ellen. Valószínűvé tette egyúttal azt is, hogy a haditerv a közvetlenül Konstantinápolyba vezető úton védekező és merőben demonstratív jellegű akciókat, a Szófiába vezető úton azonban, Szerbiában és Makedóniában erélyes offenzív akciót irányoz elő. De amikor ezeket a hadmozdulatokat végrehajtották, Törökország még nem üzent hadat. Ez közben bekövetkezett, és emiatt a cár szemlátomást annyira megdühödött, hogy csapatait valószínűleg sokkal erélyesebben fogja harcba vinni, mint előzőleg várható lett volna. Nemcsak hogy kinevezték Paszkevics herceget az orosz hadsereg parancsnokává, hanem ő, mint hírlik, a lengyelországi hadsereg 40 000 katonáját is magával hozza, akiket a testőrök és a gránátosok mellett az orosz zsoldban álló csapatok legjobbjainak tartanak. Ez a megerősítés olyan fölényt biztosítana az orosz fegyvereknek, amely a Dunának mind az alsóbb, mind a felsőbb szakaszán jogosulttá tenné a támadó hadműveleteket; míg ugyanakkor ellensúlyként szerepelne azon francia és brit csapatokkal szemben, amelyeket a hírek szerint Törökország megsegítésére valószínűleg útnak indítanak. Ezek az orosz megerősítések azonban nem érkezhetnek ezévi hadműveletek végrehajtására

idejében a Dunához. A távolság Varsótól Bukarestig Dubnón, Hotyinon és Jasszin át nyolcszáz mérföld, és az út olyan területen át vezet, ahol egy hadsereg naponta nyolc vagy tíz mérföldnél többet nem tud megtenni. Így három hónapig, vagyis január elejéig fog tartani, amíg ezek az új csapatok elfoglalhatják állásaikat; sőt, tekintettel az évszakra, valószínűleg még hosszabb időre lesz szükségük. Ezeknek a csapatoknak tehát a tavaszi hadjárat kezdetéig teljesen háttérben kell maradniok.

A dunai fejedelemségekben jelenleg tartózkodó orosz haderő létszámát 130 000–150 000 főre becsülték. Feltéve, hogy betegség és dezertálás következtében 20 000–30 000 embert vesztettek, még mindig számbeli fölényük van a törökökkel szemben. Mert ha az oroszok tényleges erejéről nem tudunk sokkal többet annál, amire a Törökországba benyomult hadosztályok és dandárok számából és az ezek állományára előírt tényleges létszámból következtethetünk, a Dunánál állomásozó török csapatok számát a kormányaik által odaküldött brit, francia és piemonti tisztek jelentéséből nagyon jól ismerjük. Nos, mindezek a jelentések megegyeznek abban, hogy az Omer pasa parancsnoksága alatt álló aktív török hadsereg az egyiptomi kontingens megérkezése után sem számlál többet 110 000 harcosnál, akik közül csupán 80 000 a sorkatona. Mögöttük állítólag 80 000 redifből (kiszolgált és újra behívott katonából) álló tartalékhadsereget alakítottak Drinápolynál, de a tartalékhadsereg állapotáról nincs pontos értesülésünk. Tehát tény az, hogy amikor az első lövés eldördül, Omer pasa az ellenfelénél számbelileg kisebb hadsereget fog vezetni, s így az ellenség baklövésein vagy saját hadvezéri kiválóságán kívül semmi nem mentheti meg a vereségtől.

Ugyanilyen jó értesüléseink vannak a törökök hadállásáról és védelmi előkészületeiről. Három vonalat erősítettek meg: először is a Dunát, hogy megakadályozzák az ellenség átkelését; másodszor a Várnától Sumláig terjedő vonalat; harmadszor azt, amely néhány mérfölddel a második mögött húzódik, a Kamcsik folyónál, ahol a Balkán szorosait védő erőd emelkedik. Ezek az erődítmények külföldi tisztek leírásai szerint gigásziak, s valószínűleg minden ellenséges rohamnak ellen tudnak állni. Ám bármilyen nagyra tartjuk az erődépítés fontos művészetét és azoknak a tiszteknek az ítélőképességét, akiktől ez a jelentés származik, legyen szabad megjegyeznünk, hogy az ilyen véleményeket igen óvatosan kell fogadni. Hány bevehetetlennek vélt erődítésről tudunk, amelyet néhány sorozat kartácslövés eldördülése után az első rohammal bevettek; és ki ne tudná, hogy a leghíresebb erődítés, amelyet valaha is építettek, a Torres Vedras-i vonal, nem passzív ellenállóképessége folytán, hanem azért volt erős, mert védelmére Wellington 100 000 emberrel rendelkezett, míg Masséna csak 30 000 embert tudott

a támadásra felvonultatni![353] Néhány elszigetelt sánc, például hegyszorosokban, sokszor jó szolgálatot tett; de a mai korban egy túlerőben levő hadsereg tehetséges tábornok parancsnoksága alatt, nagy ütközetben, az erődítések passzív ellenállása miatt még sohasem szenvedett vereséget. Azonkívül az erődítéseknél szinte minden a védelem módjától függ; nem eléggé fegyelmezett csapatok, vagy fegyelmezetlen katonák nem sokat érnek a mellvédnél, amikor a kartácsok zápora hullik rájuk.

De vessünk egy pillantást a törökök által megerősített három védelmi vonalra. Az első a Duna. A Duna-vonal megerősítése csak azt jelentheti, hogy olyan sáncokat létesítenek, amelyek megakadályozzák az oroszok átkelését a folyón. A Duna hossza Orsovától a tengerig közel 600 mérföld; ahhoz, hogy ilyen vonalat hathatósan megerősítsenek és az erődítményeken csapatokat tartsanak, hatszor annyi emberre lenne szükség, mint amennyivel a török tábornok rendelkezik, de még ha volna is elég embere, a legnagyobb baklövést követné el, ha ilyen célra használná őket. Ebből szerintünk az következik, hogy az első erődítményvonal a Ruszcsuk és Hirsova közötti sáncokra korlátozódik, ezek pedig megnehezítik ugyan, de nem akadályozzák meg hathatósan az átkelést.

A Sumlától Várnáig húzódó második vonal pontosan ugyanaz, ahol 1829-ben felmorzsolták a törököket, és ha itt bocsátkoznának döntő ütközetbe, minden bizonnyal újból megsemmisítenék őket. Ez az állás, úgy látszik, különösen alkalmas a védekezésre és mesterségesen még jobban meg lehetne erősíteni; a kamcsiki állás Várna és Sumla mögött pedig még erősebbnek látszik, s az az előnye is megvan, hogy ezen erődök bekerítéséhez csapatok hátrahagyására kényszerítené az ellenséget. De mindkettőnek az a hátránya, hogy mögöttük a visszavonulás egyetlen lehetősége egy keskeny hágó, amely gyengébb hadsereg számára minden előnyt semmivé tesz Kirívó hiba lenne tehát, ha gyöngébb hadsereg itt bocsátkozna ütközetbe, kivéve ha annyira biztos benne, mint a britek voltak Waterloonál, hogy a döntő pillanatban egy szövetséges hadsereg oldalba támadja a rohamra induló ellenséget.[354]

Nincs módunkban megítélni, hogy Omer pasa valójában milyen célra kívánja felhasználni ezeket az erődítményeket. Kétségtelenül teljesen tisztában van azzal, hogy reá a háborúban főképp védekező szerep hárul majd; nagyon is indokolt tehát, hogy az erődépítés művészetének minden eszközét latba vetve megerősíti védelmi állásait. Nem tudjuk, vajon ezekkel az erődökkel el akarja-e rettenteni az oroszokat attól, hogy átkeljenek a Dunán azokon a pontokon, ahonnan Konstantinápoly a legközvetlenebbül van veszélyeztetve, vagy pedig arra készül, hogy itt döntő ütközetbe bocsátkozzék. Mint mondják, úgy állította fel hadseregét, hogy ha az oroszok Sumla

irányában bármely ponton átkelnének a folyón, ő készen álljon a fő erejének éle elleni támadásra és vereséget mérhessen rá, még mielőtt az segítséget kaphatna. Ebben az esetben a második erődvonal biztos visszavonulási lehetőséget nyújtana, ha a hadművelet balul ütne ki. De az igazság az, hogy hibát követne el, ha a három vonal bármelyikén nagy védelmi ütközetet vívna; az oroszok ugyanis vagy a támadásra összpontosítják minden erejüket, és akkor Omer pasa esélyei igen gyöngék; vagy elosztják erőiket, akkor pedig Omernek el kellene hagynia megerősített vonalait, hogy megtámadhassa egyik hadoszlopukat. Ezeknek az erődítményeknek legjobb felhasználása az lenne – és az egyetlen, amely megfelel a hadviselés modern rendszerének –, ha ideiglenes támaszpontokként használná őket, ahonnan támadó hadműveleteket indít egyes orosz hadoszlopok ellen, amikor azok át akarnak kelni a Dunán; ha az oroszok előretörését úgy tartóztatná fel, hogy mindegyik vonalat többé-kevésbé kitartóan védené; és ha a harmadik vonalra támaszkodva mindaddig tartaná a Balkán legfontosabb szorosait, amíg ez általános összecsapás nélkül lehetséges. Egyszersmind tagadhatatlan, hogy bármely hadsereget, de kivált a török hadsereget végzetesen demoralizálná az erődök küzdelem nélküli feladása; mert ha az árkok és sáncok mögött nem tud helytállni, hogyan verhetné meg az oroszokat nyílt csatatéren? A közkatona, főleg ha nem is elég fegyelmezett, mindig így okoskodik; ha tehát a szóbanforgó erődítmények valóban olyan jelentősek, mint állítják, csak az lehet a véleményünk róluk, hogy veszélyesebbek magukra a törökökre, mint az oroszokra nézve.

Ám nem sáncolták-e el magukat az oroszok is Havasalföldön? De igen, csakhogy nekik más a helyzetük. Ők a támadó fél; az ő erődítményeik csak arra valók, hogy balsiker esetén fedezzék a visszavonulást, feltartóztassák az üldözőket; ezenkívül négy folyami vonaluk van, egyik a másik mögött, amelyek keresztülhaladnak visszavonulási terepükön és így megannyi védelmi vonalat alkotnak. Ez a négy vonal: a Duna, az Arges, a Bodza és a Szeret. Itt kitűnő lehetőség nyílik elhárító erődítmények létesítésére; itt természetes védelmi vonalak húzódnak, amelyek európai hadsereget nem akadályoznak a visszavonulásban, míg némi mesterséges megerősítéssel az üldözés komoly akadályaivá válhatnak; s mindenekelőtt itt nem forog fenn az a szándék, hogy általános ütközetbe bocsátkozzanak, amikor csak egyetlen útja van a visszavonulásnak. Az orosz erődítmények, amennyire módunkban áll őket megítélni, határozottan az európai hadviselési rendszerhez tartoznak, míg a török erődítményeknél az ázsiai jelleg az uralkodó. Ugyanez a meggondolatlanság a fő jellemvonása a törökök általános hadállásának. Úgy védik Konstantinápolyt, hogy a legközelebbi oda vezető útvonalat áll-

ják el, holott úgy látszik, az oroszok első támadásukat nem is ez ellen a város ellen, hanem a félsziget központi területei ellen irányítják, ahol a török uralom a legsebezhetőbb, s ahonnan végül is az orosz hadsereg a legrövidebb úton juthat el a fővárosba.

Egy körülményről azonban nem szabad elfeledkeznünk. Az orosz hadsereg mozdulatai, mint mindig, most is csak lassúak és óvatosak. Télen minden valószínűség szerint nem is indít akciót. Néhány összecsapásra talán sor kerül, hogy valamelyik fél megszerezze a Duna egyik vagy másik szigetét. De hacsak a cár rendkívüli aktivitást nem rendel el – s az ilyen parancs végrehajtása tábornokainak passzív pedantériája miatt minden valószínűség szerint úgyis meghiúsulna –, döntő hadműveletek tavasz előtt nemigen várhatók. Esetleg átkelnek a Dunán, de a Balkánon nem törhetnek át, a kettő között pedig az orosz hadsereg helyzete fölöttébb veszélyes lenne.

Időközben a törökök elindították flottájukat Várnába. Parancsnoka, az angol Slade tengernagy, úgy látszik igen bizakodó. Pedig ez a lépés nagyon kockázatos. Valóban úgy látszik, hogy az orosz flotta, a számszerűségtől eltekintve, minden vonatkozásban silányabb a töröknél; de mindaddig, amíg két orosz ágyú jut egy török ágyúra és két orosz sorhajó egy török sorhajóra, parti ütegeik lőtávolságán túl terjedő akciót a törökök nem kockáztathatnak meg. Ez esetben pedig a flotta biztonságosabb és jobb helyen lenne a Boszporuszban, ahol az oroszok aligha fogják blokád alá helyezni. Mihelyt a török flotta Várnába érkezik, minden mozgási lehetőségétől megfoszthatják; a Boszporuszban viszont megóvhatja akciószabadságát, és felhasználható Trapezuntba vagy a kaukázusi partvidékre indítandó expedíciókra, vagy bevethető az orosz flotta különálló egységei ellen.

Akarva, nem akarva tehát fel kell tételeznünk, hogy az oroszok minden tekintetben fölényben vannak a törökökkel szemben. Hogy Omer pasának, aki valóban tehetséges katona, személyes képességei révén sikerül-e a mérleget a másik oldalára billenteni, csak ezután fog kiderülni. Az öreg Paszkevics azonban, ha lassú is, igen tapaszalt tábornok és nem lesz könnyű kifogni rajta.

Movements of the Armies in Turkey
A megírás ideje: 1853 október 21 körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 8. (3919.) sz. (vezércikk)
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

Friedrich Engels

A szent háború

A Dunánál végül is megkezdődött a háború, olyan háború, amelyet mindkét oldalon vallásos fanatizmus fűt – az oroszok részéről a hagyományos becsvágy háborúja, a törökök részéről pedig élethalálharc. Mint várható volt, elsőnek Omer pasa kezdte meg az ellenségeskedést; kötelességéhez tartozott néhány támadó lépés megtétele, hogy mutassa szándékát a betolakodók fegyveres kiűzésére ottomán területről; korántsem biztos azonban, hogy – mint Bécsből híresztelik – 30 000–50 000 embert átdobott a Dunán, ha pedig ezt mégis megtette, joggal tartunk attól, hogy végzetes baklövést követett el. Azon a parton, amelyet elhagy, védelmi lehetőségei bőségesek és jó hadállást foglal el; azon a parton, amely felé törekszik, csekély a támadási lehetősége és balsiker esetén nincs hová visszavonulnia. Éppen ezért azt a jelentést, amely szerint ilyen nagylétszámú sereggel kelt át, kétkedéssel kell fogadnunk, amíg pontosabb értesüléseink nincsenek.

Míg Európában a küzdelem a törökök számára kedvezőtlen körülmények között indult meg, Ázsiában más a helyzet. Ott Oroszország és Törökország határterületei katonai szempontból két egymástól élesen elkülönülő hadműveleti terepre oszlanak. Magas hegygerinc, jobban mondva hegyvonulat köti össze a Kaukázust a közép-örményországi felföldddel és alkot vízválasztót a Fekete-tengerbe ömlő folyók és azok között a folyók között, amelyek vizét az Araxész a Kaszpi-tengerbe, vagy az Eufrátesz a Perzsa-öbölbe viszi; ez a hegygerinc, amely azelőtt Örményországot elválasztotta a Pontustól, alkotja most a választóvonalat a két külön terület között, ahol a háború le fog játszódni. E meredek és többnyire kopár sziklák láncolatát csak igen kevés út keresztezi – a két legfontosabb közülük a Trapezuntból és a Batumiból Erzerumba vezető útvonal. Katonai célok szempontjából tehát a szóbanforgó hegyek úgyszólván járhatatlanoknak tekintendők, és ezért mindkét fél mindegyik oldalon külön csapattestet kénytelen bevetni, amelyek többékevésbé egymástól függetlenül harcolnak.

A Fekete-tenger partvidékét jó néhány folyó és hegyi patak szeli át, s ezek megannyi katonai védelmi állást alkotnak. Fontos pontokon mind az oroszoknak, mind a törököknek megerősített állásaik vannak. Ezen a meglehetősen átszeldelt vidéken (ahol csak a Rion folyó völgye képez valamennyire sík területet) védelmi háborút nagy sikerrel lehetne vívni még fölényben lévő hadsereg ellen is (minthogy a hegyek miatt valószínűleg csak nagyon kevés állást lehet a szárazföldi oldalról bevenni), ha a flották be nem avatkoznak. Egy flotta, ha az ellenség szárnya ellen felvonultatna és szükség esetén partra szállítana csapatokat, miközben a szárazföldi hadsereg az arcvonalon köti le az ellenséget, mindezeket a megerősített állásokat sorjában hatalmába keríthetné, s semlegesíthetné, sőt talán el is pusztíthatná az erődítéseket, amelyek a határnak egyik oldalán sem túlságosan jelentékenyek. Így a Fekete-tenger partjának birtoklása azé, aki úr a tengeren; illetve más szóval, ha a szövetséges flották nem működnek tevékenyen együtt a törökökkel, e partvidék minden valószínűség szerint az oroszoké lesz.

A belső terület a hegyek innenső oldalán felöleli azt a részt, ahol az Eufrátesz, az Araxész és a Kura ered; a határ egyik oldalán Örményország terül el – ez török tartomány, a másikon Georgia – orosz tartomány. Ez a vidék is rendkívül hegyes, s hadseregek részére általában járhatatlan. A törökök oldalán Erzerum, az oroszokén Tiflisz tekinthető annak a közvetlen hadműveleti bázisnak, amelynek elvesztésével elkerülhetetlenül együtt jár az egész környező terület elvesztése. Így az 1829-es ázsiai hadjáratot is az döntötte el, hogy az oroszok rohammal bevették Erzerumot.

De ami az egyik fél számára közvetlenül hadműveleti *bázis*, a másik fél számára hadműveleteinek közvetlen *célpontja*. Így a Tifliszt és Erzerumot összekötő útvonalak mindkét fél hadműveleti terepei lesznek. Három ilyen útvonal van: az egyik a Kura felső folyása mentén Ahalcihén át, a másik az Araxész felső folyása mentén Jerevánon át, a harmadik a kettő között a hegyeken keresztül Karszon át vezet. Mindezeket az utakat mindegyik oldalon megerősített városok és állások védik, és nehéz megmondani, hogy a törökök vagy az oroszok számára melyik lenne a legkedvezőbb. Elég megemlíteni, hogy a török hadsereg az Ahalcihén át vezető úton jutna el leghamarabb a Kaukázus lázadó kerületeibe, de ezt a török előnyomulást veszélyeztetné egy olyan orosz hadtest, amely Batumiból a Csoroh völgyén és Oltun át Erzerum felé törne előre; a batumi út csak mintegy 15 mérföldel Erzerum előtt torkollik a tifliszi útba, és így az említett irányban előrehaladó orosz hadtest elvághatná a törökök közlekedési útvonalát, s ha elég erős, még Erzerumot is elfoglalhatná, amelynek az erődítményei csak ázsiai jellegűek és komoly ellenállásra képtelenek.

Eszerint a hadszíntér kulcsa Ázsiában és a hegyek mindkét oldalán: Batumi, és ha ezt, valamint e város kereskedelmi jelentőségét tekintetbe vesszük, nem csodálkozhatunk, hogy a cár mindig is igyekezett Batumit hatalmába keríteni. És Batumi azért kulcsa a hadszíntérnek, sőt az egész ázsiai Törökországnak, mert uralja a partvidékről a belterület felé vezető egyetlen járható útvonalat, amely megkerüli az összes Erzerum előtti török állásokat. A két fekete-tengeri flotta közül pedig az lesz majd Batumi ura, amelyik a másikat visszakergeti kikötőibe.

Az oroszok teljesen tisztában vannak ennek az állásnak a jelentőségével. Szárazföldön és vizen erősítéseket küldtek a Kaukázustól délre fekvő partvidékre. Nemrég még azt hihettük, hogy a törökök gyöngébbek ugyan Európában, de határozott fölényben vannak Ázsiában. Abdi pasa, az ázsiai hadsereg parancsnoka, mint mondják, 60 000 vagy 80 000, sőt talán 120 000 embert toborzott, és a jelentések szerint naponta beduinok, kurdok és egyéb harcias szellemű irreguláris csapatok sereglenek zászlaja alá. Fegyvert és lőszert állítólag már bőven tároltak a kaukázusi felkelők számára, és arról volt szó, hogy mihelyt a hadüzenet megtörténik, Abdi pasa serege benyomul az Oroszországgal szembeni ellenállás e gócainak szívébe. De ne feledkezzünk meg arról, hogy a pasa 30 000 főnyi sorkatonaságnál többel aligha rendelkezhet, és hogy mielőtt eléri a Kaukázust, ezekkel és csakis ezekkel a csapatokkal kell orosz zászlóaljak makacs ellenállásával szembeszállnia. Beduin és kurd lovasai bizonyára kiválóan alkalmasak a hegyvidéki hadviselésre, és így kényszeríthetik az oroszokat, hogy sok különítményt vessenek be ellenük és ezzel gyöngítsék a maguk derékhadát; jelentős kárt tehetnek a georgiaiak és a telepesek falvaiban orosz területen, sőt a kaukázusi hegylakókkal valamiféle titkos kapcsolatot is létesíthetnek. Ha azonban Abdi pasa sorkatonái nem képesek a Batumiból Erzerumba vezető utat elzárni és megverni annak az aktív hadseregnek a zömét, amelyet az oroszok össze tudnak toborozni, az irreguláris csapatok sikere igen rövid életű lesz. Reguláris hadsereg támogatása nélkül manapság felkelő vagy irreguláris hadviselést egy erős reguláris hadsereg ellen nem lehet tartósan folytatni. A törökök ezen a határon hasonló helyzetben lennének, mint Wellington volt Spanyolországban, és majd elválik, tud-e Abdi pasa a segéderőivel ugyanúgy gazdálkodni, ahogy a brit tábornok tudott, amikor olyan ellenséggel harcolt, amely a reguláris hadviselés és az ehhez szükséges eszközök tekintetében vele szemben határozottan fölényben volt. 1829-ben az ázsiai orosz hadsereg Erzerumnál csak 18 000 főt számlált, és tekintetbe véve, hogy a török hadsereg állapota azóta megjavult (bár ez az ázsiai részre alig terjedt ki), azt mondhatjuk, hogy az oroszoknak kedvező esélyei lennének a sikerre, ha ma ugyanitt 30 000 embert tudnának egyesíteni.

Vajon képesek lesznek-e erre vagy sem, ki tudná eldönteni jelenleg, amikor az ázsiai orosz hadseregről még kevesebb megbízható tény ismeretes és még több légből kapott hír kering, mint az európai orosz hadseregről? A kaukázusi hadsereg, teljes létszám esetén, hivatalosan 200 000 főt számlál; 21 000 kozákot a Fekete-tenger partjáról útnak indítottak a török határ felé; állítólag több hadosztályt behajóztak Odesszánál Redut Kalébа, a délkaukázusi partvidékre. De mindenki tudja, hogy a kaukázusi hadsereg felét sem éri el hivatalos létszámának, és hogy a Kaukázuson túlra küldött erősítések kézenfekvő okokból nem lehetnek olyan jelentősek, mint az orosz lapok írják. A beérkezett ellentmondó hírek alapján így még megközelítőleg sem tudjuk az ázsiai határon tartózkodó orosz hadsereg erejét felmérni. De annyit mondhatunk, hogy a két fél ereje (ha kaukázusi általános lázadás azonnali kitörésével nem számolunk) minden valószínűség szerint többékevésbé kiegyenlíti egymást, sőt a törökök talán valamivel erősebbek az oroszoknál, miért is ezen a hadszíntéren joggal indíthatnak *támadó* hadműveleteket.

A törökök esélyei Ázsiában valóban sokkal kedvezőbbek, mint Európában. Ázsiában csak egy fontos állást kell megvédeniök, Batumit. S ha – akár Batumiból, akár Erzerumból – előrenyomulnak a Kaukázus felé, siker esetén közvetlen kapcsolatot teremthetnek szövetségeseikkel, a hegylakókkal, a Kaukázustól délre harcoló orosz hadsereget pedig, legalábbis a szárazföldön, egy csapással elvághatják Oroszországtól, ami ennek a hadseregnek a teljes megsemmisítését eredményezheti. Másrészt: a törökök, ha megverik őket, elveszthetik Batumit, Trapezuntot és Erzerumot; de még ha ez bekövetkezik is, az oroszoknak ezután nem lesz elég erejük további előnyomulásra. Az elérhető előnyök jóval nagyobbak a vereség esetén elszenvedhető veszteségeknél; s ennélfogva helyes és elégséges indokok mérlegelése alapján a törökök, úgy látszik, arra az elhatározásra jutottak, hogy ezeken a területeken támadó háborút vívnak.

The Holy War
A megírás ideje: 1853 október 27 körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 15. (3925.) sz. (vezércikk)
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

Karl Marx

Háború — Sztrájkok — Pangás

London, 1853. november 1., kedd.

Iszakcsa ágyúzásának híre[355] alig ért Londonba, amikor Bécsből távirati értesítést küldtek Londonba és Párizsba, miszerint a porta a négy nagyhatalom képviselőinek kérésére parancsot adott, hogy halasszák el november 1-ig az ellenségeskedést, ha még nem kezdődött meg. Az iszakcsai kölcsönös ágyúzás az ellenségeskedés kezdetének tekintendő-e vagy sem? Ez a kérdés izgatja most a tőzsdét meg a sajtót. Véleményem szerint ez teljesen közömbös, mert a *fegyverszünet* ma mindenképpen lejár.

Azt híresztelik, hogy a török hadsereg Vidinnél és Macsinnál, vagyis Bulgária délkeleti és északnyugati határán átkelt a Dunán. E hír megbízhatósága nagyon is kétes. A párizsi „Presse"[126] mai száma szerint a szeraszkeriatban[356] október 15-én vagy 16-án tartott haditanács elhatározta, hogy mihelyt Gorcsakov herceg hivatalosan tudatja a dunai fejedelemségek kiürítésére vonatkozó követelés elutasítását, Ázsiában két különböző ponton megkezdik az ellenségeskedést: a poti erődnél a Fekete-tenger partján és Georgia határán. Ugyanez a lap közli, hogy Baraguay d'Hilliers tábornok, a most kinevezett konstantinápolyi francia nagykövet, műszaki és tüzérségi tisztekből álló törzskara kíséretében útnak indult. Baraguay urat rossz tábornoknak és jó cselszövőnek ismerik. Gondoljanak csak hőstetteire a Rue de Poitiers-i hírhedt klubban.[357]

Miközben az oroszoknak Európa elleni háborújában első ízben dördültek el az ágyúk, abban a háborúban, amelyet most a gyárvidékeken a tőke vív a munka ellen, első ízben hullott vér. Pénteken este Wiganben zendülés tört ki, a bányászok és a szénkirályok közötti viszályból kifolyólag; szombaton a város állítólag teljesen nyugodt volt, de ma villamos távíró útján arról értesülünk, hogy Lord Crawford vagy Balcarres gróf bányájában a bányamunkások támadást indítottak; hogy a bányatulajdonos katonaságot hívott ki; hogy a katonák tüzeltek és megöltek egy munkást. Mivel magán-

úton értesítést várok a helyszínről, beszámolómat erről az esetről elhalasztom, és csupán óvom az Önök olvasóit a „Daily News"[26] és a „Times"[24] tudósításaitól, mert az előbbi lap közvetlenül a Manchester-iskola[76] zsoldjában áll, az utóbbi pedig, mint a „Morning Herald"[22] helyesen megjegyzi, „elkeseredett, engesztelhetetlen, ádáz ellensége a munkásosztálynak".

1842-ben, amikor a Manchester-iskola a szabadkereskedelem lobogója alatt az ipari proletariátust felkelő mozgalmakra ingerelte, majd a veszély idején áruló módon cserbenhagyta,[358] mint Sir Robert Peel az alsóházban nyíltan megmondta Cobdenéknak – abban a korszakban ez volt a manchesteriánusok jelmondata: *Olcsó élelmet és magas béreket.* Amikor a gabonatörvényeket eltörölték[308] és a szabadkereskedelmet, már amit ők ezen értenek, megvalósították, csatakiáltásuk megváltozott: *Alacsony béreket és drága élelmet.* Azzal, hogy a kormány elfogadta a manchesteriánus kereskedelmi rendszert, a gyárarisztokrácia olyan feladatot vett a nyakába, amelyet saját uralma alatt lehetetlen megoldani: a felélénkült üzletmenet és a kereskedelmi prosperitás szakadatlan folytonosságának biztosítását. A rossz időkre elvágta a visszakozás minden lehetőségét. Már nem lehetett a tömegeket becsapni parlamenti reformmal, mint 1831-ben, mivel a törvényhozói befolyást, amelyet ez a mozgalom hódított meg a burzsoáziának, kizárólag a munkásosztály ellen használták fel; ez utóbbi pedig időközben létrehozta saját politikai mozgalmát – a chartizmust. Már nem lehet az arisztokrata védővámosokat vádolni az ipari rendszer minden visszásságáért és magából e rendszer méhéből sarjadó szörnyű konfliktusokért, mivel már vagy nyolc év óta szabadkereskedelem van, s ez működését csodálatosan szerencsés körülmények között kezdte meg, hála Kaliforniának és Ausztráliának – két aranyvilágnak, amelyeket mintha a modern démiurgosz* képzelőereje ütött volna hevenyében össze. Ilyen módon az ipari burzsoázia egyenként, lépésről lépésre saját kezével oszlatta szét mindazokat a gondosan terjesztett illúziókat, amelyeket fel lehetett volna idézni a veszély órájában, hogy a munkásosztály felháborodását elterelje valódi ellenfeléről, és a gyárarisztokrácia ellenfele, a földbirtokos arisztokrácia ellen fordítsa. 1853-ban a munkáltatók szemfényvesztései és a munkások együgyű illúziói már eltűntek. E két osztály harca kíméletlen, leplezetlen, nyíltan elismert és általánosan tudomásul vett háborúvá vált. „Most már", kiáltanak fel maguk a munkáltatók egyik újabb keletű kiáltványukban, „nem *bérkérdésről*, hanem a *hata-*

* – teremtő, létrehozó – *Szerk.*

lom kérdéséről van szó." A manchesteriánus liberálisok tehát végre levetették az oroszlánbőrt. Törekvésük célja – hatalom a tőke, és rabszolgaság a munka számára.

Munkáskizárás versus *munkabeszüntetés* – ez a nagy per folyik most az iparvidékeken – és valószínűleg szuronyok mondják majd ki az ítéletet a perben. Egy egész ipari hadsereget, több mint 70 000 munkást bocsátottak el és dobtak az utcára. A Prestonban és Wiganben bezárt gyárakhoz most hozzájárultak a Bacup-kerületi gyárak; ez a kerület Bacup, Newchurch, Rawtenstall, Sharnford és Stanford járásokat foglalja magában. Burnleyben múlt pénteken álltak le a gyárak; Padihamben szombaton; Accringtonban a munkáltatók most fontolgatják a munkáskizárást; Buryben, ahol már mintegy 1000 ember van munka nélkül, a munkáltatók „kizárással" fenyegették meg munkásaikat, „ha nem hagynak fel azok támogatásával, akik saját városukban és Prestonban beszüntették a munkát"; végül Hindleyben szombaton délután három nagy gyárat zártak be, és ezáltal megint több mint ezer ember vesztette el az állását.

A manchesteriánus csalók álszent, frázispufogtató, sanda klikkje, miközben Edinburgh-ben a cárral való békét hangoztatták,[359] Manchesterben háborút viseltek saját honfitársaik ellen. Miközben Oroszország és Európa közti *döntőbíráskodásról* prédikáltak, gúnyosan elutasították saját polgártársaik minden döntőbíráskodásra vonatkozó felhívását. A prestoni munkások szabad ég alatt tartott gyűlésükön határozatot hoztak, mely szerint „a gyári munkások küldöttei javasolják a polgármesternek, hogy a most folyó vita békés rendezése végett hívja össze a gyárosok és a munkások nyilvános gyűlését". De a *munkáltatók* nem akarnak *döntőbíráskodást*. Ők *diktálni* akarnak. Miközben, éppen egy európai küzdelem pillanatában, Oroszország e propagandistái a hadsereg csökkentését követelik, ugyanakkor növelik a polgárháború hadseregét, a rendőrséget Lancashire-ben és Yorkshire-ben. A munkásoknak csak azt mondhatjuk, amit a „People's Paper"[63]:

„Ha becsukják Lancashire összes gyárait, küldjetek követeket Yorkshire-be, és keressetek segítséget West Riding derék munkásainál. Ha a West Riding-i gyárak be vannak zárva, forduljatok Nottinghamhez és Derbyhez, Birminghamhez és Leicesterhez, Bristolhoz és Norwichhoz, Glasgow-hoz és Kidderminsterhez, Edinburgh-höz és Ipswichhez! Mind tovább terjedjen, mind tágabb körnek szóljon felhívásotok, s minden városban és minden iparágban tömörítsétek osztályotokat. Ha a munkáltatók egész rendjüket óhajtják felsorakoztatni ellenetek, ti sorakoztassátok

fel egész osztályotokat ellenük. Ha a határtalan osztályharcot akarják, *legyen részük benne*, s majd meglátjuk, hogyan dől el ez a roppant erőpróba."[360]

Míg egyfelől a munkáltatók és a munkások harcolnak egymással, másfelől a kereskedelem harcol az áruval telített piacokkal, valamint az emberi szorgalom és a természet fogyatékosságaival.

Már a kínai forradalom igen korai szakaszában felhívtam az olvasók figyelmét arra, hogy e forradalom valószínűleg katasztrofálisan fog kihatni Nagy-Britannia szociális helyzetére.*

„A kínai felkelés", írja most az „Examiner",[250] „a teatermelő vidékeken egyre terjed, s ennek következtében a tea-árak a londoni piacon *emelkednek*, a nyersvászon-árak pedig a sanghaji piacon *esnek*." „Sanghajban", olvassuk a Bushby & Co. liverpooli cég körlevelében, „a tea-piacon az árak nyitáskor 40–50%-kal magasabbak voltak, mint a múlt évadban. A raktárkészletek jelentéktelenek, és újabb szállítmányok csak lassan érkeznek." A legutóbbi kantoni jelentések is megállapítják, hogy „a felkelés az egész országra átterjed, ami a *kereskedelem teljes tönkremenéséhez vezet*, s hogy szinte kivétel nélkül minden áru ára esett; az áresés némely esetben igen jelentős. A raktárkészletek nagyok és gyorsan nőnek, s attól tartunk, hogy javulás nem várható egyhamar. Amojban az importkereskedelem, néhány láda ópiumtól eltekintve, úgy látszik egyelőre megszűnt." A sanghaji piaci helyzetről ezt jelentik: „Mind fekete teát, mind nyersselymet bőségesen kínáltak, de a kereskedők olyan feltételeket szabtak, amelyek az üzletkötéseket szűk korlátok közé szorították; *árukereslet nem mutatkozott*, és ügyleteket főképp igen olcsó árban számított ópiummal és kantoni fémrudakkal bonyolítottak le. Óriási mennyiségű kincset hordtak el innen, de a készlet rohamosan kimerül, és így másutt kell majd rúdezüstöt és ezüstérmét felkutatnunk, mert ezek híján, ha csak a behozatali piacon lényeges javulás nem következik be, nemsokára képtelenek leszünk termékeket felvásárolni. A behozatali piacon az üzleti forgalom igen korlátolt volt, és főleg árveréseken eladott sérült árukra szorítkozott."

A Gibson & Co. cég Manchester, október 21. keletű üzleti körlevelében a mostani pangás egyik kiütköző okát „nemcsak a nagy kínai piacunkról jelenleg érkező rossz hírekben" látja, „hanem abban is, hogy továbbra is ilyen hírek érkezésével kell számolnunk, mert a pénzügyletekkel szemben ott tapasztalható bizalmatlanság elkerülhetetlen és hosszantartó következ-

* *V. ö. 89–95. old. – Szerk.*

ménye azoknak az átfogó és radikális változásoknak, amelyek e mérhetetlen nagyságú birodalom kormányában és intézményei terén előreláthatólag végbe fognak menni".

Ami az ausztráliai piacokat illeti, a „Melbourne Commercial Circular" megállapítja: „Mindössze vagy egy hónappal ezelőtt vásárolt árukért, amelyek akkori leszállítás esetén nem kevesebb mint 100–150% nyereséggel keltek volna el, ma annyit sem lehet kapni, amennyi a költségeket fedezi." Az elmúlt héten Port Philipből érkezett magánlevelek ugyancsak rendkívül kedvezőtlen híreket közölnek a piaci helyzetről. A világ minden tájáról továbbra is özönlenek az áruk, de az elérhető árak olyan alacsonyak, hogy az azonnali veszteséget elkerülendő inkább hajókat vásároltak nagy számban raktározás céljára.

Nem csodálkozhatunk tehát, hogy az üzleti körlevelek továbbra is az iparvidékek piacain tapasztalható lanyhaságról és áresésről számolnak be. Így a Fraser, Son & Co. cég Manchester, október 21. keletű körleveleiben ezt olvassuk: „Az üzleti tevékenység a bel- és külkereskedelemben egyaránt rendkívül szűk körű volt, és az árak általában kisebb-nagyobb mértékben estek. A $^7/_8$-os nyomott karton és a sifon további áresése mintegy $1^1/_2$–3 d. darabonként; az 50–66 szálas, 34–36 hüvelyk széles ingvászoné $4^1/_2$–6 d. darabonként; a 36–72 szálas ingvászoné 3 d. darabonként; a 39 hüvelyk széles, gyönge minőségű, $5^1/_4$–6 font súlyú ingvászoné mintegy $4^1/_2$ d. darabonként; a 39 hüvelyk széles 60–64 szálas ingvászoné 3 d. darabonként; a 45–54 hüvelyk széles ingvászoné $4^1/_2$–$7^1/_2$ d. darabonként; a gyönge minőségű 5–8-as pamutszöveté $1^1/_2$ d., a 14–16-os kockás pamutszöveté 3 d. darabonként; a T-posztóké $1^1/_2$ d., könnyű posztóknál 3 d. darabonként és a háziszőtteseké bizonyos minőségekben kb. 1–16 d. yardonként. Ami a fonalakat illeti, a gyönge és közepes minőségű sodrott moaréfonal ára esett a legjobban, árjegyzése a múlt havinál fontonként mintegy $^1/_4$–$^1/_2$ d.-vel volt alacsonyabb. A finom fonalak közül legjobban a 40-es számúnak az ára esett, a tavalyi legmagasabb áránál egy kerek d.-vel olcsóbban árusították. Más 20 shillinges 60 alatti fonalaknál hasonló volt a helyzet." Ami az élelmiszer-piacot illeti, a londoni „Weekly Dispatch"[361] megállapítja: „A búzára vonatkozóan a gazdák gabonájuk cséplése és készleteik számbavétele során arra a meggyőződésre jutnak, hogy a termés a vártnál is gyöngébb lesz. Véleményük szerint valójában *féltermésnek* tekinthető." A mintegy két hete tartó esős idő, amely mind a búza vetése, mind a már elvetett magvak számára rendkívül kedvezőtlen, az 1854. évi termést illetően is komoly gondot okoz.

Oxfordshire-ből jelentik:

„Ami a búzatermést illeti, teljes egészében szánalmasan rosszul ütött ki; olyan gazdaságok, amelyek acre-enként rendszerint 40–44 bushel terméshozamot érnek el, az idén csak 15–20 bushelt takarítanak be; és néhány jól megművelt földön búzából és babból acre-enként csak 8–10 bushel termett. Burgonyában, amelyet a burgonyavész súlyosan megkárosított, a terméshozam jelentéktelen."

Egy yorkshire-i jelentés a következőkről tájékoztat bennünket:

„Az esőzés miatt mindenféle földmunka leállt; és az idei termés maradványa – az egész bab, a tavaszi búza nagy része és némi zab –, mivel nem óvták meg a rossz időjárás hatásától, sajnos egészen átnedvesedett, s még remény sincs arra, hogy akár a szárító hatású tavaszi szelek beállta után is csépelni lehet majd. Emellett siralmasan kicsírázott, nem kétes tehát, hogy ez az utolsó tartalék sajnálatos módon óhatatlanul veszendőbe megy. A szóbanforgó veszteség mérvéről csak halvány fogalmat adhatunk. A Tees folyótól egész Catterickig és Stokesleyig, a clevelandi alföldet is beleértve és Thirsktől keletre a tengerig, valamint Harrogate-től és Humbertől nyugat felé a tengerig, a földeken óriási mennyiségű gabona hever, amelyet a nedvesség már tönkretett és további eső fenyeget; a burgonyavész következtében a burgonyának kereken ötven százaléka menthetetlenül megromlott; ugyanakkor vetőmagvak iránt újabb kereslet mutatkozik, s a régi gabonából csekélyek a készletek. *Bizonyos, hogy az ország valamennyi búzatermő vidékén kevesebb és rosszabb minőségű a termés, mint bármikor emberemlékezet óta.*"

Egy hertfordshire-i jelentésből erről értesülünk:

„Igen szokatlan, hogy ebben az évszakban *országunkban még nem fejeződött be az aratás.* Mégis így áll a helyzet, mert sok földről még nem takarították be a zabot, a tavasszal ültetett bab tetemes részét, némelyik földről pedig az árpát, sőt akad néhány föld, ahol még nem kaszálták le a tavaszi gabonát."

A múlt szombati „Economist"[20] a következő táblázatot közli, amelyből kitűnik, hogy az 1853 január 5-től október 10-ig terjedő időszakban mennyi búzát és egyéb gabonafélét, darát és mindenfajta lisztet importáltak az Egyesült Királyságba:

Exportáló országok	Búza	Búzadara, illetve búzaliszt	Különféle gabona	Dara és mindenfajta liszt összmennyisége
	quarter	mázsa	quarter	mázsa
Oroszország, az északi kikötőkből	69 101	64	307 976	65
A fekete-tengeri kikötőkből	704 406	—	1 029 168	—
Svédország	3 386	13	3 809	13
Norvégia	—	1	561	1
Dánia	220 728	5 291	733 801	5 291
Poroszország	872 170	3 521	899 900	3 521
Mecklenburg-Schwerin	114 200	—	123 022	—
Hannover	19 187	—	146 601	—
Oldenburg	2 056	—	19 461	—
Hanza-városok	176 614	53 037	231 287	53 066
Hollandia	58 034	306	132 255	308
Belgium	15 155	353	20 829	353
Csatorna-szigetek (külföldi termékek)	526	4 034	629	4 034
Franciaország	96 652	857 916	470 281	858 053
Portugália	4 217	4	21 657	4
Azori-szigetek	630	—	14 053	1
Spanyolország	13 939	177 963	48 763	177 985
Gibraltár	—	9	4 368	9
Olaszország:				
Szardíniai területek	7 155	2 263	8 355	2 263
Toszkána	43 174	67 598	45 597	67 598
Egyházi állam	39 988	—	41 488	—
Nápoly és Szicília	8 618	2	11 977	2
Osztrák területek	44 164	370	106 796	370
Málta	28 569	—	56 281	—
Ión-szigetek	82	—	16 220	—
Görögország	1 417	—	10 221	—
Havasalföld és Moldva	209 048	—	601 481	—
Szíria	21 043	—	24 686	—
Egyiptom	297 980	—	543 934	—
Egyéb török területek	218 407	7 370	689 703	7 370

Exportáló országok	Búza	Búzadara, illetve búzaliszt	Különféle gabona	Dara és mindenfajta liszt összmennyisége
	quarter	mázsa	quarter	mázsa
Algéria	—	—	21 661	—
Marokkó	3	3	13 451	—
Brit Kelet-India	—	205	—	205
Brit Észak-Amerika	45 587	232 216	62 626	232 493
Amerikai Egyesült Államok	434 684	2 388 056	630 324	2 389 283
Brazília	—	3	237	320
Más országok	1	148	8	148
Összesen	3 770 921	3 800 746	7 093 467	3 802 756
3 800 746 mázsa búzadara és búzaliszt egyenértéke	1 085 927			
Búza – szemestermény és őrlemény – összesen 3 802 756 mázsa egyéb dara és liszt egyenértéke	4 856 848		1 086 522	
Különféle gabona – szemestermény és őrlemény – összesen			8 179 989	

Az „Economist", hogy a City-kereskedők aggodalmait eloszlassa, a fenti táblázatból ezeket a következtetéseket vonja le:

„1847-ben, a magas árak rendkívüli ösztönzése ellenére, búzából és lisztből az egész év folyamán csak 4 464 000 quartert importáltunk. Ez év első kilenc hónapjában, bár az árak az utolsó két hónap kivételével, nem voltak ilyen ösztönzők, 4 856 848 quartert hoztunk be. E nagy behozatalt illetően, amennyiben belföldi gabonaellátásunkat érinti, *csak két eset lehetséges*: vagy nagy része fogyasztásra ment és akkor saját belföldi termésünket ugyanilyen arányban megtakarítottuk, vagy *raktárházakba került* és később rendelkezésre fog állni."

Csakhogy ez a dilemma teljesen elfogadhatatlan. A kontinensről való gabonakivitel tilalma, illetve fenyegető tilalma miatt a gabonakereskedők

jónak látták készleteiket egyelőre Angliában elraktározni, ahol azok csak az esetben kerülnek majd elő, ha a gabonaárak Angliában magasabbak lesznek, mint a kontinensen. Egyébként, 1847-tel ellentétben, azoknak az országoknak a kínálata, amelyeket az orosz–török háború érinthet, 2 438 139 quarter gabona és 43 727 mázsa liszt. November 30. után Egyiptomból is tilos lesz a kivitel. S végül, Anglia az idén csupán más nemzetek szokásos *évi* fölöslegére számíthat, holott a gabonatörvények eltörlése előtt szükség idején rendelkezésére álltak a jó években felhalmozott külföldi készletek.

A „Weekly Times"[266] saját szemszögéből a következőképpen foglalja össze a helyzetet:

„A négyfontos cipó ára egy shilling – az időjárás rosszabb, mint ebben az évszakban fél évszázad óta valaha is volt – a munkásosztály sztrájklázban él – ismét dühöng nálunk az ázsiai kolera, és háborús téboly kerített bennünket hatalmába. Már csak a hadiadók és az éhínség hiányzanak, s akkor teljes a száma az Angliát hagyományosan sújtó csapásoknak."

War – Strikes – Dearth

A megírás ideje: 1853 november 1.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 15. (3925.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

[A perzsa hadjárat Afganisztánban és az orosz hadjárat Közép-Ázsiában – Dánia – Hadműveletek a Dunánál és Ázsiában – A wigani szénbányászok][362]

London, 1853 november 4., péntek.

Safi kánt, a St. James-i udvarnál akkreditált perzsa nagykövetet a sah hirtelen visszarendelte Angliából. Ez a visszarendelés különös módon egybeesik Perzsia afganisztáni hadműveleteivel, amelyek során Perzsia hír szerint elfoglalta Herátot,[363] s egybeesik az oroszoknak Hiva, a hivai kánátus fővárosa ellen viselt hadjáratával.[364] A perzsa és az orosz hadjárat olyan vállalkozásoknak tekinthetők, amelyek – az egyik nyugat, a másik észak felől – Punjab, a keleti brit birtokok északi előőrse ellen irányulnak. Az orosz hadjárat parancsnoka Perovszkij tábornok, ugyanaz, akinek 1839–40-es hivai hadjárata kudarcba fulladt. Az oroszok, mivel az utóbbi években flottillát létesítettek az Aral-tavon, most már az Amu-Darja folyón felfelé is hajózhatnak.

Egy nagy orosz flotta cirkál a Keleti-tengeren, ahol a minap alkalma nyílt a slite-i erődítmények és Gotland svéd sziget kikötőjének megszemlélésére, amelyek után Oroszország ugyanúgy sóvárog, mint annak idején a svéd partok közvetlen közelében elterülő Åland-szigetek után, amelyeket 1836-ban birtokába vett és alaposan megerősített. Gotlandból az orosz flotta továbbhajózott Kattegatba és Sundba, hogy támogassa a dán király tervezett államcsínyjét abban a nagyon is valószínű esetben, ha a koppenhágai országgyűlés nem fogadja el szó nélkül az úgynevezett összállami alkotmányt (Gesamtstaatsverfassung), amelyet a nagylelkű cár rá akar kényszeríteni. Koppenhágában a következőképpen áll a helyzet: a dán kormánynak a parasztszövetség[237] segítségével sikerült a Lex Regiát[228] hatályon kívül helyeznie és az új trónöröklési törvényt elfogadtatnia. Ez a párt Tscherning ezredes vezetésével főleg arra törekszik, hogy a „festes Gut"-ot, amely a feudális parasztbirtok egy fajtája, szabad tulajdonná nyilvánítsák, és a parasztság

érdekeinek és fejlődésének kedvező községi törvényhozást vezessenek be. A joggal nemzetinek és liberálisnak nevezett párt – az Eider-dán párt, amely 1848-ban megalakította a Casino-kormányt,[365] rákényszerítette az 1849-es alkotmányt a királyra és háborút viselt Schleswig-Holstein ellen – főleg szellemi foglalkozású személyekből áll, s akárcsak a kontinens többi liberális pártja, figyelmen kívül hagyta a nép zömének, Dániában tehát a parasztságnak az érdekeit. Így aztán a népre gyakorolt befolyása megszűnt, és a kormánynak sikerült ezt a pártot szinte teljesen kiszorítania a mostani képviselőházból, ahol ma alig van tíznél több képviselője. A kormány pedig, mihelyt a parasztszövetség segítségével megszabadult az Eider-dánok gyűlölt ellenzékétől, levetette álarcát és meghívta a kormányba a mindkét párt előtt gyűlöletes Ørstedt urat; és nemcsak hogy nem hízelgett többé a parasztpártnak, hanem királyi vétóval megakadályozta az új községi törvényhozás közzétételét, holott ezt annak idején a parasztok megnyerése céljából a kormány maga terjesztette be. A parasztszövetség tagjai, akiket a kormány megtévesztett és rászedett, összefogtak az Eider-dánokkal, és Monrad lelkészt, az Eider-dánok egyik vezetőjét nevezték ki az alkotmány kérdéséről tanácskozó bizottság alelnökévé. Ez az összefogás meghiúsított minden reményt az alkotmánynak törvényes úton való megdöntésére, és mivel az egész tervet a moszkoviták főzték ki a maguk érdekében, nem véletlen, hogy az orosz flotta éppen a válság pillanatában bukkan fel a dán vizeken.

Minden bécsi és berlini újság megerősíti azt a hírt, hogy a török hadseregnek erős hadosztályai átkeltek a Dunán. Az „Österreichische Korrespondenz"[5] szerint az oroszok a Kis-Havasalföldön visszaverték a törököket. Egy távirati hír közli, hogy a két hadsereg között október 21-én komoly ütközetre került sor Ázsiában. Meg kell várnunk a bővebb és hitelesebb híreket, hogy megmagyarázhassuk, milyen körülmények indíthatták a török főparancsnokot arra, hogy Vidinnél átkeljen a Dunán, mert ez a hadmozdulat első pillantásra durva baklövésnek látszik. A „Kölnische Zeitung"[212] jelenti, hogy Gorcsakov herceg a Havasalföldön lefoglalt minden pénzesládát (nem írja meg, hogy kincstáriakat vagy másokat); s egy másik német lap szerint ugyanez a tábornok a Duna partjáról az ország belsejébe szállíttatott minden külföldi kivitelre szánt gabonát.

A mai francia lapok megerősítik azt a hírt, hogy Samil fölénybe került Voroncov herceggel szemben. Az „Agramer Zeitung"-ban azt olvassuk, hogy Danilo herceg fontos levelet kapott Oroszországból, melynek vétele után elrendelte, hogy a montenegrói területen begyűjtött egész gabonát szállítsák Zsabljakba. Tölténytet gyártanak és golyókat öntenek. A hírek szerint Oroszország közölte vele, hogy a törökök és az oroszok közti összecsapás

küszöbön áll, és hogy ez hazafias és szent háború; s hogy a montenegróiak éberen őrködjenek határaik felett, nehogy a szomszédos tartományok segítséget nyújtsanak a portának.

A bécsi „Wanderer"[277] október 27-i számában azt állítja, hogy egy szentpétervári levél szerint Miklós császár tartalékhadsereg felállítását rendelte el, s ennek Volhíniában lesz a főhadiszállása.

Múlt kedden zavargás tört ki Blackburnben a St. Peter-kerület tanácsnokainak megválasztása alkalmával, s a katonaságnak be kellett avatkoznia.

A wigani zavargásokkal kapcsolatban Cowell úr, a prestoni munkások vezetője nyilvános gyűlésen kijelentette, hogy „nagyon sajnálja azt, ami Wiganben történt. Sajnálja, hogy a wiganieknek nem volt több eszük, mint hogy az egyenlősítés rendszeréhez folyamodjanak. Esztelenség volt a munkásoknak azért összefogni, hogy elpusztítsák a vagyont, amelyet maguk termeltek. Maga a vagyon sohasem okozott nekik kárt – az emberek, akiké a vagyon, azok voltak a zsarnokok. Tartsák tiszteletben a vagyont és az emberéletet, s békés, rendes és nyugodt módon cselekedve bízhatnak benne, hogy a küzdelem végül is az ő javukra dől el." Korántsem akarom a wigani szénbányászok céltalan erőszakos tetteit védeni, amelyekért hét ember vérével fizettek. De másfelől megértem, hogy igen nehéz, különösen a munkásosztály alsóbb elemei számára – s a szénbányászok kétségkívül ezek közé tartoznak –, hogy „békésen, rendesen és nyugodtan" cselekedjenek, amikor a legteljesebb nyomor és munkáltatóik szenvtelen arcátlansága őrült tettekbe hajszolja őket. A zavargásokat a munkáltatók provokálják, hogy fegyveres erőt vehessenek igénybe és a munkások minden gyűlését hatósági rendelettel betilthassák, ahogy ezt Wiganben tették. A Wigan városában péntek délután kitört zavargásra a bányavidék szénkirályai adtak okot, akik nagy számban gyűltek össze a Whiteside-Royal szállodában, hogy a szénbányászok követeléseiről tanácskozzanak, és határozatot hoztak, mely szerint elutasítanak minden egyezkedést a munkásokkal. A Wigan közelében levő haigh-i fűrésztelep elleni hétfői támadás voltaképpen az idegen szénbányászok ellen irányult, akiket Peace úr, Balcarres grófjának ügynöke Walesből hozott át a sztrájkoló szénbányászok pótlására.

A szénbányászoknak bizonyára nem volt igazuk, amikor erőszakkal megakadályozták munkástársaikat abban, hogy elvégezzék az általuk félbehagyott munkát. De ha figyelembe vesszük, hogy a munkáltatók súlyos bírságokkal kötik meg egymást *munkáskizárásaik* érvényre juttatása végett, csodálkozhatunk-e a munkások durvább, de kevésbé képmutató módszerén, amellyel *munkabeszüntetésüket* igyekeznek érvényre juttatni? Maga Joseph Hume úr ezt írja a prestoni munkásokhoz intézett levelében:

„Azoknak a névsorában, akik amellett emelnek szót, hogy a nemzetek közti viszályokat háborúskodás helyett döntőbíróság útján rendezzék, sok gyártulajdonost látok, akik e pillanatban harcban állnak munkásaikkal."

A prestoni Gyárosok Szövetsége kiáltványt tett közzé, hogy igazolja az általános munkáskizárást. Őszinteségükre következtetni lehet abból a tényből, hogy a munkáltatók titkos ligáját, amelynek programjáról mintegy két hónappal ezelőtt tájékoztattam az Önök olvasóit*, egyetlen szóval sem említik, s ilymódon az összeesküvés kitervelt eredményét olyan szükségszerűségnek tüntetik fel, amelyet a munkáltatók képtelenek voltak elkerülni. Hibáztatják a munkásokat, amiért 10%-ot követelnek, sem többet, sem kevesebbet. Azt nem közlik a nyilvánossággal, hogy a munkáltatók 1847-ben, amikor 10%-os bércsökkentést hajtottak végre, megígérték, hogy mihelyt felélénkül az üzlet, ezt visszaadják; és arról sem beszélnek, hogy a munkások ismételten tájékozódtak az üzlet felélénküléséről Bright, Cobden & Co. urak fényes leírásaiból, az egész burzsoá sajtó szavalataiból és a parlament megnyitásakor elhangzott trónbeszédből. Azt elhallgatják, hogy a kenyér több mint 40%-kal drágult, a szén 15–20%-kal, a hús, a gyertya, a burgonya és más cikkek, amelyek nagy tételt képviselnek a munkásosztály fogyasztásában, kb. 20%-kal drágábbak, mint azelőtt, és hogy a gyárosok ez alatt a lobogó alatt győzték le ellenfeleiket: „*Olcsó kenyeret és magas béreket!*" Hibáztatják a munkásokat, amiért továbbra is követelik, hogy ugyanabban a városban az ugyanazon szakmabeli gyárakban egyenlők legyenek a bérek. De vajon mestereiknek, Ricardónak és Malthusnak egész doktrínája nem abból a feltevésből indul-e ki, hogy ilyen kiegyenlítés már országszerte létezik? Az emberek, mondják, egy bizottság utasításaira cselekszenek. „Idegenek", „betolakodók", „hivatásos agitátorok" bujtogatják őket. Pontosan ugyanezt állították a védővámosok, akik a Gabonatörvény-ellenes Liga[366] idején ugyanezeknek a gyárosoknak szemére vetették, hogy Bright és Cobden uraktól, két „hivatásos agitátortól", vezettetik magukat, s hogy vakon a manchesteri[76] forradalmi bizottság parancsaira cselekszenek, járulékokat vetnek ki, előadók és misszionáriusok hadával rendelkeznek, elárasztják az országot kis és nagy nyomtatványokkal és államot alkotnak az államban. A legfurcsább az, hogy miközben a munkáltatók azzal vádolják a munkásokat, hogy „egy bizottság utasításaira cselekszenek", saját magukat „Egyesült Gyárosok Szövetségének" nevezik, szóbanforgó kiáltványukat egy *bizottság* révén adják ki, és manchesteri, boltoni, buryi stb. „idegenekkel" esküsznek

* *V. ö. 244–245. old. – Szerk.*

össze. A munkáltatók kiáltványában említett „idegenek" pusztán a szomszédos ipari körzetek munkásai.

Mindamellett korántsem hiszem, hogy a munkások elérik azt a közvetlen célt, amiért sztrájkba léptek. Ellenkezőleg, egyik előző tudósításomban jeleztem, hogy nemsokára a bérek *csökkentése* ellen, nem pedig *emelésükért* kell majd sztrájkharcot vívniuk. Máris szaporodnak a bércsökkentések, és ezek sztrájkokat idéznek elő. Ennek az egész mozgalomnak igazi eredménye az lesz, mint előző alkalommal megállapítottam, hogy „a munkásosztály tevékenysége hamarosan politikai síkra fog áttevődni, és a sztrájkokban nagyra nőtt új szakmai szervezetek roppant értékesek lesznek majd számukra."* Ernest Jones és a többi chartista vezető ismét sorompóba lépett; és a manchesteri nagygyűlésen, múlt vasárnap, a következő határozatot hozták:

„Miután tanúi voltunk annak, hogy a munkáltató osztály az ország különböző szakmáival szemben egyesített erőfeszítéseket tesz, ellenezve, hogy a munkások tisztességes napi munkáért tisztességes napibért kapjanak, ez a gyűlés azon a véleményen van, hogy a munkások jelenlegi harcát csak úgy koronázhatja siker, ha megdönti a munkáltató osztály monopóliumait olyképpen, hogy a Népcharta[170] törvénybe iktatása révén a dolgozó osztályok képviselve legyenek a parlament alsóházában, mert csakis akkor hozhatnak törvényeket a saját érdekükben, helyezhetik hatályon kívül a sérelmes törvényeket, és érhetik el a munka eszközei fölötti rendelkezést, magas béreket, olcsó élelmet, állandó foglalkoztatást és a munkájukkal való szabad rendelkezést."

A megírás ideje: 1853 november 4.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 18. (3928.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

* *V. ö. 326. old. – Szerk.*

Friedrich Engels

A török háború menete

Immár nem kétséges, hogy a Dunánál hadműveletek indultak meg. Omer pasa Vidinnél átkelt a folyón, túlsó partján elfoglalt egy Kalafat nevű falut, előőrseit elindította Krajova felé, miközben a törökök Ruszcsukból is támadást intéztek az átellenben levő város, Gyurgyevó ellen, s beszélnek egy harmadik és negyedik támadásról Braila és Turna irányában. Ugyanakkor Oltenicánál további összecsapásra került sor, és itt az orosz volt a támadó fél. Az egyik sürgöny szerint ez az utóbbi ütközet három óra hosszat tartott és az oroszok visszaverésével végződött; egy másik, november 8-án este érkezett bécsi sürgöny viszont arról számol be, hogy a csata huszonnyolc órán át folyt és kimenetele még mindig bizonytalan. Valószínűbb, hogy az előbbi jelentés felel meg a valóságnak.

A többi ütközet kimeneteléről is eltérő hírek érkeznek. A gyurgyevói ütközet minden jelentés szerint eredménytelennek látszik; a Braila és a Turna közelében lezajlott ütközetek kimeneteléről semmit sem tudunk; ami a Kalafatból kiinduló előnyomulást illeti, néhány távirati hír szerint a törökök előnyre tettek szert, és visszaverték az oroszokat – mások szerint a törököket azonnal feltartóztatták és visszaszorították Kalafatba. A valószínűség szerint az első jelentés fedi a valóságot.

Egészben véve a következőket vehetjük biztosra: Omer pasa – az alább részletezett okokból – feladta azt, amit előzőleg úgy jelöltünk meg, mint a törökök természetes taktikáját ezen a határon, vagyis a defenzívát.* Offenzív lépéseket tett, és felhasználva az oroszok kivonulását a Kis-Havasalföldről, október 28-án Vidinnél, saját hadállásának szélső balszárnyán átkelt a Dunán; hogy milyen erőkkel, azt nem tudjuk kideríteni. De mivel azóta csupán arról hallunk, hogy a törökök más pontokon színlelt vagy részleges támadásokat indítottak, és mivel jelentéktelen erőkkel egy hatalmas ellenség szemeláttára akkora folyón átkelni, mint a Duna, tiszta őrültség lenne,

* *V. ö. 328., 408–410. old. – Szerk.*

biztosra vehetjük, hogy Omer pasa a rendelkezésére álló tényleges hadsereg fő részét magával vitte. Mert amíg kétségtelenül megbízható hírek meg nem győznek bennünket erről, nem hihetjük el, hogy – mint némelyik távirat állítja – 7000 emberrel megkockáztatta az átkelést a Dunán, noha a közelben nincsenek más erősítései vagy tartalékai, mint a Szófiában, tehát tőle 150 mérföldnyire állomásozó 8000 embere. Mivel viszont a török sereg derékhadát csak a legutóbb vonták össze Várnában, Sumlában és Ruszcsukban, éppilyen nehezen magyarázhatjuk meg, hogyan volt képes Omer pasa arra, hogy hadseregének zömét hirtelen a fenti helyektől átlag 250 mérföld távolságra levő Vidinben összpontosítsa.

A legvalószínűbb magyarázat az, hogy Omer pasa, látva az oroszok előnyomulását Vidin felé, jelentős mértékben balra tolta el hadállásait; a Konstantinápolyba vezető közvetlen útvonal védelmét pedig átengedte a ruszcsuki, szilisztriai, várnai és sumlai helyőrségeknek; jobbszárnyának támogatását Ruszcsukra, balszárnyáét Vidinre bízta, középhadának gyülekezőhelyeként pedig Nikopoliszt jelölte ki. Ebben a Ruszcsuktól Vidinig nyúló, mintegy 200 mérföld hosszú hadállásban a balszárnyon vonta össze mindazokat a csapatokat, amelyeket maga köré tudott gyűjteni, majd átkelt a Dunán, s így nyilván megkerülte az oroszok jobbszárnyát. Azt remélte, hogy előretolt egységeiket megtámadhatja és visszavonulásra kényszerítheti a Zsil mögé. Ő maga úgy juthatna át e folyó túlsó partjára, hogy vagy frontálisan vívja ki az átkelést, vagy Rasova közelében egy másik alakulatot dob át a Dunán, amely így elérhetné a Zsil túlsó partját. Az Olton, a Duna második mellékfolyóján, amely a Vidinből Bukarestbe vezető utat keresztezi, ugyanígy át lehetne kelni, ha a török középhad egy másik részlegét Nikopolisznál és Turnánál, az Olt torkolata alatt átdobná a Dunán. És végül: lejjebb, Gyurgyevónál vagy Brailánál végrehajtott színlelt támadások is hozzájárulhatnának ahhoz, hogy az oroszokat félrevezessék a törökök tényleges támadási pontjait illetően.

Aligha kétséges, hogy – politikai indítékokat pillanatnyilag figyelmen kívül hagyva – ezek voltak Omer pasa tervei. A londoni „Times"[24] azt írja, hogy a törökök *ténylegesen átkeltek* Gyurgyevónál; de ez nyilvánvaló álhír. Nincs olyan zászlós bármely fegyelmezett hadseregben, aki elkövetné azt a baklövést, hogy Európa legnagyobb folyamán – méghozzá ahol a legszélesebb és a legnehezebb – tekintélyes és koncentrált ellenség szemeláttára két sereggel két különböző, egymástól 250 mérföldnyi távolságra lévő helyen átkeljen.

Mi tehát Omer pasa hadműveletének célja? Megkísérli az ellenség oldalszárnyának megkerülését s egyidejű oldalsó és frontális támadásokkal egész

harcvonalának felgöngyölítését. Az ilyen hadművelet teljesen indokolt, ha fő erőnkkel meglepetésszerűen oldalba támadhatjuk az ellenséget; ha saját frontunkat támadás nem érheti; ha balsiker esetére biztosítottuk a visszavonulás útját; és ha az ellenség hadállását, egyik szárnyat a másik után, felgöngyölítve, elvágjuk összeköttetését hadműveleti bázisával. A jelenlegi esetben azonban az utóbbi feltétel nincs meg. Ellenkezőleg, míg Omer pasát visszavonulás esetén az a veszély fenyegeti, hogy seregének jobbszárnyát a Havasalföldön átkarolják és így a Kalafat felé vezető utat elvágják (amely esetben csak Ausztriába vonulhatna vissza), addig az orosz visszavonulási vonalat a Kalafatból Bukarest felé irányuló támadás egyáltalán nem zavarhatja. Mint bizonyára emlékeznek, ezen az alapon állapítottuk meg nemrégiben, hogy a törökök csak egyetlen vonalon támadhatnak eredményesen, mégpedig a Duna felől a Szeret irányában, vagyis azon a keskeny földsávon, amely Beszarábiát az osztrák határtól elválasztja.* A törökök nem azt a hadmozdulatot hajtották végre, amely nyomban veszélyeztette, ha ugyan nem vágta volna el az oroszok közlekedési útvonalát, hanem az ellenkező oldalon támadnak, ahol még győzelem esetén sem várható döntő siker. Ami azt a feltételt illeti, hogy a török front nincs kitéve támadásnak, ez lehetséges, amennyiben a fő hadműveletek Vidin és Krajova vagy Szlatina között zajlanak le, s nem valószínű, hogy az oroszok lejjebb kelnének át a Dunán – hacsak nem követnének merészebb stratégiát, mint amilyent eddig tapasztaltunk náluk. De ugyanakkor a Vidintől Ruszcsukig húzódó török front számára is akadályt jelent a közte és az ellenség között elterülő széles folyam, s így ezen a szakaszon viszonylag csekély aktivitás lehetséges.

A fő feltétel azonban nincs meg a jelenlegi esetben.

Az ilyenfajta hadművelet remek történelmi példája a jénai csata.[367] Napóleonnak sikerült hadseregének zömét észrevétlenül felvonultatni a poroszok balszárnya ellen, és nyolc óra alatt olyan tökéletesen felgöngyölítette őket, hogy a porosz hadsereg, amelynek visszavonulási útját elvágták, megsemmisült és mint hadsereg eltűnt a föld színéről. Csakhogy ez húsz négyzetmérföldes terepen és húsz óra alatt történt. Ezúttal kétszázszor ötven mérföldes területről van szó, amelyen nincsenek utak, s minden hadmozdulat időtartama is ennek megfelelően nő. A támadás meglepetésszerűsége, ereje és hevessége, amelynek Napóleon Jénánál teljes sikerét köszönhette, itt némi erőfeszítés után minden bizonnyal szószerint kátyuba jutna. Ez még nyilvánvalóbb, ha egy pillantást vetünk a térképre. A törököknek Kalafatból Krajovába kell menetelniök. Itt ütköznek bele az elsőbe azon folyók

* *V. ö. 328. old. – Szerk.*

közül, amelyek az erdélyi havasokból a Duna felé folynak, észak-déli irányban átszelik a Havasalföldet, és megannyi védelmi vonalat alkotnak, a támadó hadseregnek pedig valamennyin át kell törnie. Az ország e tekintetben nagyon hasonlít Lombardiához, s a szóbanforgó két folyót, a Zsilt és az Oltot a Mincióval és az Adigével hasonlíthatjuk össze, amelyeknek katonai jelentősége olyan sokszor bebizonyosodott.

Feltéve, hogy a törökök átkelnek a Zsilen, ami talán sikerül nekik, először az Oltnál, Szlatina mellett ütköznek majd komoly ellenállásba. Az Olt, szélessége és mélysége miatt, sokkal félelmetesebb akadály; egyébként az oroszok némi fürgeséggel olyan hadsereget vonhatnak ott össze, amely nemcsak minden török támadást vissza tud verni, hanem nyomban ki is vívhatja a győzelmet. Egy krajovai orosz győzelemnek, kivéve, ha igen nagy arányú, valójában nem lenne nagy jelentősége, mivel a törökök három erőltetett meneteléssel elérhetnék Kalafatot és a Dunát, s így megmenekülhetnének az üldözés elől. De egy szlatinai török vereség – eltekintve attól, hogy az ott összpontosított orosz csapatok nagyobb tömegénél fogva döntőbb jelentőségű lenne – lehetővé tenné, hogy az oroszok öt–hat napig üldözzék ellenfelüket, márpedig köztudomású, hogy a győzelem gyümölcseit nem a csatatéren aratják le, hanem az üldözés alatt, amely a megvert hadsereg teljes felbomlásához vezethet. Nem valószínű tehát, hogy Omer pasa valaha is át tud kelni az Olton, ha Gorcsakov ott kíván vele megütközni; Omer pasa ugyanis 25 000 embernél többet akkor sem tud e folyó partján összevonni, ha minden körülmény kedvez a törököknek, Gorcsakov viszont könnyen és kellő időben 35 000 embert gyűjthet össze. Ami a Duna déli partjáról kiinduló török oldaltámadásokat illeti, ezek meglehetősen ártalmatlanok, ha a támadó erők nem rendelkeznek óriási mennyiségű pontonnal és egyéb anyaggal, márpedig a törököknél ezekkel igen ritkán találkozunk. De feltéve, hogy a törököknek sikerül az átkelés az Olton, sőt még az Argesen is – egy keletebbre levő másik fontos folyón –, nehezen képzelhető el, hogy Omer pasa beveszi a bukaresti orosz sáncokat és szabályos ütközetben megfutamodásra kényszeríti az orosz sereget, hiszen ez számbelileg minden bizonnyal közel egyharmaddal nagyobb azoknál a csapatoknál, amelyeket ő fel tudna vonultatni ellene.

Ha tehát az oroszok ezt a háborút egyáltalán valamiféle katonai elvek szerint viselik, Omer pasa veresége biztosra vehető; ha viszont a háborút nem katonai, hanem *diplomáciai* elvek alapján folytatják, egészen más lehet az eredmény.

Az oroszok önkéntes visszavonulása kalafati fontos hadállásukból, miután Szerbia megfenyegetése végett olyan sok csapatot küldtek oda; Omer pasa

akadálytalan átkelése a Dunán; viszonylag háborítatlan és igen lassú hadmozdulatai a Kis-Havasalföldön (az Olttól nyugatra fekvő területen); a török támadások jelentéktelen volta minden más ponton – már amennyire meg tudjuk ítélni; végül, a Vidinből történt előnyomulás stratégiai hibái, amelyekről egy percre sem tételezheti fel senki, hogy Omer pasa figyelmét elkerülhették – mindezek a tények némileg megalapozzák egyes mértékadó szaktekintélyek következtetését, amely ugyan meglehetősen fantasztikusnak látszik. Eszerint afféle hallgatólagos megállapodás jött létre a két ellenséges tábornok között, hogy az oroszok a Kis-Havasalföldet átengedik a törököknek. Az Olt – mondják azok, akik így vélekednek – igen kényelmes természetes gát, amelynél a két hadsereg az egész zimankós télen át szembenézhet egymással, miközben a diplomaták ismét iparkodnak valamilyen megoldást találni. Az oroszok, ha eddig a pontig visszavonulnának, nemcsak nagyvonalúságukat és békeszeretetüket bizonyítanák be, hanem egyúttal valamiféle jogot szereznének a bitorolt területekre, mert a dunai fejedelemségek orosz–török *közös megszállása* messzemenően összhangban áll a fennálló szerződésekkel. Ha ilyen nyilvánvaló nagyvonalúságot tanúsítanak Európában, komoly veszedelmektől menekülhetnek meg Ázsiában, – ahol, úgy látszik, rosszabbul állnak, mint valaha –, és mindenekelőtt bármely pillanatban elég erősek lennének ahhoz, hogy kikergessék a törököket arról a földsávról, amelyet a Duna bal partján átengedtek nekik. Különös, de korántsem elégséges bizonyíték ezen elmélet mellett az a tény, hogy az udvar bizalmát élvező bécsi lapok nyíltan írnak róla. A legközelebbi napok megmutatják, helyes-e ez a felfogás, vagy pedig komoly, tényleges háború fog-e folyni. Tévednénk, ha nem az utóbbi eshetőség következne be.

Lassanként kiderül, hogy Ázsiában mindkét fél lényegesen gyöngébb, mint feltételezhető volt. A „Journal de Constantinople"[261] szerint a törököknek október 9-én Erzerumban 10 000 főnyi tartalékuk volt; Batumiban 4000 sorkatonájuk és 20 000 főnyi irreguláris csapatuk, amelyet nyilván az aktív hadseregbe szántak; Bajazidban, a perzsa határon, 3000 emberük; Karszban és Ardahanban, az orosz határnak (Batumi után) két legfontosabb pontján pedig összesen 16 000 főnyi elővédjük. Ez utóbbit állítólag néhány nap múlva Szíriából érkező 10–12 000 főnyi új csapattal erősítik meg. Ez persze lényegesen kevesebb annál, amit más jelentések alapján feltételeztünk; 100 000 helyett csak 65 000! De másrészt, ha hitelt adhatunk a Konstantinápolyon át érkező híreknek, a Tifliszt és Georgiát Oroszországgal összekötő legfontosabb kaukázusi szoros a hegylakók kezén van, Samil Tiflisztől kilenc mérföldnyire szorította vissza az oroszokat; és Voroncov tábornok, a georgiai parancsnok kijelentette, hogy egy török háború esetén

ezt a tartományt csak akkor tudja tartani, ha 50 000 főnyi erősítést kap. Hogy ezek a jelentések mennyire helytállók, nem tudjuk megítélni, de az, hogy tengeri úton nagy sietve erősítést küldtek Jerkum Kaléba, Redut Kaléba és a transzkaukázusi partvidék más pontjaira, azt bizonyítja, hogy Oroszország csillaga ezen a tájon nem valami fényesen ragyog. Ezeknek az erősítéseknek a létszámára vonatkozó jelentések eltérők; először azt állították, hogy 24 000 embert indítottak útnak, de honnan vennék a hajókat az oroszok ekkora hadsereg részére? Mint most kiderül, a 13. hadosztályt, az 5. hadtest első hadosztályát (Lüders tábornok) küldték oda; ez mintegy 14 000 embert jelentene, ami több mint valószínű. Azt a mesét, hogy a fekete-tengeri kozákok a szárazföldön megkerülték a Kaukázus nyugati csücskét, és sikerült 24 000 embert (úgy látszik, ezt a számot az oroszok különösképpen kedvelik) a sziklás és keskeny parton háborítatlanul átvinni Redut Kale felé, minél tovább gondolkodunk rajta, annál hihetetlenebbnek tartjuk. A fekete-tengeri kozákokat a Kubán- és a Terek-vonal védelme éppen eléggé elfoglalja; az pedig, hogy ilyen létszámú lovasság egymagában végigvonulhatott egy százötven mérföld hosszúságú hegyi ösvényen anélkül, hogy támadás érte volna ellenséges népesség közepette, ahol akár néhány ember is feltartóztathatta vagy kettévághatta volna hadoszlopát – afféle történet, amilyet csak Oroszországban hallani, ahol a mai napig is azt állítják, hogy Szuvorov Zürichnél megverte Massénát.[368]

Itt van tehát a legalkalmasabb terep a török akció számára. A sorkatonaság hirtelen, koncentrált támadásai a Tifliszbe vezető főútvonalon – a part mentén, ha a törökök a tengeren tartani tudják pozíciójukat, ha pedig erre nem képesek, akkor belül, Karszon vagy Ardahanon át – s ugyanakkor az irreguláris harcosok lankadatlan, erélyes akciói, sajátos hadviselésükből következő rajtaütéseik, mindez hamarosan tarthatatlan helyzetbe hozná Voroncovot, kapcsolatot teremtene Samillal és általános felkeléshez vezetne az egész Kaukázusban. Itt azonban – még inkább, mint a Dunánál – merészségre, gyorsaságra és az akciók egybehangolására van szükség. Majd elválik, rendelkeznek-e ennek a térségnek török parancsnokai ilyen képességekkel.

The Progress of the Turkish War
A megírás ideje: 1853 november 8 körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 25. (3934.) sz. (vezércikk)
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

Friedrich Engels

Az orosz vereségek[369]

Gondosan áttanulmányoztuk a „Canadá"-val érkezett európai újságokat, hogy a törökök és oroszok közti havasalföldi harcokról minden lehető felvilágosítást összegyűjtsünk, és így módunk van rá, hogy néhány fontos ténnyel kiegészítsük a „Washington"-nal érkezett jelentéseket, melyeket múlt pénteken kommentáltunk.* Akkor annyit tudtunk, hogy összeütközés zajlott le, s ezek részleteiről most sem tudunk sokkal többet. Értesüléseink még mindig zavarosak, ellentmondók és hiányosak, s valószínűleg ilyenek is maradnak, míg meg nem kapjuk a török tábornokok hivatalos sürgönyeit. Annyi azonban világos, hogy a törökök nagyon ügyesen manővereztek és kitartó lelkesedéssel küzdöttek, ami kellőképpen igazolta legőszintébb csodálóik dicséreteit, – azokat a dicséreteket, melyeket a hűvös és pártatlan emberek tömege túlzásnak tartott. Az eredmény általános meglepetés. Arra mindenki felkészült, hogy fényes bizonyítékait fogja kapni Omer pasa hadvezéri képességeinek, de hadseregének érdemeit, igazi értékét nem ismerték fel a nyugati újságírók és államférfiak. Igaz, hogy e hadsereg sorait törökök töltik meg, de ezek egészen másfajta katonák, mint azok, akiket Dibics 1829-ben megfutamított. Megverték az oroszokat a nagy orosz fölény ellenére, méghozzá kedvezőtlen körülmények közepette. Bízunk benne, hogy ez az előjel sokkal döntőbb orosz vereségek kezdetének bizonyulhat.

Csak most értesültünk róla, hogy a konstantinápolyi haditanács mintegy 25 000 főnyi hadsereget összpontosított Szófiában, hogy azt szükség esetén Szerbiában bevesse. Bármilyen furcsán hangzik is, erről a hadseregről és rendeltetéséről előzetes tájékoztatás nyilván nem jutott el Nyugat-Európába, de az világos, hogy Omer pasa ezt a haderőt a lehető legjobban felhasználta. Baklövés volt, hogy Szófiában állították fel e hadsereget, mert ha a szerbek nem lázadnak fel és nem csatlakoznak az oroszokhoz, – s ezt a jelenlegi

* *V. ö. 430–435. old. – Szerk.*

uralkodó* alatt aligha fogják tenni, – semmi ok arra, hogy hadsereg állomásozzék ebben a térségben; míg lázadás esetén a törököknek vagy be kell vonulniok az országba és el kell fojtaniok a lázadást, amire, minthogy Havasalföldön oroszok vannak, 25 000 ember nem elegendő, vagy pedig meg kell szállniok a határszorosokat és a szerbeket saját földjük határai közé kell szorítaniok, amihez bőven elég ennek a haderőnek az egynegyede. Omer pasa bizonyára ilyen szempontból nézte a dolgot, mert egyenesen Vidinbe vonultatta a sereget és a már régebben ott állomásozó haderejéhez csatolta. Ez az erősítés kétségkívül lényegesen hozzájárult ahhoz a győzelemhez, amelyet a Dannenberg tábornok parancsnoksága alatt álló oroszok jobbszárnyán most aratott és amelyről az elesett és elfogott orosz tisztek számán kívül más részletet nem tudunk, de amely nyilván teljes győzelem volt, és erkölcsileg még kedvezőbb hatása lesz a törökökre, mint anyagi szempontból.

Most értesültünk arról is, hogy azt a török haderőt, amely (a Ruszcsuk és Szilisztria között fekvő) Turtukaiból Oltenicába kelt át, *Iszmail pasa*, azaz Guyon tábornok vezette (nem tagadta meg keresztény hitét, bár magas rangja van a szultán seregében), aki a magyar harc idején tanúsított vitézsége folytán mint bátor, energikus és rugalmas parancsnok kiemelkedő hírnévnek örvend. Csak kevesen vannak, akik jelentékeny stratégiai képességek nélkül olyan eredményesen hajtják végre a parancsokat, mint ez alkalommal ő tette, midőn szuronnyal verte vissza ellenfelét. Pavlov tábornok oltenicai vereségének lényegében meg kell nyitnia az Olt mögötti területet és szabaddá tennie az utat Bukarestbe, mert bebizonyosodott, hogy Gorcsakov herceg nem nyomult előre Szlatinába, mint jelentették, hanem a dunai fejedelemségek fővárosában maradt, bölcsen tartózkodva attól, hogy erőit megossza, ami ugyancsak annak a jele, hogy nem érzi magát egészen biztonságban. Kétségtelen, hogy ezután nemsokára döntő ütközetet vívtak e város közelében. Ha Gorcsakov nem lódít, és ha összpontosítani tud ott hetven-nyolcvanezer embert – ez az a létszám, amely az összes indokolt levonások után a hivatalos orosz haderőből még rendelkezésére áll, – határozottan ő lesz fölényben. De látva, hogy milyen hamisak és túlzottak az orosz táborból jelentett adatok; látva, hogy mennyivel erősebb és hatékonyabb Omer pasa serege, mint azt feltételezték, a hadjáratban az erőviszonyok az elképzeltnél egyenlőbbnek tekinthetők, és számolni lehet Gorcsakov vereségével. Való igaz, hogy ha a török fővezér össze tud gyűjteni a döntő csatára egy ötven-hatvanezer főnyi diadalittas csapatot – és nem látjuk, miért ne

* Karagyorgyevics Sándor. – *Szerk.*

tehetné – győzelmi esélye határozottan kedvező. Erről szólva szeretnénk mértéktartóan beszélni, hiszen semmi értelme, hogy a törököket, mert együttérzünk velük, esélyesebbeknek tüntessük fel, mint amilyenek valójában.

Lehetetlen Havasalföld földrajzi alkatát, különösen hadászati szempontból anélkül tanulmányozni, hogy ne jusson eszünkbe Lombardia. Egyiknél a Duna, másiknál a Po és mellékfolyói képezik a déli és nyugati határokat. A törökök hasonló haditervet alkalmaznak is, mint amilyet a piemontiak követtek a katasztrofális novarai csatával végződő 1849-es hadjárat során.[370] Ha a törökök győznek, még jobban kiérdemlik csodálatunkat, a moszkoviták hetvenkedő tehetetlensége pedig még nyilvánvalóbbá válik. Mindenesetre Gorcsakov nem Radetzky, Omer pasa pedig nem Ramorino.

The Russian Defeats

A megírás ideje: kb. 1853 november 11.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 28. (3936.) sz. (vezércikk)

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

A munkáskérdés

London, 1853 november 11., péntek.

„*Ragyogó alkalmak és miként éltek velük*" – ez a címe a komoly és mélyenszántó „Economist" egyik legtragikomikusabb ömlengésének.[371] A „ragyogó alkalmakat" természetesen a szabadkereskedelem nyújtotta, az pedig, hogy miként „éltek", jobban mondva miként „éltek vissza" velük, a munkásosztályra vonatkozik.

„A munkásosztály, ezúttal első ízben, saját kezében tartotta jövőjét! Az Egyesült Királyság népessége ténylegesen *csökkenőfélben* volt, mivel a kivándorlás meghaladta a természetes szaporodást. Hogyan éltek a munkások ezzel az alkalommal? Vajon mit tettek? Pontosan ugyanazt, amit régebben tenni szoktak, valahányszor átmenetileg kisütött a nap: házasodtak és a lehető leggyorsabban sokasodtak. Ez a szaporodási arány nemsokára teljesen ellensúlyozza majd a kivándorlást, s így a ragyogó alkalmat elszalasztották." A ragyogó alkalmat arra, hogy *ne* házasodjanak és *ne* szaporodjanak – legföljebb csak a Malthus és tanítványai által engedélyezett hithű arányban. Micsoda ragyogó erkölcs! De eddig, még az „Economist" szerint is, a népesség csökkent, és a kivándorlás még nincs ellensúlyozva. Korunk katasztrófái tehát a túlnépesedéssel nem magyarázhatók.

„A dolgozó osztályoknak ezt a ritka alkalmat továbbá arra kellett volna felhasználniok, hogy takarékoskodjanak és tőkésekké váljanak. Úgy látszik, alig néhány esetben emelkedtek fel vagy kezdtek felemelkedni a tőkések soraiba. Elszalasztották ezt az alkalmat." Az alkalmat, hogy tőkésekké váljanak! Az „Economist" egyszersmind azt mondja a munkásoknak, hogy most, miután végre 10 százalékos béremelést kaptak, 16 shilling 6 pennyt vághatnak zsebre hetenként 15 shilling helyett. Emellett a lap az átlagbért túlságosan magasra becsüli: heti 15 shillingre. De hagyjuk ezt! Hogyan válhatunk tőkésekké heti 15 shilling keresettel! Ezt a problémát érdemes tanulmányozni. A munkások abból a hamis elképzelésből indultak ki, hogy helyzetük javítására keresetük javítását kell megkísérelniök. „Sztráj-

koltak azért, hogy többet kapjanak, mint amennyi hasznukra válhatott volna", írja az „Economist". Heti 15 shilling keresettel kitűnő alkalmuk volt arra, hogy *tőkésekké* váljanak, de 16 shilling 6 pennyvel erre nincs alkalmuk. Egyfelől a munkásoknak azon kell lenniök, hogy kevés legyen a munkáskéz és bőséges a tőke, mert a kapitalistákat csak akkor kényszeríthetik béremelésre. De ha úgy fordul, hogy bőségesen van tőke, a munkaerő pedig kevés, semmiképpen sem szabad élniök ezzel a hatalommal, amelynek megszerzése végett abba kell hagyniok a házasodást meg a szaporodást.

„Fényűzőbben éltek." A gabonatörvények[308] idején, közli velünk ugyanez az „Economist", csak félig-meddig tudtak táplálkozni, félig-meddig ruházkodni, és majd éhen pusztultak. Ha tehát egyáltalán életben akartak maradni, hogyan élhettek volna kevésbé fényűzően, mint régebben? Az „Economist" lépten-nyomon hozta az import-kimutatásokat, hogy bebizonyítsa a nép növekvő jólétét és a behozatal üdvös voltát. Amit tehát eddig a szabadkereskedelem hallatlan áldásai próbakövének nyilvánított, azt most a munkásosztály esztelen pazarlásának bizonyítékaként kipellengérezi. Így sem tudjuk azonban megérteni, hogyan növekedhet a behozatal a népesség és a fogyasztás csökkenése mellett; hogyan növekedhet továbbra is a kivitel a behozatal visszaesése mellett, s hogyan bővülhet az ipar és a kereskedelem a behozatal és a kivitel összezsugorodása mellett.

„Ezt a ragyogó alkalmat a munkásoknak, harmadszor, arra kellett volna felhasználniok, hogy maguknak és gyermekeiknek a lehető legjobb képzést biztosítsák, s így hozzáfejlődjenek életkörülményeik javulásához, és megtanulják, hogyan lássák annak több hasznát. Sajnos, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy az iskolákat ritkán látogatták ilyen kevesen, és a tandíjfizetést ritkán mulasztották el annyian, mint most." Csodálkozhatunk-e ezen a tényen? Az élénk üzletmenet azt jelentette, hogy megnagyobbították a gyárakat, több gépet használtak, több felnőtt munkás helyett alkalmaztak nőket és gyermekeket hosszabb munkaidővel. Minél több anya és gyermek dolgozott a gyárban, annál kevesebben járhattak iskolába. S végül is miféle képzésre nyújtottak volna önök alkalmat a szülőknek és gyermekeknek? Arra, hogy megtanulják, hogyan kell a népességszaporulatot a Malthus által megjelölt ütemre csökkenteni, mondja az „Economist". Ha a munkások képeznék magukat, jelenti ki Cobden úr, megtanulnák, hogy piszkos, roszszul szellőzött, túlzsúfolt lakások nem a legalkalmasabb eszközök az egészség és az erő megóvására. Olyan ez, mintha valakit az éhhaláltól azzal a tanítással akarnánk megmenteni, hogy a természet törvényei értelmében az emberi testnek állandó táplálékra van szüksége. A képzettség révén, írja a „Daily News"[26], munkásosztályunk megtanulhatta volna, hogyan vonhat ki táp-

anyagot száraz csontokból, hogyan készíthet teasüteményt keményítőből és hogyan főzhet levest szénporból.

Foglaljuk tehát össze a ragyogó alkalmakat, amelyeket a munkásosztály ilymódon elszalasztott: nem használta fel a ragyogó alkalmat, hogy *ne* házasodjék, hogy *kevésbé* fényűzően éljen, hogy ne küzdjön magasabb bérekért, hogy heti 15 shilling keresettel tőkéssé váljék, hogy megtanulja testét silányabb táplálékkal fenntartani és lelkét Malthus mételyező tanaival lealacsonyítani.

Múlt pénteken Ernest Jones ellátogatott Preston városába, hogy a kizárt gyári munkáskezeknek a munkáskérdésről beszédet tartson. A kitűzött időpontban legalább 15 000 (a „Preston Pilot"[372] becslése szerint 12 000) ember gyűlt össze a helyszínen, akik Jones urat megérkezésekor lelkes fogadtatásban részesítették. Beszédét kivonatosan idézem:

„Miért folytak ezek a küzdelmek? Miért folynak most? Miért fognak ismét visszatérni? Azért, mert a tőke keze eltömi életetek forrásait, fenékig üríti arany kupáját, s nektek csak az üledéket hagyja meg. Miért vagytok kizárva az életből, ha kizárnak a gyárból? Mert nincs más gyár, ahova mehettek – nincs más mód arra, hogy megkeressétek kenyereteket. Miért van a tőkésnek ilyen óriási hatalma? Azért, mert az alkalmazás minden eszköze fölött ő rendelkezik... A munkaeszköz tehát az a sarkpont, amelytől a nép jövője függ... Csak az összes szakmák tömegmozgalma, a munkásosztály nemzeti méretű mozgalma érhet el diadalmas eredményt... Ha csoportonként és helyenként veszitek fel a harcot, elbukhattok, ha nemzeti méretben vívjátok, biztos a győzelmetek."[373]

George Cowell úr, akinek indítványához John Matthews úr csatlakozott, igen szívélyes szavakkal javasolta, hogy szavazzanak köszönetet Ernest Jonesnak prestoni látogatásáért és a munkásügynek tett szolgálataiért.

A gyárosok minden úton-módon igyekeztek megakadályozni Ernest Jones prestoni látogatását; a gyűlés céljára nem lehetett termet kapni, ezért Manchesterben nyomatott plakátokkal szabadtéri gyűlést hívtak össze. Egyes érdekelt személyek buzgón híresztelték, hogy Ernest Jones ellenezni fogja a sztrájkot, viszályt szít majd a munkások között, és leveleket is küldtek, amelyek szerint személye nem lesz biztonságban, ha Prestonba utazik.

The Labor Question

A megírás ideje: 1853 november 11.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 28. (3936.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

Prosperitás – A munkáskérdés

London, 1853 november 15., kedd.

„A kereskedelmi statisztika és a pénzpiac" a címe az „Economist" azon cikkének, amelyben be akarja bizonyítani, hogy általános prosperitás van és a kereskedelem kilátásai kedvezőek,[374] jóllehet ugyanebben a számban közli velünk, hogy „az élelmiszerek ára magas és még mindig emelkedik", hogy „egy quarter búza 80 shillingbe fog kerülni", és hogy „a pamutkereskedelem helyzete nem olyan, hogy a gyárosoknak nagy kedvük lenne a munkát újra megindítani". „Ezek a hosszú számoszlopok", írja az „Economist" az import-táblázatokról szólva, „sok tanulságos adatot tartalmaznak – sok olyasmit, ami igazolja azokat a nagy elveket, amelyek körül heves politikai viták folytak, sok olyasmit, ami a pénzpiacra vonatkozóan megmagyarázza a legutóbbi eseményeket és fényt vet a jövőre, sok olyasmit, ami rendkívül tanulságos az államférfi, a pénzember, a bankár és a kereskedő számára, mert lehetővé teszi, hogy helyesen lássák a dolgok jelenlegi állását és pontosan fel tudják mérni helyzetük további alakulását, – s ezért úgy véljük, nem tehetünk jobb szolgálatot, mint hogy felhívjuk a figyelmet a táblázatok néhány legjelentősebb adatára és kimutatjuk összefüggésüket napjaink más nagyfontosságú jellegzetességeivel."

Üljünk hát e próféta lábai elé és hallgassuk meg igen körülményesen előadott jóslatat. Az import-tábázatokra ezúttal nem a munkásosztály pazarló költekezésének, hanem annak bizonyítása végett hivatkoznak, hogy éppen ez az osztály milyen nagymértékben élvezi a szabad kereskedelem leírhatatlan áldásait. Ezek a táblázatok a következők: [Lásd a köv. oldalakon.]

Ha csak egy pillantást vetünk az I. táblázatra, máris látjuk az „Economist" állításainak hamisságát. A felsorolt árukról csupán annyit tudunk, hogy fogyasztásra *szántak*, nem pedig, hogy – mint fentebb közlik – *elfogyasztották* őket, ami egészen más dolog. Nincs olyan tudatlan boltos, aki különb-

séget ne tudna tenni a raktárába érkezett árukészlet és azon árumennyiség között, amelyet ténylegesen eladott és a közönség elfogyasztott.

I. táblázat

Fogyasztás január 5-től október 10-ig

		1852	1853
Kakaó	font	2 668 822	3 162 233
Kávé	„	25 123 946	28 607 613
Tea	„	42 746 198	45 496 957
Cukor	mázsa	5 358 967	5 683 228
Dohány	font	21 312 459	22 296 398
Bor	gallon	4 986 242	5 569 560

„Feltehetjük, hogy ez a lista felöleli a munkásosztály fő fényűzési cikkeit" – s az „Economist" azonnyomban könyveli őket ennek az osztálynak a számlájára. De az angol munkás a felsorolt cikkek közül egyből, tudniillik kávéból, csak igen keveset, borból pedig egyáltalán semmit sem fogyaszt. Vagy az „Economist" talán azt gondolja, hogy a munkásosztálynak jobban megy a sora, mert munkáltatói 1853-ban több kávét és bort fogyasztanak, mint 1852-ben? Ami a teát illeti, köztudomású, hogy a kínai forradalom és a kereskedelemnek ebből származó zavarai következtében e cikk iránt spekulációs kereslet tapasztalható, de ez a jövő miatti aggodalmon, nem pedig a jelenlegi szükségleten alapul. A cukrot illetően az 1852 és 1853 októbere közti egész különbség csupán 324 261 mázsa; s nem tartom magam olyan mindentudónak, mint az „Economist", amely természetesen tudja, hogy ebből a 324 261 mázsából egyetlen mázsa sem került a boltosok raktárába vagy a felsőbb osztályok nyalánkságaiba, hanem mind kivétel nélkül szükségszerűen a munkások teájába vándorolt. Mivel a kenyér drága, a munkás bizonyára cukorral etette gyermekeit, mint ahogy az 1788-as éhínség idején Mária Antónia azt tanácsolta a francia népnek, hogy ha nincs kenyér, egyék kalácsot. Ami a dohánybehozatal emelkedését illeti, a munkások kereslete e cikk iránt mindenkor abban az arányban növekszik, amelyben az utcára kerülnek és megszokott életmódjuk megváltozik.

Mindenekelőtt nem szabad elfelejtenünk, hogy az 1853 októberében behozott áruk mennyiségét nem az e havi tényleges kereslet, hanem az a feltételezett kereslet határozta meg, amelyet a hazai piac egészen más helyzete alapján számítottak ki. Ennyit az első táblázatról és „összefüggéséről napjaink más nagyfontosságú jellegzetességeivel".

II. táblázat

Behozatal január 5-től október 10-ig

		1852	1853
Szalonna	mázsa	62 506	173 729
Sózott marhahús	„	101 531	160 371
Sózott sertéshús	„	77 788	130 142
Sózott sonka	„	6 766	14 123
Disznózsír	„	14 511	102 612
Összesen	mázsa	263 102	580 977
Rizs	mázsa	633 814	1 027 910
Burgonya	„	238 739	820 524
Gabona és liszt	quarter	5 583 082	8 179 956
Sajt	mázsa	218 846	294 053
Vaj	„	205 229	296 342
Tojás	darab	89 433 728	103 074 129

Az „Economist"-ot illeti a pálma azért a dicső felfedezésért, hogy ha az aszály és a fenyegető éhínség éveiben az élelmiszerbehozatal a normális évekhez viszonyítva emelkedik, ez inkább a fogyasztás hirtelen növekedését, semmint az élelmiszertermelés szokatlan visszaesését bizonyítja. Valamely cikk hirtelen áremelkedése persze kétségkívül importprémiumnak tekinthető. De állította-e valaha bárki is, hogy valamely cikkből annál többet fogyasztanak, minél drágább? Áttérünk most az importáruk harmadik kategóriájára, az ipari termékek *nyersanyagára.*

III. táblázat

Behozatal január 5-től október 10-ig

		1852	1853
Len	mázsa	971 738	1 245 384
Kender	„	798 057	788 911
Selyem, nyers	font	3 797 757	4 355 865
Selyem, sodrott	„	267 884	577 884
Gyapot	mázsa	6 486 873	7 091 999
Gyapjú	font	63 390 956	83 863 475

Mivel az 1853. évi termelés lényegesen meghaladta az 1852. évit, több nyersanyagra volt szükség, többet importáltak és dolgoztak fel. Az „Economist" azonban nem állítja, hogy az 1853-ban gyártott többletet a belföldi fogyasztás szívta fel. *Kivitelként* könyveli el. „A legfontosabb tény kivitelünk óriási megnövekedése. A többlet értéke csupán az október 10-ével záruló egyetlen hónapban nem kevesebb mint 1 446 708 £, s ilymódon kilenc hónap alatt a többlet eléri a 12 596 291 £-et; a kivitel összértéke ez évben 66 987 729 £ volt, 1852 megfelelő időszakának 54 391 438 £-jével szemben... Ha csak brit termékeink kivitelét vesszük, az idei emelkedés teljes 23%.

De hogy is áll a dolog ezzel a 12 596 291 £ többlettel? „E kivitelek nagy része még csak úton van végleges piacai felé", ahová éppen jókor fog megérkezni ahhoz, hogy minden eladási esély meghiúsuljon. „A többlet jelentékeny részét elküldik Ausztráliába", ahol telítettség van; „az Egyesült Államokba", ahol máris túl nagy a kínálat; „Indiába", ahol pang az üzlet; „Dél-Amerikába", amely teljesen képtelen a más piacokon eladatlan importtöbbletet felszívni.

„Az importált és elfogyasztott cikkek óriási megnövekedését országunk már kifizette, vagy a fedezésére kibocsátott váltók forgalomban vannak és igen rövid időn belül kifizetésre kerülnek... *Mikor* látunk pénzt exportjainkért? Fél év, háromnegyed év, egy év múlva, egy részükért másfél vagy két év múlva." Ez „csak idő *kérdése*", mondja az „Economist". Micsoda tévedés!

Ha ezt az óriási iparcikktöbbletet olyan piacokra dobjátok, amelyeket exportcikkeinkkel már amúgyis elárasztottatok, a várt idő talán *sohasem* érkezik el. Ami táblázataitokban képzelt gazdagság végeérhetetlen listájaként szerepel, az tényleges veszteségek, világméretű csődök végeérhetetlen listájának bizonyulhat. Mit mutat tehát a III. sz. táblázat és azok az exportszámok, amelyekkel kérkedtek? Azt, amit már régóta tudunk mindnyájan, hogy Nagy-Britannia ipari termelése 1853-ban óriási arányban növekedett, hogy ezzel túllőttünk a célon és hogy terjeszkedési üteme éppen akkor gyorsul, amikor a piacok összezsugorodnak.

Az „Economist" természetesen ellenkező eredményre jut. „A pénzpiacra nehezedő nyomás és a kamatláb emelkedése", írja, „csak átmeneti következményei annak, hogy amíg a nagy importtételeket azonnal kiegyenlítjük, az óriási exporttöbbletet hitelre szállítottuk." Az „Economist" szemében tehát a pénzpiacon tapasztalható pénzszűke csupán az export többletmennyiségének a következménye. De ugyanilyen joggal mondhatjuk, hogy a kivitel megnövekedése az utóbbi hónapokban csak a pénzpiacra nehezedő nyomás szükségszerű következménye volt. E nyomással egyidejűleg fokozó-

dott a fémrudak beáramlása és romlott a valutaárfolyam – de vajon a kedvezőtlen valutaárfolyam nem ösztönöz-e arra, hogy külországokra intézvényezzenek váltókat, vagy más szóval, nem tekinthető-e kiviteli prémiumnak? Anglia éppen ennek a törvénynek az erejénél fogva, olyan időkben, amikor saját pénzpiacára nyomás nehezedik, a világ minden más piacát szétzilálja és idegen országok iparát időközönként tönkreteszi azáltal, hogy leszállított árú brit iparcikkekkel bombázza őket.

Az „Economist" most felfedezte azt a „két pontot", amelyben a munkásoknak határozottan nincs igazuk, amelyben határozottan megrovást érdemelnek és ostobák. „Először is a legtöbb esetben csupán fillérekért harcolnak." Ugyan miért? Hadd válaszoljon az „Economist" maga: „A viszály egy szerződési kérdésből a hatalomért vívott harcba csapott át. Másodszor, a munkások nem maguk intézték saját ügyüket, hanem felelőtlen, ha ugyan nem önkényesen az élre tolakodó vezetők diktátumának engedelmeskedtek... Egyesülten jártak el, mégpedig arcátlan klubokból álló testület útján... Magának a munkásosztálynak a politikai nézeteitől nem félünk, de félelemmel és rosszallással viseltetünk azokkal szemben, akiknek a munkások megengedték, hogy a nyakukra üljenek és szószólóik legyenek."

Munkáltatóik osztályszervezetének megalakítására a munkások saját osztályszervezetük megalakításával válaszoltak; és az „Economist" azt mondja nekik, hogy nem fog többé „félni" tőlük, ha szélnek eresztik tábornokaikat és tisztjeiket, és rászánják magukat, hogy egyedül harcoljanak. Ugyanígy a francia forradalom harcainak első időszakában a szövetkezett északi zsarnokok szócsövei is újból meg újból biztosították a világot arról, hogy „nem félnek" magától a francia néptől, hanem csupán a kegyetlen Comité de Salut public[375] politikai nézeteitől és politikai akcióitól, az arcátlan klubóktól és a kellemetlenkedő tábornokoktól.

Legutóbbi tudósításomban mondtam az „Economist"-nak, hogy nem csoda, ha a munkásosztály a prosperitás időszakát nem használta fel gyermekeinek és önmagának képzésére. Most a következő kimutatást juttathatom el önökhöz, amelyet az abban felsorolt nevekkel és adatokkal közöltek velem és amelyet hamarosan elküldenek a parlamentnek: 1852 szeptemberének utolsó hetében ..... községben, négy mérföldnyire .....-tól, egy ..... nevű fehérítő és kikészítő üzemben, amely ..... Esq.* tulajdona, az alább felsorolt személyek – *három óra pihenőt* leszámítva – *hatvan órát* dolgoztak egyfolytában:

* – esquire (nemesember) címzésben kb. úr – *Szerk.*

Leányok	*Életkoruk*	*Leányok*	*Életkoruk*
M.S.	22 éves	B.B.	13 éves
A.B.	20 „	M.O.	13 „
M.B.	20 „	A.T.	12 „
A.H.	18 „	C.O.	12 „
C.N.	18 „	S.B.	10! „
B.S.	16 „	Ann B.	9! „
T.T.	16 „		
A.T.	15 „	*Fiúk*	
M.G.	15 „		
H.O.	15 „	W.G.	9 „
M.L.	13 „	J.K.	10 „

Kilenc- és tízéves gyerekek 60 óra hosszat dolgoznak egyfolytában 3 óra pihenővel! Ezekután a munkáltatók egy szót se szóljanak többé a tanulás elhanyagolásáról. A fent felsoroltak közül Ann B., egy kilencéves kislány, a 60 munkaóra alatt annyira kimerült, hogy a földre esett és elaludt; *felrázták, mire sírva fakadt, de kényszerítették, hogy tovább dolgozzék*!!

A gyári munkások, úgy látszik, elszánták magukat, hogy kulturális mozgalmuk irányítását kiveszik a manchesteriánus[76] szélhámosok kezéből. Egy gyűlésen, amelyet a munkanélküliek a prestoni Orchardban tartottak, mint halljuk:

„Margaret Fletcher asszony arról beszélt a jelenlevőknek, milyen helytelen, hogy férjes asszonyok gyárakban dolgoznak, gyermekeiket és háziasszonyi kötelességeiket pedig elhanyagolják. Minden férfinak joga van arra, hogy becsületes napi munkájáért becsületes napszámot kapjon, amivel azt akarta mondani, hogy munkájáért olyan díjazást kell kapnia, amelyből önmagát és családját megfelelően el tudja tartani, s így felesége otthon maradhasson, hogy elvégezze házi munkáját és nevelje gyermekeit. (Tetszésnyilvánítás.) Végül a felszólaló a csatolt határozati javaslatot nyújtotta be:

Határozatilag kimondjuk, hogy e város nőlakosságának férjezett része addig nem szándékszik újból munkába járni, amíg a férjek a munkájukért járó igazságos és teljes bért meg nem kapják.

Ann Fletcher asszony (az előző felszólaló nővére) támogatta a határozati javaslatot, és ezt egyhangúlag elfogadták.

A gyűlés elnöke közölte, hogy a tíz százalék kérdésének rendezése után a férjezett nők foglalkoztatása ügyében olyan kampány indul majd meg az üzemekben, amilyenre az ország gyárosai aligha számítanak."

Ernest Jones, aki most bejárja a gyárvidékeket, „Munkásparlament" érdekében agitál.[376] Javasolja, hogy „egy küldöttség, mely az összes szakmákat képviseli, üljön össze az akció-központban, Lancashire-ben, Manchesterben és maradjon együtt mindaddig, amíg ki nem vívtuk a győzelmet. Ez olyan határozott, és általános véleménynyilvánítás lenne, hogy világszerte visszhangot keltene és a sajtó hasábjait St. Stephen kénytelen lenne vele megosztani[377] . . . Olyan válságban, mint a mostani, a világ szeme inkább szegeződne a legszerényebbre e küldöttek közül, mint a nagytekintélyű Ház rangos szenátoraira." Lord Palmerston lapjának persze egészen más a véleménye: „Magunk között szólva", kiált fel a „Morning Post"[25], „a dicsőített *haladást* hatékonyan megfékezték, és április 10-ének szánalmas kudarca óta[226] nem próbálnak többé munkásokból törvényhozókat, vagy szabókból néptribunokat faragni."

Prosperity – The Labor Question

A megírás ideje: 1853 november 15.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 november 30. (3938.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Friedrich Engels

A török háború további menete

A „Humboldt" gőzössel a hadszíntérről érkezett hírek megerősítik az „Európa" útján előzőleg kapott jelentést, mely szerint a törökök, miután nagy túlerővel szemben súlyos harcok árán újból és újból megvédték állásukat Oltenicánál, végül múlt hó 14-e körül, a folyón átkelve, visszavonultak és Turtukai közelében levő korábbi fedezékeikben rendezkedtek be. Feltételezzük, hogy tudósításaink és lapjaink beérkeztével ez tisztázódik majd, de jelenleg egyáltalán nem értjük e hadmozdulat okát. A sürgöny közli, hogy ezt a hadmozdulatot háborítatlanul hajtották végre, tehát az a feltevés, hogy a visszavonulás Gorcsakov herceg által nyert döntő fölény következménye volt, elesik, ha csak valóban meg nem bizonyosodunk arról, hogy az orosz parancsnoknak az Oltenica elleni második támadáshoz kétszer akkora haderőt sikerült felvonultatnia, mint az elsőhöz. Az igazság azonban az, hogy – mint a rendelkezésünkre álló adatok gondos tanulmányozása alapján kiderül – nem volt 45 000 főnyi serege ilyen célra. Azt is jelentik, hogy a törökök azért térnek vissza Turtukaiba, hogy Oltenicánál elkerüljék a meglepetésszerű támadás veszélyet télidőben, amikor nehéz lenne a folyón át visszavonulni; ez a jelentés azonban ellentmond annak a ténynek, hogy a törökök vitathatatlan erőfölénnyel offenzívát folytatnak, s eddig nem tartóztatták fel őket. Ezenkívül balszárnyukat Vidinnél, a Duna havasalföldi oldalán nemcsak tartani tudták, hanem meg is erősítették, ami semmiképpen sem utal arra, hogy általános visszavonulást hajtanak végre. Ha feltételezzük, hogy Brailánál vagy Galacnál nagy haderővel át akarnak kelni a folyón, ami valószínűleg megfelel a valóságnak, nem tudjuk megérteni, miért vonta volna vissza *Omer pasa* csapatait oltenicai erős állásaiból, pusztán mert más csapatokkal éppen akkor döntő előretörést akart végrehajtani az oroszok balszárnya ellen. De jobban megértjük a bonyolult helyzetet, ha figyelembe vesszük a hadjárat kezdete óta történt eseményeket.

Először is biztos, hogy a törökök átkelését a folyón mind Vidinnél, mind Turtukainál az oroszok komolyabb ellenállás nélkül eltűrték. Ebben nem

volt semmi meglepő, mert a katonai tapasztalat azt bizonyítja, hogy aktív ellenséges hadsereget nem lehet meggátolni abban, hogy átkeljen egy folyón, bármily széles is az; azt bizonyítja továbbá, hogy mindig a legelőnyösebb, ha akkor támadjuk meg az ellenséget, amikor az csapatainak egy részét már átdobta a túlsó partra – így túlerővel rohanhatjuk meg, olyankor, amikor csak egy útvonalon vonulhat vissza, s ezen is akadályokba ütközik. De hogy a törökök megvessék a lábukat a Duna bal partján; hogy minden megvívott ütközetből győztesen kerüljenek ki; hogy a Bukaresttől nem több mint 40 mérföldnyire fekvő Oltenicát tíz napig tartsák anélkül, hogy az oroszok ki tudnák őket kergetni ebből a fontos állásból; és hogy onnan végül is háborítatlanul és önszántukból visszavonuljanak – mindez arra mutat, hogy az ebben a körzetben egymással szembenálló török és orosz csapatok erőviszonyainak becslése fölöttébb hibás volt.

Elég pontosan tudjuk, milyen erőkkel rendelkeztek a törökök; de az oroszok erejét illetően mindig is a sötétben kellett tapogatóznunk. Két hadtest, mint közölték, átkelt a Pruton, s egy harmadik hadtestnek egy része nemsokára követte őket. Ha feltesszük, hogy ez megfelel a valóságnak, az oroszoknak a dunai fejedelemségekben legalább 150 000 emberük van. Most azonban, amikor az események már bebizonyították, hogy a Havasalföldön nincs ekkora orosz hadsereg – most végre Bécsen át hiteles jelentést kapunk arról, hogy milyen erőik vannak ott ténylegesen. Eszerint:

1. A 4. hadtest, parancsnoka Dannenberg tábornok;
   ez a következő 3 gyalogsági hadosztályból áll:
   a) A 10. hadosztályból (Szojmonov tábornok) ..... 16 000 fő
   b) A 11. hadosztályból (Pavlov tábornok) ..... 16 000 „
   c) A 12. hadosztályból (Liprandi tábornok) ..... 16 000 „
   d) Egy vadász-zászlóaljból ..... 1 000 „

2. Az 5. hadtest 14. hadosztályának egy
   dandárja, parancsnoka Engelhardt tábornok ..... 8 000 fő
   Gyalogság összesen ..... 57 000 fő

3. Két hadosztály könnyű lovasság, parancsnok: Nirod tábornok
   és Fischbach tábornok, összesen ..... 8 000 fő
   és 10 kozák-ezred ..... 6 000 „
   Összesen ..... 14 000 fő

4. Egy tüzérségi hadosztály, gyalogezredenként kb. egy üteggel
   (12 löveggel), vagyis összesen ..... 170–180 löveggel

Kiderül az is, hogy a Lüders tábornok parancsnoksága alatt álló 5. hadtestet nem is vonták még össze Odesszában, hanem csapatainak egyik része Szevasztopolban, másik része a Kaukázusban állomásozik; hogy az Osten-Sacken tábornok parancsnoksága alatt álló 3. hadtest még Volhíniában tartózkodik, hogy legföljebb épp csak átkelt a Pruton és így három-négy hétnél rövidebb idő alatt nem érhet a hadszíntérre; hogy az orosz tartaléklovasság – zömében nehéz lovasság – a Dnyeper mögött áll s csak öt vagy hat hét múlva érkezhet arra a helyre, ahol szükség van rá. Ez az információ kétségtelenül helytálló; s ha hat héttel előbb kaptuk volna, azt mondtuk volna, hogy Omer pasa keljen át a Dunán, akárhol és akárhogy, de minél előbb, annál jobb.

Az oroszok vakmerőségének valóban nincsen semmiféle ésszerű magyarázata. Mintegy 80 000 emberrel bevonulnak olyan zsákutcába, mint a Havasalföld, néhány hónapig ott is rekednek; 15 000 emberük, az oroszok saját bevallása szerint, betegen kórházban fekszik, bíznak a jószerencsében, bár további erősítést nem kapnak – mindez olyan dolog, amire sohasem volt példa, s amit senki sem tételezhetett volna fel olyan népről, mint az orosz, amely általában annyira óvatos és mindig biztosra akar menni. Hiszen a Havasalföldön rendelkezésükre álló egész hadsereg, ha a különítményeket leszámítjuk, csak mintegy 46 000 embert számlál, és még ezekre is különböző pontokon lehet szükség!

De mégis ez a tényállás, s ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy az oroszok a brit kormányban ülő barátaik diplomáciai fondorlataiban rendületlenül bíznak; hogy ellenfeleiket indokolatlanul lenézik, s hogy nehézségekbe ütközik nagy csapattestek és nagy tömegű készletek koncentrálása a birodalmuk központjától ennyire távol eső helyen.

Másfelől a törököknek 25 000 emberük van Kalafatban, a Kis-Havasalföldön, és ezt a sereget még meg is erősítik. Ennek a hadtestnek egyéb hadmozdulatairól keveset tudunk. Úgy látszik, hogy az még Krajováig sem nyomult előre, és valóban nem tett semmit a szomszédos falvak megszállásán kívül. Ennek az oka szintén nem világos, és csak azt tételezhetjük fel, hogy Omer pasa hadmozdulatait bizonyos vonatkozásokban a konstantinápolyi tanács irányítja, amely ezt a 25 000 embert eredetileg Szófiába helyezte. Amennyire ilyen távolról meg tudjuk ítélni, ez a hadtest a mostani állomáshelyén mindenesetre teljesen fölösleges, ottléte hiba, mert ha a szerbek ellen akarnák bevetni – ami elképzelhető ugyan, de nem valószínű –, létszáma, mint egy előző alkalommal bebizonyítottuk, vagy nagyobb vagy kisebb a kelleténél.* Nyilván sokkal jobb lett volna, ha a Duna alsóbb szaka-

* *V. ö. 436–437. old. – Szerk.*

szán helyezik el, mert a folyón október 28-án kelt át a hadtest, és november 15-ig nem sokkal jutott előbbre, s egyébként sem fejtett ki aktivitást. Helyesebb lett volna, ha ezt a 15 napot arra fordítják, hogy a hadtestet a Duna mentén 150 mérfölddel lejjebb vonultatják Szvistovig, ahol közvetlen összeköttetésbe került volna a nagy török hadsereg balszárnyával és ahonnan némi további meneteléssel eljuthatott volna Ruszcsukig, a török balszárny főhadiszállásáig. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy ha ez a 24 000 ember a derékhaddal egyesül, kétszer annyit ért volna, mint Kalafatnál; és az események is alátámasztják ezt a nézetet, mert – mint már említettük – eddig nem hallottunk arról, hogy ezek a csapatok, a dunai átkelésük óta eltelt tizenkilenc nap folyamán *Omer pasának* bármiféle aktív segítséget nyújtottak volna.

A törökök nikopoliszi és ruszcsuki támadásai csak színlelt támadások voltak. Úgy látszik, jól hajtották végre őket, a szükségesnél nem több csapattal, de mégis olyan erővel, amely alkalmas arra, hogy megtévessze az ellenséget a támadó fél további céljai tekintetében. A fő támadást Oltenicánál indították. Hogy milyen erőt vetettek ott harcba, még most is bizonytalan. Némely jelentés szerint a törököknek már 11-én 24 000 emberük volt Oltenicánál, az oroszok pedig 35 000 embert állítottak velük szembe. De ez nyilvánvalóan nem felel meg a valóságnak. Ha az oroszok három a kettőhöz arányban lettek volna erősebbek a törököknél, hamarosan visszakergették volna őket a Duna túlsó partjára, ezzel szemben tény, hogy 11-én az oroszok vereséget szenvedtek.

Most inkább, mint bármikor, úgy látszik, hogy a törököket saját szerfölött rossz hadvezetésükön kívül semmi sem akadályozhatja abban, hogy Gorcsakovot kiűzzék a Havasalföldről. Mindamellett bizonyos, hogy a hadvezetés terén mindkét félnél tapasztaltunk néhány furcsaságot. November 2-án a törökök átkeltek a Dunán Oltenicánál – nyilván ez a fő átkelőhelyük. 3-án, 4-én és 5-én sikeresen visszaverték az oroszok támadásait, s ezzel a Duna bal partján fölényre tettek szert. E három nap alatt erősítéseiknek meg kellett volna érkezniök, hogy azonnal Bukarest ellen vonulhassanak. Napóleon így járt el, s azóta minden tábornok tudja, hogy a hadmozdulatok gyorsasága egymagában is pótolhatja a hiányzó erőt, mivel ezáltal előbb támadunk rá ellenfelünkre, semmint ideje lenne erőit összevonni. Ahogy kereskedő körökben az a közmondás járja, hogy az idő pénz, úgy a háborúban azt mondhatjuk, hogy az idő csapatokkal ér fel. De itt a Havasalföldön ezt az irányelvet elhanyagolják. A törökök kilenc napon át, 6-ától 15-éig nyugodtan birtokukban tartják Oltenicát, és néhány apró összetűzésen kívül egyáltalán semmi sem történik, s így az oroszoknak van idejük erőik összpontosítására,

a lehető leggondosabb felállítására, és ha visszavonulási útvonaluk veszélybe kerül, annak helyreállítására és biztosítására. Vagy tételezzük-e fel, hogy Omer pasának csupán az volt a szándéka, hogy az oroszokat Oltenica közelében tartsa mindaddig, amíg hadseregének fő serege egy lejjebb fekvő ponton végrehajtotta az átkelést és teljesen elvágta az orosz visszavonulás útját? Ez lehetséges, bár az ilyen hadművelet előfeltétele az, hogy Omer pasa a Kalafatnál állomásozó 24 000 és az Oltenicánál álló 24 000 katonán kívül lejjebb, Hirsova táján további 50 000 emberrel rendelkezzék. Mármost, ha ott van ilyen hadereje, ami nagyon is lehetséges, az sokkal jobban felhasználhatta volna idejét, mint mindeme mesterkélt és szövevényes hadmozdulatok végrehajtására. Ez esetben miért ne dobna át Omer pasa a Dunán Brailánál 70 000 vagy 80 000 embert egy tömegben, hogy a havasalföldi oroszokat egy csapásra elvágja közlekedési vonalaiktól? Mint már mondottuk, valószínű, hogy erre a hadmozdulatra most sor kerül, de hogy ez a hosszú halogatás és ezek a bonyolult előkészületek mire valók, az nem derül ki. Ha a törökök a hadműveleti vonalon máris ekkora túlerővel rendelkeznek, különösebb előnyük nem származhat abból, hogy Gorcsakov herceget félrevezették. Helyesebb lett volna, ha elvágják és egy csapásra megsemmisítik.

Ami a török katonákat illeti, elmondhatjuk, hogy abban a néhány ütközetben, amelyben eddig részt vettek, kitűnő formát mutattak. A tüzérség mindenütt bebizonyította, hogy Miklós császár nem túlzott, amikor ezt a legjobbak közé sorolta Európában. Egy vadász-zászlóalj, amelyet csak tíz héttel az ellenségeskedés kezdete előtt szerveztek és szereltek fel Franciaországból éppen beérkezett Minié-puskákkal, e rövid idő alatt nagy jártasságra tett szert a szétszórt csatározásban, és soraikból elsőrendű céllövők kerültek ki, akik igen jól tudnak ezzel a félelmetes fegyverrel bánni; ezt alkalmuk volt bebizonyítani Oltenicánál, ahol majdnem minden magasabb rangú orosz tisztet eltaláltak. A gyalogság általában nyilván végre tudja hajtani a csatárláncok és oszlopalakzatok szokásos hadmozdulatait, és Oltenicánál egyébként igen bátran és kitartóan támadhatott, mivel három napból legalább kettőn a török gyalogsági támadás döntötte el a csatát, méghozzá közelharcban; s köztudomású, hogy szuronyharcban az orosz gyalogság nem lebecsülendő ellenfél.

Az ázsiai hírek még kedvezőbbek a törökökre nézve, mint az európaiak. Bizonyosnak látszik, hogy a cserkesz törzseknek volt egy általános és együttes felkelése az oroszok ellen; hogy a Kaukázus kapui az ő kezükben vannak, és hogy Voroncov herceget elvágták hátsó közlekedési vonalaitól, miközben a török hadsereg elölről szorongatja. A háború tehát mindenütt balszeren-

csésen kezdődik a cárra nézve. Reméljük, hogy ilyen lesz a története mindvégig, és hogy ez megtanítja az orosz kormányt és az orosz népet becsvágyának és gőgjének fékezésére, s arra, hogy ezentúl a maga dolgával törődjék.

Progress of the Turkish War

A megírás ideje: kb. 1853 november 18.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 december 7. (3944.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

A nemes tudatú lovag[378]

Der Ritter vom edelmütigen Bewusstsein

A megírás ideje: 1853 november 21–28. (kb.)

A megjelenés helye: New York 1854 január (brosúra)

Eredeti nyelve: német

Aláírás: K a r l M a r x

Der Ritter

vom

edelmüthigen Bewußtsein,

von

Karl Marx.

A „Nemes tudatú lovag" 1854-es New York-i
első kiadásának címlapja

A kis háború szakemberének (lásd Decker „Theorie des kleinen Kriegs") nem kell nemes embernek lennie, de mégis *nemes* tudattal kell rendelkeznie. A nemes tudat Hegel szerint szükségképpen az *aljas* tudatba csap át.[379] Ezt az átcsapást Willich úrnak, a remete Pétert és nincstelen Waltert* egy személyben megtestesítő lovagnak ömlengései alapján fogom megmagyarázni. A cavaliere della venturá-ra** szorítkozom; a mögötte meghúzódó cavalieri del denté-ket*** átengedem küldetésüknek.

Willich úr, hogy eleve kidomborítsa, miszerint a nemes tudat a „magasabb" értelemben vett igazságot a „közönséges" értelemben vett hazugsággal fejezi ki, „Leleplezéseim"-re[380] adott válaszát e szavakkal kezdi: „Dr. Karl Marx a »Neu-England- [Zeitung]«[381] és a »Kriminalzeitung«[56] hasábjain beszámolót közölt a kölni kommunista perről." A „Kriminalzeitung"-ban sohasem közöltem beszámolót a kölni kommunista perről. Ismeretes, hogy én a „Leleplezések"-et a „Neu-England-Zeitung"-ban, Willich úr pedig Hirseh önvallomásait° a „Kriminalzeitung"-ban tette közzé.

A „Leleplezések" 11. oldalán ez olvasható: „A Willich–Schapper-párttól elorzott dokumentumok felsorolásából és e dokumentumok keltezéseiből következik, hogy ez a párt, jóllehet Reuter betörése már óvatosságra intette, még folyvást talált módot arra, hogy tőle dokumentumokat lophassanak és azokat a porosz rendőrségre eljuttathassák." A 64. oldalon ezt a részt megismétlem.°°

---

* Pierre d'Amiens és Gauthier. – *Szerk.*

** – szerencselovagra – *Szerk.*

*** – tarisznyalovagokat – *Szerk.*

° *V. ö. 36–39. old.* – *Szerk.*

°° *V. ö. 8. köt. 400., 446. old.* – *Szerk.*

„Marx úr", felelte Willich úr, „nagyon jól tudja, hogy maguk ezek a dokumentumok többnyire hamisítottak, részben pedig koholtak voltak."

Többnyire hamisítottak; tehát nem *egészen* hamisítottak. *Részben* koholtak; tehát nem *mind* volt koholt. Willich úr tehát bevallja: frakciójának dokumentumai a Reuter-féle lopás előtt és után megtalálták az utat a rendőrségre. Én is éppen ezt állítom.

Willich úr nemeslelkűsége most abban nyilatkozik meg, hogy az *igaz tény* mögött *hamis tudatot* igyekszik kiszimatolni. „Marx úr tudja." Honnan tudja Willich úr, hogy Marx úr mit tud? A kérdéses dokumentumok némelyikéről tudom, hogy valódi. Egyikükről sem tudom, hogy a per tárgyalásán hamisítottnak vagy koholtnak bizonyult volna. De „többet" *kellett volna* tudnom, mivel „egy bizonyos Blum Marxnak Willich közvetlen környezetében levő informátora" volt. Blum tehát Willich közvetlen környezetében virult*. Tőlem annál távolabb tartotta magát. Blumról, akivel soha nem beszéltem még virágnyelven sem, mindössze annyit tudok, hogy állítólag orosz születésű és mesterségre nézve csizmadia, hogy mint Morrison is szerepel, a Willich-féle Morrison-pirulákra esküszik[382] és most valószínűleg Ausztráliában tartózkodik.[383] A Willich–Kinkel-féle misszionáriusok tevékenységéről Magdeburgból tájékoztattak, nem pedig Londonban. A nemes tudat tehát megtakaríthatta volna azt a mindenképpen fájdalmas műveletet, hogy egyik lelki gyermekét merő gyanú alapján nyilvánosan megrágalmazza.

A nemes tudat először hazugul rám fog egy képzelt informátort; azután hazugul letagadja egy valódi levelemet. Így idéz: „A Leleplezések 69. oldala,** A) jegyzet, Becker *állítólagos* leveléből."

Willich úr sokkal nemeslelkűbb, mintsem feltételezze, hogy olyan „szellemes és jellemes" férfiú, mint Becker, félreismerheti olyan férfiú szellemét és jellemét, mint Willich. Becker levelét tehát állítólagos levélnek minősíti, engem pedig megtesz pénzhamisítónak. Persze merő nemeslelkűségből. Az állítólagos levél Schneider II. ügyvéd birtokában még mindig megtalálható. A per idején elküldtem a védelemnek Kölnbe, mert megcáfolja, hogy Becker bármiféle módon részt vett Willich bolondságaiban. Nemcsak hogy a levelet Becker írta, de a kölni és a londoni postabélyegző a feladás és a vétel keltét is feltünteti.

„De előzőleg Kinkelné hosszabb helyreigazító levelet írt nekem" (Willichnek;) „Becker Kölnben vállalta a továbbítást. Kinkelnével közölte, hogy a

* – Blume = virág – *Szerk.*

** *V. ö. 8. köt. 447. old.* – *Szerk.*

levelet továbbította – én azt sohasem láttam. Vajon *Marx úr*, Becker vagy a posta *tartotta-e meg?*"

Nem a posta, bizonygatta Willich. Talán Becker? Amíg ez utóbbi szabadlábon volt, Willich nem érdeklődött nála. Eszerint „Marx úr". Willich úr a maga csendes módján úgy tünteti fel a dolgot, hogy én azokat a leveleket, amelyeket Becker *nem* ír nekem, nyilvánosságra hozom, azokat pedig, amelyeket továbbítás végett rám bíz, elsikkasztom. Sajnos Becker úr volt szíves *sohasem* háborgatni engem sem Johanna asszony*, sem Johann Gottfried úr** leveleire vonatkozó megbízásokkal. Annak, hogy ilyen közömbös tartalmú kérdést intézzenek Beckerhez, sem a börtön, sem a fekete kabinet[384] nem áll útjában. Willich úr a hazudozás hevében piszkos inszinuációba keveredik, attól a tiszta szándéktól vezérelve, hogy az erényre buzdítson és megmutassa, hogy a jók, a Kinkelek meg a Willichek rokonlelkűsége diadalmaskodik a gonoszok szétválasztó mesterkedése fölött.

„A proletariátuson belüli pártállás a Marx-párt és a Willich–Schapper-párt között, a *Marx úrtól, nem pedig tőlem* származó elnevezés szerint."

A nemes tudat kénytelen mások szerénytelenségére utalva bebizonyítani saját szerénységét. Ezért a *„kölni vádiratból származó elnevezés"* (lásd „Leleplezések"*** 6. oldal) nála *„Marx úrtól származó elnevezés"*-ként szerepel. Ugyancsak szerénységből a pártállást egy bizonyos németországi titkos társaságon[385] belül, amelyről szólok (lásd id. hely) „a *proletariátuson* belüli pártállás"-ra változtatja.

„Amikor Techow 1850 őszén Londonba jött, Marx Dronkéval azt *íratta* sajátmagának, hogy Techow a *legbecsmérlőbb kijelentéseket* tette rólam; a levelet felolvasták. Techow megjött, megbeszéltük a dolgot, ahogy férfiakhoz illik, a levélben közöltek koholmánynak bizonyultak!!"

Amikor Techow Londonba jött, *írattam* sajátmagamnak Dronkéval, megkaptam a levelet, felolvastam, és *azután* jött meg Techow. A hamis consecutio temporum° visszatükrözi a nemes tudat zavarát, mert ez köztem, Dronke levele és Techow érkezése között hamis okozati összefüggést szeretne kimutatni. Dronke levelében[386], amelyet ő egyébként Engelshez és nem hozzám intézett, a bűnös rész szószerint így hangzik: „Ma sikerült némileg áthangolnom Techow felfogását, bár közben vele és Schilyvel" – *Schily e pillanatban Londonban tartózkodik* – „heves vitába elegyedtem, amelynek

* Kinkel felesége. – *Szerk.*

** Kinkel. – *Szerk.*

*** *V. ö. 8. köt. 395–396. old.* – *Szerk.*

° – Az igeidők hamis egymásrakövetkezése – *Szerk.*

során ő a Sigel-elleni támadásokat ismételten Willich személyes tréfáinak minősítette; s egyébként tagadja, hogy ez utóbbi akár csak a *legcsekélyebb* katonai képességekkel rendelkezik." Dronke eszerint nem általában Techow becsmérlő kijelentéseiről, hanem Willich katonai képességeire vonatkozó becsmérlő kijelentéseiről beszél. Ha tehát Techow *koholmánynak* nyilvánított valamit, akkor nem a Dronke levelében foglalt közléseket, hanem a nemes tudatnak Dronke közléseire vonatkozó közléseit nyilvánította koholmánynak. Techow nem módosította Londonban Willich úr katonai képességeiről Svájcban alkotott véleményét, ha egyéb nézeteit erről az álaszkétáról talán módosította is. Az összefüggés köztem, Dronke levele és Techow érkezése között tehát arra korlátozódik, hogy Dronke levelét felolvastam, mert a Központi Vezetőség elnökeként minden levelet felolvasni tartoztam. Így többek között felolvastam Karl Bruhn levelét, amelyben ő is tréfálkozik Willich katonai képességein. Willich úr akkor meg volt győződve arról, hogy én *írattam* ezt a levelet Bruhnnal. De mivel Bruhn még nem utazott el Ausztráliába, mint Techow, Willich úr *„taktikámnak ezt a tanújelét"* óvatosan elhallgatja. Felolvastam egy olyan levelet is, melyben Rothacker ezt írja: „Minden más csoporthoz szívesen tartozom, de ehhez" (tudniillik Willichéhez) *„soha."* Rothacker közli, hogy egyszerűen csak azért, mert szembehelyezkedett Willichnek „Poroszország feltűnő fegyverkezésére" vonatkozó nézeteivel, arra a sorsra jutott, hogy Willich egyik csatlósa „azonnali kizárását követelte a Szövetségből, egy másik pedig azt akarta, hogy nevezzenek ki bizottságot, amely megvizsgálja, hogyan is került ez a Rothacker a Szövetségbe, mert ez *gyanús*". Willich úr meg volt győződve, hogy én *írattam* Rothackerral ezt a levelet. Mivel azonban Rothacker, ahelyett hogy aranyat ásna Melbourne-ben, lapot ad ki Cincinnatiben, Willich úr megint csak helyesnek vélte, hogy a világot „taktikám" e másik „tanújelétől" megfossza.

A nemes tudat természetéből következik, hogy mindenütt öröme teljék önmagában és mindenütt elismerést arasson. Ha tehát azt látja, hogy önmagáról alkotott előnyös véleményét tagadják, ha katonai képességeit Techow vagy politikai rátermettségét Rothacker elvitatja, vagy ha Becker éppenséggel *„ostobának"* nyilvánítja, akkor ezek a természetellenes tapasztalatok szerinte pragmatikusan az Ahriman – Marx-Engels – és Ormuzd[387] – Willich – közti taktikai ellentéttel magyarázhatók, s ennek megfelelően a nemeslelkűség abban a legaljasabb tevékenységben nyilvánul meg, amely e képzelt taktika titkait kieszeli, kifőzi és összehazudja. Látjuk, mondja Hegel, hogy ezt a tudatot a legmagasztosabb helyett a legalantasabb, vagyis önmaga foglalkoztatja.

„Íme", kiált fel diadalmasan Willich úr, „Marx úr taktikájának néhány tanújele."

„Az első ellentétem Marxszal és Engelsszel akkor nyilvánult meg, amikor a Londonban tartózkodó forradalmárok, akik annak idején kisebb vagy nagyobb szerepet játszottak, meghívtak bennünket egy gyűlésre. Én a meghívást el akartam fogadni; azt kívántam, hogy pártállásunk és szervezetünk megóvassék, de *az emigráció belső viszályainak híre kifelé* ne terjedjen. Leszavaztak, a meghívást elutasították, és *ezen a napon kezdődtek el a londoni emigráció utálatos viszálykodásai*, amelyeknek ma is *megvannak* a következményei, jóllehet a közvélemény számára most már alighanem minden jelentőségüket elvesztették."

Willich úr mint háborús „portyázó" békében is küldetéséhez tartozónak véli, hogy egyik pártból a másikba álljon át, s teljesen megfelel a valóságnak, hogy nemes koalíciós vágyait leszavazták. Vallomása annál is naivabb, mivel Willich úr később igyekezett elhíresztelni, hogy az emigráció kizárt bennünket céhszervezetéből. Itt bevallja, hogy mi zártuk ki magunk közül az emigrációs céhet. Ez a tényállás. Lássuk most *átértelmezését*. A nemes tudatnak ki kell mutatnia, hogy nemes működését, amely elejét vette volna minden rossznak, ami az emigrációt sújtotta, csak Ahriman akadályozta meg. Ebből a célból a profán kronológiának evangelista szellemű kiforgatása révén (lásd Bruno Bauer „Synoptiker"[388]) ismét a hazudozáshoz kell folyamodnia. Ahriman – Marx-Engels – kilépésüket a Great Windmill Street-i Munkásegyletből és szakításukat Willichhel a Központi Vezetőség 1850 szeptember 15-i ülésén jelentették be.[389] Ettől a naptól fogva távol tartották magukat minden nyilvános szervezettől, demonstrációtól és tüntetéstől. Tehát 1850 szeptember 15-től fogva. 1851 július 14-én „az összes frakciók neves férfiait" meghívták Fickler polgártárshoz, 1851 július 20-án megalapították az „Agitációsegyletet" és 1851 július 27-én a német „Emigrációsklub"-ot. „*Ettől* a naptól fogva", amikor a nemes tudat titkos vágyai teljesültek, „kezdődtek el a londoni emigráció utálatos viszálykodásai", kezdődött az „emigráció" és az „agitáció" között az óceán mindkét partján folyó küzdelem, a nagy békaegérharc.[390]

„Ki ad erőt nekem, hogy a világon
A legnagyobb csatát megénekeljem!
Hisz ádázabbat nem tarthatnak számon
A krónikások a történelemben;
Ehhez képest csak rózsaszínű álom
Minden más harc. Úgy érzem, hogy a nyelvem

S agyam megbénul, mindhiába fárad
Ott, hol vitézség s égi dicsfény árad."

(Boiardo nyomán, „Orlando innamorato" 27. ének)

„Ezeknek az utálatos viszálykodásoknak" a „közvélemény" sohasem tulajdonított „jelentőséget", mindig csak a békaegérharcosok saját véleménye szerint volt fontosságuk. De „a következményei ma is *megvannak*". Még Willich úr amerikai tartózkodása is az egyik következmény. A kölcsön[391] formájában Amerikából Európába vándorolt pénz Willich úr formájában Európából visszakerült Amerikába. Willich úr ottani üzletei sorában az elsők között szerepel egy titkos bizottság alakítása ....-ban, azzal a céllal, hogy a szent Grált[392], a demokratikus aranyat, Gottfried Bouillon és a remete Péter* kapja, nem pedig Arnold Winkelried-Ruge és Melanchthon-Ronge[393].

Noha a „nemes férfiak" magukra maradtak és Eduard Meyen kifejezése szerint „felfelé egészen Bucherig" *mind* együtt voltak, a különválási folyamat nemcsak a főseregek között, hanem mindegyik táboron belül is olyan gyors ütemben haladt, hogy az Agitációsegyletnek hamarosan annyi tagja se volt, ahány csillaga a Fiastyúknak, az Emigrációsklub pedig, a nemes tudat összefogó ereje ellenére, a Willichből, Kinkelből és Schärttner fogadósból álló szentháromsággá zsugorodott. Még a hármas kölcsön-régenstanács is – ilyen vonzóereje volt a nemes tudatnak – olyasmivé satnyult, amit még csak dualizmusnak sem lehet nevezni, tudniillik a Willich–Kinkel egységgé. Reichenbach úr túlságosan nagy köztiszteletben állt ahhoz, hogy ilyen frigyben sokáig a harmadik maradhasson.[394] Megismerte a nemes tudat „személyes jellemét" a gyakorlatban.

A nemes tudat a „Marx taktikájára" vonatkozóan felsorolt „tanújelek" között Engelsszel kapcsolatos élményeit is megemlíti. Itt közlöm magának Engelsnek egy levelét.

„*Manchester*, 1853 november 23. Abban a regényben, amelyet August Willich úr a »New-Yorker Kriminalzeitung«-ban (október 28-i és november 4-i kelettel) igazolására megjelentetett, nekem is van szerencsém szerepelni. Kénytelen vagyok erről az ügyről, amennyire engem illet, néhány szót hivatalosan leszögezni.

Az, hogy Willich barátunk, aki összetéveszti a tiszta semmittevést a *tiszta* tevékenységgel, miért is kizárólag Willich barátunkkal foglalkozik,

* Gottfried Kinkel és August Willich. – *Szerk.*

kitűnően emlékezett mindenre, ami személyére vonatkozik, hogy afféle lajstromot vezetett minden megjegyzésről, amelyet a társaság, akár csak sörözés közben róla elejtett, — ez régóta nem volt titok azok számára, akik ismeretségének örvendhettek. Ámde Willich barátunk az emlékezőtehetségét és lajstromát mindenkor igen jól fel is tudta használni. Egy kis ferdítés, néhány látszólag szándéktalan kihagyás minden alkalommal, amikor ilyen potomságok újból szóba kerültek, a drámai esemény hősévé avatta, egy csoport vagy élőkép középpontjába helyezte őt. A Willich-féle regény minden részletében és teljes egészében a harc mindenütt és mindig a mocsoktalan és épp ezért támadott Willich körül forog. Minden egyes epizód végén találkozunk a derék Willichhel, amint éppen beszédet mond, miközben elvetemült ellenfelei megroppanva, összetörve, letiporva visszahullanak semmiségük tudatába. Et cependant on vous connaît, ô chevaliers sans peur et sans reproche!*

A Willich-féle regényben tehát a szenvedés korszaka, amikor e nemes férfiúnak Marx, Engels és a többi istentelen részéről annyi méltánytalanságot kellett elviselnie, egyben a diadal korszaka is, amelyben ő minden alkalommal győzelmesen eltiporja ellenfeleit és minden újabb diadal az összes előzőeket túlszárnyalja. Willich barátunk egyrészt szenvedő Krisztusnak írja le magát, aki Marx, Engels & Comp. bűneit magára vállalta, másrészt olyan Krisztusnak, aki ítélni fog élőket és holtakat az ő eljövetelekor. Willich barátunknak tartotta fenn a sors, hogy két ilyen ellentmondó szerepet *egyidejűleg egy* személyben egyesítsen. Annak, aki e két fázist egyidejűleg képviseli, már csak igazán hinnünk kell.

Számunkra, akik régóta betéve ismertük azokat az öntelt képzelgéseket, amelyekkel álmatlan éjszakáit egy korosodó agglegény betölti, számunkra csak az a bámulatos, hogy mindezek az idioszinkráziák ma is még ugyanabban a változatlan formában bukkannak fel, mint anno 1850. De térjünk át a részletekre.

Willich barátunk, aki Stieber urat és társait a német »szövetségi rendőrség« ügynökeiként szerepelteti, holott ilyen az ősrégi demagóghistóriák[395] óta már nincs is, aki tömérdek épp ilyen csodás »faktumot« beszél el, a tőle megszokott pontossággal azt is állítja, hogy én az 1849-es badeni hadjáratról »brosúrát« írtam. Willich barátunk, aki munkámnak azt a részét, amelyben ő szerepel, ritka alapossággal tanulmányozta, nagyon jól tudja, hogy ilyen brosúrát sohasem adtam ki. Ellenben írtam egy cikksorozatot a birodalmi alkotmány-hadjáratról a »Neue Rheinische

* — S mégis ismerünk benneteket, ti félelem és gáncs nélküli lovagok! — *Szerk.*

Zeitung« c. folyóiratba, Hamburg és New York 1850, s az egyik cikkben a pfalzi–badeni hadjárat során szerzett tapasztalataimat ismertettem.[396] Ebben a cikkben természetesen Willich barátunk is szerepel, és mint ő mondja, ez a cikk »igen elismerő« volt ránézve, de menten konfliktusba sodorta szokásos szerénységével, mert mintegy »a számos többi nagy államférfinak, diktátornak és hadvezérnek vetélytársává« tette őt.

S miben állt részemről az a nagy »elismerés«, amely Willich úr nemes szívének most annyira jól esik? Abban, hogy Willich urat adott körülmények között igen használható zászlóalj-parancsnoknak »ismertem el«, aki a húszas években, amikor porosz hadnagy volt, megszerezte az ehhez szükséges ismereteket; aki a gerillaharcokban és kivált a partizánháborúban nem bizonyult tehetségtelennek, és akinek végül megvolt az az előnye, hogy egy 600–700 főnyi szabadcsapat vezetőjeként teljesen a helyén volt, míg a magasabb rangú tisztek többsége abban a hadjáratban olyan elemekből állt, akik vagy semmiféle, vagy csak beosztásuknak egyáltalán nem megfelelő katonai képzettséggel rendelkeztek. Az a kijelentés, hogy Willich úr 700 embert jobban tudott vezetni, mint az első jött-ment diák, altiszt, tanító vagy varga, valóban »igen elismerő« egy olyan porosz hadnagyra nézve, akinek 20 esztendeje volt a felkészülésre! Dans le royaume des aveugles le borgne est roi.* És hogy alárendelt helyzetében kevesebb felelősség hárult reá, s így kevesebb hibát követhetett el, mint »vetélytársai«, akik hadosztály-parancsnokok vagy vezértábornokok voltak, magától értetődik. Ki tudja, vajon Sigel, aki mint »vezértábornok« nem volt a helyén, egyszerű zászlóaljparancsnokként nem szerzett volna-e szintén némi érdemeket?

És most a szerény Willich, aki közben néhány amerikai újság jóvoltából, mint rangidős, »tábornokká« lépett elő, amiben valószínűleg én vagyok ludas, most keservesen panaszkodik, mintha bizony az én »elismerésem« miatt került volna abba a veszélybe, hogy in partibus[61] generálist is, és nemcsak generálist, hanem hadvezért, *államférfit*, sőt – *diktátort* faragnak belőle! Willich barátunknak nyilván furcsa elképzelései vannak azokról a fényes jutalmakról, amelyeket a kommunista párt in petto** a hozzá csatlakozó érdemes zászlóalj- vagy szabadcsapat-parancsnok számára tartogat.

Az említett cikkben Willichről csak mint katonáról beszéltem, mert csak mint ilyen érdekelhette a közönséget, hiszen *»államférfi«* csak azóta lett belőle. Ha az a rosszindulat vezérelt volna irányában, amely az ő

* – A vakok birodalmában király a félszemű. – *Szerk.*

** – keblében; titokban; készenlétben – *Szerk.*

hiedelme szerint engem és barátaimat eltölt, ha érdekemben állt volna, hogy személyes jellemképet fessek róla, micsoda történeteket mesélhetnék! Még ha csupán a derűs részletekre szorítkoztam volna is, vajon elhagyhattam volna-e a történetet az almaféról, amely alatt ő és besançoni csapata[397] valóságos esküvel fogadták, hogy inkább meghalnak dallal az ajkukon, semmint hogy a német földet még egyszer elhagyják? Vajon nem mondtam volna-e el azt a komédiát, amely a határon játszódott le, ahol Willich barátunk úgy tett, mintha teljesíteni akarná ezt a fogadalmat; ahol néhány jó ember hozzám fordulva egészen komolyan megkért, térítsem el a derék Willichet szándékától; ahol végül Willich az egybegyűlt csapatnak felteszi a kérdést, nem akar-e inkább német földön meghalni, mint száműzetésbe visszatérni; ahol hosszas általános hallgatás után egyetlen halálmegvető besançoni kiáltotta el magát: »Itt maradni!«, és ahol végül az egész társaság fegyverestül, poggyászostul nagy örömmel átvonult Svájcba. Micsoda epizód lett volna magának a poggyásznak a későbbi története, amely korántsem érdektelen ma, amikor Willich maga szólítja fel a fél világot arra, hogy »jelleméről« nyilatkozzék. Egyébként annak, aki ezekről és más kalandokról további részleteket kíván megtudni, csak Willich ama 300 spártai vitézének valamelyikéhez kell fordulnia, akik akkoriban nem tudtak maguknak Thermopülait[398] találni. Ezek a személyes jellem háta mögött mindenkor készek voltak a legnagyobb botrányokat elmesélni. Bőven akadnak tanúim.

Az én „kurázsimról" szóló történetre egy szót sem fogok vesztegetni. Badenban akkor csodálkozva tapasztaltam, hogy a kurázsi a legközönségesebb tulajdonságok egyike, beszélni sem érdemes róla; hogy azonban a puszta nyers kurázsi nem ér többet a puszta *jóakaratnál*, s ezért igen gyakran megtörténik, hogy minden egyénben hősi kurázsi lakozik, az egész zászlóalj mégis egy emberként megfutamodik. Példa erre a Willich-féle csapat karlsdorfi expedíciója, amelyre a birodalmi alkotmány-hadjárat elbeszélése során részletesen kitértem.[399]

Willich azt állítja, hogy ez alkalommal, nevezetesen 1850 szilveszter éjszakáján diadalmas erkölcsprédikációt tartott nekem. Mivel nem szoktam naplót vezetni arról, hogy egyik évből hogyan lépek át a másikba, a dátumért nem felelhetek. Willich azt a prédikációt, amelyet most kinyomat, így sohasem tartotta meg.

A Menekültbizottságban[400] azt híresztelik, hogy én többekkel együtt »méltatlanul« viselkedtem a nagy férfiúval szemben. Shocking!* De vajon

* – Botrányos! – *Szerk.*

hol voltak a diadalmas erkölcsi érvek akkor, amikor Willich, az istentelenek eltiprója, egyszerre csak tehetetlennek bizonyult a puszta »méltatlan viselkedéssel« szemben? Bizonyára nem kívánják tőlem, hogy komolyan foglalkozzam efféle badarságokkal.

A Központi Vezetőség azon ülésén, ahol Schramm és Willich között párbajra való kihívásig fajult a dolog,[401] állítólag azt a bűnt követtem el, hogy közvetlenül a jelenet előtt Schrammal együtt »elhagytam a szobát«, tehát az egész jelenetet én készítettem elő.

Azelőtt Marxra fogták rá, hogy Schrammot »uszította«, most a változatosság kedvéért rám fogják. Párbaj egy pisztolykezelésben járatos régi porosz hadnagy és egy commerçant* között, akinek talán még sohasem volt a kezében pisztoly, valóban pompás módja annak, hogy a hadnagyot »eltegyék láb alól«. Willich barátunk szóban és írásban mégis mindenütt azt híresztelte, hogy mi le akartuk őt lövetni.

Persze lehetséges — nem vezetek naplót arról, mikor késztetnek bizonyos szükségletek a szoba elhagyására —, hogy Schrammal egyidőben távoztam a szobából; de ez nem valószínű, mert az akkori Központi Vezetőség üléseinek nálam letétbe helyezett jegyzőkönyveiből látom, hogy azon az estén Schramm meg én felváltva vezettük a jegyzőkönyvet. Schramm egyszerűen dühös volt Willich arcátlan fellépése miatt, s mindnyájunk legnagyobb meglepetésére párbajra kényszerítette őt. Néhány perccel előbb Schramm maga sem sejtette, hogy erre kerül sor. Soha cselekedet nem volt spontánabb ennél. Willich itt ismét azt meséli, hogy beszédet tartott: »Te, Schramm, elhagyod a szobát!« A valóságban a Központi Vezetőséghez apellált, hogy utasítsa ki Schrammot. Óhaját a Központi Vezetőség nem vette tudomásul, és Schramm csak azért hagyta el a szobát, mert Marx, aki el akarta kerülni a további botrányt, erre személyesen rábeszélte. Mellettem szól a jegyzőkönyv, Willich úr mellett pedig személyes jelleme.

Friedrich Engels."

Willich úr ezután elmeséli, hogy a Menekültbizottság „méltatlan viselkedését" elmondotta a Munkásegyletben és ezzel kapcsolatban javaslatot nyújtott be. „Amikor Marx és klikkje ellen a felháborodás tetőpontra hágott", jelenti a nemes tudat, „*én arra szavaztam*, hogy az ügyet tárgyalja meg a *Központi Vezetőség*. *Ez* meg is történt."

Mi történt meg? Az, hogy Willich szavazott, vagy az, hogy a Központi Vezetőség megtárgyalta az ügyet? Minő nagylelkűség! Willich parancs-

* — kereskedő — *Szerk.*

szava megmenti ellenségeit a nép tetőpontra hágott felháborodása elől. Willich úr megfeledkezik arról a körülményről, hogy a Központi Vezetőség egy *titkos* társaság *titkos* vezetősége, a Munkásegylet viszont *nyilvános* exoterikus társaság volt. Elfelejti, hogy a Munkásegyletben éppen ezért nem szavazhattak arról, hogy az ügyet a Központi Vezetőség tárgyalja meg, és hogy ennélfogva az a szamaritánus jelenet, amelynek ő hőseként szerepel, nem is játszódhatott le. Schapper barátunk majd segítségére lesz emlékezőtehetségének felélénkítésében.

A nyilvános Munkásegyletből Willich úr a titkos Központi Vezetőségbe, a Központi Vezetőségből pedig Antwerpenbe, Schrammal vívott párbajának színhelyére vezet bennünket.

„Schramm Ostende-ba egy *volt orosz tiszt* kíséretében érkezett, aki a magyar forradalomban *saját kijelentése szerint* átpártolt a magyarokhoz és a párbaj után *nyomtalanul eltűnt.*"

Ez a „volt orosz tiszt" nem más, mint *Henryk Ludwik Miskowsky.*"

„This is", olvassuk a *volt orosz tiszt* egyik bizonyítványában, „to testify that the bearer, Henri Lewis Miskowsky, a *Polish* gentleman, has served *during the late Hungarian war* 1848–1849 as officer in the 46th. bataillon of the Hungarian *Honveds*, and that he behaved as such *praiseworthy* and *gallantly.*

London, Nov. 12. 1853. L. *Kossuth*, late governor of Hungary."*

Hazug nemes tudat! De a cél *nemes.* A jó és a rossz ellentétét kirívó szembeállításban, élőképen kívánja bemutatni. Minő művészies csoportosítás! Az egyik oldalon a nemeslelkű Willich, körülötte „Techow, aki ma Ausztráliában tartózkodik, Vidil francia huszárkapitány, akkor száműzetésben, most fogoly Algériában, és Barthélemy, akit a francia lapokból egyik legelszántabb forradalmárként ismernek". Egyszóval, az egyik oldalon Willich saját személyében, körülvéve két forradalom színe-virágától. A másikon Schramm, a bűn, árván, egy szál „volt orosz tiszttel", aki nem ténylegesen, hanem csak „saját kijelentése szerint" vett részt a magyar forradalomban, s aki „a párbaj után nyomtalanul eltűnik", s így talán a megtestesült ördög volt. Az erény festői ábrázolásban Ostende „legelső szállodájában" száll meg, ahol „egy

* „Ezennel igazolom ... hogy e sorok átadója, Miskowksy Henrik Lajos *lengyel* úr az 1848–49-es *magyar háborúban* a 46. *honvéd* zászlóalj tisztjeként szolgált és mint ilyen *dicséretes* és *vitéz* magatartást tanúsított.

London, 1853 *nov.* 12.

Kossuth L.
Magyarország volt kormányzója."
– *Szerk.*

porosz herceg" is lakik; míg a bűn az orosz tiszttel „magánházban lakott". Úgy látszik az orosz tiszt „a párbaj után" nem „tűnt el" egészen „nyomtalanul", mert Willich úr további elbeszélése szerint „Schramm az orosz tiszttel a pataknál hátra maradt". Az orosz tiszt nem is tűnt el a föld színéről – mint a nemes lélek reméli –, amit az alábbi nyilatkozat bizonyít:

„*London*, 1853 nov. 24.

Október 28-i kelettel Willich úr tollából a »Kriminalzeitung«-ban megjelent egy cikk, amelyben Willich többek között leírja 1850-ben Schramm úrral Antwerpenben vívott párbaját. Fájlalom, hogy a párbaj leírása az igazsághoz nem minden pontban híven került a nyilvánosság elé. A cikk szerint: »A párbaj előkészületei megtörténtek stb.; Schramm egy volt orosz tiszt kíséretében érkezett stb., aki stb. eltűnt.« Ez valótlanság. Én sohasem szolgáltam Oroszországot, és ugyanolyan alapon, mint engem, minden más *lengyel* tisztet is, aki részt vett a magyar szabadságharcban, *orosznak* nevezhetnének. Az 1848-as háború kezdetétől fogva Magyarországot szolgáltam, amíg 1849-ben a vég Világosnál be nem következett. Nem is tűntem el nyomtalanul. Miután Schramm golyója, amelyet fél lépést előrelépve tölténytárából Willichre irányzott, célt tévesztett, s Willich helyből Schrammra tüzelt és golyója jelentéktelen sebet ejtett Schramm fején, Schramm mellett maradtam, mert *nem volt orvosunk* (Willich úr készítette elő a párbajt), kimostam és bekötöztem a sebét, tekintet nélkül arra, hogy hét ember, akik a közelben szénát kaszáltak, végignézték a párbajt, és veszélyessé válhattak rám nézve. Willich és említett kísérői sietve távoztak a helyszínről, Schramm meg én pedig nyugodtan a helyünkön maradtunk és utánuk néztünk. Nemsokára eltűntek a szemünk elől. Meg kell még jegyeznem, hogy Willich a kísérőivel már a párbaj színhelyén volt, amikor mi odaértünk, már kimérték a vívótávolságot, s Willich úgy helyezkedett el, hogy sötétben állt. Figyelmeztettem erre Schrammot, ő azt mondta: hagyjuk. Schramm bátor volt, nem félt és teljes hidegvért tanúsított. Az, hogy *kényszerűségből* maradtam Belgiumban, nem olyan tény, amelyről az érdekelt személyek ne tudtak volna. Ennek a formáját tekintve oly sajátos párbajnak további körülményeire nem akarok kitérni.

Henryk Ludwik Miskowsky."

A nemes tudat hajtószerkezete működésbe lépett. Előbb kiagyalta az orosz tisztet, azután nyomtalanul eltüntette. Helyette most Szamiel[402] gyanánt, bárha testetlen alakban, szükségképpen nekem kell megjelennem a küzdőtéren.

„Másnap reggel" (Willich úr Ostende-ba való megérkezése után) „ő" (egy ismerős francia polgár) „megmutatta nekünk a »Précurseur de Bruxelles«-t, amelynek egy magántudósítása a következő részletet tartalmazta: *»Brightonba több német menekült érkezett.* Ebből a városból közlik: A napokban Ledru-Rollin és a londoni francia menekültek a belga demokratákkal kongresszusra ülnek össze Ostende-ban.« Vajon kit illet az a dicsőség, hogy ezt az eszmét sajátjának mondhatja? *Franciától* nem származhatott,[403] ahhoz túlságosan à propos* volt. Ez a dicsőség csorbítatlanul Marx urat illeti; *mert ha* azt *netán* egyik barátja intézte is, az eszme szülője a fej, nem a kéz."

„Egy ismerős francia polgár" megmutatja Willich & Társai uraknak a „Précurseur de Bruxelles"-t. *Megmutatja* nekik azt, ami nem létezik. „Précurseur d'Anvers"[404] persze létezik. A topográfia és a kronológia rendszeres meghamisítása és hazug kiforgatása a nemes tudat egyik lényeges funkciója. Eszmei termékeinek az eszmei idő és az eszmei tér az illő kerete.

Annak bebizonyítására, hogy ez az eszme, vagyis a „Précurseur de Bruxelles" cikke, „Marxtól" „származott", Willich úr biztosít bennünket: „franciától nem származhatott". Ez az eszme nem *származott* valaki*től*! „Ehhez túlságosan à propos volt." Mon dieu**, olyan eszme, amelyet Willich úr maga is csak franciául tud kifejezni, ne származna franciától? De, ó, nemes tudat, hogyan csöppen ide egyáltalán a francia? Mi köze a franciának Willichhez és Schrammhoz, meg a volt orosz tiszthez és a „Précurseur de Bruxelles"-hez?

A nemes tudat gondolatainak szócsöve alkalomszerűtlenül szólal meg és elárulja, hogy a nemes tudat à propos-nak tartja egy szükséges közbenső láncszem elsinkófálását. Illesszük ismét helyére ezt a láncszemet.

Mielőtt Schramm párbajra hívta ki Willich urat, a francia Barthélemy a francia Songeonnal párbajt beszélt meg, melyet Belgiumban kellett megvívni. Barthélemy Willichet és Vidilt szemelte ki párbajsegédeknek. Közben jött az incidens Schrammal. Most mindkét párbajt ugyanarra a napra tűzték ki. Songeon *nem* jelent meg. Barthélemy Londonba visszatérve *nyilvánosan* kijelentette: a „Précurseur d'Anvers" cikkét Songeon sugalmazta.

A nemes tudat sokáig habozott, míg végül Barthélemy gondolatát önmagára, Songeonét pedig rám ruházta. Eredetileg – mint Londonba való visszatérte után Techow maga mesélte el nekem meg Engelsnek – szentül meg volt győződve arról, hogy én a nemeslelkűt Schramm segítségével el

* – alkalomszerű – *Szerk.*
** – Istenem – *Szerk.*

akarom tétetni láb alól, és ezt a gondolatát ország-világgal közölte. De amikor jobban fontolóra vette a dolgot, úgy vélte, hogy egy ördögi taktikusnak semmiképpen sem támadhat az az ötlete, hogy Willich urat egy Schrammal való párbaj segítségével tegye el az útból. Tehát kapva kapott azon a gondolaton, „amely egy franciától származott".

Tézis: „Ez a dicsőség csorbítatlanul Marx urat illeti." *Bizonyíték*: „*Mert ha* azt" (*az* eszme a Tisztaerkölcsű szerint természetesen nem nőnemű, hanem semleges*) „*netán* egyik barátja intézte is" (eszmét *intézett*!) – „az eszme szülője a fej, nem a kéz." „*Mert ha*!" Nagy „*mert ha*"! Annak bebizonyítására, hogy „azt" Marx *eszelte ki*, Willich úr feltételezi, hogy „azt" Marx egyik barátja *intézte*, vagy helyesebben „*netán* egyik barátja intézte". Quod erat demonstrandum.**

„*Ha*", mondja a nemes tudat, „ha megállapítást nyert, hogy Szemere, Marx barátja, elárulta Magyarország koronáját az osztrák kormánynál, akkor ez csattanós bizonyíték stb. *lenne*."

Ennek ugyan éppen az ellenkezője nyert megállapítást. De ez nem tartozik a tárgyhoz. *Ha* Szemere árulást követett volna el, akkor ez Willich szemében „csattanós" bizonyíték *lenne* arra, hogy a „Précurseur de Bruxelles"-ben megjelent cikket Marx intézte. *Ha* azonban a felső tétel *nem* is nyert megállapítást, megállapítást nyer a zárótétel, s megállapítást nyer, hogy, ha Szemere elárulta Szent István koronáját, Marx magát Szent Istvánt árulta el.

Miután az orosz tiszt nyomtalanul eltűnt, Willich úr ismét felbukkan; mégpedig a „londoni Munkásegyletben", ahol „a munkások egyhangúlag elítélték Marx urat" és „az egyletből történt kilépését követő napon a londoni körzet közgyűlésén egyhangúlag kizárták a Szövetségből". *Előzetesen* azonban „Marx a Központi Vezetőség többségével együtt határozatot hozott, amely szerint a Központi Vezetőséget elhelyezik Londonból", és Schapper jószándékú ellenvetései ellenére külön körzetet alakítanak. A titkos társaság szervezeti szabályzata szerint a többségnek jogában állt a Központi Vezetőséget áthelyezni Kölnbe és az egész Willich-párti körzetet, amely vele szemben *határozatképtelen* volt, ideiglenesen kizárni. Mindamellett feltűnő, hogy a nemes tudat, bár igen kedveli a kis drámai jeleneteket, amelyekben Willich úr nagy retorikus szerepet játszik, ezúttal éppen a katasztrófát, a válási jelenetet nem aknázza ki. A kísértés nagy volt, de sajnos megvan a száraz jegyzőkönyv és arról tanúskodik, hogy a diadalmas-

---

* *A németben nőnemű eszme* (*die* Idee) *szóra – nyelvtanilag hibásan – semleges névmás hivatkozik az idézett szövegben. – Szerk.*

** – Ezt kellett bizonyítani. – *Szerk.*

kodó Krisztus órák hosszat némán és zavartan hallgatta a gonoszok vádjait, majd hirtelen kereket oldott, cserben hagyta Schapper barátunkat és csak a hivők „körzetében" nyerte vissza beszélőképességét. En passant*: Miközben W. úr Amerikában a „tisztelet és bizalom révén vele egybeforrt Munkásegylet" dicsőségét hirdeti, még Schapper úr is szükségesnek vélte, hogy egyelőre Willich úr egyletéből kilépjen.

A nemes tudat a rá jellemző „taktikai" eljárás szférájából egy percre az elmélet szférájába emelkedik. De csak látszólag. A valóságban folytatja „Marx úr taktikája tanújeleinek" elénk tárását. A *„Leleplezések"* 8. oldalán ezt olvassuk: „A Schapper–Willich-párt" (Willich idézetében: Willich–Schapper) „sohasem tartott igényt arra a dicsőségre, hogy saját eszméi legyenek. Ami sajátja, az nem egyéb, mint sajátos félreértése idegen eszméknek . . ."** Willich úr, hogy a közönségnek *saját* eszmékből álló készletét bizonyítsa, legújabb felfedezésként, mégpedig Engels meg az én nézeteim cáfolataként közli, milyen *„intézkedéseket* foganatosítana" a kispolgárság, ha uralomra jutna. Egy körlevélben, amelyet Engels meg én fogalmaztunk meg,[405] és a szász rendőrség Bürgersnél megtalált, s amely a legolvasottabb német lapokban jelent meg és a kölni vádirat alapjául szolgál, hosszabb fejtegetés található a német kispolgárság jámbor óhajairól. Innen való a Willich-féle prédikáció szövege. Az olvasó vesse össze az eredetit a másolattal. Milyen humánus az Erény részéről, hogy lemásolja a Bűnt, még ha „sajátos félreértéssel" is. Az elrontott stílusért a javított érzület nyújt kárpótlást.

A *„Leleplezések"* 64. oldalán azt olvassuk, hogy a Kommunisták Szövetségének nézetem szerint „az a célja, hogy a *jövőnek* nem a *kormány-*, hanem az *ellenzéki pártját* alakítsa meg"***. Willich úr nemesen elsikkasztja az elülső felét — „nem a *kormány-*" —, hogy belekapaszkodjék „a jövő ellenzéki pártja" hátulsó felébe. A mondat ilyen elmés felezéséből kiindulva bizonyítja, hogy az *állásvadászok* pártja a forradalom igazi pártja.

Willich úr ezenkívül még azt a „saját" eszmét produkálja, hogy a gyakorlati ellentét a nemes tudat és ellenfelei között *elméletileg* is kifejezhető, mint „az emberiség megoszlása két fajtára", a Willichekre és Willich-ellenesekre, a nemesek és a nemtelenek fajtájára. Mint a nemesek fajtájához tartozókról megtudjuk, fő ismertetőjelük, *„hogy elismerik egymást"*. A nemes tudat kiváltsága, hogy elbeszélése színtelenné váljék, mihelyt nem színesíti többé a taktika tanújeleivel.

---

* – Mellesleg – *Szerk.*

** *V. ö. 8. köt. 397. old. – Szerk.*

*** *V. ö. 8. köt. 442. old. – Szerk.*

Láttuk, hogy a nemes tudat hazugsággal hogyan forgatja ki vagy szabdalja össze a tényeket, vagy nevetséges hipotéziseket hogyan emel komoly tézisek rangjára – mindezt azért, hogy *ténylegesen* nemtelennek, aljasnak nyilváníthassa azt, ami vele ellentétben áll. Láttuk, hogy ennélfogva egész tevékenysége kizárólag az aljasság kiagyalásában rejlik. E tevékenység visszája az, hogy azokat a tényleges bonyodalmakat, amelyekbe ő maga keveredik a világgal, ha mégoly kompromittálóknak látszanak is, saját nemeslelkűségének tényleges bizonyítékaivá változtatja. A tisztának minden tiszta, az ellenfél pedig, aki a nemes lelket tettein méri, ezzel éppen azt bizonyítja, hogy ő a tisztátalan. A nemes tudatnak tehát nincs szüksége arra, hogy *igazolja magát*, elég, ha kifejezi erkölcsi felháborodását és csodálkozását ellenfelén, aki igazolásra kényszeríti őt. Ennélfogva az az epizód, amelyben Willich úr úgy tesz, mintha *igazolná magát*, éppenséggel el is maradhatott volna, amiről mindenki meggyőződhet, aki „Leleplezéseim"-et, Hirsch önvallomásait és Willich úr válaszát összehasonlítja egymással. Ezért csak néhány példán mutatom be, kik is ezek a nemes tudatú *férfiak*.

Willich urat „Leleplezéseim" kevésbé kompromittálták, mint Hirsch önvallomásai, bár ezen önvallomások eredeti rendeltetése az volt, hogy őt saját ellenségei megváltójaként dicsőítsék. Willich tehát gondosan kerüli, hogy Hirsch önvallomásaira kitérjen. Még megemlítésüket is kerüli. Hirsch notórius eszköze a porosz rendőrségnek azzal a párttal szemben, amelyhez tartozom. E ténnyel Willich úr azt a feltevést szegezi szembe, hogy Hirschet *voltaképpen* én arra jelöltem ki, hogy a Willich-pártot „robbantsa".

„Ő" (Hirsch) „Marx néhány hívével, nevezetesen egy bizonyos Lochnerral, igen hamarosan azon fondorkodott, hogy az egyletet robbantsa. *Ennek következtében* szemmel tartották. Rajtakapták stb. Javaslatomra kizárták; Lochner felszólalt érdekében, s őt is kizárták . . . Hirsch *immár* nevezetesen O. Dietz ellen szőtt fondorlatot . . . A fondorlatot azon nyomban ismét csak felfedték."

A „Leleplezések" 67. oldalán* magam számolok be arról, hogy Hirschet, Willich úr javaslatára, mint kémet kizárták a Great Windmill Street-i Munkásegyletből. Ennek a kizárásnak semmiféle jelentőséget nem tulajdonítottam, mivel megtudtam azt, amit most Willich maga is megerősít, hogy a kizárás nem bebizonyított tények alapján, hanem Hirsch velem szőtt képzelt fondorlatainak gyanúja miatt történt. Tudtam, hogy Hirsch ezt a bűnt nem követte el. Ami Lochnert illeti, ő bizonyítékokat követelt Hirsch bűnösségére. Willich úr azt felelte, hogy Hirsch megélhetési forrásai ismeret-

* *V. ö. 8. köt. 446. old. – Szerk.*

lenek. És Willich úr megélhetési forrásai? kérdezte Lochner. E „méltatlan" kijelentés miatt Lochnert *becsületbíróság* elé állították, és mivel bűnét minden lelkészi ráhatás ellenére sem akarta megbánni, „kizárták". Miután Hirschet kizárták, miután Lochnert is az ő sorsára juttatták, Hirsch *„immár* nevezetesen O. Dietz ellen szó fondorlatot egy igen gyanús volt rendőrségi altiszttel, aki beárulta nálunk Dietzet".

Stechan, aki egy hannoveri börtönből szökött meg, Londonba érkezett, belépett Willich Munkásegyletébe és beárulta O. Dietzet. Stechan nem volt sem „gyanús", sem „volt szász rendőrségi altiszt". O. Dietz beárulására az a körülmény késztette, hogy a vizsgálóbíró Hannoverban eléje tárt több levelet, amelyet ő Dietznek, a Willich-bizottság[406] titkárának küldött Londonba. Stechannal körülbelül egyidőben jelent meg Lochner, valamint Eccarius II., akit éppen akkor bocsátottak el a hannoveri börtönből és kiutasítottak, Gimpel, akit köröztek a schleswig-holsteini ügyekben való részvétele miatt, és Hirsch, aki 1848-ban egy forradalmi verse miatt börtönben ült Hamburgban és újólag üldözöttnek tüntette fel magát. Ezek Stechannal együtt valami ellenzék-félét alkottak és azt a bűnt követték el a szentlélek ellen, hogy az egylet nyilvános vitáin szembeszálltak Willich úr hittételeivel. Mindnyájuknak feltűnt, hogy amikor Stechan denunciálta Dietzet, válaszul Willich kizárta Hirschet. Nemsokára mindannyian kiléptek a Munkásegyletből és egy ideig Stechannal külön egyletet alkottak. Velem csak Willich úr egyletéből való kilépésük *után* léptek érintkezésbe. A nemes tudat elárulja hazugságát azzal, hogy az időrendet felforgatja és kihagyja Stechant, a szükséges, de terhes közbenső láncszemet.

A *„Leleplezések"* 66. oldalán ezt mondom: „Nem sokkal a kölni esküdtszéki tárgyalások előtt Willich és Kinkel egy szabólegényt* küldtek megbízottként Németországba stb."** „Miért", fakad ki felháborodva a nemes tudat, „miért emeli ki Marx úr, hogy az illető *szabólegény* volt?"

Én nem *„emelem ki"*, hogy az illető szabólegény, ahogyan a nemes férfiú például Pieperrel kapcsolatban kiemeli, hogy „magántanító volt Rothschildnál", noha Pieper a kölni kommunista per következtében elvesztette állását Rothschildnál és ehelyett társszerkesztői állást nyert az angol chartisták lapjánál.[63] A szabólegényt szabólegénynek nevezem. Miért? Mert nevét el kellett hallgatnom, s mégis be kellett bizonyítanom Kinkel–Willich uraknak, hogy pontosan ismerem megbízottjuk személyi adatait. A nemeslelkű tehát az összes szabólegények ellen elkövetett felségsértéssel vádol meg

* Gebert. – *Szerk.*

** *V. ö. 8. köt. 445. old.* – *Szerk.*

és a szabólegények szavazatait a róluk írt pindaroszi ódával kívánja biztosítani. A szabólegények jóhírének kímélése okából nagylelkűen elhallgatja, hogy Eccarius, akit a kitaszított kecskék[407] közé sorol, szintén szabólegény, ami Eccariust eddig nem akadályozta abban, hogy a német proletariátus egyik legnagyobb gondolkodója legyen és hogy a „Red Republican"-ben[408] a „Notes to the People"-ben[409] és a „People's Paper"-ben megjelent angol cikkeivel még a chartisták körében is tekintélyre tegyen szert. Ekként *cáfolja* Willich úr leleplezéseimet annak a szabólegénynek a tevékenységére vonatkozóan, akit ő meg Kinkel Németországba küldött.

Most néhány szót a *Hentze*-esetről. A nemes tudat egy ellenem intézett kirohanással igyekszik saját pozícióját fedezni. „Ő" (Hentze) *„többek között* 300 tallért *kölcsönzött Marxnak."*

1849 májusában tájékoztattam Rempel urat a „Neue Rheinische Zeitung"[112] pénzügyi nehézségeiről, amelyek az előfizetők számának növekedésével növekedtek, mivel a költségeket készpénzben kellett fizetni, a bevételek azonban csak utólag folytak be, s ráadásul jelentős kieséseket okozott az, hogy a párizsi júniusi felkelők mellett és a frankfurti parlamentáriusok, a berlini kiegyezők és a márciusi egyletesdiek ellen írott cikkek miatt jóformán minden részvényes cserbenhagyta a lapot.[410] Rempel úr Hentzéhez utasított, Hentze pedig írásos kötelezvényem ellenében 300 tallért előlegezett a „Neue Rheinische Zeitung"-nak. Hentze, mivel akkoriban a rendőrség őt magát is üldözte, szükségesnek vélte, hogy elhagyja Hammot, és velem együtt Kölnbe utazott, ahol az a hír fogadott, hogy kiutasítottak Poroszországból. A Hentzétől kölcsön kapott 300 tallért, a porosz postától érkezett 1500 tallér előfizetési díjat, a tulajdonomat képező gyorssajtót stb. teljes egészében annak az összegnek a törlesztésére fordítottuk, amellyel a „Neue Rheinische Zeitung" szedőknek, nyomdászoknak, papírkereskedőknek, irodai alkalmazottaknak, tudósítóknak, szerkesztőségi személyzetnek stb. tartozott. Senki sem tudja ezt jobban Hentze úrnál, hiszen feleségemnek ő maga kölcsönzött egy utazótáskát, hogy elcsomagolja és a frankfurti zálogházba vihesse ezüstjét, s így szerezzen pénzt személyes szükségleteink fedezésére. A „Neue Rheinische Zeitung" számlakönyvei Kölnben, Stephan Naut kereskedőnél vannak, s felhatalmazom a nemes tudatot, hogy ott hivatalosan hitelesített kivonatot készíttessen belőlük.

Térjünk vissza a tárgyra.

A „Leleplezések" nem tartják zavarosnak, hogy Willich úr Hentze barátja volt és tőle támogatást kapott. Zavarosnak azt tartják (65. old.*),

* *V. ö. 8. köt. 445. old. – Szerk.*

hogy Hentze, akinél magánál is házkutatást tartottak és iratokat foglaltak le, akire rábizonyították, hogy a Berlinben titkos küldetésben járó Schimmelpfennignek szállást adott, és aki „bevallotta", hogy a Szövetségben részt vett, – hogy ez a Hentze abban az időszakban, amikor a kölni perben a döntést már nem lehetett elodázni, amikor a porosz rendőrség ébersége a végsőkig fokozódott, és Németországban meg Angliában minden félig-meddig gyanús németet a legszigorúbban szemmel tartottak, hatósági engedéllyel Londonba utazhatott és ott zavartalanul érintkezhetett Willichhel, majd pedig megjelent Kölnben, hogy Becker ellen „hamis tanúvallomást" tegyen. A meghatározott időszak kölcsönzi Hentze úr és Willich viszonyának a meghatározott jelleget, és az említett körülményeken magának Willich úrnak is meg kellett ütköznie, noha ő nem tudta, hogy Hentze Londonból táviratokat váltott a porosz rendőrséggel. Egy meghatározott időszakról van szó. Willich úr ezt helyesen megérzi, ezért a maga nemes módján kijelenti: „Ő" (Hentze) „a per előtt Londonba jött" (ezt állítom én is); „nem hozzám, hanem az *ipari kiállításra*[176]." A nemes tudatnak megvan a maga külön ipari kiállítása, akárcsak a maga külön „Précurseur de Bruxelles"-je. Az igazi londoni ipari kiállítás 1851 októberében bezárult; Willich úr Hentzét *1852* augusztusában utaztatja *„oda"*. Ezt a körülményt Schily, Heise és a Kinkel–Willich-féle kölcsön többi kezese is tanúsíthatja, Hentze úr ugyanis mindegyiküknél külön-külön tiszteletét tette, hogy megnyerje szavazatukat az amerikai pénznek Londonból Berlinbe való áttelepítéséhez.

Hentze urat már jóval Willich úrnál való tartózkodása előtt megidézték a kölni törvényszéki tárgyalásra, mégpedig nem a védelem, hanem a vád tanújaként. Mihelyt megtudtuk, hogy Willich kioktatta Hentzét, miképp valljon a kölni esküdtek előtt Becker, „a szellemes és jellemes férfiú" *ellen* („Leleplezések" 68. old.*), azonnal közöltük a szükséges tudnivalókat Schneider II. ügyvéddel, Becker védőjével; a levél Hentze tanúkihallgatásának a napján érkezett meg, vallomása egyezett azzal, amit *előre megmondtunk*, Becker meg Schneider *tehát* nyilvánosan kérdést tettek fel neki Willich úrral fennálló viszonyát illetően. A levél Kölnben a védelem ügyiratai között, a Hentze kihallgatásáról szóló beszámoló pedig a „Kölnische Zeitung"-ban[212] található.

Én nem a következőképp okoskodom: *„Ha* megállapítást nyert, hogy Hentze úr ezt meg ezt tette, akkor ez döntő bizonyítéka *lenne* Willich úr tevékenységének; *mert ha* azt netán Hentze úr intézte is – az eszme szülője a fej, nem a kéz." Ezt a dialektikát átengedem a nemes tudatnak.

* *V. ö. 8. köt. 447. old. — Szerk.*

Térjünk vissza Willich úr tulajdonképpeni területére: „Teljes méltatás céljából íme a" (Marx által követett) *„taktikának néhány további tanújele."*

A hesseni passzív ellenállás, a poroszországi Landwehr[411]-mozgósítás és a Poroszország és Ausztria közötti színlelt konfliktus idején[412] a nemes tudat éppen ugrásra készen állt, hogy katonai felkelést robbantson ki Németországban, mégpedig azáltal, hogy megküldi „néhány személynek Poroszországba Landwehr-bizottságok alakítására vonatkozó rövid tervezetét", valamint Willich úr azon *akarata* által, hogy *„m a g a* megy Poroszországba"... „Marx úr volt az, aki miután erről egyik hívétől értesült, *elutazási szándékom* hírét másokkal tudatta, és később azzal dicsekedett, hogy *hamisított németországi levelekkel* félrevezetett engem."

Indeed!* Becker mókás széljegyzetekkel megküldte nekem Willich kelekótya leveleit, amelyekről Kölnben Becker nyilvánosan beszélgetett. Nem voltam annyira kegyetlen, hogy barátaimat ilyen olvasmány élvezetétől megfosszam. Schramm meg Pieper azzal szórakoztak, hogy Willichet nem *„Németországból"*, hanem a *londoni városi posta* útján küldött válaszokkal félrevezessék. A nemes férfiú óvakodni fog attól, hogy a levelek postabélyegzőjét bemutassa. Azt állítja, hogy *„egy* levelet kapott utánzott kézírással, és felismerte, hogy hamis". Ez lehetetlen. Mindezek a levelek ugyanattól a kéztől származtak. Willich úr tehát azzal „dicsekszik", hogy egy nem létező kézírás-utánzatot fedezett fel és hogy számos levél között – amelyek közül egyik ugyanolyan valódi volt, mint a másik – felismerte az *egyikről*, hogy hamis, de túlságosan nemeslelkű volt, semhogy felismerje a félrevezetést azokban a levelekben, amelyek saját személyét ázsiai hiperbolákkal dicsőítették, rögeszméit durván komikus formában helyeselték és saját követelődzéseit romantikusan túlhajtották. Willich úr elutazása meghiúsult volna akkor is, ha ő azt komolyan gondolta volna, nem azért, mert én hírét „harmadik személyekkel tudattam", hanem azért, mert magával Willich úrral tudatták. Az utolsó levél ugyanis, melyet kapott, eldobta az amúgy is átlátszó fátylat. Willich urat hiúsága mind ez ideig arra kényszeríti, hogy azt a levelet, amely neki csalódást okozott, *hamisnak*, azokat a leveleket pedig, amelyek *bolondját járatták* vele, valódiaknak nyilvánítsa. Vajon azt hiszi-e a nemes tudat, hogy mivel ő erényes, van ugyan még sect and cakes**, de humor nincs többé a világon? A nemes férfiú részéről nemtelen dolog volt a közönséget megfosztani e levelek élvezetétől.

„Amit Marx a Beckerrel folytatott levelezésről állít, az *hamis.*"

* – Valóban! – *Szerk.*

** – (*átvitt értelemben*:) szerelem és dorbézolás – *Szerk.*

Ami e hamis levelezést és Willich *szándékolt* személyes poroszországi utazását illeti, valamint azt, hogy én ezt harmadik személyekkel tudattam, helyesnek véltem, hogy a „Kriminalzeitung" egy példányát megküldjem Steffen volt hadnagynak. Steffen védőtanúja volt Beckernek, aki megőrzés végett minden iratát Steffenre bízta. Steffen, akit a rendőrség Köln elhagyására kényszerített, most Chesterben tanító, mivelhogy az emberek azon nemtelen fajtájához tartozik, akiknek még a számkivetésben is *munkából kell megélniök*. A nemes tudat, éteri lényének megfelelően, nem tőkéből él, mert azzal nem rendelkezik; nem is munkából, mert ilyet nem végez; a közvélemény mannájából, mások iránta való *tiszteletéből* él. Ezért verekszik a tiszteletért mint egyetlen tőkéjéért.

Steffen ezt írja nekem:

„Chester, 1853 nov. 22.

Willich nagyon haragszik, mert Ön töredékeket közöl Becker leveléből. *Állítólagosnak* minősíti a levelet, tehát a belőle idézett részeket is. Ezzel az otromba állítással tényeket szegezek szembe, hogy dokumentáljam, miként vélekedik Becker Willichről. Egy este Becker, szívből kacagva, két levelet adott át nekem és kért, ha rossz kedvemben leszek, olvassam el őket; tartalmuk annál is inkább mulattatni fog, mivel én korábbi életkörülményeim folytán katonai szempontból is meg tudom ítélni. Valóban, amikor elolvastam ezeket a leveleket, amelyeket August Willich intézett Beckerhez, fölötte komikus és különös *parancsszavakat* (hogy az ide illő királyi porosz kifejezéssel éljek) találtam bennük: a nagy marsall és társadalmi messiás Angliából parancsot ad Köln bevételére, a magánvagyon elkobzására, mesterségesen konstruált katonai diktatúra létesítésére, katonai-szociális kódex bevezetésére és minden újság betiltására, *egy* kivételével, amely az előírásos gondolkodás- és cselekvésmódot naponta közölni tartozik, s egy csomó más részletre is kitér. Willich kegyesen megígérte, hogy *ha* Kölnben és a Porosz Rajna-tartományban a munkának ez a része *elvégeztetett*, ő maga is eljön, hogy elválassza a juhokat a kecskéktől és ítéljen élőket és holtakat. Willich azt állítja, hogy »rövid tervezetét könnyen meg lehetett volna valósítani, *ha* néhány személy megragadta volna a kezdeményezést« és »hogy ez a *legjelentősebb* következményekkel járt volna« (kire nézve?). Okulás céljából szeretném tudni, kik voltak azok az éleselméjű »Landwehr-tisztek«, akik ezt Willich úrnak »később kijelentették«, és hogy vajon ezek az urak, akik *állítólag* hittek »a rövid tervezet legjelentősebb következményeiben«, a porosz Landwehr behívása idején Angliában tartózkodtak-e vagy Poroszországban, ahol a gyermeket világra

kellett volna hozni? Nagyon szép volt Willich úrtól, hogy a születési értesítést és a gyermek leírását »néhány« személynek megküldte. De úgy látszik, hogy e személyek közül egynek sem volt több kedve arra, hogy a keresztapaságot vállalja, mint Beckernek, az »eszes és jellemes férfiúnak«. Willich egy ízben átküldött egy...[413] nevű hadsegédet. Ez megtisztelt azzal, hogy magához hívatott, és szilárdan meg volt győződve arról, hogy ő minden körülményt eleve jobban meg tud ítélni, mint bárki, aki naponta szembenéz a tényekkel. Ezért igen lesújtó véleményt formált rólam, amikor közöltem vele, hogy a porosz hadsereg tisztjei nem tartanák szerencsének, ha az ő meg Willich zászlaja alatt harcolhatnának, sőt egyáltalán nem is hajlandók a Willich-féle köztársaságot citissime* kikiáltani. Még jobban megharagudott, amikor egyetlen olyan esztelen ember sem akadt, aki hajlandó lett volna sokszorosítani a tisztekhez intézett és készen magával hozott azon felszólítását, hogy tüstént álljanak nyíltan »amellé«, amit ő demokráciának nevez. Dühösen elhagyta »a Marx igájába hajtott Kölnt« (mint nekem írta), és más helyen eszközölte ki ennek a badarságnak a sokszorosítását, elküldte azt egy csomó tisztnek, s *így* történt, hogy annak a ravasz módszernek a szűzi titkát, amellyel a porosz tisztekből republikánusokat akartak faragni, a »Kreuzzeitung«[238] »Figyelője« prostituálta.

Willich kijelenti miszerint ő egyáltalán nem hiszi el, hogy »Becker jellemével és szellemével« megáldott személyek a tervét kinevethették. E tény kimondását otromba valótlanságnak nyilvánítja. Ha elolvasta volna a kölni pert, s erre igazán volt oka, látta volna, hogy Becker is, én is *nyilvánosan* kimondtuk terveiről az Ön által közzétett levélben foglalt ítéletet. Ha Willich úr az akkori viszonyoknak, amelyeket ő képzelete szerint formázott, helyes *katonai* leírását kívánná, szolgálhatok vele.

Sajnálom, hogy Willich nem csupán Weydemeyerben és Techowban akad olyan hajdani bajtársakra, akik katonai zsenialitásának és a viszonyokról alkotott gyakorlati felfogásának nem hajlandók kellő csodálattal adózni.

W. Steffen."

Még egy szót „Marx taktikájának" utolsó „tanújeléről".

Willich úr fantasztikus leírást közöl egy 1851-ben rendezett februári bankettről, amelyet Louis Blanc ellentüntetésnek szánt Ledru-Rollin bankettjával és Blanqui befolyásával szemben. „Marx urat természetesen nem hív-

* – legesleggyorsabban – *Szerk.*

ták meg." Természetesen nem. Két shillingért mindenki meghívhatta magát, és Louis Blanc Marxtól néhány nappal később nagy nyomatékkal megkérdezte, miért nem jelent meg. „Aztán" (mikor? a banketton?) „Blanquinak egy *el nem mondott pohárköszöntőjét*, egy az ünnepélyt ócsárló bevezetéssel együtt, amely Schappert meg Willichet népbolondítóknak nevezi, röpiratként terjesztették Németországban a munkások között."

„Blanqui el nem mondott pohárköszöntője"[414] lényeges része ama nemes tudat történetének, amely a szavai *magasabb* értelmébe vetett hittel határozottan ki szokta jelenteni: *„Sohasem hazudok!"*

Néhány nappal a bankett után a párizsi „Patrie"[125] közölte a pohárköszöntőt, amelyet Blanqui az ünnepély rendezőinek kérésére Belle-Île-ből küldött, és amelyben szokott módján, tömören és velősen megbélyegezte az egész 1848-as ideiglenes kormányt és sajátlag a bankett atyját, Louis Blanc urat. A „Patrie" csodálkozást színlelt, hogy ezt a pohárköszöntőt a banketton elsikkasztották. Louis Blanc nyomban kijelenti a londoni „Times"-ban[24], hogy Blanqui gyalázatos intrikus, és sohasem küldött ilyen pohárköszöntőt az ünnepély rendezőbizottságának. Louis Blanc, Landolphe, Barthélemy, Vidil és Schapper urak, sőt *maga Willich* a rendezőbizottság nevében kijelentették a „Patrie"-ban, hogy a szóbanforgó pohárköszöntőt *sohasem* kapták meg. A „Patrie" azonban e nyilatkozat kinyomatása előtt tudakozódott Antoine úrnál, Blanqui sógoránál, aki a pohárköszöntőt eljuttatta hozzá. A fentemlített urak nyilatkozata *alatt* lenyomatta Antoine válaszát: Antoine igenis megküldte a pohárköszöntőt Barthélemynek, aki nyugtázta is neki az átvételt. Barthélemy „erre" kijelentette, hogy a pohárköszöntőt csakugyan megkapta, de mivel nem tartotta megfelelőnek, félretette anélkül, hogy a bizottságnak erről jelentést tett volna. De sajnos az ugyancsak aláíróként szereplő Vidil volt kapitány már előzetesen megírta a „Patrie"-nak, hogy katonai becsülete és igazságösztöne arra a vallomásra készteti, hogy az első nyilatkozatban ő maga, Louis Blanc, Willich és mind a többiek hazudtak. A bizottság nem a nevezett 6 tagból, hanem 13 tagból állt. Valamennyiüknek bemutatták Blanqui pohárköszöntőjét, valamennyien megtárgyalták és hosszas vita után 7 szavazattal 6 ellenében elvetették. Ő azon hat közé tartozott, akik a pohárköszöntő felolvasása *mellett* szavaztak.

Érthető, hogy a „Patrie" ujjongott, amikor Vidil levele után megkapta Barthélemy nyilatkozatát. A következő „előszóval" nyomatta ki: „Sokszor kérdeztük önmagunktól, s e kérdésre nehéz felelni, mi nagyobb a demagógoknál, hetvenkedésük-e vagy ostobaságuk. Egy Londonból jött negyedik levél még fokozza zavarunkat. Itt vannak ezek a szegény ördögök, isten tudja

hányan, akiket annyira gyötör a téboly, hogy írjanak és nevüket a *reakciós* lapokban megemlítve lássák, hogy még a határtalan megszégyenítéstől és lealacsonyodástól sem riadnak vissza. Mit törődnek ők a közönség kacajával és méltatlankodásával – a »Journal des Débats«[119], az »Assemblée nationale«[153], a »Patrie« le fogják közölni stílusgyakorlataikat; hogy ebben a szerencsében részesüljenek, az a kozmopolita demokráciának minden árat megér... Az irodalmi részvét nevében közöljük tehát Barthélemy »polgártárs« alábbi levelét – ez újabb és remélhetőleg utolsó bizonyíték Blanqui immár túlságosan híres pohárköszöntőjének valódisága mellett, amelyet először mind tagadtak, és amelynek az igazolásáért most egymás között hajbakapnak." Íme Blanqui pohárköszöntőjének története. A „Société des proscrits démocrates [et] socialistes"* „Blanqui el nem mondott pohárköszöntője" miatt felborította a Willich úr egyletével fennálló egyezséget.

A Société des proscrits démocrates [et] socialistes-ban – a német Munkásegyletben és a német Kommunisták Társaságában végbement szakadással egyidejűleg – különválás következett be. A tagok egy része, amely a jelek szerint a *polgári* demokrácia, a *ledru-rollinizmus* felé hajlott, bejelentette kilépését; ezeket később kizárták. Mit tegyen erre a nemes tudat? *Ennek* a társaságnak is azt magyarázza, amit most a polgári demokratáknak magyaráz, hogy ti. Engels meg Marx akadályozták meg, hogy a polgári demokrácia karjaiba omoljanak és hogy továbbra is „a rokonszenv kötelékei egyesítsék őket a forradalom *minden* résztvevőjével", vagy pedig azt mondja neki, hogy „a forradalmi fejlődésről vallott különböző nézeteknek *semmi* szerepük sem volt a szakadásban"? A nemes tudat, éppen *fordítva* kijelentette, hogy a különválást mindkét társaságban *ugyanazon* elvi ellentét idézte elő, hogy Engels, Marx etc. a *burzsoá elemet* képviselték a német egyletben, akárcsak Madier és társai a franciában. Sőt a nemeslelkű attól tart, hogy a puszta érintkezés e burzsoá elemmel egymagában is veszélyeztetheti az „igaz hitet", s ezért nyugodt méltósággal azt javasolta, hogy a burzsoá elemet *„még látogatóként"* se engedjék be a proscrit-k társaságába.

Koholt! Hamis! harsogja a nemes tudat a maga elvhűségről tanúskodó kurta felkiáltásait. Az én készletem a „taktika tanújeleiről"! Voyons!**

„Présidence du citoyen Adam. Séance du 30 Sept. 1850.

Trois délégués de la société démocratique allemande de Windmill-Street sont introduits. Ils donnent connaissance de leur mission qui consiste dans la communication d'une lettre dont il est fait lecture."

* – „A számkivetett demokraták [és] szocialisták társasága" – *Szerk.*

** – Lássuk! – *Szerk.*

(Ez a levél állítólag kifejti a különválás okait.) „*Le citoyen Adam* fait remarquer *l'analogie* qui existe entre les événements qui viennent de s' accomplir dans les deux sociétés, de chaque côté *l'élément bourgeois* et *le parti prolétaire* ont fait scission dans les circonstances *identiques* etc. etc. *Le citoyen Willich* demande que les membres démissionaires" (majd helyesbíti szavait és, mint a jegyzőkönyv leszögezi, „expulsés"-t mond) „de la société allemande ne puissent être reçus même comme *visiteurs* dans la société française." (Extraits conformes au texte original des procès verbaux.) „*L'archiviste de la société des proscrits démocrates* [*et*] *socialistes*

J. Clédat"*

Ezzel véget ér a világszerte ismert *nemes tudatú lovag* andalító, csodás, magasztos, hallatlan, igaz és kalandos története.

An honest mind and plain; he must speak the truth,
And they will take it, so; if not, he's plain
These kind of knaves I know.**

London, 1853 november 28.

---

* – „*1850 szept. 30-i ülés. Adam polgártárs elnöklete alatt.*

Bemutatják a Windmill Street-i német demokrata társaság három küldöttjét. Ezek közlik, hogy küldetésük célja egy levél átadása, s a levelet felolvassák." . . . „*Adam polgártárs* felhívja a figyelmet a két társaságban lezajlott események közti *hasonlóságra*, mindkettőben *azonos* körülmények között szakított egymással a *burzsoá elem* és a *proletár párt* etc. etc. *Willich polgártárs* kéri, hogy a német társaság lemondott tagjait" (majd helyesbíti szavait és, mint a jegyzőkönyv leszögezi, „kizárt tagjait" mond) még *látogatókként* se engedjék be a francia társaságba." (A jegyzőkönyv eredeti szövege alapján készült kivonat.)

„*A számkivetett demokraták* [*és*] *szocialisták társaságának levéltárosa*

J. Clédat"

– *Szerk.*

** Ily szókimondó, tiszta lélek mást hogy is
Ejthetne, mint őszinte szót? S ha tetszik jó,
Ha nem, – ő szókimondó. Ismerem az ily
Bitangokat . . .[415]

– *Szerk.*

Karl Marx

[Manteuffel beszéde – Egyházi konfliktus Poroszországban – Mazzini felhívása – A londoni városháza – Russell reformja – Munkásparlament]

London, 1853 november 29., kedd.

Tegnap délelőtt von Manteuffel miniszterelnök úr beszédével megnyílt a porosz kamarák ülésszaka. A keleti bonyodalomra vonatkozó passzus, a távirati közlésből ítélve, olyan hangnemben van megfogalmazva, amelynek nyilvánvaló célja ama széltében felmerült gyanú eloszlatása, hogy a szentpétervári, a berlini és a bécsi udvar között összeesküvés jött létre. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert közismert, hogy IV. Frigyes Vilmos ugyanezen Manteuffel útján előzőleg már különböző alkalmakkor kegyeskedett hűséges népével ünnepélyesen tudatni, miszerint a kamaráknak nem feladatuk, hogy külpolitikai kérdésekbe beavatkozzanak, mivel az állam külső kapcsolatai ugyanúgy a Korona kizárólagos hatáskörébe tartoznak, mint a király saját birtokai. A fentemlített passzus, amely voltaképpen a néphez intézett felhívást tartalmaz, elárulja, milyen rendkívül nehéz helyzetbe került a porosz kormány, amelyet egyfelől Oroszország és Franciaország, másfelől saját alattvalói fenyegetnek, s amelyet ugyanakkor nyugtalanítanak a magas élelmiszerárak, a kereskedelem súlyos pangása és annak a galád hitszegésnek az emléke, amelyért a bűnhődés még hátra van.[416] A porosz kormány maga sem keresett menedéket abban, hogy a közvéleményt a kamarák útján nyerje meg, amelyeket a király szándékosan puszta díszletként létesített, a miniszterek szántszándékkal puszta díszletként kezelnek, és a nép, félreérthetetlen módon, puszta díszletnek tart. Céltalan lenne most azt mondani neki, hogy ezeket a látszatintézményeket egyszerre a „haza" védőbástyáinak kell tekinteni. „A poroszok", írja a mai „Times"[24], „aligha tettek tanúságot a valaha nekik tulajdonított józanságról és okosságról, amikor eltűrték, hogy a jelenlegi alkotmány alapján választott kamarák meg nem érdemelt megvetés tárgyává váljanak." Ellenkezőleg, a poroszok teljes mér-

tékben tanúságot tettek józan eszükről, amikor nem tűrték, hogy azok a férfiak, akik elárulták a forradalmat, remélve, hogy gyümölcseit learathatják, a befolyásnak akár csak a *látszatával* is rendelkezzenek, s bebizonyították a kormánynak, hogy bűvészmutatványai nem tévesztik meg őket, s hogy véleményük szerint a kamarák, ha egyáltalán figyelmet érdemelnek, csak újabb bürokratikus intézménynek tekinthetők, amely az ország már meglevő bürokratikus intézményeit szaporítja.

Aki nem ismeri töviről hegyire Németország történetét, értetlenül áll azok előtt a vallási viszályok előtt, amelyek újból meg újból megzavarják a német társadalom egyébként nyugodt felszínét. Itt vannak a maradványai az úgynevezett német egyháznak,[417] amelyet a most hivatalban levő kormányok éppoly hevesen üldöznek, mint 1847-ben. Itt van a katolikusok és a protestánsok közti házasság kérdése, amelyen a katolikus papság és a porosz kormány éppúgy hajba kap, mint 1847-ben. Itt van, mindenekelőtt, az elkeseredett harc, melyet a freiburgi érsek, aki kiközösíti a badeni kormányt és pásztorlevelét a templomi szószékről nyilvánosan felolvastatja, a nagyherceggel vív, aki megparancsolja a hitehagyó templomok bezárását és plébánosaik letartóztatását; és itt vannak a parasztok, akik gyülekeznek és fegyverkeznek, védik papjaikat és elkergetik a csendőrőket, – ez történt Bischofsheimben, Königshofenben, Grünsfeldben, Gerlachsheimben, ahonnan a falusi elöljáró kénytelen volt menekülni, és még sok más faluban. Hiba volna a badeni vallási konfliktust csak helyi jellegűnek tekinteni. Baden csupán az a hadszíntér, amelyet a katolikus egyház szándékosan szemelt ki a protestáns fejedelmek elleni támadásra. Ebben a konfliktusban a freiburgi érsek Németország egész katolikus papságát, a badeni nagyherceg pedig az összes református hitfelekezetű nagy és kis hatalmasságot képviseli. Mit gondoljunk tehát egy olyan országról, amely egyrészt arról híres, hogy mélyenjáró, bátor és a maga nemében példátlan bírálattal illetett minden vallásos hagyományt, másrészt szabályosan visszatérő időszakokban meglepi egész Európát azzal, hogy feleleveníti a XVII. század vallási viszályait? A titok megfejtése egyszerűen az, hogy minden a felszín alatt lappangó népi megmozdulást arra kényszerítenek a kormányok, hogy eleinte vallási mozgalmak misztikus és csaknem ellenőrizhetetlen formáját öltsék. A papság, a maga részéről, engedi magát a látszat által félrevezetni, s miközben azt képzeli, hogy a nép szenvedélyeit kizárólag saját testülete érdekében irányítja a kormány ellen, a valóságban magának a forradalomnak öntudatlan és akaratlan eszköze.

A londoni napisajtó nagy megrökönyödést és erkölcsi felháborodást mutat egy felhívás miatt, amelyet Mazzini adott ki, s amelyet Felice Orsininél,

a 2. számú nemzeti hadtest vezetőjénél találtak meg. Ez a hadtest volt kiszemelve a felkelés kirobbantására Lunigiana tartományban, amely magában foglalja Modena, Parma és a piemonti királyság egy részét. A felhívás arra buzdítja a népet, hogy „*meglepetésszerűen* támadjon, amit a milánói nép is megkísérelt és újból meg fog kísérelni". Majd így folytatódik a felhívás: „A *tőr*, ha váratlanul sújt le, jó szolgálatot tesz és pótolja a karabélyt." A londoni sajtó ezt úgy tünteti fel, mint nyílt felhívást a „*titkos, gyáva orgyilkosságra*". De szeretném tudni, hogy olyan országban, mint Olaszország, ahol a nyílt ellenállás lehetősége sehol sincs meg, rendőrkémek viszont mindenütt vannak, hogyan számíthat bármiféle sikerre egy felkelő mozgalom, ha nem folyamodik *meglepetésszerű* támadáshoz? Szeretném tudni, hogy Olaszország népe, ha egyáltalán harcolni akar az osztrák csapatok ellen, miféle fegyverrel harcoljon, ha nem egyetlen megmaradt fegyverével – a *tőrrel*, amelyet Ausztria nem tudott elvenni tőle? Mazzini korántsem azt mondja az olaszoknak, hogy a tőrt *fegyvertelen* ellenség ellen gyáva orgyilkosságra használják, – igaz, arra buzdítja őket, hogy „meglepetésszerűen" használják, de világos nappal, mint *Milánóban*, ahol néhány csupán késsel felfegyverzett hazafi megrohamozta a fegyveres osztrák helyőrség őrházait. De, mondja a „Times", „az alkotmányos Piemont ugyanarra a sorsra fog jutni, mint Róma, Nápoly és Lombardia!" Miért ne? Vajon nem Szardínia királya* árulta-e el az 1848-as és 1849-es olasz forradalmat, és vajon Olaszország egy piemonti királlyal inkább átalakulhat-e köztársasággá, mint Németország egy porosz királlyal? Ennyit Mazzini felhívásának erkölcsi vonatkozásáról. Politikai értéke már egészen más kérdés. Jómagam azt hiszem, hogy Mazzini téved mind a piemonti népről alkotott véleményét, mind az olasz forradalomról szőtt álmait tekintve, amely forradalom az ő feltevése szerint nem az európai bonyodalmak nyújtotta kedvező lehetőségek révén, hanem olasz összeesküvők meglepetésszerű egyéni akciója révén fog megvalósulni.

Bizonyára olvasták a londoni lapokban, hogy a kormány bizottságot nevezett ki a Corporation of the City** néven ismert igen tiszteletreméltó testület korrupt üzelmeinek és egész szervezetének kivizsgálására. Alább néhány tényt közlök a vizsgálati jelentésből, bár ez a bizottság még korántsem fejezte be munkáját.

A londoni községtanács bevételét, ha nem is vesznek számításba minden tételt, 400 000 £-re becsülik, a fizetések fejében folyósított bruttó összeg

* Károly Albert savoyai herceg. – *Szerk.*

** A londoni City községtanácsa. – *Szerk.*

pedig eléri a 107 000 £-et, ami igen tekintélyes összeg, az összjövedelemnek több mint 25 százaléka. Az igazságügyi tisztviselők fizetését 14 700 £-ben állapították meg, ebből 3000 £-et kap a városi főbíró, 1500 £-et a helyettese és 1200 £-et a sheriff törvényszékén működő bíró. A városi irodavezető 1892 £-et kap, a titkár 1249 £-et, a remembrancer* pedig 1765 £-et. A Mansion House** és a Guild Hall*** főtisztviselői évente összesen 1250 £-et kapnak. A pálcamester 550 £-et, a palloshordozó 550 £-et, a főudvarmester 450 vagy 500 £-et, a helyettes udvarmester 200 vagy 300 £-et kap. Ezeknek a bürokratáknak ezenkívül 70 £-et folyósítanak egyenruhára, 14 £-et csizmára és 20 £-et háromszögletű kalapra. Bennoch úr tanúvallomásában kijelentette, hogy „a londoni községtanácshoz tartozó intézmények összkiadása jóval meghaladja az Egyesült Államok Szövetségi Kormányának összkiadását, vagy ami talán még ennél is meghökkentőbb megállapítás, azok a kiadások, amelyeket a községtanács pénzalapjainak kezelése során önmagára fordít, meghaladják a bérleti díjakból, vámokból és alkuszoktól beszedett illetékekből származó bevételek teljes összegét".

Végre kipattant azoknak a reformpiruláknak a nagy titka, amelyeket Lord John Russell a brit közönségnek be akar adni. Ezt javasolja: 1. a parlamenti képviselők vagyoni cenzusának megszüntetése – ez a cenzus már régóta névlegessé vált; 2. a választókerületek kiigazítása néhány kisebb városi választókerület megszüntetése és több nagy kerület alkotása révén; 3. a grófsági választókerületekben a 20 £-es választói cenzus leszállítása a városi választókerületek 10 £-es cenzusára. Azt a negyedik javaslatot, hogy a választói cenzust 5 £-re csökkentsék, elejtették, mert ezzel, írja a „Times", „a mostani választókat ténylegesen megfosztanák választójoguktól, mivel az az osztály, amelynek teret nyitnának, számszerűleg messze túlszárnyalná valamennyi többit együttvéve, s csupán egyhangúlag kellene állást foglalnia, hogy fölénybe kerüljön". Más szóval, ha megadják a választójogot a többségnek, akárcsak a kisiparosok és kiskereskedők osztályának is, a kisebbséget megfosztják tőle. Ez aztán igen szellemes érv. Csakhogy a jövőben derengő Reform Bill[159] legfontosabb vonása nem ebben a pontban rejlik, sem valamennyi többi pontjában együttvéve. Legfontosabb vonása az az általános és teljes közöny, amellyel bejelentését fogadják. A közönség bármely rendőrségi jelentésnek több figyelmet szentel, mint e *„nagyszabású intéz-*

* A Koronának járó pénzeket behajtó hivatalnok. – *Szerk.*

** A londoni főpolgármester székhelye. – *Szerk.*

*** Londoni városháza (régebben a kereskedők céhének palotája). – *Szerk.*

kedésnek", az új Reform Billnek, az „összes tehetségek kormánya" közös művének.

Ernest Jonesnak igaza volt, amikor előre megmondta, hogy az első szó, amely a nép tömegmozgalmáról és egy Munkásparlament[376] irányítása alatt álló országos szervezetről elhangzik, riadalmat kelt majd a pénzes osztályok körében és a londoni polgári sajtót arra fogja kényszeríteni, hogy tudomást vegyen róla. A „Times" azonnal felismerte ennek az új mozgalomnak a jelentőségét, s első ízben közölt tudósítást a manchesteri People's Institute-ban tartott chartista gyűlésről. Laptársai mind tele vannak vezércikkekkel a munkásmozgalomról és a Munkásparlamentről, amelyet a chartisták javasolnak, akikről már régóta azt hitték, hogy végelgyöngülésben kimúltak. Az „Economist"[20] éppenséggel négy cikket közöl a kérdésről. De nem mondhatjuk, hogy a tudósítások fogalmat adnak e rendkívül fontos manchesteri gyűlés jellegéről vagy az ott tárgyalt kérdésekről. Ezért helyesnek tartom, hogy magam számolok be róla. A következő határozatokat javasolták és fogadták el:

„1. Látva annak a harcnak a hiábavalóságát, amelyet a munkások elszigetelt csoportjai az igazságos bérezésért és a munka felszabadításáért külön-külön vívnak, ez a gyűlés azon a nézeten van, hogy immár elérkezett az idő, amikor csakis a munkásosztálynak egy országos szervezetre támaszkodó és egy vezető testület által irányított egyesült tömegmozgalma biztosíthat megfelelő segítséget a munkából kizárt vagy sztrájkoló munkásoknak, és teheti a munkásokat képessé arra, hogy a jövőben felszabadítsák a munkát a tőke igája alól. A nép tömegmozgalmának és az országos szervezetnek ne legyen célja, hogy beavatkozzék és ne is avatkozzék bele a jelenlegi szakszervezetek és munkásegyesülések dolgába, hanem tevékenysége irányuljon minden erő és a dolgozók egész tömegének centralizálására, koncentrálására és egyesítésére."

„2. A fenti határozat megvalósítása érdekében elengedhetetlenül szükséges egy Munkásparlament mielőbbi összehívása; e parlamentet a munkások minden városban nyilvános gyűléseken megválasztott küldötteiből kell megalakítani. A Munkásparlamentnek az legyen a feladata, hogy intézményesen megszervezze a most sztrájkoló vagy a gyárosok által kizárt munkások támogatását, olymódon, hogy a legszélesebb körben országos gyűjtést indít; pontos akciótervet készítsen annak a harcnak az irányítására, amelyet a munkásosztály a munkáltatókkal vív; és javasoljon olyan eszközöket, amelyek révén a munka felszabadítható a tőke bitorló hatalma alól, s függetlenné, önállóvá, jövedelmezővé válhat anélkül, hogy sztrájkokra lenne szükség."

„3. A mai gyűlés bizottságot választ, s ez a fenti célból levelezést kezd a különböző városokkal és kerületekkel, a Munkásparlament összehívása érdekében megteszi a szükséges intézkedéseket, megállapítja és nyilvánosságra hozza a küldöttek üléseivel kapcsolatban szükséges részleteket és a küldöttek elé terjesztendő munkaprogramot."

Az elhangzott beszédek közül a legfigyelemreméltóbb Jones úr beszéde volt, amelyből néhány részletet közlök:

„A munkáltató a londoni »Times«-ban azt mondja, hogy nektek az ő profitjához semmi közötök. Ti csak azt számláljátok, hányan vagytok, nem pedig azt, hogy mennyi az ő profitja. Ha sok főt számláltok, akkor, noha többet akartok, kevesebbet fogtok kapni. És ezt ő a kereslet és kínálat törvényének nevezi. Azt mondja, csakis ez szabja meg béreteket. De így van-e ez? Nem! Ha nem szabad béremelést követelnetek, amikor ő sok profitot zsebel be, akkor neki sem szabadna lenyomni a béreteket, amikor a profitja megcsappan. De akkor ő majd azt mondja nektek, mégha a foglalkoztatottak száma egyetleneggyel sem csökkent, – »az üzlet roszszul áll, nehéz idők járnak, kevesebb a profitom, – nincs módomban ugyanannyi bért fizetni nektek, mint eddig«. Ekkor tehát munkátokat nem a kereslet és kínálat törvénye, hanem a drága gyapot és a kis profit törvénye szabályozza. A kínálat törvénye igaz lehet, de az élet törvénye igazabb. A kereslet törvénye lehet erős, de az éhség törvénye még erősebb lesz! Mi azt mondjuk, hogy ha a tőke egyik formájának, vagyis a pénznek, joga van profithoz, a tőke másik formájának, vagyis a munkának, szintén van joga hozzá; sőt, a munkának több joga van, mert a munka teremtette a pénzt, nem a pénz a munkát. Mi a profit? Az a tőke, amely az összes termelési költségek levonása után megmarad. A munkabér, amelyet eddig kaptatok, a termelési költségeknek csupán egy része, amin éppen csak eltengődtök, nem fizetség a verejtékes munkáért. Ez csupán az emberi gépezet karbantartásához szükséges költség. Nektek többletet kall kapnotok a húsból és vérből való emberi gépezet táplálásához és elszállásolásához szükséges termelési költségen kívül és felül. A szíveteknek és az agyatoknak éppúgy kell táplálék, mint a szájatoknak és a gyomrotoknak. A munkáltató fél attól, hogy több bért kaphattok; nem azért, mert nem tudná megfizetni, hiszen tőkéje az elmúlt hét év alatt több mint 100 százalékkal gyarapodott és ti az ő 100 százalékából csak tízet kértetek a munkátokért. Fél, mert a magasabb bér függetlenséget biztosítana nektek; fél, mert magasabb bérrel műveltséget szerezhetnétek; fél,

mert felvilágosult embereket nem lehet rabszolgasorban tartani; fél, mert tudja, hogy akkor nem lennétek hajlandók többé ilyen sok órán át dolgozni; fél, mert akkor nem tűrnétek, hogy asszonyaitok a gyári pokolban robotoljanak; fél, mert akkor gyermekeiteket iskolába küldenétek, nem pedig a gyárba; fél, mert tudja, hogy ha az asszony a tűzhely mellett, a gyermek az iskolában lenne, és a gyári munkaidő megrövidülne, azok a felesleges kezek, amelyek most lenyomják a béreket, kivonnák magukat uralma alól, és a munka felbecsülhetetlen értékű drágagyönggyé válna, amely az emberi szabadság koronáját ékesíti. De a kérdés most ismét más formát öltött: nem csupán arról van szó, hogy a munkáltató profitjából részesedést, illetve 10 százalékos béremelést kapjatok; most a 20 százalékos bérleszállítást kell megakadályozni. Hogy jó vagy rossz-e az üzletmenet, nem jelent nagy változást a tőkéseknek; az egyik esetben külföldön, – a másikban itthon fosztják ki a népet. A ti szempontotokból a kérdés hamarosan megváltozik, nem alacsonyabb vagy magasabb bérek, hanem lét vagy nemlét kérdése lesz: élet a gyári pokolban, vagy éhhalál a gyár kapuja előtt. A tőkések, a Nyugat kozákjai, először átkeltek a munka jogainak Dunáján; kihirdették az arany statáriumát és a monopólium ütegeivel éhhalált vetnek soraink közé. A városokat sorra ostromállapotba helyezik. A munkanélküliség megássa az árkokat, az éhség megostromolja a munka fellegvárát és az ínség tüzérsége a dolgozók sorai közé lő. A tőkések nagy szövetsége napról napra bővül; mozgalmuk napról napra országosabb méreteket ölt. Hogyan készültetek fel arra, hogy szembeszálljatok velük? Mozgalmatokban fejetlenség és zűrzavar uralkodik. Amennyiben a munkáskizárások szaporodnak és elszigetelt akciótok tovább folyik, egymás körzetében fogtok majd vadászni; az egyik helység pénzgyűjtői egyazon helyen találkoznak majd a másik helység pénzgyűjtőivel, – ellenségesen fogtok egymással szemben állni, holott szövetségesekként kellene kezet fognotok – gyöngítitek majd a kölcsönös segítséget, holott kölcsönösen segítenetek kellene egymást gyengeségetek leküzdésében. A wigani bányászok Preston, Stockport, Manchester és Oldham szomszédságában voltak, mégis magukra hagyták őket, s ezért vereséget szenvedtek. Wiganben a gyári munkások is sztrájkban állnak. Vajon mit szólnak munkástestvéreik, a bányászok vereségéhez? Szerencsés megszabadulásnak tekintik. Nem tehetnek róla, hiszen útjában állnak egymásnak. De miért van ez így? Azért, mert mozgalmatokat egy szakma, egy kerület, egy érdekeltség szűk keretei közé szorítjátok. Munkáltatóitok mozgalma országos méretűvé válik; ezért országossá kell válnia a ti ellenállásotoknak is. Ha így folyik tovább, anarchiába és pusztulásba rohantok.

Ne higgyétek, hogy kétségbe vonom a szakszervezetek bölcsességét, vezetését vagy integritását.

De a járószalag, amely a gyermeknek támasza, a felnőttnek kölöncévé válik. Az elszigeteltség, amely a munkásmozgalom gyermekkorában bevált, férfikorában vesztét okozhatja. Legyen képviselve minden szakma, amelynek segítségére pályáztok. A munka ügyét ne egy gyár, egy város, vagy akár egy kerület kezére, hanem a Munkások Parlamentjének kezére bízzátok."[418]

A megírás ideje: 1853 november 29.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 december 12. (3948.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Friedrich Engels

A dunai háború

Mint már megjegyeztük, úgy látszik, hogy a törökök oltenicai visszavonulása a török–orosz háború első szakaszának befejezését jelzi;[419] a hadműveleteknek legalábbis az első és elhatároló sorozata, amely a kalafati átkeléssel kezdődött, ezzel nyilván lezárul, s most vagy a téli szállások nyugalma, vagy még ki nem bontakozott új tervek megvalósítása következik. A jelen pillanat alkalmasnak tűnik arra, hogy visszatekintsünk az eddigi hadjáratra, annál is inkább, mivel éppen most kaptuk meg a hivatalos és nem hivatalos jelentéseket a Dunánál végrehajtott egyetlen jelentős akcióról, vagyis az oltenicai török hídfő ellen intézett orosz támadásról.

Október 28-án a törökök Vidinből átkeltek Kalafatba. E pont megszállásában, felderítő csatározásoktól eltekintve, alig zavarták őket, mert amikor az oroszok éppen arra készültek, hogy Krajovánál jelentős erőket vonjanak össze a Kalafat elleni támadásra, megzavarta őket a törökök második és veszedelmesebb előretörésének híre, az a hír, hogy a törökök november 2-án átkeltek a Dunán Oltenicánál, ahonnan komolyan veszélyeztették az oroszok közlekedési útvonalait. Ugyanakkor a törökök a Vidintől Oltenicáig terjedő egész Duna-szakaszon színlelt és mellékes támadásokat indítottak, de az oroszok ezekre a támadásokra jól felkészültek, vagy pedig a törökök elégtelen erőkkel hajtották őket végre, s így nem téveszthették meg az ellenséget úgy, hogy az nagyobb hibát követett volna el.

A kalafati hadtestet tehát nem háborgatták, s a jelentések szerint létszáma, a fokozatosan érkező erősítések révén, mintegy 24 000 főre növekedett. De mivel e hadtest nem nyomult előre és visszavonulásra sem kényszerült, egyelőre figyelmen kívül hagyhatjuk.

Az oltenicai átkelés Omer pasa jelentése szerint a következőképpen folyt le: Oltenica az Arges és a Duna egybetorkollása közelében levő falu. Az Arges torkolatával szemben van a Dunán egy sziget; e folyó déli partján van Turtukai falu és erőd, egy meredek parton, amely 600–700 láb magas, s a magaslat tetején épült a turtukai erőd. A turtukai ágyúk tehát igen hatékony

segítséget nyújtanak minden hadtestnek, amely ezen a ponton átkel a folyón. November 1-én a törökök átkeltek a szigetre és ott éjszaka erős fedezékeket építettek. 2-án e szigetről átkeltek a havasalföldi partra, az Argestől keletre. Két zászlóaljat 100 lovassal és két ágyúval bárkákon szállítottak át a havasalföldi oldalra; néhány Turtukaiból leadott ágyúlövés elkergette az orosz előőrsöket a folyópart közelében levő kórházépületből, s ez az épület, amelyet a törökök azonnal birtokba vettek, igen előnyösnek bizonyult számukra. Szilárd építmény volt, boltíves termekkel, s ezért szinte pótlólagos munkálatok nélkül a tereperődítés fontos elemének, egy réduit-nek* minden előnyét nyújtotta. Ennélfogva a törökök az Argestól a Dunáig terjedő vonalon azonnal megkezdték a sáncépítést; négyszáz ember állandóan ezzel foglalkozott, a sánckosarakat és ágnyalábokat már előre elkészítették. Minden beérkezett jelentésből csak arra következtethetünk, hogy ezek a sáncok folyamatos vonalakat alkottak, amelyek teljesen elvágtak minden összeköttetést az orosz állások és azon pontok között, ahol a törökök partra szálltak. Az erődítésnek folyamatos sáncvonalakon alapuló rendszerét általában már régóta elvetik és használhatatlannak tartják; de sajátos tényezők – ennek az erődítménynek mint hídfőnek különleges rendeltetése és az a tény, hogy teljesen készen találtak egy kitűnő réduit-t, továbbá a török mérnökök hiánya és a török hadseregre jellemző más körülmények – hozzájárulhattak ahhoz, hogy mégis tanácsosabbnak vélték ennek az elavult rendszernek az alkalmazását. Az Argesen a törökök jónéhány bárkára találtak, s ezeket a már korábban birtokukban levő bárkákkal együtt azonnal arra használták, hogy hidat verjenek a Dunán. November 4-én reggelre mindezek a munkálatok már jóformán befejeződtek.

Oltenicánál tehát a törököknek csupán egyetlen hídfőjük volt a Duna bal partján; a török hadsereg nem kelt át a folyón, s ezt azóta sem tette meg; de biztos débouchéja** volt a bal parton, amelyet abban a percben felhasználhatott, mihelyt elegendő erőket összpontosított Turtukainál. Emellett módja volt arra, hogy az Arges jobb vagy bal partját megszállja; végül pedig a folyó közelében minden hadműveletet a turtukai magaslatokon épült erőd tíz nehéz ágyújának védelme alatt hajthatott végre, amelyeknek a lőtávolsága egyrészt magaslati helyzetük folytán, másrészt, mert a folyó ezen a ponton keskeny, a hídfőnél legalább fél mérfölddel messzebbre terjedt.

* – belső erődítésnek (a gátövön belül fekvő műnek) – *Szerk.*

** – kijárata; kiinduló állása – *Szerk.*

A hídfőt 3 zászlóalj sorkatona (2400 fő), 2 testőrszázad (160 fő), 2 század lövész (200 fő), 100 lovaskatona és némi tüzérség szállta meg, amely a kórházban elhelyezett 12 nehéz ágyút kezelte. A sánc jobbszárnyát és oldalát a turtukai ágyúk hosszanti és keresztirányú tüze védte, amelyek emellett tűz alá vehették a hídfő középpontjával szemközt elterülő egész síkságot is. Az Argesre támaszkodó balszárnyának oldalát a szigeti üteg védte, de e terület egy részét sűrű bozót borította, amely jó fedezetet nyújthatott a közeledő oroszoknak.

Az oroszoknak november 4-én, amikor megtámadták a törököket, Omer pasa szerint 20 zászlóaljuk, 4 lovas ezredük és 32 ágyújuk, összesen kb. 24 000 emberük volt. Valószínűleg a következő alakzatban álltak fel: 12 zászlóalj és 14 ágyú a hídfő középpontjával szemközt; 2 zászlóalj és 2 ágyú az erdőben az Argestól balra (az oroszoktól jobbra); 6 zászlóalj en échelon*, a török jobbszárny felé irányított 4 ágyúval; a Duna felé frontjuk meghosszabbodott és oldalát lovasság védte. Amikor az orosz ágyútűz már egy ideje tartott, először a centrum zárkózott fel támadó hadoszloppá; majd követte a két szárny; ezután a tüzérség, amely előbb mintegy 1200 yard távolságból tüzelt a mellvédről, megfelelő (600–700 yard) kartács-lőtávolságra vonult fel, a támadó hadoszlopok pedig előre siettek. Mint várható volt, az oroszok baloldali (a Dunához legközelebb eső) hadoszlopát a turtukai ágyúk tüze szétugrasztotta; a centrum hamarosan ugyanerre a sorsra jutott; az Arges melletti jobboldali hadoszlopot a szigetről kiinduló ágyútűz verte szét, s ez a hadoszlop nyilván sokkal gyengébb volt annál, semhogy eredményt érhetett volna el. A támadást egy vagy kétszer megismételték, de az első támadás összjátéka nélkül, s ezután az oroszoknak elegük volt a dologból. Elszántan előretörtek az árok széléig (amit nem szabad túlságosan szószerint érteni), de a török ágyútűz elsöprő erejűnek bizonyult, még mielőtt közelharcra került volna sor.

Csata közben Omer pasa egy zászlóalj sorkatonát tartalékként átküldött a folyón. A bevetett törökök száma eszerint 3600 gyalogosra, nehéz ágyúik száma 44-re tehető.

Az oroszok haderejét nehezebb megállapítani. Omer pasa 20 zászlóaljról beszél, a táborából való két brit tiszt egyező kijelentése szerint viszont ténylegesen csak mintegy 8000 embert vetettek be. E két kijelentés nem egészen ellentmondó. Lehet, hogy az oroszok mintegy 20 zászlóaljat helyeztek harci készenlétbe, és a terep jellege miatt, vagy mert ellenfelüket lebecsülték, egy-

* – lépcsőzetes felállításban – *Szerk.*

szerre ténylegesen csak 8 zászlóaljból álló hadoszloppal indítottak támadást; s egy olyan körülmény, amelyet a brit tisztek nem említenek, de amelyről Omer pasa beszámol, arra mutat, hogy az oroszoknak jelentős tartalékaik voltak. Minden újabb támadásnál ugyanis újabb zászlóaljat állítottak az élre, amelyet e célból vontak ki a tartalékcsapatok közül. Egyébként „Őfelsége két gárdatisztje" jelentéseinek minden sora magán viseli annak a tudatlanságból és tapasztalatlanságból fakadó önteltségnek a bélyegét, amely jellegzetes vonása az alacsonyabb rangú tiszteknek minden hadsereg kiváltságos hadtestében.

Omer pasa jelentését tehát egészben véve hitelesnek tartjuk. Az akció során 18 vagy 20 orosz zászlóalj lehetett jelen, s ezek közül valószínűleg tizet vagy tizenkettőt vetettek be egymás után; hat- vagy nyolcezerre tehető azoknak a katonáknak a száma, akik egy adott időpontban egyszerre és eredménytelenül rohamozták meg a török sáncokat. Az, hogy az oroszok feltehetően legalább 1500–2000 embert vesztettek, szintén azt bizonyítja, hogy nagy erőket vetettek be. Végül is visszaverték őket, 500 puskát, sok poggyászt és lőszert, továbbá 800 halottat és sebesültet hagytak a törökök keze között, s részben rendezetlenül vonultak vissza.

Ha szemügyre vesszük a két fél taktikáját ebben a konfliktusban, meglepetésünkre azt tapasztaljuk, hogy az oroszok durva hibát követtek el, amelyért jelentős vereségükkel megérdemelten lakoltak. Ritkán találunk példát az ellenfél olyan mérvű lebecsülésére, amilyenről ők tanúságot tettek. Igen erős harcvonalak ellen kellett támadást indítaniok és egy olyan kitűnő réduit ellen, amelyet oldalról a szigeten elhelyezett 10 nehéz ágyú támogatott, Turtukaiban pedig 22 ágyú védett, amelyek egyben a frontvonalak előtti terepet is védték; összesen 44, vagy legalábbis 38 ágyú, s mind, vagy nagy részük a nehéztüzérséghez tartozott. Mármost minden tiszt tudja, hogy tereperődítmény támadásakor először is saját tüzérségünkkel el kell némítani az erődítményt támogató ágyúkat és ütegeket; majd amennyire csak lehetséges, el kell pusztítanunk mellvédfalait, sánckaróit és egyéb védelmi berendezéseit; ezután ütegeinket a támadott erődökhöz még közelebb hozva szakadatlan kartácsfergeteget kell zúdítani a mellvédekre, míg végül is megkockáztathatjuk, hogy támadó hadoszlopainkat a félig lerombolt erőd és elcsüggedt védői ellen rohamra indítsuk. Mindezt csak akkor hajthatjuk végre, ha tüzérségünk létszám és kaliber tekintetében határozott fölényben van. De mit kíséreltek meg az oroszok? 12 tizenkét fontos és 20 hat fontos ágyújukkal rövid ideig tüzeltek, majd megrohamoztak egy olyan tüzérség védelme alatt álló hídfőt, amely fölényben volt velük szemben létszám, kaliber és még inkább gyakorlat tekintetében. Ezt az orosz ágyúzást csak merő

formaságnak tekinthetjük, valamiféle udvariassági gesztusnak a törökök iránt, mert komoly célja nem lehetett; ha pedig az előrenyomuló orosz ütegek – mint minden jelentés egybehangzóan állítja – 650 yardnyira megközelítették a hídfőt, akkor meglepő, hogy nem hallunk elnémított lövegekről. Egyúttal el kell ismernünk az orosz csapatok vitézségét. Ezek a katonák valószínűleg most kerültek először tűzvonalba, méghozzá ilyen kedvezőtlen körülmények között és mégis megközelítették 50 yardnyira a török harcvonalakat, mielőtt a rájuk zúdított elsöprő erejű ágyútűz megsemmisítette őket.

Ami a törököket illeti, sok jót az ő taktikájukról sem mondhatunk. Igen helyesen tette Omer pasa, hogy a támadások folyamán nem tömörített több csapatot a hídfőnél, mint amennyire a védelemhez szüksége volt. De hogyan eshetett meg, hogy nem vont össze tartalékot, főképp lovasságot a híd turtukai végénél meg a szigeten? hogy mihelyt az oroszok veresége nyilvánvalóvá vált, lovasságát nem zúdította rá a megvert ellenségre? s hogy végül is beérte a győzelem erkölcsi hatásával és nem törekedett arra, hogy annak minden gyümölcsét learassa, ami eldönthette volna a hadjárat kimenetelét? Csak két mentséget találunk erre: először is, hogy a folyamatos vonalú tereperődítmény rendszere megnehezít minden erélyes offenzív akciót az ellenség visszaverése után, mivel e folyamatos vonalak között nincsenek széles közök, amelyek lehetővé tennék nagyobb csapatok váratlan és erélyes előretörését; másodszor, hogy Omer pasa vagy nem bízott csapatai harcképességében a nyílt csatatéren, vagy nem rendelkezett annyi csapattal, hogy győzelmét kiaknázhassa.

Ezzel eljutottunk a fönti akcióval kapcsolatos stratégiai kérdésekhez. Vajon Omer pasa nem cselekedett volna-e határozottabban, ha Oltenicánál rendelkezésére állnak azok a csapatok, amelyek Kalafatban tétlenül lebzseltek? Hogyan eshetett meg, hogy egy 12 000 főnyi hadtestet ugyanilyen erejű tartalékkal Kalafatba irányított, ahonnan az orosz állásoknak éppen azt a pontját fenyegette, amelynek megtámadását az oroszok valamennyi pont közül nyilván a legkívánatosabbnak tartották? Miképpen történt, hogy éppen azon a ponton, ahol a törökök döntő előnyre tehettek szert, ez a 24 000 ember nem volt jelen?

De ez csak az egyik kérdés. Az oroszok – mint ma már kétségtelenül bebizonyosodott – október végén 50 000 vagy 55 000 katonánál többet nem tudtak a Havasalföldön összevonni. Ha figyelembe vesszük az utak hiányát, az átszeldelt terepet, amely elkerülhetetlenné teszi a haderő szétforgácsolását, továbbá az aktív hadseregek szokásos kiesését, biztosra vehető, hogy az oroszok 30 000 embernél többet egyetlen ponton sem tudtak felsorakoztatni.

A Havasalföld bármely pontján egybegyűlt 40 000 török minden bizonnyal meg tudta volna őket verni, és nem kétséges, hogy a törökök, ha ezt akarták és kellő időben a kellő lépéseket megtették volna, viszonylag könnyen össze tudtak volna vonni ekkora, sőt kétszer ekkora hadat is. De az európai diplomácia beavatkozása, a diván* határozatlansága, a Szerbiával szemben követett török politika ingadozásai miatt és más hasonló indítékokból nyilván számos félintézkedés történt, amelyek folytán Omer pasa a harc kitörésekor igen sajátságos helyzetben volt. Tudta, hogy az oroszok gyengék; ő maga sokkal erősebb hadsereggel rendelkezett, mely égett a harci vágytól; csakhogy hadserege háromszázötven mérföld hosszú és ötven–száz mérföld széles területen volt szétszórva. Ez szükségképpen megbénította november első felében végrehajtott hadműveleteit. A kalafati átkelés, amely egyébként hiba lett volna, így jóformán szükségességgé vált, mert Vidin volt a természetes koncentrációs pontja mintegy 20 000 embernek, akik ezen átkelés nélkül – túlságosan messze lévén a hadsereg fő törzsétől – teljes tétlenségre lettek volna kárhoztatva.

Ez az átkelés legalább lehetővé tette, hogy az orosz seregek egy részét megbénítsák és hogy a törökökre nézve kedvező erkölcsi hatást gyakoroljanak a közvélemény körében.

Az oltenicai átkelés – ezt nyilvánvalóan fő támadásnak szánták, amely által Bukarestet bevenni és a kalafati hadművelettel nyugat felé csábított oroszok visszavonulási útját elvágni remélték – teljesen eredménytelen volt, mivel a Bukarest elleni hadjárathoz szükséges erők, úgy látszik, nem álltak rendelkezésükre. Az oltenicai csata erkölcsi hatása persze nagy nyereség volt, de a győzelem utáni tétlenség *kilenc napig* tartott és azzal végződött, hogy a törökök az esős idő beállta miatt önként visszavonultak a Duna mögé. Ez a tétlenség és a visszavonulás talán nem halványítja el a győzelem örömpírját a török katona orcáján, de elhalványítja a török tábornok jóhírét, minden valószínűség szerint jobban, mint megérdemelné. De mégha az eredendő hiba a divánt terheli is, valamilyen hibát bizonyára Omer pasa is elkövetett. Tizenkét napig időzött a Duna bal partján, amikor elég erős híddal és hídfővel rendelkezett az egyesült orosz erők visszaverésére; nagy létszámú, harci kedvtől égő hadserege volt, és nem talált módot arra, hogy 30 000 vagy 40 000 embert áttegyen a túlsó partra – mindez nem történhetett volna meg a tábornok valamiféle mulasztása nélkül. Az oroszok hálásak lehetnek megmenekülésükért. Az orosz hadsereg soha nem lábalt ki ilyen

* – török államtanács – *Szerk.*

jelentéktelen anyagi veszteséggel fele ilyen súlyos helyzetből sem. Megérdemelte a feldarabolást, és épségben maradt. Nagyon is kétséges, hogy lesz-e még egyszer ilyen előnyös helyzet vele szemben.

The War on the Danube

A megírás ideje: 1853 december 2 körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 december 16. (3952.) sz. (vezércikk)

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

A török háború – Bajok az iparban

London, 1853 december 2., péntek.

Legutóbbi tudósításom óta Törökországban nem voltak jelentősebb harcok, de az orosz hadvezetésnél veszedelmesebb orosz diplomácia ismét munkában van, s a kormánylapok a Csatorna mindkét partján többé-kevésbé nyílt formában bejelentik, hogy felélesztik az 1840. és 1841. évi hírhedt londoni konferenciákat,[152] amelyeken – némileg módosított formában – végül szankcionálták a Hunkjar Szkeleszi-i szerződést.[197] A „Times"[24] még *„erélyes pacifikálási rendszabályokra"*, vagyis valamiféle *fegyveres pacifikálásra* is céloz, amely Törökország *ellen* irányul azok részéről, akik Törökország pártfogóinak nevezik magukat. Van egy nagy és félreérthetetlen diplomáciai tény, tudniillik az angol kormánynak Konstantinápolyhoz intézett legutóbbi jegyzéke. Ezt a brit nagykövet nyújtotta át a portának, a diván* november 14-én elutasította, s mint kitűnt, a jegyzék csupán annak a válasznak második kiadása, melyet Mensikov herceg ez év májusi ultimátumára Resid pasa adott. A Palmerstonok meg az Aberdeenek így adják értésére a szultánnak, hogy bármennyire változott is a helyzet más vonatkozásban, Törökország és Oroszország viszonya május óta mit sem változott, s hogy a nyugati diplomácia szemében Törökország semmit sem nyert, s Oroszország semmit sem veszített.

Mivel Sándor szerb fejedelem megtiltja a török csapatoknak az országa területén való átvonulást, kéri az orosz főkonzul visszatérését, s a szultánnak adott nyilatkozatában Törökországot meg Oroszországot két olyan hatalomként említi, amelyek a fejedelemség egyenrangú védnökei, félő, hogy Szerbiával komoly viszályokra kerülhet sor; ezek bármely más időpontban végzetessé válhattak volna Törökországra nézve, de jelenleg talán az egyedüli eszközök arra, hogy megmentsék a nyugati diplomácia karmai közül.

* – török államtanács – *Szerk.*

Minden újabb incidens, amely a jelenlegi bonyodalmat súlyosbítja, amely a csődbe jutott Ausztriát veszélyes semlegességének feladására készteti, amely az európai háború lehetőségét növeli és Törökországot a forradalmi párttal való szövetkezésre kényszeríti, csak előnyös lehet Törökországnak, legalábbis az Oroszországgal való konfliktusában. Törökország hanyatlásának alkati okai természetesen továbbra is éreztetik majd hatásukat, ha csak az európai török uralom alapos átalakítása nem ellensúlyozza őket.

A fejedelemségekben vívott orosz–török háborúról térjünk vissza egy pillanatra arra a háborúra, amely Anglia iparvidékein munkáltatók és munkavállalók között dúl. Bizonyára emlékeznek arra a korszakra, amikor a munkáltatók dühödten ellenezték és támadták a munkásoknak a rövidebb munkaidőért indított mozgalmát. Most felcserélődtek a szerepek, és a rövid munkaidő rendszerét – mint annak idején megjósoltam – a munkáltatók *kényszerítik rá* a munkásokra.* Megmutatkozik a munkáskizárás igazi értelme, tudniillik hogy az *pénzügyi rendszabály* a munkáltatók részéről, afféle ellenméreg az „árak történetében"[420] példátlan ipari túltermelésre. Múlt hétfőn a gyárakban újból megindult a munka, de csak heti négy napon át, mégpedig a rochdale-i kerületben (Burnley, Bacup, Newchurch), Buryben és az ashtoni kerületben (Ashton, Stalybridge, Glossop, Hyde, Newton). Boltonnak nemsokára követnie kell ezt a példát. Manchester nem azt fontolgatja, *engedjen-e*, hanem hogy *mikor* engedjen. Két vagy három héten belül a rövid munkaidő általános lesz – néhány szerencsés iparág kivételével. Ezt persze szükségszerűen követni fogja a prestoni ellenállóknak nyújtott támogatás megszűnése. De még a négynapos munka is meghaladja a keresletet. Gondoljunk csak arra, hogy nem egészen három héttel ezelőtt a prestoni gyárosoknak húsz heti termelésnek megfelelő készletük volt, amely csaknem eladhatatlannak bizonyult. Az ipari válságnak nem kell többé beköszöntenie; már jócskán beállt.

„Az idő csökkentésével", írja a „Times", „együtt jár a bérek csökkentése arra a színvonalra, amelyen a »kezek« által elért legutóbbi emelések előtt voltak." „Egy pauper nem diktálhat feltételeket – el kell fogadnia azt, amit kínálnak neki", írja az „Economist"[20] őszinteségi rohamában.

Több ízben megállapítottam, hogy a munkások sztrájkjai, mivel túl késői időpontban kezdődtek, amikor a példátlan prosperitás kínálta lehetőségek már szűnőfélben voltak, nem bizonyulhattak sikeresnek gazdasági szempontból, illetve közvetlen céljuk tekintetében. De megtették a magukét. Forradalmasították az ipari proletariátust, és a politikai következmények, a

* *V. ö. 395–398. old. – Szerk.*

drága élelmiszer és olcsó munka által felszítva, kellő időben megmutatkoznak majd. Már a Munkásparlament[376] eszméje is, amely a valóságban nem jelent mást, mint a munkások általános újragyülekezését a chartizmus lobogói alatt, aggasztja a burzsoá sajtót. „Ernest Jones urat, a »People's Paper«[63] szerkesztőjét", írja az „Economist", „Feargus O'Connor úr utódjának tekintik, ahogy O'Connor úr Hunt úr utódja volt. . . Hunt és O'Connor követelésével a munkások nem tettek szert semmire, csak kemény ütésekre és nagy veszteségekre; mindazonáltal hasonlóképpen bíznak e nagy királyok utódjában, és most Jonestól várják megmentésüket."

Az itt következő idézetekből látni fogják, hogy az angol uralkodó osztályok sajtója, ha pártindítékok ösztönzik, mint a „Morning Herald"[22] esetében, vagy ha, mint a „Morning Post"-ot,[25], olyan cinikus, de éles megfigyelő inspirálja, mint Palmerston, tudja, hogyan ítélje meg a dolgok jelenlegi állását, és azt is tudja, hogyan kezelje Prosperity-Robinson[421] vulgarizmusát:

„Ha most hallod őket, azt gondolod, hogy a gyártulajdonosok hatalma legalábbis isteni, s hogy a birodalom biztonsága azon fordul meg, hogy megengedik-e nekik akkora hatalom gyakorlását, amely már csaknem a francia császáréhoz fogható. . . Mintegy 60 000 lancashire-i munkás él ez idő szerint olyan táplálékon, amely még arra is alig elegendő, hogy a lelket tartsa bennük, de a fosztogatásnak, az erőszakosságnak még a gondolata sem fordul meg a fejükben, noha a városokat, ahol élnek, a gyárosok krajcároskodása teljesen rendőri őrizet nélkül hagyta. Akár igazuk volt, akár nem, ezek a munkások férfiasan kitartottak nézeteik és vezetőik mellett, s nem egykönnyen találunk példát olyan mozgalomra, amely ilyen békésen és ugyanakkor ilyen hatékonyan folyt." („Morning Herald")

„Közgazdászaink magasztalták az áldásoknak azt az áradatát, amely minden álmunkat elhalványítva a szabadkereskedelem eredményeként fog ránk zúdulni; mégis itt állunk a tél előtt, a pestis csak a tavasz visszatértét várja, s épp amikor szegényeinknek a legnagyobb szükségük van a szokásosnál több élelemre és ruhára, hogy szervezetüket megerősítsék olyan fokig, amelyen a leginkább képes ellenállni a betegségnek – éppen ebben az időben valósággal felőrli őket az összes létfenntartási eszközök példátlan magas ára. Nyomát sem látjuk a tejjel és mézzel folyó patakoknak, amelyeknek gazdagítaniok kellene az országot; úgy látszik, mindaz, amit az olcsóság és a bőség örökkévalóságáról jósoltak, a legjobb úton van afelé, hogy besorolják a társadalom rászedésére szolgáló többi ezer meg ezer népcsalás közé. . . Az angol társadalom szennyes, mételyezett, er-

kölcstelen, tudatlan, kegyetlen, kétbalkezes, elégedetlen és rendkívül szűkölködő közösség."

Így beszél a „Morning Post", Mylord Palmerston szalonlapja és hivatalos szócsöve.

The Turkish War – Industrial Distress

A megírás ideje: 1853 december 2.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 december 16. (3952.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

A négyhatalmi egyezmény — Anglia és a háború

London, 1853 december 9., péntek.

Az Önök olvasói lépésről lépésre nyomon követték a koalíciós kormány diplomáciai sakkhúzásait, s nem csodálkoznak majd a Palmerstonok meg az Aberdeenek semmiféle újabb olyan próbálkozásán, amely Törökország megvédése és az európai béke biztosítása ürügyén a cár támogatását célozza. Még egy bécsi konferencia vagy londoni kongresszus feltámadására is teljesen felkészülhettek. A fővárosi értéktőzsde múlt pénteken a „Morning Chronicle"-ből[27] tudta meg először, hogy Angliának sikerült rábírnia Ausztriát meg Poroszországot annak az újabb közvetítésnek a támogatására, amelyet a nyugati hatalmak a hadviselő felek között megkísérelnek. Ezután a „Morning Post"[25] közölte e „kísérlet" hírét azzal a vigasztaló bejelentéssel, hogy „ehhez a kísérlethez Poroszország meg Ausztria együttműködését kérték és el is nyerték, s a négy hatalom jegyzőkönyvet írt alá, amely hallgatólagosan *Európa jelenlegi területi felosztásának* fenntartására kötelezi őket, a hadviselő hatalmakat pedig felszólítja, hogy a vitás kérdéseket egy európai konferencián békésen rendezzék. Az első lépés, melyet a négy hatalom e jegyzőkönyv következtében tenni fog, annak kipuhatolása lesz, hogy Törökország milyen alapon hajlandó a keleti viszály rendezéséről tárgyalni. Mihelyt ez világosan kiderült, a négy hatalom fel fogja szólítani Oroszországot, közölje nézeteit a javasolt rendezés alapjairól, ezután pedig felkérik majd mindkét hatalmat, küldjék el teljhatalmú megbizottaikat a nagyhatalmak később meghatározandó helyen és időben tartandó értekezletére... A *cár méltóságát* nem csorbítaná, és Törökország érdekeit is teljes mértékben megóvná először is egy *barátsági, béke- és kereskedelmi szerződés Törökország és Oroszország között*, amely szerződés intézkedik arról, hogy mindkét állam alattvalói a másik állam területén megfelelő védelemben részesüljenek; másodszor — *a Dardanellákra vonatkozóan 1841-ben kötött szerződéshez hasonlóan*[152] — egy olyan szerződés a szultán és az öt hatalom között,

amelynek értelmében a szultán *vállalná a dunai fejedelemségek és Szerbia fennálló alkotmányának és kiváltságainak* tiszteletben tartását, és – mint a *kajnardzsi szerződésben*[120], de ezúttal Európával és nem Oroszországgal szemben – kötelezné magát arra, hogy az uralma alatti területeken különös védelemben részesíti a keresztény vallást." Végül színre lépett a Printing House Square-i villámszóró Jupiter,[90] s első kiadásában hírül adta, hogy a négy hatalom végleg megkötötte a szövetséget, s olyan feltételeket állapított meg, amelyeknek elfogadására Oroszországot és a portát szükség esetén *„rákényszerítenék"*. Az értékpapírok árfolyama azonnal emelkedett; de a tőzsdei spekulánsok öröme rövid ideig tartott, mert ugyanez a „Times"[24] a második kiadásában közölte, hogy a négy hatalom valóban jegyzőkönyvet írt alá és közös jegyzéktervezetet nyújtott át, de elfogadásának *kikényszerítésére* nem kötelezték magukat. Erre az értékpapírok árfolyama ismét esett. Végül a „szenzációs hírből" nem maradt más, csak az istenben megboldogult bécsi konferencia holttestének feltámadásáról szóló régi történet – szellemérről képtelenség lenne beszélni – és egy sürgönyhír megerősítette azt a jelentést, hogy „a bécsi négyhatalmi konferencia december 6-án új terven alapuló újabb javaslatot küldött Konstantinápolyba a függő vitás kérdések rendezésére, és hogy a béketárgyalások akkor is folytatódnak, ha az ellenségeskedést nem függesztenék fel". Közvetlenül a háború küszöbén a bécsi konferencia[232] – ez a múltba tekintő Püthia[422], – éppen azt javasolta Törökországnak, hogy fogadja el Mensikov herceg ultimátumát. Oroszország első veresége után Anglia meg Franciaország Resid pasának Mensikov herceg ultimátumára adott válaszát támogatta. Hogy hátrafelé haladva a múltbeli tárgyalások melyik szakaszához érkeznek most el, lehetetlen megjósolni. Az „Augsburger Zeitung"[132] megállapítása szerint a konferencia *új* javaslatai a négy hatalomnak azt a kívánságát fejezik ki, hogy „elhárítsák a háborút". Ez csakugyan szenzációs újdonság!

Akármilyen üresnek lássék is mindez a diplomata fecsegés olyan pillanatban, amikor a status quót a status belli* váltotta fel, nem szabad elfelejtenünk, hogy a konferenciák és kongresszusok e fantasztikus terveiből a brit kormány rejtett szándékai világlanak ki; hogy a kormánylapok kinyújtják csápjaikat, hogy kipuhatolják, meddig mehet el a kormány; és hogy a mai alaptalan híresztelések nem egyszer a holnapi eseményeknek az árnyékát vetették előre. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Anglia a négyhatalmi szövetséget – még ha Ausztria nem fogadná is el – *valóban* azzal a szándékkal javasolta, hogy rákényszerítse Törökországra a négy hatalom megegye-

* – az addigi állapotot a háború állapota – *Szerk.*

zése alapján létrejövő határozatokat. Ha a négy hatalom nem kötött is szövetséget, legalább aláírt egy „jegyzőkönyvet", amely megállapítja a tárgyalásokon követendő elveket. Ugyanilyen bizonyos az is, hogy a bécsi konferencia, amely megakadályozta Törökország fellépését mindaddig, amíg az orosz hadsereg el nem foglalta a fejedelemségeket és el nem érte Bulgária határait, újból munkához látott és máris újabb jegyzéket küldött a szultánnak. Hogy egy bécsi konferenciát egy londoni európai kongresszustól csak egy rövid lépés választ el, az már 1839-ben, Mehmed Ali felkelése idején bebizonyosodott. Ha a konferencia továbbra is folytatja „pacifikáló" munkáját, miközben Oroszország továbbra is háborút visel Törökország ellen, akkor csak megismétlődne az 1827–29-es londoni konferencia, amelynek következtében a török flotta Navarinónál elpusztult[36] és Törökország a drinápolyi szerződés[45] értelmében elvesztette függetlenségét. A kormánylapok világosan megjelölik a brit kormány által javasolt és a többi hatalom által elfogadott tárgyalási alapot: „Európa jelenlegi területi felosztásának" fenntartását. Nagy hiba lenne, ha ezt a javaslatot úgy tekintenénk, mint egyszerű visszatérést a bécsi béke kikötéseihez. A lengyel királyság megszüntetését, a Duna torkolatának birtokbavételét Oroszország által, Krakkó bekebelezését, Magyarország átalakítását osztrák tartománnyá –, mindezeket a „területi rendezéseket" soha egyetlen európai kongresszus sem szentesítette. Európa jelenlegi „területi felosztásának" szentesítése tehát nem azt jelentené, hogy egyszerűen megengedik Törökország részvételét a bécsi szerződésben, mint ahogyan állítják, hanem inkább azt, hogy szentesítik az összes szerződésszegéseket, amelyekkel Oroszország és Ausztria 1830 óta ezt a szerződést megsértette. „Barátsági, béke- és kereskedelmi szerződés Oroszország és Törökország között" – ugyanezek a szavak olvashatók a kajnardzsi, a drinápolyi és a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés[197] bevezetésében. „Olyasféle szerződés ez, mint a Dardanellákra vonatkozó 1841-es szerződés" – írja Palmerston lapja.[25] Ez valóban így van. Olyasféle szerződés ez, mint amelyik Európát kirekesztette a Dardanellákból és orosz tóvá változtatta az Euxinust. De – mondja a „Times" – miért ne kössük ki, hogy a hadihajókat beengedjék a Dardanellákba és hogy a dunai hajózás szabad legyen? Nos, olvassuk csak el Lord Palmerstonnak 1839 szeptemberében Bulwer úrhoz, az akkori párizsi követhez intézett levelét, s látni fogjuk, hogy abban az időben hasonló reménységeket tápláltak.

„A szultán köteles tiszteletben tartani a dunai fejedelemségek és Szerbia fennálló alkotmányát." Csakhogy ezek a fennálló alkotmányok a tartományok fölötti szuverenitást megosztják a cár és a szultán között, s mindeddig egyetlen európai kongresszus sem ismerte el őket. Az új konferencia tehát Európa

nevében szentesítené Oroszországnak a török tartományok fölötti de facto* protektorátusát. A szultán akkor nem a cárral, hanem Európával szemben vállalna kötelezettséget arra, hogy védelemben részesíti „a keresztény vallást az uralma alatti területeken". Ez azt jelenti, hogy külföldi hatalmaknak a cár és keresztény alattvalói viszonyába való beavatkozási joga az európai nemzetközi jog egyik cikkelyévé válna, és hogy újabb konfliktusok esetén Európát szerződés kötelezné Oroszország követeléseinek támogatására, ez utóbbinak pedig mint szerződő félnek joga lenne arra, hogy saját felfogása szerint értelmezze azt a védelmet, amelyet a szultán uralma alatti területeken élő keresztények kérnek tőle. Így tehát az új szerződés – a koalíciós kormány által tervezett és saját lapjaiban közölt magyarázatok szerinti formájában – a legátfogóbb terv, amelyet valaha kieszeltek arra, hogy Európát kiszolgáltassák Oroszországnak, és egyben általános szentesítése mindazoknak a változásoknak, amelyeket 1830 óta az ellenforradalmak előidéztek. Nincs tehát ok az ujjongásra és csodálkozásra az osztrák politika pálfordulásán, amelyről a „Morning Post" képmutatóan azt állítja, hogy „váratlanul következett be az elmúlt tíz nap alatt". Ami Bonaparte-ot illeti, a parvenü császár bármilyen további terveket forral is, pillanatnyilag beéri azzal, hogy Törökországot létraként használva felkapaszkodjék a régi törvényes hatalmak mennyországába.

A koalíciós kabinet nézeteit világosan kifejezi a „Guardian"[423], a kormány hetilapja:

„Egyszerűen nevetséges dolog Oroszországot megvert ellenségként kezelni és azt képzelni, hogy torkon ragadtuk, csak azért, mert az orosz csapatokat az oltenicai sáncoknál visszavetették és a Fekete-tenger partján néhány erődöt sikerült elfoglalni; ezek az apró veszteségek csak lángra lobbantják Oroszország büszkeségét és elveszik a kedvét a tárgyalásoktól mindaddig, amíg jobb pozícióba nem kerül. De az uralkodókat – éppúgy, mint más embereket – különféle indítékok vezérlik. A cár büszke és szenvedélyes, de egyszersmind megfontolt férfiú. Olyan viszályba keveredett, amelyben veszíthet és nyerni nem nyerhet. Elődeinek a politikáját követi, akik mindig többet értek el fenyegetéssel, mint háborúval, akik állhatatosan és rendületlenül alkalmazták a hódításoknak azt a rendszerét, amely jókora rugalmassága és hajlékonysága folytán lehetővé tette a nagy katasztrófák elkerülését, sőt azt is, hogy *a kisebb balsikerekből hasznot húzzanak*. A négy hatalom előzetes határozata, amely szerint Európa

* – tényleges – *Szerk.*

területi felosztását nem kell és nem szabad megváltoztatni, úgy látszik, a cár álláspontjának és politikájának *ilyen józan* megítélésén alapszik. Ez kiábrándítja majd azokat, akik képzeletben már látják, mint lép Anglia a cár nyakára, vagy akiket a védővámos lapok fantasztikus ostobaságai félre tudtak vezetni. De a napirenden *nem Oroszország megalázása*, hanem Európa pacifikálása van" (persze orosz értelemben véve), „annak a tartós békének lehetőség szerinti megvalósítása, amelyet a francia katonakövet* a szultánnak ura becsületszavával ígért. És biztosra vehetjük, hogy a *várható szerződés nem* csupán a status quót fogja helyreállítani, hanem legalábbis megkísérli majd a Törökország és Európa, valamint a török kormány és keresztény alattvalói közti viszonynak valamiféle tartós rendezését, megkísérli –, mert bármilyen tartósan rendeznők is, *minden megállapodás, amely megtűri a török birodalom fennmaradását Európában, alapjában mindig ideiglenes jellegű lesz.* Ilyen *ideiglenes* megállapodás azonban jelenleg lehetséges és szükséges."

A hatalmak végcélja tehát most az, hogy segítsenek a cárnak „kisebb balsikerekből hasznot húzni" és hogy ne „maradjon fenn török birodalom Európában". Az ideiglenes megállapodás természetesen, amennyire „jelenleg lehetséges", a végcél megvalósítását fogja előkészíteni.

Néhány körülmény azonban sajátságos módon megzavarta a koalíciós politikusok számításait. Egyrészt, hír szerint Törökország a Fekete-tenger partján és Georgia határain újabb győzelmeket aratott. Másrészt, határozott állítás szerint a Lengyelországban állomásozó egész hadsereg parancsot kapott, hogy vonuljon előre a Prutig, a lengyel határról viszont azt az értesítést kaptuk, hogy „a múlt hó 23-áról 24-ére virradó éjszaka branka, vagyis újoncozás folyt a hadsereg részére, s olyan helyeken, ahol ezelőtt egy vagy két embert soroztak be, most nyolc-tizet köteleztek szolgálatra". Ez legalábbis azt bizonyítja, hogy a cár maga kevéssé bízik a négy hatalom békét hozó géniuszában. Ausztria hivatalos nyilatkozata, amely szerint „a négy udvar nem kötött egymással szövetséget", viszont azt bizonyítja, hogy Ausztria, bár nagyon szívesen kényszerítene feltételeket Törökországra, még a látszatát sem meri vállalni annak, hogy a cárt a saját érdekében kidolgozott feltételek elfogadására akarja kényszeríteni. Végül a szultán részéről a francia nagykövetnek adott válasz, amely szerint „jelenleg minden barátságos megállapodás teljesen elfogadhatatlan, anélkül hogy Oroszország teljesen lemondjon az általa támasztott követelésekről és haladéktalanul kivonuljon a

* Baraguay d'Hilliers. – *Szerk.*

dunai fejedelemségekből", villámcsapásként érte a kongresszusért ügyködőket, s a ravasz és tapasztalt Palmerston egyik lapja[28] a többi szaktársának nyíltan elárulja a következő igazságot:

„Oroszország nem ürítheti ki haladéktalanul a fejedelemségeket, nem mondhat le teljesen minden követeléséről, anélkül hogy méltósága és befolyása csorbát ne szenvedne, s dőreség lenne feltételezni, hogy ilyen erős nagyhatalom ezt elkeseredett küzdelem nélkül eltűrné. Ezért a mostani tárgyalási kísérletnek sajnálatunkra csak kudarcot jósolhatunk."

A megvert Oroszország egyáltalán nem mehet bele tárgyalásokba. Ennélfogva most a háború mérlegét kell a másik oldalra billenteni. De elérhető-e ez másképpen, mint ha lehetővé teszik, hogy Oroszország időt nyerjen? Az egyetlen, amire Oroszországnak szüksége van, haladék, időnyerés, hogy új csapatokat toborozhasson, az egész birodalom területén eloszthassa, összevonhassa őket, s hogy Törökországgal mindaddig szüneteltesse a háborút, amíg a kaukázusi hegylakókkal le nem számolt. Ilymódon Oroszország esélyei javulhatnak, és a tárgyalási kísérlet „sikeres lehet, ha Oroszország nem vesztes, hanem győztes félnek bizonyul". Ennek megfelelően, mint a bécsi „Ost-Deutsche Post"[424] és a kormány szócsöve, a „Morning Chronicle" közli, Anglia igyekezett meggyőzni Törökországot arról, hogy helyes lenne elfogadni egy három hónapos fegyverszünetet. Lord Redcliffe öt órás megbeszélést folytatott a szultánnal, hogy elnyerje őfelsége hozzájárulását a javasolt fegyverszünethez, amelyet miniszterei elutasítottak volt, s annyit ért el, hogy az ügy megtárgyalása végett rendkívüli ülésre hívták össze a minisztertanácsot. A porta határozottan megtagadta az indítványozott fegyverszünet elfogadását, s ezt nem is fogadhatta el az ottomán nép nyílt elárulása nélkül. „A jelenlegi hangulatban", jegyzi meg a mai „Times", „nem lesz könnyű a porta igényeit mértékletes határok közé szorítani." A porta van olyan mértéktelen, hogy megértse, miszerint a vereség teljesen összeférhetetlen a cár méltóságával, s hogy a portának ezért el kell fogadnia a három havi fegyverszünetet, amellyel semmivé tenné saját sikereit és hozzásegítené a cárt ahhoz, hogy ismét győztes és „nagylelkű" lehessen. Egyelőre még nem adtak fel minden reményt a három hónapos fegyverszünet kivívására. „Lehetséges", írja a „Times", „hogy a fegyverszünet, ha a négy hatalom javasolja, talán jobb fogadtatásra talál." A jóindulatú „Morning Advertiser" „nem hajlandó elhinni, hogy ez a feltevés helyes", mert „nyilvánvalóbb kísérletet arra, hogy az ottomán ügyet a cár javára elárulják, s e célra alkalmasabbat a legleleményesebb koponya sem eszelhetett volna ki". A radikális „Morning Advertiser"-nek Palmerston „becsületességébe és jóhiszeműségébe" vetett bizalma és az angol diplomácia történe-

tében való járatlansága egyaránt határtalannak látszik. Mivel ez a lap a Licensed Victualler's Association* tulajdona, arra gyanakszom, hogy a vezércikket időnként maguk a vendéglősök írják.

Míg Anglia ilyenformán Oroszország előőrseként szerepel Konstantinápolyban és Bécsben, lássuk másfelől, hogyan intézik ügyeiket az oroszok Angliában.

Egyik régebbi tudósításomban már közöltem olvasóikkal, hogy ugyanakkor, amikor a koalíció látszólag Oroszország fekete-tengeri pozícióját fenyegeti, a portsmouthi királyi hajóépítő telepen javítási munkálatokat végeznek orosz hadihajókon, nevezetesen az „Auróra" és a „Navarino" nevű fregatton. Múlt szombaton értesültünk a „Morning Herald"[22] meg a „Daily News"[26] közleményeiből, hogy az „Auróra" orosz fregattról hat matróz megszökött és már majdnem elérték Guildfordot, amikor az „Auróra" orosz fregatt egyik tisztje és egy angol rendőrfelügyelő utolérte, visszaszállította Portsmouthba a „Victorious" nevű hajóra őket – ezen az angol hajón szállásolták el az „Auróra" legénységét a javítás idejére –, s itt a szökevényeket kegyetlen testi fenyítésben részesítették és vasra verték. Amikor ez Londonban kitudódott, néhány úr, Charles Ronalds ügyvéd útján, a Habeas Corpus Act[425] alapján bírói végzést eszközölt ki, amely felszólította Martin ellentengernagyot, meg néhány tengerésztisztet, s az orosz kapitányt, az Auróra parancsnokát, hogy a hat matrózt állítsák a Legfelsőbb Bíróság elnöke elé. Az angol dokk-hatóságok nem voltak hajlandók a végzésnek engedelmeskedni; az angol kapitány az altengernagyhoz, az altengernagy a tengernagyhoz fordult, a tengernagy pedig szükségesnek vélte, hogy érintkezésbe lépjen az admiralitás első lordjával, a híres Sir James Grahammel, aki tíz évvel ezelőtt, a Bandiera-üggyel kapcsolatban Metternich szolgálatába állította a brit postahivatalt.[426] Ami az orosz kapitányt illeti, ő a királynő végzését, noha a „Victorious" angol hajón nyújtották át neki és noha tartalmáról tolmács útján pontosan értesült, megvetéssel elhajította, s amikor az írást a hajó egyik ablakán át visszaadták neki, azt újból elhajította. „Ha a végzést valóban őfelsége küldte volna", mondotta az orosz kapitány, „akkor nagykövetünknek vagy konzulunknak kézbesítették volna." A konzul távol volt, s helyettese vonakodott közbelépni. December 6-án a portsmouthi tengerészeti hatóságoknak újabb végzést kézbesítettek, amely a királynő nevében felszólította őket, hogy ne csak a szóbanforgó hat embert, hanem az orosz kapitányt is állítsák a Legfelsőbb Bíróság elnöke elé. Az admiralitás, ahelyett hogy a parancsnak engedelmeskedett volna, mindent megtett annak érde-

* Vendéglősök egyesülete. – *Szerk.*

kében, hogy a hajót kivontassák a kikötőből és tengerre bocsássák, s másnap látták, hogy az „Auróra" Iszlamatov kapitány parancsnoksága alatt – a letartóztatott foglyok elővezetését elrendelő bírói végzés semmibevételével – világos nappal a Csendes-óceán felé hajózik. Közben, mint a tegnapi „Daily News" közli, „a »Navarino« nevű orosz korvett még mindig a hajóépítő telepen van, ahol alapos dugarozó és egyéb javítási munkálatokat végeznek rajta. Jó néhány hajógyári munkás foglalkozik ezzel".

Figyeljük most meg, hogyan tálalta ezt a „meghökkentő" esetet a kormánysajtó.

A „Morning Chronicle", a peelisták[427] lapja, jobbnak vélte a hallgatást, mivel Graham, az ő emberük, a legkompromittáltabb személy ebben az egész ügyben. Először a „Morning Post", Palmerston lapja törte meg a csendet, hiszen gazdája nem szalaszthatott el ilyen jó alkalmat arra, hogy megmutassa, milyen mesterien tud nyilvánvalóan nehéz eseteket tetszetőssé tenni. Az egész esetet, véli a lap, erősen felnagyították és túlzott jelentőséget tulajdonítottak neki. A hat szökevényről, az orosz kapitány tanúbizonyságára hivatkozva, aki kegyetlenül megkorbácsoltatta és becsukatta őket, a közlemény azt állítja, hogy „ezek a tengerészek kijelentették, miszerint nem önszándékukból szöktek meg, hanem olyan személyek csalták el őket, akik az utcán ismerkedtek meg velük". A tengerészeket, minekutána szándékuk és az orosz kapitány parancsa ellenére sikerült partra kerülniök Portsmouthban, „leitatták, kocsin elvitték az ország belsejébe", majd cserbenhagyták őket, előzetesen azonban „megmondták nekik, hogyan juthatnak el Londonba és közölték velük néhány olyan személy címét, akikhez ott fordulhatnak". Ennek a képtelen történetnek a kitalálásával Palmerston lapja el akarta hitetni a közönséggel, hogy „a szökevények önként jelentkeztek a rendőrségen", de ez a hazugság olyan otromba, hogy még a „Times" sem meri átvenni. A „[Morning] Post" nagy erkölcsi felháborodást mutatva arra céloz, hogy az egész ügyet néhány lengyel menekült rendezte meg, akik valószínűleg Lord Palmerston nagylelkű parancsolójának érzelmeit akarták megsérteni.

Egy másik kormánylap, a „Globe"[143], megállapítja, hogy „az a mentség, amely szerint külföldi csak saját hazájának diplomáciai képviselőjétől származó rendelkezést köteles elismerni, nyilvánvalóan tarthatatlan; hiszen akkor brit kikötőben bármely külföldi megszeghetné törvényeinket és nagykövet közbelépése nélkül felelősségre sem lehetne vonni". A „Globe" tehát arra a mértékletes következtetésre jut, hogy a válasz, amelyet az orosz kapitány a Habeas Corpus szerinti bírói végzést kézbesítő tisztviselőnek adott, „nem teljesen kielégítő". Ám emberi dolgokban hiábavaló volna valamelyest is tökéletességre törekedni.

„Ha az orosz kapitány másnap reggel mindnyájukat" (ti. az elfogott hat matrózt) „felakasztatta volna fregattjának vitorlarúdjára, teljességgel *kívül esett* volna az angol törvények hatáskörén", kiált fel a „Times". És vajon miért? Azért, mert az Oroszország és Nagy-Britannia között (Lord Palmerston irányítása alatt) 1840-ben létrejött hajózási szerződés a következő idevágó rendelkezést tartalmazza:

„A helyi hatóságok a magas szerződő feleknek a másik fél birtokában levő területen székelő konzuljait, alkonzuljait és kereskedelmi ügynökeit a törvényes lehetőségek szerint mindenképpen támogatni tartoznak az országaik hadihajóiról vagy kereskedelmi hajóiról megszökött matrózok kézrekerítésében."

De kedves jó „Times", hiszen a kérdés éppen akörül forog, hogy az angol hatóságok a törvény értelmében milyen támogatást voltak kötelesek nyújtani az orosz kapitánynak. Ami magukat az orosz hatóságokat illeti, amelyek „ilyen politikai válság idején hajóikat Angliába küldik javíttatni", a „Times" ezt „nagy tapintatlanságnak és a jóízlés hiányának" tartja, s úgy véli, hogy „e hajók tisztjei kémek helyzetébe kerültek". De, írja, „a brit kormány nem fejezhette volna ki nagyobb nyomatékkal megvetését az ilyen politika iránt", mint azzal, hogy az orosz kémeket beengedi a királynő tulajdon dokkjaiba, „mégha ez közfelháborodást kelt is", továbbá azzal, hogy brit hadihajókat bocsát rendelkezésükre és dokkmunkásokat, akiket a brit nép saját zsebéből fizet, s üdvlövéssel búcsúztatja azokat, akik kereket oldanak, miután megsértették Anglia törvényeit.

The Quadruple Convention – England and the War

A megírás ideje: 1853 december 9.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 december 26. (3960.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Karl Marx

Karl Marx

Az orosz győzelem — Anglia és Franciaország helyzete

London, 1853 december 13., kedd.

„A török szultánt nagyon megdöbbentette, hogy amikor a francia és angol flotta a Fekete-tengeren tartózkodik, egyik hajóját büntetlenül elkobozhatta egy orosz vízi jármű. A tavasz még újabb meglepetéseket hoz majd a szultánnak." Így tájékoztatott bennünket az elmúlt szombati „Press"[147]. A rákövetkező hétfő már hozta is a csak tavaszra várt „újabb meglepetéseket". Az orosz flotta a Fekete-tengeren, Szinop mellett, tönkrevert egy török hajórajt[428] — ezt közli egy folyó hó 5-ről Odesszából keltezett orosz sürgöny, s a hírt később a francia „Moniteur"[6] megerősítette. Bár ennek az esetnek pontos részleteit még nem ismerjük, annyi világos, hogy az orosz jelentés erősen felnagyítja az ügyet; hogy az egész szóbanforgó dolog nem volt egyéb, csak egy meglepetésszerű támadás néhány török fregatt és több szállító hajó ellen, melyek csapatokat, élelmet, lőszert és fegyvereket vittek fedélzetükön Batumi részére; hogy az orosz haderő létszámban jóval felülmúlta a törökét, amely mindazonáltal csak egy óráig tartó kétségbeesett ütközet után adta meg magát.

„A *mi* flottánk", írja az „Angol"[87], „mindenesetre *nem* azért van ott, hogy az oroszok törökellenes támadását megakadályozza. A flotta *nem* azért van ott, hogy a Kaukázusba irányított orosz csapat- és fegyverszállításoknak útját állja. A flotta *nem* azért van ott, hogy a Fekete-tengert *ne* engedje orosz tóvá változtatni. A flotta *nem* azért van ott, hogy szövetségesünket segítse vagy a pusztulástól megmentse. A flotta *nem* azért van ott, hogy meggátolja Navarinónak a híres minta szerinti megismétlődését... Feltehetjük, hogy orosz admirálisok hadmozdulatokat végezhetnek egy puskalövésnyire Konstantinápolytól, és Anglia erőszakszervei továbbra is éppoly tétlenek lesznek, akár az első számú erőszakszerv — maga Lord Aberdeen. Vajon a nép sokáig tűri-e az ilyen költséges tréfákat?"

A koalíció bosszankodik, hogy a cár a törököket a tengeren verte meg, és nem a szárazföldön. Szárazföldi győzelmet szívesen láttak volna. Orosz tengeri sikerek veszélyeztethetik pozícióikat éppen abban az időpontban, amikor Buol gróf biztosította a szultánt a cár kizárólag *védelmi* szándékairól, s amikor Lord Redcliffe három hónapi fegyverszünetet igyekezett a szultánra rákényszeríteni. Igen szórakoztató megfigyelni, hogy a koalíciós kormány több szócsöve miképp osztotta meg egymás közt a közönség megnyugtatásának feladatát.

A „Times"[24] mint az egész kabinet képviselője *általános* felháborodásának ad hangot a cár hálátlansága miatt, sőt még egy-két fenyegetést is megkockáztat.

A „Morning Post"[25] természetesen még harciasabb, s értésére adja olvasóinak, hogy a „kínos" szinopi eset sohasem történhetett volna meg, ha Lord Palmerston volna a miniszterelnök vagy legalábbis a külügyminiszter.

„Legalábbis nyilvánvaló", mondja a „[Morning] Post", „hogy a török partokon végzendő hadműveletek céljából kiküldött orosz tengeri haderő hirtelen és súlyos csapást mérhetett a porta erőire, éppen azon a szakaszon, ahol a diván* joggal elvárhatta, hogy ha szövetségeseinek állítólagos szolgálataiban van valami számottevő, valami, ami túlmegy a puszta fitogtatáson, akkor e szolgálatok értékének és hatékonyságának most kellett volna érvényesülnie. Véleményünk szerint aligha állítható, hogy a Fekete-tenger alkalmas színpad annak a diplomáciai komédiának újabb jelenete számára, amely a dunai fejedelemségekben az »anyagi biztosítékok«[429] cégére alatt lejátszódott. Feltehetjük tehát, hogy az oroszok abbahagyták *védekező magatartásuk* színlelését. Rendkívül sajnálatos, hogy az *általunk*" (olvasd: Aberdeen által) „folytatott alkalmazkodó politika túlhajtása miatt súlyos kár érte szövetségesünket, bennünket pedig szemrehányással illettek. Örök szégyent és gyalázatot hozna ránk, ha még egy ilyen szerencsétlenség történne azért, mert flottáink nem nyújtják azt a védelmet, amely kiküldésük határozott célja volt."

A filozofikus „Morning Chronicle"[27], a peelisták[427] szócsöve így vélekedik: „Valószínűnek látszik, hogy az a hatalom, amely a világ békéjét megzavarta, *most* hajlandó lenne a háború befejezéséhez hozzájárulni."

Miklós cár azzal az ürüggyel, hogy „nem óhajt szembehelyezkedni" Ştirbei és Ghica goszpodárok *„szabad akaratának megnyilvánulásával"* – a két fejedelem ugyanis lemondott Moldva és a Havasalföld kormányzásáról –,

* – török államtanács – *Szerk.*

november 8-i leiratával funkcióikat von Budberg tábornokra ruházta, akit azonban Gorcsakov herceg ellenőrzése alá helyezett.

Az a tény, hogy Anglia fegyverszünetet kényszerít Törökországra olyan időpontban, amikor ez csak segítheti a cárt abban, hogy időt nyerjen csapatainak összevonására és a Franciaország és Anglia között fennálló látszatszövetség bomlasztására; továbbá Miklós egyidejű cselszövényei Bonaparte ellen, akit meg akar buktatni, hogy V. Henriket ültesse a helyére; végül a két Bourbon-ág nagyhangon magasztalt „egyesülése", melyet Lipót király, Albert herceg és az orléans-i hercegek közösen tárgyaltak meg – mindezek a körülmények a közvéleményt arra késztették, hogy figyelmét újólag a windsori kastélyra[430] fordítsa és ez utóbbit azzal gyanúsítsa, hogy a brüsszeli, a bécsi és a szentpétervári udvarral titkos összeesküvést sző.

„Az angolok mai nemzedékének", írja az arisztokratikus „Morning Herald"[22], „ügyelnie kellene arra, hogy ennek az országnak a politikáját ne rendeljék alá orléanista restaurációs ábrándoknak, belga annexiós rémképeknek és elenyészően kicsiny német érdekeknek." „Vannak összeesküvők", célozgat a „Lloyd' s Weekly Newspaper", „akikre nem figyel a Belügyminisztérium – olyan összeesküvők, akiknek neve, miként csillagok egy fagyos éjszakán, fel-felvillannak a »Court Circular«-ben*. Ezek az emberek nem St. John's Woodban laknak, s nem is Chelseaben élnek. Nem. Valamivel nagyobb kényelmet élveznek Claremont termeiben.[431] Az egyik közülük – kegyes királynőnk gyakori vendége –, akit udvariasságból Nemours hercegének neveznek, angol otthonából egyenest Frohsdorfba ment, hogy hidat verjen, azaz áthidalja a szakadékot a Bourbonok franciaországi visszatéréséhez. Nemours hercege kétségkívül visszajön majd ide és megint a Buckingham-palotában[432] vagy a windsori kastélyban vacsorázik majd vadpecsenyét." „Az Önök miniszterei", írja a „Leader"[249] párizsi tudósítója, „azt teszik, amit Viktória parancsol nekik. Viktória királynő mindig azt kívánja, amit Lipót király kíván. Lipót király mindig azt óhajtja, amit Miklós cár óhajt, s így *de facto*** *Miklós Anglia jelenlegi királya.*"

Bonaparte helyzete e percben válságosabb, mint valaha, jóllehet első pillantásra úgy látszik, hogy szerencsecsillaga sohasem ragyogott fényesebben, mint most. Sikerült besurrannia az európai királyok körébe. Amennyit tekintélyéből Miklós vesztett, annyit nyert ő. Életében először „tiszteletreméltó" lett. Anglia, az a hatalom, mely Oroszországgal karöltve letaszította nagybátyját gigászi trónjáról, kénytelen volt látszólagos szövetségre lépni

* *itt*: – Udvari Hírek (*a „Times"egyik rovata*) – *Szerk.*
** – *ténylegesen* – *Szerk.*

vele Oroszország ellen. A körülmények majdnem Európa döntőbírájává emelték Bonaparte-ot. Az a perspektíva, hogy kitör egy európai háború, melyet felkelő mozgalmak követnének nyomon Olaszországban, Magyarországon és Lengyelországban, azaz olyan országokban, ahol a nép, mivel szinte kizárólag nemzeti függetlenségének visszanyerését tartja szem előtt, korántsem túl aggályos abban a tekintetben, hogy milyen oldalról kap segítséget – ezek az eshetőségek úgy látszik lehetővé teszik, hogy december 2-ának hőse[78] a népek táncát vezesse, ha nem sikerülne a királyok békéltetőjének szerepét eljátszania. Elődeinek szörnyű baklövései politikájának ráadásul a nemzeti erély látszatát kölcsönözték, minthogy ő legalább félelmet kelt a nagyhatalmakban, míg amazok az Ideiglenes Kormánytól kezdve egészen a törvényhozó gyűlés várgrófjaiig[433] csak arra voltak képesek, hogy mindentől és mindenkitől reszkessenek.

De nézzük meg most az érem másik oldalát. A Bourbon-dinasztia két ágának egyesülése, bármi légyen is belső értéke, a londoni meg a bécsi udvar védnöksége alatt és Miklós cár parancsára történt. Így tehát egy Bonaparte elleni Szent Szövetség[8] első lépésének tekinthető. Másrészt pillanatnyilag kibékítette egymással a francia burzsoázia különböző pártjait, márpedig éppen e pártok széthúzása akadályozta meg a francia burzsoáziát abban, hogy 1848-tól 1851-ig ellenállást fejtsen ki Strasbourg és Boulogne hősének[254] bitorlásával szemben. Maguk a kék republikánusok[200] is, akik Carnot úr házában találkoznak, úgyszólván egyhangúlag elhatározták, hogy segítséget nyújtanak a legitimistáknak Bonaparte megbuktatására irányuló bármely kísérletükhöz. Ezek az urak úgy látszik teljesen el vannak szánva arra, hogy újból befussák a restauráció, burzsoá monarchia és köztársaság hagyományos ciklusait. Számukra a köztársaság sohasem jelentett egyebet, mint „Ôte-toi de là que je m'y mette"*, s ha már maguk nem foglalhatják el vetélytársuk helyét, legalább az általuk vélt legnagyobb büntetést akarják rámérni: e hely elvesztését. A szerepeket már szétosztották. A tábornokok, a miniszterek, a fő tisztségviselők már ki vannak nevezve. Erről az oldalról katonai felkelés veszélye fenyegetheti Bonaparte-ot, s ez, ha nem vezet a Bourbonok restaurációjára, általános lázadásra nyújthat lehetőséget. Végtére azonban ez a Malet-féle összeesküvés,[434] mely a kozákok támogatásától függ, nem veszélyesebb, mint Ledru-Rollin összeesküvése, mely a törökök támogatásától függ. Mellesleg megjegyezve, ha az egész londoni és jersey-i francia emigráció összegyűlne, Ledru aligha merne megjelenni.

* – „Kotródj innen, hogy én ülhessek a helyedre" – *Szerk.*

A francia emigránsok nagy többsége a szocialista párt különböző frakcióihoz tartozik és a Société des proscrits démocrates et socialistes* nevű egyesületben tömörült, mely nyíltan ellenséges álláspontot foglal el Ledru igényeivel szemben. Azt mondják, hogy a francia parasztságra még van Ledrunek némi befolyása, de a hatalmat Párizsban és nem a megyékben kell meghódítani, s Ledru nem az a legény, aki le tudna küzdeni olyan ellenállást, amilyennel Párizsban találkozni fog.

A komoly veszélyek, amelyekkel Bonaparte-nak számolnia kell, egészen más oldalról fenyegetik, mégpedig a magas élelmiszerárak, a kereskedelem pangása és a császári kincstár végső romlása és kimerülése felől. A parasztság volt az, amely a „Napóleon" név varázserejébe és a strasbourg-i hős csillogó ígéreteibe vetett babonás hitében Bonaparte-ot először varrta a nyakába Franciaországnak. A parasztok a Bonaparte-ház restaurációjában saját főhatalmuk restaurációját látták, miután a restauráció visszaélt, a júliusi monarchia spekulált velük, a köztársaság pedig velük fizettette meg a februári forradalom költségeit. Most a parasztoknak kinyílt a szemük, nemcsak a dragonyosoktól, hanem az éhségtől is. Gyújtogatási hullám terjed ma Franciaország-szerte példátlan ütemben. Ami a burzsoáziát illeti, ez elég ostobán a nemzetgyűlést gyanúsította azzal, hogy a különböző frakciói között folyó viszályok és cselszövések által, valamint a végrehajtó hatalommal szemben tanúsított közös ellenzékiség folytán ő okozta az 1851-es átmeneti kereskedelmi válságot. A burzsoázia nemcsak cserbenhagyta saját képviselőit, hanem szántszándékkal provokálta az államcsínyt avégett, hogy az, amit „*rendes kormánynak*" nevez, és mindenekelőtt az „egészséges üzleti élet" megint helyreálljon. Most fölfedezte, hogy ipari válságokat nem lehet katonai zsarnoksággal megakadályozni, sem pedig enyhíteni azáltal, hogy az állami hitelt a végső határokig feszítik, a legpazarlóbb kiadásokkal kimerítik, és így a kereskedelmi válságot elkerülhetetlen pénzügyi válsággal tetézik. A burzsoázia azért sóvárog újabb hatalmi változás után, hogy az végre meghozza neki a „rendes kormányt" és az „egészséges üzleti életet". Ami a proletárokat illeti, ők Bonaparte-ot első perctől fogva csak mint átmeneti szükségességet fogadták el, aki lerombolja a république cosaque-ot** és boszszút áll értük a *rendpárton*.[357] A december 2-a előtt elszenvedett sorozatos vereségektől legyöngülve, s 1852-ben és 1853-ban teljes mértékben mással elfoglalva, volt idejük kivárni az alkalmat, amikor általános okok és vala-

* – A számkivetett demokraták és szocialisták társasága – *Szerk.*

** – kozák köztársaságot – *Szerk.*

mennyi többi osztály egyetemes elégedetlensége lehetővé teszik számukra, hogy ismét folytassák forradalmi munkásságukat.

A következő párizsi kereskedelmi jelentés némi fényt vet Franciaország társadalmi helyzetére:

„A párizsi üzleti helyzet az elmúlt héten nem volt kielégítő. Azokat a gyárosokat kivéve, akik újévi ajándékokat készítenek a kiskereskedők számára, s azokat, akik női ruhakonfekcióval foglalkoznak, a kereskedelem, úgy látszik, teljes holtpontra jutott. Egyik fő oka ennek az élelmiszerek drágasága vidéken, ami miatt a lakosság zöme nem tudja rendes bevásárlásait megtenni. Egyidejűleg rossz termés volt búzában, gesztenyében és szőlőben Franciaország központi megyéiben, s a parasztok, akiknek áldozatot kell hozniok, hogy a kenyeret megvehessék, az elsőrendű szükségleti cikkeken kívül mindent megvonnak maguktól. A vidéki tudósítások közlik, hogy a legutóbbi vásárokon eladásra kínált pamutáruk tetemes része nem talált vevőre, ami bőven megmagyarázza a Rouenban tapasztalható kereskedelmi pangást. Jelenleg minden kivitel a dél-amerikai államokra szorítkozik. A New York-i és a New-Orleans-i piacról azt mondják, hogy telítve van francia árukkal, s ennek következtében ezekről a helyekről megrendelések nem várhatók. Azok a cégek, amelyek általában Belgium és Németország részére gyártottak, üzemüket csaknem teljesen leállították, minthogy külföldi üzletfeleik a megrendeléseket teljesen beszüntették. Az üzletmenet Párizsban nyilván lanyha, ha a Francia Bank kénytelen volt megállapítani, hogy a leszámítolásra benyújtott kereskedelmi váltók összege jelentősen csökken. A búzapiac, amely tíz nap óta lanyha volt és csökkenő árakat jegyzett, most megélénkült, s a búzatulajdonosok szilárdabban tartják készleteiket. A pékek nagyobb hajlandóságot mutattak lisztvásárlásra, s a keleti megyékből jelentkező vevők kétségtelenül megállították az árak csökkenő irányzatát. Minthogy a párizsi gabonabizományosok nem tudták a múlt szerdán kapott összes megrendeléseket teljesíteni, a vevők Le Havre felé fordultak, ahonnan előzőleg barrelenként 2 frank áresést jelentettek. A vevők megérkezésekor a liszt ára nyomban 44 frankról 47 frankra emelkedett barrelenként, a búza ára pedig 83 frankról 86 frankra 200 kg-onként. Hasonló áremelkedés mutatkozott az északi megyék piacain is. A strasbourg-i gabonapiacon bő kínálat volt, s a búza ára 1 frankkal esett hektoliterenként; Lyonban a piac csöndes volt, de az árak nem estek. A rozs ára Párizsban megint emelkedett; 12 000 métermázsa zab 100 kg-onként 22 frank 9 sou áron kelt el. Egy december 2-i marseille-i tudósítás közli, hogy november 1-e és

30-a között 341 hajó érkezett 804 270 hektoliter búzával ebbe a kikötőbe. Ezekkel a küldeményekkel együtt Marseille-be a legutóbbi 4 hónap alatt 714 hajóval összesen 2 102 467 hektoliter búzát hoztak be."

The Russian Victory – Position of England and France

A megírás ideje: 1853 december 13.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 december 27. (3961.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

Karl Marx

Palmerston lemondása

A legérdekesebb és legfontosabb hír, amelyet az „Afrika"-gőzös hozott, *Lord Palmerstonnak*, a Lord Aberdeen vezette koalíciós kormány tagjának a lemondása.[435] Mesterfogása ez ennek a gátlástalan és minden hájjal megkent taktikusnak. Azok a londoni lapok, amelyek a kormány szócsövei, gondosan tájékoztatják a közönséget arról, hogy a lemondás nem a keleti bonyodalom folyománya, hanem hogy Őlordsága a Brit Alkotmány lelkiismeretes és hűséges őreként azért hagyja el hivatalát, mert nem adhatja beleegyezését egy parlamenti választási reformhoz, még ha az csupán olyan törpe méretű is, amilyen egy Lord John Russell-formátumú whigtől[3] várható. Valóban ez a lemondás hivatalos indoka, amelyet Őlordsága kegyeskedett koalíciós kollégáival közölni. Arról azonban gondoskodott, hogy a nyilvánosságnak más legyen a benyomása, s a hivatalos orgánumok nyilatkozatai ellenére általánosan elterjedt vélemény, hogy a Reform Bill[159] az ürügy, a valóságos ok pedig a kabinet orosz politikája. Valamennyi lap, amely Palmerston érdekeit képviseli, egy ideje, de különösen a legutóbbi parlamenti ülésszak befejezése óta, csakugyan ebben az értelemben írt. Különböző hangnemben és különféle módon egyre ugyanazt a nótát húzták, úgy tüntetve fel a dolgot, hogy Lord Palmerston hiába küzd a miniszterelnök befolyása ellen, s fellázad a keleti drámában rákényszerített méltatlan szerep ellen. Szünet nélkül azt híresztelték, hogy a kormány két nagy táborra szakadt, és minden lehetséges módon előkészítették a brit közvéleményt arra, hogy a lovagias vikomt tanújelét adja majd a reá jellemző energiának. Mire a színjáték előkészítése és a mise en scène* befejeződött, a nemes Lord, aki a függöny mögött állt, bámulatos éleselméjűséggel választotta ki a kellő pillanatot, amikor megjelenése a színpadon a legmeglepőbb és a leghatásosabb.

Lord Palmerston éppen abban a pillanatban szakad el koalíciós barátaitól, amikor Ausztria mohón kapott az új konferenciákra vonatkozó javasla-

* – rendezés – *Szerk.*

ton; amikor a cár kiszélesíti intrikáinak és háborújának hálóját, fegyveres összetűzést idéz elő a szerbek és a bosnyákok között és trónfosztással fenyegeti Szerbia fejedelmét, ha a konfliktusban továbbra is kitart semlegessége mellett; amikor a törökök, bízva a francia és az angol flotta jelenlétében, egy flottilla megsemmisítését és 5000 ember lemészárlását szenvedték el a háromszoros túlerejű orosz flotta részéről; amikor orosz kapitányok büntetlenül lábbal taposhatják a brit törvényeket brit kikötőkben és brit hajókon*; amikor a „makulátlan királynőnek"** és „német hercegi hitvestársának"*** dinasztikus ármánykodásai réges-rég köztudottakká váltak; és végül, amikor az eltompult brit nép, mely külföldön sérelmet szenvedett nemzeti büszkeségében, odahaza pedig sztrájkok, éhínség és kereskedelmi pangás gyötri, fenyegető magatartást kezd tanúsítani, s nincs más, akin bosszút állhatna, csak saját szánalmas kormánya. Lord Palmerston azzal, hogy ilyen pillanatban visszavonul, önmagáról minden felelősséget volt kollégáira hárít át. Cselekedete nagy nemzeti eseménnyé válik. Egyszeriben átalakul a nép képviselőjévé a kormánnyal szemben, amelyből kilép. Nemcsak saját népszerűségét menti meg, hanem ráteszi a koronát kollégáinak népszerűtlenségére. Minthogy a jelenlegi kormány elkerülhetetlen bukása az ő művének látszik, bármely eljövendő kormánynak nélkülözhetetlen tagjává lesz. Nemcsak hogy cserbenhagy egy halálra ítélt kormányt, hanem egyszersmind rátukmálja magát a soron következőre.

Ám Lord Palmerston nemcsak népszerűségét menti meg és nemcsak kiemelkedő helyet biztosít magának az új kormányzatban, hanem közvetlenül használ Oroszország ügyének azzal, hogy a jelenlegi súlyos válságban visszavonul. A koalíciós kabinet, amelynek halogató szellemét az orosz diplomácia kigúnyolta, s amelynek orléanista meg koburgista vonzalmát Bonaparte mindig gyanakvással nézte, amelynek hitszegő és kislelkű gyöngeségét már Konstantinápolyban is kezdik megérteni, – ez a kormány most még azt a kicsiny befolyását is elveszti, amelyet a világ uralkodó köreiben még megtarthatott volna. Egy széthúzó, népszerűtlen kormányzat, amelyben barátai nem bíznak, s amelyet ellenségei nem tisztelnek; amelyet merőben ideiglenesnek és a felbomlás küszöbén állónak tekintenek; amelynek még a létezése is kétségessé vált, – az ilyen kormányzat a legkevésbé sem alkalmas arra, hogy éreztesse Nagy-Britannia súlyát az európai hatalmak mérlegén. Lord Palmerston lemondása nullává teszi a koalíciós kormányt és ezzel

* *V. ö. 509–511. old. – Szerk.*

** I. Viktória. – *Szerk.*

*** Albert szász-koburg-gothai herceg. – *Szerk.*

Angliát is a külpolitika területén; és sohasem volt olyan korszak, amikor Anglia eltűnése a politikai porondról – még ha csak egy-két hétre is –, annyit használhatott volna az orosz önkényuralkodónak, mint most. Nagy-Britannia uralkodó köreiben a békülékeny elem legyőzte a harcias elemet. A berlini, a párizsi és a bécsi udvar szükségképpen így értelmezi majd Lord Palmerston lemondását; és ezt az értelmezést rákényszerítik majd a divánra*, amelynek önbizalma a legutóbbi orosz győzelem hatására amúgy is megrendült és amely az egyesült flották ágyúinak árnyékában tanácskozik.

Ne feledjük, hogy amióta Lord Palmerston a koalíciós kormány tagja lett, közéleti tevékenysége külpolitikai téren nem szorítkozott egyébre, mint a hírhedt lőporösszeesküvésre**, továbbá arra, hogy az angol rendőrséget nyíltan spicliszolgálatra használja fel a politikai menekültek ellen; egy beszédre, amelyben tréfásan jelentéktelennek minősítette a dunai hajózás orosz obstrukcióját; végül pedig arra a beszédre, amellyel a parlamentet felosztatta, biztosítva az alsóházat arról, hogy amit a kormány a keleti bonyodalomban tett, az mind helyes, a képviselők nyugodtan szétszéledhetnek, hiszen a miniszterek a helyükön maradnak, s ezenkívül kezeskedett „az orosz császár becsületességéért és jóhiszeműségéért".

Az itt felsorolt általános indokokon kívül még egy különleges oka is volt Lord Palmerstonnak arra, hogy ámulatba ejtse a világot az önfeláldozó hazafiasság e legújabb cselekedetével. Lelepleződött. Tekintélye foszladozni kezdett, múltbeli pályafutása köztudomásúvá vált. Az angol népet, amelyet nem ábrándított ki sem Palmerston bevallott részvétele a francia köztársaságot megdöntő december 2-i összeesküvésben,[78] sem pedig lőporösszeesküvési komédiája, felrázták *David Urquhart* úr leleplezései, aki alaposan megtépázta Őlordságát. Urquhart úr nemrég megjelent, „Progress of Russia" c. művében, az angol sajtóban napvilágot látott cikkeiben, és kivált az országszerte tartott oroszellenes gyűléseken mondott beszédeiben olyan csapást mért Lord Palmerston politikai hírnevére, amelyet a jövőben a történelem csak igazolni fog. A történelmi igazság érdekében való fáradozásaink szintén hozzájárultak ahhoz – mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint reméltük –, hogy Angliában új vélemény alakuljon ki erről az agilis és agyafúrt államférfiról. Teljesen váratlanul értesültünk Londonból arról, hogy Tucker úr ott 50 000 példányban újranyomatta és ingyen szétosztotta azt a terjedelmes cikket, amelyben mintegy két hónapja bemutattuk Őlordsága igazi jellemét és lerántottuk a leplet politikai pályafutásáról.[436] A közhangu-

* – török államtanácsra – *Szerk.*

** *V. ö. 78–80. old.* – *Szerk.*

lat megváltozása nem éppen örvendetes Őlordsága számára, és ő talán úgy véli, hogy mostani sakkhúzásával elkerülheti vagy elfojthatja a rosszallás dagadó árját. Megjósoljuk, hogy ez nem fog sikerülni, s hogy hosszúra nyúlt közéleti pályafutása hamarosan dicstelen és balszerencsés véget ér.

Palmerston's Resignation

A megírás ideje: 1853 december 16.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1853 december 31. (3965.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Friedrich Engels

A török háború további menete[437]

Hosszú késedelem után végre birtokunkban vannak hivatalos dokumentumok arra a két győzelemre vonatkozóan, melyekkel Oroszország olyan nagyhangon dicsekszik és melyekért oly gazdag jutalmat nyer. Természetesen a török hajóraj szinopi elpusztítására és az ázsiai Ahalcihe melletti ütközetre célzunk.[438] Az említett dokumentumok az orosz hadijelentések; de az a tény, hogy a török hivatalos lap mélyen hallgatott erről a dologról, holott közleményeinek, ha lett volna bármilyen közlendője, a szentpétervári jelentések előtt kellett volna itt befutniok, bizonyossá teszi, hogy a portának nincs semmi kellemes mondanivalója. Ennélfogva a rendelkezésünkre álló tájékoztatás alapján elemezzük a kérdéses eseményeket, hogy olvasóinkat megismertessük az ügy valódi állásával.

A szinopi csata a törökök által elkövetett olyan páratlan baklövések sorozatának következménye volt, hogy az egész ügy magyarázatát csupán a nyugati diplomácia kártékony beavatkozásában találhatjuk meg, illetve abban a feltevésben, hogy a francia és angol követségekkel kapcsolatot tartó egyes konstantinápolyi pártok az oroszokkal összejátszottak. Novemberben az egész török és egyiptomi flotta kifutott a Fekete-tengerre, hogy elvonja az orosz tengernagyok figyelmét arról az expedícióról, melyet a felkelő hegylakóknak szánt fegyverrel és lőszerrel küldtek a kaukázusi partokra. A flotta tizennyolc napig vesztegelt a tengeren, anélkül, hogy egyetlen orosz hadihajóval találkozott volna; egyesek azt mondják, hogy az orosz hajóraj egész idő alatt egy percre sem hagyta el Szevasztopolt, s így a kaukázusi expedíció el tudta végezni feladatát; mások azt állítják, hogy az orosz hajóraj a török tervek pontos ismeretében visszavonult kelet felé, és csupán figyelte a fegyverkészleteket szállító hajókat, amelyek ennek következtében nem tudták elérni a kaukázusi partot és kénytelenek voltak visszatérni Szinopba, míg a flotta derékhada újból a Boszporuszba hajózott. A szinopi hajóraj fedélzetén levő nagy mennyiségű lőpor, mely az ütközetnek aránylag korai szakaszában több hajó felrobbanását okozta, úgy látszik az utóbbi változat helyességét bizonyítja.

Ilymódon hét török fregatt, két gőzös, három ágyúnaszád és egy vagy két kisebb hajó néhány csapatszállító hajóval együtt a szinopi kikötőben maradt, amely alig nyújt több védelmet, mint egy nyílt horgonyzóhely, hiszen a tenger felé nyílt öböl alkotja, s néhány elhanyagolt és rosszul szerkesztett üteg védi; s ezek közül a legjobbat abban a kastélyban helyezték el, mely a görög császárok idején épült, tehát valószínűleg még mielőtt a tüzérséget Európában ismerték. Azt még nem tudjuk, miképpen történt, hogy egy hajórajt mintegy háromszáz ágyúval, mégpedig nagyrészt alacsony kaliberű ágyúkkal, így kiszolgáltattak egy háromszoros erejű és fegyverzetű flotta kényére-kedvére, a török partoknak egy olyan pontján, mely Szevasztopolhoz közel esik, s ezért a leginkább ki van téve az orosz támadásnak, közben pedig a flotta derékhada a Boszporusz nyugodt hullámain ringatózott. Tudjuk, hogy ennek a hajórajnak a veszélyes helyzetét nagyon jól felmérték és heves viták során tárgyalták a főhadiszállásokon. Azt is tudjuk, hogy a török, a francia és az angol tengernagyok egymástól eltérő véleményeiket nyomatékosan kifejezésre juttatták a haditanácsokban, és hogy a minden lében kanál nagykövetek is ott voltak, hogy nyilatkozzanak erről az ügyről, de tenni senki sem tett semmit.

Időközben úgy látszik – így szól az egyik közlemény –, egy osztrák gőzös jelentést tett Szevasztopolban a hajóraj helyzetéről. Az orosz hivatalos jelentés ezzel szemben azt állítja, hogy Nahimov, miközben az ázsiai partokon cirkált, észrevette a hajórajt, és intézkedéseket tett a megtámadására. De ha az oroszok észrevették a törököket Szinopnál, akkor a töröknek a város tornyából és minaretjeiből szükségképpen sokkal előbb észre kellett volna venniök az oroszokat. Miképpen történhetett akkor, hogy a török ütegek olyan rossz állapotban voltak, holott néhány napi munkával sokat lehetett volna tenni megjavításukra? Miképpen történt, hogy a török hajók olyan helyeken horgonyoztak, ahol akadályozták az ütegek tüzét, és nem tették át őket olyan kikötőhelyekre, amelyek alkalmasabbak voltak a fenyegető veszély elhárítására? Mindehhez elegendő idő állt rendelkezésre, mert Nahimov tengernagy azt állítja, hogy előbb Szevasztopolba küldött 3 háromfedélzetű hajóért, mielőtt a támadást megkockáztatta. Hat napnak – november 24-től november 30-ig – nem lett volna szabad eltelnie úgy, hogy török részről valamilyen erőfeszítés ne történt volna. A Konstantinápolyba menekült „Taif" török gőzös jelentése azonban elég határozottan bizonyítja, hogy a törököket rajtaütésszerűen érte a támadás. Ennyiben tehát az orosz jelentés nem lehet helyes.

Nahimov tengernagy parancsnoksága alatt három sorhajó volt, köztük egy háromfedélzetű hajó, hat fregatt, néhány gőzös és hat vagy nyolc kisebb

hajó – olyan haderő, mely tüzérségi fegyverzetét tekintve legalább kétszeresen meghaladja a török hajórajt. Mégsem támadott, amíg nem kapott további 3 háromfedélzetű hajót, amelyek egymagukban teljesen elegendők lettek volna a hőstett végbeviteléhez. Ezzel az aránytalan túlerővel megkezdte a rohamot. A köd vagy, mint néhányan mondják, az angol lobogó használata lehetővé tette, hogy 500 yard távolságra háborítatlanul megközelítse a hajórajt. Azután megindult a küzdelem. Az oroszok nem akartak felvont vitorlákkal állni a part közelében, s attól tartva, hogy a szél a parthoz hajtja őket, lehorgonyoztak. Azután a két lehorgonyzott flottáról, minden tengerészeti hadmozdulat nélkül megkezdődött a tüzelés, mely – inkább parti ágyúzás jellegével – négy óra hosszat folyt. Minden tengerészeti taktika, minden hadmozdulat kiküszöbölésének a lehetősége nagyon kedvezett az oroszoknak, mert fekete-tengeri flottájuk legénysége úgyszólván kizárólag „szárazföldi patkányokból" és főleg lengyel zsidókból állt, s így igen hitvány sikert tudtak volna elérni, ha nyílt tengeren kellett volna szembeszállniok a török hajók jól képzett legénységével. Négy órát tartott, amíg az oroszok el tudták hallgattatni ellenfeleik gyönge hajóit. Ezenkívül az az előnyük is megvolt, hogy bármelyik eltévesztett lövésük kárt tehetett vagy az ütegekben vagy a városban, s hogy találataikhoz képest hány elhibázott lövést adhattak le, az kitetszik abból, hogy a helységet csaknem teljesen elpusztították, mielőtt az ellenséges flottát megbénították volna. Az orosz jelentés szerint csak a török negyed égett le, míg a görög negyed mintegy csoda folytán megmenekült. Ennek azonban hitelesebb hírforrás ellentmond, s ez utóbbi szerint az egész város romokban hever.

Három török fregatt égett el az ütközet során, négy kifutott a partra és később égett el, egy gőzössel és a kisebb hajókkal együtt. A „Taif" gőzös azonban elvágta horgonyköteleit, vakmerően áttört az orosz vonalakon és Konstantinápolyba menekült, jóllehet Kornyilov tengernagy három orosz gőzössel üldözőbe vette. Tekintettel az orosz tengeri hadmozdulatok nehézkességére, valamint a saját ütegeik előtt álló és ezek tűzterébe eső török flotta rossz helyzetére és mindenekfölött *a pusztulás teljes bizonyosságára*, alighanem jobb lett volna, ha az egész török hajóraj felszedi a horgonyokat, és amennyire a szél engedi, ráront az ellenségre. Néhány hajó pusztulása semmiképpen sem lett volna elkerülhető, de ezen az áron a hajórajnak legalább egy részét megmenthették volna. A szél iránya természetesen döntő lett volna egy ilyen hadmozdulat szempontjából, de kétségesnek látszik, hogy Oszmán pasa egyáltalán gondolt ilyen lépésre.

A szinopi győzelem nem válik dicsőségére az oroszoknak, míg a törökök úgyszólván hihetetlen bátorsággal küzdöttek; az egész ütközet során egyet-

len hajó sem adta meg magát. És tengeri haderejük egy értékes részének elvesztése, a Fekete-tenger időleges orosz meghódítása és ennek az eseménynek a török lakosságra, hadseregre és hajóhadra gyakorolt nyomasztó morális hatása kizárólag a nyugati diplomácia „jó szolgálatainak" köszönhető, amely megakadályozta a török flottát abban, hogy kifusson a tengerre és megvédje vagy hazavigye a szinopi hajórajt. És köszönhető az oroszok részére adott titkos tájékoztatásnak is, mely lehetővé tette nekik, hogy bizonyosságban és biztonságban mérjenek csapást a törökökre.

Az oroszok a második győzelmet, mellyel dicsekszenek, az örményországi Ahalcihében vívták ki. A törököket már egy idő óta meggátolták a georgiai határon végrehajtott offenzív hadmozdulatok folytatásában. Amióta Sefkatilt, vagyis St. Nikolaja kikötőt bevették, egyetlen fontosabb helyet sem foglaltak el, s csak múló hatású győzelmeket arattak. És mindez egy olyan országban történik, ahol az oroszoknak minden elképzelhető hátrány mellett kell hadakozniok, ahol Oroszországgal való szárazföldi összeköttetésük két olyan útvonalra szorítkozik, amelyet cserkesz felkelők bizonytalanná tesznek, ahol tengeri összeköttetésük könnyen elvágható vagy veszélyeztethető, és ahol az általuk megszállva tartott Kaukázuson-túli vidék, melynek központja Tiflisz, inkább önálló államnak tekinthető, semmint egy hatalmas birodalom részének és darabjának. Miképpen magyarázható meg a török előnyomulásnak ez a megtorpanása? A törökök Abdi pasát árulással vádolják és visszahívták; és bizonyára igen furcsa, hogy Abdi pasa az egyetlen török tábornok Ázsiában, akinek az oroszok megengedték, hogy helyi és részleges győzelmeket arasson. De a törökök elkövettek két hibát, s ez megmagyarázza, hogy kezdetben a siker elmaradt és hogy később vereséget szenvedtek. Szétszórták és elosztották hadseregüket a Batumitól Bajazidig húzódó egész hosszú vonalra; csapataik sehol sem elég erősek ahhoz, hogy központi támadást indítsanak Tiflisz ellen, jóllehet egy részüknek Jereván városa vitathatatlanul birtokában van, de ennek nem látják hasznát. A vidék kopár és sziklás, s nehéz lehet ott egy nagy hadsereget élelmezni; de a hadseregben az éhínség ellen a legjobb eszköz minden tartalék gyors összpontosítása és a hadmozdulatok gyorsasága. Két hadtest – egy, amely fedezi Batumit és a partvonalon támad, egy másik, amely egyenest Tiflisz ellen vonul a Kura völgyén át – elég lett volna. De a török haderőt megosztották, noha erre semmi szükség sem volt, méghozzá olyan mértékben osztották meg, hogy minden egyes hadtestet úgyszólván teljesen tehetetlenné tettek.

Másodszor, az a passzivitás, melyre a diplomácia a török flottát kárhoztatta, lehetővé tette, hogy az oroszok két hadosztály gyalogságot (az 5. hadtestből) partraszállítsanak Mingreliában, s ilymódon közel 20 000 fővel meg-

erősítsék Voroncov herceg kaukázusi hadseregét. Így megerősödve a herceg nemcsak hogy megállította a törököket a partvidéken, hanem most még az az elégtétele is megvolt, hogy egy hadtest Andronyikov tábornok vezényletével felszabadította az ostromlott ahalcihei erődöt, s nyílt mezőn a város mellett megverte az ellenséget. Az oroszok azt állítják, hogy mintegy 10 000 emberrel megfutamítottak 18 000 törököt; természetesen nem bízhatunk ilyen közleményekben, de el kell ismernünk, hogy – mivel az anatóliai török hadseregben nagyszámú irreguláris csapat van és mivel csaknem egyáltalán nincsenek európai tisztjeik, kivált a magasabbrangú parancsnokok közt és a vezérkarban – a törökök szükségképpen gyönge ellenfelek egyenlő létszámú orosz erővel szemben. Az oroszok azt állítják, hogy tíz vagy tizenkét ágyút zsákmányoltak, ami igaz lehet, minthogy azon a járhatatlan vidéken a legyőzött félnek óhatatlanul ott kell hagynia ágyúinak jó részét; ugyanakkor bevallják, hogy csak 120 foglyot ejtettek. Ezzel voltaképpen bevallják, hogy lemészárolták a csatatéren majdnem az összes sebesülteket, akiket a törökök kénytelen-kelletlen a kezük között hagytak. Ezenkívül azt is bizonyítják ezzel, hogy a visszavonuló ellenség üldözésére és legalább egy részének elfogására tett intézkedéseiket szánalmasan tervezhették meg. Bőven volt lovasságuk; merészen a menekülők közé rontva egész zászlóaljak útját elvághatták volna. Így azonban ennek az ütközetnek, amennyire a rendelkezésünkre álló jelentésekből kiderül, csekély a katonai vagy politikai jelentősége.

A Dunánál az oroszok csupán megismételték azt a hadmozdulatot, melylyel a hadjáratot megnyitották Macsinnál – egy erődnél, illetve kiugró sziklánál Brailával szemben. Úgy látszik, ezzel nem sokra mentek. Jó forrásból van egy részletes jelentésünk a Vidinben összpontosított török csapatokról is. 34 000 főnyi gyalogságból, 4000 főnyi lovasságból és 2000 főnyi tüzérségből állnak, 66 tábori ágyúval, ezenkívül nehéz tüzérséggel Vidin falain és a kalafati sáncerődökön. Ilymódon 40 000 törököt pazarolnak arra, hogy a Bukarestből Szerbiába vezető egyenes utat megszállva tartsák. Negyvenezer ember – akik le vannak kötve kiterjedt erődítményekhez, amelyeket meg kell védeniök – túl kevés ahhoz, hogy ellenálljon egy nagy hadsereg támadásának, és túlontúl sok ahhoz, hogy kisebb egységek portyázásait kivédje. A Sumlánál már összegyűjtött haderővel együtt ez a 40 000 ember a létszámánál kétszerte többet érne másutt. Hiányuk, a diplomáciai beavatkozás mellett, meghiúsította az oltenicai hadműveletet. Lehetetlen, hogy Omer pasa ne tudja, hogy ha 100 000 emberrel áll Szilisztria és Ruszcsuk között, az oroszok sohasem kísérlik meg, hogy szeme előtt Szerbia hegyei közé vessék magukat akkora létszámú csapatokkal, melyek árthatnának neki.

A török csapatok ilyen felállítása nem állhat összhangban Omer pasa megítélésével, s nyilván kétségbeesetten bosszankodik azon káros befolyások miatt, amelyek ezt a csapatelhelyezést rákényszerítik.

Progress of the Turkish War

A megírás ideje: 1853 december 22 körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1854 január 9. (3971.) sz. (vezércikk)

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] E cikkel kezdódnek a „New York Daily Tribune"-ban Marx és Engels rendszeres tudósításai a kozelkeleti és a balkáni eseményekről, amelyek 1853-ban a krími háború kitorésére vezettek. A cikknek Torokországra vonatkozó resze a keleti kérdéssel foglalkozó egyéb tudósításokkal egyutt megjelent Karl Marx „The Eastern Question. A Reprint of Letters written 1853–1856 dealing with the events of the Crimean War" (A keleti kérdés. A krími háború eseményeivel foglalkozó, 1853–1856 kozott írott cikkek utánnyomása) c. gyujteményben, London 1897, melyet Eleanor Marx-Aveling és Edward Aveling állítottak ossze E gyujtemény Marxnak tulajdonítja valamennyi cikk szerzőségét; a cikkek a „New York Daily Tribune"-ban reszben Marx aláírásával, részben aláírás nélkul jelentek meg. Csak 1913-ban, a Marx és Engels kozti levelváltás kiadásakor derult ki, hogy a cikkek jelentős része, melyeket Marx mint a „Tribune" megbízott tudósítója a lapnak kuldott, részben vagy egészen Engels muve – Ebben a cikkben a „Torokország" c. részt Engels, a tobbit Marx írta. – „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap, 1841-tol 1924-ig jelent meg, alapította H. Greeley. Az 50-es évek kozepéig az amerikai whigek balszárnyának, majd a Koztársasági (Republikánus) Pártnak a lapja. (Az amerikai whigek 1834-től 1852-ig a burzsoáziának és az ultetvényesek egy részének a pártja; balszárnyából alakult meg 1854-ben a Koztársasági Párt.) A 40–50-es években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai kozott számos jelentős amerikai író és újságíró volt Az utopikus szocializmussal rokonszenvező Ch Dana a 40-es évek végén lett a lap szerkesztője. Marx munkássága a lapnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerosodése idejen teret kaptak ebben a kozismert lapban, hogy kifejthessek nézeteiket a munkásmozgalomról, a kul- és belpolitikáról, a kozgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb – A „Tribune" szerkesztősége tobb ízben onkényes változtatásokat hajtott végre a Marx által bekuldott cikkeken, egyeseket pedig aláírás nélkul, szerkesztőségi vezércikként kozolt. A szerkesztőség onkenyes eljárása ellen Marx ismételten tiltakozott. 1857 őszétől, a lapra is kiható amerikai gazdasági válság miatt, Marx kénytelen volt csokkenteni a „Tribune" részére írt cikkek számát, ami még súlyosbította amúgy is nehez anyagi helyzetét. Munkatársi minosége véglegesen az amerikai polgárháború kitorésekor szunt meg; ebben dontő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség osszetétele megváltozott és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó déli államokkal való kompromisszum felé. – *I 166*

[2] 1853 márciusában Disraelit, aki 1848 óta volt a toryk (v. o 3 jegyz) vezére az alsóházban, e pozícióból kiszorította Pakington. Ezt a változást a párton belul hosszas súrlódások elózték meg a védővámos toryk és Disraeli kozt, aki pénzugyi és kereskedelempolitikai téren bizonyos engedményeket akart tenni a szabadkereskedelmi iparı burzsoáziának. A védővámrendszer híveinek időleges gyózelme ellenére később ismét felulkerekedett a

* Csak azokhoz a nevekhez, muvekhez stb adtunk jegyzetet, amelyekrol a mutató egymagaban ne ı adna kello tajekoztatast A jegyzettel nem magyarazott nevek és muvek kozvetlenul a mutatoban keresendok, ugvanígy a jegyzetekben emlitett személyek és források részletesebb adatai is

Disraeli-féle irányvonal, ill az a torekvés, hogy a régi arisztokratikus tory pártot az angol burzsoázia konzervatív koreinek pártjává tegyék. – *1*

[3] A toryk és a whigek az angol uralkodó osztály két nagy pártja. A tory eredetileg a II. Jakab trónrajuttatását pártoló ír katolikusok gúnyneve; whignek nevezték ellenfeleiket. A továbbiakban a torykból lett a földtulajdonosi és pénzarisztokrácia pártja, a whigekből a városi ipari tőkések pártja. (Az 1830-as évektől kezdve hivatalos nevuk: Konzervatív Párt és Liberális Párt.) – *1 41 47 59 65 76 98 116 128 137 140 152 170 180 196 205 223 246 254 258 335 519*

[4] Az alsóház 1853 márc. 1-i ülésén Palmerston demagóg módon kijelentette, hogy Anglia, ha a kontinentális hatalmak a politikai menekultek kiadatását kovetelnék tole, tagadó választ fog adni Lord Aberdeen azonban nem sokkal ezután a felsőházban tartott beszédében megígérte a kontinentális hatalmak kormányainak, hogy a menekultkérdésben engedményeket tesz. Marx ezt a kérdést a „New York Daily Tribune"-nak írt néhány régebbi tudósításában érintette (v o 8. kot. 528, 533 old) – *1*

[5] „Österreichische Korrespondenz" – az osztrák kormány kónyomatos félhivatalos lapja; e címmel 1850-től 1863-ig jelent meg Bécsben. – *1*

[6] „Le Moniteur universel" – francia napilap, 1789-tól 1901-ig jelent meg Párizsban, 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap Ez kozolte a parlamenti tudosításokat és a kormányrendeleteket. – Marx helyenként „Moniteur"-nek nevezi a más országokban megjelenő, hasonló jellegu hivatalos kormánylapokat is – *3 17 103 195 203 239 286 301 310 312 512*

[7] A tilsiti békét 1807 júl. 7-én és 9-én kototte meg a napóleoni Franciaország Oroszországgal és Poroszországgal. Oroszország, amely 1806 óta tagja volt a Napóleon-ellenes koalíciónak, miután a háborúban vereséget szenvedett, a tilsiti békeszerződésben csatlakozott az Anglia elleni blokádhoz, az ún. kontinentális zárlathoz, és hozzájárult, hogy Napóleon nagy teruleteket kapjon a porosz monarchiából, további porosz teruleteket pedig Oroszország számára biztosítottak. – *3 100*

[8] Utalás a Szent Szovetség 1820-as és 1821-es troppaui és laibachi, valamint 1822-es veronai kongresszusán hozott intervenciós határozatokra. (Szent Szovetség az ellenforradalmi hatalmak egyesulése Europa minden halado megmozdulása ellen. 1815 szept. 26-án alakitották I Sándor cár kezdeményezésére a Napoleon felett gyóztes hatalmakból; a szovetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodok kotelezték magukat egymás kolcsonos támogatására, ha bárhol forradalom torne ki.) A laibachi és a troppaui kongresszus határozatot hozott arról, hogy osztrák csapatokkal verik le az itáliai nemzeti felszabadító mozgalmat, a veronai kongresszus pedig, főként Ausztria surgetésére, arról, hogy Franciaország állítsa helyre az abszolút királyságot Spanyolországban. – *3 17 100 249 342 353 515*

[9] A 40-es évek elején kieleződott a keleti kérdés a torok–egyiptomi háború (1839–41) kovetkeztében 1839-ben a szultán csapatai benyomultak Szíriába, melyet 1833-ban Mehmed Ali egyiptomi helytartó elfoglalt. Az angol–francia ellentéteket az egyiptomi Mehmed Ali pasának nyújtott francia támogatás élezte ki Anglia felt attól, hogy ázsiai gyarmatainak kuszobén a francia befolyás erősodik. Ezért katonai segítséget nyújtott Torokországnak Egyiptom ellen, és Oroszország, Ausztria meg Torokország támogatásával diplomáciai nyomást gyakorolt Franciaországra, hogy álljon el Egyiptom támogatásától Így Mehmed Ali kénytelen volt Egyiptomon kívuli teruleteit feladni és alávetni magát a szultán fennhatóságának (v. o meg 197. jegyz) – *3*

[10] A bécsi kongresszus (1814–15) a Talleyrand által kepviselt francia diplomácia indítványára elfogadta a „legitimizmus" alapelvét („legitimus"=torvényes) Ez az elv, amelyen

a francia forradalom és a napóleoni háborúk idején megdöntött európai „törvényes" dinasztiák hatalmának visszaállítása alapult, valamennyi bécsi szerződés kiindulópontja lett. – *4 254*

[11] V. ö. Béranger: „Les myrmidons ou les funérailles d'Achille". – A mürmidónok (theszszáliai néptorzs) Homérosz „Iliasz"-ában Akhilleusz kíséretéhez tartoztak; a francia „myrmidon" szó kis novésű, jelentéktelen, tehetségtelen embert is jelent; Béranger a francia restauráció idején hatalomra jutott uralkodó osztályokat gúnyolta mürmidónoknak. – *4*

[12] A török két ízben ostromolta Bécset: 1529-ben és 1683-ban, mindkét alkalommal sikertelenül. 1683-ban Jan Sobieski lengyel király csapatai mentették meg Bécset a torok hódítóktól. – A kulevcsai csata 1829 máj. 30-án, az 1828–29-es orosz–török háború idején zajlott le. A csatában szétverték a torok csapatokat. – *5*

[13] A gallegók Spanyolország északnyugati vidékének, Galiciának lakói. – *6*

[14] Ruténoknak nevezték a Galíciában, Kárpátalján és Bukovinában élő ukránokat. 1846 februárjában a lengyel területeken – elsősorban lengyel forradalmi demokraták (Dembowski stb.) – felkelést készítettek elő, amely Lengyelország nemzeti felszabadítását tűzte ki céljául. A kisnemesi árulás és a mozgalom vezetőinek a porosz rendőrség által történt letartóztatása következtében az általános felkelés meghiúsult és csak elszigetelt forradalmi zavargásokra került sor. Csupán az 1815-ös bécsi szerződések (v. ö. 10. jegyz.) alapján Ausztria, Oroszország és Poroszország kozos ellenőrzése alá vetett Krakkói Szabadállamban sikerült febr. 22-én diadalra vinni a felkelést és nemzeti kormányt alakítani, amely kiáltványában eltorolte a feudális terheket. Ugvanakkor kirobbant a galíciai ukrán parasztok felkelése. Az osztályellentétek és nemzeti ellentétek kihasználásával az osztrák hatalmi szerveknek helyenként sikerült összeütközéseket előidézni a felkelő kisnemesi csapatok és a lázadó parasztok között. 1846 március elején osztrák, porosz és orosz csapatok leverték a krakkói felkelést, azután pedig eltiporták a galíciai parasztmozgalmat is. 1846 novemberében Ausztria, Oroszország és Poroszország szerződést írtak alá, amelynek értelmében Krakkót Ausztriához csatolták. – *7 347 354*

[15] 1848 júniusában Moldvában és a Havasalfoldon polgári forradalom zajlott le. Ennek folyamán a dunai fejedelemségekben nagyarányú népmozgalom bontakozott ki, amely polgári reformok, európai mintájú alkotmány bevezetését és a Törökországgal való megegyezést követelte. A forradalmat a belső reakció a szultán és az orosz cár intervenciós csapatai segítségével vérbe fojtotta. – *7*

[16] Az 1848–49-es forradalom idején a horvát és cseh nemzeti mozgalom jobboldali, földesúri-polgári elemei a nemzeti kérdésnek forradalmi-demokratikus úton való megoldása ellen léptek fel; az elnyomott szláv népeknek a reakciós Habsburg-monarchia keretén belüli egyesülését propagálták. Ez az irányzat érvényesült az 1848-ban Zágrábban ülésező horvát „szoborok" határozataiban, valamint az 1848 jún. 2-án Prágában összeült szláv kongresszuson. Ezen az elnyomott szláv népek nemzeti mozgalmának két irányzata harcolt egymással. A jobboldali, mérsékelt liberális irányzat, amelyhez a kongresszus vezetői, Palacký és Šafařik is tartoztak, a Habsburg-monarchia megtartására és megszilárdítására, ezen belul az egyenjogú nemzetiségek föderációjára torekedett. A baloldali, demokratikus irányzat (Sabina, Frič, Libelt stb.) határozottan ellenezte ezt, s a német és magyar forradalmi demokrata mozgalommal akart együttműködni. Végül is a jobboldali irányzat győzött. A kongresszus radikális-demokrata kuldottei aktívan részt vettek a prágai felkelésben, amiért kegyetlen megtorlásokat kellett elszenvedniok. A Prágában maradt mérsékelt liberális küldottek 1848 jún. 16-án meghatározatlan időre elnapolták a kongresszust. – *8*

[17] Az orosz–török háború (1806–12) Törökország vereségével végződött; 1812 májusában aláírták a bukaresti békét, amely Beszarábiát Oroszországhoz csatolta, s Szerbiának autonómiát biztosított közigazgatási ügyei intézésében. – *9*

[18] Szerbiában az oroszellenes párt – élén Garašaninnal – a nyugati hatalmak támogatását kereste. 1853 elején Sándor szerb fejedelem Mensikov hercegnek, Oroszország akkori rendkívüli konstantinápolyi követének sürgetésére leváltotta Garašanint kormányelnöki és külügyminiszteri tisztségéről. 1853-ban a különböző politikai pártok közti harc kiélezte a belpolitikai helyzetet Szerbiában. – *9 220 261*

[19] Az első angol–afgán háborúban (1838–42), melyet Anglia azért provokált, hogy Afganisztánt gyarmatosíthassa, meghiúsultak az angolok hódító tervei. A brit gyarmatosítók 1843-ban foglalták el Sindet, Indiának északnyugati, Afganisztánnal határos területét. Az angol–afgán háború idején a Kelet-Indiai Társaság fenyegetésekkel és erőszakkal kényszerítette ki Sind feudális uralkodóinak a beleegyezését ahhoz, hogy birtokaikon az angol csapatok átvonulhassanak. Ezt az engedményt az angolok kihasználták és 1843-ban a helyi feudális urakat a Társaság hűbéreseivé akarták tenni. A beludzsok (Sind őslakói) felkelő törzsei körében rendezett véres mészárlások után az angolok az egész területet Brit-Indiához csatolták. – Punjab észak-indiai terület; az angolok a szikhek elleni háborúkban (1845–46, 1848–49) hódították meg. – Szikhek: vallási szekta Punjabban a XVI. században; egyenlőséget hirdető tanításuk annak a harcnak az ideológiájává vált, melyet a parasztok a XVII. század végén az indiai feudális uralkodók és az afgán hódítók ellen folytattak. Később a szikheknél kialakult egy feudális felső réteg. E felső réteg képviselői álltak a szikhek államának élén, mely a XIX. század elején egész Punjabot és egy sor szomszédos területet foglalt magába. 1845-ben az angol gyarmatosítók, a szikhek nemesi vezetőrétegének árulóival szövetkezve, konfliktust robbantottak ki, melynek következtében ez az állam 1846-ban hűbéres fejedelemséggé alakult át. 1848-ban a szikhek felkeltek, de leverték őket. Punjab meghódításával egész India angol gyarmat lett. – *11 143*

[20] „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptemberétől jelenik meg Londonban, az ipari nagyburzsoázia lapja. – *12 23 93 152 203 226 299 421 488 500*

[21] A milánói felkelést 1853 febr. 6-án Mazzini olasz forradalmár hívei robbantották ki és magyar forradalmi emigránsok támogatták. A felkelők, főként olasz hazafias munkások, az itáliai osztrák uralom megdöntését tűzték ki célul. Az összeesküvés jellegű és a valódi helyzetet nem mérlegelő felkelést hamarosan leverték. Marx több cikkben írt a milánói felkelésről. (V. ö. 8. köt. 503., 509–512., 531–532. old.) – *13 26 296*

[22] „The Morning Herald" – angol napilap, 1780-tól 1869-ig jelent meg Londonban, konzervatív irányzatú. – *15 76 107 135 139 235 365 400 417 501 509 514*

[23] A régi egyiptomiak által tisztelt „szent" Apisz-bikát ábrázoló érme. Az ókori Görögországban állatokat ábrázoló érmék főként az i. e. V. sz.-ig voltak forgalomban. – *16*

[24] „The Times" – a legnagyobb angol napilap, konzervatív irányzatú, 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – *16 21 58 64 71 99 104 107 111 126 134 149 168 177 215 233 299 305 312 372 392 405 417 431 481 484 499 504 513*

[25] „The Morning Post" – angol napilap, 1772-től 1937-ig jelent meg Londonban, konzervatív irányzatú. – *16 54 76 104 137 185 203 217 226 239 305 312 323 405 448 501 503 505 513*

[26] „The Daily News" – az angol ipari burzsoázia napilapja, ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban; az 50-es években liberális irányzatú. – *16 22 76 264 289 298 417 440 509*

[27] „The Morning Chronicle" – angol polgári napilap, 1769-től 1862-ig jelent meg Londonban; a whigek, majd az 50-es évek elején a peelisták (v. o. 427. jegyz.) lapja, azután konzervatív irányzatú. – *17 41 48 76 133 137 229 286 300 305 391 503 513*

[28] „The Morning Advertiser" – angol napilap, 1794 óta jelenik meg Londonban; a XIX. sz. 50-es éveiben a radikális burzsoázia lapja. – *17 34 54 68 184 203 249 271 277 283 307 319 508*

[29] „Entente cordiale" – szívélyes egyetértés Ez a kifejezés azoknak a jó kapcsolatoknak a megjelölésére szolgált, amelyek Franciaország és Anglia kozott a júliusi monarchia (1830–48) idején jottek létre, annak kovetkeztében, hogy a Lajos Fulop alatt uralmon levő finánchurzsoázia állandó engedményeket tett Angliának Az „entente cordiale" ellenére az angol–francia ellentétek gyakran kiélezódtek tobb nemzetkozi kérdésben és főleg a keleti kérdésben. – *17 194 256*

[30] „Le Constitutionnel" – francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt orléanisták (v o. 200. jegyz.) lapja, 1848–49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia újsága, 1851 decembere után bonapartista. – *17 106 271 287 391 400*

[31] „Le Pays" – 1849-ben Párizsban alapított napilap; a második császárság (1852–70) idején III. Napóleon kormányának félhivatalos sajtóorgánuma. Alcíme „Journal de l'Empire" volt. – *18 104*

[32] 1821 tavaszán Gorogországban felkelés tort ki, melyet a gorog hazafiak titkos társaságai (heteriák) készítettek elő A kozvetlen jel a felkelésre az volt, hogy Alexandrosz Ypszilanti, aki orosz szolgálatban álló gorog tiszt volt, az odesszai heteria vezetője, csapatával 1821 márciusában átkelt a Pruton és betort a dunai fejedelemségekbe, hogy Gorogország felé nyomuljon tovább. Ypszilanti csapatának hadjárata vereséget szenvedett, de megindított egy olyan tomegfelkelést, mely hamarosan az egész országra kiterjedt. Az Epidavroszba osszehívott nemzetgyulés 1822 jan. 1-én kikiáltotta Gorogország fuggetlenségét és határozatot hozott alkotmány bevezetésére. Minthogy a torok szultán idegen segítség nélkul nem tudta leverni a gorog felkelest, segítséget kért egyiptomi vazallusától, Mehmed Alitól. Mehmed Ali csapatai Ibrahim pasa vezetésével Moreánál (Peloponnészosz) tortek be és mindenutt hallatlan kegyetlenséggel támadtak a gorog népre. A Szent Szovetség hatalmai, kulonosen a cári Oroszország, kezdetben határozottan szemben álltak a felkeléssel. Az a nagy egyuttérzés azonban, melyet a gorogok harca mindenutt felkeltett, és mindenekelőtt az a lehetőség, hogy ilymódon megerősítsék befolyásukat a Balkán-félsziget déli részén, arra indította Angliát, Oroszországot és Franciaországot, hogy támogassák Gorogországot és katonai segítséget nyújtsanak neki. Gorogország fuggetlenségének kivívásában dontően esett latba Oroszország győzelme az orosz–torok háborúban (1828–29). Torokország ennek kovetkeztében kenytelen volt Gorogországot onálló államnak elismerni. Az európai hatalmak uralkodó korei azonban reakciós monarchista rendszert kényszerítettek rá a gorog népre. – *19*

[33] Frankok – a nyugat-európaiak elterjedt megnevezése a Kozel-Keleten – *19*

[34] Fanarióták – gazdag gorogok, akik Fanarban, Konstantinápoly egyik városrészében éltek és jórészt bizánci arisztokrata nemzetségek leszármazottai voltak. Gazdagságuk es politikai osszekottetéseik révén Torokországban magas állami tisztségeket toltottek be. – *19*

[35] Az 1804-es szerb lázadás jelentős mozzanata a szerb nemzeti felszabadító harcnak, melyet Szerbia népe a torok feudális uralom ellen évszázadokon át folytatott. A lázadást a torok janicsárok által a szerbek kozt rendezett vérfurdő robbantotta ki. 1804 februárjában a

szerb nép nagy tomegei keltek harcra a török hódítók ellen Kara Gyorgye vezetésével. Lényeges segítséget jelentettek a szerbek felszabadítási mozgalmának az orosz hadsereg balkáni sikerei az orosz–torok háborúban (1806–12). A torokok kiúzése (1811) és a bukaresti béke (v. o. 17. jegyz.) után a szerbek megteremtették saját belső kozigazgatásukat. Mikor 1813-ban Napóleon hadserege betort Oroszországba, a szultán megszegte a szerződést és buntető expedíciót kuldott Szerbiába, amely ott átmenetileg visszaállította a torok uralmat. A szerbek 1815-os újabb, győzelmes felkelése és Oroszország diplomáciai segítsége révén Szerbiának sikerult felszabadulnia a torok elnyomás alól. Az orosz–torok háború (1828–29) után Torokországnak rendkívuli szultáni fermánnal el kellett ismernie Szerbia autonómiáját (tényleges fuggetlenségét). – *20*

[36] A navarinoi csatában az egyesult angol, francia és orosz hajórajok az angol E. Codrington parancsnoksága alatt 1827 okt. 20-án szétverték a torok–egyiptomi flottát. Az európai nagyhatalmak azért kuldték egyesített hajórajaikat a gorog vizekre, hogy fegyveres beavatkozásukkal véget vessenek a Torokország és a gorog felkelők kozott folyó háborúnak. A csata, mely azután kezdődott, hogy a torok parancsnokság megtagadta a gorog lakosság elleni terror beszuntetését, a torok–egyiptomi hajóhad teljes megsemmisítésére vezetett. Ezenkívul siettette az Oroszország számára sikeresen végződő 1828–29-es orosz–torok háború kitorését. – *20 29 187 343 505*

[37] Hagia Sophia – a bizánci stílusban épult konstantinápolyi Szófia-templom; a törökök mecsetté alakították át; ma múzeum. – *21*

[38] Magna Charta Libertatum (a szabadságok nagy chartája) – okirat, amelyet a lovagok és városlakók támogatta fellázadt foldesurak kényszerítettek 1215 jún. 15-én Runnymede mezején Foldnélkuli János angol királyra. A charta korlátozta a király jogait, elsősorban a hubérurak javára, továbbá bizonyos engedményeket adott a lovagoknak és a városoknak; a jobbágyparasztság nem kapott jogokat. – *21*

[39] Az orosz kormány, szovetségben az osztrák kormánnyal, 1849 augusztusa óta kovetelte Torokországtól azoknak a magyar és lengyel forradalmároknak a kiadását, akik a magyar szabadságharc leverése után ott menedéket találtak. Amikor a torok kormány a menekultek kiadását megtagadta, Oroszország és Ausztria ennek urugyén megszakították kapcsolataikat Torokországgal. Háborúra azonban 1849-ben nem kerult sor; Oroszország kénytelen volt engedni, mivel Torokországot Anglia és Franciaország támogatta. 1849 végén a konfliktust elsimították. – *21*

[40] Nagy Péter végrendelete hamisított dokumentum; Oroszország elleni propagandacélokat szolgált. Már 1797-ben elterjedt Nyugat-Európában az a hír, hogy létezik ilyen „végrendelet". 1812-ben a francia Lesur „Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIXe siècle" (Az orosz hatalom novekedéséről, kezdetétől a XIX. sz elejéig) c. konyvében ismertette ezen állítólagos végrendelet tartalmát. 1836-ban Gaillardet okmányszeruen tette kozzé „Mémoires du Chevalier d'Eon" (D'Eon lovag emlékiratai) c. konyvében A múlt század derekán széles korokben meg voltak győződve ennek az okiratnak a valódiságáról. – *22 222*

[41] Az osztrák rendőrségnek a milánói felkeléssel (v. o. 21. jegyz.) és Lubényi merényletével (v. o. 44 jegyz.) kapcsolatos akcióiról van szó Ezek az események urugyul szolgáltak az osztrák hatóságoknak ahhoz, hogy nagy számban letartóztassanak vagy perbe fogjanak olyan embereket, akiket kormányellenes osszeeskuvéssel vagy a magyar és olasz nemzeti szabadságmozgalomban való részvétellel gyanúsítottak (Lásd még 395. jegyz.) – *25*

[42] A kolni kommunista pert (1852 okt. 4 – nov. 12) a porosz kormány rendezte meg. Bíróság elé állították az első nemzetkozi kommunista szervezet, a Kommunisták Szovetsége

(1847–52) 11 tagját, akiket hazaárulással vádoltak. A vádirat alapjául a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének üléseiről készült „eredeti jegyzőkönyv" szolgált, amelyet más hamisítványokkal együtt porosz rendőrügynökök tákoltak össze, továbbá okiratok, melyeket a rendőrség a Kommunisták Szövetségéből kizárt Willich–Schapper-frakciótól lopott el. A hamisított okiratok és hamis tanúvallomások alapján hét vádlottat háromtól hat évig terjedő várfogságra ítéltek. A per kezdeményezőinek provokációit és a porosz rendőrállamnak a nemzetközi munkásmozgalom ellen alkalmazott becstelen módszereit Marx és Engels „A nemrég lefolyt kölni per" (lásd 8. kot. 382–387. old.) és „Leleplezések a kolni kommunista perről" (lásd uo. 389–452. old.) c. cikkeikben leplezték le. – *26 36*

[43] Louis Bonaparte igényt támasztott a Rajna bal partjára, amelyet francia részről már a XVII. században mint Franciaország keleti „természetes határát" jelölték meg. – *26*

[44] Libényi János magyar szabósegéd, aki az 1848-as szabadságharc idején mint katonai szabó dolgozott Aradon, 1849 után Pesten, majd Bécsben vállalt munkát. Az osztrák elnyomás elleni gyűlölettől vezettetve, heteken keresztül készült a császár elleni merényletre. 1853 febr. 18-án, amikor Ferenc József déli sétáját tette gróf O'Donnell ezredes kíséretében, Libényi a bécsi Kärntnertornál egy nagy késsel rárontott a császárra; a szúrás a nyakszirtjén érte Ferenc Józsefet, aki csak több hetes lábadozás után gyógyult fel. Libényit, aki a merénylet elkovetése után Kossuthot és a köztársaságot éltette, haditörvényszék elé állították, rövid úton elítélték és 1853 febr. 26-án kivégezték. – *26*

[45] A drinápolyi szerződést (drinápolyi békét) Törokország és Oroszország 1829 szeptemberében, az Oroszország győzelmével végződő 1828–29-es háború után kotották. A szerződés értelmében Oroszország megtartotta a Duna-deltát a szigetekkel, és a Fekete-tenger keleti partvidékének jelentős részét a Kubán torkolatától délre. Torokországnak el kellett ismernie Moldva és Havasalfold autonómiáját es jogát a goszpodárok (fejedelmek) önálló megválasztására. Az autonómiát a szerződés értelmében Oroszország biztosította, s így ez a feltétel voltaképpen a fejedelemségek folotti cári protektorátust jelentette. Ezenkívül a török kormánynak el kellett ismernie Gorogország függetlenségét (v. o. 32. jegyz.) – Gorogországot Torokországhoz már csak bizonyos évi adófizetés kototte –, valamint kénytelen volt a Szerbia autonómiájára vonatkozó előző szerződéseket figyelembe venni és Szerbia autonómiáját egy kulon fermánnal törvényerejuvé tenni (v. o. még 35. jegyz.). – *29 100 107 134 179 187 345 505*

[46] Ráják – a török birodalom területén élő meghódított nem-mohamedán lakosok. – *29*

[47] Utalás az 1806–12-es és 1828–29-es orosz–török háborúra és az ezeket követő 1812-es bukaresti és 1829-es drinápolyi békeszerződésre (lásd még 17., 35. és 45. jegyz.). – *29*

[48] Janinai Ali pasa (Ali Tepedelenli) a Balkán-félsziget délnyugati részén jókora terület tényleges független uralkodója (birtokaihoz tartoztak Epirus, Albánia, Dél-Makedónia és más területek, melyeknek kozpontja Janina városa volt). Nyílt háborúba keveredett a szultánnal. Torokellenes harcaival kozvetve hozzájárult a gorog felkelés sikeréhez, habár harcában, amely 1822-ben vereséggel végződott, feudális-szeparatista célokat követett. – *29*

[49] Miután 1828 tavaszán Oroszország és Torokország közt megkezdődött a háború, augusztusban Dél-Gorogországba, Moreába (Peloponnészosz) Maison tábornok parancsnokságával francia csapatok érkeztek, melyek elfoglalták a félszigetet; a török–egyiptomi haderő jóformán nem is szállt szembe veluk. Ennek az expedíciónak, melyet látszólag a görögok megsegítésére indítottak, valójában az volt a célja, hogy Oroszország balkáni befolyását ellensúlyozza és Franciaország pozícióját ebben a térségben megszilárdítsa. – *29*

[50] A londoni konferenciákat, melyeken Anglia, Oroszország és Franciaország képviselői vettek reszt, 1827-tol 1829-ig tartották Tárgyuk a gorog kérdés volt. 1827 jul. 6-án a három nagyhatalom Londonban megegyezést írt alá Ez megerósítette az Anglia és Oroszország által 1826 ápr 4-én Pétervárott aláírt jegyzokonyvet, amelyben a két nagyhatalom elismerte Gorogországnak autonómiara való jogat, s egyúttal kijelentették, hogy területeiket Torokország rovására nem fogják kiterjeszteni és nem támasztanak igényt sem egyeduli befolyásra, sem kulonleges kereskedelmi kiváltságokra a szultán birtokain. Mind a jegyzókonyv, mind a megegyezés megállapodásokat tartalmaz tobbek kozt Gorogország diplomáciai elismerésének es a gorogok torokellenes harcának támogatása kérdesében. E megállapodások értelmeben kuldtek a gorog vizekre az egyesult hajórajokat, melyek részt vettek a navarinoi csatában (v. o 36 jegyz) A londoni konferenciákon Gorogországgal kapcsolatban még más dokumentumokat is aláírtak, tobbek kozt az 1829 márc 22-i jegyzókonyvet, mely megállapította a gorog állam határait és Gorogország számára monarchikus államformát írt elő. De ezek a megállapodások és a konfliktus megoldása érdekében tett angol és francia diplomáciai lépések, melyekkel meg akarták akadályozni Torokország vereségét az orosz–torok háborúban, nem tudták a portát rábírni a gorog kérdéssel kapcsolatos kérlelhetetlen álláspontjának megváltoztatására. Csak az orosz csapatoknak az 1829-es hadjárat során aratott gyózelme kényszerítette engedményekre a portát. – *29 155 345 377*

[51] A „New York Daily Tribune" e cikk végén a kovetkező szerkesztőségi kommentárt kozolte: „Jelenleg kotelességuk mindazoknak, akik a nép ugyét elóbbre akarják vinni Európában, hogy minden úton-módon elómozdítsák az iparnak, nevelésugynek, torvénytiszteletnek, a szabadság és fuggetlenség osztonének erősodését a torok uralom alá tartozó kereszténylakta teruleteken Ettól fugg világszerte a béke és haladás jovője Ha valaha aratni akarunk, a legféltőbb gonddal kell megmuvelnunk a foldet és elhintenunk a vetést." – *32*

[52] „Preussisches Wochenblatt" – német konzervatív lap, 1851-tól 1861-ig jelent meg Berlinben – *33*

[53] „Die Zeit" – német konzervatív lap, 1851-tól 1858-ig jelent meg Berlinben. – *33 316*

[54] „Die Presse" – osztrák polgári liberális napilap; 1848-tól 1894-ig jelent meg Bécsben; 1861–62-ben, amikor a lap Bonaparte-ellenes irányzatot képviselt, Marx cikkeit és tudósításait is kozolte. – *34 235 308 406*

[55] „L'Emancipation" – belga napilap, 1830-ban alapították Brusszelben, klerikális-katolikus irányzatú. – *34 236*

[56] „Die Opfer der Moucharderie, Rechtfertigungsschrift von Wilhelm Hirsch"; „Belletristisches Journal", 1853 ápr 1 , 8 , 15., 22. sz. – „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" – hetilap, melyet német kispolgári emigránsok alapítottak New Yorkban 1852-ben; e címmel 1853 márc 18-tól 1854 márc. 10-ig jelent meg. – *36 459*

[57] F. E. Vidocq: „Memoires". – Vidocq szerzősége nem bizonyított. Marx és Engels egyik irodalmi kritikájukban (lásd 7 kot. 257–272. old.) foglalkoztak Vidocq, Chenu és de la Hodde írásaival. – *36*

[58] James Fenimore Cooper „The Spy" c. regényének főhőse, Harvey Birch, hazafias idealizmusból teljesített kémszolgálatot. – *36*

[59] Marx és Engels „A számkivetés nagyjai" c. pamfletja (lásd 8 kot. 223–321. old., v. o. uo. 166. jegyz.). – *37*

[60] „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" – folyóirat, 1849 decemberétől 1850 novemberéig jelent meg Marx és Engels szerkesztésében. A Kommunisták Szövetségének elméleti és politikai orgánuma volt, folytatása az 1848–49-es forradalom idején kiadott „Neue Rheinische Zeitung, Organ der Demokratie" c. napilapnak (v. ö. 112. jegyz.). A folyóirat közleményeinek túlnyomó részét Marx és Engels írta; részt vettek a munkában legközelebbi harcostársaik is (W. Wolff, J. Weydemeyer és G. Eccarius). – A borítólapon a megjelenés helyeként London – Marx és Engels akkori tartózkodási helye – szerepelt, ezenkívül feltüntették Hamburgot is, ahol a folyóiratot nyomtatták, továbbá New Yorkot, mert Marx és Engels azt remélték, hogy az amerikai német forradalmi emigráció körében nagy kelete lesz a folyóiratnak. Marx és Engels, újabb forradalmi fellendülés lehetőségével számolva, a havonként megjelenő folyóiratnak hetilappá, majd napilappá alakítására gondoltak, e tervüket azonban nem tudták valóra váltani. A folyóiratnak mindössze hat füzete jelent meg; az utolsó kettő 1850 november végén kettős füzetként. E folyóiratban jelent meg többek közt Marx „Osztályharcok Franciaországban", Engels „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" és „A német paraszthaború" c. munkája (lásd 7. köt.). A további kiadásra irányuló kísérletek a németországi rendőrség zaklatásai következtében és anyagi eszközök hiányában meghiúsultak. – *37*

[61] In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) – a nem-katolikus országokbeli egyházmegyékbe kinevezett püspökök (címzetes püspökök) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező, sehol sem létező. – *38 466*

[62] V. ö. Müllner: „Die Schuld", II. felv. 5. szín. – *39*

[63] „Az új pénzügyi bűvészmutatvány, vagy Gladstone meg a pennyk" volt a címe Marx első cikkének, melyet Aberdeen koalíciós kormányának költségvetéséről írt, s amelyet a „New York Daily Tribune"-ba írt hasonló témájú cikkeivel párhuzamosan a „People's Paper"-ben is közzétett. – „The People's Paper" – a chartisták hetilapja; E. Jones, a forradalmi chartizmus egyik vezetője, Marx és Engels barátja alapította Londonban, 1852 májusában. Marx és Engels cikkeket írtak a lap számára, és a lap a „New York Daily Tribune"-ban megjelent fontosabb cikkeiket is leközölte. 1852 októberétől 1856 decemberéig működtek közre a lapban, mely ebben az időszakban következetesen képviselte a munkásosztály érdekeit. Amikor azonban Jones közeledett a polgári radikálisokhoz, Marx és Engels beszüntették közreműködésüket és ideiglenesen szakítottak Jonesszal. 1858 júniusában a lap polgári üzletemberek kezébe ment át. – *40 53 398 418 475 501*

[64] E táblázat adatait Marx főként W. Cobbett „Paper against Gold" c. munkájából vette (London 1828, 21. skk. old.). – Anna királynő uralkodásának kezdetét Cobbett az 1701-es évtől számítja annak az 1752-ig Angliában érvényes naptárnak megfelelően, amely szerint az új év március 25-én kezdődik. (Az új naptár szerint Anna 1702-ben lépett trónra.) A táblázat második részében („Állami kiadások") a „People's Paper"-ben közölt cikk szövegében az 1809-es állami kiadások összegét (82 027 288 £-et) tévesen az 1801-es évre vonatkoztatták. E kiadásban ezt a tévedést Cobbett adatai szerint helyesbítettük. – *40*

[65] Antijakobinus háborúnak nevezték a forradalomellenes európai hatalmak 1791-ben kezdődött háborúját a forradalmi, illetve forradalom utáni és napóleoni Franciaország ellen. – *40 56 142 338 355*

[66] Disraelinek 1853 ápr. 8-án az alsóházban, Gladstone költségvetésének vitáján tartott beszédéből. – *41 48*

[67] A South Sea Company (Déltengeri Társaság) Angliában a XVIII. sz. elején névleg azért alakult, hogy Dél-Amerikával és a csendes-óceáni szigetekkel kereskedjék, valóságos célja állampapírokkal való spekuláció volt. A kormánytól számos kiváltságot és monopoljogot

kapott, nevezetesen állami értékpapírok kibocsátására is; óriási spekulációs tevékenységet fejtett ki, mely 1720-ban a Társaság csődjével végződött. A Társaság manipulációi hozzájárultak az angol államadósság növekedéséhez. – *42 48 97 113 215 309 323*

[68] Jewish Disabilities Bill – a zsidók emancipációjáról szóló törvényjavaslat – Canada Reserves Bill – a kanadai egyházi tartalékalapok szekularizációjáról szóló törvényjavaslat. – Education Resolution – nevelésügyi határozat – *45 46*

[69] Az angol parlamentben szokásos módszernek megfelelően az alsóház bizonyos fontos kérdések tárgyalásakor teljes egészében bizottsággá (Committee of the whole House) alakult. Ilyen üléseken az elnök (Chairman of the Committee) tisztet képviselő töltötte be, akit az alsóház elnoke, a „speaker", az ülés levezetésére kijelölt – *46*

[70] Master of the Rolls – a Court of Chancery (Kancelláriai Törvényszék) egyik tagja, aki egyben az eredeti szabadalom- és kiváltságlevelek őrzője volt Beosztottjai a Kancelláriai Törvényszék titkárai voltak – *47*

[71] Hic Rhodus, hic salta! (Itt van Rhodosz, itt ugorj!; most mutasd meg, mit tudsz!) – Aiszoposz egyik mesejében felelték ezt valakinek, aki azzal hencegett, hogy Rhodosz szigetén milyen nagyot ugrott. – *49*

[72] 1845-ben az angol parlament a maynoothi (Írország) katolikus papi szeminárium új épületére és annak fenntartására anyagi támogatást szavazott meg, hogy az ír katolikus papságot lekenyerezze es ezaltal az irországi nemzeti szabadságmozgalmat gyengítse. – *51*

[73] E. Jones „Egy népbarát", „People's Paper", 1853 ápr. 16 sz – *54*

[74] Secretary at War (itt. Sidney Herbert) – Engels magyarazata szerint: „. . . a hadugyminiszter, de mégsem a tulajdonképpeni hadugyminiszter, hanem pontosabban a hadugyminisztérium képviseloje az alsóházban, de teljesen önálló hatóság . . . a katonai pénzugyek főnoke . . " („Neue Oderzeitung", 1855 jan. 8.) Emellett volt egy hadugyi es gyarmatugyi miniszterium (Secretary for Military Affairs and Colonial Affairs). 1855-ben ezt a minisztériumot kettéosztották és a Secretary at War hivatalat megszuntették. – *54*

[75] Ír brigád – az ír képviselők frakcioja az angol parlamentben. A 30–50-es években e frakció tobbsége az ír nemzeti mozgalom jobbszárnyához tartozott, mely az ír burzsoázia felső rétegének, a foldesuraknak és a katolikus klérusnak az érdekeit képviselte. A frakcióhoz ezenkívul ír liberálisok is tartoztak, akik mogott a jómódú ír bérlők álltak. – A toryk és a whigek versengésével kapcsolatban az ír brigádnak, akárcsak a Manchester-iskola (v. o. 76. jegyz.) híveinek, megvolt a lehetősége arra, hogy a parlamenti erőviszonyokat megingassa, a parlamenti harc menetére befolyást nyerjen, sót olykor a kormány sorsát is eldontse. – *54 69 75*

[76] Manchester-iskola – a gazdasági élet teljes szabadságának szukségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító gazdaságtani irányzat a XIX. sz első felében. Agitációjuk középpontja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állott, akik 1838-ban megalapították a Gabonatorvény-ellenes Ligát (v. o. 366. jegyz.) A 40–50-es években a szabadkereskedelem hívei politikailag kulon csoportosultak; belőluk alakult az angol liberális párt balszárnya – *54 65 76 98 118 131 138 168 184 188 194 205 298 305 417 428*

[77] A „tudás megadóztatásán" (Taxes of knowledge) Angliában a hirdetési illetéket, az újságmellékletek bélyegilletékét és a papíradót értették. – *54*

[78] Az 1851 dec. 2-i franciaországi bonapartista államcsíny után (v. ö. Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája"; lásd 8. köt. 101–196. old.) Palmerston, Nagy-Britannia akkori külügyminisztere a londoni francia nagykövettel folytatott tárgyalása során helyeselte Louis Bonaparte államcsínyjét (a „Satory-síkság hőse" megnevezéssel Marx az 1850 őszén Versailles kozelében, a Satory-mezőn megtartott díszszemlére utal). Helyeslését a whig kormány tobbi tagjával való előzetes megegyezés nélkül nyilvánította ki, s emiatt 1851 decemberében le is kellett mondania, jóllehet az angol kormány lényegében osztotta Palmerston álláspontját és az első európai kormány volt, amely a franciaországi bonapartista rendszert elismerte. Aberdeennek 1852 decemberében alakult koalíciós kormányában Palmerston a belügyminiszteri tisztséget kapta. Ő volt a kezdeményezője az Angliában élő német, magyar, olasz és más politikai menekültek ellen indított rendőri és bírósági üldozéseknek, valamint a sajtó rágalomhadjáratának. A menekultek levelezését szigorúan cenzurázták, tevékenységükről és terveikről az angol belugyminisztérium tájékoztatta az osztrák rendőrséget és a tobbi reakciós kontinentális hatalmat (v. ö. 92. jegyz.), és segítséget nyújtott a menekultek után kémkedő külföldi rendőrugynököknek. Ugyanakkor Palmerston képmutató frázisokat hangoztatott az alkotmányos és demokratikus elvekhez való hűségről. – *55 515 521*

[79] I. Ferenc francia király, miután a paviai csatában (1525) vereséget szenvedett és fogságba esett, anyjának írt levelében állítólag kijelentette: „Minden elveszett, csak a becsület nem." – *55*

[80] Utalás az „Allgemeine Enzyklopadie der Wissenschaften und Künste" c. munkára; kiadását J. S. Ersch és J. G. Gruber 1818-ban Lipcsében kezdték meg, osszesen 167 kötetből áll; 1890-ben készult el. – *55*

[81] Miniszteri pad – az angol alsóházban a szónoktól jobbra, legelol levő pad, amelyben a miniszterek ülnek. – *62*

[82] A „New York Daily Tribune" ugyanazon számában a szerkesztőség a következő kommentárt kozölte: „Londoni tudósítónknak, Dr. Marxnak lapunk ma reggeli kiadásában közolt cikkében olvasóink kitűnő elemzést találnak a Gladstone-féle koltségvetésről és a jelenlegi angol politikai pártoknak e koltségvetéssel kapcsolatos álláspontjáról. Mind ez ideig nem olvashattunk találóbb kritikát e koltségvetésről és alkotójáról, és nem is hisszük, hogy jobbat írni lehetne." – *63*

[83] A dán monarchia integritására vonatkozó 1852 máj. 8-i londoni jegyzőkönyvet az ot nagyhatalom – Oroszország, Ausztria, Anglia, Franciaország és Poroszország –, valamint Svédország és Dánia írta alá. Alapjául egy 1850 júl. 4-én ugyanazon hatalmak által (Poroszország kivételével), ugyancsak Londonban aláírt jegyzőkonyv szolgált, amely egyértelmúen állást foglalt egy dán osszállam mellett, beleértve Schleswig és Holstein hercegségeket. A jegyzőkönyvben a cárról mint Dánia törvényes trónkovetelőjéről volt szó. A cár ugyanis Karl Peter Ulrich holstein-gottorpi herceg leszármazottja volt, aki Oroszországban III. Péter néven uralkodott, és dán trónutódlási jogairól lemondott Keresztélynek, Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg hercegének javára, akit VII. Frigyes utódának ismertek el. Ezen az alapon támaszthatott a cár igényt a dán trónra a Glücksburg-dinasztia kihalása esetén. – *63 229 235*

[84] Mikor 1850-ben a pápa ki akarta nevezni Anglia katolikus püspokeit, ez fölkeltette az anglikán egyház és az angol kormány ellenállását. 1851-ben kibocsátottak egy törvényt, amely a pápai kinevezéseket érvénytelenítette. – *63*

[85] „Frankfurter Journal" – német napilap, a XVII. században alapították, 1903-ig jelent meg Majna-Frankfurtban; a 40-es években polgári liberális irányzatú. – *63*

[86] A Rajna-dal N. Becker költeménye, amely 1840-ben keletkezett és a rákövetkező években több ízben megzenésítették. A német nacionalisták dala volt. – *63*

[87] „Egy angol" (An Englishman) álnéven A. B. Richards írt cikkeket a „Times"-ba 1851 decemberétől 1852 végéig; 1853 febr. 1 után tudósításai a „Morning Advertiser"-ben jelentek meg. – *64 138 204 233 512*

[88] Joe Miller egy akkoriban nagyon népszerű gyűjteményt állított össze humoros angol szólásokból és anekdotákból. – *64*

[89] V. o. E. J. Sieyès „Qu'est-ce que le Tiers-Etat?" (közvetlenul a francia forradalom kitörése előtt jelent meg) e szavait: „Qu'est-ce que le Tiers-Etat? Tout" (Mi a Harmadik Rend? Minden). – *66*

[90] A londoni Printing House Square-en van a „Times" szerkesztőségi épülete – *67 107 183 315 504*

[91] Mayfair-radikálisok – az álradikálisok (Molesworth, Bernal Osborne stb.) gúnyneve. Az angol arisztokráciának arra részéhez tartoztak, amely kacérkodott a demokratikus korokkel. – Mayfair – londoni városnegyed, az angol arisztokrácia lakhelye. – *69*

[92] Aberdeen koalíciós kormánya, különösen pedig belügyminisztere, Palmerston segédkezet nyújtott az Angliában élő politikai menekültek üldözésehez és az osztrák rendőrségnek, valamint más európai hatalmaknak tett ellenforradalmi besúgó-szolgálatokhoz (v. o. 78 jegyz.). – *70*

[93] Az angol parlamentben szokásos eljárásnak megfelelően az alsóház bizonyos fontos, az állami kiadások fedezését illető kérdések tárgyalásakor Költségvetési Bizottsággá (Committee of Ways and Means) alakul. Ez tehát olyan plenáris ülés, amelyen a parlament mint bizottság ülésezik (V. o. 69. jegyz.) – *72*

[94] Tuskó Sancho – Charles Wood (wood = fa), aki 1846–52-ben kincstári kancellár és 1852–55-ben a koalíciós kormányban az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke volt; – Barataria – mesebeli sziget, amelynek Sancho Panza, Cervantes „Don Quijoté"-jának egyik főalakja, helytartója lett. – *73 98*

[95] Pecksniff álszent, képmutató alak Charles Dickens „The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit" c. regényében. – *74*

[96] „A nemrég lefolyt kolni per" c. cikket (lásd 8. kot. 382–387. old.) Marx kérésére Engels írta a „New York Daily Tribune" számára; Marx aláírásával jelent meg. – *78*

[97] Marx utalása nyilvánvalóan egy olyan cikkre vonatkozik, amely nem jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban és nem is maradt fenn. – *80*

[98] Sonderbund (különszövetség) – a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége; célja a haladó polgári átalakulások megakadályozása, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvédelmezése volt. – A Sonderbund 1847-ben polgárháborút robbantott ki, amikor a polgári liberálisok és radikálisok a legtöbb kantonban és ennélfogva a szövetségi gyulésben (v. o. 105. jegyz.) is túlsúlyra kerultek, különféle reformokat fogadtak el, és végül 1847 júliusában a szövetségi gyulés (Tagsatzung) határozatot hozott a Sonderbund feloszlatásáról. Ezt a Sonderbund nem ismerte el, és november elején csapataival megtámadta a többi kantont. Nov. 23-án a szövetségi kormány csapatai megverték a Sonderbundot; a győzelem után 1848-ban

Svájc egy új alkotmány elfogadásával államszövetségből szövetségi állammá alakult át. A reakciós katolikus körök még a Sonderbund veresége után is többször megpróbáltak a parasztság elmaradott, konzervatív részére támaszkodva szembeszegülni a liberális reformokkal és egyes kantonokban újból uralomra jutni. – *80 85*

[99] Posieux-i bizottság – 1852-ben Posieux falucskában 15 000 freiburgi polgár új választások és vallási türelem követelésének ürügyén tüntetett a radikális kormányzat ellen. A tömegtüntetés értelmi szerzője J. H. Charles volt. – *81*

[100] Engelsnek „A svájci köztársaság politikai helyzete" c. cikkét a „New York Daily Tribune" után „Svájc" címmel, kisebb rövidítésekkel közölte a New York-i „Die Reform" c. német nyelvű lap 1853 jún. 1-i és 4-i száma. Ezután a „Reform" rendszeresen közölte a „Tribune"-ban megjelent Marx-cikkek fordítását vagy tartalmi kivonatát; a közlést főképp J. Weydemeyer és A. Cluss, a Kommunisták Szövetségének volt tagjai kezdeményezték. – „Die Reform" – német nyelvű amerikai lap, az Amerikai Munkásszövetség orgánuma (a szövetség tagjai főként a német emigráns munkások voltak), 1853 márc. 5-től 1854 ápr. 26-ig jelent meg, először mint hetilap, később hetente kétszer, majd 1853 okt. 15-től naponta. Egyik szerkesztőjének, J. Weydemeyernek befolyására a lap sokáig radikális álláspontot képviselt. Marx bevonta a „Reform" munkatársai közé Eccariust, Piepert és Dronkét is. A szerkesztőségben nem sokkal a lap megszűnése előtt kispolgári elemek kerekedtek felül. – *82*

[101] A bécsi kongresszuson (v. ö. 10. jegyz.) résztvevő nagyhatalmak 1815 márc. 20-án nyilatkozatot írtak alá, melyben elismerték Svájc „örökös semlegességét". – *82*

[102] V. ö. Horatius: „Epistulae", I. 2. 14. – *82*

[103] Franciaország és Svájc konfliktusát (1851 dec.–1852 jan.) Louis Bonaparte-nak a francia republikánus emigránsok kiutasítására vonatkozó követelése idézte elő. Svájc végül kénytelen volt engedményeket tenni Franciaországnak. – Neuchâtelt – az egykori Neuenburg és Vallendis (franciául Neuchâtel és Valangin) hercegségből keletkezett svájci kantont a bécsi kongresszus (v. ö. 10. jegyz.) a porosz királynak ítélte oda, aki azt a porosz királyságtól különálló államnak nyilvánította. Az 1848-as republikánus felkelés után Neuchâtelben kikiáltották a köztársaságot és gyakorlatilag véget vetettek Poroszország uralmának. Emiatt éles konfliktus keletkezett Poroszország és a svájci köztársaság közt, míg végül 1857-ben a porosz király más hatalmak, kivált Franciaország beavatkozása következtében kénytelen volt hivatalosan is lemondani Neuchâtelről. – 1853-ban Ausztria és Svájc közt keletkezett konfliktus. Tessin kanton menedéket nyújtott az olasz szabadságmozgalom azon résztvevőinek, akik a vérbefojtott milánói felkelés (v. ö. 21. jegyz.) után az osztrák uralom alatt álló területekről (főként Lombardiából) ide menekültek. – *82*

[104] V. ö. 4. köt. 373. old. – *83*

[105] A szövetségi gyűlés az 1848 szept. 12-i svájci alkotmány szerint a svájci szövetségi állam legfőbb szerve, a nemzeti tanács és a kanton-tanács együttesen alkotja. – A szövetségi tanács Svájc legfelsőbb végrehajtó és irányító hatósága; hét tagból áll, ezeket a szövetségi gyűlés választja három évre a nemzeti tanácsba megválasztható állampolgárokból. – *85 102 110 296*

[106] Kínában 1851-ben antifeudális szabadságmozgalom indult meg, amely nemsokára nagyszabású parasztháborúvá fejlődött. A mozgalom délen, Kuanghszi tartományban kezdődött, átterjedt a központi tartományokra és átfogta a Jangce alsó és középső szakaszánál fekvő országrészek szinte egész területét. A felkelők országukat „A Nagy Béke Mennyei

Birodalmának" (Taj-ping tien-kuo) nevezték; innen ered a tajping-forradalom elnevezés. A tajping-hatalom kozpontja Nanking lett. A felkeles a buddhista papság és a kolostorok – a Mandzsu-dinasztia támaszai – ellen is irányult. A tajping-forradalom elsoporte a mandzsu urakat, eltorolte az adókat és a nagybirtokot, de nem vethetett véget Kínában a fennálló termelési módnak. Kialakult egy felső réteg, amely kompromisszumra lépett a régi uralkodó osztályokkal. A forradalomra a fő csapást Anglia, Amerika és Franciaország nyílt intervenciója mérte; haderőik a kínai feudális urak csapataival egyutt 1864-ben legyurték a tajping-felkelést. Bár a 13 éven át tartó tajping-forradalom végul vereséget szenvedett, hagyományai tovább éltek a kínai néptomegekben, s futották az uralkodó osztályok és az idegen hódítók ellen mindig újból és újbol fellángoló harcokat. – *89*

[107] Marx előre látta, hogy Oroszország és a nyugati hatalmak (foleg Anglia és Franciaország) kozott fennálló érdekellentétből általános európai háború fejlődhet ki. Elorelátását a krími háború (1853–56) teljességgel igazolta. – *89*

[108] 1848-ban Kalifornıában, 1851-ben pedig Ausztráliában gazdag aranylelőhelyeket fedeztek fel, melyek nagy befolyással voltak Európa és Amerika gazdasági fejlődésére. – *90*

[109] Az 1840-es szerencsétlen háborút, az első „ópiumháborút" (1839–42) Anglia indította Kína ellen azzal a céllal, hogy megnyissa a kínai piacot az angol kereskedelem számára. Ezzel kezdődott meg Kína átalakulása félgyarmati országgá. Anglia már a múlt század eleje óta igyekezett Indiában előállított ópiumot Kínába csempészni, hogy Kínával szemben passzív kulkereskedelmi merleget kiegyenlítse, de az opiumcsempészés a kínai kormány igen erős ellenállásába utkozott. 1839-ben a kínai kormány Kantonban a kulfoldi hajókon található osszes ópiumkészletet lefoglaltatta és elégettette Ez volt az indíték a háborúra, melyben Kína alulmaradt. Az angolok kihasználták az elmaradt feudális Kína vereségét és ráerőszakolták a rablójellegu nankingi békeszerződést (1842 augusztus). A nankingi szerződés kotelezte Kínát, hogy ot kínai kikotőt (Kanton, Amoj, Fucsou, Ningpo és Sanghaj) megnyisson az angol kereskedelem számára, Hongkongot „orok időre" átadja Angliának és óriási hadisarcot fizessen Az 1843-as pótjegyzőkonyv értelmében Kína kénytelen volt a kulfoldieknek exterritoriális jogot (a teruletenkívuliség jogát) is biztosítani. – *90*

[110] A XVII. század elején Kínát az egyesult mandzsu torzsek fenyegették (ezeket – éppúgy, mint a torok–mongol népeket – tatároknak neveztek egy mongol torzsről, amely Dzsingisz kán idején Mongólia és Mandzsuria északkeleti részén élt). A mandzsu betorés kovetkeztében a mandzsu Csing-dinasztia jutott uralomra Kínában (1644–1912). A kínai nép fegyveresen ellenállt a mandzsu hódítoknak, de az a korulmény, hogy a Ming-dinasztia utolsó császárai alatt Kína válságos helyzetbe kerult és hogy a parasztfelkelésektől megrémult kínai foldesurak egy része a hódítók oldalára állt, megkonnyítette a mandzsuknak Kína legyőzését. – *94*

[111] 1720-ban kínai kereskedők Kantonban kereskedőcéhet alapítottak Kohong néven, amely lehetővé tette számukra ármonopólium létesítését. A ceh 1771-ben felbomlott. 1782-ben a kormány a kereskedők egy megállapított létszámú csoportját feljogosította és kotelezte az export- és importkereskedelem ellenőrzésére. A régi Kohong vagy roviden Hong néven mukodő szervezetre bízta a kormány az ópiumkereskedelem megakadályozását is. Minthogy a kulfoldi kereskedok akadálytalan tevékenykedését Kínában a Hong-szervezet gátolta, az angolok a nankingi békeszerződésben (v. o. 109. jegyz.) kikotották a szervezet feloszlatását. – *94*

[112] „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" – 1848 jún. 1-től 1849 máj. 19-ig Kolnben megjelenő nemet napilap. Foszerkesztője Marx volt, munkatársai kozé tartozott Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath és H. Burgers. A vezér-

cikkeket, amelyek útmutatást adtak a német és az európai forradalom legfontosabb kérdéseiben, rendszerint Marx és Engels írta – A polgári részvényesek nagy része mindjárt az újság harcos hangú első száma után visszavonult, amikor pedig a „Neue Rheinische Zeitung" a párizsi júniusi felkelés folyamán nyíltan állást foglalt a proletariátus ügye mellett, a még megmaradt részvényesek többsége is megvonta támogatását. A hatóságok megtagadták Marxtól a porosz állampolgárságot; az újság szerkesztői ellen sorozatos eljárásokat indítottak (v. ö. 6. kot. 57., 213. skk. old). A poroszországi ellenforradalmi fordulat után még fokozódott a lap szerkesztőinek uldozése, s 1849 májusában, amikor az ellenforradalom általános támadásba lendult, a Marx és a többi szerkesztő ellen indított eljárások a szerkesztőséget a lap megszuntetésére kényszerítették. A „Neue Rheinische Zeitung" utolsó (1849 máj. 19. (301.)) száma, amely voros nyomással jelent meg, búcsúfelhívást intézett Koln munkásaihoz, s ebben a szerkesztők kijelentették, hogy „utolsó szavuk mindig és mindenutt ez lesz: *a munkásosztály felszabadítása*"! (Lásd 6. kot. 506. old.) – *96 277 476*

[113] „The Observer" – konzervatív irányzatú hetilap, 1791 óta jelenik meg Londonban. – *97 137 299 322*

[114] A Kelet-Indiai Társaság 24 tagú igazgatótanácsa (Court of Directors) kezdetben maga választotta meg elnökét és monopolisztikus joggal zsákmányolta ki a Társaság érdekterületeit, de 1773-tól kezdve a Társaság vezetését fokozatosan a brit kormány vette kezébe, így az igazgatótanács jelentősége és befolyása egyre csokkent. – *98 142 172*

[115] Downing Street – londoni utca, ahol az angol miniszterelnokség és számos kormányhivatal székhelye van. – *98 304 315 392*

[116] Elnokség – kozigazgatási egység Indiában. A három elnokségen Brit-India közigazgatási felosztása után Bengália, Bombay és Madras területét értették. Ezen elnokségek kormányzóit a Kelet-Indiai Társaság nevezte ki. Az India kozigazgatásáról szóló 1773-as torvény értelmében Bengália kormányzója egyidejuleg az osszes indiai brit birtokok főkormányzója is volt. – *98 118 206*

[117] A Kelet-Indiai Reform-Társaságról van szó, amelyet John Dickinson alapított 1853 márciusában. – *98 189*

[117a] Manu („ember") – az ósind világfelfogás szerint az emberiség tizennégy mitológiai ősatyjának a neve, akik mindegyike egy manukorszakon át uralkodik a földon Az ind hagyomány Manunak tulajdonítja az úgynevezett „Manu torvénykonyve" szerzőségét, ez azonban valójában a bráhmanák által az i. sz. I. és V. század kozott készült torvény- és szokásjoggyújtemény. – *99 169*

[118] A palesztínai keresztény kegyhelyek folotti rendelkezési jogról az ortodox gorog egyház és a római katolikus egyház kozott folyó régi vita felújítását 1850-ben Louis Bonaparte kezdeményezte azért, hogy Franciaország kozel-keleti pozícióit erősítse. A torok kormány, amely e kérdésben eleinte ingadozott, engedett a francia követeléseknek, de 1853 máj. 4-én, Mensikov torokországi tartózkodása idején, kénytelen volt beleegyezni abba, hogy az ortodox egyház jogait és kiváltságait kulon biztosítsa (a vonatkozó rendeletet egy hónap múlva bocsátotta ki a szultán). Ugyanakkor az angol és a francia kovettől támogatva visszautasította a szultán I. Miklósnak azt a követelését, hogy őt az oszmán birodalom gorogkeleti lakossága védnokének ismerje el. – *99*

[119] „Journal des Débats politiques et littéraires" – francia polgári napilap, 1789-től jelent meg Párizsban kulonfele címekkel: a júliusi monarchia alatt kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja, az 1848-as forradalomban az ellenforradalmi burzsoázia nézeteinek képvi-

selője. – Az idézetben az ultimátum átadásának napja téves: nem 1853 máj. 7-én, hanem 5-én adta át Mensikov az ultimátumnak nevezett dokumentumot. – *99 112 305 312 482*

[120] A Kücsük Kajnardzsi-i békeszerződést 1774 júl. 21-én, az Oroszország győzelmével végződő 1768–74-es orosz–török háború végén kötötte meg a két hatalom. A szerződés értelmében Oroszország megkapta a Fekete-tenger északi partjának egy részét a Bug déli szakasza és a Dnyeper kozt, Kinburn erődjével, valamint Azovval, Kerccsel és Jenikaléval; a szerződés elismerte a Krím függetlenségét, ami megkonnyítette, hogy majdan Oroszországhoz csatolják. Az orosz kereskedelmi hajók szabad átkelési jogot kaptak a Boszporuszon és a Dardanellákon. A szultán kénytelen volt továbbá egész sor kiváltságot engedélyezni a törökországi ortodox görög egyháznak, többek közt egy ortodox templom felépítését Konstantinápolyban (a 14. cikkely értelmében). – *100 187 221 399 504*

[121] „La Suisse" – svájci napilap, 1847-től 1860-ig jelent meg Bernben. – *102*

[122] 1853-ban Ausztria megszakította diplomáciai kapcsolatait Piemonttal (Szardínia), mivel a piemonti hatóságok az akkor osztrák uralom alatt álló Lombardiából menekulteknek, az 1848–49-es nemzeti szabadságharc és az 1853 febr. 6-i milánói felkelés (v. o. 21. jegyz.) résztvevőinek menedékjogot adtak. – *102*

[123] „Révolutions de Paris" – forradalmi demokrata hetilap, megjelent 1789 júliusától 1794 februárjáig; Loustalot szerkesztette 1790 szeptemberéig, haláláig; attól kezdve Prudhomme adta ki Fabre d'Eglantine, Sylvain Maréchal, Chaumette és mások közreműködésével. – *103*

[124] Miután Louis Bonaparte-ot 1852 decemberében francia császárnak kiáltották ki, I. Miklós, egyetértésben az osztrák és a porosz udvarral, Bonaparte-ot nem a „legitim" uralkodók közt szokásos „Monsieur mon frère" (bátyámuram), hanem a „Monsieur mon ami" (barátom uram) megszólítással illette és nem „III. Napóleon császárnak", hanem „Louis Napoléon császárnak" nevezte. A megegyezés ellenére az osztrák és a porosz udvar mégis a szokásos megszólítást használta, utaltak azonban a bécsi kongresszusra hozott (v. ö. 10. jegyz.) határozatok betartásának szükségességére, s mivel a kongresszusi dokumentum megtiltotta a Bonaparte-dinasztiának, hogy a francia trónra lépjen, ilymódon céloztak arra, hogy Louis Bonaparte uralma voltaképpen törvénytelen. – *103*

[125] „La Patrie" – francia napilap, 1841-ben alapították Párizsban. 1850-ben a monarchista választási blokk, az ún. rendpárt érdekeit képviselte, az 1851 decemberi államcsíny után bonapartista. – *104 185 227 232 391 481*

[126] „La Presse" – francia polgári napilap, 1836-tól jelent meg Párizsban, 1857-ig Girardin szerkesztésében; 1848–49-ben a polgári republikánusok lapja, később a bonapartistákat támogatta, majd ellenük fordult. – *104 195 220 235 416*

[127] Büjükdere – nyaralóhely a Boszporusz partján Konstantinápoly közelében; itt volt a törökországi orosz nagykövetség nyári rezidenciája. – *104*

[128] „Le Siècle" – francia napilap, 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban, a 40-es években a mérsékelt alkotmányos reformokat óhajtó kisburzsoázia, az 50-es években a mérsékelt republikánusok lapja. – *104 249*

[129] Bas-Empire (Lower Empire) – a hanyatló római birodalom, kivált a kelet-római birodalom, amelynek új fővárosa Konstantinápoly volt, és amely a Theodosius halála után (IV. sz.) kettészakadt római birodalom ázsiai és afrikai tartományait foglalta magában;

a többi tartomány alkotta a nyugat-római birodalmat, amelynek fővárosa Róma maradt. – *104 199 223*

[130] „A fenségest a nevetségestől csak egy lépés választja el" – Napóleon mondásaként elterjedt szállóige; a gondolat megvan már Thomas Paine-nél („The Age of Reason" (Az ész kora), 1794) és Marmontelnél is. – *105*

[131] Az említett tényeket tartalmazó cikket a „New York Daily Tribune"-ban nem sikerült megtalálni. – *110*

[132] „Allgemeine Zeitung" – konzervatív napilap, 1798-ban alapította Tübingenben J. F. Cotta; 1810-től 1882-ig Augsburgban jelent meg. – *111 383 504*

[133] 1853-ban megjelent E. F. de Beaumont-Vassy: „Histoire des Etats Européens depuis le Congrès de Vienne" c. munkájának 6., „L'Empire Russe" c. kötete. Az idézet e kötet 346–347. lapjáról való. – *112*

[134] D. Urquhart „Progress of Russia in the West, North and South" c. brosúrája „The North" (Az észak) c. fejezetének II. („The Danish succession" (A dán trónöröklés)) c. része. – A Marx által jelzett cikk nem jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. – *113*

[135] Wesleyánusok vagy metodisták – vallási szekta, John Wesley alapította Angliában a XVIII. században; a XVIII. sz. végén elszakadt az anglikán egyháztól és mint a protestantizmus egyik válfaja, az Egyesült Államokban és Kanadában is erősen elterjedt. Jellegzetes vonása a vallási szertartások és más egyházi szokások szigorú és módszeres keresztülvitelének követelménye. – *115*

[136] Az India Billt (India-törvényjavaslatot) 1784-ben, Pitt miniszterelnöksége alatt emelte törvényerőre a parlament. Ez a törvény kivette India politikai vezetését a Kelet-Indiai Társaság kezéből, és mind politikai, mind pénzügyi tekintetben állami felügyelet (az indiai főkormányzó és a londoni kormány) alá rendelte a társaságot. – 1853-ban új India Billt készült hozni az angol parlament. – *115 131 142 171 178 188 205 225 258 274*

[137] E cikkben Marx felhasznált néhány gondolatot, melyet Engels 1853 jún. 6-i levelében fejtett ki. – *120*

[138] Lingam – Siva isten nemzőtagja. Siva a termékenység, a legzabolátlanabb orgiák és egyben az önkínzás istene. Egyik irtózatos szokása, hogy koponyából iszik. Ezt utánozták a vezeklő hívek. – Dzsagannáth (juggernaut) – Visnu isten egyik neve. Visnu képmását Puríban évente hatalmas szekéren körülhordozták; a zarándokok tömegesen vetették magukat a szekér alá, hogy a kerekek szétmorzsolják őket. Ugyanez az isten pásztorlányokkal szerelmi táncot lejt a holdfényben. Temploma Orissában (Kelet-India) volt. A templom papjai a Kelet-Indiai Társaság védelmét élvezték és óriási hasznot húztak a zarándoklásból, valamint a templom költségén élő asszonyok prostitúciójából. – *120 213 296*

[139] Mogulok – török eredetű hódítók, akik a XVI. sz. elején Közép-Ázsia keleti részéből benyomultak Indiába és 1526-ban megalapították a Nagymogulok Birodalmát (az itt uralkodó dinasztiáról elnevezve). A kortársak a Mogul Birodalom megalapítóiban a Dzsingisz kán korabeli mongol hódítók egyenes utódait látták. A Mogul Birodalom hatalma különösen akkor növekedett meg, amikor a XVII. sz. közepén leigázta majdnem egész Indiát és Afganisztán egy részét. A parasztfelkelések, India népeinek fokozódó ellenállása a muzulmán hódítókkal szemben, az állandó viszályok, valamint a növekvő szeparatista tendenciák a birodalom széthullásához vezettek; a XVIII. sz. első felében a

Mogul Birodalom úgyszólván megszűnt. – Heptarchia (hetes uralom) – hét önálló részre szétforgácsolt birodalom (pl. a hét angolszász királyságra oszlott Anglia a VI.–VIII. sz.-ban). Itt ez a kifejezés a Dekkannak (Közép- és Dél-India) a muzulmán hódítás előtti feudális széttagoltságára utal. – *120*

[140] Salsette szigete, Bombaytól északra, 109 buddhista sziklatemplomáról híres. – *121*

[141] „Laissez faire, laissez aller" (engedd tenni, engedd menni) – az „erők szabad játékának" liberalista gazdasági alapelve; a fiziokraták, az állami be nem avatkozást hirdető közgazdászok, utóbb a szabadkereskedők jelszava. – *122 127*

[142] Idézet egy alsóházi bizottság 1812-ben közzétett jelentéséből; az idézetet közli G. Campbell: „Modern India: a Sketch of the System of Civil Government" (London 1852. 84–85. old.) c. könyve. – *124*

[143] „The Globe and Traveller" – angol napilap, 1803-ban alapították Londonban; a whigek (v. ö. 3. jegyz.) újsága, a whig kormányok idején hivatalos kormánylap volt; 1866-tól a konzervatívok lapja. – *126 137 305 312 367 510*

[144] A tízórás törvényt (Ten Hours' Bill), amely a fiatalkorúak és nők munkanapját tíz órára korlátozta, több mint fél évszázadig folyó harc után 1847 jún. 8-án fogadta el bizonyos megszorításokkal a parlament. – Truck Act – 1831-ben hozott törvény a truck-rendszer, a tőkés bérezési rendszer egyik sajátos formája ellen; ennek lényege, hogy a tőkés a munkások bérét részben vagy egészben nem pénzben fizette ki, hanem áruk alakjában, amelyekért a piaci árnál magasabb árat számított. – A gyárosok zöme mindkét törvényt kijátszotta. – *127*

[145] Combination Act (egyesülési törvény) – törvény a munkásegyletekről, 1825-ben fogadta el az angol parlament. A törvény megerősítette a munkásegyesülések (trade unionok) betiltásának hatálytalanításáról szóló 1824-es parlamenti határozatot, de erősen korlátozta tevékenységüket. A belépésre biztató egyszerű agitációt és a sztrájkokban való részvételt például „kényszer"-nek és „erőszak"-nak minősítették és mint bűnügyi vétket büntették. – Ennek javított változata a Workingmen's Combination Bill – a munkások egyesülésére vonatkozó törvényjavaslat, melyet 1853-ban az alsóház elfogadott és a Lordok Háza elvetett. – *127 244 274*

[146] Jones a chartisták által szervezett, 1846 aug. 2-i Blackstone Edge-i tüntetésre céloz. Azt a gyűlést, amelynek előkészítéséről beszél, 1853 jún. 19-én tartották meg. – *127*

[147] „The Press" – hetilap, a toryk orgánuma, 1853-tól 1866-ig jelent meg Londonban. – *130 134 167 247 512*

[148] Lusignanok – francia származású jeruzsálemi, később ciprusi királyi család, melynek egyik mellékága a XIV. században Örményországban uralkodott. VI. (Lusignan) Leó, a független Örményország utolsó királya (1365–93) elkeseredetten, de sikertelenül védte az országot a török–egyiptomi támadások ellen, 1375-ben elfogták és az ország az egyiptomi szultán hatalmába került. – *131*

[149] A máj. 6-i orosz–török egyezmény vagy szerződés (szened) tervezetét Mensikov ultimátum formájában nyújtotta át a portának, miután a „kegyhelyek" kérdését 1853 máj. 4-én rendezték (v. ö. 118. jegyz.). Ezt a tervezetet, amely a török birodalom görögkeleti lakossága számára nemcsak a vallásszabadság biztosítását kötötte ki, hanem az orosz cár védnökségének tényleges elismerését is, a szultán visszautasította. – *135*

[150] Az 1812-ben Oroszország és Törökország között létrejött bukaresti szerződés megerősítette a két állam közötti előző megállapodásokat, amelyek Moldva és Havasalföld számára

bizonyos autonóm jogokat biztosítottak. Megerősítette továbbá a már 1774-ben, a Kücsük Kajnardzsi-i szerződésben (v. ö. 120. jegyz.) Oroszországnak megadott jogot, hogy a dunai fejedelemségek görögkeleti lakosságának érdekeit a portával szemben védje. A drinápolyi szerződés (1829) (v. ö. 45. jegyz.) alapján Moldvának és Havasalföldnek megadták az autonómiát a belső igazgatás minden kérdésében. – *136*

151 A balta-limani egyezmény 1849 máj. 1-én jött létre Oroszország és Törökország között a Moldvában és Havasalföldön tartózkodó csapataikkal kapcsolatban. A csapatokat a forradalmi mozgalom elfojtására küldték oda. Az egyezmény értelmében a megszállási rendszert a forradalmi veszély teljes megszüntetéséig fenntartották (csak 1851-ben vonták vissza az idegen csapatokat a fejedelemségekből); a fejedelmeket (goszpodárokat) a cárral való megegyezés alapján a szultán nevezte ki; leszögezték az Oroszország és Törökország részéről foganatosítható intézkedéseket, köztük a fejedelemségek újbóli katonai megszállását újabb forradalmi események bekövetkezésének esetére. A Marx saját megfogalmazásában idézett két pontot (lásd 136. old.) az egyezmény 4. cikkelye tartalmazza. – *136 232 262*

152 Az 1841 júl. 13-i londoni egyezmény (Dardanella-szerződés) értelmében békeidőben elzárták a Dardanellákat és a Boszporuszt (a Fekete-tenger szorosait) az idegen hadihajók előtt. Ez az egyezmény érvénytelenítette az Oroszországra nézve előnyös 1833-as Hunkjar Szkeleszi-i szerződést, amely kikötötte a tengerszorosok megnyitását az orosz hadihajók előtt (v. ö. még 197. jegyz.). Az egyezményt egyfelől az öt nagyhatalom – Oroszország, Anglia, Franciaország, Ausztria és Poroszország –, másfelől Törökország írta alá. A cári kormány, amely 1840 óta résztvett a négy nagyhatalom (Oroszország, Anglia, Ausztria és Poroszország) közös akcióiban a Franciaország által támogatott Mehmed Ali ellen, kénytelen volt a nyugati hatalmak javaslatát, a tengerszorosok „semlegesítésének" elvét elfogadni és a megegyezést aláírni. Egy franciaellenes koalíció veszélye arra kényszerítette Franciaországot, hogy hagyjon fel Mehmed Ali támogatásával (v. ö. 9. jegyz.) és szintén ismerje el az 1841-es egyezményt. – Az egyezmény nem érintette a Dardanella-kérdés rendezését háborús időkre. Ez Törökországnak alapot adott arra, hogy háborús időkben maga döntsön idegen államok hadihajóinak áthaladásáról. – *136 195 499 503*

153 „L'Assemblée nationale" – francia monarchista napilap, 1848-tól 1857-ig jelent meg Párizsban. 1851-ig a két dinasztikus párt, a legitimisták és az orléanisták (v. ö. 200. jegyz.) egyesítésére irányuló törekvéseket képviselte. – *137 203 286 312 482*

154 Nesselrode kancellár 1853 máj. 19 (31)-én Törökország külügyminiszteréhez, Resid pasához intézett jegyzéke Törökországra hárította a felelősséget Mensikov megbízatásának (v. ö. 149. jegyz.) kudarcáért, és ultimátumszerűen javasolta, hogy fogadják el a szultán görögkeleti alattvalóinak kiváltságaira vonatkozó követeléseket, melyeket Mensikov Konstantinápolyból való elutazása előtt leszögezett. Ez valójában a cár védnökségét jelentette a szultán görögkeleti alattvalói felett. Nesselrode katonai intézkedésekkel fenyegetőzött, célzott Moldva és Havasalföld elfoglalására, ha az ultimátumot visszautasítanák. Resid pasa 1853 jún. 16-i válaszában Törökország – Anglia és Franciaország biztatására – elutasította a cári kormány követeléseit. – *138*

155 „Le Sémaphore de Marseille" – polgári napilap, 1827-től 1945-ig jelent meg Marseilleben. – *138*

156 „Dicsőséges forradalomnak" nevezi az angol polgári történetírás az 1688-as államcsínyt, amely véget vetett a forradalmak korszakának, megszilárdította az alkotmányos monarchiát, létrehozta az arisztokrácia és a nagyburzsoázia osztálykompromisszumát, szabad utat nyitva a tőkés fejlődésnek. – *141 181*

157 A hétéves háború (1756–63) mindenekelőtt az európai államok két koalíciója, az angol–porosz és a francia–orosz–osztrák koalíció között folyt. Egyik főoka Anglia és Franciaország vetélkedése volt a gyarmati főhatalomért. A két hatalmi csoport közötti harcok, a tengeri csaták kivételével, elsősorban ezen államok gyarmatain, amerikai és ázsiai területeken folytak. Keleten a főhadszíntér India volt, ahol a Brit-Indiai Társaság, amely haderőit jelentékenyen megnövelte és a háborút több indiai terület meghódítására használta fel, a franciák és az őket szolgáló helyi bábfejedelmek ellen harcolt. A hétéves háború következtében Franciaország majdnem minden indiai birtokát elvesztette (csak öt kikötővárost tartott meg, amelyek erődítményeit le kellett rombolnia). Anglia gyarmati hatalma erősen megnövekedett. – *141*

158 J. Mill. The History of British India, London. Az első kiadás 1818-ban jelent meg. Az 1826-os kiadásban a Marx által idézett helyek: IV. köt. V. könyv 488. old. és V. köt. VI. könyv 68, 75. old. – *142*

159 Reform Bill – választási törvényjavaslat; 1831-ben fogadta el az alsóház és 1832 jún. 7-én hagyta jóvá IV. Vilmos király. E törvény megszüntette a kis lélekszámú szavazókerületeket (azelőtt voltak vidéki kerületek, amelyekben 12 lakos választott egy-egy képviselőt, míg például Londonnak 1821-ben, amikor lakosainak száma már 1 379 000-re növekedett, csak négy képviselője volt), és megadta a választójogot azoknak, akik évente legalább 10 £ föld- vagy házadót fizettek. A reform a liberális burzsoázia kompromisszuma volt a földbirtokos- és finánctőkével, amelynek politikai monopóliumát a törvény megtörte, minthogy kiküszöbölte az angol választójogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatta az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus és a kispolgárság, amely a reformért folytatott harc fő ereje volt, nem kapott szavazati jogot. 1853-ban újabb Reform Billt készültek a parlament elé terjeszteni. – *142 487 519*

160 A felsorolt háborúkat a Brit Kelet-Indiai Társaság folytatta Indiában, indiai területek meghódítása és az indiai nép gyarmati leigázása érdekében. E harcoknak ezenkívül az volt a céljuk, hogy félreállítsák a fő indiai konkurrenst: a Francia Kelet-Indiai Társaságot. – A karnatiki (délkelet-indiai fejedelemség) háború megszakításokkal 1746-tól 1763-ig tartott. Az angol és francia hódítók a különböző helyi trónkövetelők támogatásának ürügyén törtek be Karnatikba. Végül is az angolok győztek, akik már 1761 januárjában elfoglalták Pondichéryt, a franciák legfőbb dél-indiai támaszpontját. – Bengáliában 1756-ban a bengáliai nábob hadra kelt az angolok ellen, hogy előnyomulásukat megakadályozza; elfoglalta Kalkuttát, az angolok északkelet-indiai támaszpontját. A Brit Kelet-Indiai Társaság csapatai azonban Clive parancsnokságával hamarosan visszafoglalták Kalkuttát, lerombolták a nábobot támogató franciák bengáliai erődjeit, és 1757 jún. 23-án Plasseynél leverték a nábob csapatait. 1763-ban a Társaság fennhatósága alatt álló Bengáliában felkelés tört ki, melyet az angol gyarmatosítók levertek. Bengálián kívül az angolok kezén volt Bihar is, a Gangesz középső szakaszának területe, amely szintén a bengáliai nábob birodalmához tartozott. 1803-ban befejeződött a Bengáliától délre fekvő Orissa meghódítása; az ezen a területen levő fejedelemségek a Társaság fennhatósága alá kerültek. – 1790-től 1792-ig és 1799-ben a Brit Kelet-Indiai Társaság háborúkat viselt a dél-indiai Mysore független feudális állam ellen. Tipu (Száhab), mysore-i kormányfő részt vett az angolok ellen vívott előző háborúkban, s az angol gyarmatosítók esküdt ellensége volt. Az első háborúban Mysore elvesztette területének felét, amelyet a Társaság és a vele szövetséges feudális fejedelmek elfoglaltak. A második háború következménye a teljes vereség és Tipu halála volt. Mysore vazallus fejedelemség lett. – A szubszidiárius rendszer vagy az úgynevezett segélyszerződések rendszere az egyik olyan módszer, amelynek segítségével indiai fejedelemségek kormányzóit a Brit Kelet-Indiai Társaság vazallusaivá tették. Rákényszerítettek a fejedelmekre többek között olyan szerződéseket, amelyek kötelezték őket a területükön állomásozó angol csapatok eltartására, vagy leigázó feltételek mellett kölcsönöket nyújtottak, s e feltételek megsértése a fejedelmek birtokainak elkobzásával járt. – *143 189*

[161] A Burma elleni első háborúban (1824–26) a Kelet-Indiai Társaság csapatai meghódították a Bengáliával határos Assam tartományt, valamint Arakan és Tenasserim tengerparti területeket. A Burma elleni második háború (1852) eredményeként az angolok meghódították Pegu tartományt. 1853-ban új harci cselekmények voltak várhatók, mert a második burmai háború befejezése után nem írtak alá békeszerződést, és az 1853 februárjában trónralépett új burmai király nem ismerte el Pegu tartomány elrablását. – *147 193*

[162] J. Dickinson: „The Government of India under a Bureaucracy", 50. old. – *147*

[163] A bírált vezércikk a „Times"-ban 1853 jún. 25-én jelent meg. – *149*

[164] F. W. Newman: „Lectures on Political Economy", 137., 141. old. – *152*

[165] Landlordizmus – a földet tőkés bérletek formájában hasznosító földtulajdonosi rendszer. – *153 180 206*

[166] H. Spencer: „Social Statics", 114–116., 122., 123., 125. old. – *153*

[167] A „Görögország pacifikálása" kifejezést használták az európai hatalmak diplomáciai irataikban, amikor a XIX. sz. húszas éveiben folyó gorog szabadságharc (v. o. 32. jegyz.) idején beavatkoztak a gorog–torok konfliktusba. – *154*

[168] A Pozzo di Borgo 1826 dec. 22-i surgonyéből idézett rész a „Portfolio"-ból, a D. Urquhart által Londonban kiadott dokumentumgyujteményből származik. – „The Portfolio; or a Collection of State Papers" 1835-tól 1837-ig jelent meg; egy új sorozat 1843-tól 1845-ig „The Portfolio. Diplomatic Review" címmel jelent meg. Pozzo di Borgónak Marx által idézett írásai megjelentek: „The Portfolio", London 1836, I. köt. 7., 8., 9. szám; II. köt. 13. sz., és „The Portfolio", London 1843, II. kot. 2. szám. – *155 371*

[169] Nesselrode 1853 jún. 11-i (máj. 30-i) korjegyzéke Oroszország külföldi diplomáciai képviselőihez szólt; élesen bírálta Torokország eljárását és felsorolta azokat az indokokat. amelyek Oroszországot arra késztették, hogy ultimátumot intézzen Torokországhoz a szultán görogkeleti alattvalóinak kiváltságaival kapcsolatos követelése tárgyában (v. ö. 154. jegyz.). A jegyzék „energikus intézkedésekkel" fenyegetőzott arra az esetre, ha Torokország elutasítja ezt a követelést. – *157*

[170] A Nemzeti Charta-szovetség (National Charta Association) végrehajtó bizottságáról van szó. A szövetség, amely 1840 júliusában alakult Manchesterben a szétszórt helyi egyesületek összefogásából, volt a munkások első tomegpártja; 1841–42-ben mintegy 40 000 tagot számlált. – A chartisták követeléseit tartalmazó, a mozgalom nevét adó okiratot, a Népchartát (People's Charter) még 1838 máj. 8-án tették kozzé mint a parlament elé terjesztendő torvényjavaslatot. Követelései: általános választójog (21 éven felüli férfiaknak); évenkénti parlamenti választások; titkos szavazás; a választókeruletek kiegyenlítése; a képviselőjeloltek vagyoni cenzusának eltorlése; napidíj fizetese a képviselóknek (v. o. még 2. kot. 413–414. old.). – A szövetség tevékenységében kifejezésre jutott a tagság ideológiai és taktikai egységének hiánya és a chartista vezetők tobbségének kispolgári ideológiája. Az 1848-as vereség után (v. o. 226. jegyz.) a forradalmi chartizmust képviselő vezetők, akik a tudományos kommunizmus felé hajlottak (elsősorban E. Jones) megkísérelték az 50-es évek elején a chartista mozgalmat szocialista alapon újjászervezni. Kifejeződott ez a chartista konvent által 1851-ben elfogadott programban is. Az 50-es évek második felében a chartista mozgalom hanyatlása kovetkeztében a szovetség beszuntette tevékenységét. – *162 181 429*

[171] Gammage-nek az 1853 jún. 19-i Blackstone Edge-i gyülésen mondott beszédéből származó kivonatokat Marx a „People's Paper" 1853 jún. 25-i száma alapján idézi. – *162*

[172] Jonesnak az 1853 jún. 19-i Blackstone Edge-i gyűlésen mondott beszédéből származó kivonatokat Marx a „People's Paper" 1853 jún. 25-i száma alapján idézi. – *165*

[173] Idézve „The Portfolio" (v. ö. 168. jegyz.), London 1836. IV. köt. 27. szám, 10–12. old. alapján. – *167*

[174] „Wiener Lloyd" – osztrák konzervatív napilap, 1848-tól 1854-ig jelent meg Bécsben. – *167*

[175] A „New York Daily Tribune" 1853 máj. 6-i számáról és Marxnak az abban megjelent „Zavargás Konstantinápolyban – A németországi asztaltáncoltatás – A költségvetés" c. cikkéről (lásd 63–70. old.) van szó. – *168*

[176] A londoni ipari kiállítás – az első kereskedelmi és ipari világkiállítás; 1851 májusától októberéig tartott. – *169 477*

[177] V. ö. Celanoi Tamás: „Dies irae": „Tanú rá Dávid és Sibylla". – *172*

[178] V. ö. George Campbell: „Modern India", 262–263. old. – *173*

[179] Szatí – igaz nő, aki megözvegyülésekor régi kelet-indiai szokás szerint férje holttestével együtt elégetteti magát. – *174*

[180] India House, tulajdonképpen East India House (Kelet-Indiai Ház), a Kelet-Indiai Társaság székháza Londonban, a Leadenhall Streeten. – *174 206*

[181] Az indiai ügyek ellenőrző testületének elnökéről van szó, aki tagja volt az angol kormánynak. Az indiai ügyek miniszterének tisztségét 1858-ban, a Kelet-Indiai Társaság feloszlatása után létesítették. – *175*

[182] V. ö. J. Dickinson: „The Government of India", 15–16. old. – *176*

[183] V. ö. G. Campbell: „Modern India", 215. old. – *176*

[184] Idézve J. Dickinson: „The Government of India", 15. old. alapján. – *176*

[185] Utalás azokra az ásatásokra, amelyeket Layard angol archeológus Ninivében, az ókori Asszíria fővárosában végzett 1845-től 1851-ig. – *177*

[186] Marx a „Parlamenti viták – [A klérus és a harc a tízórás munkanapért] – Éhhalál" c. cikkére utal (lásd 8. köt. 518–523. old.). – *180*

[187] V. ö. Marx „Választások – Pénzügyi fellegek – Sutherland hercegnő és a rabszolgaság" (lásd 8. köt. 481–487. old.). – *180*

[188] „Old Lady of Threadneedle Street" (a Threadneedle Street-i öreg hölgy) – a londoni Threadneedle Streeten székelő Angol Bank gúnyneve. – Muckworm & Co. (Ganajbogár és Tsai) – itt irónikusan fösvény, zsugori; célzás az állam hitelezőire. – *180*

[189] Az angol szegénytörvények részletes ismertetését lásd 2. köt. 462–469. old. (Engels: „A munkásosztály helyzete Angliában"). – *181 340*

[190] John Bull (Bika János) – költött személy, az angolok gúnyneve, az angol jellem humoros megszemélyesítője. Arbuthnot pamfletja (1712) után terjedt el a közhasználatban. – *181 252*

[191] 1850 aug. 5-én a parlament olyan torvényt hozott, amely a nők és fiatalkorúak munkaidejét 10 $^{1}/_{2}$ órában állapította meg és meghatározta a munkanap kezdetének és befejezésének időpontját. Ezt a torvényt annak a fellépésnek a hatására fogadta el a parlament, mellyel a munkások tiltakoztak az 1847. évi tízórás torvény megszegésével kapcsolatban hozott ítélet ellen. A főszámvevőszéknek a gyárosok elleni perben kimondott ítélete ui. valójában szentesítette a torvényszegést. Az 1850-es torvény megtiltotta a tobbmúszakos rendszer alkalmazását, minthogy a gyárosok e rendszer segítségével játszották ki az 1847-es torvényt; egyúttal azonban torvényesítette a meghosszabbított, 10 $^{1}/_{2}$ órás munkanapot. – *182*

[192] Vonzó munka – Fourier meghatározása az eszményi, utópista társadalomban végzendő munkára. Ez a munka, melyet az emberek orommel, ritmikus váltakozásban végeznek, az egyéniség kibontakozását szolgálja, szemben a tőkés társadalomban kovetelt robotmunkával. – *182*

[193] A kvékerek (v. o. 194. jegyz) 1816-ban Londonban egy polgári pacifista Béketársaságot alapítottak, amelyet a szabadkereskedelem hívei erősen támogattak, bízva abban, hogy Anglia a szabadkereskedelem segítségével békés korulmények kozott jobban kihasználhatja ipari folényét. – *184 249*

[194] Kvéker (quake = reszket) – vallási szekta, amely Angliában a XVII. századi polgári forradalom idején alakult. Elvetették a hivatalos egyházat és pacifista eszméket terjesztettek – *184 194*

[195] Civis Romanus sum (római polgár vagyok) – Palmerston hangoztatta Pacifico kereskedő ugyével kapcsolatban az 1847. évi angol–gorog konfliktus idején – Pacifico portugál szuletésu angol állampolgár volt. Házát Athénban felégették. Az angol kormány ezt urugyul használta fel arra, hogy flottáját Gorogország ellen indítsa és ultimátumot kuldjon a gorog kormánynak. Palmerston 1850 jún. 25-én tartott agresszív parlamenti beszédében igazolta Anglia eljárását és az angol polgárt, akinek tekintélyét szerinte ebben az esetben meg kellett védeni, az ókori Róma polgáraihoz hasonlította. Az ezzel kapcsolatban hangoztatott régi római szólás („civis Romanus sum") az ókori Rómában a római polgárjogokkal járó kiváltságokat és társadalmi állást jelolte. – *184 194 368*

[196] Az 1853 nyarán történt úgynevezett szmirnai incidensről van szó. Weckbecker szmirnai osztrák főkonzul intézkedésére letartóztatták Koszta magyar emigránst, noha Koszta már az Amerikai Egyesult Államok állampolgára volt. Kosztát egy osztrák hadihajó fedélzetére hurcolták, s ezzel kapcsolatban Szmirnában fegyveres osszetuzésre kerult sor az emigránsok és az osztrák tengerésztisztek kozt. Ingraham, a „St Louis" amerikai hadihajó kapitánya beavatkozott és Brownnak, az Egyesult Államok konstantinápolyi ideiglenes ugyvivőjének tanácsára ultimátumban kovetelte az osztrák hajó kapitányától Koszta szabadonbocsátását. Mas hatalmak konzulainak kozbelépése folytán nem kerult sor fegyveres osszetűzésre. Honapokig tartó tárgyalások után szabadon kellett bocsátani Kosztát, aki visszatért az Egyesult Államokba – *185 235*

[197] A Hunkjar Szkeleszi-i szerződés Oroszország és Torokország kozott jott létre 1833 júl. 8-án (jún. 26-án), miután előzőleg orosz csapatok érkeztek Hunkjar Szkeleszibe, a Boszporusz térségébe, hogy segítséget nyújtsanak a szultánnak a lázadó egyiptomi alkirály Mehmed Ali seregei ellen, aki már a torok fővárost fenyegette. 1833 májusában Anglia és Franciaország kozbenjárására békeszerződést kotott a porta Mehmed Alival, aki megkapta Szíriát és Palesztínát. A szultánt tehát kozvetlen veszely már nem fenyegette, de a cári diplomácia, a feszult helyzetet és az orosz csapatok torokországi jelenlétét kihasználva, rábírta a portát, hogy védelmi szovetséget kosson Oroszországgal. A Hunkjar Szkeleszi-i szerződés ezt a védelmi szovetséget egy titkos záradékkal pecsételte meg, amelyben

Törökország kötelezte magát, hogy orosz hadihajón kívül semmiféle más idegen hadihajót nem ereszt át a tengerszorosokon. Ez a záradék érvényben maradt egészen az 1839–41-es új egyiptomi konfliktusig (v. ö. 9. jegyz.), amikor is I. Miklós Angliával és a többi hatalommal közös akcióra szövetkezett Mehmed Ali ellen, és az ő nyomásukra kénytelen volt elismerni azt az elvet, melynek értelmében békeidőben minden állam hadihajói elől elzárták a tengerszorosokat. – *187 359 499 505*

198 Furcae Caudinae (Furculae Caudinae) – a caudiumi hágók Caudium városa közelében (a régi Rómában). Itt mértek vereséget a szamnitok i. e. 321-ben, a második szamnit háború idején a római légiókra és arra kényszerítették őket, hogy átmenjenek az „iga" alatt, ami egy legyőzött hadsereg számára a legnagyobb gyalázatot jelentette. Innen származik ez a kifejezés „átmenni a Furcae Caudinae alatt", vagyis elszenvedni a legnagyobb megszégyenítést. – *188*

199 Angliában 1872-ig kézfelemeléssel választották meg a képviselőjelölteket. Ezen a szavazáson azok is részt vehettek, akiknek nem volt választójoguk. Viszont magán a választáson, amikor a jelölteket kézfelemeléssel képviselővé választhatták vagy elutasíthatták, csak a magas vagyoni és egyhelybenlakási cenzushoz kötött választójoggal bíró választók szűk köre vehetett részt. – *188*

200 A legitimisták az 1830-ban megdöntött, „legitim" Bourbon-uralkodóház hívei, az örökletes nagybirtok érdekeinek képviselői; egy részük az uralmon levő orléanisták ellen a szociális demagógia fegyveréhez folyamodott és a dolgozóknak a burzsoá kizsákmányolás elleni védelmezőjeként lépett fel. – Az orléanisták (vagy Fülöp-pártiak) a júliusi monarchia (1830–48) hívei; a pénzarisztokrácia és az ipari nagyburzsoázia érdekeit képviselték. – Kék republikánusoknak a polgári republikánusokat (a „National" pártját), vörös republikánusoknak a szocialistákat nevezték. – *189 515*

201 A Change Alley (Exchange Alley) londoni utácska a tőzsde közelében; a pénzügyi műveletek, uzsoraügyletek egyik középpontja, itt székelt a South Sea Co. (v. ö. 67. jegyz.) igazgatósága is. – *189*

202 Nábob (naváb) és rádzsa – a belföldi hindu fejedelmek címe. – Dzságírdárok: a feudális főnemesség tagjai, akiknek a Nagymogul Birodalomban (v. ö. 139. és 204. jegyz.) az uralkodó mint a legfőbb földtulajdonos katonai szolgálataikért dzságírt adományozott. A dzságír eleinte nem földbirtok volt, hanem csak a föld adójának, a járadéknak a beszedésére való jogot jelentette, s nem volt örökölhető, hanem csak korlátozott időre szólt. A jövedelem egy részéből a dzságírdároknak meghatározott számú lovas harcost kellett tartaniok és ezek vezéreként hadba kellett vonulniok, ha az uralkodó erre parancsot adott. Egy-egy dzságír azonban ténylegesen a parasztok tízezrei fölötti korlátlan uralmat jelentett, s a Nagymogul Birodalom hanyatlása idején megszűnt időleges és nem örökölhető volta is. – Mirászdárok: a marátháknál (v. ö. 217. jegyz.) és a délebbre eső vidékeken a faluközösségek teljesjogú tagjai, akik öröklési alapon a legjobb földek birtokosai voltak, de a földadó és a katonai szolgálat őket terhelte. – *190 206 213*

203 Sáhzamán és Sahriár – az „Ezeregy éjszaka" kerettörténetének szereplői. – Sahriár az a keleti önkényúr, akinek Seherezáde elmondja a meséket, Sáhzamán pedig a fejedelem öccse. – *190*

204 A Nagymogulok Birodalmának megalapítója Bábur volt (1483–1530); származását Timúrig vezette vissza, aki viszont Dzsingisz kán leszármazottjának tartotta magát. A XVIII. században, a birodalom széthullása után, a mogul uralkodók az egyes helytartóknak, az afgán hódítóknak és az indiai feudális uraknak a bábjai voltak. Miután az angolok 1803-ban elfoglalták Delhit, a mogulok már csak a Kelet-Indiai Társaság nyugdíjas kirakati

figurái lettek. Amikor az angol gyarmatosítók 1858-ban Indiát a brit Korona birtokának nyilvánították, a mogul dinasztia névleges hatalmának még a maradványait is felszámolták (v. ö. még 139. jegyz.). – *191*

[205] Hampton Court – kastély London közelében a Temzénél; a XVI–XVIII. sz.-ban az angol királyok rezidenciája, ma a királyi udvar nyugdíjasai lakják. – *193*

[206] Nesselrode 1853 jún. 11-i (máj. 30-i) körjegyzékéről (v. ö. 169. jegyz.) és Drouyn de Lhuys 1853 jún. 25-i körjegyzékéről van szó. Az utóbbi kifejtette azokat az okokat, amelyek alapján Franciaország a cári kormánynak a keleti kérdéssel kapcsolatos álláspontját elutasította. – *195*

[207] A cári kormány, hogy az 1839-es török–egyiptomi konfliktussal (v. ö. 9. jegyz.) kapcsolatban kihasználja az Anglia és Franciaország közti ellentétek kiéleződését, 1839 szeptemberében Brunnow orosz diplomata révén Palmerstonnak javaslatot tett egy olyan egyezségre, amely a szultánnak nyújtandó közös segítség látszatával valójában a két hatalom közel-keleti érdekszféráinak elhatárolására vonatkozott. Az angol kormány, amely a törökországi teljes hegemóniára törekedett, azon a címen utasította el ezt a javaslatot, hogy összeurópai egyezséggel kell megoldani a keleti kérdést. – *197*

[208] Itt Drouyn de Lhuys francia külügyminiszternek Nesselrode 1853 júl. 2-i (jún. 20-i) a külföldi orosz diplomáciai képviseletekhez intézett körjegyzékére adott 1853 júl. 15-i válaszáról van szó. Ezekben a jegyzékekben az orosz és a francia kormány kölcsönösen konfliktus kirobbantásával vádolták egymást. Nesselrode azt állította, hogy elsőnek Anglia és Franciaország rendezett ellenséges demonstrációt, amikor hajórajait a tengerszorosokba küldte, még mielőtt az orosz csapatok bevonultak a dunai fejedelemségekbe. Drouyn de Lhuys teljes mértékben Oroszországot okolta a konfliktusért. – *202*

[209] „Journal de l'Empire" – a „Le Pays" c. lap alcíme (v. ö. 31. jegyz.) – *202*

[210] Abdul-Medzsid szultán ellen a tanzimat- (reform-) politika ellenzői szerveztek összeesküvést. Ez a politika az Abdul-Medzsid által 1839-ben kiadott gülhámei ediktummal kezdődött, amelyben a szultán bizonyos reformokat ígért: az adórendszer módosítását, az élet- és vagyonbiztonság szavatolását stb. Az új politika a monarchiát a feltörekvő burzsoáziával kötött kompromisszum útján akarta megerősíteni, de a tervezett reformok, bár rendkívül szűkkörűek voltak, a reakciósok leghevesebb ellenállásába ütköztek. Ez a reakciós csoport Abdul-Aziz, a szultán testvére mellett állt. – *203*

[211] Gorcsakov, a Duna menti orosz csapatok parancsnoka, 1853 nyarán, a dunai fejedelemségek megszállása alkalmával kiáltványt intézett Moldva és Havasalföld lakosaihoz; ebben kijelentette, hogy az orosz katonai megszállás nem fogja a fejedelemségeknek régebbi szerződésekben garantált közigazgatását megváltoztatni. – *204*

[212] „Kölnische Zeitung" – német napilap, e címmel 1802-től jelent meg Kölnben; a 30-as években és a 40-es évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság; 1848–49-ben dühödt ellenfele a „Neue Rheinische Zeitung"-nak (v. ö. 112. jegyz.). – *204 228 426 477*

[213] Kollektor – egy-egy kerületnek a Kelet-Indiai Társaság által kinevezett angol közigazgatási főhivatalnoka, aki kerületében egyúttal a bírói hatalmat is gyakorolta és adószedő is volt. – *206*

[214] A middleman (közvetítő; főhaszonbérlő) földet bérel a földtulajdonostól és azt kisebb parcellákban albérletbe adja. – *207*

215 V. ö. G. Campbell: „Modern India", 359. old. – *207*

216 Idézet Albemarle grófjának 1853 júl. 1-én a felsőházban tartott beszédéből, amelyet 1853 júl. 2-án a „Times" közölt. – *208*

217 Maráthák – indiai népcsoport a Dekkan északnyugati részén. A XVII. század közepén a maráthák harcot indítottak az idegen mogul feudálisok ellen és győzelmük hozzájárult a Mogul Birodalom bukásához (v. ö. 139. és 204. jegyz.). E harc folyamán független marátha állam alakult, melynek felső rétege hamarosan hódító háborúkat indított. A XVII. század végére a maráthák állama az urak közti viszálykodások miatt nagyon meggyöngült. A XVIII. század kezdetén a marátha fejedelemségek ismét szoros szövetségre léptek, melynek élén a főnök – a pésvár – állt. 1761-ben az indiai hegemóniáért vívott harcban az afgánok megverték a marátha fejedelemségeket, amelyek e harctól és a belső viszályoktól elvérezve az 1803–05-ös angol–marátha háborúban vereséget szenvedtek és a Kelet-Indiai Társaság uralma alá kerültek. – *209*

218 J. Chapman: „The Cotton and Commerce of India", 91. old. – *212*

219 V. ö. G. Campbell: „Modern India", 59–60. old. – *212*

220 V. ö. A. D. Szaltikov: „Lettres sur l'Inde", 61. old. – *213*

221 Dzsát – észak-indiai kaszt, melyhez főként parasztok és földművesek tartoztak, akik a XVII. században ismételten felkeltek az idegen feudálisok ellen. – Bráhmana – a négy ősi hindu kaszt közül a legfelső; tagjai eredetileg a vallási szertartásokat végző papok, akik kiemelkedő kiváltságokat élveztek, később azonban igen sokan közülük már különböző világi foglalkozásokat folytattak. – *213*

222 John Hampden 1636-ban, négy évvel az angol polgári forradalom előtt megtagadta, hogy kifizesse a királyi adószedőnek a „hajópénzt" (ezt az alsóház által el nem fogadott adót), és a bíróság előtt védte az angoloknak azt a jogát, amelynek értelmében a törvénytelen királyi adók fizetését megtagadhatják. – *216*

223 A Mons Sacer-re (Szent Hegyre) vonultak ki a hagyomány szerint i. e. 494-ben a patríciusok ellen felzendült római plebejusok. – *217*

224 „Tavacska" („Pond") – itt: az Írországot a többi brit szigettől elválasztó Ír Tenger tréfás neve. – *218*

225 Jonathan Swift egész vagyonát egy dublini elmegyógyintézet építésére hagyta. Az intézetet 1757-ben nyitották meg. – *218*

226 1848 ápr. 10-én a chartisták Londonban tömegtüntetést szerveztek. A terv szerint a tüntetőknek, akik a Kennington Commonon egybegyűltek, a parlamenthez kellett volna vonulniok, hogy petíciót adjanak át, melyben a Népcharta (v. ö. 170. jegyz.) elfogadását követelték. A kormány a tüntetést betiltotta, s megakadályozására katonaságot és rendőrséget vont össze Londonban. A chartista vezetők, akik közül sokan ingadoztak, a tüntetés lefújása mellett határoztak. Az akció sikertelenségét a reakciós erők a munkások és a chartisták elleni megtorló intézkedésekre használták fel. – *219 448*

227 „The Manchester Guardian" – angol napilap, 1821-től jelenik meg; a szabadkereskedők, majd a liberális párt lapja. Néhány éve „The Guardian" címmel jelenik meg. – *219 321*

228 Az 1849 jún. 5-i dán alkotmánynak 1853-ban előkészített megváltoztatása a királyi hatalom megerősítését tűzte ki célul; az új alkotmány 1855 okt. 2-án lépett életbe. – A Lex

Regia (Királyi torvény) – a dán tronoroklési torvény, melyet III. Frigyes király 1665 nov. 14-én bocsátott ki, a dán királyt abszolút hatalommal ruházta fel és meghatározta a trónoroklés rendjét; ennek értelmében a trón női ágon is oroklódott. Az 1852 máj. 8-i londoni jegyzőkonyv (v. o. 83 jegyz.) és az 1853 júl. 31-i új trónoroklési torvény a trónutódlást a fiú ágra korlátozta Minthogy az akkor Dániában uralkodó VII Frigyes királynak nem volt egyenes leszármazottja, Glucksburg Keresztély herceg lett a trónorokos. Az új torvény alapján a cári dinasztia képviselői mint Holstein-Gottorp hercegének (III. Péter cárnak) fiuági sarjai jogot formálhattak a dán trónra – *219 229 234 425*

229 Richelieu „Politikai végrendelete" (1633) lefektette a francia onkényuralom bel- és kulpolitikájának legfontosabb alapelveit és alátámasztotta Franciaországnak a határai kiterjesztésére és az európai hegemóniára vonatkozó igényeit – Kapitulárék (Capitularia) – a frank királyoknak (a Merovingoknak és a Karolingoknak) a torvénykezés egész területét felolelő rendelkezései. – *222*

230 Ikoniumi szultánság – a XI század végén Kis-Ázsia keleti részén létrejott torok állam, kozéppontja Ikonium (a mai Konja) volt. Az itt uralkodó szeldzsuk dinasztia harcolt Bizánc és a keresztes lovagok ellen. A mongol hódítóktól elszenvedett csapások és az egyre novekvó széttagoltság kovetkeztében a szultánság a XIII század második felében kulonálló, fuggetlen fejedelemségekre esett szét. Az egyik Bizánccal határos északnyugat-anatoliai fejedelemség, melynek feje Oszmán torzsi vezér volt, egy új torok állam, az oszmán (ottomán) birodalom kiinduloponija lett, amely a XIV. században már nemcsak az ikoniumi szultánság hajdani birtokaira, hanem a kornyezó országoknak a torokok által meghódított teruleteire is kiterjedt. 1453-ban a torokok (oszmánok) II Mehmed szultánsága alatt meghódították a bizánci császárok utolsó védóbástyáját – Konstantinápolyt – és ezt az oszmán birodalom fóvárosává tettek – *223*

231 Utalás a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c cikksorozatra (lásd 8. kot. 1–98. old.) A cikksorozatot Engels írta, de Marx aláírásával jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban, 1851 okt. 25-tól 1852 okt 23-ig – *224*

232 1853 júl. 24-én Bécsben az osztrák kormány kérésére az orosz–torok viszály elsimítása érdekében konferencia nyílt, amelyen Ausztria képviselője és az angol, francia és porosz nagykovetek vettek részt. A konferencián megfogalmazott jegyzék (az ún. Bécsi jegyzék) a szultánt a Kucsuk Kajnardzsi-i (v o. 120. jegyz.) és drinápolyi (v. o. 45 jegyz.) szerzódések betartására, valamint az ottomán birodalomban mukodó gorogkeleti egyház jogai és kiváltságai sérthetetlenségének biztosítására kotelezte. E konferencia egyik határozata értelmében a jegyzéket először a cárnak kellett átadni, és aztán – ha a cárnak megfelel – a szultánnak I. Miklós jóváhagyta a jegyzék tartalmát, de fenntartotta magának a jogot, hogy a jegyzéket tetszése szerint értelmezze. Abdul-Medzsid viszont egész sor módosítástól és kikotéstől tette fuggové a jegyzék aláírását, melyeket a cári kormány elfogadhatatlanoknak minósített. – *226 240 252 259 270 304 315 399 504*

233 „Nationalzeitung" – német polgári napilap, 1848 ápr 1-tól 1915-ig jelent meg Berlinben; az 50-es években liberális irányzatot képviselt. – *227 272*

234 „Hamburger Nachrichten" – 1792-ben Hamburgban alapított napilap. Az 1848–49-es forradalom idején a birodalmi alkotmányért síkra szálló burzsoázia érdekeit képviselte, a forradalom utáni reakció éveiben a porosz monarchia mellett állt A XIX. század utolsó évtizedeiben Bismarck hivatalos orgánuma lett. – *227*

235 Odnodvorecok (egyudvarosok) – az orosz birodalom egykori állami parasztjainak egyik kategóriája, azoknak a kis hubéreseknek leszármazottai, akik a XV.–XVII. században a Moszkvai Állam peremteruletein kulonálló majorságokat kaptak az államtól, és ezért cse-

rébe védeniök kellett az államot. 1719 óta az állam által letelepítetteket – főként harcosokat és földműveseket – nevezték odnodvorecoknak. – *228*

236 Eider-dánok – liberális párt Dániában a XIX. század negyvenes–hatvanas éveiben. Az Eider-dánok Schleswig hercegségnek (az Eider folyóig) Dániával való teljes egyesítését, a túlnyomóan németlakta Holsteinnak pedig Dániától való kulonválását kovetelték. A Holstein kulonválására vonatkozó kovetelés a dán burzsoáziának a holsteini ipar konkurrenciájától való félelmét fejezte ki. Ezért ellenezte a liberális párt a dán királyság minden részére kiterjedő egységes trónutódlási torvényt. – *229*

237 Parasztszovetség – 1846-ban alapított dán párt; kovetelte a feudális haszonbérjog alapján megmuvelt föld átadását a parasztok személyi tulajdonába, továbbá a birtokos parasztság érdekeit szolgáló municipális torvények kibocsátását. – *229 425*

238 „Neue Preussische Zeitung" – német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte, „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-kereszt (v. o. 411. jegyz.) „Istennel a királyért és a hazáért" felirattal. – *233 480*

239 Az egyes nyugat-európai monarchiákban szokásos férfiági trónutódlási rend a Lex Salica (a szálı frankok egyes torzseinél a VI. század elejétől érvényben volt szokásjog írásba foglalása) alapján honosodott meg. A Lex Salica LIX. fejezete kizárja a női utódokat a földbirtok orokléséne jogából és csak a férfi utódok orokosodését engedélyezi. – *234*

240 „Il Parlamento" – olasz liberális újság, Torinóban jelent meg. – *236 287*

241 Areiopagosz (Areiosz pagosz, Arész halma) – Athén egyik magaslata; erről kapta nevét az ott ülésező széles jogkorú tanács és torvényszék, mely egyes idoszakokban az athéni állam vezető testulete volt – Átvitt értelemben: legfelsőbb fórum – *237 315*

242 A cikk megjelent a „Reform" címu New York-i német lap 1853 aug. 27-i számában is, rovidített utánnyomásban. – *239*

243 Célzás azokra a módszerekre, melyeket Louis Bonaparte és a bonapartista korok az 1851 dec. 2-i államcsíny (v. o. 254. jegyz.) előkészítésekor alkalmaztak, hogy a hadsereg tisztjei és katonái kozt híveket szerezzenek maguknak. Az Elysée termeiben rendezett fogadásokon, a satoryi és más csapatszemléken, melyeket Louis Bonaparte mint koztársasági elnok rendezett, a tiszteket és katonákat „szivarral és pezsgővel, hideg szárnyassal és fokhagymás kolbásszal" traktálták (Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája", lásd 8. kot 152. old.). – *239*

244 „Oberpostamtszeitung", azaz „Frankfurter Postzeitung" – német újság, 1619-től 1866-ig jelent meg Majna-Frankfurtban. A Thurn und Taxis hercegek birtokában volt, akik postaregáléval rendelkeztek számos német államban. 1848–49-ben a lap a frankfurti német nemzetgyúlés határozatával létrejott ideiglenes kozponti hatalom hivatalos sajtószerve volt. 1852 óta jelent meg a fenti címmel. – *240*

245 Landlord and Tenant Bill – a foldesurak és a bérlők viszonyát szabályozó torvényjavaslat. – Encumbered Estates Act – az eladósodott birtokokra vonatkozó torvény. – Leasing Powers Bill – a bérbeadási jogviszonyokra vonatkozó torvényjavaslat. – Tenant's Improvement Compensation Bill – a bérlő által eszkozolt javításokért járó kárpótlással kapcsolatos torvényjavaslat. – Law of Entail – hitbizományi torvény. – *245*

246 A felsőház tagjai középkori hagyomány szerint kotelesek unnepélyes eskut (hűségeskut) tenni a Koronának. Ugyanakkor a Magna Charta Libertatum (v. o. 38. jegyz.) meg-

adta az angol feudális uraknak azt a jogot, hogy felkeljenek a királyi hatalom ellen, ha feudális kiváltságaikat sérelem éri. – *245*

247 Anglia támogatta a Koburg-dinasztia Portugáliában uralkodó ágát a reakciós portugáliai kormányrendszer ellen irányuló 1846–47-es népfelkelés idején; a felkelést kíméletlenül leverték. – *248*

248 „La Nation, organe quotidien démocrate socialiste" – a belga kispolgári demokraták lapja, 1848-tól 1856-ig jelent meg Brüsszelben. – *249 287*

249 „The Leader" – angol polgári liberális hetilap; 1850-ben alapították Londonban. – *249 295 300 514*

250 „The Examiner" – angol polgári liberális hetilap; 1808-tól 1881-ig jelent meg Londonban. – *249 419*

251 D. Urquhartnak a „Morning Advertiser" 1853 aug. 11., 12., 15., 16. számában megjelent cikkeiről van szó. – *251*

252 A jelzett cikk nem jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. – *251*

253 „Szanktpetyerburgszkije Vedomosztyi" orosz napilap, a kormány hivatalos orgánuma; e címmel 1728-tól 1914-ig jelent meg; 1914-től 1917-ig „Petrogradszkije Vedomosztyi" volt a címe. – *252*

254 Boustrapa – Louis Napoléon Bonaparte gúnyneve, Boulogne, Strasbourg és Párizs nevének első szótagjából képezve; utalás strasbourg-i (1836 okt. 30.) és boulogne-i (1840 aug. 6.) puccskísérletére, valamint az 1851 dec. 2-i párizsi államcsínyre (v. ö. Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (lásd 8. köt. 101–196. old.) – Soulouque (Haiti néger köztársaság elnöke, majd I. Faustin néven császár) ugyancsak Louis Bonaparte egyik gúnyneve. – *254 515*

255 1852-ben fegyveres konfliktusra került sor Törökország és Montenegro között; ez utóbbi teljes függetlenséget nyert a szultántól, de névleg továbbra is a szultán hűbéres állama maradt. A porta elutasította az orosz közvetítést és 1853 elején a török hadsereg Omer pasa vezetésével benyomult Montenegróba. Az osztrák kormány abbeli félelmében, hogy a montenegroi harci események és Oroszország Montenegro melletti fellépése nyugtalanságot kelthet a Habsburg birodalom szláv lakta területein, Leiningen grófot haladéktalanul Konstantinápolyba küldte azzal a megbízással, hogy követelje a török csapatok kivonását Montenegróból és a konfliktus kezdete előtti helyzet visszaállítását. Minthogy Ausztria csapatokat vont össze a montenegroi határnál, a porta kénytelen volt Leiningen feltételeit elfogadni és a harci eseményeket felfüggeszteni. – *254 256*

256 Azzal a török–orosz egyezménytervezettel együtt, amely a cárt akarta megtenni a szultán görögkeleti alattvalóinak védnökévé, Mensikov egy védszövetségre vonatkozó titkos különszerződésre tett javaslatot a török kormánynak. E szerződéstervezet szerint a cár a szultánnak katonai segítséget nyújtana, ha bármilyen hatalom meggátolni próbálná a törökországi görögkeleti egyház kiváltságaira vonatkozó fenti egyezmény megvalósítását. A török kormány, minthogy támogatást kapott a konstantinápolyi angol és a francia nagykövettől, elutasította mind az egyezmény, mind a titkos szerződés tervezetét. – *259*

257 Nesselrode 1853 máj. 19-i (31-i) ultimátumára (v. ö. 154. jegyz.) adott török válaszról van szó. Resid pasa 1853 jún. 16-án elutasította Nesselrode jegyzékének követeléseit és vádjait. Ugyanakkor közölte, hogy a szultán kész küldöttséget meneszteni Pétervárra a

konfliktus elsimítása és olyan feltételekben való megegyezés érdekében, melyek a torokországi gorogkeleti egyház kiváltságait a szultán szuverenitásának csorbítása nélkul biztosítanák. – *259*

[258] Shakespeare: „Julius Caesar", IV. felv. 1. szín – *265*

[259] A hajózási torvényeket (Navigation Acts) 1651-ben, 1660-ban, 1663-ban és 1673-ban hozták. Kimondták, hogy kulföldről a legtobb árut csak angol hajón vagy a származási ország hajóján szabad behozni: az angol part menti hajózást kizárólagosan angol hajók számára tartották fenn. E rendszabályok elsősorban a holland kozvetítőkereskedelem ellen irányultak A hajózási torvényeket 1793 és 1854 kozott fokozatosan hatályon kívul helyezték. – *267 274 281*

[260] Shakespeare: „Julius Caesar", V. felv. 1. szín. – *269*

[261] „Journal de Constantinople" – torok újság, 1846 óta jelent meg francia nyelven, havonta hatszor; a torok kormány segélyezte a hivatalos lapként szereplő újságot, mely egyben Franciaország torokországi befolyását erősítette. – *272 434*

[262] „St -Petersburger Zeitung" – napilap, 1727-től 1914-ig jelent meg német nyelven Szentpetervárott. – *272*

[263] A lengyel emigráció jobboldali, monarchista szárnyának kozpontja Párizsban Adam Czartoryski herceg villája („Hotel Lambert") volt. – *273*

[264] Palmerston, aki 1846 júliusa óta kulugyminiszter volt, visszautasította a Krakkó bekebelezése (v. o. 14. jegyz) elleni kollektív tiltakozásra vonatkozó francia javaslatot és 1846 nov. 23-i levelében a bécsi kormánynak tudtára adta, hogy Anglia nem fogja védelmezni a krakkói koztársaságot Ugyanakkor azt kovetelte Ausztriától, Poroszországtól és Oroszországtól, hogy mondjanak le Krakkóval kapcsolatos terveikről. – *273*

[265] A peelisták (v o. 427. jegyz), a whigek és az ún. Mayfair-radikálisok (v. o. 91. jegyz.) 1852 tavaszán John Russell Chesham Place-i (London) magánrezidenciáján megegyezésre léptek, hogy kozos ellenzéki vonalat építenek ki a Derby-féle tory kormány ellen és bukása esetére lefektették egy koalíciós kormány alakításának feltételeit. E megegyezés alapján Aberdeen koalíciós kormányának 1852 decemberi megalakításakor a legfontosabb miniszteri posztokat a whigek és a peelisták vezetői toltották be; a Mayfair-radikálisok képviselői tobb állami hivatalt kaptak. – *274*

[266] „Weekly Times" – angol liberális hetilap, 1847-től 1885-ig jelent meg Londonban. – *276 424*

[267] 1853 aug. 23-án a „Morning Advertiser" kozleményt jelentetett meg „Bakunyin, az orosz ugynok" címmel és „F. M " aláírással (a szerző Francis Marx reakciós publicista, Urquhart híve volt). A kozlemény Bakunyint azzal vádolta, hogy kapcsolatban áll a cári kormánnyal. Másnap, aug. 24-én a lap kozolte Golovin levelét (Golovin írta a „Morning Advertiser" aug. 14-i számában Bakunyinról megjelent névtelen megjegyzést, amely „F. M."-t kozleményének megírására indította), valamint Herzenét és Worzel lengyel emigránsét, aki „F. M." kozleményét cáfolta. F. M. aug. 27-én egy nyilatkozatban válaszolt, s ebben az európai forradalom kitorését cári ugynokok tevékenységével hozta kapcsolatba Aug. 29-én Golovin és Herzen újabb levelet tett kozzé „Kicsoda F. M.?" címmel. Golovin tovább folytatta a polémiát, de Herzen ezután már nem vett részt benne. – Az aug 24-i fentemlített levélben szerepel „egy német lap", amelynek hasábjain állítólag a Bakunyin-ellenes vádaskodások megkezdődtek. A levél szerzői a „Neue Rheinische

Zeitung"-ra (v. ö. 112. jegyz.) céloztak. Ezzel kapcsolatban írt Marx a „Morning Advertiser" szerkesztőjének. – *277*

[268] „Neue Oderzeitung" – polgári demokratikus napilap; 1849-től 1855-ig jelent meg Boroszlóban. 1846-tól 1849-ig „Allgemeine Oderzeitung" címmel az ellenzéki katolikus körök orgánuma volt, de 1849 márciusában megváltoztatta címét és irányzatát. 1855-ben Marx a lap londoni tudósítója volt. – *277*

[269] Idézet Engelsnek „A demokratikus pánszlávizmus" c. cikkéből, melyben Engels bírálja Bakunyin brosúráját: „Aufruf an die Slawen". Az idézett mondat a második oldalon szerepel; v. ö. 6. köt. 261. old. – *278*

[270] Utalás a „Forradalom és ellenforradalom Németországban" (v. ö. 231. jegyz.) XVIII. fejezetére (lásd 8. köt. 90–93. old.), mely 1852 okt. 2-án jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. – *278*

[271] A cikket rövidítve közölte a „Reform" c. német nyelvű New York-i lap 1853 szept. 17-i száma is. – *280*

[272] „Breslauer Zeitung" – német napilap, 1820-ban alapították; az 50-es években konzervatív irányzatú. – *280*

[273] A „Tengerészek Egyesült Baráti Szövetsége" (Seamen's United Friendly Association) Marx által idézett nyilatkozata később megjelent a „People's Paper" 1853 nov. 12-i számában. – *282*

[274] A nyilatkozatot Marx a „People's Paper" szerkesztőségének írta Golovinnak a „Morning Advertiser" 1853 szept. 3-i számában „Hogyan írjunk történelmet?" címmel névtelenül megjelent közleményével kapcsolatban. Ez a közlemény válasz volt Marxnak 1853 aug. 30-án a „Morning Advertiser" szerkesztőségéhez írt levelére (v. ö. 277–279. old.), újabb kirohanásokat tartalmazott Marx és a „Neue Rheinische Zeitung" (v. ö. 112. jegyz.) ellen. E közlemény előtt a „Morning Advertiser" aug. 31-én megjelentette A. Ruge egy levelét, mely nyíltan azzal vádolta Marxot és a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, hogy tudatosan alaptalan rágalmakat terjeszt Bakunyinról. Marx, aki nyilatkozatában megcáfolta Golovin kijelentéseit, egyidejűleg leleplezte Ruge rágalmazó agyrémeit is. A nyilatkozatának megírásával kapcsolatos körülményeket Marx 1853 szept. 3-án (az eredetiben tévesen szept. 2-ről keltezve) Engelsnek írt levelében ismerteti. Ez a levél tartalmazza a „Hogyan írjunk történelmet?" szerzőjének közleményére írt eredeti válaszváltozatot is. – *283*

[275] Lois des suspects (törvények a gyanúsokról) – a Konvent 1793 szept. 17-i dekrétuma, amely „gyanúsnak" minősített minden személyt, aki „magatartásával vagy kapcsolataival, beszédeivel vagy publikációival a zsarnokok hívének mutatkozott", minden nemest, aki nem bizonyította be lojalitását a köztársaság iránt, minden állásától felmentett államhivatalnokot stb., és elrendelte letartóztatásukat. – *284*

[276] Marxnak a „New York Daily Tribune"-ban megjelent 1853 aug. 30-i tudósításából (v. ö. 280–282. old.) hiányzik az említett közlés. A szerkesztőség nyilvánvalóan kihagyta ezt a passzust. – *286*

[277] „Der Wanderer" – osztrák napilap, 1809-től 1866-ig jelent meg Bécsben. – *287 427*

[278] A „New York Daily Tribune" 1853 aug. 6-i számának „Béke vagy háború" c. vezércikke helyeselte a „St. Louis" amerikai fregatt kapitányának, Ingrahamnek a szmirnai események során tanúsított magatartását (v. ö. 196. jegyz.). – *287*

[279] „Punch, or the London Charivari" – angol szatirikus hetilap, 1840-ben alapították, polgári liberális – *289*

[280] „The Sun" – angol napilap, 1798-tól 1876-ig jelent meg Londonban, polgári liberális. – *290*

[281] Lombard Street – utca London belvárosában, számos banknak itt van a székhelye – *292*

[282] „Banker's Gazette" – az „Economist" állando rovata. – *293*

[283] „Sunday Times" – angol hetilap, 1822 óta jelenik meg Londonban; a múlt század derekán a whigek orgánuma – *295 324*

[284] Van Diemen-fold (Vandiemensland) – 1803-tól 1854-ig angol buntetőgyarmat, 1853 óta Tasmániának nevezik – *296*

[285] Cayenne – Francia-Guayana fővárosa, fegyencek számuzetési helye – *296*

[286] Bermondsey – London elővárosa, ma egyik kerulete – *296*

[287] 1852 őszen a katolikus kapucinus-rend locarnoi kolostorát Tessin svajci kanton hatóságai bezárattak es 22 kapucinus barátot kiutasítottak Minthogy a kapucinus-rend Ausztria vedelme alatt állt, ez az eljárás Ausztria es Svájc kozott feszultséget okozott, melyet az olasz nemzeti szabadságmozgalom emigránsainak svájci tartozkodásával kapcsolatos vita még jobban kielezett – *296*

[288] Thomas Carlyle „Latter-Day Pamphlets 2 Model Prisons" c. írását Marx és Engels a „Neue Rheinische Zeitung Politisch-ökonomische Revue" negyedik, 1850 áprilisi számában megjelent recenzioban bíralta (lásd 7 kot. 246–256. old) – *297*

[289] V o Marxnak „Pauperizmus és szabadkereskedelem – A kozelgó kereskedelmi válság" és „Politikai perspektívák – Kereskedelmi virágzás – Egy ehhalál-eset" c cikkeit (lásd 8 kot , 353–359. es 472–480 old). – *300*

[290] „The Mark Lane Express, Agricultural Journal" – hetilap, a gabonatőzsde kozlonye, a kereskedelmi burzsoázia orgánuma, e címmel 1832-tol 1924-ig jelent meg Londonban. – *301 323*

[291] Idezet D Urquhartnak a „Morning Advertiser" 1853 szept. 20-i számában megjelent, „Politikai bunosok" c cikkeből. – *304*

[292] Itt az 1840 júl 15-i londoni egyezményről (v. o. 9. jegyz), az 1841 júl. 13-i londoni egyezmenyrol (v o. 152 jegyz.) es az 1849-ben kotott balta-limai szerzodesről (v o 151. jegyz) van szó. Az emlitett egyezmények kozul az elsót Franciaország nélkul kototték, Franciaország támogatta Mehmed Alit, de minthogy ebbol kifolyólag franciaellenes koalíció veszélye fenyegette, kénytelen volt felhagyni az egyiptomi alkirály támogatásával és részt venni az 1841-es londoni egyezmeny kidolgozásában Az 1840-es egyezmény tartalmaz egy cikkelyt a Dardanellák és a Boszporusz kozos védelméről is. Ez volt az előfeltétele az 1841-es egyezménynek, mely minden ország hadihajoja elől elzárta a Dardanellákat. – *306 353*

[293] Redif – torok tartalekhadsereg, tartalekos Ma a reguláris hadsereg elnevezése – *308*

[294] Mark Lane – a londoni gabonatozsde – *317*

295 Ulemák teológusok és jogtudósok rétege a kozel- es kozép-keleti mohamedan országokban; testuletuk részt vett a legfelsőbb torok államvezetésben. – Főemberuk a sejh ul-iszlám (az iszlám feje), a fomufti volt, akit a szultán mint kalifa (azaz mint az iszlám állam és egyház kormányzásában Mohamed utóda) nevezett ki – *318 406*

296 A gépgyári munkások sztrájkja 1851 december végén kezdődött Délkelet- és Kozép-Anglia tobb városában a túlórázás megszuntetése és a munkafeltételek megjavítása céljából. A vállalkozók kizárással válaszoltak a sztrájkra A három hónapig tartó harc a vállalkozók győzelmével végződott, a munkások kénytelenek voltak a régi feltételek mellett folytatni a munkát, de a vállalkozóknak is jelentős anyagi veszteségeket okozott a sztrájk és a kizárás. – *320*

297 V. o. Shakespeare: „Hamlet", I felv. 4 szín. – *320*

298 A cikk rovidített utánnyomásban megjelent a New York-i német nyelvu „Reform" 1853 okt. 19-i számában „A munkásmozgalom helyzete Angliában" címmel – *322*

299 Mincing Lane – londoni utca, a gyarmatáru-nagykereskedelem kozpontja – *325*

300 Későbbi munkáikban Marx és Engels „a munka értéke" és a „a munka ára" helyett pontosabb meghatározást („a munkaerő értéke" és „a munkaerő ára") használtak, miután Marx kimutatta, hogy a munkás nem munkáját, hanem munkaerejét adja el a tokésnek (v. o pl Engels bevezeteset a „Bérmunka és toke" 1891-es kiadásához, 6 kot 587–594 old) – *325*

301 Ez az utalas a „New York Daily Tribune" 1853 szept. 17-i számának „Az oroszok torokországi tervei" c vezércikkere vonatkozik és nyilván az újság szerkesztőségétől származik – *328*

302 1846-ban Omer pasa vezetésevel torok csapatok vonultak be Kurdisztánba, hogy leverjék a szultán ellení felkelést – Omer pasa montenegroi hadjáratáról lásd 255 jegyz – *328*

303 Szuvorov részt vett ugyan Ocsakov ostromában, de 1788 dec. 17-i (6-i) bevetelében nem vett részt, mert az eród ostroma során megsebesult, és mert az akció végrehajtását illetően nézeteltérés támadt kozte és Potyomkin herceg, az orosz hadsereg főparancsnoka kozt. Izmail torok eródot az orosz csapatok Szuvorov vezetésevel 1790 dec 22-én (11-én) vették be, s ez a katonai siker dontően hozzájárult ahhoz, hogy az 1787–1791-es orosz–torok háború Oroszország győzelmével végződott. – *330*

304 A „Lord Palmerston" címu pamfletot, amely az angol oligarchiat egyik legnevesebb képviselőjének bemutatásával leplezi le, Marx cikksorozatnak tervezte a „New York Daily Tribune" számára, s egyben hozzájárult ahhoz, hogy ezt egyidejuleg a „People's Paper" (v. o 63. jegyz) is kozzétegye De míg ez a lap Marx cikkét „Lord Palmerston" gyujtőcímmel egységes sorozatként kezdte kozolni, és minden cikknél elórebocsátotta: „Dr. Marx a »New York Daily Tribune« számára írta és rendelkezésunkre bocsátotta", addig a „Tribune" szerkesztősége már az elso cikket vezércikként, a szerző megnevezése nélkul, s a későbbi kozleményeket is vezércikk és nem osszefuggó cikksorozat formájában jelentette meg. A „People's Paper"-ben 1853 okt 22-től dec. 24-ig nyolc cikk jelent meg A VIII cikk az előzőkhoz hasonlóan ezzel a megjegyzéssel végződott: „Folytatása kovetkezik". Marxnak 1853 dec. 14-én Engelshez írt leveleból kiderul, hogy szándekaban állott még egy pótlolagos cikket irni Palmerstonnak 1840–41-ben a londoni egyezményekkel (v o 292. jegyz) kapcsolatban folytatott politikájáról és az 1848–49-es forradalmak idején tanusított magatartasarol E cikk megírására azonban nem kerult sor

A „Tribune"-ban a cikkek kozlése elhúzódott 1854 elejeig, holott Marx az utolsó cikket már 1853 dec. 6-án elkuldte New Yorkba. A „Tribune" 1853 okt. 19-i számában megjelent „Palmerston" c. cikk megfelel a „People's Paper" I. és II. cikkének; a nov. 4-i számban megjelent „Palmerston és Oroszország" a III. cikknek; a nov. 21-i számban megjelent „Egy fejezetnyi modern történelem" a IV. és V., és az 1854 jan. 11-i számban megjelent „Anglia és Oroszország" a VII. cikknek. A sorozat VI. és VIII. cikkét a „Tribune" egyáltalán nem kozolte. A szoveg a két lapban nem teljesen azonos; a két lap kozleményeinek kulonböző jellegére való tekintettel Marx nyilván variálta cikkeinek szovegét, s a „Tribune"-ban megjelent szoveg ezenkívul szerkesztőségi változtatásokról is tanúskodik. – A cikkek nagy érdeklődést keltettek. A „Tribune" „Palmerston és Oroszország" c. cikkét a „Glasgow Sentinel" 1853 nov. 26-án utánnyomásban kozolte, a londoni Tucker kiadó 1853 decemberében ugyanilyen címmel brosúra formájában kiadta. E brosúra 1854 elején Marx kozremukodésével második kiadásban is megjelent a „People's Paper" alapjan eszkozolt helyesbítésekkel és kiegészítésekkel. Ezután Tucker kiadott egy második brosúrát is: „Palmerston és a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés" (a címlapon másik cím állt: „Palmerston. Milyen tetteket vitt véghez?"); ez csekély eltérésekkel a „People's Paper" IV. (az első négy bekezdés kivételével) és V. cikkének szovegét tartalmazta. Mindkét brosúra a Tucker kiadó „Political Fly-Sheets" (Politikai ropiratok) c. sorozatának 1. és 2. számaként jelent meg és 1855-ben más szerzők pamfletjeivel egyutt újra kiadták. E kiadás előszavában Tucker megnevezi Marxot mint az 1. és 2. számú pamflet szerzőjét; a tartalomjegyzékben az 1. számú pamflet („Palmerston és Oroszország") „Palmerston és Lengyelország" címmel szerepel. A tobbi cikket Marx nem engedte Tucker kiadásában kozzétenni, mert nem akarta, hogy írásai Urquhart munkái mellett jelenjenek meg a „Political Fly-Sheets" sorozatban. Erről Marx 1854 jún. 1-én ezt írta Lassalle-nak: „. . . nem akarom, hogy ennek az úrnak a kovetői kozé soroljanak, akivel csak egy ponton, Palmerston tekintetében egyezik a véleményem, viszont minden másban homlokegyenest ellenkezik, ahogy ez már első találkozásunk alkalmával kiderult. . . " – 1855 nov. 17-én és 1856 jan. 5-én a Palmerstonnal szembenálló urquhartista lap, a „Sheffield Free Press" kozolte a „People's Paper" III. és VI. cikkét; az előbbi a sheffieldi „Free Press Serials" („A »Free Press« kiskonyvtára") 4A. számában onálló kiadványként is megjelent. Csaknem egyidejuleg mind a nyolc cikk megjelent a „Free Press"-ben, az urquhartisták londoni orgánumában (1855 dec. 29., 1856 jan. 5, 12., febr. 9. és 16.), és onálló kiadásban a „Free Press Serials" 5. számaként, a „Lord Palmerston életrajza" címmel. Az onálló kiadás megnevezi a szerzőt. – Német nyelven a New York-i „Reform" 1853 nov. 2, 3., 4., 8., 9. száma kozolte „Palmerston" címmel a „Tribune" alapján, A. Cluss rovidített fordításában a cikksorozat egy részét; ez a „People's Paper" 1. és II. cikkének felel meg. A szerkesztőség bevezető megjegyzése így szólt: „Az a nagy érdeklődés, mely Palmerston iránt most ismét megnyilvánul, arra indított bennunket, hogy átvegyuk a »Tribune«-ból rovidítve ezt az írást, amelyből kitúnik, hogy szerzője az átlagosnál jobban ismeri az angliai viszonyokat, és bár névaláírás nélkul jelent meg, nem nehéz kitalálni, hogy ki írta." A boroszlói „Neue Oderzeitung"-ban 1855 februárban Marx „Lord Palmerston" címmel két cikket jelentetett meg, melyek lényegében a „People's Paper" és a „Tribune" kozleseit foglalták ossze. Kivonatokat kozolt a cikksorozatból (a szerző megnevezésével) E. Fischel német publicista „Das Neue Portfolio. Eine Sammlung wichtiger Dokumente und Aktenstucke zur Zeitgeschichte" (Az új irattárca. Fontos kortorténeti dokumentumok és akták gyujteménye) 1859-ben és 1860-ban Berlinben kiadott I. és II. száma. – 1893-ban, Marx halála után a sorozat harmadik cikke megjelent lengyel nyelven a „Przedświt" c. folyóirat 7. számában, melyet az Engelsszel kapcsolatban álló lengyel szocialisták adtak ki Londonban. A hetedik cikket 1897-ben Eleanor, Marx leánya a „Tribune" szovege alapján és ugyanazzal a címmel („Anglia és Oroszország") K. Marx. „The Eastern Question" (v. o. 1. jegyz.) c gyujteményes kiadványban megjelentette. 1899-ben megjelent Londonban a sorozat osszes cikkeinek Eleanor Marx által sajtó alá rendezett kiadása: Karl Marx „The Story of the Life of Lord Palmerston" (Lord Palmerston élettortenete). – Fordításunk a „People's Paper"-ben megjelent szo-

vegen alapszik, a „New York Daily Tribune"-ban és a fentebb említett brosúrákban megjelent szoveg fontosabb elteréseit lábjegyzetben kozoljuk – *333*

[305] Ruggiero és Célia Ariosto. „L'Orlando furioso"-jának szereplői. – Az idézet. Shakespeare „As You Like It", II. felv. 7. szín. – *335*

[306] Utalás a carbonarók (szénégetők) mozgalmára. Ez a XIX sz elején Itáliában alakult titkos politikai társaság a nemzeti egységért, függetlenségért és szabadelvu állami reformokért szállt síkra s 1815-től erősen kuzdott a belső reakció ellen. – *337*

[307] Mikor az angol parlament 1850 júniusában a Pacifico kereskedo ugyéból támadt angol–gorog konfliktust (v o 195 jegyz) tárgyalta, az alsóház helyeselte annak a kormánynak a politikáját, melynek Palmerston volt a kulugyminisztere, míg a felsőház 37 szotobbséggel a kormány álláspontja ellen nyilatkozott A francia és orosz kormány, londoni nagykovete útján, kifejezésre juttatta rosszallását és elégedetlenségét az angol kormány állásfoglalását illetően, a francia kovet tuntetően elhagyta Londont, az orosz kovet pedig nem jelent meg a Palmerston által adott ebéden – *337*

[308] Az 1815-ben hozott torvény megtiltotta a gabonabehozatalt Angliába mindaddig, míg a búza ára Angliában el nem éri a quarterenkénti 80 shillinget. 1822-ben ezt a torvényt némileg módosították, és 1828-ban bevezették a „mozgo skálát", melynek értelmében, ha a belföldi piaci árak sullyedtek, a gabonabehozatali vámok emelkedtek, és megfordítva. A gabonatorvényeket a tory-kormányok a földtulajdonosok érdekében hozták Az ipari burzsoázia, mely a szabadkereskedelem jelszavával kuzdott a gabonatorvények ellen, 1846-ban kivívta eltorlésuket (v o még 366 jegyz) – *338 417 440*

[309] Utalás azokra az idegen zsoldosokra, akiket a napoleoni háborúk idején a német kisállamokban, kulonosen Hannoverben – a hannoveri dinasztiából származó angol királyok birtokán – toboroztak az angol hadsereg számára – *338*

[310] Koppenhágát az angolok 1807 szeptemberben bombázták, hogy meggátolják Dánia csatlakozását a napóleoni kontinentális zárlathoz, amely megtiltotta az europai kontinens országainak, hogy Angliával kereskedjenek – *338*

[311] Mutiny Act (Lázadási torvény) – az angol hadsereg fegyelmi rendjével kapcsolatban a parlament által 1689-ben kibocsátott és 1881-ig évente (részben új szoveggel) ismételten hatályra emelt torvény, amely a Koronának egy-egy évre meghatározott létszámú csapat tartását és a hadseregben a hadijog gyakorlását engedélyezte. Ezzel a torvénnyel az angol parlament voltaképp korlátozta a Korona hatalmát, mert a király kezéből a parlament vette át a hadsereg irányítását. – *339*

[312] Test Act (Bizonyság-torvény) – 1673-ban elfogadott angol torvény, amely szerint csak az államvallást követő személyek viselhetnek polgári és katonai hivatalokat, s amely megkoveteli, hogy az ilyen hivatalt betoltő személyek hűségeskut tegyenek, nyilatkozatot írjanak alá a pápizmus ellen és megszabott határidon belul anglikán rítus szerint úrvacsorát vegyenek. A torvény eredetileg a katolikusok ellen irányult, de eszközévé vált az anglikán egyház dogmáitól eltéro minden szekta és irányzat ellen harcnak. – Corporation Act (Testületeket kotelező torvény) – 1661-ben elfogadott angol torveny, amely minden testületi szerv tagjait tobbek kozott arra kotelezte, hogy – a Test Acthez hasonló módon – hűségnyilatkozatot tegyenek az államvallásnak és a királynak – 1829-ben hatálytalanították e torvényeket (v o 314 jegyz), s a továbbiak folyamán lassanként megteremtodott a teljes egyenjogúság. – *339*

[313] Dissenterek vagy nonkonformisták – kozos neve Angliaban az államegyhazhoz nem tartozo protestánsoknak (presbiteriánusoknak, independenseknek, unitáriusoknak stb.); az

államegyház és az állam hosszú időn át uldozte őket, az 1689-es turelmi rendelettel társvallásúakká lettek. – *339*

[314] Katolikus emancipáció – az angol parlament 1829-ben hatálytalanította a katolikusok politikai jogait korlátozó rendelkezéseket. (V. ö. 312. jegyz.). A katolikusoknak, akik többségükben írek voltak, megadták a jogot, hogy a parlamentbe keruljenek és bizonyos állami tisztségeket elfoglaljanak; ugyanakkor a választhatósági cenzust otszorosére emelték. Ezzel a mesterkedéssel az angol kormánykoroknek az volt a céljuk, hogy az ír burzsoázia és a katolikus foldbirtokosok felső rétegét a maguk oldalára állítsák és ilymódon az ír nemzeti mozgalomban szakadást idézzenek elő – *340*

[315] Abszentizmus – a nagybirtokosok huzamos távolléte birtokaiktól. Itt az ír foldbirtokosokról van szó, akik hosszú ideig éltek az ír szigettől távol, főként Londonban; jovedelmuket nem otthon koltották el, és nagyrészt az angol udvar befolyása alá kerultek. – *340*

[316] A birtokok megtisztítását, vagyis juhlegelővé változtatását (clearing of estates) illetően v. ö. 8. kot. 484–487. old. – *340 398*

[317] Reform-mozgalmon az 1832-es angol választási reformot (Reform Bill) megelőző mozgalom értendő (v. ö. 159. jegyz.) – *341*

[318] Marx itt az angol alkotmányt nyilván ahhoz a velencei alkotmányhoz hasonlítja, mely a XIV. század elején alakult ki fokozatosan. Patrícius családok kiváltságain, szoros államhivatali renden alapuló, népellenes alkotmány volt. – *341*

[319] Korhadt választókeruletek (rotten boroughs) – így nevezték a XVIII. és XIX. században azokat az elnéptelenedett kozségeket, amelyeknek évszázados kiváltságok alapján joguk volt a parlamenti képviseletre. Ezeknek a választókeruleteknek a képviselőit voltaképpen a foldesurak nevezték ki, akiktől a helyi lakosság fuggott. Az 1832., 1867. és 1884. évi reformok megszüntették ezeket a kiváltságokat. (v. ö. 159. jegyz.). – *342*

[320] Az úgynevezett kegyhelyekkel kapcsolatos konfliktusban (v. o. 118. jegyz.), amely Franciaországnak és a cári Oroszországnak urugyul szolgált a kozel-keleti hegemóniáért folytatott harcukban, a viszály egyik tárgya az a kérdés volt, hogy a jeruzsálemi „Szent Sír" templomának kulcsát a katolikus vagy a gorogkeleti egyház birtokolja-e, s hogy melyikuk jogköréhez tartozik a templom kupolájának gondozása. – *345*

[321] Az akkermani szerződés Oroszország és Torokország kozott 1826 szept. 25-én jott létre. E szerződésben a török kormány kötelezte magát arra, hogy a legszigorúbban betartja az Oroszországgal előzőleg kotott szerződéseket és hajózási szabadságot biztosít az orosz kereskedelmi hajóknak a torok vizeken; lemondott a Fekete-tenger kaukázusi partvidékén levő támaszpontokról, melyeket az 1806–1812-es orosz–torok háború után Oroszország átengedett neki; megerősítette Szerbia autonómiájának elismerését és hozzájárult ahhoz, hogy Moldvában és a Havasalfoldon a helybeli bojárok kozul választanak goszpodárokat (fejedelmeket). Az akkermani szerződés a gorog kérdést nem érintette. Hivatalos torok korok azt a hírt terjesztették, amikor az 1828–29-es orosz–torok háború előestéjén felbontották az akkermani szerződést, hogy Oroszország e szerződés alapján lemondott a gorog ügyekbe való beavatkozásról és ezt a kotelezettséget a gorogoknek nyújtott segítségével megszegte. Valójában a cári kormány nem az akkermani szerződés megkotésekor, hanem néhány hónappal előbb nyilatkoztatta ki „érdektelenségét" a gorog kérdésben. – *345*

[322] A „New York Daily Tribune" 1853 okt. 19-i számában a cikk a kovetkező, nyilván a lap szerkesztősége által hozzátoldott szavakkal végződott: „E kijelentésből egyértelműen ki-

derül, hogy Lord Palmerston személyében korántsem testesül meg a szabadság, becsületesség és mindazon jó, ami Anglia sajátja. Pályájának általunk vázolt régebbi szakasza óta mindmáig a nemes lord mindig hű maradt önmagához, és aki őt ismeri, a jelenlegi komoly válság idején aligha várhat tőle egyebet, mint képmutató szolgálatokat az igazságosság és az emberi jogok ügyének. Politikai életrajzának azt a szakaszát, melyet még nem mutattunk be, későbbre tartogatjuk; sajnos, ez sem jobb a másiknál." – *346*

323 1159-ben, amikor I. (Barbarossa) Frigyes arra törekedett, hogy a felső-olaszországi városokat hatalmának alávesse és szabadságukat megsemmisítse, a milánóiak szembeszálltak vele. A többéves harc Milánó lerombolása (1162) ellenére a városok győzelmével végződött. – *348*

324 Tuileriák – palota Párizsban. Építését 1564-ben kezdték el. A francia forradalom idején itt ülésezett a Konvent. I. Napóleon óta a francia uralkodók lakhelye. A Párizsi Kommün idején leégett. – *349*

325 Valószínűleg az „Österreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung"-ról van szó, az akkori kormánylapról, amely 1780-tól 1931-ig különböző címekkel jelent meg. – *354*

326 1846-ban a Guizot-kormánynak sikerült megakadályoznia II. Izabella spanyol királynőnek Anglia által szorgalmazott házasságát Koburg Lipót herceggel (a királynőt ehelyett unokabátyjával házasították meg) és ugyanakkor megházasítania Lajos Fülöp francia király legifjabb fiát a királynő trónörökös húgával. Ez az angol–francia viszony kiéleződésére vezetett, és miután a francia diplomácia győzött ebben a kérdésben, Palmerston erőnek erejével ürügyet keresett a revánsra. – *355*

327 Utrechti szerződés (1713) – egyike ama békeszerződéseknek, melyeket egyrészről a franciák és spanyolok, másrészről a franciaellenes koalíció tagállamai (Anglia, Hollandia, Portugália, Poroszország és az osztrák Habsburgok) kötöttek, és amelyekkel az 1701-ben kezdődött spanyol örökösödési háború véget ért. Bár a szerződés értelmében a spanyol trón a francia trónkövetelőé, Bourbon Fülöpé, XIV. Lajos unokájáé lett, a francia királynak mégis fel kellett adnia a francia és spanyol monarchia egyesítésére irányuló terveit és a maga, valamint a Bourbonok francia ágához tartozó utódai részéről le kellett mondania a spanyol trónról. A szerződés szentesítette Franciaország és Spanyolország jónéhány nyugat-indiai és észak-amerikai gyarmatának, valamint Gibraltárnak Angliához csatolását. – Amikor 1846-ban Palmerston az utrechti szerződés megszegésével vádolta Franciaországot, Lajos Fülöpnek arra a tervére célzott, hogy legifjabb fiának a spanyol infánsnővel kötött esküvője révén a két monarchia egyesítésére újabb lehetőséget teremtsen. – *355*

328 Az idézett beszédet Palmerston 1839 márc. 19-én tartotta az alsóházban a mexikói kikötők 1838–39-es francia blokádjával kapcsolatban. – Buenos Airest az angol és a francia flotta helyezte 1845-ben blokád alá, hogy rábírják az argentin kormányt, nyissa meg a Paranát és a többi folyót a külföldi hajók előtt. Ezt a célt Anglia és Franciaország 1852-ben érte el, amikor sikerült Argentinát egy ilyen szerződés aláírására kényszeríteni. – *355*

329 Utalás az 1830-as belga polgári forradalomra. – *356*

330 1832-ben Anglia, Franciaország és Oroszország megállapodása alapján a görög trónra a kiskorú Ottó bajor herceg került, akit bajor csapatok kísértek Görögországba; I. Ottó néven 1862-ig uralkodott. – *358*

331 Boiótia (hellén állam) lakosait az ókorban nehézkesnek és tompafejűnek ismerték. – *358*

332 Négyes szövetség – Anglia, Franciaország, Spanyolország és Portugália 1834 áprilisában kötött szövetsége; ez adott szerződéses alapot a már korábban létrejött entente cordiale-

nak (v. ö. 29. jegyz.). De Anglia és Franciaország között már a szerződés megkötésekor érdekellentétek mutatkoztak, s ezek később a két ország kozotti feszültségre vezettek. A szerződés, mely formailag az abszolutisztikus Oroszország, Poroszország és Ausztria ellen irányult, lehetővé tette Angliának, hogy a spanyol és portugál trónöröklési viszályokkal kapcsolatban a spanyol, illetve portugál kormány katonai megsegítése ürügyén fokozza befolyását ebben a két országban. – *358*

333 Al ovag szobrának szavai Mozart „Don Juan" című operájának szövegkönyvében, melyet Lorenzo da Ponte írt. – *359*

334 Shakespeare: „Henry IV", első rész, II. felv. 4. szín. – *360 370*

335 A beilani (Szíria) ütközetben, 1832 júl. végén, az egyiptomi csapatok Ibrahim pasa vezetésével megverték a szultán hadseregét és Szíria kiürítésére kényszerítették. Ezt követően az egyiptomi csapatok kisázsiai offenzívája és a török haderő megsemmisítése (1832-ben Konjánál) az 1831–1833-as egyiptomi–török háborúban Egyiptomnak hozta meg a győzelmet (v. ö. 9. jegyz.). 1833 áprilisában a Kutahjánál megkötött béke Mehmed Ali egyiptomi pasát ténylegesen elismerte Egyiptom és Szíria független uralkodójának. (Lásd még 292. jegyz.). – *361*

336 Idézet Anstey radikális képviselőnek 1848 febr. 8-án az alsóházban tartott beszédéből. – *365*

337 A szentpétervári szerződés (1834 jan. 29.) helyesbítette az 1829-es drinápolyi szerződés (v. ö. 45. jegyz.) egyes cikkelyeit; csokkentette a drinápolyi szerződésben Törökországra kirótt hadiadó évente fizetendő összegét, teljes összegét pedig kétmillió dukáttal leszállította. – *366*

338 „Journal de Saint-Pétersbourg" – napilap, az orosz külügyminisztérium hivatalos orgánuma, 1825-től 1914-ig jelent meg francia nyelven Szentpétervárott. – *368*

339 D. Urquhart: „Progress of Russia", 406. old.; 1853-ban e mű több kiadásban jelent meg; a hivatkozás a második kiadás szerint adja meg az oldalszámot. – *375*

340 A „New York Daily Tribune" 1854 jan. 11-i számában a cikk a következő szavakkal kezdődik: „Lord Palmerston visszalépése, úgy látszik, előidézte Angliában mindazokat a csodákat, amelyeket ő ettől a lépéstől várhatott. Míg a lakosság felháborodása mind határozottabban a kormány ellen irányul, amelyet Palmerston cserbenhagyott és amelynek politikáját állandóan, az utolsó pillanatig határozottan támogatta, ugyanazok a pártok, amelyek a leghangosabban ellenezték a koalíciót, egymással versengve dicsőítik Lord Palmerstont. És míg egyrészt energikus és méltó ellenállást sürgetnek Oroszország túlkapásai ellen, másrészt láthatólag semmit nem kívánnak jobban, mint kedvenc politikusukat ismét visszaültetni a kormányba. Ilymódon ámítja ez a mesteri és gátlástalan színész a világot. Szórakoztató színjáték volna ez, ha a játék nem olyan súlyos következményekkel járó ügyekben folynék. Már volt alkalmunk kimutatni, meddig terjed ez az ámítás, és most újabb bizonyítékkal támasztjuk alá azt a tényt, hogy Lord Palmerston bármely okból is mindig Oroszországot támogatta és e cél érdekében kihasználta Angliát. Úgy véljük, hogy mindazok, akik a jelenkori történelem kulisszái mögé bepillantani és az eseményeket és az embereket valódi értékük szerint folbecsülni igyekszenek, tanulságosnak fogják találni fejtegetésünket." – Ez a passzus nem szerepelhetett Marx szóban forgó cikkének szövegében, minthogy ő a „Lord Palmerston" sorozat utolsó cikkeit legkésőbb 1853 dec. 6-án, vagyis legalább tíz nappal Palmerston 1853 dec. 16-i, rövid ideig tartó visszalépése előtt küldte be a „Tribune" szerkesztőségének. Amikor a cikket jelentős késéssel, 1854 jan. 11-én közzétették, a lap szerkesztősége hozzáfűzte ezt a kiegészítést, melyet valószí-

nuleg egy másik, későbbi Marx-cikkből vettek át; Jenny Marx egyik feljegyzése szerint ui Marx 1853 dec 20-án kuldott New Yorkba egy cikket, amely Palmerston visszalépésének angliai sajtóvisszhangjával foglalkozott, ezt azonban a „Tribune" nem kozolte, s kézirata sem maradt fenn. – *376*

341 Kupffer: „Voyage dans les environs du Mont Elbrouz", 4 old. – *377*

342 Idézet Patrick Stewartnak az alsóházban 1836 ápr 20-án tartott beszédéből. – *378*

343 Az ígért cikket a „New York Daily Tribune" nem tette kozzé, jóllehet Marx ezt, mint Jenny Marx feljegyzéseiből kivilaglik, már 1853 dec 6-án elkuldte New Yorkba A „People's Paper"-ben 1853 dec 24-én mint a „Lord Palmerston" sorozat VIII. cikke jelent meg – *382*

344 „The London Gazette" – angol kormánylap, e címmel 1666 óta hetenként kétszer jelenik meg. – *386*

345 Lloyd's Committee (Lloyd-bizottság) – a „Lloyd's" hajok és rakományok osztályozásával és biztosításával parlamenti felhatalmazás alapján foglalkozó és világméretű hálózattal rendelkező londoni szervezet vezető testulete – *390*

346 A cikket „Az angliai helyzet" címmel rovidítve a New York-i nemet nyelvu „Reform" 1853 okt 24-i és 25-i száma is kozolte – *391*

347 Resid pasának Ausztria, Anglia, Franciaország és Poroszország képviseloihez intézett 1853 aug 19-i jegyzékében a torok kormány kijelentette, hogy csak akkor fogadja el a bécsi jegyzéket (lásd 232 jegyz), ha módosító javaslatait tekintetbe veszik Resid pasa elsősorban a dunai fejedelemségek előzetes kiurítéséhez ragaszkodott. – *391*

348 Bajrám – a két nagy mohamedán unnep neve A „kucsuk" (kis) bajrám három napig tart a mohamedán naptári év (holdév) kilencedik hónapjában, a „bujuk" (nagy) bajrám négy napig tart a tizenkettedik honapban A kis bajrám idején az emberek édességekkel ajándékozzák meg egymást, a nagy bajrám időszakában pedig bárányt áldoznak Allahnak. – *391*

349 1853 szeptemberében Olmutzben találkozott I. Miklós cár Ferenc József osztrák császarral. Ezzel kapcsolatban az osztrák kormány sikertelenul próbálta rávenni a nyugati hatalmakat, hogy újabb lépéseket tegyenek az orosz–torok konfliktus elsimítására, ugyanakkor pedig azt kívánta, hogy a szultán feltétel nélkul fogadja el a bécsi jegyzéket Megbeszéléseik során I Miklós igyekezett Ferenc Józsefet meggyőzni arról, hogy a dunai fejedelemségekbe bevonult orosz csapatok nem fogják átlepni a Dunát és védelmi tevékenységuket a folyam bal partjára korlátozzák – *392*

350 „Satire Ménippée" 1594-ben megjelent névtelen francia gúnyirat a Katolikus Liga ellen, amely 1576-ban, a hugenotta háborúk idején alakult és arra irányult, hogy gyongítse a királyi hatalmat és megerősítse a katolikus arisztokrácia korlátlan kiváltságait (A cím eredetileg Varro i. e. I századi római írónál szerepel, aki „Satirae Menippeae"-c írásaiban Menipposz gorog filozófus modorát utánozta) – *396*

351 A párizsi munkások 1848 júniusi nagy felkeléséről van szó, amelyet a burzsoázia véres kegyetlenséggel vert le. – *397*

352 Risquons-Tout belga határfalucska, ahol Franciaországból hazatérő belga republikánus légionisták 1848 márc. 29-én belga katonaságba utkoztek. Ezt az incidenst a belga kor-

mányzat a demokraták üldözésére, nevezetesen a risquons-tout-i per megrendezésére használta fel (v. ö. „Az antwerpeni halálos ítéletek", 5. köt. 362–365. old.) – Delescluze volt akkor a kormánybiztos a Belgiummal határos Département du Nord-ban, amelyen a belga légió átvonult. – *404*

353 A Torres Vedras-i vonalat megerősített állások alkották, melyeket 1810-ben Wellington parancsára a portugáliai Torres Vedras városánál építettek ki, hogy Lisszabont fedezzék a francia csapatok ellen. – *409*

354 A belgiumi hadjáratban (1815) Napóleon, aki jún. 16-án Lignynél megverte a poroszokat, azt tervezte, hogy elvágja őket Wellington angol–holland hadseregétől és így egyenként morzsolja fel ellenfeleit. A döntő waterlooi csatában (1815 jún. 18-án), amikor Napóleon rohamra indult Wellington hadserege ellen, megindultak a Blücher vezette poroszok, a jobbszárnyon megtörték a franciák csatarendjét és oldaltámadásukkal a szövetséges hadseregek javára döntötték el a csata kimenetelét. – *409*

355 Alighogy a dunai harci események megindultak, Gorcsakov, a dunai hadsereg parancsnoka a dunai flottilla egy részét Izmailból átirányította Braila és Galac térségébe. Amikor 1853 okt. 23-án két orosz gőzhajó és nyolc ágyúnaszád elúszott a törökök birtokában levő iszakcsai erőd előtt, tüzérségi harcra került sor, melynek következtében a török helyőrség jelentékeny veszteségeket szenvedett. – *416*

356 Szeraszkeriat – a török birodalom hadügyminisztériuma. – *416*

357 A Rue de Poitiers-i klub az úgynevezett rendpártnak, a két francia monarchista frakció: a legitimisták és az orléanisták (v. ö. 200. jegyz.) koalíciójának vezető szerve. A rendpárt, melyet a konzervatív nagyburzsoázia 1848-ban a proletariátus elleni összefogás céljából hozott létre, 1849-től egészen az 1851 dec. 2-i államcsínyig (v. ö. 254. jegyz.) vezető szerepet játszott a második köztársaság törvényhozó nemzetgyűlésében. Népellenes politikájának csődjét Louis Bonaparte klikkje a maga céljaira használta ki. Baraguay d'Hilliers tábornok, aki a köztársaság éveiben a Rue de Poitiers-i klubot támogatta, az 1851 dec. 2-i államcsíny előestéjén átállt a bonapartisták oldalára. – *416 516*

358 1842 aug. elején Anglia iparvidékein, főként Lancashire-ben sztrájkok és munkásmegmozdulások kezdődtek. Ezt a mozgalmat a szabadkereskedelem hívei igyekeztek kihasználni arra, hogy a kormányt a gabonatörvények eltörlésére rábírják, s ezért sok esetben ők maguk szították a munkások akcióit. De a sztrájkok és demonstrációk lendülete, valamint a munkások által támasztott néhány szociális követelés megrémítette a liberális burzsoáziát olyannyira, hogy támogatta a kormány megtorló rendszabályait. Ezeket az eseményeket részletesen tárgyalja Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" és „Az angol gabonatörvények története" c. írásaiban (lásd 2. köt. 211–473. és 548–552. old.) – *417*

359 Ilyen értelemben szólalt fel Bright és Cobden a szabadkereskedők Béketársaságának (v. ö. 193. jegyz.) edinburghi konferenciáján, melyről a „Times" 1853 okt. 14-én tudósítást hozott. – *418*

360 Idézet a „People's Paper"-ben 1853 okt. 29-én megjelent „Mi olcsó és mi drága" c. cikkből. – *419*

361 „Weekly Dispatch" – angol hetilap, 1801-től 1928-ig jelent meg Londonban; a múlt század 50-es éveiben radikális irányzatot képviselt. – *420*

362 E cikk első részét a New York-i német nyelvű „Reform" 1853 nov. 19-i száma „Perzsia, Oroszország és Dánia" címmel utánnyomásban közölte. – *425*

[363] Herat kereskedelmi csomópont, melynek birtokáért Afganisztán és Perzsia számos háborút folytatott. A hadműveletek későbbi folyamán perzsa csapatok 1856 októberében elfoglalták Heratot, s ezzel kapcsolatban az angol gyarmatosítók Perzsia ellen háborút robbantottak ki, amelynek következtében a sahnak Heratot ki kellett ürítenie. 1863-ban a várost az afganisztáni emir birtokaihoz csatolták. – *425*

[364] 1853-ban a cári kormány katonai hadjáratot indított Kazahsztán ellen, a Szir-Darja felső szakaszán. E hadjárat, melynek parancsnoka Perovszkij tábornok volt, Kokand kánátus ellen irányult, amely kazah területeket hódított meg (Marx tévesen Hivára utal), és arra vezetett, hogy az oroszok kiépítették a Szir-Darja frontvonalat, mely felvonulási területül szolgált a cári Oroszország későbbi, a közép-ázsiai Kokand, Bokhara és Hiva kánátusok ellen indított offenzíváihoz. – *425*

[365] Casino-kormánynak nevezték az 1848 márc. 22-én megalakult új dán kormányt, amely a koppenhágai „Casino" színházban lezajlott tömeggyűlésekkel kapcsolatos forradalmi föllendülés nyomán jött létre. E polgári kormány, melyben részt vettek a konzervatívok és az „Eider-dánok" (v. ö. 236. jegyz.) pártjának képviselői, soviniszta álláspontra helyezkedett Schleswig és Holstein hercegségek nemzeti szabadságmozgalmával szemben és e német területeknek Németországgal való újraegyesítése ellen küzdött. – *426*

[366] Nemzeti Gabonatörvény-ellenes Liga (National Anti-Corn-Law League) szabadkereskedő egyesület, Cobden és Bright gyárosok alapították 1838-ban Manchesterben. A Liga teljes kereskedelmi szabadságot követelt és küzdött a gabonatörvények (v. ö. 308. jegyz.) eltörléséért; a gabona árának csökkentése ugyanis feltétele volt a munkabér csökkentésének és a földbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyöngítésének. A földbirtokosok elleni harcában a Liga igyekezett a munkásokat is felhasználni (v. ö. 358. jegyz.), ezt azonban az önálló munkásmozgalom, a chartizmus föllendülése megakadályozta. A gabonatörvények eltörlése (1846) után a Liga feloszlott. – *428*

[367] A jénai csatában (1806 okt. 14.) I. Napóleon francia hadserege szétverte a porosz hadsereget, ami Poroszország kapitulációjára vezetett. – *432*

[368] 1799 szept. 25–26-án a francia haderő Masséna vezetésével Zürich mellett vereséget mért Rimszkij-Korszakov tábornok orosz hadtestére. Ez a vereség rendkívül nehéz helyzetbe hozta azokat az orosz csapatokat, amelyek Szuvorov vezetésével Felső-Olaszországból közeledtek, hogy egyesüljenek Rimszkij-Korszakov hadtestével. Bár az ellenség jelentős túlerőben volt, Szuvorov csapatainak sikerült számos csapást mérni a franciákra és áttörni magukat a Rajna felső folyásához. Engels 1859-ben megjelent „Po és Rajna" c. írásában nagyra értékelte az orosz csapatok svájci hadjáratát és „az újabbkori alpesi átkelések legnagyszerűbb" teljesítményének nevezte Szuvorov átkelését az Alpokon. *435*

[369] Engels „Az orosz vereségek" c. cikkét, mint Jenny Marx feljegyzéseiből kitűnik, Marx „A munkáskérdés" c. cikkével (lásd 439–441. old.) egy tudósításként küldték el a „New York Daily Tribune" szerkesztőségének. A szerkesztőség megosztotta a tudósítást és nov. 28-án az Engels által írt részt vezércikként, aláírás nélkül közölte a fenti címmel, a Marx által írt részt pedig külön cikként ugyanebben a számban tette közzé, Marx aláírásával. – Az akkoriban Engels rendelkezésére álló sajtóhírek sok téves közlést tartalmaztak, s emiatt Engels cikkében is van néhány pontatlanság. Így például pontatlan a kalafati és oltenicai harcokban szembenálló ellenfelek erőviszonyainak bemutatása; az oltenicai orosz csapatok főparancsnoka Dannenberg volt, nem Pavlov. Amikor Engels később pontosabb adatokhoz jutott hozzá, másképpen értékelte nemcsak a harcoló felek erőviszonyait, hanem a török hadsereg katonai vezetését, valamint a kalafati és oltenicai harcok eredményeit is. (v. ö. „A török háború további menete", 449–454. old. és „A dunai háború", 492–498. old.). – *436*

[370] Az 1849 márc 23-i felső-olaszországi novarai csatában a Radetzky vezette osztrák hadsereg megverte a piemontiakat, ennek következményeként állt helyre az osztrák uralom Észak-Olaszországban. Az osztrák tábornagy ki tudta használni a piemonti harci eróknek Ramorino tábornok árulása folytán történt szétforgácsolódását – *438*

[371] A bírált cikk 1853 nov. 5-én jelent meg az „Economist"-ban (lásd 20. jegyz.) – *439*

[372] „Preston Pilot" – angol hetilap, 1825-től 1888-ig jelent meg – *441*

[373] Idézet Ernest Jonesnak 1853 nov. 4-én a prestoni munkásgyűlésen tartott beszédéből, melyről a „People's Paper" 1853 nov. 12-i száma részletes jelentést kozolt Marx a bizonyára alkalma volt e beszéd szoveget még a „People's Paper" említett számának megjelenése előtt olvasni, minthogy már november 11-én írt cikkeben felhasználja. – *441*

[374] A bírált cikk 1853 nov 12-én jelent meg az „Economist"-ban (lásd 20. jegyz). – *442*

[375] Comité de Salut public (kozjóléti bizottság) – a nemzeti konvent 9–12 tagú bizottsága, Robespierre idején a jakobinus diktatúra (1793 jún. 2.–1794 júl. 27.) irányító szerve. – *446*

[376] 1853-ban a chartisták egy csoportja, E. Jonesszal az élén, létrehozott egy „Tomegmozgalom" nevú szervezetet, azzal a céllal, hogy egyesítse a trade-unionokat és a szervezetlen munkásokat, elsősorban a sztrájkok és egyéb akciók összehangolása végett. Vezetését egy időszakonként összehívott Munkásparlamentre bízták, amelynek kuldotteit a mozgalomhoz csatlakozott trade-unionok osszejovetelein és a szervezetlen munkások gyulésein választották. – A Munkásparlament 1854 márc. 6-án ült össze Manchesterben és márc. 18-ig ülésezett. Megtárgyalta és elfogadta a „Tomegmozgalom" programját és ottagú végrehajtó bizottságot választott Marx, akit tiszteletbeli kuldottként meghívtak, a Munkásparlamentnek levelet kuldott (lásd Marx–Engels Werke, 10. kot., Berlin 1961), melyben az angol munkásmozgalom elsőrendú feladatának egy önálló politikai munkáspárt megteremtését jelolte meg. – A „Tomegmozgalom" nem tudott harci erővé válni, részben mert a trade-unionista vezetők tobbsége elutasította a politikai harcot és nem támogatta az egységes munkásszervezet megalakítását, részben mert a sztrájkmozgalomnak 1854 nyarán bekovetkezett hanyatlása miatt nem sikerult elérni a munkások tömeges részvételét. 1854 márciusa után a Munkásparlamentet tobbé nem hívták össze. – *448 488*

[377] Utalás az angol alsóházra, melynek üléseit 1547-től az 1834-es tűzvészig a St. Stephen kápolnában tartották. Később is gyakran „St. Stephen's" néven említették az alsóházat – *448*

[378] „A nemes tudatú lovag"-ot, mely 1854 januárban A. Cluss és J. Weydemeyer segítségével New Yorkban brosúraként jelent meg, Marx 1853 novemberben írta válaszul A. Willichnek a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" 1853 okt. 28-i és nov. 4-i (33. és 34.) számában kozzétett „Doktor Karl Marx és leleplezései" c. rágalmazó cikkére. Marx pamfletje azt a harcot tukrozi, melyet a proletárforradalmárok a munkásmozgalomhoz csapódott ingatag kispolgári elemek ellen folytattak. Willich bizonyítani próbálta, hogy Marxnak nincs igaza abban, amit „Leleplezések a kolni kommunista perről" c munkájában (lásd 8. kot 389–452 old) a Willich–Schapper-frakció szektás tevékenységéről írt. Marx megcáfolja Willich koholt bizonyítékait, s a Kommunisták Szovetségének (v o 385. jegyz.) kettészakadásához vezető okokat taglalva kimutatja a Willich–Schapper-frakció szektás, kalandor taktikáját. Pamfletjének egyes részleteit Marx az 1852 május-júniusában Engelsszel kozosen írt, „A számkivetés nagyjai" (lásd 8. kot 223–321 old) c munkájából (ez az írás Marx és Engels életében nem jelent meg) vette át. – *455*

379 V. o. Hegel: „Phänomenologie", VI. B. I. a. – *459*

380 „Leleplezések a kölni kommunista perről" c. pamfletjét (lásd 8. kot. 389–452. old.) Marx 1852 okt. elejétől dec. végéig írta; kipellengérezi benne a porosz rendőrállam aláváló módszereit, melyekkel ez a kommunista mozgalom funkcionáriusait uldozte. A pamfletet 1853 januárjában Bázelben nyomtatták ki brosúra formájában, majd az Egyesült Államokban a „Neu-England-Zeitung" (lásd 381. jegyz.) c. bostoni lap részlegesen, és 1853 ápr. végén e lap kiadója brosúra formájában tette kozzé. „A nemes tudatú lovag"-ban Marx a Bostonban kiadott brosúra alapján idézi a „Leleplezések"-et. – *459*

381 „Neu-England-Zeitung" – német nyelvű demokratikus lap, 1852-től Bostonban (Egyesült Államok) német emigránsok adták ki; egyik munkatársa J. Weydemeyer volt. – *459*

382 Morrison-pirulák – akkoriban közmondásos kuruzsló csodaszer. – *460*

383 Az 1854-es New York-i kiadásban e helyen a kiadó a kovetkező lábjegyzetet adta: „Blum úr Philadelphiában van és nem Ausztráliában, és az »Amerikai Munkásszövetség« megalapításakor mint Willich embere a szovetség elnokségében kapott helyet." – *460*

384 Fekete kabinet (Cabinet noir) – Franciaországban XIV. Lajos idején megalakított és a posta mellett mukodő titkos hivatal, amelynek révén a kormány ellenőrizte a lakosság magánlevelezését. Poroszországban, Ausztriában és más európai államokban is mukodott hasonló hivatal. – *461*

385 A Kommunisták Szovetségéről, a proletariátus első nemzetkozi kommunista szervezetéről van szó, mely 1847-ben, az Igazak Szovetségének újjászervezésével kapcsolatban alakult meg. Az Igazak Szovetségét az 1834 óta működő titkos német demokrata-republikánus emigráns-szervezetből, a Számkivetettek Szövetségéből kilépett baloldali elemek 1836-ban alapították Párizsban; voltak csoportjai Németországban, Franciaországban, Angliában és Svájcban. 1847 január végén a szovetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a szovetséghez. Az 1847 június elején Londonban megtartott kongresszuson a szovetség átalakult a Kommunisták Szovetségévé; a régi jelszót – „Minden ember testvér" – felváltották a proletár párt nemzetkozi harci jelszavával: „Világ proletárjai, egyesuljetek!" Marx és Engels részvételével kidolgozták a szovetség szervezeti szabályzatát (lásd 4. köt. 527–531. old.); ebben szabatosan megfogalmazták a kommunista mozgalom végcéljait, kikuszobolték a régi szovetség osszeesküvő vonásait és a szovetséget demokratikus elvekre alapozták. A Szervezeti Szabályzatot az 1847 nov. 29-től dec. 8-ig Londonban tartott második kongresszus hagyta jóvá. A kongresszus megbízta Marxot és Engelst a pártprogram megírásával; ennek eredményeképpen jott létre a „Kommunista Párt kiáltványa" (lásd 4. kot. 437–470. old.). – Az 1848-as februári forradalom után az új Kozponti Vezetőségnek Párizs lett a székhelye. A német forradalom idején a Kozponti Vezetőség megszervezte a forradalmi német munkások hazatérését; Marx és Engels részvételével megfogalmazták forradalmi programjukat: „A Kommunista Párt kovetelései Németországban" (lásd 5. kot. 1–2. old.). A német forradalomban a kommunisták mint a demokratikus mozgalom szélsőbaloldali, proletár szárnya léptek fel és torekedtek egy proletár tomegpárt előfeltételeinek megteremtésére; lapjuk a „Neue Rheinische Zeitung" (v. o. 112. jegyz.) volt. A kommunisták a forradalom valamennyi arcvonalán az első vonalakban harcoltak és nagy tomegbefolyásra tettek szert, az onálló tömegpárt megteremtését azonban a forradalom veresége megakadályozta, a szovetség tagjai kozul sokan bortonbe kerultek vagy kulföldre kényszerultek, a szervezeti kapcsolatok szétzilálódtak. 1849 őszén a szovetség vezető tagjainak nagy része osszegyult Londonban. Az újjászervezett kozponti vezetőségnek sikerult 1850 tavaszára a szervezetet helyreállítani; értékelték a forradalom tapasztalatait és kitúzték az önálló proletár párt megteremtésének feladatát: „A Kozponti Vezetőség uzenete a Kommunisták Szo-

vetségéhez" (lásd 7. köt. 236–245. old.). 1850 márciusától megjelentették a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-t (v. ö. 60. jegyz.). Az 1850 nyarán kiéleződött elvi és taktikai nézeteltérések a forradalom azonnali kirobbantását célul tűző, kalandorkodó Willich–Schapper-csoporttal 1850 szeptemberében szakadásra vezettek. 1850 szept. 15-én Marx javaslatára a Központi Vezetőség hatáskörét a kölni Körzeti Vezetőségre ruházták (v. ö. 7. köt. 513–516. old.); 1850 decemberében új szervezeti szabályzatot dolgoztak ki (v. ö. 7. köt. 523–525. old.). A szövetség tagjainak üldöztetése és tömeges letartóztatása következtében 1851 májusában a szövetség beszüntette tevékenységét Németországban; a kölni kommunista-per (v. ö. 8. köt. 379–452. old.) után, 1852 nov. 17-én a szövetség Marx javaslatára kimondta feloszlását. A Kommunisták Szövetsége mint az első nemzetközi forradalmi proletár szervezet a Nemzetközi Munkásszövetség – az I. Internacionálé – előfutára volt. – *461*

386 Dronke levelét, valamint a továbbiakban említett két levelet (Karl Bruhnét és Rothackerét) mindmáig nem sikerült megtalálni. – *461*

387 Ahriman (Angra Mainyu) óperzsa isten, a gonoszság megtestesítője, örök és engesztelhetetlen ellensége a jóságot megtestesítő Ormuzdnak (Ahura Mazda). – *462*

388 B. Bauer: „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker". – A vallástörténeti irodalomban szinoptikusoknak a három első evangélium szerzőit nevezik. Bauer könyve tartalmazza az evangéliumok változatai és a valóságos történelmi események közti durva ellentmondások kritikáját. – *463*

389 A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének 1850 szept. 15-i ülésén (az ülés jegyzőkönyvét lásd 7. köt. 513–516. old.) következett be a Szövetség kettészakadása. Marx, Engels és követői 1850 szept. 17-én léptek ki a Great Windmill Street-i londoni Német Munkás Művelődésügyi Egyletből (a kilépési nyilatkozatot lásd 7. köt. 402. old.). – Great Windmill Street-i nyilvános Munkásegylet a londoni Német Munkás Művelődési Egylet, melyet 1840 febr. 7-én alapított K. Schapper, J. Moll, H. Bauer, valamint az Igazak Szövetségének más tagjai. Az Egyletben az Igazak Szövetségének, illetve később a Kommunisták Szövetségének tagjai vitték a vezető szerepet. 1847-ben, úgyszintén 1849 szeptemberétől Marx és Engels tevékenyen részt vett az Egylet munkájában. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és több harcostársuk kilépett az Egyletből a Willich–Schapper-frakcióval fennálló konfliktus miatt. – Az 50-es évek végétől Marx és Engels ismét részt vett a Művelődési Egylet tevékenységében. Az Egylet 1918-ig állott fenn, amikor az angol kormány feloszlatta. – *463*

390 Békaegérharc (Batrakhomüomakhia) – ismeretlen szerzőtől származó görög komikus eposz, az „Iliasz" paródiája; szintén Homérosznak tulajdonítják (keletkezési ideje kb. i. e. VI. sz. vége). Ennek mintájára írta a német Georg Rollenhagen (1542–1609) „Der Froschmäuseler oder Geschichte des Frosch- und Mäusekriegs", melyben a békák és egerek harcával kora vallási és dinasztikus harcait példázza. – *463–464*

391 Kinkel és az „Emigrációsklub" más vezérei próbáltak egy úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsönre gyűjtést szervezni. Ebből a célból Kinkel 1851 szeptemberében az Egyesült Államokba utazott. A kölcsön segítségével mesterségesen azonnal forradalmat szándékoztak kirobbantani Németországban. Rugénak az „Emigrációsklubbal" versengő Agitációsegylete ugyancsak elküldte képviselőjét az Egyesült Államokba, hogy egy forradalmi alap javára gyűjtsön. A „forradalmi kölcsön" kísérlete megbukott. Marx és Engels több ízben kigúnyolták Kinkelnek ezt a kalandorötletét, mert káros és meddő kísérletnek tartották az efféle akciókat, amelyek a forradalmi mozgalom lanyhulása idején forradalom mesterséges előidézését tűzték ki célul. – *464*

[392] „Szent Grál" a középkori legenda szerint smaragdból metszett varázserejű kehely; őrzője Parzival (Parsifal) lovag, aki hosszú vándorlás után találta meg. – *464*

[393] Arnold Ruge nevét Marx megtoldja Winkelrieddel, aki félig mondai svájci hős volt, az osztrák elnyomás ellen vívott szabadságharc önfeláldozó résztvevője. Johannes Rongét, aki a katolicizmust a német burzsoáziához akarta idomítani, Marx Melanchthonhoz, Luther barátjához hasonlítja, aki a protestantizmust a fejedelmek érdekeihez akarta idomítani. – *464*

[394] V. ö. Schiller: „Die Bürgschaft". – *464*

[395] Demagógoknak nevezték a német államok miniszterei karlsbadi konferenciáján (1819 aug.) hozott határozatokban a német értelmiség ellenzéki mozgalmának résztvevőit. Ez a mozgalom a bécsi kongresszus (v. ö. 10. jegyz.) után lendült fel, amikor a Napóleon elleni harcok idején létrejött német diákegyletek számos tagja fellépett a német államok reakciós rendszerei ellen; politikai tüntetéseket szerveztek, melyeken Németország egyesítését követelték. 1819-ben egy Sand nevű diák megölte Kotzebue cári ügynököt, a Szent Szövetség (v. ö. 8. jegyz.) hívét, s ez ürügyül szolgált a „demagógok" üldözésére. – *465*

[396] „A német birodalmi alkotmány-hadjárat", melyben Engels a Porosz Rajna-tartományban, Pfalzban és Badenban lezajlott 1849-es felkelés történetét vázolta, 1850-ben a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 1., 2. és 3. számában jelent meg. Az utalás a 4. („A köztársaságért halni!") fejezetre vonatkozik (lásd. 7. köt., 156–190. old.). – *466*

[397] Az ún. besançoni századról van szó, amelyet Willich az 1848 áprilisi badeni felkelés Besançonba emigrált résztvevőiből alakított, és amely Willich vezetésével részt vett az 1849 május–júniusi badeni-pfalzi felkelésben. – *467*

[398] Utalás a Thermopülai-szoros hősies védelmére: a görög–perzsa háború idején, i. e. 480-ban Leónidasz király vezetésével 300 spártai védte a Thermopülai-szorost a perzsák egész hadserege ellen; a csatában Leónidasz és egész csapata elpusztult. – *467*

[399] V. ö. 7. köt. 167–170. old. – *467*

[400] 1849 szeptemberében Marxot beválasztották a londoni német emigránsokat segélyező bizottságba, mely a Német Munkás Művelődési Egylet mellett működött. Minthogy a kispolgári demokrata emigránsok a londoni német emigránsok proletár elemeit befolyásuk alá akarták vonni, terveik keresztezésére a bizottság Marx és a Kommunisták Szövetsége (v. ö. 385. jegyz.) más vezetőinek javaslatára átalakult Szociáldemokrata Menekültbizottsággá, melynek vezetői közé tartozott Marx és Engels. 1850 szeptember közepén Marx és Engels bejelentették kilépésüket a Menekültbizottságból, mert ennek többsége a Willich–Schapper-frakció befolyása alá került. – *467*

[401] A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének említett ülése 1850 augusztus utolsó napjaiban folyt le. – *468*

[402] Szamiel (Szammaél) a démonok fejedelme vagy a rossz megtestesülése a középkori kabalisztikus irodalomban. – *470*

[403] A „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" 1853 nov. 4-i számában közölt helyesbítés így hangzik: „Franciától nem származhatott, mert annak nem jutott volna eszébe tudósítását a németekkel kezdeni. Érdektelentől sem, mert ahhoz túlságosan à propos volt." – *471*

[404] „Le Précurseur" – polgári napilap, 1836-tól jelent meg Antwerpenben – *471*

[405] Az utalás Marx es Engels 1850 márciusában írt korlevelére (v o. 385. jegyz.) vonatkozik: „A Központi Vezetőség uzenete a Kommunisták Szovetségehez" (lásd 7. kot 236–245. old). – *473*

[406] Utalás a Willich–Schapper-frakcióra (v o. 385 és 389. jegyz). – *475*

[407] V. o Biblia, Máté 25, 32 – *476*

[408] „The Red Republican" – chartista hetilap, Julian Harney adta ki 1850 júliusától novemberéig; ebben jelent meg első ízben angolul a „Kommunista Párt kiáltványa". – *476*

[409] „Notes to the People" – chartista hetilap, 1851-től 1852-ig jelent meg Londonban, E. Jones szerkesztésében. Marx és Engels kozremukodtek a lap szerkesztéseben és kiadásában, s 1851 júniusától 1852 áprilisáig számos cikkuk jelent meg benne. – *476*

[410] Utalás Marxnak és Engelsnek a párizsi munkások 1848 júniusi hősi felkeléséről, továbbá a frankfurti nemzetgyulés gyáva politikája, a porosz nemzetgyulés megalkuvó állásfoglalása és a márciusi egyletek vezetői ellen írt cikkeire (lásd 5. és 6. kot.). – A márciusi egyletek Németország kulonbozó városaiban mukodtek mint a Kozponti Márciusi Egylet alcsoportjai. A kozponti egyletet 1848 novemberének végén Majna-Frankfurtban a nemzetgyulés baloldali képviselői alapították. Kispolgári demokrata vezetői, Frobel, Simon, Wesendonck, Raveaux, Eisenmann, Vogt, forradalmi cselekedetek helyett megelégedtek a frázispufogtatással, gyáván és határozatlanul viselkedtek képteleneknek bizonyultak az ellenforradalom elleni harcra. – *476*

[411] Landwehr – eredetileg általános felfegyverzes, népfelkelés Az állando hadsereg bevezetésével előbb elvesztette jelentőségét, de a napoleoni háborúk idején kifejlesztették a Landwehr-rendszert a katonailag kiképzett hadkotelesek idősebb évfolyamainak hadi szolgálatba való bevonására. A tilsiti béke (1807) után a Landwehr már komolyabb szerepet játszott és szoros kapcsolatban állt az állandó hadsereggel. A porosz Landwehr-rendszert Scharnhorst 1813 marc. 17-i tervezete szerint építették ki. Két korosztályra oszlott: 26–32 és 32–39 évesek; az utóbbiakat helyőrségi és megszálló csapatoknak szánták. A porosz torvények szerint a Landwehrt csak háborúban lehetett behívni – *478*

[412] Utalás Ausztria és Poroszország 1850 őszén kiélezodott konfliktusára. A Németország hegemóniájáert folyó versengéssel kapcsolatos konfliktus kozvetlen indítéka a hessení forrongások kitorése volt. Ausztria és Poroszország azon viszálykodtak, hogy melyikuknek van joga beavatkozni Hessen belugyeibe és letorni a lázongásokat. Amikor végul osztrák csapatok vonultak be Hessenbe, a porosz kormány elrendelte a mozgósítást és szintén csapatokat kuldott oda, I. Miklós cár nyomására azonban Poroszország minden komolyabb ellenállás nélkul atengedte a terepet Ausztriának. – *478*

[413] Mint Marx „Vogt úr" címu pamfletjéből kiderul, az illető Schimmelpfennig volt. (V. o. Marx–Engels Werke, 14 kot., Berlin 1961.) – *480*

[414] „Blanqui pohárkoszontője" unnepi beszéd, melyet a Belle-Ile elnevezesú fegyencszigeten raboskodó Blanqui kuldott a „Banquet des Egaux" (Egyenlók bankettja) előkészítő bizottságának. Ezt a bankettot, ill nemzetkozi osszejovetelt 1851 febr. 24-ére, a párizsi februári forradalom évfordulojára szervezték a Willich–Schapper-frakcioval egyuttmukodve a francia kispolgári emigránsok (Louis Blanc) es a blanquisták (Barthélemy, Adam stb) A pohárkoszontőt, amelyben Blanqui leleplezte Louis Blanc-t és a volt ideiglenes kormány tobbi tagját, a bankett szervezoi szándékosan eltitkolták, de Blanqui

barátai kulonböző francia újságokban kozzétették. Marx és Engels 1851 tavaszán lefordították németre és angolra, s rovid bevezetővel látták el (lásd 7. köt. 526–528. old.). – A német fordítást 30 000 példányban kinyomtatva Németországban, valamint Angliában is terjesztették. – *481*

[415] Shakespeare: „King Lear", II. felv. 2. szín. – *483*

[416] Utalás az 1848 márc. 21-i királyi kiáltványra, melyben IV. Frigyes Vilmos – az 1848-as márciusi porosz forradalom barikádharcaitól megijedve – hazug ígéretet tett rendi képviselőtestület, alkotmány, eskudtszékek stb. bevezetésére. – *484*

[417] Az 1848-as forradalom előtti időszakban a német ellenzéki vallási áramlatok – az ún. német-katolicizmus és a protestáns szabad közösségek – kísérleteket tettek egy össznémet nemzeti egyház teremtésére. A német-katolicizmus mozgalma 1844-ben bontakozott ki; a polgárság és kispolgárság jelentős rétegeit ragadta magával. A német-katolikusok elutasítottak egy sor katolikus hittételt és szertartást, s igyekeztek a katolicizmust az erősödő német burzsoázia igényeihez idomítani. – Az ún. szabad közösségeket 1846–47-ben alakította meg a „Fény barátai" (Lichtfreunde) elnevezésű, 1841-ben keletkezett vallási áramlat, amely a hivatalos protestáns egyházban uralkodó pietizmus, szélsőséges misztícizmus és álszentesség ellen irányult és a német polgárságnak a reakciós állapotokkal való elégedetlenségéből fakadt. A hivatalos protestáns egyháztól különvált szabad közösségek 1847 márc. 30-án megkapták a szabad vallásgyakorlás jogát. – 1859-ben a „Fény barátai"-nak szabad közösségei egyesültek a német-katolikusok közösségeivel. – *485*

[418] Az 1853 nov. 20-i manchesteri chartista gyűlés idézett határozata és Jones beszédének szövege a „People's Paper" (lásd 63. jegyz.) 1853 nov. 26-i számában jelent meg. – *491*

[419] Engels nyilván „A török háború további menete" c. cikkére utal (lásd 449–454. old.), jóllehet ebben a jelzett megállapítás ilyen határozott formában nem szerepel. Hasonló gondolatot tartalmazó más cikk nem jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. – *492*

[420] Utalás azokra a gazdaságtörténeti művekre, amelyek az „ártörténettel", az angol gazdaságtörténet egyik legtöbbet vizsgált területével foglalkoztak. A legrészletesebb és legjobb ilyen munkák szerzője Th. Tooke, akinek „A History of Prices" c. műve akkoriban jelent meg folyamatosan (1838–57) Londonban. – *500*

[421] Prosperity-Robinson – F. J. Robinson, aki mint angol pénzügyminiszter 1825-ben közvetlenül a válság kitörése előtt tartós prosperitást jósolt az angol gazdaságnak. – *501*

[422] Püthia a delphoi-i jósda papnője. – *504*

[423] „The Guardian" – angol hetilap, 1846-ban alapították Londonban, az anglikán egyház szócsöve. – *506*

[424] „Ostdeutsche Post" – osztrák napilap, 1848-tól 1866-ig jelent meg Bécsben, mérsékelt liberális irányzatú. – *508*

[425] Habeas Corpus Act – 1679-ben elfogadott angol törvény, amely biztosítja, hogy szabad embert ne lehessen ítélet nélkül letartóztatni, és kötelez minden hatóságot, hogy a High Court of Justice (Legfelsőbb Bíróság) utasítására a letartóztatott személy „testét" záros határidőn belül a főtörvényszék elé állítsa. – *509*

[426] Sir J. Graham angol belugyminiszter 1844-ben utasította a postai hatóságokat, hogy az olasz politikai emigránsok leveleit kézbesítés előtt nyissák fel és tartalmukat közöljék az

osztrák hatóságokkal. Valószínű, hogy ez hozzájárult a Bandiera testvérek elfogásához és kivégzéséhez. 1846-ban Graham lemondásra kényszerült, mert szégyenletes intézkedésével magára vonta a közvélemény haragját. – A Bandiera testvérek (az osztrák hadsereg olasz tisztjei, egy titkos összeesküvő szervezet tagjai) egy kisebb csoport olasz hazafival 1844 júniusában partra szálltak Kalábriában, hogy felkelést robbantsanak ki a nápolyi Bourbonok és az osztrák uralom ellen. Árulás folytán az expedíció résztvevőit elfogták, a Bandiera testvéreket agyonlőtték. – *509*

427 A peelisták R. Peel (1788–1850) államférfi hívei; Peel eredetileg a mérsékelt torykból (lásd 3. jegyz.) általa újjászervezett Konzervatív Pártra, valamint a whigek jobboldali csoportjára támaszkodott; 1846 után a Konzervatív Párt felbomlott, s a peelisták csak egy kisebb parlamenti csoportot alkottak. – *510 513*

428 A szinopi öbölben 1853 nov. 30-án az orosz fekete-tengeri flotta Nahimov altengernagy vezetésével rajtaütésszerűen megtámadott egy török flottillát, mely csapatokat szállított a Kaukázus partjára. A szinopi csatában orosz részről hat sorhajó és két fregatt vett részt, török részről tizenhat hajó, köztük két gőzhajó, melyeket a parti ütegek tüze is támogatott. Mivel azonban az orosz hajóhad jobban fel volt szerelve ágyúkkal, a törökök súlyos veszteségeket szenvedtek: 15 hajójuk elsüllyedt és a flottilla parancsnoka, Oszmán pasa fogságba esett. A szinopi orosz győzelem, amely jelentősen megerősítette Oroszország katonai helyzetét a Fekete-tengeren, egyidejűleg siettette Anglia és Franciaország belépését a háborúba az oroszok ellen. – *512*

429 A dunai fejedelemségek megszállására vonatkozó határozattal kapcsolatban I. Miklós cár 1853 jún. 26-án (14-én) kiáltványt bocsátott ki, s ebben, valamint több más diplomáciai dokumentumban a cári kormány kijelentette, hogy a dunai fejedelemségek megszállásának célja olyan „anyagi biztosítékok" megszerzése, amelyek a törökországi görögkeleti egyház jogainak és kiváltságainak védelmét és a szultán Oroszországgal szemben vállalt kötelezettségeinek teljesítését szavatolják. – *513*

430 A windsori kastély angol királyi kastély (Berkshire-ben), Hódító Vilmos építtette, Viktória királynő állandó lakhelye volt. – *514*

431 Saint John's Wood és Chelsea London sűrűn lakott kerületei. A claremonti kastélyt (London környékén) az 1848 februárjában Angliába emigrált orléans-i Lajos Fülöp és családja rendelkezésére bocsátották. – *514*

432 A Buckingham-palota (London, St. James Park) építését 1703-ban kezdték el, 1837 óta az angol királyi palota. – *514*

433 Várgrófoknak gúnyolták hatalomvágyuk és reakciós törekvéseik miatt a törvényhozó gyűlés ama 17 orléanista és legitimista (v. ö. 200. jegyz.) képviselőjét, akiket a belügyminiszter 1850 máj. 1-i rendeletére megbíztak az új választójogi törvény tervezetének kidolgozásával. A gúnynév Victor Hugo francia írónak a középkori Németországban játszódó „Les burgraves" (A várgrófok) c. drámájából ered; várgrófnak (Burggraf) hívták annak idején Németországban az egyes városok és körzetek kormányzóit, akiket a császár nevezett ki. – *515*

434 Célzás Malet tábornoknak 1812 októberében I. Napóleon ellen szőtt sikertelen összeesküvésére; ebben résztvettek royalisták is meg republikánusok is, akik a napóleoni hadsereg oroszországi vereségére építettek, valamint arra az általuk terjesztett álhírre, hogy Napóleon elesett az orosz hadjáratban. – *515*

435 Palmerston 1853 dec. 16-án jelentette be kilépését Aberdeen koalíciós kormányából. Lemondását nem fogadták el és hamarosan újból elfoglalta belügyminiszteri posztját. – *519*

436 Utalás a „Lord Palmerston" cikksorozat harmadik cikkére (v. ö. 304. jegyz.), melyet Tucker kiadó a „New York Daily Tribune" 1853 nov. 4-i száma alapján „Palmerston és Oroszország" címmel Londonban brosúra formájában kiadott. – *521*

437 E cikkéhez Engels elsősorban az angol sajtó jelentéseit használta fel, ezek azonban a krími háború eseményeit elfogultan ismertették, és az orosz hivatalos jelentéseket tendenciózusan magyarázták. Ebből ered az a néhány pontatlanság, amely az 1853 nov. 30-i szinopi csata (v. ö. 428. jegyz.) leírásában, a két fél erőviszonyainak, a fekete-tengeri orosz flotta harcképességének és harci cselekményeinek megítélésében található. Így például Engels az angol sajtóból vette át a fekete-tengeri orosz flotta taktikai gyöngeségéről szóló hamis hírt és azt a helytelen adatot, hogy e flotta legénysége úgyszólván kizárólag „szárazföldi patkányokból" és főleg lengyel zsidókból állt. A szinopi csata jelentőségének alábecsülésében szerepe volt annak is, hogy Engels közvetlenül az események után írta publicisztikai jellegű cikkét, melynek politikai tendenciája a cárizmus, az európai reakció akkori fő védőbástyája ellen irányult. – *523*

438 Az ahalcihei ütközet 1853 nov. 26-án zajlott le. – *523*

Marx és Engels életének és tevékenységének adatai

(1853 március – december)

1853

március A nyugati hatalmak és a cári Oroszország élesedő balkáni és kozelkeleti ellentéteivel kapcsolatban Marx és Engels levélben cserélik ki nézeteiket a keleti kérdésről. – Marx kérésére Engels a „New York Daily Tribune" számára néhány cikket ír („A torok kérdés lényege", „A torok kérdés", „Mi lesz az európai Torokország sorsa?"), melyekben elemzi a keleti kérdést, síkra száll a torok feudális állam elnyomása alatt élő balkáni szláv népek függetlenségi törekvései mellett, s arra a kovetkeztetésre jut, hogy a torok probléma megoldása az európai forradalomra vár

kb. március második fele Marx, aki legsurgetőbb feladatának gazdasági elmélete kidolgozasát tartja, mindjobban elmélyed a politikai gazdaságtan tanulmányozásában, tobbek kozt Spencer, Newman, Opdyke, Banfield angol kozgazdászok muveit, valamint az „Economist"-ot olvassa és kivonatolja. Kulonosen a pénzforgalom, a földbirtok és földjáradék kérdéseivel, a népesedési elmélettel és az állam szerepének problémájával foglalkozik. Kozgazdasági tanulmányainak anyagából sokat felhasznál publicisztikai tevékenységében

április Engels ismét foglalkozik hadászati tanulmányokkal, kulonosen nagy figyelmet szentel a magyar forradalmi harc és az 1848–49-es olasz harc történetének, s kidolgozza azt a taktikát, melyet a cári Oroszország elleni háború esetén egy forradalmi hadseregnek kovetnie kellene Engels, aki nagy jelentőséget tulajdonít az orosz forradalmi mozgalom perspektíváinak, elolvassa A Herzen művét: „Du développement des idées révolutionnaires en Russie" (A forradalmi eszmék fejlődése Oroszországban) Folytatja az orosz nyelv tanulmányozását és délszláv nyelvekkel is foglalkozik. – Marx nagy figyelemmel kíséri az ázsiai gyarmati és függő országok történetét és jovőbeli fejlődését, olvassa és kivonatolja MacCulloch, Klemm, Bernier, Szaltikov és mások muveit India és Kína történetéről és gazdaságáról. Minthogy az angol parlamentben kuszobon áll India igazgatásának megvitatása, tanulmányozza a parlament kékkonyveit és a Kelet-Indiai Társaság történetét

április–november Marx és Engels állandó kapcsolatot tartanak fenn a Kommunisták Szovetségének volt tagjaival, Joseph Weydemeyerrel és Adolph Cluss-szal, akik az Egyesult Államokban propagálják a tudományos kommunizmust; ehhez Marx és Engels nagy segítséget nyújtanak nekik. Minthogy Weydemeyer és Cluss munkatársai a „Reform"-nak, az amerikai német munkások egyesulete (Amerikanischer Arbeiterbund) lapjának, Marx és Engels Eccariust, Piepert, Dronkét és más híveiket is bevonják az újság munkájába. A „Reform"

„New York Daily Tribune" alapján német fordításban kozli Marx és Engels egyes cikkeit

április 1 és 8 Marx két cikket ir a berlini rendőrség által megrendezett „forradalmi osszeesküvésről", amelyet az angol kormány a londoni politikai emigránsok rendőri felugyeletének szigorítására használt fol. E cikkeket a „Tribune" ápr 18-án és 21-én kozolte

kb április 9 – májusig Marx és Engels hasztalanul fáradoznak „A számkivetés nagyjai" (a kispolgári demokrácia vezéreit leleplező pamfletjuk) kiadása ugyében.

április 9 Marx Clusstól pontosan értesul W. Hirsch rágalmazó cikksorozatának – „Die Opfer der Moucharderie" (A besúgás áldozatai) – az Egyesult Államokban készulo kiadásáról, mire ápr. 9-én cikket ír (a „Belletristisches Journal und New Yorker Kriminalzeitung" maj. 5-i száma kozli), melyben leleplezi Hirsch gyanús szereplését a londoni emigrációban, és megcáfolja hazug állításait. Hirsch azt a hírt terjesztette, hogy a „Számkivetes nagyjai" kezirатát Marx átadta a porosz rendőrségnek Marx ismerteti a tényállást a kézirатot Bangyának adta át, aki őt azzal áltatta, hogy talált rá kiadot De mégha Bangya valóban a porosz rendőrséghez juttatta volna is a kézirатot, a rendőrseg akkor sem megy vele sokra, mert a pamflet az emigráció hóseit „nem mint veszedelmes államellenes forradalmárokat, hanem mint az ellenforradalom torlorongyait" mutatja be

április 12 Engels levelet ír Weydemeyerhez, s ebben az europai politikai és gazdasagi helyzet elemzése alapján kifejti nézeteit egy új kontinentális forradalom perspektíváiról és a proletárpártnak az elkovetkező nemetországi forradalmi harcokban kovetendó taktikájáról E level egy részletet névtelen cikként a „Reform" máj 4-i számában Weydemeyer kozzétette – Marx a „People's Paper" reszére cikksorozatot ír az angol koalíciós kormány költségvetéséről és annak népellenes jellegéről E sorozat első cikke („Az új pénzugyi buvészmutatvány, vagy Gladstone meg a pennyk") a „People's Paper" ápr. 16-i számában jelent meg; némi változtatással Marx elkuldte a „Tribune"-nak is („A kormány vívmányai"), mely ápr 27-en kozolte

április közepe Cluss kozli Marxszal, hogy a „Tribune" 1853 febr 9-i szamában megjelent cikkéből a „Sutherland hercegnő és a rabszolgaság" c részt a „Der Wecker" c demokratikus újság márc 28-i száma, valamint tobb mas amerikai újság is kivonatosan utánnyomta

kb. április 24 Marx „Leleplezések a kolni kommunista perről" c. pamfletje brosúra formájában megjelenik Bostonban (USA), kb. 500 példányban

április 26–29 Marx kérésére Engels cikket ír a „Tribune" részere Svájc politikai helyzetéről. E cikket Marx megtoldja az angol kormány emigránsuldozéséről beszámoló tudósítással és ápr. 29-én elkuldi a szerkesztőségnek. A „Tribune"-ban kettéosztva jelent meg. máj 14-én („A roppentyu-ugy – A svájci felkelés") és máj 17-en („A svájci koztársaság politikai helyzete").

április 26 Marx egy névtelen kozlésből megtudja, hogy Stieber berlini rendőrfőnok és Goldheim porosz rendortisztviseló Londonba érkeztek, és hogy még mindig kapcsolatban állnak Hirsch-sel Ellenőrzi a kozolt adatok helyességét, s értesíti Weydemeyert és Clusst, hogy hozzák nyilvánosságra e tényeket az amerikai munkássajtoban, ő maga is említést tesz róluk „A roppentyu-ugy – A svájci felkelés" c. cikkében – Engels az angol és a francia kereskedelem és ipari termelés visszaesésével kapcsolatban egész sor olyan tenyt kozol levelben Marxszal, melyek a kapitalista konjunktúra ingatag voltát bizonyítják.

április 28 Lassalle felkéri Marx feleségét, közölje vele, hogy a „Tribune" mely számaiban jelentek meg Marx cikkei, mert szeretné ezeket beszerezni.

április vége A Marx-család anyagi szükséget szenved; Marx műveit nem könnyű kiadatni és a „Tribune" rendszertelenül fizeti a beküldött cikkek honoráriumát. Engels pénzzel segíti Marxot és családját.

április 30–május 19 Marx Engelsnél tartózkodik Manchesterben.

május Engels a keleti országok történetét tanulmányozza; foglalkozik a perzsa nyelvvel, Háfiz, a költő és Mirkhond, a történetíró műveit eredetiben olvassa.

május 20 Marx a „Tribune" részére cikket ír a kínai helyzetről („Forradalom Kínában és Európában"). – Engels elküldi Marxnak, hogy továbbítsa Freiligrathnak (a Kommunisták Szövetsége Kölnben elítélt tagjai és azok családjai részére gyűjtött segély pénztárosának) a Weydemeyertől érkezett pénzt, mely a Marx, Engels és követőik felhívására indított amerikai gyűjtés eredménye.

május 24 Marx cikksorozatot kezd írni Indiáról a „Tribune" számára abból az alkalomból, hogy az angol parlamentben a Kelet-Indiai Társaság alapokmányának meghosszabbításával kapcsolatban napirendre kerül az indiai kérdés megvitatása. E sorozat első cikke („A holland helyzet – Dánia – A brit államadósság konvertálása – India, Törökország és Oroszország") jún. 9-én jelenik meg a „Tribune"-ban.

kb. május 25 Engels tanulmányozza Charles Forster „The Historical Geography of Arabia" (Arábia történeti földrajza) c. művét.

kb. május 26–június 14 Marx és Engels a keleti országok történelmének kérdéseiről leveleznek. Marx kiemeli, hogy ezekben az országokban nem volt földmagántulajdon. – Marx tanácsára Engels elolvassa François Bernier művét az indiai nagymogulok államairól.

május 27–június 7 Marx több cikket ír a „Tribune" részére Angliának az orosz–török konfliktussal kapcsolatos magatartásáról. Ezek a cikkek a „Tribune" jún. 10-i, 14-i és 22-i számában jelennek meg.

kb. május 31 Engels Amerikából 440 példányt kap a „Leleplezések a kölni kommunista perről" bostoni kiadásából. Néhány példányt megtart manchesteri terjesztésre, a többit elküldi Marxnak.

május vége–június eleje Marx és Engels Weydemeyertől és Clusstól értesítéseket és újságkivágásokat kapnak arról a polémiáról, melyet Weydemeyerék a német nyelvű amerikai sajtóban folytatnak Willichhel, aki a „Leleplezések a kölni kommunista perről" miatt támadta Marxot.

június Marx a British Museum könyvtárában dolgozik, tanulmányozza és kivonatolja Chapman, Dickinson, Mill, Campbell, Murray és más szerzők Indiáról szóló műveit, továbbá Droysen, Samwer és Olshausen Dánia történetével foglalkozó könyveit. Kutatásainak eredményeit felhasználta a „Tribune"-nak írt tudósításaiban, nevezetesen a dániai események alakulására vonatkozó beszámolóiban.

június–július Marx levelezést folytat Lassalle-lal a „Leleplezések a kölni kommunista perről" illegális németországi terjesztéséről. Engels azt javasolja, hogy fonalküldeményekben csempésszék be Németországba a brosúrát. A németországi

terjesztés terve a kuldemény illegális eljuttatásának nehézségei miatt meghiúsul.

június eleje–július közepe Marx tobb értesítést kap arról, hogy tudósításait az amerikai olvasók és a „Tribune" tulajdonosai igen nagyra becsulik.

június 2 Marx egyik levelében panaszkodik Engelsnek amiatt, hogy a „Tribune" szerkesztősége egyes elvi jelentőségu cikkeiket önkényesen vezércikként kozli a szerzők megnevezése nélkul. Hangsúlyozza, hogy tiltakozni fog ez ellen Dananál.

kb június–1854 szeptember Marx levelezést folytat Danaval tudósításainak vezércikkek céljára való felhasználásáról Ismételten koveteli, hogy vagy tuntessék fel a nevét minden írásán vagy egyiken sem. A szerkesztőség ez utóbbi mellett dont: 1855 áprilisáig már csak néhány cikk jelenik meg Marx nevével, a későbbiek pedig kivétel nélkul névtelenul.

június 2–9 Marx és Engels, akik igyekeznek kovetőiknek, a Kommunisták Szovetsége volt tagjainak erkolcsi és anyagi segítséget nyujtani, azon fáradoznak, hogy Wilhelm Wolff és Wilhelm Pieper részére munkát szerezzenek.

június 14 Marx, miután megkapta Carey amerikai kozgazdásztól ennek „Slavery at home and abroad" (Rabszolgaság belfoldon és kulfoldon) c konyvét, melv idéz Marx „Sutherland hercegnő és a rabszolgaság" c cikkébol (forrásként csupán annyit jelolve meg, hogy az adatok „egy újabb angol írotol származnak"), Engelshez írt levelében kritikai megjegyzéseket tesz a mure, valamint a szerző más munkáira is

junius közepe Marx levélben azt tanácsolja Clussnak és Weydemeyernek, hogy a „Reform" szerkesztőségében megnovekedett kispolgári befolyás ellenére dolgozzanak továbbra is a lapban, mivel Amerikában a proletárforradalmároknak más lap nem áll rendelkezésre; lankadatlanul igyekezzenek a „Reform" irányvonalát forradalmi szellemben befolyásolni. – Marx elkuldi Clussnak Carey kozgazdasági nézeteire vonatkozo kritikai megjegyzéseit; Cluss felhasználja oket egyik cikkéhez, mely szeptemberben jelenik meg a „Reform"-ban.

június 17 Marx cikket ír („Angol prosperitás – Sztrájkok – A torok kérdés – India") a „Tribune" részére Anglia bel- és kulpolitikájáról, az angliai sztrájkmozgalom kibontakozásáról és a chartista agitáció felélénkuleséről E cikkel kezdi meg Marx az angol munkásmozgalom kérdéseinek rendszeres tárgyalását.

kb június 20 Cluss levélben beszámol Marxnak az amerikai német munkásszovetség kozponti bizottsága uléséről, amelyen megvitatták a „Reform" irányzatát és a tobbség Weydemeyernek Marx és Engels elméleti es taktikai elvein alapuló irányvonala mellett foglalt állást.

június 25 Megjelenik a „Tribune"-ban Marxnak az angol gyarmatosítási módszereket leleplező cikke: „A brit uralom Indiában".

június 28 Marx cikket ír a „Tribune"-nak az ír bérleti jogról, az angol foldbirtokosoknak az ír parasztokat kiuzsorázó módszereiről („Az indiai kérdés – Az ír foldbérleti jog")

június vége Marxot meglátogatja nővére, Louise, és ennek férje, Jaan Carel Juta, akik jún. 5-én Trierben kotottek házasságot.

július eleje Engels olvassa A Herzennek a jobbágyrendszer ellen írt és a londoni Szabad Orosz Nyomda kiadásában megjelent kialtványát· Юрьев день! Юрьев

день! Русскому дворянству" (Gyorgy-nap! György-nap! Az orosz nemességhez).

kb. július–október Marx az 1807–1850 közti időszakra vonatkozó parlamenti tudósításokat, diplomáciai dokumentumokat és anyagokat tanulmányozza, emellett különös figyelmet szentel az angol külpolitika történetének.

július 5–29 Marx hat cikket ír a „Tribune"-nak külpolitikai kérdésekről, az angol gazdasági és politikai helyzetről, Írországról, Indiáról. Amikor Oroszország megszállja a dunai fejedelemségeket, Marx tudósításainak egész sora főleg a cárizmus terjeszkedési törekvéseit, az orosz–török konfliktust, az angol diplomácia eljárását és az angol parlamentben e kérdésekről folyó vitákat taglalja.

július 9 Dr. Abraham Jacobi német emigráns, a kolni kommunista per egyik vádlottja, bortonbuntetésének kitöltése után Angliába utazik, ahol felkeresi Marxot. Marx ajánlólevelet ad neki Engelshez, aki igyekszik őt Manchesterben elhelyezni.

július vége – augusztus eleje Engels Londonba utazik, hogy találkozzék anyjával, aki rovid látogatásra érkezett Németországból.

augusztus 8 Megjelenik a „Tribune"-ban „Az indiai brit uralom várható eredményei" c. cikk, melyben Marx osszefoglalja Indiára vonatkozó észrevételeit, s arra a következtetésre jut, hogy az angol gyarmati uralom tönkretette India mezőgazdaságát és hagyományos iparát, de vasúthálózat létesítésével megveti India korszerű iparának, tehát haladásának és végső soron felszabadulásának anyagi előfeltételeit.

augusztus–szeptember Marxnak súlyos anyagi gondjai vannak; már legfontosabb szükségleti tárgyait is elzálogosította. Engelstől sürgős segítséget kér.

augusztus közepe Marxot felkeresi H Heise, aki Angliába emigrált; személyes kapcsolatban maradnak, míg Heise 1854 márciusában Manchesterbe nem költozik.

kb. augusztus 19 Marx Freiligrath révén levelet kap Philadelphiából K. W. Kleintől, a Kommunisták Szovetsége volt tagjától, aki javasolja, hogy állítsák helyre a kapcsolatot a Kommunisták Szovetsége volt londoni Kozponti Vezetőségének tagjai és az egykori solingeni, elberfeldi és düsseldorfi csoportok között. Marx válaszlevelében azt a tanácsot adja neki, hogy tartsák fönn a gyári munkások onálló szervezetét és védjék meg a kispolgári elemek behatolásától; Londonnal a kapcsolatot konspirációs okokból csak személyes érintkezés útján tartsák fenn.

augusztus 30 – szeptember 3–4 A „Morning Advertiser"-ben Bakunyinról megjelent cikkekkel kapcsolatban, amelyek rágalmakat tartalmaztak a „Neue Rheinische Zeitung"-ról, Marx nyílt levelet ír a „Morning Advertiser" szerkesztőjéhez. Ebben a rágalmakat visszautasítja és tisztázza a „Neue Rheinische Zeitung"-nak 1848-ban Bakunyinnal kapcsolatban tanúsított magatartását. Ezt a levelet a „Morning Advertiser" szeptember 2-án kozzéteszi, de amikor újabb közlemény jelenik meg a lapban a „Neue Rheinische Zeitung" ellen és Marx újból ír a szerkesztőségnek, ez nem hajlandó közolni Marx cáfolatát, amely ennélfogva a „People's Paper" szept. 10-i számában jelenik meg.

augusztus 30–szeptember 27 Marx hat cikket ír a „Tribune"-nak a keleti kérdésről, az európai gazdasági helyzetről, egy fenyegető gazdasági válság előjeleiről, az angol munkásmozgalomról és az anglai sztrájkokról, Robert Peel 1844-es bankreformjáról és az európai gabonahiányról.

szeptember 29 Oroszország és Torokország háborús készülődeseit tekintve Engels cikket ír a dunai csapatok erővíszonyairól Ezzel a cikkel („Az oroszok Torokországban"), mely okt 17-én vezércikként jelenik meg a „Tribune"-ban, Engels megkezdi hadászati cikkeinek sorozatát a krími háborúról Engels konkrét adatokat szolgáltat Marxnak az angol ipar egyes ágainak helyzetéről.

október 4–december 6 A kekkonyvek, parlamenti tudósítások, diplomáciai okmányok es sajtókozlemények beható elemzése alapjan Marx nyolc cikkből állo cikksorozatot ír Palmerstonról és az egész angol kormányzati rendszerről A nyolc cikk október 22-tól december 24-ig jelenik meg a „People's Paper"-ben, kozuluk hatot vezércikként kozol a „Tribune", egyes cikkeket német nyelven a „Reform". A sorozat iránt nagy volt az érdeklodés, egyes cikkeit tobb lap is átvette es brosúra-alakban is tobb ízben megjelentek

október 12 Engelsnek írt levelében Marx elemzi a franciaországi helyzetet es javasolja Engelsnek, írjon cikket azokról a valószínu kovetkezményekről, melyeket a fenyegető gazdasági válság a bonapartista rendszerre gyakorolhat

kb november Marx érdeklődik Dananál, lehetne-e elhelyezni amerikai folyóiratban cikkeket, melyek a nemet filozófia történetét tárgyalják Kanttol a jelenkorig.

november eleje Marx felkéri Dronkét es Wolffot, hogy dolgozzanak a New York-i „Reform" számára

november 11 Marx bekuldi Engelsszel egyutt írt tudositasát a „Tribune"-nak A szerkesztóseg az Engels által írt reszt november 28-án „Az orosz veresegek" cimmel vezercikként kozli, a Marx által írt resz (az angol munkások helyzetéról) ugyanebben a számban „A munkáskérdés" címmel kulon cikkent jelenik meg

kb november 20 Marx levelében kozli Cluss-szal kritikai megjegyzéseit Urquhart történelmi nézeteiről es a keleti kérdéssel kapcsolatos álláspontjáról Cluss felhasználja Marx megjegyzéseit a „Reform" dec 19-i számában megjeleno cikkehez („David Urquhart")

kb november 21 Marx Cluss réven megkapja a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-nak azt a számát, amely Willichnek Marx „Leleplezések a kolni kommunista perről" c muve ellen írt cikkét kozli

kb november 21–28 Válaszképpen Willich cikkére Marx pamfletet ír („A nemes tudatú lovag"), melyben leleplezi a munkásmozgalom kispolgári elemeinek szektasságát es kalandortaktikáját.

kb november 22 Engels megkapja Marxtól Willich cikkének szoveget, s Marx kérésere megcáfolja Willich koholmányait Engels nyilatkozatát Marx beiktatja „A nemes tudatú lovag" c pamfletjebe

november 25 Weydemeyer, Cluss és Jacobi a „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung"-ban kozos nyilatkozatot tesznek kozzé, melyben a Marxtól kapott bizonyítékok felhasználásával megcáfolják Willichnek Marxra szórt rágalmait.

november 29 Marx elkuldi Clussnak kiadás céljából „A nemes tudatú lovag" c pamfletjét, mely 1854 január kozepen meg is jelenik New Yorkban.

november 30 Megjelenik a „Tribune"-ban Marx „Prosperitás – A munkáskerdes" c cikke Ebben Marx polemizál a munkások anyagi helyzetenek állitolagos javulásáról szólo „Economist"-cikkel, tovabba beszamol a Munkásparlament

érdekében folyó chartista agitációról. Az utóbbi kérdést Marx a „Tribune" dec. 12-i számában megjelent tudósításában is tárgyalja.

december eleje Marx posta útján, a feladó megnevezése nélkül, kézhez kapja David Urquhart egyik brosúráját. Abban a hiszemben, hogy maga Urquhart a feladó, köszönőlevelet ír neki. Urquhart dec. 9-i válaszában közli, hogy nem ő küldte a brosúrát, s egyben elismeréssel nyilatkozik a „Tribune"-ban megjelent Palmerston-cikkekről; engedélyt kér Marxtól, hogy e cikkek egyikét a Tucker kiadó utánnyomásban megjelentethesse.

kb. december 14 Marxot sógora, Jaan Carel Juta felszólítja, hogy írjon a Cape Town-i „De Zuid-Africaan" c. napilapba.

december közepe Engels, aki szabadulni akar az Ermen & Engels cégnél folytatott kereskedelmi tevékenységétől, egy londoni újság haditudósítója szeretne lenni. Reméli, hogy így több szabad ideje lesz és megírhatja tervezett könyvét az 1848–49-es magyar szabadságharc történetéről, s Marxszal is együtt élhet Londonban. Fáradozásai azonban nem járnak sikerrel.

december második fele Marxot felkeresi a düsseldorfi G. Levy, a Kommunisták Szövetsége egyes Rajna-tartománybeli volt csoportjainak képviselője, aki Marxot meg akarja győzni arról, hogy felkelést kell szervezni Iserlohn, Solingen és más rajnavidéki városok munkásai közt. Marx megmagyarázza neki, mennyire időszerűtlen és hiábavaló volna ez a jelenlegi németországi viszonyok közepette.

kb. december 16 A londoni Tucker kiadónál Urquhart közbenjárására megjelenik Marx „Lord Palmerston" c. cikksorozatának egyik cikke „Palmerston és Oroszország" címmel brosúra formájában. Az egész kiadás (feltehetően kb. 15 000 pld.) néhány héten belül elfogy.

december 16 Marx megírja „Palmerston lemondása" c. cikkét, amelyet a „Tribune" dec. 31-i száma vezércikként közöl.

december 20 Marx cikket ír a „Tribune" részére Palmerston lemondásának sajtóvisszhangjáról; a cikket nem közlik.

kb. december 23 Engels a krími háború katonai eseményeiről szóló cikkeinek sorozatában az angol sajtó hírközlései alapján beszámol a szinopi csatáról és az ahalcihei ütközetről. A cikk („A török háború további menete") a „Tribune" 1854 jan. 9-i számában vezércikként jelent meg.

kb. december 30 Marx választ kap Danatól a német filozófia történetéről szóló cikkek amerikai elhelyezésére vonatkozóan. Dana javasolja, hogy küldje be a cikkeket egy amerikai folyóiratnak, de közlésük ahhoz a feltételhez van kötve, hogy tartalmuk ne sértse meg az amerikaiak vallásos érzületét. Marx a cikkeket nem írta meg.

december vége – 1854 január 1 Engels meglátogatja Marxot Londonban.

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABD EL KADER, Szidi el Hadzsi Uld Mahiddin (1808–1883) – Algéria emírje 1830–1847; 1832–47 az algériai-marokkói szabadságharc vezére; 1847-ben a franciák elfogták és 1852-ben III. Napóleon engedélyével Törökországban telepedett le. – *406*

ABDI pasa (szül. 1801) – török tábornok, 1853-ban kaukázusi seregparancsnok. – *414 526*

ABDUL-AZIZ (1830–1876) – Abdul-Medzsid szultán fivére; török szultán 1861–1876. – *203* (210)

ABDUL-MEDZSID (1823–1861) – török szultán 1839–1861. – *3 17 100 154 156–157 186 203 220 239 254 256 260 262 264 270–271 304–308 312–318 331 344–345 391–392 399–400 406 437 505–508 513* (210 232)

ABERDEEN, George Hamilton Gordon, Earl of (1784–1860) – angol politikus, tory, 1850-től a peelisták vezére; 1828–30, 1841–46 külügyminiszter; 1852–55 a koalíciós kormány miniszterelnöke. – *1–2 17 28–29 75 98 112 115 130 134–135 137–138 158 167 170 179 184 188 194 223 227 246 248–249 257 260–261 265 295–296 304–307 315 319 343–344 367 371 379 382 384 402 499 503 512–513 519* (4 92)

ADAM – francia munkás, blanquista, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja; 1850-ben egyik vezetője a londoni francia blanquista emigráns-egyesületnek. – *482* (414)

ADÉLAÏDE (Eugénie-Louise-Adélaïde) (1777–1847), orléans-i hercegnő, Lajos Fülöp francia király nővére. – *195 248*

AGA MOHAMED (1742–1797) – perzsa sah 1794–1797, a kadzsar dinasztia megalapítója. – *107*

»*Agramer Zeitung*« (Zágrábi Újság). – *426*

Ahmed *lásd* Szidi Ahmed

ALBANO – angol építész. – *250*

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik vagy az kétséget kizáróan megállapítható. Egyes esetekben, kivált, ha általánosabb forrásokra utalunk, újabb kiadásokat adtunk meg. Az újságok és folyóiratok közül egy csillaggal (*) jelöltük azokat, amelyeknek Marx és Engels az időben munkatársa volt, két csillaggal (**) azokat, amelyeknek szerkesztésében részt vettek, vagy amelyek befolyásuk alatt álltak.

ALBEMARLE, George Thomas Keppel, Earl of (1799–1891) – angol politikus, whig, majd liberális; a parlament tagja; az 1820-as években az indiai angol gyarmati hadseregben kulonböző parancsnoki tisztségeket toltott be. – *208*

ALBERT, szász-koburg-gothai herceg (1819–1861) – Viktória angol királynő ferje. – *248–249 514 520*

ALI pasa, janinai (1741–1822) – alapítója és régense a Balkán félsziget délnyugati részén 1788–1822-ig Janina székhellyel fennálló államnak; két évi elkeseredett harc után 1822-ben letette a fegyvert a torok szultán csapatai előtt, a torok nagyvezér, ígérete ellenére, megolette. – *29* (48)

»*Allgemeine Zeitung*« (Általános Újság), Augsburg. – *111 383 504* (132)

AMHERST, William Pitt, Earl of (1773–1857) – angol politikus és diplomata, India főkormányzója 1823–1828 – *193*

AMIENS, Pierre d' (kb. 1050–1115) – francia szerzetes és prédikátor; keresztes vitéz az első keresztes hadjáratban (1096–99). – *459 464*

ANDERSON, J. A. – a Skot Bank igazgatója. – *294*

ANDERTON, William – yorkshire-i angol gyáros. – *397*

ANDRONNYIKOV, Ivan Malhazovics, herceg (1798–1868) – georgiai szuletésu orosz tábornok, a krími háborúban a kaukázusi hadmuveletben vett reszt – *527*

ANNA (1665–1714) – angol királynő 1702–1714. – *40*

ANSTEY, Thomas Chisholm (1816–1873) – angol jogász es politikus, polgari radikális; 1847–52 a parlament tagja – *350 367 369 372 374–375 382 384* (336)

ANTOINE, Gustave – az 50-es evek elején francia emigráns Londonban; Auguste Blanqui sogora – *481*

APPONYI Antal, grof (1782–1852) – magyar four, császári diplomata, 1825-től haláláig Ausztria párizsi kovete. – *374*

ARGYLL, George John Douglas Campbell, Duke of (1823–1900) – angol politikus, peelista, majd liberális; tobb ízben titkos pecsetór; 1855–58 és 1860 főpostamester; 1868–74 az indiai ugyek minisztere – *184*

ARIOSTO, Lodovico (1474–1533) – olasz koltó
– *L'Orlando furioso* (Az örjongő Roland) – *335 375* (305)

ARISZTOTELÉSZ, sztageirai (i. e 384–322) – gorog filozofus. – *170*

ARNIM-HEINRICHSDORF-WERBELOW, Heinrich Friedrich, gróf (1791–1859) – porosz diplomata, 1849 kulugyminiszter a Brandenburg–Manteuffel-féle reakcios kormányban, 1845–48 és 1851–58 bécsi nagykovet. – *226*

»*L'Assemblée nationale*« (A Nemzetgyulés), Párizs – *137 203 286 312 482* (153)

ASSURBANIPAL (Szardanapallosz) (i. e 668–kb 626) – asszír király. – *261*

ATTWOOD, Thomas (1783–1856) – angol bankár, kozgazdász és politikus, polgári radikális; csatlakozott a chartista mozgalom reformista jobbszárnyához, majd 1839-ben szakított a chartizmussal – *370 375 389*

AURANGZEB (1618–1707) – 1658–1707 uralkodo Indiában, a nagymogul dinasztia kiemelkedo alakja – *120*

AUSTIN – 1853-ban foghazigazgató-helyettes Birminghamban. – *297*

B

BACKHOUSE, John (1772–1845) – angol tisztviselő, 1827–42 kulugyminiszterhelyettes. – *372*

Baden nagyherceg *lásd* Frigyes, I

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, emigráns Nyugat-Európában, 1848–49-ben részt vett a németországi forradalomban; később az anarchizmus ideológusa, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1869-ben csatlakozott az I. Internacionáléhoz, 1872-ben bomlasztó tevékenysége miatt kizárták. – *277–279 283–285* (267)

– *Aufruf an die Slawen. Von einem russischen Patrioten Michael Bakunin, Mitglied des Slawenkongresses in Prag* (Felhívás a szlávokhoz. Mihail Bakunyin orosz hazafitól, a prágai szláv kongresszus tagjától), Koethen 1848. – *278* (269)

Balcarres *lásd* Crawford

BANDIERA testvérek: Attilio (1810–1844) és Emilio (1819–1844) – az olasz nemzeti szabadságmozgalom résztvevői; 1844-ben Kalábriában felkelés szervezésének kísérletéért kivégezték őket. – *509* (426)

BANGYA, János (1817–1868) – magyar újságíró és katonatiszt, részt vett az 1848–49-es magyarországi forradalomban; a forradalom leverése után kulfoldon Kossuth megbízottja és egyúttal rendőrugynok; később Mohamed bej néven torok katonai szolgálatba lépett. – *36–38*

Banker's Gazette *lásd* The Economist

BARAGUAY D'HILLIERS, Louis-Achille, comte (1795–1878) – francia tábornok, 1854-től Franciaország marsallja, bonapartista; 1853–54 konstantinápolyi nagykovet, 1854-ben a Keleti-tengerhez küldott francia expedíciós hadtest parancsnoka. – *416 507* (357)

Barbarossa (Rőtszakállú) *lásd* Frigyes, I.

BARING, Alexander, Lord Ashburton (1774–1848) – angol bankár, publicista és politikus; tory. – *294*

BARTHÉLEMY, Emmanuel (kb. 1820–1855) – francia munkás, blanquista, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja; 1848-ban részt vesz a párizsi júniusi felkelésben, majd Angliába emigrál, egyik vezetője a londoni francia blanquista emigránsok egyesuletének; 1850-ben csatlakozott a Willich–Schapper frakcióhoz, 1855-ben buncselekmény vádjával kivégezték. – *469 471 481–482* (414)

»*Basler Zeitung*« (Bázeli Újság). – *287*

Batrakhomuomakhia (Békaegérharc). – *463* (390)

BAUER, Bruno (1809–1882) – német ifjúhegeliánus idealista filozófus, bibliakritikus; 1866 után nemzeti liberális – *38 463*

– *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker* (A szinoptikusok evangéliumi történelmének kritikája), 2. kiad. Lipcse 1846 – *463* (388)

BEAUMONT, Mails Thomas Steypeltone, Baron (1805–1854) – angol földbirtokos, liberális, a parlament tagja. – *203–204 257*

BEAUMONT-VASSY, Édouard-Ferdinand de la Bonninière, vicomte de (1816–1875) – francia író és történész; monarchista – *112*

– *Histoire des États Européens depuis le Congrès de Vienne. Empire Russe* (Az európai államok története a bécsi kongresszus óta. Az orosz impérium), Párizs 1853. – *112* (133)

BECKER, Hermann Heinrich (1820–1885) – kölni jogász és publicista; 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja, a kölni kommunista per egyik fővádlottja (5 évi várfogságra ítélték); később nemzeti liberális, Dortmund és Köln főpolgármestere. – *460 462 477–480*

BECKER, Nikolaus (1809–1845) – német hazafias költő. – *63*
– *Der deutsche Rhein* (A német Rajna). – *63* (86)

BEECHER–STOWE, Harriet Elizabeth (1811–1896) – amerikai írónő.
– *Uncle Tom's Cabin* (Tamás bátya kunyhója). – *75*

Békaegérharc *lásd* Batrakhomüomakhia

BELL, George – angol kereskedő, a „Vixen" angol kereskedelmi hajó tulajdonosa. – *383 386 388–389*

BELL, James (megh. 1842) – George Bell fivére, a „Vixen" rakományfelügyelője, az 1830-as években angol felderítő a Kaukázusban. – *389*

»*Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung*« (Szépirodalmi folyóirat és New York-i bűnügyi újság). – *36 459–483* (56 378)

BEM, József (1794–1850) – lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel felkelés egyik vezetője, 1848 októberében részt vesz a forradalmi Bécs védelmében; 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka és az Erdélyben harcoló 6. hadtest parancsnoka, 1849 márciusában honvédaltábornagy, 1849 aug. 9-én a honvédsereg főparancsnoka; a magyar szabadságharc bukása után belép a török hadseregbe. – *251*

BENNOCH, Francis – angol kereskedő, 1853 a londoni városi közigazgatás tagja. – *487*

BÉRANGER, Pierre-Jean de (1780–1857) – francia demokrata költő. – *4*
– *Les Myrmidons, ou les funérailles d'Achille* (A mürmidonok, vagy Akhilleusz temetése). – *4* (11)

BERENDS, Julius (szül. 1817) – berlini nyomdatulajdonos, kispolgári demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (a balszárnyhoz tartozott). – *25 27*

BERKELEY, Francis Henry Fitzhardinge (1794–1870) – angol liberális politikus, a parlament tagja. – *129*

BERTIN, Louis-Marie-Armand (1801–1854) – francia újságíró, orléanista; 1841–54-ig a „Journal des Débats" kiadója. – *112*

BETHMANN-HOLLWEG, Moritz August von (1795–1877) – porosz jogász és politikus, a konzervatív párt egyik vezetője; 1849–52 a porosz Landtag első kamarájának, 1852–55 a második kamarának tagja. – *26 33*

BETHUNE, John Elliot Drinkwater (1801–1851) – angol jogász és magasrangú tisztviselő; 1848–51 az indiai főkormányzósági tanács jogügyi szakértője. – *117*

Biblia. Marx és Engels Luther fordítását használta; mi általában Károli Gáspár fordítását követtük. – *476 479* (407)

BINEAU, Jean-Martial (1805–1855) – francia mérnök és politikus, bonapartista; 1849–51 közmunkaügyi miniszter, 1852–55 pénzügyminiszter. – *311*

BLACKETT, John Fauweek Burgoyne (1821–56) – a parlament tagja. – *120 266–267*

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja; 1848 augusztusában Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt. – *480–481* (414)

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, több titkos társaság és összeesküvés szervezője, 1848-ban a francia proletariátus egyik vezére; utopikus kommunista, életéből 36 évet börtönben töltött. – *480–482* (414)

BLUM, Hans – kispolgári demokrata, 1850-ben a Kommunisták Szövetségének kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott, majd az Egyesült Államokba emigrált és részt vett a polgárháborúban az északiak oldalán. – *460*

BODKIN, Sir William Henry (1791–1874) – angol jogász, tory, 1841–47 a parlament tagja, 1853-ban koronaügyész (Attorney-General). – *78–79*

BOIARDO, Matteo Maria (1434–1494) – olasz költő. – *464*
– *L'Orlando innamorato* (A szerelmes Roland). – *464*

BONAPARTE-ház – francia császári dinasztia, uralkodott 1804–1814, 1815 és 1852–1870. – *516*

Bonaparte, I. *lásd* Napóleon, I.

Bonaparte, III. *lásd* Napóleon, III.

Bonaparte, Louis *lásd* Napóleon, III.

BOUILLON, Gottfried (kb. 1060–1100) – Alsó-Lotaringia hercege 1089–1100; 1096–99 az első keresztes háború vezére. – *464*

BOURBONOK – francia uralkodóház 1589–1792 és 1814–1830; Spanyolországban 1700–1931, Nápoly–Szicíliában 1735–1860, Pármában 1748–1859. – *514–515* (200 426)

BOURQUENEY, François-Adolphe, comte de (1799–1869) – francia diplomata; 1841–44 követ és 1844–48 nagykövet Konstantinápolyban, 1853–56 követ és 1856–59 nagykövet Bécsben. – *226*

Boustrapa *lásd* Napóleon, III.

BOYLIN, James – alkalmazott W. Hale rakétagyárában London egyik elővárosában. – *78*

»*Breslauer Zeitung*« (Boroszlói Újság). – *280* (272)

BRIGGS, John (1785–1875) – angol tábornok; 1801–35 a Kelet-Indiai Társaság szolgálatában állt; 1853-ban a Kelet-Indiai Társaság felügyelőbizottságának tagja. – *190*

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus; a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik vezetője, több ízben miniszter; a 60-as évektől a liberális párt baloldalának vezére. – *54 118 129 167–169 174 184 188 194 402 428* (76 359)

BROK, Pjotr Fjodorovics (1805–1875) – orosz államférfi, 1852–58 pénzügyminiszter. – *233*

BROUGHAM, Henry Peter, Lord (1778–1868) – angol jogász, író és politikus, a whigek egyik vezetője, 1830–34 lordkancellár. – *178*

Broughton *lásd* Hobhouse

BRUCK, Karl Ludwig, Freiherr von (1798–1860) – osztrák államférfi és diplomata, nagyvállalkozó; 1848–51 kereskedelmi, ipari és közmunkaügyi miniszter; 1853–55 konstantinápolyi nagykövet; 1855–60 pénzügyminiszter. – *185 271 391 400*

BRUHN, Karl von (szül. 1803) – újságíró, a Számkivetettek Szövetségének és az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének tagja (az utóbbiból 1850-ben kizárták); 1848–49 részt vesz a majna-frankfurti és a badeni felkelésekben; később a „Nordstern" c. lassalleánus újság szerkesztője Hamburgban. – *462* (386)

BRUNNOW, Ernst Philipp (Filipp Ivanovics), Baron (Graf) (1797–1875) – orosz diplomata; 1840–54, 1858–60 londoni követ, 1860–74 londoni nagykövet. – *16 130 134–135 167 198–201 249 253*

BUCHER, Lothar (1817–1892) – porosz igazságügyi hivatalnok, publicista; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (balközép); a forradalom leverése után Londonba emigrál; később nemzeti liberális, Bismarck munkatársa a külügyminisztériumban; Lassalle barátja. – *464*

BUDBERG, Alekszandr Ivanovics (1798–1876) – orosz tábornok; 1853–54 Oroszország rendkívüli biztosa a dunai fejedelemségekben. – *514*

BULWER, William Henry Lytton, Earl (1801–1872) – angol diplomata, whig; 1830–37 a parlament tagja, 1839–40 Anglia párizsi ügyvivője, 1843–48 madridi, 1849–52 washingtoni, 1852–55 firenzei követ; 1858–65 nagykövet Konstantinápolyban. – *360 374 505*

»*Der Bund*« (A szövetség), Bern. – *102–103*

BUOL-SCHAUENSTEIN, Karl Ferdinand, Graf von (1797–1865) – osztrák államférfi és diplomata, 1848–50 pétervári, 1851–52 londoni követ; 1852–59 miniszterelnök és külügyminiszter. – *185 226 251 315 513*

BURKE, Edmund (1729–1797) – angol liberális politikus és közgazdasági író. – *176*

BUTT, Isaac (1813–1879) – ír ügyvéd és politikus, liberális, a parlament tagja; a 70-es években egyik szervezője az írországi önkormányzatért (Home Rule) folytatott mozgalomnak. – *54*

BÜRGERS Heinrich (1820–1878) – kölni radikális publicista; 1842–43 a „Rheinische Zeitung" munkatársa; a Kommunisták Szövetsége kölni csoportjának tagja, 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; 1852-ben a kölni kommunista per egyik fővádlottjaként 6 évre ítélték; 1867 után nemzeti liberális. – *473* (112)

C

CAMPBELL, Sir George (1824–1892) – 1843–74 megszakításokkal gyarmati tisztviselő Indiában, 1875–92 a parlament tagja, liberális; könyveket írt Indiáról. – *173–174 176 191 208 212*

– *Modern India. A Sketch of the System of Civil Government.* (Modern India. A polgári kormányzati rendszer vázlata), Második, átdolgozott és javított kiadás, London 1853. – *173 176 191 207–208* (142 178 183 215 219)

– *A Scheme for the Government of India* (Tervezet India kormányzatára), London 1853. – *174*

CANNING, George (1770–1827) – angol politikus és diplomata, tory; 1807–09, 1822–27 külügyminiszter, 1827-ben miniszterelnök. – *105 336 338 340 371*

CARDWELL, Edward, Viscount (1813–1886) – angol politikus, a peelisták egyik vezére, később liberális; 1852–55 kereskedelmi miniszter, 1859–61 az írországi ügyek minisztere, 1864–66 gyarmatügyi miniszter, 1868–74 hadügyminiszter. – *184*

CARLYLE, Thomas (1795–1881) – angol író, történész és idealista filozófus, tory; hőskultuszt propagált; romantikus álláspontról bírálta az angol burzsoáziát; 1848 után a munkásmozgalom nyílt ellensége. – *297 336*

– *Latter-Day Pamphlets* (Mai röpiratok) 2. *Model Prisons* (Mintabörtönök), Thomas Carlyle kiad., London 1850. – *297* (288)

Carmarthen *lásd* Osborne

CARNOT, Lazare-Hippolyte (1801–1888) – francia publicista és politikus, korábban saint-simonista; 1848-ban mérsékelt polgári republikánus, az ideiglenes kormány oktatásügyi

minisztere, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, 1851 után az antibonapartista köztársasági ellenzék egyik vezetője. – *515*

CARRARD, Nicolas (megh. 1853) – a svájci polgári kormány klerikális ellenzékének egyik vezére; az 1850–51 és 1853-as freiburgi reakciós felkelés vezetője. – *80*

CASSÒLA, Carlo (1814–1894) – olasz forradalmár, Mazzini híve. – *296*

CASTLEREAGH, Robert Stewart (1769–1822) – angol tory politikus, külügyminiszter. – *356*

CERVANTES Saavedra, Miguel de (1547–1616) – spanyol író.
– *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha), (1605). – *73 338 342* (94)

CHAMBORD, Henri-Charles d'Artois, duc de Bordeaux, comte de (1820–1883) – X. Károly unokája, V. Henrik néven a francia legitimisták trónkövetelője. – *514*

CHAPMAN, John (1801–1854) – angol publicista, polgári radikális; propagandát fejtett ki indiai reformok érdekében. – *212*
– *The Cotton and Commerce of India etc.* (Az indiai gyapotról és kereskedelemről stb.), London 1851. – *212* (218)

CHARLES, Jacques-Hubert (1793–1882) – svájci reakciós politikus és író; 1853-ban részt vett a freiburgi reakciós felkelésben. – *81* (99)

CHENU, Adolphe (szül. kb. 1817) – Franciaországban a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja, rendőrkém. – *36*
– *Les conspirateurs.* Les sociétées secrètes. La préfecture de police sous Caussidière. Les corps-francs (Az összeesküvők. A titkos társaságok; A rendőrfőnökség Caussidière alatt; A szabadcsapatok), Párizs 1850. – *36*

CHILD, Sir Josiah (1630–1699) – angol bankár, kereskedő és közgazdász, merkantilista; 1681–83 és 1686–88 a Kelet-Indiai Társaság igazgatótanácsának elnöke. – *144*
– *A Treatise Wherein is Demonstrated I. That the East-India Trade is the most National of all Foreign Trades* (Tanulmány, amely megmutatja, hogy a kelet-indiai kereskedelem az egész külkereskedelemben a legnemzetibb), London 1681. – *144*

CHILDS, Thomas – a „Vixen" angol kereskedelmi hajó kapitánya. – *383*

CHOLLET, Joseph – 1853-ban részt vett a freiburgi reakciós felkelésben. – *81*

Chronicle *lásd* The Morning Chronicle

CLANRICARDE, Ulick John de Burgh, Marquess of (1802–1874) – angol diplomata és politikus, whig; 1838–41 pétervári nagykovet; 1846–52 főpostamester. – *178 245 257*

CLARENDON, George William Frederick Villiers, Earl of (1800–1870) – angol politikus, whig, később liberális; 1847–52 Írország alkirálya, 1848-ban az ír felkelés vérbefojtója; 1853 és 1870 között többször külügyminiszter. – *17 29 130 134–135 138 178–179 184 203–204 227 229 232 252 255–256 295 304 306–307 315 318–319*

CLEMENTI, Luigi – olasz forradalmár, Mazzini híve. – *296*

CLIVE, Robert, Lord (1725–1774) – 1757–60 és 1765–67 Bengália angol kormányzója, a gyarmati kizsákmányolás legszélsőségesebb módszereit honosította meg Indiában. – *143 213*

CLOOTS, Jean-Baptiste, Baron de (Anacharsis) (1755–1794) – porosz arisztokrata, a francia forradalom híve, a konvent tagja, a jakobinusok balszárnyához állt közel. – *284*

COBBETT, John Morgan (1800–1877) – angol ügyvéd és politikus, a parlament tagja, William Cobbett fia. – *180 182 219*

COBBETT, William (kb. 1762–1835) – angol politikus és publicista, a kispolgári radikalizmus kiemelkedő képviselője, az angol politikai rendszer demokratizálásáért harcolt. – *141 180–182*

– *Paper against Gold; or, the History and Mystery of the Bank of England, of the Debt, of the Stocks, of the Sinking Fund, and of all the other tricks and contrivances, carried on by the means of Paper Money* (Papír az arany ellen; vagy az Angol Bank, az államadósság, az állampapírok, a törlesztési alap, és a papírpénz révén alkalmazott minden egyéb fogás és fortély története és titka), London 1828. – *40* (64)

Cobbett's Parliamentary Debates« (Cobbett parlamenti jelentései). – *338–339*

COBDEN, Richard (1804–1865) – manchesteri gyáros, liberális párti politikus, a szabadkereskedelem híve, a Gabonatorvény-ellenes Liga egyik megalapítója, a parlament tagja. – *54 129 169 226 266–268 273 402 417 428 440* (76 359)

– *How Wars are got up in India. The origin of the Burmese War* (Hogyan kerekednek háborúk Indiában. A burmai háború keletkezése), 4. kiad., London 1853. – *226*

CODRINGTON, Sir Edward (1770–1851) – angol tengernagy, a navarinoi csatában (1827) az egyesült orosz, angol, francia hajóraj parancsnoka. – *343 362* (36)

COLBERT, Jean-Baptiste (1619–1683) – francia államférfi, 1665–83 a francia kül- és belpolitika irányítója; a merkantilista gazdaságpolitika következetes képviselője. – *66*

COLLIER, Robert Porret (1817–1886) – angol jogász és politikus, polgári radikális, a parlament tagja. – *46*

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. *17–18 106 271 287 391 400* (30)

Convention entre la Russie et la Turquie, relative aux Principautés danubiennes, signée à Balta-Liman, le 1 mai 1849 (Egyezmény Oroszország és Torokország között, a dunai fejedelemségekre vonatkozóan, kototték 1849 máj. 1-én Balta-Limanban). Megjelent: „Nouveau Recueil Général de Traités ... Continuation du Grand Recueil de Martens, par Charles Samwer." (Szerződések új, általános gyűjteménye ... Martens nagy gyűjteményének folytatása, szerk. Charles Samwer), XIV. köt. 1843–52, Göttinga 1856. – *136 232 262* (151)

COOPER, James Fenimore (1789–1851) – észak-amerikai regényíró. – *36*

– *The Spy* (A kém). – *36* (58)

COPPOCK, James (1798–1857) – angol jogász, kortes. – *298*

Correspondence with the Russian Government respecting Obstructions to the Navigation of the Sulina Channel of the Danube (Levélváltás az orosz kormánnyal a dunai Szulina-csatorna hajózási akadályai ügyében), London 1853. – *382*

CORRY, Armar Lowry (1792–1855) – angol tengernagy. – *107*

Courrier de Marseille« (Marseille-i Kurir). – *15*

COWELL, George – angol munkás, chartista, 1853–54 a prestoni sztrájk egyik vezetője. – *427 441*

COWLEY, Henry Richard Charles Wellesley, Earl (1804–1884) – angol diplomata, 1852–67 párizsi nagykövet. – *2*

CRAUFURD, Edward Henry John (szül. 1816) – angol bíró, 1852–53 a parlament tagja. – *169*

CRAWFORD, James Lindsay Balcarres, Earl of (1783–1869) – nagy földbirtokos és szénbányák tulajdonosa. – *324 416*

CROMWELL, Oliver (1599–1658) – angol államférfi, az angol polgári forradalom vezetője; Anglia, Skócia és Írország lordprotektora (államfője) 1653–1658. – *140 265*

CROSSLEY, Francis (Frank) (1817–1872) – angol gyáros, polgári radikális, a parlamen tagja. – *188*

CSURCSID pasa (Guyon, Richard Debaufre) (1803–1856) – angol tiszt; a magyar forradalmi hadseregben tábornok; a magyar szabadságharc leverése után belépett a török hadseregbe; 1853-ban török csapattestek parancsnoka a Kaukázusban. – *437*

CZARTORYSKI, Adam Jerzy, herceg (1770–1861) – lengyel mágnás, I. Sándor cár barátja; 1804–06 orosz külügyminiszter; az 1830–31-es lengyel felkelés idején az ideiglenes kormány elnöke; a felkelés leverése után Párizsba emigrált, ahol a lengyel konzervatív-monarchista emigráció vezetője volt. – *273 371* (263)

D

»*The Daily News*« (Napi Hírek), London. – *16 22–23 76 264 289 298 417 440–441 510* (28)

DALHOUSIE, James Andrew Broun Ramsay, Earl and Marquess of (1812–1860) – angol politikus, peelista; 1848–56 India főkormányzója; hódító gyarmati politikát folytatott. – *116 191 296*

Dánia királya *lásd* Frigyes, VII.

DANILO NEGOŠ (1826–1860) – Montenegro fejedelme 1852–1860. – *426*

DANNENBERG, Pjotr Andrejevics (1792–1872) – orosz tábornok, a krími háborúban a 4. hadtest parancsnoka. – *437 450*

DANTON, Georges-Jacques (1759–1794) – párizsi ügyvéd, a francia forradalom kiemelkedő alakja, a jakobinusok jobbszárnyának vezére. – *284*

DECKER, Karl von (1784–1844) – tábornok és katonai író. – *459*

– *Der kleine Krieg im Geist der neueren Kriegführung. Oder Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im kleinen Kriege* (A kis háború az új hadviselés szellemében. Avagy értekezés mindhárom fegyvernem alkalmazásáról és felhasználásáról a kis háborúban), Berlin, Posen és Bromberg 1844. – *459*

DELACOUR (de la Cour), Edmond (1805–1873) – francia diplomata, 1853-ban konstantinápolyi nagykövet. – *17 104–105 253*

Delahodde *lásd* Hodde, Lucien de la

DELASUSSE (de la Susse), Aron-Louis-Frédéric (1788–1860) – francia tengernagy. – *104*

DELESCLUZE, Louis-Charles (1809–1871) – francia újságíró, kispolgári forradalmár; 1848-ban az ideiglenes kormány kormánybiztosa a Département du Nord-ban; a forradalom veresége után emigrált; 1871-ben a Párizsi Kommün tagja, a barikádharcokban esett el. – *404* (352)

DELIUS – porosz tisztviselő, 1852–53 a porosz Landtag második kamarájában képviselő, *27*

DELIUS, Karl – magdeburgi kereskedő. – *27*

DÉMOSZTHENÉSZ (i. e. 384–322) – görög politikus, szónok; a makedón uralom ellenzője, az athéni demokrácia híve. – *17*

DERBY, Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of (1799–1869) – angol politikus, 1835-ig whig, majd a toryk vezére, később a konzervatív párt egyik vezetője; 1852–68 többször miniszterelnök. – *1 178 246 247 273–274 363 390*

DESMOULINS, Lucie-Simplice-Camille-Benoît (1760–1794) – párizsi ügyvéd; részt vett a francia forradalomban, a jakobinusok jobbszárnyához tartozott, Danton barátja. – *284*

DIBICS-ZABALKANSZKIJ (Gyibics), Ivan Ivanovics, gróf (Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsch und Narden) (1785–1831) – orosz vezértábornagy, az 1828–29-es orosz–török háborúban főparancsnok; 1831-ben a lengyel felkelést leverő cári csapatok főparancsnoka. – *5 29 436*

DICKENS, Charles (Boz) (1812–1870) – angol regényíró.
– *The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit* (Martin Chuzzlewit élete és kalandjai). – *74* (95)

DICKINSON – egy blackburni vasöntőde tulajdonosa. – *324*

DICKINSON, John (1815–1876) – angol publicista; a szabadkereskedelem híve; több könyvet írt Indiáról; részt vett a Kelet-Indiai Reform-Társaság megalapításában. – *147 175*
– *The Government of India under a Bureaucracy* (Az indiai kormányzat a bürokrácia alatt), „India Reform" VI. sz., London 1853. – *147 175* (162 182 184)

DIETZ, Oswald (kb. 1824–1864) – wiesbadeni építész, részt vett az 1848–49-es forradalomban, az emigrációban a londoni Német Munkás Művelődési Egylet titkára; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakció Központi Vezetőségének tagja; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *474–475*

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin, (1876-tól) Earl of Beaconsfield (1804–1881) – angol politikus és író, a toryknak, majd a konzervatív pártnak egyik vezetője; 1852–68 között többször pénzügyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnök. – *1 43–44 48 50–51 54–56 59 65–69 71–72 76–77 130 169–170 178 194 233 247 258 289* (2 66)

DOLGORUKOV, Vaszilij Andrejevics, herceg (1803–1868) – orosz államférfi, 1853–56 hadügyminiszter; 1856–66 a csendőrség főnöke és a III. ügyosztály vezetője. – *233*

Don Pedro *lásd* Péter, I.

DRONKE, Ernst (1822–1891) – publicista és író, kezdetben „igazi szocialista", majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom veresége után Svájcba, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marxhoz és Engelshez csatlakozott; később visszavonult a politikai életből. – *37–38 461–462* (100 112 386)

DROUYN de Lhuys, Edouard (1805–1881) – francia politikus és diplomata, a 40-es években mérsékelt monarchista, orléanista, 1851 után bonapartista; 1848–66 között több ízben külügyminiszter. – *194 202–203 252 259 295 315* (206 208)

DRUEY, Henri (1799–1855) – svájci radikális politikus, 1848–55 a szövetségi tanács tagja; 1850-ben szövetségi elnök. – *87*

DUNDAS, Sir James Whitley Deans (1785–1862) – angol tengernagy, 1852–55 a krími háború idején a földközi-tengeri angol flotta főparancsnoka. – *3 107 112*

DUPLAT (Du Plat), Gustavus Charles – angol diplomata, 1841–54 varsói konzul. – *354*

DURHAM, John George Lambton, Earl of (1792–1840) – angol politikus, whig; 1835–37 pétervári nagykövet. – *374 378 387*

E

ECCARIUS, Johann Friedrich – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1851-től emigráns Londonban; a Szövetség kettészakadásakor Marxhoz és Engelshez csatlakozott. – *475*

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – előzőnek a fivére, thüringiai szabó, az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; az I. Internacionálé Főtanácsának titkára, később trade-unionista. – *476* (60 100)

»*The Economist*«, Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor etc. (A Közgazdász, Kereskedelmi hetilap, Bankújság és Vasúti Értesítő stb.), London. – *12 23 93 152 203 226 229 243 293 299 388 401–402 419–420 421 422 423 439–440 442–446 488 500–501* (20 282)

EDWARD, IV. (1442–1483) – angol király 1461–1483. – *245*

ELLENBOROUGH, Edward Law, Earl of (1790–1871) – angol államférfi, tory, a parlament tagja; 1842–44 indiai főkormányzó, 1846-ban az admiralitás első lordja, 1858-ban az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke. – *173 178 190 257*

ELPHINSTONE, Mountstuart (1779–1859) – 1819–27 Bombay kormányzója, az „India története" c. mű szerzője. – *190*

»*L'Émancipation*« (Felszabadulás), Brüsszel. – *34 236* (55)

EMMANUEL, Georgij Arszenyevics (1775–1837) – magyar származású orosz tábornok, 1826–31 a kaukázusi csapatok parancsnoka; 1829-ben expedíciót vezetett az Elbruszra. – *377*

ENGELHARDT, Anton Jevsztratyevics (1796–1872) – orosz tábornok, 1853-ban dunai csapattestek parancsnoka. – *450*

ENGELS, Friedrich (1820–1895) – *37–38 461–465 468 473 482* (1 63 74 96 112 137 369 385)

ERSCH, Johann Samuel (1766–1828) – bibliográfus, a statisztika és a földrajz professzora Halléban. – *55*

– és GRUBER: *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste* (A tudományok és művészetek általános enciklopédiája), Lipcse 1818–90. – *55* (80)

ERZSÉBET, I. (1533–1603) – angol királynő 1558–1603. – *140 144*

ESTERHÁZY Pál Antal herceg (1786–1866) – magyar nagybirtokos, konzervatív politikus, császári diplomata. – *198*

EVANS, Sir George de Lacy (1787–1870) – angol katonatiszt, liberális politikus, a parlament tagja; részt vett a krími háborúban. – *346 350 367*

EWERBECK, August Hermann (1816–1860) – német orvos és író; az Igazak Szövetsége párizsi csoportjának vezetője, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1850-ben kilép a Szövetségből, majd Amerikában és ismét Franciaországban él. – *277*

»*The Examiner*« (A Vizsgáló), London. – *249 419* (250)

Ezeregy éjszaka. – *190 215* (203)

Aladdin és a csodalámpa. – *215–216*

F

FERDINÁND, II. (Bourbon Károly) (1810–1859) – Szicília és Nápoly királya 1830–1859; Messina 1848 szeptemberi ágyúzásáért a Bomba király nevet kapta. – *236*

FERDINÁND, VII. (1784–1833) – spanyol király 1808 és 1814–1833. – *342*

FERDINÁND ÁGOST FERENC ANTAL (1816–1885) – Szász–Koburg–Saalfeld–Kohary herceg, Mária II. da Gloria portugál királynő férje; II. Ferdinánd néven portugál király 1837–1853, a királyság régense 1853–1855. – *358*

FERDINANDO (Alberto Amedeo) (1822–1855) – génuai herceg, II. Viktor Emánuel szárd király öccse. – *103*

FERENC, I. (1494–1547) – francia király 1515–1547. – *55* (79)

FERENC, II. (1768–1835) – német-római császár 1792–1806; I. Ferenc néven osztrák császár 1804–1835. – *166*

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár és (1867-ig koronázatlanul) magyar király 1848–1916. – *103 393 400* (44 349)

FICKLER, Joseph (1808–1865) – újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49 a badeni radikális demokrata mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; Svájcba, majd Angliába és Amerikába emigrált. – *463*

FISCHBACH – orosz tábornok, 1853-ban dunai csapattestek parancsnoka. – *450*

FITZROY, Henry (1807–1859) – angol politikus, peelista; 1852–55 belügyi államtitkár. – *216–217*

FITZWILLIAM, Charles William Wentworth, Earl of (1786–1857) – a parlament tagja, whig. – *179 289*

FLEURY, Charles (Schmidt, ill. Karl Friedrich August Krause) (szül. 1824) – londoni kereskedő, porosz rendőrügynök. – *36 78*

FORBES, Charles – skót földbirtokos. – *398*

FOX, Charles James (1749–1806) – angol államférfi, a whigek egyik vezére; 1782–83 és 1806 külügyminiszter. – *115 142*

»*Frankfurter Journal*« (Frankfurti Újság), Majna-Frankfurt. – *63* (85)

»*Frankfurter Postzeitung*« (Frankfurti Postai Újság), Majna-Frankfurt. – *240* (244)

Freiburgi érsek *lásd* Vicari, Hermann von

FRIGYES, I., Barbarossa (Rőtszakállú) (kb. 1123–1190) – német király 1152-től, és császár 1155–1190; több hadjáratot indított Itália ellen. – *99 348* (323)

FRIGYES, I. (1826–1907) – régens 1852–1856, badeni nagyherceg 1856–1907. – *485*

FRIGYES, III. (1609–1670) – dán király 1648–1670. – *230* (228)

FRIGYES, VII. (1808–1863) – dán király 1848–1863. – *219 234 425–426* (83 228)

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *26 103 202 308 484* (416)

FUAD effendi, Mehmed (1814–1869) – török politikus, 1848-ban a dunai fejedelemségekbe kiküldött kormánybiztos, később külügyminiszter és nagyvezér. – *3 15 100*

G

GAMMAGE, Robert George (1815–1888) – nyerges és cipész; chartista. – *161–162* (171)

GARAŠANIN, Ilja (1812–1874) – szerb államférfi, liberális; 1843–52, 1858–59 belügyminiszter; 1852–53, 1861–67 a minisztertanács elnöke és külügyminiszter; az 50-es években az oroszellenes irányzat híve, később pártolta Szerbia közeledését Oroszországhoz. – *9 220–221 261* (18)

GAUTHIER (Walther von Habenichts: nincstelen Walter) – burgundi nemes, keresztes vitéz az első keresztes hadjáratban (1096–99). – *459*

GEBERT, August – mecklenburgi asztalos, tagja a Kommunisták Szövetségének Svájcban-majd Londonban; a Szövetség kettészakadása után a Willich–Schapper-frakció Köz, ponti Vezetőségének tagja. – *475*

Génuai herceg *lásd* Ferdinando (Alberto Amedeo)

GERBEX, Charles (1816–1879) – svájci katonatiszt, 1852-től a Freiburg kantoni polgári gárda parancsnoka, az 1853-as freiburgi reakciós felkelés leverésének vezetője. – *81*

GERLACH, Wilhelm – londoni német emigráns, munkás W. Hale röppentyűgyárában. – *80*

GÉZA (kb. 949–997) – magyar fejedelem, támogatta a kereszténység terjesztését Magyarországon. – *51*

GHICA, Gregor Alexander (1807–1857) – moldvai fejedelem (goszpodár) 1849–1853 és 1854–1856. – *270 272 308 513*

GHILLANY, Friedrich Wilhelm (1807–1876) – történész és teológus.
– *Diplomatisches Handbuch.* Sammlung der wichtigsten europäischen Friedensschlüsse, Kongressakten und sonstigen Staatsurkunden vom Westphälischen Frieden bis auf die neueste Zeit. (Diplomáciai kézikönyv. A legfontosabb európai békekötések, kongresszusi ügyiratok és egyéb állami dokumentumok gyűjteménye a vesztfáliai békétől a legújabb időkig.) 1–2. köt. Nördlingen 1855. – *355 365 377–381 505*

GIBSON, Thomas Milner (1806–1884) – angol politikus, a szabadkereskedelem híve, liberális; 1859–65 és 1865–66 kereskedelmi miniszter. – *54 58 65 167*

GIMPEL – német demokrata, az 50-es évek elején emigráns Londonban. – *475*

GIRARDIN, Emile de (1806–1881) – francia politikus és publicista; 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. – *104* (126)

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol politikus, tory, majd peelista; később a liberális párt vezetője, 1852–55 és 1859–66 pénzügyminiszter, 1868–1894 között több ízben miniszterelnök. – *40–45 48–51 54–60 62 64–69 71–76 97 110 113–115 138–139 167–169 177–178 215 274 299 402* (66)

»*The Globe and Traveller*« (A földgömb és az utazó), London. – *126 137 305 310 312 316 367 510* (143)

GLÜCKSBURG Keresztély (1818–1906) – IX. Keresztély néven dán király 1863–1906. – *230* (83)

Goderich *lásd* Robinson

GODWIN, Henry Thomas (1784–1853) – angol tábornok, 1852-ben főparancsnok a második angol–burmai háborúban. – *193*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *125*
– *Faust*, II. rész. – *358*
– *West-östlicher Diwan. An Suleika* (Nyugat-keleti diván. Zuleikához). – *125*

GOLDHEIM – porosz rendőrtiszt; az 50-es évek elején a porosz rendőrség egyik titkos ügynöke Londonban. – *78*

GOLOVIN, Ivan Gavrilovics (1816–1886) – orosz liberális földbirtokos, publicista, emigráns Londonban; a 40-es és 50-es években közel állt Herzenhez és Bakunyinhoz. – *277* (267)

GORCSAKOV, Mihail Dmitrijevics, herceg (1793–1861) – orosz tábornok, 1853–54 a dunai hadsereg parancsnoka, 1855-ben a krimi hadsereg főparancsnoka; 1856–61 Lengyelország helytartója. – *166 204 227 233 305 316 328 399–400 416 426 433 437–438 449 452–453 514* (211 355)

Gottfried Bouillon *lásd* Bouillon

GRAHAM, Sir James Robert George, of Netherby (1792–1861) – angol politikus, whig, majd peelista; 1841–46 belügyminiszter, 1830–34, 1852–55 az admiralitás első lordja. – *254 509–510* (426)

GRANIER DE CASSAGNAC, Bernard-Adolphe (1806–1880) – francia újságíró, történész; a júliusi monarchia alatt orléanista, a februári forradalom után bonapartista; 1852–70 a törvényhozó testület tagja; a „Constitutionnel" munkatársa. – *17*

GRANVILLE, George Leveson-Gower, Earl (1815–1891) – angol politikus, whig, majd a liberális párt egyik vezére; 1851–52, 1870–74, 1880–85 külügyminiszter, 1868–70 és 1886 gyarmatügyi miniszter, 1852–54 a Titkos Tanács elnöke. – *184*

GREELY, Horace (1811–1872) – amerikai újságíró és politikus, a haladószellemű „New York Daily Tribune" alapítója és egyik szerkesztője; később elfordult a radikalizmustól. – *169* (1)

GREIF(F) – porosz rendőrtiszt, az 50-es évek elején a porosz rendőrség londoni ügynökségének egyik vezetője. – *36*

GREY, Charles, Earl of (1764–1845) – angol politikus, a whigek egyik vezetője; 1806-ban az admiralitás első lordja, 1830–34 miniszterelnök. – *362 377*

GREY, Sir George (1799–1882) – angol politikus, whig; 1846–52, 1855–58 és 1861–66 belügyminiszter, 1854–55 gyarmatügyi miniszter. – *180*

GREY, Sir Henry George, Earl (1802–1894) – angol politikus, whig; 1835–39 hadügyminiszter, 1846–52 gyarmatügyi miniszter; Earl Charles Grey fia. – *178*

GRILLANZONI, Giovanni (1796–1868) – olasz forradalmár, Mazzini híve. – *296*

GROSVENOR, Lord Robert (1801–1893) – angol politikus, whig, később liberális, a parlament tagja. – *58*

GRUBER, Johann Gottfried (1774–1851) – tudós és irodalomtörténész. – *55* (80); *lásd még* ERSCH

GRUNDTVIG, Nicolai Frederik Severin (1783–1872) – dán teológus és költő, parlamenti képviselő; ellenezte Schleswig–Holstein újraegyesítését Németországgal. – *96*

»*The Guardian*« (A Figyelő), London. – *506* (423)

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1840–48 Franciaország kül- és belpolitikájának irányítója, a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. – *17 28 83 85 194*

Guyon *lásd* Csurcsid pasa

GYÖRGY, I. (1660–1727) – angol király 1714–1727. – *40–41 145*

GYÖRGY, II. (1683–1760) – angol király 1727–1760. – *40–41 145*

GYÖRGY, III. (1738–1820) – angol király 1760–1820. – *40–41 142 145*

GYULAY Ferenc gróf (1798–1868) – magyar származású osztrák tábornagy, 1849–50 hadügyminiszter, 1859-ben az osztrák hadsereg főparancsnoka az osztrák–olasz–francia háborúban. – *166*

H

HABSBURGOK (1780-tól Habsburg-Lotaringiaiak) – osztrák uralkodóház 1273–1918; tagjai megszakításokkal német királyok, német-római, majd osztrák császárok, spanyol, cseh és magyar királyok, stb. – *13* (16)

HALE, Robert – William Hale fia és üzlettársa. – *78 80 102*

HALE, William – egy londoni rőppentyűgyár tulajdonosa. – *78–80 102*

HALLIDAY, Frederic James (1806–1901) – az Angol Kelet-Indiai Társaság tisztviselője, 1854–59 Bengália kormányzója. – *170*

»*Hamburger Nachrichten*« (Hamburgi Hírek). – *227–228* (234)

Hamilton *lásd* Seymour

HAMMER-PURGSTALL, Joseph Freiherr von (1774–1856) – osztrák történész, orientalista; több művet írt Törökország történelméről; 1796–1835 a Közel-Keleten diplomáciai szolgálatot töltött be. – *19*

– *Geschichte des Osmanischen Reiches etc.* (Az Oszmán Birodalom története stb.), 10 kötet (Jegyzékek, mutatók és függelék. Konstantinápoly térképével), Pest 1835. – *19*

HAMPDEN, John (1595–1643) – angol politikus, a hosszú parlament tagja, a puritán ellenzék vezére a forradalomban. – *216* (222)

»*Hansard's Parliamentary Debates*« (Hansard parlamenti vitái). London. – *44 47 51 55–58 65 71–72 114–116 131 177–179 194 208 232–233 245–246 252–257 260–269 342–388* (304)

Hansard's Parliamentary Debates *lásd még* Cobbett's Parliamentary Debates

Hansard's Parliamentary Debates *lásd még* The Parliamentary Debates

HARDWICKE, Charles Philip Yorke, Earl of (1799–1873) – angol tengerésztiszt és politikus, tory; 1854-től tengernagy. – *257*

HASENCLEVER, Johann Peter (1810–1853) – német festő. – *224*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *89 459 462*

– *Die Phänomenologie des Geistes* (A szellem fenomenológiája), (1807), „Werke" (Művei), II. kot., kiadta J. Schulze, Berlin 1832. – *459* (379)

HEISE, Hermann (megh. 1860) – demokrata publicista, részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána Angliába emigrált. – *477*

Henrik, V. *lásd* Chambord

HENRY, Thomas (1807–1876) – angol bíró. – *78 80*

HENTZE, A. – volt katonatiszt, a Kommunisták Szövetségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; a kolni kommunista perben a vád egyik tanúja. – *476–477*

HERBERT SIDNEY, Baron of Lea (1810–1861) – angol politikus, tory, majd peelista; 1845–46, 1852–55, 1859–60 hadügyminiszter. – *54 184* (74)

HERRIES, John Charles (1778–1855) – angol politikus, tory. – *170 356*

HERZEN, Alekszandr Ivanovics (1812–1870) – orosz forradalmi demokrata, materialista filozófus, publicista és író. – *277* (267)

HEYTESBURY, Baron (A'Court William) (1779–1860) – angol diplomata, 1844–46 Irország alkirálya. – *377*

HINCKELDEY, Karl Ludwig Friedrich von (1805–1856) – porosz kormányhivatalnok, 1848-tól Berlin rendőrfőnoke; 1853-tól a belügyminisztérium rendőri ügyosztályának vezetője. – *25–27*

HIRSCH, Wilhelm – hamburgi kereskedelmi alkalmazott; az 50-es évek elején porosz rendőrügynök Londonban. – *36 38 78 459 474–475*

– *Die Opfer der Mouchardérie* (A besúgás áldozatai), „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung", 1853. – *459* (56)

HOBHOUSE, John Cam, Baron Broughton de Gyfford (1786–1869) – angol politikus, whig; az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke. – *132 175*

HODDE, Lucien de la (Delahodde) (1808–1865) – francia publicista; forradalmi titkos társaságok tagja a restauráció és a júliusi monarchia idején; rendőrügynök. – *36*

– *La naissance de la république en Février 1848* (A köztársaság születése 1848 februárjában), Párizs 1850. – *36*

HOGG, Sir James Weir (1790–1876) – angol politikus, peelista, a parlament tagja; 1846–47, 1852–53 a Kelet-Indiai Társaság igazgatótanácsának elnöke. – *118 120 215*

HOLLAND, Henry Richard Vassall Fox, Baron (1773–1840) – whig-párti angol politikus. – *199*

HOLSTEIN-GOTTORP ház – dán királyi család; mindkét ág az Oldenburg-dinasztiából származott. – *235*

HOOSON, Edward – angol munkás, a chartista mozgalom aktív résztvevője. – *161 165*

HORATIUS, Flaccus Quintus (i. e. 65–8) – római költő.

– *Epistulae* (Levelek). – *82* (102)

HORSFALL, Thomas Berry (szül. 1805) – angol bányatulajdonos és politikus, a parlament tagja. – *397*

HSZIEN-FENG (Ven-cung) (kb. 1831–1861) – kínai császár 1851–1861. – *91 94*

HUME, Joseph (1777–1855) – angol politikus, a polgári radikálisok egyik vezére, a parlament tagja. – *46 65 72 120 188 347 355–356 385 389 427*

HUNT, Henry (1773–1835) – ismert angol szónok és politikus, polgári radikális, a parlament tagja. – *347 501*

I

IBRAHIM pasa (1789–1848) – egyiptomi hadvezér; Mehmed Ali egyiptomi régens fogadott fia; 1824–28 a görög felkelők ellen vezényelt török csapatok parancsnoka; 1831–33 és 1839–41 Egyiptom Törökország elleni háborújában az egyiptomi hadak főparancsnoka; 1844-től egyiptomi társrégens. – *359 362–363 365* (32 335)

»*L'Impartial de Smyrne*« (Független Szmirnai Újság). – *239 288*

INGLIS, Sir Robert Harry (1786–1855) – angol politikus, tory, a parlament tagja. – *170 365*

INGRAHAM, Duncan Nathaniel (1802–1891) – amerikai tengerésztiszt; 1853-ban mint a „St. Louis" hadihajó kapitánya beavatkozott az ún. szmirnai ügybe. – *204 287–288* (196

ISTVÁN, I. (Szent) (kb. 975–1038) – magyar fejedelem 997-től, király 1001–1038. – *472*

ISZKENDER bég (Alexander Illinszky) (1810–1864) – tatár származású lengyel földbirtokos; 1848–49 részt vett a magyar szabadságharcban, majd Törökországba emigrált. 1853–54 ezredesi rangban a Dunánál, később a Krímben és a Kaukázusban harcoló török csapattestek parancsnoka. – *288*

ISZLAMATOV, Ivan Nyikolajevics – orosz tengerésztiszt, az „Aurora"-fregatt parancsnoka. – *510–511*

ISZMAIL pasa (1805–1861) – cserkesz származású török tábornok; 1853-ban dunai török csapattestek parancsnoka. – *437*

IZZET pasa – 1853–54-ben török katonai kormányzó. – *288*

J

JÁNOS, Földnélküli (kb. 1167–1216) – angol király 1199–1216. – *21* (38)

JOANIDIS – 1853-ban a havasalföldi belügyminisztérium egyik ügyosztályának vezetője. – *270*

JOCELYN, Robert, Viscount (1816–1854) – angol katonatiszt, a parlament tagja; 1845–46 az indiai ügyek ellenőrző testületének tagja. – *188*

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletár költő és publicista; a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az 50-es évek derekáig szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. – *53 127–129 161 162 163 165 188 219 429 441 448 488–489 501* (170 172 373 376 418)

»*Journal de Constantinople*« (Konstantinápolyi Újság). – *272 434* (261)

»*Journal des Débats politiques et littéraires*« (Politikai és irodalmi viták lapja), Párizs. – *99 112 305 312 482* (119)

Journal de L'Empire *lásd* Le Pays

»*Journal de Saint-Pétersbourg*« (Szentpétervári Újság). – *368* (338)

K

KAPODISZTRIASZ, Jóannész Antóniosz gróf (Capo d'Istria) (1776–1831) – görög államférfi és diplomata. Olasz eredetű korfui családból származott, 1809-ben orosz külügyi szolgálatba állt. Az 1821-es görög felkelés kitörése után Svájcban telepedett le és szervezte a görög szabadságharcosok megsegítését. 1827 áprilisban a görög köztársaság elnökévé választották. 1831 októberben meggyilkolták. – *346*

KARA GYORGYE (Gyorgye Petrović) (1752–1817) – 1804–13 a török uralom elleni szerb szabadságharc vezére; 1811–13 a független Szerbia kormányzója, a Karagyorgyevics dinasztia alapítója; 1813-ban a felkelés leverése után elmenekült Szerbiából; 1817-ben titkon hazatért; Miloš Obrenović parancsára megölték. – *32*

KARNICKY, Wladislaw, Graf – osztrák diplomata, 1853-ban berni ügyvivő. – *102*

KÁROLY, I. (Nagy) (kb. 742–814) – frank király 768–814; római császár 800–814. – *223*

KÁROLY, I. (Stuart) (1600–1649) – angol király 1625–1649; az angol polgári forradalomban kivégezték. – *140*

KÁROLY, II. (Stuart) (1630–1685) – angol király 1660–1685. – *265*

KÁROLY, X. (1757–1836) – francia király 1824–1830. – *156 223*

KÁROLY ALBERT (1798–1849) – savoyai herceg; Szardínia és Piemont királya 1831–1849. – *486*

KATALIN, II. (Nagy) (1729–1796) – orosz cárnő 1762–1796. – *28 107–108 387*

KEOGH, William Nicolas (1817–1878) – ír jogász és politikus, a peelistákhoz csatlakozott; az ír parlamenti frakció egyik vezére; több ízben töltött be magas igazságügyi tisztséget Írországban. – *115*

KEPLER, Johannes (1571–1630) – német csillagász. – *89*

Kékkönyvek (Blue Books) – az angol parlament időszakos dokumentumközlő kiadványai. London. – *376*

KINKEL, Gottfried Johann (1815–1882) – német költő és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1849-es baden-pfalzi felkelésben, a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte; a fogságból megszökött és Londonba emigrált, ott mint a kispolgári emigráció egyik vezetője rágalmazta és támadta Marxot és híveit. – *39 460–461 464 475–477* (391)

KINKEL, Johanna, szül. Mockel (1810–1858) – írónő, Gottfried Kinkel felesége. – *461*

KISZELJOV, Nyikolaj Dmitrijevics (1800–1869) – orosz diplomata; 1851–54 párizsi nagykövet. – *110*

KNIGHT, Henry Gally (1786–1846) – angol világutazó és író, a parlament tagja. – *350*

KOBURGOK – német hercegi család; számos tagja beházasodott európai uralkodóházakba. – *248–249 302 358* (247)

KONSZTANTYIN PAVLOVICS, orosz nagyherceg (1779–1831) – I. Pál cár második fia; 1814-től a lengyelországi hadsereg főparancsnoka, 1814–31 Lengyelország helytartója. – *108 371*

KORNYILOV, Vlagyimir Alekszejevics (1806–1854) – orosz tengernagy, 1849–53 a fekete tengeri flotta törzskari főnöke; Szevasztopol védelmének egyik szervezője. – *3 525*

KOŚCIELSKI, Wladislaw (szül. 1820) – lengyel demokrata, emigráns, majd tábornok a török hadseregben. – *278*

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány feje; 1849 áprilisában Magyarország kormányzó-elnöke; a szabadságharc bukása után Törökországba emigrál, majd Angliában, Amerikában és utóbb Olaszországban él. – *38 53–54 64 79–80 376 469* (44)

KOSZTA Márton (megh. 1858) – részt vett az 1848–49-es magyar forradalomban, a forradalom leverése után Törökországba, majd Amerikába emigrált, ahol felvette az amerikai állampolgárságot; 1853-ban belekeveredett az ún. szmirnai ügybe. – *235 252 287* (196)

»*Kölnische Zeitung*« (Kölni Újság). – *204 228 426 477* (212)

KREMER, Georgij – 1853-ban londoni orosz főkonzul. – *78*

Kreuzzeitung *lásd* Neue Preussische Zeitung

Kriminalzeitung *lásd* Belletristisches Journal

Kuli kán *lásd* Nádir sah

KUPFFER (Kupfer), Adolf Jakovlevics (1799–1865) – orosz fizikus, mineralógus, kristallográfus és meteorológus; 1829-ben az elbruszi tudományos expedíció vezetője. – *376*

– *Voyage dans les environs du Mont Elbrouz dans le Caucase etc.* (Utazás a kaukázusi Elbrusz hegy vidékén stb.), Szentpétervár 1830. – *376–377* (341)

L

LABOUCHÈRE, Henry, Lord Taunton (1798–1869) – angol politikus, whig; 1839–41 és 1847–52 kereskedelmi miniszter, 1855–58 gyarmatügyi miniszter. – *180 200*

LAFAYETTE, Marie-Joseph-Paul, marquis de (1757–1834) – francia tábornok és politikus; részt vett az amerikai függetlenségi háborúban; 1789-ben a párizsi nemzetőrség parancsnoka, 1792-ben emigrált; 1830-ban Lajos Fulop egyik trónrajuttatója. – *54*

LAGRENÉ, Théodore-Marie-Melchior-Joseph de (1800–1862) – francia diplomata; 1831–34 pétervári tartózkodása idején mint a nagykovetség első titkára egy ideig az ugyvivő funkcióját toltotte be. – *368*

LA GUÉRONNIÈRE, Louis-Etienne-Arthur Dubreuil-Hélion, vicomte de (1816–1875) – francia politikus és publicista, az 50-es években bonapartista. – *202*

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *66* (327 384)

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg, francia király 1830–1848. – *2 140–141 157 195 248* (29 326 327 431)

LAMARTINE, Alphonse-Marie-Louis de (1790–1869) – francia költő, történész és politikus, a 40-es években a mérsékelt republikánusok egyik vezetője; 1848-ban az ideiglenes kormány kulugyminisztere és tulajdonképpeni feje, az alkotmányozó nemzetgyulés és a végrehajtó bizottság tagja. – *54*

LANDOLPHE – francia kispolgári szocialista; Londonba emigrált; a Kommunisták Szovetségének kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *481*

LANSDOWNE, Henry Petty-Fitzmaurice, Marquess of (1780–1863) – angol politikus, whig; 1806–07 pénzugyminiszter, 1830–41 és 1846–52 a Titkos Tanács elnoke, 1852–63 tárcanélkuli miniszter. – *247*

LAZAREV, Mihail Petrovics (1788–1851) – orosz flottaparancsnok, tengernagy, sarkkutató; 1833-tól a fekete-tengeri flotta főparancsnoka. – *383*

LAVALETTE (La Valette), Charles-Jean-Marie-Félix, marquis de (1806–1881) – francia politikus, bonapartista; 1851–53 konstantinápolyi nagykovet, 1865–67 belugyminiszter, 1868–69 kulugyminiszter. – *261*

LAYARD, Austen Henry (1817–1894) – angol archeológus és politikus, polgári radikális, majd liberális, a parlament tagja. – *177–178 184 194 259 261–263*

»*The Leader*« (A Kalauz), London. – *249 295 300 514* (249)

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ugyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Réforme" szerkesztője, 1848-ban az ideiglenes kormány belugyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a torvenyhozó nemzetgyulés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tuntetések után Angliába emigrált. – *404 471 480 482 515–516*

Leeds hercege *lásd* Osborne

LEININGEN-WESTERBURG, Christian Franz, Graf (1812–1856) – osztrák tábornok; 1853-ban rendkívüli megbízatással Konstantinápolyba kuldték. – *15 256* (255)

Leó *lásd* Lusignan

LIBÉNYI János (1831–1853) – magyar szabó; 1853 febr. 18-án merenyletet kovetett el I Ferenc József ellen; febr. 26-án a haditorvényszék ítélete alapján kivégezték. – *26* (41 44)

LIDDELL (Liddel), Henry George (1821–1903) – angol parlamenti képviselő – *179*

LIEVEN, Darja (Dorothea) Krisztoforovna, szul. von Benckendorf (1785–1857) – Krisztofor Andrejevics Lieven felesege; politikai szalonja nagy szerepet játszott a londoni és párizsi diplomáciai életben. – *17*

LIEVEN, Krisztofor Andrejevics, herceg (1774–1839) – orosz diplomata; 1810–12 berlini kovet, 1812–34 londoni nagykovet – *156 158–159 223 343*

LIEVEN, Wilhelm Karlovics, báro (1800–1880) – orosz tábornok, kulonleges diplomáciai feladatokat teljesített. – *308*

LIPÓT, I. (1790–1865) – belga király 1831–1865. – *103 196 248–249 514*

LIPRANDI, Pavel Petrovics (1796–1864) – orosz tábornok, a krími háború idején dunai és krími csapattestek parancsnoka. – *450*

Lithographic Correspondence *lásd* Preussische Lithographische Korrespondenz

LIVERPOOL, Robert Banks Jenkinson, Earl of (1770–1828) – angol politikus, a toryk egyik vezére; több ízben miniszter, 1812–27 miniszterelnök. – *338*

»*The Liverpool Courier*« (Liverpooli Kurír). – *315*

LIZIUS – majna-frankfurti könyvkiadó. – *38*

Lloyd *lásd* Wiener Lloyd

»*Lloyd's Weekly London Newspaper*« (Lloyd londoni heti újsága). – *514*

LOCHNER, Georg (szül. kb. 1824) – német asztalos, a Kommunisták Szövetségének, később az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels harcostársa. – *474–475*

»*The London Gazette*« (Londoni Újság). – *386* (344)

Louis Bonaparte *lásd* Napóleon, III.

Louis-Napoléon *lásd* Napóleon, III.

LOUSTALOT, Elysée (1762–1790) – francia publicista, demokrata forradalmár. – *103* (123)

LOWE, Robert (Bob), Viscount Sherbrooke (1811–1892) – angol politikus és publicista, a „Times" munkatársa, whig, később liberális, a parlament tagja; 1855–58 a kereskedelmi miniszter helyettese, 1868–73 pénzügyminiszter, 1873–74 belügyminiszter. – *215*

LUJZA, hessen-kasseli hercegnő (1817–1898) – Glücksburg Keresztély (IX. Keresztély dán király) felesége. – *230*

LUND – angol (yorkshire-i) gyáros. – *396–397*

LUSIGNANOK – királyi család. – *131* (148)

LUSIGNAN, Leó – örmény herceg, politikai kalandor, emigráns; 1853-ban Angliában élt. – *130*

LÜDERS, Alekszandr Nyikolajevics, gróf (1790–1874) – orosz tábornok, 1831-ben részt vett Lengyelország eltiprásában, később a kaukázusi hegyi népek ellen harcolt; 1848-ban leverte a moldvai és havasalföldi forradalmat; 1849-ben részt vett a magyar szabadságharc leverésében; 1853–54 a dunai 5. hadtest, 1855-ben a déli hadsereg parancsnoka, 1856-ban a krími hadsereg főparancsnoka; 1861–62 Lengyelország helytartója. – *435 451*

M

MACAULAY, Thomas Babbington, Lord, Baron of Rothley (1800–1859) – angol polgári történész és politikus, whig, a parlament tagja; mint az indiai főkormányzó mellett működő tanács tagja (1833–38) egy Indiára érvényes büntető törvénykönyvet dolgozott ki, mely 1860-ban érvénybe is lépett. – *116–117 173*

MACDONNELL – skót földbirtokosnő. – *398*

MACGREGOR, James – 1852–53 az angol parlament tagja. – *54*

MADDOCK, Sir Thomas Herbert (1792–1870) – angol politikus, a parlament tagja. – *215*

MADIER – francia mechanikus, kispolgári demokrata, az 50-es évek elején emigráns Londonban. – *482*

MAHMUD, II. (1785–1839) – török szultán 1808–1839. – *154 359 361–363*

MAHON, Philip Henry Stanhope, Viscount (1805–1875) – angol politikus és történész, peelista, a parlament tagja; 1834–35 a külügyminiszter helyettese. – *362 379*

MAILÁTH JÁNOS (1786–1855) – német-magyar történetíró, publicista és költő.
– *Geschichte der Magyaren. Mit dem Plane der Mongolen-Schlacht* (A magyarok története. A mongol csata térképével), 1 kötet, Bécs 1828. – *51–52*

MALCOLM, Sir John (1769–1833) – angol diplomata, a Kelet-Indiai Társaság tisztviselője; 1799–1801, 1808–10 teheráni követ; 1826–30 Bombay kormányzója; könyveket írt Indiáról. – *190*

MALET, Claude-François de (1754–1812) – francia tábornok és politikus, republikánus; az 1812-ben I. Napóleon ellen szervezett összeesküvés vezetője; az összeesküvés bukása után agyonlőtték. – *515* (434)

MALMESBURY, James Howard Harris, Earl of (1807–1889) – angol politikus, tory, később konzervatív; 1852, 1858–59 külügyminiszter. – *179 203 246 252–255*

MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834) – angol pap és reakciós közgazdász, a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet szerzője. – *241 320 428 439–441*

»*The Manchester Guardian*« (Manchesteri Figyelő). – *219 321* (227)

MANDZSU-dinasztia (Csing) – uralkodócsalád Kínában 1644–1912. – *89* (106)

MANTEUFFEL, Karl Otto, Freiherr von (1806–1879) – porosz politikus, 1851–58 belügyi államtitkár; Otto Theodor Manteuffel fivére. – *26*

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz politikus, a reakciós nemesi bürokrácia képviselője; 1848–50 belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter. – *26 33 484*

MANU, Johann – 1850–54 havasalföldi külügyminiszter. – *270*

MÁRIA II. da Gloria (1819–1853) – portugál királynő 1826–1828 és 1834–1853. – *358*

MÁRIA ANTÓNIA (1755–1793) – francia királyné 1774–1793, XVI. Lajos felesége, a forradalomban kivégezték. – *443*

MÁRIA KRISZTINA (1806–1878) – VII. Ferdinánd spanyol király felesége; Spanyolország régense 1833–1840. – *358*

MÁRIA LUJZA FERNANDA (1832–1897) – infánsnő, II. Izabella spanyol királynő testvére, Montpensier herceg felesége. – *355*

»*The Mark Lane Express, and Agricultural Journal*« (Mark Lane híradó és mezőgazdasági újság), London. – *301 323* (290)

MARTIN, Sir William Fanshaw (1801–1895) – angol tengernagy, 1853-ban a portsmouthi hajógyár vezetője. – *509*

MARX, Francis Joseph Peter (1816–1876) – angol konzervatív publicista, földbirtokos; David Urquhart barátja és fegyvertársa. – *277 279* (267)

MARX, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Karl Marx felesége és munkatársa. – *37 476* (343 369)

MARX, Karl Heinrich (1818–1883). – *37 279 283–285 460 462–465 472–478 480 482* (1 6 54 63 82 96 107 112 134 137 151 318 343 369 376 378 385)
– *Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln* (Leleplezések a kölni kommunista perről), Boston 1853. – *459–461 473–474 477* (380)

– *Germany. Revolution and Counter-Revolution* (Forradalom és ellenforradalom Németországban), „New York Daily Tribune" 1851–52. – *278* (231 270)

MASSÉNA, André, duc de Rivoli, prince d'Essling (1756–1817) – Franciaország marsallja, részt vett a napóleoni háborúkban. – *408 435* (368)

MATTHEWS, John – angol munkás, chartista. – *441*

MAUPAS, Charlemagne-Emile de (1818–1888) – francia ügyvéd, bonapartista; 1851-ben Párizs rendőrfőnöke és a dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1852–53 rendőrminiszter. – *25–26*

MAUROGENI – torok diplomata, a 30-as évek elején bécsi ügyvivő. – *360*

MAYNE, Sir Richard (1796–1868) – a londoni rendőrség főnöke. – *281*

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári-demokrata forradalmár, az olasz nemzeti szabadságmozgalom egyik vezére; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke; 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője. – *1–2 33–34 53 87 102 484–486* (21)

MCNEILL (MacNeill), John (1795–1883) – angol diplomata, 1836–42 teheráni követ. – *345 350*

– *Progress and Present Position of Russia in the East* (Oroszország előretörése és jelenlegi helyzete Keleten), London 1836. – *345*

MEHMED (Mohamed) Alí (1769–1849) – Egyiptom orokos helytartója 1805–1849; számos haladó reformot vezetett be; 1831–33 és 1839–40 háborút vezetett a torok szultán ellen Egyiptom függetlensége érdekében. – *187 195–197 200 349 359–363 505* (9 32 152 197 292 335)

MEHMED ALI pasa (1807–1868) – torok katona és államférfi; 1852–53 nagyvezér, 1853–54 hadügyminiszter. – *318*

»*Melbourne Commercial Circular*« (Melbourne-i Kereskedelmi Kozlony). – *420*

MENSIKOV, Alekszandr Szergejevics, herceg (1787–1869) – orosz diplomata és hadvezér; 1853-ban konstantinápolyi rendkívüli nagykovet; 1853–55 a krími szárazföldi és tengeri haderő főparancsnoka. – *2–3 15 35 99–100 103–107 111 130 134–135 137 185 221 253 255–256 259 262–263 308 316–317 399 499 504* (118 119 149 154 256)

METTERNICH-Winneburg, Klemens Wenzel Lothar, Furst von (1773–1859) – osztrák politikus és diplomata; 1809–21 kulugyminiszter, 1821–48 kancellár; a Szent Szovetség egyik megszervezője. – *28 83 85 157 200 343 371 509*

MEYEN, Eduard (1812–1870) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 1848–49-es forradalom bukása után Angliába emigrált; később nemzeti liberális. – *464*

MEYENDORF (Meyendorff), Pjotr Kazimirovics, báró (1796–1863) – orosz diplomata' 1839–50 berlini, 1850–54 bécsi kovet. – *185 240 308 316*

MIGUEL, Dom Maria Evaristo (1802–1866) – portugál trónkovetelő; Portugália régense 1828–1834. – *343*

MIHÁLY, Obrenović (1823–1868) – szerb fejedelem. 1839–1842 és 1860–1868. – *261*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *3 16–17 96 99 107–108 111 130 135 137 154–156 166 182 185–187 202–203 205 219 220 222 227–231 252–254 261 278 286 296 304–308 316–318 337 344 348–349 365 370 375 391–392 399–400 405 407 411 414 418 427 453 513–515 520* (118 124 197 232 349 412 429)

MILL, James (1773–1836) – angol történész, filozófus és közgazdász, Ricardo követője. – *142*

– *The History of British India* (Brit-India története), 6 kotet, 3. kiad., London 1826. – *142* (158)

MILLER, Joe (1684–1738) – népszerű angol színész. – *64* (88)

Milner Gibson *lásd* Gibson

MILNES, Richard Monckton, Baron Houghton (1809–1885) – angol író és politikus, eredetileg tory, a XIX. sz. második felében liberális; a parlament tagja. – *265 273*

MILOS, Obrenović (1780–1860) – szerb fejedelem 1817–1839 és 1858–1860. – *32 220*

MINDON – Burma királya 1853–1878. – *275*

MINIÉ, Claude-Etienne (1804–1879) – francia katonatiszt; egy róla elnevezett lőfegyver feltalálója. – *453*

MINTO, Gilbert Elliot Murray Kynnynmond, Earl of (1782–1859) – angol politikus és diplomata; 1835–41 az admiralitás első lordja, 1846–52 főpecsétőr. – *200*

MISKOWSKY, Henryk Ludwic (megh. 1854) – lengyel tiszt, részt vett az 1848–49-es magyar forradalomban; a forradalom leverése után Törökországba, majd Angliába emigrált. – *469–470*

MITCHEL, John (1815–1875) – ír nacionalista, 1848-ban deportálták. – *296*

MOLESWORTH, Sir William (1810–1855) – angol politikus, liberális; (az úgynevezett Mayfair-radikálisokhoz tartozott), a parlament tagja; 1853–55 közmunkaügyi főbiztos, 1855-ben gyarmatügyi miniszter. – *46 184 250*

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *3 17 103 195 203 239 301 310 312 512* (6)

MONRAD, Ditlev Gothard (1811–1887) – dán püspök és politikus, 1848 és 1859–63 vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1863–64 miniszterelnök és pénzügyminiszter; az 50-es években a nemzeti liberális párt vezére. – *426*

MONSELL, William (1812–1894) – ír politikus, liberális, az ír parlamenti frakció egyik vezetője. – *115*

MONTPENSIER, Antoine-Marie-Philippe-Louis d'Orléans, duc de (1824–1890) – Lajos Fülöp fia, Mária Lujza Fernanda infánsnő férje, 1859–69 spanyol trónkövetelő. – *355*

»*The Morning Advertiser*« (Reggeli Közlöny), London. – *17 34 54 68 184 203–204 249 271 277 283–284 307 319 508* (28 274)

»*The Morning Chronicle*« (Reggeli Krónika), London. – *17 41 48 76 133 137 229 286 300 305 310 391–392 503 508 510 513* (27)

»*The Morning Herald*« (Reggeli Hírnök), London. – *15–16 76 107 135 139 235 365 400 417 501 509 514* (22)

»*The Morning Post*« (Reggeli Posta), London. – *16 54 76 104 137 185 203 217 226 239 305 309–310 312 316 323 405 448 501–503 506 510 513* (25)

MORRISON (Morison), James Robert (1770–1840) – angol kereskedelmi vállalkozó; az általa feltalált növényi szert egyetemes gyógyszerként propagálta és piluláival nagy vagyont szerzett. – *460*

MUHAMMED BAHÁDUR Sáh, II. (1767–1862) – a nagymogul dinasztiából az utolsó uralkodó (1837–1858) Indiában. – *191*

MUN, Thomas (1571–1641) – angol közgazdász, merkantilista, 1615-től a Kelet-Indiai Társaság igazgatótanácsának tagja, korának egyik leggazdagabb kereskedője. – *144*

– *A Discourse on Trade from England into the East-Indies etc.* (Értekezés az Anglia és Kelet-India közti kereskedelemről stb.), London 1621. – *144*

MUNRO, Sir Thomas (1761–1827) – angol tábornok, 1819–27 Madras kormányzója. – *190*

MUNTZ, George Frederick (1794–1857) – angol fegyvergyáros és politikus, polgári radikális, a parlament tagja; 1832-ben tömegtüntetéseket szervezett a választójogi reform érdekében. – *265*

MUSZTAFA pasa (szül. kb. 1796) – török államférfi, 1853–1854 nagyvezér. – *308 318*

MÜLLNER, Adolf (1774–1829) – német író és kritikus.
– *Die Schuld* (A bűn). – *39* (62)

N

NÁDIR sah (Kuli kán) (1688–1747) – perzsa sah 1736–1747; 1738–39-ben rablóhadjáratot vezetett India ellen. – *117 120*

NAHIMOV, Pavel Sztyepanovics (*1802–1855*) – kiváló orosz tengernagy, a szinopi ütközetben az orosz hajóraj parancsnoka; 1854–55 Szevasztopol hősies védelmének szervezője és vezetője. – *524* (428)

NAMIK pasa – török politikus, 1832 októberében a porta diplomáciai megbízatással kiküldte Londonba. – *360*

NAPIER, Sir Joseph (1804–1882) – angol politikus, tory, a parlament tagja; 1852-ben Írország koronaügyésze; 1858–59 Írország lordkancellárja. – *246*

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *3–4 40 342 351 355 432 452* (7 35 130 324 354 367 434)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–52 a második köztársaság elnöke; francia császár 1852–1870. – *15 17–18 25–26 82 103 135 137 157 189 202–203 219 226 239 249 253–254 256 296 302 406 506 514–516 520* (31 43 54 118 124 243 254 357)

NASZR ED-DIN (1831–1896) – perzsa sah 1848–1896. – *392 425*

»*Nationalzeitung*« (Nemzeti Újság), Berlin. – *227 272* (233)

»*La Nation. Organe quotidien démocrate socialiste*« (A Nemzet. Demokrata szocialista napilap), Brüsszel. – *249 287* (248)

NAUT, Stephan Adolf – kölni kereskedő, a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója. – *476*

NESSELRODE, Dmitrij Karlovics, gróf – orosz diplomata, Karl Vasziljevics Nesselrode fia. – *3*

NESSELRODE, Karl Vasziljevics, gróf (1780–1862) – orosz politikus és diplomata; 1816–56 külügyminiszter. – *15 155–156 158–159 167 184 186–187 194–195 198 202 219 229 234 240 255 295 308 315–318 368 380 382 388 392 399* (154 169 206 208 257)

* »*Neu-England-Zeitung*« (Új-Angliai Újság), Boston. – *459* (381)

* »*Neue Oderzeitung*« (Új Oderai Újság), Boroszló. – *277–278* (268)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *233 480* (238)

** »*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság. A demokrácia orgánuma), Köln. – *96 277–278 476* (112 274 385)

** »*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági szemle), London, Hamburg és New York. – *37 465–466* (60 385 396)

* »*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *54 168 224 278* (1 276 278)

NEWCASTLE, Henry Pelham Fiennes Pelham-Clinton, Duke of (1811–1864) – angol politikus, peelista, 1846-ban az írországi ügyek minisztere, 1852–64 több ízben hadügyminiszter és gyarmatügyi miniszter. – *246*

NEWMAN, Francis William (1805–1897) – angol tudós, a filológia professzora, író és publicista, polgári radikális; Kossuth, Pulszky és Mazzini barátja. – *152*

– *Lectures on Political Economy* (Előadások a politikai gazdaságtanról), London 1851. – *152* (164)

NEWTON, Sir Isaac (1642–1727) – angol fizikus, csillagász és matematikus, a mechanika tudományának megteremtője. – *89*

NIROD – orosz tábornok, 1853-ban dunai csapatrészek parancsnoka. – *450*

NORMANBY, Constantine Henry Phipps, Marquis of (1797–1863) – angol politikus, whig, Írország alkirálya 1835–1839, 1839-ben hadügyi és gyarmatügyi miniszter, 1839–41 belügyminiszter, 1846–52 párizsi nagykövet. – *355*

NORTH, Frederick, Earl of Guilford (1732–1792) – angol politikus, tory, 1767-ben pénzügyminiszter, 1770–82 miniszterelnök; 1783-ban belügyminiszter Portland koalíciós kormányában (Fox–North-kormány). – *115 142*

* »*Notes to the People*« (Feljegyzések a nép számára), London. – *476* (409)

NÖRNER – porosz igazságügyi tisztviselő. – *78*

NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics (1813–1881) – orosz tábornok, részt vett a krími háborúban. – *3*

O

Oberpostamtszeitung *lásd* Frankfurter Postzeitung

O'BRIEN, William Smith (1803–1864) – részt vett az ír nemzeti szabadságmozgalomban, az „Ifjú Írország"-társaság jobbszárnyának vezére, 1828–31 és 1835–49 a parlament tagja; az 1848-as balsikerű ír felkelési kísérlet után halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani szabadságvesztésre változtatták; 1856-ban kegyelmet kapott. – *355*

»*The Observer*« (A Figyelő), London. – *97 137 299 311 322–323* (113)

O'CONNELL, Daniel (1775–1847) – ír ügyvéd és politikus; az ír függetlenségi mozgalom jobbszárnyának vezére. – *53 386*

O'CONNOR, Feargus Edward (1794–1855) – angol munkásvezető; 1832–35 ír parlamenti képviselő, majd a chartisták balszárnyának egyik vezetője, a „Northern Star" alapítója és szerkesztője; 1848 után reformista. – *53–54 501*

OLGA (1822–1892) – orosz nagyhercegnő, I. Miklós leánya, később Württemberg királynője. – *249*

OMER pasa (Mihail Latas) (1806–1871) – horvát származású török tábornok, a krími háborúban a török csapatok főparancsnoka. – *288–289 304–305 308 328 399–400 408–412 430–434 436–438 449 451–453 492 494–497 528* (255 302)

ORLÉANS-OK – a Bourbonok ifjabb ága, francia királyi család 1830–1848. – *520* (200)

ORLÉANS, Héléne-Louise-Elisabeth de Mecklenburg-Schwerin, duchesse d' (1814–1858) – Ferdinand-nak, Lajos Fülöp legidősebb fiának özvegye, a francia trónkövetelőnek, Párizs grófjának anyja. – *248*

ORLOV, Alekszej Fjodorovics, gróf, 1856-tól herceg (1786–1861) – orosz katonatiszt, államférfi és diplomata; Oroszország nevében ő kötötte meg Törökországgal a drinápolyi és Hunkjar–Szkeleszi-i szerződést; 1856-ban az orosz küldöttség vezetője a párizsi kongresszuson. – *359 368 375*

ORSINI, Felice (1819–1858) – olasz polgári demokrata, republikánus, részt vett az Itália felszabadításáért és egyesítéséért vívott harcban; 1858-ban merényletet kísérelt meg III. Napóleon ellen, s kivégezték. – *485*

ØRSTEDT, Anders, Sandøe (1778–1860) – dán jogász és államférfi, 1853–54 miniszterelnök. – *426*

OSBORNE, Thomas, Earl of Danby, 1689-től Marquis Caermarthen, 1694-től Leeds hercege (1631–1712) – angol politikus, tory; 1674–79 és 1690–95 miniszterelnök; 1695-ben a parlament megvesztegethetőséggel vádolta. – *141 375*

»*Ost-Deutsche Post*« (Kelet-német Posta), Bécs. – *508* (424)

OSTEN–SACKEN, Dmitrij Jerofejevics (1789–1881) – orosz tábornok, 1853–54 a krími háborúban a dél-oroszországi 3. hadtest parancsnoka, 1854–55 a szevasztopoli helyőrség főnöke. – *451*

OSZMÁN pasa (kb. 1785–kb. 1860) – török tengernagy, a szinopi ütközetben a török hajóhad parancsnoka. – *525* (428)

OTTO, I. (1815–1867) – bajor herceg, görög király 1832–1862. – *358* (330)

»*Österreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung*« (Osztrák császári bécsi újság). – *354* (325)

»*Österreichische Korrespondenz*« (Osztrák Tudósító), Bécs. – *1 426* (5)

P

PAKINGTON, Sir John Somerset (1799–1880) – angol politikus, peelista, majd tory, később konzervatív; 1852–1868 több ízben miniszter (hadügyminiszter, gyarmatügyi miniszter, tengerészeti miniszter). – *1 54 69 215 258 264* (2)

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus; eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1809–28 hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – *1 17 23 28–29 54–55 64 73 135 137 179–180 184 196–201 218 226–227 239 248 250 268–269 273 289 295–296 304–307 319 333–390 402 499 502–503 505 508 510–511 513 519–522* (4 78 195 207 264 326 327 328 340 435)

»*Il Parlamento*« (A Parlament), Torino. – *236 287* (240)

»*The Parliamentary Debates*« (A parlamenti viták), London. – *339–381*

PASZKEVICS, Ivan Fjodorovics, herceg (1782–1856) – orosz tábornagy, 1831 júniusától a lengyel felkelést leverő hadsereg főparancsnoka, 1832-től Lengyelország helytartója; 1849-ben a magyar szabadságharc leverésében részt vevő cári sereg főparancsnoka; 1854-ben a dunai csapatok főparancsnoka. – *407 411*

»*La Patrie*« (A Haza), Párizs. – *104 185 227 232 391 481–482* (125)

PAVLOV, Prokofij Jakovlevics (1796–1869) – orosz tábornok, a krími háborúban dunai és krími csapatok parancsnoka. – *437 450* (369)

»*Le Pays*« (Az Ország), Párizs. – *18 104 202–203* (31)

PEACE – Earl Crawford angol bányatulajdonos alkalmazottja. – *427*

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol politikus és közgazdász, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője; 1822–27, 1828–30 belügyminiszter, 1834–35, 1841–46 miniszterelnök; a liberálisok támogatásával 1846-ban keresztülvitte a gabonatörvények eltörlését. – *56 67 173 248 286 290 292–294 309 346 353 357 359 361–362 367 369 388–389 393 417* (427)

PEEL, Sir Robert (1822–1895) – előzőnek a fia; politikus és diplomata, az 50-es évek elején peelista, később liberális; a parlament tagja. – *129*

PELLATT, Apsley (1791–1863) – angol vállalkozó, polgári radikális, a parlament tagja. – *161*

* »*The People's Paper.*« (A Nép Újsága), London. – *53 163–164 283 335 398 418 476 489–491 501* (63 172 418)

PERCEVAL, Spencer (1762–1812) – angol államférfi, tory, 1807–09 pénzügyminiszter, 1809–12 miniszterelnök. – *338*

PERCZEL Mór (1811–1899) – magyar politikus, liberális, majd radikális; 1848-ban országgyűlési képviselő; 1848 őszétől honvédezredes, utóbb tábornok; a szabadságharc bukása után Törökországba, majd Angliába emigrált, később hazatért. – *38*

PERIKLÉSZ (i. e. kb. 490–429) – athéni politikus, az athéni demokrácia vezetője annak virágkorában. – *358*

PEROVSZKIJ, Vaszilij Alekszejevics (1795–1857) – orosz tábornok, 1833–57 Orenburg katonai kormányzója, 1851–57 Szamára és Orenburg kormányzóság főkormányzója; 1839–40 a Hiva elleni katonai expedíció parancsnoka. – *425* (364)

PERRIER, Ferdinand (1812–1882) – svájci katonatiszt és irodalmár; 1849–52 Freiburg kanton polgárőrségének főnöke; az 1853-as freiburgi reakciós felkelés egyik vezetője. – *80–81*

PÉTER, I. (Don Pedro) (1798–1834) – Brazília császárja 1822–1831, 1826-ban IV. Pedro néven portugál király; leánya, II. Mária da Gloria javára lemondott a trónról. – *358*

PÉTER, I. (Nagy) (1672–1725) – orosz cár 1682–1725. – *22 108 222 375* (40)

PHILLIMORE, John George (1808–1865) – angol jogász és liberális politikus, a parlament tagja. – *129*

PIEPER, Wilhelm (szül. kb. 1826) – német filológus és újságíró, a Kommunisták Szövetségének tagja, londoni emigráns; 1850–54 Marx és Engels köréhez tartozott. – *475 478* (100)

PIÉTRI, Pierre-Marie (1809–1864) – francia politikus, bonapartista; 1852–58 Párizs rendőrfőnöke. – *25*

PINDAROSZ (i. e. kb. 522–kb. 442) – ógörög lírai költő, ódáiról híres. – *338*

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol politikus, tory; 1783–1801, 1804–06 miniszterelnök. – *68 142 171* (136)

POLLEXFEN, John (szül. kb. 1638) – angol kereskedő és közgazdasági író, fellépett a Kelet-Indiai Társaság monopóliumának megszüntetése érdekében. – *144*

– *England and East-India Inconsistent in their Manufactures etc.* (Anglia és Kelet-India ipari termelése nem egyeztethető össze stb.), London 1697. – *144*

PONSONBY, John, Viscount (kb. 1770–1855) – angol diplomata, 1832-ben nápolyi követ, 1832–41 konstantinápolyi, 1846–50 bécsi nagykövet. – *364 367 373 389 499*

PONTE, Lorenzo da (1749–1838) – olasz dalmű-szövegíró.

– *Don Giovanni* (Don Juan). – *359* (333)

Porosz herceg *lásd* Vilmos, I.

»*The Portfolio*« (Irattárca), London. – *372 384–385 388* (168 173)

PORTLAND, William Henry Cavendish Bentinck, Duke of (1738–1809) – angol politikus, a whigek egyik vezére; 1794–1801 belügyminiszter, 1783 és 1807–09 miniszterelnök. – *337*

»*Post Zeitung*« (Postaújság), Stockholm. – *228*

POTYOMKIN, Grigorij Alekszandrovics, herceg (1739–1791) – orosz államférfi, 1784-től vezértábornagy. – *387*

POZZO DI BORGO, Karl Oszipovics, gróf (1764–1842) – korzikai származású orosz diplomata; 1814–21 követ, 1821–35 nagykövet Párizsban, 1835–39 londoni nagykövet. – *155–159 195 219 223 343* (168)

»*Le Précurseur*« (Az Előfutár), Antwerpen. – *471–472 477* (404)

»*The Press*« (A Sajtó), London. – *130 134 167 247 512* (147)

»*La Presse*« (A Sajtó), Párizs. – *104 195 220 235 416* (126)

»*Die Presse*« (A Sajtó), Bécs. – *34 235 308 406* (54)

»*Preston Pilot and County Advertiser*« (Prestoni kalauz és megyei közlöny). – *418 427–428 441* (372)

»*Preussische Lithographische Korrespondenz*« (Porosz Kőnyomatos Tudósító), Berlin. – *286–287*

»*Preussisches Wochenblatt*« (Porosz Hetilap), Berlin. – *33* (52)

»*Punch, or the London Charivari*« (Paprikajancsi, vagy a Londoni Zenebona). – *289* (279)

R

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy, 1848–49 az Itália ellen harcoló császári sereg főparancsnoka; 1850–56 a Lombard-Velencei Királyság főkormányzója. – *33–35 438* (370)

RAFFLES, Sir Thomas Stamford (1781–1826) – angol gyarmati tisztviselő, 1811–16 Jáva kormányzója. – *121*

– *The History of Java* (Jáva története), 1. köt. London 1817. – *121*

RAMORINO, Girolamo (1792–1849) – olasz tábornok; 1848–49 a piemonti hadsereg parancsnoka; áruló taktikája miatt hadbíróság elé állították és agyonlőtték. – *438* (370)

* »*The Red Republican*« (A Vörös Republikánus), London. – *476* (408)

Redcliffe *lásd* Stratford

REEVE, Henry (1813–1895) – angol újságíró és állami tisztviselő; 1853-ban a Titkos Tanács titkára. – *305 312 315*

REICHENBACH, Oskar, Graf (szül. 1815) – sziléziai földbirtokos, kispolgári demokrata; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja, 1850-ben Angliába, majd Amerikába emigrált. – *464*

REID, Thomas Mayne (1818–1883) – angol író; kalandregényeket írt. – *80*

REMPEL, Rudolf (kb. 1815–kb. 1869) – vállalkozó, a 40-es évek közepén „igazi" szocialista. – *476*

RESID pasa (1802–1858) – török államférfi, több ízben nagyvezér és külügyminiszter; 1853 máj. 13-tól külügyminiszter. – *100 103–104 166 204 220–221 240 251 255 259 271–272 286 308 318 391 400 499 504* (154 257 347)

REUTER, Max – az 50-es évek elején porosz rendőrügynök Londonban. – *459–460*

»*Révolutions de Paris*« (Párizs Forradalmai). – *103* (123)

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *151–152 428*

RICHÁRD, I. (Oroszlánszívű) (1157–1199) – angol király 1189–1199. – *99*

RICHÁRD, III. (1452–1485) – angol király 1483–1485. – *98*

RICHARDS, Alfred Bate (1820–1876) – angol drámaíró és publicista. – *64 138 204 233 512* (87)

RICHELIEU, Armand-Juan du Plessis, duc de (1585–1642) – francia politikus, bíboros; 1624–42 XIII. Lajos főminisztere; a Francia Akadémia alapítója. – *223* (229)

RIFAT PASA (1798–1855) – török politikus és diplomata, 1853 márc. végén külügyminiszter. – *15*

ROBINSON, Frederick John, Viscount Goderich, Earl of Ripon (1782–1859) – angol politikus, tory; 1823–27 kincstári kancellár, 1827–28 miniszterelnök. – *338 501* (421)

RODEN, Robert Jocelyn, Earl of (1788–1870) – angol arisztokrata, konzervatív. – *246*

ROEBUCK, John Artur (1801–1879) – angol politikus és publicista, polgári radikális, a parlament tagja. – *375 385–386*

ROLLENHAGEN, Georg (1542–1609) – német író, pedagógus, teológus; tanköltemények és didaktikus drámák írt.
– *Der Froschmäuseler oder Geschichte des Frosch-' und Mäusekriegs etc.* (A békaegérharcos avagy a békaegérharc története stb.), új kiad., Tübingen 1819. – *463* (390)

RONALDS, Charles – angol jogász. – *509*

RONGE, Johannes (1813–1887) – német pap, a német-katolikus mozgalom alapítója és vezetője; később kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1849–61 emigráns Angliában. – *464* (393)

ROSE, Hugh Henry (1801–1885) – angol katonatiszt, majd tábornagy; 1852–53 konstantinápolyi ügyvivő, a krími háborúban Anglia képviselője a krími francia hadsereg törzskaránál; 1857–59 az indiai nemzeti szabadságharc leverésének egyik vezetője. – *3 137 254 259*

ROTHACKER, Wilhelm – demokrata, a Kommunisták Szövetségének tagja; az 1848–49-es forradalom után az Egyesült Államokba emigrált. – *462* (386)

ROTHSCHILD – híres bankár család. – *475*

ROUSSIN, Albin-Reine, baron (1781–1854) – francia tengernagy, 1840-ben, 1853-ban tengerészeti miniszter; 1832–34 konstantinápolyi nagykövet. – *359*

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus; a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője, 1844-ben Marxszal együtt kiadja a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t; kispolgári demokrata, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); az 50-es években az angliai német kispolgári emigráció egyik vezetője; 1866-tól nemzeti liberális. – *464* (393)

RURIKOVICS – orosz fejedelmi család, majd cári család 912–1598, alapítója Igor kievi nagyfejedelem, krónikás hagyomány szerint Rurik normann vezér egyik fia; a Rurik nevéhez fűződő monda volt az alapja az első orosz állam alapítását hirdető téves elméletnek. – *222*

RUSSELL, Henry (1751–1836) – angol jogász, 1798–1813 bíró Indiában. – *190*

RUSSELL, John, Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol politikus, a whigek vezére; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter. – *46–48 51*

54 74 97–98 114–115 129–130 132 135 153 169 178 180 185 194 199–200 204 215 227 233 258–259 264 304 307 319 339 484 487 519 (265)

RUSTON, Benjamin (megh. 1853) – angol munkás, chartista. – *165*

S

SADLEIR, John (1814–1856) – ír bankár és politikus, az ír parlamenti frakció egyik vezetője; 1853-ban a kincstár egyik lordja. – *115*

SAFI kán – perzsa diplomata, 1853-ban londoni követ. – *425*

Saint Leonards *lásd* Sugden

SAINT-MARC GIRARDIN (1801–1873) - francia újságíró és irodalomtörténész, orléanista. – *112*

SALT, Sir Titus (1803–1876) – angol gyáros. – *321 397*

SAMIL (kb. 1798–1871) – a dagesztáni hegyi népek és a csecsencek fővezére a XIX. sz. 30–50-es éveiben az orosz cárizmus gyarmatosító törekvései elleni harcban. – *138 405 426 434–435*

SAND, George (Amandine-Lucie-Aurore Dupin, baronne Dudevant) (1804–1876) – francia írónő; társadalmi regényeiben a romantika demokratikus áramlatát képviselte. – *277–278*

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *3 318 351 355*

SÁNDOR, Karagyorgyevics (1806–1885) – Szerbia fejedelme 1842–1858. – *220 271 437 499 520* (18)

»Санктпетербургские ведомости« (Szentpétervári Közlöny). – *252* (253)

»*Satellit*« (Bolygó), Brassó. – *287*

SAUNDERS, John – a londoni bűnügyi rendőrség alkalmazottja. – *79*

SCHAPPER, Karl (kb. 1812–1870) – német forradalmár, az Igazak Szövetsége, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet és a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora, a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja; 1849 febr.–máj. a kölni Munkásegylet elnöke; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője, majd szakít a frakciózással és újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *459 461 469 472–473 481* (385 389)

SCHÄRTTNER, August – hanaui kádár; 1848-ban részt vett a forradalomban, 1849-ben a baden-pfalzi felkelésben; Londonba emigrált, ott vendéglője volt, ahol a német kispolgári emigráció találkozott; a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakció Központi Vezetőségének tagja. – *464*

SCHILLER, Friedrich von (1759–1805) – német költő.
– *Die Bürgschaft* (A kezesség). – *464* (394)

SCHILY, Viktor (1810–1875) – demokrata, ügyvéd, részt vett az 1849-es baden-pfalzi felkelésben, az I. Internacionálé tagja volt. – *461 477*

SCHIMMELPFENNIG, Alexander (1824–1865) – volt porosz tiszt, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a baden-pfalzi felkelésben, majd emigrált, csatlakozott a Willich–Schapper-frakcióhoz; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *477*

SCHNEIDER II., Karl – kölni ügyvéd, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1852-ben védőügyvéd a kölni kommunista perben. – *460 477*

SCHRAMM, Konrad (kb. 1822–1858) – német forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1849-től emigráns Londonban, a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue" felelős kiadója; a Kommunisták Szövetségének kettészakadásakor Marx oldalán állt. – *468–472 478*

SCHWARZENBERG, Friedrich, Fürst zu (1800–1870) – osztrák tábornok, 1846-ban a galíciai parasztfelkelés leverésének egyik vezetője, 1849-ben részt vett a magyar szabadságharc leverésében. – *354*

SCULLY, Francis (szül. 1820) – ír liberális politikus, 1847–57 a parlament tagja. – *247*

SÉBASTIANI, Horace-François-Bastien, comte (1772–1851) – francia politikus és diplomata, Franciaország marsallja; 1830–32 külügyminiszter; 1835–40 londoni nagykövet. – *195*

»*Le Sémaphore de Marseille*« (A Marseille-i Szemafor). – *138* (155)

SEYMOUR, Sir George Hamilton (1797–1880) – angol diplomata, 1851–54 pétervári követ. – *232 256 295*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *269*
– *As You Like It* (Ahogy tetszik). – *335* (305)
– *Hamlet*. – *320* (297)
– *Julius Caesar*. – *265 269* (258 260)
– *King Henry IV*. (IV. Henrik). – *360* (334)
– *King Lear* (Lear király). – *483* (415)

SHEIL, Richard Lalor (1791–1851) – ír drámaíró és politikus, whig, a parlament tagja. – *367–368 375*

SIDMOUTH, Henry Addington, Viscount (1757–1844) – angol politikus, tory; 1801–04 miniszterelnök és pénzügyminiszter; 1812–21 mint belügyminiszter intézkedéseket hozott a munkásmozgalom elnyomására. – *338*

Sidney *lásd* Herbert Sidney

SIDNEY, Sir Philip (1554–1586) – angol költő, udvaronc és diplomata. – *269*

»*Le Siècle*« (A Század), Párizs. – *104–105 249* (128)

SIEYÈS, Emmanuel-Joseph, comte de (1748–1836) – francia abbé, a francia forradalom politikusa, a harmadik rend vezető képviselője. – *66*
– *Qu'est-ce que le Tiers-Etat*? (Mi a harmadik rend?), Bordeaux 1789. – *66* (89)

SIGEL, Franz (1824–1902) – volt katonatiszt, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalmi mozgalmakban, 1849-ben főparancsnoka, majd helyettes főparancsnoka a badeni forradalmi hadseregnek; később emigráns Svájcban és Angliában; 1852-ben az Egyesült Államokba költözött, az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *462 466*

SLADE, Sir Adolphus (1804–1877) – angol tengerésztiszt, majd tengernagy; 1849–1866 török szolgálatban állt, a krími háború kitörése előtt a török flotta ellentengernagya. – *411*

SLANEY, Robert Aglionby (1792–1862) – angol jogász, 1826–35, 1837–41, 1847–62 parlamenti képviselő. – *162*

SONGEON – francia demokrata, az 1848-as forradalom idején párizsi forradalmi titkostársaságok tagja; Londonba emigrál; később a párizsi városi tanács elnöke. – *471*

SOULOUQUE, Faustin (kb. 1782–1867) – 1847-től Haiti néger köztársaság elnöke, 1849-ben I. Faustin néven császárrá kiáltatta ki magát. – A Soulouque gúnynevet adták Louis Bonaparte-nak. – *254* (254)

SOULT, Nicolas Jean de Dieu (1769–1851) – francia marsall, 1830-ban hadügyminiszter 1839–40 miniszterelnök. – *198*

Spanyol infánsnő *lásd* Mária Lujza Fernanda

SPENCER, Herbert (1820–1903) – angol polgári filozófus és szociológus, pozitivista. – *152* – *Social Statics: or, the Conditions essential to Human Happiness specified, and the first of them developed* (Társadalomstatika, avagy az emberi boldogság lényeges feltételeinek kifejtése; az első feltétel pontos elemzésével), London 1851. – *152* (166)

Stanley *lásd* Derby, Edward George Geoffrey Smith

STANLEY, Lord Edward Henry, 1869-től Earl of Derby (1826–1893) – angol politikus, tory, konzervatív, majd liberális; a parlament tagja; 1858–59 a külügyminiszter helyettese, az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke; 1866–68, 1874–78 külügyminiszter, 1882–85 gyarmatügyi miniszter; Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of Derby fia. – *131–133 140 148 165 363 385 390*

STECHAN, Gottlieb Ludwig (szül. kb. 1814) – hannoveri asztalos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz tartozott; 1851 decemberében Marx és Engels híveihez csatlakozott; 1852 januárjától a londoni ún. Stechan-féle munkásegylet elnöke. – *475*

STEFFEN, W. – volt porosz katonatiszt, a kölni kommunista perben mentőtanú; 1853-ban Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált; az 50-es években Marx és Engels köréhez tartozott. – *479–480*

STEWART, Patrick – angol politikus, polgári radikális; 1835–36 a parlament tagja. – *352 379–380 382* (342)

STIEBER, Wilhelm (1818–1882) – rendőrtanácsos, a porosz politikai rendőrség főnöke; a kölni kommunista per egyik megszervezője és koronatanúja. – *25–27 33 78 465*

ŞTIRBEI, Barbu Demetrius Bibesco (1801–1869) – havasalföldi fejedelem (goszpodár) 1849–1853 és 1854–1856. – *270 308 513*

STRASSOLDO-GRAFENBERG, Michael, Graf (1800–1873) – osztrák kormányhivatalnok, 1850–53 Milánó kormányzója. – *302*

STRATFORD de Redcliffe, Stratford Canning, Viscount (1786–1880) – angol diplomata, 1810–12, 1825–28 és 1841–58 konstantinápolyi nagykovet. – *17 104–105 220 259 305 312 315 364 374 389 508 513*

STUART, Lord Dudley (1803–1854) – angol politikus, whig, a parlament tagja; kapcsolatban állt a lengyel monarchista emigrációval. – *80 233 264–265 267 273 347 352 375 379 387*

SUGDEN, Edward Burtenshaw, Baron St. Leonards (1781–1875) – angol jogász és politikus, tory, 1852-ben lordkancellár. – *246 357*

»*La Suisse*« (Svájc), Bern. – *102* (121)

»*The Sun*« (A Nap), London. – *290* (280)

»*Sunday Times*« (Vasárnapi Hírek), London. – *295 324–325* (283)

SUTHERLAND, Elisabeth Leveson-Gower, Marquess of Stafford felesége, később Countess, majd Duchess of (1765–1839) – skót nagybirtokos. – *180 398*

SWIFT, Jonathan (1667–1745) – ír származású angol szatírikus író. – *218* (225)

SZALTIKOV, Alekszej Dmitrijevics (1806–1859) – orosz utazó, író és művész, 1841–43 és 1845–46 beutazta Indiát. – *213*

– *Lettres sur l'Inde* (Levelek Indiáról), Párizs 1848. – *213* (220)

Szardanapallosz *lásd* Assurbanipal

SZEMERE Bertalan (1812–1869) – magyar politikus, 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere, 1849-ben miniszterelnök és belügyminiszter; a szabadságharc bukása után Franciaországba, majd Angliába emigrált, s itt kapcsolatba került Marxszal; 1851-ben in contumaciam halálra ítélték. – *38 472*

SZIDI AHMED (megh. 1855) – 1837–55 tuniszi bég. – *288 392*

SZIRMAY Pál gróf (1804–1883) – 1848-ban képviselő volt, Kossuth bizalmas emberei közé tartozott. A szabadságharc bukása után emigrált. Először Londonban telepedett le, majd más helyeken is élt. 1855 őszén amnesztiát kért és hazajött. Itthon a hadbíróság vizsgálatot indított ellene. – *38*

SZOJMONOV, Fjodor Ivanovics (1800–1854) – orosz tábornok, a krími háborúban krími és dunai csapattestek parancsnoka; elesett az inkermani csatában. – *450*

SZOPHOKLÉSZ (i. e. kb. 497–kb. 406) – klasszikus görög tragédiaíró. – *358*

SZUVOROV, Alekszandr Vasziljevics (1729–1800) – orosz hadvezér. – *330 435* (303 368)

SZVJATOSZLAV Igorovics (kb. 942–972) – kb. 945–972 kievi nagyherceg. – *222*

T

TALLEYRAND-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent (1754–1838) – francia politikus, diplomata, többször külügyminiszter; Franciaország képviselője a bécsi kongresszuson; 1830–34 londoni nagykövet. – *349 386* (10)

TATYISCSEV, Dmitrij Pavlovics (1767–1845) – orosz diplomata, 1826–41 bécsi nagykövet. – *167 185*

TAYLOR, Sir Herbert (1775–1839) – angol tábornok, 1830–37 IV. Vilmos király személyi titkára. – *371 375*

TECHOW, Gustav Adolf (1813–1893) – volt porosz tiszt, kispolgári demokrata, 1848-ban részt vett a berlini forradalmi eseményekben, 1849-ben a pfalzi forradalmi hadsereg vezérkari főnöke; a baden-pfalzi felkelés bukása után Svájcba emigrált, majd 1852-ben Ausztráliában telepedett le. – *461–462 469 471 480*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia polgári történész és politikus, orléanista; több ízben miniszter és miniszterelnök; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; 1871–73 köztársasági elnök, a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *201* (30)

THUGUT, Johann Amadeus Franz de Paula, Baron (1736–1818) – osztrák diplomata és politikus, 1771–76 konstantinápolyi nagykövet, 1794–1800 külügyminiszter. – *221*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *16–17 22 58 64 67 71 75–76 99 104 107–108 111 126 130 133–134 136–138 149–151 153 168 177 182–183 215 217 233 299–300 305–310 312 320 372 382 392 398 405 417 431 484 486–489 499 504 508 510–511 513* (24)

Timur (Tamerlán) (1336–1405) – mongol kán, szamarkandi uralkodó; meghódította Közép-Ázsiát és Perzsiát. – *191* (204)

TIPU (Száhab) (kb. 1749–1799) – Mysore szultánja 1782–1799; a XVIII. sz. 80-as 90-es éveiben egész sor háborút vezetett az indiai angol terjeszkedés megakadályozására. – *143* (160)

TOOKE, Thomas (1774–1858) – angol közgazdász és statisztikus.
– *A History of Prices and of the State of the Circulation, from 1793 to 1837 etc.* (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1793-tól 1837-ig stb.), London 1838. – *500*

– *A History of Prices and of the State of the Circulation, from 1838 to 1839 etc.* (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1838-tól 1839-ig stb.), London 1840. – *500*
– *A History of Prices and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 etc.* (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1839-től 1847-ig stb.), London 1848. – *500* (420)

»*Triester Zeitung*« (Trieszti Újság). – *104*

TSCHERNING, Anton Frederik (1795–1874) – dán katonatiszt, liberális politikus, 1848-ban hadügyminiszter. – *425*

TUCKER – londoni kiadó. – *521*

TYITOV, Vlagyimir Pavlovics (1805–1891) – orosz író és diplomata, 1843–53 konstantinápolyi követ. – *261*

U

UNGERN-STERNBERG, Ernst Wilhelm, báró – orosz diplomata, az 50-es években koppenhágai követ. – *229*

URE, Andrew (1778–1857) – angol kémikus, vulgáris közgazdász, a szabadkereskedelem híve. – *78*

URQUHART, David (1805–1877) – angol diplomata, tory, reakciós publicista és politikus, törökbarát; a 30-as években diplomáciai megbízatással Törökországban járt; 1847–52 a parlament tagja. – *22–23 113 251 271 304 307 319 371–375 380 388 521*
– *Progress of Russia in The West, North, and South etc.* (Oroszország előretörése nyugaton, északon és délen stb.), London 1853. – *113 375 521* (134 339)

UZNER, August (szül. 1818) – porosz katonatiszt, részt vett az 1848–49-es németországi és magyarországi forradalomban; a forradalom bukása után Londonba emigrált; W. Hale gyárában dolgozott. – *80*

V

VICARI, Hermann von (1773–1868) – freiburgi érsek. – *485*

VIDIL, Jules – volt francia tiszt, szocialista, a londoni blanquista emigránsok egyik vezetője; a Kommunisták Szövetségének kettészakadása után kapcsolatban állt a Willich–Schapper-frakcióval. – *469 471 481*

VIDOCQ, François-Eugène (1775–1857) – francia bűnöző, a rendőrség ügynöke. – *36 338*
– *Mémoires de Vidocq* (Vidocq emlékiratai), I–IV. köt., Párizs 1828–29. – *36* (57)

VIKTÓRIA (1819–1901) – angol királynő 1837–1901. – *171–172 188 248 273 275 347 389 509 511 514 520* (430)

VILLÈLE, Jean-Baptiste-Séraphin-Joseph, comte de (1773–1854) – francia politikus, legitimista; 1822–27 miniszterelnök. – *154 195 371*

VILMOS, I. (1772–1843) – Németalföld királya 1813–1840; belga király 1815–1830. – *355*

VILMOS, I. (1797–1888) – porosz herceg; porosz király 1861–1888, német császár 1871–1888. – *26*

VILMOS, III. (Orániai) (1650–1702) – németalföldi helytartó 1672–1702, angol király 1689–1702. – *40 140–141 145 338 375*

VILMOS, IV (1765–1837) – angol király 1830–1837. – *371–372 374–375 388* (159)

VOJNOVICS, Marko Ivanovics, gróf (megh. 1807) – dalmát származású orosz tengerésztiszt, 1801-től tengernagy; 1781-ben vezetője a Kaszpi-tenger egyik szigetére indított balsikerű katonai expedíciónak. – *107*

VORONCOV, Mihail Szemjonovics, herceg (1782–1856) – orosz politikus, tábornok; 1844–54 kaukázusi helytartó és a kaukázusi csapatok főparancsnoka. – *426 434 453 527*

W

WALDECK, Benedikt Franz Leo (1802–1870) – jogász, polgári demokrata politikus; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés alelnöke és a baloldal egyik vezetője, 1849-ben a második kamara tagja; később haladópárti. – *25 27*

WALEWSKI, Alexandre-Florian-Joseph Colonna, comte de (1810–1868) – francia diplomata és politikus, I. Napóleon és Walewska lengyel grófnő természetes fia; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, ennek bukása után Franciaországba menekült; 1855–60 külügyminiszter; 1856-ban a párizsi kongresszus elnöke. – *349*

WALMSLEY, Sir Joshua (1794–1871) – angol politikus, polgári radikális; a parlament tagja. – *204*

»*Der Wanderer*« (A Vándor), Bécs. – *287 427* (277)

WARREN, Sir Charles (1798–1866) – angol katonatiszt, 1858-tól tábornok, 1816–19 és 1830–38 Indiában szolgált; részt vett a krími háborúban. – *211*

WECK, Louis – a freiburgi reakciós felkelés (1853) egyik részvevője. – *81*

WECKBECKER – 1853-ban osztrák főkonzul Szmirnában. – *185 204* (196)

»*The Weekly Dispatch*« (Heti Értesítő), London. – *420* (361)

»*The Weekly Times*« (A Hét), London. – *276 424* (266)

WEERTH, Georg (1822–1856) – német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" tárcaszerkesztője; Marx és Engels barátja. – *37* (112)

WELLINGTON, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, Napóleon legyőzője, reakciós tory politikus; 1828–30 miniszterelnök, 1834–35 külügyminiszter. – *157 190 338 340 356 363 367 371 379 382 384 408 414* (353 354)

WESTMORLAND, Fane John, Earl of (1784–1859) – angol diplomata, 1841–51 berlini, 1851–55 bécsi követ. – *226 240*

WESTPHALEN, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799–1876) – reakciós porosz politikus, 1850–58 belügyminiszter; Jenny Marx asszony féltestvére. – *25–26*

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német forradalmár, volt tüzértiszt, a Kommunisták Szövetségének tagja; Marx és Engels barátja; részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1851-ben Amerikába emigrált, az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban; a marxizmus első propagandistája az Egyesült Államokban. – *480* (60 100 378 381)

»*Wiener Lloyd*« (Bécsi Lloyd). – *167* (174)

WILLIAMS, William – angol politikus, polgári radikális, 1853-ban a parlament tagja. – *46 65*

WILLICH, August (1810–1878) – volt porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult; a Kommunisták Szövetségének tagja, 1849-ben a baden-pfalzi felkelésben egy szabadcsapat parancsnoka; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Schap-

perral együtt a Marx-ellenes frakció vezére; 1853-ban az Egyesült Államokba emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak egyik tábornoka. – *36 39 459–483* (378 385 397)

WILSON, James (1805–1860) – angol politikus és közgazdász, a szabadkereskedelem híve, az „Economist" alapítója és szerkesztője, kincstári (pénzügyminisztériumi) titkár. – *152*

WISE, John Ayshford – 1853-ban a parlament tagja. – *250*

WISEMAN, Nicolas (1802–1865) – angol katolikus lelkész, 1850-ben a pápa westminsteri érsekké és bíborossá nevezte ki. – *296*

WOOD, Sir Charles, Lord Halifax (1800–1885) – angol politikus, whig, 1846–52 kincstári kancellár; 1852–55 az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke; 1855–58 az admiralitás első lordja; 1859–66 az indiai ügyek minisztere. – *97–99 110 115–118 120 132 169 172 176 178 215 254 258*

WUILLERET, Louis (1815–1898) – svájci jogász és politikus, Freiburg kanton konzervatív pártjának egyik vezetője, klerikális; 1853-ban a freiburgi reakciós felkelésben való részvétel gyanúja miatt letartóztatták. – *81*

Z

ZAMOYSKI, Wladislav, gróf – lengyel mágnás, részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben; a felkelés bukása után Párizsban a konzervatív monarchista lengyel emigráció egyik vezetője. – *371*

»*Die Zeit*« (Az Idő), Berlin. – *33 316* (53)

Földrajzi nevek*

Agra	Ágrá
Aleppó	Haleb
Antiochia	Antakja
Antivari	Bar
Araxész	Araksz, Aras
Ardahan	Ardagan
Arges	Argeş
	Ardzsis
Arnauta hegyek	Albán-Alpok
Aszterabad	Gorgan
Azori-szigetek	Açôres
Bajazid	Ağrî
Banaras	Benáresz, Banárasz, Varanasi
Belgrád	Beograd
Bellary	Ballári
Bengália	Bangál
Besik-baj	Besika-Bai, Besik-öböl
Bihar	Bihár
Biscayai-öböl	Vizcayai-öböl
Bischofsheim	Tauberbischofsheim
Bodza	Buseu, Buzău
Bokhara	Buhara
Bombay	Bambai, Mumbai
Boroszló	Breslau, Wrocław
Bridgewater	Bridgwater
Brussza	Bursa
Calicut	Kozhikode
Dacca	Dakka
Danzig	Gdańsk
Dekkan	Dakan, Dakhin
Dobrudzsa	Dobrogea
Drinápoly	Adrianopol, Edirne
Duero	Douro
Durazzo	Durrës
Eregli	Benderegli, Heraklea Pontica
Erzerum	Erzurum
Etsch	Adige
Euxinus	Pontus, Euxinus, Feketetenger
Freiburg	Fribourg
Galac	Galaţi

* A jegyzék felsorolja a szövegben előforduló földrajzi fogalmak közül azokat amelyeknek neve különböző alakban vagy írásmóddal használatos, illetve közli nemzeti nyelvű változatukat vagy mai alakjukat. – *Szerk.*

Georgia ..... Grúzia
Gujarat ..... Gudzsarát
Gyurgyevó ..... Giurgiu
Hága ..... 's-Gravenhage
Helsingör ..... Helsingør
Hirsova ..... Hîrşova
Hunkjar Szkeleszi .. Hunkjar Iszkeleszi
Indus ..... Szindhu
Iszakcsa ..... Isaccea
Janina ..... Jóannina
Jasszi ..... Iasi
Jereván ..... Erivan
Jumna ..... Dzsamná, Tunona
Jütland ..... Jylland
Kalkutta ..... Calcutta, Kalkatá
Kamcsik ..... Kamcsija
Kandesh ..... Khándés
Karnatik ..... Karnátak
Konja ..... Konya, Ikonium
Konstantinápoly ... Isztambul, Sztambul, Bizánc
Koppenhága ..... København
Kovno ..... Kaunas
Königsberg ..... Kalinyingrád
Krajova ..... Craiova
Krakkó ..... Kraków
Kurland ..... Kurzeme
Kücsük Kajnardzsi. . Kajnardzsa
Laibach ..... Ljubljana
Lahore ..... Láhaur
Leti ..... Letea
Lunigiana ..... Lugagnano
Macsin ..... Măcin
Madras ..... Madrász
Montenegro ..... Crna Gora
Morea ..... Peloponnészosz
Mugan ..... Mogan
Navarino ..... Pülosz
Nápoly ..... Napoli
Neuchâtel ..... Neuenburg
Nikopolisz ..... Nikopol
Nissa ..... Niš
Novgorod ..... Gorkij
Olmütz ..... Olomouc
Olt ..... Aluta, Oltú
Oras ..... Oraş
Orissa ..... Óriszá
Ostende ..... Oostende
Pétervárad ..... Petrovaradin
Plovdiv ..... Filippopol
Podólia ..... Podolszk
Poona ..... Púná
Punjab ..... Pandzsáb
Rajmahal ..... Rádzsmahal
Rasova ..... Raşova
Rion ..... Rioni
Romont ..... Remund
Ruszcsuk ..... Rusze
Saint-Jean-d'Acre .. Akka
Sind ..... Szindh
Singapore ..... Szingapur
Stettin ..... Szczecin
Strasbourg ..... Strassburg
Sumla ..... Sumen, Kolarovgrád
Sund ..... Öresund
Szaloniki ..... Thesszaloniké
Szeret ..... Siret
Szevan-tó ..... Gökcsa

Szilisztria	Silistra
Szinop	Sinope
Szirakuza	Siracusa
Szlatina	Slatina
Szmirna	Izmir
Szt. György	Sfîntu Gheorghe
St. Nikolaja	Sefkatil
Szulina	Sulina
Tajo	Tejo
Temze	Thames
Tiberias-tó	Genezáreti-tó
Tiflisz	Tbiliszi
Toszkána	Toscana
Turna	Turnu Măgurele
Turtukaj	Tutrakan
Világos	Șiria
Vilnius	Vilna, Wilno
Vucsang	Vuhan
Zágráb	Agram, Zagreb
Zimony	Zemun
Zsil	Jiu

Súlyok, mértékek és pénznemek

Súlyok

barrel	88,90 kg
bushel	25,40 „
régebbi változatai:	
Londonban	27,22 „
másutt	76,20 „
vagy	221,35 „
tonna *(ton, t)*	1016,05 „
quarter	12,70 „
font *(pound, lb.)*	453,59 g
maund (Kelet-India)	12–40 kg

Mértékek

Hosszmértékek:

league .. 3 mérföld	
vagy 3 angol mérföld	4827,99 m
vagy 3 londoni „	4571,96 „
vagy 3 tengeri „	5564,90 „
mérföld *(mile)* (angol) = 5280 láb	1609,33 „
mérföld *(mile)* (tengeri)	1854,97 „
yard = 3 láb	91,44 cm
láb *(foot)* = 12 hüvelyk	30,48 „
hüvelyk *(inch)* = 12 libe	2,54 „

Területmértékek:

acre = 4840 négyzetyard	4046,78 m^2

Űrmértékek:

quarter = 8 bushel	290,79 l
bushel = 8 gallon	36,35 „
gallon = 10 libe	4,54 „
véka (porosz)	54,96 „

*Pénznemek**

Angol;

Font sterling *(pound sterling, £)* = 20 shilling		20,43 *M*
shilling *(sh)* = 12 penny		1,02 „
penny *(penny, pence, d.)* = 4 farthing		8,51 Pf
farthing = $^1/_4$ penny		2,12 „
sovereign (aranypénz) = font sterling		

Francia;

frank *(franc, fr.)* = 100 centime		80,00 „
sou = 5 centime		4,00 „
centime *(ct.)*		0,8 „

Orosz;

imperial (aranypénz) = 15 rubel		32,40 *M*
rubel		2,16 „

India;

aranyrupia = 15 ezüstrupia	kb.	30,00 „
ezüstrupia	kb.	2,00 „

Holland:

gulden	kb.	1,70 „

Osztrák;

krajcár	kb.	4,00 Pf

Itáliai;

forint *(floren, fiorino)* firenzei aranypénz 1252 óta 3,5 g színarany értékben; 1325 óta Németországban utánnyomva (gulden)

piaszter a spanyol és latin-amerikai peso, valamint a török és egyiptomi gurus megjelölése.

* A márkára való átszámítás az 1871. évre vonatkozik (1 márka [*M*] = 1/2790 kg színarany).

BRIT HÓDÍTÁSOK INDIÁBAN A XIX. SZ. KÖZEPÉN.

KARTOGRÁFIAI VALLALAT
Budapest 1964 607

AZ 1853-1856-OS KRÍMI HÁBORÚ

A DUNAI, KRÍMI ÉS KAUKÁZUSI HADSZÍNTÉR

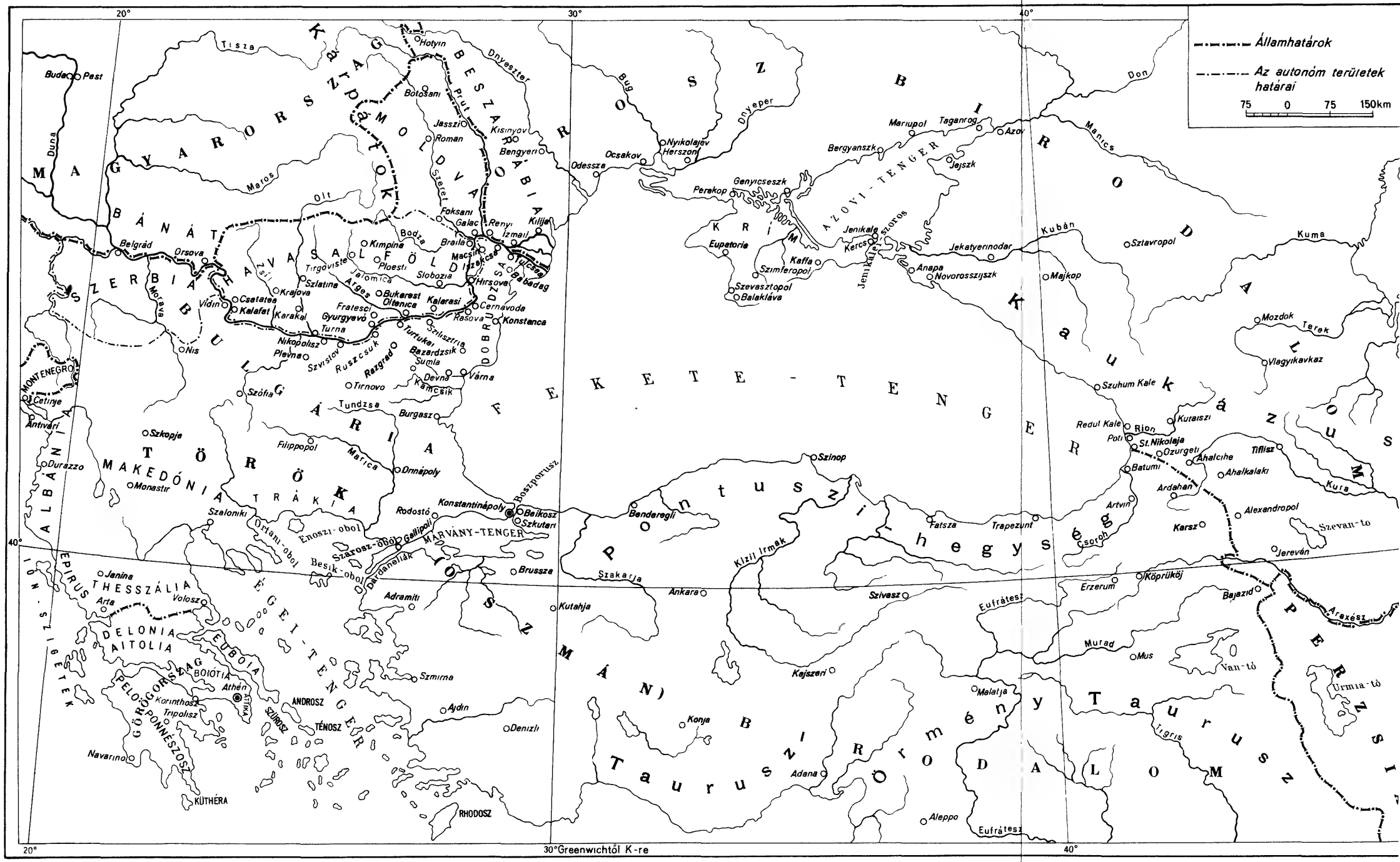

KARTOGRAFIAI VÁLLALAT
Budapest, 1964 607

Tartalom

Előszó a kilencedik kötethez V

Karl Marx és Friedrich Engels: Brit politika – Disraeli – A menekültek – Mazzini Londonban – Törökország 1

Friedrich Engels: A török kérdés lényege 10

Karl Marx: A londoni sajtó – Napóleon politikája a török kérdésben 15

Friedrich Engels: A török kérdés 19

Karl Marx: A berlini összeesküvés 25

Friedrich Engels: Mi lesz az európai Törökország sorsa? 28

Karl Marx: A berlini összeesküvés – A londoni rendőrség – Mazzini – Radetzky 33

Karl Marx: Hirsch önvallomásai 36

Karl Marx: Az új pénzügyi bűvészmutatvány, vagy Gladstone meg a pennyk 40

Karl Marx: A kormány vívmányai 46

Karl Marx: Feargus O'Connor – A kormány vereségei – A költségvetés 53

Karl Marx: Font sterlingek, shillingek, pennyk, vagyis osztály-költségvetések és ki húz hasznot belőlük? 59

Karl Marx: Zavargás Konstantinápolyban – A németországi asztaltáncoltatás – A költségvetés 63

Karl Marx: Szappan a népnek, konc a „Times"-nak – A koalíciós költségvetés 71

Karl Marx és Friedrich Engels: A röppentyű-ügy – A svájci felkelés 78

Friedrich Engels: A svájci köztársaság politikai helyzete 82

Karl Marx: Forradalom Kínában és Európában 89

Karl Marx: A holland helyzet – Dánia – A brit államadósság konvertálása – India, Törökország és Oroszország 96

Karl Marx: Mazzini – Svájc és Ausztria – A török kérdés 102

Karl Marx: A török kérdés – A „Times" – Orosz terjeszkedés 107

Karl Marx: Az orosz humbug – Gladstone kudarca – Sir Charles Wood kelet-indiai reformjai 110

Karl Marx: A brit uralom Indiában 120

Karl Marx: Angol prosperitás – Sztrájkok – A török kérdés – India 126

Karl Marx: Törökország és Oroszország – Az Aberdeen-kormány engedékenysége Oroszországgal szemben – A költségvetés – Újságmelléklet-adó – Parlamenti korrupció 134

Karl Marx: A Kelet-Indiai Társaság – Története és eredményei ... 140

Karl Marx: Az indiai kérdés – Az ír földbérleti jog 148

Karl Marx: Oroszország politikája Törökország irányában – A munkásmozgalom Angliában 154

Karl Marx: A török háború kérdése – A „New York Tribune" az alsóházban – India kormánya 166

Karl Marx: Layard interpellációja – Harc a tízórás törvényért 177

Karl Marx és Friedrich Engels: Az orosz–török bonyodalom – A brit kormány fogásai és kifogásai – Nesselrode legutóbbi jegyzéke – A kelet-indiai kérdés 184

Karl Marx: Háború Burmában – Az orosz kérdés – Különös diplomáciai jegyzékváltás 193

Karl Marx: A háború kérdése – Parlamenti események – India 202

Karl Marx: Az indiai brit uralom várható eredményei 209

Karl Marx: A kormány pénzügyi kudarca – Bérkocsik – Írország – Az orosz kérdés 215

Karl Marx: Az alsóházban – A sajtó a keleti ügyekről – A cár kiáltványa – Dánia 225

Karl Marx: Hirdetési illeték – Orosz akciók – Dánia – Az Egyesült Államok Európában 232

Karl Marx: A háború kérdése – Brit népesedési és kereskedelmi statisztika – Parlamenti események 239

Karl Marx: Urquhart – Bem – A török kérdés a Lordok Házában . 251

Karl Marx: A török kérdés az alsóházban 258

Karl Marx: Kontinentális és angliai események 270

Karl Marx: Mihail Bakunyin 277

Karl Marx: A gabonaárak emelkedése – Kolera – Sztrájkok – Tengerészmozgalom 280

Karl Marx: A „People's Paper" szerkesztőjének 283

Karl Marx: A bécsi jegyzék – Az USA és Európa – Sumlai levelek – Robert Peel banktörvénye 286

Karl Marx: Politikai sakkhúzások – Kenyérszűke Európában 295

Karl Marx: A nyugati hatalmak és Törökország – A közelgő gazdasági válság – Vasútépítés Indiában 304

Karl Marx: A nyugati hatalmak és Törökország – Gazdasági válság előjelei 312

Karl Marx: Pánik a londoni tőzsdén – Sztrájkok 322

Friedrich Engels: Az oroszok Törökországban 327

Karl Marx: Lord Palmerston 333

Első cikk 335
Második cikk 341
Harmadik cikk 347
Negyedik cikk 357
Ötödik cikk 365
Hatodik cikk 370
Hetedik cikk 376
Nyolcadik cikk 382

Karl Marx: A háború kérdése – Pénzügyek – Sztrájkok 391

Karl Marx: A török kiáltvány – Franciaország gazdasági helyzete 399

Karl Marx: Delescluze letartóztatása – Dánia – Ausztria – A „Times" az Oroszország elleni háború perspektíváiról 404

Friedrich Engels: A törökországi seregek hadmozdulatai 407

Friedrich Engels: A szent háború 412

Karl Marx: Háború – Sztrájkok – Pangás 416

Karl Marx: A perzsa hadjárat Afganisztánban és az orosz hadjárat Közép-Ázsiában – Dánia – Hadműveletek a Dunánál és Ázsiában – A wigani szénbányászok 425

Friedrich Engels: A török háború menete 430

Friedrich Engels: Az orosz vereségek 436

Karl Marx: A munkáskérdés 439

Karl Marx: Prosperitás – A munkáskérdés 442

Friedrich Engels: A török háború további menete 449

Karl Marx: A nemes tudatú lovag 455

Karl Marx: Manteuffel beszéde – Egyházi konfliktus Poroszországban – Mazzini felhívása – A londoni városháza – Russell reformja – Munkásparlament 484

Friedrich Engels: A dunai háború 492

Karl Marx: A török háború – Bajok az iparban 499

Karl Marx: A négyhatalmi egyezmény – Anglia és a háború 503

Karl Marx: Az orosz győzelem – Anglia és Franciaország helyzete 512

Karl Marx: Palmerston lemondása 519

Friedrich Engels: A török háború további menete 523

Függelék

Jegyzetek 531

Életrajzi adatok 580

Mutató 587

Földrajzi nevek 623

Súlyok, mértékek és pénznemek 626

Képmellékletek

A „New York Daily Tribune" egyik oldala a „Brit uralom Indiában" c. cikkel XII/1

Jenny és Karl Marx feljegyzései a „New York Daily Tribune" számára írt egyes cikkek elküldéséről 313

A „People's Paper" egyik oldala a „Lord Palmerston" cikksorozat első cikkével 336/337

A „Nemes tudatú lovag" 1854-es New York-i első kiadásának címlapja 457

Brit hódítások Indiában a XIX. sz. közepén (térkép) 628/629

A dunai, krími és kaukázusi hadszíntér (térkép) 628/629

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS–LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

64/31656. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.

HIBAIGAZITÓ

Old.	Sor	*A szövegben :*	*Helyesen :*
106.	16.	protektotátus	protektorátus
106.	23.	Ausztria	Austria
173.	23.	egyén	egyéni
233.	31.	fedezn	fedezni
233.	32.	vele	vele.
304.	14.	2325	232
304.	15.	Streeten[11]	Streeten[115]
352.	38.	sikere	sikere-
489.	30.	kall	kell
580.	38.	A „Reform"	A „Reform" a
615.	15.	Artur	Art hur
623.	2. has. felülről a 23. sorban	Pontus, Euxi-	Pontus Euxi-